NIKOLA BOŽIĆ

ROVOVI I MOSTOBRANI

INSTITUT ZA ISTORIJU
Edicija »Vojvodina u borbi

SERIJA HRONIKA
Knjiga 42

Redakcija

Akademik Živan Milisavac, akademik dr Jan Kmeć, Olga Jovanović, dr Danilo Kecić, mr Ranko Končar, Đura Laćak, Miloš Lukić, dr Šandor Mesaroš, Miroslav Štajner, Živko Vasić i Milan Drča

Glavni i odgovorni urednik
Dr Danilo Kecić

NIKOLA BOŽIĆ

ROVOVI I MOSTOBRANI

(OSMA VOJVOĐANSKA UDARNA BRIGADA)

Novi Sad, 1989

Pripremni odbor Osme vojvođanske udarne brigade

Bašić P. Ivan, Branković Vladimir Gadža, Balažević Kaiman, Buljovčić Josip, Gabrić Remija, Godar Mijo, Ivković I. Pero, Jarić Milan, Kovač Lazo, Kričković Ivan, Nagi Andrija, Marinković Stevan, Milosavljević Sofija, Ostrogonac Franjo, Perčić Franjo, Remeš Ivan, Kljajić Đuro, Kurteš Đuro, Marković Lazar Čađa, Šarčević Bela, Živković Veselin i Čalić Aleksandar Alojz

Recenzeti

Sreta Savić Kolja
Veselin Živković Vesa

Sredstva za izdavanje ove knjige obezbedili su: PO SUBNOR Vojvodine, SIZ kulture Vojvodine, Opštinski odbor SUBNOR-a Subotice i Skupština opštine Subotica

PREDGOVOR

Osvanuo je divan, sunčan 12. septembar 1944. Blag jutarnji povetarac, s toplinom poslednjih letnjih dana.

Na proplancima oko Jabuke, već su na nogama borci Fruškogorskog — odreda užurbano se pripremajući za svečanu smotru.

Borcima se pridružuje manji broj kadrova iz Šeste i Sedme vojvođanske brigade, koji će od danas biti u njihovom sastavu.

Tu su i domobrani koji su na poziv Vrhovnog štaba tih dana masovno prilazili našoj narodnooslobodilačkoj vojsci. Bili su to momci iz obližnjih garnizona: Sremske Mitrovice, Petrovaradina, Sremske Kamenice i Vrdnika. Dobro su naoružani i vojnički obučeni, ali nenaviknuti na naše uslove ratovanja: dugi marševi, neredovno spavanje bez kreveta i pokrivača. .. što će se uskoro i pokazati. Zbog toga smo jedno vrerne svake noći pod punom ratnom spremom prelazili dvadesetak i više kilometara po vrletima, dolinama i potocima Fruške gore. To će im kasnije pomoći da izdrže mnoge teškoće koje su ih čekale.

Među njima nema onog pravog ratnog drugarstva i solidarnosti što je krasilo naše borce.

Odmah se osetilo da će biti dosta posla za političke komesare, partijske i skojevske rukovodioce i organizacije. Pogotovu zato što je najpre trebalo razvijati međusobno poverenje s obzirom da smo se kao dve suparničke vojske do juče nalazili na suprotnim stranama.

I oni i stari borci pristižu na zeleni plato ispred šume. Zahvaljujući njima formirali smo i treći bataljon. Ravnomerno su raspoređeni po svim bataljonima.

Ubrzo se stvorilo neviđeno raspoloženje. Bili su to trenuci rađanja jedne nove, Osme vojvođanske brigade. *Odlazili su*

u etar zvuči harmonike i glasovi iz stotine grla. Brigada je brojala devet stotina boraca.

Novoformirana Osma vojvođanska brigada *dobija zadatak da izvede brojne akcije na pruzi Beograd—Zagreb, ali vrlo brzo posle toga dolazi do rastanka sa Sremom. Krećemo u severne oblasti naše zemlje šireći slobodu preko plodnih polja Banata i Bačke. Pošto je u putu za ove krajeve prišla Beogradu s najosetljivije strane za okupatorsku odbranu, dolazi do prvih oštrih borbi s nemačkim tenkovima. Dogodilo se to na relaciji: Stari Banovci—Belegiš—Surduk.*

U toku predvečerja i noći između 9. i 10. oktobra prešli smo Dunav kod Surduka pod borbom što je značilo i njen prvi prelaz reke. Taj teški ispit Brigada je uspešno položila.

U Belegišu i Surduku kao i preko, na levoj obali Dunava, prvi put smo se sreli s trupama Crvene armije. Taj trenutak smo čekali više od tri godine i zato smo bili raspoloženi, a to se osetilo i kod njih. S rtjima ćemo učestvovati u frotalnim borbama na Dunavu i Dravi zbog čega smo i pošli na sever.

Na putu: Zrenjanin—Senta—Subotica omladina masovno stupa u našu Brigadu. Za nepunih mesec dana postojanja izrasta među najbrojnije brigade NOVJ. Oko 28000 boraca.

Dolazak domobrana značio je povećan broj Hrvata; sada pristupaju Bunjevci, Mađari, Slovaci, Rusini, Crnogorci, kolonisti prvog svetskog rata, iz Sente i okoline Subotice, zatim Romi i drugi. Brigada postaje pravi buket nacionalnosti i nacionalnih manjina. Još jedan momenat Brigadu svrstava među one jedinice narodnooslobodilačke vojske gde je učešće devojaka-boraca veoma brojno. Na batinski i apatinski mostobran stigla je sa blizu dve stotine devojaka. Najveći broj sekretara SKOJ-a čete i bataljona do brigade pripadao je njima. Bilo ih je i na dužnosti pomoćnika komesara četa i bataljona, četnih bolničarki, higijeničarki i batalj. referenti saniteta. Brojni su primeri hrabnosti i požrtvovanja tih devojaka iz Srema, Banata, Bačke i Baranje. Bile su istinski ponos svojih četa i bataljona.

Bez sumnje, najteže ispite Brigada je polagala u batinskoj bici — na apatinskom mostobranu, posebno kod Kazuka. Mnoge čete su bile prepolovljene; ovde je bilo mesto na kom se ispoljavalo junaštvo i patriotizam. Kazuk — to je bila druga Kozara, Neretva, Sutješka.

Borci se stalno dokazuju, umnožavaju se junački podvizi, među kojima i takvi koji se uzdižu do heroja. Te svoje vrednosti pokazali su na virovitičkom i bolmanskom mostobranu i drugde. Stari borci kao i bivši domobrani i oni koji su

prisili petokraku u Senti, Subotici i drugim mestima, postali su jedno srce, jedna duša Brigade. Nije bilo nikakvo čudo što su od svih ovih mladića postajali vodnici, zamenici komandira i komandiri, adutanti bataljonskih štabova, omladinski rukovodioci, politički delegati vodova... Niti je bilo neobično što su za tako kratko vreme mnogi primljeni u SKOJ i KPJ.

Za dvesta pedeset dana, koliko je trajao njen borbeni put, Osma brigada je tri puta forsirala Dunav, jednom Tisu, a četiri puta Dravu. Malo je jedinica NOVJ čija je sudbina bila toliko vezana za borbena dejstva na velikim rekama. Nezaboravni su prelazi reka, zatim batinski, virovitički i bolmanski mostobran. Najveću teškoću predstavljali su neplivači i veslači a vremena za obuku nije bilo. Sve je to, istina uz velike žrtve (1116 poginulih i nestalih i oko 3000 ranjenih) mladost i borbeni polet boraca i rukovodilaca uspela da savlada. Svi nedostaci u obuci i iskustvu skupo su plaćeni. Utoliko više ove žrtve se moraju ceniti i poštovati.

Put, dug 1500 km od Fruške gore kroz Banat, Bačku, Mađarsku, Baranju, Podravinu, Slavoniju, Sloveniju sve do Austrije i grada Blajburga, Glajnštetena i Rikenberga završio se našom pobedom. Za većinu boraca ovo su bili nepoznati krajevi; prvi put su se sreli sa stanovništvom toga dela naše zemlje. Svojim višenacionalnim sastavom i primernim ponašanjem borci ove Brigade su kovali istinsko bratstvo i jedinstvo. Nikad niko nije pitao druga u stroju, u rovu i u drugim prilikama koje je vere i nacije.

Dok se rat u Evropi zvanično završio 9. maja 1945. godine, na sektoru Dravograda, Slovenj Gradeca, Ravnama i Poljanama, rat se nastavlja. Osma brigada, sa ostalim brigadama 51. vojvođanske udarne divizije kao i jedinicama 14. slovenačke divizije, učestvuje u ovom ratu posle rata. Borbe su trajale od 12. do 15. maja na ovom sektoru; čuvali smo mostove kod Dravograda i time onemogućavali prelaz nemačko-kvislinških formacija u Austriju. Kad je osvanuo 15. maj trebalo je doživeti neviđenu predstavu koju je malo jedinica naše Armije to doživelo: konačan »smak sveta« u kom se tzv. »Novi evropski poredak« potpuno istopio i pretvorio u grozničavu borbu za opstanak desetine hiljada Nemaca, ustaša, četnika, nedićevaca. Rupnikove bele i plave garde koji su bezglavo jurili kao rulja, rešena da gazi sve pred sobom u borbi za goli život.

Našim borcima je bilo izuzetno teško da izdrže taj neobičan pritisak očajnika koji su svesni svoje krivice u masovnim

zločinima nad našim narodima. Probijali su se kroz naše redove, ginuli su naši borci tih poslednjih dana rata, ali su na kraju, oni koji su preživeli, naterali oholog i bezdušnog, a sada bednog i poniženog neprijatelja da položi oružje. Spre-čeni su da izbegnu sud pravde. Desetine hiljada u dugoj i širokoj koloni danima odlaze u logore pognute glave.

Uz autorovu kritičku selekciju, ne baš uveli pouzdanu, prilično već izbledela sećanja, dobila su vidno mesto u ovoj knjizi• To je doprinelo da se ožive brojni već zaboravljeni likovi boraca i rukovodilaca. Ovom knjigom Osma vojvođanska NOU brigada ugrađuje se u istoriju NOD-a i jugoslovenskih borbenih jedinica. U tu istoriju utkan je još jedan značajan broj činjenica, brojki i drugih podataka.

Vladimir Branković, pukovnik u penziji

DEO i

Formiranje Brigade i borbe u Sremu

VOJNO-POLITIČKA SITUACIJA UOČI FORMIRANJA OSME VOJVOĐANSKE UDARNE BRIGADE

U prvoj polovini 1944. godine vojno-politička situacija povoljno se odvijala za zemlje antihitlerovske koalicije. Na istočnom ratištu Sovjetska armija potisnula je Nemce na istočne granice SSSR-a i izbila pred Kenigsberg u Istočnoj Pruskoj i na desnu obalu Narve i Visle u Poljskoj. Grupa ukrajinskih frontova pripremala se za izvođenje velike jašokišinjevske operacije i prodor u Rumuniju, na Balkan i u jugoistočnu Evropu. U Italiji su zapadni saveznici probili jako utvrđenu nemačku liniju na srednjim Apeninima i 4. juna zauzeli Rim. Šestog juna otpočelo je savezničko iskrcavanje u Normandiji. Za Nemačku i njene saveznike situacija na l'rontovima postajala je sve teža.

Jul je bio najtopliji mesec u toj pretposlednjoj godini rata. To je bio i jedan od »najvrelijih« meseci po žestini ratnih okršaja u drugom svetskom ratu. Na svim frontovima smenjivale su se velike savezničke ofanzive sa Hitlerovim kontraofanzivama kojima se pokušavao odložiti pad nemačkog fašizma za još koje vreme. U poslednjoj sovjetskoj ofanzivi, grupe beloruskih frontova —- razbijena je centralna grupa nemačkih armija i produženo nastupanje Sovjetske armije kroz Poljsku i Galiciju. Savezničke snage zauzele su Livorno u Italiji a u Francuskoj obrazovali neprekidan i dugoočekivani »Drugi front«. Time je fašistička Nemačka dovedena u strategijsko okruženje i veoma nezavidan položaj. Savezničko strateško vazduhoplodstvo danonoćno je bombardovalo nemačke gradove i teritoriju nemačkih saveznika. Za Hitlera, koji je fanatično verovao u astrologiju i proviđenja, »sklop zvezda« tih julskih dana nije bio nimalo povoljan. Uz sve po-

raze na frontovima, na njega je 20. jula izvršen i atentat. To što je slučajno ostao u životu, Gebels je proglasio »prstom proviđenja« da bi povratio ozbiljno poljuljanu veru Nemaca u firera i mogućnost uspešnog okončanja rata. Pošto se svirepo obračunao sa zaverenieima, svojim dojučerašnjim najbližim saradnicima, Hitler je od Nemaca zatražio još veću poslušnost i surovo kažnjavao svako kolebanje u izvršenju njegovih naređenja. Zaigrao je na poslednju kartu — sve ili ništa!

Krajem avgusta i početkom septembra, dok zapadni saveznici zauzimaju Pariz i napadaju tzv. Gotsku liniju u Italiji, na Balkanu vojno-politička situacija bližila se svom konačnom raspletu. Posle kapitulacije Rumunije, na red je došla i sledeća saveznica Hitlerove Nemačke — Bugarska. Posle uspešnog završetka jašo-kižinjevske operacije, izbijanja Sovjetske armije na jugoslovensko-rumunsku granicu, u srednje Podunavlje i Panonsku niziju dovelo je nemačke trupe na Balkanu u nezavidan položaj. Trebalo je što pre evakuisati Grčku i Balkansko poluostrvo, jer su udružene snage Sovjetske armije i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije usmerile svoja dejstva na glavne komunikacije, naročito u dolini Velike Morave, koje su sada dobile strategijski značaj. Njihovim presecanjem dovelo bi se u pitanje ne samo dalje izvlačenje nego je pretilo i okruženje nemačkih trupa koje su se povlačile sa juga.

»Vruće« leto 1944. godine

I na jugoslovenskom ratištu te 1944. godine bilo je izuzetno »vruće leto«. Naročito u istočnoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori, odakle su naše snage po direktivi Vrhovnog štaba uporno nastojale da se probiju u Srbiju. Da bi to sprečio, neprijatelj preduzima niz ofanzivnih operacija protiv naših snaga na jugu i na zapadnim prilazima Srbiji (»topličko-jablanička«, »durmitorska operacija« i dr.). U ovim izuzetno teškim višemesečnim borbama najteže su prošle jedinice 12. vojvođanskog korpusa, koje su na svom pohodu prema Srbiji, na vrletnim stazama Zelengore, Pivske planine i Durmitora izgubile više od polovine svoga sastava.

Za razliku od svojih ranijih operacija, kada je nastojao da prikupi što jaču silu, okruži što veću teritoriju i uništi

glavninu naših snaga, neprijatelj je sada primenio novu taktiku, tražeći »konačno rešenje« i obračun sa NOP u mnoštvu manjih ofanzivnih operacija, raspoređenih na manje zemljišnih sektora i u više odvojenih vremenskih faza. Želeo je da »isparceliše« naše snage na manje odvojene delove i da ih tako nabaci na neki planinski greben, izdvojeno uništi ili prisili na odlučujuće, odsudne borbe. Jednu od takvih operacija i ujedno, svoju poslednju veliku ofanzivu na partizanski Srem, preduzeo je neprijatelj 14. juna i završio 6. avgusta 1944. ne postigavši pri tome ni jedan od postavljenih ciljeva.

Bila je to četvrta po redu ofanzivna operacija neprijatelja u toj godini u ovom malom ravničarskom, rekama omeđenom, gusto naseljenom, komunikacijama isprepletenom i neprijateljskim garnizonima načičkanom Sremu. Pored 40.000 naoružanih pripadnika nemačke nacionalne manjine, mnogobrojnih kvislinških i nemačkih stalnih posada, neprijatelj je u ovoj operaciji angažovao oko 15.000 vojnika, 20 oklopnih vozila i desetak baterija artiljerije.

Već i sam naziv »Kornblume« ili »Žitni cvet« govori da je ova operacija, pored osnovnog zadatka — uništenja i razbijanja razbuktalog partizanskog pokreta na ovoj najosetljivijoj tački nemačkog jugoistočnog ratišta, imala za cilj i borbu za žetvu. Neprijatelj nije smeo dozvoliti da i ove godine, kao i prethodnih, ostane bez žita, bez hleba neophodnog za dalje vođenje rata i za njegovu već dobro izgladnelu vojsku i narod u Nemačkoj. Iskustvo ga je naučilo da se za svaku krstinu vojvođanskog i sremskog žita moralo bukvalno boriti sa oružjem i otimati od naroda Vojvodine i njegove vojske, naroda koji je radije palio plodove svoga rada, nego što bi i »zrno žita dao dobrovoljno okupatoru«!

Sledeći cilj izuzetno teške i dobro pripremljene neprijateljske ofanzive bio je da se oslobodi glavna magistralna saobraćajnica za povlačenje snaga sa Balkana i pljačku naših zemalja i prirodnih bogatstava. A upravo te saobraćajnice i glavna komunikacija Beograd—Zagreb bile su, tih dana, zbog prenošenja težišta naših operacija prema Srbiji i po direktivi Vrhovnog štaba i Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine, svakodnevni objekat napada ne samo sremskih diverzanata, nego i svih naših jedinica i odreda u Sremu.

Da bi onemogućio manevar i prebacivanje naših jedinica iz jednog područja u drugo, isterao ih na čistinu, okružio i naterao na odsudne borbe, neprijatelj je izdelio Srem na nekoliko zona, poseo sve komunikacijske pravce, prirodne prepreke, prelaze i kanale. Levu obalu Dunava su čvrsto posele mađarske trupe, a desnu obalu Save nedićevci iz Srbije i ustaško-domobranske snage iz istočne Bosne. Za razliku od ranijih ofanziva, koje su poput ognjenog tornada protutnjale Sremom, neprijatelj je ovoga puta primenio sasvim drugu taktiku. Sistematski i bez žurbe, on je pretraživao svaku stopu zauzete teritorije. Tražeći podzemna skloništa, zalazio je u šume, a u središtu najvećeg šumskog kompleksa i na grebenu Fruške gore izgradio svoje borbene linije, postavljao zasede i nastojao da istera naše jedinice iz njihovih dotle neprikosnovenih i prirodnih skloništa.

Međutim, ni ovaj dobro pripremljeni, lukavi i originalni plan i nova taktika nisu postigli svoj cilj, jer su »... naše jedinice primenile svoju taktiku ratovanja — nisu dozvoljavale neprijatelju da im vezivanjem za određeni teren nametne odsudnu bitku, nego su razvlačile njegove snage, probijale njegova okruženja, primoravale ga na pregrupisavanje snaga, prihvatale borbu kad im je i dokle im je odgovaralo i nanosile mu znatno veće gubitke, tako da konačan uspeh nije mogao da postigne.«[1]

Tako je neprijatelj već u prvoj fazi svoje ofanzive bio prinuđen da se nekoliko puta vraća na već pretreseni deo Fruške gore, jer su se delovi Prvog sremskog odreda i Šeste vojvođanske brigade redovno provlačili i kroz njegove blokade, napadali ga s leđa i vesto izbegavali njegova okruženja i udare. Istovremeno su jedinice u drugim delovima Srema preduzimale kontraudare, napadale neprijateljska uporišta, razbijale zasede i još intenzivnije pristupale rušenju komunikacija. Kada su u julu i avgustu, uprkos neprijateljske ofanzive, ponovo, kao i ranijih godina, buknula pšenična polja, kamare požnjevene pšenice čak i u guvnima rumskih, indijskih ili mitrovačkih Švaba i domaćih izdajnika, neprijatelj je morao da prizna svoj poraz i na tzv. žetvenom frontu.

[1] Jovan Veselinov Žarko, *Svi smo mi jedna partija, Novi Sad,* 1971.

Glavnu pobedu na tom jedinstvenom frontu odneli su narod Srema i njegova vojska.

Neprijatelju je 17. jula konačno pošlo za rukom da nametne našim jedinicama jednu odlučujuću i odsudnu borbu. Ocenivši da su se posle nekoliko uzastopnih pretresa naše jedinice ponovo grupisale na Fruškoj gori i da odatle vrše nove napade na njegove garnizone (Čalma, Manđelos, Manđeloška pustara), neprijatelj je u toku noći 16. jula u najvećoj tajnosti prikupio u Rumi i Sremskoj Mitrovici oko 6.000 vojnika i podeljen u dve borbene grupe iznenada napao na Frušku goru. Da bi se odbranili oko 150 ranjenika, 400 nenaoružanih dobrovoljaca i *veliki zbegovi* naroda, štabovi Šeste vojvođanske brigade i Prvog sremskog NOP odreda odlučili su da prihvate ovu borbu. Posle dvodnevnih ogorčenih okršaja kod Divoša, Rohalj baza i Bešenovačkog Prnjavora, neprijatelj je pretrpeo gubitke od 250 mrtvih i 270 ranjenih, dok smo mi imali 28 poginulih i 36 ranjenih boraca. U snažnom i silovitom protivnapadu naše jedinice naterale su neprijatelja u paničnо bekstvo i konačno ga proterale sa Fruške gore. Bio je to njegov dotle najveći vojnički poraz u Sremu.

Da neprijatelj nije postigao svoj cilj u razbijanju NOP-a u Sremu i da je njegova ofanziva izazvala upravo suprotan efekat, najbolje potvrđuje činjenica da je u uslovima najžešćih borbi i okruženja osnovana nova — sedma po redu vojvođanska brigada. To dokazuje da je razmah NOP-a u Sremu, u tim danima doživljavao svoju kulminaciju i da nikakve protivmere, odmazde i sankcije nisu mogle da zaustave taj proces. One su samo ubrzale konačnu diferencijaciju čak i onih koji su pod uticajem neprijateljske propagande sve dotle ostajali po strani. To je povećalo kolebanje i raspad nekih kvislinških formacija (domobrani, četnici, pripadnici HSS i si.). Neprijateljska ofanziva pomogla je da se organizovano pristupi ne samo prikupljanju žetve i ostalih materijalnih rezervi, već i do tada najvećoj mobilizaciji preostalih ljudskih potencijala. Ta mobilizacija, koja je prikupila oko 10.000 mladih Vojvođana i 2.500 bivših hrvatskih domobrana, omogućila je da se ponovo i do pune formacije popuni 12. vojvođanski korpus i u prvoj polovini septembra formiraju još četiri vojvođanske brigade.

Formiranje i dejsivo Fruškogorskog NOP odreda

Da bi se olakšalo komandovanje našim jedinicama u sve težim uslovima neprijateljske ofanzive, fizičke podele i posedanje pojedinih delova Srema, krajem jula 1944. izvršena je reorganizacija jedinica i vojno-pozadinskih organa. Od dotadašnjih Prvog i Drugog sremskog odreda formirana su tri nova sremska odreda sa šest bataljona: Fruškogorski NOP odred, koji je dobio zadatak da dejstvuje u rejonu Fruške gore; Bosutski — u zapadnom i Posavski u istočnom Sremu. Na ovaj način. Glavni štab NOV i PO Vojvodine želeo je da obezbedi neposrednije prisustvo naših jedinica u svim delovima Srema i lakši prihvat i masovni priliv novih boraca u naše jedinice. Istom naredbom, radi lakšeg komandovanja, u Vojvodini su formirane i tri operativne zone: Sremska, Banatska i Bačkobaranjska operativna zona, kojima su pored operativnih jedinica i reorganizovanih odreda bili podređeni i svi vojno-pozadinski organi, ustanove i jedinice.

Za komandanta Fruškogorskog NOP odreda postavljen je Boško ćirić, za političkog komesara Vladimir Branković Gadža a za zamenika komandanta Milenko Brzak Uča.[2] Kao boračko i kadrovsko jezgro poslužio je 1. bataljon rasformiranog Prvog sremskog NOP odreda. Do početka septembra i do prelaska Odreda u sastav Osme vojvođanske brigade brojno stanje Odreda se udvostručilo i iznosilo je oko 400 boraca svrstanih u dva bataljona. Novi Fruškogorski NOP odred formiran je nepune dve godine od prelaska glavnine prvog Fruškogorskog odreda i sremskih jedinica u istočnu Bosnu. U međuvremenu, na slobodarskoj Fruškoj gori neprekidno je dejstvovao najmanje po jedan bataljon Sremskog a zatim i Prvog sremskog NOP odreda, koji su poslužili kao kadrovsko jezgro za formiranje svih do tada formiranih vojvođanskih brigada.

Odluka da se slobodna teritorija Srema čvršće poveže sa NOP-om u istočnoj Bosni i da se ovde obrazuje zajednička operativna osnovica za razvoj i zajedničko dejstvo krupnijih vojvođanskih i istočnobosanskih jedinica, doneta je septembra 1942. posle završetka tzv. velike ofanzive okupatora na

[2] S. Savić, *Borbe u Sremu 1941—1944,* Sr. Mitrovica 1981, 532.

Frušku goru i prelaska Šeste istočnobosanske proleterske brigade u Srem.' Bilo je to najcelishodnije rešenje za obe pokrajine, koje je omogućilo da se zajedničkim snagama prevaziđe kriza ustanka u istočnoj Bosni, omogući veći razmah NOP-a, spreči izolovanost pokreta Vojvodine i postigne njegovo čvršće povezivanje sa vrhovnim vojnim i partijskim rukovodstvom zemlje i praktično uključenje vojvođanskih partizanskih jedinica u operativno-strategijske planove i rezerve Vrhovnog štaba NOVJ.

Sve do marta 1944. preko Save u istočnu Bosnu kretali su se karavani hrane i drugih materijalnih potreba za snabdevanje naše vojske. I obratno. U Srem su upućivani ranjeni i bolesni borci na lečenje i oporavak. Posle teških i ogorčenih borbi, neprijatelju je konačno pošlo za rukom da čvrsto zaposedne desnu obalu Save i da prekine vezu između istočne Bosne i Srema. NOP-u u Sremu i Vojvodini ponovo je zapretila opasnost od izolovanosti i gomilanja ljudskih i materijalnih rezervi, koje su mogle da postanu laki plen neprijatelja, u drugoj polovini 1944, sa prenošenjem težišta ratnih operacija na Srbiju, rešenje se ukazalo na ovoj strani i delimično u čvršćem povezivanju sa dosta udaljenim slavonskim partizanima.

O dejstvu Fruškogorskog odreda od njegovog formiranja krajem jula 1944, pa do ulaska u sastav Osme vojvođanske udarne brigade treba reći da je delovao u izuzetno teškim uslovima poslednje neprijateljske ofanzive, borbe za žetvu, naše ofanzive na neprijateljski saobraćaj i veze, opšteg previ-

[3] Fruškogorski NOP odred formiran je 9. IX 1941. u Fruškoj gori u rejonu Hajdučkog brega od komunista koji su pobegli iz Sremskomitrovačke kaznione i partizanskih desetina iz fruškogorskih sela. Prilikom formiranja imao je 60 boraca naoružanih sa 3 puškomitraljeza, 50 pušaka, 15 pištolja i 100 r. bombi. Polovinom 1942. godine narastao je na 6 četa sa oko 350 boraca. Pored nekoliko sukoba sa jačim nemačko-domobranskim jedinicama na Fruškoj gori, Odred je razvio veoma živu političku aktivnost na terenu, na razoružanju neprijateljskih posada, paljenju arhiva, napadima na neprijateljski saobraćaj i transport. Zahvaljujući njegovom uspešnom dejstvu, Fruška gora je postala snažno žarište ustanka u Sremu, pa je neprijatelj krajem avgusta preduzeo tzv. veliku ofanzivu na F. goru. Posle ogorčenih višednevnih borbi, Odred je uspeo da se probije iz okruženja.

ranja, obostrane mobilizacije i priprema za konačni rasplet događaja u Sremu, velikog prisustva neprijateljskih jedinica koje su se nalazile u povlačenju sa balkanskog ratišta, priprema i početka organizovanog izvlačenja nemačke nacionalne manjine iz Srema i dr.

U istoriografiji nikad nisu i do kraja izvedeni rezultati, po j-ejonima i jedinicama, te specifične i ništa manje krvave borbe sa okupatorom za žetvu. Postoje sačuvani samo parcijalni i aproksimativni podaci za pojedine srezove ili dane iz kojih je teško izvući koju je ulogu na tom zadatku izvršio Fruškogorski NOP odred, ali se može sigurno tvrditi da su njegove jedinice omogućile narodu i omladini fruškogorskih sela i centralnog dela Srema da doslovce primene parolu: »Ni zrna žita okupatoru!« i da preotmu od neprijatelja, ovrše i sakriju u podzemne baze bogati urod pšenice rumskog, iriškog, sremskomitrovačkog, sremskokarlovačkog i iločkog sreza.[4]

Slična je situacija i sa napadom na neprijateljski saobraćaj i veze. Zbog izuzetnog značaja glavnih saobraćajnica za prevoz nemačkih trupa i ratnog materijala, Vrhovni štab je kao jedan od glavnih zadataka sremskih i slavonskih partizana isticao u toku celog NOR-a napad na iste. Teško da se može naći i jedan dan a da Ustaška nadzorna služba i Redarstvo nisu registrovali napade na komunikaciju Zemun—Zagreb. Zbog toga ova komunikacija nije mogla da bude korišćena više od lOVo svojih kapaciteta, a po jednoj konstataciji Sabora NDH, još u prvoj polovini 1942. godine od 4.000 km železničkog koloseka na teritoriji NDH 1.700 bilo je uništeno ili nesigurno za saobraćaj. Tokom 1943. a naročito od polovine 1944. godine taj saobraćaj je bio potpuno paralisan. »Nemci i ustaše nisu mogli da vojnički obezbede sigurnost saobraćaja, jer to je zahtevalo ogromne snage. Pokušaj da se patroliranjem obezbeđuju pruge dobro je došao našim jedinicama, jer su patrole postajale lak plen naših zaseda. Isto tako, ni utvrđenja koja su Nemci i ustaše podizali na prugama nisu pomogla, jer su korišćeni međupro-

[4] U jednom izveštaju GŠ NOV i PO Vojvodine govori se o 350 vagona pšenice koje su naše jedinice uspele da preotmu od neprijatelja, *Zbornik dok.,* tom 1, knj. 8, 299 i 317).

stori za diverzije i njihove posade po pravilu dolazile su u pasivan položaj prema ovim akcijama.«[5]

Po naredbi vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita od 17. avgusta i planu Glavnog štaba Vojvodine, u Sremu je u vemenu između 31. avgusta i 7. septembra preduzeta opšta ofanziva na neprijateljski saobraćaj i veze. Bio je to deo opšteg plana za sprečavanje pljačke i izvlačenja nemačkih snaga sa Balkana. Rezultati te sedmodnevne ofanzive u Sremu bili su impresivni. Uništeno je 30 kilometara železničke pruge, 20 lokomotiva, 70 vagona, 10 mostova, 200 tt stubova, onesposobljena su dva broda, jedan šlep, dva tenka, 10 železničkih stanica, 7 skladišta i magacina, jedna centrala, dok su neprijateljskoj živoj sili naneseni osetni gubici.[6] Neke saobraćajne relacije, kao što su: Ruma—Šabac, Ruma—Vrdnik, Indija—Petrovaradin, Vinkovci—Brčko i dr., bile su skoro sasvim izbačene iz saobraćaja.

Novoformirani Fruškogorski NOP odred bio je zadužen za komunikaciju Indija—Petrovaradin. On je taj zadatak u potpunosti izvršio. Jedan bataljon ovog odreda u toku avgusta uništio je na ovoj komunikaciji dve neprijateljske kompozicije sa dve lokomotive i 15 vagona, a u toku sedmodnevne opšte ofanzive, početkom septembra, uništio je još 3 lokomotive, 9 vagona, 1 bunker, porušio 1.300 metara pruge i time ovu sobraćajnicu potpuno izbacio iz saobraćaja.[7]

U borbi za žetvu naše jedinice izvodile su drske upade u neprijateljska uporišta, napadale posade i jedinice specijalno dovedene radi obezbeđenje vršidbe i prikupljanja žetve. Tako su noću 4. avgusta delovi Fruškogorskog bataljona upali u utvrđenu pustaru Grabovac (istočno od s. Manđelosa) i zapalili 4 vagona pšenice, jednu vršalicu i veću količinu slame. Tri dana kasnije, 7. avgusta, 1. bataljon Fruškogorskog odreda, zajedno sa 1. bataljonom Šeste vojvođanske brigade napao je jednu četu ustaša u ćereviću koja je tu pristigla radi obezbeđenja vršidbe. U napadu koju je u 23 časa izvršio bataljon Odreda ustaše su potpuno razbijene i naterane u panično bek-

[5] Vladimir Branković, *Drugi sremski partizanski odred,* N. Sad, 1982, 228.

[6] Ž. Atanacković, *Srem u NOR i soc. revoluciji,* 552.

[7] *Hronologija 1941—1945,* VII, Beograd 1964, jul—septembar 1944.

sivo. Na zasedu 5. bataljona Šeste brigade naišle su beočinske ustaše koje su pošle u pomoć napadnutom uporištu, ali su i oni posle kraće borbe naterani u panično bekstvo. U ovoj borbi ubijeno je 22, ranjeno 10 a u Dunavu se podavilo 12 ustaša.

Pošto je u međuvremenu neprijatelj pojačao svoju posadu na pustari Grabovac i ponovo poseo susedno selo Manđelos, Štab Sremske operativne zone naredio je Štabu šeste vojvođanske brigade da u sadejstvu sa Fruškogorskim odredom napadne ova neprijateljska uporišta koja su se duboko uklinila u slobodnu teritoriju Fruške gore. Za napad na oba neprijateljska uporišta kao i za obezbeđenje napada od Sremske Mitrovice, Čalme i Šida određeni su bataljoni Brigade.

Jedinice Fruškogorskog odreda obezbeđivale su akciju od neprijateljske intervencije sa pravca Rume, Iriga i Vrdnika. Napad je otpočeo 22/23. avgusta, ali je obustavljen zbog velikih obostranih gubitaka (neprijatelj je imao više od 100 vojnika izbačenih iz stroja, a naše jedinice 85 ranjenih i poginulih boraca) i neprijateljske intervencije iz Sremske Mitrovice. Pošto su jedinice Šeste brigade ostale i dalje na svojim polaznim položajima a u toku naredne noći preduzele demonstrativne napade, neprijatelj je 24. avgusta konačno napustio ovo uporište, te je tako cilj našeg napada konačno postignut a žrtve nisu ostale uzaludne.

Zaseda na Paragovu

Dejstvujući po manjim jedinicama, četama i vodovima, Fruškogorski odred je uporedo sa borbom za žetvu uspešno kontrolisao i sve komunikacije na prilazima Fruškoj gori, posebno u Podunavlju i oko preostalih neprijateljskih garnizona u tom delu Srema. Tako je 17. avgusta razbio jednu ustašku patrolu kod Beočina a 20. avgusta između Erdevika i Kukujevaca.

Najveći uspeh postigao je 1. bataljon Fruškogorskog NOP odreda, (komandant Gligorije Matić Giga, politički komesar Jure Čule) na putu Sremska Kamenica—Iriški venae. On se 25. avgusta po naređenju štaba Odreda uputio u severoistočni Srem da bi iz jednog salaša iz okoline Indije preveo na

Frušku goru oko 200 ilcgalaca. Nedaleko od kamenoloma Paragovo na bataljon je naišao obaveštajac Odreda. On ih je upoznao da je iz Sremske Kamenice u pravcu Iriškog venca krenula jedna grupa sa oko 50 nemačkih vojnika. Vodili su oko 60 zarobljenika, Italijana. Išli su da seku šumu. Predložio je da im pripreme zasedu i oslobode zarobljenike.

Štab bataljona se našao u dilemi: da pođe dalje na izvršenje naređenog zadatka, ili da iskoristi jedinstvenu priliku i nanese neprijatelju neočekivane gubitke zbog njegovog drskog upada u šumu i na partizansku teritoriju. Prevagnula je partizanska snalažljivost i samoinicijativa. Na brzinu su sakupili komande četa i dogovorili se kako da postave zasedu na putu prema Kamenici.

— Zasedu smo postavili u obliku potkovice, u čiji obim je moglo da ude oko 100 neprijateljskih vojnika — zabeležio je o toj akciji Jure Čule. Naša jedinica bila je naoružana sa 4 puškomitraljeza, 3 minobacača, 20 automata, 50 bombi i puškama. Na krilima zasede postavili smo po jedan puškomitraljez, a preostala dva u sredini našeg borbenog rasporeda. Tako smo pripremili unakrsnu vatru. Minobacače smo postavili odmah iza položaja stelaca. Bila je to tipična partizanska zaseda, vešto postavljena i potpuno maskirana. Sve je spremno i organizovano. Časovnik pokazuje pet minuta do osam časova. Napregnuto očekujemo neprijatelja sa željom da što pre naiđe. Naša levokrilna četa dobila je naređenje da njen puškomitraljezac prvi otvori vatru tek kada i poslednji Nemac uđe u zasedu. Bio je to ugovoreni znak za otvaranje brze paljbe za sve ostale. Preko veze smo napokon dobili obaveštenje da se neprijatelj približava.

Napokon smo ugledah i njihove zelene uniforme. Naši borci, sakriveni iza drveća, uzimaju ih na nišan. Giga i ja istežemo vratove i provirujemo da se uverimo da li je začelje neprijateljske kolone ušlo u zasedu. U tom trenutku tišinu prolama vatra našeg levokrilnog puškomitraljeza. Planula su i sva ostala oružja. Vrilo je kao u kotlu. Italijani su se odmah, čim je zapucalo, bacili na zemlju i potražili prve zaklone. Nemci su bili potpuno iznenađeni i obezglavljeni. Nisu znali šta ih je snašlo. Posle smo saznali da su to bili »Romelovci« i da su se tek tih dana vratili u Jugoslaviju, kao i da im je to bio prvi susret sa partizanima. U roku od pet minuta brze paljbe

ubijeno je 35 neprijateljskih vojnika, 10 ih je zarobljeno a samo 5 ih je uspelo da pobegne. Od naših, poginula je samo jedna drugarica, referent saniteta. Podigla se u toku najžešće vatre da osmotri neprijatelja. To ju je koštalo života.

Cela ova akcija potrajala je ukupno 14 minuta i to sa prikupljanjem zaplenjenog oružja i opreme. Zaplenili smo tri puškomitraljeza, tri automata i veći broj pušaka. Ubrzo su nas sa novosadskog aerodroma potražili nemački avioni. Bacali su po šumi bombe, ali mi smo već bili na putu prema Crvenom čotu i Jabuci. Poveli smo i oslobođene Italijane.[8] Bili su radosni zbog oslobođenja, pevali su nam »Avanti popolo...« i stalno ponavljali: »Partiđano bono, partiđano forte!« Neki od njih su kasnije stupili u naše redove i postali dobri poslužioci kod minobacača...

Ilegalci po koje je tada krenuo Gigin bataljon prikupljeni su nekoliko dana kasnije u Fruškoj gori. Odatle ih je jedna četa Osme brigade sprovela u donji Srem.'

Prihvat hrvatskih domobrana

Jedan od veoma značajnih zadataka koji je u to vreme uspešno izvršio Fruškogorski NOP odred zajedno sa ostalim našim jedinicama u Sremu, jeste — prevođenje i prihvat oko 2.500 hrvatskih domobrana koji su prešli na stranu NOVJ.

Približavanje Crvene armije jugoslovenskoj granici, prodor operativne grupe divizija sa prenošenjem težišta operacija NOVJ na Srbiju, kao i svi drugi vojno-politički uspesi naše NOVJ i saveznika antihitlerovske koalicije, uneli su pometnju u redove nemačkih saveznika i domaćih izdajnika. Postalo je jasno da Nemačka gubi rat i da je samo pitanje vremena kada će on biti završen. Saznanje o ratovanju na pogreš-

[8] Prema knjizi Srete Savića *Srem u NOR-u,* Odred je u ovoj borbi imao 3 poginula i 4 ranjena borca. To isto tvrde i Uroš Jovičić Zoran, Jovan Krmpotić, Aleksandar Calić Alojz. Pored pomenute drugarice Sofije Nikšić iz Stejanovaca, poginuli su i Bogdan Babin, desetar iz Stare Pazove, i Andrija Latas, zam. komesara čete iz šašinaca.

[9] Sećanja Petra Zdunića i Đorđa Pašića Pekmeza. Vidi i *Sećanja komesara vojvođanskih brigada,* Novi Sad 1978, 95.

noj strani i strah od odgovornosti ubrzali su demoralizaciju pripadnika domobranske vojske tzv. NDH, zavednih i prisilno mobilisanih ljudi kod četnika Draže Mihailovića, u Nedićevoj Srpskoj državnoj straži i među slovenačkim pripadnicima Bele garde. Kod svih onih koji su služili okupatora a da još nisu počinili ratne zločine, javila se želja, da se brzo napusti brod koji tone i pređe na stranu pobednika.

Da bi se i tako oslabile nemačke oružane formacije, ubrzalo njihovo osipanje i demoralizacija, vrhovni komandant NOVJ, maršal Tito uputio je 30. avgusta svim zavedenim ljudima u neprijateljskim redovima poziv da do 15. septembra 1944. pređu na stranu naše vojske.

Od blizu 6.000 domobrana koliko se ukupno odazvalo pozivu maršala Tita i prešlo na stranu NOVJ — 2.500 vojnika i 115 domobranskih oficira, ili 50%, sa celokupnim naoružanjem predalo se našim jedinicama u Sremu. To, svakako, nije bilo slučajno, već samo još jedna potvrda ispravne politike, propagande i velikog uticaja NOP-a u Sremu među domobranskim jedinicama.

I pre poziva maršala Tita, a naročito posle kapitulacije Italije, Partija u Sremu uspela je da među domobranskim vojnicima pridobije više ljudi, da ih poveže, organizuje i preko njih stvara antihitlerovsko raspoloženje. Domobranski garnizoni postali su značajni izvori snabdevanja naših jedinica oružjem, municijom i ostalom opremom. U svim većim garnizonima, a posebno u Zemunu, Petrovaradinu, Sremskoj Kamenici, Sremskoj Mitrovici i Nikincima, postojali su jaki obaveštajni punktovi koji su naše obaveštajne centre snabdevali podacima o neprijatelju: o sastavu i jačini njegovih posada, o naoružanju, namerama i si. Preko tih punktova i jakih ilegalnih organizacija u gradovima, neprijateljski garnizoni zasipani su našim propagandnim materijalima — lecima, proglasima, partizanskim listovima i brošurama.

> Kakav su uticaj oslobodilačke organizacije ostvarile kod domobranskih posada u Sremu vidi se iz jedne ocene Štaba Petog mađarskog korpusa u Novom Sadu od 18. decembra 1943. godine. Posle konstatacije da je tih dana u Zemunu bilo hapšenja velikih razmera i da je Gestapo zatvorio, zbog saradnje sa Titovim ustanicima 50—60 hrvatskih oficira, da na pruzi Zemun—Zagreb »svakog dana iskaču vozovi, i lete u zrak, usled čega su vojni i putnički saobraćaj potpuno pa-

ralizovani«, da se iz mnogih sremskih mesta iseljavaju domaći Nemci i odlaze u veće garnizone, mađarski štab zaključuje: »od hrvatskih oružanih snaga jedino se ustaše mogu upotrebiti za borbu protiv partizana. Domobrani su nepouzdani. Čitave jedinice predaju se bez borbe partizanima«.[10] U maju 1944. godine došlo je do pobune u 170. protivavionskom divizionu 20. PA domobranske divizije u Zemunu. Od 600 vojnika ovog diviziona uspelo je da pobegne 287, neki su streljani a ostali su razoružani od strane nemačke vojske i poslati na front."

Zbog ispravne politike naših boraca, koji su po pravilu svakog zarobljenika domobranskog vojnika puštali kući, ove jedinice su već posle prvih ispaljenih metaka ostavljale oružje i predavale se našim jedinicama. Tako se maja 1943. Drugoj vojvođanskoj brigadi i Majevičkom odredu predala čitava domobranska pukovnija, zatim jedna bojna kod Suhopolja, u Bijeljini itd. Drugi sremski odred je nekoliko puta razoružao nekoliko kompletnih domobranskih satnija na teritoriji zapadnog Srema itd.

O načinu prihvatanja i organizovanju očekivanog masovnog prelaska domobrana na stranu NOVJ, Glavni štab Vojvodine izdao je posebno uputstvo. Izvršen je raspored po kome su štabovi naših jedinica imali da stupe u kontakt i pregovore sa domobranskim oficirima i zapovednicima posada. Prethodno se preko ustaljenih veza i punktova nastojalo da svaki domobran bude upoznat sa proglasom maršala Tita — bilo putem naše štampe, bilo lecima ili slušanjem Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«. Tamo gde je bilo još kolebanja, predočavane su posledice daljeg služenja okupatoru.

Svakodnevnim napadima na komunikacije, saobraćaj i veze, manevrisanjem naših jedinica usred dana, njihovim kretanjem i demonstrativnim napadima na veće domobranske garnizone — stvorena je atmosfera blokade i pritiska.

Posebna pažnja posvećena je uporištima sa mešovitim posadama. Da bi se domobranske jedinice izvele iz ovakvih uporišta neopaženo od Nemaca i ustaša, izmišljale su se tobožnje taktičke vežbe, intervencije »protiv komunista«, akcije radi zaštite komunikacija i si. Sa naše strane upućivane su manje jedinice do u predgrađa takvih garnizona, radi prihvata i

[10] *Zbornik dokumenata o NOR-u,* torn 1, knj. 17, 541—542.
" Arhiv VII, k. 215 f.l.d.

zaštite od eventualne intervencije ustaša i Nemaca.[12] U Grgurevcima i u još nekim mestima organizovane su kuhinje i prihvatilište za doček prebeglih domobrana.

Uz'o Tito, nije te ni pit'o«
»Paveliću a gde ti je vojska —

O situaciji nastaloj u neprijateljskim garnizonima posle predaje prvih domobranskih posada NOVJ najbolje govori izveštaj zapovcdnika Tehničke podoficirske škole u Sremskoj Kamenici, ustaškog satnika Simunića:

»... Ujutru su se počele prenositi glasine da je celokupna posada iz Petrovaradina napustila vojarne i pobjegla. I baš za nesreću, koga ga je god tražio natporučnik Mohači ili ja brzoglasom, nije se javio iz Petrovaradina. Počeli su se širili glasovi da u Petrovaradinu ima mnogo Njemaca i da ostatak razoružavaju. Ovi podaci se nisu mogli nikako preko brzoglasa provjeriti. Poslao sam svoje tekliće (kurire — prim. N. B.) u Petrovaradin, kao i kola po kruh i meso, ali su se vratili oko 8 sati bez ičega, jer su oni, koji su morali izdavati, također pobjegli...

Bilo je oko 10,30 sati kad sam primetio da su svi postali jako uzrujani, kako časnici, tako i dočasnici. Došao mi je natporučnik Mohači i kazao da on ne može više ni sekunde ostati u vojarni, a isto tako i poručnik Magličić. Natporučnik Mohači postrojio je zatim svoju satniju i krenuo preko dvorišta prema bunkeru broj 3. Sakupio sam brzo pitomce, da bih Mohačia zaustavio. Na moje veliko zaprepašćenje, video sam da u mene nitko nema povjerenje i nitko nije vjerovao što sam govorio. Ostao sam sam, bez ičije pomoći. Časnici i dočasnici su samo šutili i gledali pred sebe...

Komandant 7. domobranskog posadnog zdruga, pukovnik Đurđević, povezan sa partizanima preko svoje ćerke Manje i njenog muža, izveo je iz Sremske Mitrovice 600 svojih vojnika i 30 oficira dok su njegov automobil između sela Komletinaca i Đelatovaca »presreli komunisti i odveli ga u šumu«. Po prelasku u Frušku goru Đurđević je postavljen za komandanta Oficirske škole. Kasnije je prešao na rad u Štab 3. armije. *(Zbornik dokumenata o NOR-u,* tom 1, knj. 17, 625 i knj. 8, 412); N. Božić, *Ravnica u plamenu,* Bard. 1984, 464 i monografija *Sedma vojvođanska brigada,* 156.

Poručnik Magličić i poručnik Kopecki stali su pred mene, pozdravili i rekli: 'G. satnik, mi više ne možemo ostati u vojarni, mi idemo. Mi nikoga ne zovemo sobom'. Nekoliko domobrana imalo je puške okrenute prema meni. Poručnik Magličić i poručnik Kopecki krenuli su preko dvorišta, a za njim ostali časnici, dočasnici, pitomci i domobrani moje satnije. .. Ostao sam säm sa narednikom Vuksanom. Nekoliko ih je bilo u selu koji su također ostali«.[15]

Prve kontakte i razgovore oko predaje domobranskih posada iz Petrovaradina, Sremske Kamenice i Beočina sa predstavnicima GŠ NOV i PO Vojvodine preko Nikole Mojića iz' Rakovca uspostavili su upravnik kamenoloma u Rakovcu Josip Suić i dr Ivan Melvinger, domobranski natporučnik i tadašnji vojni zapovednik Kamenoloma. Posle toga je usledio još jedan sastanak između vazduhoplovnih domobranskih oficira Čestopoljskog i Bojanića, s jedne strane, i Vladimira Brankovića Gadže, tadašnjeg komesara Fruškogorskog odreda kao predstavnika GŠ Vojvodine, sa druge strane. Tom prilikom je precizirano kako da se izvedu i prihvate domobranske posade iz ovih garnizona.[14] Prevođenju domobranskih posada iz Petrovaradina, Sremske Kamenice, Vrdnika, Sremske Mitrovice i St. Jankovaca Glavni štab Vojvodine je pridavao poseban značaj i zbog toga što se ovde radilo o specijalnim rodovima vojske i službi i pretežno o školovanim i mlađim ljudima u kojima je naša vojska tada oskudevala (vazduhoplovci, tehničari, artiljerci, inženjerci).

Prelazak domobrana sa celokupnim komandnim kadrom i ratnom opremom izazvao je pravu pometnju u preostalim garnizonima. Ustaše i domaći Nemci počeli su da evakuišu svoje porodice. Na mesto prebeglih domobranskih posada neprijatelj je doveo nemačke jedinice, ustaše, belogardejcc, a u donjem Sremu i jedan puk ndićevaca.

Da bi ubrzao prelazak i ostalih domobranskih posada odmah posle prelaska domobranskog garnizona iz Petrovaradina, Glavni štab NOV i PO Vojvodine izdao je svoje vanredno saopštenje u kome se kaže:

" Arhiv VII k. 137, reg. br. 2/2—1.
[14] Miloš Lukić, *Crveno uporište,* Novi Sad 1979, 471.

»Fosleđnji poziv maršala Tita, upućen clomorbanim- ' svima ostalima koji služe okupatora, imao je izvanredan efekat. Širom cele Jugoslavije pojedine formacije domobrana u celini prilaze našoj NOV. Zadnjih dana kod nas, u Vojvodini, pristupanje domobrana našoj NOB dobilo je naročito velike razmerc.

Ceo garnizon u Petrovaradinu, uključivši Zrakoplovnu pukovniju, Topnički sklop, Topničku školu i druge jedinice, prešao je na stranu NOV. Sa ovim jedinicama pristupili su i njihovi pojedini delovi iz drugih mesta. Svi oficiri i vojnici došli su sa celokupnim lakim i teškim naoružanjem.. .«[15]

» … Skoro svi domobranski garnizoni u Sremu prešli su na našu stranu. Mnogi su i ranije održavali vezu sa partizanima. Oni su dobijali našu štampu, letke. Jednog jutra osvanuo je poziv maršala Tita po zidovima hodnika u Petrovaradinskoj tvrđavi, piše tih dana *Slobodna Vojvodina«."'*

— Moj vod je išao čak pod Srcmsku Kamenicu da presretnemo a ako zatreba i da pomognemo domobranima da izađu iz uporišta — priča Lazar Pecković Baja. — Išao sam sa puškomitraljescem Cvejom Opačićem pored kolone i bili smo stalno na oprezu. Nismo prosto mogli da poverujemo da je ta dobro naoružana vojska sa tuđim uniformama i amblemima, sa kojom smo do juče ratovali, odjednom postala naša. Opustili smo se tek kada smo stigli na mesto zvano Kozarska lipa, nedaleko od Crvenog čota. Tu je za domobrane uređeno prihvatilište sa kazanima. Tu im je komesar našeg odreda održao govor i objasnio ciljeve naše borbe. ..

— Mi smo ih sačekivali na Glavici i sprovodili dalje do Letenke i Jabuke — seća se Đorđe Pašić Pekmez. — Kad smo ugledali onu veliku kolonu koja je došla od Sremske Mitrovice, nije nam bilo jednostavno. Nas je tu bilo samo jedan vod i nehotice sam pomislio na one neprijateljske kolone koje su samo mesec dana ranije vršile ofanzivu na Frušku goru…

Prolazeći kroz partizanska sela zajedno sa jedinicama naše vojske, domobrani su imali prilike da vide i osete neraskidivu vezu sremskog naroda i njegove vojske. Postepeno su se i oni uklapali u novu situaciju i svoju dotadašnju apa-

[15] Arhiv CK SKS, k. 88.
[16] *Slobodna Vojvodina,* god. 3, br. 22. od 29. IX 1944.

tiju zamcnjivali željom da što pre opravdaju ukazano im poverenje. Brzo su učili i prihvatili partizanske pesme, dodajući im i neke svoje stihove kao što je bio, na primer, onaj: »Paveliću, a gde ti je vojska — Uz'o Tito, nije te ni pit'o«... Na mitinzima i priredbama brzo su naučili da igraju i naša kola.

— Sada mi je tek jasno zašto su se partizani tako hrabro borili. Imali su uz sebe ceo ovaj narod. Gledaj samo kako ih dočekuju u svakom selu! Iznose pred njih sve što imaju, čak im i kolače peku. A sećaš se kada smo mi ulazili u ista ova sela — nigde žive duše! Ako na nekog i natrapaš i zatražiš nešto za jelo, neće ti dati ni smrdljivog kupusa — govorili su između sebe dojučerašnji domobrani.

Dušan Karavidić, koji je dan-dva kasnije postao borac a ubrzo i obaveštajni oficir bataljona u Osmoj vojvođanskoj brigadi, u svom ratnom dnevniku opisao je svoj prelazak u partizane na sledeći način:

> Danas je 10. septembar i tačno je mesec dana kako smo mi — većinom završeni maturanti — mobilisani u Hrvatsko domobranstvo. Iako je nedelja, već od ranog jutra u kasarni se počela osećati neka nervoza i iščekivanje. Prosto se u vaz duhu osećalo da će se nešto značajno dogoditi. Proteklih nekoliko dana, svakodnevno su grupe domobrana jednostavno nestajale, kako se šaputalo, u pravcu Fruške gore i mi smo znali da ovi događaji ne mogu proći bez posledica po sve nas.
>
> I zaista, oko 17 časova naređeno nam je da uzmemo svoje oružje i spremu, a podeljeno nam je i po 100 puščanih metaka. Još uvek nismo tačno znali šta će se dogoditi, ali su neki, sada već glasnije, počeli govoriti da idemo u partizane. U prvi mrak, kada je sve bilo spremno, u našu sobu ušao je vodnik Gašparević (kasnije u partizanima je dobio nadimak Gašpar) i vidno uzbuđenim glasom rekao nam: »Vojnici, došao je naš čas. Ko hoće da pođe sa nama u šumu da se priključimo partizanima, neka ostane u stroju, a ko neće, neka odloži oružje i spremu i ide kuda želi.« Nekolicina je napustila stroj, ali je većina bez kolebanja ostala i mi smo već za nekoliko minuta bili u pokretu prema Fruškoj gori, brzo napustivši Hrvatsku Mitrovicu (kako su je tada nazvali).
>
> Nismo prešli ni nekoliko kilometara tucaničkim putem, kada smo u jarcima pored puta počeli u tami zapažati neke senke, koje su nas poluglasno pozdravljale: »Zravo drugovi!«. Sa nekim osećanjem bliskim strahu na ovaj za nas čudan i neuobičajeni pozdrav, naprezali smo oči ne bi li videli kako

izgledaju ti ljudi koje nam je pavelićka popaganda opisivala u najcrnjem svetlu.

Prepešačili smo tako desetak kilometara i stigli u selo Veliki Radinci, gde smo prvi put zastali, vrlo srdačno dočekani od meštana. Pred nas je istupio partizanski komesar, koji nas je kratko pozdravio, izrazivši zadovoljstvo što će nas uskoro videti u borbi, zajedno sa starim borcima, fruškogorskim partizanima. Odmorili smo se, a zatim pošli dalje i, nenaviknuti na ovako duge marševe, mrtvi umorni stigli u Šuljam. Smestili smo se u školu i vrlo brzo zaspali po podovima učionica, prvi put van kasarne i ne u krevetu. Bilo je 3 sata ujutro.

Kratak san a zatim doručak kod seljaka. Nikad neću zaboraviti taj doručak, ne zato što je bio zaista vrlo bogat, već zato što smo mi, do juče domobrani, primljeni tako srdačno, kao da smo već davno borci — partizani. Stariji drugovi, sa kojima se brzo upoznajemo i zbližavamo, rekoše nam da se partizani u svakom fruškogorskom selu tako dočekuju i da ubuduće i mi možemo da se osećamo kao kod kuće.

Ceo taj dan proveli smo u odmaranju, a zatim posle noći prospavane pod vedrim nebom, krenuli smo pravo u Frušku goru, u šumu. Susrećemo sve više i više starih boraca, oni nas pozdravljaju ne kao doskora neprijateljske vojnike, već kao da se odavno znamo. Ručali smo na jednom proplanku sa kazana i ja sam, posle onog dočeka u Velikim Radincima i jednodnevnog boravka u Šuljmu, ponovo ostao zadivljen savršenom organizacijom koja vlada ovde, usred šume. Sve ide kao po nekom strogo i unapred određenom redu. Hrana je odlična, daleko bolja nego u domobranima. Čak smo dobili i sledovanje duvana! Poslepodne smo proveli u prišivanju petokraka zvezda na naše domobranske kape i pravljenju koliba od granja i lišća, koje su nam dobro došle, jer je te noći padala kiša.

I sledeći, skoro celi dan, prošao je u odmoru. Tek u predvečerje naređeno nam je da se postrojimo, kako bi se formirale jedinice. Bili smo raspoređeni u čete i bataljone, nas pridošle su izmešali sa starijim borcima i tada nam je komesar održao govor, naglasivši da od ovog časa svi zajedno predstavljamo novoformiranu Osmu vojvođansku brigadu. Ja sam raspoređen u 1. četu 1. bataljona. Prva imena koja sam zapamtio bila su Giga, komandant bataljona, i Čađa, komandir moje čete..

[17] *Bilten* osme vojvođanske udarne brigade broj 6, god. V. od septembra 1974, str. 32 i 33.

U vojsku je pošlo sve što je bilo u stanju da ponese pušku

Da bi se popunile vojvođanske brigade koje su u sastavu 12. vojvođanskog krupusa u ogorčenim višemesečnim borbama po istočnoj Bosni, Crnoj Gori i Hercegovini pretrpele teške gubitke i upravo tih dana, na svom pobedonosnom putu, približavale se Sremu i Beogradu, kao i da bi se formirale nove brigade i jedinice, Glavni štab NOV i PO Vojvodine objavio je početkom septembra mobilizaciju svih koji su još bili sposobni za vojsku. Tako je uporedo sa prijemom domobrana započeta i uspešno sprovedena opšta mobilizacija, koja je u nekim mestima Srema dobila plebiscitarni karakter. U najvećem delu Srema, posebno u istočnom, mobilizacija je zadržala i dalje dobrovoljni karakter. Odziv omladine i naroda Srema bio je iznad svakog očekivanja.

»U našem narodu oseća se veliki oslobodilački polet. Narod se sve više zbija oko naše vojske i NOP. Rodoljubi se odazivaju apelu koji je uputio Glavni štab i Glavni NOO Vojvodine i žele da stupe u naše brigade i odrede...« — kaže se u direktivnom pismu PK KP za Vojvodinu od 8. septembra 1944.

O masovnom stupanju u NOV i situaciji u Sermu iz prvih dana septembra najbolje govori jedan izveštaj koji je PK KPJ za Vojvodinu uputio CK KP Jugoslavije od 20. septembra, u kome se može pročitati:

»Glavni štab Vojvodine još nije bio ni izradio pozive za NOV, a komande područja i mobilizacioni odsek su javili da je već pregledano oko 6.000 i da se prijavilo za pregled još oko 4.000 ljudi. Ovi rezultat; su nas prilično ‚zabrinuli', jer nismo znali šta da radimo sa tolikim ljudstvom... Narod je shvatio da je sad vreme da se vidi ko je za Tita, a ko za izdajnika Dražu i druge. U Vrdniku, gde ima oko 500 neprijateljskih vojnika, mobilizacija se vršila skoro javno. U NOV su se ‚upisali' svi meštani, među kojima ima i Hrvata i Mađara, a javili su se i mnogi Nemci. U ugovoreno vreme svi su se okupili na određeno mesto, gde se lepršala velika državna zastava. Na zastavi je pisalo: ‚Živeo naš vođa drug Tito'. Kad su se svi sakupili, krenuli su kolektivno za šumu. Napred je išao predsednik NOO sa zastavom, a ostali za njim. Od sposobnih za vojsku u Vrdniku je ostao samo jedan opštinski

pisar. Sva nadlcštva i preduzeća ostala su bez muškaraca. Nemamo ni jednog sela bez nekoliko stotina dobrovoljaca, koji čekaju da budu raspoređeni. Svuda se čuje pesma: ‚Druga Tita mi smo dobrovoljci'... Iz Banata svaki drugi dan prebacuje se u Srem preko 200 dobrovoljaca. Za sada ne možemo da prebacujemo veće grupe...«

Ovako masovan priliv mladih i sposobnih ljudi, te prelazak domobrana, imperativno su nalagali Glavnom štabu NOV i PO Vojvodine da pristupi formiranju novih brigada i jedinica. Više od 6.000 novomobilisanih upućeno je preko Save za popunu 12. vojvođanskog korpusa. U Sremu su formirane četiri nove partizanske brigade a do kraja godine u Vojvodini još četiri pešadijske i tri artiljerijske briga'de. Tako je Vojvodina, dobila ukupno 18 brigada svrstanih u tri pešadijske i jednu diviziju KNOJ-a. (Početkom novembra 1944. samo 12. vojvođanski korups sa tri pešadijske divizije imao je 26.000 boraca, dok je pod Glavnim štabom Vojvodine dejstvovalo oko 40.000 dobro naoružanih boraca).

Borbene vrednosti i kvalitet ljudskog potencijala koji nam je tada stajao na raspolaganju za popunu bili su izvanredni. Iz Banata i Bačke i dalje su stizali isključivo dobrovoljci, članovi Partije i SKOJ-a, proganjani od okupatora i očeličeni u teškim uslovima ilegalnog rada. U Sremu je stasala jedna nova generacija omladine od 16—17 godina starosti, koji su na početku rata i okupacije bili još deca. Njima je surova i bespoštedna borba protiv okupatora prekinula detinjstvo i prerano natovarila na leđa teško breme obaveza i odgovornosti. Školske klupe zamenili su danonoćnim bdenjem na tornjevima seoskih crkava, na prekopavanju cesta da bi se onemogućio prolazak fašističkih tenkova, na prenošenju i negovanju ranjenika, na paljenju fašističkog žita. Umesto krpenjače, oni su se igrali drvenim puškama i umesto roditelja i braće koji su se već odavno nalazili u našim brigadama, obavljali su teške fizičke poslove.

Bila je to generacija vaspitavana u pionirskim četama i omladinskim radnim brigadama, kojoj su SKOJ i Partija duboko usadili u srce ljubav prema slobodi i revoluciji i mržnju prema okupatoru. Bila je to, dakle, naša prva generacija socijalističke omladine, koja se prekalila u revoluciji i stasavši do oružja pohrlila da i s puškom u rukama pomogne sta-

rijim generacijama i time doprinese bržem oslobođenju naše zemlje. Ovoj generaciji nije bila potrebna neka posebna vojna obuka i prilagođavanje. Većinom su postajali bombaši, puškomitraljesci a ubrzo i dobri desetari, komandiri vodova i politički delegati. Jedini problem za te omladince bio je kako da dokažu našim regrutnim komisijama »da su sposobni za vojsku« i da imaju »dovoljno« godina. Svi su obavezno dodavali po koju godinu, vadili se na »spaljenu arhivu« po selima, mahali svojim skojevskim karakteristikama i proglasom Okružnog odbora USAOV-a u kojem se pozivaju svi omladinci »koji su u stanju da nose pušku, da se jave u NOVJ!«.. ,[ls]

U pogledu rukovodećih kadrova takođe nije bilo većih problema. Partizanski odredi ili kadrovska jezgra nekih ranije formiranih jedinica predstavljali su neiscrpne rezerve za formiranje svih naših brigada pa, kako ćemo videti i Osme vojvođanske. Jedan od stalnih zadataka partijskih organizacija i štabova naših jedinica bio je uzdizanje kadrova iz redova boraca koji su u borbama ispoljili hrabrost, visoku borbenu svest i rukovodeće sposobnosti. Korišćeni su kursevi i škole Glavnog štaba Vojvodine, a za niže starešinske dužnosti u svakoj većoj jedinici, brigadi i odredu organizovani su posebni kursevi. Dobar deo kadrova, a naročito u sremskim odredima, sačinjavali su rekonvalescenti iz vojvođanskih i drugih naših brigada, koji su, naročito posle pete neprijateljske ofanzive, upućeni iz istočne Bosne u Srem na oporavak pa su zbog prekida veze sa Bosnom zadržani u odredima. Njihovo bogato ratno iskustvo bilo je od presudnog značaja i za Osmu vojvođansku brigadu (Kovač, Đetić, čađa, Sudarski, Opojlević, Bobccki i dr.).

Dobar deo rukovodilaca, posebno političkih, dolazio je iz pozadine, iz partijskih i skojevskih organizacija sa terena. Neki od njih su zauzimali i visoke političke funkcije na ternu i odmah zatim u odredu i brigadi (Jure Čule, Milenko Brzak, Milan Georgijević, Mihajlo Veselinović, Kića, Bire, Čapa i dr.). Ne treba takođe izgubiti iz vida prebegle domobranske oficire, zatim izvestan broj bivših jugoslovenskih aktivnih i rezervnih oficira koji su došli u Brigadu odmah posle formiranja ili nešto kasnije.

" Nikola Božić, *Ravnica u plamenu,* Beograd 1984.

Sve ovo ukazuje da su stvoreni svi potrebni uslovi i pretpostavke za formiranje novih brigada u Vojvodini. Iskreni, drugarski i zdravi međuljudski odnosi, uzajamno poverenje i pravilni odnosi između boraca i rukovodilaca, između drugova i drugarica pred čitavim narodom, koji su negovani u našim jedinicama, privlačili su kao magnetnom snagom omladinu Srema i Vojvodine. Prateći u svakodnevnim kontaktima dejstva naših starijih brigada, a posebno Šeste, koja je u Sremu ratovala punih 9 meseci, omladinci su u Brigadi videli jedan valjani borbeni kolektiv, veliku porodicu u kojoj vladaju drugarska atmosfera i solidarnost i nude im se velike mogućnosti pravog angažovanja mladalačke energije i ostvarenja ideala narodne revolucije.

FORMIRANJE OSME VOJVOĐANSKE UDARNE BRIGADE

Na osnovu naredbe Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine broj 28 od 11. septembra 1944. na fruškogorskom proplanku Jabuka 12. septembra formirana je Osma vojvođanska brigada.

U sastav Brigade ušla su dva bataljona dotadašnjeg Fruškogorskog NOP odreda (oko 300 boraca), oko 250 novomobilisanih boraca i dobrovoljaca i oko 300 bivših domobrana koji su prešli na stranu NOVJ. Pored 790 boraca, u prvom stroju Brigade stajalo je i 55 drugarica ili ukupno 845 boraca svrstanih u tri bataljona.

Brigada je imala 10 minobacača, 1 teški i 32 puškomitraljeza, 38 automata, 25 pištolja i 740 pušaka.

Za komandanta Brigade istom tom naredbom postavljen je kapetan Milan Korica Kovač, dotadašnji komandant Sremske operativne zone.

Rođen je 1919. godine u siromašnoj seljačkoj porodici u sremskom selu Laćarku. Pre rata se bavio kovačkim zanatom. Rat ga je zatekao na odsluženju vojnog roka i pošto je uspeo da izbegne zarobljeništvo, među prvima u svom selu pristupa NOP i 1941. postaje član SKOJ-a. Juna 1942. stupio je u Fruškogorski NOP odred a zatim u Treću i Petu vojvođansku brigadu, gde ubrzo od borca i diverzanta dospeva do komandanta bataljona i zamenika komandanta brigade. Marta 1943. postavljen je za komandanta Drugog sremskog NOP odreda, zatim komandanta Šeste vojvođanske brigade i komandanta Sremske operativne zone. Zbog svoje izuzetne hrabrosti i snalažljivosti u borbi nosilac je više visokih ratnih odlikovanja i Ordena narodnog heroja.

O nekim njegovim podvizima još i danas postoje žive legende i sećanja u partizanskom Sremu. Tako je februara 1943.

zajedno sa narodnim herojem Stevanom Petrovićem Briletom upao u jako fašističko uporište Vrdnik. Preobučeni u radnička odela, sa hidrogenskom bocom napunjenom eksplozivom pošli su u električnu centralu. Zaustavio ih je stražar i zatražio propusnicu. Pokazali su mu pištolj i naterali ga da ih povede u mašinsko odeljenje. Ubrzo je odatle odjeknula strahovita eksplozija i odnela u vazduh centralu. U neprijateljskom garnizonu nastala je velika pometnja. Pucajući u vazduh, sa povicima: »Beži narode, ide Rusija!« — iskoristili su gužvu i izvukli se iz Vrdnika... Umro je 1987. kao penzionisani pukovnik.

Polovinom marta na dužnost komandanta Brigade došao je Svetislav Veličkov Cveta, a posle njegove pogibije, aprila 1945. godine, Gligorije Opačić Gliša.

Za političkog komesara Brigade postavljen je Vladimir Branković Gadža, dotadašnji politički komesar Fruškogorskog NOP odreda.

Vladimir Branković je rođen 1920. u Čalmi, gde se do okupacije bavio zemljoradnjom. Nosilac je Spomenice 1941. Član SKOJ-a od 1941, a član KPJ od 1942. godine. Hrabar, snalažljiv i prirodno inteligentan, Gadža je bio veoma omiljen među svojim drugovima i ubrzo je od zamenika političkog komesara čete i bataljona izrastao u visokog političkog rukovodioca i postavljen za političkog komesara Fruškogorskog odreda, a zatim Osme i Sedme vojvođanske brigade. Posle rata je ostao u aktivnoj službi u JNA na visokim vojno-političkim dužnostima. Penzionisan je u činu pukovnika i odlikovan mnogobrojnim ratnim visokim odlikovanjima.

Kraće vreme od novembra do kraja decembra 1944. na dužnosti političkog komesara Osme brigade nalazio se Lazar Ljubinković Saša. Od decembra do aprila 1945. komesar Brigade postaje Juraj Čule Jure, da bi sve do kraja rata tu dužnost ponovo obavljao Vladimir Branković Gadža.

Za prvog pomoćnika političkog komesara Brigade postavljen je Milenko Brzak Uča, dotadašnji pomoćnik političkog komesara Fruškogorskog NOP Odreda.

Na mesto Milenka Brzaka Uče, koji je poginuo samo nekoliko dana posle formiranja Brigade, došao je Uroš Ostojić Detić, stari sindikalni radnik, organizator udarnih grupa u Zemunu i zamenik komesara Treće vojvođanske brigade. Na njegovo mesto od januara 1945. do kraja rata dolazi Dušan Krajinović Dule, takođe učesnik NOR-a od 1941. godine.

Za prvog zamenika komandanta, koji je to ostao do kraja rata, postavljen je Gligorije Matić Giga, koji je pre toga bio komandant 1. bataljona u Fruškogorskom NOP odredu a po formiranju i u Osmoj vojvođanskoj brigadi.

Prvi načelnik Štaba Brigade (novembra 1944) postao je Đorđe Mišković, kojeg su kasnije zamenili Slavko Ivnik i Steva Marinković.

Omladinski rukovodilac Brigade i sekretar Brigadnog komiteta SKOJ-a od njenog formiranja do prelaska u Suboticu bio je Spasoje Anojčić Kiča.

Do kraja rata na ovoj dužnosti su se izredali još: Mihajlo Veselinović Recko, Milorad Budimčić Mikica, Ankica Crnoborac, Danka i Nikola Božić Vetrić.

Intendant Brigade postao je Vlajko Kalauzović, dotadašnji intendant Fruškogorskog odreda i Treće vojvođanske brigade, nosilac Partizanske spomenice 1941. iz Grgurevaca.

Referent brigadnog saniteta bila je Milica Civrić Mica, borac od 1942. i referent saniteta bataljona u Fruškogorskom NOP odredu. Ubrzo posle formiranja, na ovu dužnost je došao dr Mihajlo Radić Miša. Posle njegovog prelaska u Artiljerijsku brigadu, neko vreme tu dužnost su obavljali dr Dragutin Sabo i Ana Piksijades, dok je brigadna higijeničarka bila Vukica Pantelić student treće godine medicine.

Za prvog oficira obaveštajne i kontraobaveštajne službe (OZN-e) u Brigadi postavljen je Svetozar Kostić Ćapa, predratni komunista i borac Fruškogorskog odreda od 1941. godine.

Posle Kostića dužnost obaveštajnog oficira u Brigadi preuzeo je Branko Dugandžija, koji je kasnije postao prvi oficir OZN-e Osme brigade.

Sastav štabova bataljona

Prvi pisani dokument novoformiranog Štaba Osme vojvođanske brigade bila je naredba broj 1. od 13. septembra, kojom se formiraju štabovi bataljona. Po toj naredbi, postavljeni su sledeći rukovodioci:

Štab 1. bataljona:

— komandant Gligorije Matić Giga, poručnik, dotadašnji komandant istog bataljona;
— politički komesar (»ostaje za sada upražnjeno«);"
— pomoćnik komesara Juraj Čule, dotadašnji pomoćnik komesara u istom bataljonu;
— operativni oficir Stanislav Laurović, poručnik.

Štab 2. *bataljona:*

— komandant Aca Opojlević, dotadašnji komandant istog bataljona;
— politički komesar Veselin Živković Vesa, dotadašnji komesar istog bataljona;
— pomoćnik komesara Đorđe Kolarić, dotadašnji pomoćnik komesara istog bataljona (reč je o 2. bat. Fruškog. NOPO — N. B.);

— operativni oficir Dragutin Jurić, potporučnik.

Štab 3. bataljona
— komandant Milovan Čirić Duka, dotadašnji komandir 2. čete 1. bataljona;
— politički komesar Milenko Pantić, dotadašnji pomoćnik komesara 2. čete 2. bataljona;
— pomoćnik komesara Marko Britvec, dotadašnji pomoćnik komesara 1. bataljona Komande Sremskog vojnog područja;
— operativni oficir Venceslav Ivnik Slavko, potporučnik.

U sledećoj tački ove naredbe rečeno je da prestaje partizanski pozdrav pesnicom, koji se sve dotle primenjivao u odredbama, i da se prelazi na pozdravljanje šakom, koje je još ranije uvedeno u svim našim brigadama i divizijama. Isto tako naređeno je da svi oficiri i podoficiri koji su u te činove proizvedeni u NOVJ ili su im priznati posle prelaska iz domobranstva »imaju staviti odgovarajuće činove«. Štabovima bataljona stavljeno je u zadatak da odmah posle preuzimanja je-

[19] Na ovo mesto nekoliko dana kasnije došao je Milan Georgijević Fric, član SK KPJ za iriški srez.

dinica upute Štabu Brigade predloge za postavljenje i formiranje komandi četa.[20]

Raspoloženje boraca i atmosferu na dan formiranja Brigade na Jabuci pokušao je da nam dočara Dimitrije Bugarski Mita iz Tovariševa, koji je kasnije postao komesar čete za vezu u Brigadi. Svoje sećanje izneo je na jednom sastanku novosadske sekcije boraca Osme brigade, početkom 1989.

— Tih dana naš Fruškogorski NOP odred bio je stalno u pokretu. Dejstvovao je po četama i vodovima. Stalno smo se nalazili u nekim zasedama, diverzijama na komunikacije, prihvatu i sprovođenju domobranskih jedinica, borbama sa neprijateljem oko još neprikupljene pšenice i si. Otud smo i naređenje za prikupljanje celog Odreda na živopisnom vencu Fruške gore dočekali kao neki predah, dok smo se u senovitoj hladovini opojne hrastovine odmarali od napornog noćnog marša i štitili od već pregrejanih zraka poznog letnjeg sunca. Miris lipe i hrastovine kao da se još mešao sa sladunjavo-kiselastim mirisom nedozrelih šljiva i vinograda kroz koje smo toga jutra prolazili razmišljajući o bogatim i raspevanim sremskim i fruškogorskim berbama. Reski rafali i eksplozije bombi koji su do nas dopirali iz podnožja Fruške gore kao da su nas opominjali da rat još traje i da se to ceo ustanički Srem digao na noge da isprati svoje poslednje »krvavo ratno leto«...

Tu na Jabuci, svud oko nas, tog jedanaestog septembra, vladala je neka neobična živost. Dole kod izvora i kuhinje okupio se veliki broj boraca. Neke grupe su još pristizale iz noćašnjih akcija. Svi su živo komentarisali, doterivali svoju opremu i naoružanje. Svi smo znali da će se nešto značajno dogoditi. Oni malobrojni koji su to znali samo su se zagonetno osmehivali. Zabavljeni oko uređenja logora, podizanja šatora od impregniranih šatorskih krila i padobranske svile, koliba od granja i pruća, nismo ni osetili kako nam je taj dan prošao. Neki su i tu noć proveli u akcijama, zasedama i na straži.

Osvanuo je lep sunčani dan — 12. septembar. Od ranog jutra rastrčali su se komandiri, komesari, partijski i skojevski rukovodioci. Svi su insistirali na najvećem redu,

[20] Arhiv VII, k. 214, reg. br. 5—4.

disciplini, besprekornom stroju i urednosti. Posle doručka pošli smo prema Širokom dolu i najlepšem njegovom proplanku zvanom Jabuka, verovatno zbog jedne divne usamljene divlje jabuke. Većina nas, mlađih boraca, imala je tada prvi put priliku da vidi toliko boraca-partizana okupljenih na jednom mestu. Tu je otpočelo postrojavanje.

Moj komandir čete Milovan Čirić Duka postao je komandant 3. bataljona. Naša 1. četa 1. bataljona poslužila je kao jezgro za formiranje ovog bataljona. Preostale dve čete ostale su u novoformiranom 1. bataljonu a gotovo kompletan 2. bataljon ostao je pod tim imenom i u novoj brigadi. Formirani su i prištapski delovi. Prvi put smo tada videli i novi Štab Brigade... Tako je rođena Osma vojvođanska brigada. Jedva smo sačekali komandu »voljno!« Nastalo je grljenje i čestitanje. Najzad smo postali brigadiri! Razdragani i oduševljeni spontano smo zapevali:

»Danas šuma — sutra selo, grad,
Brigada je sada — naš odred mlad...«

Sastav Brigade i partijsko-politički rad

». .. Sve su to bili mladi ljudi, uključujući i starešinski kadar. Starijih od 25 godina nije bilo« — piše u svojim sećanjima njen prvi političke komesar Vladimir Branković Gadža. — »Borci koji su u sastav Brigade došli iz Fruškogorskog odreda bili su već iskusni sa više od jednu godinu borbenog staža, a jedna petina ih je prošla kroz borbe u istočnoj Bosni (gde su bili ranjeni pa upućeni na lečenje u Srem i po ozdravljenju u Fruškogorski odred).

Partijska organizacija u Fruškogorskom odredu imala je oko 100, a skojevska oko 120 članova (praktično, u Odredu je 65»/o sastava bilo organizovano — prim. N. B.). Sa novim borcima u Brigadu smo dobili oko 60 članova Partije i oko 100 skojevaca, koje su nam okružni i sreski komiteti uputili radi poboljšanja sastava novoformiranih brigada.

Prema tome, u Brigadi je na dan formiranja ukupno bilo oko 160 članova KPJ i 220 skojevaca ili oko 45'Vo organizovanih. Od njih su neki imali duži partijski staž i veliko političko

iskustvo, pa su odmah mogli preuzeti odgovorne političke i druge dužnosti u jedinicama.

Ljudstvo pridošlo iz domobranskih garnizona, mahom mlađa, nasilno mobilisana godišta, bilo je vojnički solidno obučeno, ali bez ratnog iskustva. Neki od njih su bili povezani preko naših aktivista sa NOP pa su im ciljevi NOB-e bili prilično jasni. Najveći deo tih ljudi nije nikada smatrao svojom Pavelićevu državu i iskoristio je prvu priliku da pređe na stranu NOB .. . Iako se ovo ljudstvo nije ogrešilo o NOB, pod uticajem ustaške propagande i njenih parola da »partizani streljaju svakog ko nosi domobransku uniformu« i »proglas Tita je obmana!« i si. — kod njih je u prvo vreme vladala zbunjenost i neizvesnost za svoju dalju sudbinu. U takvim uslovirna bilo je neophodno da se u Brigadi razvije intenzivan politički rad radi stvaranja pravog partizanskog drugarstva kao osnovnog preduslova čvrstog moralno-političkog i borbenog jedinstva. Trebalo je objasniti do juče neprijateljskim vojnicima njihov novi položaj, ciljeve za koje treba da se bore, priviknuti ih na novi način života, drugačije odnose između boraca i starešina, drugačije shvatanje discipline, otkloniti niz štetnih navika stečenih u neprijateljskim jedinicama.

Sa druge strane, trebalo je dobro pripremiti i naše borce za prijem novog ljudstva. Trebalo je objasniti starim borcima da prihvate kao svoje drugove vojnike neprijateljskih formacija koji su prešli na našu stranu i odlučili da se zajedno sa nama bore protiv okupatora i domaćih izdajnika. Posebna pažnja poklonjena je odnosima prema bivšim domobranskim oficirima kojima je priznat čin i prema kojima su naši borci izražavali veliko nepoverenje i rezervu.

Drugim rečima, pred partijsku organizaciju i vojno-političko rukovodstvo tek formirane Brigade postavljao se veoma složen i odgovoran politički i političko-vaspitni zadatak. Uslovi i brza promena situacije nisu dozvolili Brigadi da razvije jedan sistematski intenzivan politički rad. Taj zadatak morao je biti izvršen takoreći ‚u hodu', u prestrojavanju i stalnim pokretima i izvršavanju borbenih radnji. Da je on neosporno sa uspehom sproveden, najbolje govori činjenica što su se bivši domobrani već posle prvih borbi pokazali veoma dobri borci, stekli puno poverenje i potpuno se izjednačili sa svojim starim ratnim drugovima. Mnogi od njih postali su od-

lični rukovodioci ili su hrabro izginuli u kasnijim borbama na batinskom, virovitočkom ili bolmanskom mostobranu. . .«[21]

Prve borbe Brigade i kaljenje novih boraca

Istom naredbom Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine kojom su formirane nove brigade, određene su operativne zone njihovog dejstva kao i zadaci koji se u tim zonama pred njih postavljaju. Već sutradan nakon formiranja, Brigada je dobila zapovest da izvrši marš na svoju operativnu teritoriju u severoistočnom delu Fruške gore.

»Operativna zona Brigade bila je oivičena sa istoka i severa rekom Dunav, sa juga komunikacijom Ruma—Zemun a sa zapada komunikacijom Ruma—Irig—Sremska Kamenica. Zadatak Brigade bio je da svojim aktivnim dejstvima obezbedi vojničku prevlast na ovoj teritoriji, onemogući nesmetano kretanje neprijateljskih snaga putnom i železničkom komunikacijom Zemun—Novi Sad i pristupi likvidaciji ili neutralisanju neprijateljskih posada na ovoj prostoriji. Pored gradova na pruzi Beograd—Zagreb (Ruma, Indija, St. Pazova), neprijatelj je držao svoje posade još u sledećim mestima: Krušedol, Sremska Kamenica, Petrovaradin, Sremski Karlovci, Iriški venac i Irig.

Ova teritorija bila je i naseljena višenacionalnim stanovništvom (domaći Nemci, Hrvati, Mađari i dr. nacionalnosti). Deo tog stanovništva, iz već poznatih razloga, bio je vezan za okupatorsku vlast, posebno domaće Švabe i ustaške porodice. Oni su špijunirali i prokazivali aktiviste NOB u selima i gradovima, nastojali da otkriju kanale preko kojih su održavane veze sa Banatom, Bačkom i sa neoslobođenim gradovima, prikupljali podatke o kretanju naših jedinica, vršili stražarsku službu na železničkim stanicama i drugim putnim i privrednin\objektima.

S obzirom na predstojeće događaje, jedan od zadataka Brigade bio je obezbeđenje sopstvenih kanala i veza između naših rukovodstava, otkrivanje i hvatanje špijuna, ratnih zločinaca,

[21] Vladimir Branković, *Sećanja komesara vojvođanskih brigada,* N. Sad 1978, 71—73.

konfiskacija imovine narodnih neprijatelja, razne ekonomske akcije i si. Jedan od zadataka Osme brigade na terenu Bukovac—Direk—Karlovci bio je i prihvatanje preostalog dela domobranske posade iz Petrovaradina koja je izrazila želju da takođe pređe na stranu NOB. Kasnije će se ispostaviti da su Nemci otkrili ovu nameru, ojačali garnizon dovođenjem u njega jednog bataljona belogardejaca i nešto Nemaca i sprečili predaju domobranske posade sve do konačnog oslobođenja Petrovaradina. . .«[22]

Istočni deo Fruške gore, koji je postao operativna prostorija novoformirane Brigade, poprimao je tih dana i jedan novi taktičko-operativni i vojno-politički značaj. Taj značaj postajao je sve veći prenošenjem težišta ratnih operacija na Srbiju, početkom povlačenja nemačkih jedinica sa Balkana i naročito početkom beogradske operacije. Predviđajući da neće dugo izdržati snažni zajednički pritisak naše i Crvene armije u Srbiji, Nemci su tih dana otpočeli u Sremu intenzivnu izradu i uređenje više uzastopnih odbrambenih linija. Jedna od tih šest »odbrambenih crta« na kojoj su želeli da zaustave prodor naših snaga posle pada Beograda (a to im je u izvesnom smislu i pošlo za rukom), bila je linija koja se od Save i kanalom Jarčina oslanjala na istočne padine Fruške gore. Ova lilinija pružala je neprijatelju idealne prirodne uslove za organizaciju žilave odbrane. Zbog toga su Glavni štab Vojvodine i Štab Sremske operativne zone glavnu pažnju usredsredili na odbranu istočnih padina Fruške gore. (Taj zadatak posle odlaska Osme brigade dobila je Sedma, a zatim i Deveta vojvođanska brigada). Posebno je bilo važno onemogućiti neprijatelju da iskoristi važne komunikacijske pravce preko ovog dela Fruške gore (internacionalni put Indija—Novi Sad, Indija—Irig i rokadni pravac Ruma—Sremska Kamenica) za pljačku ovog dela Srema, izvlačenje njegovih jedinica, oko 7.000 njegovih porodica koje su se u to vreme već pripremale za povlačenje na zapad, i izvlačenje neprijateljskih pozadinskih delova (radionica za popravku tenkova u Indiji, magacina i barutana iz Maradika, Vrdnika i dr.).

[22] Isto.

Prva akcija novoformirane Osme vojvođanske brigade, koja je izvedena iste noći nakon njenog formiranja, bila je rušenje oko 100 metara pruge između železničkih stanica Ledinci i Beočin.[23]

Naredne noći, 13/14. septembra, izveden je marš na novu operacijsku prostoriju Brigade. Marš je izveden u besprekornom marševskom redu i po sledećoj maršruti:

Prvi bataljon pravcem: Jabuka—Brankovac—Bešenovački Prnjavor—Mali Rakovac—Bukovac.

Drugi bataljon: Jabuka—Beš. Prnjavor—Remetica—-Jazak.

Treći bataljon pravcem Jabuka—Brankovac.

Prilikom prelaska komunikacije Irig—Sremska Kamenica isturena su bočna obezbeđenja, ali nije došlo do sukoba sa neprijateljem, koji se još nalazio u svom uporištu na Iriškom vencu. (Dan pre toga delovi jurišnog bataljona Jedanaeste brigade porušili su most na putu između Iriškog venca i Sremske Kamenice a 15. septembra 1944. iz zasede napali oko 50 neprijateljskih vojnika sa Iriškog venca koji su pošli da poprave most. Iznenađeni neprijatelj nije uspeo ni da pruži otpor. Ubijeno je 45 neprijateljskih vojnika i zaplenjena tri puškomitraljeza).

Neprijatelj je, izgleda, već sutradan saznao o pojavi jedne krupnije partizanske jedinice u Bukovcu i na prilazima Petrovaradina pa je još istog dana, 14. septembra 1944. u 21 čas, otvorio iznenadnu i snažnu vatru iz protivavionskih topova na selo Bukovac. Vatra je potrajala oko 25 minuta, ali je ostala bez težih posledica i žrtava.

Dan kasnije, 15. septembra, oko 12 časova, dok se još očekivao dolazak preostalog dela domobranskog garnizona u Bukovac je upala jedna četa ustaša i gestapovaca. Odmah po ulasku u selo otpočeli su da pljačkaju i terorišu narod. Saznavši za ovo, Štab 1. bataljona, čije su jedinice bile najbliže neprijatelju, preduzeo je odmah napad. Nakon dvočasovne

[23] *Hronologija NOP Vojvodine,* Muzej revolucije, Novi Sad 1986, 199.

borbe neprijatelj je nateran u panično bekstvo, ostavljajući u selu jednog poginulog ustašu. Nakon kraćeg vremena neprijatelj se vratio sa pojačanjem, ali je njegov napad i ovoga puta odbijen uz nepoznate gubitke. Otvorena je snažna artiljerijska vatra iz Petrovaradina. Naše jedinice nisu imale gubitaka.[24]

„Danas sam doživeo svoje vatreno krštenje" — zapiaso je u svom ratnom dnevniku borac Dušan Karavidić. — „U selo Bukovac, u čijoj se blizini nalazimo, upali su zajednički ustaše i Nemci i počeli i da pljačkaju. Obavešteni o tome, odmah smo krenuli da oteramo fašiste.

Čim smo se približili selu, otpočela je, čini mi se, strašna vatra pušaka i mitraljeza sa obe strane. Ovako nedovoljno zaklonjeni, krećemo odmah na juriš, a ja se ne odvajam od jednog starijeg, iskusnog borca, pucam s vremena na vreme i ponovo punim pušku, bacam se u travu i ponovo trčim, a čini mi se da kiša metaka fijuče baš oko moje glave. Sve to što u trku radim kao da je više mehanički nego svesno, jer valja priznati da me je, kao i većinu »novih«, zahvatio priličan strah. Njega sam se oslobodio tek kad smo ušli u selo i ia sam se grdno iznenadio kada mi je drug koga sam se u jurišu držao rekao da je to sasvim laka, skoro neozbiljna bitka.

Isterali smo fašiste iz sela, pretresli ulice i dvorišta u potrazi za zaostalim neprijateljem, a zatim otišli van sela, rasporedivši se okolo u njegovoj neposrednoj blizini. Naši rukovodioci kao da su očekivali ono što je posle toga usledilo, a meni se učinilo da ie strasnije od malopređašnjeg juriša. Odjednom je oko nas počeo pravi vatromet i kanonada eksplozija, i ja sam shvatio da je to na nas i na selo otvorena topovska vatra iz obližnjeg Petrovaradina. Nemajući s kim da se borimo, čvrsto smo se priljubili uz zemlju, sa strahom posmatrajući ovo preoravanje topovske kanonade svud oko nas i čekajući da prestane taj pakao koji je izgledao da traje već čitavu večnost. Tek predveče vatra je iznenada prestala. Na sreću, mi uopšte nismo imali gubitaka. Vratili smo se u selo gde su nas meštani lepo primili i nahranili. Zatim smo se smestili na spavanje u jedan poveći vinarski podrum gde smo prenoćili..

U svojim prvim izveštajima Glavnom štabu Vojvodine, Štab Brigade pored nedovoljnog borbenog i rukovodećeg iskustva

[21] Izveštaj Štaba 8. brigade, GŠ Vojvodine od 15. i 21. IX 1944. (Arhiv VII, k. 213, reg. br. 33—3 i 13—5).

[25] *Bilten* 8. vojvođanske brigade, br. V/1974, str. 34.

ukazuje i na slabiju kondiciju novomobilisanog ljudstva i bivših domobrana koja se ispoljila naročito u toku poslednjeg marša. Na ovaj problem ukazuje u svojim sećanjima i politički komesar Brigade Vladimir Branković Gadža:

»... Prilikom marša prethodne noći uočeno je da ga novajlije teško podnose. Zbog toga je Štab Brigade odlučio da svake noći organizuje pokrete, bez obzira na njihov značaj sa čisto vojničkog gledišta. Nakon toga bataljoni su svake noći prevaljivali prosečno po 20 kilometara, izvršavajući razne akcije. Smatrali smo da su pokretljivost i sposobnost za podnošenje napora dva bitna uslova za vođenje borbi i zdravo moralno-političko stanje. Ovakva ocena pokazala se u docnijim dejstvima Brigade potpuno opravdana.«[26]

Ipak, najautentičniji prikaz ovog »prilagođavanja« i sticanja kondicije dao je bivši domobran Dušan Karavidić u napred citiranom ratnom dnevniku:

»... Već je pao mrak kada smo krenuli u — za nas neuobičajenoj koloni jedan po jedan. Nismo znali kuda ćemo i jedan stariji borac mi je iznenađeno rekao da nije stvar da o tome brinemo i da pitamo kuda i zašto idemo. U početku, pošto smo bili odmorni, ovo pešačenje nam nije teško padalo. Ali što je put duže trajao, dah nam je postajao sve kraći, noge su nas sve teže vukle. Nenaviknuti, po mraku, održavajući vezu i prenoseći naređenje samo šapatom sa drugom ispred i iza tebe, lomatali smo se bespućima ove šume, jarugama, uzbrdicama i nizbrdicama i posle 2—3 sata marša poželeli smo malo odmora. Ali nije ga bilo. Vođeni sigurnim ljudima koji napamet poznaju svaki kutak ove planine, zaobilazili smo naseljena mesta...

Marširali smo tako skoro do jutra, a onda je konačno došao odmor. Kažu nam da će to biti redovno: noću pokret a danju odmor. Skoro do predveče proveli smo u spavanju i odmoru. U prvi sumrak pošli smo na izvršenje novog zadatka: prihvat domobrana koji su nam još trebali preći iz Petrovaradina. Celu noć smo proveli prikriveni u jednom vinogradu, očekujući onako nepomični i pomalo drščući od noćne svežine, ali se niko nije pojavio. Vratili smo se ponovo u šumu...

[26] *Sećanja komesara vojvođanskih brigada,* Novi Sad 1978.

— Mi ‚novi' polako smo se privikavali na život u šumi, među našim novim drugovima. Nekoliko dana smo proveli u miru, uz obavezno svakodnevno prebacivanje sa jednog mesta na drugo u ovoj ogromnoj šumi. Tih uobičajenih desetak kilometara dnevno u pešačenju više nam ne pada tako teško. Polako sređujem svoje utiske o životu na koji nisam navikao i o sredini koja je za mene još inova. I ja, i moji drugovi sa kojima sam se priključio partizanima, sve se više uveravamo u neistinitost priča o ovim ljudima i zgražavamo nad onim silnim propagandnim lažima kojima su nam kod kuće punili uši...

Svakodnevno četni komesar ili delegat drži nam političke časove. Čitaju nam se naše partizanske novine i bilteni i mi se polako upoznajemo sa ciljevima ove borbe i sa našim budućim životom u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji. Dobijamo i vesti sa glavnih evropskih bojišta. Kakvo je samo oduševljenje zavladalo kada smo čuli da je Crvena armija stigla na granice naše zemlje, a da su na zapadu Englezi i Amerikanci počeli da prodiru u samu Nemačku.

Izdaju se i zidne novine za koje svi želimo da pišemo. Brzo učimo partizanske pesme koje pevamo i u maršu i na odmoru. Uređujemo i čistimo oružje, odeću i obuću a velika pažnja poklanja se i higijeni. Ja sam dobio nove engleske cokule. Kažu da nas njima, odećom i oružjem, snabdevaju saveznici vazdušnim putem.

Napisali smo i prva pisma koja se šalju po kuririma, a za koja sam kasnije saznao da su prispela na pravo mesto, iako sam pisao čak u Osijek i u Novi Sad. Stičem sve više novih drugova...«"

Tako je zahvaljujući posebnim merama Štaba Brigade, štabova bataljona, vojno-političkog rukovodstva, radu partijskih i skojevskih organizacija Brigada ubrzo osposobljena za izvršenje daleko složenijih borbenih radnji i zadataka.

Mercedes na »volovski pogon«

Želeći da parališe neprijateljski saobraćaj i nastavi intenzivne napade na neprijateljske komunikacije, Glavni štab NOV i PO Vojvodine izdaje 18. septembra novu zapovest svojim jedi-

[27] *Bilten* 8. vojvođanske brigade, br. V/1974.

nicama. Po toj zapovesti, Šesta, Sedma i Deveta brigada dobile su zadatak da napadaju glavnu komunikaciju Zemun—Vinkovci; Deseta brigada da poruši prugu Ruma—Šabac; Jedanaesta brigada i Mornarička četa da uništavaju plovne objekte i spreče saobraćaj na Dunavu, dok je Osma brigada dobila zadatak da izvrši pritisak na putnu i železničku komunikaciju Indija—Petrovaradin i Beočin—Petrovaradin.

Postupajući po prednjoj zapovesti, Štab Brigade je već narednog dana uputio svoj 3. bataljon na Banstol da preseče komunikaciju i onemogući neprijateljski saobraćaj na tzv. Internacionalnom putu Indija—Petrovaradin. Komandant ovog bataljona Milovan ćirić Duka postavio je zasedu sa istočne, pošumljene strane puta. Očekujući neki veći transport ili jaču patrolu, komandant je propustio jedan neprijateljski luksuzni automobil, ali je zato sačekao sledeći. U njemu su zarobljena dva nemačka oficira i jedna žena, pripadnica organizacije Tot. Zaplenjeni su automobil, dva automata i jedan pištolj.

— Pred automobil je prvi iskočio zamenik komandira čete Mita Božić. Sa uperenim automatom pokušao je da ih zaustavi. Nemci su drsko pokušali da ga zaobiđu i da upotrebe svoje automate. Mita im to nije dozvolio. Prvi je pritisnuo obarač. Pripucali su i ostali — priča o tom događaju Mihajlo Veselinović Recko.

— Jedan od dvojice zarobljenih nemačkih oficira bio je ranjen u ruku. Bila sam tada bolničarka 2. čete i spazivši ga onako ranjenog, prišla sam da ga previjem — seća se Olgica Jovanović iz Rume. — On se veoma iznenadio. Verovatno nije očekivao ovako humano ponašanje prema zarobljenim nemačkim oficirima. Pogotovu posle drskog i nadmenog držanja njegovog pretpostavljenog oficira i zarobljene žene, verovatno pripadnice SS policije ili Gestapoa. Još više se iznenadio kada sam ga na nemačkom jeziku zapitala da li ga boli rana. Tada se zaplakao i zamolio me da prevedem našem komandantu da on nije ništa kriv, da nije opalio ni jedan metak, da je on inženjer i da se u tašni zarobljenog nemačkog pukovnika nalazi dokument o planu evakuacije nemačke nacionalne manjine iz Srema. ..

— Bio sam jedan od prvih ranjenika koji se vozio zaplenjenim merceđesom od Neradina do Grgurevaca — ispričao je i Jovo Krmpotić, puškomitraljezac iz Sremske Mitrovice. —

Doduše, zaplenjeni automobil je trebalo da se prebaci na Široki do u Glavni štab Vojvodine, pa su nas nekoliko ranjenih kod Remetice uputili sa njim. Za nama su uputili i par dobrih volova, neradinskih, za slučaj da nam odkažu »motorne konjske snage«. U nekoliko navrata to se i desilo. Sećam se kako smo se tada šalili i govorili »da su sigurnije dve volovske nego 50 konjskih snaga, mercedesovih. ..«

Belogardejska zaseda na Vilinim vodicama

Neprijatelj se nije lako mirio sa gotovo ispražnjenim a do juče veoma jakim garnizonima u Podunavlju. Njega je još više zabrinjavala pojava jedne jake partizanske jedinice u ovom delu Srema, koja je svojim svakodnevnim pokretima i akcijama prosto »visila« nad glavama njegovih dotle neosvojivih uporišta u Petrovaradinu, Kamenici i Karlovcima, pogotovu onih na Vencu, u Krušedolu i Beočinu koja su ostala izolovana i blokirana poput malih enklava u nepreglednom moru partizanske teritorije. Da bi razbio ovu partizansku blokadu oko svojih garnizona i zaustavio demoralizaciju i dalje osipanje preostalih posada, neprijatelj na ovaj teren hitno dovodi jedan bataljon zloglasne 1. belogardejske konjičke divizije sastavljene od najvećeg ološa i izdajnika sovjetskih naroda koji su ostali u sećanju naroda Srema po svojim nečuvenim zverstvima još iz druge polovine 1943. godine, za vreme tzv. »kozačke ofanzive«. U Irig i Krušedol su takođe dovedena nova nemačka pojačanja, a u Beočin i Kamenicu po jedna satnija ustaša iz Iloka. Plašeći se naših prelazaka u Bačku, mađarske okupatorske jedinice bukvalno su posele levu obalu Dunava.

Tako je ovaj neveliki »ćošak« Fruške gore, ispresecan dobrim komunikacijama i pritešnjen uz desnu okuku Dunava, ubrzo postao »veoma vruća« prostorija za naše jedinice. Ono što je za kratko vreme zbunjivalo Štab Brigade bilo je — veoma dobra informisanost neprijatelja o mestu i rasporedu naših jedinica, lokaciji naših štabova i pravcima po kojima su se kretale. Činjenica da su se naše jedinice sve češće vraćale iz zaseda na putne komunikacije »bez ulova«, jer nisu »imale sreću« da naiđe neprijateljska kolona ili da je neprijateljska artiljerija otvarala vatru po našim položajima sa

vrlo preciznim koordinatama i bez prethodne korekture vatre, govorila je da tu nešto nije u redu.

Čim je saznao da su iz Brigade dezertirala prvo dvojica a nakon toga još trojica bivših domobrana za koje se kasnije ispostavilo da su bili ubačeni ustaše, Štabu Brigade je postalo jasno odakle neprijatelju tako precizni podaci o lokaciji i kretanju naših štabova i jedinica.[28] U Brigadi je zavedena stroga budnost i konspiracija predstojećih akcija i kretanja. Štabovima bataljona je naređeno da što češće menjaju svoja mesta bivakovanja i smeštaja. Za obezbeđenje štabova određivani su samo provereni stari borci i skojevci. Za svaku eventualnost, dok su se po dva bataljona nalazila u akcijama, jedan je stalno ostajao, u pripravnosti negde u blizini Štaba Brigade i prištapskih jedinica.

Brzo se pokazalo da su sve ove mere i sumnje Štaba Brigade bile duboko opravdane. No, i pored svega toga, neprijatelj je u jednom trenutku doskočio Štabu Brigade i NOP-u Srema naneo jedan neosporan težak gubitak.

Desilo se to u noći 19. septembra. Jedan od tih ustaša preobučenih u domobrane vratio se u Petrovaradin i na brdo Papradine, na mesto Viline vodice, gde se prethodnog dana nalazio Štab Brigade, doveo bataljon belogardejaca i nešto ustaša. Našavši samo prazne kolibe, odlučili su da ovde postave zasedu i sačekaju svanuće. Osetivši prisustvo neprijatelja, komandant 1. bataljona, koji se nalazio u blizini, prikriveno je rasporedio svoje jedinice po okolnim kosama i takođe odlučio da sačeka zoru.

U međuvremenu, ne znajući za postavljenu zasedu i da se Štab Brigade premestio u Grgeteg, sa venca Fruške gore naišla je jedna četa 2. bataljona sa pomoćnikom komesara Brigade Milenkom Brzakom Učom. U kratkom ali žestokom okršaju, gušanju i kundačenju u kojem je učestvovala i jedna četa 1. bataljona, neprijatelj je potpuno razbijen i nateran

[28] U izveštaju GŠ Vojvodine o ovoj pojavi zatraženo je da se u Brigadu uputi jedan sposobni obaveštajni oficir radi otkrivanja takvih lica. (Arhiv VII, k. 213, r. br. 7—3). Jano Kovač, Slovak, ispričao je da je jedan od prerušenih ustaša koji je tih dana pobegao u Petrovaradin bio neki Krojči iz Boljevaca, koji je iako otkriven i vezan uspeo da pobegne i kasnije dovede Čerkeze na Frušku goru.

u panično bekstvo. Naše jedinice gonile su ga sve do Bukovca. Na bojištu je ostalo više od 40 mrtvih i ranjenih belogardejaca. Na žalost, od trojice poginulih jedan je bio i prvi partijski rukovodilac i pomoćnik komesara Brigade Milenko Brzak Uča. Ranjeno je pet naših boraca.[29]

Ono što je iznenadilo Štab Brigade i svakog boljeg poznavaoca neprijateljske taktike, bilo je što je neprijatelj tada primenio upravo našu taktiku — taktiku zasednih dejstava i to noću i u šumi, što dotle nije skoro nikad činio. Slično je postupio i dan-dva kasnije kada je kod Remetice i Grgetega pokušao prikriveno da se ubaci u šumu i prodre do naših boraca dok su se nalazili u svom logoru na odmoru. Dobija se utisak da je neprijatelju u tom trenutku, zbog previranja u njegovim garnizonima trebala, posle tolikih poraza, i jedna spektakularna pobeda i da je svoj novi postupak bazirao na još jednoj pogrešnoj proceni. Poznajući dobro svoje dojučerašnje saborce, domobrane, i potcenjujući sasvim opravdano njihove borbene kvalitete, nepriajtelj je verovatno ocenio da će oni kao i ranije već posle prvog pucnja pobacati oružje i dozvoliti da ih pohvataju i vrate u Petrovaradin. Grdno se u toj proceni prevario.

Upravo u toj prvoj težoj borbi, do koje je došlo iznenada u dramatičnim uslovima, bivši domobrani položili su ispit i takoreći preko noći svrstali se u red pravih boraca za slobodu svoga naroda. Šta se, u stvari, dogodilo i kako se može objasniti ovaj fenomen? To najbolje mogu objasniti psiholozi, jer se tu radi o psihološkom momentu, preokretu u kojem jedan od bitnih podsticaja predstavlja motivacija. Sve dok se ta ista vojska nalazila u službi okupatora, ona nije imala motiva za borbu. I obratno. Desilo se nešto slično kao u sportu ili u nekom radnom kolektivu koji se stalno nalazi među »gubitašima« ili na »dnu tabele«, a onda se iznenada dogodi preokret.

Milenko Brzak Uča

Rođen 1919. godine u Vognju kod Rume, Brzak se još u ranoj mladosti i za vreme školovanja u Učiteljskoj školi u

[29] *Zbornik dokumenata o NOR-u,* tom 1, knj. 8, dok. 180, 463; S. S a v i ć, *Srem u NOB.*

Pakracu opredelio za napredni radnički i revolucionarni pokret. Kao mladi komunista pomno je izučavao maksističku literaturu i u svojoj sredini je cenjen kao jedan od najobrazovanijih marksista i lenjinista. Skroman, blage naravi i nenametljiv, bio je veliki masovik i delovao je svojim jasnim stavovima i snagom argumenata. Njegov rad na okupljanju omladine i organizovanju ustanka nije mogao dugo ostati neotkriven. Januara 1942. uhapsila ga je rumska policija. O njegovom herojskom držanju pred najvećim zlikovcima Srema — Hangom, Šildom i Bauerom, i strahovitim mukama govori u svojim sećanjima Olgica Jovanović, koja je tada takođe bila u zatvoru:

— Ležali smo u zloglasnoj Skoplovoj kući kad me je pozvao Šild i naredio da uz pratnju stražara donesem iz šupe drva i založim vatru u prostoriji gde su nas mučili i saslušavali. Prolazeći preko dvorišta, ugledala sam u snegu jednog visokog mladića sveg u krvi i pocrnelog od batina. Iznad njega su stajali Hodina i Bauer i žestoko ga udarali bikačama. Samo poneki uzdah kroz fijuk biča i škripu izlomljenih zuba govorio je da je ovaj mladić još živ. Iz prstiju sa iskidanim noktima, kojima je pokušavao da zaštiti lice, tekla je krv. Zastala sam sleđena od straha i prizora. Suze su mi potekle na oči.

— Šta je mala! Upiškila si se od straha? Čekaj, doći će i na tebe red! — dobacio mi je Bauer, zastavši za trenutak u svom krvničkom batinjanju.

Potrčala sam prema drvima. Ne znam kako sam onako, potresena uspela da zapalim vatru. Dok sam čekala da se vatra razgori, u prostoriju je ušao Hanga, korpulentni rumski Švaba, bivši fotograf koji je u to vreme bio Bauerov zamenik i ništa manji krvolok od njega.

— Majku mu komunističku, još ovako tvrdu bitangu nismo imali u rukama... Neće ni da pisne! Ali, čekaj dok mu sada pričvrljimo tabane uz ovu furunu! ...

Umalo se nisam onesvestila od. njegove izjave. Zar sam zbog toga ložila vatru? Nisam ni znala da pripremam »roštilj« za noge svog budućeg komesara i partijskog rukovodioca Brigade! Plakala sam cele te noći i napeto iščekivala sa ostalim zatvorenicima da začujem vrisak iz sobe za mučenje. Odande se, međutim, nije čuo ni jači uzdah. Dželati su se najzad urno-

rili. Pošto od njega nisu izvukli nikakvo priznanje, »u nedostatku dokaza« ostavili su ga na miru. Pošto je malo prezdravio od batina, vezanog i pravo iz zatvora oterali su ga u Nemačku u logor i na rad. ćim je iskoristio prvu priliku, pobegao je kući odnosno u partizane ...

0 pogibiji prvog partijskog rukovodioca i pomoćnika komesara Osme vojvođanske brigade, Štab Brigade je 21. septembra uputio izveštaj Glavnom štabu Vojvodine, u kojem se pored ostalog kaže:

> »... 20. septembra 1944. g. pri svom povratku iz Glavnog štaba Vojvodine pomoćnik komesara ove brigade drug Milenko Brzak naišao je sa svojom četom, koja ga je pratila, na neprijateljsku zasjedu u šljiviku Meseš j. od bukovačkog groblja. Neprijatelj je bio u jačini jedne čete naoružane teškim bacačima. U oštroj borbi koja se razvila neprijatelj je razbijen i protjeran. Neprijateljski gubici su oko 20 mrtvih i po izjavi prolaznika i seljaka isto toliko ranjenih. Naši gubici 3 druga poginula i 5 ranjenih.. „«[30]

Podrobniji opis Učine pogibije dao je i komandant Brigade Milan Korica Kovač. Ovaj opis Kovač je sačinio na osnovu kazivanja Boška, komandira jednog voda u četi koja se nalazila u Učinoj pratnji. Po toj verziji, Uča je idući na čelu prvi naišao na zaspalog neprijateljskog mitraljesca, uhvatio ga za oružje i pokušao da mu oduzme. Shvativši da pred sobom ima partizane, bunovni belogardejac je u onom gušanju uspeo da ispali rafal koji je usmrtio i Brzaka. Nakon toga naša četa je izvršila juriš i uz pomoć jedne čete 1. bataljona proterala belogardejsku zasedu u bezglavo povlačenje prema Bukovcu.

Nešto drugačiju verziju dali su Paja Velićanski Vesa, politički komesar 2. čete 2. bataljona, i Veselin Živković, politički komesar bataljona, koji se takođe nalazio sa ovom četom i bio prisutan Učinoj pogibiji.

— Vraćali smo se iz Rakovačkog majdana. Išli smo po eksploziv za rušenje pruga i mostova. Na povratku preko Venca našoj četi pridružio se i drug Uča — priča Veličan-

[30] Arhiv VII, k. 213, reg. br. 13—5.

ski. — Negde oko dva sata posle pola noći, po prelasku puta Irig—Sremska Kamenica, krećući se preko kose Papradine, izbili smo nedaleko do mesta zv. Viline vodice. Išli smo nekim duboko usečenim kolskim putem. Napred je bila izbačena jedna trojka u kojoj se nalazio puškomitraljezac Dragoljub Đukić zvani Đikan. Bio je rodom iz Peći, Crnogorac, kršan i stasit, poznat po svojoj hrabrosti još iz Odreda. On i njegova trojka prvi su naišli na pospalu belogardejsku stražu i pokušali da joj oduzmu oružje. U rvanju sa neprijateljskim puškomitraljescem Đikan je presečen neprijateljskim rafalom. Tada smo i mi pristigli i odmah izvršili juriš. Tu na putu došlo je do najveće gužve i kundačenja. U pokušaju da istrčim na ivicu, gde su se nalazili njihovi položaji, dobio sam strahovit udarac po ramenu koji me je ponovo vratio na put. To se dogodilo i Uči i još nekim našim borcima. Tada je otpočelo dvoboj ručnim bombama a belogardejci su nam odgovorili i tromblonskim minama. Pošto su iznenada dobili bočnu vatru od delova našeg 1. bataljona, belogardejci su počeli da se panično povlače.

Ja i Uča smo pogođeni od iste tromblonske mine. Nalazili smo se samo nekoliko metara jedan od drugoga. On je poginuo jer se u trenutku eksplozije mine nalazio na gornjoj ivici puta i odatle tukao automatom po neprijatelju koji se već počeo povlačiti. Nas nekoliko koji smo se nalazili dole, na putu, bili smo samo ranjeni, neko lakše a neko i po drugi put...

Priča Veselina Živkovića je skoro istovetna sa sećanjem Velićanskog, izuzev što se umesto puta u njegovom sećanju više zadržala neka livada, preko koje je on zajedno sa komandirom čete Stevom Bobockim poveo četu u gonjenje za uspaničenim belogardejcima. U prolasku pored mtrvog Uče zgrabio je i njegovu torbicu u kojoj se nalazilo i naređenje Glavnog štaba Vojvodine za našu ofanzivu na neprijateljski saobraćaj i komunikacije ...

Interesantna je i priča Vere Veličković-Radojičić iz Jaska. Njoj je takođe u sećanju ostala neka livada, ali i ivica šume gde je došlo do gušanja i gde je ona posle teške kontuzije ostala sama u nekom čestaru. Cele te noći i naredna dva dana lutala je kroz šumu hraneći se šumskim plodovima.

Iscrpljenu i iznemoglu pronašao ju je jedan čobanin, i odveo u Bukovac.

Prema operativnoj dokumentaciji i evidenciji poginulih, u ovoj borbi poginuli su: Milenko, Brzak, Dragoljub Đukić, Marko Spasojević iz Ležimira i Zeko Radosavljević iz šašinaca.

Novi poraz neprijatelja kod Remetice i Grgetega

Sutradan su Nemci krenuli ponovo. Ovoga puta su pošli sa jugoistočnih padina Fruške gore, iz Krušedola, jer su u međuvremenu saznali da se Štab Brigade premestio u manastir Grgeteg. Bili su kivni i nestrpljivi što i pored tačnih obaveštenja o rasporedu naših jedinica i štabova nisu postigli iznenađenje i željno očekivani uspeh. Prebacivali su »pijanim kozacima i Čerkezima« što su dozvolili da ih partizani pohvataju na spavanju. Zato su sada iz Krušedola, svog najjačeg uporišta u ovom delu Srema, uputili jednu četu gestapovaca, sastavljenu od domaćih Švaba i ustaša koji su dobro poznavali teren. Koristeći šipražjem obrasle dubodoline i zaobilazeći naše objavnice i predstraže na Srednjem bregu i Vrbaru, lukavi neprijatelj uspeo je da se u prepodnevnim časovima neopaženo približi položajima 3. bataljona na brdu Daščara, između manastira Grgeteg i Remeta.

— Moja 2. četa 3. bataljona nalazila se kod manastira Remete — seća se te borbe Milorad Esapović Mika. — Čistili smo oružje, sređivali odeću i obuću. U kazanu se kuvao svinjski paprikaš. Trebalo je ranije da ručamo i da pođpmo na rušenje čortanovačke pruge, kad odjednom, tresnu mina nedaleko od kuhinje. Istovremeno sa polovine brda koje se nalazilo između nas i Grgetega zapraštaše puškomitraljesci. Zastali smo iznenađeni i u dilemi: neprijatelj je zaobišao naše predstraže i sad pokušava da nas uhvati na spavanju, a možda su to i neki delovi onih jučerašnjih Čerkeza iz Petrovaradina?

— Komandiri i komesari, čete u strelce i za mnom na brdo! — začuo se prodoran glas komandanta bataljona Milovana Čirića Duke.

To nas je prcnulo iz trenutne zbunjenosti. Potrčali smo za komandantom bataljona shvativši istovremeno njegovu sud bonosnu odluku. Tek mnogo kasnije posle rata, obilazeći ova mesta na Fruškoj gori i evocirajući uspomene na prve borbe naše Brigade, došli smo do zaključka da je ovaj Đukin potez bio prelomni za taj trenutak. Jer, sasvim je sigurno, da su Nemci uspeli pre nas da izbiju na kotu 342, našli bi se u daleko povoljnijoj poziciji i ko zna kako bi se ta borba završila. Pretekli smo ih za samo desetak minuta i 100—150 metara do vrha kote.

Zajedno sa Dukom na kotu je prvi izbio puškomitraljezac Radosav Slepčević Letrika i još desetak boraca naše 2. čete. Prvi rafali iz Letrikinog puškomitraljeza i Đukinog automata, kojima su se ubrzo pridružila i sva ostala oružja bataljona napravila su pravu pometnju među gestapovcima zatečenim na kosim ogolelim padinama prema Grgetegu. Njihov iznenadni napad i dotle besprekorni streljački stroj ubrzo su se pretvorili u pravu bežaniju. Oduševljeni početnim uspehom i paničnim bekstvom neprijatelja, gonili smo ih sve do njihovog uporišta u Krušedolu. Tu nas je iz veoma jakih bunkera oko manastira i barutnog magacina sačekao ostatak njihove posade koja je brojala oko 600—700 vojnika. Posle dvočasovne borbe i uzaludnih pokušaja naših džombulista da unište betonske bunkere, naš dalji napad je obustavljen.

Prilikom napada na bunkere oko manastira u Krušedolu ranjen sam u butinu desne noge. Metak se zario duboko u meso, ali začudo rana mi nije krvarila. Prilikom vađenja metka lekar nije mogao da se načudi ovom nesvakidašnjem fenomenu. Zbog toga mi je rana i posle tri meseca flisovala. Moj komandir Jovica Čolić iz Male Remete, veoma hrabar borac i dobar drug, poginuo je nedaleko od mene. Dobio je metak pravo u srce.

— Ta, dotle neviđena trka za kotu 342 i juriš koji je zatim preduzeo komandant 3. bataljona Milovan ćirić Duka urezali su se duboko u sećanje svakog od nas koji je u njemu učestvovao — tvrdi i Dimitrije Bugarski Mita, koji je tada bio delegat voda u 3. četi 3. bataljona. — Pored snalažljivosti i energičnog nastupa našeg komandanta, hrabrog podviga puškomitraljesca Letrike, mene je posebno impresionirala vižlja-

sta i sitna, ali veoma hrabra Ivanka Stanišić Zora-Bačkulja, pomoćnik komesara naše čete.

Sa samo 18 godina, Ivanka je imala za sobom već dvogodišnje partizansko iskustvo i nekoliko rana iz ratovanja po istočnoj Bosni i Sremu. Borci su je voleli zbog njene vesele prirode i pravog drugarskog i komunističkog odnosa u svakoj prilici. Priče o njenim junačkim podvizima u Trećoj vojvođanskoj brigadi i Fruškogorskom i Prvom sremskom odredu potvrdila je već u ovim prvim ozbiljnijim borbama novoformirane Osme brigade, čim smo izbili na kosu i krenuli na juriš, Ivanka je poletela prema neprijateljskom streljačkom stroju kao tigrica. Za njom su potrčali i ostali borci. Nemci nisu sačekali ovaj strahoviti juriš koji se poput lavine valjao niz padine ogoljene kose. Naši borci su prosto »najahali« na njihova leđa. Bačkulja se ustremila na jednog podebelog švapskog puškomitraljesca zasopljenog od malopređašnjeg trčanja uz brdo i uspaničenog od našeg juriša. Kao u »prolazu« skinula mu je puškomitraljez (francuskog porekla »šoša«) sa ramena i počela sa njima da štepa po Švabama ispred sebe...[31] Već pri kraju borbe poginuo nam je komandir čete Jovica Čolić iz M. Remete. Ranjen je i moj zemljak Gliša Šijački Lala, koji je ubrzo umro na putu do bolnice.

Neprijatelj je, prema našim operativnim podacima i naknadnim proverama, imao 35 mrtvih i oko 20 ranjenih. Zaplenjena su 2 puškomitraljeza, 2 automata, 8 pušaka i 12 uniformi, dok su naši gubici iznosili 3 mrtva i 1 ranjeni borac.'[2]

[31] Ivanka Stanišić rođena je 1926. u Loku. Zbog toga što joj je otac bio srpski dobrovoljac njenu mnogočlanu porodicu preseljavali su nekoliko puta iz Bačke u Srem i proterivali iz mesta u mesto. Najzad su se zaustavili u Slankamenu i Surduku. Tu se Zorica povezala sa NOP-om, gde ubrzo postaje član SKOJ-a i stupa u 3. vojv. brigadu. Posle povratka iz Bosne, dok se nalazila na bolovanju u Surduku, preobučena u seljačko odelo odlazi po obaveštajnom zadatku u ustaško uporište u N. Slankamenu. Pošto je usput obišla i svoju porodicu, Ivanka skoro legalno i pred očima ustaške posade napušta Slankamen krijući bombe i pištolj u fijakeru. Posle rata bila je udata za Ferenca Kiša, aktivnog oficira JNA i borca 15. VUB. Umrla je u Novom Sadu 1972 godine.

[32] Izvod iz Operativnog dnevnika 8. vojvođanske brigade, Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 1—2.

Tako je neprijatelj umesto očekivane i lukavo pripremljene pobede pretrpeo i drugi uzastopni poraz na ovom delu Fruške gore.

Najznačajnija naša pobeda u tom trenutku bila je na moralno-političkom planu — tvrde Mihajlo Veselinović Recko i Zorica Ibročić čičica. — U ovim borbama naši novi drugovi i saborci, bivši domobrani, potpuno su opravdali naša poverenja i pokazali su se i više nego što smo od njih očekivali. Posmatrajući ih kako hrabro jurišaju na svoje dojučerašnje saveznike, naši borci, čak i oni sa najvećom dozom rezerve, koji su prilikom leganja pored svojih novih drugova uvijali remenike pušaka oko ruku, što ranije nisu činili, sada su se gotovo stideli takvih postupaka. Osma brigada se sve više pretvarala u snažan i zdrav borbeni kolektiv...

Jojkića salaš

Poučen gorkim iskustvom i ocenivši da bez jačih operativnih rezervi i pojačanja ne može vršiti nekažnjene upade na partizansku teritoriju, neprijatelj se povukao u svoja utvrđena uporišta. Da bi potpuno paralisale njegova kretanja, blokirale njegove garnizone i izvršile psihološki pritisak na njegove posade, naše jedinice su tih dana vršile sistematske napade na neprijateljske komunikacije i demonstrativne pokrete oko neprijateljskih uporišta. U želji da iskoristi nastalu psihološku prednost i demoralizaciju koja je zahvatila ostatke neprijateljskih posada, Štab Brigade je pristupio pripremama za likvidaciju neprijateljskih posada u Krušedolu i na Irišk om vencu. Obaveštajni organi Brigade dobili su zadatak da ispitaju mogućnosti naših upada i u takve garnizone kao što su Irig, Sremska Kamenica, Sremski Karlovci i Petrovaradin.

Postupajući u duhu direktive Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine, 3. bataljon Brigade ponovo zaposeda i preseca komunikaciju (internacionalni drum) Indija—Petrovaradin. Noću £4/25. septembra potpuno je demolirana i železnička komunikacija na ovom pravcu. Između železničkih stanica Sremski Karlovci—Čortanovci razrušeno je više od 300 metara pruge i jedan propust, pokidani su telefonske veze i uređaji, pa je tako ova pruga do oslobođenja ostala van upotrebe. Neprija-^

telj je potpuno zbunjen i ošamućen ovim našim pokretima i uspesima. Njegova kretanja van svojih uporišta skoro da su prestala i svedena su na manje dobro organizovane ispade.. Otud i naše zasede na putevima postaju manje zanimljive, dosadne, bez uobičajenog »plena«. Na jednu zasedu 1. bataljona između Iriga i Krušedola naišla je četa Komande Sremskog vojnog područja.; U zabuni jej došlo do obostrane vatre u kojoj je ranjen komandir ove čete Kuzman."

Da bi sprečio pljačku i nekažnjeno izvlačenje hrane i stoke iz naših krajeva i da bi popunio Brigadu intendantskim zalihama, Štab Brigade upućuje svoje bataljone i na udaljene i dotle dobro obezbeđene pustare i poljoprivredna dobra. Jedno od takvih je bila i Jojkićeva Pustara.

Jojkićeva Pustara, Ljukovo, Moja Voja, Nikolin Stan, Crna Pustara i druga naselja nastala posle prvog svetskog rata većinom od kolonista i srpskih dobrovoljaca nalazila su se na domaku nekoliko fašističkih uporišta: Indije, Putinaca, Krušedola i Maradika. Zbog blizine internacionalnog puta, glavne železničke magistrale i razgranate mrežq seoskih puteva, naoružane domaće Švabe i gestapovci koji su se nalazili na obezbeđenju hrane i stoke osećali su se prilično komotno u ovim naseljima. Stambene zgrade *i* jače stočne staje pretvo^ •rene su u utvrđenja. Izgrađeni su bunkeri, iskopani rovovi ^ saobraćajnice. Na Pustari Jojkića nalazilo se oko 60 neprijateljskih vojnika. Ova akcija kratko je registrovana u brigadnoj dokumentaciji:

> «... Noću 26/27. 09. 1944. g. Brigada odlazi u ekonomsku akciju na Pustaru Jojkić. Glavni zadatak tj. sam napad na Pustaru, dobio je 3. bataljon, dok je 2. bataljon imao ulogu obezbeđenja akcije sa zapada i jugozapada... U 21.00 časova, ipošto je izbio pred kapiju Pustare, 3. bataljon je odmah otpočeo napad 'koji je potrajao sve do 3 sata ujiutru. Neprijatelj je nateran u centralnu zgradu odakle je pružao žestoki otpor. Za to vreme pod jakom automatskom vatrom iz staja je izvedena i oterana stoka... Pošto je izvršio ekonomski deo zadatka, bataljon se povukao sa tri lakše ranjena borca. Nejpri-

" Izjava Uroša Jovičića Zorana. Prema izveštaju Štaba Brigade od 25. IX 1944, radi se o sukobu sa jednim vodom Komande Fruškogorskog područja u noći 24/25. IX 1944. (AVII, k. 213, r. br.27—5.

jatolj je imao dva poginula. .. Po napuštanju Pustare neprijatelj je izgleda sam zapalio Pustaru Jojkić ili je do požara došlo usled obostrane paljbe.. «*

Žika Živanović iz Golubinaca, borac 1. bataljona, koji je zbog poznavanja terena poslužio u toj akciji kao vodič, tvrdi da je njegova četa prethodne noći izvršila pokušaj napada na Jojkića salaš, ali da u tome nije uspela.

— Prvo smo, neometano od fašista upali u Maradik — seća se Žika. — Tu smo mobilisali desetak kolskih zaprega i krenuli putem pravo prema Ljukovu a zatim skrenuli desno. Nalazio sam se u čelnom odeljenju sa prvih 2—3 kola. Pokušali smo da se neopaženo provučemo i kroz kapiju u Pustaru, ali su nas psi u tome sprečili. Zalajali su iznenada. Istovremeno su i Nemci oštro zapucali. Nastala je prava pometnja: konji ržu, otimaju se, beže; kočijaši uspaničeni jedva uspevaju da ih obuzdaju i okrenu kola; mi iskačemo jedan preko drugog Ä otvaramo vatru po Švabama... Tek smo se ponovo svi sakupili u Neradinu. Iako nismo imali gubitaka, komandant bataljona nas je dobro izribao i zamerio nam zbog slabe organizacije napada.

— Sledeće noći išli smo sa 3. bataljonom koji je ceo pošao u akciju. Ostale jedinice su bile na obezbeđenju. Ovoga puta u napad se krenulo jednovremeno, sa tri strane. Gestapovci su brzo napuštali rovove i zgrade u dvorištu i sa ivice Pustare i povlačili se u centar i u upravnu zgradu pretvorenu u uporište. Odavde su pružali žestoki otpor. Očekujući ovako reagovanje, komandant bataljona ostavio je jednti četu da blokira opkoljenu zgradu dok su svi ostali borci i radnici upućeni na izgon stoke i utovar hrane na zaprege. Pred zoru smo se povukli prema Neradinu, goneći pred sobom velike čopore svinja, goveda, konja i više zaprežnih kola puna brašna, šećera, slanine.

— Istovremeno je jedan vod izvršio sličnu akciju i na susednoj tzv. Crnoj Pustari. Tu je jedan moj Vrdničanin Mitar Margetić u nekom kanalu dohvatio se za gušu sa jednim domaćim Švabom — priča Laza Pecković, zamenik komandira 2. čete 3. bataljona.

[34] Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 1—2.

— Tih dana, čim padne noć, plašeei se naših napada, Švabe su oko Indije i Putinaca palile kamare slame. Jojkića Pustaru su napusti i zapalili čim smo se mi iz nje povukli — kaže i Mita Bugarski, dok Veselin Ziković zaključuje da su konji i zaprege rekvivirani sa ovih pustara dobro poslužili za formiranje trupne komore, pa i za prenošenje iznemoglih i bolesnih na našem putu za Banat. ..

Oslobođenje Vase Stajića

U *Hronologiji Jugoslavije 1919—1979,* na str. 301, za 22. septembar 1944. zabeleženo je:

»Vasa Stajić, istaknuti književnik i političar iz Novog Sada, pristupio je partizanima Osme vojvođanske udarne brigade«.

».. .Ime Vase Stajića vezano je za mnoge političke a još više za kulturne događaje u Vojvodini. I ono stoji, čvrsto i istaknuto, među mnogim kulturnim i javnim radnicima koji su se zalagali za kulturni napredak, političke slobode i bolji život našeg naroda. Život Vase Stajića je primer uporne i smele — iako ne uvek sa jasno postavljenim ciljevima — borbe protiv sistema nacionalnog i socijalnog ugnjetavanja... Odrastao u krilu građanske klase a vaspitan u idejama našega građanstva kada je ono na svojoj zastavi imalo ispisane napredne i slobodoljubive parole, Stajić je branio i štitio tu zastavu od te iste klase u vreme kada se ona odricala svoje napredne prošlosti. U ovoj borbi on je bio pobeđen i odbačen, ali se nije savio niti slomio.

Ako je za M. Jakšića rečeno da je, poslednji pesnik stare Vojvodine... za Vasu Stajića se isto tako može reći da je poslednji tribun te stare Vojvodine... On je naslućivao značaj pojave radničke klase kao društvene i političke snage i nastojao da uskladi svoja liberalna demokratska shvatanja sa težnjama radničkog pokreta... Ako i nije bio centralna ličnost u političkom životu Vojvodine, on je to neosporno, izvesno vreme u kulturnom životu...« (Iz uvodnih napomena akademika Ž. Milisavca za biografiju Vase Stajića).

Ostareo i onemoćao od mnogih životnih nedaća, Vasa Stajić, veliki miljenik vojvođanske omladine i naprednog omladinskog pokreta i veliki narodni tribun, po dolasku okupatora povlači se u Sremske Karlovce, gde pokušava da se posveti izuča-

vanju istorije Srba u Vojvodini. Okupatorska i ustaška policija ga odmah stavlja pod prismotru, ograničava mu kretanje i drži ga kao taoca. O njegovom povezivanju sa NOP-om u Sremskim Karlovcima i prebaćivanju na slobodnu partizansku teritoriju ostalo je podosta zapisano i u sećanju pripadnika Osme vojvođanske brigade. Navodimo neka:

— Sutradan smo imali neobičan zadatak — da prihvatimo i odvedemo u šumu Vasu Stajića, istaknutog kulturnog i javnog radnika Vojvodine — iznosi u svojim sećanjima komandant Osme brigade Milan Korica Kovač, kad govori o boravku Brigade na ovom terenu. — O svemu tome prethodno se sa nama dogovorio Miloš Hadžić, sekretar Sreskog komiteta KPJ za Sremske Karlovce, koji je bio glavni organizator ove akcije. Razgovarajući o pripremama za izvršenje ove akcije sa mnom i sa komesarom Brankovićem, Miša mi je oduševljeno govorio:

— Slušaj, Kovač, ako se ovo dobro završi, to će izazvati pravi pakao među ustašama u Karlovcima i Petrovaradinu. Oni njega drže kao taoca i ustaše su stalno pored njega. Odavno on ne srne sam i ne može da se nikuda kreće. Međutim, sada je sve organizovano i sutra stari čika Vasa ima da im »izleti iz ruku«.

— Sa naše strane neće biti nikakvih problema. Samo ga vi dovedite iz grada, kako smo se dogovorili — odgovorio sam Miši.

Tog jutra, 22. septembra oko osam časova, sa svojom suprugom Milicom stigao je čika Vasa do svoga vinograda, nedaleko od Stražilova. Dok je on i dalje ostao u kolima diveći se tobože lepoti Stražilova, njegovi ustaški pratioci požurili su pod čokoće sa zrelim grožđem, željno lomeći vruću pogaču specijalno pripremljenu za tu svrhu. Ni slutili nisu da se u blizini, u dobro prikrivenoj zasedi nalaze partizani, borci 2. bataljona Osme vojvođanske brigade. I dok su oni halapljivo jeli grožđe, kola su lagano produžila napred i čika Vasa se začas našao u zaleđu sigurnog obezbeđenja.

Opazivši partizane u svojoj neposrednoj blizini, ustaškim pratiocima je iznenada preselo grožđe. Povukli su se brže-bolje u Karlovce prepuštajući svoje taoce njihovoj sudbini. Za njima se ubrzo vratio i kočijaš sa praznim kolima.

Prelazeći na kola koja su spremno očekivala kod Stražilova da bi ga prebacili do Glavnog štaba Vojvodine. Čika Vasa je bio veoma uzbuđen. Iako star, sa belom bradom, iscrpljen bolešću, bio je vedar duhom i dobro raspoložen. Njegova supruga, dobra i draga Babuka, takođe nije krila svoje uzbuđenje. Kada se smestio u kola, zamolio nas je da za trenutak zastanemo. Uspravio se u kolima, onako zamotanih nogu u ćebe, okrenuo se Karlovcima, skinuo šešir i drhtavim glasom rekao:

— Dragi moji Karlovci! Evo me u blizini Brankova groba, ali za cveće sad nije vreme. Preda mnom je veliki i novi put, pa ću svoju posetu Brankovom grabu ispuniti kad se vratimo u Karlovce oslobođene od okupatora.

Svi smo nemo i sa dužnim poštovanjem posmatrali ovu sedu i čestitu starinu. Cenili smo to što je ovako star i oronuo ostao veran idealima svoje mladosti i pridružio se nama i našoj borbi za oslobođenje.

Krenuli smo dalje. Karlovci su bili previše blizu i nismo se ovde smeli duže zadržavati. Iznad nuših glava počeli su da kruže neprijateljski izviđački avioni. Kolona je ubrzo zašla u duboku šumu i krenula grebenom Fruške gore. Odatle smo u pratnji jedne manje jedinice uputili čika Vašu u pravcu Manđeloških vinograda. Tamo su ga već očekivali u Glavnom štabu Vojvodine. ..

— Deco, pa vi se još i ne brijete! — kaže meni i Aci Opojleviću, komandantu 2. bataljona Vasa Stajić na jednom sastanku u Fruškoj gori dok smo ga pratili prema Jabuci. — Ja sam uvek voleo i verovao omladini, ali je nikad nisam video ovako borbenu i spremnu da gine za slobodu svojih naroda... Uh bre, koliko vas je! I svi ste mladi i veseli... Što bar nisam mlađi i zdraviji pa da zapevam sa vama u ovoj našoj prelepoj Fruškoj gori — govorio nam je tom prilikom Čika Vasa, dok smo se okupljeni oko njega divili ovom našem već legendarnom borcu za ljudska prava i svojevrsnom vojvođanskom Vladimiru Nazoru — iznosi u svom sećanju Veselin Živković Vesa, komesar 2. bataljona.

U Manđeloškim vinogradima, u jednoj kućici došli su da ga posete njegovi drugovi i saradnici iz predratnog i naprednog omladinskog (OMPOK-ovskog) pokreta u Vojvodini — knji-

ževnici Jovan Popović i Živan Milisavac. O tom susretu J. Popović je ostavio jedan zapis u Slobodnoj Vojvodini:

»... Tu sam ga našao opet na bolesničkoj postelji, u skromnoj kućici na podnožju Fruške gore. Naporni put i uzbuđenje svalili su ga ponovo u postelju, pošto je pet-šest dana hodao naokolo kao mladić... On je imao za sobom tri i po godine zatočeništva, ja tri i po godine napora, opasnosti i iskustva. Naše reči nisu bile iste... ali osećanje nam je bilo isto, iz srca...

Ispričali su mi događaj o njegovoj otmici. Vasi Stajiću to nije prvi takav doživljaj. 1918. godine njega su srpski rodoljubi oteli iz mađarske tamnice. Ali ova otmica je najveći i najsvetliji događaj u njegovom životu. Grlo mu je pretesno od reči, oči mu blistaju kad priča kako ih je čitava Osma vojvođanska brigada izvela iz grada, kako su im borci obezbedili put kroz borbu preko pruge i drumova sa fašističkim bunkerima i zasedama, štiteći njihova kola od metaka sa zemlje i iz aviona.. „«[35]

Fireru za inat!

Oduševljen toplim prijemom na koji je naišao po svom dolasku među partizane Fruške gore i identifikujući sebe, svoju dotadašnju borbu i mladalačke ideale sa ciljevima NOB, Vasa Stajić se svojom pisanom rečju i aktivnošću odmah uključio u tu borbu. Jedan od njegovih prvih napisa za Slobodnu Vojvodinu objavljen je već u njenom sledećem, 22. broju, pod naslovom Fireru za inat! Bio je to, u stvari, pozdrav njegovom predratnom drugu i političkom istomišljeniku dr Josipu Smodlaki, tadašnjem povereniku Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije za spoljne poslove, koji je još 1941. godine, prilikom obaranja izdajničkog ugovora o Trojnom paktu, izbacio ovu parolu:

»... I sad čim sam sa ženom stigao na oslobođeno tlo Jugoslavije, zaželeh da doviknem drugu Smodlaki njegovo geslo: Fireru za inat! I da mu reknem koliko mi godi fruško-

[35] *Slobodna Vojvodina,* br. 23, 12. X 1944.

gorski vazduh i moralna atmosfera koju je u šumi izrodila čitava antifašistička omladina Vojvodine, od koje i mi stari imamo šta da učimo. Da mu, najzad, reknem svoju sreću što sam doživeo da mi ta omladina šalje poziv da ja, staračkim svojim silama, poradim na izgradnji lepše i bolje budućnosti naroda Jugoslavije.

Zdravo, druže Smodlaka! Prihvatam sad i ja tvoje jučerašnje geslo: Fireru za inat!

Podnožje
Fruške gore
22. septembra 1944. Vasa Stajić, s.r.«[36]

Na novom operativnom području

Još u toku izvođenja ekonomskih akcija na fašistička poljoprivredna dobra i pustare jugozapadno od internacionalnog puta, Štab Brigade je dobio naređenje od Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine da se sa svojim jedinicima prebaci na prostoriju Bešenovo—Šuljam—M. Remeta. Prebacivanje iz severoistočnog dela Fruške gore na njen centralni deo izvedeno je već narednog dana, 27. septembra, bez većih poteškoća, sem što je neprijatelj po običaju propratio naše kolone mitraljeskim rafalima iz svojih bunkera na pruzi Vrdnik—Ruma. (Na ovu vatru je, verovatno, mislio i Vasa Stajić u napred citiranom članku J. Popovića — prim. N. B.)

Zadatak Brigade na novom operativnom području nije odmah i jasno definisan. Štabu Brigade je naređeno da sem neposrednog obezbeđenja svojih jedinica, pristupi njihovom sređivanju i svakodnevnoj obuci. Da Brigada nije slučajno i bez većeg razloga prebačena na ovu teritoriju, pokazaće već naredni događaji. Upravo u tom trenutku na centralnom delu Fruške gore nije bilo većih partizanskih jedinica. Deseta i glavnina Šeste brigade nalazile su se u jugoistočnom Sremu radi likvidacije preostalih neprijateljskih posada (Grabovci, Šimanovci, Nikinci, Klenak, Platičevo) i uspostavljanja veze sa jedinicama 12. vojvođanskog korpusa koje su tih dana prodrle u Pocerinu,

" V. Stajić u *Slobodnoj Vojvodini,* br. 22 od 29. IX 1944.

Mačvu i izbile na desnu obalu Save. Slični zadatak kao Deseta brigada, imala je i Deveta brigada u jugozapadnom Sremu, gde se, pored ostalog, nalazio i deo partizanske bolnice i veliki broj »ilegalaca« spremnih za popunu jedinica 12. korpusa. Sedma i Jedanaesta vojvođanska brigada, po naređenju Glavnog štaba Vojvodine, vršile su pripreme i koncentraciju u severozapadnom Sremu radi likvidacije jednog od najtvrđih uporišta na ovoj teritoriji — sreskog mesta Iloka i Šarengrada.

Da bi se obezbedila ova neosporno u vojnom i političkom pogledu veoma značajna operacija krupnijih razmera sa pravca Iriga, Vrdnika, Rume i Sremske Mitrovice, bilo je potrebno na centralni deo Fruške gore dovesti još jednu našu brigadu. Taj postupak će ubrzo dobiti svoje opravdanje. Osim toga, na ovom delu Fruške gore nalazili su se oko 1.500 novomobilisanih i nenaoružanih boraca, centralna bolnica, najveći deo partizanskih radionica i pozadinskih ustanova, zatim partizanski aerodrom kod Šuljma, što je sve, naravno, trebalo obezbediti do povratka Sedme i Jedanaeste brigade na ovaj teren.

Ogorčene trodnevne borbe Sedme i Jedanaeste vojvođanske brigade u Iloku, Šarengradu i na prilazima Šidu uzbunile su sve neprijateljske posade u ovom delu Srema, pa i mađarske fašiste u Bačkoj. Da bi sprečio intervenciju i vezao za sebe neprijateljske posade iz Čalme i Erdevika, 29. septembra na položaj: Ležimir—Kuveždin—Pištinac, po telefonskom naređenju GŠ Vojvodine, upućen je 2. bataljon Osme vojvođanske brigade.

— Naša 1. četa 2. bataljona dobila je zadatak da se postavi na kosama između Divoša i Kuveždina — priča komesar ove čete Uroš Jovičić Zoran. — Celim putem od Bešenova pa do Kuveždina pratila nas je kiša, pa smo jedva dočekali kraj marša. Taman smo pronašli neke straćare i počeli da se sušimo, kad nam stražari dojaviše:

— Idu gestapovci od Čalme!... Ulaze već u Divoš!

Sa Stevom Bobockim, komandirom čete, dogovorio sam se da ja i Džambić, njegov zamenik, pođemo sa jednim vodom istočno, i napadnemo s boka, preko kose Kelinac, a da ih on sa ostatkom čete sačeka ispred Kuveždina, u ranije pripremljenim rovovima, koji su se tu nalazili ko zna od kada. Neprijatelj je, izgleda, primetio naš manevar ili je predosećao da će u davno

napuštenom i spaljenom Divošu naići na našu zasedu. Nastupali su veoma obazrivo. Iza razvijenih vodnih i odeljenskih kolona čule su se oštre komande njihovih oficira. Razvijeni u strelce, mi smo ih strpljivo očekivali da izbiju na čistinu i na domet našeg oružja.

Već prvi plotun našeg oružja ispred Kuveždina stvorio je pometnju u njihovim redovima. Da bi izbegli ubitačnu vatru sa te strane, Nemci su se okrenuli prema nama i počeli se gomilati u udoljici ispred naših položaja. Džambić je tada naredio jednom borcu, bivšem domobranu koji je na leđima još držao laki engleski minobacač, da otvori brzu paljbu po tako unosnim grupnim ciljevima. On je, međutim, i dalje stajao sav zbunjen i kao paralizovan. Nije bio u stanju ni da postavi minobacač u borbeni položaj. Priskočili smo mu ja i Džambić i za kratko vreme izbacili desetak mina, naređujući istovremeno brzu paljbu i našim borcima. To je, izgleda, pokolebalo neprijateljski streljački stroj. On se počeo osipati, zalegati i tražiti zaklone. U tom trenutku Steva je poveo četu na juriš. Krenuli smo i mi, ne skrivajući svoju nameru da neprijatelju presečemo odstupnicu i zaobiđemo ga sa našeg levog krila. Neprijatelj nije ni sačekao da ostvarimo svoju nameru. Pobegao je u panici, ne zaustavljajući se sve do Čalme...

I narednih nekoliko dana, sve do završetka iločke operacije, 2. bataljon je ostao na ovim položajima. Za to vreme ostali bataljoni budno su pratili kretanje neprijatelja u rumskom, iriškom i vrdničkom garnizonu, gde se u tom trenutku nalazilo oko 3.000 neprijateljskih vojnika.

Da bi onemogućio saobraćaj i vezu između ovih posada. Štab Brigade je tih noći redovno na ove komunikacije upućivao diverzante u pratnji pešadijskih jedinica — četa i vodova. Jednu od takvih diverzija na pruzi Ruma—Vrdnik zaibeležio je .u svom ratnom dnevniku i borac Dušan Karavidić:

> ».. .U ovoj noći (bili smo tada .bazirani' u selu Jazak) imao sam doživljaj za mene potpuno nov, jer sam o sličnim podvizima partizana ranije samo slušao. Tek što smo legli na spavanje, došlo je naređenje za pokret. Pošlo nas je svega dvadesetak, a putem smo saznali da je naš zadatak, ove noći, rušenje pruge Ruma—Vrdnik. Dakle, diverzija!

Bespućem, kroz blato do članaka, mučno smo se kretali, ali na sreću ne suviše dugo. Zaustavili smo se u neposrednoj blizini pruge, većina nas je raspoređena kao zaštitnica, a samo nekoliko minera pošlo je na samu prugu da obavi najvažniji deo posla. Nisu se dugo zadržali, jer izgledao da u tom poslu imaju dosta iskustva. Odmah po njihovom povratku na pruzi je nešto sevnulo, a odmah zatim odjeknula je i strahovita eksplozija. To se ponovilo desetak puta, a onda je nastala tišina. Ali ne zadugo! Odjednom je pruga bila osvetljena snopovima svetla iz jakih reflektora, a na nas je osuta puščana i mitraljeska vatra iz bunkera oko pruge. Na vatru uopšte nismo odgovarali, jer je zadatak uspešno obavljen, već smo se pod zaštitom noći i bez ikakvih gubitaka vratili u Jazak. Tek tada sam saznao da se nedaleko od ovog sela (samo nekoliko kilometara) nalazi jako fašističko uporište Vrdnik. Međutim, niko nas odatle nije uznemiravao ni posle ove diverzije. ..«"

Usiljeni marš do Banata

Po dolasku u Šuljam kamandant i komesar Osme brigade pozvani su u Glavni štab Vojvodine. Tu im je saopšteno da pripreme Brigadu za jedan izuzetno naporan, odgovoran i poverljiv zadatak. Trebalo je iz Fruške gore, preko neoslobođenog dela Srema, posednuti i dobro branjenih komunikacija, zaobilazeći jake neprijateljske garnizone prebaciti u Banat deo pokrajinskog rukovodstva, stupiti u vezu sa sovjetskim jedinicama i uzeti učešća u oslobođenju tog dela naše zemlje. Usput je sa Fruške gore u jugoistočni Srem trebalo sprovesti i oko 2.000 novomobilisanih boraca i nekoliko kola municije za popunu jedinica 12. vojvođanskog korpusa, koje su u to vreme izbijale na desnu obalu Save.

».. .Kada smo primili vest da se Crvena armija približila našoj granici, Glavni štab je u saglasnosti sa PK KPJ za Vojvodinu odlučio da se u Banat pošalje Osma vojvođanska brigada. Takođe je odlučeno da sa Brigadom pođem i ja, kao dotadašnji zamenik komandanta Glavnog štaba. Pokrajinski komitet je odlučio da sa Brigadom pođu za Banat sekretar PK

[37] *Bilten* 8. vojvođanske brigade, cit. delo.

Jovan Veselinov Žarko, zatim Nikola Grulović, Jovan Popović, Luka Mrkšić, Radivoje Davidović Kepa, Stanka Munćan i još neki drugovi. Aćim Grulović, dotadašnji komandant Glavnog štaba, ostao je u Sremu da sačeka dolazak novog komandanta Glavnog štaba generala Koste Nađa...«"

Pri proceni mogućih pravaca kretanja i utvrđivanja konačne maršrute vodilo se računa da se maksimalno sačuva tajnost i zamaskira pravac i cilj marša, da se velika masa novomobilisanih boraca prebaci preko glavnih saobraćajnica i dovede što bliže do posavskih šuma i slobodne teritorije u jugoistočnom Sremu, kao i da se po mogućnosti izbegnu teži sukobi i zaobiđu jače koncentracije neprijatelja, naročito u istočnom delu Srema, gde ,su geografski uslovi za takvu borbu bili daleko teži. Zbog toga je izabran nešto duži i zaobilazniji pravac: Bešenovo—šašinci—Buđanovci—Pećinci—Vojka—Belegiš, koji je nudio i najveće izglede da će zadatak biti uspešno izvršen. On je vodio već dobro uhodanim partizanskim stazama i svojim najvećim delom prolazio preko poluoslobođene partizanske teritorije, što je, svakako, išlo u prilog uslovu tajnosti marševskog cilja.

Najteže etape, gde se mogao očekivati sukob sa neprijateljem, bile su vezane za prelazak glavne saobraćajnice Beograd—Zagreb, koja se morala čak dva puta prelaziti i koja je posle naših ofanzivnih napada na komunikacije bila posednuta vojskom na celoj dužini. Postojalo je i još nekoliko sporednih, koje nam nisu zadavale veću brigu, kao što su: putna i železnička komunikaciju Ruma—Šabac, zatim Ruma—Pećinci i dr.

Najteži ispit Brigadu je očekivao na Dunavu, kod Surduka i Belegiša, gde se nalazila tzv. kopča na Dunavu koja je u toku NOP-a povezivala Srem sa Banatom. Tu je postojala čitava mala partizanska flota koja je do tada prebacila više od 3.000 banatskih dobrovoljaca a u julu i udarni bataljon Šeste vojvođanske brigade. Na tu »flotu« su računali i Glavni štab Vojvodine i Štab Osme brigade. Trebalo je samo izvršiti dobre pripreme,

[38] S. Savić Kolja, *Neugasivi plamen,* Novi Sad 1987, 245.

dovesti Brigadu do ovog mesta u najvećoj tajnosti i tražiti od svih boraca i rukovodilaca besprekornu marševsku disciplinu i kranje požrtvovanje u izvršavanju postavljenog zadatka.

Da bi se što bolje maskirao pravi cilj marša, iz maršrute je izostavljen i uobičajeni »preki« put preko vrdničke pruge koji pored Malih Radnica i Putinaca brže izvodi u tzv. donji Srem. Borcima je nagovešteno da se formira jedan poveći transport »ilegalaca« koje treba sprovesti u sastav 12. vojvođanskog korpusa, što je bilo tačno, ali je samo štabovima bataljona saopšten pravi cilj marša i da će se u koloni nalaziti i najviše vojno .i partijsko rukovodstvo Vojvodine.

Tako je konačno utvrđena maršruta koja je od Bešenova do šašinaca usmerena pravo na jug, da bi odavde oštro zaokrenula na istok a kod Vojke ponovo oštro zalomila na sever i kod Belegiša izbila na Dunav. Ovakve »viraže« velike »komunističke skupine« registrovala je fašistička obaveštajna služba ne uspevajući da joj utvrdi pravu jačinu i cilj sve do njenog izbijanja na Dunav kod Belegiša.

Izbor Osme vojvođanske brigade za izvršenje ovako odgovornog zadatka nije došao slučajno. Njega, svakako, treba shvatiti i kao izraz poverenja njenom boračkom i pre svega iskusnom rukovodećem sastavu, ali iisto tako postojale su i realne pretpostavke za ovakvu odluku Glavnog štaba Vojvodine. Za dvadesetak dana svoga postojanja Brigada je stekla prva veoma značajna borbena iskustva, posebno za noćna i zasedna dejstva, borbe u susretu, prelazak iz odbrane u napad i si. Orijentacija Štaba Brigade da se svakodnevnim pokretima i manevrisanjem borci fizički ojačaju i steknu izvesnu kondiciju a jedinice osposobe za što veću mobilnost i posebno za noćne borbe i kretanja, pokazala se veoma ispravnom. Za predstojeći marš ovaj ele-"menat je bio od bitnog značaja, jer se on morao obaviti pretežno noću i u spremnosti za borbu. Neprijatelj je tih dana i bukvalno poseo svoje glavne komunikacije u Sremu da bi iz Srbije izvukao svoje pozadinske delove i opljačkao dobra pred nastupanjem NOVJ i Crvene armije. »Železničke kompozicije su prosto gurale jedna drugu sa usputnih stanica. Istovremeno su Dunavom plovili konvoji brodova i natovarenih šlepova. A sve

kolone i konvoji behu dobro zaštićeni i sa kopna i iz vazduha.. „«[39]

Zbog dužine kolone, velikog broja nenaoružanog ljudstva i većeg broja jahaćih konja i zaprežnih vozila, marševski poredak se sastajao iz dva dela: a) iz borbenog ešelona i b) neborbenog i tzv. pozadinskog ešelona. U prethodnici je određen 1. bataljon na čije je čelo, tih dana, došao najmlađi komandant bataljona — Lazar Marković Čađa, jer je njegov prethodnik, Gligorije Matić Giga u međuvremenu postavljen za zamenika komandanta Brigade. Zaštitnicu Brigade obrazovali su 2. bataljon i delovi Šeste vojvođanske brigade koji su od Buđanovaca imali da produže sa neraspoređenim »ilegalcima« u pravcu juga radi prelaska Save i ulaska u sastav 12. vojvođanskog korpusa.

Oproštaj sa Fruškom gorom i prelaz preko pruge

Nekoliko dana posle pristizanja u rejon Bešenova počelo se zuckati o novom, veoma važnom zadatku Brigade u kojem ćemo se po svoj prilici oprostiti od drage nam Fruške gore i poći tamo, nekud na istok, u susret braći Rusima i našem 12. vojvođanskom korpusu — kazuje u svojim pribeleškama Dimitrije Bugarski Mita, tada politički delegat 3. čete 3. bataljona. — Toga dana uoči pokreta nastala je prava trka i opšte tumaranje. Na jednom mestu prikupljali su se »ilegalci« i »biciklisti«, kako smo tada zvali novomobilisane borce dok smo ih onako zbunjene i nespretne posmatrali očima već »iskusnih i prekaljenih ratnika«. Na drugom mestu, u nekom vrbaku prikupljali su se zaprežna kolona, trupna komora, prateći delovi Brigade i sanitet. Mi smo dobili naređenje da se prikupimo na nekom platou južno od sela Bešenova. Tu su vršene poslednje provere oružja, opreme i odeće. Izvršene su i popune municijom. Komandiri su se posebno interesovali za stanje oružja i obuće, a komesari za borbeno raspoloženje i zdravstveno stanje boraca. Sa njima su išli intendanti i bolničarke.

[39] Milan Korica, nav. delo, 329.

Odmah posle doručka održani su skojevski i partijski sastanci. Od komunista i skojevaca traženo je da budu prvi u borbi, u održavanju marševske discipline, veze u koloni, da pomognu iznemoglim i posustalim i si. U kasnim popodnevnim časovima otpočelo je postrojavanje, a zatim svrstavanje u kolonu i polazak iz Bešenova. Narod nas je toplo ispratio.

Na izlasku iz Bešenova, u smiraj dana, kišnog, oktobarskog, mahinalno smo okretali glave prema pozlaćenoj i jesenjim lišćem zaodenutoj strani Fruške gore. Instinktivno sam osećao da se ovoga puta zaista opraštamo od svoje drage i ničim nezamenjive Fruške gore. I nehotice sam u koloni potražio Gigu, švarca, Nikolicu i sve one stare fruškogorske partizane koji su u njoj ratovali od 1941. Kako li se tek oni osećaju?...

».. .U kišno popodne, po blatu do kolena, spuštamo se sa padina Fruške gore. Upravo pred smiraj, sunce je za časak provirilo iz proplanka sivog neba i obasjalo čudesnim predvečernjim sjajem ljupke krivulje, divne, herojske Fruške gore, pune poluobranih vinograda i poluporušenih sela. U toj svetlosti vijugale su kolone delova Osme brigade i dve hiljade regruta, kao pozlaćene. Regruti idu preko Save, u Srbiju, u Vojvođanski korpus. A Osma brigada u Banat — to se, doduše, ne priča javno, ali ipak svi to šuškaju i tajanstveno se smeškaju. A Fruška gora, slobodna Fruška gora, kao da se naročito osmehnula na nas pri rastanku, privremenom rastanku, nagoveštavajući da će uskoro gledati slobodnu čitavu Vojvodinu.

No onda dolaze mrak i kiša i blato i tegobe puta. Srem je naš, ali pruge i drumove još drže fašisti, i to primenjuju diverzantske metode — sad oni miniraju pruge i drumove. Put je težak, kolona već pomalo sustaje, iako će imati dva dana forsiranog marša. Pritom neprijatelj ne sme saznati našu nameru, jer iako je u rasulu, može da posedne obalu Dunava...

Stižemo na prugu Beograd—Zagreb, koju smo stotinu puta razarali. Kolona je ogromna, kilometre dugačka, u njoj ima i konjanika i kola. Grmi na daleko. Prethodnica likvidira bunkere. Deo kolone već prelazi. Odjednom, jedna drugarica i jedan drug nailaze na minu. Plamen sevnu i detonacija se razleže. Čitavi snopovi svetlećih metaka šaraju noć, pucnji se slivaju u groktanje. Dok prelazimo, ne razabiremo tačno koje su naši a koje neprijateljski meci. Konji i kola su se zapleli i popadali u kanalu pred prugom. Gužva. Regruti, ili kako ih u Sremu zovu »ilegalci«, nevični ovakvim pucnjavama, saginju se kad god zapuca i stalno pitaju: ‚Jel' to naši pucaju?' Njihova pitanja izazivaju smeh kod njihovih drugova, boraca...

Najzad smo prešli. Tada saznajemo da je na prugu bilo stiglo jako nemačko obezbeđenje s minobacačima i mitraljezima, i da imamo sedmoro ranjenih. Jedna vrlo lepa, mlada drugarica leži u kolima sklopljenih očiju na samrtnički bledom licu. Borci prolaze ćuteći pored nje i stežu pesnice...

Na dva kilometra od pruge odmaramo se u malom selu, u našeim slobodnom selu šašincima, u koje fašisti više i ne ulaze. Ranjenici se previjaju i stavljaju na kola. Neke novajlije huču: .Bogami je bilo strašno!' Stariji se borci na to samo osmehuju; ‚Pa to je obično čarkanje sa fašistima!... Ali neće još dugo. Trebaju im pruge za povlačenje. Čim ih toliko čuvaju!...'

I zaista, bila je to drskost sa naše strane, prkošenje svim uobičajenim ratnim pravilima. Prelaziti preko zaposednute pruge ne samo sa tako ogromnim kolonama, nego i sa konjima i sa zaprežnim vozilima. Ali ta ratna pravila smo očigledno mi menjali. Fricevima ne preostaje ništa drugo nego da ujutro pokupe svoje mrtve i ranjene oko pruge...«

Tako je književnik Jovan Popović doživeo i opisao u *Slobodnoj Vojvodini* početak ovog velikog marša i prvu borbu i proboj preko glavne železničke pruge Beograd—Zagreb.

Nešto slično zabeležio je u svojoj knjizi *Svi smo mi jedna partija* i tadašnji politički sekretar KPJ za Vojvodinu Jovan Veselinov Žarko:

»U noći 4. oktobra, Brigada je krenula iz Bešenova prema Vognju i šašincima. Trebalo je preći dobro čuvanu železničku prugu. Nemci su nas pustili da se približimo njihovoj zasedi i bunkerima na pruzi, pa su otvorili žestoku paljbu. Kovač je, jašući na konju, naredio juriš. Zaštektali su i naši mitraljezi.

Posle dvadesetak minuta čula se komanda: Prolaz je slobodan! Kolona napred!

Nemci su i dalje pucali, ali se nisu micali iz bunkera. Mislio sam da ćemo u toj silnoj noćnoj pucnjavi pretrpeti osetne gubitke. Dva-tri kilometra od pruge, međutim, kad smo se dokopali naše slobodne teritorije, za vreme malog predaha, Kovač je obišao jedinice i utvrdio da niko nije poginuo. Toza Jovanović ranjen je u koleno, a ranjena su još četiri borca.«

— Pored kolone ubrzano prolazi Laza obaveštajac. On uvek uliva neko poverenje. Gazi nekako samouvereno, sigurno i hlad-

nokrvno. Čini mi se, poznaje svaki grm, svaku stazu i bogazu. Prilazi mi tiho, iza leđa i lupivši me po ramenu pita:

— Može li Mito, stari druže!

— Može, Lazo, zašto da ne? — trgoh se ja iz sladunjavog dremeža u koji me je zavlačilo monotono šljapkanje blata i kiša koja je ponovo počela da rominja...

— Baš isad nešto razmišljam, kad bi nas ovaj naš marš doveo nekud pored moga Tovariševa. Šta misliš, ala bi se naši Bačvani obradovali — pokušavao sam ja da navedem svog prijatelja da mi ispriča nešto više o cilju i pravcu ovog našeg puta.

— Ne brini, Mito. Odande kud smo krenuli neće biti daleko do tvog Tovariševa — šapnu mi Laza u poverenju i produži brzo na čelo kolone.

Nastavljam da koračam ili bolje reći klizam niz padine koje su sve blaže što smo bliže pruzi. Iza mene je Steva Spasojević Isus. To ime je dobio verovatno zbog toga što je večito išao bos, jer nije mogao da nađe cipele za svoju nogu. Ispred mene je Ivo Čulina, bivši domobran, koji stalno nešto gunđa. Ljut je na puškomitraljesca Alduma jer je maločas naleteo na cevčugu njegovog puškomitraljeza. Pozadi se čuje prigušeni glas Mite vodnika, koji se ljuti na jednog borca što ne drži propisno rastojanje.

Odjednom, kad smo to najmanje očekivali, noćnu tminu zasekoše bliski mitraljeski rafali. Bljesak učestalih raketa i svetlećih metaka otkri nam gomile starih i izgorelih vagona. Odmah smo prepoznali to mesto na glavnoj železničkoj magistrali, nedaleko od Vognja. Partizani su ga prozvali »kod vagona«, jer su ovde cd početka rata najčešće, gotovo svake noći, leteli železnički vagoni u vazduh. Nedaleko od ovog neviđenog i za Nemce neplaniranog »otpada starog gvožđa« nalazila su se dva velika dvospratna bunkera.

— Brže, brže! — začuli smo komande naših komandira, a odmah zatim: — U strelce! Napred na prugu! Juriš, drugovi!...

Potrčali smo napred, ali smo brzo zastali. Naleteli smo na neke žice. — Pazi, minirano je! — začulo se istovremeno ulevo od mene. Tada su odjeknule i prve eksplozije. Neko je jauknuo. Izgleda da su prilazi pruzi ipak minirani, ali ove žice u koje smo se zapetljali, bile su telefonske. — Bombaši napred! Mit-

raljesci udarite po otvorima bunkera!.. . Zora je ranjena!... — čujem, dok pucam u pravcu idvospratnog bunkera, oko sebe razne komande i obaveštenja. — Koja Zora? — Misao mi se ponovo vraća na Zoru Bačkulju. Pa malopre je bila tu, pored mene, u koloni, sve dok nismo -krenuli na juriš... — Hajde, prelazi brže! Šta ste se upetljali u ite žice ko pile u kučinu!... Nema tu više s kime ni da se borimo. Zavukli su svoje guzice u bunkere pa sad cvokoću zubima i mitraljezima, da razbiju strah... — hvatam između reskih mitraljeskih rafala reči našeg komandanta 3. bataljona, Milovana ćirića Duke, koji stoji pored pruge i požuruje naše prebacivanje.

Vatra se potpuno utišala. Kolona se ponovo formirala. Sa pruge, koja je ostala iza naših leđa, dopire do nas još po neki usamljeni rafal i blesak poneke rakete. Nismo čestito ni krenunuli a već ulazimo u jedno selo. Kažu mi da su to šašinoi, selo Vese Živkovića i Voje Početka, naših drugova iz Brigade i ranijeg Fruškogorskog odreda. Iako je jedva prošla ponoć, svi su na nogama. I malo i veliko. Po srdačnom dočeku vidi se da je selo »skroz« partizansko, da je dobro organizovano i da sve naše organizacije odlično funkcionišu. Za tren oka preuzeti su i zbrinuti naši ranjeni, bolesni i iznemogli drugovi. Dok smo prolazili kroz selo, narod nas je nutkao jelom i pićem, bodrio nas, čestitao na uspešnom proboju, raspitivao se za svoju decu i sinove. .. Prosto da čovek ne poveruje svojim očima: tu na puškomet od glavne železničke pruge, bukvalno posednute i opasane betonskim bunkerima, opkoljeno najjačim neprijateljskim garnizonima Rumom i Mitrovicom, živi i bori se već pune četiri godine jedno partizansko selo, stalna partizanska baza i stalna spona između Fruške gore i donjeg Srema...

Za razliku od do sada iznetih viđenja 'učesnika u ovom događaju, a posebno iz prethodnog opisa Dimitirija Bugarskog Mite, koji se tada nalazio u 3. bataljonu, sećanja, Uglješe Živanovića Rode iz 2. bataljona, Joce Despotova iz 1. bataljona i dr., iz kojih bi se dalo zaključiti da su u proboju učestvovale i ostale jedinice, brigade, komandant i komesar Brigade u svojim napisima tvrde da je proboj preko pruge kod Vognja izvršila prethodnica u kojoj se nalazio 1. bataljon, onako kako je i planom bilo predviđeno. Evo kako je 'tu borbu opisao komandant Brigade Milan Korica Kovač:

»Kad je čelo kolone izbilo u neposrednu blizinu železničke pruge Beograd—Zagreb, koja je uvek bila dobro obezbeđena, komandant 1. bataljona Lazar Marković Čađa uputio je svoju prvu četu na železničku stanicu Voganj sa zadatkom da je blokira. Četa je ujedno trebalo i da spreči eventualni neprijateljski napad iz Sremske Mitirovice. Drugu četu je uputio železničkom prugom na raskrsnicu sa drumom Voganj—šašinci sa zadatkom da blokira tamošnji bunker. Sa 3. četom je krenuo sam komandant Čađa da omogući nesmetan prelaz ostalog dela Brigade i nenaoružanog ljudstva drumom prema šašincima.

Međutim, neprijateljska posada voganjske železničke stanice osetila je prisustvo naših jačih snaga, pa se povukla u bunkere i rovove u očekivanju našeg noćnog napada. Zaustavljena je i železnička kompozicija koja trebalo >da pođe iz mitrovačke stanice. Verovatno se očekivala pomoć sa te strane.

Nemačke snage u bunkeru nisu ostale pasivne. Osetivši da velike snage prilaze železničkoj pruzi, Nemci su napustili bunker sa namerom da napadnu našu kolonu. Tako su naleteli na 2. četu Čađinog bataljona, koja se već nalazila u zasedi blizu samog bunkera. Planula je kratka ali oštra borba. Nemci s,u primorani da se povuku u bunker i rovove oko njega. No, odatle su nastavili da tuku po našoj koloni koja je već počela da prelazi preko pruge.

Krećući se ispred glavnine Brigade, Čađa je sa svojom 3. četom naleteo u mraku na nemačku patrolu koja se našla u međuprostoru već blokirane pruge i brzo je rasterao. Posle toga je kolona ubrzala prelaz. Međutim, kako se u koloni pored nenaoružanog ljudstva nalazio i veći broj zaprežnih kola sa municijom, upućenom takođe našim jedinicama u Srbiji, prelaz je potrajao prilično dugo. Stoga smo činili sve što smo mogli da se to ubrza. Tako su komesar Gadža i moj zamenik Gligorije Matić Giga sačekivali delove kolone sa druge strane pruge, sređivali ih i upućivali u pravcu šašinaca.«[40]

I komesar Brigade Vladimir Branković Gadža daje sličan opis prelaza, s tom razlikom što on tvrdi da je prethodnica izbacila po jedan vod levo i desno na prugu i time stvorila tzv.

[40] M. Korica u *Sećanja komandanata,* 329.

zaslone i zonu sigurnosti prelaza u širini oko 2 km i zaključuje:

»... Bočna obezbeđenja su, skoro istovremeno, izbila na prugu koju je neprijatelj bio zaposeo. Otvorivši snažnu mitraljesku vatru sa bliskog ostajanja, izvršen je juriš. Nešto kasnije, čelo glavnine prethodnice, imajući u špicu proboja šest mitraljeza i veliki broj automata, ubitačnom vatrom osulo je po neprijatelju i za nekih petnaest minuta put, širine oko 2 km, bio je slobodan. Mi smo imali pet lakše ranjenih drugova, uglavnom od protivpešadijskih mina koje je neprijatelj na brzinu postavio. Pokret je dalje tekao bez smetnji i zastoja i Brigada je, pred zoru 5. X 1944. g. u s. Buđanovcima razmeštena za odmor...«"

U nedostatku autentičnih pisanih izvora malo više ismo se zadržali na sećanjima kao glavnim izvorima za rekonstrukciju istorijsikih događaja. To činimo samo u ovakvim slučajevima uz ostavljanje veće mogućnosti i autoru i čitaocima da se sa više kritičnosti postave prema pogledima »iz različitih uglova« i sećanjima kao tzv. sekundarnim istorijskim izvorima. U konkretnom slučaju, najlogičnija bi i najverodostojnija bi bila verzija data od komandanta i komesara Brigade, lcoji su ovom akcijom i neposredno komandovali. Ne postoji, međutim, bitna razlika ni u sećanjima ostalih učesnika. Jer i 2. i 3. bataljon su takođe prelaz preko pruge izvršili pod kišom metaka, u razvijenom borbenom poretku i odgovarajući na neprijateljsku vatru iz bunkera.

Susret sa neprijateljskom kolonom u Pećincima

Železničku prugu Ruma—Šabac kolona je prešla pred zoru iste noći, bez ikakvih poteškoća. Nju su jedinice Šeste i Desete vojvođanske brigade u toku prethodnih dana potpuno demolirale i takoreći izbacile iz upotrebe. Neprijatelj se nije usudio da interveniše iz obližnjih garnizona ili da pođe po tragovima ove »brojne komunističke skupine« koja je te noći prešla iz Fruške gore u jugoistočni Srem. Činjenica da neprijatelj inije

[41] V. Branković, *Mi smo borci VIII brigade,* 16.

odmah poseo kanal Jarčinu i komunikaciju Ruma—Šabac i tame presekao jedini mogući pravac našeg daljeg nastupanja, samo potvrđuje jednu od dve moguće pretpostavke: neprijatelj ili ise uplašio našeg napada na Rumu, odnosno Sremsku Mitrovicu, ili nije imao dovoljno snage i smelosti da se suprotstavi ovako velikoj »komunističkoj skupini«.

n Ruđanovcima, velikom sremskom i partizanskom selu, borci su »bazirani« po kućama, da bi se nahranili i odmorili. Narod ih je vrlo srdačno dočekao. Prilikom razmeštaja od strane odbornika (u Sremu se to nazivalo »baziranje«) svi su tražili mitraljesca, okupili se svi njegovi rođaci, tek stasali omladinci zbog jačeg imovnog stanja mesni odbornik doveo na bazu više partizana, ili ako je nečija kuća, slučajno, ostala bez boraca...

—»E baš ti je ovaj Srem prava partizanska majka. Gde god dođeš i kad god dođeš, kao da si došao u svoju kuću. Dočekaju te kao najmilijeg gosta. Iznose pred tebe sve što imaju najpiepse. Trče svi Oko nas, i odbornici, i omladinci, i afežejke. Pitaju nas da li nam treba kakva pomoć, donose nam voća i kolača, započinju pesme, razgovore... Iz svakog kontakta sa ovim narodom osećaš kako iz njega izbija ljubav prema nama, svojoj vojsci, i kako nas povezuje nešto zajedničko, neraskidivo... U kući Radoslava Slepčevića Letrike, našeg neustrašivog puškomitraljesce, bombaše, »džobuliiste« i ljutili se ako je komšiji i pioniri. Otimaju se oko njegovog šarca i traže da im priča gde ga je zarobio i kako iz njega bije fašističke gadove...« Ovako je u svojim nedovršenim pribeleškama dočarao svoj susret sa Buđanovcima Mita Bugarski.

U Buđanovcima su izdvojeni iz kolone municijska komora i nenaoružano ljudstvo koji su u pratnji 2. čete 2. bataljona i priključenih delova Šeste brigade upućeni dalje prema Subotištu i Karlovčiću radi prebacivanja preko Save i ulaska u sastav 12. vojvođanskog korpusa. Popodne 5. oktobra, posle postrojavanja i smotre na buđanovačkim ledinama, Brigada je nastavila put prema Sibaču. Tu se sastala sa pozadinskim delom koji je predanio u šašincima pa je odavde u kompletnoj marševskoj koloni produžila za susedno selo Pećince.

Oko 18. časova, prethodnica marševske kolone u kojoj se i dalje nalazio 1. bataljon stiže u Pećince. Iznenada, čelo pretho-

dnice se zaustavilo i počelo zauzimati zaklon. Kolona je stala. Komondir 1. čete Slavko Stanišić Ducin javljao je sa čela prethodnice da se putem od Prhova preko Pećinaca i dalje prema Rurni kreće nemačka kolona jačine puka. Na čelo je brzo stigao zamenik komandanta Brigade Gligorije Matić Giga. On je preneo komandantovo naređenje da se po mogućnosti izbegne sukob, ali da se prethodnica razvija za borbu a ostali bataljoni spremno sačekaju dalji razvoj situacije.

Štab Brigade je takvu odluku doneo u dogovoru sa članovima pokrajinskog rukovodstva, zbog daljeg očuvanja tajnosti pokreta i da bi se izbegle nepotrebne žrtve naroda do kojih bi, svakako, došlo u ovom partizanskom selu.

Nemcima takođe, i po svoj prilici, nije bilo do borbe. I oni su se žurili da što pre stignu u Rumu. Teško je odgovoriti zbog čega. Možda je taj razlog bio baš ona »brojna komunistička skupina« koja se toga dana pojavila na jugozapadnim prilazima Rume (!?). U svakom slučaju, nisu reagovali na pojavu a razvoj naše prethodnice u njihovoj neposrednoj blizini. Pravili su i preko cevi svojih puškomitraljeza. Žurili su da što pre pređu seosku raskrsnicu i sokak koji je na nju izvodio od Siibača, jer se da ne primečuju naše borce koji izviruju iza seoskih zgrada se na njemu još videla velika marševska kolona u pokretu. Izgledalo je kao da isu se obe kolone »džentlmenski« sporazumele da jedna drugu propuste bez incidenta.

— Uh, Čađo, 'bog te maz'o, daj da ih opalimo! Bar sa nekoliko rafala. Pa vidi, molim te, kako su se napenalili, kao na paradi. Pobio bih najmanje desetak jednim rafalom! — molio je komandir I. čete Slavko Stanišić Ducin svoga komandanta i starog ratnog druga Lazara Markovića Čađu dok je ležao između dva mitraljeza pozadi seoske ćuprije na sibačkom šoru, nedaleko od raskrsnice.

— Zar misliš da bih ja propustio ovu priliku i da mene ne svrbi prst na obaraču moj Ducin? Ali, šta ćeš, vojska radi samo po naređenju! — odgovori mu Čađa, smrknuto, stojeći u vratima susedne kuće, dok je nervozno stezao svoj automat u rukama. Sa nestrpljenjem je očekivao Gigin povratak od Kovača. Pošao je da ubedi Kovača za dozvolu da makar švapskoj zaštitnici »potpraše pete«. Giga mu je poslao kurira i naređenje —

da produži dalje... Čim prođe nemačka kolona! Tako je i postupio. ..

Susret sa prvim crvenoarmejcima

U najveće sremsko selo Vojku kolona je 'stigla 6. oktobra u 00.30 časova po ponoći. Tu je Brigada pradanila razmeštena po kućama radi odmora. Ponovila se ista slika kao i u Buđanovcima. Dobra hrana i srdačan razgovor -sa narodom i omladinom. Obaveštajni organi Brigade iskoristili su ovaj predah da na terenu prikupe podatke o trenutnoj 'situaciji u sesednoj neprijateljskim garnizonima — Staroj i Novoj Pazovi, Batajnici i Indija. Prikupljeni podaci nisu bili ohrabrujući. Ovaj deo Srema, a posebno Zemun i Batajnicu, vrveo je od neprijateljske vojske. Pruga je bila zakrčena železničkkn kompozicijama.

Ostati isa kompletnom partizanskom brigadom punih 24 sata na nepuna 2 km od glavnih neprijateljskih komunikaoija, na 4—5 km od St. i Nove Pazove i samo 20-taik kilometara od Zemuna, u kojem se nalazilo oko 10.000 neprijateljskih vojnika i više desetina tenkova i bornih kola, bilo je veoma rizično. Postojala je opasnost da Brigada bude otkrivena i pre nego stigne do Dunava i izvrši postavljeni zadatak. To je zabrinjavalo i Štab Brigade.

»Pred sam polazak iz Voj'ke, kad nas je u očekivanju vodiča počela već da hvata nervoza, pozvao me je Jovan Veselinov Žarko u kuću gde je bio smešten. Verovatno se i na mom licu mogla pročitati nervoza, jer me Žarko još sa vrata dočeka neočekivanim rečima:

— Šta je, Kovač? Što si se tako namrštio? Zar ti ne znaš, brajko, da su nam Rusi već stigli u Srem? Eno, čekaju nas tu u Belegišu!

Obaveštenje da su Rusi u Sremu za čas je promenilo moje raspoloženje i obradovalo me do kraja. Ali vremena za radovanje nije bilo. Trebalo im je pohitati u susret. Žarko mi je objasnio da bi trebalo, čim stignemo u Belegi'š, jedan naš bataljon odmah prebaciti preko Dunava i uputiti ga što pre u Petrov-

grad. Dogovorili smo se da sa tim bataljonom krene i Gligorije Matić Giga.. .«[42]

Taj trenutak, tu dugo i željno očekivanu vest u partizanskom Sremu zabeležio je i književnik Jovan Popović opisujući svoj put od Fruške gore do Banata zajedno sa Osmom vojvođanskom brigadom:

»... Čitava sela izlaze pred Brigadu i ispraćaju je. Poneko pitao pomalo uvređeno: ‚A zar će nas Rusi obići? Žar nismo zaslužili da ih dočekamo?' U stvari, to je i razumljiva ljubomora na Banaćane, koji su ih prvi videli, a Sremci ne čekaju da ih Rusi oslobode, nego da bi oni Ruse dočekali kao najmilije goste.

Opet noćno putovanje. U Vojki, dva kilometra ispred glavne pruge i međunarodnog druma, odmaramo se pre probijanja. Spremni smo na oštru borbu, jer je to glavna linija Nemaca za povlačenje. U selu bruji od novosti sa radija, a jedan naš kurir iz Belegiša sa Dunava glavna je senzacija: doneo je rusku kapu — nekoliko Rusa je već stiglo u goste Surdučanima i Belegišanima preko Dunava. Koliko smo radosni, toliko smo i žacnuti: još ćemo zakasniti, Rusi će preći u Srem pre no što Brigada pređe u Banat...«"

— Negde oko dva sata posle ponoći, 7. oktobra, krenuli smo iz Vojke prema glavnoj železničkoj pruzi i internacionalnom putu koji je prolazio na kilometar severnije i paralelno sa prugom. Naš 2. bataljon nalazio se u prethodnici — priča komesar ovog bataljona Veselin Živković Vesa. — Pruzi smo podišli u tri razvijene četne kolone stvarajući tako bočne zaslone i sigurnosnu zonu širine oko dva kilometra. Sačekali smo da prođe jedna kompozicija i taman smo postavili bočne zaslone i sa srednjom četom krenuli prema internacionalnom putu, kad je iza naših leđa ponovo zatutnjala nova kompozicija. I ona se kretala iz Nove prema Staroj Pazovi i bila je puna nemačke vojske i ratnog materijala. Dugo je prolazila dok smo mi ležali svud oko pruge i sa otkočenim oružjem očekivali komandu u slučaju da se voz zaustavi. Na sreću, prošlo je bez okršaja i mi smo pojurili na internacionalni put. Njega smo prešli još lakše.

[42] M. Korica Kovač u *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada,* 332.
[43] *Slobodna Vojvodina,* br. 24 od 28. X 1944.

Po prelasku internacionalnog puta, negde na polovini puta prema Banovcima, naš bataljon, pošto je bio određen da prvi pređe u Banat, odvojio se od kolone i krenuo prema Belegišu. Sa nama su pošli Štab Brigade i vojno-političko rukovodstvo Pokrajine. Iako smo u Belegiš stigli oko sedam časova ujutru, dočekalo nas je celo selo — i staro i mlado. Susret se pretvorio u pravo slavlje. Ugledavši ruske topove na levoj obali Dunava i celu partizansku brigadu kako im ulazi u selo »usred bela dana« i još dolazi preko glavnih komunikacija, pored jakih neprijateljskih garnizona, Belegišani su shvatili da je došao dan njihovog konačnog oslobođenja. Radosno su nam pričali kako su prvi u Sremu uspostavili vezu sa Rusima, kako su u toku jučerašnjeg dana prevezli njihove izviđače na ovu stranu i ugostili ih. Ubeđivali su komandanta i komesara Brigade da dovedu u Belegiš celu Brigadu i obećali da će nam pripremiti bogat zajednički ručak sa zajedničkim stolovima kao za svatove. Komandant bi ve rovatno na to i pristao da ubrzo nije stigao kurir 1. bataljona sa obaveštenjem da su Nemci došli u Stare Banovce.

Odmah posle toga isturena su obezbeđenja a jedinice su na smenu razmeštene po kućama gde su nas meštani nahranili i ugostili. Obaveštajni oficir uputio se na levu obalu Dunava sa jednom grupom izviđača. Vratio se ubrzo sa jednim ruskim podoficirom i nekoliko vojnika. Susret sa prvim pripadnicima slavne Crvene armije, o kojoj smo toliko maštali, pretvorio se u pravo veselje, grljenje i bratimljenje. Na drugoj strani videli smo njihove jedinice i topove kako se ukopavaju na obali. Goreli smo od želje da što pre pređemo preko Dunava i da im se pridružimo u isterivanju okupatora iz naše Vojvodine i ostalih delova zemlje. Međutim, tu su nastale neke komplikacije. Rusima je, izgleda, više odgovaralo da mi ostanemo na desnoj obali Dunava, da tu obrazujemo jači mostobran i uzmemo učešće u beogradskoj operaciji. Tu našu dilemu ubrzo je presekao potpukovnik Sreta Savić Kolja, zamenik komandanta Glavnog štaba Vojvodine. On se u međuvremenu sporazumeo sa najstarijom sovjetskom komandom čije su jedinice izbile na ušće Tise da u slučaju potrebe podrže svojom artiljerijom naše forsiranje Dunava i prelazak u Banat. Na mitingu koji je posle toga održan sa narodom Belegiša, Kolja nam je u svom govoru ukazao na naše držanje

prema narodu Banata i pravilnom odnosu prema našim saveznicima. Naše veselje je prekinuo nailazak nemačkog brodskog konvoja i naređenje da što hitnije posednemo desnu obalu Dunava u Belegišu...

Na pitanje zašto se nije odmah pristupilo prebacivanju preko Dunava, kako je bilo dogovoreno u Vojki sa pokrajinskim rukovodstvom kao i o tom našem prvom nesporazumu sa ruskim saveznicima, govori i Vladimir Branković Gadža, komesar Brigade, u već pomenutom članku:

»Očekivali smo da ćemo se još istog dana prebaciti u Banat — to je bio i osnovni cilj našeg pokreta. Međutim, formalnosti koje je trebalo obaviti sa vojnim komandama Crvene armije nametnule su nam neugodne trenutke i nepotrebne gubitke Brigade i stanovništva u ovom taktičko-topografski vrlo nepovoljnom trouglu Srema. Naime, vojne komande Crvene armije zahtevale su da ostanemo na desnoj obali Dunava i da obrazujemo mostobrane za njihova dalja dejstva. Njihov zahtev je bio teško prihvatljiv za nas jer smo imali druge zadatke.

Prostor na kome smo se nalazili bio je sa zapada i jugoistoka odsečen prugom i tzv. internacionalnim drumom Beograd—Indija—Novi Sad, sa istoka rekom Dunav čije je ispupčenje prema istoku bilo najveće baš kod sela u kome smo se nalazili. Udaljenost ovog ispupčenja do pruge i puta prema j. zapadu je najviše 15 km (kod N. Pazove je samo 4 km — prim. N. B.).

U to vreme Nemci su pripremali Beograd i njegovu okolinu za odbranu od udruženih snaga NOVJ i Crvene armije, kojima je glavni cilj bio Beograd. Očigledno je bilo da Nemci u takvoj situaciji neće ni za trenutak trpeti iza svojih leđa već gotov mostobran i da će zato nastojati da ga što pre likvidiraju i time obezbede svoj levi bok i pozadinu na ovom delu Dunava.

Nije bilo nikakve sumnje u to da su već prvog dana bili obavešteni o našem prisustvu u ovim selima na desnoj obali Dunava. Zbog toga smo očekivali pojavu Nemaca svakog trenutka. Da stvar bude gora, naše obaveštajne veze su bile poremećene i nismo mogli na vreme saznati sa kakvim snagama će nas neprijatelj napasti. Beograd i Zemun su od ovog mesta udaljeni oko 30 km, što znači da je neprijatelj mogao svojim

jedinicama (oklopnim i motorizovanim) da stigne za nepun sat.

Brigada, s čijom se borbenom vrednošću moglo računati, nije bila opremljena za protivoklopnu borbu. Pri pokretu iz Fruške gore dodeljene su nam dve protivtenkovske puške, što je bilo skoro simbolično naoružanje...«

Eksplozije nemačkog broda na Dunavu

Za vreme odmora u Vojki, Svetozar Kostić Ćapa, obaveštajni oficir Brigade, prikupio je nas obaveštajne oficire bataljona i postavio nam zadatke po obaveštajnoj službi kojima smo trebali da pristupimo po pristizanju u Podunavlje — iznosi u svojim sećanjima obaveštajni oficir 2. bataljona Uglješa Živanović Roda. Pošto je moj bataljon određen da prvi organizuje prelaz u Belegišu, ja sam zajedno sa komandirom izviđačkog voda dobio još jedan veoma značajan zadatak, da pristupimo izviđanju i osmatranju samog Dunava, mogućih mesta prelaza, mesta iskrcavanja i ukrcavanja i prikupimo podatke o kretanju neprijatelja na ovoj velikoj vodenoj saobraćajnici. Zamenik komandanta Brigade Giga i intendant Vlajko pošli su sa nama istim kolima da bi se povezali sa našom ilegalnom »partizanskom flotom« koja je postojala u tim selima i da ih odmah priprema za prebacivanje Brigade.

Pošto smo se u Belegišu povezali sa mesnim organima vlasti, ja sam sa nekoliko izviđača odmah krenuo preko Dunava da uhvatimo vezu sa ruskim izviđačima za koje sam čuo da se nalaze na suprotnoj obali i da su već prelazili na ovu stranu. Bili smo veoma srdačno dočekani. Pošto smo se izljubili i ispredstavljali, odveli su me kod jednog njihovog kapetana, komandira njihove »razvjotke«, koji me je dočekao kao svog kolegu, obaveštajca, i saopštio da oni već kontrolišu najveći deo leve obale Dunava od St. Banovaca do ušća Tise, ali da Nemci sada pokušavaju da se probiju kroz okuku Dunava sa velikim konvojima koje su oni zaustavili između Starih i Novih Banovaca. Rekao mi je da je kod Banovaca primećeno i nekoliko jurišnih čamaca i jedan brod nemačke rečne ratne flote i da im njihove jedinice pripremaju zasedu.

»Dobro bi bilo da ih i naše jedinice malo potpraše sa desne obale Dunava.« Shvatio sam to kao hitan, zajednički zadatak i požurio se nazad da o tome izvestim Štab Brigade i bataljona. Sa nama je pošao i jedan ruski seržant (vodnik) i još nekoliko njegovih izviđača.

Od silnog pešačenja i probijanja preko blatnjavih banatskih oranica i poplavljenih šikara oko Dunava, bili su svi blatnjavi, ulepljeni ilovačom, sa umazanim i nakrivo nasađenim šubarama, lica ogrubelih i neobrijanih ali sa širokim i prostodušnim osmesima i pogledima punog prijateljstva i razumevanja. Znajući da su ovo pripadnici njihovih elitnih, gardijskih jedinica, jer sam od njihovog kapetana dobio za uspomenu gardijsku značku, i nehotice sam pomislio: »Kako li tek izgledaju obične, streljačke i pešadijske jedinice, kad su im gardijski ovakve?«

— Pa šta si ti, Rođo, očekivao, da prepešače na hiljade kilometara od Moskve i Staljingrada i proteraju Nemce preko Dona i Karpata i još da ih sretnemo sada u crvenim uštrikanim mundirima i lakovanim čizmama!? — odgovorio mi je moj drug Mikica Budimčić Kuštra, omladinski rukovodioc našeg bataljona kada sam na ručku u njegovoj kući u Belegišu izneo ovu svoju »jeretičku« misao u prisustvu naših već dobro »nakićenih« sovjetskih drugova i saboraca. Imao je i pravo. Pravu vrednost njihovih gardijskih jedinica videli smo već u borbama kod Batine i Apatina."

Podatak o pojavi nemačkih ratnih brodova i čamaca na Dunavu, kao i da se na zadržanim konvojima takođe nalaze neki njihovi naoružani delovi, zabrinuli su Štab Brigade i uticali su na odluku da se forsiranju Dunava sa Brigadom pristupi tek po padu noći. Štabovima 1. bataljona, koji se nalazio u St. Banovcima, i 2. bataljona u Belegišu naređeno je da se delom svojih snaga hitno posednu desnu obalu Dunava i vatrom svoga oružja onemoguće proboj nemačkog konvoja prema Novom Sadu.

Za kratko vreme položaji su bili posednuti i maskirani. Sa suprotne strane, na ulasku u zasedu, dobro prikrivene u vrbaku izvirivale su cevi dva topa tipa ZIS — 76 mm. Uz-

[44] Jedinice sa kojima je 8. vojvođanska brigada tada uspostavila kontakt pripadale su 10. gardijskom korpusu CA.

vodno prema Belegišu bila su postavljena još dva topa iz iste ove baterije. Između njih sa obe strane obale raspoređeni su naši i sovjetski mitraljezi i protivtenkovske puške. Znak za otvaranje vatre dogovoreno je da bude opaljenje prvog sovjetskog topa.

— Uskoro su se iza okuke Dunava pojavili neprijateljski biodovi — zabeležio je taj događaj komandant Brigade Milan Korica Kovač. — Bilo je oko 12,30 časova kada je u zasedu uplovio prvo nemački patrolni čamac a odmah za njim i ratni brod. Skoro istovremeno, odmah posle prvog pucnja sovjetskog topa, otvorena je vatra iz svih naših oružja i ostalih sovjetskih topova. Nemci kao da su očekivali ovako nešto i spremno su uzvratili vatrom svojih topova i mitraljeza. Zbunjivalo ih je očigledno to što su naišli na zasednu vatru sa obe strane Dunava. Pokušali su da se izvuku manevrisanjem. Međutim, posle prvih hitaca uništen je patrolni čamac a na brodu su naši mitraljesci brzo neutralisali sve otkrivene ciljeve. Uhvaćen unakrsnom vatrom sovjetskih topova i naših protivtenkovskih pušaka, brod je povećao brzinu »do daske« i nastojao da pobegne iz tučene zone. Tada se dogodila strahovita eksplozija, kakvu nismo imali priliku da vidimo do kraja rata.

Po svoj prilici, kako smo kasnije saznali iz komentara ruskih artiljeraca, jedna probojna granata je doprla do municijske komore ili rezervoara za gorivo i tu eksplodirala. Kad se posle nekoliko trenutaka dim razišao, od broda više nije bilo ni traga. Sa mesta gde je on bio pre eksplozije širila se velika crna mrlja ulja i nafte. Prema našoj obali plivali su preživeli mornari...

— Eksplozija je zaista bila strahovita — tvrdi i Milorad Budimčić Kuštra. — U Belegišu nije ostalo ni jedno čitavo staklo na prozorima. Zajedno sa nekim svojim meštanima i borcima 2. bataljona potrčali smo na obalu. Tamo su već hvatali nemačke mornare koji su isplivali na obalu. Drhtali su od straha i hladnoće. Predali smo ih ruskim izviđačima, koji su ih prebacili na suprotnu obalu...

Upad Nemaca u Stare Banovce

»... Već je svanjivalo kad smo stigli u St. Banovce nekoliko kilometara od utvrđenog uporišta St. Pazova. U ovom selu narod je bio iznenađen ogromnom vojskom — čitavom našom Brigadom, jer zbog položaja ovog budžaka u okuci Dunava, u Podunavlju nikad nisu bile veće naše jedinice. Zbog blizine uporišta, pak, i zbog toga što je fašistička opština tek nedavno likvidirana, Banovčani — koje ostala sela pomalo potcenjuju — bili su isto toliko zbunjeni koliko ushićeni, jer su očekivali napad iz Pazove. Od njih smo saznali da jaka nemačka mornarica čuva Dunav i bombarduje sela pokraj Dunava. . .«[45]

Posle kraćeg zadržavanja, jedinice su produžile za Belegiš. Na prilazima Belegišu, radi obezbeđenja prema St. Pazovi i Zemunu, ostavljeni su delovi 1. bataljona. To se pokazalo veoma uputno. U želji da provere zbog čega je došlo do zastoja plovidbe na okuci Dunav, Nemci su u Stare Banovce uputili jedno jače izviđačko odeljenje (oko 100 vojnika). Saznavši da su u susedno selo stigli partizani, Nemci su iz Banovaca produžili za Belegiš. Pretpostavljajući, verovatno, da se radi o našim manjim diverzantskim jedinicama kojima je cilj ometanje njihove plovidbe na Dunavu, Nemci su najveću pažnju usredsredili na obalu Dunava, pretražujući svaki sumnjivi žbun. To je omogućilo Štabu 1. bataljonu da iz Belegiša privuče i ostale jedinice, da ih prikriveno razvije za borbu i postavi u zasedu.

Iznenadna i plotunska vatra zbunila je i naterala Nemce na neorganizovano povlačenje. Komandant bataljona Lazar Marković Čađa preduzeo je gonjenje, upućujući istovremeno Mrđinu 3. četu da im sa jugozapadne strane preseče odstupnicu. Mrda je uspeo da ih zaustavi neposredno pred ulazom u selo i prisili na borbu u seoskom groblju na desnoj obali Dunava. Ograđeno zidom, na omanjem brežuljku sa nadgrobnim spomenicima koji su im poslužili kao zaklon, Nemci su iz groblja pružali žestoki otpor, očekujući da im pristigne pomoć. Ona im je uskoro i stigla i to ne samo u pešadiji nego i u tenkovima. Borbu u starobanovačkom groblju za-

[45] Jovan Popović, cit. članak u *Slobodnoj Vojvodini.*

beležio je u svom ratnom dnevniku i vojnik Dušan Karavidić:

» — Naš bataljon je dobio zadatak da iz Belegiša pođe prema Banovcima, gde su se u povlačenju zaustavili Nemci. Nesmetano smo došli do samog sela, a ja sam sa delom čete raspoređen iza zida seoskog groblja. Ne znam kako je počelo, ali odjednom su nam uši zaglušnule od eksplozije minobacača i ručnih bombi, prema kojima su pucnji i rafali pušaka i mitraljeza bili prava igračka. Mi smo imali dobar zaklon i lepo smo mogli s vremena na vreme da preko zida gađamo Nemce, koji su izvirivali zaklonjeni iza grobnih humki i spomenika.

Oko pola sata trajao je taj dvoboj, a onda je neko odjednom uzviknuo: Tenkovi! Odmah je došlo naređenje za povlačenje, jer nismo raspolagali oružjem za borbu protiv ovih grdosija. Preko oranica i kroz kukuruze, trudeći se da budemo što je moguće manje otkriveni, trkom smo se vraćali prema Belegišu, praćeni od desetak tenkova, čije smo brujanje sasvim lepo čuli. Obasipani neprekidno topovskom i mitraljeskom vatrom iz tenkova i od pešadije koja se prikrivala iza njih, tek sada smo počeli da osećamo posledice umora od napornog marša sa Fruške gore. Odelo i cipele, inače teške od oktobarskog blata, još više su nam otežali posle prelaska jednog potočića u koji smo upali do pojasa, tako da smo se jedva dovukli do prvih kuća… Ovde smo se rasporedili oko sela, očekujući novi napad. I zaista, oko 16 časova čuli smo prvo udaljeno, a zatim sve bliže brujanje. Opet tenkovi! Neki naši delovi i drugovi su im pošli u susret. Kasnije smo saznali da im je i bez pravog oružja pošlo za rukom da unište jedan od njih…« (Jedan tenk je naišao na postavljenu pt minu — prim. N. B.).

Oštre prepodnevne borbe kod Starih Banovaca, u neposrednoj pozadini i blizini Zemuna i Beograda, te zaustavljanja plovnog saobraćaja na Dunavu i uništenja ratnog monitora i motornog patrolnog čamca, zabrinuli su nemačko komandovanje i odbranu Beograda. Sada više nije bilo dileme da je ovdc, na desnoj obali Dunava, između Banovaca i Surduka obrazovan ili se ubrzano pristupa obrazovanju mostobrana koji se po logici stvari morao dovesti u vezu sa oslobođenjem Pančeva i izbijanjem sovjetskih jedinica na ušće Tise u Dunav. To se, svakako, moralo sprečiti, jer bi nemačkim snagama u Srbiji zapretilo okruženje i pre početka odsudne bitke

za Beograd. Zbog toga je iz sastava snaga predviđenih za odbranu Beograda na ovaj sektor hitno upućena borbena grupa »Grosman« u čijem se sastavu pored oklopnih transportera i bornih kola nalazilo i dve čete srednjih teknova.[45a] Ako se ima u vidu da je Nemcima u tom trenutku radi očuvanja doline Velike Morave za povlačenje Grupe armija »E« iz Grčke i svojih snaga iz Srbije bio potreban svaki vojnik a pogotovu oklopno vozilo, onda se tek može shvatiti šta je značilo upućivanje na ovaj sektor čitave jedne borbene grupe sa 16 tenkova i njihovo vezivanje za ovaj sektor Dunava sve do kraja beogradske operacije. Da neprijatelj nije baš »potpuno podbacio« u svojoj proceni opasnosti koja mu preti sa leve obale Dunava potvrđuje i forsiranje koje je nekoliko dana kasnije izvršeno desetak kilometara nizvodno od Beograda snagama 109. gardijske streljačke divizje i Dvanaeste vojvođanske brigade. Ovaj mostobran odigrao je značajnu ulogu u razbijanju odbrane u severoistočnom delu Beograda i sprečavanju prodora nemačke borbene grupe »Vitman« u pravcu Beograda.

I posle napuštanja »surdučko-belegiškog mostobrana« i prelaska Osme vojvođanske brigade u Banat, neprijatelj će zadržati veoma jake snage na desnoj obali Dunava. Ona će ostati i bukvalno fizički posednuta sve do povlačenja neprijatelja iz ovog dela Srema. Tu ulogu će kasnije preuzeti Divizija »Bether«. Iz Operativnog dnevnika Komande »Jugoistoka« se vidi da je nemačka komanda sve do 21. oktobra bila zabrinuta pitanjem »šta će biti posle zauzimanja Beograda. Bilo bi neprijatno ako bi neprijatelj presekao džep u Sremu«. Sve to nas upućuje na zaključak da su borbe Osme vojvođanske brigade kod Belegiša i Surduka imale karakter jedne ozbiljnije demonstracije i provokacije neprijatelja, da na ovaj sektor privuče njegovu pažnju i jake snage, pre svega motomehanizovane, koje su mu u tom trenutku bile daleko potrebnije za neposrednu odbranu Srbije i Beograda,

[45a] *Beogradska operacija,* Beograd. 1964, 236.

Nemci ubacuju u borbu tenkove i avione

Sa obližnjeg zemunskog aerodroma prvo su doleteli nemački avioni. Bili su to lovci-bombarderi koji su počeli pomno da pretražuju i mitraljiraju obale Dunava od Zemuna sve do Slankamena i ušća Tise. Tu i tamo, čim bi primetili pokrete naših i sovjetskih jedinica, pored mitraljiranja bacali su i poneku bombu. Njih je ipak, i po svoj prilici, više interesovalo gde se nalaze položaji sovjetskih baterija i protezanje spoljne linije našeg mostobrana, jer su najviše nadletali Belegiš i Stare Banovce.

Na vest da je neprijatelju u St. Banovcima pristiglo pojačanje u tenkovima i da je 1. bataljon počeo pod pritiskom da se povlači prema Belegišu, Štab Brigade je održao kraći sastanak.

»... Na tom sastanku zaključili smo da Brigada ne sme odstupiti od svog osnovnog zadatka. U tu svrhu se do noći mora održati na desnoj obali Dunava, dok će se naporedo preduzeti sve neophodne mere da se pod zaštitom mraka prebaci na banatsku stranu. Zaključeno je i da pokušamo ponovo da se sporazumemo sa sovjetskom komandom radi prebacivanja preko Dunava uz njihovu artiljerijsku zaštitu, ukoliko to bude potrebno.

Oko 13,30 započele su žestoke borbe na sektoru 1. bataljona. Prve nalete Nemaca bataljon je uspeo da odbije. Ali nakon izvesnog vremena Nemci ubacuju u borbu četu tenkova. Ona se probija kosama uz Dunav i uspeva donekle da odbaci bataljon od reke. No tenkovi ne uspevaju da pređu preko dubokih putnih prošeka (jaruga potoka Budovar) pa zastaju za izvesno vreme. Oko 16 časova ponovo napadaju i sat kasnije, otprilike, uspevaju da potisnu 1. bataljon sa položaja i prodiru u Belegiš.

U novonastaloj situaciji, naređeno je 2. bataljonu, koji se do 13 časova nalazio na obali Dunava u Belegišu, da preuzme odbranu pravca Belegiš—Surduk, s tim da jednu svoju četu uputi na potok Budovar i zatvori put od Stare Pazove i Novih Karlovaca. Posle toga se 1. bataljon, oko 18 časova, sređuje i kroz Surduk izbija na obalu Dunava. Tu odmah pristupa organizaciji prebacivanja preko reke: svojih boraca, članova Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba, kao i dela

stanovništva koje je napustilo selo...« — Ovako je komandant Osme brigade Milan Korica Kovač opisao događaje kod Belegiša i Surduka u već pomenutim *Sećanjima komandanata vojvođanskih brigada.* Pošto je on, po odluci Štaba i drugova iz pokrajinskog rukovodstva prešao na suprotnu obalu odmah sa 1. bataljonom, radi organizacije prihvata ostalih jedinica i usaglašavanja podrške sovjetske artiljerije ukoliko se za njom ukaže potreba, to se njegovo sećanje ovde i završava. Međutim, najdramatičniji trenuci nastaju u povlačenju iz Belegiša, pa ćemo se na njima malo više zadržati.

— Posle povlačenja iz Banovaca, naš 1. bataljon organizovao je novi odbrambeni položaj na putu Banovci—Belegiš između jednog potoka i Dunava — priča borac 1. bataljona Žika Živanović. — Moja četa se postavila ulevo od puta, u nekim vinogradima, na 30-tak metara od okomito zasečene dunavske obale. Prvi juriš nemačke pešadije odbili smo lako streljačkom i mitraljeskom vatrom. Sačekali smo ih plotunom, iznenada i sa bliskog odstojanja. Naneli smo im prilične gubitke i nateraii da se povuku prema Banovcima.

Ubrzo su se vratili, ali sada sa tenkovima. Nisu to više bili samo 2—3 laka tenka ili borna kola, već čitava kolona, onih najtežih od čije tutnjave je podrhtavao čitav onaj obronak pored Dunava na kojem smo se nalazili. Put kojim se kretala ova zmijolika kolona, čije je začelje tek izlazilo iz Banovaca, vodio je na nekoliko stotina metara od obale i bio je miniran. Zbog iznenadne pojave tenkova mine su, izgleda, samo razbacane po putu i nedovoljno maskirane. To se dalo zaključiti po tome što su čelni tenkovi sve češće zastajali, tukli ta mesta topovima i mitraljezima ili ih jednostavno zaobilazili."[6]

Nemajući drugih protivtenkovskih sredstava, u trenutku kada smo se već našli odsečeni od ostalih delova bataljona, dobili smo naređenje da se povlačimo prema Belegišu. Pošto je nekoliko tenkova pošlo za nama, bili smo prinuđeni da se niz strminu spustimo na samu obalu Dunava. Ugledavši neprijateljske tenkove iznad naših glava i nas na obali, Rusi su sa suprotne strane otvorili vatru i po nama. Jedva smo uspeli

[46] Po kazivanju Vere Veličković rođ. Radojčić, mine je pred tenkove razbacivao vodnik Steva Džambić sa svojim vodom.

da se objasnimo. Nekoliko puta smo pokušavali da se priključimo ostalim delovima bataljona, ali su nas na putu ponovo sačekivali nemački tenkovi. Nas nekoliko je ipak uspelo da se prebaci, ali je meni tom prilikom na cesti ostao ranac. Predveče mi ga je jedan drug doneo. Bio je sav izrešetan od mitraljeskih metaka sa tenka. Nemci su, izgleda, pomislili da mi ponovo postavljamo protivtenkovske mine po putu. Kasnije smo saznali da je jedan tenk ipak naišao na minu, a jednog su uništile naše protivtenkovske puške...

— Taj tenk je uništila četa Milenka Kovačevića Brigadira iz 2. bataljona, ili tačnije sam Milenko — tvrdi Nikola Božić Gaverić iz Beške. — Našao sam se nedaleko od njega kada je on ljutito pograbio protivtenkovsku pušku od nišandžije u čijim rukama ona »nije htela da dejstvuje« i već posle nekoliko hitaca zapalio čelni neprijateljski tenk i zaustavio za kratko njihovu kolonu. Pri zaobilaženju ovog tenka i drugi im je naišao na protivtenkovsku minu. Tada je kolona potpuno stala.[47]

Iz svih 16 tenkova, koliko smo tada saznali da ih je bilo, otvorena je strahovita topovska i mitraljeska vatra po našim položajima. Tom prilikom ranjeno je nekoliko naših boraca, a poginula je i Kata Božić Milena, lepa i krupna plavuša iz Velikih Radinaca... Upravo u tom trenutku naišlo je i nekoliko ruskih aviona koji su otpočeli mitraljirati zastalu nemačku kolonu. Mi smo takođe otvorili vatru iz sveg raspoloživog oružja. Sve to, kao i približavanje noći, nateralo je Nemce da se pregrupišu i krenu daleko obazrivije, čekajući na pristizanje svoje pešadije, koju smo mi, svojom vatrom, držali na »propisnom odstojanju«...

Ulazak Nemaca u Belegiš zabeležio je u svojim posleratnim pribeleškama i Mita Bugarski. Sticajem okolnosti njegova četa nalazila se u selu u ulozi brigadne rezerve a on lično na tornju seoske crkve kao osmatrač. Sa dvogledom u

[47] Po sećanju mitraljesca Luke Primorca, koje je ispričao Miloš Radojčin, protivtenkovskom puškom koja je tri puta zatajila pri opaljenju rukovao je Zdravko Đorđević Puniša iz Banovaca (kasnije je postao komandir voda i čete u 8. brigadi). Mika Esapović takođe tvrdi da je taj tenk kod Belegiša ipak uništio Z. Đorđević Puniša, koji je uspeo konačno da osposobi svoju pušku.

rukama on je prenosio odozgo jednom borcu dole sve što se događalo na frontu oko sela. Dok se borba vodila na prilazima sela, njegove izveštaje borci su preko veze prenosili sve do Štaba Brigade.

— Odjednom je zapraštalo sa svih strana. Fijuk topovskih zrna zaparao je vazduh iznad krovova. U selu su planule prve kuće. Na ulicama je nastala prava pometnja. Reka usplahirenih civila krenula je u pravcu Surđuka. Tu i tamo, između eksplozija mina i mitraljeskih rafala, čula se vriska i zapomaganje. To se neprijatelj obračunavo sa uhvaćenim stanovništvom sela... Pažnju mi odvlači jedan konj koji trči ulicom, sapliće se o ular, pada, ponovo ustaje i nastavlja trk, ali sada u pravcu Nemaca. Tek tada, sa zaprepašćenjem, u okularima dvogleda hvatam kolonu nemačkih tenkova i kamiona, koja se u međuvremenu ponovo pokrenula i već pristiže u selo:

— Trivo, javi brzo komandiru da tenkovi ulaze u selo! — vičem odozgo sa tornja da bih nadjačao buku koja je sve veća.

— Nemam kome da javim, Mito. Ostali smo samo ja i ti! Izgleda da su zaboravili da nas povuku!? Nego daj silazi, pa da i mi zbrišemo, dok još ima vremena — odgovara mi Triva.

Naravno, nisam čekao da mi to ponovi drugi put. Na moju nesreću, morao sam ponovo da se vratim. Na tornju sam zaboravio torbicu sa municijom i bombama. Za to vreme Nemci su već stigli pred crkvenu portu. Jedva smo uspeli da se izvučemo iz sela i preko bašta i plotova stignemo našu jedinicu...

— Nemačka tenkovska kolona je prosto protutnjala kroz Belegiš — kaže Ankica Crnoborac Danka...

— Jedva smo uspeli da evakuišemo bataljonsko previjalište, koje nam je bilo smešteno u jednoj kući pored Dunava — dodaje na to Jelica Markov. — Tenkovi su prošli glavnom ulicom pucajući iz mitraljeza na sve što se kreće; po vratima i prozorima; rušili su topovima zidove i zabate na kućama. .. Iskoristila sam poslednji trenutak da se prebacim preko ulica i dohvatim nekih kukuruza. Jedna naša bolničarka, Ljuba iz Kamenice, ostala je. Nju je neka žena sakrila u podzemnu bazu i u toku noći izvela iz sela i blokade...

Dramatična noć u Surduku

Odluka Štaba Brigade da se forsiranje Dunava umesto u Belegišu izvrši u susednom selu Surduku, pokazala se veoma korisnom i promišljenom iz više razloga. Time se dobilo ne samo u vremenu jer je prelaz umesto po danu, u prisustvu velikog broja nemačkih tenkova i aviona, izvršen noću, sa daleko manje žrtava i na mnogo povoljnijem mestu prelaza. O tome govori i komesar Osme vojvođanske brigade Vladimir Branković Gadža u napred citiranom članku. On je, posle odlaska komandanta Brigade (koji je prešao Dunav sa 1. bataljonom i političkim rukovodstvom Vojvodine), preuzeo komandu nad mostobranom i preostalim delom Brigade pa je imao i najbolji uvid i uticaja na dalji razvoj situacije na ovoj strani obale.

— Još za vreme bitke kod Belegiša — piše Gadža — ocenili smo da ćemo teško odoleti jakom pritisku neprijatelja koji je napadao sa oko 500 vojnika i 16 tenkova. Naši borci su činili čuda od junaštva, ali je postajalo sve očiglednije da se samo sa dve protivtenkovske puške i nekoliko protutenkovskih mina nećemo još dugo održati u ovako neravnopravnoj borbi i za nas veoma nepovoljnim terenskim uslovima. Na sreću, i neprijatelj je rešpektovao našu upornost i već posle prvih unitšenih tenkova počeo je daleko obazrivije da nastupa. Nije imao hrabrosti da vrši smelije manevre svojim oklopnim snagama, da čepa našu odbranu, opkoljava naselja, već je postupao metodično, uz podršku svoje pešadije koja, opet, zbog naše sve žilavije odbrane nije mogla napred bez svojih tenkova. A nama je bio cilj da izdržimo do pada mraka. Pretpostavljali smo da će neprijatelj, po starom pravilu, tada i sam obustaviti napad i nastaviti ga tek u svanuće idućeg dana.

Drugi bataljon, koji je ispred Belegiša prihvatio 1. bataljon i preuzeo na sebe ulogu zaštitnice, obavio je svoj zadatak uz veliko požrtvovanje svojih boraca i starešinskog sastava. Vodeći zadržavajuću odbranu, on je uspeo da nekoliko puta natera neprijatelja da se zaustavlja i razvija za borbu. Time je izgubio dragoceno vreme, tako da smo u Surduk stigli tek po padu mraka u 19,30 časova. Za to vreme prelaz je bio uspostavljen a pokrajinsko rukovodstvo sa glavninom

1. bataljona nalazio se već u Banatu. Prelazak je tekao dosta sporo; raspolagalo se samo sa dve skele i sa desetak čamaca. Na samom navozu zatekli smo veliku masu stanovnika ovih sela. Svi su hteli preko. Opravdano su strepeli od fašističke odmazde zbog trogodišnje nesebične saradnje sa NOP-om. Strpljivo su očekivali svoj red. Znali su da ih partizani neće ostaviti na milost i nemilost neprijatelju.[48]

Selo Surduk nalazi se u jednoj blagoj kotlini koja se spušta sa krajnjeg istočnog dela Fruške gore sve do Dunava. Samo periferni deo sela prema Belegišu i Novim Karlovcima nalazi se na južnoj uzvišici kotline. Sredinom sela, kroz udoljicu vodi put do same skele na obali Dunava. To je ujedno i jedini mogući prilaz do skele koju sa južne strane zatvara prirodni vertikalni usek desne obale Dunava visine oko 30 metara, koji se proteže sve do Banovaca. Na taj način mesto prelaza, ili tzv. linija ukrcavanja, nalazi se pod samom obalom, u mrtvom uglu (od 90°), a zbog strmih obala jedini prilaz skeli je moguć samo putem iz Surduka kroz dubodolinu (jarugu) širine od 30—60 metara. Bilo je, dakle, dovoljno dobro obezbediti ulaz u ovu dubodolinu koji se blago spušta negde od centra sela prema Dunavu i time osigurati bezbedan prelaz Dunava i ostvariti uži mostobran. Za razliku od Belegiša, ovde je i suprotna obala bila nešto bliža jer je sa njom u vezi bila i pošumljena Surdučka ada, koja je pružala veće mogućnosti maskiranja.

Od zamenika komandanta Brigade Gligorija Matića Gige saznali smo da je komandant Brigade u međuvremenu uspostavio vezu sa sovjetskom komandom i da će nam oni u slučaju potrebe obezbediti artiljerijsku podršku, te da oko našeg prelaska u Banat više nema nikakvih spornih pitanja. Bio sam zadovoljan ovom vešću, a još više saznanjem da se pokrajinsko rukovodstvo bezbedno prebacilo preko Dunava. Sa njim se već nalazila i glavnina 1. bataljona. Znači — glavni zadatak Brigade je bio izvršen. Trebalo je još sačuvati Brigadu, izvući njenu živu silu ispod tenkovskog udara, koji smo očekivali tek pred zoru. Brzo ćemo se uveriti da jedino u ovoj proceni nismo bili u pravu...

[43] Nemci su ipak po ulasku u Surduk, 10. X 1944, ubili 24 lica iz Surduka i 18 lica iz Belegiša *(Hronologija NOR-a 1941—1945).*

Ostavljajući Gigu da ubrza prebacivanje preostalog dela 1. bataljona i stanovništva, požurio sam nazad u selo. Trebalo je u Štabu 2. bataljona organizovati odsudnu odbranu užeg dela mostobrana. Neprijatelju se ni po koju cenu nije smelo dozvoliti da se probije do skelskog mesta prelaza jer to bi značilo masakr nedužnog stanovništva i nesagledive posledice za Brigadu. Istovremeno je naređeno Štabu 3. bataljona, koji se nalazio na obezbeđenju prema Novim Karlovcima i Staroj Pazovi, da se hitno povuče u Surduk.. ,[49]

— Posle nailaska jednog tenka na minu i uništenja još jednog, Nemci su postali daleko obazriviji. Čim bi naišla na naše zaštitnice, njihova pešadija razvijala se u strelce a tenkovi i prateća artiljerija otvarali su besomučnu vatru po našim položajima. Tako su gubili dragoceno vreme, što je nama sasvim odgovaralo. Da bi prevalili rastojanje od Belegiša do Surduka, koje je iznosilo jedva 6—7 km, bilo im je potrebno više od tri sata. To je omogućilo našem bataljonu da na jugoistočnoj ivici Surduka pripremi i posedne novi odbrambeni položaj — iznosi svoje sećanje pomoćnik komesara 2. čete 2. bataljona Aleksandar Čalić Alojz.

Noć se već uveliko spustila — nastavlja dalje Čalić — moglo je biti negde oko 9 časova pre pola noći. Pomislili smo već da će nas Nemci ostaviti na miru sve do zore. A tada ćemo pijuckati na njihove »čelične šklopocije« sa suprotne strane Dunava... Taman sam ovu svoju misao hteo izneti komesaru čete Radivoju Filipoviću Miloju ležeći pored njega u nekom kanalu, kad tresnu mina nedaleko od našeg položaja. Odmah zatim, kao da se provalio pakao, na nas se sručio pravi vatreni uragan. Na sreću, gađali su, izgleda, prednju ivicu sela, pa nam cela ta kanonada nije nanela veće gubitke. Pri odsjaju zapaljenih kuća i stogova sena kao i svetlećih raketa koje su razbijale noćnu tamu, ugledali smo neprijateljski streljački stroj kako izbija iz kukuruza, stotinak metara ispred naših položaja. Putem od Belegiša, na mnogo većem rastojanju, puštajući ovoga puta svoju pešadiju napred, krenula je ponovo i tenkovska kolona.

[49] VI. Branković Gadža, nav. delo dopunjeno sećanjima ispričanim autoru knjige.

— Šta veliš, Aco, ovi su, izgleda, dobili naređenje da nas još noćas nateraju u Dunav!? Ne sećam se da su nas do sada napadali noću! I to sa tenkovima! — reče mi Miloje pripremajući se za otvaranje vatre.

— Mora da su takav nalog dobili pravo iz Berlina ili ih je uhvatila panika. Plaše se da im i Rusi ne pređu na ovu stranu! — odgovorio sam Miloju dok sam podešavao i repetirao svoj automat.

Juriš Nemaca bio je veoma snažan. Zbog slabe, noćne vidljivosti, naša plotunska vatra nije bila mnogo efikasna jer smo se ubrzo našli izmešani. Došlo je do oštre borbe prsa u prsa, kundačenja i hvatanja za guše. Po sve većoj buci tenkova osećali smo da nam se neprijatelj probija na levom krilu i da svoj glavni udar nanosi duž glavne ulice i na spoju između naše 1. i 2. čete. Zbog toga je komandant bataljona Živko Sudarski naredio povlačenje bataljona na sledeću odbrambenu liniju. Ona se nalazila na samoj ivici sela. Naša 2. četa povukla se samo stotinak metara, na ivicu surdučkog groblja. Treća četa je zatvorila pravce od Novih Karlovaca i Stare Pazove. Tamo su se nalazili i delovi 3. bataljona koji su dobili naređenje da se povuku prema skelskom mestu prelaza i da pristupe prebacivanju na drugu obalu.

Novi položaj naše čete, pozadi zidane ograde surdučkog groblja, pokazali su se veoma podesnim za odbranu. Pružali su nam odličnu zaštitu od neprijateljske vatre i omogućavali da ispoljimo snažnu bočnu vatru na neprijatelja koji je i dalje uporno nastojao da se probije u selo. Uviđajući da bez slamanja našeg otpora neće moći dalje, neprijatelj je tada najveću pažnju usredsredio na našu četu. Više od pola sata, snažnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom zasipao je naše položaje na groblju. Stradali su nadgrobni spomenici, ispreturani su mnogi grobovi, ali na sreću mi nismo imali većih gubitaka (dva poginula i nekoliko ranjenih).[50] Kada ni posle nekoliko uzaludnih pokušaja nisu uspeli da zauzmu na juriš naše položaje, počeli su da ih zaobilaze i opkoljavaju.

[50] Osim napred pomenute Kate Božić, prema brigadnoj dokumentaciji u borbama kod Surduka i Belegiša poginuli su još sledeći borci: Stevan Crveni, Pavle Matančić, Luka Radivojević i Stjepan Crnac.

Da ne bismo ostali u okruženju, u poslednjem trenutku povukli smo se u jedan kanal koji se severno od groblja nastavlja na neku udolicu i pruža se prema centru sela. On nam je takođe dobro poslužio da svojom vatrom i udarom zbunimo neprijatelja, koji je već počeo da se uklinjava između naše i 1. čete i ulazi u Brđanski šor i glavnu ulicu Surduka. Posle odbijanja našeg protivnapada, neprijatelj je bio prinuđen da se ponovo prestrojava i priprema da bi produžio tamo gde je stao. Tako je još više gubio u vremenu i tempu napada. Moglo je već biti blizu ponoći kada mu je konačno pošlo za rukom da nas iz jugoistočnog dela sela potisne u centar Surduka. Tu se sada, oko crkve i oko nevelikog tržnog platoa, odakle se spuštao usečeni kolski put prema skeli i Dunavu, formirao najuži mostobran. Odatle se više nije imalo kud, sem u Dunav, ili u još neizvesniji prodor prema Fruškoj gori. Svi smo znali i osećali da se ovde mora pružiti poslednja odbrana...

Skela im je bila na dohvatu ruke...

Do tog saznanja su, verovatno, došli i Nemci. Po izbijanju na visoke i okomito zasečene obale, pri odsevu eksplozija i raketa oni su mogli samo pogledima, negde sa polovine Dunava, da ispraćaju naše pretovarene skele. Takav osećaj mogao je imati lovac gledajući kako mu gotovo siguran plen izmiče iz ruku. Da bi došli do skela i mesta prelaza, koji su im se nalazili tu, tako reći pod nosom, morali su proći kroz naš mostobran, kroz dobro branjeni ulaz kolskog puta i strmu, prolokanu jarugu kroz koju prolazi put do skele. Tu više nije pomogao nikakav manevar, ni razorna moć artiljerije, već direktan juriš i borba prsa u prsa. Bilo je to ono od čega su Nemci najviše zazirali. Iskustvo ih je naučilo da su partizani najopasniji noću, u borbi na nož, u hvatanju za guše... Da su bar mogli sačekati još koji sat, do svitanja i da »oni iz komande« nisu bili tako nestrpljivi...

Premda je veoma dobro morao znati da je put do skelskog prelaza kroz usku vododerinu gotovo neprolazan za tenkove, nemački komandant se odlučio za ovaj sa vojne tačke gledišta potpuno neracionalan i rizičan pokušaj. Verovatno je

pretpostavljao da će uz pomoć tenkova uspeti da probije naš mostobran i da otvori svojoj pešadiji bar prolaz do skelskog prelaza. I tu se, naravno, prevario...

— Za vreme kraćeg predaha, uoči poslednjeg neprijateljskog napada u Surduku, obišao nas je komesar bataljona Vesa Živković — priča Janko Maho, borac 2. čete 2. bataljona iz Stare Pazove. — Imao sam tada 17 godina, ali su mi kao starijem borcu pri polasku iz Fruške gore dali protivtenkovsku pušku, koju sam tek u Belegišu imao prilike da isprobam. Pomoćnik mi je bio neki domobranac, stariji čovek. Ležali smo na nekom stepeništu, nedaleko od škole. Ulevo od nas, kroz ogradu na crkvenoj porti namestio je svoju protivtenkovku i Zdravko Đorđević Puniša iz Starih Banovaca. Poznavali smo se još pre partizana, bio je iz Šijačkog šora. Imali smo tada samo te dve puške u celoj Brigadi. Mine smo dotle sve utrošili na putu od Banovaca i Belegiša do Surduka pa smo sada mi bili poslednja prepreka nemačkim tenkovima prema prolazu za skelu na Dunavu. Svud oko nas bili su raspoređeni puškomitraljesci iz naše 2. i 1. čete. Treća četa našeg bataljona i deo 1. već su se nalazili na prevozu. Ugledavši me onako mladog i zgrčenog kako ležim pozadi protivtenkovke, komesar bataljona me nije odmah prepoznao:

— Šta je, mali, gde ti je nišandžija, da se niste uplašili od ovih švapskih šklopocija!?

— Pa to je Janko! On je nišandžija — odgovorio je umesto mene moj komandir Milenko Kovačević Brigadir. -— Ne brinem ja za njega. Dogovorili smo se malopre da ćemo za koji dan zajedno sa Rusima u njegovu Pazovu. Vodiće me u bioskop! Brine me jedino, ova Punišina puška. Izvlakač mu ne radi dobro. Dobio je i novu municiju. Ona je bila neispravna! — čuo sam poluprigušene reči Brigadira dok su povijeni u pasu pretrčavali u crkvenu portu kod Puniše. Tamo su se nalazili i naši minobacači i dva teška mitraljeza. Pošto su obišli i ostale borce, vratili su se ponovo kod mene i Puniše. Tu su zauzeli položaj. Brigadir je još samo dodao: — Ne pucaj bez mojeg naređenja! To nas je smirilo i smanjilo onu neizvesnost i napetost koja se obično javlja neposredno uoči odlučujućeg trenutka pred borbu.

Na taj trenutak nismo dugo čekali. Nije prošlo ni desetak minuta kada se po našim položajima, na platou surduč-

kog raskršća, sručio pravi orkan iz svih vrsta neprijateljskog naoružanja. U gustom streljačkom stroju krenula je prvo neprijateljska pešadija. U kratkim razmacima između dugih rafala njihovih šaraca čuli smo poznate nemačke poklike — Los! Los! Forverc!... Išli su dosta samouvereno, jer su odmah iza njih, prateći ih u stopu, krenuli i njihovi tenkovi.

Spuštajući se odozgo, iz Brđanskog šora, prema udoljici na kojoj smo se nalazili, izgledali su nam veći i strašniji nego toga dana na putu kod Belegiša, ali su nam time otkrivali svoj »meki trbuh« i gusenice, najidealnija mesta za gađanje naših protivtenkovskih pušaka. U blizini raskršća gorela je jedna kuća i neko guvno, što nam je omogućavalo da dobro podesimo nišane. Grmljavina njihovih motora postajala sve snažnija, ali i meta čelnog tenka sve bliža i sve uočljivija. Tu promašaja ne bi smelo biti. A taj luksuz ne bismo sebi ni smeli dozvoliti, jer ih je uska ulica usmeravala pravo na nas i brzo bismo se našli pod njihovim gusenicama — razmišljao sam dok sam sa primetnom nervozom i nestrpljenjem očekivao naređenje za otvaranje vatre. Neprijatelj kao da je naslućivao šta mu se priprema. Na stotinak metara od naših položaja čelni tenk je naglo usporio. Iz njegovog topa sevnula je granata i uz snažnu eksploziju zarila se u krov neke kuće pozadi naših leđa.

— Brza paljba! — začuli smo prodoran glas komandira Milenka Kovačevića Brigadira.

Prolomila se paklena vatra. Zapucali smo iz svog naoružanja. Već posle prvih hitaca čelni tenk je stao. Sa iskidanim gusenicama nemoćno se zavrteo u krug i preprečio prolaz ostalima. Iz njega je poskakala posada a odmah iza toga suknuo je i plamen. Preneli smo tada vatru na sledeći, koji je odmah počeo da se povlači praveći nesigurne cik-cak linije po izrovanom seoskom putu. Ispraćen je eksplozijama mina naših lakih minobacača. Pričali su nam kasnije da je i ovaj tenk ostao oštećen u Surduku, još dugo posle rata. Za prvi tenk znam sigurno da je uništen iz naše dve protivtenkovke ali se ne bih smeo zakleti da li sam to učinio ja ili Zdravko Đorđević Puniša, jer smo ga obojica gađali istovremeno. To, u ostalom nije ni važno!...

— U odbijanju ovog zaista dramatičnog nemačkog napada u Surduku ne treba zaboraviti ni ulogu minobacača 2. ba-

taljona — kaže Srđan Mihajlović iz Vrdnika. — Bio sam tada pomoćnik kod lakog minobacača na kojem je nišandžija bio Milenko Gmizić iz Sibača. Brigadir nas je postavio u crkvenu portu i na njegovu komandu otvorili smo brzu paljbu po tenkovskoj koloni koja je napadala ulicom od Belegiša. Za nekoliko minuta izbacili smo desetak mina. Presudno je u toj borbi bilo uništenje čelnog tenka. Ostali su se odmah povukli da bi nas, verovatno, napali ponovo u zoru. Isto tako ne treba izgubiti iz vida ni ulogu delova našeg 3. bataljona, koji je u tom trenutku napao neprijatelja s leđa...

O ulozi 3. bataljona u odbijanju poslednjeg neprijateljskog napada kod Surduka govore u već navedenim napisima i komesar i komandant Osme brigade, s tom razlikom što Kovač govori o upotrebi jedne čete a Branković o angažovanju celog 3. bataljona:

— Kada je borba po žestini dobila vrhunac, odjednom se iza leđa Nemaca prolomilo »ura«, »juriš« i pritisak na 2. bataljon je počeo da slabi — piše Vladimir Branković. — Šta se desilo? Naš 3. bataljon, koji se nalazio na obezbeđenju prema Novim Karlovcima, primivši naređenje, krenuo je za Surduk. Međutim, izgubio je dosta vremena dok je povukao i okupio sve jedinice pa krenuo. Čuvši borbu u Surduku ubrzano je krenuo i u najkritičnijem trenutku podišao Nemcima iza leđa i izvršio juriš. Za nepuna pola sata neprijateljski borbeni poredak se prosto istopio. Ostala su samo dva oštećena tenka...

Kao što to obično biva, istina je, po svoj prilici, na sredini. To potvrđuju i neki borci 3. bataljona: Laza Pecković, Mika Esapović, Mita Bugarski i dr. Svi oni tvrde da je u tom poslednjem okršaju na desnoj obali Dunava učestvovala samo jedna i to najverovatnije 2. četa 3. bataljona. Ostale čete 3. bataljona, kao i polovina 2. bataljona, nalazile su se u tom trenutku već na levoj obali ili u toku prebacivanja preko Dunava.

Iz oskudne brigadne dokumentacije teško je izvući pravu i potpunu rekonstrukciju. Ipak, kritikom postojećih izvora, a pre svega sećanja učesnika, metodom eliminacije i logičkim rasuđivanjem može se konstatovati sledeće: najveću ulogu u odbrani užeg mostobrana odigrale su Brigadirova, 2. četa, deo 1. čete i prateća četa 2. bataljona. Treća četa ovog bataljona i deo 1. čete izvučeni su iz borbe i poslati na skelu

pre uništenja tenkova. Ova četa, (3. č. 2. bat.) se, prema tvrđenju Uroša Jovičića Zorana, nalazila na obezbeđenju prema N. Karlovcima i pri obrazovanju užeg mostobrana povučena je na skelu a da pre toga nije opalila ni metka u Surduku.

Što se tiče 3. bataljona, koji je zanoćio u Surduku, on je delom svojih snaga vršio prihvat ostalih delova Brigade iz Belegiša a delom snaga, najviše do 1,5 čete, vršio šire obezbeđenje Surduka sa pravca Novih Karlovaca i to u visini Čolićevog salaša i potesa Dormoš. Otud, ovom bataljonu nije ni bilo potrebno mnogo vremena za prikupljanje u Surduku, gde se već nalazila njegova glavnina. Takva verzija se najviše podudara sa izjavama pripadnika ovog bataljona koji tvrde da je u poslednjem protivnapadu učestvovala samo 2. četa 3. bataljona i, naravno Zdravko Đorđević Puniša sa svojom protivtenkovkom.

Analiza utrošenog vremena za prebacivanje jedinica Brigade takođe ide u prilog ove verzije. Nesporno je utvrđeno da je prebacivanje 1. bataljona otpočelo 7. X 1944. oko 18 časova a prebacivanje poslednjeg talasa Brigade završeno 8. X 1944. u 3 časa i da je borba u Surduku vođena do 23 časa. Ako bi se prihvatila verzija da su u odbijanju poslednjeg neprijateljskog napada u Surduku, tj. do 23. časa učestvovala kompletno oba bataljona (2. i 3. bataljon), što je malo verovatno i zbog malog kapaciteta najužeg mostobrana, onda ispada da je 1. bataljonu, ili 1/3 brigadnog sastava, trebalo više vremena (pet sati) nego za prebacivanje ostala dva bataljona koji su tada činili 2/3 njenog sastava. Pri svemu tome, treba imati u vidu i veliki broj civilnih lica koji su usložavali organizaciju prevoza. Oni su pridolazili sukcesivno i bilo ih je u svim talasima izmešano sa borcima.

Bilo kako bilo, treba reći da je ovo dotle najteže iskušenje Osme vojvođanske brigade uspešno prebrođeno. Puna dva dana i jednu noć, vodeći teške borbe u izrazito nepovoljnim terenskim i geografskim uslovima sa daleko jačim, iskusnijim i tehnički opremljenim neprijateljem, Brigada je njegovim tenkovima i tehnici suprotstavila hrabrost i srčanost svojih mladih boraca, dve protivtenkovske puške i nešto protivtenkovskih mina. Dobrom i smišljenom oclbranom i veštim komandovanjem, ona je ne samo izvršila svoj najodgovorniji ratni zadatak, nego i sačuvala živu silu i nanela neprijatelju ose-

tne ljudske i materijalne gubitke uz sopstvene gubitke od 5 poginulih, 8 ranjenih i 5 nestalih boraca..

— Šta je, Veseline, vesela vam majka!... Je 1' bilo »prpa Bato!?« — upitao je Gligorije Matić Giga, zamenik komandanta Brigade, komesara 2. bataljona Veselina Živkovića Vesu, koji se sa Janom Kovačom, jednim puškomitraljescem i Jeftom Jankovićem, zamenikom komandanta bataljona, poslednji iskrcao na suprotnu obalu.

— Lako se tebi zajebavati, moj Gigo. Pitao bih i ja tebe da li ti je »vesela majka« da si kao mi mokar k'o poljski miš! Ovaj naš čamdžija naterao čamac na neki sprud. Morali smo ga gurati do pola Dunava. A oni sa brega »dodaju nam gas olovnom kišicom« — odgovori mu Vesa dok je cvokoćući zubima cedio mokro odelo. Svi se ipak veselo nasmejaše, jer su pod nogama osetili čvrstu i slobodnu banatsku ravnicu...

U Orlovatu odenula se cela Brigada

»... Cela Brigada prešla je reku bez gubitaka, iako je na čamce bila osuta topovska paljba. Spasla nas je noć i skoro neverovatna brzina sa kojom je izvršeno prebacivanje. Odmah pošto smo stigli na drugu obalu, nastavili smo desetak kilometara marša, a zatim stigli u selo Opovo, gde smo zanoćili. Nastalo je opuštanje i, kakva ironija: posle tih prvih koraka na slobodnoj teritoriji, većina nas nije imala snage ni za večeru.

— Prvi dan u slobodi! Brigada kreće dalje, ovoga puta bez izgleda da će se za izvesno vreme sudariti sa naprijateljem. Mnogi od nas su se snabdeli odelima, kabanicama, obućom i čizmama zaplenjenim u jednom nemačkom magacinu. U pravcu Vel. Bečkereka (današ. Zrenjanina — prim. N. B.) putujemo kolima, drumom i po danu. Kako je sve to drugačije nego u Fruškoj gori!

Međutim, ni ovaj deo puta nije prošao nesmetano. U blizini Perleza na nas je osuta paljba iz mađarskih topova i minobacača sa još neoslobođene teritorije na desnoj obali Tise.

[51] Operativni dnevnik Štaba 8. brigade za dane 7, 8. i 9. X 1944.

Detonacije su praštale svud oko nas i za čas je kolona zaprega bila razbacana po njivama oko druma. No nikakvih gubitaka ni štete nije bilo. Kolona je opet brzo formirana i mi smo pošli dalje. Celim putem nailazimo na ostatke uništene nemačke ratne tehnike, koja svedoči o njihovom skorašnjem povlačenju...« Ovako je borac Dušan Karavidić u svom autentičnom ratnom dnevniku zabeležio prve korake i boravak Brigade u oslobođenom Banatu.

».. .Skela je pristala. Dočekali su nas banatski partizani i Rusi. Stupio sam na tie svog rodnog zavičaja, ali sam, kao i drugi drugovi i drugarice rođeni u Banatu, poneo u sebi Srem...

Još jednom su Surduk i Belegiš morali da osete fašističke zverstva. Nemci su bili zaposeli Dunav, naša Osma brigada je pred prelazak u Banat imala tešku bitku sa njima. Još jednom su fašisti činili čuda u ovim selima. Ubijali starce i starice, pljačkali, palili čitave ulice. Ali sada fašista tamo više nema i narod je siguran da je oslobođenje jednom zauvek stiglo. Srem se oslobađa u celini. On je to zaslužio, on je tome neobično mnogo doprineo, i on to ume da razume i ceni baš zato.

Žao mi je, veoma žao, što nisam mogao biti na prvom sremskom mitingu, gde ne bih morao ja govoriti, nego bi svaki drugi čovek, svaka druga žena ili dete moglo održati sadržajan govor o ceni naše slobode i značaju naših tekovina. Nemojte se ljutiti, dragi Banaćani i Bačvani, što vam često spominjemo Sremce kao primer. Nije to prebacivanje vama, nego zasluženo priznanje Sremcima!« Tako se književnik Jovan Popović oprostio sa slobodarskim Sremom i završio svoj članak objavljen u *Slobodnoj Vojvodini* 28. oktobra 1944. o svom zajedničkom putu u Banat sa Osmom vojvođanskom brigadom.

I Milorad Budimčić Mikica, koji je u svom sačuvanom ratnom notesu registrovao svako mesto i veću borbu kroz koju je Brigada prolazila, zabeležio je te prve korake Brigade u Banatu:

»Posle teških borbi i marša zanoćili smo u Barandi. Bili smo toliko umorni i iscrpljeni da smo jedva sačekali da poležemo. Sutradan je spontano nastalo veselje sa narodom. Naše raspoloženje pokvarila je jedna tragična vest. Poginuo nam je

Milan Dević Bruno, hrabri omladinac iz Indije i sekretar jednog skojevskog aktiva u 2. bataljonu. Pogodio ga je zalutali metak sa desne obale Dunava...«

Za vreme odmora u Čenti i Barandi, po naređenju Štaba Brigade i pod rukovodstvom Obaveštajnog odeljenja, manje izviđačke grupe i patrole krstarile su okolnim terenima u potrazi za razbijenim neprijateljskim ostacima. U selu Orlovatu jedna takva grupa natrapala je na ostavljeni nemački magacin vojne intendentske opreme. Bilo je to skladište nemačkih vazduhoplovnih jedinica sa aerodroma u Ečki, koji je napušten u brzini gotovo netaknut. Odmah je obavešten Štab Brigade, koji je tamo uputio intendenta Brigade Vlajka Kalauzovića sa potrebnim brojem ljudstva i zaprežnih vozila. Ubrzo su svi borci i jedinice koji su imali slabu odeću i obuću bili kompletirani. Ostatak opreme stavljen je na raspolaganje vojnopozadinskim organima.

— Najviše smo se obradovali kišnim kabanicama sa kapuljačama i nemačkim vazduhoplovnim uniformama plave boje — seća se Mita Bugarski. — Bile su to, doduše, letnje, platnene uniforme i dobro su učinili svi oni koji su zadržali i svoju zimsku, toplu odeću. Oficiri su dobili i nove čizme, neka kombinacija platna i kože koje su nam kasnije, na blatištima Kazuka, zajedno sa kabanicama i te kako koristile...

— U Zrenjaninu Rusi su saznali da mi u našim magacinima imamo još ovih kabanica pa navalili, traže da im to ustupimo jer to, kažu, pripada njima kao ratni plen — priseća se tog događaja Spasoje Anojčić Kića, koji je zajedno sa M. Koricom Kovačom i 3. bataljonom ostao u Zrenjaninu još neko vreme u ulozi Komande garnizona. — Ne znajući kako da se odbranim, jer je ta oprema bila namenjena za formiranje nove vojvođanske brigade, obratio sam se drugu Jovanu Veselinovu Žarku.

— Upitaj ti njih, Kićo: »Kak vaša familija?« — odgovori mi Žarko. — Ako ni to ne pomogne, a ti ih onda uputi kod »sekretara ABKOMA!« Ja ću već znati kako da postupim... Tako sam i učinio i sačuvao ovu opremu za naše jedinice..

[52] Ispostavilo se, da su to ruski oficiri tražili na svoju ruku i zato, čim je zatraženo da se legitimišu ili kad se pomene ime sekretara Pokrajinskog komiteta Partije, oni bi se udaljavali.

Nezaboravni dočeci Brigade u Petrovgradu i Senti

— Istog dana u sumrak (10. X 1944) Brigada se pojavila na ulicama Petrovgrada — piše Milan Korica Kovač u pomenutom delu *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada.* — Odmah zatim našla se cela Brigada na večeri u jednom hotelu. Posle toga prisustvovali smo svi pozorišnoj predstavi koju je u našu čast priredila kolturna-umetnička ekipa 3. ukrajinskog fronta Crvene armije. Iznenađenje za iznenađenjem — nakon toliko vremena najtežih uslova života, odjednom smo se našli kao u nekom drugom svetu. Dvorane hotela i pozorišta izgledale su većini nas prosto kao doživljena bajka, nešto o čemu smo jedva i sanjali kraj logorskih vatri po Fruškoj gori ili bosanskim planinama.

Četiri dana provedena u Petrovgradu, spavanje u udobnim krevetima u kasarnama, izgledali su starijim ratnicima kao neki nestvarni san. Navikli na dotadašnje uslove, a znajući da rat još traje, neki su se već počeli pitati: zašto već ne krećemo dalje? Vreme od 9. do 13. oktobra bilo je dovoljno za odmor i osveženje boraca, za sređivanje jedinica. Pre nega što je napustila Zrenjanin, Brigada je po odluci Glavnog štaba Vojvodine podeljena. Naime, 3. bataljon je izdvojen da posluži kao jezgro za formiranje Četrnaeste vojvođanske brigade. Stoga se on zadržao u Petrovgradu do 19. oktobra, da bi zatim krenuo preko Bečeja ka Novom Sadu i Bačkoj Palanci. ..

I *Slobodna Vojvodina* u svom prvom broju štampanom u slobodnom Petrovgradu pozdravila je dolazak Osme vojvođanske brigade u Banatu:

> »Velika je radost za narod Banata bio dolazak Osme vojvođanske brigade naše junačke Narodnooslobodilačke vojske. U Petrovgradu je ona svečano dočekana a bratska Crvena armija joj je priredila odličan koncert i bioskopsku predstavu.
>
> Osma vojvođanska brigada je prva jedinica naše regularne Narodnooslobodilačke vojske koju su Banaćani videli i s kojom se Crvena armija na svom putu kroz Banat srela, pošto su u Banatu operisali samo naši partizanski odredi. Zato je ova brigada ostavila jak utisak svojom disciplinovanošću, bodrošću, vedrinom, izgledom i naoružanjem...«

— U Zrenjaninu naš 2. bataljon bio je smešten u Fabrici duvana — priča Anka Đukić Crna, delegat voda 2. čete. — Po-

red veoma lepih utisaka sa dočeka i boravka u dotada najvećem slobodnom gradu naše Pokrajine, ostao mi je u sećanju i jedan neprijatan doživljaj. U potrazi za ostacima neprijateljske vojske, pretresu kuća i hapšenju petokolonaša saznali smo da su na zrenjaninskom groblju primećeni nemački vojnici. Komandir naše čete Ciga poveo nas je odmah tamo i pošto smo blokirali groblje otpočeli smo pretres. Nemce smo pronašli u nekoj kosturnici. Pružili su nam žestoki otpor dobivši pozive na predaju. Pozvala sam tada bombaše i pošla na njih s bombama u rukama. Ranjena sam i pre nego što sam uspela da bacim bombu. Rana, doduše, nije bila teža. Nemci su likvidirani, ali meni je bilo krivo što su mi pokvarili ono veselje i raspoloženje koje je tih dana zahvatilo svakog našeg borca i narod Zrenjanina...

— Posle dva dana provedena u Petrovgradu, dobio sam naređenje da sa prethodnicom Brigade pođem u Potiski Sveti Nikola, malo selo na levoj obali Tise — osvežava svoje sećanje Mikica Budimčić pribeleškom iz svog ratnog notesa.

— Naš zadatak je bio da pripremimo forsiranje reke Tise za našu Brigadu i pređemo u njenom prvom talasu. Drugim rečima, trebalo je, već posle nekoliko dana premostiti još jednu veliku reku, obrazovati i odbraniti još jedan mostobran (koliko će ih samo biti za našu Brigadu do kraja rata?) i otvoriti put na zapad ne samo našim jedinicama, već i Crvenoj armiji, koja je već nekoliko dana pokušavala da se prebaci na desnu obalu Tise kod Ade, Bečeja i Titela. Svi naši obaveštajni podaci govorili su nam da će Nemci i Mađari posle povlačenja iz Rumunije pružiti jaku odbranu na desnoj obali Tise i da se tamo još užurbano ukopavaju. U to smo se mogli uveriti i sopstvenim očima kada smo kod Perleza, na putu prema Zrenjaninu, iznenada zasuti jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom sa suprotne obale Tise. Otud nije ni čudo što smo ovde, u Potiskom Svetom Nikoli, očekivali veliki okršaj, još teži možda nego u Surduku.

Po dolasku u selo, uveli smo stroge mere pripravnosti i maskiranja. Danju smo ograničili svako kretanje i organizovali osmatranje suprotne obale. Noć smo iskoristili da prikupimo sve čamce iz okoline. U najvećoj tajnosti prikupili smo dvadesetak čamaca različite veličine. Bilo je najviše malih ribarskih i tzv. čakiji, u koje je moglo stati jedva 4—5 boraca.

Pripremljena je i jedna skela, ali ona se mogla iskoristiti tek pošto se na suprotnoj obali obrazuje najuži mostobran. Uveče 12. oktobra u selo su pristigli i ostali delovi Brigade. Dok su se borci razmeštali po kućama radi odmora, zamenik komandanta Brigade Gligorije Matić Giga obišao je mesto prelaza. Nepopravljivi optimista i šeret po prirodi, obratio se komesaru 1. bataljona Milanu Georgijeviću Fricu:

— E, moj Milane, jabuko sa grane! Posmatrao sam te ono u Surduku kad smo ulazili u prvi čamac na Dunavu. Ti koji si odrastao na Dunavu i naučio da plivaš u svom Krčedinu, odmah si počeo da otkopčavaš šinjel i odšniravaš cipele. Ja, koji nisam znao da plivam, rekao sam ti: »Meni neće pomoći ni Panta s gaćama!« i još čvršće stegao ivicu čamca. Mislio sam, čamac ne može potonuti, pa kud on tud i ja. Tamo su bar na jednoj obali bili Rusi, a na drugoj naši, pa negde će me valjda izvući... Ovde će biti malo drugačije. Nemci će nas, verovatno, »oduševljeno« dočekati i zato je možda bolje ostaviti na nogama cipele. One će te povući dublje u vodu i tako zaštititi od »olovne kišice« koja će početi da pada taman kada mi krenemo. ..

Gigin »crni humor« primili smo kao i uvek sa velikim odobravanjem, ali i kao upozorenje da se iz raspevanog oduševljenja i osećaja slobode koja nas je zahvatila u prolazu kroz Banat vratimo u surovu stvarnost rata. Ipak, razmišljao sam vraćajući se u svoju bazu na spavanje, vredelo je živeti i boriti se i za ono nekoliko dana doživljenih u slobodnom Banatu i Zrenjaninu...

Probudili su nas kad su tek drugi petlovi zapevali u selu. Brzo smo se okupili na obali Tise. Nebo na istoku je crveno. Po blagom povetarcu osećamo da će dan biti lep i jutro prijatno i toplo. Čamcima prilazimo u najvećoj tišini, bez ikakvog šuma i meteža. Dogovaramo se šapatom i dodirom lakata u slabinu. Tako ulazimo i u čamce. Svima je metak u cevi. Tiho, gotovo nečujno, otiskujemo čamce od obale. Vesla kao da klize po površini vode. Napetost raste. Kažiprst je na obaraču. Kroz jutarnju sumaglicu, oči već ukočene od usmerenosti u jednom pravcu najzad naziru suprotnu obalu. Iz sela zapevaše i treći petlovi. Neprijatelj još ćuti. Kao da se u zemlju sakrio. Sigurno nam priprema krvavo iznenađenje na samoj obali. To još više povećava našu uznemirenost. Sa još većom strepnjom

prilazimo i samoj obali. Sad će verovatno plotunom!... Groznič̆ave misli prekida mi prodorni glas jednog našeg borca koji je prvi uskočio u duboki nemački rov na obali:

— Pa ovde nema nikog! Nemci su pobegli!

Iskačemo svi na obalu i ne čekajući da čamci zaparaju muljevito dno. Iznenađeni smo i začuđeni. Pomno pretražujemo napuštene neprijateljske rovove i ne verujemo svojim očima. Pretpostavljajući da je ovo još jedno lukavstvo neprijatelja, oprezni komandiri sređuju svoje jedinice i kreću prema Senti. Neprijatelj se sigurno izvukao na sledeću liniju odbrane i sad hoće da nas ovako nagomilane šatre vatrom svoje artiljerije. Ali tek što smo zakoračili od obale, doživeli smo još jedno iznenađenje, ništa manje od onog prethodnog, čak i mnogo prijatnije.

Umesto neprijatelja, nama u susret, skoro trčeći, sa zastavama u rukama hitali su razdragani građani Sente. Zastali smo u nedoumici: »Ukoči oružje!« — komandovali su rukovodioci svojim borcima. Plašeći se da neko u ovim naglim psihičkim preokretima ne opali metak. Prihvatili smo ispružene ruke radosnih Senćana, pionira i omladine. Mnogi su se gušiii u suzama, klicali toliko željenoj slobodi, našoj vojsci i drugu Titu. Tako zagrljeni, sa pesmom na usnama, ušli smo u grad. Tu nam je priređeno pravo slavlje i nezaboravan doček...

Sta se to, u stvari, dogodilo kod Potiskog Svetog Nikole i gde su se izgubili Nemci koje su borci Osme brigade sve do 12. oktobra posmatrali kako se utvrđuju na suprotnoj obali?

Odgovor na ovo pitanje može se dobiti uvidom u opštu situaciju na tom delu fronta i hronologiju događaja. Dejstvujući na debrecinskom pravcu i usmeravajući svoj pravac glavnog udara prema Budimpešti, trupe 2. ukrajinskog fronta su tih dana na širokom frontu izbile na levu obalu Tise. U nezadrživom naletu, 37. i 46. armiji ovog fronta polazi za rukom da 11. oktobra zauzmu važnu saobraćajnu raskrnicu Segedin i da iz pokreta forsiraju Tisu i usmere svoja dejstva na severozapad prema Baji i Kiškunhalašu. Tako se dogodilo da je još istog dana, dejstvujući na levom krilu 46. armije, 31. gardijski korpus zajedno sa Subotičkim NOP odredom oslobodio Suboticu.

Osetivši da je levo krilo kod Sente i Kanjiže iznenada ostalo ugroženo i otvoreno za udar sa severa, Komanda Grupe armije »F« naređuje svojim jedinicama u Bačkoj da se povuku na liniju Bajmok—Bačka Topola—Ada i da se osloncem na Telečku visoravan, rečice Čiker i Krivaja, kao i na već postojeće fortifikacijske objekte na Tisi i Velikom kanalu zaustavi dalje napredovanje sovjetskih i naših jedinica prema južnoj Bačkoj. Trebalo je, dakle, trupe 2. ukrajinskog fronta zadržati što dalje od Beograda, Srbije i Srema, gde je tek počinjala odlučujuća bitka. To objašnjava i zašto su Sombor i Novi Sad oslobođeni čitavih deset dana posle Sente i Subotice i zašto su Nemci tako žestoko kidisali na naše i ruske mostobrane na Tisi kod Bečeja i Titela...

— U Senti smo ostali samo nešto više od pola dana, ali to što smo u njoj doživeli ostalo nam je u doživotnoj uspomeni — tvrdi Janko Kovač Slovak, koji je u to vreme bio kurir u Štabu Brigade. — Bio je to zaista trijumfalni i veličanstveni doček — kaže Janko. — Od ulaska u Sentu pa do centra bili smo zasipani cvećem, posipani žitom, uvezivani peškirima. Narod je išao sa nama i za nama ulicama, klicao, pevao, radovao se slobodi. U centru je bio podignut slavoluk i postavljen dugački sto za celu Brigadu. Svud okolo, sa krovova i prozora vijorile su se jugoslovenske trobojnice sa zvezdom petokrakom u sredini, zvonila su crkvena zvona, za vreme bogatog ručka dve muzičke grupe svirale su partizanske pesme, pevalo se i nazdravljalo. Na tribini su se redali govornici. Veselje je potrajalo i posle ručka. Prilikom ispraćaja na železničku stanicu sa Brigadom je krenuo i veliki broj dobrovoljaca. Među njima je bilo najviše Srba, dece srpskih dobrovoljaca i kolonista, povratnika iz mađarskih logora i zatvora...

Ukrcali smo se u voz i onako veseli, siti i raspevani nismo ni osetili kad smo stigli u Suboticu.

U Subotici — ratna atmosfera

— Spustila, se već noć kada smo se iskrcali na subotičkoj želczničkoj stanici. Na sve strane videli su se tragovi nedavne borbe. Tu smo saznali da je na dan oslobođenja, dva

dana pre našeg dolaska, u žestokom okršaju na železničkoj stanici poginuo hrabri komandant Subotičkog partizanskog odreda Jovan Mikić Spartak. Umesto parola i slavoluka, sa udaljene periferije grada čula se pojedinačna puščana i mitraljeska vatra. Sa severa od Tompe i Kelebije dopirala je neujednačena topovska i minobacačka vatra. Nešto se slično događalo i na jugu između Subotice i Bačke Topole. I tamo je nešto tutnjalo i sevalo u toj burnoj oktobarskoj noći.

Nalazeći se negde na sredini, kao u nekom vatrenom koridoru, otvorenom jedino prema istoku, prema tek oslobođenoj Senti i Banatu — Subotica, taj najveći vojvođanski grad na severu, onako pritajen i zamračen, delovao je nekako uzdržano i zaplašeno. Bila je to jedna sasvim drukčija atmosfera od one u Senti — prava ratna, frontovska. Oko grada su još kružile manje i veće grupe mađarske i nemačke vojske, koje su se povlačile sa fronta na Tisi i pokušavale da se probiju do Dunava i do svojih jedinica kod Bačke Topole i na Velikom kanalu. Grad su nadletali nemački avioni, stvarajući tako psihozu straha i nesigurnosti — pričaju o tom događaju Mikica, Recko, Vesa, Ljuba Radošević...

»... U gradu je neka čudna tišina. Nad njim lebdi nekakav neuobičajeni mir. Narod je budan, ne spava. Još je u njemu više strepnje i neizvesnosti nego radosti. Okupator je svojim zlodelima i postupcima uterao veliki strah stanovništvu. O partizanima su ispredane čudovišne priče. Neprijateljska propaganda je još prisutna. Zato sada neki još strahuju, proviruju kroz prozore, odškrinute kapije, sašaptavaju se preko plotova sa komšijama, doturaju jedni drugima najnovije vesti, upoređuju, komentarišu, proveravaju.. . I dok su malene ali odvažne snage Subotičkog partizanskog odreda čvrsto zbijale svoje redove, čuvale grad od iznenadnog povratka i upada razbijenih okupatorskih jedinica, održavale red i obezbeđivale normalan život i rad, u grad su nakon tri dana stigli bataljoni Osme vojvođanske brigade. Kako nisu najavljeni, nisu ni dočekani onako kako je dočekan Subotički partizanski odred na dan oslobođenja...« Ovako je Ivan Bašić iz Subotice, koji je tih dana postao borac Osme vojvođanske brigade opisao ulazak Brigade u Suboticu.

Biće to prvi, varljivi utisak boraca Osme vojvođanske brigade iz njihovog prvog susreta sa Suboticom. Već posle

dvadesetak dana provedenih u ovom gradu, Subotica će za njih postati nešto sasvim drugo, deo njih samih, grad koji će biti neraskidivim nitima i za sva vremena povezan za borbeni put Osme vojvođanske brigade. Takvu prisnu i spontanu vezu između jednog velikog grada na severu naše zemlje i jedne regularne jedinice naše Naronooslobodilačke vojske teško da će naći, čak i tamo gde je neka naša jedinica daleko duže boravila i neposredno učestvovala u oslobođenju tog grada.

Na železničkoj stanici Brigadu je sačekao Miloš Tadijin, tadašnji komandant grada, koji je pre toga bio zamenik komandanta Subotičkog partizanskog odreda. On je Vladimira Brankovića Gadžu, — koji je posle Milana Korice Kovača, kada je ovaj ostao u Zrenjaninu radi formiranja Četraneste brigade, preuzeo dužnost komandanta Osme brigade — upoznao sa situacijom u Subotici i njenoj okolini. Posebno je ukazano na potrebu da Brigada preuzme na sebe obezbeđenje važnijih privrednih objekata u gradu pa i od upada neprijatelja u sam grad, naročito sa severa, od Kiškunhalaša i sa pravca severoistoka, od Segedina i Horgoša, gde su još vođene borbe. To je i učinjeno. Već sutradan »Brigada je uputila u pomoć 111. ruskom puku svoj 1. bataljon, koji je u rejonu Tompe ostao na položaju 24 časa«.[53]

Sa železničke stanice. Brigada se uputila u kasarnu na Palićkom putu. Komesar bataljona Subotičkog odreda Jovica Jerkov pobrinuo se da Brigadi obezbedi hranu. Iz fabrike »Hanđa« (danas »29. novembar«) dovezena su dvoja kola salame i suhomesnatih proizvoda...

Subotički partizanski odred i oslobođenje Subotice

Posle krvavih pokolja od strane mađarskih fašističkih okupatora u zimu 1941/1942, teških gubitaka i krize ustanka u Bačkoj, došlo je do obnavljanja pokrajinskog rukovodstva i povezivanja sa Sremom, a zatim do oživljavanja NOP-a u Bačkoj. Tako je krajem 1943. i početkom 1944. godine u Su-

[53] Operat. dnevnik Brigade, Arhiv VII, k. 1402, br. 35—38.

botici, tom najsevemijem delu naše zemlje, došlo do oživljavanja rada partijskih i skojevskih organizacija, osnivanja Gradskog komiteta KPJ i SKOJ-a, Gradskog i rejonskih NOO, Odbora AFŽ-a i drugih oslobodilačkih organizacija. Oni su razvili živu aktivnost u političkom radu sa narodom, prikupljanju pomoći i pripremanju uslova za pokretanje oružanih akcija na ovoj za partizansku borbu veoma nepovoljnoj teritoriji.

Da bi se pospešio razvoj oružane borbe, po odluci Glavnog štaba Vojvodine, krajem avgusta iz vojvođanskih jedinica u Sremu izvučeni su iskusniji borci — Bačvani i dobro naoružani i opremljeni, sa dosta municije i eksploziva, upućeni u Bačku. Jedna takva desetina upućena je na teritoriju subotičkog sreza da posluži kao jezgro za formiranje Subotičkog partizanskog odreda. Već i sam marš ove desetine, preko ravne i okupirane Bačke, dug blizu 120 km, predstavlja svojevrstan podvig.

Njihova pojava i prve akcije koje su odmah usledile u okolini Subotice uneli su pravu pometnju u redove neprijatelja i spontano raspoloženje naroda koji ih je radosno prihvatio i svestrano pomagao. U svom prvom izveštaju članu Pokrajinskog komiteta Gezi Tikvickom, Jovan Mikić Spartak, komandant Odreda, koji je već posle desetak dana narastao na 50 boraca, piše:

»... Narod je ovde sjajan!... Prosto neverovatno, teško je opisati sa kolikim oduševljenjem nas dočekuju. Tri četvrtine bunjevačkih salaša su spremni da nam budu baze. Bunjevci su se, izgleda mi, potpuno probudili, široko nam otvaraju srca i domove, plaču od radosti kada se na pragu pojavimo...

Meni je već neugodno šta se radi kada dođemo u neku kuću. Sakupi se, protivno svim uputstvima i naređenjima o konspiraciji, ceo komšiluk (‚Ovo je naš. Ovo je naš!' — kaže nam gazda salaša tako da sam jednom sasvim spontano uzviknuo: ‚Pa tu je ceo narod naš!'), pa se tu onda kolju pilići, prasići, otvaraju flaše sa kompotom, peku palačinke i fanci — jednom rečju, nastaje čitavo slavlje i veselje kao na svadbi. Jedino ne shvataju kako to da ne pijemo vino. Jedan gazda salaša (uzeli smo ga za informativca Odreda) nam je svima nabavio odela... Da imamo oružja, mogli bi da zauzmemo, odnosno oslobodimo i samu Suboticu ili logor u Topoli — toliki je broj onih koji bi da nam pristupe. I pored rigorozne se-

lekcije, već nas je u samom Odredu 50. Naoružani smo sa sledećim naoružanjem: 1 puškomitraljez, 7 mitraljeta, 19 pušaka, 18 revolvera i svega 17 bombi... bilo bi veoma poželjno da nam pošaljete bar jedan ‚Džon-Bul', što više bombi, koju pušku i eventualno jedan puškomitraljez.. .«[H]

Za nešto više od mesec dana Subotički odred izveo je dvadesetak oružanih akcija, od kojih su najznačajnije dizanje u vazduh električne centrale u Subotici i borba za oslobođenje Subotice. Upad Subotičkog odreda u Suboticu 10. septembra 1944, predstavlja ne samo njegovu najavu na ovom terenu, koja je daleko odjeknula, nego i veoma poučan primer uspešne partizanske diverzije. Jedan od desetorice učesnika u drskom napadu na električnu centralu u neposrednoj blizini konjičke kasarne i žandarmerijske postaje, kao i garnizona prepunog fašističke vojske, bio je i Jovica Jerkov, komesar bataljona u Subotičkom odredu i kasnije u Osmoj vojvođanskoj brigadi. Evo kako je on opisao ovu akciju:

»... Doneta je odluka da se krene na glavni ulaz jer je sporedni u međuvremenu bio zatvoren. Pošto nismo našli odgovarajuće merdevine, zaobišli smo ogradu i izbili na glavni put. Išli smo pored samih kuća. Putem su prolazili kamioni sa vojskom i poneka limuzina sa oficirima. Ulaz u centralu bio je oivičen zelenilom-puzavicom. Pred žandarmerijskom postajom, prekoputa od centrale, nismo videli žandarma, ali se odnekud čuo bat njihovih cokula.

Vrata na centrali su bila samo pritvorena. Spartak ih otvara širom i ulazi prvi. Tiho smo šmugnuli za njim i za čas se našli u centrali.

— Hej, ko ide!? — viknu stražar na mađarskom jeziku.

Praveći se da nismo čuli njegov poziv, produžili smo pravo prema njemu, sa uperenim oružjem. Zastao je kao omađijan, očiju prikovanih za cev našeg puškomitraljeza, a puška mu u ruci. Voja ga brzo razoruža — predao se bez otpora, ukočen i preneražen od straha. Miloš upire u njega automat i naređuje mu da ga vodi do sledećeg stražara. Za nekoliko minuta privodi i preostalu trojicu. Na ulaz postavljamo našeg stražara. Svi ostali ulazimo u zgradu. Upravo je isticala ponoć.

[54] Pismo J. Mikića Spartaka od 24. IX 1944, Gradski muzej Subotica, inv. br. 811/8.

Radnici u centrali nemo nas posmatraju.

— Dođite svi ovamo, brzo! — doviknuo im je Spartak.

Začas su ise okupili u jednom uglu prostorije. Za to vreme Voja je već postavljao eksploziv na transformator.

— Ima li još koga u centrali? — pita Spartak.

— Nema, svi smo ovde — odgovara jedan, bled kao krpa.

— Mi smo jugoslovenski partizani, onesposobićemo centralu — objasnio im je Spartak. — Vojo, pali!

Tek što je štapin počeo da gori, jedan od prisutnih sav izbezumljen viknu:

— Moja žena je gore, sa detetqm...

To je bio taj, takozvani komesar. Stanovao je na spratu iznad centrale.

Istog trena Spartak potrča niz stepenice.

Štapin je, doduše, bio sporogoreći, ali je postajao sve kraći i kraći. Svima nam je zastajao dah, a Spartaka još nema.

Voja je već spremao makaze da preseče štapin, kad se konačno pojavio Spartak. U ruci je nosio dete, a za sobom vukao unezverenu ženu.

— Svi napolje! — viknuo je još sa stepeništa.

Istrčali smo na ulicu. Na drugoj strani ulice, pred žandarmerijskom stanicom, stražar se mirno šetao.

Odjeknula je detonacija.

Subotica je ostala u mraku. Akcija je uspela..

Desetog oktobra 1944. štab Odreda nalazio se u Skenderevu u bazi Lajče Jaramazova kada je dobio izveštaj da su u Aleksandrovu i Malom Bajmoku primećene prethodnice Crvene armije. Spartak je naredio da se odmah prikupe borci iz obližnjih baza u Tavankutu. Za nekoliko časova prikupilo se Oko 40 boraca. Na raspolaganju su imali i jedan kamion koji su pre toga zaplenili u Subotici. Natovareni na kamion, 10. oktobra u 21 krenuli su iz Skendereva prema Subotici. Pred Malim Bajmokom Odred se sreo sa izviđačkim delovima 40. gardijske streljačke divizije 31. streljačkog korpusa 46. armije 2. ukrajinskog fronta. Posle veoma srdačnog pozdravljanja, razmene oružja i informacija o neprijatelju, sporazumeli smo se da radi zajednič-

[55] *Bilten* 8. vojvođ. brigade, br. 10/83.

kog sadejstva i veze u Odredu ostane jedan crvenoarmejac. Za to vreme, Miloš Tadijin, zamenik komandanta Odreda, pošto jc znao da vozi, vratio je kamion po još jednu grupu boraca. Po pristizanju i sledeće grupe iz Skendereva, Odred je krenuo u Suboticu.

Ne nailazeći na otpor neprijatelja, Odred je u 21 čas izbio Somborskim putem u centar grada. Na prilazu Gradskoj kući, po ranije sačinjenom planu i rasporedu, kroz Štrosmajerovu ulicu uputila se jedna četa sa komandantom bataljona Tivadarom Felegijem Radenkom na čelu. Njihov zadatak je bio da zauzmu poštu. Tamo, međutilm, nije bilo neprijatelja. Drugi, veći deo Odreda, na čelu sa komandantnom Jovanom Mikićem Spartakom i komesarom Jougenom Njaradijem Stenjkom, uputio, se prema železničkoj stanici.

Na prilazu stanici iz parka, na Odred je otvorena vatra. Mikić je tada naredio da se stanica opkoli i zauzeme na juriš. Ostavljajući sa severne strane svoga zamenika Miloša Tadijina, Mikić je sa grupom boraca obišao stanicu sa južne strane i prvi izbio na peron. Upadajući tako iz jedne u drugu prostoriju, pozivao je neprijateljske vojnike na predaju. Jedan oficir je odbio predaju i pištoljem smrtno ranio hrabrog komandanta Subotičkog odreda i čuvenog predratnog atletičara Jovana Mikića Spartaka. Saznavši za njegovo ranjavanje, borci su pošli u odlučujući juriš i ubrzo skršili i poslednji otpor neprijatelja. Tom prilikom ubijeno je oko 30 a zarobljeno više od 200 neprijateljskih vojnika.

Ujutru, oko 9 časova, 11. oktobra, iznenada, kada to više niko nije očekivao' u blizini železničke stanice pojavila su se tri kamiona nemačkih vojnika. Grupa boraca koja se sa komandantom bataljona Tivadarom Felegijem Radenkovom zatekla na železničkoj stanici bila je zasuta vatrom, na koju je odgovorila još žešće. Osetivši da su naišli na »tvrd orah«, Nemci su se povukli prema severu. Na žalost, u toj kratkotrajnoj borbi na železničkoj stanici ostao je mrtav još jedan komandant iz Subotičkog odreda. Bio je to Tivadar Felegi Radenko, student iz Novog Sada i borac Sremskog odreda od 1943. godine.

Odmah posle proterivanja ove grupe Nemaca, u potrazi za njima u Suboticu je upao jedan eskadron ruske konjice. »Upi-

tali su nas za Germance!« — navodi Jovica Jerkov i dodaje: »vratili su se brzo. Nemce nisu stigli. Ali su pokupili naše zarobljenike i poveli ih sa sobom.«[56]

Tako se završio kratak ali uspešan borbeni put Subotičkog partizanskog odreda. Dva dana posle ulaska Osme vojvođanske brigade u Suboticu u njen sastav ušao je i kompletan Subotički NOP odred sa oba svoja bataljona. Za Brigadu će to predstavljati veliko borbeno i kadrovsko ojačanje jer su, kako smo victeli iz SpartaKuvog pisma, u Udiea pirmani borci posle veoma »rigorozne selekcije« (zdravi i mladi ljudi, koji su služili vojsku i bili poiitičK'i opredeljeni za NOP).

Oko upotrebe i učešća sovjetskih jedinica u Samom gradu, za osloDođenje grada iuoouce, ima neKin neslaganja u našoj i sovjetskoj lsioriogratiji pa i dokumentaciji. UuK se u sovjetsKoj lstonogranji osioooaenje Subotice pripisuje isključivo 4U. garu. strelj. diviziji JI. str. Korpusa (Mmasjan, /.aharov, izveštaj btaoa fo. armije ur. *ooz* od li. a lyttj, uuiie se a na^iin posieratnim napisima i hronologijama govori isključivo o SubotičKom partizanskom ouredu u^{y}i- uuuajic, *amen* o. vuis, or. o//*+; *t.* reric, *Msiuen,* br. Jovica JerKov, *nuten* Dr. 1U/öj; *tironoiogija Muzeja revolucije vojvodine* i dr.}. Slično je i sa datumom oslobođenja Subotice. Kod nas se uglavnom govori o 1Ü. oktooru Kao danu oslooodenja subotice, u sovjetskoj literaturi i dokumentaciji izričito se tvrdi da je to Dilo 11. oktobra, dakle istog dana Kada je oslobođen i Segedin.

fo našem mišljenju, najtačnija zabeleška data je u *Hronologiji oslob. borbe naroda Jugoslavije,* gde se za 11. oktobar kaže da su na taj dan »Subotički partizanski odred i prednji delovi 31. gardijskog streljačkog korpusa oslobodile Suboticu«. Jer, sasvim je logično da je oslobođenje Subotice u neposrednoj vezi sa tzv. debrecinskom operacijom i dejstvima 2. ukrajinskog fronta (6—27. X 1944) i da su jedinice 31. streljačkog korpusa i njegove 40. gard. streljaćKe divizije razbivši spoljnu ouoranu na l'isi i na prilazima Subotice omogućile Subotičkom NOP odredu da uspešno izvede svoj napad na železničku stanicu u Subotici. I obratno. Malobrojnom prednjem odredu 40. gard. streljačke divizije i te kako je dobro došla pomoć i sadejstvo Subotičkog NOP odreda u oslobođenju i održanju u svojim rukama ovog veoma značajnom saobraćajnog i velikog ekonomskog i kulturnog centra kakav je u to vreme bila Subotica. Otuda je i svaka isključivost i majorizacija u našoj i sovjetskoj istoriografiji istorijski neodrživa i štetna.

Povratak 3. bataljona u sastav Brigade

Napred je već rečeno da je 12. oktobra u Zrenjaninu, po odluci Glavnog štaba Vojvodine, iz Osine vojvođanske brigade izdvojen njen 3. bataljon, koji je 'trebalo da posluži kao kadrovsko jezgro za formiranje nove — Četrnaeste vojvođanske brigade. Sa tada najjačim 3. bataljonom ostao je i komandant Osme brigade Milan Korica Kovač, koji je predviđen za komandanta nove, Četrnaeste brigade, kao i Spasoje Anojčić Rića, omladinski rukovodilac Osme brigade, koji je određen za političkog komesara nove brigade. Za komandanta. Osme brigade postavljen je njen dotadašnji komesar Vladimir Branković Gađa. Njegovu dužnost preuzeo je Uroš Ostojić Đetić, pored svoje dotadašnje funkcije zamenika ^političkog komesara, a za načelnika Štaba je došao kapetan Rudolf Akrap, koji se dotle nalazio na radu u Glavnom štabu Vojvodine.

Nakon odlaska Brigade za Suboticu, 3. bataljon se zadržao u Zrenjaninu do 19. oktobra. Međutim, do formiranja nove, Četrnaeste vojvođanske brigade nije došlo sve do 11. novembra i to u Bačkom Petrovcu od boraca slovačke narodnosti. Iz naše dokumentacije nismo utvrdili decidirani odgovor zašto je ovako postupijeno i kako je došlo do iz'mene odluke Glavnog štaba Vojvodine. Po mišljenju Spasoja Anojčića Kiće i Milana Korice Kovača, jedan od glavnih razloga je bio i nedostatak iskusnih rukovodećih kadrova za kompletiranje štabova bataljona i komandi četa. Naime, najveći deo rukovodećih kadrova iz rasformiranih banatskih odreda raspoređen je u Dvanaestu vojvođansku brigadu, koja je 8. oktobra formirana u Vojlovici kod Pančeva, i Trinaestu vojvođansku brigadu, obrazovanu 13. oktobra u Kikindi. Ove dve brigade apsorbovale su i najveći deo boračkog sastava i dobrovoljaca. Sem toga, veliki deo proverenih kadrova povučen je na rad u novoformirane vojnopozadinske organe, Vojnu upravu, organe vlasti i si.

— Kada sam se u Zrenjaninu obratio sekretaru Pokrajinskog komiteta drugu J. Veselinovu Žarku sa rečima da nam je u 3. bataljonu ostalo samo 17 članova Partije, nešto kandidata i 45 članova SKOJ-a i da nemamo dovoljno iskusnih rukovodilaca za štabove bataljona, on se složio da se formiranje nove

brigade odloži za kasnije — kaže Spasoje Anojoić Kiča." — Mi •pmo tada preuzeli ulogu Komande garnizona u Zrenjaninu, a 19. oktobra dobili smo naređenje da se preko Bečeja i južne Bačke vratimo u sastav svoje, Osme vojvođanske brigade.

— Ta maršruta nije slučajno izabrana — nastavlja dalje Kiča. — Trebalo je, preko slobodarske šajkaške, Titela, Novog Sada i Bačke Palanke i srednje Bačke, odakle se okupator tek povlačio, napaćenom narodu najaviti dugo očekivanu slobodu. Dobili smo punu slobodu odlučivanja i bližeg preciziranja pravca kretanja i načina dejstva na ovom još nesigurnom terenu i putu dugom skoro dve stotine kilometara...

— Preko Melenaca, Kumana i Bečeja stigli smo 20. oktobra oko 2 časa do mosta kod Bačkog Gradišta — nastavlja dalje Milan Korica Kovač. — Tu nam je priređen doček iz mitraljeza. Iako je bio upozoren da se u ovom selu još nalaze Nemci, komandir čete koja je nastupala na čelu bataljona nije tom upozorenju pridavao važnost. I kad se našao pred mitraljeskim rafalima, skočio je odmah sa konja u kanal pun vode. Za tren pka isprazniše se fijakeri i kola trupne komore. Intendanti i pomoćno osoblje brzo su se našli u prvom borbenom redu, jer tu je ipak bio najsigurniji zaklon. Tek u svanuće bataljon je uspeo da odbije neprijatelja i nastavi put prema Žablju i Čurugu. Posle jedne neprijatne rasprave sa meštanima Čuruga, koji su na svoju ruku pozatvarali neke domaće izdajnike, učesnike u čuvenom pokolju Srba u zimu 1942. godine, želeći nad njima da izvrše odmazdu, Kovač dalje nastavlja:

— U Temerinu i Bačkom Jarku zadržali smo se 22. oktobra. Malo smo se odmorili i pokušali da ispitamo situaciju u Novom Sadu. Nii od koga nismo uspeli da dobijemo nikakve podatke. Ipak smo krenuli za Novi Sad. Pošli smo oprezno, jer je pred nama bio jedan veliki grad. U grad smo ušli Kisačkom ulicom. Deo bataljona išao je u koloni, držeći se kuća, spreman za borbu ako zatreba. Drugi deo je išao kolima. Ulica beše zamračena. Samo poneko od građana pojavljivao se na ulici.

[57] Ovu brigadu ne treba nikako dovoditi u vezu sa 14. slovačkom brigadom, koja je docnije formirana u Bačkoj. Ova je trebala biti formirana u Banatr u Zrenjaninu, odmah posle 13. brigade.

Na raskrsnici kod Tanurdžićeve palate nije bilo ni žive duše. Komesar Kića, ja i kurir zastali smo za trenutak razmišljajući na koju stranu da se uputimo. Sa nama su u grad ušle i sovjetske »razvjotke«, ali su začas nestale svojim poslom.

Danas, posle toliko godina, nikako ne mogu da se setim kako smo se našli na večeri kod vlasnika Tanurdžićeva palate — Kića, ja i kurir. Sećam se kao kroz maglu kako su me zapanjili raskoš i pažnja sa kojom smo bili okruženi na večeri.

Tu smo se zadržali do tri sata izjutra, pa je bataljon produžio marš prema Futogu. Iznenada smo se sreli kod Sinagoge sa sovjetskom kolonom, koja je takođe pošla ka Futogu...

Spasoje Anojčić Kića i mnogi borci. 3. bataljona, kao na pr. Laza Pecković, Mika Esapović, Mita Bugarski i dr., takođe potvrđuju navode Milana Korice i kategorični su da prilikom njihovog ulaska u Novi Sad nisu naišli niti na jednog borca Novosadskog partizanskog odreda ili bilo koje druge naše jedinice.

Ovo ističemo zbog toga što je poslednjih godina bilo podosta diskusija oko pitanja — koja je jedinica NOVJ prva ušla u Novi Sad; ko je prvi istakao zastavu slobode na Gradskoj kući i si. To je zaista deplasirano, jer neprijatelj je, pre toga, porušio most na Dunavu i napustio Novi Sad bez borbe. Njegovo oslobođenje je rezultat, pre svega, opšte situacije na susednim frontovima i uspešnog završetka beogradske i debrecinske operacije.[5']

[58] Pored Novosadskog odreda, za koji je neosporno utvrđeno da je u Novi Sad ušao ujutro 23. oktobra, svoj »primat« za ulazak u Novi Sad dokazuju borci i autori napisa o 7. i 12. vojvođanskoj brigadi. Naročito su uporni autori monografija 12. VUB Đ. Momčilović i M. Popov, koji uprkos originalnog izveštaja Štaba 12. brigde (Arhiv VII, k. 213, reg. br. 4/35) gde stoji da je 12. VUB ušla u N. Sad 24. X u 15 časova, to vreme pomeraju napred i tvrde da je »12. VUB prva krupnija jedinica koja je posle Novosadskog NOPO ušla u Novi Sad«. Posle svestrane analize i kritičke ocene ovih napisa, autori monografije *Novi Sad u ratu i revoluciji* (str. 459) Z. Golubović i Ž. Kumanov utvdili su sledeći red ulaska naših jedinica u N. Sad: *Novosadski NOP odred, 3. bataljon 8. vojvođanske brigade,* 7. *vojvođanska brigada i na kraju 12. vojvođanska.*

— Sa sovjetskom kolonom stigli smo zajedno do Čiba (Čelareva) — nastavlja dalje svoj opis marša 3. bataljona M. Korica Kovač. — Tu smo se pozabavili ostacima nemačke vojske koja se ispred nas povlačila, ne pružajući nigde otpor. Ispred samog sela ugledali smo kako uzleće avion »roda« — verovatno je poneo nekog od nemačkih komandanata, zaostalog iza glavne kolone.

Na drugoj strani obale ugledali smo mučan prizor: ogromne plamene baklje dizale su se iz sela Neština. To su Nemci palili kuće povlačeći se iz sela.

Put prema Bačkoj Palanci bio je slobodan, jer su ispred nas već prošle jedinice Crvene armije, dok smo se mi zadržali oko zaostalih nemačkih delova kod Čiba. U prvi sumrak ušli smo u grad. U jednoj kući, gde se verovatno nalazio neki niži nemački štab, pronašli su naši izviđači radio-stanicu. Bila je uključena, ali u njenoj blizini nije bilo nikoga. Pobegli su na brzinu.

Čitave te noći u Bačkoj Palanci, između 23. i 24. oktobra, petljali smo oko skele želeći da se prebacimo preko Dunava. Nikako nismo uspevali da je osposobimo za upotrebu. Goreli smo od želje da pređemo u Srem i pomognemo malo nezaštićenom narodu fruškogorskih sela.

Kad je svanulo, pronašao nas je kurir sa naređenjem da odmah produžimo za Suboticu, u sastav Brigade...

Dolazak boraca Srednjobanatskog odreda

Nekako sa povratkom 3. bataljona u Suboticu je došlo oko 90 boraca bivšeg Srednjobanatskog odreda. Oni su na traženje maršala Tita izvučeni iz jedinica Crvene armije i vraćeni u Jugoslaviju. U Subotici su ušli u sastav Osme vojvođanske brigade. Interesantan je borbeni put ovog odreda do Subotice. Iznosimo ga u sažetom obliku.

Formiran 3. septembra 1944. u naprednom kolonističkom selu srednjeg Banata — Miletićevu, on je već narednog dana prešao rumunsku granicu da bi preko uspostavljene veze sa rumunskim pograničarima došao do oružja. Pošto do realiza-

cije ovog plana nije došlo, Odred je produžio do sela Soka, naseljenog srpskim stanovništvom. Ovde je Odredu pristupila nova grupa dobrovoljaca, tako da je njegovo brojno stanje već 7. septembra naraslo na 300 ljudi.

Saznavši za njegovu lokaciju, jače nemačke snage iz Vršca preduzele su poteru. Suočen sa ovakvim snagama gotovo bez naoružanja, Štab Odreda je odlučio da se podeljen u nekoliko grupa probije iz okruženja. Jedna gnupa sa oko 80 boraca, na čelu sa komandantom Đorđem Mitićem i komesarom Jovanom Tišmom, uputila se dublje u Rumuniju, u susret Crvenoj armiji. Probijajući se kroz mnoge zasede i gonjen u stopu od jakih nemačkih jedinica, Odred je 19. septembra uspeo da uspostavi kontakt sa izvidnicom Crvene armije. Dogodilo se to u selu Gataji.

Jedinica sa kojom je Štab Odreda uspostavio kontakt i stavio joj se na raspolaganje činila je prednji odred 2. ukrajinskog fronta i nosila je naziv 3. gardijski vazdušnodesantni kavalerijski odred Bogdana Hmeljnjickog, Bukureško-streljačiki puk. Odred je i dalje zadržao svoju strukturu, naziv i komandovanje, ali je u okviru ovog puka figurirao kao njegova 9. četa. Pošto je dobro naoružan, još iste večeri počeo je da izvršava borbene zadatke, uglavnom izviđačke i u ulozi prednjih i gonećih odreda.

Dvadeset prvog septembra u 13 časova jake nemačke snage iznenada su napale delove ovog puka u selu Gataj. Borci našeg Odreda pokazali su tom prilikom izuzetnu hrabrost i upornost. Poslednji su se povukli iz sela kada je selo već ostalo u okruženju. Tom prilikom poginuli su komesar odreda Jovan Tišma :i borac Milan Vranješ, a ranjeni su komandant Odreda i još dva borca. Nakon toga Odred je učestvovao u svim borbama ove jedinice na teritoriji Jugoslavije i Mađarske. Naročito teške borbe vođene su oko Debrecina. Tu je poginulo još nekoliko najboljih boraca Odreda. Jedno odeljenje upućeno je u sastav druge divizije.

— U Debrecinu smo ostali dva-tri dana i tom prilikom preJko Štaba puka postavili smo zahtcv za naš povratak u Jugoslaviju, u NOVJ — pričaju borci Odreda Đuro IClašnja i Rade Petković. — Ubrzo je stigla saglasnost sovjetske i naše

komande. Putovali smo zaprežnim kolima i za kratko vreme stigli u Suboticu. Istog dana, Štab Odreda stupio je u kontakt sa Štabom Osme vojvođanske brigade, gde je odlučeno da uđemo u njihov sastav. U krugu jedne kasarne, gde smo odmah zatim bili postrojeni, zamenik komesara Uroš Ostojić Đetić održao nam je govor i poželeo dobrodošlicu... Mnogi naši drugovi postali su četni i vodni rukovodioci u Osmoj vojvođanskoj brigadi. Veliki broj ih je ranjen i odlikovan a 13-torica su ostala zauvek na borbenom putu Brigade. Među njima su bili Lazo Zarić, komandir, i Milan Panćin, komesar čete, Sreten Rodić, omladinksi rukovodilac bataljona, vodnici Žarko Sučević i Ilija Orlić, delegat Nikola Bobić, dok su ostali izginuli kao hrabri mitraljesci, desetari i bombaši...

Reorganizacije Brigade i odbrana Subotice od spoljnih i unutrašnjih neprijatelja

Povratak 3. bataljona i ulazak Subotičkog i Srednjobanatskog odreda u sastav Osme vojvođanske brigade pored svakodnevnog priliva sve većeg broja mladih dobrovoljaca iz Subotice, Sente i njihove neposredne okoline pretvarali su Brigadu svakog dana u sve snažniji borbeni kolektiv. Tako je već sedam dana posle dolaska u Suboticu, u Operativnom dnevniku Brigade zabeleženo da Brigada ima 1.712 naoružanih boraca i 61 drugaricu svrstane u četiri bataljona. Samo desetak dana kasnije, u Nađbaračkі brojno stanje će porasti za još 1.000 novih boraca, a Brigada će dobiti i svoj 5. bataljon, artiljerijski divizion, konjički eskadron i prateću četu, sa kompletnim sovjetskim pešadijskim naoružanjem. »Brojno stanje nam se utrostručilo i već 26. oktobra, kada sam se ponovo vratio u Suboticu« — kaže Milan Korica Kovač, koji je sada ponovo preuzeo dužnost komandanta Brigade — »imali smo već 2.200 boraca svrstanih u pet bataljona, artiljerijski divizion, prateću i intendantsku četu... Brigada je i do tada bila dobro naoružana — lakim pešadijskim naoružanjem, naravno. Sada smo dobili novo, sovjetsko naoružanje, sve od pištolja do protivavionskih topova. Trebalo nam je samo još

malo vremena da se borci upoznaju i obuče u rukovanju novim naoružanjem...«

»U Subotici smo stvorili jednu zaista jaku, mladu i poletnu jedinicu koja se po svojoj borbenoj vrednosti i pre svega po vatrenoj moći mogla svrstati u red najjačih brigada i jedinica NOVJ u to vreme. Bio je to veliki kvalitetni skok na istorijskom i borbenom putu Brigade, koji joj je omogućio da se osposobi za izvršenje najsloženijih ratnih zadataka u teškim frontovskim uslovima sa kojima smo se susreli već kod Batine« — tvrde komesar 2. bataljona Veselin Živković i komesar Brigade Vladimir Branković Gadža.

Uporedo sa reorganizacijom, preoružanjem i intenzivnom obukom, za vreme svog boravka u Subotici Brigada je izvršavala i niz drugih veoma odgovornih vojno-političkih i borbenih zadataka. Poražene neprijateljske snage, kako one prikrivene u gradu, tako i one u neposrednoj okolini Subotice, nisu se mirile što su olako izgubile ovako važan saobraćajni čvor i kulturno-politički i ekonomski centar severne Bačke. Sinhronizovanim akcijama spolja i uz pomoć prikrivenih izdajnika iznutra, neprijatelj je u nekoliko navrata pokušao da povrati Suboticu i ugrozi njenom stanovništvu već izvojevanu slobodu. 0 tim osujećenim pokušajima neprijatelja ima dosta podataka 1 u brigadnoj dokumentaciji.

Tako iz Operativnog dnevnika Štaba Brigade za 21. i 22. oktobar 1944. saznajemo:

— da je u Subotici zavedeno opsadno stanje »jer ima podataka da peta kolona i neprijateljski elementi nameravaju da izvrše puč i da je neprijateljska akcija izvana i iz grada Subotice trebala biti povezana«;

— da su jače neprijateljske snage koje su sa severa krenule prema Subotici, saznavši da se na putu prema Tompi i na liniji Zapadni vinogradi—Čordaški put nalaze u zasedi 2. i 3. bataljon Osme brigade, iznenada odustale od pokreta prema Subotici i vratile se ponovo na sever;

— da se jedna kolona mađarskih honveda istovremeno uputila prema Subotici iz pravca Segedina. Njima u susret je

hitno upućen 4. bataljon Osme brigade. Prevezen tramvajem do Palića, bataljon je trčećim korakom sustigao mađarsku kolonu i tom prilikom zarobio jednog oficira i 57 mađarskih vojnika sa celokupnim naoružanjem;

— »nameravanom napadu na Suboticu doprineo je i oklopljeni voz, te je pruga Subotica—Budimpešta porušena na 8 km od Subotice«;

— da je severno od Subotice pored puta koji vodi za Tompu preko Daščanske sume, železničke pruge koja vodi za Budimpeštu do Čordanskog puta obrazovan neprekidni front a da su ostale jedinice Osme brigade zbog nameravanog puča u gradu u pripravnosti;

— da su neke jedinice Osme brigade upućene u Sentu i Sombor kao stalna posada ovih gradova;

— da su neki delovi Brigade upućeni za obezbeđenje ruske artiljerije na putu za Tompu, severozapadno od Subotice, kao i »za pojačanje ruskog fronta na jugu Subotice u selu Šandor itd. . .[59]

Vidljivo je, dakle, da je Štab Brigade tih dana imao pune ruke posla, da je postupajući samostalno i u skladu sa nastalom situacijom ostao na visini svoga zadatka, kao i da je Osma vojvođanska brigada odigrala značajnu ulogu u očuvanju grada i sprečavanju razaranja, zločinačke osvete nad njegovim stanovništvom, koje se već masovno i plebiscitarno opredelilo za novu Titovu Jugoslaviju.

— Nalazio sam se na obezbeđeijju prema Kelebiji, nedaleko od železničke pruge, kad se iznenada, iza naših leđa, do-

[59] Operativni dnevnik Štaba Brigade (Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 35—38): izvod iz Oper, dnevnika od 1—26. X 1944 (k. 1401, reg. br. 7—2); izveštaji Štaba Brieade od 22. X 1944 (AVII, k. 1401, reg. br. 6—2 i k. 213, reg. br. 33—4.

Prema izjavi Borivoja Stakića iz Vrdnika, mađarske vojnike na Paliću zarobila je njegova 1. četa 2. bataljona u kojoj se posebno istakla njegova desetina.

lazeći iz Bačke Topole preko Subotice, pojavio nemački oklopni voz — priča borac 1. bataljona, tada već delegat voda Joca Despotov iz Despotova. — Ni danas mi nije jasno kako je prugom od Novog Sada, gde su se po našem mišljenju već nalazili Rusi, protutnjao lcroz Suboticu i na očigled svih nas, Rusa i građana Subotice, pucajući iz topova i mitraljeza, produžio neometano za Budimpeštu. Gledali smo za njim zgranuti i ozlojeđeni. Tek tada smo dobili naređenje da hitno porušimo prugu i da mu onemogućimo eventualni povratak u Suboticu. To smo i učinili... Jedna naša patrola produžila je sve do Kelebije, ali ni tamo nije naišla ni na kakav otpor neprijatelja. ..

Brzom intervencijom organa nove vlasti, tek formiranih organa OZN-e, uz svestranu pomoć boraca Osme vojvođanske brigade, pohapšeni su neprijateljski elementi, Folksdojčeri i domaći izdajnici koji su kovali zaveru u gradu i bili u vezi sa neprijateljskim jedinicama u okolini Subotice. To isto je učinjeno i u Bajmoku, gde se pre toga nalazio štab nemačke divizije, zatim u Senti i drugim mestima. Iskoristivši masovan priliv dobrovoljaca, neprijatelj je pokušao da se ubaci i u Osmu vojvođansku brigadu. O tome govore i neki borci: Mikica Budimčić, Ivan Kričković, Ljubica Pantelić, Pera Mamužić i dr.

— Prilikom formiranja artiljerijskog diviziona, u kojem sam ja postao omladinski rukovodilac — priča Mikica Budimčić — za njegovu popunu tražili smo starije iskusnije ljude, koji su već služili vojsku u artiljeriji, mitraljeskim i minobacačkim jedinicama. Tako se u divizionu našao veći broj starijih jugoslovenskih vojnika i podoficira. Među njima je bio i jedan bivši jugoslovenski oficir, major po činu, koji je postavljen za zamenika komandanta diviziona. On se pokazao veoma agilan u obuci vojnika na topovima koje smo zaplenili u artiljerijskoj kasarni u Subotici.

Sasvim slučajno, preko jednog vojnika romske narodnosti koji je uhvaćen kako tajno iznosi pištolje iz kasarne i predaje nekim civilima u gradu, otkrili smo da se radi o čitavoj ilegalnoj organizaciji i da je na njenom čelu baš taj oficir, zamenik našeg komandanta. Pošto je on jedini stanovao u gradu, za-

jedno sa Perom Perićem i još nekoliko boraca prisustvovao sam njegovom hapšenju. Ponašao se veoma drsko i nadmeno. Kasnije se ispostavilo da u divizionu ima još njegovih ubačenih ljudi i članova tajne organizacije »Trojanski konj«. Nazvali su je tako jer im je bio glavni zadatak da pošto likvidiraju naše štabove, uz pomoć onih u gradu koje su naoružavali našim oružjem, izvrše puč i »oslobode« Suboticu od boljševika. Njega je još 1943. godine zavrbovao Tibor Rem, rukovodilac mađarske obaveštajne službe u Subotici sa još nekim, četnički nastrojenim elementima i politikantima.. .[60]

Artiljerijski divizion imao je prilikom formiranja u Subotici samo tri, da bi već po prijemu ruskog naoružanja dobio još dve baterije. Od naoružanja imao je 6 protivtenkovskih topova, 1 protivavionski top, 2 protivavionsika mitraljeza, 4 topa 75 mm, 10 minobacača 82 mm, 5 minobacača 81 mm. (Prema sećanju Pere Mamuzića, ii početku je svaka baterija imala i po dva teška mitraljeza). Brojno stanje diviziona iznosilo je 342 borca i 14 drugarica. Od pešadijskog naoružanja imao je 232 puške, 71 automat, 11 pištolja i 2 protivtenkovske puške." Komandant diviziona postao je Bogdan Stojković Crni Đorđe, komesar diviziona postao je Petar Marković (poginuo 16. aprila 1945. kod Kućanaca), zamenik komesara Dragoljub Tomić Mornar (poginuo 12. decembra 1945. kod Belog Brda), omladinski rukovodilac bataljona Milorad Budimčić Mikica.

Za komandanta novoformiranog 4. bataljona postavljen je Stevan Bobocki (poginuo 10. marta 1945. kod Bar. Petrovog Sela), komesar bataljona Jure Čule. Njegov zamenik postala je Drena Čirić a zamenik komandanta Ignjat Milutinovic Kurjak.

Komandant 5. bataljona postao je Aca Opojlević, koji se u međuvremenu vratio sa kursa, politički komesar postao je

[60] O delovanju Tibora Rema piše i J. Jerkov u *Biltenu* 8. vojvođanske brigade br. 10/83. Po sećanju Grge Vojnića, pomenuii zamenik komandanta artiljerijskog diviziona koji je tom prilikom osuđen od narodnog suda i streljan, zvao se Andrija Mazić i bio je major BJV.

S Operativni izveštaji artiljerijskog diviziona br. 42 i 45 (Arhiv VII, k. 1404/A. reg. br. 5/8—2 i reg. br. 3/7—3); izvod iz Operativnog dnevnika diviziona (Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 6—3).

Zdravko Pantić Čira, zamenik komesara Radivoj Filipović a zamenik komandanta Đura Miler Švaba."

Konjički eskadron imao je 70 konja i kompletnu konjaničku opremu (sablje, sedla) zaplenjenu u konjičkoj kasarni u Subotici. Komandir eskadrona postao je Vojislav Početak."

U brigadnoj intendanturi takođe je došlo do velikih pramena. Ona je prilagođena uslovima savremenog frontalnog ratovanja. Formirana je transportna četa od 30-tak dvoosovinskih zaprežnih kola, koja je ubrzo prerasla u trupnu komoru. Na njeno čelo došao je Vasa Đorđević Zoza. Osnovana je mesarska radionica na čelu sa Lazom Đermanovom, zatim krojačka i obućarska radionica, finansijski odsek i dr. Intendant Brigade Vlajko Kalauzović dobio je dva pomoćnika: Srđu Mihajlovića — odgovornog za ishranu ljudi, i Jocu Maksimovića za ishranu stoke.

Brojno stanje bataljona raslo je sukcesivno u skladu sa radom novoosnovanih mobilizacionih centara i komisija. Regrutna komisija na čelu sa brigadnim lekarom dr Mišom Radićem radila je neprekidno u subotičkoj gimnaziji. Istovremeno je on organizovao i rukovodio tronedeljnim kursom za bolničarke, na koji se prijavio veliki broj omladinki iz Subotice i okoline. Osposobljeni regruti razvrstavani su u čete i bataljone i upućivani u kasarne, gde je sa njima izvođena intenzivna vojna i politička obuka. Za vojnu obuku iskorišćeni su svi bivši i rezervni oficiri i podoficiri koji su još podlegali vojnoj obavezi. Nakon tronedeljne obuke oni su kao posebni »marš-bataljoni« upućivani za popunu Osme brigade ili u neku drugu našu jedinicu. To se najbolje vidi iz sledećeg primera.

Prema Operativnom dnevniku 2. bataljona, od 2. novembra pa do 11. novembra 1944. nalazio u Nađbarački i Santovu, imao je sve do 10. novembra po spisku 204 drugova i 16 drugarica, da bi već sutradan, 11. novembra brojno stanje naraslo za skoro dva i po puta, ili na ukupno 453 drugova i drugarica. Od naoružanja je imao: 277 pušaka, 2 teška i 26 puškomitra-

[62] Izveštai Štaba 5. bataljona od 10. XII 1944. (Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 30—2).

[63] Izjava Pere Mamuzića iz Subotice.

ljeza, 3 teška i 1 laki minobacač, 3 protivtenkovske puške, 35 automata i 30 pištolja.[64] Ovakvo brojno stanje i naoružanje imali su tada i ostali bataljoni. Naoružanje je bilo rusko, novo, konzervirano, dopremljeno vozom do Nađbaračke.

Ispraćaj Brigade na Jront. Zar opet na Dunavu?

Ako je dolazak Brigade u Suboticu ostao skoro nezapažen, onda je njen ispraćaj posle tronedeljnog boravka bio više nego svečan, gotovo spektakularan. Tome su doprineli ne samo pravilan odnos, prisna i drugarska saradnja, pomoć i spremnost naše vojske da se u svakom trenutku žrtvuje za slobodu svoga naroda, već pre svega činjenica da se u redovima Osme brigade našlo oko 2.000 Subotičana, cvet subotičfce omladine i najprogresivniji deo njene mladosti i budućnosti. Tako je Osma brigada, jedna od desetak vojvođanskih brigada za koju je »na severu Bačke« neko dotle jedva i čuo da postoji, odjednom postala sinonim ovog kraja, pojam sa kojim se Subotica neraskidivo, tako reći krvno i doživotno povezuje.

Ta promena osetila se već posle nekoliko dana i ulaska Subotičkog odreda u sastav Osme brigade. Nju je registrovao i tek pridošli borac Osme brigade Ivan Bašić:

— Ulice su ponovo oživele. Susreću se vojnici, poluvojnici (novopečeni partizani) i crvenoarmejci, svi sa petokrakama na čelu. I poneki civil, prikupio je sebi smelost pa prišio sebi na kapu, šešir ili šubaru poveću crvenu petokraku. Najviše je onih koji su na revere svoga kaputa prišili trobojku sa petokrakom zvezdom. Sve su to simboli i odrazi unutrašnjih zbivanja, osećanja i promena u dušama ljudi koji su pune četiri godine doživljavali prezir, nipodaštavanje i zlostavljanja osionih okupatora i njegovih domaćih satrapa. Teška mora robovanja sada je raspršena, nebo je vedro. Glave su visoko podignute, pogledi bistri, smeli, čela vedra, lica nasmejana. A sve to je u ljude unela jedna jedina reč — sloboda...

[64] Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 14—2.

Odlukom Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine od 30. oktobra 1944, u Novom Sadu formiran,*, je 3. vojvođanska divizija, koju je 13. novembra 1944. Vrhovni štab NOVJ preimenovao u 51 (vojvođansku) udarnu diviziju. U njen sastav ušle su Sedma, Osma i Dvanaesta vojvođanska brigada, a 11. novembra i 'tek formirana Četrnaesta vojvođanska (slovačka) brigada. Dvanaestog novembra u Diviziji je formirana i Artiljerijska brigada. Za komandanta Divizije postavljen je dotadašnji zamenik komandanta GŠ Vojvodine potpukovnik Sreta Savić Kolja, a za političkog komesara Đura Medenica. Zamenik komandanta postao je Đuro Dulić, a zamenik političkog komesara, nešto kasnije, postao je Uroš Ostojić Đetić.

Istog dana po formiranju. Štab 3. divizije izdao je naređenje svojim brigadama da upute deo svojih snaga na levu obalu Dunava i, pripreme se za izvršenje pokreta u rejon predstojeće operacije. Po tom naređenju, Osma brigada dobila je zadatak »da sa dva bataljona posedne Dunav na sektoru Mohač—Bezdan, tako da jedan bataljon bude preko bivše jugoslovenske granice tj. u Mađarskoj, a jedan od granice do Bezdana«.[65]

Postupajući po prednjem naređenju, Štab Osme brigade je još istog dana izdao zapovest svom 2. i 3. bataljonu da odmah krenu za Baju, odnosno Nađbaračku i posednu položaje na levoj obali Dunava. Ukrcani u vozove, oba bataljona su ujutru 1. novembra 1944. krenuli u Baju, gde su stigli već u 5 časova i iskrcali se. Drugi bataljon je još istog dana produžio za Nađbaračku a 3. bataljon je ostao u Baji sve do 13. nofvembra 1944. Ostali delovi Brigade ostali su i dalje u Subotici, gde su izvršili popunu novomobilisanim ljudstvom i preoružali se novim sovjetskim oružjem.

Sedmog novembra u Subotici je, kao i u ostalim oslobođenim mestima naše zemlje, održan veliki narodni zbor povodom godišnjice velike oktobarske revolucije. Na zboru je govorio stani revolucionar, španski borac i narodni heroj, general

[65] Arhiv VII, k. 1399A, reg. br. 43—2/1. Iz ovog naređenja se, doduše, ne vidi predstojeći rejon koncentracije Divizije, ali se on naslućuje po usmerenju 7. brigade i premeštanju Štaba Divizije u Novi Sivac.

Božiđar Maslarić. U svečanom defileu učestvovao je najmlađi bataljon — 5. bataljon Osme vojvođanske brigade. On je već bio popunjen do pune formacije. U njegovom stroju nalazio se veliki broj mladih Subotičana. Bio je 'to njihov prvi ispit iz strojeve i tronedeljne opšte vojne obuke. Oni su ga sa uspehom položili.

— Na paradi oči građana bile su usmerene u ešelon svojih sinova, svoje mladosti, svoje uzdanice — nastavlja svoje opisivanje Ivan Bašić, koji se takođe nalazio u ovom stroju. — Borci su instinktivno osećali šta misle i osećaju njihovi roditelji, rođaci i sugrađani. Zato su još čvršće zakoračili. Ugibao se asfalt od udara njihovih ujednačenih iskoraka, mešao njihov bat sa pljeskom ruku, povicima i oduševljenim žagorom nepregledne mase Subotičana. Obostrano zadovoljstvo je dostiglo svoj vrhunac. Ovakav uspeh niko nije očekivao. O njemu se dugo pričalo. I danas se toga rado prisećaju. Bila je to prva slika, prva predstava žitelja Subotice o njihovim sinovima i kćerima, sada već uniformisanim brigadirima, prvi ponos na čvrstinu njihovih koraka, snage i odlučnosti...

Došao je i dan rastanka sa Suboticom.

— Nebo tog dana, 9. novembra, bilo je tmurno i oblačno. Kiša je neprekidno rominjala... U kasarni na Palićkom putu, među pripadnicima Osme vojvođanske brigade, neka pritajena uznemirenost, komešanje i užurbanost. Pešadincima je najlakše: pritezanje opreme, odeće i obuće, oružje u ruke i priprema je gotova. Ostalima, vezanim za teža oružja, oruđa, konje i vozila je mnogo teže. Ipak, svi rade brzo, dobro uvežbani i bez zastoja... U 16 časova Brigada je postrojena. Sve je spremno za pokret. Kiša i dalje sipi i natapa odeću. Čelo kolone kreće. Nižu se čete i bataljoni. Izdužila se cela Brigada. Partizanske pesme smenjuju jedna drugu. Cela Subotica odjekuje od pesme i naših koraka. Pravac je železnička stanica... Što smo dalje od kasarne, ulice su sve punije, sve življe. Na stanici prava gužva. Ceo grad se sakupio da isprati svoje sinove i najdraže... Dugačka kompozicija otvorenih teretnih vagona okrenuta je prema severu. To nam daje odgovor i o pravcu našeg putovanja...

Crvena kapa železničara, podignuta tablica, pisak lokomotive i kompozicija polazi. Istoga trena iz jednog vagona odjeknu pesma, borbena: »Mlada Vojvođanka pušku nosila...«

Kompozicija odmiče, likovi na peronu se smanjuju: ne vide se više ni maramice, ni suze, ni naborana lica majki, ni smrknuta lica očeva. Brigada se udaljava, odlazi, ostaju snažne želje i velika nadanja.

A kad se grla umoriše, pesma umukne, u vagonima zavlada tišina. Svako je poželeo da makar nakratko ostane sam sa sobom, sa svojom intimom, svojim snovima i dilemama.

Kiša, kao za inat, neumoljivo sipi, kvasi i natapa. Uzalud su nam improvizovane nastrešnice od ćebadi i šatorskih krila, odela su promočena, vlaga i hladnoća prodiru do gole kože. Stajanje nas umara a noge u mokroj obući nabrekle pa zebu i bole. Poneko čučne, ali se brzo uspravlja zbog vlage i skučenog prostora... Napokon, posle teške i tamne noći, voz usporava, trza i staje.

— Nađbaračka! — i dugo očekivano: Iskrcavanje!...[66]

Posle iskrcavanja u Nađbarački, Štab Osme brigade je dobio naređenje od Štaba 3. divizije da preda svoj deo fronta na Dunavu od Baje do Mohača i da se sa svim jedinicama premesti na sektor Mohač—Nađbaračka—Santovo. »... Nastojati da se sa svojom prvom borbenom linijom što više primakne levoj obali Dunava. Desno krilo produžiti u pravcu Mohača, koliko god je to moguće. Raspored izvršiti tako da ne nastane uzaludno rasipanje jedinica i da se obezbedi njihova uredna smena, kao i dovoljno jaka rezerva« — kaže se u pomenutom naređenju i upozorava da se Brigada »nalazi na neprijateljskoj zemlji te da treba pojačati službu bezbednosti i službu izviđanja«. Cilj ovog skraćenja fronta, kako se navodi, jeste »priprema nastupanja za odstupajućim neprijateljem«.[67]

Štab Brigade je postupio po naređenju Štaba 3. divizije, ali je iz neutvrđenih razloga sve do 13. novembra 1944. u Baji i dalje zadržao svoj 3. bataljon, sve do novog pomeranja na

[66] Iz sećanja J. Bašića, borca 8. Brigade.

[67] Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 5—1; reg. br. 8—2; reg. br. 11—2; 9—2 i 14—2. Muzej soc. revolucije Vojvodine, inv. 5662.

jug. Kako do »nastupanja za odstupajućim neprijateljem« od strane Osme brigade na tom pravcu nije nikad došlo, postavlja se pitanje koji je bio pravi cilj ovog pomeranja i skraćivanja fronta na upola manju širinu od prethodnih dana, kada su od Bačkog Monoštora pa do Baje front držala samo dva bataljona Osme brigade? Ovo tim pre što Štab Osme brigade, ni tada a ni kasnije, nije dobio nikakva naređenja koja bi sugerisala i pripremu za forsiranje Dunava na ćelom tom sektoru.

Postoje mišljenja da je upućivanje Osme brigade u tzv. bajski trokut imalo prevashodno politički karakter, zbog našeg življa i teritorijalnih aspiracija i si. U jednom izveštaju Štaba Osme brigade, koji je neutvrđenog datuma upućen Štabu 3. divizije, kaže se da je 3. bataljon upućen u Baju da tamo »uspostavi red i preuzme svu vlast, kao i da posjedne sve državne zgrade«, jer su pre toga »Mađari u Baji sa železničke stanice u Baji skinuli našu zastavu... i postavljaju u tom mestu svoju vlast«.[68] Po sećanju nekih naših drugova, ruske vojne vlasti su se takođe protivile našem prisustvu u bajskom trokutu, stalno •nas pomerale prema našoj granici i sa leve obale Dunava, tamo gde su već stigle njihove jedinice.

Ne ulazeći dalje u raspravu oko ovog pitanja, preostaje nam da se oslonimo na postojeću vojnu dokumentaciju. Komentarišući sa tadašnjim načelnikom Štaba Osme brigade Đorđem Miškovićem zašto je Brigada upućena na ovaj sektor, komandant Brigade Milan Korica Kovač je rekao: »... Ti dobro znaš zadatak zbog kojih smo ovde, a ne negde u Jugoslaviji. Čim na ovaj sektor stignu snage Crvene armije, a mi ih upravo očekujemo, mi ćemo se povući. A dotle ostajemo, kao da smo na položajima bilo gde u Jugoslaviji...«

Interesantan je i jedan dijalog koji je tom prilikom vodio komandant Brigade sa čuvenim mitraljescem Osme brigade Pantom Ljubinkovićem. Ostavili smo ga za kraj ovog poglavlja jer je karakterističan za dejstva Osme brigade koja su se stalno vrtela oko velikih reka, oko rovova i mostobrana na Dravi i Dunavu, pa je u izvesnom smislu inspirisao autora da se opredeli za ovakav naslov knjige.

[68] Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 9—2.

Zatekavši Pantu Ljubinkovića iz Buđanovaca kako kopa rov na obali Dunava, kod Bačmonoštora, Kovač mu je neopaženo prišao s leđa. Sav kaljav, isprskan i zadubljen u kopanju rova za sebe i svoj mitraljez, Panta se trgao tek kad su svi oko njega ućutali. Spazio je Kovača. Poznavali su se još iz istočne Bosne i iz Prvog sremskog odreda.

— Panto, šta ima novo na tvom sektoru? — upitao ga je Kovač?

— Nema ništa, druže komandante!... Vidiš i sam, rijem zemlju ko krtica. Taman uredim jedno mitraljesko gnezdo, kad ono stigne naređenje da se pomerimo na drugo mesto i hajde Jovo nanovo. Nego da ja tebe nešto priupitam. Ima li u ovoj zemlji još neka reka, osim Dunava!? Ja umalo ne ostah na njemu tamo, kod Surduka, kad sad opet — Dunav! Pa bar da je preko naš Srem, nego Mađarska. Kad sam prešao kod Surduka, rekao sam sebi: »E, moj Panto, nećeš više nogu ni u lavor zamočiti«... Mi kao da smo osuđeni da se stalno vrtimo oko ovih »baretina« k'o Pura oko Rume i kiša oko Kragujevca. ..

Kovač se nasmeja i u želji da se sa njim, kao i uvek, još malo našali, upita ga, znajući već unapred šta će odgovoriti:

— Zar vi Buđanovčani ne znate da plivate?

— Pa nismo mi k'o vi Laćarci. Vas je mama prvo okupala na Savi, pa tek onda krstila u koritu... Ja bih vas koji ste se rodili kraj reke pa ne znate da plivate dograbio za noge pa glavačke pobacao u Dunav. I to, kako se ono kaže, u prvom talasu. Šta da kažu ovi moji pomoćnici iz Tavankuta koji nisu pregazili ni kanal dublji od kolena. Za njih je, bre Dunav veći od Jadranskog mora...

DEO II

Osma vojvođanska brigada u batinskoj operaciji

KRAĆI ISTORIJSKI PRIKAZ BATINSKE OPERACIJE

Odmah posle izbijanja jedinica Crvene armije na jugoslovensku granicu sovjetska komanda obratila se Nacionalnom komitetu narodnog oslobođenja Jugoslavije i Vrhovnom štabu NOV i POJ da odobre privremeni prelazak trupa Crvene armije preko jugoslovenske teritorije koja se graniči sa Mađarskom.

»Po izvršenju svojih operativnih zadataka sovjetska vojska biće izvedena iz Jugoslavije... Na jugoslovenskoj teritoriji dejstvovaće i dalje vlast uspostavljena od strane Nacionalnog komiteta narodnog oslobođenja Jugoslavije« — kaže se u pomenutom zahtevu.

Odgovorivši pozitivno na ovaj zahtev, a radi pripema za vođenje zajedničkih operacija NOVJ i Crvene armije, u Moskvu je u drugoj polovini septembra otputovao maršal Tito. Tom prilikom postignut je sporazum o svim važnijim vojnim i političkim pitanjima, kao i o pružanju materijalno-tehničke pomoći NOVJ. Osim dve vazduhoplovne divizije, sovjetska vlada se obavezala da će isporučiti NOVJ kompletno naoružanje i za 12 pešadijskih divizija. Nekoliko dana kasnije u Krajovi je potpisan i drugi sporazum o sadejstvu NOVJ i vojske otečestvenofrontovske Bugarske.

Posle beogradske operacije, izvedene zajedničkim snagama 2. i 3. ukrajinskog fronta Crvene armije i NOVJ, nemačke snage na jugoistočnom ratištu dospele su u dosta tešku situaciju. Odbačene sa glavnih saobraćajnica duž Moravsko-vardarske doline, one su bile prinuđene da se iz Grčke povlače preko loših komunikacija i skoro besputnih terena zapadne Makedonije, Crne Gore, Sandžaka, Bosne i Hercegovine.

Istovremeno sa beogradskom operacijom jedinice sovjetske 46. armije zajedno sa jedinicama NOVJ, pod komandom Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine, oslobodile su Banat i nakon forsiranja Tise nastavile napredovanje u pravcu Budimpešte, U isto vreme jedinice sovjetskog 75. streljačkog korpusa i NOVJ oslobodile su Bačku i posele levu obalu Dunava, od Baje do Bačke Palanke.

Povlačeći se ispred jedinica 1. proleterskog i 12. vojvođanskog udarnog korpusa NOVJ. neprijatelj je uporno nastojao da sa unapred pripremljenih uzastopnih linija zaustavi njihovo dalje napredovanje kroz Srem. To mu je početkom novembra konačno pošlo za rukom. Tako se uoči batinske operacije, na Dunavu od Baje do Bačke Palanke i dalje preko Srema, na liniji Ilok—Laćarak, pa na jug do čačka, Kraljeva, Kruševca i Vranja obrazovao čvrsto pozevan front koji se na severu oslanjao na levo krilo trupa Crvene armije a na jugu na savezničke snage u Sredozemlju.

Posle beogradske i debrecinske operacije, nemačka komanda je ocenila da će na južnom krilu fronta udar glavnih sovjetskih snaga biti usmeren pravcem Arad—Budimpešta—Beč, pa je svu svoju pažnju usredsredila na taj pravac. Sovjetska ofanziva na Budimpeštu, koju su na uporno Staljinovo insistiranje otpočele trupe 2. ukrajinskog fronta već 29. oktobra, samo je potvrdila ovu pretpostavku nemačke komande. Zato su uporedo sa izgradnjom čvrstih odbrambenih položaje, Nemci u rejon Budimpešte dovukli veoma jake snage (35 divizija, od čega 9 tenkovskih).[1] To je bilo dovoljno da se zaustavi i drugi nedovoljno pripremljeni frontalni napad na Budimpeštu, izveden u novembru. Ta činjenica upućivala je na zaključak da će sovjetska komanda potražiti, svakako, neko drugo rešenje s ciljem da zaobiđe i obuhvati jake neprijateljske snage kod Budimpešte. Ovaj se zaključak nametao utoliko pre što su sovjetske trupe imale za sobom bogato iskustvo u forsiranju velikih reka i što je propao pokušaj Nemaca da osloncem na zapadnu obalu Tise zaustave nadiranje sovjetskih trupa. Očekujući da će Rusi pokušati da iz pokreta forsiraju i Dunav, Nemci su ubrzano pristupili utvrđivanju njegove des-

[1] M. M i n a s j a n, *Oslobođenje naroda Jugoistočne Evrope,* Moskva 1967, 313.

ne obale od Vaca severno od Budimpešte pa sve do Vukovara, povezujući tu liniju sa novoobrazovanim Sremskim frontom na zapadnoj obali Drine.

Sve ovo govori da za Nemce batinska operacija nije došla neočekivano. Sudeći po njihovoj operativnoj dokumentaciji, Nemci su već početkom novembra uočili grupisanje jakih sovjetskih snaga u širem rejonu Sombora i Subotice. Tu su, od Baje pa sve do Bačke Palanke, na svojoj novoj odbrambenoj liniji u to vreme već imali i neposredan kontakt sa sovjetskim i jugoslovenskim snagama (75. streljački sovjetski korpus, Osma i Dvanaesta vojvođanska brigada NOVJ).

Međutim, Nemci nisu očekivali da će se trupe 3. ukrajinskog fronta tako brzo pregrupisati i usuditi da forsiraju Dunav tako reći iz pokreta i pre temeljnih priprema i prikupljanja glavnih snaga. Oni su, naime, pretpostavljali da će forsiranja doći negde južno od Baje, ali nisu hteli da poveruju da će Dunav biti forsiran tamo gde je on u tom trenutku bio i najnepristupačniji, ispod utvrđenih i okomitih litica belomanastirse g^ede.

Zašto je forsiranje Dunava izvršeno baš kod Batine? To pitanje su tada sebi postavljali ne samo Nemci, nego i pripadnici NOVJ koji su učestvovali u ovoj operaciji, a neki istoričari ga postavljaju i danas. Zašto je forsiranje izvršeno tamo gde je bilo najnepovoljnije za napadača, gde se odmah iza razlivene reke na suprotnoj obali, gotovo okomito u Dunav spušta dobro posednuta i višekratnom vatrom utvrđena belomanastirska greda sa koje se napadač mogao tući efikasnom vatrom i osmatrati još u toku prilaženja reci? Utoliko pre što postoje i drugi pravci i odseci na ovom sektoru fronta. Tu je na prvom mestu dobro poznati mohački pravac, kojim su mnoge vojske u prošlosti forsirale Dunav. On ima dobre prilazne puteve sa kamenitom podlogom, pa i komunikacije na drugoj obali reke, koje nude dobre uslove za razvoj velikih snaga. U tom pogledu ioš bolje uslove nudi prelaz kod Baje. Najzad, postoj i apatinski pravac, koji je takođe imao dobar prilazni put Dunavu. Njime se najbrže izbija na glavnu železničku saobraćajnicu u Baranji ,i mostove koji spajaju Osijek sa Belim Manastirom i južnom Mađarskom. Slaba strana apatinskog pravca, kako se kasnije ispostavilo, jeste u tome što se on na drugoj obali završava u blatnjavim i poplavljenim baranj-

skim šumama i močvarama, te ne dozvoljava upotrebu motomehanizovanih jedinica.

Nedostaci bajskog i mohaökog pravca bili su u tome što nisu imali dovoljnu dubinu i što su se nalazili u neposrednoj blizini fronta, koji se severno od Baje odvajao od Dunava i protezao na severoistok do Kiškunhalaša i Tise. To je omogućavalo neprijatelju udar u neposrednu pozadinu naših i sovjetskih desantnih snaga. Pored toga, mohački i bajski pravac imali su u svojoj pozadini dobre oslonce i čvrsto povezanu odbranu na istočnim padinama planine Meček.

Iz svega iznetog može se zaključiti da sovjetska komanda nije u datom trenutku imala povoljniji izbor od batinskog pravca. Činjenica da je on sa vojničkog gledišta bio i najnepristupačniji i da je izgledao kao »periferni« pružala je istovremeno i najveće šanse da neprijatelj bude taktički iznenađen.

Postoji još jedan razlog u prilog ove odluke. On neosporno potvrđuje dobru obaveštajnost sovjetske komande pri proceni i izboru glavnog pravca udara i odseka prelaza. Utvrđeno je, naime, da se kod Batine u tom trenutku nalazio spoj dveju velikih nemačkih grupacija. Tu se ujedno nalazila i linija razgraničenja dveju nemačkih visokih komandi — Komande Grupe armija »Jug«, sa generalom Frisnerom na čelu, i Komande »Jugoistok« sa maršalom fon Vajksom na čelu. Čak je i Vrhovna nemačka komanda bila ovde podeljena. Tako je Vajks bio potčinjen Vrhovnoj komandi oružanih snaga (OKW), dok su Grupa armija »Jug« i ostali delovi Istočnog fronta bili potčinjeni Vrhovnoj komandi kopnene vojske (OKH).

Ranije, kada se jugoistočno ratište protezalo sve do Egejskog i Sredozemnog mora i kada je predstavljalo jedno gotovo izdvojeno i specifično ratište, ta podela imala je opravdanje. Međutim, krajem 1944. godine, kada se jugoistočni front sveo na balkanski ili, još tačnije, »jugoslovensko-albanski«, i kada se toliko suzio da je postao sastavni deo jedinstvenog fronta u Evropi, samo jedna karika strategijskog okruženja oko Nemačke, takva podela nadležnosti postala je neodrživa i nepotrebno je komplikovala nemačko komandovanje. Na to pitanje se kritički osvrću i neki nemački generali i posleratni istoričari. Tako Guderijan, tadašnji načelnik štaba Vrhovne komande kopnene vojske u svom delu *Vojni memoari* kaže da je granica između Vrhovne komande oružanih snaga i Vr-

hovne komande vojske bilo jedno selo na Dunavu, između ušća Drave i Baje, i konstatuje da je to bilo »besmisleno«.

Očigledno je da je Guderijan u pravu, pošto je to »selo na Dunavu«, na spoju dveju grupacija i dveju nemačkih vrhovnih komandi, predstavljalo u tom trenutku najslabiju tačku u novoj liniji nemačke odbrane. Po svemu sudeći, sovjetska komanda je to znala i, kao što će se videti, dobro iskoristila. Svoju nebudnost, komandantsku surevnjivost, birokratizam i neelastičnost nemački generali će posle poraza kod Batine prebacivati jedan na drugoga.

Nemačka Vrhovna komanda je ispravila svoju grešku i novu liniju razgraničenja između svojih armijskih grupacija povukla tamo gde je ona prirodno i jedino mogla da bude — na Dravi. Međutim, to je usledilo tek 1. decembra, kada je bitka za Batinu već bila izgubljena i kada su se sovjetske snage već nalazile na Blatnom jezeru i na jugozapadnim prilazima Budimpešti.[2]

Osnovni cilj batinske operacije bio je da se snagama 3. ukrajinskog fronta probije nova odbrambena linija neprijatelja na desnoj obali Dunava i, nakon uspostavljanja mostobrana, produži nastupanje i u sadejstvu sa trupama 2. ukrajinskog fronta zaokruži i oslobodi glavni grad Mađarske. Osnovni cilj i zadatak snaga NOVJ koje su u ovim borbama učestvovale bio je da oslobode Baranju i izbiju na levu obalu Drave radi udara u bok i pozadinu neprijateljskih snaga na Sremskom frontu.[3]

Orijentišući svoju 57. armiju u pravcu Nađkanjiže, sovjetska komanda imala je nameru da preotme Nemačkoj ovo bogato žitorodno i naftonosno područje u južnoj Mađarskoj. Samo po sebi to je značilo i zabijanje klina između dveju neprijateljskih grupacija (grupe armija »Jug« i »Jugoistok«) i pokušaj da se one razdvoje.

Pravovremenim izbijanjem u prostor Nađkanjiže trebalo je preduhitriti spajanje i čvrsto povezivanje sa ostalim snagama na Istočnom frontu Grupe armija »E«, koja se pod komandom generala Lera povlačila iz Grčke.

[2] Arhiv Vojnoistorijskog instituta (kraće: VII), NAV, NT, f. 191.

[1] Šarohin i Petruhin, *Forsiranje Dunava snagama 57. armije i zauzimanje operativnog mostobrana u rejonu Batine,* Vojnoistorijski časopis, Moskva 1961, 25—36.

Izbijanjem, pak, na sledeću odbrambenu liniju neprijatelja, koja se nalazila na zapadnom obodu Panonske nizije i obroncima Alpa, trebalo je stvorili uslove za produžetak ofanzive u pravcu Beča i dalje kroz Austriju, u susret savezničkim trupama u Italiji.

Po obostranom učešću snaga, batinska operacija predstavlja operaciju frontovskih razmera sa zamašnim vojno-političkim i operativno-strategijskim ciljevima. Po načinu izvođenja, po svojoj organizaciji, pripremama, vremenu, mestu i uslovima pod kojima se odvijala, batinska operacija spada u najteže vidove ratnih dejstava.

Neprijateljske snage koje su branile taj deo fronta od Baje do ušća Drave u Dunav bile su različitog sastava i imale uoči forsiranja oko 20.000 vojnika (dve divizije), ojačanih sa 30 srednjih i lakih tenkova i 25 baterija artiljerije.

Odsek Dunava od sela Batine do Baje branila je nemačka 31. SS divizija »Lombard« divizija (formirana od jugoslovenskih i mađarskih Švaba) sa nekoliko mađarskih pešadijskih i graničnih bataljona. južno od Batine, ojačan delovima 92. motomehanizovane brigade i nekim nemačkim policijskim jedinicama i mađarskim graničnim bataljonima, branio se jedan puk elitne nemačke divizije »Brandenburg«.

U rejonu pustare Izabela, severno od Batine, prikupljala se glavnina 13. SS divizije »Handžar«, koja je ovde bila dovedena iz Jugoslavije radi sređivanja i reorganizovanja.

U širem rejonu Pečuja bio je stacioniran 2. korpus iz sastava mađarske tzv. Južne armije.

Ovaj deo fronta podržavalo je 25—30 nemačkih jurišnih aviona tipa »štuka« i »junkers«.

Uočivši koncentraciju naših i sovjetskih snaga na levoj obali Dunava, 10. novembra u Baranju je iz Srema prebačen Štab nemačkog 68. korpusa iz sastava 2. oklopne armije, sa generalom Felmijem na čelu, koji je preuzeo komandu nad ovim snagama.

Nakon forsiranja Dunava i do kraja batinske operacije, sa ostalih frontova na ovaj sektor fronta su prebačene još četiri nemačke divizije i to: 44. pešadijska »Hoch und Deuchmeister« i 71. pešadijska »Glighoste« sa italijanskog fronta, 1. brdska i 117. lovačka pešadijska divizija iz Jugoslavije i jedna konjička brigada iz Istočne Pruske. Pored ovih snaga

i glavnine 13. SS divizije »Handžar«, iz Jugoslavije su dovedeni i neki delovi 264. nemačke divizije, jedan puk Srpskog dobrovoljačkog korpusa, ustaško-domobranska pukovnija »Baranja«, nekoliko policijskih bataljona nemačke divizije »Stefan«. Za izvršenje protivudara u pravcu Mohača, iz Grupe armija »Jug« angažovan je 57. nemački oklopni korpus, a 1. decembra u južnu Mađarsku prebačena je 2. nemačka oklopna armija sa štabovima 22. i 68. nemačkog armijskog korpusa.

Prema tome, ukupna jačina neprijateljskih snaga angažovanih na ovom sektoru fronta do završetka batinske operacije iznosila je više od 60.000 vojnika. Ako se uzmu u obzir i mađarske fašističke snage, jačine oko jednog korpusa, koje su se nalazile u širem rejonu Pečuja, onda je njihova ukupna jačina iznosila oko 90.000 vojnika.[4]

Od sovjetskih jedinica u batinskoj operaciji učestvovala je 57. sovjetska armija (tri streljačka korpusa — 75. i 64. streljački i 6. gardijski), 32. motomehanizovana brigada i mnogobrojna artiljerijska i inženjerijska ojačanja.

Nakon ovladavanja batinskim mostobranom, kod Mohača, u pravcu Sekešfehervara angažovani su kompletna 4. gardijska armija i ostale snage 3. ukrajinskog fronta. Iz vazduha podršku je pružala 17. vazduhoplovna armija pod komandom maršala avijacije Sudeca.[5]

Od jugoslovenskih snaga u batinskoj operaciji neposredno je učestvovala 51. vojvođanska udarna divizija (Dvanaesta i Sedma vojvođanska brigada na batinskom i Osma vojvođanska brigada na apatinskom pravcu). U operativnoj rezervi nalazila se 16. vojvođanska udarna divizija, a za obezbeđenje levog krila 75. sovjetskog korpusa, na levoj obali Dunava nalazila se 36. vojvođanska udarna divizija. Za obezbeđenje postignutog uspeha i levog krila trupa 3. ukrajinskog fronta na levoj obali Drave upotrebljen je 12. vojvođanski korpus (oko 26.000 boraca).[6]

U operativnom pogledu, našim i sovjetskim snagama koje su učestvovale u batinskoj operaciji sadejstvovali su 1. pro-

[4] Arhiv VII, NAV, NT 311, f. 191; Šarohin, *Put k Balatonu,* Moskva 1966, 10; Arhiv VII, k. 1395, reg. br. 1—4.
[5] Šarohin, nav. delo.
[6] *Zbornik dokumenata NOP-a,* tom 1, knj. 10, dok. br. 10.

leterski korpus u Sremu kao i 6. slavonski i 10. hrvatski udarni korpus u Slavoniji, koji su dejstvovali u neposrednoj pozadini 2. nemačke oklopne armije. U operativno-strategijskom pogledu, snagama 3. ukrajinskog fronta sadejstvovala je i ćela Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, koja je u to vreme vezivala za sebe oko 700.000 nemačkih i kvislinških vojnika. Posebnu ulogu u tom pogledu odigrali su Južna operativna grupa (pet divizija), divizija NOVJ koju je u to vreme formirao Vrhovni štab NOVJ sa zadatkom da sprečava izvlačenje nemačkih snaga pod komandom generala Lera iz Grčke i Jugoslavije prema severu.

Neprijateljska odbrana oslanjala se na veliku vodenu prepreku i poplavljeno zemljište na desnoj obali Dunava. Bila je utvrđena fortifikacijskim objektima poljskog tipa, izgrađenim duž nasipa i na istočnim obroncima belomanastirske grede. Neprijatelj je vrlo umešno iskoristio svaki veštački i prirodni objekt na desnoj obali Dunava za organizaciju svoje odbrane i vatrenog sistema (nasipi, propusti, uvale, vinogradarski podrumi, naseljena mesta, žičane i minske prepreke itd.).

Priprema za forsiranje

Prema prvobitnoj zamisli, bilo je predviđeno da se snagama sovjetskog 75. streljačkog korpusa i 51. vojvođanske divizije što pre forsira Dunav, ne čekajući na prikupljanje glavnih snaga, nakon ovladavanja operativnim mostobranom i uvođenjem u borbu novih ešelona sovjetske 57. armije i 3. ukrajinskog fronta trebalo je produžiti nastupanje u dva pravca: na severozapad, prema Sekešfehervaru, i na zapad, prema Nađkanjiži.[7]

Iako vreme nije dozvoljavalo da se izvrše temeljite pripreme, uobičajene za ovako velike i složene operacije, učinjeno je sve što se moglo učiniti za tako kratko vreme.

Zbog angažovanja svojih formacijskih sredstava za prelazak Dunava kod Beograda i Tise, Komanda 3. ukrajinskog fronta nije mogla obezbediti 57. armiji dovoljan broj plovnih

[7] Šarohin, nav. delo.

sredstava za forsiranje Dunava kod Batine. Zato je bilo potrebno maksimalno iskoristiti postojeća mesna i priručna sredstva.

Tako su do početka forsiranja prikupljeni kod Bezdana i Apatina 7 formacijskih i 3 civilna motorna brodića nosivosti do 13,5 tona, 27 šlepova i 180 ribarskih čamaca nosivosti 400—600 kg. Kako se kasnije ispostavilo, bila su ovo skromna i nedovoljna prevozna sredstva zbog jake i efikasne neprijateljske vatre.[8]

Inženjerijske jedinice uspele su do početka forsiranja da urede odseke i mesta prilaza, da osposobe prilazne puteve, linije ukrcavanja, komandna mesta i druge objekte, vešto maskirajući sve te radove.

Nakon izbijanja na levu obalu Dunava, jedinice 75. streljačkog korpusa preduzimaju intenzivna izviđanja radi prikupljanja podataka o neprijatelju i njegovom sistemu odbrane. S jugoslovenske strane velike uspehe u tom pogledu postigli su obaveštajni organi 51. divizije sa kapetanom Vašom Veskovićem na čelu.

Da bi se proverili dobijeni podaci o neprijatelju i uspostavili manji mostobran, 7. novembra počela su nasilna izviđanja delova 74. i 233. streljačke divizije. Prvi mostobran južno od Apatina uspostavila je jedna četa 360. puka 74. streljačke divizije. To je pošlo za rukom i još nekim delovima iste divizije. Međutim, ni jedan od ovih prednjih odreda 74. divizije nije uspeo da se dohvati nasipa na desnoj obali Dunava na kojem se nalazio glavni odbrambeni položaj neprijatelja. Još manji rezultati postignuti su na batinskom pravcu, na kojem je teškom mukom osvojen samo komadić zemljišta severno od Batine.

Političko-psihološke pripreme za predstojeće borbe izvršene su u znaku velikih vojno-političkih pobeda saveznika i proslave 27-godišnjice velike oktobarske revolucije.

Na mnogobrojnim sastancima i konferencijama primani su novi članovi Partije i SKOJ-a, prijavljivani su dobrovoljci za prve talase i prednje odrede, kao i za ostale najteže vojne zadatke.

' Arhiv VII, k. 1395, reg. br. 7—1/2.

Početak forsiranja i prva faza bitke za mostobran

Tačno u ponoć 10/11. novembra na mali mostobran severno od Batine počelo je prebacivanje prvih talasa 703. puka 233. streljačke divizije. Pravo iz čamaca borci su pošli u juriš, proširili mostobran i prišli belomanastirskoj gredi sa severa. Međutim, Batina se mogla zauzeti samo neposrednim napadom sa Dunava. Taj zadatak dobila je Dvanaesta vojvođanska brigada.

Pred zoru 11. novembra, koristeći se jutarnjom izmaglicom, jedna četa dobrovoljaca, skojevaca i omladinaca Dvanaeste vojvođanske brigade prešla je Dunav u malim ribarskim čamcima i jurišem izbacila iznenađene neprijateljske vojnike iz prvih rovova, zauzela dvadesetak kuća u istočnom delu sela, učvrstila zauzeti mostobran i odbila nekoliko neprijateljskih proti vnapada.[9]

U toku dana na osvojeni mostobran prebačeni su 1. i 4. bataljon Dvanaeste vojvođanske brigade i jedan bataljon 572. streljačkog puka 233. sovjetske divizije. Ujutru 12. novembra na mostobran je prebačen i 2. bataljon Dvanaeste vojvođanske brigade. Energičnim napadom Brigada je toga dana zauzela gotovo celo selo i nastavila da goni iznenađenog neprijatelja prema raskrsnici puteva i koti 169.

Dvanaestog novembra u 11 časova i 30 minuta, uz snažnu artiljerijsku vatru i podršku iz vazduha, neprijatelj je uveo u borbu nekoliko bataljona pešadije i 10 lakih tenkova i samohodnih oružja i potisnuo delove Dvanaeste brigade u severoistočni deo sela a zatim se u rejonu železničke stanice probio kroz borbeni poredak 4 bataljona Dvanaeste brigade, do skelskog pristaništa, usled čega je situacija na mostobranu postala kritična.

U 16 časova neprijatelj je doveo nova pojačanja i predu-*/eo* još žešći protivnapad. U glavnoj ulici Batine došlo je do dramatične i neravnopravne borbe naše pešadije i sovjetske artiljerije sa nemačkim tenkovima.

Noću 12/13. novembra na mostobran su prebačeni 5. bataljon Dvanaeste brigade i još dva bataljona 572. streljačkog

[9] Arhiv VII, k. 1395, reg. br. 7—1/2.

puka. Sutradan, 13. novembra, rešen da konačno likvidira mostobran, neprijatelj je preduzeo do tada najjači protivnapad. Posle višečasovne artiljerijske i avio-pripreme i pošto je ubacio u borbu nove snage, uspeva da potisne Dvanaestu vojvo dansku brigadu i delove 572. puka na uski pojas uz obalu i u severoistočni deo sela.

Uz krajnje naprezanje snaga. Brigada je odbila sve protivnapade neprijatelja i održala se na osvojenom mostobranu sve do pristizanja svežih bataljona, Sedme vojvođanske brigade i 73. sovjetske gardijske divizije.

Na apatinskom pravcu ispostavilo se da prethodno osvojeni mostobran 360. i 109. puka, a docnije i mostobran 78. pešadijskog puka 74. sovjetske divizije, nisu mogli poslužiti kao osnovica za dalje proširenje uspeha i uvođenje u borbu novih snaga. Pred njima se nalazila nova vodena prepreka — rukavac Starog Dunava, zatim dobro utvrđena i posednuta »damba«, nasip visok nekoliko metara, koji je dominirao okolinom i bio prekriven nemačkim rovovima, mitraljeskim gnezdima i topovima za neposredno gađanje. Jedino je 3. bataljon 78. puka uspeo da se približi utvrđenom nasipu na samo dvadesetak metara kod parobrodske stanice Kazuk i da održi ovaj manji mostobran sve do 19. novembra (do dolaska svežih sovjetskih snaga i Osme vojvođanske brigade), kada je konačno izvršen proboj glavnog položaja neprijateljske odbrane na utvrđenom nasipu. Na batinskom mostobranu situacija je još bila kritična.

Ocenivši da postojećim snagama i rasporedom neće izvršiti planirani zadatak, maršal Tolbuhin naređuje da se na batinski pravac hitno prebaci i uvede u borbu 64. streljački korpus (koji je u svom sastavu imao 73. gardijsku i 113. i 19. streljačku diviziju) i 7. vojvođanska udarna brigada 51. divizije NOVJ.[10]

U rejon Batine dovedene su i 9. artiljerijska divizija za proboj kao i druge inženjerijske i artiljerijske jedinice 3. ukrajinskog fronta. Na apatinski pravac rokira se 75. streljački korpus, čije se težište dotle nalazilo na batinskom pravcu. Osma vojvođanska brigada je zadržana još nekoliko dana u rejonu Mohača gde s ciljem operativnog maskiranja vrši de-

[10] Šarohin, nav. delo 54 i 55; Arhiv VII, k. 1395, reg. br. 2—1/2.

monstrativne pripreme za prelazak, a zatim se i ona rokira na apatinski pravac. Šesnaestoj vojvođanskoj diviziji naređeno je da se hitno prikupi u rejonu Sombor—Prigrevica, gde je ostala u operativnoj rezervi 3. ukrajinskog fronta. Sličan zadatak dobila je i 36. vojvođanska divizija koja se takođe prebacila u Bačku i prikupila na levom krilu 75. sovjetskog korpusa.[1]*

I borci 73. gardijske divizije i Sedme vojvođanske brigade morali su isto tako, gotovo iz čamaca i skela, da polaze u juriš i proširuju već osetno smanjeni mostobran.

Nakon nekoliko silovitih juriša, selo Batina je ponovo zauzeto. Veoma teške borbe vođene su za »Piramidu« — kotu 169 ili »Krvavu kotu«, kako su je s pravom nazivali borci Sedme vojvođanske brigade. Ta kota je nekoliko puta prelazila iz ruku u ruke. I jedna i druga strana želele su da je zadrže zbog njenog izuzetnog taktičko-topografskog značaja i dominiranja nad okolinom i našim prilazima Dunava. Železničku stanicu takođe. Sve dok je neprijatelj držao ove objekte, nije se moglo govoriti o podizanju pontonskog mosta i prelasku krupnijih snaga na batinski mostobran. Nemci su u to vreme još imali prevlast u vazduhu.

Nakon žestokih juriša i borbi prsa u prsa 2. bataljon Sedme brigade i delovi 214. streljačkog puta 73. gardijske divizije konačno su zauzeli kotu 169 i odbacili neprijatelja jedan kilometar južno od nje. U tim jurišima izbačena je iz stroja većina četnih i vodnih rukovodilaca ovog bataljona. (Kota 169 nalazi se 150—200 m jugozapadno od sadašnjeg spomenika).

Železničku stanicu su zauzeli 3. i 2. bataljon Sedme vojvođanske brigade u tesnom sadejstvu sa 209. pukom 73. gardijske divizije i 3. bataljonom Dvanaeste vojvođanske brigade. Osetne gubitke tom prilikom pretrpeo je 209. puk, koji je nastojao da stanicu obuhvati sa jugozapada gde je naišao na unakrsnu vatru nedaleko od podvožnjaka. Slično je prošao i 3. bataljon Dvanaeste brigade, koji je, napadajući duž komunikacije Batina—Zmajevac, za kratko vreme izgubio polovinu svoga sastava.

[II] Arhiv VII, k. 951, reg. br. 2/37; k. 951/A, reg. br. 3/18—40; k. 295, reg. br. 5/1; k. 589/B, reg. 10/9—14 i 15; k. 295. reg. br. 3/47.

Borba za proširenje i spajanje batinskog i apatinskog mostobrana

Nakon ovladavanja Batinom i kotom 169 i uvođenja u borbu 64. streljačkog korpusa, nastala je druga etapa operacije — borba za proširenje i spajanje batinskog i apatinskog mostobrana. Posle neobično jake i na jugoslovenskom ratištu do tada neviđene artiljerijske i minobacačke vatre i vatre iz aviona, počeo je 19. novembra, na Dan sovjetske artiljerije, proboj nove odbrambene linije neprijatelja, koja se sada protezala od sela Draža do sela Zmajevca.

Preko uspostavljenog pontonskog mosta na mostobran su u međuvremenu prebačeni 113. i 19. streljačka divizija i 1. bataljon Sedme vojvođanske brigade, koji je ujedno bio i poslednja rezerva 51. vojvođanske divizije.

Nakon višečasovne vatre iz više od 1.000 artiljerijskih i minobacačkih cevi, otpočeli su juriši pešadije podržane samohodnom artiljerijom i tenkovima. Naročito efikasno i negativno moralno dejstvo na neprijatelja imali su neprekidni plotuni sovjetskih minobacača »kaćuša«. Toga dana prvi put prevlast u vazduhu prešla je na stranu sovjetske avijacije.

Najjači otpor u tom trenutku neprijatelj je pružao sa dobro utvrđenih i branjenih kota 206 i 205, gde se tada nalazilo njegovo težište odbrane. Nemci su dobro znali da bi gubitkom ovih kota izgubili i belomanastirsku gredu. Komandant »Jugoistoka« maršal fon Vajks izričito je zabranio povlačenje sa ovih položaja.

Tri dana i tri noći juriši delova triju sovjetskih i jedne naše divizije smenjivali su se sa neprijateljskim protivnapadima. Nemci su ovde upotrebili svoju poslednju armijsku rezervu — oklopni grenadirski bataljon i 131. grenadirski puk, koji su uspeli da povrate već izgubljenu kotu 205. Komandant 64. sovjetskog korpusa, general Kravcov, uveo je tada u borbu svoj drugi ešelon i preduzeo opšti napad na ćelom frontu. U ponovljenim jurišima i uz teške obostrane gubitke, konačno su pali i ovi neprijateljski položaji.[12]

Istovremeno sa napadom na kotu 205. i 206. a u tesnom sadjestvu sa 209. pukom 73. divizije, Sedma vojvođanska bri-

[12] AVII, NAV, NT 131, f. 191, str. 417, 408, 415—417 prevoda.

gada je prešla u napad na utvrđeno selo Zmajevac, zauzela ovo mesto i probila front na sektoru na kome je neprijateljska odbrana bila veoma žilava. Nemci su ovde umešno iskoristili mnogobrojne uvale i poprečne useke belomanastirske grede i branili svaku kuću duž komunikacije. Potiskujući neprijatelja sa jedne uzastopne linije na drugu, Sedma brigada je zauzela selo Suzu i izbila pred jako neprijateljsko uporište Kneževi Vinogradi.

Na apatinskom pravcu i na malom mostobranu 78. streljačkog puka, 18. novembra uvedena je u borbu i Osma vojvođanska brigada 51. udarne divizije. Posle ogorčene višednevne borbe, njeni bataljoni zauzeli su deo utvrđenog nasipa kod parobrodske stanice Kazuk i pustara Ciprošat i Monjoroš, koje su branili pripadnici nemačke divizije »Brandenburg«. Da bi došli do utvrđenih neprijateljskih položaja na dunavskom nasipu, borci su morali da gaze vodu do pojasa, a negde i do vrata. Nakon trodnevnih krvavih juriša oni su uspeli da očiste oko dva kilometra utvrđenog nasipa i proteraju neprijatelja sa pustare Mirkovac i Malog Dunava, gde se nalazila njegova sledeća linija odbrane. Gazeći kroz duboko blato i prenoseći teško oružje na rukama, jedinice 75. korpusa i Osme vojvođanske brigade takođe su izbile pred Kneževe Vinograde. Tu se povezuju sa borcima Sedme vojvođanske brigade a time dolazi i do povezivanja batinskog i apatinskog mostobrana.

Naredivši da se borba vodi do poslednjeg čoveka i da se primenjuju drastične mere radi sprečavanja rasula, nemačka komanda je nastojala da po svaku cenu uspostavi narušeni sistem odbrane na novoj liniji: Vardarac—Lug—Grabovac—Kneževi Vinogradi—Branjina—Duboševica.[13]

Proboj poslednje neprijateljske linije i oslobođenje Baranje

Ne dozvoljavajući neprijatelju da konsoliduje novu odbrambenu liniju i nastojeći da što bolje iskoristi uspeh 64. streljačkog korpusa kod Udvara i Duboševice, komandant 57. sovjetske armije general Šarohin uveo je na tom pravcu svoj

[13] AVII, NAV, NT 311, f. 191, str. 399 i 407.

drugi ešelon — 6. gardijski korpus i 32. motomehanizovanu brigadu.

U proboju poslednje odbrambene linije neprijatelja u Baranji, 51. vojvođanska divizija imala je vrlo značajnu ulogu. Ona je napadala na sektoru na kome je neprijateljska odbrana bila najžilavija. Tako je njena Sedma brigada danonoćno jurišala na jako neprijateljsko uporište Kneževi Vinogradi, u koje su se povukli ostaci 13. SS divizije »Handžar« i ostale kvislinške formacije. Sve do 25. novembra tu su se vodile ogorčene ulične borbe u kojima su se neprekidno smenjivali napadi i protivnapadi. Skoro potpuno okružen, neprijatelj se uporno branio čak i kada je njegov front u severozapadnom delu Baranje bio probijen. Zapleten u teške ulične borbe, neprijatelj iz ovog najvećeg garnizona i uporišta nije mogao izvući ni jednu svoju jedinicu i uputiti je na ugrožene delove fronta kod Branjine i Duboševice.

Occnivši da neprijateljska vatra ipak malaksava i da on pokušava da se izvuče iz okruženog uporišta u Kneževim Vinogradima, Sedma vojvođanska brigada je preduzela opšti napad i 26. novembra zauzela ovo mesto. U međuvremenu, njen 4. bataljon je u zauzetom Kamencu odbio snažan protivnapad tek prispelih delova 1. brdske nemačke divizije.[14]

Osma vojvođanska brigada imala je sličnu situaciju na Malom Dunavu i na liniji Vardarac—Lug—Grabovac. Neprijatelj je nastojao da po svaku cenu zadrži u svojim rukama komunikaciju Osijek—Beli Manastir, koja ga je povezivala sa njegovim snagama u Jugoslaviji i odakle mu je neprekidno stizala pomoć na ugrožene delove fronta. Posle višednevnih ogorčenih borbi i neprekidnih juriša preko poplavljenog zemljišta i nabujalog Malog Dunava, Osma vojvođanska brigada je probila utvrđenu neprijateljsku liniju, presekla komunikacije Osijek—Kneževi Vinogradi i Osijek—Beli Manastir i 27. novembra zauzela važnu saobraćajnu raskrsnicu Dardu. U tim borbama posebno se istakao njen 2. bataljon u zauzimanju sela Luga i mosta na Malom Dunavu.

Vezujući za sebe jake neprijateljske snage, brigade 51. vojvođanske divizije pomogle su korpusima 57. sovjetske armije

" AVII, NAV, NT 311, f. 191, str. 450-469 prevoda i Košta N a ct, intervju u *NIN-u* od 16. V 1965.

da probiju poslednju neprijateljsku liniju na sektorima: Duboševica—Beli Manastir i Grabovac—Kneževi Vinogradi.

Ocenivši da je neprijatelj glavne snage usredsredio na batinsko-apatinski mostobran, komandant 3. ukrajinskog fronta je naredio da se kod Mohača obrazuje novi mostobran i da se na tom mestu, umesto kod Batine, kako je prvobitno zamišljeno, prebaci drugi ešelon fronta — 4. gardijska armija.[15] Neprijatelj je bio potpuno zbunjen ovom odlukom. Još nije bio u stanju da oceni u kom pravcu je usmeren glavni udar i koji je cilj trupa 3. ukrajinskog fronta posle forsiranja Dunava.

Pošto su zauzele Beli Manastir i presekle komunikacije koje iz ovog mesta vode prema Pečuju i Mohaču, jedinice sovjetske 57. armije su preduzele gonjenje razbijenog neprijatelja u pravcu »Vilanj položaja«. Na ovim položajima štab 68. nemačkog korpusa nameravao je da pruži odbranu do pristizanja novih snaga sa ostalih frontova. Međutim, posle energičnog i iznenadnog prodora 6. gardijskog korpusa i 32. motornehanizovane brigade kod Sederkenja, neprijatelj je bio prinuđen da napusti ovu pripremljenu liniju odbrane gotovo bez borbe. Snažnu sovjetsku ofanzivu u južnoj Mađarskoj nije više mogao da zaustavi ni 22. armijski korpus prebačen iz Jugoslavije, ni još jedna, 71. pešadijska divizija, prebačena sa italijanskog fronta, kao i jedna konjička brigada iz Istočne Pruske. Ofanziva 57. sovjetske armije biće zaustavljena tek 10. decembra pred Nađkanjižom i na obalama Blatnog jezera.

Istovremeno sa napredovanjem sovjetskih trupa prema Pečuju i Sekešfehervaru, jedinice 51. vojvođanske divizije gonile su razbijene neprijateljske delove iz južne Baranje i izbile na levu obalu Drave.[16]

Posle žestokih juriša preko poplavljenog i miniranog zemljišta, Osma vojvođanska brigada je likvidirala zaostali neprijateljski mostobran kod Tvrđavice i Podravlja (severno od Osijeka).

U oslobođenu Baranju prebačene su i ostale divizije 12. vojvođanskog korpusa, koje su dobile zadatak da posednu levu obalu Drave i da svojim aktivnim dejstvom na suprotnoj

[15] M. V. Z a h a r o v, *Oslobođenje jugoistočne i centralne Evrope 1944—1945,* Moskva 1970.
[16] Arhiv VII, k-1395, reg. br. 247 1/2.

obali obezbede levi bok i pozadinu trupa 3. ukrajinskog fronta i sadejstvuju našim snagama na Sremskom frontu i u Slavoniji.

Tako se završila jedna od najtežih, a posle beogradske operacije i najvećih zajedničkih operacija delova Narodnooslobodilačke vojske i Crvene armije vođenih na našoj teritoriji u toku drugog svetskog rata. Bila je to još jedna velika zajednička pobeda koja je ubrzala konačni slom fašističke Nemačke.

Značaj i posledice batinske operacije

Batinska operacija se ne može posmatrati odvojeno od budimpeštanske i svega onoga što se u to vreme događalo na Istočnom frontu. Još manje se ona može posmatrati izdvojeno od situacije na jugoslovenskom i jugoistočnom ratištu i od onih teških bojeva koje je u to vreme vodila NOVJ protiv nemačkih snaga u Jugoslaviji. Isto tako, ona se ne može mehanički pripajati isključivo budimpeštanskoj operaciji, ili pak Sremskom frontu, tretirati kao neka »lokalna«, potpuno samostalna, ili »periferna« operacija i si.

Dimenzije i značaj ove operacije mnogo su veći nego što bi se to moglo zaključiti iz onoga što je do sada zabeleženo u našoj i sovjetskoj istoriografiji. Njene vremenske i prostorne dimenzije su daleko šire od osvajanja mostobrana i oslobođenja Baranje. Njen krajnji cilj je bio dalekosežniji, a ostvaren je tek zaokruženjem Budimpešte i izbijanjem sovjetskih snaga na Blatno jezero i u rejon Nađkanjiže, a jugoslovenskih snaga na levu, a nešto kasnije i desnu obalu Drave.

Pozitivne reperkusije ove operacije su višestruke. Oslobođenjem velikog dela žitorodne mađarske teritorije i čvrsto oslonivši svoje levo krilo na levu obalu Drave, na jugoslovenski front i NOVJ, Crvena armija dobila je veliku operativno-strategijsku prednost na ovom delu fronta. Njeni dotle razvučeni južni frontovi ponovo su se prikupili sa balkanskog ratišta i usredsredili neposredno prema Beču i Budimpešti. Izbijanje 57. sovjetske armije u rejon Nađkanjiže približio je sovjetski front u južnoj Mađarskoj savezničkom frontu u Italiji na dotle najmanje rastojanje. Nemačka grupacija na jugoistočnom ratištu našla se u nezavidnoj situaciji. Zabijanje ovako du-

bokog klina između grupa armija »Jug« i »Jugoistok« dovelo je praktično do njihovog razdvajanja, a Grupi armija »Jugoistok« zaprećeno je da se nađe potpuno odsečeno od Nemačke i zaokružena na jugoistočnom ratištu. R.azvučene na širokom frontu i izložene danonoćnim napadima NOVJ sa fronta i iz pozadine, ove nemačke snage su sada morale da obrazuju i novi front na severu, na desnoj obali Drave. Tu je morao biti angažovan ceo 91. armijski korpus a nešto docnije i 15. konjički korpus i jake ustaško-domobranske snage.

Posle batinske operacije nemačka komanda još dugo nije znala kuda će se uputiti sovjetske i jugoslovenske, a nešto kasnije i bugarske divizije, prikupljene na levoj obali Drave i u južnoj Mađarskoj. Ona je pretpostavljala, ne bez osnove, da će se te snage uputiti ka Zagrebu i dalje ka Trstu, radi spajanja sa zapadnim saveznicima u Italiji. Stvaranjem virovitičkog mostobrana, na koji su se posle oslobođenja Baranje uputile jedinice 12. vojvođanskog korpusa, odnosno jugoslovenske 3. armije, ta pretpostavka je postala još verovatnija. Otud je i razumljiva upornost Nemaca da onemoguće sve docnija dejstva NOVJ na desnoj obali Drave.

Za jugoslovenske snage i NOVJ pobeda kod Batine je takođe imala višestruki pozitivan značaj. Neprijateljske snage, koje su sa desne obale Dunava ugrožavale severnu Bačku odbačene su dalje na zapad. Oslobođena je naša Baranja. Izbijanjem naših divizija na levu obalu Drave i njeno posedanje sve do Barča ugrozilo je istureni nemački front u Sremu i stvorilo operativnu prednost NOVJ i mogućnost udara u bok i pozadinu ovih snaga. Ta prednost je kasnije još više došla do izražaja stvaranjem tzv. virovitičkog mostobrana i povezivanjem sa 6. slavonskim i 10. hrvatskim korpusom. Ta prednost je konačno iskorišćena prilikom proboja Sremskog fronta.

Za vojvođanske jedinice koje su neposredno učestvovale u batinskoj operaciji i za Vojvodinu uopšte ove borbe su imale i poseban značaj. U njoj su učestvovali borci svih naroda i narodnosti Vojvodine. Tako je samo u Osmoj vojvođanskoj brigadi bilo oko 1.700 Bunjevaca i Mađara iz okoline Subotice, Sente i Bečeja. U Sedmoj i Dvanaestoj brigadi borio se veliki broj pripadnika slovačke i rumunske narodnosti. Ako se pri tome ima u vidu da su svi oni, sem neznatnog broja, dobrovoljno stupili u jedinice 51. vojvođanske divizije i da su time i

svojom krvlju i životima potvrdili želju da žive u novoj i slobodnoj Vojvodini, ravnopravnoj zajednici svih naših naroda i narodnosti, onda je taj značaj još veći.

Borbe u Baranji i kod Batine predstavljaju prekretnicu u dotadašnjem načinu ratovanja za jedinice koje su u njima učestovale. Mlade vojvođanske brigade, koje su dotle ratovale uglavnom na »partizanski način«, bile su prinuđene da preko noći pređu na frontalne borbe, i to frontalne borbe sa forsiranjem najvećih reka, koje predstavljaju najteži vid borbenih dejstava.

Svoj prvi i najteži borbeni zadatak najmlađa divizija NOVJ, koja je u svom sastavu imala dve trećine novog i neobučenog ljudstva, izvršila je zahvaljujući visokom borbenom moralu, srčanosti i masovnom herojizmu svojih boraca.

Osim nedovoljnog borbenog iskustva i nevičnosti u vođenju frontalnih borbi, treba naglasiti još jednu okolnost koja je, pored svojih neosporno dobrih strana, imala i negativnih poslednica. Neposredno uoči batinske operacije jedinice 51. vojvođanske divizije izvršile su preoružanje i zamenu svog trofejnog oružja sovjetskim pešadijskirn i artiljerijskim naoružanjem i opremom. Nemajući vremena za obuku, prvi kontak sa ovim oružjem i njegovo isprobavanje borci su doživeli u toku borbi za Batinu. Zajedno sa ispaljivanjem prvih metaka, sa novog oružja topio se debeli sloj žutog zaštitnog podmaza.

Oko 90% boraca 51. divizije sačinjavali su omladinci do 20 godina. Najviše njih nije dotle učestvovalo u borbi. U neprekidnim dvadesetodnevnim jurišima ovi mladići završavali su svoju vojnu obuku, vojnički sazrevali i bukvalno preko noći postajali iskusni borci, bombaši, puškomitraljesci. Bila je to najdrastičnija vojna obuka, u kojoj su svaka greška i nesmotrenost plaćeni krvlju i životima.

Za jedinice i štabove NOVJ posebnu teškoću predstavljala je činjenica što nisu imali posebna sredstva i svoja mesta prelaska. Teret organizacije i pripreme za prelazak Dunava ležao je na štabovima 75. i 64. streljačkog korpusa Crvene armije. Sem neznatnih izuzetaka, sredstva veze, sadejstva kao i artiljerijsku podršku prelaska obezbeđivale su sovjetske jedinice. To je sve stvaralo teškoće našoj komandi i dovodilo do većih gubitaka, gomilanja i mešanja jugoslovenskih i sovjetskih jedinica. Vrlo često, a naročito u prvoj etapi operacije, bataljoni,

pa i čete naše vojske bili su izmešani sa sovjetskim bataljonima i pukovima. To je otežavalo komandovanje, ali je ostavljalo više prostora za inicijativu nižih štabova i komandi.

Izmešani sa sovjetskim borcima, mladi Vojvodani brzo su usvojili tehniku i taktiku savremenog frontalnog ratovanja od iskusnijih sovjetskih jedinica. Posebno kada je reč o ukopavanju i maskiranju.

> U Batini smo krvlju platili saznanje o nužnosti ukopavanja u zemlju. Naši borci su više voleli da jurišaju nego da se brane. Takvi su nam bili: taktika, navike jedinica i borbeni mentalitet našeg čoveka. U Batini smo od Rusa naučili da se ukopavamo u što užim i dužim rovovima, da odatle iz zaklona propuštamo neprijateljske tenkove a sačekujemo pešadiju. Bilo je slučajeva da su njihovi tenkovi dopirali čak do Dunava i tamo bili uništeni, jer ih njihova pešadija zbog naše vatre nije mogla da podržava. (Izjava pukovnika Vladimira Brankovića, tadašnjeg komesara Sedme vojvođanske brigade, objavljena u *Dnevniku 9.* XI 1969).

Moglo bi se postaviti pitanje — zašto je u jednoj od najtežih i najsloženijih ratnih operacija angažovana jedna od najmlađih divizija NOVJ, koja se još nalazila u formiranju? Da li je postojalo neko drugo rešenje i da li su njeni golobradi borci, koji su sačinjavali većinu, svoje prvo vatreno krštenje i svoj prvi susret sa ratom i oružjem morali doživeti u tako drastičnim uslovima?

Odgovor je bio, izgleda, samo jedan i potvrdan. Tako je nalagala ratna situacija. U tom trenutku u celoj Vojvodini i na levoj obali Dunava nije se nalazila više ni jedna veća formacija NOVJ. U Sremu, u zapadnoj Srbiji, na Drini, sve naše divizije bile su zapletene u teškim borbama sa jakim neprijateljskim snagama iz grupa armije »E« i »F«. Za njihovo izvlačenje iz borbe i dovođenje u rejon Sombora bilo je potrebno vreme. A vreme je ovde radilo za neprijatelja. Da bi se sprečilo njegovo potpuno utvrđivanje na desnoj obali Dunava i privlačenje jačih operativnih rezervi, neprijatelja je trebalo napasti odmah, tako reći iz pokreta. Osim toga, brigade 51. divizije već su se nalazile u kontaktu sa neprijateljem, ljudstvo je bilo sa terena Vojvodine a starešinski kadar iskusan i proveren u partizanskom ratovanju. Na suprotnoj strani se nalazila naša Baranja, koja je još stenjala pod čizmom omrznutog okupatora, a sa nama je tada bila i proslavljena Crvena

armija. Borbeni revolucionarni zanos naše omladine bio je tada na takvom nivou da je bila spremna »golim rukama i na nebo jurišati« — kako se to lepo izrazio jedan naš pesnik.

*

* *

Sovjetsko i jugoslovensko rukovodstvo odalo je zasluženo priznanje jedinicama naše i Crvene armije za ispoljeni herojizam i držanje u batinskoj operaciji.

Prvog decembra 1944. godine vrhovni komandant NOV i POJ, maršal Jugoslavije Josip Broz Tito uputio je Štabu 12. vojvođanskog korpusa depešu u kojoj izražava zahvalnost i priznanje borcima i rukovodiocima 51. vojvođanske divizije.

> Izražavam svoju zahvalnost borcima, podoficirima, oficirima i politkomesarima 51. divizije, koji su pokazali izvanrednu hrabrost i upornost pri oslobađanju Baranje, na čelu sa Štabom Divizije, komandantom potpukovnikom Savićem, politkomesarom Divizije potpukovnikom Đurom Medenicom i zamenikom komandanta Đurom Dulićem.
>
> Naročito pohvalu zaslužila je 7. brigada ove Divizije na čelu su komandantom majorom Milanom Ješićem.
>
> Rame uz rame sa herojskom Crvenom armijom borci Srema, Banata i Bačke borili su se nesebično za oslobođenje svoje braće u Baranji, a zajedno sa njima oni će goniti fašističke okupatore iz drugih delova naše zemlje. Jedinstvo i požrtvovanost u borbi protiv okupatora garancija je naše potpune pobede.

Za junačke podvige u batinskoj operaciji Prezidijum Sovjetkog Saveza dodelio je 33 zlatne zvezde i zvanja heroja SSSR vojnicima i oficirima sovjetske 57. i 17. vazduhoplovne armije. Naša vlada dodelila je zvanje heroja naroda Jugoslavije četvorici učesnika batinske operacije, dok je veliki broj jugoslovenskih i sovjetskih boraca dobio visoka vojna odlikovanja za hrabro držanje i junačke podvige. Bilo je slučajeva da su neki sovjetski oficiri, oduševljeni podvizima vojvođanskih boraca, skidali svoja odlikovanja da bi ih prikačili na njihove grudi. Za proboj neprijateljskih položaja na nasipu kod Kazuka, oko 60 boraca i rukovodilaca Osme vojvođanske brigade predloženo je za visoka sovjetska odlikovanja.

U Moskvi su, nakon oslobođenja Baranje, 29. novembra 1944. u 21 čas pozdravljene jedinice 3. ukrajinskog fronta i 12. vojvođanskog korpusa sa 20 salvi iz 224 topa.

U svojoj dnevnoj zapovesti vrhovni komandant sovjetskih oružanih snaga pohvalio je jedinice sovjetske 57. armije i 51. vojvođanske udarne divizije pod komandom potpukovnika Savića. Sve jedinice koje su učestvovale u ovoj operaciji dobile su počasni naziv »dunavske«.

Podvizi naših izviđača

Kao i sovjetske jedinice, i naše brigade su, po naređenju Štaba 51. vojvođanske divizije, po planu i stručnom rukovodstvu načelnika obaveštajnog odseka Divizije, kapetana Vase Veskovića pošle u izviđanje neprijatelja i prikupljanje obaveš tajnih podataka o njegovom rasporedu, snagama i namerama.

Najaktivnija je, naravno u tom smislu, bila Dvanaesta vojvođanska brigada, koja je 3. novembra uspostavila kontakt sa neprijateljem i preuzela odbranu leve obale Dunava na odseku od jugoslovensko-mađarske granice do kanala Ožulja—Laslo. Neprekidnim osmatranjem, saslušavanjem meštana i upućivanjem izviđačkih patrola, ona je prikupila dragocene podatke i predala ih obaveštajnim organima Divizije.

Kao što smo već videli, neprijatelj nije otkrivao svoje vatrene tačke, već je na naše demonstracije najčešće odgovarao sa isturenih i lažnih vatrenih položaja. Zbog toga je bilo potrebno što pre uhvatiti »živi jezik« i saznati sve što je još nedostajalo o neprijateljskim snagama i njegovom sistemu odbrane. Obaveštajni oficiri 75. streljačkog korupsa i 233. divizije neprestano su se vrzmali oko položaja naših jedinica, slali svoje izviđačke patrole na suprotnu obalu, ali nikako nisu uspevali da dođu do »pravog« izvora podataka, do neprijateljskog zarobljenika ili »živog jezika«, kako se on obično naziva u vojnoj terminologiji. Tog zadatka se prihvatio iskusni partizanski obaveštajni kapetan Vesković. Sa odabranom grupom izviđača koji su dobro vladali nemačkim i mađarskim jezikom i poznavali mesne prilike u Baranji, on je preko reke uputio odvažnog i snalažljivog pomoćnika obaveštajnog oficira Sedme vojvođanske brigade Radovana Petkovića Matu.

Pošto su neopaženo prešli reku južno od Batine, izviđači 51. divizije zarobili su u jednoj vodenici mađarskog oficira. Uhvaćen na spavanju kod svoje ljubavnice, mađarski oficir, pripadnik 16. pograničnog puka, spremno je ispričao sve što je znao i na karti ucrtao raspored i jačinu svih neprijateljskih jedinica na desnoj obali Dunava. Naredne noći, pri povratku, uhvatili su i jednog nemačkog podoficira, pripadnika brandenburške divizije. I on se pokazao kao veoma koristan izvor potrebnih informacija. Potvrdio je i dopunio podatke koje je dao zarobljeni oficir.

General Akimenko i njegovi obaveštajni organi bili su zadovoljni uspehom izviđača 51. vojvođanske divizije i podacima dobijenim od zarobljenika. Odvažni izviđač Ivan Jelačić, zvani Pivac, rodom iz Subotice," i Radovan Petković Mata dobili su pohvalu komandanta Divizije. To ih je podstaklo na još veće podvige u narednim borbama. I ne samo njih. Izviđačke jedinice mlade vojvođanske divizije, u to vreme popularno nazvane »razvijotka«, proslavile su se još nebrojeno puta do kraja rata. O njihovim podvizima mogla bi se napisati posebna knjiga.

Tih dana i za celo vreme batinske bitke obaveštajni organi i jedinice 51. vojvođanske divizije ostvarili su najčvršću saradnju i sadejstvo sa sovjetskim »razvedčikima« i bili su pravi »oficiri za vezu«, »releji« i »ambasadori« između naših i sovjetskih jedinica. Oni su korišćeni gotovo uvek za prikupljanje dopunskih podataka o neprijatelju, kao poznavaoci i tumači mesnih prilika, kao kuriri između naših i sovjetskih štabova i komandi. Slobodno se može tvrditi da nije bilo nijednog izviđačkog odreda, grupe, prednjeg odreda ili talasa sovjetskih jedinica u kojima nije bilo naših izviđača. Tako je, na primer, sa prednjim odredima i četama ruskog kapetana Rešetova i Bahmurova prešlo 14 izviđača i boraca Dvanaeste vojvođanske udarne brigade.

[17] Ivan Jeličić Pivac bio je borac Izviđačke čete 8. vojvođanske brigade.

Osma vojvođanska brigada ulazi u borbu

Iako je jedna od mlađih brigada, Osma vojvođanska udarna brigada je u to vreme bila brojčano i u pogledu naoružanja jedna od najjačih brigada NOVJ. Na dan uvođenja u borbu, 19. novembra, imala je 2.775 boraca, svrstanih u pet bataljona; jedan protivtenkovski divizion i jedan eskadrom konjice. Od naoružanja je imala: šest topova PAK-88 mm, šest topova 40 mm, jedan top PA-40 mm, 17 teških i 11 lakih minobacača, zatim 22 protivtenkovske puške, 27 teških mitraljeza, 174 puškomitraljeza, 284 automata, više od 2.000 pušaka itd. (Najveći deo pešadijskog naoružanja bio je sovjetskog porekla, topovi su zarobljeni u Subotici, a konji u konjičkom eskadronu rekvirirani su iz ergele »Zobnatica«).

Ako se ima u vidu da su 236. i 74. sovjetska divizija bile brojčano oslabljene zbog teških borbi, a ljudske popune još nisu stigle, onda se ojačanje 75. korpusa Osmom vojvođanskom brigadom pokazalo kao celishodno rešenje.

Na početku batinske operacije, kao što je već rečeno, Osma vojvođanska brigada bila je upućena na mohački pravac, tj. na sektor Hercegsanto—Mohač, ali je već 13. novembra povučena sa tog sektora i prikupljena na očekujućem rejonu u Bezdan—Kolut—Bački Breg radi prebacivanja na batinski mostobran.

I konačno, 15. novembra Osma brigada je dobila i treći put naređenje da promeni položaj. Ovog puta je sa batinskog upućena na apatinski pravac.[18]

[18] Teško je objasniti zašto je i pored izričite naredbe komandanta Glavnog štaba Vojvodine, generala Koste Nađa, da se cela 51. vojvođanska divizija angažuje na batinskom mostobranu i sadejstvuje »kozačkom generalu«, njena već prikupljena Osma vojvođanska brigada, sa očekujućih rejona, istočno od Batine, ponovo pomerena na jug.

U Kupusini je trebalo da se poveže sa Štabom 236. sovjetske divizije i Komandom 75. sovjetskog korpusa. Tamo je, međutim, preana citiranoj depeši, već pristizala Kamenjarova, 16. vojvođanska divizija, koja je po tom istom naređenju generala Nađa trebalo da sadejstvuje 75. sovjetskom korpusu na apatinskom pravcu. Umesto 16. vojvođanske divizije, koja je zadržana u operativnoj rezervi sve do oslobođenja Baranje, na apatinski ipravac je sada upućena Osma vojvođanska brigada iz sastava 51. vojvođanske divizije.

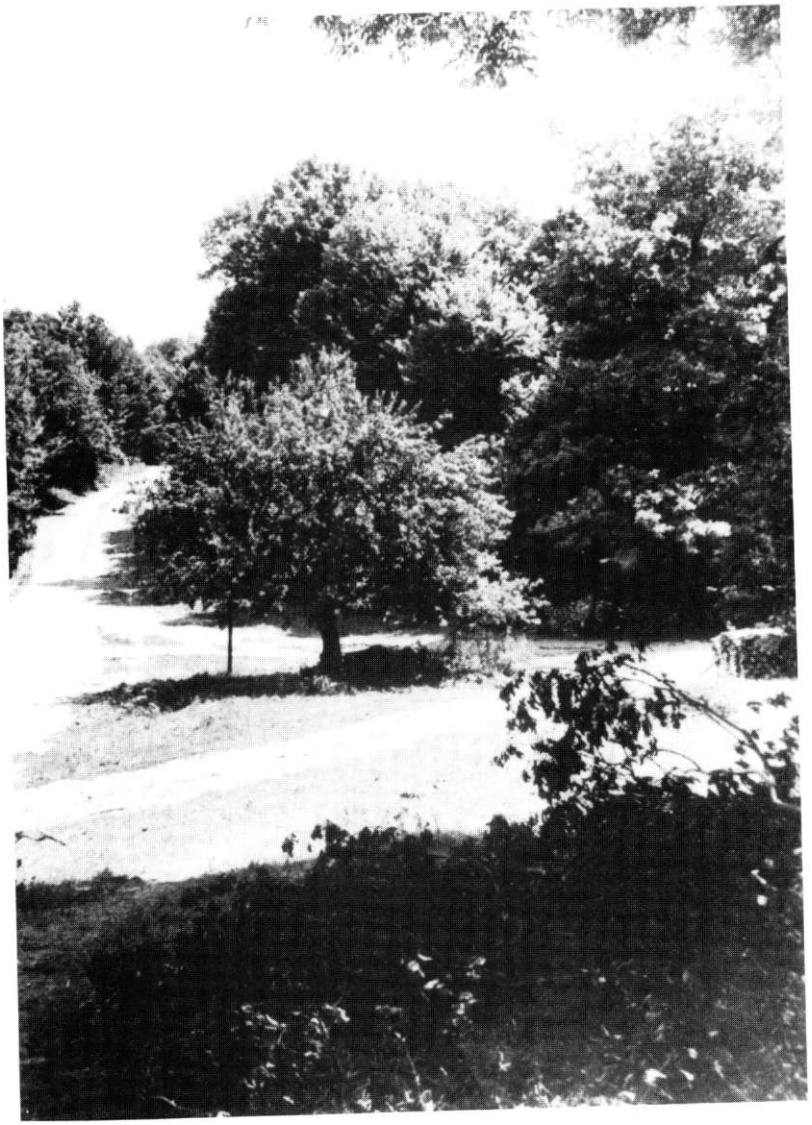

Proplanak zv. *Jabuka na Fruškoj gori na kojem je 12. septembra 1944. godine formirana Osma vojvođanska udarna brigada*

Milan Korica Kovač, narodni heroj, prvi komandant 8. VUB

Lazar Marković Čađa, narodni heroj, komandant 1. bataljona 8. VUB

Štab Osme vojvođanske brigade u Subotici, oktobra 1944. Prvi s' teva je komesar brigade Vladimir Branković Gadža. Drugi desno je Uroš Ostojić Đetić, zamenik komesara brigade

Vasa Stajić sa Suprugom Babukom i Milanom Koricom Kovačom (desno) i Mišom Hadžićem (levoj po izlasku iz Sremskih Karlovaca

Drugi bataljon Osme brigade u Belegišu uoči prelaska u Banat

Ulazak Osme vojvođanske u Zrenjanin, početkom oktobra 1944. g.

Nemački tenkovi uništeni kod Belegiša, u borbi sa Osmom vojvođanskom brigadom, oktobra 1944. g.

Omladinski rukovodioci 1. i 2. bataljona — Vera Nikolić i Stana iz Neradina

Osma vojvođanska na maršu za Sentu, početkom oktobra 1944. g.

Grupa bataljonskih rukovodilaca Osme vojvođanske brigade. (Prvi s' desna je Aca Opojlević. U sredini je Lazar Marković Čađa, Radivoj Filipović Kariman, Veselin Živković i Paja Veličanski (u košulji, komesar čete)

Grupa četnih i bataljonskih rukovodilaca. (Prvi s' leva u gornjem redu je Živko Sudarski, Radivoj Filipovič, Stevan Babič. U donjem redu su Ilija Nikolič Švarc i Aleksandar Čalič Alojz)

Doček Osme vojvođanske u Senti. (Sa peškirima oko vrata su Jure Čule, Svetozar Kostič Čapa i Branko Duganđžija)

Grupa boraca Osme vojvođanske brigade sa omladincima Sente. (Prvi 's leva je Uglješa Živanović Rođa. Sa cigaretom u ruci je Mikica Budimčić Kuštra. Većina ovih omladinki postale su bolničarke 51. d.)

Ispraćaj Osme vojvođanske brigade na front iz Subotice

Nalet nemačkih aviona

Svoje položaje na levoj obali Dunava, koje je posela još 1. novembra i uredila za odbranu, Osma brigada je predala 734. sovjetskom streljačkom puku 233. streljačke divizije, koji je time preuzeo ulogu obezbeđenja desnog krila 57. sovjetske armije na mostobranu kod Batine. Zajedno sa izgrađenim položajima i prikupljenim sredstvima za prelazak Dunava, bataljonima 734. puka predati su i dragoceni obaveštajni podaci o neprijatelju i njegovom sistemu odbrane na desnoj obali Dunava, koje su u toku petnaestodnevnog osmatranja i izviđanja prikupili brigadni i bataljonski izviđači.

Da bi se još više odvratila pažnja neprijatelja od mohačkog pravca, gde se u tom trenutku tajno prikupljala 4. gardijska armija, pokret jedinica Osme vojvođanske brigade prema Bezdanu izvršen je u dnevnom maršu. Sa uzvišenih položaja na desnoj obali Dunava, naročito sa onih na belomanastirskoj gredi i kod Mohača, neprijatelj je u svojoj operativnoj dokumentaciji pedantno registrovao svaki pokret naših jedinica, izvlačeći iz toga logičan zaključak da se ovde radi o novim grupisanjima sovjetskih operativnih jedinica prema jugu i već uspostavljenom batinskom i apatinskom mostobranu. Tu će narednih dana biti usmerena sva neprijateljska pažnja, što je, svakako, išlo u prilog plana operativnog maskiranja sovjetskog komandovanja o predstojećem forsiranju Dunava i kod Mohača. Na putu između Nađbaračke i Čatalje neprijateljska avijacija iznenadila je prateću četu Štaba Osme brigade i od vatre iz mitraljeza poginulo je i ranjeno 13 vojnika.

Na očekujućim rejonima u Bačkom Bregu, Kolutu i Bezdanu Osma brigada (bez 3. bataljona) je ostala tri dana i tri noći u punoj bojevoj spremnosti za prelazak na batinski mostobran. Njen 3. bataljon ostao je u Baji sve do 15. novembra,

Njoj je to bilo već drugo, a do kraja batinske operacije usledиće i treće rokadno pomeranje na jug. Objašnjenja za takav neuobičajen postupak ne daju ni naši a ni sovjetski komandanti u svojim posleratnim napisima o batinskoj operaciji. Po svoj prilici, to su nalagale trenutna ratna situacija na zauzetim mostobranima, izmena prvobitne koncepcije operacije i potreba iza adekvatnijikn grupisanjem već angažovanih prvih ešelona.

kada je svoje položaje na Dunavu predao đelovima 4. gardijske armije i priključio se svojoj brigadi u Bezdanu. Tako su puna tri dana i tri noći borci Osme brigade, na levoj obali Dunava, bili nemi svedoci najtežih okrašaja na batinskom mostobranu. Poplavljeni tereni i razlivene vode Dunava prenosili su sve do njihovih položaja neprekidne detonacije artiljerijskih i minobacačkih granata, štektanje mitraljeza i zavijanje nemačkih »štuka« koje su tukle naše prelaze na Dunavu. Noću, uz odsjaje vatre iz zapaljene Batine i svetlosti izukrštanih raketa i eksplozija granata, slika bliskog ratišta bila je još impresivnija. Neprekidne kolone naših i sovjetskih ranjenika i dalje su pristizale sa obale i razmeštane po kućama u Kolutu i Bezdanu, pretvorenim u privremena previjališta i prihvatilišta. Borci su istrčavali pred zaprežna kola, nudili svoju pomoć u prenošenju i smeštaju ranjenika i raspitivali se za svoje drugove i poznanike iz Sedme i Dvanaeste vojvođanske brigade. Mnogi su među njima prepoznali svoje rođake, komšije i prijatelje.

Još težu sliku ugledali su borci Osme vojvođanske brigade na svom narednom marševskom pokretu od Bezdana prema Kupusini 16. novembra. Na desnoj strani puta prema Somborn, u zaklonima od šumskog raslinja i kolonama zaprežnih kola zaklonjenih od pogleda iz neprijateljskih aviona, bile su stotine naših i sovjetskih ranjenika. Tu su zaustavljeni do pada noći i maskirani da ne bi postali nova meta neprijateljskih aviona. Strahujući da bi ova potresna slika iskasapljenih mladih ljudi mogla negativno da utiče na borbeni moral, Štab Brigade je zatražio od partijskog rukovodioca Uroša Ostojića Djetića i sekretara Brigadnog komiteta SKOJ-a Mihajla Veselinovića Recka da održe kratke, leteće sastanke partijskih i skojevskih aktiva i preduzme mere za podizanje borbenog raspoloženja u jedinicama. Teške borbe na Kazuku i na desnoj obali Dunava pokazale su ubrzo da su ova strahovanja bila nepotrebna. Iako pretežna većina ovih mladih boraca iz okoline Sente i Subotice nije dotle učestvovala u borbama i prvi put se susrela sa ovako očiglednim posledicama borbe koja i njih očekuje, njima je ovaj susret sa ranjenicima upravo pomogao da shvate i pre bitke sa kakvim neprijateljem imaju posla, da ih motiviše na masovni heroizam i raspali u njima još veću mržnju prema neprijatelju.

Po izlasku iz Bezdanske šume (kota 88), na putu prema Bahrovom salašu, kolonu Osme vojvođanske brigade napali su nemački avioni. U formacijama od po 7—8 »štuka« i »meseršmita« pojavljivali su se iznenada iza belomanastirske grede i u brišućem letu obasipali je mitraljeskim rafalima i bombama. Iskustvo sa pratećom četom kod Čatalje kao da je već bilo zaboravljeno, a trodnevno osmatranje neprijateljskih avionskih udara po batinskom mostobranu kao da ih nije ničemu naučilo. Na unošenje zabune i iznenađenja u kolonu Osme vojvođanske brigade uticali su i sovjetski lovački avioni koji su desetak minuta ranije nisko nadletali svoje kolone koje su se kretale po istom putu ali u suprotnom pravcu, prema Batini.

— Svoji! ... Svoji! ... — povikali su u prvi mah ruski vojnici, ali su ubrzo ućutali i još brže se počeli razvijati u strelce i otvarati vatru po niskoletećim neprijateljskim avionima iz pušaka i mitraljeza. Već u sledećem naletu, a bilo ih je ukupno četiri, tako su postupili i naši borci. Između kolona je povećano rastojanje a jedinice su se odmah razvijale u strelce u pravcu nailaska aviona i time izbegavale njihovu najefikasniju vatru po dubini marševske kolone. Oslanjajući cevi svojih puškomitraljeza o najbliže drvo ili na ramena svojih pomoćnika, naši borci su se brzo prilagođavali novim uslovima borbe i naterivali nemačke avione da povećaju visinu i brže napuste bojište. Neiskustvo u borbi sa niskoletećom avijacijom i na trenutak zanemarena budnost plaćeni su životima desetak naših boraca.

Najteže je prošao 3. bataljon. On je zatečen na otvorenom prostoru, van šume i rastinja, nedaleko od Bahrovog salaša. Pored 10 poginulih i 10 rajenih boraca, njemu je uništena i gotovo cela bataljonska komora sa 60 konja i dvadesetak zaprežnih kola." Među poginulima se nalazio i zamenik komandira 2. čete 3. bataljona Živan Ilkić Čeda, zatim borci Mirko Meti ić, Gustav Dobeš i dr. Ubijeni konji i onesposobljena kola zamenjeni su i popunjeni na okolnim salašima, a imena 15 poginulih boraca kod Čatalje i ovde kod Bahrovog salaša uve-

[19] U Operat. dnevniku Komande »Jugoistoka« za 16. XI registrovano je da je njihova avijacija toga dana uništila tri skele na Dunavu i 18 zaprežnih kola (str. 378).

dena su u spiskove poginulih boraca kao prve žrtve Osme brigade u batinskoj operaciji.

Kazuk — ključna tačka

Štab Brigade sa prištapskim delovima i 1, 2. i 4. bataljonom smestio se u Kupusinu, dok su ostali delovi Brigade upućeni u Prigrevicu. U Kupusini se Štab Brigade povezao sa Štabom 236. sovjetske divizije, kojom je komandovao general-major Kuližicki. Tu ih je sačekao i operativni oficir Štaba 75. sovjetskog korpusa, generala Akimenka. Od njega su dobili i prve informacije o situaciji na apatinskom pravcu i mostobranima sovjetskih jedinica na desnoj obali Dunava. Još istog dana, 16. novembra 1944. u 16 časova, komandant Osme vojvođanske brigade narodni heroj Milan Korica Kovač, sa svojim najbližim saradnicima i komandantima bataljona, pozvan je na komandantsku osmatračnicu generala Kuližickog, komandanta 236. sovjetske divizije, koja se nalazila na levoj obali Dunava, nasuprot parobrodske stanice Kazuk. O tome je Korica posle rata zapisao:

»Ovde je bila improvizovana komandantska osmatračnica od isečenog i složenog drveta. Posle kraćeg razgovora komandant 236. divizije upoznao nas je sa situacijom na mostobranu. Prema njegovim rečima, tamo su se nalazila po dva puka iz 74. i 236. pešadijske divizije, svaki sa po tri bataljona. Raspored jedinica sa osmatračnice nije se mogao videti, jer su se nalazile na pošumljenom terenu. Međutim, situacija na mostobranu nije bila ružičasta. Delovi 814. i 88. puka 236. divizije vodili su ogorčene borbe u blizini Dunava — oko nasipa i pruge kod železničke i parobrodske stanice Kazuk (dakle, neposredno na desnoj obali Dunava — prim. N. B). Neprijatelj je, naime, po svaku cenu nastojao da ovlada Zlatnom gredom (valjda da je održi, jer se ona nalazila iza njegovog glavnog položaja na nasipu — prim. N. B.), i uzvišicom kojom se proteže železnička pruga. Delovi 109, 78. i 360. puka 74. divizije ogorčeno su se tukli južno od Sarvaš grede. Po vatri se moglo zaključiti da su sovjetske snage u teškoj situaciji. Pukovi su im bili nekompletni i nepopunjeni, danju im se nije mogla dopre-

miti ni municija ni hrana. Takođe danju nije bilo moguće evakuisati ni ranjenike.. .«[20]

Da situacija na apatinskom mostobranu nije bila nimalo laka (kako to navodi i M. Korica Kovač), već naprotiv, može se utvrditi i iz nemačke operativne dokumentacije. Tako je u operativnom dnevniku za dan 17. novembra 1944. godine zabeleženo da je »... u toku likvidacija neprijatelja koji se iskrcao severno od Kazuka...« O snagama u neprijateljskom protivnapadu na ovom delu apatinskog mostobrana i o njihovoj jačini nemamo bližih podataka ni u sovjetskoj niti u nemačkoj dokumentaciji. Činjenica da Nemci taj napad u početku nazivaju »likvidacijom neprijatelja severno od Kazuka«, a već narednog dana (18. novembra) konstatuju da se »nastavlja čišćenje« toga prostora, upućuje na zaključak da su slabije snage 74. sovjetske divizije koje su na taj sektor prebačene još 10. novembra bile tom prilikom potisnute iz šume Veliki Kazuk u njen jugoistočni deo i na samu obalu Dunava.[21] Na to upućuju i sećanja boraca 1. i 2. bataljona i konjičkog eskadrona Osme vojvođanske brigade, koji tvrde da su odmah posle prelaska Dunava stupali u borbu i da im je bilo potrebno dva dana da bi očistili šumu Veliki Kazuk od neprijatelja, prešli vatrom tučene rukavce Dunava i podišli glavnim neprijateljskim položajima na nasipu Monjoroša.

Nemački protivnapad severno od Kazuka imao je, po svemu sudeći, ograničeni cilj. Trebalo je likvidirati ove slabije sovjetske delove »severno od Kazuka i Apatina« koji su natkriljavali njihove položaje na Zlatnoj gredi kod Ciprošata i Kazuka, gde se u tom trenutku nalazilo težište odbrane brandenburške divizije. Sem toga, pojava sovjetskih snaga severno od Kazuka neposredno je ugrozila i njihove položaje istočno od Zmajevca, u šumi Blaževica, dakle u bližoj pozadini batinskog mostobrana.

Sve do 15. novembra 1944. Nemci su veću pažnju poklanjali mostobranu 74. sovjetske divizije »zapadno od Apatina«, gde

[20] *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada,* Novi Sad 1975, 347.

[21] Severno od Kazuka manje mostobrana obrazovali su 1. bataljon 109. puka ii 3. bataljon 78. puka.

su pukovi ove divizije već desetak dana nastojali da savladaju velika blatna i šumska prostanstva Ludaša, Menteša i Petreša i da se dohvate i probiju kroz njihove glavne položaje kod Carne, Tikveša i Aleksandrovog Dvorca. Toga dana oni zaključuju da se »ovde, izgleda, radi o manevru obmanjivanja« i da »neprijatelj vrši lokalne ispade prema frontu koji ga je zatvorio«. .. »Rusi sada pokušavaju da se ubace između Apatina i Batine...« »... Pukovnik Birker je ponovo ukazao da Rusi dovode između Apatina i Batine respektabilne snage (čitava divizija, mnogo artiljerije)...« »... Rus je pokušao da se infiltrira između Batine i Apatina, ali je sprečen od strane alarmnih jedinica.. .«[a] itd.

Uporedo sa »likvidacijom neprijatelja« i »čišćenjem terena severno od Kazuka« Nemci preduzimaju ogorčene napade i na centralni deo apatinskog mostobrana, na parobrodsku stanicu Kazuk južno od nje. Tu, od parobrodske stanice Kazuk i nekoliko kilometara nizvodno do kote 88 i Sarvaš grede, njihovi glavni odbrambeiy položaji spuštaju se skoro do same obale Dunava i pružaju se paralelno sa Dunavom. Tu su mostobrani tek prebačenih delova 236. sovjetske divizije najuži i najosetljiviji jer iznose samo nekoliko stotina metara po dubini. Sa visokog odbrambenog nasipa, načičkanog topovima i mitraljezima, neprijatelj efikasno kontroliše i prostreljava svojom vatrom ne samo ovaj uski, poplavljeni priobalni pojas, nego i celu površinu Dunava pa i dobar deo njegove leve obale. U pozadini utvrđenog nasipa (»damba« — kako ga Rusi nazivaju u svojoj dokumentaciji), nalaze se još nekoliko paralelnih veštačkih i prirodnih prepreka, koje

[22] O ulozi 74. sovjetske divizije, koja je još 7. i 8. novembra zajedno sa izviđačkim delovima 51. divizije obrazovala mostobran zapadno od Apatina govori i general Sreta Savić u svojoj knjizi *Neugasivi plamen* (N. Sad 1987, 296.). On smatra da je prelazak kod Apatina Izvršen :sa ciljem obmanjivanja neprijatelja o glavnom mestu prelaska kod Batine i da je to i postignuto jer je neprijatelj tih dana »na mostobranu kod Apatina gledao kao na svoj glavni problem« i da je svim raspoloživim snagama nastojao da ga likvidira. Ta se ocena, svakako, mora uzeti u obzir jer neprijatelj do početka glavnog forsiranja Dunava Batinu skoro i ne spominje u svojim izveštajima. Za mostobrane 74. divizije on tek 15. XI konstatuje da se »tovde, izgleda, radi o manevru obmanjivanja«. (Vidi Arhiv VII, NAV, NT 311, f. 191, str. 375, 378, 381,384,389,391.)

zajedno sa utvrđenim pustarama Bokrašat i Ciprašat, sa nasipom industrijske pruge i nadvišavajućim zaravnima Zlatne grede i potesa Čakalj — pružaju idealne uslove za odbranu reke. Počev od Batine (i isključujući njen izuzetni vojnogeografski položaj), pa sve do ušća Drave u Dunav, ovde kod Kazuka braniocima su se pružali najpovoljniji uslovi za odbranu. Šest uzastopnih i paralelno Dunavu postavljenih prirodnih i veštačkih prepreka na dubini od samo 5 km, koje je sa pozadinom i belomanastirskom gredom povezivao nasip uskotračne železničke pruge, predstavljale su, tako reći, školski vojno-poligonski primer, koji bi isprovocirao svakog sposobnijeg vojnika i komandanta odbrane na ovom odseku Dunava da tu, baš kao i kod Cerne i Batine, izrazi svoja težišta odbrane i grupiše najveći deo svojih snaga i sredstava. Tako je postupio i komandant puka brandenburške divizije.

Posmatrano sa našeg stanovišta, kao napadačke strane, nesreća je bila u to:t-:e što je upravo taj sektor, koji je neprijatelju pružao najidealnije uslove za odbranu, pružao i napadaču izglede da se posle proboja glavnog neprijateljskog položaja na nasipu dohvati uskotračne železničke pruge, koja izvodi njegove kolone, a posebno tehniku i motorizaciju, na obronke belomanastirske grede. To je u ovom prostranom blatištu bio relativno i najsuvlji pravac. Do njega se dolazilo takođe suvim putem i nasipom pored Dunava od Kupusine i Apatina i samo sa jednim forsiranjem odnosno prelaskom velike prepreke — matice Dunava kod Sarvaš grede.

Ostale vodene prepreke nisu zahtevale novu organizaciju prelaza i mogle su se pregaziti.

Postojao je, doduše, nešto južnije još jedan, na izgled povoljniji pravac od kazučkog. I on je posle proboja glavnih neprijateljskih odbrambenih položaja kod Carne i Tikveša omogućavao napadaču da iskoristi nasip uskotračne pruge pa i nešto bližu komunikaciju sa kamenom podlogom: Vardarac— Kneževi Vinogradi. Taj pravac bio je prikriveniji i povoljniji za manevar snagama i proboj glavnog neprijateljskog odbrambenog položaja na dunavskom nasipu, ali ne i u takvim vremenskim uslovima i u to doba godine. To su iskusili i borci 74. sovjetske divizije, posebno njihovog 109. i 360. streljačkog puka i 32. minobacačke brigade.

Više od deset dana njima je bilo potrebno, posle relativno lakšeg forsiranja Dunava kod Apatina, da ovladaju sa oko 60 kvadratnih kilometara poplavljene i blatnjave pošumljene površine Petreša, Menteša i Ludviša. Uz natčovečanske napore, čisteći ovu desetak kilometara široku prostoriju od nemačkih osiguravajućih delova, oni su bili prinuđeni da gaze preko podubokih dunavskih mrtvaja i rukavaca — Hagelj Dunava, Petreškog St. Dunava, nebrojenih kaljuga Semenjeva jezera, da bi najzad izbili pred novu veliku vodenu prepreku — Stari Dunav, iza kojeg se, paralelno sa njim i neposredno uz njega, pružao dunavski odbrambeni nasip, na kojem su štrčale cevi neprijateljskih mitraljeza i topova. Između nasipa i Starog Dunava nalazila su se mnogobrojna minska polja. Prevlačeći teška oruđa na rukama i zaobilazeći Stari Dunav sa severoistoka, neki delovi 74. divizije uspevali su da se povremeno probiju i prebace preko odbrambenog nasipa, ali su tu nailazili na novu odbrambenu liniju neprijatelja, na potoku Crnjava, sa jakim tačkama otpora u naseljima Podunavlje, Carna i Aleksandrov Dvorac. Uporno desetodnevno nastojanje komandanta 74. streljačke divizije da ovlada rejonom Carna i da prodorom preko Aleksandrovog Dvorca zaobiđe i izmanevriše utvrđeni rejon Zlatna greda—Kazuk ostajala su bez uspeha. Pored ostalog i zbog nedovoljne i neefikasne podrške udaljene artiljerije pozadi leve obale Dunava iziskivali su i daleko veće ljudske žrtve i napore.

Slično kao kod Batine, napadaču nije preostalo ništa drugo nego da udari tamo gde je bilo i najtvrđe — pravo na težište neprijateljske odbrane kod Kazuka. Tu, gde su bile grupisane njegove glavne snage i gde su se njegovi glavni položaji gotovo naslanjali na desnu obalu Dunava. Tih stotinak metara poplavljene i artiljerijskom i avionskom vatrom već dobro proređene šume između desne obale Dunava i odbrambenog nasipa postaće narednih nekoliko dana najkrvavije poprište tzv. apatinskog mostobrana. I baš, kao u Batini, na »krvavoj koti«, na kotama 205 i 206, pet dana i pet noći ovde će se smenjivati juriši naših i sovjetskih boraca na utvrđeni nasip, sa protivjurišima iskusnih brandenburžana, koji su uporno nastojali da bace naše borce u Dunav.

»Zapitajte bilo kojeg preživelog ratnika Osme vojvođanske brigade, šta je to — Kazuk. On će vam to poistovetiti sa

> Kosovom, sa Kajmakčalanom, sa Sutjeskom — sa svim velikim bitkama o kojima je čitao ili slušao, Kazuk — to je ratno poprište jedne mladosti prepune ideala koja se obrela na hladnim talasima mutnog i neobuzdanog Dunava, da bi se odmah zatim suočila sa neprijateljem ogromnog ratnog iskustva. On je očajnički pokušavao da zaustavi tu svežu bujicu, ali se ona nije dala zaustaviti. Ta neukrotiva mladost, prekonoć sazrela u krvavom suočavanju sa smrću, rušila je sve prepreke pred sobom .. „«[23]

Isto kao i Batina i njena »krvava kota« (kota 169) koja je dominirala svojom okolinom, Kazuk je takođe postao »ključna tačka« na ovom nepreglednom blatnom pojasu, od kojeg je zavisila sudbina odbrambenog položaja brandenburške divizije. Pored već napred pomenutog nasipa uskotračne železničke pruge, koji je jedino na tom mestu kod parobrodske stanice izlazio na obalu Dunava, i odbrambenog nasipa udaljenog samo nekoliko stotina metara od obale, Kazuk je pružao još nekoliko prednosti napadaču. Tu, kod parobrodske stanice i oko dva kilometra nizvodno, Dunav je imao i najuži tok (samo 300—400 metara širine). Sa njegove leve obale, koju su poseli delovi 74. sovjetske divizije još na početku operacije, pa do neprijateljskog odbrambenog položaja na okuci odbrambenog nasipa južno od Kazuka rastojanje je iznosilo 700—800 metara. Drugim rečima, to je značilo da se ovde mogla ispoljiti i najefikasnija vatra sovjetske artiljerije i minobacača za podršku pešadije na suprotnoj obali. Pošumljena leva obala Dunava omogućavala je artiljeriji prikriven prilaz, manevar i neposredno dejstvo po neprijateljskim položajima sa leve obale Dunava. Sem toga, okuka »dambe«, odnosno utvrđenog dunavskog odbrambneog nasipa, koja je tu kod parobrodske stanice Kazuk pravila ispupčenje širine oko 800 metara, pružala je mogućnost napadaču da ga zaobiđe sa severozapadne strane, iz šume Veliki Kazuk, a delimično i sa njegove jugoistočne strane. Time je ovo ispupčenje postajalo i najosetljivije mesto u sistemu neprijateljske odbrane, jer se njegovim natkriljavanjem mogla obezbediti bočna vatra i

[23] Iz sećanja komandanta 8. vojvođanske brigade Milana Korice Kovača, cit. knjiga, str. 346.

prostreljivanje njegovog borbenog poretka, zaobilazni manevar i bočni udar po dubini utvrđenog odbrambenog rejona neprijatelja kod Kazuka.

Do dolaska 236. sovjetske divizije i Osme vojvođanske brigade na apatinski pravac, neprijatelj je uspeo ne samo da zaustavi i blokira dalje širenje mostobrana 74. sovjetske divizije, nego i da potpuno konsoliduje svoju odbranu na ovom sektoru i da je dovođenjem novih rezervi iz Jugoslavije (glavnina brandenburške i delovi 13. SS divizije i 92. motomehanizovane brigade) pretvori u pravi utvrđeni bastion.

Uviđajući, verovatno, da je propuštena prava prilika i izgubljeno dragoceno vreme na savlađivanje velikog blatišta istočno od Carne, te da se odlučujući uspeh na apatinskim mostobranima ne može postići bez solidno organizovane pripreme i proboja jako utvrđene neprijateljske odbrambene linije, komandant 75. sovjetskog korpusa general-major A. Z. Akimenko koriguje svoju prvobitnu odluku i prenosi težište napada svoga korpusa i glavnog udara na kazučki pravac."

Drugim rečima, to je značilo da je uporedo sa organizacijom proboja trebalo izvršiti i novo grupisanje snaga i sredstava, posebno sredstava za podršku, koja u proboju utvrđenih rejona igraju veoma značajnu ulogu. Pored već angažovanih delova 74. streljačke divizije, jačine dva bataljona, na ovaj pravac jp upućena tek prispela iz rezerve 3. ukrajinskog fronta 236. sovjetska divizija i Osma vojvođanska brigada iz sastava 51. vojvođanske dvizije NOVJ. Tako je ovde, na relativno uskom frontu širine oko 6 km, postignuta zadovoljavajuća grupacija snaga — 16 pešadijskih bataljona sa oko 10.000 naših i sovjetskih boraca. (Osma brigada je imala 5 bataljona sa 2.700 boraca). Na svoju treću, 299. streljačku diviziju general Akimenko nije mogao ni ovoga puta da računa. Ona je zadržana na ranijim položajima, na levoj obali Dunava, od Apatina do Bačke Palanke (oko 70 km fronta) sa zadatkom

[24] Iz poznatih razloga nismo bili u mogućnosti da konsultujemo originalnu operativnu dokumentaciju 75. sovjetskog korpusa i njegovih divizija za proboj utvrđenih neprijateljskih položaja kod Kazuka. Do ovakvih zaključaka i rekonstrukcije došli smo iz korišćenih izvedenih sovjetskih izvora, iz publikacije generala Šarohina i na osnovu analize daljeg toka događaja i dinamike boja na ovom sektoru.

da obezbedi levo krilo 57. sovjetske armije i da poveže njena dejstva sa dejstvima NOVJ na Sremskom frontu. Istovremeno je na ovom sektoru ostvarena i premoć u vatrenoj podršci artiljerije, čija gustina po broju artiljerijskih i minobacačkih cevi po kilometru fronta nije mnogo zaostajala iza one na batinskom mostobranu.

Na levoj obali Dunava, nasuprot izbočine neprijateljskog odbrambenog položaja, između parobrodske stanice Kazuk i kote 88, otpočela je nova koncentracija divizijske, korpusne i pridate armijske artiljerije, teških i reaktivnih minobacača. Na ivici šume, iza posečenog drveća i nasipa u potesu Budžak, pojavile su se nove gomile žutih mesinganih granata i municijskih kara prekrivenih ceradama. Pored već postojećih artiljerijskih grupa (KAG-75, AAG-57 i DAG-74), tu se postavila i artiljerijska grupa 236. divizije (DAG-236), kojoj se priključio i artiljerijski divizion Osme vojvođanske brigade i druge artiljerijske jedinice sa kojima je u međuvremenu ojačan 75. sovjetski korpus iz armijske i frontovske rezerve. Za sve artiljerijske jedinice uređeni su vatreni položaji, izrađene sheme dejstva i povezane jedinstvenim sistemom veze i komandovanja sa štabom 75. sovjetskog korpusa.[25] Bile su to, dakle, veoma solidne artiljerijske snage za obezbeđenje proboja utvrđenih neprijateljskih položaja i za podršku pešadije koje su zajedno sa jedinicama 17. vazduhoplovne armije u priličnoj meri nadomeštale nedostatak i zbog terenskih uslova izostalu podršku motomehanizovanih i oklopnih snaga.[26]

I ovde, kao i kod Batine, najefikasniju podršku svojim pešadijskim snagama, u nedostatku motomehanizovanih jedinica, mogla je ispoljiti Sovjetska rečna ratna flotila, udaljena osamdesetak kilometara nizvodno od naših mostobrana kod

[25] Po pomenutoj knjizi generala Šarohina, komandanta 57. sovjetske armije, do kraja 18. novembi-a na apatiinske mostobrane su prebačena 372 artiljerijska i minobacačka oruđa, a kod Batine 199 cevi. To se verovatno odnosi samo na tzv. artiljeriju za neposrednu podršku pešadije koja dejstvuje neposredno iza streljačkog stroja i na njen zahtev *(Put k Balatonu,* 44).

[36] Napred je već rečeno da je posle 18. XI i nakon prebacivanja na nova, bliža, uzletišta, sovjetska avijacija preuzimala inicijativu u vazduhu, pa je sasvim normalno da je tih dana ostvarila i daleko efikasniju podršku svojoj pešadiji i ovde kod Apatina.

Kazuka i Apatina, koja je svojom snažnom artiljerijom i oklopljenim monitorima uspešno kontrolisala Dunav sve do Iloka i sadejstvovala našim jedinicama u Sremu. Visoki vodostaj Dunava, koji je ispunio mrežu njegovih rukavaca i kanala i pretvorio ih u plovne komunikacije, pružao je idealne uslove za upotrebu rečne flotile i njenih borbenih jedinica za prikrivene prilaze i manevar (posebno rukavcem Starog Dunava) sve do samih neprijateljskih utvrđenih položaja. Tu bi ovaj rod vojske sasvim sigurno došao do punog izražaja a mnogi ljudski životi naših i sovjetskih vojnika bili bi pošteđeni. Nemci su to vrlo dobro znali, pa su i tada, a i kasnije, veoma uporno branili svoj istureni front u Sremu i okuku Dunava kod Vukovara.[27]

Ogorčene borbe na Kazuku

U nastojanju da iskoristi uspostavljene ali i već osetno smanjene i novim neprijateljskim napadima ozbiljno ugrožene mostobrane jedinica 74. sovjetske divizije, komandant 236. sovjetske divizije general-major Kuližicki naređuje svojim tek prispelim delovima 88. i 814. pešadijskog puka da odmah pristupe forsiranju Dunava na sektoru između Velikog Kazuka i Sarvaš grede, štabu Osme vojvođanske brigade, koji mu se novembra u Kupusini stavio na raspolaganje, naređuje da hitno uputi jedan svoj bataljon na ovaj sektor. Zadatak ovog bataljona bio je da posle forsiranja Dunava dejstvuje u pravcu Aleksandrovog Dvorca, na spoju između 814. puka 236. divizije i desnokrilnih jedinica 74. sovjetske streljačke divizije.

> »Kada dođe u visinu Aleksandrovog Dvorca, koji se nalazi zapadno 6 km od Dunava, potražiće komandira skele i čamaca i prebaciti bataljon preko Dunava. Po prelasku preko Dunava krenuti prema zapadu do nasipa na desnoj obali Dunava prema tački gde se spajaju nasip i industrijska pruga koja ide sa severozapada. Tamo će komandant bataljona (radi se o 4. bat. 8. brigade — N. B.) potražiti komandanta 814. puka, potpukovnika Aleksejenka, i sa njim u sporazumu

[27] Po završetku batinske bitke, Nemci su svojim oklopnim monitorima iz rejona Vukovara u nekoliko navrata uspevali da se probiju sve do pontonskog mosta i otvore vatru.

posjesti položaj na levom krilu toga puka. Sve akcije preduzimati u saglasnosti sa komandantom označenog puka... položaj na nasipu, sa druge strane Dunava, mora biti zauzet u toku noći, najdalje do 06,00 časova. Stoga krenuti što prije ...« — kaže se u zapovesti br. 35, koja je 16. novembra uveče upućena Štabu 4. bataljona od strane Štaba Osme vojvođanske brigade.

Iz pomenute zapovesti proizilazi da su Osma brigada, ili bar njen 4. bataljon, koji je dobio ulogu njenog prvog borbenog ešelona, trebali da budu uvedeni u borbu južno od Kazuka, na sektoru Sarvaš grede. Tu se, u tom trenutku, 16. novembra uveče, na spoju između dveju sovjetskih divizija nalazilo i najosetljivije mesto za sovjetske jedinice na desnoj obali Dunava. U međuvremenu situacija se nešto izmenila. Najnoviji neprijateljski napadi usmereni su svom žestinom u pravcu Kazuka. Tu su sovjetske jedinice teško odolevale besomučnim jurišima brandenburgovaca odbačene sa okuke nasipa gotovo na samu obalu Dunava. Tako se i glavnina Osme vojvođanske brigade ubrzo našla umesto na Sarvaš gredi i na pravcu Aleksandrovog Dvorca, na sektoru Kazuka. O tome govori i komandant Osme vojvođanske brigade u napred pomenutom napisu:

»... Te noći naš 4. bataljon nije mogao biti prebačen. Zadržan je u neposrednoj blizini prelaza i tek u noći 17/18. novembra uspešno je prešao Dunav. *Prebacio se upravo kada je bilo najpotrebnije. Naime, prethodnog dana neprijatelj je gotovo postigao svoj cilj — uspeo je da razbije sovjetske snage kod Kazuka, ali ne i da ovlada mostobranom* (podvukao N. B.). I naš bataljon se iskrcao upravo na ‚ničije zemljište'. Odmah iz čamaca prihvatio je oštru borbu i do zore uspeo da ovlada položajima sa kojih su prethodnog dana potisnute sovjetske jedinice. Našao se, dakle, na najosetljivijem mestu u mostobranu.

Druga četa ovog bataljona, koja je imala zadatak da ovlada raskrsnicom železničke pruge i malog nasipa, pa da tako uspostavi vezu sa sovjetskim jedinicama, pokazala je već u tom prvom sukobu sve dobre osobine naših mladih ali i hrabrih ratnika. Već oko 12,00 časova (18. XI — prim. N. B.) oni su kontrolisali ovu raskrsnicu, odbivši nekoliko grčevitih neprijateljskih protivnapada. Prva četa se našla pod neprekidnim udarima artiljerije. Izgledalo je da neprijatelj ima tačan raspo-

red i ove čete i naše artiljerije koja se nalazila sa njom. Oni su svojim topovima sistematski čistili ceo prostor — s leva na desno. Međutim, naši borci su ubrzo uočili njihov sistem vatre, pa su se jednostavno uklanjali iz opasne zone — premeštajući se u onu koja je već bila pročešljana.

Kada je ovladao nasipom, naš bataljon se svojim levim krilom oslonio na jedinice 814. puka Crvene armije, koje su se nalazile na Sarvaš gredi. Popodne je ova veza učvršćena...«

Tako se umesto na levom krilu 814. puka, i na spoju dveju sovjetskih divizija, prvi ešelon Osme vojvođanske brigade našao na njegovom desnom krilu, tj. u centru borbenog rasporeda 236. sovjetske divizije i pravcu njenog glavnog udara, a time i na težištu napada celog 75. sovjetskog korpusa.

»... Inače, teren na ovom sektoru, na desnoj obali Dunava« — nastavlja dalje u svom napisu komandant Osme vojvođanske brigade — »južno i severno od parobrodske stanice Kazuka, bio je krajnje nepodesan za forsiranje i za uspostavljanje mostobrana. Tu bukvalno nije bilo ni pedlja suve zemlje. Na sve strane pružao se glib i voda. Mestimično duboka i do dva metra..,«[28]

— Četvrta četa 4. bataljona prešla je u prvom talasu — seća se Vera Radojičić Crna, politički delegat voda ove čete. Imala je tada jedva sedamnaest godina ali i dvogodišnje partizansko iskustvo za sobom. Zbog svoje neustrašivosti i hladnokrvnosti u teškim borbenim situacijama stariji borci su je cenili i zapazili još u Prvom sremskom i Fruškogorskom odredu.

— Drugovi, pa ja ne znam da plivam! — uzviknuo je jedan novomobilisani borac u trenutku kada je skela sa njihovom četom zahvaćena jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom sa desne obale Dunava.

—• Ne boj se, druže! ... Ne znam ni ja... „Plivaćemo" zajedno! — odgovorila mu je Crna spontano i mirno nastavila da stresa sa sebe mlazeve vode koja je posle jedne bliske eksplozije artiljerijske granate poput gejzira zapljusnula pramac njihove skele... — Naplatićemo se Švabama za ovo kupanje... Samo da stignemo na obalu! Zar misle da će nas ovi vodoskoci zaustaviti! ... — To je izazvalo smeh i povratilo

[28] Isto, *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada,* 348 i 349.

raspoloženje boraca njenog voda. Pokazalo se, međutim, da ti »vodoskoci« nisu baš tako bezazleni.

Već pri samoj obali eksplozija jedne mine odnela je krmu i nekoliko patosnica na zadnjem delu skele. Ranjeno je i nekoliko boraca. Iznad njihovih glava ukrstiše se rafali nemačkih mitraljeza. Sa obale se prolomila strahovita streljačka vatra. Poskakali su u piićak i potrčali u zaklon jedva nadvišavajuće desne obalske ivice. Tu su ugledali i prve ruske ranjenike. Ležali su na ogolelim žilama vrbovih stabala.

Iznad njih, na komadiću suve obale, grčevito se branila jedna ruska četa. Brzo su popunili njihove već osetno proređene rovove. Rusi su ih radosno pozdravili čvrstim stiskanjem ruku, grljenjem i poklicima: »Zdravstvujte tovariši!«

Nemci su brzo prekinuli ovaj radosni susret braće i drugova po oružju. U želji da onemoguće dalje iskrcavanje naših jedinica i što pre ovladaju ovim delom obale, preduzeli su još žešći napad. Ovoga puta bili su neprijatno iznenađeni. Sačekala ih je ubistvena i udvostručena vatra naših i ruskih boraca. Puni redenici i dugi rafali naših mitraljezaca i plotunska vatra dveju streljačkih četa prosto su sasekli njihov streljački stroj. U kratkim intervalima između naših plotuna i rafala čuli su se leleci i samrtnički vapaji ranjenih nemačkih vojnika. Preživeli su brzo okrenuli leđa i potražili spas na utvrđenom nasipu.

Oduševljeni ovim uspehom, za njima su potrčali i naši borci. Zaustavili su ih komandir i komesar 4. čete." Oni su od komandanta bataljona Steve Bobockog dobili naređenje da se rokiraju udesno od ruske čete, prošire mostobran i time obezbede nesmetani prelazak ostalih jedinica bataljona.

Tu su već postojali neki rovovi, ili bolje reći ono što je od njih ostalo jer su nekoliko puta prelazili iz ruku u ruke. Na brzinu su ih očistili od leševa ruskih i nemačkih vojnika. Većina ih je bila sa grudima probodenim bajonetom i unakaženi ručnim bombama. Neince su jednostavno svukli u Dunav, a poginule ruske vojnike sakupili u jednu vrtaču i prekrili šatorskim krilima. Nisu imali vremena da ih sahrane

[29] Komandir 4. čete 4. bataljona bio je tada Steva Grgić, a politički komesar takođe Steva, rodom iz Žablja. Obojica su poginula u borbama kod Bolmana, marta 1945.

jer je ubrzo iznad njihovih glava otpočeo žestoki dvoboj ruske i nemačke artiljerije.

»... Artiljerijski dvoboj biva sve jači. Nemačke granate padaju u blizini čamaca i skela, ali naši idu napred. Samo nešto brže veslaju...

Neprijatelj je od obale stotinak metara. Ukopao se na nasipu koji je mestimično visok i osam metara... Prilaz nasipu brani baruština. Dunav se razlio. Nasip je pun bunkera i načičkan mitraljezima. Naši se ukopavaju nedaleko od obale. Neprijatelj neprestano tuče. Ne da oka otvoriti. Artiljerija pokušava da razbije njegove položaje, ali neprijatelj popunjava gubitke novim snagama. Mora se jurišati. Odlaze dobrovoljci u patrolu da ispitaju dubinu vode. Vraća se samo jedan, ostali izginuše na nasipu. Voda je preko prstiju i propada se u mulj. Prvi juriš je u 12,00 časova. Na nasip prvo izbija 4. četa, ali banda napreže sve snage i vrši kontranapad. Našima najviše jada zadaje okuka nasipa, koja im tuče bokove. Pred njom je čistina pa joj je nemoguće prići. Naši trpe ozbiljne gubitke i moraju se povući...«

Ovako je ratni dopisnik Radulović, koji je pratio borbe Osme vojvođanske brigade na apatinskom mostobranu, opisao forsiranje Dunava i uvođenje u borbu njenog 4. bataljona.[30] Još interesantnija su sećanja onih koji su to i neposredno doživeli. Evo nekih od njih:

— Naša 4. četa, koja je prešla u prvom talasu, omogućila nam je, zajedno sa još slabijim ruksim delovima, da bez većih gubitaka pređemo na suprotnu obalu — priča Uroš Jovičić Zoran, tada politički komesar 1. čete 4. bataljona. —• Bio je to, doduše, veoma mali mostobran, ili još bolje mostobrančić, širine dve-tri stotine metara, na koji su Nemci u tom trenutku žestoko kidisali. Nastojali su po svaku cenu da ga likvidiraju, jer su osetili da se na tom pravcu koncentrišu naše sveže snage.

Još u toku našeg prelaska Dunava otpočela je žestoka i to obostrana artiljerijska priprema. Za nas, tada još nevične frontalnom ratovanju, to je izgledalo kao jedan običan duel protivničkih artiljerija. Kasnije smo uočili da se gotovo nikad obe strane ne pripremaju istovremeno, za juriš, i da po pravilu dok jedna strana vrši artiljerijsku pripremu napada, druga se

[30] Reportaža objavljena u listu 3. jug. armije *Udarnik,* br. 1.

priprema da odbija napad. Ovoga puta događalo se nešto izuzetno i neuobičajeno. Mi smo se pripremali da odmah iz čamaca pređemo na juriš, proširimo mostobran i dohvatimo se nasipa na kojem se nalazio njihov najjači odbrambeni položaj. Nemci su to dobro znali, pa su na ovaj sektor privukli svoje rezerve i pripremali se da nas u toj nameri preduhitre i što pre nabace na Dunav. Obostrana artiljerijska priprema najavila je istovremeno i pripremu odlučujućeg okršaja na tom sektoru. Do njega je ubrzo došlo.

Poskakali smo na obalu čim su čamci zaparali muljevitu strminu i potrčali u susret nemačkom streljačkom stroju. Na desnom krilu to isto je učinila i naša 4. četa. Sa leve strane šumom se odjeknulo rusko »Urraa!« Ispred nas čule su se oštre i odlučne komande nemačkih oficira — »Los! Los«! i »Forverc!«... Uprkos žestokoj obostranoj vatri, rastojanje između dva streljačka stroja naglo se smanjivalo. Delila nas je još samo poplavljena udoljica, široka tridesetak metara. Gotovo istovremeno zagazili smo u nju i gacajući kroz glib i ledenu vodu našli se ubrzo izmešani sa nemačkim vojnicima. Nastalo je kratko gušanje po blatu kazučke šume i vitlanje oko porušenih stabala.

Među zelenim nemačkim uniformama ugledali smo i podosta plavih fesova — pripadnika ozloglašene 13. SS divizije »Handžar«. Ovi zločinci, koji su svojim handžarima satrli čitava sela po Sremu i istočnoj Bosni, prvi su sada potražili spas u bekstvu. Nisu se osvrtali na pretnje nemačkih oficira koji su pucnjima iz pištolja pokušavali da ih zaustave. Više su se plašili osvete vojvođanskih partizana, koji su u ovom jurišu prosto naletali na njihove isukane kame i bajonete... Jer mi zaista u ovom jurišu nismo imali drugog izbora. Iza njihovih leđa nalazio se utvrđeni nasip sa suvim rovovima i bunkerima, a iza naših ledeni talasi nabujalog Dunava. Jednoj se smrti nije moglo izbeći. Poginuti u jurišu bilo je daleko časnije nego udaviti se u podivljaloj reci. Toga je bio svestan svaki naš borac. Zato smo tako smelo i kidisali na daleko iskusnije pripadnike divizija »Brandenburg« i »Handžar«.

Povlačeći se prema utvrđenom nasipu, Nemci su zastajali iza oborenih stabala i odatle otvarali kratkotrajnu i žestoku paljbu. Naši borci se nisu osvrtali na neprijateljska zrna, koja

su poput olovne kiše pljuštala po muljevitoj vodi oko njihovih nogu. Sustizali su zaostale neprijateljske vojnike, hvatali ih za jake od šinjela i ubijali kundacima i probadali bajonetima. Tako smo izbili i pred nasip.

Posmairan odozdo, iz »žablje perspektive«, načičkan bunkerima, mitraljeskim cevima, šlemovima i bajonetima koji su preteći virili sa njegove ivice, izgledalo je kao neosvojivi bastion. Ispred njega se nalazio poširok kanal u kojem je voda dopirala do prsiju. Šuma je ovde bila sasvim proređena pa je i žestoka vatra sa nasipa bila daleko efikasnija. Spontano smo potražili zaklon iza šumskih stabala. Rusi, koji su jurišali na našem levom krilu, zastali su nešto ranije, ali su i dalje nastavili da viču »ura«. To me je zbunjivalo. Mislio sam da i mi treba da nastavimo juriš. U stvari, iskusniji ruski vojnici čekali su da njihova artiljerija prenese vatru po nasipu, kojem smo prišli na jurišno odstojanje. Potražio sam pogledom komandira naše čete. Bio je to moj stari ratni drug iz Fruškogorskog odreda, Slobodan Pužić iz Rivice. Stajao je u vodi do pojasa iza podebelog hrasta i rukom naređivao komandiru levokrilnog voda da zaobiđe i likvidira zaostali nemački puškomitraljez. On se iznenada pojavio na našem levom krilu. Sa obližnjeg ostrvceta bočnom vatrom opasno je ugrozio naš streljački stroj po celoj njegovoj dužini. Ubrzo je ućutao. Likvidirali su ga dvojica naših bombaša, čija sam imena zaboravio. Sećam se da su obojica bili veoma mladi, iz okoline Subotice, i da su kasnije poginuli kod Baranjskog Petrovog Sela.

Čim smo po ivici nasipa ugledali eksplozije granata ruske artiljerije i minobacača, ponovo smo krenuli na juriš. Brzo smo izbili pred nasip i smelo zakoračili u kanal. Voda nam je dopirala do grudi, a nekima i do ramena. Sa nasipa, Nemci su nas dočekali ručnim bombama i žestokom streljačkom i automatskom vatrom. Da bismo preživeli ovu paklenu vatru, zapinjali smo iz sve snage da savladamo vodu i glib i što pre podiđemo nasipu. Na desnom krilu ugledali smo borce naše 2. čete kako već istrčavaju na nasip i gušaju se sa Nemcima. Poverovao sam da i nas više ništa ne može zaustaviti da učinimo to isto... I baš u tom trenutku naleteli su nemački avioni!

U prvi mah pomislili smo da su to ruski avioni. Niko nije mogao da misli da će Nemci svojim avionima tući svoj glavni

odbrambeni položaj (posednut od njihovih trupa) na koji su jurišali naši i sovjetske jedinice. Precizna mitraljeska vatra niskoletećih aviona, koja je proštepala naš streljački stroj u trenutku kada je podilazio utvrđenom nasipu, otklonila je naše dileme. To nas je nateralo da još brže potrčimo prema nasipu. Poverovali smo da čemo tamo, izmešani sa nemačkim vojnicima, izbeći da ostanemo živa i nezaštićena meta iskusnih nemačkih pilota, koji su već u prvom naletu osetno proredili naše redove. Prevarili smo se i ovog puta.

Sledeći napad eskadrile nemačkih meseršmita bio je još nepovoljniji za nas. Sada su tukli i sam nasip, a naročito njegovu istočnu kosinu, na koju su već izbijali i zalegali naši streljački strojevi. Obavešteni o sledećem naletu svojih aviona, nemački vonjici su se zavukli u utvrđenja i duboke rovove na drugoj strani nasipa. Odande su nas zasipali ručnim bombama i tzv. hanđgranatama. Mi smo im uzvraćali, ali smo trpeli veće gubitke jer smo se nalazili na otvorenom prostoru izloženi ubitačnoj mitraljeskoj vatri i lakšim protivpešadijskim bombama koje su Nemci u svežnjevima izbacivali iz niskoletećih aviona. Znali su da time neće naneti veću štetu svojoj pešadiji koja se nalazila u zaklonima. Naši gubici su postajali sve veći. Na sve strane čuli su se dozivi ranjenika. Na površini vode iza nas plutalo je više desetina naših i sovjetskih poginulih vojnika. Iznenađeni ovako precizno izvedenom i u ratu retko zabeleženim uspešnim sadejstvom nemačke avijacije sa sopstvenom pešadijom, komandanti našeg i ruskog bataljona naredili su povlačenje sa već skoro zauzetog nasipa. Zapretila je opasnost da u sledećim naletima nemačke avijacije naši bataljoni ostanu desetkovani. Mostobran bi tada ponovo bio doveden u pitanje jer se na njemu nije nalazilo svežih snaga i rezervi za učvršćenje postignutog uspeha. Pri povratku na polazne položaje pokupili smo svoje mrtve i ranjene drugove.

Predveče, nakon prebacivanja preostalih delova našeg bataljona i još jednog ruskog bataljona, posle kraće artiljerijske pripreme, ponovo smo krenuli na nasip. Tek što smo krenuli sa svojih polaznih položaja sa platoa Zlatna greda, zasula nas je baražna vatra nemačke artiljerije. Bila je toliko precizna i efikasna da je prosto lomila naše streljačke strojeve. Ruska korpusna i divizijska artiljerija kontrabatiranjem sa leve oba-

le Dunava uspevala je da je za trenutak ućutka. I tek što bismo ponovo krenuli prema nasipu, stupale su u dejstvo nemačke baterije sa pustare Bokrašat ili minobacači sa Ciprašata. Ocenivši da se ovde priprema odlučujući napad naših jedinica, Nemci su u međuvremenu ojačali svoju odbranu na okuci nasipa topovima za neposredno gađanje, četvorocevnim protivavionskim mitraljezima, tzv. flakovima, i sa nekoliko samohodnih oruđa tipa »ferdinand«, čije su velikokalibarske topove takođe iskoristili za neposredno gađanje naše pešadije i kao pokretne utvrđene tačke. Ako bi se neki naši delovi probili do nasipa i jurišnog odstojanja kroz zaprečnu artiljerijsku vatru, tada su stupala u dejstvo oruđa za neposredno dejstvo i gađala naše borce kartečnim i šrapnelskim zrnima koja su unakazivala i raznosila tela naših boraca u komade. Već posle prvih juriša, nama je sve više postajalo jasno da se bez efikasnije podrške ruske artiljerije i pri dnevnoj vidljivosti utvrđena okuka nasipa teško može zauzeti. Još iste noći uverili smo se da se neprijatelj dobro pripremio i za noćno dejstvo. Na svaki sumnjivi pokret ili šum koji je dolazio sa naše strane (bućkanje vode, šljapkanje blata i si.), ispaljivane su serije svetlećih raketa i otvarana besomučna vatra iz sveg streljačkog i automatskog naoružanje. Bio je to zaista pravi zemljani bastion...

Junački podvizi boraca

U našoj četi, koja je u Kupusini imala 109 boraca, već posle prvih juriša brojno stanje smanjilo se za polovinu. Naše neustrašive bolničarke imale su pune ruke posla. Posebno se isticala Giza,[31] mlada Subotičanka, povisoka suvonjava brineta. Trčala je na svaki vapaj naših ranjenika i kao da je prkosila smrti. Nije se osvrtala na upozorenja i kroz kišu kuršuma izvlačila je naše ranjenike na obalu Dunava. Tu ih je predavala bataljonskim bolničarkama i odmah se bez odmora i predaha vraćala u četu gazeći kroz duboku vodu i glib. Naše bolničarke nisu pravile razliku između naših i ruskih ranjenika. Ta solidarnost i ratno drugarstvo došli su do punog izražaja baš

[31] Gizela Vojnić je nedavno preminula u Subotici.

u ovoj bici. Primer su davali i rukovodioci, a to su posle prihvatili i svi naši borci. Tako je zamenik komesara 1. čete Đorđe Segić, posle prvog juriša na nasip, naišao na jednog teškog ruskog ranjenika. Izvukao ga je iz dubokog kanala i preneo na leđima sve do obale...

U jednom od tih bezbrojnih juriša na utvrđeni nasip hrabro je poginuo i komandir 1. čete Slobodan Pužić. Rafal nemačkog šarca pokosio je ovog neustrašivog i kršnog Fruškogorca u trenutku kad je poveo četu u juriš.

— Preuzmi komandu, komesare! .. .1 nemoj me ostaviti Švabama! — bile su njegove poslednje reči. Potrčao sam prema njemu, ali me je novi rafal nemačkog mitraljeza zakačio po levom ramenu, iskidao mi rukav i zaparao mišicu. Zastao sam zbunjeno i u tom trenutku ugledao nemačkog puškomitraljesca kako se podiže u rovu. Likovao je misleći da je i mene pogodio. Pao sam iza prvog drveta i uzeo Nemca na nišan. Tada sam tek primetio da mi je mušica na automatu neispravna. Od jednog mladog i lakše ranjenog borca, koji je ležao za susednim drvetom, uzeo sam rusku vintovku. Nemac je još stajao u rovu, otkriven do pojasa. Tražio je novu žrtvu. Prvim metkom pogodio sam ga pravo u grudi. Presamitio se preko grudobrana zajedno sa svojim puškomitraljezom... U sledećem jurišu koji je preduzet sa jednom četom ruskih automatičara, izvukli smo Slobodana. Izdahnuo je na obali Dunava. Tu smo ga i sahranili. Srce mi je pucalo od žalosti. Bio mi je jedan od najboljih ratnih drugova — iznosi u svom sećanju Uroš Jovičic Zoran.[32]

»... Sutradan, osvanulo je prohladno, u sumaglicu utonulo novembarsko jutro. Rukovodstva četa pozvana su u štab bataljona. Sledila je kratka zapovest. U 7,00 časova, posle kraće artiljerijske pripreme, krenućemo u juriš na nasip. Svaka četa nastupa najkraćim pravcem prema nasipu, zauzima ga i nastavlja gonjenje neprijatelja.

Pošto je artiljerija učinila svoje, krenuli smo u napad. Išao sam napred ne razmišljajući mnogo. Kretao sam se gotovo podsvesno ali po svim pravilima borbe. Tako su se kretali i ostali borci. Kako su se samo vešto ti još nepečeni borci prebacivali iz zaklona u zaklon, od drveta do drveta i jedan drugog pokrivali vatrom, tako da neprijatelj nije mogao ni glavu da

[32] Uroš Jovičić, pukovnik u penziji, živi u Novom Sadu.

pomoli iz svojih zaklona. Bili smo već na tridesetak metara od nasipa. Trebalo je još pregaziti desetak metara široku baru i upasti u neprijateljsku liniju odbrane.

Nedaleko i udesno od nas čuli su se gromoglasni uzvici bodrenja. Bombe su praštale a automati resko kliktali. Naši su upali u neprijateljske rovove. Borba se vodila prsa u prsa, na samom nasipu. Zakoračio sam u močvaru i vitlajući automatom spremao se da izletim na nasip.

A onda su se ponovo pojavili neprijateljski lovački avioni. Nije ih bilo mnogo, možda pet ili šest. Počeše nas zasipati protivpešadijskim bombama i mitraljeskim rafalima... Bombe su se tu i tamo zarivale u meko i raskvašeno močvarno tie, detonirajući nekako stidljivo i prigušeno. Međutim, pojava aviona imala je veoma loše dejstvo na naše mlade i još neiskusne borce koji su se na nasipu već hvatali za guše sa Nemcima. Neprijatelj se pribrao, dobio neku snagu i osuo iz sveg raspoloživog oružja po našim borcima. Uspeo sam jedva nekako da se izvučem i dokopam prvog podebljeg drveta...«

Tako je ove ogorčene borbe za okuku nasipa kod Kazuka opisao Dušan Jelić, politički komesar 2. čete 4. bataljona. U istom napisu Jelić iznosi herojske podvige i dvojice pripadnika 4. bataljona, puškomitraljesca Radislava Slepčevića Letrike i političkog komesara 3. čete Uglješe Živanovića Rođe.

»Desilo se to u trenutku kada su se naši borci počeli penjati uz nasip. Komesar Rođa, ni sam ne znajući kako, našao se u povelikoj prostoriji podzemnih utvrđenja na nasipu. Pred njim se našlo sedam iznenađenih, ali do zuba naoružanih neprijateljskih vojnika. Pošto je već držao prst na obaraču, jednim rafalom pokosio je svu sedmoricu. Nisu imali vremena ni da potegnu svoje oružje. Sekundu-dve kasnije pored njega se našlo još nekoliko naših boraca i komandir njegove čete. Tada su naišli i nemački avioni. Svi su se morali povući sa nasipa. Rođa je po završetku batinske bitke dobio orden za hrabrost...

... Letrika se kao i većina boraca našao tada na nasipu. Svi su voleli tog krakatog i hrabrog dugajliju, na kome je kao na metlu nasađen visio šinjel, ali je zato vešto rukovao šarcem. Noseći ga čvrsto u rukama sejao je oko sebe ubistvenu vatru. Nekim njemu svojstvenim instinktom i drugim partizanskim iskustvom osećao je neprijatelja i uvek uspevao da ga

nadmudri i uništi vatrom svoga puškomitraljeza. Od njega se nije rastajao ni kasnije kada je postao komandir voda, pa i čete.

Ovoga puta napravio je pravu pometnju među Nemcima i vatrom svoga oružja zagospodario delom nasipa. Skakao je po nasipu poput neukroćenog konja, psovao je Švabe, koji su se kao »kučkini sinovi« posakrivali ispred njegovih smrtonosnih rafala.

Kada su se pojavili avioni, borci su odstupili, ali je Letrika i dalje ostao na nasipu. Stajao je onako raskrečen i pozivao naše borce da se vrate i podbadao Švabe da se pojave iz svojih zaklona. A onda je pun nekog gađenja i prezira mirno sišao sa nasipa. Bio je besan što je morao da napusti već osvojeni deo nasipa. Taj prizor posmatrao je, sa svoje osmatračnice kod parobrodske stanicc Kazuk, komandant 74. sovjetske divizije pukovnik Sićev. Prišao mu je posle borbe i pred svim i sovjetskim starešinama čvrsto ga zagrlio, izljubio i skidajući sa svojih grudi sovjetski orden za hrabrost prikačio ga Letriki."

Podvig vodnika Mate Stepačkog takođe su opisali mnogi borci 4. bataljona Osme brigade. On je zabeležen i u pomenutoj reportaži ratnog dopisnika Radulovića. Najautentičniji opis dat jc u operativnom izveštaju, koji je sa položaja 21. novembra uputio Štab 4. bataljona Štabu Osme vojvođanske brigade:

[33] Dušan Jelić, *Ratni zapisi iz 8. vojvođanske udarne brigade,* feljton objavljen u listu *Narodna armija* od 12. i 19. IX 1975. O podvigu Slepčevića Letrike svoja sećanja izneli su i drugi borci 4. bataljona (Vera Radojičić, Uroš Jovičić, Jure Ćule, Grga Vojnić, Petar Merković i dr.). Za razliku od Jelića, većina njih tvrdi da se taj podvig odigrao u poslednjem jurišu na nasip i da se Letrika više nije povlačio sa zauzetog dela nasipa. Isto tako postoji mogućnost da se radi o komandantu 236. sovjetske divizije, generalu Kuližickom, jer se to događalo na sektoru njegove divizije. R. Siepčević Letrika iz Buđanovaca umro je 1979. godine. Uglješa Zivanović Rođa iz Platičeva penz. potpukovnik, živi u Beogradu. Uglješa potvrđuje Jelićev opis uz napomenu da su mu tom prilikom priskočili u pomoć još neki njegovi borci, da su u celoj četi ostala samo dva vodna oficira, i on, koji je preuzeo ulogu i komandira, kao i da je vodniku Mati Stepačkom u gušanju sa nemačkim vojnicima odgrižen prst.

»Vodnik 2. voda 1. čete Mate Stepački, rodom iz Županje, upao je u bunker u kome je bilo sedam fašista. Ubio je šestoricu. Sedmi Nemac ga je ranio u ruku. (Ovog je ubio jedan naš drugi borac). Za ovaj podvig Mati se dive i sami komandanti Crvene armije... Nastojaćemo da dobije odlikovanje za hrabrost...«

U istom izveštaju daje se opis situacije na mostobranu kod 4. bataljona, koji se u tom trenutku još nalazio na izdvojenom pravcu, bez taktičke veze i sadejstva sa ostalim delovima Osme brigade (1. i 2. bataljon) koji su se nalazili nešto severnije:

> ».. .Naše jedinice nalaze se na položaju i u ovom momentu su u ogorčenim borbama ispod samog nasipa. Nalaze se u sastavu jedinica Crvene armije i u borbi su već 48 časova. Imamo do sada 55 ranjenih koji su otpremljeni u bolnicu zajedno sa ruskim vojnicima. Mrtvih do sada imamo 20. Broj mrtvih i ranjenih je, svakako, veći, ali to za sada ne možemo ustanoviti. Baš u momentu kada smo se spremali za juriš na nasip da ga zauzmemo, naišli su neprijateljski avioni, koji su teško bombardovali naše položaje.. „«[34]

U nastavku ovog izveštaja, koji su sačinili komandant Steva Bobocki i politički komesar 4. bataljona Jure Čule, govori se o visokom borbenom moralu boraca uprkos činjenici da je bataljon u dvodnevnim borbama pretrpeo osetne gubitke (oko 1/4 svoga sastava), da za sve to vreme nije dobio popunu u ljudstvu i materijalu, a posebno u hrani i municiji, da se u tim prvim danima borbe za mostobran 4. bataljon mogao osloniti samo »na svoje sopstvene snage...« To priznaje i komandant Osme brigade u svojim posleratnim sećanjima:

»... U noći između 18. i 19. novembra situacija na centralnom delu mostobrana bila je u našim rukama. Napravilo se malo reda na mestu za prebacivanje. Manji čamci mogli su da saobraćaju i danju. To su iskoristili komandanti sovjetskih jedinica i sve do kasno u noć prebacivali sveže snage

[34] Arhiv VII, izveštaj Štaba 4. bataljona 8. brigade od 21. IX 1944.

za kompletiranje svojih pukova na mostobranu. Međutim, naš 4. bataljon usled opterćenosti prevoznih sredstava nije mogao da dobije ni pojačanje, ni zamenu, već se morao osloniti na sopstvene snage.. «[35]

Iz ove ocene može se izvući i odgovor na pitanje zašto je 4. bataljon ostao »u sastavu Crvene armije« — kako se to navodi u napred citiranom izveštaju Štaba bataljona. Sve do 19. novembra, kad su na mostobran prebačeni 1. a odmah za njim 2. bataljon Osme brigade, 4. bataljon je dejstvovao na izdvojenom pravcu u tesnom taktičkom sadejstvu sa jedinicama 236. sovjetske divizije. Po prelasku 1. i 2. bataljona, Štabu 4. bataljona je naređeno da se rokira na sever i poveže sa jedinicama svoje brigade, prepuštajući svoje položaje 814. sovjetskom puku. Tako je Štab Osme brigade, pošto je objedinio komandovanje nad svim svojim jedinicama, mogao da usmeri svoj napad pravcem: parobrodska stanica Kazuk — pust. Ciprašat.

Pripreme za odlučujući udar

»... U noći između 19. i 20. novembra pozvan sam na sastanak u Štab 75. korpusa Crvene armije« — piše u svojim sećanjima komandant Osme vojvođanske brigade Milan Korica Kovač. — »Prisustvovali su naravno komandanti divizije, pojedinih rodova i korpusa i samostalnih jedinica. Sastankom je rukovodio komandant korpusa general Akimenko. Tom prilikom je pročitana njegova zapovest i proučen plan operacije. U njoj je Osma vojvođanska brigada dobila značajniju ulogu. Kad me je general Akimenko upitao da li imam kakvu primedbu na dobijeni zadatak, odgovorio sam da nemam. Bio sam zadovoljan što je naša brigada dobila važniju ulogu (dejstvo na pravcu glavnog udara 75. streljačkog korpusa — prim. N. B.), jer je to značilo potvrdu poverenja koje je u dotadašnjim borbama opravdao naš 4. bataljon...

Prema usvojenom planu, sutradan ujutro prebačen je preko Dunava naš 1. bataljon. Svojim levim krilom oslonio

[35] *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada,* 348—349.

se na položaje 4. bataljona, južnije od njega. Desnim krilom povezao se sa delovima 236. divizije — sa severne strane pruge koja od parobrodske stanice Kazuk vodi ka Ciprašatu. Čim je ova sveža jedinica (misli se na 1. bat. — N. B.) izbila u visinu malog nasipa u blizini raskrsnice koju je kontrolisao naš 4. bataljon, mostobran je postao znatno stabilniji. Štab bataljona je pokušao da odmah, iz pokreta jurišem svoje 1. čete, ovlada nasipom, ali nije uspeo... i drugi juriš toga dana nije uspeo.

Odmah posle 1, na mostobran je prebačen i 2. bataljon. Sa obale je bez zadržavanja upućen na prostoriju V. Kazuka sa zadatkom da ovaj teren očisti od neprijatelja, a zatim da produži prema lovačkoj kući Monjoroš. Odatle je trebalo da uspostavi vezu sa sovjetskim jedinicama na V. Kazuku i u šumi Blaževica.. .«^

Prelaz svežih jedinica 8. vojvođanske brigade i 236. sovjetske divizije na apatinskom mostobranu i njihovo nastojanje da odmah iz pokreta probiju glavne odbrambene položaje neprijatelja kod Kazuka zabeleženi su i u Operativnom dnevniku Komande jugoistoka:

> »... Već od jutarnjih časova 18. 11, protivnik je otpočeo jake napade sa mostobrana zapadno od Apatina i Batine uz podršku borbene avijacije koja je napadala u talasima, artiljerijske i minobacačke vatre. Napad je svuda krvavo odbijen.
>
> Na nepreglednom i barovitom zemljištu severno od Kazuka, neprijatelj je uspeo da snagama jačine puka pređe preko nasipa na Dunavu u pravcu zapada, ali je napadom koji je odmah usledio — odbačen natrag na zemljište.[37]

Iz citirane zabeleške može se zaključiti da je i toga dana, u trenutku prebacivanja našeg 1. i 2. bataljona 8. vojvođanske brigade, situacija,,na mostobranu bila veoma dramatična. Naše jedinice bile su prinuđene i ovoga puta da odmah po prelasku Dunava kreću na juriš i osvajaju sebi polazne položaje za napad. O tome svedoče još sveža sećanja pripadnika 1. i 2. bataljona Osme vojvođanske brigade.

[36] Isto, str. 349.
[37] AVII, NAV, NT, str. 393, prevoda.

Slavko Stanišić Ducin, rodom za Jaska, nosilac Spomenice borca 1941. godine, bio je tada komandir 1. čete 1. bataljona. Komesar čete bio je Đorđe Senderek iz Novog Sada:

— Uoči prelaska Dorđe i ja pozvani smo u štab bataljona — priča Ducin. — Komandant bataljona Lazar Marković Čađa saopštio nam je da je naša četa dobila zadatak da pređe Dunav u prvom talasu i to na mestu gde su Nemci u tom trenutku pritisnuli delove Crvene armije uz samu obalu. Pravo iz čamaca trebalo je preći na juriš, odbiti Nemce što dalje od obale i omogućiti ostalim četama našeg bataljona nesmetani prelazak i razvoj za borbu. Vremena za pripremu nismo imali mnogo. Đorđe je odmah prikupio oko sebe komuniste i skojevce. Ja sam pozvao komandire vodova i desetare. Zadatak je bio kratak i jasan: pripremiti se za borbu prsa u prsa. Svi koji su imali noževe ili bodeže naređeno je da ih pripreme, da napune i zakoče puške, uvuku redenike, da provere ručne bombe, pištolje i automate. Izvršio sam borbeni raspored vodova, pridodatih minobacača i teških mitraljeza. Jedno odeljenje automatičara zadržao sam u rezervi...

Tek što smo se otisnuli od obale, naleteli su nemački avioni. Počeli su da nas mitraljiraju i bombarduju. Naredio sam da se zavesla iz sve snage. Veslali smo svi — neko veslima, a neko kundacima i ašovčićima. To nam je pomoglo da skoro »preletimo« preko reke i izbegnemo sledeći nalet nemačkih aviona. Ranjeno je nekoliko boraca. Jedan čamac izbušen je mitraljeskim rafalom, ali su ga borci zapušili kapama i dolovima odeće. Većina tih naših golobradih bačkih mladića, pa i rukovodilaca, nije znala da pliva, ali smo svi bili rešeni na sve, u nekom svečanom zanosu, nakostrešeni i nestrpljivi da što pre pređemo Dunav, jurnemo na neprijatelja i priskočimo u pomoć braći Rusima i našem 4. bataljonu...

Tako smo, kao u nekom transu, izleteli na obalu. Mnogi su poskakali pre vremena. Nekima smo morali da pomažemo da se izvuku *iz* gliba i vode, ali su svi žurili, ne cedeći pokvašenu odeću, da pristignu one čelne. Žurili smo u šumu koja je treštala od žestoke streljačke i mitraljeske vatre, čelične mušice zazviždale su oko naših glava. Po dobro poznatim, brzometnim i reskim rafalima nemačkih šaraca, koji su sasecali onisko šumsko rastinje, ocenio sam da neprijatelj nije

daleko. Pedesetak, najviše sto metara od obale... Primetili su naš dolazak i pokušavali da nas zaustave...

Prvo smo ugledali ruske ranjenike. Oni lakši, sa zavojima na rukama ili oko glave, zagazili su odmah u susret našim čamcima. Teži, njih desetak, ležali su pod obalom, neki su nogama u vodi... Na samoj obali protezali su se blatnjavi rovovi iskidani kraterima minobacačkih i artiljerijskih granata. Sa grudobrana su visili delovi ljudskih tela, oprema, odbačeno oružje...

Tu i tamo, u grupicama, na povećem rastojanju, oko nekoliko teških mitraljeza, maksima ili puškomitraljeza — dobošara, ugledali smo ruske vojnike u dejstvu, zabavljene odbijanjem nemačkog napada. Bili su već osetno proređeni, iscrpljeni, blatnjavi i posiveli od baruta, ali bodri i odlučno rešeni da ne propuste Nemce na obalu. Zurili su negde u šumu i ne skidajući prste sa obarača pozdravljali nas svojim šubarama — ušankama, visoko podignutim u levoj ruci. Obradovani našim dolaskom, puštali su duge rafale prema zaleglom nemačkom streljačkom stroju. Nisu im dali ni da se pridignu i time omogućili našoj četi da se tako reći bez gubitaka razvije za borbu i pripremi za juriš... Nisu nam mogli prirediti bolji doček. Bio sam zahvalan njihovom komandiru na ovoj zaista drugarskoj i ratničkoj solidarnosti. Njihovoj vatrenoj pripremi ubrzo su se pridružili naši mitraljesci i minobacači. Ispalo je bolje nego što smo očekivali...

Čim sam uočio zalegli nemački stroj i osetio da se neprijatelj koleba da li da nastavi prekinuti napad, iskočio sam iz rova i komandovao četi juriš. Šuma je odjekivala od naših poklika. U njima kao da se oslobodila sva ona prikupljena i dugo pritajena energija, prigušena strepnja za vreme napada neprijateljskih aviona na Dunavu, mržnja prema okupatoru i ponos što učestvujemo u jednoj ovako sudbonosnoj bici. Verovatno iznenađeni našim jurišnim oduševljenjem, sa nama su istovremeno krenuli i ruski vojnici. Pošli su onako spontano, bez »prikaza« svojih starešina. Sa njihovih preobraženih i zajapurenih lica odjednom je nestalo onog rovovskog sivila i znakova umora. Trudili su se iz sveg grla da njihovo »ura« ne ostane slabije od našeg »juriš« i »napred, drugovi!«...

Nemci nisu izdržali ovaj iznenadni preokret koji je poput preteče lavine zahvatio šumu, nadjačao štektanje njihovih mitraljeza i zapretio da pregazi njihov streljački stroj. Nastao je onaj psihološki trenutak pred bliskom, smrtnom opasnošću, kada se potiru sve vrednosti i pokušava spasti goli život. Pobcgli su i ne sačekavši naše preteče štikove i bajonete. Ostavljali su za sobom mrtve i ranjene, koje su sustizali naši meci...

Podvig Ruže Pejčinović Grčki

Odmah za prvom, prešle su i ostale čete našeg bataljona. I njih smo neposredno iz čamaca razvili u strelce, ulevo i udesno od Ducinove, prve, i ruske čete koju smo zatekli na obali. Dva voda pod komandom Đorđa Pašića Pekmeza zadržao sam u rezervi na ranijim položajima ruske čete. On je dobio zadatak da neposredno obezbeđuje mostobran i prihvat narednih talasa jednog ruskog bataljona, a odmah za njim i delova 2. bataljona naše brigade — iznosi svoja sećanja i komandant 1. bataljona, narodni heroj Lazar Marković Čađa.

Sa svojim zamenikom Jankovićem i kuririma požurio sam za 1. četom... Dobar deo šume, severno od parobrodske stanice Kazuk, nalazio se već u našim rukama. Razbijeni neprijateljski delovi povlačili su se prema utvrđenom nasipu i pustari Monjoroš. Zaneseni borbenim žarom, naši borci gonili su ih u stopu. Manje grupice i zaostale pojedince opkoljavali su i pozivali na predaju. One koji su nastavljali otpor zasipali su ručnim bombama, minama lakih minobacača i automatskom vatrom. U tom proganjanju kroz glibovitu šumu najviše su se isticali naši puškomitraljesci, posebno Sava Lero, golobradi momčić iz Bajmoka,[38] Šulja iz Petrovaradina i Alja Hasanović, bivši domobran. Oni su vešto zaobilazili neprijateljski streljački stroj

[38] Sava Lero, rođ. 1929. god. u Bajmoku, poginuo je kao desetar i puškomitraljezac u Podravini, 23. IV 1945. Imao je tada samo 16 godina. Zbog svoje izuzetne hrabrosti i primernog držanja, bio je izabran za delegata omladine 8. vojvođanske brigade na I kongresu USAOV-a, decembra 1944. u Novom Sadu. Među prvim borcima u Brigadi poneo je i Orden za hrabrost.

u povlačenju i svojom iznenadnom pojavom i preciznom vatrom stvarali pravu pometnju u njihovim redovima.

U jednom trenutku ugledao sam omladinku Ružu Pejčinović, omanju punačku crnku iz Subotice. Terala je pred sobom nemačkog podoficira. Grudi su mu bile prepune odlikovanja. Bio je prava ljudeskara, a Ruža je pored njega izgledala još manja nego što je bila — pravo derište. Preko njenih slabačkih ramena klatio se njegov šarac i opasač sa pištoljem i ručnim bombama. Gacali su po blatu do kolena, ali je ona vešto obigravala oko njega, bockala ga isukanim bodežom ruske vintovke i naređivala da drži ruke visoko iznad glave, da brže izvlači svoje od blata otežane i okovane nemačke čizme. Stisnutih usana i posiveo od straha i besa istovremeno, poslušno je izvršavao njena naređenja. Nikako, izgleda, nije mogao da shvati da ga je zarobila jedna partizanka, gotovo devojčica, kojoj jc to bio ujedno i prvi veći borbeni ispit.

— Druže komandante, evo ti jednog nemačkog gada. Izgleda da je neka šarža! Zarobila sam ga dok je petljao oko doboša i redenika... Pobio je mnogo naših i ruskih boraca, sve dok ga ja nisam zagolicala bajonetom po leđima... Taj sigurno ima šta i da vam ispriča...

Zastao sam zadivljeno. Nisam prosto mogao da poverujem da je to ona ista omladinka koju sam, pre nepunih mesec dana, jedva primio u svoj bataljon. Sećam se... Doveli su je pred mene jer nije htela, kao i ostale omladinke iz Subotice koje su tih dana pohrlile dobrovoljno u našu brigadu, da pođe na kurs za bolničarke. Bila je tada uporna, ozbiljna i odlučna: »Ja sam skojevka i došla sam da se borim sa puškom, a ne sa bolničarskim rancem... Hoću isključivo da budem borac...« Popustio sam nerado pred njenom činilo mi se tada tvrdoglavom i nepromišljenom dečjem upornošću i pozvao komandira 1. čete Ducina. Rekao sam mu, gotovo iznerviran, da joj nađe u četi neku poveću pušku — rusku vintovku, ili po mogućnosti onu trometku francusku »žaračaru«, i da joj poveri boračku dužnost. Verovao sam da će je to obeshrabriti i da će ubrzo i sama zatražiti ranac sa crvenim krstom... Dobila je rusku vintovku, koja je sa štiklom bila veća od nje, ali je čvrsto prihvatila i ponosno zakoračila u bataljonsku kolonu... Posle ovog podviga na Batini počinila je još i

mnoge druge i među prvim borcima našeg bataljona ponela je Orden za hrabrost...

Nemački podoficir bio je, u stvari, okoreli ustaški zlikovac iz okoline Travnika, koji je ustaškom pokretu pristupio još 1941. god. Bio je u Pavelićevoj Legiji na Istočnom frontu. Odande je došao sa mnogim odlikovanjima i ranama. Posle oporavka, raspoređen je u 13. SS diviziju »Handžar« za komandira voda, u kojoj su inače samo Nemci postavljani na rukovodeće dužnosti. Nekoliko dana ranije njegova jedinica prebačena je kao pojačanje brandenburškoj diviziji. Strahujući za svoj život, rado nam je na karti pokazao tačan raspored njegove čete i susednih jedinica na nasipu, položaj njihove artiljerije i samohotki... Jedan ruski kapetan, čim je ugledao njega i njegov brzometni avionski šarac sa dobošima, prigrabio ga je za grudi:

— Ti ubil naševo Serjošku Stahanoviča?! Čort tvojoj maći! Uznal je tebja po etom pulemjotu! Vot! Toljko adin, takoj pulamjot na dambeP[5] — siktao je jarosni ruski kapetan pokazujući mu pri tom na zaplenjeni šarac. Pošto se rnalo smirio, zamolio me je da mu ga predam, da ga i oni malo »preslišaju« u njihovoj komandi...

Shvativši da je konačno otkriven i da počinjeni zločini prema našem i ruskom narodu neće ostati nekažnjeni, ustaški podoficir u nemačkoj SS uniformi odjednom je pokazao svoje pravo zlikovačko lice. Prkosno je izjavio kako njegovu jedinicu neće nikakva sila proterati sa nasipa i kako mu je žao što se nije ponovo dokopao svoga betonskog utvrđenja na okuci nasipa, da se još više naubija naših i sovjetskih vojnika. .. Time je zapečatio i svoju slugeranjsku i zločinačku sudbinu. .. Predali smo ga ruskom kapetanu...

... i Jelisavete Ršić Crne

Pored Ruže Pejčinović i bolničarke Gizele, Đurđine i Evice, u borbama na Kazuku istakle su se još dve mlađe Subotičan-

[39] Ti si ubio našeg Serjožu Stahanoviča. Đavo ti majci. Prepoznao sam te po ovom brzometnom šarcu. Jedan je samo takav na nasipu! (Namenjeni prvenstveno za dejstvo iz jurišnih aviona, ovi nemački šarci imali su karakterističan zvuk pri ispaljivanju pa ih je svaki iskusniji borac lako raspoznavao).

ke. I njima je to bio prvi veći vatreni okršaj. Obe su posle ove bitke primljene u SKOJ i predložene za odlikovanja. Bile su to — Jelisaveta Ršić Crna, sedamnaestogodišnja učenica ženske zanatske škole u Subotici, i Anica Bašić — borci 4. čete 1. bataljona. Posle dugog snebivanja i upornog navaljivanja autora ove knjige, pristale su da ispričaju svoja izbledela sećanja na krvave okršaje kod Kazuka.

— Bila sam veoma ponosna i srećna što sam posle svog upornog insistiranja raspoređena u 4. četu za borca i što sam dobila pušku, bila je to, doduše, trofejna »mađarica«, starog tipa, ali ipak puška! ... Sebi sam postavila zadatak da se naplatim za sva zlostavljanja moje porodice za vreme okupacije i za ubistvo mog brata. Poneli su me mladalačko oduševljenje, pesma i ratna drugarstva i prosto sam, kao i ostali omladinci, gorela od nestrpljenja da se što pre iskažem u borbi... Tu na Kazuku, već u prvom okršaju sa Nemcima, na samoj obali, umalo se nisam obrukala pred svojim drugovima — priča Jelisaveta.

Čim smo se iskrcali iz čamaca, desetak metara ispred mene, iza podebelog hrastovog stabla, ugledah jednog nemačkog vojnika. Kratkim rafalima iz automata pucao je po nama dok smo uskakali u napuštene ruske rovove. Onako u skoku, iznenađena što sam se već u prvom jurišu našla oči u oči sa nemačkim vojnikom, opalim svoj prvi bojevi metak u njegovom pravcu. Zrno okrznu koru pored njegovog desnog ramena. Nije ga pogodilo, ali Nemac neodlučno zastade. Okrete se i usmeri cev svoga automata u pravcu mojih grudi. Shvativši da sam ga promašila i da me od njegovog smrtonosnog rafala deli samo još koji trenutak, grčevito sam pokušavala da ponovo repctiram svoju »mađaricu«. Onako kako su me učili u Subotici i Kupisini. Na moju nesreću zatvarač na pušci nije hteo ni da se pomeri. Verovatno se ovlažio dok smo kundacima pomagali u veslanju pa se ispaljena čaura zaglavila u ležištu metka... Nemac se zacerekao. Očigledno ga je zabavljala moja muka sa zaglavljenom puškom. Nije se žurio da povuče okidač svog automata. Bio je gotovo siguran da ne mogu pobeći njegovim rafalima. Hteo je još malo da se poigra sa svojom žrtvom. Srce mi se zgrčilo od navale besa i očajničke borbe da sačuvam goli život. Instiktivno odskočih u stranu, prema grudobranu, gde sam trenutak ranije ugledala

ruskog vojnika sa sivkastom šubarom na glavi. Nemac to izgleda nije očekivao, jer je rafal njegovog automata zaparao prednju ivicu grudobrana. Iskoristila sam taj trenutak i u nekoliko narednih skokova našla se opružena pored zaleglog ruskog vojnika i iza grudobrana...

— Davaj, tovariš! ... — gurnuh laktom ruskog vojnika u želji da mi on pomogne oko moje zaglavljene »mađarice«. Rus je ćutao, a Nemac je istezao vrat tražeći me pogledom. Već iznervirana, dograbih ruskog vojnika za šinjel i povukoh ga prema sebi. On se samo prevrnu na stranu i ispusti svoju vintovku. Sa čela mu je zjapila velika rana a lice mu je bilo prekriveno mrljom usirene kuvi... Jeza mi prođe kroz kičmenu moždinu a ruke spontano dohvatiše njegovu ispuštenu vintovku. Metak je već bio u cevi, magacin pun a na grudobranu je ležalo još desetak kutija punih municije... Savlađujući drhtavicu, strah i jarost koji su iznenada zahvatili celo moje telo, podigoh vintovku ponovo na grudobran... Nemac je još bio na svom mestu. Tukao je već u drugom pravcu verujući da mu sa ove strane više ne preti opasnost. Ceo desni bok mu je bio otkriven. .. Ugrizavši donju usnu do krvi, uzimala sam ga na nišan. Nisam ni osetila kada sam povukla obarač. Pao je presamićen pored stabla ispuštajući neke neljudske krike. Pogodila sam ga u desnu stranu grudnog koša. Videlo se to po velikoj crvenoj mrlji na zelenoj uniformi. Bila sam toliko uzbuđena od pretrpljenog šoka i radosna što sam osvetila svog nepoznatog ruskog druga, koji mi je i mrtav pomogao, da sam, ne vodeći računa o mecima koji su i dalje vrcali svud oko mene, potrčala sam prema pogođenom Nemcu. Želela sam da u njegovim očima ugledam onaj isti strah i nemoć koji sam trenutak ranije od njega doživela.

... I videla sam ga! Desnom rukom je čvrsto stiskao ranjeno mesto na grudima, a levom pokušavao da podigne cev svoga automata prema meni. Nisam mu ostavila vremena da ponovo povuče obarač. Sjurila sam u njega oštri vrh isukanog ruskog bajoneta i držala tako prikovanog za zemlju sve dok mi nisu prišli neki borci iz moje čete. Drhtala sam kao u groznici. Suze su mi pokuljale same od sebe. Nisam imala više snage ni da izvučem bajonet iz već mrtvog pripadnika brandenburške divizije.

Preostale juriše, iposebno one posle izbijanja na okuku utvrđenog nasipa, doživela sam kao u nekom transu. U glavi mi je bubnjalo, telo mi je zahvatila neka drhtavica i nisam bila svesna strahovite neprijateljske vatre sa utvrđenog nasipa. Is'kakala sam na juriš bez komande i spuštala se u zaklon tek kada bi me drugovi povukli za šinjel i opominjali da ne ginem uludo... Sećam se, prilikom prvog juriša na nasip naišli smo na neku baru. Prišao mi je puškomitraljezac Alja Hasanović, visok i snažan mladić. Preneo je preko duboke vode već nekoliko drugova i drugarica koji nisu znali plivati. Došao je i po mene. Grubo sam ga odbila i hrabro zakoračila u ledenu vodu koja mi je brzo doprla do grudi. U jednom trenutku sam posrnula. Neko me je prihvatio. Tada smo se pohvatali za ruke i tako izvlačeći jedni druge, i one koji su u 'tom lancu zakačile olovne kuglice koje su pljuštale svud oko nas, izbili smo pred nasip. Nemci su nas dočekali ručnim bombama. Ponovili smo napad nekoliko puta, samo što smo u noćne juriše polazili u najvećoj tišini, bez jurišnih poklika i bućkanja, gazeći vodu na prstima... Ova noćna, ledena kupanja i prikradanja nasipu kao da su me povratila od pretrpljenog šoka... Ujutro je počeo da pada sneg. Mraz je sve jače stezao i okoštavao našu mokru odeću zajedno sa zemljom na kojoj smo ležali. Umesto drhtavice, moje telo je ubrzo zahvatila neka vatruština. Sutradan su me izvukli sa položaja i preneli u brigadni sanitet. Dobila sam tešku upalu pluća. Mojoj majci je neko javio da sam poginula. Zamenili su me sa jednom drugom Subotičankom. I ona se takođe zvala Crna...

Anica je zamenila brata, puškomitraljesca!

I Anica Bašić™ je dobro zapamtila te neponovljive juriše i borbu za okuku utvrđenog nasipa kod Kazuka:

— Za mene, novopečenog ratnika i neiskusnu mladu devojku, onisku rastom, koja dotle u svom selu Aleksandrovu

[40] Anica Bašić udala se za svog ratnog druga i komesara 1. bataljona Lazu Kolarevića. Žive u Zemunu kao penzioneri.

nije smela zagaziti ni preko najmanje barice nastale posle toplih letnjih pljuskova, najveću teškoću predstavljala je poslednja vodena prepreka ispred utvrđenog nasipa. Nisam se toliko plašila ni Dunava, jer sam se prilikom prelaska čvrsto uhvatila za ivicu čamca i za opasače svojih drugova stisnutih oko mene. Mislila sam: kako njima, tako i meni. Oni takođe nisu znali da plivaju!

Ovde je bilo nešto drugo. Utvrđeni nasip, visok desetak metara, posmatran odozdo iz nepregledne ledene baruštine, koja je nama omanjim rastom dopirala do grla, izgledao je baš kao neki utvrđeni srednjovekovni bedem. U čamcu sam bar pod nogama osećala čvrste čamove patosnice. Ovde su mi noge do gležnjeva upadale u žitku, lepljivu glinu. Imala sam osećaj kao da ću svakog trenutka propasti još dublje, u živo blato — o čemu sam nešto slušala i čitala još kao devojčica.

Sa utvrđenog nasipa dočekala nas je ubitačna streljačka i automatska vatra. Na sve strane začuli su se jauci naših ranjenika. Za trenutak smo zastali neodlučno. Trgli su nas odlučni pozivi naših rukovodilaca, komandira čete Blagice Mojića, komesara Kuzmana, Sremca iz Laćarica, da se juriš nastavi. U mutnu i ledenu vodu prvi je zagazio Đorđe Senderak, pomoćnik komesara i partijski rukovodilac naše čete. I danas mi još odzvanja u ušima njegov borbeni poklik:

— Komunisti i skojevci, za mnom!...

Potrčali smo za njim. Svi! Cela četa. Niko nije hteo da zaostane iza komunista i skojevaca. Žurili smo da pređemo tih tridesetak metara blatnjave i ledene površine. Instinktivno smo osećali da je to staza života i smrti. Baš kao na nekoj trci u kojoj svako ulaže sopstveni život. Jedini zaklon od smrtonosne olovne kiše mogao se naći pod samim nasipom, a na njemu su se nalazili Nemci. Da bih nekako zaštitila glavu oko koje su zviždali neprijateljski mitraljeski meci, nesvesno sam podigla pušku. Nisam prevalila ni nekoliko koraka, kada sam osetila jači trzaj. Jedno zrno zaparalo je kundak moje puške, tačno u visini glave... Potražila sam poslednje atome snage da se iščupam iz ove paklene baruštine.

Odahnuli smo tek pod nasipom, ali već u sledećem trenutku zapraštale su eksplozije ručnih bombi. Ponovo su se začuli

krici naših ranjenika. Našli smo se kao u nekoj mišolovci. Svojim vlažnim telima prionuli smo uz kosinu nasipa. Da bismo prestali biti meta nemačkih mitraljezaca i bombaša, trebalo je što pre krenuti gore, uz nasip i dohvatiti Švabe za guše. Svi smo to osećali, a naročito Đorđe, koji je ponovo krenuo prvi. Uz klizavu padinu pošli su i ostali. Dopuzavši do njene ivice, pobacali smo preko nasipa već pripremljene ručne bombe. Sada se sa suprotne strane začuo lelek ranjenika i serija potmulih eksplozija...

— Juriiiš! Napred, drugovi! — začuli smo uzvike naših neustrašivih komandira i polit^kih rukovodilaca. Nemci su takođe poskakali iz svojih rovova. Na uskom i od rovova i eksplozija preoranom platou došlo je do neopisive gužve, gušanja i kundačenja. Brzo smo očistili nekoliko rovova i zauzeli oko 50 metara nasipa. Tada su Nemci izvršili snažan protivnapad. Znali su dobro da bi naš prodor omogućio i ostalim našim i sovjetskim jedinicama da se probiju preko nasipa. To nisu smeli dcfc[u]oliti. Iskoristili su nasip šumske železničke pruge i neprimetno na desno krilo našeg proboja privukli svoju rezervu. Kroz zaprečeni propust, na raskrsnici pruge i nasipa, jedno njihovo odeljenje zašlo nam je s leđa. Pojavili su se sa istočne strane nasipa, gde smo se maločas i mi nalazili. Očigledno su nameravali da nas potpuno odseku od mostobrana i pohvataju žive u tek zauzetim rovovima. Istovremeno su krenuli i sa našeg levog krila. Nije nam preostalo ništa drugo nego da ponovo zagazimo u ledenu vodu i probijemo se do naših polaznih položaja na mostobranu...

U tim kritičnim trenucima ugledala sam pomoćnika komesara i sekretara partijske ćelije naše čete — Đorđa Senderaka. Ocenivši da nam je glavna opasnost zapretila sa našeg desnog krila, poveo je jednu grupu naših boraca u susret nemačkom odeljenju, koje je pokušavalo da nam zađe s leđa. Zbunjeni ovako drskim prepadom i odlučnošću naših boraca, Nemci su počeli uzmicati tražeći zaklone iza nasipa. Tada se i rafal Đorđevog automata naglo prekinuo. Jedan neprijateljski metak pogodio je ovog hrabrog devetnaestogodišnjeg Rusina i komunistu iz Novog Sada. Ostao je tu na ivici nasipa štiteći odstupnicu svojim drugovima. U toku noći skojevci su

se privukli i preneli njegovo telo na obalu Dunava. Tu smo ga i sahranili...

Uzastopni juriši naših i sovjetskih četa za okuku nasipa potrajali su sve do kasno u noć. Pred zoru dobili smo naređenje da u najvećoj tišini ponovo krenemo preko vode. Pohvatali smo se za ruke i pod zaštitom naših mitraljeza, koji su zasuli ivicu nasipa dugim rafalima, prešli smo kanal neopaženo i pritajili se na istočnoj strmini nasipa. Sa suprotne ivice nasipa razgovetno smo čuli dozivanje i pokrete neprijateljskih vojnika. Bili su udaljeni samo 8—10 metara. Mraz je sve više stezao i okoštavao našu mokru odeću. Sa prvim znacima zore pojavile su se i prve snežne pahuljice. Ubrzo se zabelela i ćela padina nasipa. Pod snežnom belinom nestale su i tamne izbočine nanizane duž kosine od polusmrznutih tela naših boraca. Sve teže savlađujući cvokot zuba i duvajući u promrzle prste stegnute na odšrafljenim ručnim bombama i okidačima, bili smo zahvalni ovim nežnim snežnim pahuljicama koje su nam neočekivano priskočile u pomoć i prekrile naše jurišne položaje...

U cik zore, posle nestrpljivog iščekivanja koje mi se činilo kao večnost, i nesnosne hladnoće koja se postepeno pretvarala u neku sladunjavu obamrlost celog tela, začuli smo rafale naših i ruskih minobacača. Iz naših već utrnulih i promrzlih ruku preko nasipa su poletele pripremljene ručne bombe. Bio je to ujedno i znak za novi juriš. Posle serije eksplozija na drugoj strani nasipa nastao je pravi metež... Moj brat Dura, nekoliko godina stariji, bio je sa mnom u četi. Ležao je desetak metara udesno. Sa svojim novim ruskim puško-mitraljezom, »depepejcom«, među prvima je iskočio na utvrđeni nasip. Dobro sam već poznavala karakteristično dumbaranje njegovog puškomitraljeza i srce mi je gotovo zamrlo kada se već posle prvih ispaljenih metaka rafal iz njegovog doboša naglo prekinuo... Kroz prasak zaostalih eksplozija i borbene poklike naših boraca, do mog izoštrenog sluha doprli su i njegovi bolni jauci. U nekoliko skokova našla sam se pored njega. Glava mu je bila sva u krvi. Na njoj sam ugledala duboku ranu i krvave mlazeve preko lica. Sedeo je na nasipu u bolnom grču, obnevideo, i čvrsto stezao kundak svoga puškomitraljeza.

— Ne boj se, braco! To sam ja, tvoja seja, Anica. Nije tako strašno... Još ćemo se mi svetiti ovim gadovima... i, zaigrati u tvojim svatovima... Pričala sam mu tako, bez veze, tešeći ga, dok sam istovremeno prebirala po svojoj bolničarskoj torbici. Da li zbog suza koje su mi same navirale na oči, ili zbog drhtavih prstiju kojima nikako nisam uspevala da raspakujem prvi zavoj i zaustavim sve jače mlazeve krvi, pritisnula sam onako polurazvijeni zavoj na njegovu ranu i povezala ga peškirom. Bio je to peškir sa izvezenim natpisom »Dobro jutro«, koji sam ponela u partizane sa trubom otkanog platna iz moje devojačke spreme. Krajičkom uvijenog peškira otrla sam krv sa njegovog lica i svukla ga iza nasipa. Tutnula sam mu u ruke svoj pištolj i gotovo istrgnula njegov puškomitraljez koji je još grčevito stezao. Bila sam mu zahvalna što me je u Kupusini, za vreme odmora, među prvim borcima iz naše čete obučio da rukujem ovim oružjem. Želeo je time da me odobrovolji jer sam u početku uporno odbijala da postanem' bolničarka. Bila sam tada ljuta na njega što me je, koristeći pravo starijeg brata, gotovo naterao da prihvatim torbicu sa crvenim krstom. Ipak, istovremeno sam se ponosila što mi je brat za tako kratko vreme postao jedan od najboljih puškomitralezaca u četi...

U međuvremenu, naši su zauzeli deo nasipa. Nemci su se grčevito branili, posebno na bokovima i sa raskrsnice nasipa železničke pruge. Odavde su ponovo pokušavali da nam zađu za leđa i zaustave dalje širenje našeg prodora... Uskočila sam u prvi nemački rov na suprotnoj strani nasipa. U njemu se već nalazilo nekoliko naših boraca i komesar čete Maksim. Niz strminu nasipa izbacivali su mrtve neprijateljske vojnike. Pridružila sam se Maksimu, koji je iz zaplenjenog šarca tukao po onima koji su pobegli u pravcu Ci'iprašata. Ugledavši me, osmehnuo se radosno i ne prekidajući paljbu prstom mi ukazao na jednu grupu Nemaca koja se povlačila duž nasipa industrijske pruge. Pretrčavali su na njenu suprotnu stranu tražeći zaklon od naše vatre. Pustila sam dugi rafal u njihovom pravcu. Nisam ni osetila kada sam ispraznila ostatak doboša. A zatim i drugi... Posle toga su me prebacili na desno krilo naše čete. Tamo su Nemci i dalje žestoko navaljivali. Dobila sam zadatak da tučem izlaz iz dvadesetak metara udaljenog prokopa u nasipu. Odavde su Nemci i dalje pokušavali da nam zađu iza leđa i po svaku

cenu povrate izgubljeni deo nasipa. Nismo im to smeli dozvoliti. ..

Dan je već dobro odmakao. Mi smo i dalje grčevito držali onih desetak osvojenih rovova na okuci nasipa. Sa severne strane do nas je povremeno dopirala strahovita pucnjava i odjeci bliske borbe, prsa u prsa. To su ostale čete našeg 1. bataljona uporno nastojale da ovladaju raskrsnicom industrijske pruge ii utvrđenog nasipa. Na našem levom krilu to isto su nastojale i čete našeg 4. i jednog ruskog bataljona. Rafali njihovih puškomitraljeza ukrštali su se iznad glava boraca naše čete. Vatra naših suseda sa obe okuke nasipa pomogla je i nama, šćućurenim u zauzetim rovovima. Nemci više nisu mogli direktnim protivnapadom da nas bez velikih gubitaka proteraju sa nasipa. Učinili su to nešto kasnije, uz pomoć svoje jurišne avijacije i artiljerije.

Oko 10 čas. 21. XI 1944. sa Zlatne grede Nemci su nas zasuli veoma jakom i preciznom vatrom svoje artiljerije i minobacača. Kroz blesak bliskih eksplozija koje su rušile naše rovove, ubrzo smo ugledali i ,grupu nemačkih jurišnih aviona. Jezivo zavijanje njihovih sirena, štektanje mitraljeza i detonacije avionskih bombi, koje su kidale delove zauzetog nasipa, naterali su nas u duboke zemljane zaklone i lagume na zapadnoj ivici nasipa. Na sve strane začuli su se pozivi i jauci naših ranjenika. Bilo ih je sve više. Nije imao ko da ih izvlači sa nasipa i previja. Ostalo nas je još samo dvadesetak sposobnih za borbu.[41] Po naređenju komandira čete predala sam Đurin puškomitraljez jednom našem borcu a ja sam se ponovo prihvatila svoje bolničarske torbice...

Posle kraćeg vremena nemačka artiljerija je naglo zaćutala. Nismo više videli ni njihove avione, ali je odmah zatim usledio novi nemački protivnapad. Nemci su svom žestinom navalili na naše bokove. Oni su ponovo ostali nezaštićeni, jer su nama susedne čete, koje je nemačka artiljerijska vatra zahvatila na otkrivenom prostoru, bile prinuđene da se povuku na ivicu šume. Bili smo već na izmaku snage kada je do našeg ko-

[41] Toga dana u jurišu na nasip poginulo je 36 i ranjen 91 borac 8. vojvođanske brigade (Operat. dnevnik, AVII, k. 1402).

mandira Blagice dopuzao jedan ruski poručnik. Rekao je da nam je doveo smenu i da izdržimo još malo dok se oni ne prebace preko vode na naše položaje. Odmah za njim prebacilo se još nekoliko ruskih puškomitraljezaca i jedna desetina iz našeg bataljona. To nam je omogućilo da otvarajući žestoku vatru zaštitimo naše bokove i zaustavimo privremeno neprijateljski protivnapad.

Sledeći neprijateljski napad odbili smo daleko lakše; uz pomoć Rusa i jednog voda našeg bataljona. Po predaji zauzetih položaja, ostatak naše izranjavljene i desetkovane čete dobio je naređenje da se povuče u šumu. Da bismo izvukli sve ranjenike, morali smo po nekoliko puta da gazimo ledenu vodu... Đuru sam pronašla nedaleko od mesta gde sam ga jutros ostavila. Ležao je u krateru od eksplozije jedne arjonske bombe, iscrpljen od velikog gubitka krvi. Za vreme bombardovanja neko od naših drugova svukao ga je u ovu rupu i tako spasao od smrti i novog ranjavanja. Obradovao se kad me je ugledao. Stavila sam mu novi zavoj i uz pomoć jednog druga prevukla preko duboke bare. Uputili smo ga u brigadno previjalište. Rana srećom nije bila smrtonosna...

U popodnevnim časovima sa nasipa, dublje u šumu, povučene su sve naše i sovjetske jedinice. Trebalo je omogućiti ruskoj artiljeriji da i ona, na tom krvavom nasipu, pokaže svoju pravu vrednost. Trebalo je tim upornim i osionim brandenburžanima sručiti na glave ona brda mesinganih čaura i sanduka teškokalibarske municije sa leve obale Dunava. Naši boroi, koji su već nekoliko dana slušali jezivo zavijanje štuka i rasprskavanje granata nemačke artiljerije iznad svojih glava, radosno su pozdravili početak ove, dotle neviđene artiljerijske pripreme. Okretali su se na leđa da bi kroz ogoljene patrljke šumskog drveća posmatrali svetleće brazde projektila ruskih »kaćuša« čije su se isprepletane i srceparajuće putanje završavale negde na utvrđenom nasipu i iza njega. Seriju njihovih gromoglasnih eksplozija šuma je još više povećavala i pretvarala u jedan povezani pakleni kreščendo, od kojeg je podrhtavala zemlja i pucale bubne opne. Oni koji nisu poslušali savete svojih rukovodilaoa, sa crvenim mlazevima krvi na ušima brzo su potražili vatu dz torbica svojih drugarica bolničarki. Po ugledu na

ruske vojnike, koji su blagovremeno navukli svoje fatirane naušnice, naši su zavrtali obode svojih titovki i pod njih gurali krajeve vunenih šalova, delova odeće i maramice. Ipak, kod svih boraca, pa i onih kontuzovanih i ranjenih, osećalo se veliko olakšanje i oduševljenje. Znali su da je došao čas konačnog obračuna i opšteg napada na utvrđeni nasip kod Kazuka...

Odgrizao je Švabi uho. ..

»Naša i sovjetska artiljerija, koja je skoro celog dana tukla nemačke položaje, malo pomalo sasvim prestaje da gađa.

Ali sada nemački minobacači postaju sve aktivniji i prosto zasipaju i naše .linije i močvaru ispred nas. Pored toga, u vazduhu je sve više svetlećih raketa koje neprijatelj ispaljuje da bi osvetlio prostor ispred sebe. Eksplozije su već toliko česte da se slivaju u zaglušujuću grmljavinu u kojoj se praskanje pušaka i lakih mitraljeza skoro uopšte ne čuje. Ovakve ratne situacije su najteže, ne samo zbog komandovAnja nego i zbog ranjenika, koji često zbog zaglušne buke nemaju moći da dozovu u pomoć, a pogotovo kada je noć kao ova.

Dobijamo znak za polazak — skoro svi istovremeno zagazismo u vodu. Ne znam šta sada mitraljezac Kuzman misli o svojoj cipeli na koju se ceo dan žalio da propušta vodu. Oružje i municiju dižemo što više možemo iznad glava, da se ne pokvasi. Polako, korak po korak ulazimo u vodu, u kišu čelika, u smrt koju moramo da savladamo. Međusobno sc vidimo samo u trenucima kada u vazduhu bljesne neprijateljska raketa.

Stižemo i do prvog drveća, ali izgleda da nam ono neće biti ni od kakve pomoći. Jer mine se rasprskavaju iznad nas u krošnjama i čelik sipa odozgo kao kiša...

Ovde nema mrtvih i ranjenih. Ima samo zauvek nestalih.

Voda mi je već do ramena i ne znam koliko ću još dugo moći da idem kroz nju. Od njene hladnoće osećam grčeve u nogama i stomaku. Ne znam zašto se sećarn majke i njenih reči o pokojnom ocu: »On je bio nešto viši od tebe«, govorila mi je ponekad. Sad mi je krivo što nisam malo stariji, pa bi valjda bio i nešto viši, kao otac. Sada bi mi to mnogo značilo. Mogao bih barem da pucam. Ovako moram da držim pušku i municiju

iznad glave i nemoćno idem pred cev nemačkog mitraljeza. Ali, imam poverenja u Kuzmana i njegov mitraljez.

Odozgo pljušti prava kiša čelika i eksplozija, a mitraljeski rafali se prosto uz neverovatne zvižduke i pištanje zabijaju u vodu, svud oko nas. Od eksplozija mina i granata ogromni gejzirii vode i izlomljenog drveća dižu se u vis i padaju dole, tako da ništa ne pomaže što oružje držimo iznad glava. Izgleda kao da je neko celu močvaru stavio u ogroman kotao pa, da bi što pre svario sve u njemu, ubacuje odozgo ogromne količine vatre i, ako još duže potraje, voda će uskoro biti vruća kao u kupatilu.

Desno od mene je mitraljezac Kuzman, borac koji je bio levo, ostao je negde pod vodom...

Na oko pedeset metara ispred nasipa, iza jednog drveta stojimo nas trojica. Voda nam je još do ramena i ne možemo da gađamo. Pravo ispred nas nalazi se nemački mitraljez. On sada tuče ukoso malo udesno, da bi mu dejstvo bilo jače. Dogovaramo se da Kuzmana sa mitraljezom izdignemo malo iznad vode da bi mogao gađati i uništiti ga. Drugi pomoćnik, Ivan, pravi mu ispod vode, rukama stepenicu. Ali tek što je mitraljezac počeo da puca, Ivan je samo tiho jeknuo i nestao pod vodom. Kuzman mi predaje mitraljez i podiže Ivana ispod vode. Doziva ga i kao piletu okreće mu glavu tamo-amo. Onda ga polalko spušta pored drveta i kaže kroz stisnute zube:

— Zamisli, on je skroz mrtav.

A zatim:

— Ivane, druže, oprosti, ali moram...

Onda staje na mrtvo telo druga i ispaljuje dugi, dugi rafal. Nemački mitraljezac je za momenat ućutao. Koristimo to i odmah krećemo napreci. Mislim na Ivana koji je ostao pod vodam, Bolničarka ga ipak nije ponela na nosilima kojih se toliko plašio.

U jednoj ruci iznad vode držim pušku a u drugoj jedan sanduk sa municijom. Drugi sanduk sam izgubio negde u vodi. Uostalom, i da ga još imam, ne bih ga mogao više nositi. Čini mi se da je prošla već čitava večnost kako smo zagazili u ovu vodu. Deo tela koji mi je u vodi uopšte ne osećam. Čini mi se da se sastojim samo iz ruku, ramena i glave. Ako ovako još duže

potraje, sve ovo ličiće na beznadežnu situaciju. Dok Nemci iz dobro utvrđenih bunkera prosto kose mitraljezima, mi sa rukama iznad glava, kao da se predajemo, idemo pred njihove cevi. U ovakvoj situaciji zaista je nemoguće ustanoviti koliko nas je još ostalo sa glavama iznad vode. Ipak, imam poverenje u Kuzmana... U stvari, on je još jedini koga mogu da vidim u blizini.

Korak po korak, polako, kroz mulj, granje i vodu idem napred. Kuzman počinje da se nervira i glasno psuje. Svoj mitraljez sa obe ruke drži na glavi. A to što psuje, dobar je znak.

U tom momentu, nekoliko metara desno od nas, dugačak jezik vatre iz plamenobacača uz potmuli šum liznuo je površinu vode. Strahom (gonjeni pogled trgnuo mi je glavu u tom pravcu i kroz mrak video sam samo kako je plamen progutao jedno krvlju umrljano nosilo, zajedno sa bolničarkom. Kuzman se trza iz mulja i dovikuje mi:

— Zamisli, gadovi...

Ali ne završava ono što je hteo reći, jer već drugi rafal kosi iznad naših glava. Mahinalno se saginjemo prema vodi. Jedan metak okrznuo je kundak moje puške. Očito, Nemac misli da smo dalje od nasipa i gađa visoko. Ali on svakog momenta može da sipusti cev malo niže i, onda... ko zna? Plameni jezik opet liže drveće i površinu vode. Sada već držimo glave toliko nisko da ne vidimo ništa na toj strani. Međutim, sledeći plamen verovatno će krenuti u pravcu nas dvojice. Ako pre toga ne dobijemo znak za juriš, pitanje je da li ćemo ilkada više jurišati. Minuti se otežu u večnost. ..

Opet 'se nalazimo iza nečega što je nekada bilo stablo. Sada je to samo parče iskrzanog i rafalima izbušenog debelog drveta, koje još za nepuni metar viri iz vode. Mitraljez ispred nas i dalje kosi. Čujem Kuzman nešto govori, ali ne mogu da ga razumem, osim poneku reč između dve eksplozije, između dva rafala.

— Ako... vatra... glavu... vodu...

Onda mi se naginje i govori skoro u samo uho:

— Prestani već jednom da cvokoćeš. čuče nas. Stisni zube.

Pokušavam da stisnem zube i da ne cvokoćem ali, na žalost, nikako ne uspevam u tome. Uostalom, nije ni čudo. No-

vembar je a u vodi smo više od pola sata. Uspevam nekako da za momenat držim vilice zatvorene, ali čim nemački mitraljez počne da tuče, moji zubi opet cvokoću po taktu njegovog štektanja. Imam osećaj kao da mi je Nemac nabio cev mitraljeza u usta a ja pokušavam da je pregrizem.

Odnekud, iz mraka, čujem promukao glas našeg desetara. Oh, pa to je divno! Znači, i on je još živ. Od svih njegovih reči razabirem samo jednu,... nasip! Razmišljam o toj reči kao da je prvi put čujem... Plameni jezik opet poče da liže. Ovaga puta na nepuna dva metra ispred nas. Kuzman me grabi za glavu i gura pod vodu. To me je iznenadilo pa sam se malo napio i uplašio. Kada me opet podigao iz vode, više nisam imao ni onaj jedini sanduk sa municojom. Ostali su mi još samo puška i dve bombe.

— Zamisli, kaže mi Kuzman nešto uzbuđenije nego inače, ovo može da nas skroz ispeče. Moramo napred.

Krećemo, korak po korak, polako, tiho, napeto...

Nemci još sigurno ne znaju koliko smo blizu jer, inače, počeli bi da bacaju ručne bombe. Sada nam preti opasnost još samo od mitraljeza i plamenobacača. I, evo, voda je plića, sada nam dopire samo do pojasa. Zbog >oga moramo da se saginjemo i puzimo kroz nju, kao nilski konji. A i zbog onog bacača... da bismo mogli što pre leći. .. Nalazimo se između neprijatelja i užasnog kotla smrti kroz koji smo prošli. U jednom trenutku čujemo paničan razgovor nemačkih vojnika, a u sledećem trenu, odnekud sa leve strane, dopire jed\M čujan glas:

— Pali... bombe...

Ovo je došlo kao spas. Znači, jurišaćemo i završiti sa ovim... Nije više važno ko će kako dočekati kraj — glavno je da se nekako stigne do kraja.

Saginjem se nad vodu i zauzimam stav kao na fiskulturnom poligonu, a Kuzman kleče u mulj i namešta mitraljez na moja leđa. Čeka na trenutak da Nemac prvi otvori vatru, da bi video gde se on tačno nalazi. Istovremeno kad je nemački rafal zasekao vazduh iznad naših glava i naš mitraljez je bljunuo vatru u njegovom pravcu. Pod težinom mitraljeza zabadam lice u vodu i tek sada osećam kolilko je gusta i kako smrdi. Nemački mitraljez je ućutao, ali, na žalost, ni mi više nemamo municije. Odne-

kud, učinilo mi se kao iz vode do moje svesti dopire dobro poznato: ‚Uraaa...!' Kuzman baca jednu bombu i s mukom polazi napred. Moje ruke su toliko smrznute da jedva uspevam da bacim bombu i ona ne dostiže cilj. Kuzman tada uzima od mene onu preostalu i baca je na vrh nasipa.

U 'tom trenutku nešto me strašno ošinu sa leve strane. Padam pod vodu. Srećom, bomba koju je Nemac bacio eksplodirala je pod vodom. Poslednjim naporom dižem se, vučem noge iz mulja i trave, pokušavajući da potrčim. Opet padam u vodu, sada već sasvim plitku i ponovo se dižem...

Konačno, evo me na nasipu. Kuzmana više ne vidim. Spotičem se o nečije mrtvo telo i strahujem da je to on. Sa leve strane prvo čujem neko krikljanje, a zatim kako Kuzman nekoga glasno psuje. Odlazim u tom pravcu. Eksplozije se naglo stišavaju... još samo po koji prasak puške i ručna bomba. Stižem do nemačkog bunkera iz kojeg umorno izlazi Kuzman. On mi prilazi sasvim blizu noseći nešto nevidljivo u desnoj ruci. Zatim mi pokazuje nešto na dlanu i govori uzbuđeno:

— Zamisli kalko je gadno!

— Šta je gadno? — pitam ga umorno.

— Uho.

— Kakvo sad uho? — čudim se do u beskraj.

— Švabino. Odgrizao sam mu uho.

Kasnije mi je ispričao da su u bunkeru bila trojica, da su dvojica poginula od bombe, a da je jednog morao rukama da udavi. I dok se tamo hrvao sa njim, odgrizao mu je uho pa mu se to strahovito zgadilo.

Sakupljamo se u grupice na nasipu. Desetar pokušava da nas prebroji, ali na žalost, ostala smo samo nas dvojica i on treći od cele desetine.. ‚«[42]

Vatra iz više od hiljade artiljerijskih cevi

Istovremeno sa uvođenjem u borbu 236. sovjetske divizije i Osme vojvođanske brigade na apatinskom mostobranu, otpo-

[42] Iz knjige *Hronika pakla* od Josipa Klarskog, borca 8. vojvođanske udarne brigade.

čeo je i opšti napad naših i sovjetskih snaga na batinskom mostobranu. Cilj ovog nastupanja, koje je zapovešću komandanta 3. ukrajinskog fronta, maršala Tolbuhina, pomereno sa 18. na 19. novembar ujutru, bio je da se probije neprijateljska odbrana na severoistočnom obodu Belomanastirske grede kod Batine i na desnoj obali Dunava kod Apatina i stvore uslovi za uvođenje u borbi drugih ešelona korpusa i 57. sovjetske armije.

Nije sa sigurnošću utvrđeno zbog čega je tačno došlo do pomeranja dana početka proboja za 19. novembar, ali ostaje činjenica da se on slučajno poklopio i sa danom sovjetske artiljerije, koja je u ovom proboju dobila i posebnu ulogu.

Jutro 19. novembra sovjetski artiljerci dočekali su u svečanom raspoloženju. U svim komandnim baterijama i štabovima diviziona uključene su radio-stanice sa kojih je Radio-Moslkva emitovala pozdrave iz domovine i čestitke glavnokomandujućeg sovjetskih oružanih snaga, upućene pripadnicima proslavljene »kraljice rata« — povodom Dana sovjetske artiljerije.

U svim artiljerijskim jedinicama, po rovovima i uvalama, na borbenim položajima održani su kratki mitinzi a zatim je pala komanda: »Na svoja mesta!«

Topovske i minobacačke cevi i gomile mesinganih čaura i granata presijavale su se na oskudnim zracima novembarskog sunca, koje se na trenutke pojavljivalo kroz tmurne jesenje oblake i ogolele krošnje šumskog drveća. Pripremajući se za ovaj dan, dugo su u toku prethodne noći artiljerci čistili i podmazivali svoja oruđa, proveravali nišanske sprave, amortizere, sisteme za opaljenje i komandovanje. Jedva su dočekali jutro i komandu: »Oganj!«

Bio je to zaista na jugoslavenskom ratištu dotle neviđen prizor. Kao da se sam pakao otvorio. Zemlja je podrhtavala od eksplozija i stotina tona iskidanog metala. Na samo nekoliko kilometara fronta -kod Batine i Kazuka bljunulo je istovremeno više od hiljade artiljerijskih cevi i minobacača. Vatra je postajala sve žešća, da bi je s vremena na vreme dopunili dirigovani rafali reaktivnih minobacača »kaćuša«. Iznad neprijateljskih rovova, visoko u nebo podigao se neprozirni zid od dima i kiselastih gasova sagorelog eksploziva, koji su štipali za oči, punili

pluća i otežavali disanje. Našim borcima, koji nisu poslušali savete svojih starijih drugova da blagovremeno zaštite svoje uši, iz popucanih bubnih opni ukazali su se crveni tragovi krvi...

U trenutku kada je artiljerija prenosila moćnu vatru po dubini neprijateljske odbrane, na nebu su se pojavili avioni sa crvenim petokrakama. Bili su to »štormovici« 17. vazduhoplovne armije, koji su se približili svojim drugovima artiljercima želeći time da uveličaju dan njihovog roda vojske. Za ovih desetak dana borbe naši borci su već bili navikli da vide uglavnom nemačke avione, utoliko su radosnije sada pozdravili sovjetske eskadrile čije su eksplozije od teških avionskih bombi ponovo obavile dimom kote 205 i 206 jugozapadno od Batine. Nemci, izgleda, nisu očekivali i ovako snažan i iznenadan vazdušni napad sovjetske avijacije. Njihova protivavionska artiljerija bila je već usmerena na gađanje zemaljskih ciljeva i odbijanje napada sovjetskih samoho<tki koje su u tom trenutku već izbijale na polazne položaje svoje pešadije. Stoga su hitno zatražili intervenciju svoje avijacije, koja je dotle gotovo suvereno vladala baranjskim nebom, jer su nijhovi aerodromi bili bliži frontu od sovjetskih. Ubrzo se iznad naših mostobrana zapodenula i ravnopravna vazdušna bitka. Naleti aviona smenjivali su se jedan za drugim sa promenljivom srećom i obostranim gubicima. Postalo je očigledno da je sovjetska avijacija uspela u međuvremenu da približi svoja uzletišta frontu i pruži efikasniju podršku svojoj pešadiji...

Kratkotrajni vazdušni udar i početak dejstva artiljerije za neposrednu podršku bio je ujedno ugovoreni znak za opšti juriš naše i sovjetske pešadije. Iz hiljade grla istovremeno na oba mostobrana začulo se gromoglasno »ura!« propraćeno dugim rafalima mitraljeza sa isturenih vatrenih položaja. Izgledalo je da ništa više neće zaustaviti ovu lavinu i oduševljeni zanos naših i sovjetskih boraca koji je toga jutra podstakla dotle neviđena vatra sovjetske artiljerije. Ispalo je, međutim, drugačije.

Uprkos jednoj od najgušćih koncentracija artiljerijskih oruđa postignutoj na relativno malom prostoru u toku II svetskog rata i uraganskoj višečasovnoj vatri kojom su sovjetski artiljerci nastojali da što dostojnije obeleže Dan sovjetske artiljerije, njen efekat nije bio onakav kakav se očekivao. Neprija-

telj je, po svoj prilici, uočio naše pripreme i gomilanja velikog broja artiljerijskih i minobacačkih jedinica na mostrobanima, posebno na ivici šume na levoj obali Dunava i na komunikaciji Bezdan—Batina. Preko svoje obaveštajne službe mogao je saznati i vreme početka planiranog napada. Još u toku noći, on je na batinskom mostobranu, sa prednje linije odbrane izvukao svoje jedinice na drugi odbrambeni položaj i pozadi k. 205. U prvoj liniji odbrane ostavio je samo dežurne jedinice, osmatrače i automatska oružja koja su dejstvovala povremeno i sa rezervnih vatrenih položaja. Tako se desilo da je neprijatelj uprkos uraganske artiljerijske vatre pretrpeo relativno male gubitke. Doduše, cela prva neprijateljska linija je preorana, uništene su njegove dežurne jedinice, osmatrači i vatrena sredstva »koja su se tu zatekla, ali čim je naša vatra počela da se pomera po dubini njegove odbrane, neprijatelj je ponovo poseo prvu odbrambenu liniju. Njegova odbrana bila je, dakle, postavljena tako da je maksimalno iskorišćena prednost ispresecanog zemljišta, mnogobrojne useke, ulegnuća i drugi zakloni. Time se jedino može objasniti zašto su naši i sovjetski juriši u toku naredna dva dana krvavo odbijani. Čak i tamo gde je juriš naše pešadije bio obilato podržan sovjetskim tenkovima i samohotkama, on se lomio o neverovatno žilavu i upornu odbranu neprijatelja. Čim bi se pojavili na otvorenom prostoru, na sovjetska pklopna vozila otvarana je snažna koncentrisana i unapred planirana protivtenkovska vatra. Najveći broj tih vozila uništen je već posle nekoliko minuta na prilazima kote 205 i južno od železničke stanice.

Pošto je izgubio bitku za Batinu i najvažnije objekte sa kojih je neposrednim gađanjem kontrolisao levu obalu Dunava i naša mesta prelaska, neprijatelj nije smeo dozvoliti da izgubi i najvažnije geografske i taktičke objekte na grebenu Belomanastirske grede — kote 205 i 206. One su sada dominirale okolinom i predstavljale kičmu nove odbrambene linije neprijatelja. Ocenivši njhov značaj i pogodnost za dejstva u svim pravcima, neprijatelj je u toku prethodnih desetodnevnih borbi za Batinu danonoćno radio na njihovom utvrđivanju i dogradnji. Uz pomoć mađarske vojske, mobilisanog stanovništva, zarobljenika i svojih inženjerijskih i pomoćnih jedinica, ove kote su pretvorene u prave odbrambene bastione, odnosno utvrđene re-

jone. Ovde se sada, baš kao i kod Kazuka, formiralo težište odbrane 68. nemačkog armijskog korpusa. Za razliku od apatinskog pravca, gde je neprijatelj iskoristio poplavljene terene i nasipe pored Dunava, ovde su veoma lukavo iskorišćeni za odbranu duboko usečeni seoski putevi kao odlične saobraćajnice za prikriven manevar u svim pravcima. Vijugajući oko kota, ovi useci povezivali su mnogobrojne rovove i utvrđenja u jedinstvenu celinu i dobrim delom doprineli da neprijatelj blagovremeno izvuče i sačuva svoju živu silu ispod ubitačnog udara sovjetske artiljerije.

> »Kako u početku nastupanja, tako i u toku njegovog razvitka, artiljerija za podršku i otvaranje vatre sa zaklonjenih položaja, usled slabo izvršenog artiljerijskog izviđanja, nije dobila konkretne ciljeve, *već je otvarala slabo efikasnu vatru po prostoru* (podvukao N. B.). Artiljerija, izdvojena za neposrednu podršku pešadije, zbog jesenje besputice i slabe organizacije sadejstva zaostajala je iza pešadije. Naišavši na organizovanu vatru neprijatelja, pešadija, lišena artiljerijske podrške, često se zaustavljala, nemajući mogućnosti da neutrališe vatrene tačke koje su ometale njen pokret«.. ,[43]

Ovakvu samokritičku ocenu dao je komandant 57. sovjetske armije general Šarohin, na sastanku Vojnog saveta armije posle dvodnevnih neuspelih pokušaja da se uz masovnu pomoć artiljerije probije neprijateljska odbrana u Baranji. Komandantu artiljerije 57. armije, generalu Brejdu tom prilikom postavljeni su sledeći zadaci: da organizuje bolje sadejstvo sa pešadijom, da poboljša izviđačku i osmatračku službu; da izbegava neefikasnu vatru po celoj prostoriji, da izbegava kontrabatiranje neprijateljske artiljerije, koja je inače zbog nedostatka municije ispoljila slabije dejstvo; da udovolji što većem broju zahteva pešadije; da se tuku konkretni ciljevi itd. Komandantima divizija i nižih jedinica naređeno je da privuku svoje štabove bliže prednjem kraju i svojim potčinjenim jedinicama; da za uništenje bunkera i otpornih tačaka formiraju posebne jurišne grupe od strelaca, bombaša, pionira, plamenobacača i si. Od komandanta 17. vazduhoplovne armije generala Sudeca zatražen je veći broj borbenih letova i efikasnija podrška pešadije u

" *Šarohin, Put k Balatonu,* 54.

napadu jer su u međuvremenu izgrađena bliža uzletišta u Somborn, Zrenjaninu i Subotici.

Izvršavajući postavljene zadatke, sa željom da što pre otkloni uočene slabosti, načelnik artiljerije 57. armije general Brejd i njemu podređene starešine izvršile su još iste noći novo grupisanje artiljerije i korekciju svoje vatre. Ništa se više nije smelo prepuštati slučaju i biti bez veze sa stvarnom situacijom na frontu i potrebama i zahtevima svoje pešadije. U štabove pešadijskih jedinica upućene su artiljerijske starešine radi precizdranja plana sadejstva. To isto je urađeno i sa predstavnicima 17. vazduhoplovne armije. Iz pozadine su još iste noći dopremljene nove količine artiljerijske municije.

Da bi se ubrzalo prebacivanje preostalih delova korpusa i popuna municijom i materijalnim sredstvima, inženjerci su izvodili veštačko zamaglivanje odseka prelaza i pontonskog mosta čiji je kapacitet iskorišćen do maksimuma. Tako je već narednog dana u borbu za kote 205 i 206 uvedena još jedna — 19. streljačka divizija, koja je izvela obuhvatni napad sa severozapadne strane batinskog mostobrana. Takav isti zadatak sa severoistočne strane dobili su Sedma vojvođanska brigada i 209. puk 73. gardijske divizije.

Sve te mere, posle krvavih trodnevnih okršaja, počele su da daju rezultate. Prvi prodor izvršila je tek uvedena 19. sovjetska divizija preko Draža i Gajića do artiljerijskih položaja 68. nemačkog korpusa na Belomanastirskoj gredi. Odmah zatim usledio je i proboj Sedme vojvođanske brigade na pravcu Zmajevac—Suza—Kneževi Vinogradi i konačno zauzimanje kota 205 i 206 od strane 73. gardijske i 233. streljačke divizije. Neprijatelj je nakon toga bio prinuđen da se povuče na sledeću odbrambenu liniju i da prizna svoj poraz. Veliki doprinos u tome imale su vatrane salve iz više od hiljadu artiljerijskih cevi...

Prodor 2. bataljona preko šume Veliki Kazuk

Drugi bataljon Osme vojvođanske brigade uveden je u borbu 19. novembra. Savlađujući mnogobrojne kanale i razlivene rukavce, bataljon je toga dana ujutro izbio na levu obalu Du-

nava i zapadnu ivicu šume Mali Kazuk. Zbog veće širine Dunava i velikih kompleksa šume sa obe strane reke, ovde je prvobitno predviđeno pomoćno (rezervno) mesto prelaza sa samo desetak ribarskih čamaca i jednom skelom. Zbog velikih početnih gubitaka u prevoznim sredstvima i potrebe da se iskoristi svaki čamac na glavnim mestima p^plaza, na ovom mestu 2. bataljon je zatekao samo tri ribarska čamca za po šest osoba. Da bi se prenela municija, skela je u toku prethodne noći prebačena na rukavac Stari Dunav. Ocrnjujući da bi za dovođenje skele i prikupljanje novih čamaca izgubio dragoceno vreme, Štab bataljona je odlučio da otpočne prebacivanje svojih jedinica sa samo tri postojeća čamca.

Komandant bataljona Živko Sudarski, koji je dobro poznavao Dunav i njegove ćudi, izračunao je da bi uz pomoć dobrih veslača u jednoj turi mogao prebaciti pola streljačkog voda a za tri sata i celu četu. Bilo je i to bolje nego sedeti skrštenih ruku i čekati da neprijatelj otkrije njihovo prisustvo na obali. Od izviđača je saznao da se na suprotnoj obali nalazi manji mostobran na kojem se već nekoliko dana uspešno branila jedna četa 74. sovjetske divizije. Izgubivši vezu sa ostalim svojim delovima, oni su radosno pozdravili dolazak našeg bataljona i nestrpljivo očekivali njegovo prebacivanje.

Dok je sa severa od Batine i juga od Kazuka Dunav prenosio eho ogorčenih bitaka, ovde kao da je vladalo zatišje. Mesto za prelaz je bilo idealno. Velika stoletna šuma sa obe strane reke dopirala je sve do obale i maskirala mesto za ukrcavanje i iskrcavanje. Trebalo je samo brže zaveslati preko reke i sprečiti bilo kakav zastoj i gužvu na obalama. Za veslače su odabrani on najiskusniji. Bili su to uglavnom četni i vodni rukov<> dioci — Dejan Ivačković, Nebojša Pantelić, komandiri Bane i Brigadir... Prateća četa sa teškim naoružanjem, jedan vod 4. čete i .konjički eskadron upućeni su na sikelsko mesto prelaza, iza 1. bataljona. Sa njima je pošao i komesar bataljona Veselin Živković sa zadatkom da se u toku noći prebace preko Dunava i šume Veliki Kazuk i nastupajući uzvodno probiju u sastav svoga bataljona.

U prepodnevnim časovima, kada se već dobar deo bataljona prebaci na desnu obalu Dunava, iznenada se pojavio jedan nemački izviđački avion tipa »dornije«. Pretpostavljajući da se ov-

de radi o iskrcavanju naših slabijih izviđačkih delova, bez razmišljanja se ustremio na naše nezaštićene i preopterećene čamce. Spustivši se na desetak metara od površine vode, on je mitraljeskim rafalom uspeo da pogodi jedan čamac i probuši mu patosnicu. Voda je brzo počela da puni čamac. Borce je zahvatila panika. U tom trenutku najbolje se snašao petnaestogodišnji omladinac Milan Rapajić.[44] On je jednostavno seo na izbušenp dno čamca a svojom porcijom počeo da izbacuje vodu. Njegovim primerom pošli su i ostali borci. Da bi što pre stigli na obalu, zaveslali su i kundacima. Na obali su komadom šinjela ponovo zakrpili čamac. Po naređenju komandanta, čamci su sada promenuli redosled prelaženja. Dok je jedan vršio ukrcavanje, drugi iskrcavanje, treći se već nalazio na sredini reke. Sledeći napad »dornijea« dočekan je vatrom dežurnih mitraljezaca sa obe Strane reke. Nemački avijatičar je brzo podigao svoj avion iznad domašaja naših mitraljezaca i ograničio se samo na povremeno izviđanje i osmatranje.

Prebacivanje 2. bataljona završeno je predveče. Pošto se prebacio među prvima, komandant bataljona je odmah preduzeo mere da proširi i učvrsti postojeći mostroban ruske čete kod nekadašnje šumarske kuće na obali. Po pristizanju glavnine bataljona, u dubinu šume Veliki Kazuk upućeni su izviđački i slabiji osiguravajući delovi. Za povezivanje sa 1. bataljonom kod parobrodske stanice Kazuk i pifjhvat prateće čete i konjičkog eskadrona upućen je jedan streljački vod ojačan teškim mitraljezom. U toku noći organizovan je odmor po smenama u rejonu šumarske kuće, gde su borci večerali i osušili mokru odeću. Pred zora u sastav bataljona ušli su i prateća četa i konjički eskadron, koji su u međuvremenu prešli na mostobranu 1. bataljona.

Upućujući konjički eskadron kao ojačanje 2. bataljona, komandant Brigade je imao u vidu da on upravo na ovom velikom

[44] Milan Rapajić, rođen 1929. u M. Beogradu, sa svojom porodicom (otac bivši dobrovoljac) proveo je okupaciju po mađarskim logorima. Po oslobođenju Subotice, sa sestrom Ankom stupio je u 8. brigadu. Posle rata nastanio se u Novom Sadu kao advokat.

blatnjavom prostranstvu može i najyiše doći do izražaja.[45] Komandir ovog eskadrona Vojislav Početak dobio je zadatak da od neprijateljskih osiguravajućih delova očisti severni i severozapadni deo šume Veliki Kazuk i da iz rejona kote 85 podrži napad 2. bataljona na pustaru Monjoroš. Komandantu 2. bataljona preneto je usmeno naređenje komandanta Brigade da bez zadržavanja produži nastupanje na zapad i po izbijanju na bezimeni rukavac pregrupiše svoje snage i nastoji da ovlada Monjorošom, najvažnijom otpornom tačlkom neprijatelja na zapadnoj ivici šume Veliki Kazuk. Tamo se, prema obaveštajnim podacima Štaba 236. sovjetske divizije, nalazila jedna neprijateljska artiljerijska grupa, koja je prethodnih dana svojim veoma aktivnim i efikasnim dejstvom nanosila velike gubitke sovjetskim jedinicama iskrcanim na ovom sektoru.

Postupajući po dobivenom naređenju, 20. XI 1944. u ranim jutarnjim časovima 2. bataljon je nastavio čišćenje šume Veliki Kazuk i u toku dana izbio na njenu zapadnu ivicu i bezimeni rukavac. Tako je sada osnovicu novog mostobrana činila istočna ivica bezimenog rukavca, koja je u dužini od oko 7 km u velikom luku opasivala šumu Veliki Kazuk sa zapada. Površina ovog prirodnog i za odbranu veoma povoljnog mostobrana iznosila je oko 10 kvadratnih kilometara, što je moglo da posluži kao solidna baza za ubacivanje svežih snaga i manevar naših jedinica sa ovog pravca.

Pružajući slabiji otpor sa nekoliko uzastopnih prirodnih linija, neprijateljski osiguravajući delovi zaustavili su se na zapadnoj ivici bezimenog rukavca. Ovde su već postojali ranije pripremljeni odbrambeni položaji, iskopani rovovi i saobraćajnice. Neki isu bili posednuti slabijim delovima za neposredno osiguranje, objavnicama i mrtvim stražama. Otvarajući jaku vatru, povučeni osiguravajući delovi neprijatelja stvorili su kod boraca 2. bataljona utisak da se ovde nalaze glavni neprijateljski odbrambeni položaji, utvrđeni dunavski nasip, koji se u

[45] Interesantno je napomenuti da su Nemci već narednog dana uočili prisustvo naše konjice na ovom sektoru i to zabeležili u svojoj dokumentaciji, pridajući kao i ranije tom podatku veći značaj, smatrajući da su to delovi ruskoe konjičkog korpusa čiju dislokaciju još nisu mogli da utvrde (NAV, NT, str. 424).

stvari nalazio 500 metara zapadnije i protezao gotovo paralelno sa bezimenim rukavcem Dunava. Izbivši iznenada na ove položaje i na novu vodenu prepirku širine 15—20 metara i dubine oko 1,5 metar, komandiri su zaustavili svoje prilično zamorene borce i naredili ukopavanje na istočnoj obali rukavca. Od komandanta bataljona zatražili su dopunska naređenja, podršku artiljerije i privlačenje čamaca sa Dunava.

Iskusnog partizanskog komandanta kakav je bio Živko Sudanski nisu zbunili ovi izveštaji i zabtevi njegovih komandira. Dvogodišnje partizansko ratovanje po Sremu i istočnoj Bosni naučilo ga je da su Nemci svoje glavne odbrambene linije posedali po pravilu na ivici, ulazu ili izlazu iz šume, na prošecima i sa brisanim i nepokrivenim predterenima za efikasno dejstvo svoga oružja. Pogotovu je to bilo malo verovatno da su učinili na ovom »nepreglednom barovitom zemljištu«, kako su Nemci nazivali ove velike šumske komplekse Velikog Kazuka i severno od njega. Zbog toga je i ngredio komandirima da na suprotnu obalu sa padom mraka upute svoje izviđačke organe. Komandir konjičkog eskadrona Voja Početak izvestio ga je da se severno od kote 85 na suprotnoj obali rukavca nalaze samo slabiji osiguravajući delovi, koje su oni proterali na zapad i u pravcu šume Blaževice. To su u toku noći potvrdili i izviđači, koji su na suprotnoj obali bezimenog rukavca uočili neposednute međuprostore.

Plašeći se noćnog napada, neprijatelj je ovde organizovao grupnu odbranu i svoje povučene delove postavio na šumskim prosekama i na najverovatnijim i mogućim prelazima bezimenog rukavca. Sve ovo učvrstilo je komandanta 2. bataljona u njegovom uverenju da se na zapadnoj obali bezimenog rukavca nalaze samo istureni neprijateljski položaji a da se njegova glavna odbrambena linija nalazi, kao i kod Kazuka, na dunavskom nasipu, na ivici šume, koji je tu kod Monjoroša udaljen i čitavih pet kilometara od tadašnjeg toka Dunava. Za svaki slučaj, da ne bi mnogo rizikovao, komandant 2. bataljona je maksimalno smanjio front Džambićevoj i Brigadirovoj četi i tako dobio potrebnu gustinu na težištu napada bataljona u pravcu Monjoroša. Tu su se u toku noći prebacile i prateća četa i rezerva bataljona. Krilnim četama postavio je zadatak

da na što širem frontu pređu bezimeni rukavac i upućujući po jedan vod u pravcu Monjoroša sadejstvuju Džambiću i Brigadiru u ovlađivanju ovom jakom otpornom tačkom neprijatelja.

Prilikom izlaganja usmene borbene zapovesti komandanta bataljona, Ciga, komandir 1. čete (poginuo na Suhomlaci), izrazio je zabrinutost što je front njegove čete sada iznosio oko 2 kilometra i postavio pitanje kako da u toj situaciji izdvoji još jedan vod za sadejstvo Džambiću. Komandir prateće čete postavio je pitanje da H će ih podržati ruska artiljerija sa leve obale Dunava, a Dejan Ivačković i njegov zamenik Đurica predložili su da se sa Dunava prevuku prvo čamci, da ne bi borci gazili preko bezimenog rukavca...

— Kakvi čamci, komesare! — žustro mu je odgovorio Sudars'ki. — Zar smo jednom gazili Spačvu i Bosut!? To nije više Dunav, već Dunavac, malo širi kanal... U njega ćete prvo zagaziti vi, komandiri i komesari. Za Vama će poći i ostali borci, skojevci i komunisti... Što se tiče ruske artiljerije, komandant naše brigade -obave'stio me je da će ujutru, tačno u četiri sata, otpočeti petnaestominutetii vatreni udar njihove artiljerije i kaćuša po Monjorošu. Oni su ga i juče tukli... Čamci su potrebni na Dunavu. Tamo kod šumarske kuće je prebačena i ona skela sa Starog Dunava. Tu j^ već pristigao i naš 3. bataljon i još neki delovi 236. divizije. .. A ti, Cigo, zamisli da si u Bosutskim šumama. Ratovaćeš- kao i- u Sremu. Nisi, valjda, shvatio da sa stotinak tvojih boraca treba da napadaš na ćelom frontu. Formiraćeš vodne kolone i probijati se kroz neposednute međuprostore i zaostale neprijateljske delove napadati s leđa i bokova. Tako će postupiti i Stevina četa i konjički eskadron na desnom krilu. Treba samo smelo udarati i što pre izbiti na zapadnu ivicu šume. Tamo ćemo videti šta dalje. — Sudarski je zatražio da se u toku noći održe kraći sastanci skojevaca i komunista i izvrše sve ostale pripreme za predstojeći napad.

Neiskorišćena šansa kod Monjoroša

Znak za napad u 10 minuta pre četiri dali su bataljonski minobacači. Istovremeno su i desetak puškomitraljeza i četiri

teška mitraljeza prateće čete dugim rafalima zasuli neprijateljske rovove na zapadnoj obali bezimenog rukavca. Pod zaštitom vatrenog zastora iznad glava, sa prvim eksplozijama mina na suprotnoj obali, predvođeni svojim komandirima, u hladnu i glibovitu vodu smelo su zagazili borci 2. bataljona. Tanka ledena pokorica u plićacima prskala je pod njihovim odlučnim koracima. Pomažući jedni drugima, svi su žurili da zagaze što dublje i da se što pre nađu u takozvanom »mrtvom uglu« i na suprotnoj oba'li rukavca... Tamo su za trenutak zastali i na ispaljenu svetleću raketu, kojom je prekinuta vatra naših mitraljeza, silovito jurnuli na neprijateljske rovove. Zbunjeni ovako energičnim jurišem, bunovni i uspaničeni Nemci poiskakali su iz rovova i ne sačekavši da u njih uskoče naši borci. Tek ponegde, oko minama razvaljenog mitraljeskog gnezda i njegove izranjavljene i kontuzovane posade, došlo je do kraćeg gušanja i kundačenja. Većina njih, krijući se iza debelih vrbovih stabala, brzo je odmicala na zapad. Osokoljeni početnim uspehom, stresajući sa sebe kapljice ledene vode, koju kao da više nisu osećali, naši borci su ih brzo sustizali, hvatali za peševe šinjela i izvlačili iza oborenih stabala i ogolelog vrbovog korenja.

Tako su upali i u Monjoroš, omanje naselje sa dvadesetak stambenih zgrada ojačanih drvenim balvanima i džakovima peska. Najveća i najbolje utvrđena zgrada među njima bila je opet šumarska kuća. Svud oko nje nalazili su se spletovi iskidane bodljikave žice. Priljubljena uz visoki dunavski nasip, ona je dominirala svojom okolinom. Celo ovo naselje delovalo je avetinjski. Preko njega kao da je prešao pobesneli tajfun. Dim i vatra koji su izbijali iz pojedinih zgrada širili su oko sebe otužni zadah pogorelog ljudskog mesa i crvotočnih greda. Na sve strane videli su se tragovi nedavnih borbi i žestokog artiljerijskog razaranja.

— Prizor koji smo ugledali u zauzetom Monjorošu bio je više nego stravičan — seća se Dejan Ivačković, tadašnji komesar 1. čete. — Krovovi pojedinih zgrada ležali su i po desetak metara od razvaljenih dogorevajućih zidova. Ispod gomila opeke virili su delovi opreme ili čizme ne-mačkih vojnika. Po nasipu, na grudobranima ispreturanih rovova i bunkera ležalo je razbacano oružje i unakažena tela u plavim nemačkim uni-

formama. Još na prilazima utvrđenog nasipa, sa njegove istočne strane, ležalo je podosta i mrtvih sovjetskih vojnika. Za razliku od nemačkih, čija su tela bila većinom iskidana i unakažena eksplozijama velikokalibarskih artiljerijskih zrna, ruski vojnici su većinom imali krvave mrlje u predelu grudnog koša i na glavama. Očigledno su poginuli u jurišu na utvrđeni nasip, pokošeni iz neprijateljskih mitraljeza. Kasnije smo saznali da su to bili delovi njihove 74. streljačke divizije, koji su nekoliko dana pre našeg dolaska pokušali da zauzmu ovo utvrđeno neprijateljsko uporište. Da bi sačuvali svoje uporište, Nemci su između 17. i 19. novembra obuhvatom sa oba krila izvršili snažan protivnapad, povratili šumu Veliki Kazuk i prisilili ove slabije sovjetske delove da se povuku na samu obalu Dunava. Da li za odmazdu, ili je to učinjeno po opštem planu komandanta 75. sovjetskog korpusa, tek, 19. novembra, na Dan sovjetske artiljerije, ovo uporište zasuto je sistematskom i koncentričnom vatrom ruske dalekometne artiljerije i reaktivnih minobacača.

Nikada do tada, a ni kasnije, nisam imao prilike da vidim tako razarajuće dejstvo artiljerije, posebno »kaćuša«. Monjoroš je pretvoren u pravo ratište. Da li je tu glavnu ulogu odigrala izuzetna preciznost pošto su sovjetski artiljerci pre toga izvršili blagovremeno korekturu, ili činjenica što je ovo uporište predstavljalo relativno mali, zgusnuti i veoma zahvalni cilj artiljerije, još nije razjašnjeno, ali stoji konstatacija da je Monjoroš, kao utvrđena tačka otpora, bila praktično uništena i pre našeg napada. Verovatno se time može objasniti i činjenica da smo mi u Monjoroš ušli gotovo bez borbe. Tu i tamo, i to uglavnom duž nasipa, naišli smo na poneko mitraljesko gnezdo, dok smo u naselju zatekli samo ranjene i kontuzovane nemačke vojnike. Ostali su se povukli na kanal Raspliv, nekoliko stotina metara zapadno. Razlog tome je, verovatno, bio onaj petnaestominutni napad »kaćuša«, koje su toga jutra podržale juriš našeg bataljona preko bezimenog rukavca. Poučeni prethodnim gorkim iskustvom, Nemci su, čim je otpočeo naš napad, povukli iz Monjoroša i svoju artiljerijsku grupu. To se videlo po svežim tragovima traktora. Našoj četi, koja je od komandanta bataljona dobila zadatak da sa severozapadne strane zaobiđe i neutra-

liše ovu artiljerijsku bateriju, pao je u ruke samo jedan top. Bio je bez točkova i sa oštećenim zatvaračem...

Ugledavši ponovo dunavski odbrambeni nasip, visok nekoliko metara, prekopan neprijateljskim rovovima, načičkan bodljikavom žicom i bunkerima, borci su naglo zastali. Shvatili su da su tek sada naišli na glavne neprijateljske položaje, kao one kod Kazuka, i očekivali su da će ih sa njega sačekati ubitačna mitraljeska vatra. Bili su ne malo iznenađeni kada su i ovde ugledali gotovo poluprazne rovove... Pravu i dobro organizovanu vatru doživela je jedino Cigina četa, koja je bila na levom kriju. On.'i je bila prinuđena da zalegne već na zapadnoj ivici šume. Vod koji je bio određen da sadejstvuje Džambićevoj četi sa jugozapadne strane, naišao je na jaku neprijateljsku vatru sa poprečnog kanala, koji je povezivao Raspliv i bezimeni rukavac.

Povlačeći se sa Monjoroša, Nemci su poseli nasip industrijske pruge i kanale koji su povezivali jezersko područje i bezimeni rukavac sa Rasplivom. Zalamajući istovremeno svoja krila sa utvrđenog dunavskog nasipa, oni su time pokušavali da zatvore nastalu pukotinu koja je činila dva kilometra dužine i 1—1,5 km po dubini fronta. Tako se zapadno od Monjoroša stvorio jedan vatreni džep u koji je, ne znajući za njegovo postojanje, uletela Džambićeva četa.

Iznenađeni prizorom koji su zatekli u zauzetom uporištu i oduševljeni relativno laikom pobedom, borci Džambićeve čete krenuli su odlučno na zapad. Likvidaciju zaostalih neprijateljskih grupa oko uporišta prepustili su Brigadirovoj četi, koja je nešto zadocnila savlađujući barovito područje severno od Monjoroša. Sustižući zaostale ili u blatu zaglibljene grupice neprijateljskih vojnika, Džambić je brao izbio na kanal Raspliv i u visini kote 87 skoro naleteo na jednu svežu neprijateljsku jedinicu jačine streljačke čete. Bila je to rezerva jednog brandenburškog bataljona upućena sa pustare Sebešer da zatvori nastalu brešu.

Posle kraće susretne borbe, Nemci su se podelil'i u nekoliko grupa i dok se jedna povlačila na zapad, druge dve su koristeći kanale i nasipe i zaobilazile bokove Džambićeve čete. Osetivši da mu neprijatelj priprema klopku i da je već upao u vatreni

džak, Džambić je zaustavio svoje borce i na istočnoj ivici kanala Raspliv pokušao da organizuje kružnu odbranu i tu sačeka ostale jedinice bataljona. Neprijatelj je brzo zaobišao njegove bokove i koristeći proređeno rastinje počeo mu zalaziti i s leđa. Tada se do Džambića probio i kurir komandanta bataljona. Naređeno mu je da ,se hitno povuče u Monjoroš i priključi ostalim delovima bataljona. Uvidevši i sam da je previše istrčao, Džambić se u poslednjem trenutku probio iz opasnog položaja i postavio se za odbranu na zauzetom delu dunavskog nasipa...

Iznenadni i neočekivano lak prodor 2. bataljona preko šume Veliki Kazuk i zauzimanje jednog od najjačih odbrambenih uporišta na ovom delu fronta uzbudili su Komandu 68. nemačkog korpusa. Nemci su vrlo dobro ocenili da se pored pukotine koja se ukazala u njihovom dotle čvrstom odbranbenom sistemu, padom Monjoroša, našim i sovjetskim jcdinicama iznenada ukazala i jedna taktička pa i operativna prednost. Ta prednost se sastojala u otvaranju dva nova rokadna i nekoliko upravnih pravaca za prodor u pozadinu i za kompromitovanje (zaobilaženje) njegove »glavne odbrambene linije na nasipu zapadne ivice Dunavske nizije« — kako je neprijatelj nazivao svoje odbrambene položaje na utvrđenom dunavskom nasipu.[46]

Evo kakve su se mogućnosti otvarale za naše i sovjetske jedinice posle pada Monjoroša:

— Usmeravajući svoje dalje napredovanje na severozapad, u kom smeru Ide i dunavski odbrambeni nasip, na dva kilometra od Monjoroša nalazila se šuma Blaževica a nekoliko kilometara dalje utvrđeno neprijateljsko uporište Zmajevac i kota 206, gde se u tom trenutku vodila ogorčena bitka za dalju sudbinu batinskog mostobrana. Taj pravac je izvodio u neposrednu pozadinu 44. nemačke divizije. Pojava makar i samo jednog bataljona pešadije na jugozapadnoj ivici šume Blaževica i na prilazima Zmajevcu, dovela bi u nezgodnu situaciju desno krilo fronta ove nemačke divizije i omogućila Sedmoj vojvođanskoj brigadi delovima 73. gardijske divizije da brže i uz daleko manje gubitke napreduju zadatim pravcem;

— sličan efekat postigao bi se usmeravanjem naših jedi nica južno i jugoistočno od Monjoroša, ali sada u neposrednoj pozadini brandenburške divizije. Tu se pored dunavskog odbrambenog nasipa u pravcu parobrodske stanice Kazuk i pustare Ciprašat otvaralo još nekoliko upotrebljivih komunikacij-

[46] Isto, strana 356 (prevoda).

skih i rokadnih pravaca — nasip uskotračne železničke pruge koji je od Ciprašata, Zlatne grede i Bakrošata izvodio do grede Sarvaš i glavnog mesta prelaza 75. korpusa. Još veće mogućnosti nudio je rokadni pravac duž nasipa i desne obale kanala Raspliv. Time bi se potpuno izmanevrisalo težište odbrane brandenburške divizije u širem rejonu Zlatne grede i prisilile neprijateljske jedinice da što pre napuste ne samo najistureniji deo utvrđenog nasipa kod parobrodske stanice Kazuk, već i ceo ovaj utvrđeni rejon i sistem odbrane »na nasipu zapadne ivice Dunavske nizije«;

— dubljim operativnim zahvatom, ubacivanjem jačih snaga ili manjom korekcijom pravca glavnog udara 75. korpusa kroz nastalu pukotinu kod Monjoroša, stiglo bi se daleko lakše do Kneževih Vinograda i dalje na greben Belomanastirske grede. Posledice takvog poduhvata bile bi daleko teže za neprijatelja. Već u toj fazi bitke došlo bi do cepanja i razdvajanja snaga 68. nemačkog korpusa, koje bi bile prisiljene da se daleko brže povlače sa batinskog i apatinskog pravca, sa kota 205 i 206, sa okuke nasipa kod Kazuka, iz Zmajevca, Kneževih Vinograda... Verovatno bi i naše i sovjetske žrtve bile daleko manje.

Ovakvom rezonovanju može se prigovoriti da je postfestum, sa udaljene vremenske distance ili u smislu »šta bi bilo — kad bi bilo«. To, svakako, stoji, ali stoji i činjenica da naše, a još manje sovjetsko rukovodstvo ne samo što nije tako rezonovalo, već nije blagovremeno ni uočilo iznenadnu pojavu breše u nemačkoj odbrani kod Monjoroša. To nije učinjeno ni posle rata, pa ćemo se na tom pitanju još malo zadržati.

Analizirajući posle rata dejstvo svojih bataljona na desnoj obali Dunava, komandant Osme vojvođanske brigade Milan Korica Kovač o tom trenutku zapisao je sledeće:

»... Drugi bataljon je u toku dana potpuno ovladao prostorom na koji je upućen. U prvi sumrak prešao je preko jednog starog dunavskog rukavca i ovladao lovačkom kućom Monjoroš. Međutim, komanda bataljona nije iskoristila zbunjenost neprijatelja, koji je ove položaje napustio tako reći bez ozbiljnijeg optora. Zbog otežanih veza, Komanda Brigade je kasno doznala za ovaj uspeh, pa nije bila u stanju da interveniše i izda naređenja za dalja dejstva 2. bataljona. Time je neprijatelju omogućeno da već u toku noći organizuje odbra-

nu i zaustavi dalje napredovanje 2. bataljona na tome pravcu.. .«[47]

Komandant Osme brigade, dakle, uočava da je zauzimanje Monjoroša predstavljalo uspeh za naše jedinice, ali da ta »taktičkooperativna prednost«, kako smo je nazvali nije iskorišćena zbog »otežanih veza« i što je »Komanda Brigade kasno doznala za ovaj uspeh, pa nije bila u stanju da interveniše i izda naređenje za dalja dejstva... U međuvremenu neprijatelj je konsolidovao svoju odbranu i zaustavio dalje napredovanje 2. bataljona...« Sa ovom dosta uopštenom i nepotpunom ocenom mogli bismo se složiti samo delimično i do trenutka kada je komandant Brigade saznao za taj uspeh 2. bataljona. Sporno je, međutim, kada je komandant saznao za taj uspeh i šta je dalje bilo sa dejstvom 2. bataljona.

Činjenica je da se 2. bataljon, dejstvujući na ovom nepreglednom barovitom zemljištu, našao iznenada na potpuno izdvojenom pravcu, bez bliže taktičke veze sa svojim susedima, udaljen oko 5 km od štaba Brigade i da je komandant Brigade zbog »otežanih veza« zakasnio sa svojom intervencijom, prepuštajući inicijativu Štabu bataljona. Međutim, stoji i činjenica da je, prema Operativnom dnevniku Štaba Brigade, 2. bataljon u toku naredna dva dana (dakle 21. i 22. XI) »ostao na svom položaju« i »u slabom dodiru sa neprijateljem«.[48]

Tu više nije u pitanju samo »otežana veza«. Takvu neaktivnost jednog kompletnog bataljona na tako povoljnom i isturenom mestu teško je objasniti. Ovo utoliko pre što su 1. i 4. bataljon u toku naredna dva dana još krvavo i bezuspešno jurišali na okuku utvrđenog nasipa kod Kazuka. Za njih bi pritisak makar i jedne levokrilne čete 2. bataljona u rejonu kote 89 predstavljao veliku pomoć i olakšanje. Da Štab Brigade i njemu pretpostavljena operativna komanda nije pridavala veći značaj ovom neočekivanom uspehu 2. bataljona dokazuje upravo ta njegova neaktivnost u toku najtežih borbi na Kazuku.

Može se zapaziti da komandant Brigade i u svojoj poslератnoj analizi, i u napred citiranom pasusu ne ocenjuje Monjoroš kao jednu od najistaknutijih tačaka otpora na tom delu neprijateljskog fronta. Za njega je to samo »lovačka kuća kod Monjoroša«!? Jedino objašnjenje takvog stava i ocene štaba jedne naše brigade moglo bi se potražiti u odnosima subor-

[47] *Sećanja komandanata brigada,* 350.
[48] Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 35—36.

dinacije i operativne vezanosti za odluke Štaba 236. sovjetske divizije i Štaba Korpusa. Od njih je zavisilo kad i gde, kojim sredstvima i na kojim mestima će naše jedinice biti prebačene preko Dunava i uvedene LI borbu. Time se može objasniti zašto je izostala inicijativa naših štabova čak i tamo gde je ona bila logična i opravdana, kao u ovom slučaju.

U sovjetskoj operativnoj dokumentaciji takođe nema potvrde da su sovjetske komande i štabovi uočili nove mogućnosti koje im otvara breša kod Monjoroša. O tome nema podataka i u njihovim posleratnim analizama i opisima ove bitke. Najinteresantnije je to da nju ne pominje ni komandant 57. sovjetske armije general Šarohin u svojim inače veoma samokritičkim posleratnim ocenama batinske bitke. Prosto je neverovatno da on za taj podatak nije saznao i da na njega nije reagovao sve do proboja fronta na ostalim pravcima. Ostaje nam samo da pretpostavimo da su i ovde »otežane veze« učinile svoje i da se nastala breša kod Monjoroša nije iskoristila iz nekih drugih, viših, taktičko-operativnih i tehničkih razloga, kao što su: velika udaljenost Monjoroša od Dunava, od uspostavljenih mesta prelaza, od artiljerijskih položaja korpusne i divizijske artiljerije, nemogućnost bržeg pregrupisavanja snaga i sredstava, prednost pravaca sa tvrdom putnom podlogom itd.

Za razliku od našeg i sovjetskog komandovanja, Nemci su na proboj 2. bataljona Osme vojvođanske brigade kod Monjoroša daleko ozbiljnije reagovali. U njihovoj dokumentaciji zabeleženo je: «... u rejonu jugoistočno od Zmajevca neprijatelj u noći 19/20. XI doveo pojačanje« i konstatuje da su se u nastalu brešu »ubacili Rusi«. Pošto su ocenili da je ta breša nastala na veoma osetljivom mestu, na spoju između brandertburške i 44. grenađirske divizije, oni na brzinu premeštaju sa ostalih delova fronta jedan »slabiji bataljon 44. grenađirske divizije, koji je ponovo uspostavio vezu između dveju divizija.. V

Dovođenje jednog bataljona 44. grenađirske divizije na zapadnu ivicu šume Veliki Kazulk očigledno da nije umirilo nemačlke komandante. Pogotovu ne komandanta Divizije »Brandenburg« generala Kilvajna, koji je imao više razloga da strahuje za svoj iznenada otkriveni i ugroženi' levi bok. On čini ono što bi u takvoj situaciji učinio i svaki drugi komandant. Sa

" Arhiv VII, NAV, NT, str. 407 (prevoda).

desnog krila fronta svoje divizije, koje se protezalo sve do Srema i Vukovara, on hitno skida svoj dcsnokrilni bataljon i prebacuje ga na levo krilo svoje divizije, tj. na sektor Monjoroša. 0 tome obaveštava svoje pretpostavljene, pa se u Operativnom dnevniku Komande »Jugoistoka« za dan 21. XI može pročitati:

»... U toku prošle noći (20/21. XI) na nepreglednom zemljištu između Kazuka i Monjoroša neprijatelj je izvršio prodor prema zapadu. Bataljon Divizije »Brandenburg«, koji je angažovan na obezbeđenju Dunava kod Vukovara, dovešće se radi likvidacije prodora«..

Naravno, ni ovaj bataljon, pa ni preostali delovi brandenburš'ke i 117. nemačke lovačke divizije, koji su hitno prebačeni iz Srema, nisu više mogli da zaustave snažne nalete naših i sovjetskih boraca. Već narednog dana Komanda »Jugoistoka« biće prinuđena da u svojoj dokumentaciji notira još jednu brešu koja se počela ukazivati na ovom sektoru fronta:

»... Zatvorene su kao i do sada, obe breše na jugu kod Divizije »Brandenburg«...«"

Ličilo je to već pomalo na uzaludne pokušaje da se sastave popucali obruči i zaustavi nezadrživa vodena stihija, koja je krenula sa uzburkanog korita Dunava i zapretila da raznese ü parampančad već dobro raskvašeni i potkopani, uski odbrambeni nasip kod Kazuka.

Novo grupisanje jedinica Osme vojvođanske

I pored toga što nije celishodno i blagovremeno iskorišćen uspeh kod Monjoroša, već i sama pojava 2. bataljona na zapadnoj ivici prostranog šumskog kompleksa Veliki Kazuk imala je veoma povoljne posledice i uticaj na dalji razvoj događaja kod Kazuka i na pravcu glavnog udara naših i sovjetskih jedinica. Desni bak naših jedinica, a posebno 1. i 4. bataljona, koje su

[50] Isto, str. 407.
[51] Isto, str. 427.

napadale na isturenu okuku nasipa kod parobrodske stanice Kazuk, bio je sada obezbeđen i zaštićen od iznenadnih neprijateljskih protivnapada i udara s leđa, kao što se dešavalo nekoliko dana ranije sa delovima 74. sovjetske divizije. Pošto se i 1. bataljon istovremeno rokirao na sever, on je sada dobio više manevarsikog prostora i mogućnosti da najutvrđeniji deo nasipa i njegovu otpornu tačku na raskrsnici nasipa i železničke pruge napadne i sa njene severozapadne strane.

Novostvoreni mostobran u šumi Veliki Kazuk, površine oko 10 kvadratnih kilometara, čiju je spoljnu liniju činila istočna obala bezimenog rukavca i dostignuti položaji 1. i 2. bataljona Osme brigade ispred utvrđenog nasipa, predstavljao je solidnu osnovicu za prebacivanje drugog ešelona i preostalih delova Brigade na desnu obalu Dunava. Iako su prilazni putevi reci bili daleko slabiji, a mesto prelaza kod šumarske kućice inženjerijski neuređeno i obezbeđeno najmiinirnalnijim prevoznim sredstvima, Štab Brigade se odlučio da odmah pristupi prebacivanju preko Dunava i preostalih delova Brigade. Sa Starog Dunava su prebačene još dve skele i nekoliko ribarskih čamaca pa je u toku noći 21/22. XI otpočelo prebacivanje prvo pešadijskih a zatim i pozadinskih delova. Da bi se skratili prilazni putevi i ubrzalo prebacivanje, 5. bataljon i pozadinski delovi Brigade prebačeni su 22. XI uveče iz Kupusine u Bački Monoštor, a odatle na Dunav. Tako je Osma vojvođanska brigada dobila i svoje zasebno mesto prelaza. Ono je, doduše, bilo mnogo slabije, sa prolokanim seoskim putevima, ali je bilo i daleko sigurnije, sa većim manevarskim prostorom, pokriveno rastinjem i zaštićeno od iznenadnih naleta neprijateljskih aviona.

Nakon prelaska Dunava, 3. bataljon dobija naređenje da odmah produži pokret do bezimenog rukavca, da u rejonu kote 89 smeni levokrilnu četu 2. bataljona i da, pošto poveže krila 1. i 2. bataljona, ostane u daljoj pripravnosti. To je omogućilo 1. i 2. bataljonu da skrate svoja izdužena krila i frontove i da u odlučujućem napadu ispolje veću silinu udara. Dovođenje 3. a odmah posle njega i 5. bataljona u šumu Veliki Kazuk, ulevo i iza tada najisturenijeg bataljona (2. bataljona) na apatinskom mostobranu, predstavljalo je veoma promišljen i racionalan potez. Oni su i dalje zadržani u ulozi drugog ešelona Osme brigade i namenjeni za smenu već osetno proređenih i iscrpljenih

bataljona prvog ešelona, za razvijanje i proširenje njihovog uspeha, za održavanje tempa napada, ali su dobili i jednu novu, aktivniju ulogu još u toku proboja glavne odbrambene linije neprijatelja. Umesto da se prikupe iza 1. i 4. bataljona, u njihovoj veoma plitkoj i od neprijateljske efikasne vatre ugroženoj pozadini — kako su nalagala pravila ratne taktike, drugi ešelon Osme brigade izveden je bočno od pravca našeg glavnog udara, na veoma izduženi i u tom trenutku i najosetljiViji sektor neprijateljslke odbrane, između kote 89 i Monjoroša. Po izbijanju na zapadnu ivicu šume Veliki Kazuk i prelasku bezimenog rukavca, 2, 3. i 5. bataljonu Osme brigade su se ukazivale velike mogućnosti. Za njih više nije bilo ni ozbiljnije vodene prepreke sve do Kneževih Vinograda. Taj put je bio i najkraći, a na pravcu glavnog udara izbegnuto je nepotrebno gomilanje i ostavljene veće mogućnosti i prostor za uvođenje sledećih ešelona 236. sovjetske divizije. Ovo rešenje bilo je celishodnije i sa stanovišta komandovanja. Za razliiku od parobrodske stanice Kazuk, gde su naše jedinice još bile izmešane sa sovjetskim a komandovanje složeno i isprepleteno, ovde, kod Monjoroša i južno od njega, ocrtavalo se novo težište napada, grupisanje glavnih snaga i samostalni pravac napada Osme vojvođanske brigade koji je došao do punog izražaja u toku gonjenja razbijenog neprijatelja i izbijanja na novu odbrambenu liniju kod Kneževih Vinograda...

Oslobođen brige za svoje dotle neobezbeđeno desno krilo, 1. bataljon je sada mogao svu svoju pažnju da uisredsredi na severozapadnu okuku utvrđenog nasipa i njegovu najutvrđeniiu tačku otpora — raskrsnicu nasipa i uskotračne železničke pruge kod parobrodske stanice Kazuk. Doduše, 4. bataljon nije mnogo dobio prodorom 2. bataljona kod Monjoroša i dovođenjem 3. bataljona na spoj između 1. i 2. bataljona. On je i dalje morao da udara čelom u najutvrđeniji deo neprijateljskog fronta kod Kazuka. Pa i više od toga. Pomeranjem 1. bataljona na sever, on je dobio i nešto širi front, ali je time dobio i veće mogućnosti da ostavljajući slabije snage sa fronta ispolji glavni pravac svoga udara, obuhvatom sa jugozapadne strane okuke utvrđenog nasipa kod Kazuka. Ipak, već i sama činjenica da je neprijatelj bio prinuđen da svojim novoprispelim rezervama

zatvara brešu kod Monjoroša i da ponovo usmerava svoju pažnju i na taj sektor, predstavljala je izvesno olakšanje za sve naše i sovjetske jedinice kod Kazuka.

• "t'si-sr

Brzo smo prihvatili iskustva frontalnog ratovanja

Najveću poteškoću za 4. bataljon i dalje je predstavljalo njegovo snabdevanje. Zbog plitke zaleđine i nadvišavajuće i prostreljavajuće vatre neprijatelja, 4. bataljon je za sve ovo vreme bio skoro prepušten samom sebi i snalažljivosti svog Štaba i komandi četa. Evakuacija ranjenika i dotur municije vršeni su noću, pa i tada veoma rizično. Neprijatelj je, naime, podešavao svoja oružja i oruđa za noćno dejstvo i uz pomoć svetlećih raketa vrlo efikasno tukao celu širinu reke sve do suprotne obale. Preko ruskih jedinica na levom krilu njemu je dotureno nešto hrane, uglavnom suvog mesa i slanine, ali su njegovi borci i dalje ostali više gladni i bez dopunskog snaibdevanja i popune. Rusiki intendanti, sasvim prirodno, nastojali su da ono malo slobodnih prevoznih kapaciteta iskoriste za popunu i snabdevanje svojih jedinica. Naši intendanti nisu imali svoje samostalne linije dotura i sredstva za prelazak a zabeleženi su i neki samovoljni postupci pojedinih nižih sovjetskih starešina i vojnika. Tako se u izveštaju Štaba 4. bataljona od 21. XI 1944. kaže:

»... Svakog dana šaljemo našem intendantu izveštaj o ishrani našeg bataljona, koja je inače nezadovoljavajuća. U prvom redu, nemamo dosta hleba, tako da naši borci ručaju nekada bez hleba. Intendant bataljona tvrdi da nam Rusi ne daju hleba u samoj Kupusini. Mislimo da bi trebalo... mobilisati po mađarskim kućama da se peče hieb za vojsku...

Možemo Vam javiti da je naša komora koja je sprovodila hranu za naš bataljon, a naročito vino, bila zaustavljena od ruskih vojnika i oduzeli su im vino i hranu kao i odelo. Na primer, oduzeli su nam 500 l. vina... s tim što su našeg stražara koji je bio kod kola oterali, te su time izvršili samovlašće nad našom bataljonskom komorom. Smatramo da je to nepravilno i trebalo bi intervenisati kod njihovih nadležnih. Inače ćemo biti prisiljeni da svakog takvog vežemo i sprovedemo kod njihovih pretpostavljenih...«"

[52] Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 16—2.

Četvorodnevne ogorčene borbe i juriši, blatnjavi rovovi koji su se brzo punili vodom, vlažna i polusmrznuta odeća, nedovoljna ishrana i jutarnji mrazevi iscrpljivali su već osetno proređeni sastav 1. i 4. bataljona Osme vojvođanske brigade.. Brojno stanje 4. bataljona bilo je umanjeno za 140 boraca, što je činilo 1/3 od njegovog punog sastava." Sve to, međutim, nije imalo većeg uticaja na borbeni moral i raspoloženje naših boraca. Naprotiv, posle četvorodnevnih teških okršaja oni su izašli kao već prekaljeni frontovci koji su od susednih jedinica i daleko iskusnijih sovjetskih boraca brzo prihvatili pravila savremanog frontalnog ratovanja. Sada se daleko više poštovala disciplina vatre, uzajamna podrška u podilaženju neprijateljskim položajima, maskiranje i ukopavanje na svakom dostignutom položaju i si. Tome su u mnogome doprinele skojevske i partijske organizacije, koje su na kratkim sastancima, između okršaja, zahtevale od svojih članova još veća zalaganja, disciplinu i stručno izvršavanje postavljenih zadataka i naređenja.

Svaki trenutak zatišja skojevci su koristili da ukažu na dotadašnje propuste, da prihvate neko novo ratno iskustvo ili za obuku na nekom novom sovjetskom ili zaplenjenom nemačkom oružju i oruđu. Tako su skojevci Sava Lero i Antun Imrić Ribar obučili svoje drugove, omladince, iz voda, da rukuju ruskom protutenkovskom puškom i puškomitraljezom DPP. Pošto su svojim pomoćnicima predali ovo oružje, oni su se prihvatili jednog teškog mitraljeza tipa »maksim«, čija je posada u međuvremenu izginula. Tu na uskom priobalnom pojasu, sa ivice šume ili nasipa, ovo oružje bilo je vrlo efikasno i cenjeno od naših boraca. Brzo su naučili da nišane, prazne i menjaju njegove redenike. Smatrali su da je to dovoljno, pa se nisu ni potrudili da nauče kako se on rasklapa na delove i prenosi na leđima. A to im je ubrzo zatrebalo. Za vreme proboja preko nasipa i u toku gonjenja bili su prinuđeni da ga vuku na točkovima zaglibljenim u blato do glavčina, da čiste ispred njega izlomljeno šumsko rastinje, zaobilaze kukuruzne stabljike i trstiku koja se zamotavala oko osovina. Tek pod Kneževim

[53] Isto.

Vinogradima muka ih je naterala da nauče kako se cev odvaja od štita i postolja sa točkovima...

Noć uoči proboja utvrđenog nasipa bila je tiha i ne toliko hladna kao prethodne. Pred zoru nebo se naoblačilo. Uskoro je počela i kiša. Bila je to ona sitna, prava jesenja, koja se uporno i dosadno probijala kroz odeću i zavlačila pod kožu, kočeći kičmu i udove.

— Volijem i ovu našu »ovčiju kišicu« nego onaj jučerašnji mraz i susnežicu. Eh, što nemam još onu bunjevačku, čobansku kabanicu, pa da vidim ko će duže izdržati, mi ili Švabe na onoj strani nasipa — šaputao je drhtavim i promuklim glasom Ivan Kričković svome komšiji Beli Bečliji.

— Ostavi se ti, Ivane, kiše i kabanice i gledaj kako da preživiš još ovu noć. I... sutrašnji dan! Sutra će tek biti prpe... I za nas i za Švabe — odgovorio mu je mnogo iskusniji Bela, gurajući mu u ruke ašov koji je poneo još iz Subotice. Nije se tada osvrtao na zadirkivanja svojih drugova. Znao je šta ih čeka na Dunavu...

— Pogledaj šta rade Rusi! Gde god stanu tu, se i ukopavaju.

Ivan je, naravno, poslušao svoga starijeg komšiju i zario se u nasip kao krtica. Bela, međutim, nije preživeo poslednji juriš. Pri prvom pokušaju da iskoči iz rova, metak ga je pogodio pravo u čelo. Ivan je zadržao Belin ašovčić i nosio ga sve do kraja rata. Svako novo saznanje o frontalnom ratovanju imalo je veoma visoku cenu i plaćalo se krvlju i životima naših bonaca.

U toku noći, na spoju između 1. i 4. bataljona prebacio se još jedan bataljon 236. sovjetske divizije. Čim je prešao na drugu obalu, komandant bataljona, jedan dvadesetpetogodišnji kapetan širokih ramena, prišao je komandantu 1. bataljona Lazaru Markoviću Čađi. Zatražio je da Čađini borci vatrom podrže izlazak njegovog bataljona na jurišni položaj i prelaz preko kanala.

Obradovan zbog prelaska svežih sovjetskih jedinica na njegovom levom krilu, Čađa se rado odazvao pozivu i preneo svojim komandirima četa naređenje i vreme za podršku. Čađi je imponovao ovaj srčani i nasmejani sovjetski oficir sa

ožiljcima od rana na licu i grudima prepunih odlikovanja. Upoznali su se još za vreme komandantskog izviđanja u Kupusini. Sada su već bili »stari« poznanici. Dugo su te noći pričali u Čađinoj zemunici kraj čkiljave lojanice. Imali su i o čemu. Obojica su bili borci od 1941. i ratovali su već četvrtu godinu protiv zajedničkog neprijatelja. Ruski oficir nije 'skrivao svoje divljenje što pred sobom ima jednog golobradog ali očigledno isto toliko hrabrog i iskusnog partizanskog komandanta, koji je svoj borbeni put od Srema i istočne Bosne otpočeo kao puškomitraljezac i desetar a dOspeo sve do komandovanja četom i bataljonom sa oko 500 boraca. Čađu je intereosvalo da iz prve ruke sazna nešto više o bitkama kod Staljingrada, Kurska, pri prelasku Dnj^ra i Dnjestra, o kojima je toliko slušao preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«...

Na kraju su ponovo utanačili plan sutrašnjeg sadejstva i napada na utvrđeni nasip, čađa je ipak izrazio malu rezervu prema planu proboja neprijateljskog utvrđenog rejona. Njemu nikako nije bilo jasno zašto Rusi, isto kao Nemci, svoje »glavne atake« preduzimaju u zoru ili u toku dana, kada su gubici tada daleko veći. Očigledno da još nije imao dovoljno poverenja u efikasnu podršku sopstvene artiljerije. Čak je i predložio sovjetskom komandantu da iskoriste njihov izlazak na jurišni položaj i da u jednom snažnom i zajedničkom noćnom naletu zauzmu okuku nasipa kod Kazuka. Izneo mu je nedavni uspešni prodor 2. Blagicine čete, slučaj puškomitraljesca Letrike...

— A njet, tovariš partizanski komandir i drug moj!... Nada ždat prikaz! I agonj naših pušek. Zavtra oni povtorno zagrohočut. I »katjuši«, takže!... Germanci budut kaput![54] — odgovorio mu je samouvereno sovjetski kapetan.

Čađa je samo slegao ramenima. Nikako još sebi nije mogao da objasni odakle toliko strahopoštovanja prema »prikazu« pretpostavljenih štabova i dokle doseže samoinicijativa nižih starešina u sovjetskoj armiji. Kao partizanski komandir

[54] Ah, ne druže partizanski komandante i brate! ... Treba sačekati naređenje za napad! I vatru naših topova. Sutra će oni ponovo zagrmeti. I »kaćuše« takođe! Nemci će biti gotovi...

i sada komandant bataljona, znao je vrlo dobro da mora izvršiti svaki postavljeni zadatak, ali uz što manje gubitaka, dragocenih života svojih drugova i boraca. Obojica su bila u pravu, jer se očigledno radilo o dve različite koncepcije i dva načina ratovanja...

Te noći naši borci stekli ^u još jedno vredno iskustvo. Došavši do kanala, u tišini, po hladnoj novembarskoj noći, kao usred leta, ruski vojnici su poskidali svoju odeću i držeći je visoko iznad glava zagazili u ledenu vodu. Na drugoj obali, dok su naši borci svojom vatrom odvraćali pažnju neprijatelja, oni su isto tako u tišini obukli svoju suvu i toplu vatiranu odeću i tako neprimećeni i neometani poseli jurišne položaje. Tu su se odmah i ukopali...

— Ni danas ne znam kad i kako se te noći porod mene stvorio jedan omanji zdepasti ruski mitraljezac — priča borac Ivica Kričković. — Bio je potpuno suv i on i njegov »maksim«. A morao je preći kanal baš kao i ja. Sa moje se odeće još cedila voda. Najčudnije mi je bilo to kako je on, onako na izgled mali i slabašan, sam preneo teški mitraljez preko kanala. Jer, pomoćnik mu, svakako, nije mogao biti od koristi pošto je nosio kutije sa municijom?! Nije prosilo ni desetak minuta, a oni su već iskopali i uredili mitraljesko gnezdo. Tek tada mi je prišao i, opipavši moju mokru odeću, tiho opsovao. Ponovo je dopuzao do mene i gurnuo mi pod nos čuturicu s vinom. »Davaj, vipi tovariš! ...« Potegao. sam dobar gutljaj. I nikad mi vino nije tako prijalo kao te noći...

Odlučujući sedmi juriš

Ostale čete 1. bataljona imale su jurišni položaj na našoj ivici kanala. Tu je i kanal bio nešto užj, pa je od oborenih šumskih stabala i dovučenog granja improvizovano po nekoliko mostića i balvana. To je omogućilo našim borcima da se u nekoliko skokova i skoro suvih nogu nađu na nasipu. Slično su postupili i u 4. bataljonu. Gde god je to bilo moguće, korišteno je oboreno drveće, nabacivane su cepanice i fašine. Tamo gde je kanal bio udaljeniji od nafrjpa, jurišni položaji su

posedani još u toku noći, ponegde i na samoj ivici utvrđenog nasipa.

Pošto su izvršene sve potrebne pripreme za predstojeći napad u Štab Brigade pozvani su štabovi bataljona. Tom prilikom komandant Brigade im je još jednom kategorički ponovio — Nemci moraju sutra biti proterani sa nasipa! Štabovi bataljona i komande četa moraju prvi poći u proboj. Nijedan borac ne sme izostati!

Jutro 22. XI 1944. osvanulo je tmurno i oblačno. Zavlačeći svoje vratove u prokislu odeću, borci Osme brigade nestrpljivo su očekivali najavljenu kanonadu sovjetske artiljerije. Ovoga puta svi su, i bez komande, zapušili uši vatom, krpama ili su ih prekrili šalovima. Borci su sve češće upirali oči u svoje komandire, a ovi u svoje satove. Vreme kao da je stalo. Živci su bili napeti kao" tetive. Najzad... Šuma se prolomila od strahovite huke i skoro jednovremene eksplozije mina i granata. Razlivene vode Dunava prenosile su njihov eho sve do Osijeka i Vukovara.

Za razliku od dotle neviđene vatrene kanonade za Dan sovjetske artiljerije, koja je tada zahvatila široki prostor i pojase neprijateljske odbrane, sovjetska artiljerija je ovoga puta bila mnogo preciznija. Tukla je već tačno utvrđene i proverene ciljeve: usku liniju nasipa, posebno njegove okuke, vatrene položaje ukopanih nemačkih tenkota i samohotlki, raskrsnicu pruge i nasipa, istaknuta mitraljeska gnezda, pustare Bokrašat i Ciprašat, majur Bodar, položaje neprijateljske artiljerije na Zlatnoj gredi i druge.

Opšti juriš, koji su posle ove ubitačne i poduže artiljerijske pripreme preduzele naše i sovjetske jedinice bio je još silovitiji. Ličio je na pravi uragan, koji je prosto zbrisao delove elitne brandenburške divizije sa nasipa kod Kazuka. ». . .Najzad, 22. novembra posle snažne artiljerijske pripreme i vatre iz »kaćuša«, pošli su na",i prepolovljeni i iscrpljeni bataljoni u opšti juriš. Ne obazirući se na kišu čelika koju su sipala neprijateljska oruđa, borci su preko oborenih stabala prešli kanal, potisli Nemce i osvojili nasip. Pokrenuti iz svojih utvrđenja, Nemci su se žurno povlačili. Naše jedinice, ponesene uspehom, napredovale su kao da su tog trenutka ušle u borbu. Komanda Brigade pokušavala je da u pokretu popunjava je-

dinice, ali je to prosto bilo nemoguće. Jedinice su izbegavale da se zaustave i puste druge da isprednjače...« Tako je komandant Brigade Milan Korica Kovač ocenio juriš svojih jedinica kod Kazuka i gonjenje razbijenog neprijatelja prema Kneževim Vinogradima.

Daleko plastičnije ovaj juriš opisao je Jure Čule, politički komesar 4. bataljona. Njegov bataljon je očistio od neprijatelja oko 2 km nasipa, sve do kote 88 južno od Kazuka i do kraja dana probio još nekoliko uzastopnih linija odbrane neprijatelja na Zlatnoj gredi i u rejonu kote 85:

»Osvanuo je 22. XI, priprema se sedmi juriš. Njega organizuju Štab Brigade i partijska organizacija. Planira se svaka sitnica do detalja. Štabovi bataljona kreću na čelu svojih jedinica. Sa nama je zamenik komesara Brigade Uroš Ostojić Detić. Krećemo energično uz gromoglasno ‚Ura!' Ispunjeni smo mržnjom prema neprijatelju koji ovde na našoj zemlji ubija i pali. Gledam nezaboravnu sliku: naši mitraljesci sipaju rafale držeći puškomitraljeze na leđima svojih pomoćnika, gazeći vodu do pojasa a ponegde i do vrata. Moral boraca je odličan, a kalko i ne bi kad juriš vode štabovi. Savladavamo vodenu prepreku i kao tigrovi öacamo se na neprijatelja. Stvara se upečatljiva ratna slika jednog zasluženog uspeha. Masovno upadamo u protivničke rovove i bunkere. Sevaju bajoneti. Kroz dim baruta i prasak eksplozija razležu se ‚Ura! Napred! Napred!' Neprijatelj je razbijen i panično beži. Gonimo ga daleko od nasipa. Jedna naša četa progoni ga čak pod same Kneževe Vinograde. Grlimo se Stevo Bobocki, Đetić i ja, grlimo sve naše borce... Za ovu pobedu 65 naših drugova predlažemo za odlikovanja. Komandantu naše brigade Kovaču pobedu je čestitao sovjetski general Akimenko, odajući priznanje svim borcima i starešinama Brigade«.[55]

Na zauzetom nasipu i pozadi njega ukazala se stravična slika. Na sve strane ležali su unakaženi leševi, uništeno oružje, razbacana oprema. Među zelenim nemačkim uniformama bilo je podosta i plavih fesova i žutih ustaških kapa. Na zapad-

[55] *Vojvodina u borbi,* 679, faksimil lista *Udarnik,* br. 1; *Sećanja komesara vojvođanskih brigada,* N. Sad 1978, 102.

noj ivici nasipa, sa iskidanim gusenicama i velikim topovskim cevima okrenutim prema nebu ležalo je nekoliko oklopljenih samohotki tipa »ferdinand«. Oko njih je ležala pobijena posada i razbacana topovska municija. Našim borcima, koji su ih dan-dva ranije sa strepnjom uočili na nasipu, sada su izgledali kao gomile starog gvožđa. Ceo nasip ličio je na iskidanu i ispreturanu barikadu. Iskidani delovi teških mitraljeza i topovskih lafeta na ivicama kratera od eksplozija velikokalibarske artiljerijske municije svedočili su da su se tu nedavno nalazila topovska i mitraljeska gnezda neprijatelja...

Heroji se rađaju i na vrbovom drveću

Pošto su očistili od zaostalih neprijateljskih delova okuku utvrđenog nasipa, borci levokrilne čete 4. bataljona širili su svoj uspeh dalje na jug, sve do kote 88. Tu su se spojili sa borcima 109. puka 74. sovjetske divizije i zajedno nastavili napredovanje u pravcu pustare Bokrašat i Zlatne grede. Na spoju između 4. bataljona i 109. streljačkog puka nalazila se 8. četa ovoga puka. Položaji ove čete bili su nešto širi nego u normalnim uslovima. Na to je uticao teren, koji je na ovom sektoru bio krajnje nepovoljan. Tu bukvalno nije ostalo ni pedlja suve zemlje. Izmenju utvrđenog nasipa i obale Dunava tu se nalazilo još nekoliko uporedo raspoređenih podužih i dubokih bara, koje su spojene sa izlivenom vodom Dunava pretvorile ovaj teren u gotovo nesavladivo jezersko područje, čija je dubina ponegde iznosila i više od 2 metra. Da bi se podišlo utvrđenom nasipu, ovde je trebalo uložiti daleko više napora i snalažljivost nego na ostalim sektorima. Zbog svega toga, 8. četa je već u prvim zajedničkim jurišima, a posebno u toku 19. i 20. XI za vreme napada neprijateljskih aviona pretrpela teške gubitke. Iz jednog dobro postavljenog mitraljeskog gnezda njen desnokrilni vod bio je gotovo uništen. Među nekoliko preživelih boraca ostao je i mladi komandir odeljenja, seržant Ivan Grigorijević Ivanilov.

Ozlojeđen zbog pogibije svojih drugova i rešen da po svaku cenu uništi neprijateljsko mitraljesko gnezdo, devetnaes-

togodišnji komsolomac Ivan doplivao je do jedne podebele vrbe, udaljene desetaik metara od utvrđenog nasipa. Vrba je bila iskošena prema dubokom kanalu i jedini slobodan prilaz imala je sa zapadne strane, odakle je tukao neprijateljski mitraljez. Sačekao je noć i u njenoj raizgranatoj krošnji uredio je sebi odličnu osmatračnicu, sedište i oslonac za dejstvo. Krošnja se nalazila na oko 1,5 m iznad nasipa i sada su mu neprijateljsko mitraljesko gnezdo i oko 100 metara posednutog nasipa stajali »kao na dlanu«. Jedva je sačekao jutiro, a onda je preciznom i bliskom vatrom svoga automata likvidarao celu posadu opasnog nemačkog mitraljeskog gnezda. Iz obližnjih rovova pritrčalo je još nekoliko nemačkih vojnika. Nije im dozvolio ni da ;\riđu svom teškom mitraljezu. Pokosio je još nekoliko koji su uspaničeno i znatiželjno pokušavali da ustanove šta ih je to iznenada zadesilo.

Slušao je njihove usplahirene uzvike i dozivanja na suprotnoj strani nasipa. Najzad su ga otkrili i usredsirediM svu svoju pažnju na usamljenu krivu vrbu čija krošnja je visila nad dubokim kanalom. Dugim mitraljeskim rafalima brzo su joj sasekli grane, iskidali koru i išarali njeno deblo puščanim i mitraljeskim zrnima. Ivan im je odgovarao, sada sve rede i sve kraćim rafalima. Morao je štedeti municiju. Morao je izdržati do pada mraka, jer su svaki njegov pokret dočekivali još preciznijim rafalima.

Uvidevši da je otkriven, a da bi ih još više izazivao, Ivanilov je počeo da im prkosi, da ih psuje i naziva kukavicama, koji se zavlače u rovove kao krtice. Pozivao je svoje drugove i naše borce, koji su se u međuvremenu povukli na suprotnu ivicu kanala da pođu u novi juriš... Tada su Nemci doveli snajpere i otpočeli gađati vrbu tromblonskim minama. . . Skupljajući iznad svoje glave sasečeno vrbovo granje, Ivanilov je u jednom trenutku neoprezno podigao levu ruku. Nemački snajperista je to iskoristio i Ivan je bolno zašlkrgutao zubima. Samo je još jače počeo da psuje. Nije hteo da neprijatelju ostavi mogućnost da likuje zbog njegovog ranjavanja. Uglavio je cev svoga automata između dve grane, osposobio ga za dejstvo, jednom rukom previo ranu i zaustavio dalje krvarenje. Ubrzo je dobio još jednu lakšu ranu na levoj nozi... Sada više

nije bio sposoban sam da se spusti sa drveta ni u toku noći koja se iznenada spustila nad bojištem.

Saznavši za podvig sovjetskog seržanta, komandir levokrilne čete 4. bataljona Steva Grgić uputio je na taj sektor jedno svoje odeljenje sa puškomitraljezom. Ono se povezalo sa preostalim borcima Ivanovog odeljenja i svojom vatrom sa istočne ivice kanala preuzelo njegovu zaštitu od eventualnog neprijateljskog pokušaja da ga u toku noći skinu sa drveta. Saznavši da je ranjen i da je ostao bez hrane i municije, u toku noći do Ivanilova je doplivao politički delegat Ljuba Radošević. Na podugačkoj motki on mu je doturio torbicu sa nekoliko punih doboša za automat, čuturicu vode i nešto suve hrane. Pred zoru Ljuba je sa još jednim našim borcem'ponovo doplivao do Ivanilova. Pokušali su da ga nagovore da se uz njihovu pomoć spusti sa drveta. Ivanilov je to kategorički odbio. Smatrao je to svojom životnom šansom da se naplati Nemcima za sve svoje izginule drugove. Nije im smeo nikako dozvoliti da ponovo oživi ovo ubitačno mitraljesko gnezdo. Nemci su to, izgleda, i čekali, budno prateći sve što se događalo oko vrbe. Serijom raketa i rafalima svetlećih metaka naterali su naše borce da poskaču u kanal i zaplivaju na suprotnu obalu. Dugi rafal iz Ivanovog automata naterao je Nemce da se ponovo zavuku u rovove i prekinu sa svetlećim raketama. One su, očigledno, njemu više koristile...

Nemci su sada već bili sigurni da se sovjetski automatičar ponovo snabdeo municijom i da će im on kao Damoklov mač i dalje visiti iznad glave. Pošto su izgubili još nekoliko vojnika, bili su prinuđeni da napuste još nekoliko rovova i da postavljajući se van efikasnog dometa njegovog automata izoluju ovaj komadić nasipa. Time su priznali i svoju nemoć.

I narednog dana Ivanilov je ostao da »visi« na svojoj isturenoj osmatračnici iznad neprijateljskih položaja, između dva streljačka stroja. Ohlađene rane su ga sve više bolele. Povremeno ga je hvatala groznica. Plašeći se da ne izgubi svest, remenikom svoga automata privezao se za vrbovu granu. Da bi ostao budan i savladao otežale očne kapke od dvodnevnog bdenja i premorenosti, pevao je borbene pesme, dozivao je i bodrio svoje drugove. Sa Nemcima je vodio posebnu »konverzaciju«. Na svaki njihov poziv za predaju psovao im je majku fašističku i odgovarao kraćim rafalima...

Tako je sačekao i treću noć. Znao je da je to noć uoči konačnog obračuna i trudio Ise iz sve snage da dočeka taj trenutak. Želeo je svojim drugovima da obezbedi komadić nasipa, očišćen od nemačkih vojnika. U toku noći nekoliko puta je zapadao u krizu i bunilo. Rafali nemačkih mitraljeza, koji su i dalje punili zrnima deblo njegove vrbe, vraćali su mu pomućenu svest i izazivali gotovo nesvesno grčenje prsta na njegovom obaraču. Artiljerijsku pripremu i poslednji juriš naših i sovjetskih boraca dočekao je sa bolnim i zgrčenim osmehom na usnama. Imao je još samo toliko snage da isprazni svoj poslednji rafal po neprijatelju koji se žurio da što pre napusti nasip... Našim borcima, koji su ga skinuli sa krošnje vrbovog drveta, pre nego što je pao u duboku komu, tiho je prošaptao: »Spasibo, tovariši«!... Tako je tu, kod Kazuka na krošnji jednog vrbovog drveta, u knjigu heroja Sovjetskog Saveza upisano još jedno ime — seržanta Ivana Grigorijeviča Ivanilova.[56]

Teški obostrani gubici na Kazuku

Na Zlatnoj gredi delovi 4. bataljona i 236. divizije zarobili su jednu kompletnu bateriju nemačkih poljskih topova. Iskusni ruski vojnici odmah su je usmerili prema zapadu i otvorili žestoku vatru po neprijatelju koji je odstupao u pravcu pustare Mirkovac. To isto je učinio i puškomitraljezac Alja Hasanović sa jednim napuštenim četvorocevnim »flakom« na nasipu uskotračne pruge nedaleko od raskrsnice. Svoj puškomitraljez je predao pomoćniku, a on je usmerio ovo višecev-

[56] U predlogu za odlikovanje Zlatnom zvezdom seržanta Ivana Grigorijeviča Ivanilova, koji su 2. XII 1944. potpisali komandant 109.ⁿ streljačkog puka potpukovnik Suharnikov i komandant 74. streljačke Kijevske divizije pukovnik Zinovjev, pored napred opisanog pominje se još jedan junački podvig Ivanilova. Kao komsomolac Ivan se dobrovoljno prijavio u prednji odred, koji je 7. XI pod komandom komsomolskog rukovodioca 2. bataljona 109. puka I. G. Mješkova prvi prešao Dunav. Tom prilikom Ivanilov je sa ručnim mitraljezom u rukama, na čelu svoga odeljenja prvi upao u neprijateljske rovove, zauzeo dve tranšeje, uništio jedno mitraljesko snezdo i sam ubio 8 i ranio 3 neprijateljska vojnika (Arhiv VM, SSSR, dok. 19/793756, fond 33).

no protivavionsko »čudo« na neprijateljsku kolonu koja se užurbano izvlačila iz Ciprašata. U koloni se nalazilo nekoliko topova sa traktorskom vučom. Zaustavili su se kod polusrušenog mostića na kanalu Raspliv. Trudili su se, očigledno, da izvuku bar ove topove. Alja im to nije dozvolio. Posle nekoliko brzometnih ubitačnih rafala, gužva na mostiću se brzo raščistila. Na njemu su ostali samo zaglavljeni topovi i oštećeni traktori.

Odmah iza prvih ešelona, po bojištu su se razrnileli sanitarni organi određeni da prikupe mrtve i ranjene, kao i razbacanu trofejnu opremu i naoružanje. U tu svrhu iskorišćeni su i zarobljeni neprijateljski vojnici i jedan naš dopunski bataljon. Mrtvi šu prikupljani i slagani na gomile od 10—15 poginulih. Duž nasipa i uskotračne pruge, sve do Ciprašata, ubrzo se ukazao jezivi bilans užasnog višednevnog klanja i ubijanja kod Kazuka. Na levoj strani, kao sure isećenog šumskog drveća, bili su poslagani izginuli nemački vojnici. Njih je bilo više i mnogi su bili bez glava i udova. Na desnoj strani bili su naši i sovjetski vojnici. Naši su se prepoznavali po delovima civilnog odela, šeširima, šarenim bunjevačkim kabanicama i crnim kaputima sa kragnom od astragana.. .[57]

Kod jedne poveće grupe sovjetskih vojnika sedeo je mali Ženja, desetogodišnji ljubimac jednog sovjetskog puka. Po ravnomernom trzaju ramena ispod grubog vojničkog šinjela moglo se primetiti da grca u suzama, onako dečački, neutešno. Baš kao pravi vojnik borio se da ne zarida. Iz njega je dopiralo samo tiho cviljenje...

Među poginulima je prepoznao Vološu, svog »staršinu« i seržanta, koji mu je zamenio oca i pobijenu porodicu. Vološa ga je pronašao posle staljingradske bitke, dok je izgubljeno lutao stepom kao jedini preživeli stanovnik spaljenog zaseoka u Dorijeckoj oblasti. Primio ga je u četu i čuvao kao rođenog sina, jer su i njemu celu porodicu pobili Nemci. Nabavio mu je malu uniformu i u prvo vreme krio od svojih pretpostavljenih. Kasnije je postao ljubimac i »sin puka«.

[57] Po Operativnom dnevniku 8. vojvođanska brigada imala je 22. XI 1944. 15 mrtvih i 52 ranjena borca, što sa gubicima iz prethodnih dana iznosi 56 mrtvih i 129 ranjenih (Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 35—38).

U Subotici se privremeno priključio Osmoj brigadi. Tu je našao čitavo jedno odeljenje njemu sličnih dečaka, beskućnika, doduše neku godinu starijih pionira, kurira i bombaša. Najviše su ga ipak privukle naše mlade drugarice. Njih je u Brigadi bilo oko 160. Otimale su se o njegovu naklonost. Iscrpljeno od dugotrajnih borbi i marševa njegove jedinice, prevremeno ogrubelo dečije srce brzo se otvorilo prema novom kolektivu. U našim drugaricama je našao svoje »starije sestre«, izgubljenu majku i porodicu. One su se brinule o njegovoj ličnoj higijeni, nutkale ga ponudama. Ipak, najviše je zavoleo Danku, Ankicu Crnoborac, sekretara SKOJ-a u 2. bataljonu, i Živka Sudarskog, komandanta ovog bataljona. živko mu je nabavio novo odelo, umesto teškog ruskog dao mu je mali engleski automat, stavio mu na raspolaganje malog brdskog konjića, kojeg je jahao i timario zajedno sa dvanaestogodišnjim kurirom Pericom Stojlkovićem. Ženja je prosto obožavao Sudara i svima pokazivao legitimaciju borca 2. bataljona sa Sudarovim potpisom.. .

Čim je ugledao Danku iznad svojih leđa, poleteo joj je u zagrljaj i jecajući saopštio:

— Eto, moj Volođa! . . . Moj »staršina«. On zagib! .. . Prokljati fašistički zahvatčiki... Pošli mi k Sudare! — I onda, ukrutivši se, iznenada obrisa suze, pozdravi vojnički i dodade svoju omiljenu uzrečicu: »Vperjod na Berlin!.. .«[58]

Shodno Hitlerovoj izričitoj zabrani, Nemci u svojim izveštajima ne govore o sopstvenim gubicima. Zbog toga se do njih i vrlo teško dolazi. Samo pažljivom analizom nemačke opera-

[58] To je moj Volođa. Moj četni starešina. On je poginuo... Prokleti fašistički osvajači... Idemo kod Sudara. ..

Po sećanju Ankice Crnoborac, Ženja je imao prezime Sućilin i bio je iz okoline Odese. Bio je opšti mezimac brigade, ali su velike borbe, zima i marševi koji su kasnije usledili prinudili Štab Brigade da se pozabavi njegovim slučajem. Hteli su da ga poštede daljih napora i predložili su Danki da ga povede na I kongres USAOV-a, koji se krajem decembra održavao u Novom Sadu. Trebalo je da ga smesti u neko dečje prihvatilište. Danka ga je povela u svoje rodno mesto Rivicu, a zatim ostavila na brizi MNOO Irig. Druženje sa našom decom brzo mu je dosadilo i mali Ženja se povezao sa jednim ruskim vojnikom koji je kamionom vozio hranu na front u Mađarskoj. Dugo je vršljao po frontu dok se jednog dana nije ponovo našao u 8. brigadi. »Ti menja zabila, staraja moja!« — rekao je Danki sa suzama u očima.

tivne dokumentacije mogu se izvući određeni zaključci i približno tačne procene i aproksimacije. Tako se u Operativnom dnevniku Komande »Jugoistoka«, pri kraju 22. XI 1944, dakle posle proboja neprijateljske odbrane od Kazuka do Monjoroša, može pročitati da je »... Divizija Brandenburg' ostala samo sa 130 ljudi na bataljon.«[55]

Drugim rečima, to znači da su njeni bataljoni posle proboja kod Kazuka svedeni na samo 1/3 svoga formacijskog sastava. Po vojnoj terminologiji i kategorizaciji bili su to veoma teški gubici. Ako se ima u vidu da je ovde reč o jedinici za specijalnu namenu, sa specijalno obučenim i posebno odabranim ljudstvom, onda su ti gubici još i teži. Da bi nekako »spasli obraz« i umanjili poraz ove svoje elitne jedinice kod Kazuka, Komanda 2. oklopne armije već 23. XI unosi u svoju operativnu dokumentaciju da je Divizija Brandenburg uspela da izgradi (postavi) liniju odbrane južno od nasipa uskotračne pruge Kazuk—pustara Jasenovac«.[60]

Ta nova linija odbrane brandenburške divizije na dan 23. XI uspostavljena je na desnoj obali Kozaračkog kanala i Malog Dunava, oslonjena na putnu komunikaciju Bilje—Kneževi Vinogradi i istočni obod Belomanastirske grede. Da bi povratili ozbiljno uzdrmani moral desetkovanih bataljona brandenburške divizije, Nemci će u toku narednih nekoliko dana pojačati ovaj sektor sa još nekoliko bataljona dovučenih na brzinu sa Sremskog fronta. Sve to, kako ćemo videti, neće biti dovoljno da zadrži snažno i poletno nastupanje jedinice 75. sovjetskog korpusa i 51. vojvođanske divizije. ..

». . . Šezdeset osmi armijski korpus više ne može da se suprotstavlja neprijatelju...«

Nakon konačnog pada kota 205 i 206 i proboja fronta između Draža i Zmajevca, situacija na batinskom mostobranu

Ostao je u 8. brigadi sve dok nije shvatio da ima drugi pravac napredovanja. Priključio se ponovo jednoj sovjetskoj jedinici, čiji je cilj bio i njegov: »Vperjod na Berlin!« Gde je i dokle je dalje stigao? — često su se posle rata pitali njegovi stariji drugovi — 8. VUB?...

[59] Arhiv VII, NOV, NT, str. 420.

[60] Isto, str. 42.

postajala je za neprijatelja iz časa u čas sve teža. Iscrpljene i gotovo desetkovane u višednevnim ogorčenim borbama, četiri nemačke divizije, pod komandom Štaba 68. nemačkog armijskog korpusa, nisu više mogle da odole silovitom pritisku šest sovjetskih divizija i jedne divizije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

U podne 22. novembra, dejstvujući u prvom ešelonu 75. sovjetskog korpusa. Osma vojvođanska udarna brigada, posle ogorčenih četvorodnevnih borbi i natčovečanskih napora, probila je konačno front brandenburške divizije na apatinskom pravcu i zauzela pustare Monjoroš i Ciprašat. Goneći dalje razbijenog neprijatelja, ona je 23. novembra izbila na liniju: kota 88—šebešer salaš—pustara Mirkovac i produžila dejstvo u pravcu Kneževih Vinograda. Na njenom levom krilu delovi 74 i 236. sovjetske divizije za to vreme zauzeli su naselja i pustare Bakrašat, Aleksandrov Dvorac, Sokolovac i Kozjak i svoje dejstvo usmerili u pravcu selo Lug i Grabovac, gde se, oslonjena na Mali Dunav, nalazila druga odbrambena linija neprijatelja. Time se apatinski mostobran povećao na oko 10 kilometara po širini i 5 kilometara po dubini i približio batinskom na samo 2 kilometra. To je ugrozilo bok i pozadinu neprijateljskih snaga na batinskom mostobranu i doprinelo njihovom bržem povlačenju sa Belomanastirske grede.

Utrošivši sve rezerve u tvrdoglavom nastojanju da povrati i zadrži dominirajuće kote i liniju Draž—Zmajevac, komandantu 68. nemačkog armijskog korpusa nije preostalo ništa drugo nego da, koristeći se manevarskim zemljištem, pređe na vođenje zadržavajuće odbrane i da neprekidno traži nova pojačanja. Ta pojačanja nije mu mogao više dati ni njegov pretpostavljeni Štab i komandant 2. oklopne armije. Pojačanje se moglo dobiti jedino daljim i bezobzirnim skidanjem nemačkih divizija sa ostalih frontova u Jugoslaviji, Italiji i Mađarskoj. No, dok te divizije ne pristignu u Baranju, trebalo je nekako zadržati ovu ofanzivu sovjetskih i jugoslovenskih jedinica. Ali kako zatvoriti brešu, koja se svakog trenutka sve više širila i pucala u svim pravcima?

Ta stihija neće se više zaustaviti do Blatnog jezera i Baranjskog gorja. Pa i dalje! Ova bujica bi mogla lako da se prelije i prelko Drave u Slavoniju i Hrvatsku — do reke Save, Broda i Zagreba!

Prodori 19. sovjetske divizije u pravcu Duboševice, 113. streljačke prema Podolju, 73. gardijske duž grebena Belomanastirske grede. Sedme vojvođanske brigade na prilazima Suze, Osme vojvođanske brigade i 75. sovjetskog korpusa prema liniji Vardarac—Kneževi Vinogradi potpuno su ugrozili krila i bokove 68. nemačkog korpusa. U takvim uslovima, zadržavanjem 44. nemačke divizije, delova 31. SS i 13. SS divizije »Handžar« na sadašnjim položajima, glavnina 68. nemačkog korpusa brzo bi se našla u okruženju, ü nekom jačem protivnapadu, radi povratka »uzvišenja koja dominiraju mostobranima«, sa postojećim snagama — nije moglo biti ni govora.

Iskusnom vojniku, bivšem austrougarskom oficiru, sledbeniku pruske škole i francuskom Nemcu Malcsimilijanu de Angelisu, komandantu 2. nemačke oklopne armije, koji je toga dana došao da obiđe front njemu potčinjenog 68. armijskog korpusa — situacija je morala biti potpuno jasna. Ta situacija i obična vojna logika nalagale su mu da što pre izvuče glavninu 68. korpusa na povoljnije položaje, da skrati front i odredi novo težište odbrane. Za njega je, međutim, bilo mnogo lakše da jednostavno povadi kopije ponetih depeša i preda ih usplahirenom generalu Felmiju. Jer, očigledno, trebalo je da neko položi račune pred firerom za nastalu situaciju. Nije želeo da preuzme na sebe još veću odgovornost i rizik izmene naređenja komandanta »Jugoistoka«. Zato je naredio generalu Felmiju da se po svaku cenu održi na novoodređenoj liniji Topolje—Podolje—Suza. Da bi ga bar malo ohrabrio, obećao mu je hitnu intervenciju kod maršala fon Vajksa i OKW u vezi sa odvajanjem novih divizija sa drugih frontova. Žureći se nazad, bio je ispraćen dejstvom sovjetske dalekomentne artiljerije i gardijskih minobacača.

Generala de Angelisa posebno je iznenadilo loše stanje u 31. SS diviziji »Lombard«. Nisu to više bile one ohole bačko--mađarske d podunavske Švabe, zadojene fašističkom propagandom, koje su, koliko juče, zahtevale da njihova divizija bude upućena preko Dunava i prebacivale Vermahtu što je tako »kukavički« napustio njihove domove u Bačkoj i Banatu. Zbačeni sa Belomanastirske grede, shvatili su, najzad, da rat može i da se izgubi i da svaka »batina ima dva kraja«.

Slično je bilo i sa pripadnicima zloglasne 13. SS divizije »Handžar«. Odvojena od bosanskih i hercegovačkih planina,

gde je regrutovana i gde je ratovala nepunu godinu dana, vršeći nečuvena zverstva nad nedužnim stanovništvom za račun svojih nemačko-ustaških gospodara, ova slugeranjska divizija skrenuta je sa puta prema Sloveniji i Nemačkoj i bačena pravo pod gusenice ruskih tenkova, čim su ovde na sopstvenoj koži osetiii da Nemačka gubi rat, ovi deklasirani odredi počeli su da se osipaju i beže. Shvativši da su umesto nagrade za vernu službu Nemačkom Rajhu, sada upotrebljeni kao topovsko meso i zamena za »dragocenu nemačku krv«, sve su se više pretvarali u razularenu pijanu rulju i bašibozuk. Proces raspadanja ove divizije, koji je započeo pod udarcima NOVJ u Bosni, sada je dobio svoj epilog. Tu u Baranji, ubrzo će umesto najavljene reorganizacije i popune, biti izbrisane iz evidencije nemačkih združenih formacija. A imala je divizija još proleća iste godine nakon povratka sa obuke iz Nemačke više od 19.000 vojnika, specijalno obučenih i dobro naoružanih.

Situacija je bila više nego pesimistična. To se, uostalom, može utvrditi iz nemačke operativne dokumentacije. Evo nekoliko takvih ocena iz Operativnog dnevnika Komande »Jugoistoka«:

> »... Uprkos toga što su do krajnosti dale sve od sebe i imale visoke gubitke u oficirima i podoficirima, naše trupe nisu bile u stanju da se na terasastom, vinogradarskom zemljištu odupru brojno daleko nadmoćnijem neprijatelju... Nemačke bataljone, čija jačina iznosi još po 130 ljudi, Divizija »Brandenburg« objedinila je u dva bataljona. 31. SS divizija, nastavni i dopunski pukovi 44. divizije i Muslimani 13. SS divizije »Handžar« ne mogu više da izdrže vatru...«

Mađarske, ustaške, nedićevske i druge kvislinške snage ovde se i ne spominju jer su se nalazile u takvom stanju da o njima više nije ni trebalo govoriti.

Objašnjavajući kako je došlo do proboja njegove odbrambene linije u Baranji, operativni oficir Komande »Jugoistoka« zapisao je u citiranom dnevniku, 23. novembra, sledeće:

> »... U podne 22. XI neprijatelj je otpočeo napad iz mesta Draž i južno od njega, pregazio naše slabe i borbom iznurene snage na položajima u širini od 2 kilometra i prodro do artiljerijskih položaja istočno od Podolja. Neprijatelj se istovre-

mcno probio na jugu... između Kazuka i Monjoroša i do večeri stigao u rejon severno od Mirkovca...«

I dalje:

»... 68. armijski korpus više ne može da se suprotstavlja neprijatelju koji prodire. Komandant 2. oklopne armije se zato morao odlučiti da povuče front 44. grenađirske divizije... i organizuje novu odbranu približno na liniji Suza—Podolje —Duboševica ...«

Prepušten sam sebi, general Felmi, komandant 68. nemačkog armijskog korpusa, nije imao mnogo izbora. Pozivajući se na firerovo naređenje — borba do poslednjeg čoveka — i naređenja svojih pretpostavljenih, on od potčinjenih zahteva da se po svaku cenu održe na sadašnjim položajima. U borbu su ubačeni čak i pozadinski delovi, jedinice feldžanđarmerije i hilfpolicije, jednom irečju, svi oni koji su mogli da drže pušku i pucaju, čak i lakši ranjenici...

Poučeno dotadašnjim iskustvom, sovjetsko i naše rukovodstvo nije ovoga puta dozvolilo da se neprijatelj utvrdi na novoj odbrambenoj liniji, jer bi mu to omogućilo da se sredi i privuče sveže snage sa ostalih frontova. Zbog toga je štabovima 64. i 75. streljačkog korpusa naređeno da energično produže napred. Trebalo je stvoriti uslove za što brže uvođenje u borbu drugog ešelona 57. armije — 6. gardijskog korpusa i 32. motomehanizovane brigade.

Gonjenje neprijatelja u stopu

Odmah posle proboja utvrđene linije neprijatelja kod Kazuka i Monjoroša, 1, 2. i 4. bataljon Osme vojvođanske brigade preduzimaju energično gonjenje razbijenih ostataka brandenburške divizije u pravcu Kneževih Vinograda. Sa nasipa uskotračne pruge i linije: pustara šebesi — pustara Mirkovac — — M. Dunav, neprijatelj je pokušao da pruži organizovani otpor i zaustavi naše napredovanje. Poneti borbenim žarom i pobedom kod Kazuka, bataljoni Osme vojvođanske brigade, iako već na granicama svoje izdržljivosti, preduzimaju napad iz pokreta. Odbijajući smenu i ne čekajući na vatrenu pripremu

napada od strane sovjetske artiljerije, u nezadrživom naletu naše jedinice preotimaju od neprijatelja i ovu liniju i 23. XI nastavljaju gonjenje neprijatelja na zapad. Želja da se što pre izvuku iz ovog nepreglednog blatišta i dotuku razbijenog neprijatelja na istočnim obroncima Belomanastirske grede bila je ovoga puta jača nego ikad. Jača i od njihovih stvarnih mogućnosti.

U toku gonjenja, četa komandira Džambića uspela je »na leđima neprijatelja« da se probije i kroz novi, tek posednuti odbrambeni položaj neprijatelja i izbije pod Kneževe Vinograde. Prateći je, u stopu za njom se kretala jedna baterija sovjetskih pukovskih topova koja je podržavala 2. bataljon Osme vojvođanske brigade. Krajnjim naprezanjem snaga, sovjetski artiljerci su jedva uspevali da preko blatnjavih terena pokreću svoje topove i sustižu naše borce. Osetivši novu pukotinu u neprijateljskom borbenom rasporedu, komandant Osme brigade Milan Korica Kovač pohitao je sa grupom naših boraca na ovaj pravac, podstičući usput i ostale čete 2. bataljona da požure za Džambićem. Želeo je da iskoristi njegov uspeh i jutarnju maglu da bi što pre izvukao svoje jedinice na »čvrsto tle« i obronke Belomanastirske grede. Verovatno bi u tome i uspeo da se na prilazima Kneževih Vinograda nije iznenada podigla magla. Pred njim se odjednom ukazaše novi neprijateljski položaji. Sa nasipa železničke pruge Istočno od sela dočekala ih je ubitačna neprijateljska pešadijska i minobacačka vatra. Našli su se, doduše, na nešto »suvljem terenu«, ali istovremeno i na »vrućem« i od neprijateljskih mina i granata proključalom terenu. Pred njima je pukao poveći komad preglednog i brisanog prostora pod sasređenom i paklenom vatrom neprijatelja. Prirodne sile im, doduše, nisu ni dotle bile naklonjene, ali ovoga puta kao da su ostale u dosluhu sa neprijateljem.

Sivi magleni omotač koji ih je štitio od vatre i pogleda rasplinuo se u najodsudnijem trenutku. Trebalo im je još nekoliko stotina metara da se dohvate železničkog nasipa i Kneževih Vinograda, kome je u tome trenutku podilazila i Sedma vojvođanska brigada sa severa. Umesto završnog udara, borci 2. bataljona bili su prinuđeni da potraže najbliže zaklone. Ko-

vaou nije preostalo ništa drugo nego da naredi »ukopavanje na dostignutom položaju ...«

Otkrivši iza zalegl'ih boraca bateriju sovjetskih topova, neprijateljski minobacači usmerili su svoju vatru na hrabre sovjetske artiljerce i naše borce koji su im priskočili u pomoć. Začas su ih »urakljili« i onesposobili im dva topa, dok su preostala dva uspela u međuvremenu da pronađu zaklone. Ovu vatrenu kanonadu izdržao je komandant Brigade sa svojim pratiocima. »Pravo je čudo kako sam tada ostao neokrznut« — pričao je kasnije Kovač. — »Nedaleko od mene poginulo je nekoliko sovjetskih artiljeraca i jedan ratni kamerman koji me je pratio još od Kazuka. Snimao je naš proboj preko utvrđenog nasipa. Prava je šteta što je sa njim nestao i autentični filmski materijal o podvizima naših i sovjetskih boraca na apatinskom mostobranu...«

Naredivši isturenim delovima 2. bataljona da se povuku malo unazad i izravnaju sa ostalim jedinicama, komandant Osme brigade požurio je na levo krilo da poveže front svojih bataljona i desnokrilnog puka 236. sovjetske divizije, koji je izbijao pred pustaru Jasenovac. Nova linija fronta Osme brigade u širini od preko 6 kilometara ukazivala se sada duž jednog kanala na liniji: kota 83 (j. istočno od Vrbovače) — istočna ivica potesa V. Karaš — Latona — Palonja. Tu su zaustavljene i jedinice već krajnje iscrpljenog 1. i 4. bataljona. Njima je naređeno da se utvrde na nasipu kanala i sačekaju smenu od strane 3. i 5. batalojna, koji su ih pratili od prelaska kanala Raspliv i majura Bodor. Namera komandanta Brigade bila je da po izvršenoj smeni i uvođenja u borbu svog drugog ešelona izvrši odlučujući napad na Kneževe Vinograde nanoseći galvni udar na svom desnom krilu i preko isturenog 2.. bataljona. Sa tim ciljem on je naredio da se maksimalno ubrza prebacivanje artiljerijskog diviziona Osme brigade i njegovo prikupljanje severozapadno od pustare Mirkovac. Do izvođenja ovog napada, međutim, nije došlo. Komandant 75. sovjetskog korpusa, kako ćemo videti kasnije, imao je drugi plan za dalju upotrebu Osme vojvođanske brigade.

Spajanje batinskog i apatinskog mostobrana

Izbijanjem Sedme i Osme vojvođanske brigade pod Kneževe Vinograde i povezivanjem unutrašnjih krila 64. i 75. sovjetskog korpusa, završena je i druga faza batinske operacije — bitka za proširenje i spajanje nekoliko manjih taktičkih mostobrana u jedan veći operativni, koji će poslužiti kao placdarm za uvođenje u borbu krupnijih operativnih rezervi i motomehanizovanih snaga. Bio je to ujedno završetak i onih najdramatičnijih trenutaka u kojima je svaki jači neprijateljski protivnapad dovodio u pitanje celu operaciju. Sve do uvođenja u borbu drugih ešelona korpusa, a posebno drugog ešelona 57. armije, odnos snaga bio je povoljniji za neprijatelja. Posebno u pogledu korišćenja i upotrebe motomehanizovanih delova i avionske podrške. Sada se taj odnos ne samo izjednačio, nego se polako ali sigurno pomerao u našu korist.

U svojoj knjizi *Put k Dalatonu* komandant 57. sovjetske armije general Šarohin škrtim i suvoparnim vojničkim jezikom komentarisao je ovaj prelomni trenutak:

> »... Dvadeset trećeg novembra 75. i 64. streljački korpus udarom sa severa i juga po naređenim pravcima slomili su odbranu neprijatelja i po istelku dana sjedinili batinski .i apatinski mostobran.
>
> Proteran sa jakih i povoljnih položaja, neprijatelj je pod snažnim pritiskom naših snaga počeo povlačenje na zapad. Istovremeno, neprijateljsko-fašističko komandovanje nastavilo je da ubacuje u stvorene breše sve svoje rezerve, po meri njihovog pristizanja. U takvim uslovima bilo je potrebno ne dati im mogućnosti da uz pomoć pristiglih rezervi obrazuju novi front odbrane i utvrde se na povoljnim položajima...«

Bio je to, dakle, najpovoljniji trenutak i za uvođenje krupnih operativnih rezervi, motomehanizovanih i brzopokretnih snaga da bi se do kraja iskoristio postignuti uspeh. Pravilan izbor i uočavanje tog najpogodnijeg trenutka od presudnog je značaja za ishod operacije takvog obima i karaktera. Svako preuranjeno ili, što je još gore, zadocnelo reagovanje može da izazove ncsagledive posledice. Dovoljno je bilo samo previdcti neki eleinenat u proceni situacije, preceniti ili potceniti svoje ili ncpri-

jateljske snage i mogućnosti, pa da se dovede u pitanje cela bitka.

A grešilo se i na jednoj i na drugoj strani.

Pored već iznetih grešaka sovjetskog komandovanja u pogledu sporog ubacivanja snaga na teškom mukom osvojene mostobrane, slabog sadejstva i nedovoljno iskorišćene prednosti i nadmoćnosti svoje artiljerije, sovjetsko komandovanje je ponekad precenjivalo snage svoje i naše pešadije i određivalo joj veoma »tesne« i kratke rokove za izvršenje postavljenih zadataka. Zbog toga je neizbežno dolazilo do pomeranja ovih rokova pa i korigovanja prvobitno zamišljenih planova. Srećom, ove korekcije i zadocnjenja nisu izazivali teže posledice ali su zahtevali veće naprezanje naših jedinica.

Mnogo teže posledice u ovoj fazi bitke izazvale su pogreške nemačkog komandovanja. Za razliku od sovjetskog komandovanja, koje je svoje greške brzo uočavalo i još brže otklanjalo, nemački štabovi su se kruto držali svojih procena i planova koji su bili u očiglednom raskoraku sa stvarnom situacijom na terenu. Komandant 68. nemačkog armijskog korpusa general Felmi, pošto je olako iskoristio svoje rezerve, nastavio je i dalje, kao na početku operacije, da sukcesivno ubacuje u borbu svaki prispeli bataljon, da se drži krutog kordonskog rasporeda svojih divizija, da neracionalno koristi svoju samohodnu artiljeriju, koju istura u prvu vatrenu liniju i upotrebljava kao »ukopane vatrene tačke« itd. Takvim postupkom on je brzo ostao bez vlastite artiljerijske podrške, posebno bez samohodne 92. motomehanizovane brigade. Posle 20. novembra on je ostao i bez prevlasti u vazduhu a slabo priticanje rezervi sa drugih frontova ubrzalo je i konačni raspad njegovog fronta u Baranji.

Novo rokiranje Osme vojvođanske

Ocenivši da se na pravcu Kneževi Vinogradi—Beli Manastir—Pečuj ukazuju nove mogućnosti za brži prodor u dubinu neprijateljske odbrane, komandant 57. sovjetske armije naređuje komandantima 64. i 75. streljačkog korpusa da čvršće povežu svoja unutrašnja krila i energično produže na zapad. Prema ranije postignutom sporazumu sa generalom Nadom, naše

jedinice su dobile naređenje da čvrsto privežu za sebe neprijateljske snage u rejonu Kneževi Vinogradi—Kamenac i na liniji Grabovac—Bilje, a zatim da produže napredovanje prema jugu sa ciljem oslobođenja preostalog dela naše Baranje. Drugim rečima, našim jedinicama koje su tek zakoračile na prve čvršće metre Belomanastirske grede bilo je ponovo suđeno da zagaze u poplavljene terene Podravlja i Podunavlja.

Ne znajući da je u međuvremenu došlo do izmene plana, jedinice 2. bataljona Osme brigade pokušale su još istog dana da se dohvate utvrđenog nasipa železničke pruge Suza—Kneževi Vinogradi i time stvore bolje uslove da u sadejstvu sa Sedmom brigadom i bataljonima drugog ešelona Osme brigade koji su za njima već pristizali ovladaju Kneževim Vinogradima. Snažnim protivnapadima neprijatelj je odbio jedinice 2. bataljona na njihove polazne položaje. Kao rezultat ovih napada, došlo je do čvršćeg taktičkog povezivanja sa levokrilnim jedinicama Sedme vojvođanske brigade, koje su u međuvremenu ovladale nasipom železničke pruge sve do severoistočnih prilaza Kneževim Vinogradima. Trebalo je učiniti još jedan zajednički napor raspoloženih boraca Sedme i Osme vojvođanske brigade da bi se u planiranom noćnom napadu zauzelo i ovo neprijateljsko uporište. Rusi su, kako smo videli, imali drugačiji plan. Njima je više odgovaralo da se neprijateljske snage, razvučene na što širem frontu, što duže privežu upravo na ovom sektoru. Taj zadatak su prepustile našim jedinicama, a svoje su počeli prikupljati radi energičnog prodora na zapad. Tako je umesto našeg odlučujućeg udara na Kneževe Vinograde, došlo do novog rokiranja Osme brigade na jug. Smena bataljona prvog ešelona Osme brigade je ponovo odložena, a na njihovo mesto došle su jedinice 236. sovjetske divizije. Sedmoj vojvođanskoj brigadi je preostalo da sama produži ogorčene borbe sa veoma jakim neprijateljeskim garnizonom u Kneževim Vinogradima.

Vraćanje jedinica Osme vojvođanske brigade na poplavljene terene Podunavlja delovalo je kao iznenadni hladni tuš na njene borce, iscrpljene u paklenim okršajima kod Kazuka. Zbog velikih padavina Dunav je i dalje nadolazio, izlivao se iz korita i pratio naše jedinice u stopu. Tek iskopani plitki rovovi punili su se brzo vodom, pa su borci morali iznova da ih kopaju, prekrivaju šašom i trstikom ili traže sigurnije zaklone.

Voda i blato, kao podmukli reprijatelji, pratili su i dalje naše borce i pretili da ih isteraju sa krvavo osvojenih novih položaja, bez ijednog metka. Jedini sigurni zakloni u ovom beskrajnom blatištu, koje se sve više pretvaralo u jezero, nalazili su se nešto zapadnije na obroncima Belomanastirske grede, gde su se sada prikupljali preostali delovi brandenburške i 13. SS divizije »Handžar«.

Uspešan prodor Osme vojvođanske brigade iskoristio je do Kneževih Vinograda njen levokrilni sused pukovnik Sičev, komandant 74. sovjetske divizije. Uputivši deo svojih snaga i teškog naoružanja tek osvojenim nasipom uskotračne železničke pruge — koja od parobrodske stanice Kazuk vodi prema pustari Jasenovac, uz istovremeno dejstvo sa fronta u pravcima: Aleksandrov Dvorac—pust. Sokolovac i Carna—Kozjak, pukovnik Sičev je uspeo da slomi žilav otpor neprijatelja i da izvuče svoje dotle gotovo zaglibljene pukove na levu obalu Karašove bare i Malog Dunava, iza koje se sada ukazala nova linija neprijateljske odbrane. Pošto su razbili jake neprijateljske zaštitnice u rejonu pustare Podunavlje, delovi 74. sovjetske divizije nastojali su uporno, ali bez većeg uspeha, da iz pokreta pređu rukavac Mali Dunav i ukline se u novi odbrambeni položaj neprijatelja duž komunikacije Bilje—Kneževi Vinogradi.

Ovde, na ovoj liniji i na ranije pripremljenim dobro utvrđenim i nadvišavajućim položajima, neprijatelju je pošlo za rukom da zaustavi dalje napredovanje jedinica 75. sovjetskog korpusa i Osme vojvođanske brigade. Sa ove linije, koju je dotle branila brandenburška divizija a sada njeni preostali delovi, neprijatelj je u tom trenutku pripremao odsudnu odbranu, pa je na nju dovodio nova pojačanja koja su mu pristizala preko Osijeka. Takva odluka komandanta 68. nemačkog korpusa u trenutku kada mu je na severu, na sektoru 31. SS divizije »Lombard« i 44. divizije »Höh und Dojčmaster« očigledno pucao front i ukazivale se nove breše može se objasniti još prisutnom dilemom oko pravca daljeg našeg i sovjetskog nastupanja u Baranji, kao i nasušnom potrebom da se zbog snabdevanja iz Jugoslavije što duže održi u svojim rukama komunikacija Osijek—Beli Manastir.

Ocenivši potpuno ispravno da će Nemci svoju odsudnu odbranu pokušati da pruže na liniji Vardarac—Lug—Grabovac, i da će grčevito braniti važnu saobraćajnu raskrsnicu Darda,

preko koje su i dalje stizala njihova pojačanja iz Osijeka,"' komandant 75. sovjetskog korpusa general Akimenko prenosi težište svoga korpusa još više na sever. On, naime, odlučuje da svoj drugi ešelon uvede na sektor Osme vojvođanske brigade i da iskoristi stvorenu izbočinu i postignuti uspeh na ovom sektoru za dejstvo svojih glavnih snaga i na pravcu pustara Jasenovac—Beli Manastir. Ovakva odluka bila je u tom trenutku umesna i celishodna, ne samo zato što se ovde nalazio spoj dvaju nemačkih divizija i zaobilazila njihova utvrđena linija sa uporištem u Kneževim Vinogradima i u trokutu Grabovac——Vardarac—Darda, već i stoga što se na tom pravcu i najjače osećao uticaj uspešnog dejstva 64. korpusa, odnosno njegove 73. gardijske divizije i Sedme vojvođanske brigade. Neprijateljska odbrana na poslednjim visovima Belomanastirske grede i na prostoru između Kozaračkog kanala i rečice Karašice dovodila se na ovaj način u još težu situaciju. Otvarala se mogućnost okruženja i cepanja njenih jedinica. Najveći saobraćajni čvor i središni centar Baranje—Beli Manastir postao je sada bliži operativni cilj osnovne grupacije 57. armije, tj. njenog 64. a istovremeno i 75. korpusa.

Da bi realizovao svoju zamisao, skiatio front i grupisao svoje snage na pravcu glavnog udara, general Akimenko izvukao je iz borbe Osmu vojvođansku brigadu sa namerom da je prebaci na pomoćni pravac, na svom levom krilu, gde je na utvrđenoj liniji Grabovac—Lug—Vardarac zbog jakih neprijateljskih položaja zaustavljeno dalje napredovanje njegove 74. streljačke divizije. Pored vezivanja ovih snaga, Osma brigada je imala zadatak i da, po mogućnosti, probije neprijateljski front na ovom sektoru, tj. tamo gde je on bio i najjači. Dakle zadatak sličan onome koji je imala i Sedma vojvođanska brigada kod Kneževih Vinograda. Sa aspekta našeg komandovanja, ovo rešenje nije bilo najbolje, jer nije omogućavalo neposredno sadejstvo i tek uspostavljenu vezu između brigada 51. vojvođanske divizije i jedinstveno rukovođenje od strane Šta-

" U Operat. dnevniku Komande »Jugoistoka« 24. XI u 18,50 časova zabeleženo je sledeće: »... Stigao je jedan bataljon i angažovan je na južnom krilu Divizije .Branderburg' Blagodareći tome, situacija se tamo poboljšala. Drugi bataljon ćemo uputiti prema severu...« (Reč je o 1. bataljonu 117. nemačke divizije iz Srema i bataljonu 264. nemačke divizije. Prim. N. B.). Isto, str. 441. prevoda.

ba Divizije. Gledano u celini, ova odluka dala je pozitivne rezultate, kako se i očekivalo, jer su naše brigade izvršavale svoje borbene zadatke iako su i dalje dejstvovale na izdvojenim pravcima.

Ostavljajući relativno jake snage — delove 74. streljačke divizije i Osmu vojvođansku brigadu — za dejstvo na svom levom krilu, general Akimenko je želeo ne samo da neutralise neprijateljske snage na svom delu fronta, nego i da zaštiti svoj levi bok od svake eventualnosti i da onemogući dalje dovođenje neprijateljskih pojačanja preko osječkog mosta na sada već sjedinjeni i čvrsto povezani batinsko—apatinski mostobran. Trebalo je, dakle, što pre izbiti u rejon Darde i preseći ovu poslednju vezu 68. nemačkog armijskog korpusa u Baranji sa jugoistočnim ratištem i njegovom bazom za snabdevanje u Jugoslaviji. Ako se pri tome ima u vidu da su u to vreme pod udarom 6. i 10. korpusa NOVJ bile gotovo prekinute i ostale veze preko Drave (kod D. Miholjca i Barča), onda se tek može shvatiti u kakvoj bi se situaciji našao 68. nemački korpus u Baranji posle zauzimanja Darde.

Kraći odmor ja dobro došao

Primivši novo naređenje generala Akimenlca preko Štaba 51. divizije, komandant Osme vojvođanske brigade kapetan Milan Korica Kovač izdaje svoju zapovest (Op. br. 40 od 25. novembra) u kojoj preduzima mere za izvlačenje svojih jedinica iz borbe i prikupljanje svih preostalih delova Brigade na novu koncentracijsku prostoriju. Za rejon prikupljanja borbenih delova Brigade određena je pustara Sokolovac (4 km istočno od Grabovca). Intendanturi, trupnoj i bojnoj komori i ostalim neborbenim delovima Brigade, koji su se još nalazili u Bačkom Monoštoru, naređeno je da odmah otpočnu prebacivanje preko Dunava i da se prikupe u šumi severno od pustare Kozjak.

Još istog dana, 25. novembra, pod zaštitom novog talasa magle, neometano od neprijatelja, delovi 236. sovjetske divizije preuzeli su položaje bataljona Osme vojvođanske brigade, koji su se u tom trenutku nalazili 1—2 km istočno od Kneževih Vinograda i pustare Jasenovac. Iskoristivši nasip usko-

tračne železničke pruge za izvlačenje težeg naoružanja, svi bataljoni Osme brigade su se već u prepodnevnim časovima našli prikupljeni na pustari Sokolovac.

»... Baranjska nizija je sada, u ovim poznim jesenjim danima, nepregledno more blata. Probijamo se gladni i premoreni preko nekih vodoplavih nasipa, a onda sa olakšanjem produžavamo marš nekom uskotračnom industrijskom prugom. Kuda se krećemo? To zna samo ova sigurna i nepoznata ruka i volja koja nas vodi.

Ponekad mi izgleda kao da se krećemo u krug. Već dva dana pred nama je uvek ista panorama. Baranja nije tako prostrana da bi se iz bilo koje tačke tog našeg međurečja teško došlo do prvog naseljenog mesta. A njega nigde...

Pored mene je Đorđe Segić, moj zamenik i partijski rukovodioc naše čete. Tiho pričamo — da prekratimo vreme, da zavaramo umor i pospanost. Negde je oko pola noći. Na raskršću dva šumska puta susrećemo se sa ruskom kolonom. Posle uobičajenog proveravanja propuštamo ih da prođu. Stojimo i gledamo te ljude, umazane blatom kao i mi, koji su pod borbom prevalili put čak od Dona i Staljingrada da bi stigli do Baranje.

Odjednom se ispred nas stvori jedan ruski borac, pritrča Đorđu i čvrsto ga zagrli. Učinilo mi se da ga želi oboriti, takav je to zagrljaj bio. Međutim, on ga je ljubio, smejao se kao dete i celim svojim bićem izražavao radost zbog toga susreta. Đorđe se u prvi mah trgao, a onda se i on raznežio. Obojica su bili srećni kao braća koja se dugo nisu videla. A mi ostali, kao i crvenoarmejci koji su tu zastali, netremice smo ih posmatrali. Izmešali smo se i tek tada smo zapazili da se sa mnogima od njih poznajemo. Bili su to oni isti borci 236. sovjetske divizije koji su sa nama jurišali na utvrđeni nasip kod Kazuka. Crvenoarmejac koji je poleteo u zagrljaj Đorđu bio je onaj isti kojeg je Đorđe, ranjenog i kontuzovanog, izvukao iz dubokog kanala pod nasipom i spasao od sigurne smrti.. „«[62]

Istovremeno sa našim i sovjetskim kolonama, iz pravca Monjoroša prema pustari Sokolovac kretala se još jedna ko-

[62] Iz ratnih zapisa Dušana Jelića komesara čete u 4. bataljonu, objavljenih u časopisu *Front.*

Iona. Ona nije mnogo ličila na ostale borbene delove Brigade. Bio je to svojevrstan »marš bataljon« od tek mobilisanih mladih pripadnika mađarske narodnosti iz severne Bačke, koje su naši mobilizacijski centri hitno uputili na front da popune Osmu vojvođansku brigadu i 51. diviziju. Bila je to prva grupa mobilisanog ljudstva koju su ovi tek osnovani centri uputili u naše jedinice. Od celokupne vojničke opreme ovi mladi borci imali su samo petokraku zvezdu prišivenu na šešir, kačket ili, jednostavno, na rever šarolikih zimskih kaputa. Maršir̆ajući preko nedavnih poprišta teških borbi, ova kolona je usputno prikupljala razbacano oružje i opremu i time sve više poprimala »vojnički« izgled. Tako su na pustaru Sokolovac pristigli naoružani puškama različitog porekla, pa i ponekim puškomitraljezom. Prvi bataljon im je »utrapio« i nemačke četvorocevne mitraljeze, tzv. »flakove«, i municiju zaplenjenu kod Kazuka ili skinutu sa samohodnih nemačkih transportera tipa »majlah«. I ostalim bataljonima dobro je došla ova kolona radi prenošenja naoružanja i municije svojih pratećih četa, što se zbog zakasneiog prebacivanja tovarnih grla moralo prenositi na rukama.

Uprkos zakrčenosti i oskudnih uskotračnih puteva i ukrštanja naših i sovjetskih kolona, zbog čega je dolazilo do zadržavanja i gomilanja trupa na otkrivenom terenu, do kvarenja marševskog poretka i narušavanja marševske discipline, ovaj vrlo naporan nastupno-bočni marš izveden je blagovremeno i bez gubitaka. U prepodnevnim časovima, u rejon pustare Sokolovac pristigli su i poslednji delovi Osme brigade.

Mnogo teže je išlo sa prebacivanjem pozadinskih delova. Za organizaciju marša i prebacivanje preko Dunava ove poveće kolone koju su sačinjavali trupna i bojna komora, brigadni sanitet, kurs komandira odeljenja, sanitet, vod za vezu i si. bio je odgovoran intendant Brigade Vlajko. Zbog nedostatka plovnih prevoznih sredstava, raskaljanih i provaljenih prilaza Dunavu, prebacivanje iz Bačkog Monoštora do pustare Monjoroš završeno je tek kasno u noć 26. novembra. Jednom skelom, koliko smo imali na raspolaganju, najpre je završeno prebacivanje preko Dunavca jedan kilometar severozapadno od Bačkog Monoštora. Nakon prebacivanja svih 115 dvoosovinskih kola i 260 zaprežnih i tovarnih konja na pošumljenu adu Zmajevac, skela je obilaznim rukavcima stigla na Dunav,

odakle je i po drugi put čitav ovaj pozadinski ešelon prebačen na desnu obalu Dunava.

Napokon, posle krajnjeg naprezanja ljudi i konjskih zaprega, iscrpljena kolona se izvukla iz ovog nepreglednog blata i stigla do pustare Mirkovac. Odatle je jedan deo trupne i bojne komore upućen u šumu severoistočno od pustare Kozjak, gde se pristupilo popuni jedinica opremom i municijom.

Zakletva u kratkom predahu

U kratkom dvodnevnom zatišju između dva okršaja, sređivane su i popunjene jedinice. Popuna i predah bio je posebno potreban 1. i 4. bataljonu, u kojima su pojedine čete iz teških šestodnevnih borbi izašle sa prepolovljenim ljudstvom. Tako je zahvaljujući pristiglom »marš bataljonu« i novomobilisanom ljudstvu, Osma brigada, i pored velikih početnih gubitaka, ponovo izravnala svoje prvobitno brojno stanje. Sa oko 2.700 boraca, svrstanih u 5 bataljona, jednom artiljerijskom divizionu i eskadronu konjice ona je i dalje zadržala prvo mesto ne samo u 51. diviziji, nego i u svim ostalim vojvođanskim jedinicama, pa i u većini ostalih naših brigada čije brojno stanje nije prelazilo 2.000 boraca.[63]

Dolaskom novomobilasanog ljudstva, Brigada je počela da menja i svoju boračku pa i nacionalnu strukturu. Uključenjem u njen sastav oko 200 omladinaca mađarske narodnosti, većinom mladih radnika i intelektualaca iz Sente i Subotice, Osma brigada je u pravom smislu postala brigada bratstva i jedinstva i po svom sastavu reprezentovala tadašnje socijalno i nacionalno stanje Vojvodine. Za razliku od ranijih popuna, koje su vršene isključivo na dobrovoljnoj bazi, ovo je bila prva redovna popuna, koju su sproveli naši novouspostavljeni mobilizacijski centri i organi u oslobođenom delu Vojvodine. Verovatno je taj momenat uticao i na odluku Štaba Osme brigade da se u prepodnevnim časovima, 26. novembra, u šumi

[63] Posle borbi za Lug, Grabovac, Bilje i likvidaciju nemačkog mostobrana kod Osijeka, na dan 1. XII 1944, Osme brigada je imala u stroju 2.681 borca, od kojih 170 drugarica (VII, k. 1400, br. 35).

kraj pustare Sokolovac održi mala svečanost. Posle kraćeg govora komandanta Brigade Milana Koricc Kovača i zamenika političkog komesara Uroša Ostojića Đetića — borci su položili zakletvu.

Bio je to prvi svečani stroj cele Brigade posle njene reorganizacije u Subotici i prvo polaganje zakletve za većinu njenih pripadnika. Jedino su stari borci, sada većinom rukovodioci, pre toga polagali partizansku zakletvu u Fruškogorskom odredu i svojim ranijim jedinicama. Oni su se sada ponovo zavetovali da će osvetiti svoje izginule drugove i dovršiti njihovo započeto delo. Mladi borci, koji su i pre toga čina na blatištima Kazuka pokazali masovni heroizam i spremno nudili svoje mlade živote za slobodu naših naroda, kao da su tek sad shvatili pravi smisao i toga trenutka i cele naše borbe. Njihove reči odjekivale su baranjskom šumom gromko, bez patosa i sa ponosom što su već dobar deo te zakletve ispunili. Oni su je polagali i za svoje već izginule drugove, koji su umesto svečane obaveze dali ono što je čoveku najdragocenije — svoje mlade živote...

Na pustari Sokolovac, gde se smestio Štab Osme brigade, vladala je velika živost. Ostavljajući načelnika Štaba Akrapa i komesara Brigade Lazara Ljubinkovića Sašu da sačekaju, raspoređuju i sređuju jedinice, koje su počele pristizati sa raznih pravaca, Milan Korica Kovač uputio se sa svojim zamenikom Gligorijem Matićem u Štab 74. streljačke divizije, sa kojom je sada po naređenju generala Akimenka trebalo da sadejstvuje Osma brigada na proboju linije: Grabovac—Lug—Vardarac.

Štab pukovnika Sičeva, komandanta 74. divizije, pronašli su u šumi severno od pustare Kozjak. Sičev se neobično obradovao Kovaču i njegovoj Brigadi. Na Kazuku je imao prilike da se osvedoči kakva se neiscrpna energija i hrabrost krila u tom crnokosom, skromnom i uvek vedro raspoloženom partizanskom komandantu. Tamo na »dambi« uverio se kakva je moralna i borbena vrednost njegove Brigade. Tamo, na okuci pruge, gde su uprkos srčanosti, velikog naprezanja i gubitaka njegove jedinice ostale zaglibljene u blatu baranjskih šuma, probili su se ovi golobradi mladići, od kojih su mnogi tek nedavno uzeli pušku, gazeći do guše u vodi i jurišajući na »đambu« pod kišom neprijateljskih metaka.

Primivši Kovača, kao starog poznanika, sovjetski komandant ga je ponudio votkom i pršutom, pričajući mu o teškim borbama pod Avalom, o hrabrosti naših vojnika i jedinica sa kojima se borila njegova divizija u beogradskoj operaciji. Pošto su se okrepili, pukovnik Sičev je razvio kartu i izložio svoj plan zajedničkog dejstva u napadu na neprijateljske položaje kod Luga i Vardarca.

Po tom planu, tri bataljona Osme brigade sadejstvovaće 360. streljačkom puku, s tim što će frontalni napad na selo Lug sa okuke Malog Dunava izvršiti 2. bataljon Osme brigade i 3. bataljon 360. puka. Treći bataljon Osme brigade, dejstvujući sa pustare Kozjak, imao je zadatak da u toku noći izvrši nasilni prelazak preko Malog Dunava i napadne Lug sa severne i severoistočne strane. Peti bataljon Osme brigade sa 2. bataljonom 36. puka, sa jugoistočne izbočine Malog Dunava, preko potesa Okrajak, orijentisaće se delom snaga prema Lugu a delom prema Vardarcu. Prvi bataljon Osme brigade i 1. bataljon 360. puka ostavljeni su u drugom ešelonu u rejonu pustare Kozjak spremni da produže dejstvo od Luga prema Dardi. Četvrti bataljon Osme brigade upućen je da sadejstvuje 109. puku 74. streljačke divizije u napadu na selo Grabovac. Treći tj. 78. streljački puk ove divizije zadržan je u rezervi. Za podršku napada formirana je jedna artiljerijska grupa, dok je artiljerijski divizion Osme brigade ostavljen za neposrednu podršku svoje pešadije. Drugom i 5. bataljonu pridati su i protivtenkovski topovi.

Komandantu Osme vojvođanske brigade ostalo je još da sa svojim komandantima bataljona stupi u vezu sa komandantom 109. puka potpukovnikom Suharnikovom i komandantom 360. puka Nikolajem Mihailovičem Novikovom radi bliže organizacije sadejstva. Tačno u 2 časa 27. novembra trebalo je da otpočne petnaestominutna artiljerijska priprema, a zatim opšti juriš naših i sovjetskih bataljona. Međutim, do ovog dobro smišljenog napada nije došlo.

Čim je osetio da neprijateljski lanac popušta na drugom mestu, tj. u rejonu Kneževih Vinograda i južno, dovitljivi pukovnik Sičev odgodio je ovaj napad i glavninu svoje divizije uputio kroz novo ukazanu brešu u rejonu Grabovca. Komandantu Osme brigade preostalo je da sam realizuje plan napada na utvrđene neprijateljske položaje: Vardarac—Lug—Grabovac.

Na mostu kod sela Luga.

Da bi još u toku dana osmotrili teren i neprijateljske položaje na desnoj obali Malog Dunava, komandanti 2. i 3. bataljona i 5. bataljona Osme brigade povezali su se sa odgovarajućim štabovima bataljona 360. sovjetskog puka. Na komandantsko izviđanje uskoro su izašli i svi komandiri četa, dok su njihovi zamenici i politički komesari ostali radi pripreme jedinica za noćni napad.

Posmatrani sa desne obale Malog Dunava, neprijateljski položaji duž komunikacije Grabovac—Lug—Vardarac izgledali su neosvojivi. Ispred njih, 6—8 kilometara na istok, prostiralo se otkriveno i močvarno zemljište. Visinska razlika između ivice Belomanastirske grede, duž koje su iskopani neprijateljski rovovi punog profila, i zemljišta sa kojeg je trebalo napadati iznosila je jedva 6 do 8 metara. Bilo je to više nego dovoljno za efikasnu odbranu. Osim toga, između branioca i napadača, jedan do dva kilometra istočno i paralelno sa neprijateljskim položajem, isprečila se još jedna prirodna prepreka — Mali Dunav. Povezan sa Kozaračkim kanalom na severu (sve do Kneževih Vinograda), velikom močvarom i Kopačkim ritom na jugu, ovaj rukavac Dunava štitio je neprijateljske položaje sa istoka. U ovo doba godine njegova prosečna dubina iznosila je metar i po a širina 10 do 15 metara. Na mnogobrojnim okukama i ispupčenjima Nemci su znalački postavili svoja borbena obezbeđenja sa isturenim mitraljezima za bočnu vatru. Između malog Dunava i neprijateljskih položaja nalazile su se velike močvarne i poplavljene površine (Plećasta nizina i Okrajak), koje su tih dana, zbog obilnih paclavina i izlivenog Dunava, bile gotovo neprohodne za sve rodove vojske.

Na oko 30 kilometara krivudavog Malog Dunava postojalo je samo nekoliko gazova i dva mosta. Jedan od njih bio je najvažniji jer je najbližim putem vodio u samo središte neprijateljske odbrane. On će ući u anale batinske bitke kao »krvavi most«, kako su ga s punim pravom nazvali borci 2. bataljona Osme brigade.

Nemci su vrlo dobro ocenili da će tu gde se Mali Dunav dodiruje sa istočnom ivicom Luga biti usmereni glavni napadi njihovih protivnika. Tu su očekivali i sovjetske tenkove.

To je bilo i jedino mesto gde su se oni mogli probiti sa železničkog nasipa preko Malog Dunava u nemački odbrambeni sistem. Zato su tu oko crkve, u jačim kućama i jednom dobro utvrđenom vinarskom podrumu, stotinak metara od mosta, postavili višecevne protivavionske topove za neposredno gađanje. Na istočnoj ivici sela, gde su uzvišica terena i brisani prostor bili najveći, izgradili su više mitraljeskih gnezda i bunkera i poseli ih najjačim snagama. Tu je bilo i težište odbrane jednog bataljona 264. nemačke divizije, nedavno dovedenog iz Srema.[64] Bataljon je bio ojačan sa nekoliko tenkova, od kojih su dva korišćena kao ukopane vatrene tačke. Neprijatelj je, dakle iskoristio sve pogodnosti terena i nije nikakvo čudo što su svi dotadašnji napadi 360. puka bili krvavo odbijeni.

Nešto povoljnija situacija za nas bila je u rejonu Grabovca. Tamo je prilaz neprijateljskim položajima bio donekle lakši. Poveća šuma između Malog Dunava i Karašove bare omogućila je 109. sovjetskom puku da se prikriveno kreće sve do jezera na severoistočnoj ivici Grabovca. Ali tu je odjednom zaustavljen i izložen jakoj vatri sa zapadne obale jezera i Kozaračkog kanala. Najpovoljniji pravac za nastupanje i razvoj krupnih snaga išao je duž nasipa uskotračne pruge od pustara Mirkovac i Jasenovac prema Kozarcu, a zatim prema Dardi i Belom Manastiru. Tim pravcem su upućene i glavne snage 75. streljačkog korpusa. Tu je ubrzo otvorena i nova breša u neprijateljskom borbenom poretku.

Komandant 2. nemačke oklopne armije brzo je shvatio da se na južnom krilu njegovog fronta u Baranji priprema novi udar naših i sovjetskih snaga. Da bi sačuvao ovu, u to vreme gotovo jedinu najkraću i najpogodniju vezu između svojih snaga u Jugoslaviji i 68. armijskog korpusa u Baranji, general Maksimilijan de Angelis je naredio generalu Felmiju, uprkos njegovom protivljenju i ubeđivanju, da se po svaku cenu odr-

[64] U zapovesti Štaba 8. vojvođanske brigade od 26. XI kaže se da u Lugu ima 300 fašista sa nekoliko topova raznog kalibra. U nemačkim dokumentima se pominje dolazak ovog bataljona 26. XI tj. neposredno uoči našeg napada na Lug, pa je najverovatnije da je on samo preuzeo već gotove položaje od brandenburške divizije koja se rokirala na sever tj. u Grabovac, Kozarac i Kneževe Vinograde (videti NAV, NT, 311, f. 191, str. 458, 462 i 463. prevoda).

ži na liniji Kneževi Vinogradi—Lug—Kopačevo. Istovremeno je naredio da se na mostobran severno od Osijeka prebace sve raspoložive nemačke i kvislinške snage. Pored već pomenutog bataljona 264. divizije i nekih delova 188. nemačke divizije, tamo su upućene i sve raspoložive policijske i ustaško-domobranske snage iz šireg rejona Osijeka. Sa fronta na Drini najzad se odvijala i krenula ubrzanim maršem u Baranju i 1. brdska divizija. Prvi ešeloni ove elitne nemačke divizije, koja se brzo oporavila i popunila nakon poraza u beogradskoj operaciji, stigli su već u Vinkovce. Međutim, samo prethodnica ove divizije uspeće da se prebaci preko mostova na Dravi kod Osijeka. Glavnina će biti prinuđena da promeni pravac i uputi se preko Donjeg Miholjca i Podravske Moslavine. Nemci će i dalje biti u zakašnjenju. Vreme kao prostor i elemenat procene situacije ostaće i dalje njihov neprijatelj.[65]

Noć se uveliko spustila kada su bataljoni Osme brigade izbili na Mali Dunav i zauzeli polazne položaje za napad. Bataljoni 360. streljačkog puka rokirali su se prema Grabovcu i Vardarcu da bi napravili mesta našim jedinicama. Na njihovim dosadašnjim položajima ostala su pojedina mitraljeska odeljenja i slabiji pešadijski delovi, koji su održavali neposredan kontakt sa neprijateljem. Dogovoreno je da i oni učestvuju u napadu sa našim bataljonima, kako neprijatelj ne bi otkrio smenu i prisustvo naših jedinica.

Nedaleko od mosta kod Luga, na ivici mlade bagremove šumice, bio je i Štab 2. bataljona Osme brigade. Obeshrabren rezultatima popodnevnog izviđanja, komandant bataljona Živko Sudarski dugo je razmišljao kako da izvrši postavljeni zadatak. Imao je i zašto! U svom trogodišnjem iskustvu partizanskog komandira i komandanta nije dobio teži zadatak. Prebirao je po svojim mislima i kao na filmskoj traci redale su mu se pred očima slike iz borbi 16. divizije, kada je ranjen i početkom 1944. god. upućen u Fruškogorski odred, a zatim u novoformiranu Osmu vojvođansku brigadu. Sećao se dobro i pete i šeste neprijateljske ofanzive u istočnoj Bosni. Nije zaboravio nijedan detalj iz napada na Tuzlu, na Zvornik, na Brčko, Vlasenicu, Bijeljinu, dobro je zapamtio i Papraću i Caparde i Čelić, pa i poslednje borbe svoje tek formirane Osme bri-

[65] AVII, NAV, NT, f. 191, str. 458—463, prevoda.

gade kod Surduka na Dunavu. Nebrojeno puta do tada bio je u situaciji da se probija kroz neprijateljske obruče i utvrđene položaje. Ali nigde kao ovde, gde se ceo izbor mesta za proboj svodio na samo 5—6 metara širine. Jer samo toliko je širok bio most na Malom Dunavu kod utvrđenog baranjskog sela Luga. Da je neko namerno birao najteže mesto proboja, težeg sigurno ne bi našao na celoj dužini neprijateljskog fronta u Baranji. Da se tu bar nije nalazila ta izbočina Malog Dunava i da ga voda nije okruživala sa sve tri strane...

Tu, u toj izbočini Malog Dunava osećao se kao u nekoj mišolovci. Neuništena neprijateljska mitraljeska gnezda sa nasipa na desnoj obali remetila su borbeni poredak njegovog bataljona i tukla ga bočnom i unakrsnom vatrom. Sa okuke, iz rejona potesa Okrajak, dobijao je čak i vatru sleđa. Da bi neutralisao neprijatelja na svojim bokovima, morao je angažovati najmanje polovinu bataljona i postaviti ga u vidu zaklona. No sve to nije toliko zabrinjavalo mladog komandanta bataljona, koliko sam proboj. Kao za inat, na ćelom ovom sektoru nije bilo nijednog pogodnog gaza. Čak je i most, taj jedini suvi prilaz do fašista, bio delimično poplavljen. Sudarski se nije plašio vode. Još kao dečak preplivavao je Dunav u svom rodnom Čereviću." Ali njegovi borci! ... Većinom omladinci iz Tavankuta, Žednika, Subotice, Sente, nisu mnogo voleli vodu. Plašila ih je mutna i ledena stihija, koja je već odnela toliko njihovih drugova kod Kazuka. Sudarski je to dobro znao. Zato je i odlučio da ide pravo na most. Bolje je muški izginuti i pred bunkerima nego bespomoćno gledati kako mu ledeni talasi gutaju čete, vodove... Samo, koga prvog žrtvovati? Jer tu se zaista neko morao žrtvovati. Da bi ostale jedinice, brigade i bataljoni sovjetske armije produžili — »Vperjod za Berlin«, za Beč, za Budimpeštu! ... Najzad se odlučio.

— Dovedi mi Džambića! Brzo! — reče Sudarski kuriru, a zatim se okrete komesaru bataljona Vesi Živkoviću i njegovom zameniku Aleksandru Čaliću Alojzu.

— Treba pripremiti borce! Drugu i 3. četu posebno. Komunisti i skojevci moraju prvi preko mosta. U svakoj četi obrazovati bombaške grupe od najboljih skojevaca. Najpre tre-

[66] Živko Sudarski se posle rata udavio u Dunavu kupajući se kod Čerevića, u Sremu.

ba uništiti ona dva bunkera na mostu i flakove kod vinarskog podruma. Oni će preplivati Dunavac za oko dvesta metara severnije od mosta. Moramo zauzeti one kuće iza mosta, odakle tuku mitraljezi, a zatim izvesti juriš na selo. Dotle će, valjda, preći i ostali bataljoni... — završi Sudarski i upitno pogleda Vesu i Alojza. Oni su ćutali, tmurni i ozbiljni! Znali su vrlo dobro šta to znači. Predosećali su takvu odluku. Još jutros, kada im je Sudarski preneo Kovačevo naređenje da se danas mora zauzeti Lug. Videli su i sami da nema drugog izbora — nego pravo na most.

— A Rusi, Živko?! ... Hoće li i oni s nama na most? — upita Vesa. — Hoće li nam dati bar dva tenka? Mogli bi doći blizu mosta i pomoći nam da neutrališemo flakove. Hoće li nas podržati »kaćušama«? — pitao je i dalje Vesa, znajući i sam da ta pitanja muče ne samo Sudarskog nego i komandanta Brigade.

— Uzdaj se u se i u svoje kljuse! — mudro zaključi Alojz i time prekide ovu mučnu tišinu, koja je nastala posle Vesinih »jeretičkih« pitanja.

— Idemo, Veso! Ponovo ćemo u bombaše! Nema nam druge. .. Ja ću sa Džambićem, a ti bi mogao kod Steve Borojevića u četu ili, još bolje, kod Baneta. On ti je komšija, Jarčan, bostandžija i »Lasan«. — Pokušavao je i Alojz da nekako oraspoloži svoje drugove.

Vesa je, u stvari, još jutros na pruzi uočio da sovjetske jedinice idu više na sever, prema Grabovcu i Kneževim Vinogradima. A naše prema jugu. Znao je i to da njihovi dosadašnji pokušaji proboja na ovom sektoru nisu uspeli i da ovde nisu imali tenkova. A i »kaćuše« se nisu čule od Kazuka, osim tamo, na severu, kod Branjine i Kneževih Vinograda. Shvatio je, napokon, da su njegova pitanja bila izlišna pa je prihvatio, mada kiselo, Alojzov ton i šalu nastojeći da popravi muk i stvoreni utisak.

— Hajde vi »Sasani«, vi za sve imate spreman odgovor i uvek unapred znate šta će se desiti... Da vam nije bilo onih suncokreta, sa kojima ste počeli revoluciju, ko zna kako bi se ona završila.[67]

[67] Selo Sase ili Novi Karlovci bilo je jedno od prvih i najorganizovanijih ustaničkih sela u Sremu. Na poziv Partije, Sasani

Tek što su se Vesa i Alojz izgubili u noći na ulazu u zemunicu, pojavio se komandir čete Steva Džambić. Sudarski je voleo ovog oštroumnog i neobično hrabrog seljaka iz Vojke, u istočnom Sremu. U njega i u Milenka Kovačevića Brigadira, dojučerašnjeg komadira 1. čete, imao je neograničeno poverenje. Oni su se snalazili u svakoj situaciji i »bušili tamo gde burgija nije mogla«. Brigadira je već izgubio. Juče ga je morao smeniti sa položaja i poslati u 4. bataljon za obaveštajnog oficira. Opet je zabrljao po »ženskoj liniji«. Sada će, po svoj prilici, izgubiti i Džambića. Kad taj primi neki zadatak, ili će proći ili poginuti. Kod Monjoroša umalo što mu Nemci nisu odsekli četu i uništili je. Zanet borbom, suviše je istrčao. Hteo je pre Brigadira da izbije do Kneževih Vinograda.

Kraj čkiljave petrolejke Sudarski je pokušao na dotrajaloj topografskoj sekciji da objasni Džambiću njegov zadatak iako je dobro znao da ovaj jedva zna i čitati i da je za njega topografska sekcija isto što i klinasto pismo. U stvari, Živko je time prikrivao svoj nemir i pokušavao da Džambića ne gleda pravo u oči. Znao je kakav zadatak mu postavlja. Ali i Steva je dobro poznavao Zivka, još pre Osme brigade i Fruškogorskog odreda... Njegovom oštrom pogledu nije mogla promaći zabrinutost Sudarskog za njega i sudbinu njegove čete. To ga je kosnulo. Savlađujući se da ne zagrli svog starog druga, sada pretpostavljenog, Džambić proguta sklupčanu jabučicu i prekide ga zamuckujući:

— Pa dobro, Živko, što mi tu uvijaš i zaobilaziš. Kaži mi kratko i jasno: Stevo, zauzmi most i kvit posla. Poslaži svoju četu po mostu da bi preko nje mogli preći ostali: Za Berlin! Vperjod! Most ću zauzeti, budi siguran, ili ćemo izginuti i ja i cela moja četa. Znao sam da ćeš mene izabrati. I znaj, nikada

su prvi masovno krenuli u partizane. Pošto se tada u partizane nije moglo ići bez oružja, omladinska organizacija ovog sela odlučila je da sa nekoliko lovačkih pušaka i noževa, vezanih za šuplje cevi od stabljika suncokreta, izvrši noćni prepad na domobrane iz Novog Slankamena. Ova drska i dobro smišljena akcija uspela je iznad očekivanja. Sasani su na prepad razoružali čitavu domobransku satniju, došli do oružja i priključili se Podunavskom NOP odredu. Svojom odvažnošću i snalažljivošću oni su se isticali u partizanskim redovima. Otud i ova Vesina primedba da Sasani imaju uvek spreman odgovor i rešenje za sve probleme.

ti ne bih oprostio da si me ovoga puta zaobišao. Obezbedi mi jedino podršku našeg diviziona i prateće čete bataljona. Onaj ruski mitraljez sa ivice bagrenjaka mnogo nam može koristiti. Pazi samo da ne tuče suviše nisko. Tu bi trebalo postaviti još dva naša mitraljeza. Da okrpe po puškarnicama na švapskim bunkerima. Topovi i minobacači neka tuku flakove. I ne boj se... Ako nemaš više ništa, ja odoh. Treba pripremiti ljude — ispuca Steva kao iz automata i htede da pode.

Živko ga samo toplo pogleda, pun zahvalnosti, drugarskog razumevanja i obeća da će učiniti sve što će olakšati izvršenje njegovog teškog zadatka. Ispративši ga do izlaza iz zemunice, Sudarski mu čvrsto stisnu ruku i promuca: — Čuvaj se, Stevo! Baćo moj! — Tada se brzo okrete da bi prikrio drhtavicu i oči zamagljene suzama.

Sve do ponoći trajale su političke i ostale uobičajene pripreme za napad. Trčkaranje, šljapkanje po blatu i zveckanje oružjem, uz prigušeno dozivanje, čulo se još neko vreme na položajima 2. bataljona. A zatim se sve utišalo. Svi borci su već znali da u 2 časa treba da bljunu naša i sovjetska artiljerija i da će tada sa svih strana ka Lugu poleteti naše i sovjetske jedinice. Napeto su iščekivali taj trenutak.

Ponoć je već prošla kada je u zemunici komandanta 2. bataljona zazvrjao telefon.

— Alo, Sojuz! Ovde Beograd! Traži vas Beograd—10 — čuo se glas dežurnog telefoniste, koji je bio na komandnom mestu 360. streljačkog puka. Tamo se istovremeno nalazio i Stab Osme vojvođanske brigade.

— Živko, jesi li ti? — upita Kovač komandanta 2. bataljona. Pošto je dobio potvrđen odgovor, nastavi:

— Čuj! K tebi su pošli Đetić i Akrap. Oni će ti sve objasniti. .. Baćuške su odgodile »proslavu«. Po svoj prilici, hoće tamo negde severnije kod Ibre da prirede »glavnu predstavu«. Nama su preporučili da počnemo i bez njih. Kasnije će nam se pridružiti... Javi mi svoje mišljenje — završi Kovač i spusti slušalicu.

Sudarski je još neko vreme držao slušalicu, zatim je žestoko tresnu na njeno mesto i promrsi kroz stisnute zube:

— To sam i očekivao! Sičev je osetio da je ovde orah malo tvrđi i sigurno je pronašao neko mekše mesto." Bobocki mu je već javio da se kod njega sovjetske jedinice rokiraju i pomeraju prema severu, prema šumi kod Grabovca i pustare Mitrovac. Znači »Uzdaj se u se!« — kako ono reče Alojz. Taj uvek nanjuši »kakvo će vreme biti« i šta se priprema za sutra. »Što će biti jesenas, neka bude večeras.« Ovde smo ionaka kao u mišolovci. Borci jedva čekaju da stanu na čvrsto tie. Moram samo od Kovača zatražiti da pogura Acin i Đukin bataljon preko Malog Dunava. I da me podrže i pokriju vatrom našeg diviziona... Da su nam bar ostavili jednu »kaćušu«!

Tako je odgovorio i Đetiću. Kovač se, naravno, složio s njegovim predlogom. Pomerio je vreme napada. Umesto u 2. trebalo je krenuti u 4.30 časova.

Istovremeno ojačao je 2. bataljon vodom protivtenkovskih topova i sa dva odeljenja teških mitraljeza.[69] Po izbijanju u Lug, trebalo je da topovi budu postavljeni na severozapadnu ivicu sela za odbijanje neprijateljskih protivnapada sa pravca Grabovac—Kneževi Vinogradi.

Nemci su predosećali šta im se ovde priprema. Budno su osluškivali svaki šum na suprotnoj obali i propratili dugim mitraljeskim rafalima svaki pokret naših boraca. Snopovi raketa neprekidno su osvetljavali most. Brisani prostor i uzdignuti položaji omogućavali su im da uspešno tuku zemljište iza mosta sve do bagremove šumice u ataru Kerelet.

Kiša je i dalje neprekidno padala. Te noći kao da je nešto hladnija i povremeno se pretvarala u susnežicu. Sćućureni u plitkim i blatnjavim rovovima, borci su napregnuto očekivali seriju crvenih raketa. Više od 80% boraca 2. bataljona sačinja-

Po izjavi Antuna Imrića Ribara iz Subotice, jedan od predatih tešdivizije) još su 24. XI pokušali iz pokreta da ovladaju položajima kod Luga i Grabovca, ali su bili odbijeni (AVII, NAV, NT 301, f. 191, str. 440, prevoda).

[69] Arhiv VII, kut 1401, reg. br. 15—1.
Po izjavi Antuna Imrića Ribara iz Subiotice, jedan od predatih teških mitraljeza za podršku 2. bataljona u napadu na Lug, bio je ruski »maksim« kojim su rukovali on i Sava Lero. Njihov mitraljez je bio postavljen ulevo od mosta i odigrao je, značajnu ulogu u toj borbi. Nemci su pokušavali da ih unište vatrom svojih topova i minobacača. Tom prilikom je Sava Lero ranjen, a Imrić je preuzeo ulogu nišandžije.

vali su omladinci — Bačvani, Srbi i Hrvati, Mađari, Slovaci. Najviše je među njima bilo Bunjevaca iz okoline Subotice.

Negde pred zoru, kada su se borci našli na ivici strpljenja i kada su sa zebnjom očekivali osvit još jednog dana u ovom brisanom blatištu sa svih strana opkoljenom od neprijatelja i vode, počela je artiljerijska priprema. Iznenadnom i koncentričnom vatrom artiljerijskog diviziona Osme brigade i bataljonskih minobacača zasuti su neprijateljski položaji. Sa nasipa uskotračne pruge ukazaše se svetleće brazde jedne baterije reaktivnih gardijskih minobacača. Zbog noćnog gađanja, nemogućnosti osmatranja i korekture podataka efekat ove desetominutne artiljerijske pripreme nije bio velik. Neprijateljska utvrđenja u blizini mosta ostala su gotovo neoštećena.

Čim je osetio da naši borci prilaze mostu, neprijatelj je otvorio paklenu vatru iz celokupnog naoružanja. Naročito ubitačni bili su nemački višecevni topovi tzv. flakovi. Gađajući udarnim i rasprskanim granatama, prosto su brisali zemljište ispred mosta. Njihove niskoleteće putanje, propraćene jezivim zvižducima rasporenog vazduha stvarale su zvučnu i vatrenu zavesu nad glavama naših boraca. Iskoristivši kratke zastoje u neprijateljskoj vatri, zbog promene redenika i punjenja oružja, borci su se manjim, žabljim skokovima sve više približavali mostu. Na svaku ispaljenu raketu, bez komande, padali su ponovo na zemlju, a odmah zatim, opet bez komande, puzeći i bauljajući kroz žitko i lepljivo blato, produžavali napred. I ponovo tako. Sve dok nisu ugledali siluetu mosta.

Pravo je čudo kako su ti mladi ljudi, koji su do juče vredno obrađivali svoja polja ili rukovali strugom u subotičkim tvornicama, za samo nekoliko dana ovladali veštinom ratovanja. Tu, na bojnom polju, od Kazuka do Drave, oni su uz vatreno krštenje polagali i prve ispite iz taktike, strojevog pravila, nastave gađanja... Dobro su shvatili jedno pravilo — da se u ratu svaka greška plaća sopstvenom krvlju. Zato su gotovo slepo kopirali postupke i koristili dragocena iskustva starijih drugova i komandira.

Nova serija naprijateljskih raketa pomogla im je da izbliza osmotre most, neprijateljska utvrđenja i rovove iza njega. Ovo im je omogućilo i da zauzmu bolje zaklone i da izvrše poslednju vatrenu pripremu juriša. Nakon toga trebalo je iz-

nenadno i odlučno jurnuti preko mosta i izvući se iz ovog beskrajnog blatišta.

Ali i neprijatelj je imao svoj plan i pripremao iznenađenje. ..

U isti mah kada su artiljerijska oruđa i teški minobacači počeli s poslednjim vatrenim udarcem po prednjem kraju neprijateljske odbrane, počela je i brza streljačka paljba svih četa 2. bataljona. Borci su pucali gađajući pri svetlosti naših i neprijateljskih raketa. Jedva su čekali komandu »brza paljba« da bi otkravili ukočene prste na zagrejanim cevima oružja. Sa ivice pruge, iza leđa, ugledali su seriju zelenih raketa. A odmah zatim po jednu i sa okuke Malog Dunava i sa ivice bagremove šumice. To su komandant Brigade i komandanti bataljona davali znak za početak opšteg juriša.

— Juriš, drugovi! — prolomio se kroz noć promukli glas komandira Džambića. U desetak hitrih skokova, on se sa jednim vodom prvi našao na mostu i ustremio prema mitraljeskom gnezdu na njegovoj suprotnoj strani.

— Napred, momci! — povikao je desetar Grga Rudinski svojim zemljacima, Subotičanima, i potrčao za prvim vodom i komandirom, koji su već uskakali u prve neprijateljske rovove. Uporedo sa Grgom trčao je puškomitraljezac Ivica, a za njima Marko, Franja, Anton, Bela... i cela 2. četa 2. bataljona. Stigli su već do sredine mosta kada se dogodilo nešto što dotle nisu videli ni najstariji borci ovog bataljona.

Iznenada svud oko mosta planule su zapaljive fugase i buknuli stogovi sena poliveni benzinom. Most i brisani prostor ispred njega videli su se kao usred dana. Na njemu je bio buljak ljudi. Glavnina 2. čete. Za 2. je hitala 3. Juriš je bio strašan, a doček još strašniji! Lukavi neprijatelj kao~da je samo taj trenutak i čekao. Iz dvanaest topovskih cevi, kalibra 37 milimetara, bljuno je oganj. I to kakav oganj! Granatama pravo u ljude. U ratu su, doduše, poznati takvi slučajevi kada artiljerija, obično u samoodbrani, gađa direktno šrapnelima i kartečnom vatrom u jurišajuću pešadiju. Ali razornim i rasprskavajućim granatama! To se retko događa. A eto, dogodilo

se. Efekat je bio snažan. I porazan za nas.™ Na mostu je nastala kasapnica... Delovi prepolovljenih i iznakaženih tela leteli su sa ogradom i patosnicama. Flakovima su se pridruživali mitraljezi, da dovrše ono što topovi nisu...

Nestalo je desetara Grge, sa ćelom desetinom. Most je prešao jedino puškomitraljezac Ive. Dovukao je ranjenu nogu do napuštenog mitraljeskog gnezda. Za njega više nije bilo druge obale... A ni njegovih drugova! Tu će i on ostati. Na mrtvoj straži...

Desnokrilni vod 2. čete, koji je uspeo da pređe most i likvidira dva mitraljeska gnezda, produžio je smelo napred i dohvatio se prvih kuća na istočnoj ivici sela. Puzeći i plivajući preko Malog Dunava, njemu su se skoro priključili i delovi 3. i 4. čete. Preko mosta, na kojem je ostalo četrnaest boraca 2. čete i veći broj ranjenih, i dalje se nije moglo prelaziti. Iz utvrđene tačke — vinarskog podruma, Nemci su se ogorčeno branili. Vatrom naših minobacača uništeni su jedan četvorocevni protivavionski top i jedno mitraljesko gnezdo. Ali su dva topa sa osam cevi i dva teška mitraljeza i dalje uspešno kontrolisali prelaz preko mosta. Jedino su neustrašive bolničarke Milica i Majka i dalje vršljale po njemu. Puzeći od jednog do drugog ranjenika, pokušavale su da im ukažu pomoć i odvuku ih u zaklon. Dopuzale su i do Ivice. Previle su mu ranjenu nogu, ali je on odbio da se povuče. Njemu se uskoro pridružio i puškomitraljezac Milenko. Njih dvojica su predstavljala jednu vrstu malog mostobrana i svojom vatrom štitili odstupnicu i levi bok Džambićeve grupe, koja se probila u istočni deo sela.[71]

[70] Nakon likvidacije Luga, 8. brigada je zaplenila nemačke flakove i često je do kraja rata i sama primenjivala ovaj metod vatre. Tako je u završnim operacijama u Podravini, zahvaljujući ovom strašnom i brzometnom oružju, odbijen jedan juriš nemačkog belogardejskog konjičkog puka.

[71] Milan Rapajić, borac 2. čete bataljona, advokat iz Novog Sada, tvrdi da je tada na mostu ostao 21 — koje ranjeni koje poginuli borac iz njihove 2. čete. On se zajedno sa jednim ruskim miraljescem, koji je podržavao napad naših boraca, takođe našao na suprotnoj strani mosta i tu ostao sve do ponovljenog napada. Gađajući zapaljivim mecima, ruski mitraljezac je zapalio i jednu kamaru slame u neposrednoj blizini vinarskog podruma. To je omogućilo našim mitraljescima i minobacačima da lakše neutrališu

Ocenivši da ništa neće učiniti ako ne osvoji flakove kod vinarskog podruma i ne deblokira most za prelazak ostalih naših i sovjetskih jedinica, Sudarski je pokušao snažnom minobacačkom i artiljerijskom vatrom da neutrališe ovu nemačku otpornu tačku.

Probijajući otvore na zidovima kuća i ograda, Džambić je istovremeno sve više zaobilazio vinarski podrum. Nije stigao da izvrši poslednji juriš. Nemci su ga preduhitrili. Prikupivši posadu sela (oko 400 vojnika), Nemci su u 10 časova, uz pomoć dva laka tenka i obilnu podršku artiljerije i minobacača, pošli u snažan protivnapad na Džambićevu grupu. Opkoljen sa tri strane, Džambić je, uz pomoć Ivičinog i Milenkovog puškomitraljeza, uspeo da se prebaci na suprotnu obalu.

Tako je odbijen prvi napad na selo Lug. Treći i 5. bataljon su uspeli jedino da proteraju neprijateljska borbena obezbeđenja iz okuka malog Dunava (Okrajak i Vražja leđa). Njihovo dalje nastupanje zadržano je snažnom vatrom sa komunikacija Grabovac—Lug i Lug—Vardarac. Bez jače i efikasnije artiljerije dalje se nije moglo. Trebalo je ponovo sačekati noć da bi se izbegli veliki gubici na ovom otkrivenom i dobro tučenom prostoru.

U popodnevnim časovima Nemci su nekoliko puta pokušali da povrate i posednu izgubljeni most. Svi njihovi pokušaji odbijeni su jakom automatskom i minobacačkom vatrom sa desne obale Malog Dunava. Kada u tome nije uspeo, neprijatelj je usredsredio svu svoju vatru na isturene mitraljesce 2. bataljona. Njihovo neprekidno i uspešno dejstvo onemogućavalo je svaki prilazak mostu. U jednom trenutku snažna eksplozija prekinula je dalje štektanje Ivičinog »šarca«. Na obodu povećeg levka ostalo je nepomično telo ovog hrabrog omladinca. Punih deset časova on je prkosio smrti. Bio je to četrnaesti Subotičanin koji je toga dana pao na mostu kraj sela

uočene neprijateljske ciljeve. Nema razloga da ne uvažimo ovu ispravku, tim pre što do sada nismo uspeli da utvrdimo ko je bio puškomitraljezac Milenko.

Isto tako treba uvažiti i izjavu Savke Đurić iz Novog Sada, koja tvrdi da su tada u četi bile pored navedenih bolničarki još ona i Kaća iz Subotice, i da se tom prilikom posebno istakla Kaća, koja je zbog toga i pohvaljena. (Prim. N. B.).

Luga. Tako je ovaj dotle bezimeni most iznenada postao termopilski klanac za Subotičane.

Očistivši okuke Malog Dunava od neprijateljskog osiguranja, 3. i 5. bataljon Osme brigade izbili su u prvi sumrak 27. novembra pred neprijateljske položaje na komunikaciji južno i severno od Luga. Savlađujući teško prohodno i močvarno zemljište i jaku neprijateljsku mitraljesku i minobacačku vatru, 5. bataljon je odmah prešao u napad i u silovitom naletu razbio neprijatelja na komunikaciji između Luga i Vardarca Pošto je presekao ovu važnu saobraćajnicu zapadno od kote 83, komandant 5. bataljona je razdvojio svoje snage na dva dela. Jedan deo je orijentisao duž komunikacije prema jugu i Vardarcu, a drugi deo bataljona nastavio je da čisti posednutu komunikaciju u pravcu severa i ubrzo se približio Lugu prilazeći mu sa južne strane radi sadejstva sa 2. bataljonom u napadu na ovo mesto.

Nešto slično su učinili i 3. i 4. bataljon, koji su napadali severno od Luga. Pošto je razbio neprijateljska borbena obezbeđenja na desnoj obali Malog Dunava, 3. bataljon je naišao na veliku močvarnu površinu — Plećasta nizija, kroz koju se teškom mukom probijao u pravcu komunikacije Lug—Grabovac, sa koje se neprijatelj ogorčeno branio, povlačeći se sve više prema Lugu. Na severoistočnoj ivici sela bataljon je zadržan jakom zaprečnom vatrom iz neprijateljskih utvrđenja.

Mnogo složeniji manevar izveo je 4. bataljon, ali uz manje trošenje svojih snaga jer je napadao na terenski povoljnijem pravcu. Sadejstvujući sa 109. pukom 74. sovjetske divizije, bataljon je u silovitom naletu upao u utvrđeno mesto Grabovac. Posle kratkotrajne ulične borbe i ovladavanja ovim selom 4. bataljon je napravio oštar zaokret prema jugu i produžio gonjenje razbijenog neprijatelja u pravcu Darde.

Za sadejstvo sa 2. bataljonom, koji je produžio napad na Lug sa fronta, komandant 4. bataljona Stevan Bobocki odvojio je svoju 1. četu, sa komandirom Stevom Malim, i svoj izviđački vod, sa Milenkom Kovačevićem Brigadirom. Na ovako uspešan napad i dejstvo 4. bataljona uticali su neosporno i uspešna dejstva i prodor njihovog desnog suseda — 236. sovjetske divizije i Sedme vojvođanske brigade, koji su u međuvremenu slomili neprijateljski otpor kod Kneževih Vinograda. Tu

Se sada ukazala nova breša u nemačkom odbrambenom poretku, kroz koju su jurnule naše i sovjetske jedinice.

Ovim obuhvatnim manevrom i energičnim dejstvom bataljona Osme brigade, jako neprijateljsko uporište na ovom sektoru našlo se u okruženju. Oko njega se sve više stezao obruč naših bataljona.

U 22 časa naređen je opšti i jednovremeni napad 2. i 3, kao i delova 4. i 5. bataljona Osme brigade na selo Lug. Neprijatelj se ogorčeno branio, ali mu je brz prodor delova 4. i 5. bataljona sa zapada i juga zapretio potpunim okruženjem i presecanjem odstupnice. Veliku pometnju u njegove redove uneli su delovi Brigadirove grupe i čete Steve Malog, koji su ga napadali s leđa. Iskoristivši noć i pogodan trenutak, neki delovi neprijateljskog garnizona uspeli su da se probiju iz obruča i kroz neposednute međuprostore povuku u pravcu Bilja. Najveći deo ove posade izginuo je u uličnim borbama ili se prerušen u civilna odela pokušao sakriti u ovom velikom baranjskom selu. Meštani su ih brzo otkrivali i predavali našoj vojci.

U rejonu crkve i kod vinarskog podruma nastavljeno je puškaranje. Tamo se jedna grupa pripadnika 264. nemačke divizije, pošto nije uspela da se probije iz obruča, zabarikidirala pružajući ogorčeni otpor iz jakih utvrđenja i bunkera. Potpuno opkoljeni i bez municije, pozvani su preko svojih već zarobljenih drugova na predaju. Borili su se sve do poslednjeg metka, očekujući da će im u toku dana stići pomoć iz Osijeka, Bilja i Kopačeva. Najzad su uvideli da im je položaj beznadežan. Izašli su iz utvrđenog podruma podignutih ruku i unezvereni. Očekivali su da će biti odmah streljani zbog ovakve svoje upornosti. To su im govorili i njihovi oficiri da bi ih što duže održali u poslušnosti. Odvedeni su u zarobljenički logor. Zapljenjena je velika količina oružja i dva nemačka tenka koja su onesposobljena našim protivtenkovskim puškama.

Višecevni protivavionski topovi, koji su napravili pravi pokolj na mostu i pokazali se kao odlično protivpešadijsko naoružanje, promenili su vlasnika. Zaplenjena su i dva teška mitraljeza.

Još u toku borbi za Lug 3. četa 5. bataljona upala je u Vardarac sa severoistočne strane. Gazeći po dubokom blatu i vodi, borci 5. bataljona savladali su spoljnu odbranu oko ovog

mesta i u ogorčenim uličnim borbama zauzimali kuću po kuću, ulicu po ulicu. Ubrzo su ovamo prebačeni i ostali delovi 5. bataljona, koji su učestvovali u napadu na Lug. Nakon kraće i žestoke borbe oslobođeno je i selo Vardarac.

Najzad, pod nogama je tvrdo a korak je sigurniji...

Borbe za Lug i Vardarac bile su prve ozbiljnije borbe 5. bataljona Osme vojvođanske brigade. On je punih 7 dana ostao u drugom ešelonu i rezervi Štaba Brigade. Idući u stopu za bataljonima prvog ešelona, on je stalno morao biti u pripravnosti i »spreman za uvođenje u borbu u pogodnom trenutku«. Prelazak preko Dunava, njegovih mnogobrojnih rukavaca, sedmodnevno gacanje po blatu i preko krvavih razbojišta, pod povremenom artiljerijskom i avio vatrom neprijatelja iscrpljivalo je njegove borce isto kao i one iz prvih ešelona. I oni su jedva sačekali da izađu na »suv teren« i da se dokopaju suvih neprijateljskih rovova i tranšeja. Tu atmosferu iščekivanja, višednevnog gacanja po blatu i uvođenja u borbu najbolje je u svojim sećanjima dočarao borac toga bataljona Ivan Bašić.

— I novembar, taj najneprijatniji mesec u godini, na izmaku je a mi nikako da se iz močvara i baranjskog blatišta izvučemo. Kiše neprestano kvase i u kaljuge pretvaraju i inače nisko i podvodno zemljište. Od prelaska preko Dunava nismo bili pod krovom. Neprestani pokreti, manevrisanje, ukopavanje i očekivanja izmorili su nas pa nam je ponekad i postajalo svejedno šta će se dogoditi sledećeg trenutka. Kvadratni metar suvog tla i parče nastrešice delovali bi kao melem na otvorenu ranu. Zato je borbeno raspoloženje boraca petog bataljona raslo iz časa u čas, a želja za osvajanjem uporišne linije: Grabovac—Lug—Vardarac, posebno sela Luga, postala je prava opsesija.

Okuka Malog Dunava je čista. U potesima Okrajak i Vražja leđa nema više neprijateljskih obezbeđenja. Ali preko utvrđene neprijateljske linije samo sa lakim naoružanjem ne ide, naročito zbog otkrivenog i dobro tučenog prostora. Treba nam artiljerijska podrška jedinica Crvene armije.

Peti bataljon je razdvojen na dva dela. Prva i 2. četa raspoređene u borbeni položaj duž jednog kanala napadaju sa južne strane sela Luga. Njima sadejstvuju i dva sovjetska protivtenkovslca topa koji s vremena na vreme usmeravaju svoje cevi ka crkvenom tornju. Na njemu su dva neprijateljska mitraljeska gnezda koja nas tuku pravo u glavu. Topovi tuku i ostale ciljeve u selu. Izviđači ih revnosno obaveštavaju o svakom pokretu neprijateljskih trupa u selu.

Kiša neprestano sipi, sumaglica zakriljuje vidik, neizvesnost nas iscrpljuje. Sati su dugi i rastežu se kao gladna godina. Prokisli do gole kože, promrzli, cupkamo i šljapkamo po blatu kanala ne bismo li se bar malo zagrejali. Očekujemo promenu, bilo kakvu, samo da dođe. Najzad i kiša prestade da sipi...

Negde pred prvi sumrak topovska vatra se pojačala, čelična zrna žešće zaparaše nebo. Eksplozije su sve češće. Duž linije nasta neko komešanje. Vodnici i desetari obilaze borce, pripremaju ih za noćašnji napad na Lug. Ubrzo krenusmo. Na čelu kolone su komandir i zamenik komesara čete. Upućujemo se ka selu, vodeći računa o vezi i propisnom rastojanju. Šljapkamo po žitkom blatu i vodi koja je prekrila livadsku travu. Na jednom kanalu deblo umesto mostića. Prelazimo oprezno. Neki se ipak nađoše u vodi do pojasa. Najzad blaga uzvišica, možda samo metar-dva. Na njoj nema blata, pod nogama je tvrdo a korak je postao sigurniji. Kolonom se prosu uzdah olakšanja. Noć se već spustila pa su i zastoji sve češći. Razvijamo se u strelce i zauzimamo jurišne položaje.

Neka zloguka tišina ovlada streljačkim strojem koji je zalegao po zemlji, tvrdoj i oceditoj. Pipkamo je rukama i uveravamo sebe da smo konačno izašli na suvo tie. Kroz iscepane tmurne oblake ukazuje se bled i pun mesec. Pred očima se ocrtavaju obrisi nekog uzvišenja. Visoko je desetak metara. Naprežemo se da raspoznamo šta je to — put, zasek u podnožju brda ili ponovo neki nasip? Nejasni ljudski glasovi sa vrha i nekoliko rafala iz automata ukazaše nam da je uzvišenje posednuto. Meci zafijukaše iznad naših glava. Cvetko, zamenik komandira, zaškrguta zubima i podiže cev svoje mašinke, ali je brzo spusti. Nije smeo pre vremena da otkrije naše položaje.

Dve crvene rakete, ispaljene jedna za drugom tačno u 22 sata, osvetliše okolinu i najaviše početak našeg juriša. Iz grla naših boraca, kao neka dugo prigušivana i oslobođena erupcija, prolomi se gromoglasno: Urrraa! ... Juurriš! Napred, drugovi! Prosu se uraganska vatra naših pušaka, puškomitraljeza i automata. Ceo stroj se ustremio na strminu kose. Put su mu osvetljavale bliske eksplozije naših ofanzivnih granata. Na vrhu zaseka ugledasmo jedan bunker. Rovovi i saobraćajnice bili su već napušteni. Iz bunkera je dopiralo neko stenjanje. Na poziv za predaju, na ulazu iz bunkera ukaza se jedan Nemac sa šarcem uperenim prema nama. Cvetkov automat je bio brži, Nemac nije uspeo ni da pritisne obarač.

Put prema selu bio je slobodan. Streljački stroj zalomi levim krilom. Ubrzo smo se našli u baštama i na domaku prvih kuća. Vatrom svoga oružja čistimo sve pred sobom. Neprijatelj se razbežao po kućama, stajama i podrumima. Pretresamo kuću po kuću, ulicu za ulicom. U jednoj kući postavljena večera. Ćorba se još puši, gladni smo, ali moramo dalje... Čudi nas što nigde ne nailazimo na stanovništvo. Odgovor dobijamo u sledećem dvorištu. U povećem podrumu skupilo se nekoliko porodica. Preko desetara Zifa, koji je sa njima razgovarao na mađarskom jeziku, saznajemo da su se ovde sakrili zbog straha od bombardovanja i ruskih »kaćuša«.

U centru sela onesposobljena su dva nemačka tenka. Jedan još dogoreva plamenom od hitaca iz naše protivtenkovske puške. Skupljamo se sa svih strana. Sada smo već izmešani sa stanovništvom koje nam prilazi sve slobodnije. Iznenađeni su što među nama mnogi govore i njihovim jezikom. Pričaju nam svoje muke i strahovanja. Lug je konačno oslobođen.

Raspoređujemo se po kućama i desetinama. Najzad odmor. Uh, kako je prijatno u toploj u suhoj prostoriji. Kraj vatre koja pucketa sušimo mokru odeću, čistimo svoje oružje. Po kući se ustumarali ljubazni domaćini. Trude se da nam što više ugode. Nutkaju nas dobrim baranjskim vinom i komovicom. Iz kuhinje se širi miris pilećeg paprikaša dražeći naše ispražnjene želudce i nozdrve. Stražari nervozno tapkaju ispred prozora, jer i do njih dopire miris kuvanog jela. Nisu ga osetili još od Kupusine i Bačkog Monoštora...

Po sećanju Ilije Nikolića Švarca, komandira čete u 3. bataljonu, veliku ulogu u oslobođenju Luga imala je i njegova četa.

Ona je u toku noći uspela da se neopaženo prebaci preko Malog Dunava i poplavljene Plećaste nizije i upadne u centar sela skoro bez borbe. Verovatno zbog izuzetno teško prohodnog terena i ranije odbijenih napada koji su svi dolazili sa istoka, JMemci kao da nisu očekivali napad i sa ove strane. Bili su na večeri kada su Švarcovi borci upali u školu. Čak je i stražar ispod crkvenog tornja pomislio da mu dolazi smena. Posle kraćeg gušanja i kundačenja, zarobljeno je dvadesetak nemačkih vojnika i dva topa. Ostali su iskoristili noćnu pometnju i posakrivali se po štalama ili pobegli iz sela. Proboj Švarcove čete omogućio je ostalim četama da se lakše orijentišu i probiju do centra sela. U ćelom tom okršaju Švarcova četa imala je samo nekoliko lakše ranjenih boraca. ..

Sa ovom ocenom slaže se i Milorad Esapović Mika, politički komesar 2. čete, uz dopunu da su njihovi borci na prepad zauzeli i mitraljesko gnezdo na crkvenom tornju. Posle kraćeg gušanja i kundačenja, posada je savladana i mitraljez je zaplenjen.

Oslobođenje Darde i borba za Bilje

Kada se 4. bataljon pojavio kod magacina municije br. 4 na komunikaciji Vardarac—Bilje, neprijatelj je bio prisiljen da na ovom delu fronta užurbano napusti svoje dobro utvrđene i nadvišene položaje južno od Vardarca. Plašeći se potpunog okruženja i odbacivanja na nepregledno močvarno zemljište južno od Kopačeva, napustio je odmah zatim i Kopačevo i povukao se u pravcu Bilja i dalje prema Osijeku.'[1]

Osetivši da se neprijatelj izvlači iz njegovih dobro pripremljenih obuhvata, komandant Osme vojvođanske brigade Milan Korica Kovač naređuje svom 4. i 5. bataljonu da nezadrživo produže gonjenje neprijatelja u pravcu Bilja i dalje prema Dardi. Istovremeno su prema Dardi upućeni i 1. i 3. bataljon Osme vojvođanske, sa zadatkom da što pre oslobode ovu važ-

[72] U teškim uličnim borbama u Vardarcu istakli su se komesar čete 4. bataljona Stevan Koroša, Slovak iz Ljube, i Steva Sudarević zvani Gestapovac, komandir čete.

nu saobraćajnu raskrsnicu i preseku komunikaciju Darda—Beli Manastir.

U popodnevnim časovima 4. i 5. bataljon izbili su pred Bilje i odmah iz pokreta preduzeli napad na ovo mesto. Prikupljen iz napuštenih okolnih mesta, neprijatelj se u ovom utvrđenom mestu ogorčeno borio. Prvi napad naših bataljona neprijatelj je odbio koncentričnom mitraljeskom i minobacačkom vatrom, koja nam je nanela velike gubitke. Tom prilikom poginuo je i mitraljezac Bajić, stari partizan iz Srednjobanatskog partizanskog odreda. Kraj kupe kukuruzovine oko koje su tukli neprijateljski minobacači ostao je Petar Buljovčić nazvan Tenkista, iz Subotice. Noga mu je bila gotovo otkinuta i trebalo je uložiti dosta truda da se izvuče sa kukuruzišta.

Borbe 4. i 5. bataljona za saobraćajnu raskrsnicu Bilje najbolje je opet dočarao Ivan Bašić, koji je tom prilikom lakše ranjen i kontuzovan:

— U tek oslobođenom Vardarcu imali smo kratak odmor, svega tri-četiri sata. Odmah posle ručka naređeno je — sprema za pokret! Na izlazu iz sela artiljerci Crvene armije ukopavaju topove. Osam ih je na broju. Oko njihovih vatrenih položaja mineri odmah ukopaju mine i maskiraju ih. Obazrivo prolazimo kroz konopcem obeleženi uski prelaz. Idemo u koloni po jedan. Rastojanje do Bilja ne iznosi više od dva kilometra. Teren ravan kao ispruženi dlan. Blato šljapka pod nogama. Na kilometar od sela razvijamo se u vodne kolone, a zatim u streljački stroj. Kroz kišnu sumaglicu vide se neprijateljski vojnici kako napuštaju svoje isturene rovove i povlače se prema selu. Zaključujemo da su to njihovi osiguravajući delovi i mrtve straže.

Još ne pucaju! Tek kada smo prišli ovim rovovima, dočeka nas plotunska vatra i paljba nemačkih šaraca. Rafali preoravaju vlažnu oranicu. Brzo smo potražili zaklone i poskakali u napuštene rovove. Otvaramo i ini vatru. Posle kraće vatrene pripreme, komadiri nas krenuše na juriš! Nemci ponovo otvaraju plotunsku vatru, šarci tuku dugim rafalima skoro bez prekida. Naše desno krilo se kida i proređuje. Tu je neprijateljska vatra najgušća. Najviše naših boraca dobija pogotke u noge i prsa. Na pedesetak metara od ivice sela iznenadna bočna vatra jednog nemačkog teškog mitraljeza naterala nas je da

zalegnemo. Tada nam neprijatelj priređuje još jedno iznenađenje. Iznad našeg zaleglog stroja prosu se kartečna vatra višecevnih protivavionskih topova. To su oni isti »flakovi« kojima su odbijali naše juriše kod Kazuka i Luga. Na hiljade užarenih kuglica i delova rasprslih granata zazujaše oko nas poput gradonosnog oblaka. Sada nam najviše stradaju glave i ramena. Znaju fašistički gadovi da mi nemamo šlemove! ...

Povlačimo se do napuštenih rovova. Na bojištu ostaje desetak naših boraca. Među njima je i moj drug Mirko Kursa. Metak mu je pokidao mišić desne nadlaktice. Nastojimo da ih izvučemo, ali nam neprijatelj ne da glavu pomoliti. Niskoleteća vatra njihovih šaraca briše sve iznad zemlje. Tada se Mirko odlučuje na rizičan korak. Nije hteo da dozvoli da drugi stradaju zbog njega. U kratkim skokovima, između rafala neprijateljskih mitraljeza, uspeva da se dokopa naših rovova...

Da bi nas ponovo isterao na brisani prostor i povratio izgubljene položaje, neprijatelj koncentriše na nas jaku minobacačku vatru. Ruska artiljerijska baterija pokušava da ih ućuška, ali time otkriva i svoje položaje. »Flakovi« tada prenose vatru na rusku bateriju. U neravnopravnoj borbi, nepripremljeni za neposredno gađanje, ruski artiljerci su primorani da izvlače topove i menjaju svoje vatrene položaje. Ovaj neplanirani dvoboj preko naših glava koriste i naši komandiri da bi izvukli svoje čete iz sve ubitačnije vatre nemačkih minobacača.

Povlačimo se organizovano, nastojeći da ne stvaramo gužvu. Dok krilni vodovi otvaraju vatru, centar se izvlači. I tako redom. To zbunjuje neprijatelja, ali njegova vatra ne popušta. Zastrašujuće šištanje mina kroz vazduh i njihove eksplozije prate nas u stopu. Iznad naših glava ponovo se ukazuju crvenkasto-plavičasti oblačići karteča. Povijeni u pasu, žurimo se prema nekoj udolici. Tu nam kartečna vatra ne može ništa.

Tek što sam se uspravio, jedna mina grunu iza mojih leđa. Nađoh se licem u blatu i ostadoh tako ležeći. Ne znam koliko je vremena potrajalo, ali kada sam došao svesti, videh da sam sam. Ne čujem više ni pucnjavu, nema ni mojih drugova a ni sovjetskih topova prema kojima smo se povlačili. U ušima mi pišti, u glavi nesnosno brujanje. Usta su mi puna blata. Šinjel mi je na nekoliko mesta iskidan. Jedna cipela, bez đona, leži nedaleko od mene. Bosonog sam. Pitam se gde mi je čara-

pa i pipam se po ćelom telu. Sem dve ogrebotine na ruci, nemam ni jedne ozbiljnije rane i povrede. To me je umirilo. Onako ošamućen i kao isprebijano kuče, krećem prema selu. Više bauljam nego što koračam. Sećam se još samo jedne kamare slame... Tu su me pred zoru pronašla tri crvenoarmejca i prenela u jednu kuću. Tapšu me po ramenu i vidim po usnama da mi nešto govore, ali ih ne čujem. Nude me pečenim krompirom i slaninom. Odbijam, u ušima mi je i dalje nesnosna buka i povraća mi se. Doneli su mi i nove cipele. Jedan od njih otvara ranac, izvadi košulju, kida sa nje rukave i pruža mi ih. Shvatih da mi to treba da posluži umesto čarapa i obojaka... Ubrzo su naišli i drugovi iz moje čete.

Pošli smo dalje prema Dravi. U jednoj živici naišli smo na leševe dvojice sovjetskih izviđača. Zastadoh preneraženo. Suze mi pokuljaše na oči. Među njima je bio i onaj što mi je izderao svoju košulju i poklonio »obojke«. Velika mrlja crvene sveže krvi izbijala je iz šinjela baš na mestu gde se nalazilo ovo veliko srce!...

Posle nekoliko uzastopnih juriša u toku noći neprijatelj je bio primoran da napusti i selo Bilje i da se povuče u pravcu Osijeka.

Iskoristivši stvorenu brešu u rejonu Grabovca, 1. bataljon Osme vojvođanske brigade, sa najmlađim komandantom bataljona, energičnim i odvažnim Lazarom Markovićem Čađom, zabacio se u duboku neprijateljsku pozadinu i, dok su ostali bataljoni vodili borbe u Vardarcu, Lugu i Bilju, on je izbio preko pustare Nergeš i Kozaračke šume do Švajcarnice. Pošto je ovde presekao putnu i železničku komunikaciju Darda—Beli Manastir, Čađa je usmerio svoj bataljon prema Dardi i 28. novembra ujutro ušao u ovo selo sa severozapadne strane, istovremeno kada je sa istočne strane ulazio i 3. bataljon Osme brigade.

Iznenađen ovako brzom pojavom naših i sovjetskih jedinica na komunikaciji Darda—Beli Manastir, neprijatelj je bez borbe napustio Dardu, najvažniju saobraćajnu raskrsnicu u Baranji, čime je presečena i poslednja veza između njegovih snaga u Baranji sa Osijekom. Razbijeni delovi 13. SS divizije »Handžar« i drugih kvislinških formacija, koji su se posle pada Kneževih Vinograda povukli u Dardu, požurili su da se pod okriljem noći što pre izvuku iz ovog baranjskog pakla i dohva-

te desne obale Drave. Tu su ih na liniji Dravski nasip—Tvrđavica—Podravlje prihvatili policijski delovi Divizije »Stefan«, koji su ovde napravili manji mostobran za prihvat razbijenih delova u Baranji i za neposrednu odbranu Osijeka i mostova preko Drave.

U Baranji je otvoren prolaz ka Beču i Budimpešti

Na severnom delu fronta u Baranji situacija je bila još kritičnija. Tamo su razbijeni delovi 31. SS dobrovoljačke divizije teško uspevali da posle petnaestodnevnih borbi daju bilo kakav organizovani otpor. Sve dok su svoje levo krilo mogli čvrsto da oslone na Dunav i njegove mnogobrojne rukavce i poplavljeno i močvarno područje severno od Topolja i Dubošević, ovi delovi su pružali žilav i ogorčen otpor. Čak su uporno nastojali da vrate izgubljene pozicije. Tako je 19. streljačka divizija 64. sovjetskog korpusa, napredujući ovim pravcem, bila prinuđena da u toku dana odbija i po osam žestokih protivnapada delova 31. SS i 44. infanterijske divizije. Devetnesta streljačka divizija pukovnika Lazarova (u čijem sastavu je bio 32, 315. i 1310. streljački i 90. artiljerijski puk) zauzela je sela Gajić, Topolje i Duboševicu i uspela da potisne 31. Si> nemačku diviziju do komunikacije Mohać—Beli Manastir. Neprijatelj je bio prinuđen na povlačenje.

Kod Udvara i bivše jugoslovensko-mađarske državne granice delovi 31. SS divizije pokušali su da uspostave front i pruže poslednji organizovani otpor, koristeći se pri tom postojećim x sačuvanim utvrđenjima i fortifikacijsko-inženjerijskim preprekama bivše jugoslovenske i mađarske vojske i granice. No, uprkos ovim objektima i geografsko-topografskim povoljnostima za uspešnu odbranu, bile su to nedovoljne i slabe snage da izdrže sve jači pritisak novih i svežih sovjetskih jedinica.

Ocenivši da se na ovom sektoru nemačkog fronta ukazala pukotina i veoma tanak sloj neprijateljske odbrane i da mu ovaj pravac pruža najbolje perspektive za dalji razvoj snaga i realizaciju svojih planova, maršal Tolbuhin naređuje komandantu 57. sovjetske armije generalu Šarohinu da ovde uvede u boj svoj drugi ešelon armije — 6. gardijski korpus i 32. moiomehanizovanu brigadu. Bilo je to u datom trenutku najbolje

i najcelishodnije rešenje, ne samo zato što je to bio najkraći pravac koji je vodio do najvažnijeg privredno-ekonomskog i saobraćajnog središta ovog dela Mađarske — Pećuja, već i zato što se trupama 3. ukrajinskog fronta otvorila bolja perspektiva daljeg manevra na desnoj obali Dunava i što se brzim prodorom na ovom pravcu kompromitovalo celo južno krilo nove neprijateljske odbrambene linije, koja se oslanjala na Šiklošku gredu, na tzv. »Vilanj-položaje«.

Uveden u borbu 25. novembra ujutru, 6. gardijski korpus generala Kotova u čijem sastavu su se nalazili 10. i 20. gardijska streljačka divizija i mnogobrojna artiljerijska i minobacačka ojačanja armije i fronta, uspeva još istog dana da posle snažne artiljerijske pripreme probije tanki zastor delova 31. SS divizije i da već 26. novembra uveče izbije na liniju: Žido—Nađnjarad—Hercegteteš i da zauzme ova mesta. Ne oklevajući ni trenutka, sovjetsko komandovanje ubacuje u stvorenu brešu svoju pokretnu oklopno-motorizovanu rezervu — 32. motomehanizovanu brigadu, koja u sadejstvu sa 6. gardijskim korpusom nastavlja gonjenje razbijenog neprijatelja u pravcu Pećuja. U toku narednog dana — 26. novembra, ova jaka operativna i združena formacija zauzima važnu saobraćajnu raskrsnicu Nemeti—Bolj i uklinjava se u »Vilanj-položaje« kod Sederkenja.

Dogodilo se, dakle, ono što se moglo i očekivati, u šta nemačko komandovanje nije moglo da poveruje, uprkos upozorenju i neprekidnom požurivanju Štaba 68. nemačkog korpusa. Nova i dobro pripremljena nemačka odbrambena linija izmanevrisana je i probijena kod Sederkenja a da prethodno nije mogla biti ni branjena ni posednuta. Komandatu »Jugoistoka«, maršalu fon Vajksu, nije preostalo ništa drago već da se pravda zakašnjenjem snaga koje su se povlačile iz Grčke i 71. infanterijske divizije, koja se zbog prekida saobraćaja prebacila iz Italije »kap po kap« — kako se to zaključuje u nernačkom operativnom izveštaju:

> »... Mi uvek kasnimo za nekoliko dana. To je naša tragedija. .. Mi smo oko 4 nedelje u zakašnjenu...« (misli se na povlačenje Grupe armije »E« iz Grčke — prim. N. B.).[7)]

[71] Arhiv VII, NAV, NT 311, f. 191, str. 450.

Međutim, nisu samo maršal fon Vajks i njegovi potčinjeni generali Maksimilijan de Angelis, komandant 2. oklopne armije, i Helmut Felmi, komandant 68. armijskog korpusa, morali da se zamisle nad probojem njihovog fronta u Baranji. Došao je red i na njihovog suseda generala Frajsnera, komandanta Grupe armija »Jug«, koji se sve do sada »pravio Englez« na sve što se događa južno od Mohača i odbijao da pritekne u pomoć svojim susedima. Sada je i njemu bilo jasno da forsiranje Dunava kod »jednog malog i beznačajnog sela u Baranji« nema samo neki »periferni« značaj usmeren u jugoistočnom pravcu, već da može imati mnogo veće posledice, pa i po njegov deo fronta.

Izbijanje na Dravu i panika u Osijeku

Da bi sprečio utvrđivanje neprijatelja na liniji: Ivan Darda —Beli Manastir—Jagodnjak—Žuta bara komandant 51. vojvođanske divizije potpukovnik Sreta Savić Kolja naređuje štabovima Sedme i Osme vojvođanske brigade da bez zadržavanja produže napredovanje i proterivanje neprijatelja na suprotnu obalu Drave. Istovremeno naređuje i Štabu Dvanaeste vojvođanske brigade da se iz Bačkog Monoštora, gde se nalazila na odmoru i popuni, ponovo i što hitnije prebaci preko Dunava i prikupi u rejonu s. Zmajevac kao divizijska rezerva.

Ovakvo dejstvo naših jedinica bilo je usklađeno i uslovljeno daljim operacijama sovjetskih divizija, koje su posle ovladanja Belomanastirskom gredom energično produžile na zapad žureći se da iskoriste nastale pukotine, pometnju u neprijateljskim jedinicama i izmanevrišu tzv. Vilanj-položaje. Posle zauzimanja Belog Manastira i prodora kod Sederkenja, u pozadini 57. sovjetske armije u Baranji i na levoj obali Drave ukazivao se sve izduženiji i sve otkriveniji bok koji je trebalo obezbediti od eventualnih protivudara neprijatelja iz Jugoslavije. Usmeravanjem naših jedinica prema Dravi i njenim čvrstim posedanjem sve do ušća u Dunav, trebalo je osloboditi i sve levokrilne jedinice 75. sovjetskog korpusa, posebno njegovu 74. diviziju, koja je posle iscrpljujućih dvadesetodnevnih borbi preko nepreglednih i poplavljenih baruština

jugoistočne Baranje, tek kod Bilja i Kopačeva uspela da se dohvati puteva sa tvrdom podlogom.

Izvršavajući postavljeno naređenje, Sedma vojvođanska brigada u silovitom noćnom jurišu 28/29. novembra razbija tek uspostavljenu neprijateljsku odbranu na liniji Korenište —s. Kozarac i na severoistočnoj ivici šume Haljevo. Ne dozvoljavajući mu da se ponovo sredi i organizuje za odbranu, Brigada u toku narednog dana preduzima energično gonjenje i oslobađa sela: Jagodnjak, Čeminac, Novi Bezdan, Bolman i kod pustare Gakovac izbija na levu obalu Drave. Time je presečena i poslednja veza između delova 68. nemačkog korpusa koji se povlače na zapad i onih koji se nasipom uz levu obalu Drave povlače prema Osijeku. Pošto je oslobodio Baranjsko Petrovo Selo i Novo Nevesinjc, 2. bataljon Sedme brigade u toku narednog dana izbija do šume Torjanski rit i poseda levu obalu Drave sve do bivše mađarsko-jugoslovenske granice.

Ulevo od Sedme vojvođanske i južno od komunikacije Bilje—Darda—Švajcarnica napadala je Osma vojvođanska brigada. Njen zadatak je bio nešto složeniji jer je i neprijateljski otpor na ovom sektoru bio žilaviji. Pošto im je prosećna odstupnica na zapad, delovi 68. nemačkog korpusa, južno od komunikacije Darda—Beli Manastir i Darda—Jagodnjak, krenuli su nazad prema Osijeku i još neporušenim mostovima na Dravi. Da bi prihvatili ove delove, sačuvali mostove i time zadržali mogućnost za dublji operativni udar u bok i pozadinu 3. ukrajinskog fronta, Nemci na ovaj sektor ubacuju sveže delove tzv. Divizije »Štefan« (divizija za specijalnu upotrebu pod komandom generala Štefana). Tu se sa osloncem na zemljani nasip pored Drave, na mnogobrojne kanale i na poplavljene i pošumljene terene pokušava, na brzu ruku, organizovati nova odbrambena linija, koja u odnosu na Osijek poprima sve karakteristike mostobrana. Sa desne obale Drave i neposredno iz Osijeka mostobran je obezbeđen efikasnom vatrom artiljerije i minobacača. Prilazi mostobranu, komunikacije od Darde i Bilja, mostovi i prelazi preko kanala i brane onesposobljeni su za saobraćaj, dok su svi međuprostori i velike livadske površine zasejane minskim poljima. Za neposrednu odbranu mostova i kao glavne tačke otpora na mostobranu uređena su naseljena mesta — Tvrđavica i Podravlje, na levoj obali Drave. Posebno Tvrđavica ili tzv. Kišdarda u kojoj su za odbranu

iskorišćeni ostaci srednjovekovne tvrđave i neiseljeno nemačko stanovništvo neprijateljski raspoloženo prema našoj i sovjetskoj armiji.[74]

Brzi prodor Sedme vojvođanske brigade prema Gakovcu i Jagodnjaku iskoristili su 1. i 3. bataljon Osme vojvođanske brigade da »na leđima« neprijateljskih kolona u povlačenju probiju neprijateljsku odbranu na rukavcu Lanka i zauzmu deo posednutog dravskog nasipa od V. Bezdana do V. Pumpe (kota 88) i pustare Topolik. To je prisililo zaostale neprijateljske delove da preko poplavljenih terena (Žuta bara, Stevkina ada i Sanko) ubrzaju svoja povlačenja prema Tvrđavioi i Osijeku. Istovremeno su i ostali delovi Osme brigade, savlađujući blatnjavi i minirani teren južno od Darde, proterali neprijateljske zaštitnice preko kanala Barbara i Dugačkog jezera, i po izbijanju na dravski nasip od kote 88 do M. Pumpe i Ustava blokirale neprijateljski mostobran sa severa i zapada. Tako se pred kraj 29. novembra neprijateljski mostobran severno od Osijeka sveo na uski pošumljeni i poplavljeni pojas oko Tvrđavice i Podravlja, širine oko 6 i dubine do 3 km.

Najveći otpor neprijatelj je pružao duž putne komunikacije Kopačevo—Bilje—Osijek i sa nasipa železničke pruge Osijek—Darda. Tu su izvršena i najveća zaprečavanja, naročito minsko-eksplozivna. Na mnogobrojnim poprečnim kanalima, ivicama vrbaka i duž nasipa putnih komunikacija, kojima se u ovom poplavljenom blatištu jedino moglo kretati, uređeno je nekoliko prihvatnih i uzastopnih odbrambenih linija.

Da bi zaustavio opasan prodor 5. bataljona Osme brigade i delova 360. streljačkog puka 74. sovjetske divizije sa pravca Bilja i Kopačeva, neprijatelj je na ovaj pravac ubacio dva sveža policijska bataljona iz Divizije »Stefan«. U iznenadnom i žestokom protivnapadu, ovi bataljoni uspeli su da potisnu naše i sovjetske jedinice na severnu ivicu s. Bilje, gde su zaustavljene i u popodnevnim časovima 28. novembra, uz podršku sovjetske artiljerije konačno proterane na južnu ivicu rukavca Okruglica i Dugačkog jezera.

[74] Prema izjavi Dejana Ivačkovića, u ovom selu je otkrivena jedna ostavljena neprijateljska radio-stanica koja je slala podatke o rasporedu naših jedinica. Zbog toga je odmah po ulasku naših jedinica stanovništvo iseljeno u Bilje i druga sela udaljena od fronta.

Brzo nastupanje noći i saznanje da se pred njima nalaze sveže neprijateljske jedinice, koje dotle nisu učestvovale u borbama u Baranji, uticali su na komandanta 360. streljačkog puka potpukovnika Nikolaja Mihajloviča Novikova da ne preduzima dalje gonjenje i zaustavi svoje već iscrpljene bataljone na južnoj ivici Bilja. Za produžetak napada trebalo je sačekati da se iz rejona s. Vardarac i Kopačevo privuče pukovska i pridodata artiljerija..

Peti bataljon Osme vojvođanske brigade, nakon odbijanja neprijateljskog protivnapada, produžio je gonjenje neprijateljskih kolona koje su se povlačile zapadno od Bilja u pravcu nasipa železničke pruge i železničkog mostobrana na Dugačkom jezeru. Nailazeći na sve žešći otpor neprijateljskih zaštitnica i saznavši da je most miniran, komandant bataljona Aca Opajlević uputio je svoju desnokrilnu četu preko nasipa pruge u obilazak rukavca Dugačko jezero. Komandir ove čete dobio je zadatak da se pod okriljem noći, jedan kilometar jugozapadno od železničkog mosta, prebaci preko najužeg dela Dugačkog jezera, napadne neprijatelja s leđa i onemogući njegovim zaštitnicicama da poruše minirani most na pruzi Osijek—Darda. Neprijatelj kao da je očekivao ovaj manevar. Čim je osetio da naše jedinice nastoje da zaobiđu njegova krila, aktivirao je postavljene mine i povukao se na liniju Carske i Kovačke livade — trig, tačka 86. Dve strahovite eksplozije raznele su mostove i za kraće vreme presekle poslednje suve komunikacijske veze prema Osijeku.

> »... Sjeverno od Osijeka osujećen je pokušaj neprijatelja da kod Bilja 6. km. s.i. od Osijeka *zaobiđe osječki mostobran,* te su neprijateljske snage odbačene protivudarom. Selo Bilje nalazi se pod vatrom Staljinovih orgulja. Noću 28/29. XI posada mostobrana sjeverno od Osijeka *povukla se na uži mostobran, porušivši kolni i železnički most preko rukavca r. Drave,* 4 km. sjeverno od Osijeka...« (Misli se na mostove preko Okruglice i Dugačkog jezera — prim, i kurz. N. B.).

Ovakvo radikalno razaranje jedinih putnih komunikacija koje vode iz Jugoslavije i izvode u Baranju, pogotovu posle rušenja mostova na Dravi kod Osijeka i Donjeg Miholjca, koje je usledilo dan-dva kasnije, predstavlja još jednu potvrdu više da je neprijatelj u tom trenutku još najozbiljnije raču-

nao na mogućnost produženja naše ofanzive preko Drave. To, dalje, dokazuje da i njegov mostobran severno od Osijeka nije imao neki veći operativni značaj i perspektivu, jer u širem rejonu Osijeka neprijatelj još nije uspeo da privuče jače operativne rezerve za izvođenje nekog ozbiljnijeg protivudara u bok i pozadinu naših i sovjetskih trupa u Baranji.

Bio je to samo još jedan pokušaj da se zaustavi brzi prodor naših jedinica, dobije u vremenu i omogući izvlačenje razbijenih delova 68. nemačkog korpusa, odsečenih i nabačenih prema Osijeku. Mora se priznati da je neprijatelj taj cilj dobrim delom i postigao. Zbog porušenih mostova na Okruglici i Dugačkom jezeru izostala je efikasnija podrška naše artiljerije. Ona je mogla da dejstvuje samo sa južne ivice Bilja. Jedinice 360. streljačkog puka i Osme vojvođanske brigade bile su prisiljene da ponovo zagaze u ledenu vodu i blatnjave livade, koje su, uz to, bile načičkane minskim poljima. Duž dobro branjenih, miniranih i uskih putnih nasipa moglo se napadati samo manjim i duboko ešeloniranim delovima i kolonama. Za neko manevrisanje snagama na tom pravcu, za prenošenje težeg pešadijskog naoružanja bili su potrebni čamci, a za pravljenje prolaza kroz minska polja iskusni mineri i odgovarajuća tehnička sredstva. Sve to objašnjava zašto se nije odmah pristupilo likvidaciji neprijateljskog mostobrana i zašto je izostao bar pokušaj da se »na leđima neprijatelja« zauzmu mostovi na Dravi, pa i sam Osijek, čija je posada u tom trenutku bila zahvaćena panikom i najmanje spremna za borbu.

U trenutku izbijanja Osme vojvođanske brigade na Dravu i na severne prilaze Osijeka, zavladala je u ovom najvećem slavonskom gradu prava pometnja. O tome saznajemo iz više zaplenjenih neprijateljskih dokumenata. Tako se u izveštaju Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost NDH od 30. novembra 1944. može pročitati:

> »... Nemački zapovednik posade dopukovnik Gebauer htio je napustiti sa vojskom Osijek, ali su ga sprečili veliki župan i general Stefan. Zbog ovakog položaja dao sam plašljivim službenicima dopust od 10 dana da se za vreme krize na frontu kod Osijeka sklone i ne prave paniku... Osijek će Nijemci pokušati braniti.. „«[75]

[75] AVII, k. 153/1, reg. br. 54/4—1.

Predviđajući da bi moglo doći do ovakvog razvoja situacije, Ustaško zapovedništvo u Osijeku još 13. novembra, dakle, samo nekoliko dana posle forsiranja Dunava, izdalo je saopštenje svim svojim javnim i službenim organima, kao i privrednim preduzećima u Osijeku, da se pripremi evakuacija i onesposobe za dalji rad sva industrijska preduzeća. Po ovoj naredbi je postupljeno, pa se time objašnjava i miniranje aerodroma, preseljenje vojnopozadinskih ustanova u Slavonski Brod, miniranje mostova na Dravi i ostale pripreme za evakuaciju i napuštanje Osijeka.[76]

Da su Nemci, pre svega Komanda »Jugoistoka« i njoj potčinjena komanda 2. oklopne armije, u to vreme ozbiljno razmišljali o napuštanju Osijeka, pa čak i o pomeranju Sremskog fronta na istočne padine slavonskih planina, može se lako utvrditi iz operativne dokumentacije ovih komandi.

Komandant »Jugoistoka« maršal fon Vajks je u tom smislu uputio i poseban memorandum Hitleru preko generai-pukovnika Jodla i Vrhovne komande oružanih snaga (OKW), u kojem iznosi svoje procene i predlaže pomeranje Sremskog fronta, odnosno 34. armijskog korpusa unazad, jer u protivnom preti opasnost od udara u bok i pozadinu njegovim snagama sa severa.[77] General Jold zadržao je memorandum maršala fon Vajksa sve do 28. novembra i sačekao dalji razvoj situacije u Baranji. Tada je već postalo izvesno da Rusi svoj glavni udar usmeravaju na zapad i severozapad. Umesto da podrži maršala fon Vajksa i njegov memorandum, Jodl mu je preko generala Vintera uputio svoj odgovor u kojem stoji da bi »Komanda Jugoistoka' trebalo pre svega da dosledno izvrši svoj dosadašnji zadatak i da sve prispele i raspoložive snage iz Grupe armije ‚E' pod komandom generala Lera, što pre prebaci na sever Komandi 2. oklopne armije«.[78]

0 tome kako je došlo do neslaganja i različite procene situacije i daljih događaja, šta je na to uticalo i ko je bio u

[76] Isto, k. 140, reg. br. 1/13—1.
[77] Memorandum maršala fon Vajksa pominje se i u Operat. dnevniku Komande »Jugoistok« pod op. br. 0/0/44 od 25. 11. 1944.
[78] AVII, NAV, NT. 311, f. 191, str. 453, 459 i 476—478.

pravu, biće reči u daljem tekstu knjige. Ostaje činjenica da su u trenutku izbijanja Osme vojvođanske brigade na severne prilaze Osijeku nemačko komandovanje u Baranji, od nonosno Komanda 2. oklopne armije i pre svega komanda »Jugoistoka« i njen komandant maršal fon Vajks ozbiljno pomišljali na potrebu i kao trenutno najcelishodnije rešenje »pomeranje unazad« svojih isturenih snaga u Sremu a samim tim i na evakuaciju Osijeka. Samo u tom rešenju je maršal fon Vajks video mogućnost da obezbedi svoj sve izduženiji i otvoreni bok na Dunavu i Dravi u Slučaju »da Rusi krenu preko Drave«. Razlozi su sledeći: trupe generala Lera, zapletene u teškim borbama sa NOVJ, još su bile podaleko od Srema i Baranje; snage 34. armijskog korpusa u Sremu bile su nedovoljne da se suprotstave jednoj ozbiljnijoj našoj i sovjetskoj ofanzivi; 68. armijski korpus u Baranji nalazio se u raspadanju; novi prodor Rusa preko Mohača ugrozio je neposredno Budimpeštu a samim tim i levog suseda — Grupu armija »Jug«. Situacija je izgledala bezizlazna, a pomoć niotkuda. Međutim, Vrhovna komanda nemačkih oružanih snaga mislila je drugačije.

Zadržali smo se na ovim pitanjima da bismo ukazali i na jedan dotle gotovo neviđeni fenomen. Prvi put u toku NOR-a srećemo situaciju da nemački gospodari imaju manje volje za borbu od svojih domaćih slugu i satrapa. Dok nemački garnizon, zahvaćen panikom koju na njega prenose razbijeni ostaci nemačkog korpusa, ruši za sobom sve mostove, minira aerodrom, vojne objekte i priprema se za evakuaciju Osijeka, ustaše vade mine, preuzimaju odbranu mostobrana (Divizija »Stefan« takođe je regrutovana iz Hrvatske) i spremaju se da rane Osijek. Takva situacija se produžila i u prvim danima decembra, sve do pristizanja u Srem prvih ešelona Lerove grupacije iz istočne Bosne. To će povratiti poverenje Komande »Jugoistoka« u mogućnost održanja Sremskog fronta i uspostaviti narušenu operativnu ravnotežu na ovom prostoru. O sukobu i neslaganju Nemaca i ustaša oko odbrane ili evakuacije Osijeka iz tih dana postoji dosta podataka. Navodimo deo jednog izveštaja našeg poverenika iz Osijeka, koji je 9. XII 1944. upućen Obaveštajnom centru Osiječkog partizanskog NOP odreda:

»... Jučer oko 6 sati ujutro, 8. XII 44. god. pokušali su *Nauci minirati oba kolodvora u gradu Osijeku, što su ustaše u zadnji čas sprečili* i u toku dana uspeli gotovo sve mine povaditi. Došlo je do više incidenata između ustaša i Nemaca u gradu. Ustaše su oduzimali Nemcima kola koja su oni zaplenili od seljaka tako da je došlo do puškarenja i prouzrokovalo žrtava...

Na dan 8. XII 44. g. pukovnik Štir (komandant Ustaške bojne u Osijeku — prim. N. B.) dao je svojim ljudima odvesti uređaje radio-stanice na nepoznato mesto, *navodno da bi je sačuvali od Nemaca...*

Saznajem iz izvora generala Gustovića da se sa svojim štabom *iz Vinkovaca preselio u Novu Gradišku...«*

Treba imati u vidu da je ovaj izveštaj pisan u trenutku kada su Lerove prethodnice već pristizale u Srem, kada je Komanda Grupe armije »E« već preuzela Sremski front i kada je na njemu bila u punom zamahu ofanziva 1. proleterskog i 68. nemačkog korpusa. Ako su Nemci i tada još pomišljali na mogućnost »pomeranja unazad«, a ustaše izmeštale svoje štabove čak u Novu Gradišku, može se pretpostaviti kakva situacija je bila u Osijeiku, desetak dana ranije i u trenutku izbijanja naših jedinica na Dravu. Nije teško zaključiti da je ispušten najpovoljniji trenutak, ne smo da se »na leđima razbijenog neprijatelja« likvidira ostavljeni mostobran, zauzmu mostovi na Dravi pa i sam Osijek, već d da se izvrši jedan dublji operativni zahvat u neposrednu pozadinu Sremskog fronta u susret 1. proleterskom i 6. slavonskom korpusu, čije su jedinice takođe bile usmerene u tom pravcu d sa istim ciljem.

Za takav operativni udar mogla se iskoristiti ne samo 51. vojvođanska divizija, nego i ceo 12. vojvođanski korpus sa oko 26.000 boraca, šesnaesta divizija ovog korpusa već se nalazila u rejonu Apatina, u neposrednoj blizini Osijeka i odmah iza 51. divizije NOVJ, a 36. divizija u jugozapadnoj Bačkoj i na levoj obali Dunava. Oslabljeni nemački 34. korpus, rastegnut na frontu širokom oko 130 km, lišen pomoći Lerove grupacije, sasvim sigurno ne bi izdržao takav udar, a »Sremski front« bi se verovatno pretvorio u »Slavonski« ili »Drinsko-savski«...

Umesto takvog rešenja i shodno našim savezničkim obavezama, 12. vojvođanski korpus je upućen kroz južnu Mađarsku radi oslobođenja divizije 57. sovjetske armije i obezbe-

đenja levog krila trupa 3. ukrajinskog fronta na Dravi i Dunavu od Bačke Palanke pa sve do Barča. Na tako širokom frontu dejstvo divizija 12. korpusa moglo je da ima samo odbrambeni a povremeno i demonstrativni karakter u odnosu na Sremski front..No, pošto ova razmišljanja spadaju u nagađanja »šta bi bilo kad bi bilo!« — vratimo se ponovo na ono šta se i kako se dogodilo:

Umesto da pregrupiše svoje bataljone koji su podišli mostobranu i preduzme opšti napad da bi ga likvidirao, Štab Osme vojvođanske brigade naređuje svom 3. i 4. bataljonu, koji su ostali u kontaktu sa neprijateljem, da se utvrde na dostignutom položaju i da »blokiraju Osijek (odnosno mostobran severno od Osijeka — prim. N. B.) i ne dozvole neprijatelju da pređe Dravu na odseku Topolik pustara—učešće Drave u Dunav«.[80] Drugim rečima, Osma brigada, koja je u tom trenutku dostigla najpovoljniji položaj u odnosu na Osijek, ostala je naredna dva dana u pasivom iščekivanju daljeg raspleta događaja.

Likvidacija neprijateljskog mostobrana severno od Osijeka

Teško je objasniti zbog čega su izgubljena ova dva dragocena dana, jer nema autentičnih podataka kojim bismo objasnili takav postupak. U zvaničnoj dokumentaciji nema takođe podataka da je Štab 51. divizije izričito zahtevao od štaba Osme brigade da što pre likvidira mostobran, spreči rušenje dravskih mostova i pokuša da prodre u Osijek. Takav zadatak nije dobio ni levokrilni — 360. streljački puk od štaba svoje divizije i Štaba 75. sovjetskog korpusa. Dobija se utisak da se pažnja našeg rukovodstva zaustavila na Dravi, a sovjetskog bila

" Obezbeđenje levog krila 3. ukrajinskog fronta početkom januara 1945. preuzela je 1. bugarska armija. Dvanaesti korpus NOVJ tada je prešao Dravu i zajedno sa 6. i 10. korpusom obrazovao tzv. virovitički mostobran, ali to je bila već daleko teža i drugačija situacija.

[80] Arhiv VII, k. 1395, reg. br. 84—1/2.

sva usmerena prema zapadu i južnoj Mađarskoj. To se može zaključiti i iz postupka komandanta 360. puka pukovnika Novikova. Posle odbijanja neprijateljskog protivnapada kod Bilja i osetnog suženja neprijateljskog mostobrana severno od Osijeka, on se zadovoljio time da za blokadu mostobrana i sadejstvo Osmoj brigadi u njegovoj likvidaciji ostavi samo svoj 3. bataljon i dve baterije topova. Sa glavninom puka on je požurio u sastav svoje divizije, koja je brzo prodirala na zapad. Doduše, i pravac od Bilja, odakle je napadao 3. bataljon ovog puka, kako smo već napred konstatovali, bio je izuzetno nepovoljan, naročito posle rušenja putnog i železničkog mosta na Dugačkom jezeru i Okruglici. Taj pravac se mogao izmanevrisati jedino obilaskom Dugačkog jezera, što je ubrzo i učinjeno. Komandantu Osme vojvođanske brigade Milanu Korici Kovaču nije preostalo ništa drugo nego da se sam snalazi u ovoj situaciji i da dosledno sprovede svoj deo zadatka — »posedanje leve obale Drave« — što je uključivalo i likvidaciju ostavljenog mostobrana kod Osijeka.

Želeći da iskoristi prisustvo preostalog bataljona 360. streljačkog puka i njemu pridate sovjetske artiljerije sa ciljem vezivanja neprijateljskih snaga na severnoj ivici mostobrana i ocenivši da mu severozapadni pravac nudi najpovoljnije uslove za proterivanje neprijatelja sa leve obale Drave, komandant Osme vojvođanske brigade izdao je 30. novembra zapovest za napad.[81]

Osnovna ideja komandanta Brigade bila je veoma smela i jednostavna. Dok su ostale jedinice i 3. bataljon sovjetskog puka vršili pritisak na spoljnu ivicu mostobrana, 3. bataljon brigade dobio je zadatak da se neopaženo i pod okriljem noći probije u priobalni šumski pojas i bočnim obuhvatnim manevrom napadne neposredno na Tvrđavicu, koja je predstavljala okosnicu i glavnu uporišnu tačku mostobrana.

Komandant 3. bataljona Duka ćirić Levak, iskusni fruškogorski partizan, radostan je što je baš njemu ukazano takvo poverenje, učinio je sve da ga u potpunosti i opravda. Pošto je sa svojim komandirima dobro proučio zadatak i prikupio potrebne informacije o rasporedu neprijatelja i mogućim pravcima kretanja, on je sa okolnih salaša i pustare Topolik obez-

[81] Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 18—1.

bedio otresite vodiče za sve svoje čete i vodove. Ostatak dana iskorišćen je da se pripreme vojnici, održe skojevski i partijski sastanci. Đukino dobro poznavanje noćnih dejstava, kretanja i borbi u šumi, upad na naseljeno mesto došli su ovoga puta do punog izražaja. Od svakog borca tražio je maksimum napor i striktno pridržavanje maskirne i marševske discipline.

Iznenadni udar bataljonskih minobacača i f'ingiranje napada manjih odeljenja na utvrđeni dravski nasip omogućio je Duki da neopaženo prebaci bataljon kroz međuprostore neprijateljske odbrambene linije u rejonu kote 88. U najvećoj tišini, zaobilazeći minarane prošeke, poprečni nasip i polukružnu baru, bataljon se oko ponoći našao u šumi Veliko polje. Odatle je razvijen u četne i vodne kolone produžio nastupni marš i oko 3 časa ujutro izbio na istočnu ivicu šuma Prutnjak i šumica. Tu je zauzeo polazni položaj za napad na Tvrđavicu.

Preći za samo 7 časova noćnog marša u takvim uslovima oko 8 kilometara ovog dobro branjenog, miniranog i poplavljenog šumskog terena predstavljalo je pravi podvig. Po nailasku na potes Carske livade, levokrilna četa, ojačana teškim mitraljezima iz prateće čete, zaobišla je Tvrđavicu sa severa i postavila se na kanal i nasip na spoljnoj ivici naselja južno i jugoistočno od Carskih livada i šume Vajar to. Uloga ove čete bila je dvostruka i odlučujuća za ishod cele akcije. Obezbeđujući napad na Tvrđavicu sa severa, sa spoljne ivice mostobrana, ona je istovremeno čvrsto blokirala utvrđeno naselje i onemogućila njegovoj posadi da se izvlači prema šumi i spoji sa ostalim snagama neprijatelja koje su branile mostobran.

Saznavši da su oko mosta na seoskom putu prema Carskim livadama i seoskom groblju postavljena minska polja za koja se dotle nije znalo, komesar prateće čete Svet'islav Timotijević Džek, koji je dobio zadatak da posedne ovaj pravac sa dva mitraljeska odeljenja, brzo se snašao. Sa obližnjeg salaša poterao je ispred čete stado ovaca. To je sačuvalo živote njegovih boraca, ali su eksplozije nagaznih mina desetak minuta pre određenog vremena uznemirile posadu Tvrđavice. Komandant bataljona, kao da je samo to i čekao. Ispalivši crvenu raketu, pokrenuo je bataljon u juriš.

Kao grom iz vedra neba prolomila se urnebesna noćna vatra za borbu raspoloženog Đukinog bataljona. Njegova izne-

nadna pojava u centru neprijateljskog mostobrana i siloviti noćni juriš koji je zatim usledio napravili su pravu pometnju u neprijateljskom uporištu. Ne dolazeći sebi od noćašnjeg bančenja i orgijanja po švapskim kućima, bunovni i ošamućeni ustaše i gestapovci istrčali su na ulice, bez kapa i odeće, pravo pred cevi naših mitraljeza. Za njima su izlazili Folksdojčeri sa visoko uzdignutim rukama, nudeći našim borcima svoje oružje iz kojeg nisu stigli da ispale ni jedan metak. Najgore su prošli oni koji su pošli prema mostu na severnom izlazu sela u želji da se probiju i priključe svojoj spojnoj odbrani na dravskom nasipu i šumi Vajar to. Tu su ih sačekivali Đorđe Pantel'ić Spahija, komandir mitraljeskog odeljenja, i neustrašivi komesar čete Svetislav Timotiijević Džek sa svojim dobro postavljenim mitraljezima. Probili su se samo oni koji su se pod okriljem noći dokopali vrbaka pored Drave i uputili ka dravskim mostovima. U ranim jutarnjim časovima selo je bilo očišćeno od zaostalih neprijateljskih vojnika. Treći bataljon je imao samo jednog poginulog i nekoliko ranjenih boraca. Neosporni uspeh 3. bataljona predstavlja veoma poučan primer kako se i u najtežim uslovima frontalnog ratovanja mogu korisno primeniti bogata iskustva našeg NOR-a.

Ne gubeći ni časa, komandant bataljona uputio je jednu četu na istok prema komunikaciji Bilje—Osijek da goni razbijene delove neprijateljske posade. Jednu je vratio levom obalom Drave da očisti priobalni šumski pojas i poprečni nasip od zaostalih neprijateljskih delova. Ostatak bataljona i prateću četu usmerio je na sever prema dravskom nasipu i spoljnoj ivioi mostobrana. Cilj mu je bio da idući u susret 3. bataljonu 360. streljačkog puka i 4. bataljonu Osme vojvođanske brigade, koji su napadali sa severa, olakša njihov proboj preko dravskog nasipa i time doprinose konačnom likvidiranju mostobrana. Neprijatelj nije izdržao ovaj dvostrani i dobro osmišljeni udar naših jedinica. Saznavši da su se u njegovu zaleđinu infiltrirale jače partizanske snage i da je likvidirano njegovo uporište u Tvrđavici, neprijatelj je preduzeo povlačenje na ćelom mostobranu. Ovo povlačenje ubrzo se pretvorilo u pravu bežaniju. Tome je doprineo i jedan vod 2. čete 3. bataljona, podržan minobacačkom vatrom prateće čete. Vodom je komandovao zamenik komandira ove čete Cveja Opačić, koji je napredujući ivicom šume Veliko polje i potesa Carske

livade izvršio silovito udar u leđa neprijateljskih snaga na dravskom nasipu.

Pošto se probio preko dravskog nasipa na delu između šumarske kuće Veliko polje i Ustave, 4. bataljon je preduzeo energično gonjenje neprijatelja preko poplavljenih i miniranih terena u istočnom delu Carskih livada u šumi Vajar to. Tom prilikom posebno se istakla četa kojom je komandovao Steva Slovenac zvani Gestapovac. Saznavši da je ovde teren prosto zasejan minskim poljima, Steva je požurivao svoje borce da održe što tešnji kontakt sa neprijateljskim zaštitnicama i prateći ih u stopu iskoriste samo njima poznate prolaze kroz gusta minska polja. Jurišajući na čelu svoje čete, Steva je već na izlazu iz šume naišao na jaku zasednu vatru neprijateljskih mitraljeza i minobacača. Dok je sa brisanog prostora izvlačila svog hrabrog i teško ranjenog komandira, poginula je bolničarka Julkica. Ranjeno je još nekoliko boraca i referent saniteta Radoslava Stojanović čerčil.

Brzi prodor Stevine čete sa severa i delova 3. bataljona od Tvrđavice naterao je neprijatelja na još brže povlačenje preko Drave. U popodnevnim časovima njegov mostobran sveo se na najuži prostor oko srednjovekovne tvrđave na zapadnoj i naselja Podravlje na istočnoj strani od raskrsnice i komunikacije Osijek—Bilje. Dalje napredovanje naših jedinica zaustavljeno je ubitačnom i koncetričnom vatrom neprijateljske artiljerije i minobacača iz Osijeka i sa desne obale Drave. Sa južne ivice Bilja odgovorila im je vatra sovjetskih baterija, a sa položaja kod groblja zapadno od ovog mesta vatra artiljerijskog diviziona Osme vojvođanske brigade. Veoma efikasnu vatru otvorili su i neprijateljski teški i protivavionski mitraljezi sa Gradske tvrđave i nadvišavajuće kote 94 na desnoj obali Drave. Oni su prosto prikovali borce 3. bataljona pod severnu ivicu dravskog nasipa i zidine srednjovekovnog grada na suprotnoj obali. Sve do predvečerja potrajao je ovaj žestoki vatreni dvoboj preko glava boraca Osme vojvođanske brigade. Za živo čudo, naši gubici bili su gotovo neznatni. Ranjeno je nekoliko boraca a poginuo je i neustrašivi kurir Miloš Rakić iz Araca. Iako teško ranjen, on je preko brisanog prostora uspeo da prenese svoj poslednji borbeni izveštaj sa bojišta.

U prvi sumrak, primetivši da se neprijatelj priprema za izvlačenje preko Drave, komandant 3. bataljona naredio je napad na Podravlje. Sa severa su se pridužili delovi 4. bataljona. U poletnom jurišu naših boraca neprijatelj je bio prisiljen na brzo povlačenje preko Drave. Goneći njegove zaštitnice, desnokrilna čela 3. bataljona pošla su za njima preko mostova. Zaustavila ih je jaka mitraljeska vatra sa desne obale Drave i naredba komandanta bataljona. Komandant 3. bataljona, ni komandant Osme vojvođanske brigade, nisu tada imali zadatak da prelaze Dravu, već samo da posednu njenu levu obalu. Još iste noći neprijatelj je porušio mostove. Time je ispuštena poslednja prilika da se »na leđima neprijatelja«, uz daleko manje gubitke u trenutku kada su se u osječkom garnizonu osećali haos i panika, zauzme ovaj grad i obrazuje naš mostobran na desnoj obali Drave. Posledice ovog »propusta« osetiće se već koji dan kasnije. Osetiće ih na sopstvenoj koži ti isti borci Osme vojvođanske brigade u pokušaju da forsiraju Dravu kod Osijeka i Bijelog Brda. Još teže gubitke pretrpeće Sedma vojvođanska brigada prilikom forsiranja Drave kod Belišća i u pokušaju da zaobiđe Osijek sa zapada...

Po izbijanju na Dravu, 51. divizija dobila je zadatak da posedne njenu levu obalu i time obezbedi levi bok sovjetskih jedinica, koje su nezadrživo napredovale dalje prema Nađkanjiiži i Blatnom jezeru. Posedajući levu obalu Drave od jugoslovensko-mađarske granice do njenog ušća u Dunav, naša Divizija je, u stvari, preuzela dotadašnji zadatak 74. streljačke divizije i omogućila joj da uđe u sastav svoga korpusa, koji je produžio napred. Sličnu ulogu je kasnije u daljem napredovanju kroz Mađarsku dobila i 16. vojvođanska divizija, srneniviši 236. sovjetsku diviziju. U jednoj takvoj operaciji i situaciji, koja se brzo menja i razvija, u situaciji kad iznenadni udar u bok jedinica koje dalje nastupaju može dovesti u pitanje i celu operaciju, svaki rizik i dejstvo sa neizvesnim rezultatom mogu izazvati nesagledive posledice. Drugačije bi se, verovatno, moglo danas diskutovati o tom »oklevanju« naših jedinica da pređe Dravu da je i sovjetski operativni cilj i nastupajući klin završavao negde u Jugoslaviji i na jugoistočnom ratištu.

Po izbijanju na levu obalu Drave, 29. novembra, jedinice 51. vojvođanske udarne divizije izvršile su 1. decembra smenu preostalih delova 75. sovjetskog korpusa i preuzele obezbeđenje levog boka 3. ukrajinskog fronta od ušća Drave do sela Torjanci, gde se nalazila bivša jugoslovensko-mađarska granica. Saglasno direktivi Vrhovnog štaba NOVJ i Glavnog štaba Vojvodine, pored obezbeđenja boka i pozadine 57. sovjetske armije, naše jedinice su dobile zadatak da podrže dejstva 6. i 10. korpusa NOVJ u pozadini nemačkog fronta u Sremu i na Dravi. Brigade 51. divizije zauzele su sledeći raspored: Osma vojvođanska brigada posela je desnu obalu Drave, od njenog ušća do pustare Topolik. Dvanaesta brigada, koja se dotle nalazila u severnoj Baranji radi organizovanja narodne vlasti, preuzela je sektor fronta od pustare Topolik do Velikog Bezdana. Sedma brigada je preuzela odbranu zapadnog sektora fronta od Velikog Bezdana do jugoslovensko-mađarske granice.

Uporedo sa intenzivnim utvrđivanjem položaja na levoj obali Drave, naše jedinice imale su zadatak da neprekidno izviđaju i osmatraju drugu obalu i da, po mogućnosti, uspostave vezu sa jedinicama 6. slavonskog korpusa u Podravini. Izviđanja su pokazala da je u borbenom poretku neprijatelja bilo još dosta neposednutog prostora koji je on kontrolisao patrolama iz naseljenih mesta. Nekoliko takvih »međuprostora« nalazilo se istočno i zapadno od Osijeka, kod Bijelog Brda i Bistrinaca. Prebegli i demoralisani nemački i kvislinški delovi iz Baranje stvarali su pometnju u neprjateljskim garnizonima na desnoj obali Drave. Povremena vatra naših minobacača, koja je tukla vojne objekte u Osijeku i utvrđene tačke otpora na drugoj obali, povećavala je uznemirenost civilnog stanovništva i neprijatelja.

Za iscrpljene jedinice 51. divizije kraći predah nakon oslobođenja Baranje došao je u pravi čas. Trebalo je što pre popuniti jedinice ljudstvom i materijalom, utvrditi gubitke i otkloniti posledice teških dvadesetodnevnih borbi. U svim jedinicama održavani su vojni i partijski sastanci, analizirani

nedostaci, uspesi, iskustva. Novoprimljeni borci, koji su u neke jedinice stizali još u toku bitke, pohađali su intenzivnu vojnu-političku obuku. Brigade su brzo poprimale raniji izgled, ali obogaćene još jednim velikim ratnim iskustvom. Na dan 1. decembra, i pored osetnih gubitaka. Osma vojvođanska brigada je imala 2.681 borca. Ostale brigade su takođe popunjene do svoje formacije. U međuvremenu je u Baranju stigla i novoformirana Četrnaesta vojvođanska (slovačka) brigada i Artiljerijska brigada 51. divizije. Divizija je sada imala četiri pešadijske i jednu artiljerijsku brigadu, sa više od 10.000 boraca. Ovako popunjena i kompletirana novim sovjetskim naoružanjem, mogla je preuzeti odbranu dela fronta na levoj obali Drave u širini od oko 60 km.

Pobcda plaćena velikim zajedničkim žrtvama

Na gubicima u ovoj neosporno velikoj zajedničkoj pobedi naših i sovjetskih jedinica u drugom svetskom ratu moramo se posebno zadržati. Mnogo godina posle rata, posebno kada je reč o gubicima naših jedinica, u našoj istoriografiji iznose se gubici dati u Operacijskom dnevniku 51. NOU divizije, objavljeni u *Zborniku dokumenata i podataka o NOR-u* (tom 1, knj. 10, 683). Prema tom izvoru, 51. vojvođanska divizija imala je u batinskoj operaciji svega 271 poginulog, 227 nestalih i 850 ranjenih boraca i rukovodilaca. Te izvore su nekritički prihvatili i neki vojvođanski istoričari, među kojima i tadašnji komandant 51. divizije general-potpukovnik Sreta Savić Kolja u svojoj monografiji o 51. diviziji (VIZ Beograd, 1974, 48).

Svoju rezervu prema ovim podacima izrazili su pre svega učesnici koji su preživeli pakao batinske bitke, među njima i autor ove publikacije. Uloživši veliki višegodišnji napor, on je već u prvom izdanju svoje knjige *Batinska bitka* identifikovao 648 imena poginulih i nestalih boraca 51. vojvođanske divizije. U međuvremenu su objavljene monografije Sedme i Dvanaeste vojvođanske brigade, a završen je rad i na hronici Osme vojvođanske brigade, u kojima su navedeni podaci za 856 poginulih i nestalih u Batinskoj operaciji iz sve tri brigade 51. vojvođanske divizije. Ta cifra, iako je skoro dvostruko veća od prvobitne i one iz Operacijskog dnevnika 51. NOU

divizije, na žalost i po mom dubokom uverenju, još nije konačna. Tako, na primer, još nisu identifikovana imena poginulih boraca sahranjeni u zajedničkim grobnicama na groblju u Somborn (oko 140 naših i 150 sovjetskih). Isto tako nisu temeljno istražene arhive tadašnjih mnogobrojnih bolnica po Vojvodini i utvrđena imena svih boraca 51. divizije koji su umrli od posledica rana zadobijenih u ovoj operaciji i si. Sve to upućuje nas na opravdanu pretpostavku da su u batinskoj operaciji naše jedinice imale oko 1.000 a sovjetske blizu 1.500 poginulih i nestalih boraca i da o tom pitanju treba nastaviti dalja istraživanja. Toga zadatka u poslednje vreme prihvatio se i Muzej batinske bitke pri Gradskom muzeju u Somborn.

Slična je situacija .i sa podatkom o 850 ranjenih boraca navedenim u Operativnom dnevniku štaba 51. NOU divizije. Već sama činjenica da je njihov broj manji od broja poginulih i nestalih daje nam osnova za sumnju u tačnost i ovog podatka. Ratna iskustva i sve vojne pretpostavke i aproksimacije kreću se od 2—3 ranjena na jednog poginulog. Kod ovako složenih i teških operacija u frontalnim uslovima ratovanja te proporcije su i veće. Ovde, mimo svake logike, imamo obratnu situaciju! Uvidom u spiskove ranjenih koji su vođeni za svaku brigadu i koji se čuvaju u Vojnoistorijskom arhivu, utvrdili smo da broj ranjenih u jedinicama 51. divizije iznosi oko 1.200 boraca. Međutim, u ove spiskove nisu zavođeni i oboleli i kontuzovani borci. A ovakvih je bilo podosta, naročito u Osmoj vojvođanskoj brigadi, koji su posle višednevnog ležanja u vodi i na mrazu oboleli od teških prehlada, upale pluća i si. Posle neviđene vatrene kanonade za Dan sovjetske artiljerije, najmanje stotinak boraca Sedme vojvođanske brigade ostalo je sa teškim oštećenjem sluha i razbijenim bubnim opnama. Poneti borbenim žarom, mnogi ovi mladi ljudi ostali su u stroju do kraja bitke.

Tih dana je postalo skoro pravilo da mladi borci, posebno skojevci, lakši .ranjenici, posle prijema prve pomoći i zaustavljanja krvavljenja, nastavljaju borbu i kategorički odbijaju da pođu u sanitet. Na sve strane su se mogli videti borci sa zavojima oko glave, poput čalme, ili sa zavojom na jednoj ruci a puškom u drugoj kako jurišaju. Na to su ih podsticali i rukovodioci, koji su poput Mite Dudića, komandanta 5. ba-

taljona Dvanaeste vojvođanske brigade, ili Đure Ramasa, komandanta 2. bataljona Sedme vojvođanske, ,i njegovog zamenika komesara Bore Vezilića iako teško ranjeni ostajali da i dalje ikomanduju svojim jedinicama. Međutim, svi ti borci koji su cedeći iz sebe poslednje atome snage odbijali da izađu iz stroja i time ostali nezavedeni u spiskove ranjenih, imali su kasnije teških posledica. Prehlade i upale pluća su se po pravilu pretvarale u TBC oboljenja, za koja u to vreme još nije bilo tako efikasnih lekova, a neblagovremeno obrađena rana obično je završavala tzv. gas-gangernom. Svi oni ili većina njih neki dan kasnije morali su napustiti jedinicu i preći u kategoriju »izbačenih iz stroja«. To se, svakako, mora uračunati u cenu naših pobeda kod Batine.

Imajući sve to u vidu, i najnovija istraživanja do kojih smo došli, može se slobodno tvrditi da je 51. vojvođanska divizija imala u batinskoj operaciji oko 2.500 boraca izbačenih iz stroja. To po svim kriterijumima i prema tadašnjem brojnom stanju Divizije spada u kategoriju »teških gubitaka«, jer je predstavljalo 1/3 njenog borbenog sastava. Nedostatak verodostojnih i autentičnih podataka za sovjetske jedinice, posebno o broju ranjenih, ne dozvoljava nam da takav zaključak izvučemo i za njihove jedinice. Spisak od 1.237 vojnika Sovjetske armije poginulih u ovoj operaciji, do kojeg se došlo iz proverenih sovjetskih izvora, govori nam dovoljno i nije mu potreban nikakav drugi komentar.

Odgovor na pitanje odakle tolika razlika u pogledu naših gubitaka datih u jednom primarnom izvoru i utvrđenog činjeničnog stanja, leži pre svega u nekritičkom prilazu pri korišćenju toga izvora. U konkretnom slučaju treba imati u vidu da je to bila vanredna situacija. Štab Divizije, formiran desetak dana pre bitke, nalazio se još u formiranju i u Somboru, udaljen dvadesetak kilometara od mesta događaja. Komandant Divizije, njegov zamenik i načelnik Štaba nalazili su se na isturenom komandnom mestu i na levoj obali Dunava kod Bezdana. Štabovi brigada sa svojim jedinicama nalazili su se na desnoj obali Dunava zapleteni u teškim višednevnim borbama i nisu bili u stanju da šalju redovne dnevne izveštaje koji su u normalnim uslovima služili kao podloga za uredno vođenje Operacijskog dnevnika Divizije. Njihovo komuniciranje tih dana svodilo se na kraće, najčešće usmene izveštaje

komandantu divizije i njegovim najbližim saradnicima koji su povremeno prelazili na desnu obalu Dunava.

Prve celovitije izveštaje o toku borbe i obostranim gubicima uputili su štabovi Dvanaeste i Sedme brigade tek 24. novembra, dakle u trenutku kada su se Sedma i Osma brigada nalazile tek na prilazima Kneževih Vinograda i uoči predstojeće bitke za ovo mesto iz koje je, na primer, Sedma vojvođanska brigada izašla sa gotovo desetkovanim 1. bataljonom. Otud gubici Sedme brigade u krvavim borbama za Kneževe Vinograde i do izbijanja na Dravu nisu sasvim prirodno, ni mogli da budu obuhvaćeni u njenom izveštaju od 24. novembra.

Za Osmu vojvođansku brigadu nije utvrđeno da je Štabu Divizije uputila bilo kakav sumarni izveštaj čak ni posle toga datuma. Podaci o njenim gubicima kod Kazuka i Luga i kasnije do izbijanja na levu obalu Drave unošeni su u Operacijski dnevnik Divizije na osnovu povremenih i neproverenih dnevnih izveštaja upućenih iz onog dela štaba brigade koji se sve do tog datuma nalazio na levoj obali Dunava. Otud se jedino za izveštaj štaba Dvanaeste brigade može tvrditi da je bio najpotpuniji, jer se za tu brigadu može reći da je u to vreme okončala svoje učešće u batinskoj operaciji.

Da operativni oficir Štaba 51. divizije zadužen za vođenje Operacijskog dnevnika u Somboru nije imao solidne pretpostavke za vođenje svoga dnevnika, može se zaključiti po mnogim uopštenim, nedorečenim pa i netačnim podacima koje je u njega tada unosio. Tako, na primer, od 13. XI u Operacijski dnevnik unosi da je Dvanaesta brigada toga dana izvršila smenu svog 3. bataljona »na kojem je ležao najveći teret borbe od prethodnih dana« iako je ovaj bataljon uveden u borbu tek 15. novembra da bi smenio iscrpljeni 5. bataljon. U opisu borbi za dan 16. novembar on sam sebe demantuje i tvrdi da je toga dana taj isti 3. bataljon Dvanaeste brigade imao »oko 300 izbačenih iz stroja«. To samo potvrđuje da »delovođa« Operacijskog dnevnika ne poznaje stvarnu situaciju na bojištu i da svoj dnevnik vodi na osnovu parcijalnih i neproverenih dnevnih izveštaja. On čak ne nalazi za shodno da ispravi ovakve očigledne greške u svom dnevniku ni posle đobijanja celovitog i sumarnog izveštaja Štaba Dvanaeste brigade od 24. novembra, u kojem se na nekoliko mesta ponavlja da je 3.

bataljon ove brigade sve do 15. XI ostao na levoj obali Dunava kao poslednja rezerva ove brigade.[82]

Ovakvih »lapsusa« i uopštenih i nedorečenih formulacija ima podosta u Operacijskom dnevniku 51. divizije. U nedostatku tačnih podataka, u njemu se najčešće samo konstatuje »... naši gubici su neutvrđeni ali su ogromni« (14. XI ili »Naši gubici: oko 90 izbačenih iz stroja« (15. XI ili »O gubicima na oba sektora nema podataka« itd. Ovakvih propusta ima podosta u opisu borbi na apatinskom pravcu oko upotrebe i uloge bataljona Osme vojvođanske brigade. Sve to ukazuje nam da se korišćenju podataka iz Operacijskog dnevnika 51. divizije mora prilaziti sa krajnjom opreznošću i kritičnošću.

Uviđajući, konačno, da su podaci o našim gubicima preuzeti iz Operacijskog dnevnika 51. divizije neodrživi, general Sreta Savić u svom poslednjem delu *Neugasivi plamen* prihvata našu ocenu i podatke o gubicima u batinskoj operaciji, kaže da su oni bili vrlo teški i zaključuje: »To govori da se operativnoj dokumentaciji mora pristupiti krajnje obazrivo i kritički... Potpuno se slažem sa navodima i mišljenjem Nikole Božića. I ne samo to, on je u izlaganju i razjašnjavanju batinske bitke otišao najdalje«.[83]

Odgovarajući na pitanje odakle tako teški gubici naših jedinica u jednoj operaciji vođenoj na savremen način, uz sadejstvo skoro svih vidova i rodova vojske, a posebno uz obilatu podršku sovjetske artiljerije, general Savić, komandant 51. vojvođanske divizije, navodi četiri osnovna razloga:

Na prvom mestu, on ističe mladost i neiskustvo naših jedinica, koje su svoju popunu, preoružanje i pripreme za forsiranje izvršili tako reći u pokretu i za samo 11 dana, koliko su imali na raspolaganju od formiranja Divizije.

Drugo, Štab 51. divizije, koji se nalazio u formiranju i pokretu, takođe nije mogao izvršiti temeljitije pripreme za predstojeću operaciju i pružiti veću pomoć štabovima svojih

[82] Ove greške i očigledne omaške, zbog nekritičkog preuzimanja iz pomenutog Operacijskog dnevnika, ponavljaju se u mnogim našim posleratnim publikacijama, kao, na primer u knjizi S. Savića *51. vojvođanska divizija,* zatim u knjizi Z. Atanackovića i S. Savića, *Treća armija;* u knjizi Lj. Pajovica i dr. *Sremski front* i dr.

[83] S. Savić, *Neugasivi plamen,* 307 i 308.

brigada. Zbog toga smo, kaže general Savić, »štabovima brigada ostavili odrešene ruke, sa naznakom da treba da učine sve što mogu«.

Treće, za jedinice 51. divizije batinska bitka predstavljala je veliku prekretnicu u dotadašnjem načinu ratovanja i prelazak na frontalno ratovanje, i to u njegovom najtežem vidu, sa forsiranjem velike reke. Za naše mlade, neiskusne i nedovoljno uvežbane borce koji su se odjednom i prvi put našli u danonoćnim teškim i bespoštednim borbama sa neprijateljem koji je imao veliko iskustvo, batinska operacija je predstavljala ogromno fizičko i psihičko naprezanje i iskušenje.

> »... Činjenice, međutim, govore da su sve tri brigade 51. divizije zajedno sa jedinicama Crvene armije postigle u batinskoj operaciji odlučujuće uspehe i konačnu pobedu. Ono što su učinile, prvo 12. brigada a zatim 7. i 8. brigada, graniči se nemogućim i neverovatnim. Ono što su učinili borci i rukovodioci ovih brigada, i kako su se borili u onoj zaglušujućoj i zastrašujućoj kanonadi od preko hiljadu topova, kaćuša, tenkova i avijacije, ravno je ne sa izdržljivošću i požrtvovanjem, već sigurno i sa masovnim heroizmom. Borci su sve ono što im je nedostajalo nadomestili tim svojstvima, a pre svega visokim moralom i, ... *nije nikakvo čudo što smo na Batini i pretrpeli tako teške gubitke.* (Podvukao N. B.).
>
> I jedinice Crvene armije, kojima se ne može poreći ni ogromno iskustvo iz sličnih operacija, ni izvežbanost, ni potpuno i najnovije naoružanje, koje su stalno podržavane avijacijom, masom artiljerije i dr., takođe su pretrpele znatne gubitke od oko 1.300 samo poginulih. To još više potvrđuje činjenicu da su borbe za batinski mostobran bile stvarno izuzetno teške i naporne. Prema tome, može se reći da je naš prelazak sa partizanskog načina ratovanja na frontalne borbe bio ne samo teško savladiv, već je on zahtevao i posebno velike žrtve...«"

Četvrto, činjenica je da su se naše jedinice nalazile na težišnim, odnosno najtežim mestima borbi za mostobrane. General Savić iznosi primer Dvanaeste brigade, koja je imala težišni zadatak i navodi još neke objektivne teškoće koje su uti-

" S. Savić, nav. delo 310.

cale na ovako velike gubitke. One su navedene i u izveštaju Štaba Dvanaeste brigade od 24. XI. Pored već izrečene mladosti i neiskustva naših jedinica, koje su u nesrazmeri sa težišnim zadatkom, veličinom i oštrinom borbi, to su još: da nije bilo tačnih podataka o snazi i rasporedu neprijatelja; izmešanost sa sovjetskim jedinicama, što je otežavalo komandovanje i držanje jedinica u svojim rukama; nedostatak odgovarajućih sredstava i iskustva u borbi sa neprijateljskim tenkovima i avijacijom i si.

Ovim neosporno ubedljivim argumentima mogli bismo pridodati još neke razloge koji su takođe uticali na povećanje naših gubitaka. Jedan od njih je i nedovoljno prevoznih sredstava i posebnih mesta prelaza za naše jedinice. To je dovodilo do nagomilavanja i nepotrebnih žrtava još u očekujućim rejonima i na liniji ukrcavanja.

Velki broj mladih života bio bi sačuvan da su svi naši borci bili snabdeveni inženjerijskim ašovčićima, da su kao ruske i nemačke jedinice imali šlemove, da su umesto raznobojne i trofejne odeće i umesto daleko uočljivih crnih zimskih kaputa ili šarenih šubara imali odeću zaštitne boje koja bi više odgovarala takvim uslovima ratovanja, terenu i godišnjem dobu, kao što je to bio slučaj sa sovjetsikim i nemačkim jedinicama itd.

Štabovima naših jedinica moglo bi se zameriti da nisu uvek poštovali maskirnu disciplinu, posebno pri određivanju maršuta i izboru vremena za izvođenje marševa i pokreta jedinica u neposrednoj blizini fronta. Tako se moglo desiti da nam Osma brigada u dva maha bude zatečena od neprijateljske avijacije na maršu i na otvorenom prostoru (kod Nađbaračke i na izlazu iz Bezdanske šume), da nam 1. bataljon Sedme vojvođanske brigade upadne pod unakrsnu vatru nemačke artiljerije već u toku podilaženja na nasipu železničke pruge Batina—Zmajevac i si.

Veliki broj naših vodnih, četnih pa i bataljonskih rukovodilaca (oko 70%) u nekim jedinicama) izbačen je iz stroja jurišajući ispred svojih jedinica, u stojećem stavu i u prvoj borbenoj liniji, držeći se još utvrđenog partizanskog pravila — da rukovodioci uvek kreću prvi na juriš a da se poslednji povlače. Naši rukovodioci su sa podsmehom gledali na nemačke oficire koji se kreću pozadi svojih streljačkih strojeva

i sa pištaljkama u ustima i pištoljima u rukama teraju svoje zaostale vojnike napred. Činjenica je, međutim, da oni to nisu radili iz kukavičluka.

Za nas je još bilo neshvatljivo zašto sovjetski komandiri i komandanti, čijoj smo se hrabrosti divili, svoja komandna mesta u borbi ukopavaju pozadi svojih jedinica a ne u prvoj borbenoj liniji, čudili smo se ruskim vojnicima koji se čim legnu na zemlju ukopavaju kao krtice i disciplinovano čekaju novo naređenje svojih starešina ili da artiljerija i ostali rodovi vojske prvo obave svoje zadatke.

A sve su to bila strogo određena pravila i načini vođenja savremenog frontalnog ratovanja sa kojima su se mnogi od nas tek tada prvi put suočili.

Ako se pri svemu tome ima u vidu izuzetna zagriženost i žilavost neprijatelja u ovoj borbi, posebno vojvođanskih Švaba svrstanih u 31. SS diviziju, koji su sa Belomanastirske grede čežnjivo gledali na svoje napuštene domove u bačkoj ravnici, ili pripadnika ustaške pukovnije »Baranja«, pripadnike ozloglašene 13. SS divizije »Handžar« ili elitne brandenburške i 1. brdske divizije, onda nije čudo što je naša pobeda kod Batine plaćena tako velikim žrtvama. Te žrtve nisu bile uzaludne. One su ostale kao zalog naše slobode i slobode budućih pokolenja. Na njih se u potpunosti odnose stihovi našeg velikog pesnika Jovana Jovanovića Zmaja:

Ti grobovi nisu rake
Već kolevke novih snaga.

DEO III

Forsiranje Drave kod Osijeka i Bijelog Brda u decembru 1944. godine

NOVA OFANZIVA U SREMU

U prvoj polovini decembra 1944. Narodnoslobodilačka vojska Jugoslavije nastavila je snažna ofanzivna dejstva na ćelom jugoslovenskom ratištu sa ciljem konačnog oslobođenja ostalih delova naše zemlje od mrskog fašističkog okupatora i njegovih domaćih pomagača. Nakon uspešnog završetka beogradske i batinske operacije i oslobođenja Srbije, Makedonije i Vojvodine, u Sremu je formiran novi front, koji se na severu, na levoj obali Dunava i Drave, čvrsto oslanjao na levo krilo 3. ukrajinskog fronta Crvene armije u južnoj Mađarskoj, a na jugu — dolinom Drine i Neretve pružao se sve do Jadranskog mora i oslanjao se na savezničke snage u Sredozemlju. Time je NOVJ preuzela na sebe deo strategijskog fronta oko fašističke Nemačke i čvrsto povezala krilo anglo-američkih saveznika na Zapadnom i sovjetskih snaga na Istočnom frontu.

Izvršavajući svoju savezničku obavezu i ulogu, 3. decembra, po naređenju Vrhovnog štaba NOVJ, divizije 1. proleterskog korpusa NOVJ, 68. streljačkog korpusa Crvene armije uz sadejstvo 36. vojvođanske divizije i sovjetske rečne ratne flotile sa leve obale Dunava, otpočele su u Sremu novu ofanzivnu operaciju sa ciljem proboja poslednjih neprijateljskih odbrambenih linija (od ukupno 7 branjenih linija preostale su još 3), oslobođenja ovog dela Srema i gradova Vinkovci, Vukovar i Osijek. Odbacivanjem Nemaca sa okuke Dunava kod Vukovara, oslobodila bi se ova najveća srednjoevropska vodena saobraćajnica, što bi omogućilo sovjetskoj ratnoj rečnoj flotili na Dunavu kod Novog Sada da se približi trupama svojih frontova na srednjem toku Dunava i uzme učešća u borbama za Budimpeštu. To bi omogućilo i direktno snabdevanje frontova

u Mađarskoj iz sovjetskih crnomorskih luka umesto teško prohodnih, ispresecanih i porušenih putnih komunikacija preko Karpata i Transilvanskih Alpa u Rumuniji.

Nemačko komandovanje je vrlo dobro znalo da bi gubljenjem svojih poslednjih odbrambenih linija u Sremu izgubilo ne samo kontrolu nad okukom Dunava kod Vukovara, nego bi dovelo u pitanje svoje operacijske pravce u dolinama Drine i Bosne, kojim su se u tom trenutku izvlačile jedinice Grupe armija »E« pod komandom generala Lera na svom povlačenju iz Grčke i Albanije. To istovremeno objašnjava zašto je neprijatelj tako grčevito branio svoje poslednje odbrambene linije u Sremu, primenjujući i ovde načelo odsudne borbe, »Draufgänger« (»borba do poslednjeg čoveka«), koje je primenjivao samo u izuzetno teškim situacijama...

Radi olakšanja proboja utvrđenih neprijateljskih položaja u Sremu, Vrhovni štab NOV i POJ naređuje glavnim štabovima NOV i PO Vojvodine i Hrvatske da usmere svoje jedinice sa leve obale Drave i sa slobodne partizanske teritorije u Slavoniji u levi bok i pozadinu neprijateljskih snaga koje su se branile u Sremu i na desnoj obali Dunava i Drave. Posebnu ulogu dobile su jedinice 6. slavonskog korpusa, koje su razvile snažna ofanzivna dejstva iz istočne Slavonije u pravcu Osijeka, Đakova i Vukovara i time neposredno ugrozile pozadinu 34. nemačkog korpusa u Sremu.

Usklađujući svoja dejstva sa ofanzivom 1. proleterskog korpusa NOVJ i 68. sovjetskog korpusa u Sremu, jedinice 6. slavonskog korpusa vode tih dana ogorčene višednevne borbe na prilazima Osijeka, Đakova i Vukovara, vrše snažni pritisak na komunikacije koje povezuju ove gradove i služe kao rokadni pravci za snabdevanje jedinica 34. nemačkog armijskog korpusa u Sremu. Sličan zadatak dobio je i 10. hrvatski korpus, koji je razvio snažnu ofanzivu u Podravini sadejstvujući time trupama 3. ukrajinskog fronta u južnoj Mađarskoj i dejstvujući u susret jedinicama 12. vojvođanskog korpusa, koje su 8. decembra otpočele forsiranje Drave u rejonu Podravske Moslavine, nakon čega dolazi do njihovog spajanja i obrazovanja tzv. virovitičkog mostobrana.

Udar 36. vojvođanske divizije u bok i pozadinu neprijateljskog fronta u Sremu

Posle uspešnog završetka operacije, u kojoj je odigrala neosporno značajnu ulogu dejstvujući u prvom ešelonu 57. sovjetske armije, u zauzimanju mostobrana i proboju jake neprijateljske odbrane na desnoj obali srednjeg toka Dunava, kod Batine, najmlađa divizija NOVJ — 51. vojvođanska udarna divizija, postavlja se za odbranu na levoj obali Drave, od njenog ušća u Dunav pa do mađarsko-jugoslovenske granice (zapadno s. Torjanci), sa ciljem obezbeđenja levog boka 3. ukrajinskog fronta u južnoj Mađarskoj. Sa istim ciljem, krajem novembra, u Baranju prelazi i 16. vojvođanska divizija, koja poseda odsek fronta udesno od 51. vojvođanske divizije, sve do Barča, dokle su u tom trenutku prodrle i trupe 3. ukrajinskog fronta. U međuvremenu je i 36. vojvođanska divizija prebačena iz Srema u Bačku i posela za odbranu levu obalu Dunava od ušća Drave do Bačke Palanke i Neština. Tako su se krajem novembra i početkom decembra na levoj obali Drave i Dunava našle sve tri vojvođanske divizije (16, 36. i 51), odnosno ceo 12. vojvođanski korpus NOVJ sa oko 26.000 boraca.[1]

Postavljene bočno u odnosu na nemački front u Sremu i Podravini, koji se time izdužio za oko 200 km sve do Barča, naše jedinice dobile su time operativnu prednost u odnosu na neprijatelja, jer je stvorena realna mogućnost bočnog udara, a zajedno sa slavonskim jedinicama i udara u leđa i pozadinu neprijateljskog fronta u Sremu. Tu mogućnost je trebalo što pre iskoristiti i sa njom je očigledno računalo naše i sovjetsko komandovanje u trenutku preduzimanja zajedničke ofanzivne operacije 1. proleterskog i 68. sovjetskog korpusa u Sremu, početkom decembra 1944.

Najveće mogućnosti i najuspešnije sadejstvo (taktičko-operativno) našim jedinicama u Sremu mogla je ispoljiti 36. divizija, čije su brigade sa leve obale Dunava neposredno ugrožavale bok i pozadinu nemačkih snaga na Sremskom frontu. One su taj zadatak uspešno i obavile. Tako je Treća brigada

[1] Izveštaj GŠ NOV i PO Vojvodine — VŠ NOVJ od 15. XII 1944, 17. Villi, k. 213, red. br. 11/7.

ove divizije, dejstvujući zajedno sa jedinicama dunavske rečne ratne flotile i tesno sadejstvujući 52. sovjetskoj diviziji sa fronta, 3/4. decembra izvršila veoma uspešan desant kod Opatovca, obrazovala taktički mostobran i privlačeći na sebe neprijateljske rezerve omogućila jedinicama 68. sovjetskog korpusa da razbiju neprijateljsku Borbenu grupu »Cimerman«, zauzmu Ilok i Šarengrad i probiju tzv. Crvenu a zatim i Nibelunšku odbrambenu liniju u Sremu.

U međuvremenu su i jedinice 1. proleterskog korpusa NOVJ zauzele Šid i Tovarnik, oslobodile oko 30 naselja zapadnog Srema i kod Orolika izbila pred poslednju, tzv. Zelenu neprijateljsku odbrambenu liniju.

U nastavku ofanzive sa istim ciljem, 9. decembra, u sadejstvu sa dunavskom rečnom flotilom, Peta brigada 36. vojvođanske divizije preduzima i drugi desant sa leve na desnu obalu Dunava i obrazuje mostobran kod Vukovara, od reke Vuke do fabrike gumene obuće »Bata« u Borovu. Ovoga puta neprijatelj je daleko spremnije dočekao novi desant naših jedinica i uvodeći u borbu sveže snage i motomchanizovane jedinice, koje su u međuvremenu pristigle iz Bosne, uspeva da se održi na svojoj poslednjoj odbrambenoj liniji u Sremu, da zaustavi dalji prodor naših i sovjetskih divizija sa fronta i blokira naše desantne snage kod Vukovara.

Ogorčene borbe na poslednjoj neprijateljskoj odbrambenoj liniji nastavljene su i narednih dana i sve do kraja decembra. Pošto je privremeno uspeo da zadrži dalji prodor 68. sovjetskog i 1. proleterskog korpusa, koji su napadali sa fronta, neprijatelj je sve svoje raspoložive snage i rezerve usmerio na likvidaciju mostobrana Pete vojvođanske brigade kod Vukovara. Uz obostrane gubitke, to će mu konačno i poći za rukom 10. decembra. Peta brigada je u ovim borbama imala 489, a sovjetske jedinice 527 vojnika izbačenih iz stroja.

U nastojanju da olakša proboj poslednje neprijateljske linije u Sremu i posebno tešku situaciju na vukovarslcom mostobranu, Vrhovni štab naređuje Glavnom štabu Vojvodine da u skladu sa zajedničkim planom operacija naše i sovjetske armije ispolji očekivani pritisak svojih snaga sa leve obale Drave u bok i pozadinu neprijateljskog fronta u Sremu. Drugim rečima, trebalo je forsirati Dravu snagama 51. i 16. vojvođanske divizije, povezati se sa jedinicama 6. slavonskog i

hrvatskog korpusa, proširiti virovitički mostobran i usmeriti svoja dejstva na istok u susret našoj ofanzivi u Sremu.[2]

Pripreme 16. i 51. vojvođanske divizije za forsiranje Drave

Postupajući po prednjem naređenju, komandant Glavnog štaba Vojvodine general-lajtnant Košta Nađ u svojoj depeši od 3. decembra 1944. avizira štabovima 16. i 51. vojvođanske divizije da se pripreme za forsiranje Drave na sektoru Valpovo—Moslavina sa ciljem »... bočnog dejstva na neprijatelja koji uporno brani Vinkovce i Vukovar, kao i u cilju presecanja komunikacije Osijek—Podravska Slatina i Osijek—Našice«.

Obaveštavajući Štab 51. divizije da je 1. proleterski korpus zauzeo Šid i da nadire prema Vinkovcima, te da je 36. divizija forsirala Dunav i nastupa prema Tovarniku, komandant Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine ponovo urgira 6. decembra da se ubrzaju pripreme za forsiranje Drave i da 51. vojvođanska divizija »razvije punu inicijativu prema Osijeku i da ga, ukoliko postoje uslovi, likvidira...«' Trebalo je, dakle, ispraviti ono što je propušteno nekoliko dana ranije prilikom likvidacije nemačkog mostobrana na levoj obali Drave kod Osijeka...

Iz pomenutih depeša vidljivo je da je Glavni štab Vojvodine prepustio »punu inicijativu« štabovima potčinjenih divizija u pogledu izvršenja postavljenog zadatka. Drugačije nije mogao postupiti. Sa tri divizije u prvoj borbenoj liniji, postavljene u odbrani »na širokom frontu«, čija je dužina iznosila oko 200 kilometara, bez jačih operativnih rezervi, bez ojačanja u brzopokretnim, artiljerijskim i inženjerijskim jedinicama i sredstvima za prelazak velikih reka, sve ove akcije na desnoj obali Drave mogle su se izvoditi sa manjim taktičkim i ograničenim ciljevima, ili kao akcija jačeg demonstrativnog karaktera uz nužnu opreznost od mogućih neprijateljskih iznenađenja na ostalim sektorima njegovih široko rastegnutih odbrambenih frontova. Štabovi divizija 12. vojvođanskog korpusa, a posebno štab 51. vojvođanske divizije, mogli su se osloniti samo na sopstvene snage, i to isključivo pešadijske, na ratnu sreću i na eventualne greške i slabosti neprijatelja. Tako su i postupili.

[2] Arhiv VII, k. 213, reg. br. 11/7.
[3] Arhiv VII, reg. br. 3—2/1, depeša br. 87, 45 i 47,

Odmah posle izbijanja na Dravu i posedanja njene leve obale, brigade 51. divizije pristupile su utvrđenju svojih položaja i intenzivnoj izviđačkoj i obaveštajnoj aktivnosti. Na Dravi su uspostavljene danonoćne osmatračnice, izvidnice i objavnice koje su budno motrile užurbano nastojanje neprijatelja da utvrdi za odbranu suprotnu obalu.

Obaveštajni oficiri Osme, Sedme i Dvanaeste vojvođanske brigade, svaki na svom sektoru, otpočeli su sa ubacivanjem izviđačkih grupa preko Drave, na neprijateljsku teritoriju, sa ciljem da utvrde brojno stanje i raspored njegovih jedinica i da uspostave obaveštajne punktove u njegovoj pozadini. U tom pogledu veliku pomoć našoj obaveštajnoj službi pružili su bivši domobranski vojnici, koji su službovali ili rođeni u Osijeku i njegovoj bližoj okolini. Oni su uspostavljali veze sa svojim rođacima i bivšim drugovima koji su ostali u domobranskim jedinicama ili su službovali u neprijateljskim pozadinskim organima i ustanovama.

Jedan od takvih je bio i obaveštajac »Gavran«, domobranski oficir iz Osijeka koji je obaveštajnom oficiru Osme vojvođanske brigade uputio više izveštaja sa detaljnim rasporedom neprijateljskih i artiljerijskih položaja u Osijeku, pripremama neprijateljskih ustanova za evakuaciju itd. Veliku pomoć našoj obaveštajnoj službi pružili su i pripadnici ilegalnih antifašističkih organizacija, seljaci i građani iz Osijeka i njegove bliže okoline koji su, izlažući se životnim opasnostima, probijali se kroz neprijateljske položaje, prelazili Dravu i prenosili dragocene podatke i izveštaje.

Svi ti izveštaji prikupljeni u prvim danima decembra govorili su o panici u neprijateljskim redovima nastaloj neposredno posle pretrpljenog poraza i povlačenja iz Baranje; o pripremama za evakuaciju nemačko-ustaških organa i ustanova iz Osijeka i o relativno malim neprijateljskim a posebno nemačkim snagama u Osijeku. U tom trenutku i neposredno posle batinske operacije, posle rušenja mostova kod Osijeka i likvidacije zaostalog neprijateljskog mostobrana na Dravi, svi ti izveštaji o panici koju su u Osijek preneli prebegli delovi 13. SS divizije i ostalih kvislinških formacija razbijenih kod Batine bili su tačni i verodostojni.

Ovakvi izveštaji i prethodne pobedonosne borbe za oslobođenje Baranje unosili su u naše jedinice i štabove veliki optimizam i želju da se što pre pođe dalje, preko Drave, u konačan obračun sa mrskim fašističkim okupatorom i u susret jedinicama 1. proleTrskog korpusa, koje su tih dana beležile nove uspehe i lomile uporno, jednu za drugom, neprijateljske odbrambene linije u Sremu...

Vreme je, međutim, brzo odmicalo i ovoga puta radilo za neprijatelja. Sređujući na brzinu svoje redove i preko Drave nabačene i u batinskoj bici razbijene delove, neprijatelj se na levoj obali Drave i Dunava i na svojim poslednjim odbrambenim linijama u Sremu borio snagom očajnika. Bile su to i njegove odsudne bitke za vreme tj. za prihvatanje oko 350.000 njegovih vojnika (iz Grupe armija »E«) koji su se, pod komandom generala Lera, povlačili iz Grčke. Njihove prethodnice već su pristizale usiljenim marešvima iz Bosne na levu obalu Save, preuzimale položaje svojih jedinica (iz Grupe armije »F«) na Drini, koje su na brzinu skidane sa ovih položaja i upućivane u Srem i južnu Mađarsku da bi zaustavile dalje nastupanje naših i sovjetskih jedinica.

Posle teških borbi u beogradskoj i batinskoj operaciji, našim jedinicama je takođe bilo potrebno više vremena za odmor i popunu; za pregrupisanje; za pripremu tako složenih operacija; za organizaciju sadejstva na tako širokom frontu; za forsiranje tako velikih reka kao što je Drava itd. U posebnoj situaciji našla se mlada 51. vojvođanska divizija, koja se samo nekoliko dana posle izlaska iz krvavog okršaja na batinskom mostobranu, gde je izgubila 1/3 svoga sastava, ponovo našla pred velikom vodenom preprekom — nabujalom i ledenom rekom Dravom, bez ijednog formacijskog sredstva za forsiranje, bez podrške svoje i sovjetske artiljerije, avijacije i motomehanizovanih delova.

Nekoliko dana bilo je potrebno ovoj diviziji za popunu i sređivanje svojih brigada, za posedanje i uređenje položaja na levoj obali Drave a isto toliko za pripremu forsiranja reke i prikupljanje najnužnijeg broja mesnih i priručnih sredstava za njen prelazak, za obuku veslača i si. To je zahtevalo i oduzelo našim jedinicama dosta vremena, koje je sada više pogodovalo neprijatelju, jer je uspeo da stabilizuje svo-

ju odbranu i privuče nove rezerve. Tu se situacija u korist neprijatelja menjala i merila ne više danima, nego satima. Otud nije ni čudo što su obaveštajni podaci, koji su sve do 8. decembra govorili »o demoralizaciji neprijatelja«, »o njegovim pripremama za evakuaciju Osijeka« neposredno uoči forsiranja Drave davali sasvim drugu sliku od one koju su dali prethodni obaveštajni izveštaji. Umesto »od Nemaca napuštenog Osijeka...«, u operativnom dnevniku Osme vojvođanske brigade, 10. decembra, ili samo dva dana kasnije, biće zabeleženo da se «... u Osijeku branilo oko 3.000 Nemaca i oko 1.000 ustaša i domobrana, koji su dolaskom svežih nemačkih snaga pružili neočekivano žilav otpor našem forsiranju. ..« Upravo u toj »vremenskoj komponenti« i brzoj promeni vojne situacije treba, između ostalog, tražiti uzroke naših decembarskih neuspeha, ne samo ovde, na sektoru 51. vojvođanske divizije, nego i na tzv. Zelenoj neprijateljskoj odbrambenoj liniji u Sremu i pri forsiranju Dunava kod Vukovara.

Neuspeli napad na Osijek

Da je vreme već učinilo svoje, da je neprijatelj uspeo da sredi svoje redove i da je izgubljen najpovoljniji momenat za forsiranje Drave i zauzimanje Osijeka, osetili su na svojoj koži i borci Sedme i Osme vojvođanske brigade 51. divizije, pa i ostalih jedinica 12. vojvođanskog korpusa. O tom očiglednom raskoraku između novonastale situacije kod neprijatelja i procene našeg rukovodstva nalazimo potvrdu u postojećoj ratnoj dokumentaciji.

Tako se u zapovesti Štaba 51. divizije br. 49 od 9. decembra 1944. posle jedne optimističke procene situacije na Sremskom frontu, gde »jedinice 1. proleterskog korpusa imaju potpunu inicijativu u svojim rukama i ugrožavaju neprijateljsko uporište Vinkovce, a 6. slavonski korpus ugrožava Osijek sa južne strane...«, daje pogrešna ocena o neprijatelju koji na sektoru Osijek—Valpovo »raspolaže sa manjim snagama u vidu zaštitnih delova koji su orijentisani prema Dravi...« i postavljaju nerealni zadaci svojim brigadama koje po padu sumraka (znači još istog dana 9. decembra 1944.) treba da for-

siraju Dravu na sektoru Valpovo—Osijek—Sarvaš i proširujući mostobran prodiru istim pravcima ka Valpovu—Čepin—Vinkovci (?!)...«

Po ovoj zapovesti, Osma vojvođanska brigada dobila je najteži zadatak. Nalazeći se na pravcu glavnog napada 51. divizije, ona je imala zadatak da sa svih pet bataljona (dva sa istočne strane porušenog mosta i tri sa zapadne strane) forsira Dravu i zauzima Osijek i »po likvidaciji grada postavi se na liniji: G. Grad—Tenski Antunovac—D. Grad—Tenje i zatvori pravce od Vinkovaca«. Pri zauzimanju Osijeka, Osmoj brigadi sa zapada sadejstvovaće Dvanaesta vojvođanska brigada, koja zatim orijentiše svoje snage preko Čepina i zatvore sve pravce od Našica i Đakova...

Dejstvujući na posebnom pravcu, Sedma vojvođanska brigada dobila je zadatak da forsira Dravu »na najpogodnijem sektoru« i da po uspostavljanju mostobrana jedan deo svojih snaga orijentiše u pravcu Valpova, a drugi deo u pravcu Petrijavaca i po likvidaciji istih uporišta zatvori sve pravce »koji izvode od D. Miholjca i Vučkovca...«. U divizijskoj rezervi ostala je Četrnaesta vojvođanska brigada spremna za uvođenje u borbu na glavnom pravcu udara Divizije."

Za izvršenje tako ozbiljnog i složenog ofanzivnog zadatka, Stab Divizije ne daje svojim brigadama nikakva sredstva ojačanja i podrške, a posebno u sredstvima potrebnim za forsiranje tako velikih reka (inženjerijska, artiljerijska) iz prostog razloga što sa takvim sredstvima u tom trenutku još nije ni raspolagao.

Da i ne govorim o motomehanizovanim snagama i podršci avijacije koje su bile angažovane za podršku jedinica 3. ukrajinskog fronta u Mađarskoj i 1. proleterskog korpusa na Sremskom frontu. Artiljerijska brigada 51. divizije još se nalazila u Subotici na obuci i formiranju, a sovjetska artiljerija i motorizacija koje su nas podržavale u batinskoj operaciji produžile su za svojim jedinicama u Mađarskoj. Štabovi brigada mogli su, dakle, da računaju samo na svoja formacijska sredstva i naoružanje, na mesna inženjerijska sredstva prikupljena na terenu i na snalažljivost svojih potčinjenih štabova i jedinica...

[4] Arhiv VII, k. 1395, reg. br. 8—1/1.

Dan ranije, 8. decembra 1944, postupajući, verovatno, po usmenoj zapovesti komandanta 51. divizije. Štab Osme brigade doneo je svoju zapovest za forsiranje Drave i napad na Osijek. Iako samo prenosi i nešto konkretizuje napred citiranu zapovest svoje pretpostavljene komande — Štaba 51. divizije, Štab Osme brigade ponavlja iste greške u proceni situacije u Osijeku i na susednim frontovima i tvrdi da se u Osijeku nalazi »oko 500 vojnika, što ustaša, a što Nemaca, sa jednom baterijom haubica 105 mm i dve baterije lakih topova od 37 mm. Neprijatelj je utvrdio samo obalu Drave rovovima za klečeći stav za 1—2 vojnika na razmaku od oko 30 metara a na svakih 150 metara poseo je obalu mitraljezima. Za borbu u samom Osijeku neprijatelj se nije jače utvrdio.. .«[5]

U razradi plana napada i forsiranja Drave, Štab Osme brigade nešto odstupa od zapovesti Štaba 51. divizije. Tako, umesto forsiranja Drave na širokom frontu od mesta »Pod šumom« i Netviševe pustare (4 km istočno od Osijeka) od Gornjeg Grada (»sa tri bataljona zapadno od mosta«), Štab Brigade se odlučuje samo za dva gotovo spojena mesta prelaza i to: jedno između dva porušena mosta i jedno nešto istočnije u rejonu s. Podravlje. Umesto jednovremanog prelaska svih pet bataljona i dvostranog obuhvatnog manevra pri napadu na Donji i Gornji Grad, Štab Brigade svoj pravac glavnog udara i svoje glavne snage usmerava pravo u strogi centar Osijeka sa očiglednom namerom da ga preseče na dva dela i što pre izbije na njegovu južnu ivicu. Sa tim ciljem on formira svoj poredak u dva borbena ešelona. U prvi ešelon određeni su 2. i 4. bataljon, koji imaju zadatak da prvo uspostave mostobran na desnoj obali Drave i time omoguće prelazak 3. i 5. bataljona. Za podršku prelaska i kao »prihvatna rezerva«

[5] Pošto se u zapovesti Štaba Divizije ne pominje raspored neprijateljskih snaga u Osijeku i na desnoj obali Drave, to je sasvim izvesno da su ovi podaci preuzeti iz izveštaja Obaveštajnog centra 8. NOUB od 7. XII 1944. (Vidi Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 2—4). U ovom izveštaju se kaže da se neprijatelj povlači iz Osijeka za Vinkovce preko Antunovca, pa postoji mogućnost da je ovaj izveštaj, kao i neki drugi »o evakuaciji Osijeka« čiji su izvor neki domobranski oficiri iz Osijeka, možda i smišljena dezinformacija neprijatelja, jer očigledno je da 7. XI 1944. Nemci već nisu pomišljali na evakuaciju i to prema Vinkovcima, koji su takođe u tom trenutku bili ugroženi našom ofanzivom u Sremu.

na levoj obali Drave, naspram Osijeka, predviđeni su 1. bataljon, sve prateće čete bataljona i Artiljerijski divizion Brigade. Svi bataljonski minobacači i topovi artiljerijskog diviziona dobili su zadatak da se u toku noći 8/9. XII postave na levoj obali Drave i pripreme elemente za gađanje i za dejstvo po suprotnoj obali u toku narednog dana. Istom zapovešću naređeno je da se u toku 8/9. XII i 9/10. XII do 21 čas prikupe svi čamci i maskiraju na mestima prelaska i na levoj obali Drave. Ocenjujući da će ta sredstva biti nedovoljna, Štab Osme brigade naređuje štabovima 2. i 5. bataljona da njihova prikupljanja izvedu i na desnoj obali Drave. (Nemci su pri povlačenju najveći deo tih sredstava povukli na desnu obalu).

I to je bilo sve što je izrečeno u ovoj kratkoj »avizo« zapovesti Štaba Osme brigade za napad na Osijek i forsiranje Drave. Ostale elemente borbene zapovesti za ovako složenu operaciju Štab Brigade je odlučio da utanači na komandantskom i komandirskom izviđanju koje je naređeno za 9/10. XII na raskrsnici puta i železničke pruge (severno od Osijeka). Mora se priznati da je i ovako nepotpuna borbena zapovest i zamisao komandanta 51. divizije i Osme brigade pružala dosta elemenata za uspešno izvođenje date operacije, da one nisu izvođene u već promenjenim uslovima, u novom odnosu snaga, nedostatku sredstava za savladavanje velikih reka i bez efikasne artiljerijske, avio i druge podrške. Ovako ona nije ni mogla dobiti uspešnije ishodište od jedne jače demonstrativne akcije...

Nerealni obaveštajni podaci

Pogledajmo kako je ona zabeležena u dokumentaciji i doživljena u sećanjima njenih učesnika.

»... Predveče su rukovodstva četa bila pozvana kod komesara i komandanta bataljona koji su nas upoznali sa situacijom: Osijek je sa približavanjem Sremskog fronta gotovo ispražnjen. *Nemci su pobegli a u njemu se nalazi još po koji domobran* (podvukao N. B.). Koristeći takvu situaciju, mi ćemo još ove noći izvršiti desant preko Drave i osloboditi Osijek. Početak napada je u 20 časova. Napad vrše 2. i 4. bataljon naše Brigade.

Oko 19 časova već smo bili okupljeni uz samu Dravu. Jedva čujno vrše se pripreme za napad. Tu su čamci, zatim neka vrlo dugačka i debela čelična užad. Iz četa pokupiše dobre veslače. Napadaćemo između dva mosta i prema onom delu Osijeka koji se naziva Tvrđava.

U prva dva čamca su smeštena i ova dva momka iz afere sa medom u Vardarcu: Marko Vidaković i Pero Rajčić. Drugovi iz Štaba bataljona nisu zaboravili na njihovu kaznu. Obojica su u čamcu bez pušaka i vuku za sobom onu čeličnu užad. Kad stignu na drugu obalu, zategnuće ih i pričvrstiti za neki utvrđeni predmet. Ostali čamci će saobraćati između dve obale držeći se za tu užad. Biće to neka vrsta skele.[6]

Ukrcani u nekih desetak čamaca, tiho veslajući, krenuše borci prvog talasa. Brojali smo sekunde, minute... Čamci su prevalili možda trećinu ili polovinu širine reke kad se sa druge strane obale zabelile prema nama, krak jedne, a odmah zatim i još nekoliko svetlećih raketa. Padale su svud iznad površine reke na kojoj se, kao na ravnom tanjiru, otkriše naši čamci. Oni u njima polegaše, a neki otvoriše vatru iz šaraca i automata. S druge obale im odgovori besomučna mitraljeska vatra. Začuše se jauci, psovke i nadvikivanje. Neki čamci se prevrnuše i iz mraka dopre zapomaganje onih koji nisu znali da plivaju. Drugi, opet, zaveslaše nazad prema obali.

Mi sa naše strane otvorismo vatru gađajući prema blesku njihove vatre. Uključiše se i naši minobacači. U međuvremenu se vratiše i naši čamci, možda polovina njih. Prosto smo lovili ljude i izvlačili ih iz vode. Većina ih je ipak isplivala. Operacija se okončala tek negde oko dva časa posle pola noći. Drugi talas nije ni krenuo. Drugi i 4. bataljon imali su osam mrtvih, dvanaest ranjenih i osamnaest nestalih. ..

[6] Reč je o borcima 2. čete 4. bataljona koje je jedan seljak iz Vardarca prijavio da su mu dizali med iz košnica u pčelinjaku. Štab bataljona ih je stavio u »kare« i tražio najstrožu kaznu. Komandir čete Radoslav Slepčević Letrika ih je odbranio i predložio da im se za kaznu oduzme oružje do prve borbe. Bataljon je prihvatio ovaj predlog. (Stavljanje u »kare« je jedna od najstrožijih mera i javnog glasanja odnosno izricanja kazne koji je primenjivan u toku NOR-a u našim jedinicama — primedba N. Božića).

Naš neuspeh i nije tako težak ako se uzme u obzir da je operacija planirana na osnovu nerealnih obaveštajnih podataka o neprijateljskim snagama. Nekoliko dana kasnije na našu stranu iz Osijeka prebegao je jedan domobran. Od njega smo saznali da se u Osijeku nalazi 3.000 Nemaca, 500 ustaša i oko 300 domobrana. Više nego mnogo za naše snage.. .«[7]

U 23 časa po naređenju Štaba Brigade iz svih artiljerijskih oruđa i minobacača, koji su u toku noći prevučeni na samu obalu, otvorena je snažna jednočasovna vatra. Ceneći po broju oružja i oruđa kojima je Brigada tada raspolagala (4 laka i 15 teških minobacača, 6 protivtenkovskih topova 45 mm i 26 teških mitraljeza), ta vatra je trebalo da bude efikasna. To se, međutim, nije desilo. Nepripremljeni za noćna dejstva, bez mogućnosti osmatranja njenih pogodaka, naši artiljerci otvorili su vatru po širokom prostoru, odnosno po desnoj obali Drave u dužinu od 3—4 km.

Takva vatra nije mogla mnogo naškoditi dobro maskiranim i na samoj obali ukopanim neprijateljskim vojnicima i mitraljescima. Oni su se samo malo dublje zavukli u svoje rovove i mitraljeska gnezda i sačekali novi pokušaj boraca 2. i 4. bataljona da pređu Dravu. Na taj trenutak nisu dugo čekali. Već u 24 časa otpočeo je novi pokušaj desanta, na istim mestima prelaza i sa ništa manje poraznim rezultatima. Evo šta je o tome zabeleženo u izveštaju Štaba 4. bataljona.

»... Čamci su bili dočekani na pola Drave mitraljeskom vatrom i odmah probušeni. Drava je vrlo brza i odmah je prevrnula čamce, koji su se napunili vodom... Od 30 boraca iz jednog voda 3. čete vratio se samo jedan vodnik, koji je iako ranjen u lakat, uspeo da ispliva na neprijateljsku obalu i zavuče se na jedan potonuli šlep. Tamo je proveo celu noć i sutradan oko podne izašao napolje, te pošto nije bilo u blizini fašista, povikao je naše drugove, koji su ga prevezli na ovu stranu. On je primetio da fašisti preko dana ne ostaju u bunkerima, nego se zavlače u kuće, odakle kontrolišu naše položaje i reku Dravu, a preko noći dolaze u bunkere.

[7] Dušan Jelić, *Ratni zapisi iz 8. vojvođanske brigade,* objavljeni u časopisu *Front* od 10. X 1975. Dušan Jelić je bio komesar čete u 4. bataljonu. Živi u Beogradu kao penzionisani major JNA.

Neprijatelj je vrlo podmukao i čeka kada naši čamci dođu do pola reke, te onda otvore mitraljesku vatru i probuše naše čamce... Naši gubitci 9 ranjenih i 30 poginulih.. „[8]

— Treba otvoreno reći da nas je neprijatelj neprijatno iznenadio kod Osijeka, da smo bili ubeđeni kako je on još demoralisan posle batinske bitke, da su se Nemci već povukli iz Osijeka i da ćemo sa ono malo ustaša lako izaći na kraj. Osim toga, i naša artiljerija i minobacači podbacili su te noći jer nisu uspeli da neutrališu ni one neprijateljske mitraljeze koji su nas dočekali ubitačnom vatrom neposredno sa obale — tvrdi Milan Rapajić, borac 2. čete 2. bataljona, koji je te noći teškom mukom isplivao na našu obalu...

— Imao sam sreće što je čamac na kojem sam se ja nalazio pogođen i potonuo na samo 20—30 metara od naše obale. Od onih koji su izbušeni mitraljezom na polovini reke, retko se ko živ vratio. Mene su već otežalog od ledene vode izvukli na obalu moji drugovi. Gazili su me nogama da bi iz mene istisnuli veliku količinu progutale vode... Sećam se jednog ruskog majora koji je sutradan kritikovao našeg komandanta što uoči forsiranja nije prethodno bar onesposobio neprijateljska mitraljeska gnezda na obali. Mislim da je imao pravo, jer kod porušenog kolskog mosta, gde je napadao naš 2. bataljon, dejstvovalo je samo nekoliko naših minobacača..

Za razliku od neposrednih učesnika i izveštaja štabova bataljona, koji uzroke naših neuspelih pokušaja forsiranja vide pre svega u vrlo efikasnoj neprijateljskoj mitraljeskoj vatri: u tome što je, umesto mi njega, neprijatelj nas iznenadio; što je očigledno naša obaveštajna služba podbacila o snazi i spremnosti neprijatelja da brani Osijek, Štab Brigade te uzroke nalazi u nekim objektivnim teškoćama, u nepodobnosti prevoznih sredstava i si. Tako se u Operativnom izveštaju Štaba Osme brigade (Op. br. 42) od 10. XII 1944, upućenog Štabu 51. divizije, može pročitati:

[8] Izveštaj Štaba 4. bat. br. 104 od 11. XII 1944, Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 22—2.

' Sličnu ocenu dali su u svojim sećanjima i Aleksandar Čalić sAlojz, Ankica Crnoborac Danka i dr.

»... U 23 sati otvorena je sa naše strane jaka bacačka i artiljerijska vatra na neprijateljske položaje. Vatra je trajala do 24 sata, a zatim je po drugi put otpočelo prebacivanje preko Drave, i to: 2. bataljon vršio je prebacivanje kod porušenog kolskog mosta, a 4. bataljon kod porušenog železničkog mosta. Neprijatelj se nije pokazao sve dok čamci nisu stigli do pred samu obalu. Tada je otvorio mitraljesku vatru koja nije bila tako jaka kao ona kod prvog prebacivanja (?!). *Glavna prepreka i uzrok da forsiranje Drave nije uspelo, bila je brzina vode i virovi na Dravi, koja je sve manje čamce prevrnula još pre nego što je neprijatelj otvorio vatru.* Pošto se nijedan čamac nije više vratio na našu stranu, forsiranje Drave je moralo biti prekinuto u 3 sata.. .«[10] (Podvukao N. B.).

Iz citiranog izveštaja pada u oči još jedna nedoslednost i nelogičnost u oceni neuspelog pokušaja forsiranja Drave kod Osijeka. Tako se za prvi pokušaj kaže da nije uspeo jer je izvršen »bez bacačke i artiljerijske pripreme kako bi neprijatelja iznenadili, ali pošto je neprijatelj osetio naše čamce, pustivši ih blizu otvorio je brzu mitraljesku vatru i sprečio iskrcavanje«... Za drugi pokušaj se kaže da neprijateljska vatra ovog puta »nije bila jaka kao ona kod prvog prebacivanja«, ali da i on nije uspeo ovog puta zbog »brzine nabujale reke i virova na Dravi« koji su sve manje čamce prevrnuli još pre nego što je neprijatelj otvorio vatru (?!). Ako se ima u vidu da su oba pokušaja izvedena iste noći, u razmaku od samo nekoliko časova, pri gotovo istim objektivnim vremenskim uslovima, onda je ovakva ocena malo čudna i neubedljiva.

Da je Štab Brigade i posle drugog neuspelog i odbijenog pokušaju u napadu na Osijek ostao pri svojim ranijim ocenama i procenama ili bolje reći u zabludama o stvarnim neprijateljskim snagama i njihovoj spremnosti za borbu, potvrđuju njegovi naredni postupci, zapovesti i naređenja. Umesto da pregrupiše svoje snage i potraži neko novo mesto prelaska i manevar, on i narednog dana glavninu Brigade (tri bataljona i divizion artiljerije) zadržava na starim položajima, kod porušenih mostova. Jer, »... *Izgleda da će neprijatelj u toku noći napustiti Osijek, pa je potrebno na to obratiti pažnju i u slučaju istog odmah prelaziti u Osijek...* čim situacija bude

[10] Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 21—2.

dozvolila, izvršiti forsiranje Drave u vezi naše zapovesti op. br. 38 od danas...«" (Podvukao N. B.).

Pored pogrešnih obaveštajnih podataka o stvarnom odnosu snaga, na optimizam štaba Osme brigade po svoj prilici je uticala grmljavina topova koja je još dopirala od Vinkovaca i Vukovara kao i uspeh Sedme vojvođanske brigade, koja je u tom trenutku osvojila poveći mostobran na desnoj obali Drave sa selima Bistrinci i Belišće. O tome Štab Brigade obaveštava svoje potčinjene štabove i naređuje Štabu 2. bataljona da na zapadnu ivicu Osijeka prebaci jednu desetinu radi uspostavljanja veze sa susednom Dvanaestom brigadom, »koja će izvršiti napad na Osijek sa pravca Retfalu—Čepin.. .«[12]

Naime, Štab Osme brigade je normalno pretpostavljao da će i njemu susedna Dvanaesta brigada, koja se nalazila na spoju između Osme i Sedme vojvođanske brigade, izvršiti svoj deo zadatka po zapovesti Štaba 51. divizije, kako su to učinile i Sedma i Osma brigada. Kasnije će se, međutim, ispostaviti da Dvanaesta brigada iz do sada neutvrđenih i neobjašnjenih razloga nije ni pokušala forsiranje na svom sektoru. Sa ovom brigadom, kako Osma tako i Sedma vojvođanska brigada nisu u toku cele operacije uspostavile ni taktičku vezu i fizički dodir. To se, svakako, mora imati u vidu pri oceni neuspelih napada na Osijek od strane Osme brigade pa i oceni cele operacije 51. divizije u prvoj polovini decembra 1944.

[11] Zapovest Štaba 8. VUB, br. 38 i 39 od 10. XII 1944. Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 27 i 28—1.

[12] Da optimizmu Štaba 8. brigade nije bilo mesta i da je odnos snaga bio drugačiji nego što su prezentirali naši obaveštajni organi, utvrdili smo iz zaplenjene neprijateljske dokumentacije. Talso se u širem rejonu Osijeka branila Divizija »Štefan« (za specijalnu upotrebu), koja je 10 dana ranije branila ostavljeni mostobran severno od Osijeka. Na sektoru Osijek—Dalj nalaze se 808. ziherungsbataljon i 606. puk za obezbeđenje (Arhiv VII, k. 77-a, reg. br. 9/3-a: K-215, reg. br. 29—1). 8. XII 1944. u Srem je pristigla 117. lov. divizija, koja je posle likvidacije mostobrana 5. vojvođanske brigade kod Vukovara učestvovala i u likvidaciji mostobrana 7. vojvođanske brigade kod Belišća i Bistrinaca (NAV, NT 311, f. 191/472—5 i 480—3). Tu se nalazila i tzv. Ustaška bojna pukovnika Štira, ostaci 13. SS divizije »Handžar« itd.

Drugi bataljon u Nađbarački pred početak batinske operacije

Trupna komora Osme vojvođanske na maršu prema Bezdanu, početkom novembra 1944. g.

Poslednja pro vera zadatka pred prelazak Dunava kod Kazuka

Borci Osme vojvođanske brigade sa malim Ženjom u šumi kod Kupusine

Dura Miler Švaba zamenik komandanta i Pera Janković komesar 2. bataljona u Fruškoj gori (poginuli kod Bolmana)

Artiljerijski divizion Osme vojvođanske na maršu kroz Baranju, novembra 1944.

Prvi bataljon Osme vojvođanske na maršu za Banat, oktobra 1944.

Nikola Marinković (prvi s' leva) obav. oficir I. bataljona, Milan Georgijević Fric komesar i Zdravko Pantić Čira pom. komesara I. bataljona

Kratak predah u šumi kod s. Luga

Izviđači Osme vojvođanske brigade na Kopačkom ritu

Grga Rudinski, desetar poginuo kod s. Lug (prvi s' desna) i Geza Benčik pog. u Bjelom Brdu, 12. decembra 1944. g.

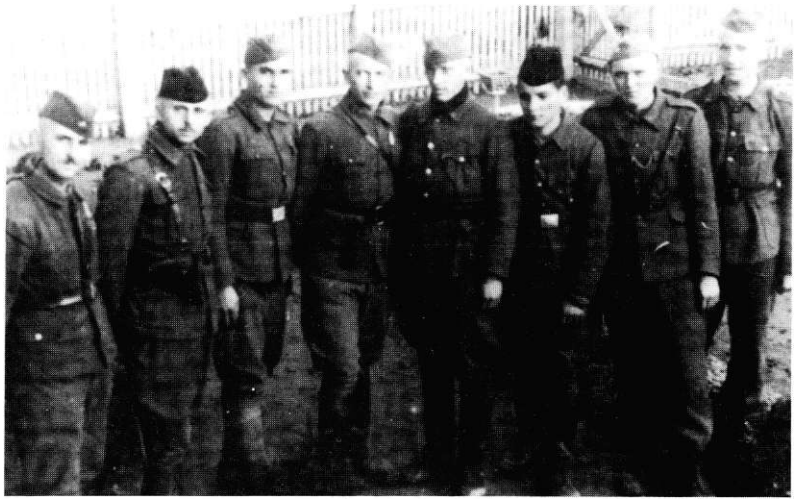

Kuriri Štaba Osme brigade u Sigetvaru, januara 1945. g.

Peti bataljon 8. VUB na maršu kroz Mađarsku, februara 1945. g.

Jedna četa 5. bataljona u Mađarskoj (pred četom je komandir Ciga)

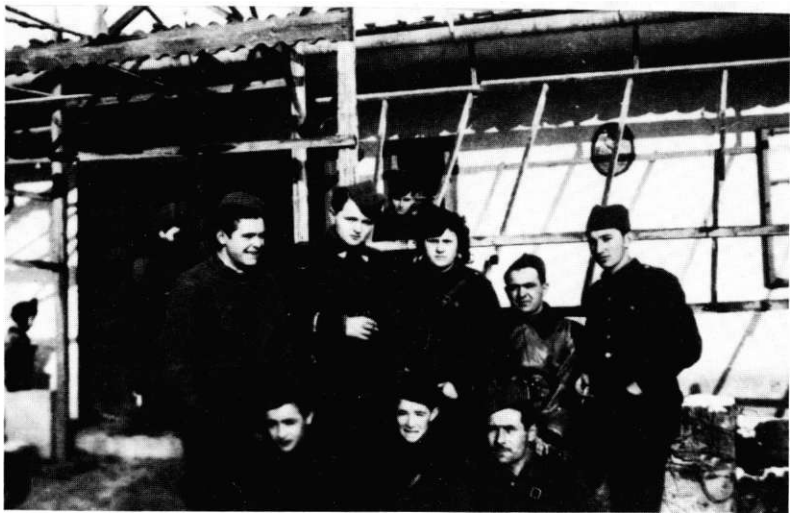

Deo štaba artiljerijskog diviziona, decembra 1944. u Dardi

Plan za zauzimanje Osijeka preko Bijelog Brda

Ujutro 10. decembra 1944. neprijatelj je iz Osijeka otvorio jaku artiljerijsku i minobacačku vatru po položajima naših bataljona na levoj obali Drave. Njima su povremeno odgovarali samo naši mitraljezi, jer su položaji naših mitraljeza i protivkolskih topova brzo otkriveni i morali su biti povučeni pozadi nasipa. Taj neravnopravni artiljerijsko-mitralješki dvoboj produžio se tokom celog dana. Povremeno, reka je prenosila zuku neprijateljske motorizacije, koja se kretala po gradu. U toku celog dana vraćale su se grupice boraca koje je brza matica reke posle prevrtanja i potapanja čamaca izbacivala na obalu. Većina ih je bila promrzla, izranjavljena i na granicama svojih fizičkih snaga. Jedna patrola 4. bataljona pokušala je da se približi neprijateljskoj obali i osmotri položaje. Na polovini reke sačekana je jakom mitraljeskom vatrom, koja je izrešetala čamac. Tom prilikom ranjeni su zamenik i komandant ovog bataljona.

Sa susednom, Dvanaestom brigadom još nije bila uspostavljena veza, a sa te strane se nije čula nikakva pucnjava. Sve je to govorilo Štabu Osme brigade da bi produženje direktnog i frontalnog napada na Osijek iziskivalo još veće gubitke i da neprijatelj neće tako lako napustiti Osijek. Osim toga, od prikupljenih sredstava za prelazak ostao je samo još poneki ribarski čamac. Prikupljanje novih sredstava i priprema novog forsiranja na ovom preglednom, dobro branjenom i otkrivenom sektoru zahtevali su više vremena, prevashodno noćnog jer je neprijateljska artiljerijska i minobacačka vatra i dalje besomučno tukla svaki uočeni pokret naših jedinica i boraca na ovostranoj obali...

Štab Divizije je, međutim, uporno insistirao da se pritisak na Osijek nastavi. Od njega je to isto zahtevao Glavni štab NOV PO Vojvodine, a od ovog je to zahtevao, opet, Vrhovni štab NOVJ, jer su situacija u Sremu i ogorčene borbe kod Vukovara i na tzv. Zelenoj liniji dostigli svoju kulminaciju. ..

U takvoj situaciji, razdirući se između izvršenja dobivenog zadatka i svojih realnih mogućnosti, Štab Osme brigade se odlučuje na jedno zaista originalno rešenje. Podelivši Brigadu na dve operativne grupe, Štab Brigade ostavlja glavninu svo-

jih snaga (tri bataljona i artiljerijski divizion, prva operativna grupa) da i dalje vrši direktan i neposredan pritisak na Osijek, pripremajući se istovremeno da ponovi forsiranje Drave sa istih položaja i u sadejstvu sa Dvanaestom brigadom ovlada gradom.

Drugu operativnu grupu, koju su po zapovesti Štaba Brigade (Op. br. 38 od 10. XII 1944) sačinjavali 1. i 3. bataljon, upućuje u dublji zaobilazak Osijeka sa istoka. Zadatak ove grupe i manevar koji je trebalo da izvrši bili su veoma kornplikovani i rizični. U zapovesti on je nazvan »usiljenim maršem«, iako se ovde radilo o veoma složenoj borbenoj radnji u kojoj je pored usiljenog marša trebalo istovremeno savladati velike vodene površine u dužini od 14 km, forsirati Dravu, likvidirati neprijateljsku posadu u Bijelom Brdu, preseći kontrolisanu komunikaciju koja povezuje Osijek sa Vinkovcima i Vukovarom, likvidirati usputne neprijateljske otporne tačke i posade (u Sarvašu je bila posada sa oko 500 ustaša i naoružanim nemačkim stanovništvom), u nastupnom maršu upasti u Osijek sa njegove istočne strane i obezbeđujući se od intervencije iz susednih garnizona izvršiti juriš na železničku stanicu u Donjem Gradu u Osijeku... Sve to trebalo je izvršiti u kratkom vremenu, uključujući tu i pripreme, među kojima su najozbiljnije one u vezi sa prikupljanjem čamaca za prebacivanje oko 500 boraca sa kompletnim naoružanjem u prvom talasu (1. bataljon), isto tako u drugom talasu (3. bataljon). Po zapovesti, maršruta ove operativne grupe određena je pravcem: Podravlje—Bilje—Kopačevo—Bara Velike Livade—šuma Mali Bajaz (istočno)—Poloj—r. Drava—s. Bijelo Brdo—putna i žel. komunikacija Osijek—Dalj—Donji Grad. Drugim rečima, trebalo je usiljenim maršom preći stazu oko 10 km do Kopačeva, zatim čamcima oko 14 km poplavljenog terena, uključujući tu i forsiranje Drave (koje je trebalo završiti do 10. XII do 24 časa), ovladati Bijelim Brdom i u nastupnom maršu kroz gusto naseljenu i posednutu neprijateljsku teritoriju savladati pod borbom oko 14 km i još istog dana, 11. XII 1944. napasti železničku stanicu u Osijeku. Trebalo je, dakle, u izu-

zetno teškim vremenskim i zemljišnim uslovima za nepuna 24 časa pod borbom preći više od 40 km."

Izabravši ovako izuzetno tešku i zaobilaznu maršrutu, Štab Brigada je pored očigledno velikog poverenja u fizičke i borbene mogućnosti svojih boraca i potčinjenih štabova imao u vidu i faktor iznenađenja neprijatelja, koji, svakako, nije mogao računati na ovako rizičan manevar i poduhvat. Pada u oči da ova maršruta izlazi iz okvira odseka napada koji je po zapovesti Štaba 51. divizije od 9. X 1944. (Op. br. 49) određen Osmoj brigadi, čija je leva granica bila određena zaključno sa močvarom »pod šumom« — pst. Netviševa. Interesantno je napomenuli da Štab Brigade ni u svojoj zapovesti ne daje mogućnost izbora nekog drugog, mnogo kraćeg pravca koji iz Kopačeva izvodi na Bravu pa čak ni šumu M. i K. Bajar, kojim se mogao izbeći i zaobići jaki neprijateljski garnizon u Sarvašu.

Ako ne prvi i drugi talas, ovim pravcima bilo je moguće uputiti bar neke manje jedinice jačine voda do čete boraca. Za to, verovatno, postoji neko objašnjenje koje nam nije poznato.

Predviđajući, ipak, da će se 1. bataljon, koji je određen u prvi talas, posle ovladavanja Bijelim Brdom i prodora ka Osijeku naći u delikatnoj situaciji iz okolnih neprijateljskih garnizona, Štab Brigade postavlja zadatak 3. bataljonu (koji se trebao kretati u drugom talasu, odmah iza 1. bataljona, njegovom maršrutom da posle prelaska Drave zauzme sledeći raspored: jednom četom i vodom prateće čete da posedne raskrsnicu puteva kod Netviševe pustare sa zadatkom obezbeđenja od pravca Sarvaša. Jednu četu trebalo je postaviti u rejonu Tenja sa zadatkom obezbeđenja od pravca Trpinja—Bobota—Salaš, dok je treću četu trebalo ostaviti u rezervi na Rajbergovoj pustari." Time je 1. bataljon dobijao mogućnost da bezbedno izvrši juriš na železničku stanicu u D. Gradu i produži nastupanje u susret 1. operativnoj grupi, koja je te iste noći 10. decembra trebalo ponovo da napadne Osijek. Da bi

[13] Uviđajući, verovatno, da je ovo zaista praktično neizvodljivo, Štab Brigade je pomerio tj. odgodio početak prebacivanja prvog talasa iz Kopačeva sa 10. XII na 11. XII 1944. u 16 časova.

[14] Zapovest Štaba 8. brigade od 10. XII 1944. (A VII, k. 1401, reg. br. 27/1).

se izbegli mogući nesporazumi i međusobni sukob u noćnoj borbi u Osijeku, utvrđeni su i znaci raspoznavanja. Za 1. bataljon su bili: — OVDE DUNAV! a za sve ostale — OVDE DRAVA!

Za doček i povezivanje sa 1. bataljonom, po naređenju Štaba Brigade, na desnu obalu Drave u rejonu strelišta 5. bataljon je uputio jednu desetinu sa telefonskom vezom. Ona je ujedno imala zadatak da koriguje našu artiljerijsko-minobacačku vatru.

Nema sumnje — plan je bio dobro zamišljen i ambiciozan, a kakva je bila njegova realizacija saznaćemo u narednom tekstu.

Priprema za forsiranje Drave u Kopačkom ritu

Zapovest Štaba Brigade za forsiranje Drave kod Bijelog Brda primili smo u Bilju 10. decembra 1944. oko 10 časova — iznosi u svojim sećanjima komandant 1. bataljona Lazar Marković Čađa. — Tog istog dana trebali smo prebaciti ceo bataljon u Kopačevo i do 14 časova otpočeti ukrcavanje u čamce koje je u međuvremenu trebalo tek pripremiti u selima Grabovac, Lug, Vardarac (udaljeni 15 km) i prebaciti u Kopačevo, kako bi, u toku noći, do 24 časova već bili u Bijelom Brdu. Za to vreme trebalo je prikupiti i prebaciti u Kopačevo prateću četu bataljona, koja se nalazila na levoj obali Drave kod Podravlja, gde je dotle obezbeđivala prelaz našeg 2. i 4. bataljona, pripremiti za nju skele, pronaći veslače, vodiče i obaviti sve ostale pripreme.

Na sastanku Štaba bataljona, koji sam odmah sazvao i kome je prisustvovao i zamenik komandanta Brigade Gligorije Matić Giga, izrazio sam svoju sumnju da ćemo u tako kratkom roku od svega 5—6 dnevnih časova uspeti da izvršimo sve te pripreme i premostimo tako veliku vodenu prostoriju. Od Gige smo zatražili da nam komandant Brigade prolongira ovaj rok do narednog dana, što je on i učinio, a mi smo se odmah dali na posao. Svog zamenika Peru Božića Mitu uputio sam odmah sa jednim vodom u Lug i Vardarac, da prikupi sva sposobna inženjerijska sredstva (čamce, benzinsku burad za skele i ostali materijal) i da ih najhitnije

mobilisanim seoskim zapregama prebaci u Kopačevo. Zamenik komesara bataljona Dragoljub Tomić Mornar uputio se u Podravlje da hitno obezbedi prebacivanje prateće čete bataljona. Ja sam se sa komandirima čete i obaveštajnim oficirirom Nikolom Marinkovićem odmah uputio u Kopačevo radi izviđanja i mobilizacije tamošnjih mesnih sredstava, veslača i vodiča. Komesar bataljona Laza Kolarević ostao je u Bilju da organizuje prebacivanje bataljona u Kopačevo i otpočne uobičajene moralno-političke pripreme boraca, skojevaca i članova Partije.

O samom zadatku, veoma složenoj maršruti i šta nas sve čeka na tom »usiljenom maršu« do Osijeka nismo ni razmišljali. Bili smo tada svi mladi, puni borbenog elana i zanosa i spremni »da jurišamo i na nebo« što bi rekli današnji pesnici, samo da konačno uništimo omrznute fašiste i oslobodimo našu zemlju od ropstva i mračnjaštva.

Ja sam tada imao samo 19 godina, takvi su bili i svi moji saradnici, da i ne govorimo o većini boraca našeg bataljona, mladim Bačvanima i Subotičanima koji u prošeku nisu imali više od 18 godina. Retko ko od nas je imao koju godinu više i služio bivšu jugoslovensku vojsku, ali su svi imali veliko i hrabro srce i bili spremni na najveća žrtvovanja. Teške frontalne borbe kod Kazuka, Luga i Bilja prekalile su i očeličile ove mlade ljude tako reći preko noći, sa prvim ispaljenim mecima, i nadahnu ih pobedonosnim zanosom. Komandiri i komesari četa, komandiri vodova, desetari, podosta mitraljezaca, nišandžija na pt puškama i bacačima bili su iskusni i prekaljeni borci iz Fruškogorskog i Subotičkog odreda i drugih vojvođanskih jedinica. Na njih se mogao osloniti Štab bataljona jer su bili spremni da izvrše svaki postavljeni zadatak. U bataljonu je bilo više od 40 komunista i oko 90 skojevaca, koji su činili okosnicu visokog moralno-političkog nivoa svesti i borbenosti naših boraca.

Uprkos osetnih gubitaka kod Kazuka, bataljon je nakon popune u Dardi imao oko 450 boraca i bio naoružan sa 27 puškomitraljeza (od čega jedan brzi nemački avionski šarac, zarobljen sa oborenog nemačkog aviona na Fruškoj gori), 40 automata (uglavnom ruskih tipa »špagin«), 20 pištolja, 3 teška mitraljeza tipa »maksim«, 6 pt pušaka (5 od 12 mm i 1 od 20 mm), 3 minobacača 82 mm i oko 370 pušaka, pretežno ru-

skog porekla. Svaki borac je u prošeku imao po dve ručne bombe i po 100 metaka. U svakoj četi nalazilo se i po desetak protivtenkovskih bombi težine do 1 kg. Bila je to, dakle, jedna dobro naoružana i kompletirana pešadijska jedinica sposobna za izvršenje i složenijih taktičkih zadataka.

Odmor od desetak dana, koji smo posle batinske operacije maksimalno iskoristili za sređivanje i popunu, dobro nam je došao. Svi smo sa nestrpljenjem očekivali nove okršaje i novo dokazivanje svoje borbenosti, posebno mladi borci iz okoline Subotice, koji su činili većinu u našoj brigadi.[15] Bijelo Brdo i odiseja koju smo posle njega doživeli pružila nam je tu priliku. I više od toga...

Izviđači polaze prvi...

Da Štab Brigade nije slučajno i nasumce odredio ovako složenu i zaobilaznu maršrutu i 1. bataljon uputio baš preko Bijelog Brda, lako se može utvrditi iz sačuvane dokumentacije i nekih posleratnih priloga i zapisa obaveštajaca i Obaveštajnog centra Osme brigade. Po naređenju obaveštajnih organa 51. divizije odmah posle posedanja leve obale Drave, Obaveštajni odsek Osme brigade uputio je više obaveštajaca i izviđačkih grupa na desnu obalu Drave sa ciljem da se povežu sa našim simpatizerima u poluoslobođenim selima oko Osijeka i na teritoriji koju su kontrolisale jedinice 6. slavonskog korpusa. Oni su to i učinili. Neke od tih podataka smo već napred iskoristili i pomenuli. Ovde je reč o vezi i kanalima koje su još 6. decembra 1944. neposredno preko Bijelog Brda uspostavili obaveštajni organi Osme brigade i održavali je sve do forsiranja Drave. Preko te veze Štab Brigade je saznao da u velikom podravskom selu Bijelom Brdu sa oko 700 domaćinstava i 2.500 stanovnika postoje jake oslobodilačke organizacije (selo je dalo

[15] Na to ukazuje i nacionalni sastav 1. bataljona koji je dao Lazar Marković Čađa u svom posleratnom osvrtu na ovu borbu. U bataljonu je bilo 45% Hrvata (uglavnom Bunjevaca iz okoličine Subotice), 40% Srba, 8% Mađara, 3% Slovaka, 2% Rusina i 2% Muslimana (uglavnom bivših domobrana iz niže podoficirske škole u Petrovaradinu). Ovo bi se moglo smatrati i kao tadašnji nacionalni prošek u 8. brigadi.

oko 120 boraca NOR-a) i da je stanovništvo pretežno srpsko i listom antifašistički raspoloženo. Za razliku od susednog sela Sarvaša, naseljenog nemačkim stanovništvom i naoružanim folksdojčerima, gde je postojao jaki ustaški garnizon u Bijelom Brdu je prema ovim podacima postojala samo mala žandarmerijska postaja sa oko 20 žandarma; da obala Drave nije posednuta i da se kontroliše povremeno patrolama iz Dalja i Sarvaša. Ti podaci bili su dovoljni da se Štab Brigade posle neuspelih pokušaja kod Osijeka orijentiše na ovaj pravac.

Obaveštajni oficir 5. bataljona Dušan Karavidić, u izvodu iz svog ratnog dnevnika pod naslovom *»U izvidnici preko Drave«* (5. decembra 1944.) opisao je prelazak jedne naše patrole preko Drave:

»Tek što sam se vratio sa izvršenog zadatka u Štab bataljona (u međuvremenu sam postao obaveštajac 5. bataljona), dobio sam naređenje da sa vodom boraca pređem Dravu i ubacim se u neprijateljsku pozadinu. Trebalo je da se prebacimo kod Kopačeva i skrenemo na desnu obalu Drave kod sela Bijelo Brdo, desetak kilometara udaljenog od Osijeka i čekamo dalja naređenja koja će nam se dostaviti kurirskim putem.

Po pljusku i oluji 5. decembra odlazim iz Bilja u Kopačevo, gde me očekuje 20 boraca spremno za pokret, na čelu sa vodnikom Mikulićem. čekamo malo, ali olujno nevreme sa kišom ne prestaje, a preko močvare, do same Drave, treba čamcima preći 15 km! Ribari, koji treba da nas prevezu, odlučno tvrde da je prelaz po ovom nevremenu nemoguć. Šaljem čoveka u Štab bataljona i tražim instrukcije, ali su one i ovog puta kategorične: PREĆI SE MORA! Ribari odbijaju ukrcavanje i kažu: ‚STRELJAJTE, BOLJE JE I TO NEGO UDAVITI SE'. Popuštam i ponovo šaljem čoveka u Štab. Ovog puta dolazi i sam komesar, kapetan Ciga[16] i uverava se da je prelazak nemoguć. Prelazak se odlaže za kraće vreme.

Sutradan, oko 10 časova, po nešto manjem nevremenu nego što je bilo juče, konačno se ukrcavamo u čamce i pre-

[17] Pera Perić Ciga iz Bešenovačkog Prnjavora, krznarski radnik, borac Prvog sremskog i Fruškogorskog NOP odreda od 1942. godine. Umro posle rata u Subotici.

lazimo. Vozimo se oko 6 časova, a da ne vidimo ništa drugo osim beskrajne vode, do pola potopljeno drveće, šiblje, koje samo vrhovima izviruje iz vode i po koje jato ptica močvarica, koje uznemireno, uplašeno izleću ispred nas. Oko 14 časova stižemo do ‚lovačke kućice', gde treba sačekati mrak radi prelaska Drave. Nigde ni komadića suvog tla i mi, onako nepokretni u nestašnim čamcima, smrzavamo se pod ledenim kapima kiše koja nikako da prestane.

Jedva jednom pada mrak i posle tri sata smrzavanja polazimo. Još malo oprezne plovidbe, sada već koritom Drave, i mi dodirujemo obalu. Bešumno se iskrcavamo u Bijelom Brdu koje spava mrtvim snom, ipak srećni što posle osam sati na vodi koračamo po čvrstoj zemlji. Ne zaustavljamo se, još je neprijatelj možda i u ovom selu (a znamo sigurno da je u susednom 3 km udaljenom Sarvašu, nastanjenom nemačkim stanovništvom). Usiljenim maršom, kroz blato do članaka dolazimo u selo Vera, koje je slobodno. Smeštamo se po kućama, na brzinu večeramo (oko 4 sata ujutro) i brzo ležerno na tako željeni počinak.

Posle kratkog sna polazimo u susedno selo Bobota, gde uspostavljamo vezu sa slavonskim odredima. Do podne 8. decembra stiže kurir iz Štaba bataljona i donosi zapečaćenu kovertu koju nestrpljivo cepam i između ostalog čitam: ‚Sa tvojim vodom ubacićeš se u Osijek, gde ćeš čekati znak našeg napada koji će označiti tri zelene rakete. Odmah napasti na mitraljeska gnezda, topovske baterije, uništiti posadu, a oružje upotrebiti protiv neprijatelja'... Pitam sebe da li je to moguće sa 20 ljudi. Poznajem Osijek, u njemu sam završio gimnaziju i to mi je sigurno velika prednost, tim pre što ja u gradu imam rođake i poznanike. Ali Osijek je jedno od najjačih uporišta u NDH, pun je Nemaca i kako onda uspešno izvršiti naređenje?

Sledeća tri dana provodimo u selu Tenje, iza kojeg do Osijeka više nema naselja. Ovo selo nije oslobođeno, ali nema ni stalnu neprijateljsku posadu i mi uz pomoć tamošnjeg odreda uspostavljamo vezu sa jednim domobranskim oficirom koji radi za naš pokret, a koji treba da nam omogući ubacivanje u grad. Savetuje nam da pričekamo, kako bi obezbedio povoljne uslove za akciju, između ostalog domobranske

uniforme u koje treba da se preobučemo, kao i kamion za prevoz...

Tek 11. decembra, preobučeni u civilna odela i bez oružja, vodnik Mikulić i ja polazimo na konačan dogovor sa domobranskim oficirom, u kuću jednog našeg simpatizera. Sedimo u sobi pored otvorenog prozora sa pogledom na ulicu i raspravlajmo o pojedinostima plana... Odjednom, opazimo na ulicama destak konjanika u uniformama. Nemci! Jedan od njih prolazi pored samog prozora, za trenutak se zaustavlja, čak nam se i smeška! Nespremni za ovakvo iznenađenje i bez oružja, čekamo ukočeni da prođe tih desetak beskonačnih sekundi. No, već za koji tren, Nemac odlazi, a topot konja veće patrole gubi se u daljini... Konačno, sve je dogovoreno i mi sutra treba da krenemo na izvršenje zadatka... Ali, naš vod nije se ubacio u Osijek jer su se u međuvremenu dogodili nepredviđeni događaji... i naš vod se priključio kasnije u selu Ludvinci našem 1. bataljonu, gde se probio posle Bijelog Brda...«"

Ubacivanjem jednog dobro naoružanog pešadijskog voda u neposrednu neprijateljsku pozadinu, njegovo višednevno osmatranje kretanja neprijatelja i plan da se preobučen u neprijateljske uniforme i u odsudnom trenutku infiltrira u Osijek bio je dobro zamišljen i ukazuje na inventivnost i nastojanje komandanta Brigade da svoje bogato partizansko iskustvo korisno primeni u novim uslovima ratovanja. Šteta je velika što cela ta zamisao, kao i manevar 1. bataljona, nije izvedena nekoliko dana ranije, kada su se neprijateljske jedinice zaista pripremale da napuste Osijek i kada su se jedinice 6. slavonskog korpusa bukvalno nalazile na južnim prilazima Osijeka. Nemačka patrola koja se, kako navodi Karavidić, 11. decembra iznenada pojavila u Tenju, po svoj prilici predstavljala je prethodnicu delova 117. nemačke lovačke divizije, koja se u međuvremenu prebacila iz Bosne u Srem i posle likvidacije mostobrana 36. vojvođanske divizije kod Vukovara uputila da to isto učini i sa mostobranom Sedme vojvođanske brigade kod Belišća i Bistrinaca.

Sa opširnim izveštajem koji je posle povezivanja sa slavonskim partizanima Štabu Brigade uputio 10. decembra 1944.

[17] *Bilten* 8. vojvođanske udarne brigade, br. 6/1974, str. 39—41.

obaveštajni oficir 5. bataljona Dušan Karavidić prešla su i tri aktivista NOP-a iz Bijelog Brda. Bili su to lugar Lazar Mirosavljević, Andrija Mangovski i Sreta Ilić. Oni su Štabu Brigade izneli detaljne podatke o žandarmerijskoj postaji u svom selu i kretanju neprijateljskih patrola kroz Bijelo Brdo i čvrsto obećali da će bezbedno i prikriveno prevesti naše jedinice preko Drave. Svoje obećanje su zaista časno i uspešno izvršili, dok je lugar Lazar Milosavljević u tim borbama i teško ranjen.

Vodeni put dug trinaest časova

U Kopačevu smo uspešno završili sve potrebne pripreme za savlađivanje velike vodene prepreke — Kopačkog rita, koji je u to doba godine bio potpuno pod vodom i sastavljen sa nabujalom Dravom — nastavlja dalje svoje pričanje komandant 1. bataljona Lazar Marković Čađa. — Njegova prosečna dubina iznosila je oko 1,5 metar, a širina te velike vodene površine zajedno sa Dravom i njenom desnom obalom kod Bijelog Brda iznosila je 14 km.

Najveći problem predstavljalo je prikupljanje plovnih prevoznih sredstava za ljudstvo, municiju i naoružanje. Trebalo je za vrlo kratko vreme prikupiti oko 50 čamaca i izgraditi 5—6 splavova za oruđa prateće čete. Nevolja je bila u tome što su se tada sve naše jedinice dale u poteru za ovim sredstvima. Nešto su pokupile ruske jedinice a dobar deo uništili su ili pokupili Nemci pri svom povlačenju iz Baranje. Ipak do podne 11. decembra 1944. godine prikupili smo 45 ribarskih čamaca i napravili 6 splavova na koje smo natovarili jedno minobacačko odeljenje, vod teških mitraljeza i odeljenje protivtenkovskih pušaka. Ostatak prateće čete, bojnu komoru i pozadinske delove ostavili smo u Kopačevu za narednu turu tj. sa 3. bataljonom. Sa njima je ostao i moj zamenik Petar Božić Mita. Najviše su nam u tom pogledu pomogli ribari i omladina sela Kopačeva. Svoje potopljene i od Nemaca sakrivene čamce povadili su i brzo ih osposobili za plovidbu. Dobrovoljno su se javljali za veslače. Među njima je bilo najviše omladinaca, ali i staraca od 60—70 godina.

Oko 16 časova otpočelo je ukrcavanje bataljona. Pre toga smo uputili izvidnicu na čelu sa obaveštajnim oficirom ba-

taljona Nikolom Marinkovićem. Bio je to veoma hrabar i energičan mladi čovek, pravnik iz Beograda. Pred naš polazak obišli su nas i zamenik komandanta Brigade Gligorije Matić i načelnik Štaba Steva Marinković. Izvršili su kraću smotru spremnosti bataljona. Bili su zadovoljni pripremama i borbenim raspoloženjem koje je zahvatilo naše borce. Sa Gigom sam se poznavao još od 1941. godine, iz prvog Fruškogorskog odreda. Dugo vremena bio mi je komandir čete a zatim i komandant bataljona. Voleo je uvek da se našali sa svojim borcima i drugovima. Tako je učinio i ovoga puta. Stiskajući mi ruku na rastanku dobacio je:

— Čuvaj se, stari moj! I pazi da otud donesete čiste gaće! — Time nam je stavio do znanja da se nalazimo pred teškim borbenim zadatkom.

Prohladna i tamna zimska noć spustila se tek što smo formirali svoj borbeni plovni konvoj. Iskusni kopačevski ribari koji su Kopački rit poznavali kao svoja dvorišta, uz pomoć čakiji i vesala vešto su se probijali kroz poplavljenu trstiku, zaobilazili plićake i manevrisali oko poplavljene šume i šikare da ne bi uznemirili velika ptičja jata i time otkrili neprijatelju naše približavanje njegovoj obali. Disciplina boraca bila je na visini, a komandiri vodova i odeljenja budno su pazili na tišinu i propisno održavanje veze između čamaca. Najteže je išlo sa splavovima, koji su usporavali kretanje pa smo ih morali sačekivati i privezivati za čamce.

Pred zoru 12. decembra 1944. oko 4,30 časova izbili smo na Dravu. Tu na zapadnoj ivici šume M. Bajar sačekao nas je obaveštajni oficir bataljona Nikola Marinković sa najnovijim izveštajem. Njegovi izviđači su u međuvremenu uspostavili vezu sa odbornicima u selu. Spremaju se da nas prihvate i dočekaju. U žandarmerijskoj stanici zanoćilo je samo 7 ustaških žandara. Imaju samo jednog stražara, ali zato svakih pola sata neprijateljske patrole iz Sarvaša jačine do jednog voda obilaze selo i osmatraju obalu Drave. Iz Dalja i Aljmaša patrole su rede i to uglavnom motorizovane. Dravu treba forsirati što pre, pod okriljem noći, da bismo izbegli i efikasno dejstvo neprijateljskog mitraljeza sa sarvaške crkve i posednutog dela obale.

Ne čekajući više ni trenutka, jer je matica nabujale Drave brzo razređivala jutarnju sumaglicu, po ranije utvrđenom

planu, naredio sam pokret i spremnost boraca za otvaranje vatre iz čamaca. Prvo je krenuo centar talasa u kojem se nalazila 1. četa. Ona je imala zadatak da likvidira žandarmerijsku stanicu. Odmah za njom na rastojanju 20—30 metara, levo i desno, 1. i 3. četa formirale su još dve kolone. Tako je glavnina bataljona gotovo istovremeno prispela na suprotnu obalu. U najvećoj tišini predvođen trojicom meštana, aktivista iz Bijelog Brda koji su pošli sa nama iz Kopačeva i odbornicima koji su nas sačekali na samoj obali, bataljon se prikupio oko crkve i nekoliko kuća u severnom delu sela.

Komandir 1. čete Slavko Stanišić Ducin,[18] iskusni sremski partizan, saznavši da u selu nema više od 7 žandarma uzeo je samo jedan vod i poveo ga na žandarmerijsku postaju, koja se nalazila u sadašnjoj kafani u centru sela. Iznenadivši žandarmerijskog stražara, Ducin je bez ijednog metka, u pravom partizanskom stilu razoružao i zarobio svih 7 žandarma i uputio ih u Štab bataljona.

Automobil sa nemačkim majorom upada u našu kolonu

Ne čekajući da se preko Drave prebaci i preostali deo kolone sa splavovima i pratećim oruđima, izdao sam naređeinje 2. i 3. četi da se odmah upute na zapadnu ivicu sela. Po oceni meštana, bilo je već vreme za nailazak nove neprijateljske patrole, od Sarvaša. Razvijene u marševske kolone, čete su krenule sa obe strane glavne ulice. Nismo odmakli ni stotinak metara od centra sela kad je u našu kolonu, cestom od Dalja, kroz jutarnju sumaglicu upao, skoro uleteo jedan nemački putnički automobil — »mercedes«. Kretao se usporeno između dve naše kolone, a da nikom od naših boraca nije palo na pamet da ga zaustavi i upita se odakle on tu. Zabavljeni oko žandarmerijske postaje njega nisu primetili ni borci Ducinove čete. Ugledavši već čelo naše kolone, šofer »mercedesa« je počeo dodavati gas, shvatio je verovat-

[18] Slavko Stanišić Ducin rođen je 1914. godine u Jasku, nosilac je Partizanske spomenice 1941. godine, borac prvog Fruškogorskog odreda. Posle rata živi u Rumi. Po njegovoj izjavi, od razoružanih žandarma zaplenjeni su puškomitraljez, 6 pušaka i druga oprema.

no čija smo vojska. Začuvši brektanje motora iza svojih leđa, komandir 3. čete Ljubomir Mrda" prvi se snašao i sa otkočenim šmajserom iskočio na cestu. Za njim je iskočilo još nekoliko boraca. I ne pomišljajući na bilo kakav otpor, šofer je naglo pritisnuo kočnicu. Sa podignutim rukama, preneraženi i uplašeni, izašli su jedan nemački major, njegov pratilac podoficir i šofer vojnik, koji je, izgleda, bio jugoslovenski Folksdojčer jer je govorio nešto iskvarenim srpskohrvatskim jezikom.

Obradovali smo se ovim iznenađenim ranoraniocima, »njihovom prtljagu« i pre svega majorovoj topografskoj karti sa iscrtanim nemačkim frontovima u Jugoslaviji. Naredio sam Mrđi i njegovim borcima da produže na zapadnu ivicu sela, a svojim kuririma da poteraju Nerace i njihov automobil do crkve i predaju ih komesaru Lazi Kolareviću. Tamo su u pravoslavnoj crkvi već bili privremeno smešteni zarobljeni ustaški žandarmi. Zarobljenike smo nešto kasnije sa prvim ranjenicima i svim čamcima vratili u Kopačevo.

Nemački major, kako smo doznali nakon našeg povratka, putovao je u Osijek da sa generalom Štefanom pripremi dolazak 11. vazduhoplovne nemačke divizije, koja se sa Grupom armije »E« povukla iz Grčke i tih dana usiljenim maršom kretala prema Sremu i Podravini. Nakon tri dana, ili tačnije 15. decembra, ova divizija je smenila na desnoj obali Drave i na sektoru od Vukovara do Donjeg Miholjca Diviziju »Stefan«, sa kojom smo se mi sukobili kod Osijeka i Bijelog Brda.[20] Tada nisam imao vremena da se zadržavam oko saslušanja nemačkog majora i njegovih pratilaca, ali su to učinili Štab Brigade i obaveštajni organi 51. divizije, jer se odmah posle toga odustalo od daljih napada na Osijek, a izostalo je planirano prebacivanje našeg 3. bataljona preko Bijelog Brda, jer su potvrđene vesti da su u širi rejon Osijeka pristigle sveže nemačke jedinice.

[19] Ljubomir Mrda rođen je u Laćarku i stari je sremski partizan. Istakao se u mnogim borbama, a posebno kod Kazuka kao energičan i hrabar komandir čete i zamenik komandanta bataljona, a docnije i komandant bataljona. Posle rata živeo je i umro u Beogradu.

[20] Arhiv VII, k. 72 a, reg. br. 16/1—a.

Sukob sa ustašama i napad na Sarvaš

Tek što je čelo naše kolone izbilo na zapadnu ivicu sela i počelo se razvijati u strelce, dobio sam izveštaj od Mrđe, komandira 3. čete:

— Idu ustaše od Sarvaša! ... Ima ih oko 40... Idu u dve kolone, sa obe strane puta. Tek što nisu ušli u selo...

Potrčao sam napred i usput doviknuo komandirima da prikriju svoje borce po dvorištima, sa obe strane glavne ulice, da se dobro maskiraju i da niko ne otvara vatru pre mene. JVlrđi sam naredio da prikrije svoju četu na severozapadnoj ivici i da propusti ustašku patrolu u glavnu ulicu... Za tren oka borci su se tiho porazmeštali po kućama. Kroz poluotvorene prozore, razmaknute šalukatre, vratnice i kapidžike provirivale su samo cevi njihovih pušaka i automata. Sa komandirom 2. čete Blagojem Belićem Blagicom[21] našao sam se u zasvođenom hodniku jedne poveće seoske kuće. Provirujući napolje, ugledali smo čelo ustaške patrole kako izbija u glavnu ulicu. Bio sam zadovoljan s kojom brzinom su moji borci uspeli da se prilagode nastaloj situaciji i postave u zasedu...

Jutro je odnosilo i poslednje pramenove magle koja je sa ustaškom patrolom nailazila od Sarvaša. Nestrpljivo sam očekivao da se čelo kolone poravna sa cevima moga i Blagicinog automata. Bat njihovih potkovanih cokula po uličnom trotoaru postajao je sve bliži i jasniji. Nedostajalo je još samo pedesetak metara pa da se i začelje ustaške patrole nade u našoj »potkovici«. Prst na obaraču moga automata počeo se spontano grčiti. I baš tada, kada je vatra iz moga automata trebalo da najavi brzu paljbu, od centra sela, u susret ustaškoj patroli dotrčao je jedan naš borac sa automatom na grudima. Bio je to bataljonski kurir koga je komesar bataljona uputio sa nekom porukom za nama... Ustaški oficir, vođa ustaške patrole, naglo je zaustavio svoje vojnike i oštro zapitao našeg borca:

[21] Blagoje Belić Blagica iz Rakovca kod Beočina, nosilac Partizanske spomenice 1941, bio je takođe borac i komandir voda u Fruškogorskom NOP-u. Umro je 1985. godine u svom selu.

— Hej, tko je tamo? ! ... Daj pristupi! ...

— A ko ste vi?! — zbunjeno je zastao naš borac i ne čekajući njihov odgovor zaskočio iza najbližeg stabla uzimajući automat na gotovs.

— Udri ustašku bandu! — Na moj znak odgovorio im je rafalom iz svog automata Mornar, zamenik komesara bataljona, koji je zaklonjen iza dvorišnog stuba imao bolji pregled od mene i Blagice. Prvi meci njegovog rafala žarili su se u ćelo ustaške kolone i sasćkli ustaškog oficira po grudima. Odmah zatim glavna ulica Bijelog Brda prolomila se od žestoke paljbe naših boraca. Sa svih strana začuli su se jauci i uspaničeni krici ustaških vojnika. Ne čekajući da se raziđe barutni dim i bez komande svojih komandira, naši borci iskočiše na ulicu. Potrčali su za preostalim ustašama sa začelja njihove kolone, koji su izbegli našu potkovicu i okrenuli se prema Sarvašu. Žurili su da se što pre sklone sa brisanog prostora i dohvate strmog zaklona i žbunovite ivice Opštinskog rita. Nisu ni pomišljali na pružanje otpora. Naredio sam tada Mrđinoj četi da ih ponovo istera na komunikaciju obilaskom sa desnog krila. Blagici sam naredio da produži gonjenje duž komunikacije i po mogućnosti upadne u Sarvaš.. .

Trčeći niz blagu padinu puta i gađajući preostale grupice ustaša, brzo smo izbili pred Sarvaš. Izronio je nekako iz jutarnje izmaglice poput nekog iznenada otkrivenog i nezaštićenog cilja u dubokoj neprijateljskoj pozadini koji nas je prosto mamio da ga napadnemo i u onom borbenom raspoloženju razbijemo i njegovu posadu. U njemu kao da nije bilo ni žive duše... Na okuci puta, pozadi jednog drveta, zastao sam da dvogledom osmotrim ovo neprijateljsko uporište u kojem se prema zapovesti Štaba Brigade nalazilo oko 500 neprijateljskih vojnika i naoružanih domaćih Švaba. Ocenivši da je ovo selo daleko manje od Bijelog Brda, pomislio sam da su verovatno i procene Štaba i obaveštajaca o snazi neprijateljskog garnizona pogrešne i preuveličane. U razmišljanju me je prekinuo pomoćnik komesara bataljona Dragoljub Tomić Mornar. Pristupio mi je onako razdragan i kao da pogađa moje misli predložio mi:

— čađo, daj da odmah, ovako iz pokreta, svršimo i sa tim Sarvašom! Jer za koji sat ovde će se dokotrljati pola osiječkog garnizona... A mi i tako moramo preko njega do Osije-

ka... Ako Sarvaš ne likvidiramo, onda će nam ova izdajnička žgadija udariti s leđa! A sada su prestrašeni, jer još ne znaju ni koliko nas je prešlo, ni ko smo i odakle smo ovde došli. A gvožđe se kuje dok je vruće! Zar ne? ...

— Potpuno si u pravu, Dragoljube. O tome i sam razmišljam. Znam iz iskustva da se u utvrđeno uporište najlakše upada »na leđima neprijatelja« i clok se neprijatelj ne pribere od prvog iznenađenja. Ako ništa drugo, brzo ćemo saznati na čemu smo. Izvršićemo jedno tzv. nasilno izviđanje, blokirati uporište i sačekati naš 3. bataljon. Jer on, ustvari, ima zadatak da se pozabavi sa Sarvašom i obezbedi naš prodor prema Osijeku, kako od Sarvaša tako i od drugih uporišta sa juga i istoka... Moramo ipak biti oprezni... Brinu me ovaj veliki nepokriveni teren levo od komunikacija i brisani prostor na prilazima Sarvašu. Bolje bi bilo da je noć! Ne bi valjalo da nas po takvom terenu poteraju tenkovima. A čuo si i šta pričaju jutros odbornici u Bijelom Brdu. Juče su se od Vinkovaca prema Osijeku kretale neke motorizovane kolone... Nego da ne gubimo vreme. Da se ovako dogovorimo: ti uzmi odeljenje protivtenkovskih pušaka, jedan teški mitraljez i sa Biagicinom četom pokušaj da prodreš do centra. Za likvidaciju mitraljeskog gnezda na tornju sarvaške crkve imaćeš i podršku naših minobacača... Okrenuo sam se tada komandiru 1. čete, koji nam se u međuvremenu pridružio:

— Ducin! Sa tvojom četom produži duž železničke pruge sa ciljem da zauzmeš železničku stanicu i izvršiš obilazak Sarvaša sa jugoistoka.. . Ja odoh do Mrđe. I njegova četa je već izbila na severoistočne prilaze Sarvašu... Onaj vod 1. čete je ostao u Bijelom Brdu postaviće se na njegovu istočnu ivicu u slučaju da neko pokuša intervenisati s leđa od Dalja i Vukovara. ..

Tako smo, u hodu, dok smo žurili za našim četama, ideju 0 napadu na Sarvaš pretvorili u odluku i odmah pristupili njenom realizovanju. Ceo taj razgovor i proces odlučivanja, uključujući i usputno osmatranje i procenu zemljišta i naših 1 neprijateljskih mogućnosti, nije potrajao više od desetak minuta. Mislim da takve situacije u ratu nisu izuzetak. Ponekad situacija zahteva da se neka važna odluka mora doneti i za kraće vreme, takoreći trenutno...

Odmah iza 3. čete, na istočne prilaze selu izbila je i 2. četa, a zatim i 1. četa. Od cele neprijateljske patrole i ustaškog voda u Sarvaš je uspelo da se izvuče samo nekoliko ranjenih ustaša. Oni su, naravno, još sa prvim našim rafalima alarmirali ustašku posadu u Sarvašu, koja je spremno dočekala naš napad. 0 momentu iznenađenja, tom najčešćem partizanskom savezniku, ovde više nije bilo reči. Da je u Sarvašu zaista postojala jaka posada i da je ovo selo bilo pretvoreno u jako uporište, uverili su se naši borci čim su izbili na kanal, stotinak metara istočno od sela i na ivicu vrbaka Velika bara. Sa istočne ivice sela, koja se u dužini od preko jednog kilometra isprečila na pravcu našeg nastupanja, sačekala nas je ubitačna mitraljeska, streljačka i minobacačka vatra. Pored većeg broja bunkera 1 rovova, skoro svaka kuća na ivici sela pretvorena je u otpornu vatrenu tačku. Za odbranu sa severa i sa pravca Drave dobro su im poslužila i stara utvrđenja bivše jugoslovenske vojske. Najveću poteškoću, pored velikog brisanog prostora, na istočnoj ivici sela predstavljao nam je teški mitraljez sa tornja seoske rimokatoličke crkve. Od njegove neprekidne vatre zadobili smo i prvu žrtvu toga dana. Bila je to osamnaestogodišnja bolničarka Sofija Hacek, rodom iz Slavonske Orahovice, koja je pristupila našem bataljonu u Dardi, desetak dana pre svoje pogibije. Metak ju je pogodio pravo u glavu. Od sve preciznije neprijateljske minobacačke vatre ranjeno je još nekoliko naših boraca. Pokušaj 1. čete, koja se kanalom Vedra bara najviše približila selu, da se jurišem probije u utvrđenje, odbijen jakom sređenom automatskom vatrom i ručnim bombama. Duboki kanal u koji su se brzo vratili sačuvao nas je od većih gubitaka. Kako je dan sve više odmicao, tako je i nama postojalo jasnije da je Sarvaš malo »tvrđi orah« i da ga nećemo tako lako zauzeti, pogotovo pri dnevnom napadu i bez podrške težeg naoružanja.

Komesar bataljona Laza Kolarcvić, koji je ostao u Bijelom Brdu da organizuje bataljonsko previjalište, ishranu boraca i povratak prevoznih sredstava u Kopačevo, izvestio me je u tom trenutku da je na putu od Dalja prema Jabuci (Aljmaš) uočeno kretanje neprijateljske motorizacije. Sve to upućivalo me je da preispitam svoju odluku i odustanem od rizičnog i neizvesnog dnevnog napada na Sarvaš i da je celishodnije utvrditi zauzeti mostobran kod Bijelog Brda do dolaska našeg 3. bata-

ljona. Za napad na Sarvaš trebalo je sačekati noć i dolazak 3. bataljona i pratećih četa sa teškim naoružanjem... Posle kraćeg konsultovanja sa komandirima i zamenikom komesara bataljona, naredio sam komandirima 1. i 3. čete da, ostavljajući manja borbena osiguranja, sa svojim četama posednu i utvrde zapadnu i jugozapadnu ivicu Bijelog Brda. Drugu četu, bez jednog voda, sa istim zadatkom uputio sam na istočnu ivicu sela...

Prekid veze sa Štabom Brigade

U jednoj povećoj domaćinskoj kući u zapadnom delu sela smestio se Štab bataljona. Tu smo održali kraći sastanak Štaba na koji smo pozvali komandire i komesare četa. Analizirali smo situaciju u kojoj smo se našli. Nismo imali razloga da budemo nezadovoljni onim što smo do tada učinili i postigli: ubili smo oko 30 i zarobili 10 neprijateljskih vojnika. Među njima se nalazio i jedan viši nemački oficir sa dragocenim ratnim podacima i dokumentacijom. Obrazovali smo mostobran širine 3 i dubine oko 2 kilometra. Uspostavili smo tesni kontakt sa mesnim stanovništvom, koje nam se dobrovoljno i bezrezervno pridružilo nudeći nam svestranu pomoć. Naročito su bili aktivni članovi mesnog ilegalnog NOO na čelu sa svojim predsednikom. Oni su tako reći podigli na noge celo selo, posebno omladince. Antifašističke organizacije u selu delovale su organizovano i besprekorno. Dok su žene spremale hranu, pekle hleb i nutkale naše borce pićem i ukusnim masnim lepinjama, omladinke su pomagale našim bolničarkama oko ranjenika, a stariji ljudi i omladinci pomagali su našim borcima u kopanju rovova, izradi mitraljeskih gnezda i vatrenih položaja za protivtenkovske puške i minobacače... Iskusni komandiri četa i vodova, baš kao kod Kazuka, iskoristili su pomoć omladine da za odbranu preurede odvodne kanale koji su se na 50—100 metara pružali paralelno sa ivicom sela. Poslednji red kuća i dvorišnih zgrada i zidanih ograda podešen je takođe za borbu. Po ugledu na svoje prve komšije, domaće Nemce iz Sarvaša, Bjelobrđani su sami probijali zidove svojih zgrada i ograda, otvarali na njima puškarnice i zaklone za dejstvo naših boraca, pušaka i mitraljeza. Sve je to urađeno u jednom

velikom zajedničkom poletu, za samo nekoliko časova i pod sve jačim dejstvom neprijateljske artiljerije i minobacača iz Sarvaša... Nešto kasnije, kada je postalo jasno da će nas neprijatelj napasti i sa zapadne strane, odbornici su poveli svoje radne grupe sa pijucima i asovima na tu stranu i stavili se na raspoloženje Blagici, komandiru 2. čete. Ostali su na položajima zajedno sa našim borcima i kasnije u toku borbe. Kroz kišu neprijateljskih metaka i rafala uletali su i u najteže okršaje da bi pomogli našim bolničarkama u izvlačenju ranjenika, doturili municiju našim mitraljescima, hranu i vodu našim borcima. Neki od njih su bili i sami ranjeni ili kontuzovani...

Jedan od problema koji se iznenada postavio svom svojom oštrinom pred Štabom bataijona i na kraju nas prepustio našoj sudbini, bio je problem održavanja veze sa štabom Brigade. Pred polazak, Štab Brigade dodelio nam je svoju radio-stanicu tipa RBM, koja je po njegovoj proveri i proceni bila ispravna i imala odgovarajući domet. Sa njom smo poveli i dobro obučene radiste. Pored toga, u svom vodu za vezu imali smo i radio-stanicu tipa A—7—A, čiji je maksimalni domet odašiljača bio samo 3 km, a prijemnika nešto veći. Moj zamenik Mita Božić predlagao je, doduše, da pozajmimo od nekog našeg bataljona, ili skinemo sa bandera između Kopačeva i Bilja još 5—6 km telefonske linije, koliko nam je bilo potrebno da uspostavimo žičanu vezu do Bijeiog Brda. Odbio sam taj predlog, jer mi je komandir voda za vezu tvrdio da će biti dovoljna radio-veza. Sada je bio sav preplašen i izgubljen, jer celo jutro nije uspevao da uspostavi vezu sa Štabom Brigade. I sam iznerviran, pošao sam oko 10 časova u bataljonski centar veze. Blagoje, komandir voda za vezu, sav izgubljen, saopštio mi je da su baterije na radio-stanici RBM potpuno ovlažile i ispraznile se, verovatno u toku prevoza...

— Dobro, a šta je sa ovom, bogamu?! — prišao sam tada onoj našoj, bataljonskoj i ljutito je lupio nogom, baš kao da je fudbalska lopta. Za divno čudo, od mog udarca nogom ona je odjednom progovorila. Na našu veliku žalost, proradio je samo prijemnik. Sa mesta gde se otkotrljala razgovetno smo začuli ugovoreni poziv:

— Ovde Dunav! Ovde Dunav! ... Drava, javi se! ...

— Uh, majku mu, proradila je! — ozareno uzviknu radista, baci se na zemlju i poče u predajnik glasno i razgovetno da ponavlja: »Ovde Drava! Ovde Drava! ... Dunav, javi se!...« Bilo je sve uzalud... Dunav nas nije čuo. On je i dalje tražio Dravu...

Prišao sam ponovo RBM-ki. Umesto nogom, lupio sam po njoj nekoliko puta rukom. Potom sam je počeo besno drmusati. Moj »izum« nije upalio i ovu radio-stanicu. Baterije su zaista zakazale... Bio je to veliki hendikep za nas. Jer drugih sredstava za vezu nismo imali ili se nisu mogla upotrebiti. Čak i ona stara i dobro isprobana sredstva — partizanski kuriri. Da bi kurir stigao do Kopačeva i nazad, trebalo bi mu na čamcu najmanje 12 časova. Motorni čamac, naravno, nismo imali...

Za vezu na mostobranu, između jedinica bataljona i sa jedne na drugu stranu Bijelog Brda dobro nam je poslužio zaplenjeni »mercedes«. Čete smo povezali sa Štabom bataljona i zaplenjenim telefonima koje smo direktno uključili na telefonsku liniju u selu. Sem toga, tu su nam na raspolaganju stajali uvek spremni omladinci iz sela, koji su se stalno motali oko našeg štalpa i komandi četa i nudili svoje usluge...

Pravougaoni oblik i nešto uzdignuti položaj Bijelog Brda, naročito prema Sarvašu, nudili su braniocu dobre uslove za upornu i žilavu odbranu. Sa severa je bilo obezbeđeno razlivenim vodama Drave a manevarsko i otkriveno zemljište sa juga, istoka i zapada omogućavalo je dobro dejstvo pešadijskog naoružanja i osmatranje neprijatelja. Putna i železnička komunikacija koje su prolazile kroz selo i povezivale Osijek sa Daljem i Vukovarom bile su od velikog značaja za neprijatelja. Za branioce mostobrana predstavljale su istovremeno i veliku opasnost jer je neprijatelj mogao iste iskoristiti da oko mostobrana za vrlo kratko vreme koncentriše veoma jake snage iz susednih garnizona. To je, kako ćemo videti ubrzo, i učinio. Zbog velike udaljenosti i razlivenog terena, branilac naprotiv nije mogao da računa ni na kakvu pomoć svojim snagama sa leve obale Drave.

Novi napad ustaša iz Sarvaša

Posle 10 časova artiljerijska i minobacačka vatra iz Sarvaša naglo se pojačala. U tom trenutku ona se ustre-

mila na zapadnu ivicu sela. Tome je, verovatno, doprinela i aktivnost naših boraca i omladinaca na utvrđivanju zapadne ivice sela, koju je neprijatelj mogao lako da uoči sa osmatračnice na sarvaškoj crkvi. Ubrzo su se na ovoj strani sela ukazali i prvi požari. Zapaljeno je nekoliko zgrada i kamara slame i sena. Naši osmatrači sa tavana većih kuća istovremeno su nas izveštavali o približavanju manjih neprijateljskih kolona iz Sarvaša. Postalo je očigledno da neprijatelj priprema napad na Bijelo Brdo. Ubrzo smo iza već razvijene prethodnice ugledali i dve poveće kolone koje su se kretale sa obe strane puta Sarvaš—Bijelo Brdo. Naredio sam tada našim minobacačima da otvore koncentričnu vatru po okuci puta, na koju jc u tom trenutku nailazila njihova glavnina. Odgovorila je i njihova artiljerija. Ona je svoju vatru sa ivice sela povremeno prenosila po dubini sela. Tražila je naše minobacače. Već posle prve eksplozije mina naših minobacača, na okuci puta stvorila se pometnja. Nakon kraćeg zaleganja i zastoja, ustaška glavnina poče da se razvija u manje vodne i odeljenske kolone. Pošto se izravnala sa svojom prethodnicom, neprijateljska glavnina počela je i dalje da se širi i raščlanjava. Na oko 600 metara od naših položaja njihove napadne kolone pretvorile su se u dva dosta gusto razvijena streljačka stroja. Vatra naših minobacača, navođena sigurnom rukom osmatrača, pratila ih je u stopu.

Nalazio sam se u prvoj borbenoj liniji na osmatračnici komandira 3. čete. Pratio sam dvogledom njihovo približavanje. Vidljivost je bila odlična a teren koji je malo padao prema našim položajima pregledan i idealan za osmatranje. Dobijao se utisak kao da se nalazimo na nekom vojnom-taktičkom poligonu. Iako je trpeo gubitke od naših minobacača, neprijatelj se razvijao i podilazio našim položajima, uporno i sistematski — po svim pravilima ratne službe. Na ranjene i poginule nije se osvrtao...

Pošto sam ocenio da je težište neprijateljskog napada usmereno prema našoj 3. četi, hitno sam uputio kurira da iz 1. čete dovede jedan teški mitraljez i postavi ga na naše desno krilo. .. .Komandirima sam naredio da neprijateljski juriš sačekaju gusto sasređenom vatrom i brzom paljbom. Znak za otvaranje opšte paljbe biće crvena raketa. Bio sam svestan da se time lišavam sopstvene streljačke i posebno mitraljeske

vatre sa većeg odstojanja, koja po meri približavanja neprijateljskog stroja dobija sve veći intenzitet, gustinu i jačinu. Međutim, ovaj idealni, skoro »poligonski« teren me je prosto povukao na takvo rešenje i rizik. Čini mi se da se u meni probudio i neki moj, sremački prkos. Hteo sam, izgleda, da tim ozloglašenim koljačima iz bojne krvoločnog pukovnika Štira očitam i jednu propisnu lekciju i da proverim čije će »petlje« prvo popustiti. Možda to danas izgleda pomalo hazarderski i hvalisavo. Možda ima i toga! Ali činjenica je da sam tada imao veliko poverenje u svoje borce, naročito posle onog klanja na Kazuku... A imali smo i dobro naoružanje, dosta municije i idealne uslove za odbranu. Bio je tu, u stvari, prisutan i jedan čisto psihološki momenat. Nakon neuspelog pokušaja prodora u Sarvaš trebalo je dobiti ovu bitku i povratiti nešto poljuljano samopouzdanje. Plašio sam se jedino da neko od naših mladih boraca ne podlegne ustaškom halaukanju i opali metak pre vremena. Moj strah je, međutim, bio izlišan, jer su komandiri vodova i odeljenja održali situaciju u svojim rukama i čvrstu disciplinu vatre...

Na dve stotine metara od naših položaja ustaški streljački stroj naglo je zastao i zalegao. Zatim su usledile komande oficira za otvaranje brze paljbe, što bi se u taktici nazvalo »vatrenom pripremom juriša«. Istovremeno je usledio i poslednji ali najžešći udarac njihove artiljerije i minobacača po zapadnoj ivici sela. Srušeno je još nekoliko kuća. Od dima i prašine, nekoliko trenutaka jedva smo nazirali šta se ispred nas događa. Iznenada, neprijateljska artiljerijska vatra naglo je prestala. Eksplozije granata odjeknule su negde u dubini sela. Iz neprijateljskog streljačkog stroja začuli smo oštre komande, psovke i podvriskivanja. Bio je to znak da su ustaše krenule na juriš. Tog trenutka, kao da je pogađao našu želju, vetar je podigao dimnu zavesu od poslednjih eksplozija granata. Pred našim očima, kao na dlanu, na stotinak metara ukazao se razjareni ustaški stroj. Njihova dotle gotovo neartikulisana podvriskivanja i poklici: Ua! Ne daj!... Hvataj ih žive!.... Kolji komunističku bandu! ... Odjednom kao da su se prepolovili za celu oktavu. I korak im je iznenada postao kraći i nesigurniji... Sa ivice grudobrana čekale su ih preteče cevi naših pušaka, puškomitrljeza i automata. Na ovako brisanom prostoru, suočeni sa tako neumitnim dokazima bliske

smrti i neprijateljem koji ih drsko i neustrašivo sačekuje na samu cev svoga oružja, ustaški stroj je počeo da gubi u svojoj silini, sigurnosti i osionosti...

Osečajući da je nastupio odlučujući trenutak, počeo sam se lagano pridizati iz rova. U desnoj ruci stezao sam signalni pištolj. Krajičkom oka ugledao sam jedinstven prizor. Smrknuta lica i čvrsto stisnutih zuba, moji borci, golobradi Bunjevci i Vojvođani, počeli su se takođe uspravljati u svojim zaklonima. Srce mi je brže zakucalo. Bio sam siguran da smo ovu bitku već dobili. Prst mi, gotovo mahinalno pritisnu obarač signalnog (raketnog) pištolja.

Srebrnastocrvene zvezdice usmerene preko ustaškog stroja stopiše se sa gotovo jednovremenim praskom iz oko dve stotine cevi i dugim rafalima naših mitraljeza i automata... Bio je to spektakl koji se retko doživljava. Dotle gusti i razgoropađeni ustaški stroj odjednom se povi, zatetura i poče se naglo proređivati i osipati. Na sve strane začuše se samrtni krici i jauci ranjenika. Hvatajući se za prostreljene grudi, saplitali su se jedan preko drugog baš kao iznenada sasečeno pšenično snoplje. Najveću zaslugu za ovu pometnju pretvorenu u pravu klanicu imali su dugi rafali naših puškomitraljeza i pre svega nišandžije na dva ruska teška mitraljeza tipa »maksim«. Jedan od njih bio je bivši finansijski službenik i borac Severnobanatskog NOP odreda, koji je pre rata služio u mitraljeskoj četi bivše jugoslovenske vojske. Zvali su ga Pjevač i bio je rodom iz okoline Kikinde. Drugi se zvao Nebojša Pantelić, Sremac iz Ledinaca, vodnik mitraljeskog voda, koji je kasnije poginuo u borbama kod Varaždina.[22] Njih dvojica ispalili su redenike od po 300 metaka bez i jednog prekida. . .

Na jednom delu fronta i na spoju između 1. i 3. čete, jedna grupa ustaša uspevala je da se probije do naših položaja na samo desetak metara. Upravo su se spremali da uskoče u naše rovove. Zaustavio ih je borac 1. čete Marko Sedlak iz okoline Subotice. Zavitlao je među njih tešku protitenkovsku

[22] Nebojša Pantelić, vodnik mitraljeskog voda, rođen 1921. godine u Lcdincima, SO Petrovaradin, poginuo je kao komandir čete 7. III 1945. kod Novog Bezdana. Ime mitraljesca pod pseudonimom Pjevač nismo uspeli da ustanovimo...

ručnu bombu. Ona mu se našla pri ruci. Njena eksplozija imala je strahoviti efekat. Baš kao direktan pogodak razorne artiljerijske granate. Na njega su se ugledali još neki naši borci. Posle nekoliko takvih eksplozija ustaše više nisu ni pokušavale da se približe našim rovovima. Počeli su da beže i bauljaju do najbližih zaklona. Njihovi oficiri uzalud su pokušavali da ih zaustave i nateraju da ponove juriš. U tome je prednjačio jedan ustaški satnik.

Prikriven iza nekog žbunića i sav zapenušao od besa, satnik je pozivao svoje zalegle »rojeve« (vodove) i prepolovljenu »satniju« (četu). Pozivao se na »vitešku Štirovu bojnu«, na »dom« i poglavnika. Povremeno je iskakao iz svog zaklona i nekontrolisano praznio rafale iz svoje strojnice... Počeo nas je već nervirati. Pokušavali smo da ga uhvatimo na nišan, ali nam je on stalno izmicao, ponovo iskakao i psovao...

— Pa dobro, Mrda, gde ti je ona snajperka što si je dobio od komandanta ruskog puka na Kazuku? Daj je ovamo da ućutkamo ovog ustaškog manijaka!

— Tu je, druže komandante!" — odgovorio mi je komandir 3. čete i pozvao borca snajperistu, koji mu je brzo predao pušku. Do njega je zalegao još jedan snajperista iz 1. čete — borac Antun Kopilović iz Verušića kod Subotice... Nije potrajlo dugo kada su gotovo istovremeno opalile obe snajperke... Sa nedovršenom psovkom na ustima ustaški satnik presamitio se preko živice... Nismo saznali ko ga je pogodio. Pohvalio sam obojicu...

Osećam obavezu da ovde istaknem i podvig jednog našeg voda. Mislim da je to bio 1. vod 3. čete na čelu sa komandirom voda Draganom čopićem iz Novog Žednika. Nakon odbijanja ustaškog juriša, jedna njihova grupa jačine oko dva voda zadržala se nedaleko od groblja i tu počela užurbano da se ukopava. Brisani prostor i dejstvo njihovih puškomitraljeza nisu nam dozvolili da pokupimo razbacano oružje koje je ležalo svud ispred naših položaja. Posebno su nas

[23] Za uspeh koji je Mrđina četa postigla kod Kazuka, kada je prva izbila na utvrđenu neprijateljsku liniju, tzv. dambu, a zatim što je pre sovjetskih jedinica upala u Dardu, komandant 88. sovjetskog puka pukovnik Novikov poklonio je komandiru 3. čete Ljubomiru Mrđanu snajpersku pušku, a komandiru 1. čete Slavku Stanišiću Ducinu značku sovjetskog gardiste.

izazivali ostavljeni nemački šarci i sanduci mauzer municije, sa kojom smo najslabije stajali. A ležali su nam tu, na dohvat ruke, među mrtvima i ranjenim ustašama...

Nalazeći se na desnom krilu, oslonjen na poplavljenu livadu Opštinski rit, ćopić je ocenio da bi neprimećen od neprijatelja mogao zaobići njegovo levo krilo i napasti ga sa leđa i levog boka. To je predložio Mrđi, komandiru čete, koji se odmah složio sa tim i podržao ga vatrom ostalih vodova sa fronta. Povijeni u pasu i gazeći vodu do pojasa, ćopićevi borci su iskoristili okomitu južnu ivicu Opštinskog rita kao zaklon i potpuno iznenadili zaostalu neprijateljsku grupu. Pobacavši oružje i ašove, ustaše su panično pobegle prema Sarvašu. U povratku preko krvavog razbojišta ćopićevi borci su od mrtvih i ranjenih ustaša pokupili 4 ispravna nemačka šarca, 7 automata, dvadesetak pušaka, više sanduka mauzer municije i druge vojne opreme. Plen bi bio daleko veći, naročito pred položajem susedne, 1. čete, da neprijateljska artiljerija nije otpočela novu vatrenu kanonadu po zapadnoj ivici sela i našim položajima. Od ove vatre imali smo jednog poginulog i dva ranjena borca. Ukupno smo u toj borbi imali 4 mrtva i 5 ranjenih. Neprijatelj je ostavio na bojnom polju više od 50 mrtvih i daleko više ranjenika.[24]

Pojava nemačkih tenkova i delova 117. lovačke divizije

U podrumima gde su se sklonili da bi se zaštitili od nesnosne artiljerijske vatre, naši borci su žučno komentarisali rezultate tek završene borbe. Mnogima, a posebno onim starijim i iskusnijim kojima to nije bio prvi okršaj sa ustašama, nikako nije bilo jasno odakle im toliko drskosti i osionosti ispoljene u poslednjem jurišu.

— Prosto ne mogu verovati da su to oni isti koji su jutros bežali sve do Sarvaša i koji nisu smeli da pomole nosa iz svojih utvrđenja prilikom našeg napada!... Jurišali su sa takvom žestinom baš kao da im je sopstvena koža u pitanju! — pitao se vodnik Đorđe Pašić Pekmez.

[24] U tom jurišu, prema izjavi meštana, ustaše su sutradan izvukli 11 zaprežnih kola mrtvih pripadnika Štirove bojne.

— I ja se pitam šta im bi?! ... Vrištali su baš kao ona Francetićeva Crna legija u istočnoj Bosni! ... Mora da im je Pavelić obećao pomoć i nemačke gvozdene krstove — odgovorio mu je Slavko Stanišić Ducin.

Odgovor je ubrzo došao. I to ponovo iz Sarvaša...

Posle kraćeg vremena, negde oko 12 časova, od Sarvaša su krenule još dve kolone. Dvogledom je utvrđeno da se u pravcu Bijelog Brda kreću dva ojačana pešadijska bataljona u zelenim uniformama Vermahta. Da su u Sarvaš pristigle jače i sveže nemačke jedinice postalo je jasno i po neuporedivo jačoj artiljerijskoj i minobacačkoj vatri koja se istovremeno i ponovo obrušila na zapadnu ivicu sela. Najveće iznenađenje usledilo je ipak kada su se iza okuke pojavila prvo tri a zatim još dva nemačka tenka. Njihova pojava potvrdila je Štabu bataljona da je priča meštana o jučerašnjem kretanju neke motorizacije prema Osijeku bila istinita. Po snažnoj grmljavini topova koja je u toku prepodneva dopirala zapadno od Osijeka, sa pravca Belišća i Valpova, moglo se zaključiti da su ove nemačke snage prebačene sa toga sektora, gde se prema obaveštenju Štaba brigada nalazio mostobran Sedme brigade naše divizije. To se kasnije i potvrdilo.. .[25]

Zbog potpunog prekida veze sa Štabom Brigade, Štab 1. bataljona je mogao samo da pravi pretpostavke o kojim i kakvim nemačkim snagama je ovde reč. Činjenica je, međutim, da su Štab Osme brigade i Štab 51. vojvođanske divizije već u tom trenutku imali tačne podatke o pojavi svežih nemačkih pešadijskih i motomehanizovanih snaga u širem rejonu Osijeka. To uverljivo potvrđuje i izveštaj obaveštajnog oficira Osme vojvođanske brigade Milana Stupara koji je on uputio 12. decembra 1944. u 12 časova, dakle u trenutku pojave ovih snaga u Sarvašu, svom pretpostavljenom obaveštajnom organu 51. divizije. Pored podataka da je 1. bataljon u toku prethodne noći uspešno izvršio prebacivanje u Bijelo Brdo i da vodi

[25] Bila je to glavnina jednog lovačkog puka 117. nemačke divizije ojačana četom tenkova i sa dve baterije jurišnih topova, koji su sa delovima Divizije »Štefan« u toku 11. XII 1944. i u prepodnevnim časovima 12. XII 1944. god. 7. vojvođansku brigadu odbacili na levu obalu Drave sa mostobrana kod Bistrinaca i Belišća (Vidi AVII, NAV, NT, f. 311; Isto, elaborat generala Henke pisan u zarobljeništvu).

borbe sa fašistima koji su ga napali iz Sarvaša, iz ovog izveštaja saznajemo:

> »...(/ Osijeku je pristigla velika motorizacija bornih kola i tenkova koji se kreću prema Vukovara a koji su smešteni u Osijeku. Namera neprijatelja ne može se sada znati, ali se čuje sa naše strane Drave zuka motorizacije. Juče je stigao jedan voz na železničku stanicu u Osijek gde se čuju poklici: Živeo! Živeo! Po svoj prilici *u Osijek je stigao veći broj neprijateljskih trupa...* U izveštaju 4. bataljona takođe se naglašava *velika koncentracija nemačkih jedinica i tenkova u Osijeku... čija se zuka čuje na izlazu prema Vukovaru.. „*[26] (Podvukao N.B.).

Podatke o pojavi jakih nemačkih motorizovanih snaga u Osijeku imali su, izgleda, svi, ali ne i oni kojima su ti podaci bili tada najpotrebniji.

Potpuno odsečenim od svoje pozadine, od svoje pretpostavljene komande i svojih jedinica, Štabu i borcima 1. bataljona na mostobranu u Bijelom Brdu nije preostalo ništa drugo već da se oslone na svoje vlastite snage, dovitljivost i ratnu sreću. Po zloslutnoj tišini koja je toga prepodneva zavladala oko Vukovara, mogao se izvući zaključak da je i taj, njima najbliži — mostobran — sovjetske rečne flotile i Pete vojvođanske brigade, likvidirano od nadmoćnijih neprijateljskih snaga. Eho žestoke bitke i artiljerijskih dvoboja koji su prethodnih dana do njihovih ušiju u Kopačevu, pa i noćas prilikom prelaska Kopačkog rita, prenosile razlivene vode Drave i Dunava, naglo se presekao ostavljajući za sobom neku praznину i loše nagoveštaje... Tu je negde, osećali su, ležao i odgovor na onako sumanut juriš pripadnika ustaške Štirove bojne. Ulazak nemačkih prethodnica u Sarvaš povratio je poljuljani moral ustaša i Folksdojčera. Zato su se i potrudili da svoje fašističke saborce dočekaju sa što boljim rezultatima i time zasluže pohvalu svojih nemačkih gospodara...

[26] Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 5—4. Po jednom drugom izveštaju II odeljenja GŠ NOV i PO Vojvodina, u drugoj polovini decembra i u januaru 1945. u Osijeku je bilo oko 40 nemačkih tenkova (Arhiv VII, k. 215, reg. br. 29—11).

Već po prvom nastupu nemačkih kolona moglo se oceniti da se ovde radi o veoma iskusnoj ratnoj formaciji koja vrlo dobro usklađuje vatru artiljerije, sadejstvo tenkova i udar pešadije. Do izlaska na polazni položaj, nastupne kolone postepeno su dobile rastresiti poredak vodnih kolona a zatim razvijeni streljački stroj. Veliki brisani prostor između železničke i putne komunikacije savlađivali su sistematski i po svim pravilima ratne službe; dok su se jedni prebacivali, drugi su zalegali i otvarali brzu paljbu; tenkove su sačekivali na određenim vatrenim linijama da bi se pod njihovom zaštitom i koncentracijom svoje artiljerijske vatre sa što manje gubitaka približili našim položajima. Glavni pravac njihovog udara ovoga puta išao je na našu levokrilnu, 1. četu, duž železničke pruge. Namera im je bila da se dokopaju dominirajućih visova oko zaseoka Frajmanovci (k. 100 i »Borojevo brdo« — 700 metara j. zapadno od Bijelog Brda). Uporedo sa njima, uz podršku dva nemačka tenka i u zahvatu putne komunikacije, ponovo su krenule i ustaše Štirove bojne. Išli su sada mnogo obazrivije, pozadi tenkova, kroz odvodne kanale pored puta, koristeći i najmanje zaklone, pa čak i leševe svojih izginulih vojnika. ..

Situacija postaje sve ozbiljnija

Pojava svežih nemačkih jedinica sa tenkovima i artiljerijom zabrinula je Štab bataljona. U takvoj situaciji nije se više postavljalo pitanje daljeg prodora prema Osijeku ili napada na Sarvaš, već kako zadržati osvojeni mostobran i sačuvati živu silu do dolaska drugog talasa i preostalih delova bataljona, posebno bojne komore radi popune municijom. U svakom slučaju, trebalo je izdržati do noći, kada se mogao očekivati povratak prevoznih sredstava iz Kopačeva i eventualno naređenje za evakuaciju mostobrana.

Uočivši da je pravac glavnog udara neprijatelj usmerio duž nasipa železničke pruge, komandant bataljona rokira 3. četu nešto ulevo a jedan njen vod prebacuje na levo krilo borbenog poretka bataljona. Komandir ovog voda i ujedno zamenik komandira 3. čete Đorđe Pašić Pekmez dobio je naređenje da se sa svojim vodom prebaci preko železničke pruge i

da sa visova Borojevog brda (tt 100) onemogući prodor neprijatelja sa te strane i obilazak Bijelog Brda sa jugozapada.

— Pašiću! Ni po koju cenu ne smeš dozvoliti neprijatelju da zauzme Borojevo brdo!... Povući se otuda možeš samo po mom naređenju!...

— Razumem, druže komandante! ... Budi siguran, druže Čađo, da se neprijatelj preko mene živog neće probiti u Bijelo Brdo — odgovorio mu je vodnik Pašić, zvani Pekmez, kojem bi sudeći po smrknutom pegavom licu i varnicama u očima ovoga puta više odgovarao nadimak »Kremeni« umesto »Pekmez«. ..

Slična naređenja Čađa je izdao i komandirima 1. i 3. čete sa očiglednom namerom da se ovde na zapadnoj ivici sela pruži odsudna odbrana bataljona.

Najveću brigu komandantu bataljona zadavali su neprijateljski tenkovi. Njima je mogao da se suprotstavi samo nekoliko protivtenkovskih pušaka i jedan ručni reaktivni minobacač engleske proizvpdnje zvani »džonbul«. Sa puškama se moglo efikasno dejstvovati sa 400—500 metara a sa »džonbulom« tek sa 80—100 metara. To je značilo da je neprijateljske tenkove, a samim tim i prateću pešadiju, trebalo sačekivati takoreći »na cev svoga oružja«. Da bi se otklonio taj nedostatak i neprijatelj tukao sa što većeg odstojanja, komandiru 1. čete naređeno je da dve protivtenkovke sa jednim teškim mitraljezom i vodom pešadije isturi napred, na okuku kanala, čiji je krak u izlomljenoj cik-cak liniji usmeren prema zapadu i jugozapadno od groblja izbijao na putnu komunikaciju. Tamo je upućena i grupa bombaša i skojevaca sa ručnim protivtenkovskim bombama. ..

Izbacivanje odeljenja protivtenkovskih pušaka na okuku kanala pokazalo se, kako ćemo kasnije videti, kao veoma dobar potez komandanta bataljona. Pružajući se paralelno sa zapadnom i jugozapadnom ivicom sela i sekući obe komunikacije, kanal se na severu oslanjao na poplavljeni Opštinski rit a na jugu na taktičke visove Borojevo brdo. Tako je on ujedno predstavljao i dobru protivtenkovsku prepreku, duboku oko 1,5 i široku oko 3 metra, koja je, uz to, bila i dobro branjena sa zapadne ivice sela. Na tom kanalu borci 1. bataljona, a posebno protivtenkovskog odeljenja, uspešno će položiti svoj najteži borbeni ispit u neposrednom sukobu sa neprijateljskim tenkovima.

Upravo u trenutku kada je otpočeo neprijateljski napad od Sarvaša, Štab bataljona je izvešten sa istočne ivice mostobrana, od komandira 2. čete Blagice Belića, da se iz pravca Dalja prema susednom selu Jabuci (Aljmaš) kreće jedna poveća neprijateljska motorizovana kolona. Istovremeno, iz oko četiri kilometra udaljene Jabuke oglasila se i vatra nemačke artiljerije jačine oko dve baterije topova. Dileme više nije bilo. Obavešteni o našem prelasku, Nemci su brzo reagovali. Vukovar i Belišće poslužili su im kao dobra pouka. Iako još nisu tačno znali kolike su i kakve naše snage prešle kod Bijelog Brda, Nemci ovoga puta nisu hteli da rizikuju. Žurili su da nas što pre odbace preko Drave. Postalo je jasno da se na mostobran priprema obostrani i koncentrični napad jakih nemačko-ustaških snaga.

Očekujući sada više nego verovati napad i sa istočne strane, komandant bataljona upućuje obaveštajnog oficira Nikolu Marinkovića komandiru 2. čete Blagici Beliću sa dopunskim naređenjem: maksimalno ubrzati pripreme za odsudnu odbranu u vinogradima, na zapadnoj ivici sela. Na liniji Mišino brdo (tt 132) — kota 97 uputiti jača borbena osiguranja. .. Svoje komandno mesto, bataljonsko previjalište i vatrene položaje minobacača komandant bataljona premestio je iz severnog u južni deo sela. Komandiru voda za vezu naređeno je da poveže žičanom vezom komandno mesto sa svim komandama četa i ostalim delovima bataljona.

Da bi se donekle iskupio za prekid radio-veze, komandir voda za vezu izvršio je novi zadatak besprekorno. Pored sigurne telefonske i kurirske veze, vrlo dobro je poslužio i zaplenjeni nemački »mercedes«. On je korišćen i za druge svrhe, posebno za prebacivanje pojedinih oruđa, municije i članova Štaba bataljona sa jednog na drugi sektor mostobrana.

Grga, Toma i Crveni

Dejstvo naših mitraljeza sa isturenih vatrenih položaja zaustavilo je za kraće vreme nastupanje i razvoj nemačkih kolona od Sarvaša. Po izbijanju iza okuke, neodlučno su zastali i tenkovi, ali su komanidiri zalegle nemačke pešadije mahanjem ruku tražili da oni hitno produže napred. Koman-

diru tenkovske čete se, izgleda, nije žurilo. Poučen gorkim iskustvom iz jučerašnje borbe sa našom Sedmom vojvođanskom brigadom na mostobranu kod Bistrinaca, gde mu je od ukupno 9 ostalo samo 5 ispravnih tenkova,[27] on je želeo da prvo doboro osmotri otkrivene vatrene tačke i postojanje protivtenkovskih sredstava u našoj odbrani. Od svoje artiljerije i minobacača zatražio je još jedan vatreni udarac po zapadnoj ivici sela. Od ove vatre srušeno je još nekoliko seoskih zgrada. Iz stroja je izbačeno i nekoliko naših boraca...

Konačno, posle vatrenog udara, u borbenom poretku »klinom napred«, krenula su prvo tri đesnokrilna tenka. Kretali su se lagano i na međusobnom rastojanju od pedeset metara, uporedo sa nasipom železničke pruge. Nešto severnije, kroz uvalice pored puta za Bijelo Brdo, krenula su i preostala dva tenka. Ovi su podržavali ustaški polubataljon iz Sarvaša, koji je ponovo krenuo u napad, ali sada bez halabuke i podvriskivanja. Za razliku od nemačke pešadije, koja je istrčala napred razvijena u strelce i čekala da joj se tenkovi pridruže, ustaše su se ovoga puta kretale mnogo sporije, u grupicama, sa obe strane puta, kroz poduboke odvodne kanale i pozadi nemačkih tenkova. Nešto su, izgleda, naučili iz prethodnog juriša.

Na oko 600 metara od naših položaja, pristigavši zaleglu nemačku pešadiju, tenkovi su zastali i otvorili brzu paljbu iz svojih topova i mitraljeza. Tukli su zaredom sve kuće i građevinske objekte na zapadnoj ivici sela. Srećom, ova direktna i neposredna vatra topova nije imala većeg efekta, jer se glavnina naših boraca nalazila u kanalu, na isturenoj vatrenoj liniji, pedesetak metara ispred ivice sela. Meštani su takođe bili blagovremeno evakuisani u dubinu sela ili skriveni u komšijskim podrumima. Za vreme petnaestominutne vatrene pripreme neprijatelja, naši borci mirno su čekali u svojim dubokim zaklonima. Mnogima je bio to prvi susret sa ovim čeličnim nemačkim grdosijama i brzometnom vatrom njihovih topova i mitraljeza. Neki su nestrpljivo izvirivali iz svojih zaklona, a onda ugledavši spokojna i ozbiljna lica svojih starijih drugova i pretpostavljenih smireno se vraćali na svoja

[27] Vidi: N. Božić, *Sedma vojvođanska brigada,* VIZ Beograd 1984, 306.

mesta. Sa prestankom topovske paljbe, glave naših boraca sve više su bile usmerene položajima na kojima su ležale posade naših protivtenkovskih pušaka. Svesni toga da su oči celog bataljona uprte u njihove potiljke, borci protivtenkovskih odeljenja, mirno i rutinirano, baš kao da se pred njima nalaze neke »plehane šklopocije«, vršili su poslednje pripreme za gađanje.

— Nišan šest! ... Grupa neprijateljskih tenkova na uzvišici pored pruge! ... Pripremi se za gađanje! — čuo se prigušeni glas komandira protivtenkovskog odeljenja...

— Bombaši, pripremite ručne protivtenkovske bombe! ... I flaše sa zapaljivom smešom — začuo se i piskutavi glas Nataše Bosančić Slavice, zamenika političkog komesara 1. čete...

Borci su dobro poznavali ovaj glas, koji se javljao onda kada im je bilo najpotrebnije, u najtežim okršajima i delovao na njih kao podstrek i sedativno sredstvo za umirenje istovremeno. Znali su da je ta inače tiha, nenamentljiva i uvek ozbiljna Sremica iz Golubinaca sekretar partijske ćelije u njihovoj četi, ali su je cenili podjednako i komunisti i svi ostali borci zbog njene izuzetne hrabrosti i neustrašivog držanja u borbi. U borbama kod St. Banovaca, na Kazuku, kod Darde i Bilja prva je iskakala na juriš i ličnim primerom podsticala svoje borce, a od komunista i skojevaca tražila je to isto. Tako je i ovde postupila. Čim je saznala za odluku komandanta bataljona da se na okuku kanala isturi predstražna grupa sa ulogom sličnom onoj koju ima tzv. mrtva straža, Slavica im se pridružila. Komandira čete je lako ubedila da je to njen partijski zadatak, kao sekretara partijske ćelije čete. I... ne sačekavši njegov odgovor pošla na okuku kanala...

Spustila se između položaja dveju protivtenkovskih pušaka. Tu, na kosini kanala, smireno kao da se sprema za gađanje na strelištu, pionirskim ašovčićem počela je da uređuje zaklon i grudobran za svoj ruski automat. Nije se obazirala na eksplozije topovskih granata i štektanje mitraljeskih rafala iznad njene glave. Nije se zbunila ni kad joj je jedan mitraljeski rafal koji je preoravao ivicu kanala zaparao titovku i skinuo je sa glave. Zastala je za trenutak, spustila se na dno kanala, dohvatila probušenu titovku, stavila je ponovo na glavu i smešeći se pripretila fašistima, nešto u smislu: »Platićete mi ovu kapu! I, to višestruko!«. A zatim, kao

da se ništa nije dogodilo, nastavila započeti posao. Oduševljeni ovim prizorom, borci radosno zagrajaše i za trenutak zaboraviše mesto na kojem se nalaze. Nervna napetost, taj redovno prisutni pratilac uoči okršaja, naglo prestade. Preko naših položaja prosu se talas vedrog raspoloženja. U surovu stvarnost bojišta povratio ih je uzvik dežurnog osmatrača sa ivice kanala:

— Evo ih! ... Kreću ponovo! ... I tenkovi i pešadija...

Iz svojih zaklona i kanala borci poskakaše na grudobrane. Tada su tek primetili da je i neprijateljska artiljerija prebacila svoju vatru u međuvremenu po dubini sela tražeći položaje naših minobacača. Pažnju naših boraca ponovo su zaokupili nemački tenkovi, posebno ona trojka uz nasip železničke pruge...

Prošavši kroz streljački stroj svoje pešadije, koja je potrčala za njima, tenkovi su pojačavali gas i povećavali brzinu. Žurilo im se očigledno da što brže savladaju brisani prostor koji je postajao sve širi sa približavanjem našim položajima:

— Udri ih, Grgo! ... Ošini, Tomo! ... Šta čekaš, Crveni! .. .[25] Mi ćemo lako sa pešadijom! — dovikivali su borci nišandžijama protivtenkovskih pušaka, gledajući nemačke tenkove kako se približavaju.

— Sačekajte ih kada naiđu na onu zaravan... Tu nam moraju otkriti svoje bokove i gusenice... Ti, Grgo, gađaj onog prvog do nas... Toma onog u sredini... Crveni neka gađa ona dva što idu cestom! ... I samo mirno, drugovi. Bez uzrujavanja! — dovikivala je Slavica nišandžijama priljubljenim za podebele kundake svojih protivtenkovki. Ostali neka čekaju vatru iz moga automata! ... Pokazaćemo ovim gadovima po čijoj zemlji gaze!...

Borci su disciplinovano izvršavali naređenje ove iskusne i hrabre partizanke. Strpljivo su čekali da im se neprijatelj približi.

— Samo još malo! ... Još koji metar! — šaputao je Grga Neoričić svome pomoćniku dok je budno pratio kako se levi

[u] Radi se o Grgi Neoričiću, borcu 3. čete, iz Subotice, posle rata radnik u »Subotičanki«, i Torni Poljakoviću, borcu 1. čete, rođ. 1921. god. takođe u Subotici, koji je poginuo 21. I 1945. kod mesta Crnac u Slavoniji. Za borca zv. Crveni nismo utvrdili identitet.

tenk već uspinje na blagu uzvišicu i otkriva svoj bok njihovim položajima. Izbivši na mali plato, tenkovi su nešto usporili. I njihov streljački stroj kao da je nešto očekivao. Zbunjivala ih je kratkotrajna tišina koju je iznenada prekinula brza paljba naših minobacača i teških mitraljeza. Zatekla ih je baš na toj uzvišici, bez ikakvog zaklona, koja se blago spuštala prema našim položajima. Na ovom mestu tela nemačkih vojnika u zbijenom streljačkom stroju i buljucima pozadi tenkova ukazaše se u punom profilu, a time i kao najunosnije mete za naša oružja. Zbunjeni i zatečeni ubitačnom vatrom naših mitraljeza, Nemci se ponovo baciše na zemlju. Tenkovi su prešli još desetak metara pa su i oni zastali. Njihove kupole okretale su se tražeći naša mitraljeska gnezda i minobacače. Bio je to najbolji trenutak za nišandžije naših protivtenkovskih pušaka. Oni su to zaista i dobro iskoristili.. .

Već posle prvih ispaljenih metaka pogođen je tenk sa desne strane. »... Iz njega je prvo počeo da kulja dim, a zatim je suknuo plamen. Drugi, ili tačnije srednji tenk, koji se najviše približio položajima 1. čete, najpre je stao, zatim se počeo vrteti u krug i ponovo stao, sve dotle dok na njega nije ponovljena vat^p iz naših protivtenkovskih pušaka... Treći tenk je ipak uspeo da se izvuče ka selu Sarvašu. Odande je nastavio da nas tuče topovskom vatrom.. „«[w]

Preostali tenkovi beže sa bojišta

Po sećanju komandanta bataljona, veliku ulogu u odbijanju tenkovsog napada odigrao je borac zvani Crveni. On je bio nišandžija na engleskoj protivtenkovskoj pušci kalibra 20 mm, dok su sve ostale bile kalibra 12 mm. Njegova je puška imala i nešto veći domet, veću probojnu moć, ali zato i jače povratno dejstvo barutnih gasova. To je proizvodilo i daleko veći trzaj po ramenu nišandžije, a po odbijanju barutnih gasova o neku prepreku i novi udar s leđa. »Crveni«, koji je pre toga bio nišandžija na oruđu kalibra 12 mm, nije, izgleda, o tome vodio dovoljno računa pa je i za ovu pušku izradio za-

[29] Iz neobjavljenog rukopisa pukovnika u penziji Lazara Markovića Čađe.

klon iste veličine. Već posle prvog opaljenja Crveni je počeo da se previja od bolova u ramenu i na kičmenom stubu, u leđima. Pomislivši da nije dovoljno pritegao kundak uz svoje rame Crveni je opalio i drugi put. Ovoga puta udarac je bio još jači. Ljut na svoje neiskustvo i bolove, Crveni je iskočio iz svog skučenog zaklona i zauzeo novi položaj na poširokom odvodnom kanalu sa desne strane puta prema Sarvašu. Sada više nije dobijao povratni udar u leđa, ali je zato bio prisiljen da više puta promeni vatreni položaj. Nemački artiljerci su ga brzo otkrivali i pokušavali da unište direktnim gađanjem iz tenkova.

Ugledavši šta se dogodilo sa njegovim susedima, vozač trećeg tenka je naglo prikočio. Iz tenka je otvorena besomučna i prilično neprecizna topovska i mitraljeska vatra. Odjednom je i on zaćutao i naglo »krenuo u rikverc!« Po njegovom oklopu zadobovali su meci naših protivtenkovki... Zaustavio se tek na istočnoj ivici Sarvaša. Odatle je, sakriven iza nasipa kanala, ponovo otvorio topovsku vatru po našim položajima. ..

Na levom krilu, preostala dva tenka koji su podržavali napad ustaša, kretali su se mnogo obazrivije. Sve češće su zastajali i zahtevali od ustaša da pođu napred i očiste cestu. Topovima su gađali svako sumnjivije mesto na cesti misleći da je minirana... Poučene prepodnevnim iskustvom, ustaše, međutim, nisu mnogo žurile da posluže kao živi podastirač za svoje nemačke saveznike... Osokoljeni razbijanjem prve tenkovske trojke, naši protivtenkisti sada su svu svoju pažnju usredsredili u tom pravcu. Da bi ih ponovo »uhvatio s boka«, komandir 3. čete — Mrda uputio je borca Crvenog sa njegovom protivtenkovkom i nišandžiju »džombula« sa jednim streljačkim odeljenjem pod južnu ivicu poplavljenog Opštinskog rita. Da li su ustaše primetile ovaj manevar ili su ga ponovo očekivale sa istog mesta, tek njihov streljački stroj je naglo zalegao i otvorio žestoku vatru u tom pravcu. Gađajući topovima naše položaje iz pokreta, tenkovi su prešli još stotinak metara, ali su brzo i oni zastali osetivši vatru naših protivtenkovki. Da li zbog malo veće udaljenosti ili zbog veoma malog ugla pod kojim su ih gađ>i i gotovo »pravo u čelo«, tek pogodaka nije bilo. Put se ovde spuštao u usek pa su se tenkovske gusenice gubile iz vidnog polja gađanja pt pušaka. Goneći pred

sobom ustaše i krećući se u skokovima, nemački tenkisti su, izgleda, želeli da iskoriste ovu malu terensku prednost i što pre spuste se do propusta kanala i tzv. mrtvog ugla za gađanje njihovih gusenica. Tu im naše protivtenkovke nisu mogle gotovo više ništa nauditi...

Sa okuke kanala sve oči naših boraca bile su sada usmerene pedesetak metara napred i udesno, prema cesti. Tu u uskom propustu za vodu, ispod ceste Sarvaš—Bijelo Brdo, pritajila se grupa skojevaca sa ruskim protivtenkovskim bombama u rukama. Do njih je već dopuzala i Slavica sa jednim puškomitraljescem i nekoliko automatičara. Trebalo je, dakle, grudima ovih mladih ljudi zaustaviti čelične grdosije, koje nisu uspele da zaustave ni naše protivtenkovske puške. Rastojanje se brzo smanjivalo, škripa gusenica i brektanje motora postajali su sve jači i nesnosniji... Ohrabreni nastupom svojih tenkova ponovo je krenula zalegla nemačka pešadija na desnom i ustaše na levom krilu. Izgledalo je da ih ovoga puta više ništa neće sprečiti da upadnu u naše rovove.

Na stotinak metara od propusta i položaja naših bombaša, kad to niko nije očekivao, čelni tenk se naglo zaustavio. U kanal pored puta, iz tenka sa ugašenim motorom poskakala je njegova posada. Iz svojih automata i jednog brzometnog mitraljeza »šarca«, otvorili su žestoku vatru u pravcu naših bombaša. .. Baš kao da su želeli da zaštite svoj tenk od njihovog napada... Sledeći tenk je takođe zastao i pridružio se njihovoj vatri. Granate njegovog velikokalibarskog topa, gađajući očigledno propust odvodnog kanala, pravile su rikošet po makadamskoj kaldrmi i eksplodirale negde u dubini glavne ulice... Tada se ponovo oglasiše i naše protivtenkovke. Sada su im ciljevi bili daleko bliži, ali i dopola zaklonjeni udoljicom puta. Iskosa, sa ivice Opštinskog rita, zviznu i jedna reaktivna mina našeg »džonbula«. Njegova svetleća putanja zapara kupolu drugog tenka. Sa istog pravca zapucao je i Crveni. Pođkalibarno zrno njegove protivtenkovke napravilo je rikošet po oklopu prvog tenka. Nemci se uzvrpoljiše. Dva člana posade uskočila su ponovo u napušteni tenk. Nišandžiju »šarca« zakačio je rafal našeg puškomitraljeza. Ostao je na cesti zajedno sa svojim oružjem. .. Iznenada, onako kao što je i stao, motor prvog tenka je ponovo proradio. Idući unazad i praćen u stopu od drugog tenka, povukao se u pravcu Sarvaša. Sve do okuke puta, Crveni

i njegovi drugovi »dodavali su im gas« zrnima iz svojih dugocevnih pušaka. Tek sa istočne ivice Sarvaša, gde su se pridružili preostalom tenku iz prethodne grupe, otvorili su snažnu topovsku vatru na Bijelo Brdo.

Teško je objasniti ovakav postupak nemačkih tenkista. Bili su takoreći na samom cilju! Imali su i terensku prednost, a ostavili su svoju pešadiju i ustaške satrape da se sami probijaju u Bijelo Brdo. Nikome od boraca 1. bataljona ni danas nije jasno šta se to, u stvari, dogodilo sa prvim tenkom. Neki pretpostavljaju da ga je posada napustila zbog iznenadnog kvara na motoru. Neki tvrde da su tenkisti, uočivši našu zasedu na propustu, dobro ocenili šta ih tamo očekuje. Ovo pogotovo kada ih je na to podsetila unakrsna vatra naših protivtenkovskih pušaka! Postoji i mogućnost da je odluku o izvlačenju iz borbe preostala tri tenka doneo samoinicijativno komandir tenkovske čete. Za to je imao i »opipljivih« razloga. Od ukupno 9 tenkova sa kojima je juče pošao u borbu, ostala su mu još samo ta tri. Četiri je izgubio juče koci Bistrinaca u borbi sa Sedmom vojvođanskom brigadom. Ovde je izgubio dva a da nije čestito ni stigao do naših položaja. Bili su to teški gubici za njegovu malu jedinicu i veoma skupu borbenu tehniku.

Bilo kako bilo, tek situacija na mostobranu kod Bijelog Brda, nakon povlačenja nemačkih tenkova sa bojišta, naglo se popravila u korist branilaca. Preko naših položaja prosu se talas olakšanja i oduševljenja. Raspoloženi borci klicanjem su pozdravljali svoje drugove iz protivtenkovskog voda, jer to je bila prvenstveno njihova pobeda. Bila je to pobeda nišandžija Crvenog, Tome, Grge, Slavice i njenih bombaša. Ali isto tako to je pobeda Pjevca i Nebojše, koji su svojim mitraljezima naterivali neprijateljski streljački stroj da ponovo zaleže i prekida napad.

Kratkotrajnu radost naših boraca prekinuo je novi, još jači vatreni udarac nemačke artiljerije i minobacača. Neprijatelj je produžio napad, ali sada bez podrške svojih tenkova.

— Napad Nemaca i ustaša nije prestajao — priča dalje u svojim memoarskim beleškama komandant 1. bataljona. — Posle odbijanja tenkova usledio je novi udar njihove artiljerije i minobacača a odmah zatim preduzet je i opšti juriš. Sve dotle naši minobacači uspešno i vrlo efikasno gađali su podilazeće kolone neprijatelja. Ostalo im je još samo tridesetak mina,

pa sam naredio da tuku samo sigurne i zgusnute ciljeve. Zato je vatra našeg streljačkog naoružanja sa približavanjem neprijateljskog streljačkog stroja postajala sve gušća i efikasnija... Zbog brojne nadmoćnosti neprijatelja, naredio sam komandirima da ga tuku sa što većeg odstojanja. U tom trenutku najveću ulogu odigrali su naši teški mitraljezi sa isturenih rezervnih vatrenih položaja. Svojom iznenadnom, bočnom i unakrsnom vatrom unosili su pravu pometnju u neprijateljskim redovima i lomili snagu njegovog udara. Tamo gde je neprijateljski streljački stroj uspevao da se približi našim položajima, sačekivala ga je sasređena vatra naših puškomitraljeza, pušaka i automata. Sivi brisani prostor ostajao je posle toga prekriven zelenim i žutim uniformama poginulih i ranjenih nemačkih i ustaških vojnika.

Ovoga puta najveće gubitke neprijatelj je pretrpeo na našem levom krilu i pred položajima 1. čete, duž železničke pruge i na prilazima Borojevom brdu. Tu je i brisani prostor bio najveći a Nemci najuporniji. Odatle je dopirao i najjači vapaj njihovih ranjenika... Kratka zatišja između dva juriša nemački bolničari sa oznakama crvenog krsta nastojali su da iskoriste i prikupe što više svojih ranjenih i poginulih vojinika. Čudili smo se ovoj pojavi, jer ranije to nisu činili sve do završetka napada. Nismo ih u tome sprečavali. Čak smo neke, one najbliže našim položajima, izvukli i sami, gde su ih previle naše bolničarke... Ove, retko viđene trenutke prećutnog zatišja i prekida vatre iskoristili su naši borci. Pojedinačno i u grupama zaletali su se na bojište i odatle dovlačili razbacano oružje i sanduke sa municijom. Da bi izvukli ostavljeni nemački »šarac«, pojedini komandiri vodova vršili su kraće protivnapade i ispade odeljenjima. Očigledno naši komandiri još su više cenili nemačke brzometne šarce od ruskih »dobošara« (puškomitraljezi tipa DPP), koji su bili veoma osetljivi na spoljne udare i nečistoću. . .

Sa razgaranjem borbe na mostobranu punilo se i bataljonsko previjalište našim ranjenicima. Najviše ih je stradalo od eksplozija mina i granata. U njihovom izvlačenju isticale su se bolničarke — Anka Nikšić, Drena Popadić, Dobrila iz Ledinaca, Anica Bašić i Ruža Dević. One su sa bojišta dovlačile ranjenike do prvih kuća. Odatle su ih omladinci i meštani nosili do bataljonskog previjališta kod crkve. Tamo ih je prihvatio

neumorni i veoma savesni bataljonski lekar dr Cvetko Glogovčanin iz Subotice. On i komesar bataljona Laza Kolarević učinili su sve da ranjenicima obezbede prihvat, negu i ishranu.. .[30]

Neprijatelj napada i sa istoka

Oduševljeni hrabrim držanjem naših boraca i njihovom upornošću u borbi sa daleko jačim neprijateljem, meštani sela Bijelog Brda nastojali su da ih što bolje ugoste i olakšaju njihove napore. U tome su prednjačili omladinci. Koristili su svaki predah da im na položaj doture hranu, piće ili municiju. Ovaj predah je, međutim, kratko potrajao. Vremena za opuštanje zbog uspešnog odbijanja jednog od dotle najtežih neprijateljskih napada podržanog tenkovima — nije bilo. Tek što je otklonjena opasnost od Sarvaša, zapretila je nova, ali sada sa suprotne strane, od Dalja i Vukovara. Galvna gužva je tek predstojala jer se i potučeni neprijatelj iz Osijeka i Sarvaša još nije mirio sa pretprljenim porazom. Postalo je očigledno da neprijatelj priprema novi udruženi i istovremeni napad sa istoka i zapada.

Nova situacija nametala je Štabu bataljona i nove probleme. Postavilo se pitanje kako u što kraćem vremenu i bez težih posledica prebaciti težišta svoje odbrane sa zapadne na istočnu ivicu sela, odnosno mostobrana. Trebalo je što pre, u tesnom kontaktu sa neprijateljem i neopaženo od njega pregrupisati svoje snage i prebaciti još jednu četu i prateća oružja na istočnu ivicu sela. I tek tamo, na istočnoj ivici sela, gde se sada nalazila samo 2. četa, otpočinjala je nova bitka za vreme. Tu je u još kraćem roku trebalo posesti i utvrditi nove odbrambene položaje, izgraditi zaklone za oružja, privući municiju... Tamo, međutim, neprijatelj nije gubio vreme. Prema izveštaju komandira 2. čete, Blagoje Belića Blagice, na istočnim padinama Mišinog brda uočena je koncentracija jačih nemačkih snaga, dok su na raskrsnicu puta prema Alj-

[30] Iz neobjavljenog memoarskog rukopisa pukovnika u penziji Lazara Markovića Čađe. Po njegovoj proceni, u ovom napadu neprijatelj je imao više od 100 poginulih i oko 150 ranjenih vojnika.

mašu još pristizale nove kolone ustaških kamiona iz Dalja i Borova.

U takvoj situaciji i vremenskom »cajtnotu«, komandant 1. bataljona bio je prisiljen, baš kao u brzopoteznoj šahovskoj partiji, da vrši velike rokade i brzo parira novim i nepredviđenim neprijateljskim potezima. On je tako i postupio.

Komandiru 3. čete, koga je učinio odgovornim za zapadnu ivicu mostobrana, naredio je da se prikriveno rokira ulevo i pošto preuzme položaje 1. čete svoje težište prenese na levo krilo i Borojevo brdo. Komandiru 1. čete naredio je da se, ne čekajući na smenjivanje cele čete, hitno i po delovima prebaci u vinograde na jugozapadnoj kosi Mišinog brda i tu između putne i železničke komunikacije pripremi za odbranu. Vod minobacača i odeljenja protivtenkovskih pušaka takođe je prebacio na istočnu ivicu sela. Tamo su upućeni i omladinci-đobrovoljci sa ašovima i lopatama...

Za nepuni sat vremena realizovane su sve osnovne zamisli komandanta bataljona. Borbeni poredak bataljona promenio se za 180 stepeni. Težište odbrane prebačeno je sa zapadne na istočnu ivicu mostobrana. Tamo su posednuti i na brzu ruku izgrađeni novi položaji. Da bi se preduhitrila ustaška kolona koja se sa raskrsnice puta u međuvremenu spustila do kote 104, svi raspoloživi borci, vezisti i omladinci upućeni su na desno krilo 1. čete. Tamo se hitno pristupilo uređenju i rezervnih vatrenih položaja... Stotinak metara pozadi, na samoj ivici sela, građani predvođeni odbornicima podešavali su svoje kuće za dejstvo naših puškomitraljeza. Tu. je u međuvremenu premešteno i bataljonsko previjalište, centar veze i osmatračnica komandanta bataljona. Postajalo je sve jasnije da je i ova bitka sa vremenom pripala našim borcima i borbeno raspoloženim građanima sela Bijelog Brda. Zajednička mržnja prema fašističkim okupatorima i spremnost na najveća odricanja i žrtvovanja došli su do punog izražaja...

Sastanak bataljonskog biroa

Ocenivši da mu je dć početka opšteg napada preostalo još malo vremena, komandant bataljona sazvao je kraći sastanak na koji su pozvani svi komandiri četa i vodova kao i

politički komesari i njihovi zamenici. Na položajima su ostali samo zamenici komandira i politički delegati.

— Na ovom sastanku — iznosi u svojim sećanjima politički komesar bataljona Laza Kolarević — komandant bataljona saopštio nam je da je situacija na mostobranu veoma ozbiljna, da neprijatelju i dalje stižu pojačanja i da će verovatno još do kraja dana pokušati da nas odbaci preko Drave, da mi još nismo uspostavili vezu sa Štabom Brigade i ne znamo šta se dogodilo sa našim 3. bataljonom... Zatim nas je upoznao sa svojom odlukom i dodao da se na mostobranu moramo održati po svaku cenu do pada noći i pristizanja 3. bataljona i preostalih delova našeg bataljona. Od komandira četa zatražio je da bezuslovno održe svoje položaje i disciplinu u svojim rukama, da obezbede sadejstvo i vezu sa svojim susedima i Štabom bataljona...

Obaveštajni oficir bataljona obavestio nas je da su u borbu za mostobran uvedeni sveži delovi 117. i 118. nemačke lovačke divizije koji su sa delovima divizije »Štefan« prethodnog dana učestvovali u likvidaciji naših mostobrana kod Vukovara i Belišća. Po izjavama zarobljenika, jačina ovih snaga iznosi oko 2.500 vojnika i desetak tenkova, ne računajući tu ustaško-domobranske jedinice i policiju iz okolnih garnizona. Te podatke su potvrdili i naši obaveštajci iz Osijeka, preko jednog železničara iz Sarvaša... Za vezu sa Štabom Brigade obaveštajni oficir bataljona je utvrdio da će ona biti uspostavljena po paclu noći, jer su preko Drave upućene dve patrole a priprema se još jedna...

Nakon toga reč je uzeo Dragoljub Tomić Mornar, zamenik političkog komesara i sekretar partijskog biroa bataljona. Taj inače uvek nasmejani i vedro raspoloženi dvadesetdvogodišnji pitomac trgovačke mornarice i neustrašivi borac iz Sremske Rače, bio je ovoga puta veoma ozbiljan. Osećao je veliku odgovornost za sudbinu našeg bataljona i njegovih 350 boraca, koji su se iznenada našli u veoma složenoj ratnoj situaciji. »... Svud oko nas je višestruko nadmoćniji neprijatelj, pozadi je razlivena Drava i Kopački rit a ispred nas neizvesna i duboka neprijateljska pozadina... Zbog svega toga, drugovi« — rekao je Mornar — »smatrajte ovaj sastanak kao proširen sastanak partijskog biroa bataljona... Prenesite svim komunistima i skojevcima da su zadaci koje vam je ovde izneo komandant bataljona ujedno i zadaci koje pred njih postavlja

Partija. Oni se moraju bezuslovno izvršavati... Neprijatelju nikako ne smemo dozvoliti da nas nabaci na Dravu i razbije naš bataljon... Mi, komunisti, svojim ličnim primerom moramo dokazati kako se bori i gine za slobodu svoga naroda...« On je to, zaista, ubrzo i dokazao... I mnogi drugi sa njim...

Kraj sastanka partijskog biroa oglasila je neprijateljska artiljerijska i minobacačka vatra. Otpočela je istovremeno iz Aljmaša i Sarvaša, što je upućivalo na zaključak da će i napad biti izveden sa obe strane, sa istoka i zapada. Najgušća vatra bila je usmerena duž putne i železničke komunikacije. To je, opet, ukazivalo da će tu biti usmereni i pravci glavnog udara sa očiglednom namerom neprijatelja da mostobran blokira sa juga i istovremeno preseče na dva dela... Komandiri i komesari potrčali su u svoje jedinice...

Da bi proverili spremnost jedinica za borbu, članovi Štaba bataljona pošli su na položaje. Komandant bataljona uputio se u 1. četu, komesar je pošao u 2. a zamenik komesara na Borojevo brdo i na zapadnu ivicu sela.

Oslonjen na Kestenjački rit i korito Stare Drave na severu, položaj 2. čete pružao se tzv. vojničkom ivicom na zapadnim padinama Mišinog brda i kod usamljene kapele prelazio putnu komunikaciju, da bi se u terasastim vinogradima (j. istočno za 1,5 km od B. Brda) nastavljao dalje na položaje 1. čete, koji su kod kote 99 izbijali na železničku prugu. Povijajući se dalje nasipom pruge prema zapadu, kod Borojevog brda, linija mostobrana se dalje nastavljala na položaje 3. čete na zapadnoj ivici sela i završavala na ivici poplavljenog Opštinskog rita.

Komandant i komesar bataljona bili su zadovoljni onim što se postiglo za tako kratko vreme, posebno u 1. četi. Tamo su borci inventivno iskoristili svaki pogodni zemljišni i veštački zaklon da bi se što bolje utvrdili. Sve vinogradarske kućice pretvorene su u manje otporne tačke a betonski vinogradarski bazeni i lube u puškomitraljeska gnezda. Terasaste kamene podzide i ograde vinograda, visoke do metar i više, na blagim padinama kose Lužak i zapadno od k. 97, koje su se pružale po paralelnim izohipsama i na rastojanju od 100—200 metara od vrhova kose prema selu — prosto su nudile uzastopne borbene položaje našim jedinicama. Pozadi ovih podgrada naši borci su se osećali kao u rovovima punog profila. Plato i kaskade ispred njih, sa ogolelim vinogradima i

l-etkim rastinjem, otvarali su gotovo idealne brisane prostore za vatreno dejstvo branilaca.

Obilazeći položaje, rukovodioci su na licu mesta ukazivali borcima na uočene nedostatke ili prednosti terena i otvoreno im govorili da se na tim položajima mora izdržati do kraja i da nemamo drugog izbora... Borci su i sami shvatili svu ozbiljnost situacije i osmatrajući neprijatelja, smrknuta lica nastojali da se što bolje utvrde...

U 14,30 časova sa položaja naših borbenih osiguranja na liniji tt 132 — Mišino brdo — kota 97 začula se jaka streljačka i mitraljeska vatra. Dva streljačka odeljenja iz 2. čete sa delovima izviđačkog voda, na čelu sa obaveštajnim oficirom bataljona Nikolom Marinkovićem, dobro maskirani, sačekali su iznenadnom i bliskom vatrom neprijateljske prethodnice i naterali ih na povlačenje. Tom prilikom grupa naših boraca naoružana automatima i sa dva puškomitraljeza iskoristila je jednu udoljicu i udarom s boka unela pravu pometnju u glavnu neprijateljsku kolonu koja je pošla od Aljmaša. Pomislivši da je naišla na našu glavnu odbrambenu liniju, kolona se povukla na polazne položaje a neprijateljska artiljerija, koja je dotle tukla Bijelo Brdo, prebacila je svoju vatru na liniju našeg borbenog osiguranja, tj. na Mišino brdo i k. 97. Marinković je tada brzo izvukao svoje borce ispod neprijateljskog vatrenog udarca i postavio se stotinak metara zapadnije na novu vatrenu liniju. Neprijatelj je bio prinuđen da se razvija u strelce i da na više uzastopnih linija organizuje novi napad. Da bi izbio pred naše glavne položaje, bilo mu je potrebno više od jednog sata. To je poremetilo neprijateljski plan zajedničkog udara i smanjilo njegovu početnu silinu. Izostao je sinhronizovani napad obe neprijateljske grupacije.

Ogorčena borba za Borojevo brdo

Za to vreme, postupajući po zajedničkom dogovoru, zapadna grupa (delovi 117. lovačke divizije i ustaše iz Sarvaša), koja je već bila u neposrednom kontaktu sa našim jedinicama, odmah posle 15-tominutne artiljerijske pripreme preduzela je novi napad na sada osetno proređenu odbranu 3. čete.

Komandir 3. čete Ljubomir Mrda, dobro se snašao u takvoj situaciji. Ocenivši da neprijatelj ovoga puta nastoji da izbegne veliki brisani prostor između putne i železničke komunikacije, prekriven njihovim leševima, ostavio je na ovom pravcu samo jedan vod sa komesarom čete Ilijom Arsenijevićem i vodnikom Draganom ćosićem. Na isturenim položajima, kod propusta na cesti, i dalje je ostala Slavica Bosančić sa odeljenjem automatičara i dva puškomitraljeza. Glavninu čete oba teška mitraljeza i »džonbul«, Mrda je poveo na levo krilo. Tu se u osloncu na železničku stanicu, Borojevo brdo i kotu 100 obrazovalo novo težište odbrane. Tamo se uputio i zamenik političkog komesara Dragoljub Tomić Mornar. Po usmerenoj artiljerijskoj vatri i svojim borbenim iskustvom i nepogrešivim instinktom, Mornar je ocenio da će u narednom trenutku neprijatelj glavnu pažnju usmeriti na važnu taktičko-topografsku tačku — Borojevo brdo. I nije se prevario.

Nestrpljiv i verovatno iznerviran zbog zakašnjenja istočne grupe od Aljmaša i sporosti sarvaških ustaša na svom levom krilu, komandant bataljona 117. lovačke divizije krenuo je svoj bataljon u odlučujući napad. Po vatri koju je u toku prethodnog napada dobijao iz tog pravca mogao je oceniti da su se tu nalazile naše slabije snage. Da bi nas što više iznenadili i zaobišli sa desne strane, svojim komandirima naredio je da iskoriste kanale sa obe strane pruge i nasip pruge kao zaklon od naše vatre.

Povijeni u pasu, Nemci su nastupali u vodnim i odeljenjskim kolonama. Bili su ne malo iznenađeni kada su po dubini tih kolona i sa obe strane pruge sačekani dugim rafalima naših teških mitraljeza. Istovremeno, na telefonski poziv Mornara, zamenik političkog komesara, naši minobacači otvorili su po zbunjenim nemačkim vojnicima brzometni vatreni udarac. Ispaljeno je samo desetak mina, ali je njihov efekat bio veoma porazan.

Da bi što pre izbegli tučenu prostoriju na kojoj su se gomilali mrtvi i ranjeni, nemački oficiri oštrim komandama i prodornim pištaljkama poveli su svoje vojnike na juriš. Prešli su samo stotinak metara kada ih je, sad već razvijene u streljačke strojeve, sasekla ubitačna streljačka vatra naših boraca i puškomitraljezaca. Njima su se pridružili i novi rafali Pjevca i Nebojše. Vukući svoje teške mitraljeze »maksime« na točko-

vima, oni su spretno menjali svoje vatrene položaje, provlačili se kroz propuste i pojavljivali se čas na jednoj čas na drugoj sirani železničke pruge.

Poduboki kanal na kome su se nalazili naši položaji i glavičasta uzvišenja oko Borojevog brda omogućili su našim komandirima da takve manevre brzo izvode i sa puškomitraljezima i automatičarima i grupišu ih tamo gde je neprijatelj uprkos velikim gubicima uspevao da se približi našim položajima. U takvoj situaciji nemačkom komandantu nije preostalo ništa drugo nego da svoj već dobro desektovani streljački stroj zaustavi i naredi mu povlačenje. A bio je već na prilazima Borojevog brda!...

Ugledavši preostale Nemce kako bezglavo napuštaju bojište i poneti borbenim žarom, naši borci spontano poskakaše iz svojih zaklona i potrčaše za komandirom 1. voda Đorđem Pašićern Pekmezom. Sa puškomitraljezom u rukama, ovaj temperamentni Sremac, kojem je najmanje odgovarao pseudonim Pekmez, nije odoleo izuzetnoj prilici da se što više naplati omrznutim Švabama. Praćen u stopu od svojih boraca, u trku je menjao šaržere svoga puškomitraljeza i gađao buljuke uspaničenih Švaba koji su se gomilali u kanalima pored pruge...

Po izbijanju na prugu. Pekmez je naglo zaustavio svoje borce i naredio da se brzo vrate na Borojevo brdo. Setio se, izgleda, da on više nije nekadašnji puškomitraljezac, već i komandir voda i zamenik komandira čete. Setio se, verovatno, i izričite naredbe svoga komandira čete da se po svaku cenu održe zauzeti položaji i da ne pravi ovakve »izlete« i zaletanje bez njegovog odobrenja. Da bi se nekako opravdao, naredio je borcima da usput pokupe razbacano oružje i mauzer municiju. ..

— Morali smo da se popunimo municijom! A... doneli smo i tri ispravna »šarca«!—odgovorio je Pekmez na smrknute poglede komandira Mrđe i Mornara, zamenika političkog komesara bataljona, koji su ga sačekali na Borojevom brdu.

— Moglo se to i drugačije završiti! ... A o tim tvojim izletima razgovaraćemo kasnije. I... brzo uredi svoje položaje! — reče mu još namrgođeni Mrda, iako je bilo očito da je bio zadovoljan ovom iznenadnom popunom municije i pojačanjem od još tri nemačka »šarca« u svojoj četi.

— Pa vidiš, valjda, da jc čovek išao da »fasuje« municiju od sarvaških Švaba, jer ova naša iz Kopačeva još nije stigla. . . A o tvojoj »samoinicijativi« raspravićemo na partijskom sastanku — završio je ovaj razgovor raspoloženi Mornar i pri tome vragolasto namignuo zbunjenom Pekmezu, koji se odmah zatim uputio na svoje položaje.

Neuspcli pokušaj Nemaca da zauzmu Borojevo brdo negativno je uticao i na levu, ustašku kolonu. Čim su ugledali svoje saborce kako beže prema Sarvašu, pripadnici Štirove bojne naglo su se zaustavili. Da bi prekinuli njihovo kolebanje, ustaški oficiri su naredili otvaranje brze paljbe po našim položajima. Nisu više ni pokušavali da nastave juriš. Tražili su novu podršku svoje artiljerije.

Tako je na zapadnoj ivici mostobrana došlo do kraćeg predaha. Ali zato je na istočnoj ivici sela prava borba tek počinjala. ..

Okršaj se prebacuje na istočnu stranu

Kao i jutros od Sarvaša, u napad je prvo krenula leva kolona, koju su sačinjavale ustaše iz Dalja i Borova. I oni su, baš kao i njihovi sarvaški pajtaši, krenuli u napad sa velikim lialaukanjem i poklicima. Hteli su, verovatno, da se pokažu pred gestapovcima iz 808. nemačkog bataljona, koji su na svom pravcu disciplinovano čekali da artiljerija prenese vatru po dubini naših položaja. Podnapiti i nestrpljivi, ustaški koljači ličili su na pobesnele lovačke pse koji žure ispred svojih gospodara da isteraju na čistinu već iznemoglu i preplašenu divljač...

— Brzo smo izmenjali uloge — priča komandir 1. čete Slavko Stanišić Ducin. — Sačekali smo ih iza jednog kamenog zida, visokog oko metar i po, kojim je bila omeđena poveća parcela vinograda. Vidljivost je bila odlična a teren ispred nas terasast i pregledan. Na blagoj padini ustaški streljački stroj ukazao se u svojoj prirodnoj veličini od peta svojih kratkih i potkovanih čizama do omraženog slova »U« na žuto-smeđim kapama i uniformama. Zaslepljeni od trčanja i poneseni inercijom nizbrdice, njihovi borbeni poklici pretvarali su se u neartikulisana divljačka podvriskivanja...

Čekao sam da izbiju do ogolelog reda mladih bresaka koji sam odredio kao orijentir za otvarenje jednovremene, plotunske vatre. . . Lomljava vinograda i ustaška vriska spuštali su se prema nama kao lavina. Skoro da sam se pokajao što sam odredio tako blisku liniju za otvaranje sasređene vatre. Svega 80-tak metara! Učinio sam to zbog najefikasnijeg dometa ruskih automata, kojih je bilo 36 samo u mojoj četi sa punim dobošima od po osamdeset metaka u svakom. Da bi oni došli do punog izražaja, zabranio sam i puškomitraljezima da otvaraju vatru pre moje komande. Time sam se lišio mogućnosti da sa 12 puškomitraljeza proredim ustaški stroj i sa većeg rastojanja. Tada bi, međutim, izostao efekat iznenađenja... Jedva sam sačekao da se ustaški stroj izravna sa redom vinogradarskih bresaka...

Na moju komandu — »Brza paljba!« prolomila se paklena vatra. Svaki borac je pre toga imao vremena da dobro nanišani. A mete su bile toliko velike, bliske i uočljive da se tu skoro i nije moglo promašiti. Posebno za automate i puškomitraljeze... Vrisak streljačkog stroja naglo se sasekao i pretvorio u sliveni i jednoglasni jauk. Prvi red se spontano i jednovremeno pohvatao za grudi. One poviše njih i pozadi rafali naših automata i puškomitraljeza zahvatili su nešto niže — po stomacima i nogama. Njihovi krici bili su najduži i najprodorniji. Oni malobrojni što su preživeli ovaj iznenadni i stravični plotun, okretali su nam leđa u trku i brzo nestajali sa našeg nišana. Nisu ni pomišljali više na produženje juriša. Za njima su bauljali lakši ranjenici, pozivaju svoje drugove da im pomognu. Zaokupljeni spasavanjem »žive glave«, ovi se nisu ni osvrtali na njihove pozive. Bežeći uz padinu odbacivali su od sebe sanduke sa municijom, opremu pa i oružje. Iznenada su dobili i bočnu vatru. Komandir našeg desnokrilnog voda iskoristio je nasip železničke pruge i samoinicijativno preuzeo gonjenje sve do njihovih polaznih položaja. Zaustavili su se tek na koti 97. Tu su ih prihvatila novopristigla pojačanja iz Dalja i Vukovara.

Desnom neprijateljskom kolonom sa pravca Aljmaša komandovao je major Ernest Himer, komandant (j06. nemačkog puka za obezbeđenje. Pored 808. nemačkog policijskog bataljona, njemu su u tom trenutku bili prepotčinjeni i delovi Divizije »Stefan« koji su se nalazili na obezbeđenju desne obale

Dunava od ušća Drave do Borova, kao i ustaško-domobranske snage sa ovog sektora.[31] Obavešten o našem prelasku, on je opravdano pretpostavljao da je i mostobran kod Bijelog brda u tesnoj vezi sa našim i sovjetskim mostobranom kod Vukovara, pa i sa onim kod Belišća i Podravske Moslavine. Da se ovde radilo o novoj ofanzivi naših snaga, upućivali su ga i izveštaji sa Sremskog fronta, gde su još na istočnim prilazima Vinkovaca i Vukovara vođene teške borbe. Slično je bilo i u Podravini, gde se još osećao snažan pritisak jedinica našeg 6. i 10. hrvatskog korpusa.

Ne isključujući mogućnost da na sektoru između Aljmaša i Vukovara, za koji je on bio i lično odgovoran, dođe do novog iskrcavanja naših snaga, major Himer je postupio mnogo obazrivije od ustaša i svog kolege iz 117. lovačke divizije. Naredivši opštu pripravnost na desnoj obali Drave i Dunava, on je u Aljmaš privukao sve raspoložive snage, opštu rezervu puka (1. i 4. četu 808. bataljona), delove Divizije »Stefan« iz Erduta i dve baterije topova pukovske artiljerije. Ukupna jačina njegove kolone iznosila je oko 700 vojnika. Tako je stvorio jednu pokretnu grupu, koja je potovarena u kamione mogla brzo intervenisati u svim pravcima na sektoru odbrane njegovog puka. Pošto je konačno ovladao položajima naših borbenih osiguranja i razvio svoje jedinice na liniji Mišino brdo — k. 97, major Himer je uputio slabije izviđačke delove da tačno utvrde kuda se proteže linija našeg mostobrana i kako je posednuta. U tu svrhu dobro mu je poslužio i brzopleti i od nas žestoko odbijeni napad leve ustaške kolone. Osmatranjem sa dominirajuće kote 132 i po gustini naše vatre u odbijanju ustaškog napada i dejstvom njegovih izviđačkih patrola, ovom iskusnom nemačkom oficiru nije promaklo da se između položaja naše 1. i 2. čete i južno od puta nalazi jedan neposednuti međuprostor. To je, po svojoj prilici, bilo presudno da glavni udar svojih snaga usmeri ovim pravcem. On mu je nudio i najveće izglede na uspeh jer je cepao naše snage na dva dela a time omogućavao postepeno okruženje i uništenje.

Da bi izmanevrisao našu 2. četu i čvrsto je vezao za svoje položaje na sćverozapadnoj padini Mišinog brda, nemački ko-

[31] Arhiv VII, k. 77-A, reg. br. 9/3.

mandant je deo svojih snaga uputio da je napadne s fronta, odozgo, sa pravca tt 132. Vatru svoje artiljerije i minobacača takođe je preneo na ovaj pravac. Bio je to veoma lukav potez, koji je trebalo da odvuče našu pažnju na tu stranu. Druga četa bi se tako našla u okruženju i nabačena na strinu obalu Stare Drave i poplavljenog Kestenjačkog rita. Preostale ustaše i njihovo tek prispelo pojačanje Himer je prebacio preko nasipa železničke pruge. Njihovom komandantu je naređeno da izvrši dublji obilazak južno od pruge i obnovi napad, ali sada u bok i pozadinu naše 1. čete. Za vezivanje 1. čete s fronta i na pravcu koji se tako neslavno završio po ustaše upućena je 4. četa 808. policijskog bataljona. Pošto je od komandanta bataljona 117. nemačke divizije iz Sarvaša radio-putem zatražio da obnovi napad na Borojevo brdo, major Himer je pristupio ostvarenju ovog neosporno dobro zamišljenog plana.

— Konačno, sa Mišinog brda krenuo je streljački stroj Nemaca — nastavlja dalje u svojim sećanjima komandant 1. bataljona Lazar Marlcović Čađa. — Iza njih, cestom ka Bijelom Brdu pristizali su novi kamioni s vojskom. Odmah po iskrcavanju razvijali su se za borbu i formirali sledeće ešelone. Telefonom sam naredio našim minobacačima da ih tuku. Oni su to u tri navrata vrlo uspešno i učinili... Nakon desetak minuta usledila je i prava vatrena kanonada neprijateljske artiljerije i minobacača. Tukli su naizmenično položaje naše 1. i 2. čete, zatim su sa vinograda prenosili vatru po dubini sela Bijelog Brda.

Okruženje 2. čete

Severoistočno, pred položajima 2. čete, Nemci su vrlo sistematski i uporno nastojali da probiju njenu odbranu. Komandir ove čete Blagoja Belić Blagica činio je sve da ih zadrži i održi svoje položaje. Da bi sprečio sve češće upade u dosta rastegnute položaje svoje čete, pošto nije imao rezervu, na brzinu je skupio oko sebe desetak skojevaca sa automatima. Među njima se nalazio i Alija Hasanović Alja, najbolji puškomitraljezac u bataljonu.

Stavljajući se na čelo ove grupe, Blagica je intervenisao odlučno i u pravom trenutku. Tako je više puta uspeo da po-

novo uspostavi narušeni borbeni poredak svoje čete. Postalo je, međutim, sve očiglednije da neprijatelj ovde napada jakim snagama i da mu je cilj da ih odbaci iz vinograda, odseče i nabaci na Dravu!

Okupljeni oko svog hrabrog komandira Blagice, borci 2. čete junački su odolevali sve besomučnijim nasrtajima Nemaca. Ranjenika je bilo sve više. Poginuo je i hrabri puškomitraljezac Joza, rodom iz Slavonske Požege. Njegovo oružje preuzima najbolja skojevka u četi Jelena Lero iz Bajmoka. Ona priskače u pomoć puškomitraljescima Alji Hasanoviću i Petru Labasu oko kojih su vrcale prazne čaure i rasterivale oblake barutnog dima. Pred njihovim pregrejanim cevima narastale su gomile leševa u zelenim nemačkim uniformama.

Iznenađeni žilavim otporom naših boraca, Nemci su se sve više odbijali ulevo, prema putu, i zaobilazili levi bok 2. čete. Povijajući svoje desno krilo pod sve većim pritiskom, front 2. čete se istovremeno izokretao prema jugu i putu Dalj—Bijelo Brdo. Na prilazima selu i mestu gde se cesta naglo približava strmoj okuci Stare Drave, presečena je i poslednja nit koja je povezivala izdužena krila 1. i 2. četa. Tako se 2. četa našla u okruženju, odsečena od bataljona i pritešnjena uz desnu obalu Stare Drave i Kestenjačkog rita. Nemačkom komandantu i njegovim jedinicama ukazao se otvoren put u središte našeg mostorbana. Naša situacija postajala je sve kritičnija.

Trebalo je što pre zatvoriti nastalu brešu širine oko 500 metara! Ali čime i kako? Rezerva više nismo imali! To se moglo učiniti samo rigoroznim skidanjem snaga sa onog dela niostrobrana koji je u tom trenutku bio manje ugrožen. Pozvao sam telefonom Dragoljuba Tomića Mornara, koji se nalazio sa Mrđinom četom kod železničke stanice. Odande se više nije čula onako žestoka pucnjava. Znao sam da je napad od Sarvaša odbijen i da će im trebati najmanje pola sata da ga obnove. To mi je potvrdio i sam Mornar.

— Nemci se ponovo grupišu u Frajmanovcima (zaselak j. z. od Bijelog Brda). Tu prebacuju i ustaše sa ceste prema Sarvašu. Hoće, izgleda, po svaku cenu da se probiju na Borojevo brdo — izvestio me je Mornar.

— Slušaj, Dragoljube, Nemci se ovde već probijaju! Ubrzo će se pojaviti u selu. Moramo ih hitno zaustaviti — prekinuo

sam Mornara i naredio mu da što brže skine ćosićev vod sa desnog krila i prebaci ga na istočnu ivicu sela i zatvori nastalu brešu. Rekao sam mu da sam već poslao zaplenjeni »mercedes« po Pjevca i njegov teški mitraljez i na kraju dodao: »Ako se najkasnije za dvadesetak minuta ne postavite kod mostića na izlazu iz sela, biće sve kasno! Mi ćemo ovde sve učiniti da ih zaustavimo i omogućimo proboj 2. čete iz okruženja. ..«

— Pozvao sam zatim Mrđu i naredio mu da Slavicu sa bombašima i protivenkovkama i dalje zadrži na cesti prema Sarvašu, a Pekmezu još jednom da ponovi — »Nemci se ne smeju probiti preko Borojevog brda!... Moramo se tući do poslednjeg metka!... Bez moga odobrenja ne sme niko napustiti svoje položaje. Ni koraka nazad! Više se nema kud!«...

Pogibija Mornara, sekretara partijskog biroa bataljona

U tom trenutku zazvonio je telefon. Javljao se Laza, komesar bataljona, sa položaja 2. čete. Nemci, začudo, još nisu otkrili našu liniju povezanu na stalnu telefonsku vezu pored puta Bijelo Brdo—Dalj. Laza je predlagao da se sa 2. četom, sa kojom se našao u okruženju, izvrši proboj prema selu ili prema Ducinovoj, 1. četi. Složio sam se sa ovom drugom varijantom. Rekao sam mu da ćemo im mi poći u susret i da u što širem streljačkom stroju zahvatimo oba krila nemačkog klina koji nadire ka selu. Početak našeg protivnapada označiću sa tri crvene rakete ispaljene u pravcu Mišinog brda... Sastaćemo se odmah posle njihovog proboja iz obračuna i odlučiti šta ćemo dalje. Jer, Nemci očigledno nastoje da se sa nama obračunaju i pre pada noći!

To isto sam preneo i Mornaru, koji se u međuvremenu postavio sa ćosićevim vodom kod mostića na istočnoj ivici sela. Bio je optimistički raspoložen i oduševljen odlukom o protivnapadu. »Ne brini, stari moj! Nemci se preko mosta neće probiti u selo!« — odgovorio mi je Mornar. — »Provešće se kao i oni od Sarvaša!« Nazvao sam tada telefonom komandira minobacačkog voda:

— Koliko još ima mina za minobacače?

— Samo 20 komada, druže komandante!

— Pripremi se da na moj signal i njih ispališ u jednom brzometnom vatrenom udarcu. Gađaj vinograde južno od puta i neprijatelja koji nastupa prema selu. Minobacače zatim dobro baziraj a ti se sa svojim borcima priključi Slavici i Mrdinoj četi...

Potrčao sam tada prema 1. četi. U dvorištu su me već čekali spremni za borbu: vod za vezu, bataljonski kuriri, kuvari i ostalo štapslco osoblje. Većina njih je imala ruske automate i pune okvire municije. Pored jednog »depepejca« (puškomitraljez ruskog porekla) u vodu se nalazio i jedan brzometni nemački »šarac«, zaplenjen iz oborenog nemačkog aviona na Fruškoj gori. Još kao komandir ćete u Fruškogorskom odredu ljubomorno sam ga čuvao kao svoj lični trofej i priželjkivao ovakve trenutke da ga ponovo upotrebim. Na ovom oružju kao nišandžija proveo sam više od dve godine. Nosio sam ga i kao komandir voda a vrlo često sam ga preuzimao i kao komandir čete. Smatrao sam ga najsavršenijim i najefikasnijim oružjem u to vreme. U teškim borbama kroz istočnu Bosnu i po Sremu nikad me nije izneverio. Uvukao mi se nekako pod kožu kao detetu omiljena igračka koja se vremenom pretvarala u fetiš. Nisam se od njega hteo rastati ni kasnije kada sam postao komandant bataljona, pa ni posle Subotice kada smo morali predati sve trofejno naoružanje i primili novo, rusko. Predao sam ga tada komandiru voda za vezu i rekao mu da ga ne prikazuje u svojim izveštajima o brojnom stanju i naoružanju. Giga, zamenik komandanta Brigade, saznao je za njega pa bi mi ponekad zavereničkl pripretio prstom: »Kada ćeš jednom da shvatiš da nisi više puškomitraljezac — nego komandant bataljona!... Bio bi red da predaš taj tvoj ‚šarac' u neku mitraljesku četu. Jer ako Kovač za to čuje, ili Đetić — obraćeš bostan!...« Obećao bih tada Gigi da ću ga poslušati, ali sam »šarac« i dalje čuvao u blizini svoga štaba. I nisam pogrešio. Čim sam ga ponovo dohvatio rukama, osetio sam kako u meni nadolazi neko samopouzdanje, odlučnost i sigurnost. To kao da se prenosilo i na moje borce, koji su oduševljeno potrčali za mnom.

Za desetak minuta našli smo se u rovovima 1. čete. Tamo nas je čekao Ducin, komandir čete, sa prikupljenim levokrilnim vodom. Bili su spremni za juriš. Na Ducinovim grudima sa otpuštenim remnikom takođe je visio novi, tek zaplenjeni

nemački »šarac«. U njegovim očima i očima njegovih boraca ogledala se spremnost i odlučnost da jurnu niz padinu u bok već dobro izduženog nemačkog udarnog klina. Želeo sam više od svega da sa svojim starim ratnim drugom i ovim hrabrim fruškogorskim partizanom podelim borbeni zanos zajedničkog jurišanja i uzajamnog podsticanja i takmičenja kao nekad. U poslednjem trenutku shvatio sam da bi to bilo nepromišljeni potez pa i rizik za dalju sudbinu bataljona. Trudeći se da ga ne povredim i ne pogledam pravo u oči, naredio sam mu:

— Ti, Slavko, nećeš sa nama u juriš!... Vrati se na desno krilo. Tamo je dve trećine tvoje čete... Ustaše pokušavaju da nas zaobiđu sa te strane. Lično ćeš odgovarati ako se Nemci i ustaše probiju pored pruge i zatvore obruč... Sačekivajte ih na cev i štedite municiju. Ni jedan metak ne sme otići u prazno... Osim toga, Slavko, stari druže — pogledao sam ga tada u oči i nešto tiše dodao — Mita je ostao u Kopačevu i ti si sada moj zamenik." U slučaju čega, preuzećeš komandu nad bataljonom!...

Dok me je slušao, Ducinovo inače crveno lice je menjalo boju. Krv mu je nadolazila u obraze. Bilo je očigledno da se teško savlađuje. Kolebao se neki trenutak, a zatim mi priđe bliže i reče, gotovo šapatom: »Znao sam, Čađo, čim sam te video sa ‚šarcem' preko grudi da će ovo biti i tvoj juriš. Kao ono kod Bešenovačkog Prnjavora, za vreme neprijateljske ofanzive na Frušku goru!... Ali ti si sada komandant... I tebi takođe više od pola bataljona ne učestvuje u protivnapadu!... Možda bi bolje bilo da ja pođem?...« Shvativši, ipak, da ja neću popustiti i da nas borci posmatraju, Ducin se brzo uozbilji, zauze stav mirno i oštro vojnički mi odgovorio:

— Razumem, druže komandante! Izvršićemo tvoje naređenje! — Dograbivši »šarac« za ručicu, potrčao je na desno krilo. ..

— Ne brini, Ducin! Ubrzo ćeš imati prilike da i tamo isprobaš zapljenjeni »šarac« —• doviknuo sam za njim pred okupljenim borcima koji su više osećali nego što su čuli raspravu između mene i komandira 1. čete.

Pogledao sam na sat. Bilo je 16,45. Ostalo je još 5 minuta do početka našeg protivnapada. Podigao sam kapu u levoj ru-

[32] Mita Božić je bio zamenik komandanta 1. bataljona.

ci. Bio je to ugovoreni znak obaveštajnom oficiru Nikoli Marinkoviću za otvaranje vatre našim minobacačima.

Nikola se nalazio pozadi jedne kamare slame na ivici sela zajedno sa komandirom minobacačkog voda. Skoro istovremeno začuli smo dva jedva čujna opaljenja naših minobacača i dugi rafal Pjevčevog teškog mitraljeza. Po neprijateljskom napadnom klinu, koji je već izlazio iz vinograda, grunuše eksplozije. Zatečeni na čistini, na kojih 200 metara od istočne ivice sela i mostića, odakle su dobili iznenadnu vatru našeg teškog mitraljeza, Nemci zbunjeno zastadoše. Nekolicina njih, sasečeni prvim Pjevčevim rafalom, ostaše na padini a ostali potražiše najbliže zaklone. Otud su ih vraćale eksplozije naših mina i oštri zvižduci njihovih oficira... Znali su dobro da tu, na goloj padini ne smeju zastati. Posle kraće zabune, uz sve žešće poklike »Los!« i »Forverc!« krenuli su još odlučnije... Čekao sam još malo. Želeo sam da i Mornaru i Čosićevim borcima koji su ih čekali na ivici sela pružimo pravu priliku da dođu do punog izražaja. Drugi razlog je bio ozbiljniji. Drugi neprijateljski talas koji je nastupao odmah pozadi prvog je nešto zaostao. Njegovo čelo tek što je izbilo iz vinograda. Želeo sam da i on siđe u blagu dubodolinu i ogolelu seosku utrinu južno od puta. Poterani od naših minobacača, i oni su žurili da što pre izađu iz vinograda i upadnu u selo. Već se videlo i njihovo začelje sa oficirima koji su mlatarali pištoljima iznad glava...

Moju dilemu i nervnu napetost prekinula je strahovita streljačka i automatska vatra sa ivice sela. U duge rafale Pjevčevog »maksima« utkivali su se još šest rafala naših puškomitraljeza i brza paljba oko 20 ruskih automata i isto toliko pušaka. Tu i tamo, na poširokoj utrini odjekivale su i poslednje eksplozije naših minobacača. Zatečen na brisanom prostoru, nemački jurišni stroj naglo se topio i nestajao u kanalima pored puta i kraterima naših mina... Više se nije imalo šta čekati. Neosetno sam povukao oroz napunjenog i otkočenog raketnog pištolja. Tog trenutka iz oko 200 grla naših boraca, sa obe strane puta Dalj—Bijelo Brdo prolomilo se snažno »Uurrraa!«

Potrčali smo niz blage padine lomeći vinogradsko čokoćc i gađajući u trku ne malo iznenađene i skoro izbezumljene Nemce na otkrivenoj seoskoj utrini. Nisu više ni pomišljali na

prodor u selo. Hitali su da izvuku žive glave iz ovog vatrenog džaka i domognu se uzvišenja u vinogradima. Naročito je silovit bio juriš levokrilnog voda 2. čete. Spuštajući se sa jugozapadnih padina Mišinog brda, njihov udar je dobijao snagu inercije i prosto se zarivao u bok i pozadinu prvog neprijateljskog ešelona. U kratkotrajnom gušenju, kundačenju i probijanju bajonetima oni su prosto proleteli preko ceste i razbijenog nemačkog stroja i našli se ubrzo van obruča. Spojivši se sa našim strojem, okretali su se ponovo prema cesti i drugom nemačkom ešelonu koji je zahvaćen panikom počeo takođe da beži u obratnom pravcu. Osokoljeni ovim neospornim uspehom potrčali smo sada, udruženim snagama, za razbijenim delovima nemačkog bataljona. Zaslepljene od trčanja i unezverene od straha, hvatali smo ih za peševe šinjela i probadali bajonetima skrivene u rupčagama, i među čokoćem vinove loze. Bilo mi je neobično žao što sam ispod Mišinog brda i kote 97 morao da zaustavim svoje razjarene borce, koji su želeli da iskoriste do kraja svoju tek izvojevanu pobedu.

Morali smo što pre da se vratimo na ivicu sela i da ponovo uspostavimo narušenu liniju mostobrana. Zabrinjavala me je i situacija na jugozapadnoj ivici sela. Sa Borojevog brda ponovo je dopirala jaka artiljerijska i minobacačka vatra. Bio je to najsigurniji znak da neprijatelj priprema i novi napad od Sarvaša. Nejasna situacija bila je i na našem desnom krilu pred položajima Ducinove čete. Odande, sa pruge i nama već skoro iza leđa, povremeno je dopirala jaka automatska i streljačka vatra. Tamo se tek pripremao glavni okršaj.

Vraćajući se nazad, usput smo prikupljali nemačku mauzer municiju. Oružje nas više nije interesovalo, ali nas je nedostatak municije sve više zabrinjavao. Kraj jednog teško ranjenog nemačkog mitraljesca pronašli smo dva sanduka municije sa punim redenicima. To nas je više obradovalo nego njegov »šarac«, koji je grčevito stezao rukama. Na sve strane, a naročito na goloj utrini pored puta ležali su mrtvi i ranjeni. Sećam se da mi je neko kasnije pričao da je nabrojao 54 mrtva gestapovca. Neke njihove ranjenike, koji su nas preklinjali da im pomognemo svukli smo u selo. Tu su ih naše bolničarke Evica i Đurđina previle zajedno sa našim ranjenicima. Mi smo u tom protivnapadu imali 8 ranjenih i 4 poginula.

Među poginulim bio je i neustrašivi Dragoljub Tomić Mornar, zamenik političkog komesara i partijski rukovodilac bataljona. Vest o njegovoj pogibiji me je prenerazila i teško ožalostila. Ugledavši ga nedaleko od Pjevčevog teškog mitraljeza sa crvenom mrljom posred čela, grlo mi se steglo a niz obraze mi potekoše suze. Zavoleo sam tog hrabrog otresitog, obrazovanog i svojim komunističkim idealima do kraja odanog borca naše revolucije. Baš kao svog rođenog brata. Pratio sam njegov razvoj od borca i političkog delegata do partijskog rukovodioca čete i bataljona. Iako je bio samo nekoliko godina stariji od mene, imao je veliko životno iskustvo. Njegovi saveti u borbi, a pre svega njegova nepokolebljiva vera u pobedu naše revolucije, vizije o lepšoj budućnosti svetskog proleterijata i naših naroda posle pobede nad fašizmom, ostavljali su duboki utisak kod nas, njegovih drugova. Poginuo je onaka kako je živeo i kako to dolikuje jednom komunisti i partijskom rukovodiocu. Poginuo je baš u trenutku kada su mi njegovi saveti i iskustvo bili i najpotrebniji. Sahranili smo ga na brzinu, zajedno sa ostalim poginulim drugovima. Bolni grčevi i neskrivene suze na licima njegovih drugova i boraca najbolji su dokaz ljubavi i autoriteta koji je Dragoljub Tomić Mornar uživao u bataljonu. Stisnutih vilica i rešen da osvetim svoga druga i izvršim do kraja partijski zadatak koji mi je on postavio, uputio sam se brzim koracima u Ducinovu četu. Tamo je, na njenom desnom krilu, započinjao novi okršaj...

Iskoristivši nasip železničke pruge kao zaklon od naše vatre, ustaška kolona ojačana sa dve čete tek pristiglih gestapovaca iz Dalja počela je sve ozbiljnije da ugrožava i zaobilazi desno krilo naše 1. čete. Jedno njihovo odeljenje jačine voda prošlo je neprimećeno kroz propust ispod nasipa železničke pruge i pojavilo se iznenada iza leđa desnokrilnog 2. voda 1. čete. Komandir ovog voda Antun Milodanović Dela, koji je dotle sa svojim borcima uspešno odolevao napadima s fronta, našao se odjednom u veoma teškoj situaciji. Nemajući vremena za razmišljanje, učinio je ono što je u tom trenutku i jedino mogao učiniti. Ostavljajući jedno odeljenje sa dva puškomitraljeza da i dalje zadržavaju one s fronta, ostatak voda okrenuo je na levokrug i poveo svoje borce na juriš. Za tren oka, našli su se izmešani sa ustašama, koji očigledno nisu očekivali ovako brzu i odlučnu reakciju naših boraca. Nastalo je

neopisivo gušanje, probadanje bajonetima i klanje noževima. Da ne bi u ovom ljudskom kovitlacu ubio svog borca, onako jak i korpulentan Dela je pograbio pušku za cev i mlatarao oko sebe kao toljagom. Posle svakog oborenog ustaše iz njega bi šiknuo razjareni poklik »Udri ustašku žgadiju!« kojim je sokolio svoje borce.

Ugledavši ovu makljažu na svom desnom krilu, komandir 1. čete Slavko Stanišić Ducin nije mogao da odoli. Na brzinu je prikupio desetak automatičara i sa »šarcem« u rukama potrčao tamo nastojeći da uklinjenjem ustašama zatvori odstupnicu kroz propust železničke pruge. Uočivši njegov manevar, preostale ustaše dadoše se panično u bekstvo. Ne stižući do propusta, desetak ustaša uspelo je da se prebaci preko pruge. Nekoliko njih ostalo je presamićeno preko šinskog koloseka zaustavljeni rafalima iz Ducinovog šarca. Vraćajući se na svoje položaje, naši borci su pretresali torbice i fišeklije izginulih ustaša tražeći u njima mauzersku municiju. Kupili su uspet i svaki odbačeni i neispaljeni metak. 0 leđima sve većeg broja naših boraca mogla se videti ispražnjena ruska vintovka ili automat sa gotovo praznim dobošem a u rukama sve veći broj nemačkih mauzerki sa samo nekoliko metaka u šaržeru. Svaki neispaljeni metak postajao je dragoceniji od oružja a u takvim okršajima mogao je da dostigne i cenu golog života.

Ocenivši da će mu desno krilo ostati i dalje ugroženo od novih obuhvata južno od pruge, komandir 1. čete predložio je komandantu bataljona da skrati istureni front njegove čete, time što će ga povući bliže selu, u podnožje kose Lužak i čvršće osloniti svoje desno krilo na nasip železničke pruge i orijentisati njegovo sadejstvo i preko pruge u pravcu kote 99. Čađa se, naravno, složio sa ovim predlogom komandira 1. čete sa napomenom da se na toj liniji mora pružiti odsudna odbrana i da se ni po koju cenu ne sme dozvoliti da neprijatelj zatvori obruč oko mostobrana sa te strane. To isto je naredio i Mrđi, komandiru 3. čete, u odnosu na Borojevo brdo.

Naređenje generala Štefana — »Mostobran likvidirati po svaku cenu!«

Neprijatelj se, međutim, nije mirio sa svojim dotadašnjim i bezuspešnim i brzopletim pokušajima da likvidira mostobran

kod Bijelog Brda. Strah da bi se u toku naredne noći na njega mogle iskrcati naše nove i jače snage naterao ga je da nastavi svoje bespoštedne napade na branioce mostobrana: »Ne smemo dozvoliti novi Ilok i Vukovar i moramo što pre odbaciti boljševičku bandu preko Drave!« — uzviknuo je nemački general Stefan, komandant divizije za specijalnu namenu, čim je stigao u Sarvaš u pratnji ustaškog pukovnika Štira. Odmah iza njegovog oklopnog automobila u Sarvaš je pristigla još jedna kolona jačine pešadijskog bataljona u kojoj se pored Nemaca nalazila i jedna satnija ustaša Štirove pukovnije iz Osijeka. Istovremeno, od Dalja i Vukovara na raskrsnici Bijelo Brdo—Jabuka pristizala je još jedna motorizovana kolona koja se sastojala od preostalih delova Divizije »Stefan«, odnosno 606. puka za obezbeđenje.

Pošto je saslušao referisanje komandanta bataljona 117. nemačke divizije u Sarvašu, general Stefan je naredio da se odmah obustave dalji direktni napadi na Bijelo Brdo. Veliki dotadašnji gubici — više od 300 izbačenih iz stroja, bili su više nego opipljiv dokaz za ovakvu odluku generala štefana. Postalo je očigledno da su branioci mostobrana iskoristili sve prednosti terena i na istočnoj i zapadnoj izvici Bijelog Brda uredili snažne odbrambene položaje na kojima su se lomili svi njihovi dotadašnji pokušaji da se probiju u selo i razdvoje naše snage po delovima i tako ih unište. Kao iskusnom ratniku, nemačkom generalu postalo je jasno da je primenjena taktika išla u prilog braniocu mostobrana i ostavljala mu mogućnost da se pod okriljem noći neopaženo izvuče sa mostobrana prema severu i poplavljenom Kopačkom ritu a još više prema jugu, gde je još imao otvoren prolaz za proboj prema slobodnoj partizanskoj teritoriji u Slavoniji. Izviđanjem iz vazduha i još više pomnim osmatranjem sa tornja sarvaške crkve, neprijatelj je mogao zaključiti da braniocima mostobrana nisu pristigla nova pojačanja a niti su se mogla očekivati pre pola noći zbog dužine plovnog puta. Po prestanku vatre naših minobacača i sve redim i kraćim rafalima naših mitraljeza i automata neprijatelju je postalo jasno da je braniocima ponestalo municije i da se na mostobranu ne nalaze naše snage jače od jednog pešadijskog bataljona. Bio je to, dakle, poslednji trenutak da se mostobran čvrsto blokira i u

toku noći privuku nova pojačanja da bi se u zoru pristupilo njegovoj likvidaciji. Zahtevajući od svojih potčinjenih da što pre zatvore obruč i posednu preostali kilometar fronta duž nasipa železničke pruge između kote 99 i Borojevog brda, general Stefan je istovremeno zatražio da se iz Vukovara upute delovi 202. tenkovskog bataljona, koji bi u sadejstvu sa preostalim tenkovima u Sarvašu u toku narednog dana učestvovali u konačnoj likvidaciji mostobrana.

Majoru Ernestu Himeru, komandantu 808. bataljona, naređeno je radio-putem da stavljajući pod svoju komandu i tek prispele delove 606. puka i ustaše iz Dalja glavninu svojih snaga prebaci na levo krilo i bez obzira na pretrpljene gubitke energično produži napad na istok duž nasipa železničke pruge u pravcu Borojevog brda. Za kontrolu razlivene obale Drave i napad s fronta i sa pravca Mišinog brda naređeno mu je da angažuje samo jednu četu. Da bi se obezbedili od prelaska novih talasa na mostobran, komandantu 606. puka naređeno je da preko ušća Drave na sektor Bijelog Brda hitno uputi dva mađarska oklopna čamca, koji su se posle povlačenja iz Novog Sada i oslobođenja Baranje našli odsečeni i prikriveni u rukavcima Dunava između ušća Drave i Vukovaia. Oni su dobili ujedno zadatak da spreče i svaki novi pokušaj prelaska naših jedinica kao i povlačenje sa mostobrana preko Drave i Kopačkog rita.

Upućujući prispela pojačanja iz Osijeka preko zaseoka Frajmanovci, komandantu bataljona 117. lovačke divizije naređeno je da odmah po prestanku artiljerijske pripreme preduzme odlučujući napad na Borojevo brdo i obuhvatom sa juga produži u susret Himerovim jedinicama sa zapada i time čvrsto povežu svoja krila i zatvore obruč oko mostobrana. Sa svoje strane pukovnik Štir pozvao je potčinjene ustaške satnike da se čvršće povežu sa nemačkim jedinicama i striktno izvršavaju naređenja njihovih komandanata. Komandiru tenkovske čete je naređeno da preostale tenkove ponovo isturi napred i sa jugozapadne ivice zaseoka Frajmanovci demonstrira novi tenkovski napad i podršku svoje pešadije u borbi za Borojevo brdo. Tamo je usredsređena i koncentrična vatra artiljerije i minobacača iz Sarvaša i Aljmaša.

Odluka Štaba 1. bataljona — proboj preko pruge!

Sve ove pripreme, pokreti i manevri neprijateljskih jedinica vršeni su bez prikrivanja, pri dobroj vidljivosti, sa očiglednom namerom da se poljulja visoki borbeni moral branilaca. Za Štab 1. bataljona više nije bilo nikakvih dilema da neprijatelj priprema odlučujući udar i da će ubrzo doći do potpunog okruženja mostobrana. Povratak poslednje izviđačke patrole sa Drave, koja je čamcem prokrstarila sve do Kopačkog rita i šume M. Bajar, doneo je novo razočarenje Štabu bataljona i učvrstio ga u uvrenju da se na pomoć sa leve obale Drave više nije moglo računati. Iznad svega, brinuli su ga sve veći broj ranjenika i gotovo kritična situacija sa municijom, posebno za teške mitraljeze i rusko automatsko naoružanje.

— Eh, što nismo poslušali Gigu i Mitu — vajkao se komandant bataljona svome komesaru Lazi Kolareviću. — Giga mi je lepo savetovao da na one splavove potovarimo celu prateću četu i municijsku komoru, a da za drugi ešelon ostavimo jednu pešadijsku četu. A mi učinili obratno. Biii smo sigurni da će oni poći odmah iza nas. Da im bar nismo vratili čamce. Mogli bismo se pod okriljem noći vratiti nazad. Ovako bez municije Nemci će nas ubrzo juriti žive po mostobranu. Ja ceo dan vičem na komandire da štede municiju a oni, opet po starom, kao da šenluče! ...

— Ne vredi nam sada kajanje, Čađo. Za municiju mi i nije žao jer smo se naplatili Švabama kao retko kada. Zato sada tako i kidišu i nastoje da nas po svaku cenu okruže i likvidiraju. .. Dobro bi bilo da razmislimo: šta ćemo i kuda ćemo dalje!? — odgovorio mu je mirno i staloženo uvek tih i nenametljivi komesar bataljona Laza Kolarević.

— Ma šta ima tu da se razmišlja, moj Lazare! Koliko ja vidim, tu postoji smo jedno rešenje: proboj preko pruge i ponovo u partizane, zar ne?! Moramo se što pre povezati sa Osiječkim partizanskim odredom. Oni su tu negde u blizini. Pre neki dan su vodili borbu sa Nemcima na pruzi Đakovo—Osijek. U Veri i Bo'ooti, kako kaže Marinković, postoje jake naše narodnooslobodilačke organizacije i naši organi vlasti. Tamo bismo mogli ostaviti teže ranjenike i ako nas Nemci onemoguće da se spojimo sa slavonskim partizanima, krenu-

ćemo prema Bosutskim šumama i preko Sremskog fronta probiti se nekako do Fruške gore... Važno je da sačuvamo naše borce i da nam neprijatelj ne preotme inicijativu i nametne svoju volju. Uostalom, ,pa mi se celog rata borimo u okruženju. .. Treba samo izdržati do pada noći, a onda smo mi gospodari situacije. Tako je bar bilo kod nas u Sremu, a tako je i ovde u Slavoniji. Jer i tu je svuda naš narod koji mrzi okupatore i koji je uvek spreman da nam pomogne, kao što to nesebično potvrđuje i ovde u Bijelom Brdu...

Klimanjem glave Laza je ćutke odobravao ovo trezveno i optimističko rezonovanje svog daleko mlađeg ratnog druga, ali veoma iskusnog partizanskog komandanta, čađa jc tada imao nepunih 19 godina i bio je jedan od najmlađih komandanata bataljona u našoj vojsci, ali su njegovi trogodišnje ratno iskustvo, osvedočena hrabrost, odlučnost i snalažljivost bili poznati u svim vojvođanskim brigadama. To se najbolje ispoljilo upravo u ovoj borbi u kojoj je još jednom potvrđeno da ni jedna ratna situacija nije potpuno bezizlazna.

— Nazad se nema kuda, a nema ni čime. Ovde takođe ne smemo sačekati još jedan novi dan. Nemci bi to jedva dočekali. Sada ih je daleko više nego nas, a sutra će ponovo dovući nove tenkove i motorizaciju — nastavio je Čađa glasno i objektivno da ceni nastalu situaciju i obrazlaže svoju odluku za proboj iz orkuženja i kroz duboku neprijateljsku pozadinu. — Najteži problem su nam ranjenici. Njih je već više od 20, a biće ih još više kad pođemo u proboj. Mislim da bi ti, Lazo, trebalo da preuzmeš na sebe njihovu evakuaciju zajedno sa dr Cvetkom Glogovčaninom i bataljonskim sanitetom. U selu treba mobilisati dvadesetak kola i odmah pristupiti njihovom izvlačenju. Sa vama neka pođe i obaveštajni oficir Marinković sa izviđačkim vodom i dobrim vodičima. Čim pređete prugu i formirate kolonu, Marinković neka uputi napred jednu patrolu u selo Vera radi povezivanja sa pokretom i slavonskim partizanima... Treba požuriti dok Nemci potpuno ne zatvore obruč i preseku nam odstupnicu. Ja ću nastojati da ih dotle zadržimo. Čim vi pređete, krenućemo i mi u proboj. Najteže će ići sa »odlepljivanjem« od neprijatelja. Zato moramo organizovati tzv. zaslone i prihvat sa uzastopnih odbrambenih linija. Treba se što pre dohvatiti one trstike i barovitog zemljišta južno od sela. Zato organizuj da nam odbornici u svaku

četu upute po tri dobra vodiča... I srećno, stari moj, naći ćemo se noćas u Veri!...

Oduševljen ovako jasnom i preciznom odlukom, komesar bataljona je bez ijedne primedbe prihvatio svoj deo zadatka i odgovornost za ranjenike i požurio da ga što pre izvrši. Shvatajući ozbiljnost nastale situacije, predusretljivi odbornici brzo su se razleteli po selu. Za desetak minuta iz sporednih ulica prema centru i bataljonskom previjalištu u punom kasu doterivana su zaprežna kola sa konjima uznemirenim od pucnjave i lotrama punim slame prekrivenom jastucima i ponjavama. Tu su ih sačekivale brižne omladinke i bataljonske bolničarke i po meri njihovog pristizanja utovarale ranjenike. Ubrzo se na južnoj ivici sela formirala kolona od dvadesetak zaprežnih kola sa izviđačkim vodom, obaveštajnim oficirom i komesarom bataljona na čelu. Čekali su samo naređenje komandanta bataljona da krenu preko pruge.

Za to vreme komandant bataljona vršio je poslednje pripreme i konsultacije sa svojim potčinjenim komandirima. Prvo je naredio komandirima 3. i 2. čete da svoja udaljena krila sa istočne i zapadne ivice sela neprimetno izvlače bliže pruzi. Tako se ubrzo između železničke pruge i južne ivice sela dobilo novo grupisanje bataljona čiji se front smanjio skoro za polovinu dotadašnjeg. Iz sela su izvučeni svi zaostali borci, pozadinski delovi i ranjenici. Poslednji se povukao vod za vezu, koji je prethodno onesposobio telefonske linije i zapalio zaplenjeni nemački automobil.

Pošto je u rekordno kratkom vremenu i bez većih teškoća izvršio glavne pripreme i sa novim grupisanjem snaga stvorio osnovne pretpostavke za nanošenje udara u pravcu proboja, komandant bataljona je mogao pristupiti realizaciji svoga plana i svoje odluke. Izabravši najpogodniji trenutak i momenat kada je neprijateljska artiljerija pomerala svoju vatru sa pruge na južnu ivicu sela, Čađa je dao znak komesaru bataljona da krenu preko pruge. Ošinuvši po odmornim konjima, hrabri kočijaši i meštani Bijelog Brda koji su dobro poznavali svaki pedalj ovog terena, začas su podišli pruzi. Prešli su je u punom trku na očigled zbunjenog neprijatelja kojem je trebalo još samo 500—600 metara da sastavi svoja klešta oko našeg mostobrana. Posle kraćeg iznenađenja, videvši da im plen izmiče, nemački komandiri naredili su otvaranje brze

paljbe po zaprežnoj koloni koja je hitro odmicala. Prema Borojevom brdu ponovo su krenuli i preostali neprijateljski tenkovi. Prešli su samo stotinak metara, ali su odmah zastali. Sa Borojevog brda dočekala ih je brza paljba naših protivtenkista Grge, Tome i Crvenog. Njih je komandir 3. čete uputio u pomoć Pekmezovom vodu, čim je ponovo ugledao nemačke tenkove na polaznim položajima kod Frajmanovaca.

Ogorčeni ovakvim obrtom situacije, nemački oficiri besno zazvizdaše pištaljkama i pokrenuše svoje zalegle čete ponovo na juriš. U podnožju Borojevog brda sačekani su plotunskom vatrom i ručnim bombama sada već ojačanog voda Đorđa Pašića Pekmeza. Uviđajući da se tuda neće lako probiti, Nemci su ga počeli zaobilaziti sa jugoistočne strane i ponovo izbijati na prugu. Ubrzo se Pekmezov vod našao u poluokruženju. Da ne bi ostao u potpunom okruženju, komandir 3. čete uz prethodnu saglasnost komandanta bataljona bio je prisiljen da mu organizuje prihvat od strane susednog, 2. voda i naredi povlačenje sa Borojevog brda duž nasipa železničke pruge.

Trudeći se ovoga puta da ne zaostane za grupom od Sarvaša, komandant istočne grupe major Himer je istovremeno i energično krenuo sa istoka. Obilazeći prugu sa juga, njegova grupa se u odvodnom kanalu između železničke pruge i Nerine bare ubrzo spojila sa grupom iz Sarvaša. Orijentišući svoju vatru na sever, čvrsto povezanim krilima, sada su obe grupe krenule na prugu. Tako je konačno došlo do potpunog okruženja našeg mostobrana i izvršenja prvog zadatka generala Stefana. Trebalo je čvršće stegnuti ovaj dugo pripremani obruč i pristupiti sledećem zadatku — likvidaciji i samog mostobrana.

Iskoristivši po drugi put propust ispod nasipa železničke pruge, ali sada sa daleko jačim snagama, major Flimer je postepeno prenosio težište svoga napada na odbrambene položaje 1. čete u nameri da je potisne sa brdovitog vinogradarskog područja severno od pruge. Komandir 1. čete pokušao je brzim protivnapadom da parira ovom novom, iznenadnom prodoru na svom desnom krilu, ali je posle kraćeg i žestokog kundačenja i borbe prsa u prsa bio prinuđen da se povuče na sledeću odbrambenu liniju, bliže jugoistočne ivice sela. Istovremeno su na prugu počeli da izbijaju i sastavljeni krilni delovi obeju neprijateljskih grupa. U zapadnom delu sela za-

čula se nekontrolisana i sporadična vatra pešadijskog i automatskog oružja. Bio je to i najbolji dokaz da je i leva ustaška kolona iz prvca Sarvaša ulazila u ovaj deo sela. Poneki rafal začuo se i na severozapadnim prilazima sela, odakle su povučeni delovi 2. čete. Front bataljona se sve više sabijao i dobijao izgled nepravilnog pravougaonika između južne ivice sela i železničke pruge. Njegova površina iznosila je tada jedva nešto više od jednog kvadratnog kilometra.

Sužavajući krila i osnovice našeg mostobrana, neprijatelj je nehotice zgušnjavao i borbeni poredak bataljona, koji se sve više pretvarao u čvrstu borbenu pesnicu spremnu da udarcem iznutra probije obruč neprijatelja. Vodeći i dalje žestoke borbe sa glavninama obe neprijateljske grupacije, 3. i 1. četa štitile su bokove bataljona i poprimale ulogu zaslona ili bočnih štitova u pripremanom proboju, dok se između njih povučena 2. četa pripremala da preuzme ulogu udarnog klina u proboju preko pruge. Takav poredak odgovarao je taktičkoj zamisli komandanta 1. bataljona. Više nije imalo šta da se čeka. Iskočivši sa »šarcem« na grudima pred streljački stroj 2. čete, Čađa je po starom partizanskom običaju doviknuo svojim borcima:

— *Zamnom, drugovi!*

Za Čađom su potrčali i ostali rukovodioci, komunisti, skojevci i svi borci utrkujući se da ga sustignu i izravnaju se sa svojim komandantom. Bio je to retko viđen i silovit juriš, sličan onom poslednjem, sedmom jurišu na Kazuku, kada su ispred svojih streljačkih strojeva prvo pošli štabovi bataljona i komande četa i vodova. Razlika je bila jedino u tome što su kod Kazuka pošli svi odjednom. Ovde je prvo pošao centar, a sa merom njegovog približavanja pruzi jurišni stroj je postajao sve veći i silniji jer su se u njega uključivali i vodovi 1. i 3. čete koji su dotle imali ulogu bočnih zaslona. Oni su se u trku prestrojavali, poravnjavali sa jurišnim strojem 2. čete i poput pobesnelog stampeda jednovremeno izbijali na prugu šireći udarni klin bataljona lepazasto, za oko 400—500 metara. Po izbijanju na prugu, sa koje su bežali unezvereni fašisti, oni su se opet okretali ulevo i udesno, pravili nove

zaslone i nakon prelaska centralne grupe nanovo priključivali ovoj sve do prelaska i poslednje prepreke — Bezimenog kanala, koji je iz okolnih bara odvodio vodu u Dravu. Nakon toga stroj je poprimao oblik četnih nastupnih kolona i »uglom nap red«.

Ovaj u ratnoj veštini retko viđeni i moglo bi se reći »Čađin« borbeni poredak za proboj iz okruženja do kojeg se došlo sticajem ratnih okolnosti, ličio je na složenu i dobro uvežbanu taktičku vežbu sa gađanjem bojevom municijom. Za razliku od vojnih poligona, ovde se urnesto u drvene makete gađalo u žive ljudske mete, koje su padale svud oko pruge poput impregniranih hrastovih pragova-cepanica...

— Na čelu jurišnog stroja sa »šarcem« u rukama prugu je prvi prešao komandant našeg 1. bataljona Lazar Marković Čađa — priča u svojim sećanjima tadašnji borac 1. čete 1. bataljona Anton Kopilović iz Verušića kod Subotice. — Čađin primer i smrtonosni rafali njegovog »šarca« odjekivali su u našim ušima kao spasonosni poklik koji nam je iznenada otvorio izlaz iz teške situacije u kojoj smo se pre toga nalazili. Njegova lična hrabrost kao da se odjednom prelila i u naše grudi, nadimala ih s ponosom i prodirala do naše svesti sa jednim jedinim pitanjem i istovremenim odgovorom: »kad može naš komandant — možemo i mi!«

Utrkivali smo se — ko će pre izbiti na prugu i uhvatiti Švabu za gušu ili nabosti ga na bajonet. Bio je to pravi »rukopašnij boj« — kako Rusi nazivaju borbu prsa u prsa. Odmah do mene jurišao je moj drug iz Subotice i puškomitraljezac Ivan Temunović.[33] Sa ruskim »tanjirašem« u rukama gađao je Nemce u trku a po izbijanju na prugu, zalegao je između tračnica i otvorio jaku bočnu vatru po neprijateljskom streljačkom stroju duž nasipa železničke pruge. Naneo im je velike gubitke i naterao ih da poskaču u kanale pune vode. U jednom trenutku Nemci su mu prišli pored nasipa i pokušali da ga ućutkaju ručnim bombama. On i njegovi pomoćnici odgovorili su im na isti način. Ostali su na pruzi štiteći naš levi bok sve dok i poslednji borac naše čete nije prešao. Prilikom povlačenja, jedan iz te grupe boraca ostao je teško ra-

[35] Ivan Temunović poginnuo je 21. I 1945. kog s. Crnac u Slavoniji.

njen nedaleko od nasipa pruge. Sa druge strane za nama su već nadirali Nemci. Tada je komandir čete zatražio dobrovoljce da ga izvuku. Javio se Tomo Poljaković, nišančija na protiuvtenkovskoj pušci. Ostavio je protivtenkovku svojim pomoćnicima a on se pod kišom neprijateljskih metaka vratio nazad i izvukao ranjenog druga.[34]

— U toku juriša na prugu, dok sam prilazila jednom našem ranjeniku, dobila sam metak u levu nogu — priča dalje Anica Bašić, bolničarka 2. čete 1. bataljona. — Ugledavši me da sam pala, do mene je dotrčala moja drugarica, bolničarka Slavica Jurišić iz Sremske Mitrovice sa još jednim borcem. Brzo su me stavili na nosila i poneli prema pruzi. Tada je i Slavica ranjena, još teže nego ja. Mitraljeski rafal sasekao joj je nogu u kolenu. Ovaj naš drug borac, rodom iz Subotice, takođe je ranjen. Smogli smo nekako snage i dovukli Slavicu do jedne udoljice. Tu smo je na brzinu previli i stavili prvi zavoj. I nama takođe. Tada su naišla dva omladinca iz sela, koji su žurili da se prikriju negde u vinogradima. Ne razmišljajući mnogo, stavili su Slavicu na nosila i preneli je u jednu kupu kukuruzovine. Mi smo im bili zbog toga zahvalni. Bauljajući na rukama i puzeći prešli smo prugu. Tu nas je prihvatio komesar čete Perica i još nekoliko naših drugova. Saznavši da je Slavica ostala na drugoj strani, Perica se sa još jednim borcem vratio nazad i po najtežoj pucnjavi preneli su i Slavicu preko pruge.

— U trenutku našeg proboja preko pruge sa pravca Dalja i Dunava, iznenada se iznad naših glava pojavila jedna eskadrila ruskih jurišnih aviona tipa »iljušin«. Njihova pojava u niskom brišućem letu još više je okuražila naše borce a zbunila neprijateljske. Kao da ih je sam bog poslao — priča komandir 1. čete Slavko Stanišić Ducin. Opazivši crvenu zvezdu na njihovim krilima, spontano sam dohvatio raketni pištolj i ispalio crvenu raketu u pravcu raskrsnice puteva Dalj—Bijelo Brdo—Jabuka. Tamo je tek pristizala nova neprijateljska motorizovana kolona. Sa te strane nam je pretila i najveća opasnost. Već u drugom krugu odande smo začuli žestoke eksplozije avionskih bombi i raketa. Posle dvadesetak minuta bombardovanja i mitraljiranja, ruski avioni su se povukli na svoja

[34] Sećanje pribeležio Lojzije Vojnić Hajduk.

uzletišta. Za to vreme glavnina našeg bataljona već se nalazila na drugoj strani pruge...«

— Niko od nas, čak ni danas, nije u stanju da objasni kako i zbog čega su se baš tada pojavili ruski avioni, koji su neosporno pomogli da se lakše »odlepimo« od neprijatelja i sa relativno manjim gubicima završimo proboj iz okruženja! — pita se i komandant 1. bataljona Lazar Marković Čađa. — Mi tada nismo imali nikakve veze ne samo sa ruskim vazduhoplovnim snagama, nego ni sa Štabom naše brigade i drugim pretpostavljenim komandama. Moja je pretpostavka da su oni tragali za delovima dunavske rečne ratne flotile i Pete vojvođanse brigade, koji posle likvidacije našeg mostobrana kod Vukovara nisu uspeli da se prebace na levu obalu Dunava. Na to ukazuje i činjenica da smo se mi u barovitim terenima nedaleko od sela Vera i Bobota još iste noći spojili sa oko 60 pripadnika 305. bataljona sovjetske mornaričke pešadije i naše Pete vojvođanske brigade koji su se probili iz Vukovara. Mesto gde su se oni priključili našem bataljonu bilo je samo nekoliko kilometara udaljeno od mesta našeg proboja kod Bijelog Brda. Jaka artiljerijska i streljačka vatra oko našeg mostobrana i južno od Bijelog Brda, koju su razlivene vode Drave i Dunava prenosile preko bačke i baranjske ravnice, mogla je navesti rusku komandu da se ovde radi o njihovim delovima koji još nisu uspeli da se prebace preko Dunava. Postoji mogućnost da je ova grupa, koja nam se priključila posle proboja, pošto je imala i radio-stanicu, direktno uspostavila radio-vezu sa komandom dunavske rečne flotile, odnosno sa svojim vazduhoplovnim jedinicama u Novom Sadu.

Bilo kako bilo, tek ova slučajna koincidencija i sadejstvo jedne sovjetske eskadrile nama je dobro došla upravo u trenutku kada nam je ta pomoć bila i najpotrebnija...

Između kame i metka

Vod za vezu sa jednim odeljenjem 2. čete dobio je zadatak da organizuje zaštitnicu jedinicama u proboju i da prikuplja zaostale i ranjene borce. Komandir ovog voda Blagica Jelica i njegovi borci svhatili su svoj zadatak veoma odgovorno. Iskoristivši kratkortajnu pometnju kod neprijatelja i siloviti juriš naših boraca na prugu, njima je pošlo za rukom

da prikupe desetak naših ranjenika, da ih prebace preko pruge i priključe se bataljonu. Sa njima se priključila i polovima toga voda.

U međuvremenu neprijatelj se sredio i ponovo poseo nasip železničke pruge. Sa oko 14 svojih boraca vodnik Jelica našao se u novom okruženju, odsečen od bataljona između pruge i jugozapadne ivice sela. Pružajući žestoki otpor, ova grupa boraca bila je prinuđena da se povlači prema vinogradima tražeći neposednuto mesto i mogućnost za proboj preko pruge. Svaki pokušaj da se približi nasipu dočekivan je žestokom vatrom neprijatelja, pa je vodnik Jelica odlučio da se prikrije u vinogradima i sačeka noć za izvršenje svoje namere. O tome kako su posle dramatičnih trenutaka provedenih u vinogradima uspeli da se izvuku iz okruženja ispričali su nam Ivan Kričković iz Subotice i Lazar Miroslavijević, odbornik MNO iz Bijelog Brda.

— Mojem vodu naređeno je da drži odstupnicu — seća se Ivan Kričković. — Bataljon se na juriš probio a mi smo privukli na sebe udar obe neprijateljske grupe koje su napredovale duž železničke pruge jedna drugoj u susret. Našli smo se ponovo u obruču. U povlačenju prema vinogradima do mene je pao moj drug Mirko Letić iz Radanovca. Priskočim mu i vidim krv iz njega šiklja. Izvučem iz svoje torbice peškir i pritisnem mu na ranu a zatim ga povežem bluzom preko prsiju. Vodnik Jelica mi tada naredi da ga svučem u kanal i ponesem u selo i da ga tamo predam odbornicima da ga negde smeste. Unesem ga u prvu kuću i pogledam niz ulicu — kad ono Nemci i ustaše nadiru već kroz selo. Domaćica, starija ali otresita neka žena, preuze ga brižno u svoje ruke i reče mi da će ona brinuti o njemu a ja da požurim za svojim drugovima. Tako sam i učinio. (Mirko se nešto kasnije vratio u jedinicu zdrav i čitav).

Vraćam se ja nazad, kad Nemci potisnuli moje drugove iz onog kanala dublje prema brdu i vinogradima. Krijući se od neprijateljskih metaka i pogleda potrčim za svojim drugovima. Već sam ih skoro sustigao, kad iz nekog kukuruzišta začujem prigušen poziv: — Druže, druže, ranjena sam, pomozi mi!

Krenuo sam oprezno prema mestu odakle sam čuo ženski glas i ubrzo ugledah jednu našu bolničarku sa razmrskanim kolenom. Znao sam samo da smo je zvali Pikavac, a tek posle

rata, kad sam se sa njom sreo, saznao sam da joj je ime Smiljka Nikin, rodom iz Bagljaša kod Zrenjanina. Lice joj je bilo iskrivljeno od bolova. Uspeo sam nekako da je izvučem do neke kolibe i naših drugova. Nisu nam se baš mnogo obradovali. Jer, u grupi je bilo još nekoliko ranjenika a ustaše i gestapovci samo što nas nisu ponovo nagazili. Među ranjenicima je bio i naš vodič i odbornik iz Bijelog Brda Lazar Mirosavljević. On je predložio da se povučemo još malo dublje i prikrijemo u njegovoj vinogradarskoj kolibi. Tako smo i učinili, jer smo sve bliže čuli ustaške povike, psovke i pucnjavu. Išli su za nama i pretresali vinograde, njive sa neposečenim kukuruznim stabljikama i svaki žbun, po međama i voćnjacima. Povremeno njihovo halaukanje i podvriskivanje dostizalo je kulminaciju. Tada bi se poput čopora podivljalih pasa sakupljali oko nekog našeg zaostalog i prikrivenog ranjenika. Izvlačili bi ga na čistinu i otimali se između sebe ko će u njega prvi sjuriti svoju ko zna koliko puta okrvavljenu ustašku kamu. Raspoređeni oko malih prozora na vinogradarskoj kućici nemoćno smo posmatrali kako se ustaški zlikovci iživljavaju na našim ranjenim drugovima. Bilo nam je jasno kakvu nam sudbinu pripremaju ako i nas pohvataju.

— Ako naiđu na nas, borićemo se do poslednjeg metka. Bolje junački poginuti nego ustaška kama. Ovo su podivljale zveri u ljudskom obliku — tiho smo komentarisali između sebe. — Poslednji metak ipak sačuvajte za sebe. Ja ću sačuvati jednu ručnu bombu za svaki slučaj — govorio je vodnik Jelica...

Nas nekoliko skojevaca i članova Partije skupili smo se oko vodnika i tiho se sašaptavali šta da radimo dalje. Svi smo bili za to da pokušamo proboj preko pruge, ali su nam najveći problem bili — teško ranjena Smiljka i mesni odbornik Lazar Mirosavljević. Od ćebeta i dve motke pronađene u kolibi improvizovali smo nosila za Smiljku a odbornik Mirosavljević, krupan i jak neki čovek srednjih godina, samo je čvršće stegao svoju lovačku pušku i savlađujući bolove tiho nam je odgovorio:

— Brinite vi, drugovi, svoju brigu i gledajte da se probijete za svojom jedinicom, a ja ću se sam nekako snaći...

Nemo smo se pogledali i u sebi bili zahvalni ovom hrabrom čoveku što nas je oslobodio još jedne velike brige. Ostala

dvojica naših drugova bili su lakši ranjenici u gornje delove tela, mogli su se i sami kretati i nisu nam bili na velikom teretu... Trebalo je jedino izdržati do pada noći...

Ne znam kako smo uspeli da ostanemo neotkriveni. Pojedina ustaška odeljenja vršljala su oko nas i dolazila sve do blizu kolibe, ali bi onda neočekivano pošla na neku drugu stranu. Čini mi se da su mi to bili najteži i najduži trenuci u mom životu. Jedva smo sačekali veče. U prvi sumrak desetar Niko Stučić, rodom iz Travnika, prijavio se da pođe u izviđanje. Pustili smo ga i nismo se pokajali. Ubrzo se vratio i saopštio nam da su se ustaše povukle u selo, gde su nastavili svoja orgijanja nad nedužnim seoskim stanovništvom. Prugu su poseli gestapovci, ali je on obećao da će pokušati neopaženo da nas prebaci preko pruge. Sačekali smo da se još bolje smrači i onda smo krenuli, savijeni u koloni, noseći teško ranjenu Smiljku. U najvećoj tišini išli smo za desetarom Stučićem. Na svaku ispaljenu raketu sa pruge brzo smo se spuštali na zemlju a zatim posle pažljivog osmatranja ponovo nastavljali. Svetleći rafali iz nemačkih mitraljeza ukazivah su nam pravac. Stučić nas je neopaženo provukao kroz onaj isti propust ispod nasipa železničke pruge koji je neprijatelj u toku dana iskoristio da nas iznenadi i udari s boka.

U trenutku kad smo prolazili ispod pruge, Smiljka je tiho jauknula. Trgnuo sam je za ruku i rekao da stisne zubima gornju usnu i izdrži još malo... Sa pruge smo čuli dozivanje nemačkih vojnika. Provukli smo se neopaženo između dva neprijateljska mitraljeska gnezda. To smo zaključili tek kad smo izašli iz obruča po njihovim besomučnim rafalima zbog kojih smo bili prisiljeni da zaležemo na blatnjavu zemlju još nekoliko puta. Našu kolonu smo stigli tek ujutro u zeoseoku Ludvinci. Tu smo predali ranjenu Smiljku slavonskim pozadinskim organima. Videli smo se tek posle četrdeset godina na proslavi naše Brigade.. .[35]

[35] Svoja sećanja na ovaj događaj Kričković je pod istim naslovom ebjavio u listu *Večernje novosti* 12. IV 1985, a u nešto dopunjenom obliku prepričao je i autoru ove knjige. Smiljku Nikin nismo pronašli u spiskovima ranjenih boraca 8. brigade, što govori da su naši gubici bili i nešto veći od onih u zvaničnim dokumentima.

Lazara Mirosavljevića, penzionisanog šumara iz Bijelog Brda, našao sam kod njegove kuće. Skroman i još držeći 75-godišnji starac bio je okružen svojom decom i unucima. Na pitanje »za junačko zdravlje« mahinalno je pošao rukom ka levoj plećki sa rečima: »Sad tek osećam posledice tadašnjeg ranjavanja. Čim se ovako promeni vreme, onda mi rana proradi i počne da žiga!...«

— Bili su to zaista teški trenuci. Za nas aktiviste iz sela više nije bilo povratka. Ustaše su i ranije pokušavale da razbiju naš NOP i da nas pohapse. Sada ih pogotovu nismo smeli dočekati kod svojih kuća. Zato sam se i priključio Blagicinoj četi i zajedno sa njom pošao u proboj. Ranjen sam na samoj pruzi. Tu bih možda i ostao da me nisu pokupili borci iz zaštitnice i poneli u vinograde gonjeni i sami u stopu od krvoločnih pripadnika tzv. Štirove bojne. Rana me je strahovito bolela, ali još više bolelo me je saznanje da bi zbog mene trebalo da se žrtvuje i pogine još neki naš borac. A bili su svi mladi, ispod 20 godina starosti, hrabri i spremni da se žrtvuju jedan za drugog. Bio sam među njima najstariji, imao sam tada 35 godina, zato su me i poslušali kada sam im predložio da me ostave tu u kolibi, za koju sam rekao da je moja, a bila je mog komšije. Dao sam im samo pušku i desetak metaka, što sam toga jutra pokupio na bojištu a zadržao svoju lovačku dvocevku. Sa njom bih lakše dokrajčio svoj život a i ustaše ne bi mogle tvrditi da su ubile jednog partizana više...

Negde pred zoru, kada se sve utišalo, povratila mi se nekako volja za životom. Osetio sam strahovitu žeđ i bolove. Izbauljao sam iz kolibe i dovukao se nekako do prvih kuća. Moji seljaci su me sakrili i kasnije preneli kod brata Vojina Miletića. On me je tajno prebacio u Sarvaš kod njegovog druga železničara Pavo Repe. Sarvaš je i dalje bio pun ustaša i Nemaca a rana je već počela da se zagađuje. Repa je tada otišao u Osijek i doveo doktoricu Hedvigu Tompaz, koja je bila povezana sa NOP-om. Zahvaljući njenoj intervenciji i dvomesečnoj nezi i lečenju, ostao sam u životu i dočekao oslobođenje kao ratni vojni invalid. Pre 10-tak godina dobio sam i boračku penziju jer sam sa NOP-om sarađivao od 1943. godine. ..

Sudbina naših ranjenih i zarobljenih drugova

Još potresniju priču ispričala nam je Ruža Dević, 18-godišnja bolničarka iz Subotice. Neposredno pred proboj, na njenu 1. četu izvršen je žestoki ustaško-nemački napad. U borbi prsa u prsa i uz velike teškoće, uspela je četa da se odvoji od neprijatelja i pođe u proboj. Za vreme ove teške i neopisive gužve na bojištu je ostalo 10-tak naših ranjenika koji nisu uspeli da se blagovremeno evakuišu preko pruge. Tako se tu pozadi 1. čete na ivici vinograda, u jednom kanalu, bliže selu nego pruzi, počelo formirati jedno privremeno previjalište gde su 2—3 bolničarke jedva stizale da izvuku i previju ove ranjenike. Među njima se nalazila i Ruža Dević. U međuvremenu neprijatelj je uspeo da potisne 1. četu bliže pruzi, tako da je posle njenog proboja iz obruča ovo privremeno previjalište sa još nekim ranjenicima rasutim po vinogradima iznenada ostalo nezaštićeno i na pravcu nastupanja desnog krila istočne neprijateljske grupacije.

— Poslednji borac koji je doveden na ovo previjalište bio je teško ranjeni Josip Lalija iz Subotice. Doveo ga je Lajčo Sudarević, takođe naš Subotičanin. Rekao mi je da se u blizini nalazi još jedan. Pošao je da ga izvuče. Pošto sam previla Laliju, podigla sam se da vidim da li se Lajčo vraća... I, sledila sam se od užasa. Nisam mogla da poverujem svojim očima. Na ivici vinograda, tamo gde su se do maločas nalazili položaji naše čete, ugledala sam ustaški streljački stroj. Pred sobom su terali Lajča i još nekoliko naših ranjenih boraca. Tukli su ih kundacima i bockali svojim kamama. Stajala sam tako kao paralisana dok su oni prikupljali ostale naše ranjenike i pripremali se za krvavi pir klanja. Nekoliko težih ranjenika zaklali su tamo gde su ih i zatekli.

To što sam tada videla i doživela, nemoguće je opisati. Jednoj mojoj drugarici bolničarki odsekli su dojke a drugoj su na čelu izrezali petokraku. Mom Subotičaninu Blašku Milašinu živom su izvadili srce i pred njega bajonetom zaboli ga u zemlju. »Ovako ćemo i sve vas Titove komuniste, da zapamtite Štirovu bojnu«! — urlale su ove podivljale zveri.

Ne znam ni sama kako sam ranjena i kako su me u tom svom prvom orgijanju ostavili u životu... Odeća mi je bila iskidana i krvava. Poželela sam tada da se to što pre svrši.

Nisam se više plašila ni krvave ustaške kame, koja mi je više puta sevnula ispred očiju... Sećam se samo kad je naišao neki njihov oficir i naredio da prekinu klanje. Nas 10-tak lakše ranjenih i zarobljenih poterali su kroz selo, na obalu Drave. Prošli smo pored kuće gde su ležali nemački ranjenici. Bili su tu i oni koje smo mi sat-dva ranije izvukli sa bojišta i previli. »Eto kako nam se zahvaljuju za naš humani postupak prema njihovim ranjenicima!« — pomislila sam tada onako iznemogla i izmrcvarena sa osećanjem ponosa što naša vojska nije tako postupala. To sam i rekla nemačkom oficiru koji je došao za nama kraj već iskopane rupe na obali Drave. Ustaše su ga ubeđivale da nas treba sve poklati i da ne zaslužujemo ni metak kojim bi nas trebalo poubijati.

Nemački oficir je odobrio da tako postupe samo sa težim ranjenicima a sve lakše ranjenike i zarobljenike da odmah kamionom prebace u Sarvaš radi saslušanja i predaje nemačkoj komandi. Iako nerado, ustaše su tako i postupile i još iste noći prebačeni smo u Sarvaš. Tu su nas smestili u seosku školu i zadržali nekoliko dana. Naoružani domaći Nemci, Folksdojčeri čuvali su stražu i nisu propustili pri tom da nas psuju i šikaniraju. Pozivali su nas na saslušavanja i usput tukli i šamarali. Jedan njihov mlađi oficir u crnoj uniformi posebno se u tome isticao. Čim smo došli, on je prišao Lajču Sudareviću i upitao ga na čistom srpskohrvatskom jeziku odakle je.

— Ja sam iz Subotice — odgovorio mu je Lajča.

— A ja iz Sombora! Znači, mi smo komšije! A zašto ti nisi u mađarskoj vojsci!?

— Ne znam, nisu me pozvali — odgovorio je Lajča.

— A partizani su te, znači, pozvali! Pseto jedno partizansko i komunističko. Što lažeš — reče mu ovaj bački »komšija« i otpoče da ga šamara.

Nakon 3—4 dana prebacili su nas u Osijek. Tu su nam priključili i jednu grupu boraca Sedme vojvođanske brigade koji su zarobljeni kod Belišća i Bistrinaca. Sada nas je bilo više od trideset. Tu su ponovo počela saslušavanja i maltretiranja. Tražili su od nas da im kažemo sve o našim jedinicama, gde su raspoređene, čime smo naoružani, koliko ima Rusa u Baranji i tome slično. Nezadovoljni našim odgovorima ponovo su nas tukli i zlostavljali. Meni je rana brzo zarasla pa sam

nastavila da obavljam svoju bolničarsku dužnost — daprevijam i lečim svoje ranjene drugove.

Posle nekoliko dana, sa jednom većom grupom ruskih zarobljenika, crvenoarmijaca prebačeni smo vozom u Zagreb u vojni zarobljenički logor smešten u zagrebačkoj ciglani. Smestili su nas u prazne hale koje su umesto poda imale gvozdene rešetke. Hladnoća je bila nesnosna a hrana slaba, nikakva. Ovde su nastavili sa isleđivanjem i pojedinačnim saslušavanjima, bolje reći sa batinanjem i zlostavljanjem. Iz iskustva smo već znali da je najbolje ništa ne govoriti i zato smo ćutke podnosili muke i batine. To ih je dovodilo do besa pa su nas tukli do iznemoglosti. Onako unakažene često su nas fotografisali za njihove novine, a mnoge odvodili i na streljanje.

Jednog dana došli su nam sa pitanjem: »Ko hoće da bude prebačen u nemačke zarobljeničke logore, a ko želi može da bude i zamenjen!?« Mnogi su se opredelili za Nemačku, jer su smatrali da je u pitanju provokacija. Nas 20-tak se ipak opredelilo za ovo drugo. Na našu sreću, razmena je ipak bila stvarna. Kamionima su nas prevezli u Topusko i zamenili za nemačke oficire koje je zarobila NOVJ. Našla sam se ubrzo u jednoj krajiškoj diviziji a zatim kao bolničarka prebačena u Petrovu goru u bolnicu Glavnog štaba Hrvatske. Tu sam dobila tifus, a po ozdravljenju vratila se u svoju Osmu vojvođansku brigadu, koja se tada već nalazila u Požarevcu.[16]

Prelazak preko komunikacije Đakovo—Osijek i susret sa 12. slavonskom brigadom

Nakon proboja iz okruženja, bataljon se u tri naporedne marševske kolone uputio preko barovitog terena u pravcu jugoistoka. Veći broj omladinaca i aktivista iz Bijelog Brda koji se priključio bataljonu plašeći se ustaške odmazde, poslužili su kao dobri vodiči u tamnoj i kišovitoj noći koja se brzo spustila i onemogućila neprijatelju da preduzme gonjenje. Provlačeći se između nabujalih i krivudavih rukavaca Nerine i Jazbinovačke bare, gacajući kroz glib i trstiku, čete su južno

" Izjavu prikupio Lojzije Vojnić. Ruža Dević danas živi u Subotici i ratni je vojni invalid.

od Nikšinc bare pristigle zaprežnu kolonu sa ranjenicima, koju je predvodio komesar bataljona Laza Kolarević. Tu su zajedno sačekali izviđačku patrolu koju je obaveštajni oficir bataljona uputio u selo Vera.

Izveštaji vođe patrole, sa kojim je došlo i nekoliko aktivista iz ovog partizanskog sela, bili su pozitivni. U ovom i susednom, takođe našem selu Boboti — nije bilo neprijateljske vojske. Međutim, 10-tak kilometara južnije u selima Pačetin, Bršadin, Ostrovo i Nuštar nalazili su se jaki neprijateljski garnizoni koji su ujedno sačinjavali i spoljnu odbranu Vinkovaca. U Nuštaru se nalazio Štab 34. nemačkog armijskog korpusa a do nedavno tu je bila smeštena i Komanda »Jugoistoka«. Samo nekoliko kilometara istočno od Bobote, u selu Trpinja bio je smešten nemački koncentracioni logor sa oko 3.000 logoraša. Zahvaćeni panikom i posle našeg iskrcavanja kod Bijelog Brda i za vreme teških dvodnevnih borbi dunavske rečne flotile i Pete vojvođanske brigade kod Vukovara, čuvari ovog logora otpočeli su njegovu evakuaciju, ali su se logoraši razbežali na sve strane a najviše prema susednim selima Boboti i Veri. Zato su predstavnici ilegalnog MNO molili komandanta bataljona da »usput« povede i ove izmučene ljude i prebaci ih na slobodnu partizansku teritoriju i planine Papuk i Krndija. Opravdano su pretpostavljali da će koliko sutra neprijatelj iz Vinkovaca, Vukovara i obližnjih garnizona doći i u njihova sela u poteri za odbeglim logorašima a sada i za našom jedinicom koja se u tom pravcu probila iz Bijelog Brda.

— Šta kažeš, imenjače! .. Ovi drugovi nam predlažu da se probijamo prema Slavoniji?! — upitao me je komandant bataljona Lazar Marković Čađa nagnut nad topografskom kartom posle večere u jednoj kući u selu Veri — seća se komesar bataljona Laza Kolarević. — Oni i ne pomišljaju da bismo se mi mogli uputiti na istok ili na jugoistok preko Bosutskih šuma i Sremskog fronta.

— Drugovi iz Pete brigade i Rusi, koji su se probili iz Vukovara i priključili se našoj koloni, pričaju da od našeg i ruskog proboja Sremskog fronta, nema, izgleda, ništa. Nemci su ovde privukli još nekoliko divizija i stalno im pristižu nova pojačanja iz istočne Bosne. To su oni što su se povukli iz Grčke — umešao se u naš razgovor i Nikola Marinković, obaveštajni oficir bataljona. Iz obaveštajnog punkta Osiječkog par-

tizanskog odreda, sa kojim sam maločas stupio u vezu ovde u selu, takođe tvrde da je glavna komunikacija Vinkovci—Slavonski Brod čvrsto posednuta kao i sva mesta oko nje i južno prema Bosutskim šumama. U Vinkovcima, Vukovaru i Nuštaru nalaze se i jake oklopne i motomehanizovane snage, a jedinice 6. slavonskog korpusa se nalaze na prilazima Đakova i napadaju na prugu Đakovo—Osijek — zaključio je svoj izveštaj Nikola Marinković, obaveštajni oficir bataljona, koji je očigledno više navijao da se probijamo dalje na zapad prema slobodnoj teritoriji Slavonije.

— Ja se najviše pribojavam prelaska preko glavne železničke pruge Vinkovci—Slavonski Brod a odmah zatim čeka nas i prelazak preko reke Bosut, koja sada mora biti poduboka i razlivena. Mi bismo se možda i probili, ali šta sa ranjenicima i ovim iznemoglim logorašima? — dodao je na kraju svog razmišljanja komesar bataljona.

— Izgleda, po svoj prilici, da ni ovoga puta nemamo drugog izbora. Ovde, svakako, ne možemo ostati i rizikovati novu borbu i novo okruženje. Sa jedne strane, imamo posednute obale Dunava i Drave a sa druge, putna i železnička komunikacija Vinkovci—Osijek, reka Vuka i još nekoliko kanala pride, a teren otkriven i nepovoljan za borbu... Nedostatak municije i ranjenici su nam i dalje glavni problemi... Moramo se još u toku noći prebaciti na neko bezbednije mesto... To je, po meni, ovaj kompleks šuma između Markušice i Koprivne. Do njih se moramo probiti još u toku noći. To je 20-tak kilometara jugozapadno od Vere... Izviđački vod neka krene odmah. Sa njima će poći i jedan vod 1. čete koji će ostavljati svoje patrole u Boboti i Ludvincima. Kod Velike Mlake, treba obezbediti prelazak preko reke Vuke a severno od železničke stanice Markušica—Antin treba preći prugu Osijek—Vinkovci. .. Za to će biti odgovoran obaveštajni oficir Marinković. U šumi Sekirna treba odabrati najpogodnije i najbezbednije mesto za logoravanje. Tu ćemo predaniti, izvideti okolinu i sačekati narednu noć... Ti se, Lazo, postaraj za ranjenike i logoraše. Treba što pre mobilisati nova zaprežna kola i sigurne vodiče. Ja ću dotle pripremiti komandire četa. Krećemo odmah posle ponoći. Dotle borci treba da se malo odmore i nahrane...

Tako je ovaj golobradi, 19-godišnji komandant bataljona rezonujući po ratnoj logici, jednostavno i bez mnogo fraziranja, procenio novonastalu situaciju i doneo još jednu ispravnu odluku za sudbinu svoga bataljona. Na tome bi mi mogli pozavideti i mnogo iskusniji ratnici, vojskovođe sa visokim vojnim obrazovanjem i generalštabni oficiri.

Stanovnici sela Vere (većinom srpski kolonisti) prihvatili su borce Osme vojvođanske brigade baš kao njihovi susedi iz Bijelog Brda i Bobote. Na svakom koraku borci su dočekivani sa velikom pažnjom i raznim ponudama. Posebno ranjenici. Oko njih su se razletele omladinke i članice AFŽ-a nudeći našim bolničarkama svoju pomoć, devojačku spremu umesto zavoja, rakiju za ispiranje rana, tople napitke i hranu.

Tačno u ponoć u centru sela formirala se kolona. Borci su bili siti i ponovo sposobni za pokret. Ljubazni domaćini napunili su njihove torbice belim hlebom, suvom hranom i ponegde i nekom flašom vina ili rakije. U posebnom pozadinskom ešelonu, na čelu sa komesarom bataljona i dr Glogovčaninom, koji je i sam bio lakše ranjen, u više od 30 zaprežnih kola smešteni su ranjenici, previjeni i dobro utopljeni. U prethodnici se nalazila 3. četa, ojačana protivtenkovskim puškama i sa nekoliko puškomitraljeza iz 2. čete. Izbacujući bočna osiguranja, sa pozadinskim ešelonom kretala se 2. četa. Zaštitnicu je obrazovao 1. vod 1. čete.

Predvođena sigurnim vodičima, koji su dobro poznavali puteve i mesta za prelazak nabujalih kanala i potočića, kolona se ubrzo našla na cesti Osijek—Vukovar. Izbacivši jake pobočnice u pravcu Trpinje i Pačetina, kolona je bez ometanja prešla ovu prvu prepreku i ušla u selo Bobotu. Probuđeni stanovnici ovog velikog slobodarskog sela radosno su pozdravili mlade Vojvođane nudeći ih raznim ponudama. Ovde se koloni pridružila još jedna poveća grupa robijaša pobeglih iz Trpinje. Raspoređeni su u pozadinski ešelon, sa ranjenicima i bez zadržavanja produžili prema selu Ludvincima. Na tri kilometra jugoistočno od ovog zaseoka, u selu Pačetin, nalazio se jedan bataljon Nemaca. Tamo je upućena 2. četa. Ona je dobila zadatak da blokira selo i obezbedi nesmetan prolazak kolone koja je, sada izdužena nekoliko kilometara, produžila prema Velikoj Mlaki i selu Antin.

»... Vreme je bilo užasno: kiša i blato skoro do kolena a i zima je počela da steže. Nalazimo se otprilike u središtu tri jaka fašistička uporišta — Osijeka, Vinkovaca i Vukovara. Stalno se čuje žestoka topovska vatra od pravca Vukovara za koji kažu da uskoro treba da padne u naše ruke...

Mi smo, međutim, po odluci Štaba bataljona, krenuli na zapad, ka oslobođenim delovima Slavonije. Čela 4 dana, od 14—18. decembra, bila su ispunjena stalnim pokretima i maršem, i čini mi se da su oni bili naporniji od onih kada smo napuštajući Frušku goru, preko Banovaca i Surduka prešli na oslobođenu teritoriju u Banat. To je i razumljivo, jer su nas pored kiše i blata pratili oštri noćni i naročito jutarnji mrazevi pa se dešavalo da nam se mokra odeća smrzne na telu za vreme kraćih predaha. Naročito nam je bilo teško dok smo još bili na neprijateljskoj teritoriji, kada smo pokrete vršili isključivo noću, pa se veza često gubila i tada smo znali da stojimo pritajeni i čitave sate dok se ona ponovo ne uspostavi. Tada su nam se noge prosto drvenile od hladnoće...«

Ovo je u svom dnevniku zapisao Dušan Karavidić, obaveštajni oficir 5. bataljona, koji se posle neuspelog pokušaja upada u Osijek, u maloj koloniji Ludvinci sa svojim vodom priključio 1. bataljonu i sa njim prešao ovaj put do Slavonije.[37]

U Ludvincima bataljonu se priključila i grupa vodnika Blagice Jelice, koja je sve dovde nosila na rukama svoju teško ranjenu drugaricu Smiljku Nikin. Tu je uspostavljena veza i sa Šubarom, političkim radnikom sa ovog terena, koji je Štabu bataljona obećao svestranu pomoć oko zbrinjavanja ranjenika i njihovog prebacivanja u sigurne baze i na slobodnu teritoriju.

Kod Velike Mlake kolona je prešla reku Vuku i idući uz njenu obalu do zore izbila na sledeću prepreku — železničku i putnu komunikaciju Vinkovci—Osijek. Pošto je razbila jednu ustašku patrolu, kolona je prešla i ove prepreke i u ranim prepodnevnim časovima dohvatila se šumskog kompleksa Nikšin lug, Komarnica i Sekirna. Tu su borci najzad dobili toliko željeni i potrebni odmor i predah. Ranjenici su prvo smešteni o koloniji Banovci, da bi ih još iste noći vojnopozadinski organi

[37] *Bilten* 8. vojvođanske brigade, br. 6/1974. g. »Iz dnevnika Dušana Karavidića«, str. 42.

6. korpusa prebacili u sela Koritna i Koprivna, odakle su nekoliko dana kasnije transportovani na Papuk u korpusnu bolnicu 6—2.A. U bataljonu su ostali samo laki ranjenici sposobni za kretanje. Oslobođen brige oko teških ranjenika i glomaznog pozadinskog ešelona, bataljon je sada ponovo stekao svoju manevarsku i taktičku sposobnost za izvršenje novih ratnih zadataka.

U koloniji Banovci posle dobrog ručka i odmora održan je bataljonski zbor na kojem su govorili komandant i komesar bataljona. Pošto su odali priznanje svim borcima na pokazanoj hrabrosti kod Bijelog Brda i neverovatnoj izdržljivosti, disciplini i samopregoru u proteklom napornom maršu, komandant i komesar su upoznali borce sa situacijom u kojoj se nalaze i dugim i napornim putem koji još stoji pred njima. Rečeno im je da se još nalaze na teritoriji koja je pod kontrolom neprijatelja, da se u okolini nalaze jaki neprijateljski garnizoni kao, na primer, Široko Polje, Đakovo, da se pred njima nalazi još nekoliko jačih prepreka — putne i železničke komunikacije: Đakovo—Osijek i Đakovo—Našice, koje treba savladati najverovatnije pod borbom, tražeći od svih boraca da ulože maksimum zalaganja i upornosti kao do sada...

Od pozadinskog radnika Šubare Štab bataljona je saznao da se na istočnim padinama Dilj-gore i Krndije, orijentisane prema Đakovu, komunikaciji Đakovo—Osijek i Slavonski Brod •—Vinkovci nalaze brigade 12. slavonske divizije te da postoji mogućnost da se sa njihovim delovima susretnu već po prelasku pruge Đakovo—Osijek. »Pre dva dana« — rekao je Šubara — »Dvanesta slavonska proleterska brigada napala je jako nemačko uporište u s. Vrbici, udaljeno svega 10-tak kilometara jugoistočno od ove šume i oslobodila selo. Potpuno su razbili delove jednog nemačkog policijskog bataljona i zaplenili su veliku količinu mina i municije... Neki delovi Dvanaeste brigade još se nalaze oko Vrbice u šumi Zokovica... Osiječka brigada je nešto severnije i zajedno sa čehoslovačkom brigadom vrši stalni pritisak na komunikacije Đakovo—Osijek, a sve govori da bi ubrzo mogle napasti na Široko Polje, koje predstavlja jedno od najjačih uporišta na ovoj komunikaciji. .. Bilo bi poželjno da odmah uputite izviđačke patrole u tim pravcima radi povezivanja sa Štabom Divizije i lakšeg prelaska preko ovih komunikacija...«

Štab bataljona nije, međutim, imao volje da gubi vreme oko prethodnog uspostavljanja veze sa slavonskim jedinicama. Pogotovo ne na ovako ravničastom i komunikativnom terenu, okruženom velikim neprijateljskim garnizonima. Nedostatak" municije bio je i dalje jedan od glavnih razloga zbog čega se nije smelo rizikovati još jedan veći sukob sa neprijateljem pa i sudbina celog bataljona. Zbog toga je odlučeno da se još iste noći produži marš i nastavi proboj ka slobodnoj teritoriji. Takva odluka bila je celishodna i sa stanovišta bezbednosti, jer je postojala realna mogućnost da ih neprijatelj otkrije po tragovima zaprežnih kola i napadne u daleko nepovoljnijim okolnostima, danju i uz pomoć oklopnih jedinica i svoje avijacije.

Oslobođen velikog broja težih ranjenika, koji su smeštem u partizanskim bazama u selu Koritna, odmoran i nahranjen, bataljon je po padu noći 13/14. decembra krenuo dalje na zapad. Kanali puni vode i nabujali potočići, pritoke reke Vuke, usporavali su pokret kolone. Morali su se praviti improvizovani mostići od šiblja i snopova kukuruzovine za prelazak konjskih zaprega i boraca.

Na prilazima sela Viškovci, iznenada sa severa, sa pravca Širokog Polja, kroz noć se prolomila strahovita streljačka i mitraljeska paljba. Njima se ubrzo priključila sve jača topovska i minobacačka vatra.

Šubarina pretpostavka o skorom napadu slavonskih jedinica na Široko Polje se obistinila. Bila je to nova, izuzetno povoljna okolnost da se lakše savladaju i poslednje komunikacijske prepreke do slobodnih slavonskih planina. Istovremeno, to je značilo da će veliki neprijateljski garnizon iz Đakova sasvim verovatno intervenisati u tom pravcu. Zbog toga je trebalo povećati budnost i pripremiti se za takvu eventualnost. Sa približavanjem Kuglerovoj pustari i železničkoj stanici Kuševac (2 kilometra severno od Đakova) prethodnica u kojoj se nalazila 3. četa utvrdila je da je i na raskrsnici puta Đakovo—Osijek došlo do iznenadnog sukoba. Na putu prema pustari Štrosmajerovac buknuli su neki požari.

— Kasnije smo utvrdili da su to goreli nemački kamioni u kojima su ustaše iz Đakova pošli u pomoć svojim napadnutim susedima u Širokom Polju. Zapalili su ih borci Dvanaeste slavonske proleterske brigade koji su ih sačekali u zasedi

kod Štrosmajerove pustare — priča u svojim sećanjima komandant bataljona Lazar Marković Čađa.

U želji da što pre pređemo komunikaciju Đakovo—Osijek na koju smo izbili u ranim jutarnjim časovima i iskoristimo nastalu zabunu kod neprijatelja, naredio sam 1. četi da se izravna sa 3. četom, koja se već nalazila u prethodnici. Razvijene u strelce i na frontu širokom 600 metara, obe čete su u jednom naletu prešle železničku prugu i na putnoj komunikaciji, koja je ovde išla paralelno sa prugom, udarile u leđa iznenađenim ustašama iz Đakova. Razbežali su se na sve strane. Tom prilikom zaplenili smo 2 puškomitraljeza i 4 minobacača 81 mm. Ne čekajući da se neprijatelj ponovo povrati i organizuje, naredio sam ostalim delovima bataljona da ubrzaju prelazak preko pruge i puta Đakovo—Osijek. Žurili smo da se što pre udaljimo od ovih komunikacija i dohvatimo brdskih terena čija smo uzvišenja ugledali kroz jutarnju izmaglicu. Tek što smo se odvojili od komunikacije i ponovo formirali marševsku kolonu, začuli smo sa čela kolone:

— Ovde Dvanaesta slavonska. Ko ste vi?!

— Ovde Osma vojvođanska! ... I poleteli smo jedni drugima u zagrljaje. Susret sa braćom Slavoncima pretvorio se u pravo veselje. Nisu mogli da se načude odakle smo se mi pojavili i kuda smo se uputili. Jedva sam nekako uspeo da objasnim njihovom komandantu Dušanu Ostojiću i komesaru Jovi Kokotu šta se sa nama dogodilo i kako smo se našli u Slavoniji. Ostavili smo Slavoncima zaplenjene minobacače koji su im dobro došli posle napada na Vrbicu, gde su zaplenili veliku količinu mina baš za ove minobacače. Oni su sa nama za uzvrat podelili svoju hranu i popunili nas sa mauzer municijom, koja nam je bila vanžija od hleba. Sa nekim njihovim delovima uputili smo se zatim prema slobodnoj partizanskoj teritoriji. Slavonici su i dalje ostali na položajima jer je borba za Široko Polje ulazila u svoju završnu i veoma dramatičnu fazu. Jake nemačke snage sa oko 10-tak tenkova, nadirući iz Osijeka, probile su — kako smo kasnije doznali — odbranu čehoslovačke brigade i iznenadile Osiječku brigadu u

Širokom Polju nanevši joj osetne gubitke.[58] Ova neprijateljska kolona probila se ubrzo do Đakova i pitanje je kako bismo se i mi proveli, onako bez municije i protivtenkovskog naoružanja, da se nismo te noći izvukli sa tog nepovoljnog ravničarskog i komunikativnog terena.

Sutradan u selu Paučju, gde se nalazio Štab 6. slavonskog korpusa, Štab 1. bataljona primljen je od komandanta korpusa Mate Jerkovića. Još sa vrata jedne seoske kuće u kojoj su bili smešteni doviknuo je:

— Jeste li to vi što vas svi traže, od Štaba vaše Brigade pa do Vrhovnog štaba?! Svi su vas već otpisali...

— Da, to smo mi, druže pukovniče! — odgovorio sam, ne bez izvesnog ponosa, komandantu slavonskih jedinica Mati Jerkoviću. O njemu sam od boraca Sedme vojvođanske brigade i njenog komandanta Milana Ješića Ibre slušao sve najlepše. Oni su se takođe, za vreme 7. neprijateljske ofanzive, probili iz Srema do Slavonije i za svoje uspešne borbe u Slavoniji dobili od Mate Jerkovića najviše pohvale i priznanja.

Štab 6. korpusa je odmah radio-depešom izvestio Štab 12. korpusa o pojavi i proboju 1. bataljona u Slavoniji. Štab Korpusa je ovu depešu preneo Štabu 51. divizije i Osme vojvođanske brigade.

— Ništa nas nije tako obradovalo kao ova depeša — govorio je kasnije komandant Osme brigade Milan Korica Kovač. — Bilo je to kao da nam je pao teški teret sa srca i savesti. Jedva smo čekali da ponovo vidimo, naš već skoro otpisani 1. bataljon i njegovog komandanta Lazara Markovića Čađu. Obratnom depešom preko Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine zamolili smo Štab 6. korpusa da omogući bataljonu što lakši i bezbedniji povratak u Baranju...

Taj povratak i put dug oko 400 kilometara bataljon je prešao za samo šest dana. To je u prošeku iznosilo 66 km na dan. Bio je to i svojevrsni, retko zabeležen primer u našem NOR-u. Bio je to novi napor za sve borce 1. bataljona, izvršen po velikoj zimi i lošim putevima, koji je ostao u dubokom

Prema monografiji Zravka Cvetkovića *Osiječka brigada,* Bgd., VIZ, 1981, 142, Osiječka brigada je toga dana imala 30 poginulih, 70 ranjenih i oko 80 nestalih boraca u borbama za Široko Polje.

sećanju svih njegovih učesnika. Evo šta je o tome u svom dnevniku zapisao Dušan Karavidić:

»... Prošli smo mnoga mesta, od kojih sam zapamtio samo neka jer nisam imao vremena da redovno vodim dnevnik. To su manja mesta i gradići: Koprivna, Koritna, Semeljci, Viškovci. Satnica, Đakovački Kućanci, Drenje, Slatina, Paučje, Caglin, Kutjevo, Orahovica... Ovaj dugi put bio je veoma tegoban dok nismo stigli do prvog slobodnog sela Kućanci. Naročito smo imali teškoća pri prelazu železničke pruge Osijek —Vinkovci i Osijek—Đakovo...

Čim smo stupili na slobodnu teritoriju, odahnuli smo. Bilo nam je znatno lakše, jer nismo morali noću da gazimo preko blatnih polja i oranica. Sada smo se kretali danju i po kamenim drumovima. Nije bilo retko da se u ovim za nas ipak nepoznatim krajevima začuje i naša sremska partizanska pesma, iako smo bili strahovito isrcpljeni dotadašnjim naporima. Srećom, do Slatine nismo išli celim putem peške, već jednim manjim delom i železnicom, koju su ovdašnji partizani i narodna vlast uveliko koristili. (Od Paučja do Kutjeva 1. bataljon je prešao tzv. Gutmanovom uskotračnom prugom — primedba N. B.). Međutim, najteži deo puta kroz ovu slobodnu teritoriju od Kutjeva do Orahovice, preko Papuka, prešli smo peške. Nikada neću zaboraviti ovaj brdoviti kraj i napore kojima smo ga morali svaladati onako umorni i iscrpljeni. Serpentinama, kojima drum vijuga, mi smo ovu etapu prešli za pola dana, iako kažu da vazdušne linije nema više od 6 km.

Krajevi kroz koje prolazimo dosta su stradali od fašista. Kao u Sremu, dosta je popaljenih i uništenih sela. Zato i nije čudno što nam se uz hladnoću pridružio i još jedan neprijatelj — glad. Sve što smo jeli ova četiri dana, bilo je komad neslanog hleba dnevno. Uopšte, so je u Slavoniji prava dragocenost...

Naređenje za pokret preko Drave u Mađarsku dobili smo 19. decembra u Podravskoj Slatini. Ukrcali smo se u voz i došli na oko 1 km od reke. Bilo je rano jutro, pravo zimsko, samo što snega još nije bilo. Poskakujemo oko vatrica sa kojih se više dimi nego što gori vlažno granje, čekajući ukrcavanje u čamce. Celo pre podne trajalo je prebacivanje, a onda smo krenuli u južnu Mađarsku, prema Baranji, gde se nalazila naša Brigada.

Ova etapa duga oko 150 km trajala je od 19—22. decembra. Pratila nas je strahovita hladnoća. Iako smo putem uspe-

vali da pribavimo i zaprežna kola, borci su se teško odlučivali da pođu u njima i pored velikog umora. Naime, bez dovoljno tople odeće i sa većinom pocepanim cipelama bilo je podnošljivije kretati se nego voziti nepokretan u kolima, uz opasnost da se čovek ukoči od hladnoće. Olakšanja pri pešačenju tražili smo hvatajući se za kola, jer nam je tada uz pomoć zaprege bilo lakše da trčkamo i pokrećemo svoje od zime umorne i izranjavljenosti obamrle noge. Zabeležio sam i neka mesta kroz koja smo prošli: Šelje, Vajslo, Harkanj, šikloš, Nadjharšanj...

Dvadeset drugog decembra, dan kada smo ponovo se našli u svojoj dragoj Osmoj vojvođanskoj brigadi, verovatno će ostati za mene najradosniji za celo vreme trajanja rata...«[m]

Tako se završio ovaj prvi prelazak preko Drave i marš 1. bataljona Osme vojvođanske brigade dug više od 400 km i jedinstven po mnogo čemu u istoriji naše narodnooslobodilačke borbe. Zahvaljujući krajnjem fizičkom naprezanju, visokom borbenom moralu i mladalačkom zanosu celog borač kog i rukovodećeg sastava, »otpisani bataljon« se posle punih 10 dana natčovečanskih napora i žrtava vratio u sastav svoje brigade i nastavio svoj borbeni put sve do konačnog oslobođenja naše zemlje.

Prema prvim, tada još neproverenim obaveštajnim podacima, koji su uneti u Operativni dnevnik Štaba Osme brigade, 1. bataljon je imao 23 poginula borca (od kojih 2 zaklana i 4 utopljena).[40] Po sećanju komandanta bataljona i njegovom izveštaju koji je podneo Štabu 6. korpusa, a nešto docnije i Štabu Brigade, 1. bataljon je imao 13 poginulih i 27 ranjenih, ne računajući tu i nestale borce, za čiju se sudbinu u to vreme još nije znalo. Po najnovijim istraživanjima 1. bataljon je imao 19 poginulih (u toku borbe), 20 ranjenih i 16 nestalih, ili 54 ukupno izbačenih iz stroja.

Pošto se od nestalih u jedinicu vratilo 7 boraca, to se može smatrati da se broj poginulih i stvarno nestalih popeo na 28 boraca i rukovodilaca. Broj lakše ranjenih i obolelih je takođe nešto veći, jer su se lakši ranjenici odmah posle previjanja vraćali u svoje jedinice i nastavljali marš do Baranje.

[39] *Bilten* 8. vojvođanske brigade, br. 6/74, str. 42—44.
[m] Arhiv VII, k. 1395, dok. 2/3.

Prema tome, možemo smatrati da je 1. bataljon imao oko 50 boraca izbačenih iz stroja, što je prema njegovom ukupnom brojnom stanju iznosilo 10% ili svaki deseti pripadnik bataljona.[41]

Bili su to relativno podnošljivi gubici s obzirom na teške borbe i izuzetno delikatnu situaciju u kojoj se našao jedan naš bataljon. Neprijateljski gubici bili su neuporedivo veći i prema svim proverama i procenama iznosili su oko 300 vojnika izbačenih iz stroja.

[41] Prema sačuvanim spiskovima poginulih, ranjenih i nestalih koji se čuvaju u Arhivu Vojnoistorijskog instituta, zabeležena su sledeća imena boraca 1. bataljona koji se odnose na taj period:
POGINULI: 1) Haček Sofija, 1926, Orahovica, poginula je 11. XII 1944; 2) Makić J. Blaško, 1929, Subotica, borac, pog. 12. XII 1944; 3) Nadrljanski Todor, 1925, Sanad, N. Kneževac, borac, 12. XII 1944; 4) Pušin Milorad, 1918, Subotica, borac, 12. XII 1944; 5) Ružinski Josip, 1926, Subotica, 12. XII 1944; 6) Rajičić Šime, 1921, Subotica, borac, 12. XII 1944; 7) Suković Štipan, 1919, Tavankut, borac, 21. XII 1944; 8) Tomić Dragoljub Mornar, Sremska Rača, Sr. Mitrovica, zamenilc komesara bataljona, 12. XII 1944; 9) Tumbaš Alojzija, 1926, Subotica, borac, decembra 1944; 10) Tumbaš Andrija, 1924, Subotica, borac, 13. XII 1944; 11) Vrsljakov Branko, 1922, Titel, desetar, 12. XII 1944; 12) Vuković Štipan, 1919, Tavankut, borac, 12. XII 1944; 13) Zadrovac Ivan, 1926, Lipovljani, Novska, 12. XII 1944; 14) Benčin J. Geza 1924, Tavankut, borac, minobacačlija, 12. XII 1944; 15) Beraković Ivan, 1923, Bajmok, 12. XII 1944; 16) Agbaba Milan, 1922. pog. 12. XII (ostao na pruzi); 17) Saladin Tasik, 1926, Prizren, borac, 12. XII 1944; 18) Milašin Blaško iz Subotice; 19) Vuković Blaško, 1927, Subotica.
NESTALI: 1) Tonković Šime; 2) Rajčić Šime (vratio se iz zarobljeništva); 3) Dević Ruža (vratila se iz zarobljeništva); 4) Kolar Branko (vratio se iz zarobljeništva); 5) Letić Mirko; 6) Ivković Joca; 7) Viriaković Ivan (vratio se iz zarobljeništva); 8) Santovac Slobodan; 9) Glid Nandor (vratio se iz zarobljeništva); 10) Labović Mirko; 11) Matković Anton; 12) Šovljanski Pavle; 13) Preradović Slavko; 14) Laiija Josip; 15) Bebanović Ahmed; 16) Sudarević Lajčo.
RANJENI: Dragojević Jova, Dundarski Steva, Golomić Mirko, Sudčević Radmila, Bukvić Jova, Damjanović Aca, Neorčić Grgo, Vuletić Kuzman, Zeba Antun, Anušić Ivica, Temunković Mija, Medvedov Nada, Vučetić Kuzman, Jovičić Slavica, Glogovčanin dr Cvetko, Mikić Đorđe, Pušić Nikola, Kolak Mate, Kožar Grgo i Kujundžić Joca.

DEO IV

Rovovi na Dravi

ZIMA — NOVI PROTIVNIK

U operativnom izveštaju od 15. decembra 1944. upućenom Vrhovnom štabu NOV i POJ, Glavni štab Vojvodine izveštava da su divizije 12. vojvođanskog korpusa u prvoj polovini decembra, a u vezi sa ofanzivom 1. proleterskog korpusa u Sremu, izvršile forsiranje Drave i Dunava i s tim u vezi konstatuje:

— glavni zadatak divizija 12. udarnog korpusa — obezbeđenje južnog boka trupa 3. ukrajinskog fronta na levoj obali Drave i Dunava — *izvršen je u potpunosti* i bez poteškoća, s obzirom da neprijatelj nije pokušavao forsiranje tih reka;

— što se tiče zadatka da se potpomogne ofanziva 1. proleterskog korpusa u Sremu, u vremenu od 7—11. novembra sa ciljem ugrožavanja boka i pozadine neprijatelja »koji još daje žilav otpor na liniji: Vukovar—Vinkovci—Brčko« — Glavni štab Vojvodine ocenjuje da je *u potpunosti uspelo samo prvo forsiranje* Dunava kod Opatovca izvršeno od strane Treće brigade 36. vojvođanske divizije, dok je forsiranje Dunava na sektoru Vukovar—Borovo uspelo samo delimično jer je neprijatelj u međuvremenu na ovaj sektor privukao jake operativne rezerve potpomognute sa oko 40 tenkova, tako da je Peta brigada 36. vojvođanske divizije u sadejstvu sa jednim ruskim bataljonom posle ogorčenih i krvavih dvodnevnih borbi u kojima je uništeno 14 tenkova bila prinuđena da se povuče na levu obalu Dunava;

— za akcije 16. vojvođanske divizije, koja je držala levu obalu Drave od bivše jugoslovensko-mađarske granice prema Barču, takođe se konstatuje da je *uspešno* forsirana Drava kod Podravske Moslavine i da je posle ogorčenih trodnev-

nih borbi obrazovan manji mostobran i blokirala selo Moslavina;

— za dejstvo 51. vojvođanske divizije, uprkos uspešnom forsiranju Drave na sektoru Sarvaš—Bijelo Brdo od strane Osme vojvođanske brigade i kod Belišća i Bistrinaca od strane Sedme vojvođanske brigade, koje je preduzeto s namerom da se stvore uslovi za zauzimanje Osijeka obuhvatnim manevrom — kaže se da su ove akcije, zbog jakog protivnapada neprijatelja, imale samo *demonstrativni karakter.* Pored jakih, tek prispelih operativnih rezervi neprijatelja, jedan od razloga što ova forsiranja nisu dala očekujuće rezultate navodi se i veliki vodostaj reke Drave.

Izlažući svoj plan predstojećih dejstava u skladu sa daljim dejstvima Crvene armije u južnoj Mađarskoj, Glavni štab NOV i PO Vojvodine predlaže Vrhovnom štabu NOV i POJ da se na levoj obali Dunava ostavi samo jedna brigada 36. divizije, a na levoj obali Drave cela 51. vojvođanska divizija. Za glavninu snaga 12. vojvođanskog korpusa i operativno potčinjenih jedinica 6. slavonskog korpusa predlaže se da svoja dejstva usmere duž komunikacije Virovitica—Varaždin, a potom prema Zagrebu obuhvatajući ga sa severoistočne strane.

Iz ovoga proizilazi da se za obezbeđenje levog krila 3. ukrajinskog fronta ostavljaju samo 51. vojvođanska divizija i jedna brigada 36. divizije, koja bi se, takođe, posle zauzimanja Vinkovaca povukla u sastav svoje divizije na tek formiranom virovitičkom mostobranu. Uloga ovog mostobrana koji se tek nazirao kod Podravske Moslavine bila je da se sa njega izvrši jači operativni zahvat »prema Zagrebu« sa ciljem bržeg isterivanja neprijatelja iz međurečja Save, Drave i Dunava. Nema sumnje, bila je ovo optimistička i veoma smela procena Glavnog štaba Vojvodine, koja je polazila od pretpostavke brzog proboja i pomeranja Sremskog fronta koja nije dovoljno vodila računa o pristiglim operativnim rezervama iz Grupe armija »E«, koje su se već probile u dolinu Save i Bosne i time uspostavile operativnu ravnotežu i odnos snaga na ovom delu našeg i savezničkog fronta.[1]

Da se u međuvremenu i na ovom sektoru izmenila operativna situacija i da više nije bilo realnih uslova za produže-

[1] Arhiv VII, k.,213, reg. br. 11—7.

nje naše ofanzive u Sremu, a još manje za operativni obuhvat preko Varaždina i Zagreba, najbolje govori činjenica da je već u trenutku pisanja ovog izveštaja neprijatelj uspeo uvođenjem u borbu novih operativnih rezervi ne samo da stabilizuje svoj front u Sremu, već i da zaustavi ofanzivu 3. ukrajinskog fronta u južnoj Mađarskoj. Na desnu obalu Drave, u tom trenutku, ili tačnije 15. decembra, prispela je 11. nemačka vazduhoplovna divizija, koja se sa prethodnicom GA »E« probila iz Grčke.

Pored pristizanja jakih neprijateljskih operativnih rezervi, pred našim i sovjetskim sledećim operativnim planovima isprečio se još jedan prirodan protivnik, koji je išao više u prilog neprijatelju. Bila je to zima. Ona je te poslednje godine rata već počela da pokazuje svoje oštre zube. Snežne mećave u drugoj polovini decembra zavejale su nepregledne ravnice južne Mađarske i Podravine, prekrile dubokim snegom iskidane i minirane komunikacije i time bitno ukočile saobraćaj, posebno motomehanizovanih snaga neophodnih za dalje produženje naših i sovjetskih ofanzivnih akcija. Time su zima i novouspostavljena ravnoteža protivničkih snaga na ovom delu jugoistočnog ratišta uslovile brzi prelazak na klasičan pozicioni rat i tzv. rovovsku vojnu.

Još 13. decembra, posle likvidacije mostobrana kod Bijelog Brda i Belišća, Štab 51. divizije dobio je depešu od Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine u kojoj se kaže:

»Ocenite konkretnu situaciju. Nemojte se previše angažovati. Organizujte aktivnu odbranu...«

Bilo je to, u stvari, avizo naređenje da se pređe u odbranu, doduše u »aktivnu odbranu«, koja je imala za cilj »ometanje neprijatelja da utvrđuje suprotnu obalu i koristi komunikacije pored Drave za nesmetani saobraćaj«. To je istovremeno podrazumevalo i aktivnu obaveštajnu i izviđačku aktivnost na suprotnoj obali i maksimalno angažovanje na utvrđivanju i maskiranju svojih položaja na levoj obali Drave.

Shvativši konačno da je neprijatelj konsolidovao svoju odbranu na desnoj obali Drave i da je na sektoru Valpovo—D. Miholjac uočeno prikupljanje još jedne sveže nemačke divizije, Štab 51. divizije u svojoj zapovesti (Op. br. 1) od 1. januara 1945. naređuje najveći stepen budnosti, opreza i gotovosti svojih jedinica kao i pojačanu izviđačku aktivnosti, kako

bi se blagovremeno otkrile dalje neprijateljske namere i svaka eventualnost.[2] Pošto precizira odgovornost svake brigade za svoj deo fronta, položaje, ciljeve i zaštitu artiljerije, Štab Divizije naređuje da se hitno preduzmu mere za minsko zaprečavanje odseka i mesta prelaza na Dravi pogodnih za neprijateljsko iskrcavanje. Samo po sebi, to je podrazumevalo i utvrđivanje svih ostalih položaja, rovova punog profila, saobraćajnica i otpornih tačaka.

U trenutku prijema avizo naređenja za prelazak u odbranu, Osma vojvođanska brigada branila je odsek na levoj obali Drave od pustare Topolik do ušća Drave u Dunav. Raspored njenih jedinica na dan 14. decembra bio je sledeći: na odseku fronta od porušenog mosta do s. Tvrđavice i desne granice odbrane Brigade branio se — 2. bataljon. Ulevo od njega sa težištem odbrane u s. Podravlje nalazio se — 5. bataljon. Treći bataljon, koji je odustao od pokreta za B. Brdo ostao je u Kopačevu, a četvrti bataljon sa artiljerijskim divizionom u Bilju. Sudbina 1. bataljona još nije bila poznata Štabu Brigade, koji se sa prištapskim jedinicama takođe smestio u Bilju.

Smenjujući bataljone sa položaja svakog drugog dana i povlačeći ih na odmor u obližnja sela, štab Brigade je otpočeo planski i pod stručnim nadzorom inženjeraca da uređuje svoje položaje na levoj obali Drave. Većina tih odbrambenih položaja i objekata pogodnih za odbranu postojala je od ranije. Izgradili su ih mađarski fašisti posle jednostrane aneksije Bačke i Baranje 1941. godine i pomeranja svojih južnih granica na levu obalu Dunava i Drave. Od s. Torjanci i Baranjskog Petrovog Sela pa dalje na zapad postojao je čitav sistem stalnih utvrđenja sa armiranobetonskim bunkerima, skloništima za vojsku, za oruđa, za municiju, sa spletom saobraćajnica punog profila, utvrđenim otpornim tačkama i čvorovima odbrane. Trebalo ih je samo popraviti i osposobiti za upotrebu, popraviti grudobrane, otvore za gađanje, podići nove osmatrač-

[2] Verovatno je reč o nešto zadocnelom saznanju o pojavi 11. nemačke vazduhoplovne divizije. I svi ostali naši obaveštajni podaci iz tih dana govore o koncentraciji tenkova i motomehanizovanih snaga u Osijeku. Tako se u obav. izveštaju II odseka Glavnog štaba Vojvodine pominje 40 lakih tenkova... (Vidi Arhiv VII, k. 215, reg. br. 29—1)

nice, raščistiti ih, masikrati prilazne puteve, zaprečiti mesta mogućih neprijateljskih prelaza i linija iskrcavanja itd.

Glavni odbrambeni položaj na sektoru odbrane Osme vojvođanske brigade severno od Osijeka protezao se duž odbrambenog zemljanog nasipa na levoj obali Drave od jugoslovensko-mađarske granice pa sve do šume Lovište (6 km istočno od s. Podravlje). Za razliku od susednog sektora, koji je branila Dvanaesta vojvođanska brigada i gde je između nasipa i 1. obale Drave postojao veliki pošumljeni i poplavljeni međuprostor širine i po nekoliko kilometara, ovde se odbrambeni nasip pružao neposredno pored obale Drave i oslanjao na naselje Tvrđavicu (Kiš Dardu) i Podravlje. Pozadi ovih sela, koja su sama po sebi predstavljala dobre uporišne tačke odbrane, na udaljenju 500—1.000 metara od prvog, pružao se još jedan zemljani nasip a od k. 83 do ustave i dalje na s. istok i treći zemljani nasip koji su sami po sebi nudili sledeće linije odbrane i time zajedno sa mnogobrojnim poprečnim kanalima (Barbara kanal, Dugačko jezero, Okruglica, Vajar to) i poplovljenim okolnim terenima i baruštinama pružali veoma povoljne uslove za uređenje jakog i duboko ešeloniranog odbrambenog sistema, čija se gornja osnovica završavala na oceditom i nadvišavajućem terenu oko gusto naseljenih mesta i komunikacije Darda—Bilje—Vardovac i Kopačevo—Podravlje. Putna i železnička komunikacija Osijek—Bilje i Osijek—Darda sa nadvišavajućim i kamenitim nasipima predstavljali su odlične upravne pravce za saobraćaj po dubini ovog za odbranu veoijia povoljnog odbrambenog rejona.

Najosetljiviji i najnepovoljniji sektor na odbrambenom odseku Osme vojvođanske brigade nalazio se na levom krilu u poplavljenom trokutu Drave i Dunava, koji su sačinjavali izliveni Kopački rit i njegova bliža okolina koja je na jugu i istoku bila omeđena maticama pomenutih reka, a na severu i severozapađu komunikacijom Osijek—Bilje—Kopačevo—pust. Podunavlje i rukavcima Minetrek i Crnjava. Ova oko 80 kvadratnih kilometara velika poplavljena baruština, dubine od 1,5—3 m mogla se kontrolisati jedino patrolama, izviđačkim grupama, zasedama i objavnicama na čamcima i plovnim objektima. Sistemom tzv. grupne odbrane, efikasne odbrane protiv neprijateljskih desantnih jedinica, ova baruština mogla se braniti sa komunikacija s. Podravlje—Bilje—Kopačevo, pst. Podunavlje

i pst. Šumatovac. To je i učinjeno, pa su po dva batalojna, što je činilo 1/3 brigadnog sastava, bila stalno i na smenu raspoređena u ovim mestima.

Težište svoje odbrane, sasvim prirodno i razložno, Štab Brigade je grupisao na svom desnom krilu, na desnoj ooali jjrave Kod Osijeka, sa jačim pokretnim rezervama u üiiju i na Komunikaciji tanje—Darda. iu su se, spremni za uvoaenje u borbu, stamo nalazili jedan pešadijski bataljon, konjički eskadron, deo teških oruđa artiljerijskog diviziona i izviđačka četa Brigade.

Kopanjem na smenu, za nekoliko dana na levoj obali Drave Usijek je sa severa bio opkoljen sistemom rovova i saobracajnica iz kojih su virile nakostrešene cevi naših mitraljeza, lopova za neposredno gađanje suprotne obale, bataijonskin i brigadnih minobacača. Na tavanima kuća u naseljima ivrđavica i Podravlje uređene su osmatraćnice, a na samoj obali Drave položaji za mrtve straže, objavnice, snajperska oruđa i rezervni vatreni položaji za puškomitraljeze i si. Poučeni neprijatnim iskustvom sa Kazuka, borci Usme brigade su inventivno iskoristili svoja krvavo plaćena saznanja o pozicionoj odbrani sa utvrđenog nasipa »branderburžana«. Isto kao i kod Kazuka, visoki zemljani nasip pored Drave pretvoren je u pravi odbrambeni bastion. Na njegovoj suprotnoj strani, poput krtičnjaka, pružali su se rovovi punog profila, obloženi daskama, kukuruznom šušom, nastrešnice i skloništa za odbranu od rasprskavajućih zrna, koje je ubrzo prekrio debeo sloj snega. Iz njih su provirivale glave naših boraca budno motreći na nekoliko stotina metara udaljene položaje neprijatelja na suprotnoj obali Drave.

— šta kažeš, Bane! Sada smo k'o naši stari »zipcigeri« u Galiciji — našali se Vesa Živković, komesar 2. bataljona, obilazeći položaje Bunetove čete kod Tvrđavice. — Sada smo i mi kao i oni prešli u »dekunge« i »šturm linije« i čekamo naređenje za »forverc« ...

— Baš tako, druže komesare. Nedostaje nam još koji dan »urlaba« pa da stignemo na svinjokolje u Jazak i šašince i donesemo malo božične pečenice. Ili ću namazati oči presnim krompirom da bih se napravio »marod« i tako stigao u »špitalj«, a onda mi sleduje »urlab« — odgovori mu komandir

Bane sve u istom tonu i žargonu.[3] Slušajući ih, borci se namah razgališe na hladnoj decembarskoj golomrazici, duvajući u prozeble prste.

— Položaji koje je posela Brigada bili su tučeni jakom neprijateljskom mitraljeskom, artiljerijskom i minobacačkom vatrom iz Osijeka. Naročito je bila efikasna njihova vatra sa Osijećke tvrđave, koja je nadvišavala naše položaje za desetak metara, ili sa potkrovlja visokih zgrada u Gornjem gradu. Bilo je dovoljno pojaviti se iz rova, iza nasipa, pa da oko tebe zapara rafal neprijateljskog mitraljeza ili da te otkrije metak izvežbanog nemačkog snajperiste — priča Nenad ćujić Neša i nastavlja:

— U početku, dok sneg nije pao, rovovi su bili neobično hladni, vlažni, po dnu se skupljala voda pa smo bili prinuđeni da dovlačimo daske i kukuruzovinu iz seoskih dvorišta u Tvrđavici. Njima smo oblagali zidove i bacali ih na dno rovova, koji su bili iskopani za stojeći stav. Danju se nije smelo izlaziti iz rovova zbog precizne neprijateljske vatre, zato se snabdevanje hranom i municijom obavljalo samo noću. A noći su bile neobično hladne i duge. Tada su se ruke kočile na oružju, govor se oduzimao a mozak je prestajao da funkcioniše. Nije pomagalo ni cupkanje u mestu i razmahivanje rukama. Zimu smo teže podnosili nego neprijatelja. Smenu jedinica dočekivah smo kao izlazak iz ledenog pakla...

— Danima posmatramo krovove osječkih kuća i beličasto sivi dim koji kulja iz dimnjaka — priča Milorad Budimčić Mikica. — Suprotna obala je načičkana bunkerima, mitraljeskim i topovskim gnezdima spremnim da bljunu uragansku vatru na svaki naš pokret prema Dravi. Pri tome neprijatelj se služi svakojakim prevarama i lukavstvima. Nastoji da nas isprovocira i natera da otkrijemo svoje vatrene položaje. Znajući za našu bolećivost prema narodu, jedno vreme su neke žene izlazile na samu obalu, zahvatale vodu i onda tobože pokušavale da nam upute neke poruke i otkriju naše isture-

[3] Većina Sremaca služila je u 70. austrougarskoj infanterijskoj regimenti (otud naziv »zipcajgeri«) i veoma plastično su opisivali svoje uspomene iz borbi u Galiciji za vreme I svetskog rata, upotrebljavajući pri tome nemačke nazive iz pozicionog rata. Otud »dekung« (rov punog profila); »šturm linija« (jurišni položaj), »forverc« (naredba za juriš); »urlab« (odsustvo); »špitalj« (bolnica) i si.

ne položaje na Dravi. Konačno smo otkrili da su to ustaše preobučene u ženska i civilna odela. Brzo smo ih naučili pameti i uzvratili istom merom. Noću bi se neki naši borci privukli do kraja neoštećenog mosta. Tu bi se pritajili i ujutru svojim sigurnim pogocima dokrajčili one najhrabrije na suprotnoj obali...

Neprijateljska obaveštajna služba ne miruje

Sve do 14. decembra stanovništvo priobalnih sela Podravlje i Tvrđavica ostavljeno je u svojim kućama. Vaspitavana u duhu Titovih direktiva i internacionalnih principa KPJ, naša vojska je kao i u toku cele NOB-e odmah po svom dolasku pokušavala da uspostavi tolerantan i pravilan odnos sa stanovništvom ovih sela, bez obzira na njegov nacionalni i socijalni sastav i položaj. U prvim danima decembra, dok su naše jedinice svoje izbijanje na Dravu smatrale samo privremenim zadržavanjem do narednog ofanzivnog poduhvata na suprotnoj obali, nije se poklanjala veća pažnja ovom pitanju. Sa uspostavljanjem fronta na Dravi i uključivanjem ovih sela u sistem naše odbrane, došlo je do prvih teškoća i nesporazuma.

Na prvom mestu to se ispoljilo u odnosu na priobalna sela Tvrđavicu ili Kišdardu (Malu Dardu) kako se ovo selo nazivalo pod mađarskim okupatorskim režimom. Ono je bilo naseljeno isključivo nemačkim stanovništvom, koje je, zavedeno fašističkom propagandom, do poslednjeg trenutka služilo interesima svojih sunarodnika, nemačkih okupatora. U selu je postojala jaka organizacija Kulturbunda i Hitlerjugend,[4] koje su se posle prvog pretrpljenog šoka i naše pojave vrlo brzo ponovo aktivirale i otpočele prvo sa prikrivenim bojkotom i rovarenjem, a zatim i sa sve otvorenijim radom i antipatijama prema našoj vojsci. Štab Brigade se već nosio mišlju da ovo stanovništvo internira sa prve linije, i zbog razloga njihove lične bezbednosti i zaštite, kada su oni sami ubrzali

[4] Kulturbund je bio zamišljen prvo kao kulturno-prosvetna organizacija domaćih Nemaca, koja se ubrzo pretvorila u nacional-socijalističku političku organizaciju, dok je Hitlerjugend organizacija Hitlerove omladine.

ovo rešenje. Naime, još u toku neuspelog pokušaja forsiranja Drave kod Osijeka postalo je jasno da je neprijatelj spremno dočekao naš desant i da raspolaže tačnim rasporedom naših snaga i njihovim grupisanjem za napad na Osijek. Ubrzo su naši kontraobaveštajni organi otkrili da je neprijatelj na levoj obali Drave, prilikom svog povlačenja, ostavio nekoliko svojih obaveštajnih punktova. Jedan od njih je odmah otkriven u Tvrđavici a po jedan u Dardi i Kopačevu. Bili su prikriveni u groblju, a ovaj u Tvrđavici u kući jednog Folksdojčera. Imali su radio-stanice pomoću kojih su slali izveštaje svojoj komandi u Osijek. Sa krova jedne kuće domaćeg Švabe uočeni su i svetlosni signali koji su slati preko Drave, a u kući jednog Švabe pronađena je prislušna stanica spojena sa našom telefonskom linijom. Sve je to bio dovoljan razlog da se iz ova dva sela iseli celo stanovništvo... Prebačeni su u Bilje.[5]

Život u minskim poljima

Velika i svakodnevna opasnost pretila je tih dana borcima Osme vojvođanske brigade od ostavljenih i neobeleženih

[5] Vidi Oper, dnevnik 8. VUB za 14. XII 1944. Za internaciju ova dva sela bila zadužena 1. četa 2. bataljona na čelu sa komandirom Cigom iz Rume i komesarom Dejanom Ivačkovićem. Dejan tvrdi da je tom prilikom iseljeno oko 500 duša i da je nemačko stanovništvo bilo tada logorisano.

Do otkrivanja nemačke radio-stanice u groblju u Dardi, po pričanju Nenada Čujića Neše, došlo je sasvim slučajno. Nju su otkrili telefonisti 8. brigade kada su otklanjajući kvar na liniji Darda—Kišdarda iznenada začuli neki razgovor na nemačkom jeziku. Prateći linije, na jednoj banderi otkrili su maskirani priključak koji je vodio do groblja. Idući ovim tragom, u jednoj grobnici-kosturnici otkrili su tri nemačka obaveštajca i jednu ženu sa telefonom i radio-stanicom. Pošto su ih opkolili i pozvali na predaju, fašisti su odgovorili vatrom iz automata, ali su već posle prve ručne bombe ubačene u grobnicu izašli sa podignutim rukama i izranjavaljeni. Ispostavilo se da fašisti, prilikom prevođenja i diktiranja naše korespodencije nije otpustio taster mikrotelefonske kombinacije pa se na taj način i sam uključio u naš telefonski razgovor i time izazvao sumnju naših telefonista. (Sećanje Nenada ćujića Neše).

minskih polja. Skoro_ da nije bilo dana da neko od boraca ili tovarmn, teglećih grla stoke ne strada od mina koje su Nemci pri svom povlačenju iz Baranje sejali za sobom sKoro bez iKaKvog šematskog reda i sistema. Najveća koncentracija bna je OKO spoljne ivice njihovog nekadašnjeg mostobrana severno od Podravlja i Tvrdavice. iznenadni i brzi prodor Trećeg, Dukinog bataljona u centar njihovog mostobrana i njihovo panično povlačenje u Usijek sprećin su ih da i ovaj uski pojas pored Drave zaseju protivpesadijsKim minama. Nesreća je bila u tome što su sada naši položaji bih postavljeni u obrnutom pravcu, to jest sa severne strane nasipa, na spoljnoj ivici nekadašnjeg mostobrana i upravo na prostoru gde su minska polja bna i najgušća. Naročito po dubim nasin položaja; oba nasipa, u poiesu CarsKe livade, u šumi Vajar 10, OKO Barbara Kanala, Male pumpe, Ustave i duž komuniKacije prema Bilju. Za njihovo raščišćavanje bili su potrebni minodeteKtori i specijalno obučene inženjerijske jedinice, koje su kod nas bile tek u formiranju. Zbog svoje žurbe da prođu što daije na zapad, ruske jedinice to nisu stigle da učine.

U prvoj polovini decembra mnogi od tih miniranih terena su približno obeleženi i maskirani. Utkrivaii su ih krateri već eKspiodiranih mina, raskomadana tela domaćih životinja, posebno ovaca koje su naše jedinice terale pred sobom, uništena zaprežna vozila a ponegde se golim okom mogao uočiti jedva vidljiv trag žica kojima su mine bile povezane za dejstvo na potez, ili sveže iskopane humke zemlje kojima Nemci u brzini nisu uspeli da sasvim maskiraju svoje nagazne mine. Nevolje su nastale posle prvog snega. Beli pokrivač prekrio je i ono malo prepoznatljivih repera i kratera od već eksplodiranih mina, a upravo tuda, pozadi nasipa koji je zaklanjao od neprijateljskih zrna i pogleda iz Osijeka, odvijao se i najveći saobraćaj naših boraca na položaju. Otud nije ni čudo što je u operativnoj dokumentaciji skoro svakog dana bio zabeležen i poneki gubitak od ovog podmuklog neprijatelja. Tako je u Operativnom dnevniku za 21. decembar zabeleženo da su toga dana poginula 2 a ranjena 4 naša borca. Za dan 22. imali smo samo jednog ranjenog borca.

— Bio sam to ja — priča Mija Godar iz Subotice, koji je tada ranjen kao borac prateće čete 4. bataljona. — Desilo se to ovako:

— Nalazili smo se u bunkerima nedaleko od porušenog mosta kada je do nas stigao kurir Ivica. Tražio je da se hitno podnese izveštaj komande čete Štabu bataljona. Tek što se kurir izgubio iza bokternice sa nekim kuvarima koji su nosili hranu borcima 2. čete, krenuo sam i ja sa izveštajem komandira čete za komandanta Bobockog. Pošao sam u pravcu Kišdarde, gde se nalazio Štab bataljona. Krenuo sam kolskim putem sa severne strane nasipa pazeći da me ne osmotre Nemci sa suprotne obale. Izlokani seoski put bio je zamuznut i pokriven tankim slojem snega. Udesno od puta iz zaleđenog kanala virila je jedna levča i deo zadnjeg trupa od nekih zaprežnih kola. »Verovatno su naišla na minu!« pomislih u sebi i nastavim da koračam nešto opreznije.

Na domaku sela ugledao sam još jedan trag koji je vodio prečicom. Pošao sam za njim u želji da što pre predam izveštaj Štabu bataljona i da se pre mraka vratim u četu. Nisam prešao ni nekoliko koraka kad mi noga zape za neku žicu. »Minsko polje!« — štrecnu nešto u meni i sledi mi krv u žilama. Stajao sam tako nekoliko trenutaka kao paralizovan, a onda pomislih: »Pa žica je zamrznuta sa zemljom i ne može više aktivirati minu!« To me je malo ohrabrilo i pođoh oprezno da se vratim na put. Tada nagazih i drugi kraj žice i u isti mah začuh jedva čujno »škljoc!«. Odmah zatim blesnu strahovita eksplozija tzv. nemačke »S« protivpešadijske mine.

U trenutku dok me je eksplozija podizala u vis, krajičkom svesti koja se gubila ugledao sam sunce priklonjeno zapadu i poslednji red kuća Kišdarde odmah iza nasipa. Tada sam potonuo u neki bezdan i mračno sivilo. Nakon dvadesetak minuta probudili su me strahoviti bolovi u nogama i bubnjanje u glavi i ušima. Izlomljene su mi bile leva potkolenica i desna butna kost. Cipele nisam video nigde u blizini, a od čakšira su mi ostale samo neke pantljičaste krpe.

Pokušao sam da se pridignem, ali sam ponovo skoro izgubio svest od bolova. Spazivši mlaz krvi kako šiklja iz leve noge, kaišem sam stegao levu nadkolenicu. Tada su do mene dotrčali moji drugovi. Među prvima je stigla bolničarka Gizela Vojnić. Hrabro je zakoračila u minsko polje i pružila mi prvu pomoć. Zatim su me preneli u Kišdardu, a onda u Bilje. Tamosuhteli da mi odseku obe noge. Gizela se usprotivila i pozvala moga komesara čete Milana Glumca. On se zauzeo za mene i njemu

mogu zahvaliti što sam sačuvao obe noge. Od njega sarn saznao da sam bio predviđen za školovanje u SSSR-u. To me je rastužilo više i od samog ranjavanja. Za nas mlade komuniste odlazak u prvu zemlju socijalizma na školovanje predstavljao je tada najveći ideal i životnu šansu...

Veliku pomoć i ohrabrenje našim ranjenicima pružao je i jedan mladi lekar, mađarski Jevrejin. Bio je uvek vedar i nasmejan i spreman da svakom pomogne i da se našali pa čak i na svoj račun.

— Šta bi sa onim prasetom što si obećao svetom Antunu ako preživiš onaj dan prilikom forsiranja Drave kod Osijeka? — upitao ga je moj drug Ivan Berkeš prilikom posete meni u bolnici u Bilju.

— A, pa to ću obavezno uraditi čim se završi rat — odgovorio mu je doktor.

— Pa kako ćeš ga odneti sv. Antunu kad si ti Jevrejin, a u mošeji nema sv. Antuna.

— Ma hajde, Ivane, samo kad sam ono preživeo. Odneću prase i Muhamedu ako treba iako on nikad nije jeo svinjetinu. .. A i vas ću pozvati na njegovu daću kad se vratimo u Suboticu...

Svi smo se veselo nasmejali i zamolili Ivana da nam ispriča šta se to desilo sa doktorom kod mostova na Dravi. Ivan se u početku nećkao, ali je, uvidevši da i doktor nema ništa protiv, ispričao taj događaj.

— Počeli mi forsiranje i, naravno, neprijatelj nas dočekao žestoko. Doktoru je to, izgleda, bio prvi veći okršaj i čim su oko njegovog saniteta zapraštale mine i artiljerijske granate, on se uhvatio za glavu i samo viče: »Ištenem, Ištenem! Pomozi sv. Antune. Ako preživim ovaj dan, doneću ti pečeno prase! ...« A i bilo je prpe toga dana... Tada je iz njegovog saniteta poginulo nekoliko boraca, a među njima i referent saniteta drugarica Danka..

[6] Ovu anegdotu iz bolničkog život? ispričao je isto tako Mijo Godar iz Subotice.

Žicarska je muka pregolema

Braniti front širine od preko 20 i dubine oko 7—8 km (oko 160 km^2) snagama jedne brigade nije ni malo jednostavna stvar, pa makar to bila po svom brojnom stanju i naoružanju i jedna od najjačih brigada NOVJ, kao što je to bila Osma brigada. (Ona je tih dana, neposredno posle batinske operacije, ponovo popunjena i na dan 14. decembra 1944. imala je u svom sastavu 2.677 boraca, od kojih 177 drugarica). U normalnim uslovima bila je to prosečna odbrambena zona jedne divizije. Ovo utoliko pre što se pred odbrambenim odsekom Brigade nalazio neprijatelj jačine divizije (samo u Osijeku se tih dana nalazilo više od 3.000 Nemaca i oko 1.000 ustaša i domobrana sa oko 40 tenkova)[7] i što je preko toga odseka vodio jedini operativni pravac sa kamenom podlogom koji se u to vreme mpgao iskoristiti za udar u duboku pozadinu trupa 3. ukrajinskog fronta u južnoj Mađarskoj. Osim toga, neprijatelj je bio u prednosti i u pogledu mnogobrojnih rokadnih pravaca, pogodnosti terena za odbranu, izgrađenog i postojećeg sistema veza i si. Drugo je pitanje što on te prednosti tada nije iskoristio, što nije u to vreme izveo neku veću ofanzivnu aktivnost na našoj obali i što to nije izveo ni kasnije za vreme tzv. bolmanske bitke. O tome će još biti reči u ovoj knjizi.

Za razliku od neprijatelja, Štab Osme brigade je imao veoma skučene mogućnosti za manevrisanje svojih jedinica po unutrašnjim pravcima na svom sektoru fronta. Tek u njegovoj dubini te mogućnosti su bile nešto povoljnije.

Jedan od glavnih preduslova za uspešno frontalno ratovanje, pogotovo u ovakvim uslovima (na širokom frontu, poplavljenom terenu, nedostatak komunikacija), svakako je dobra organizacija veze i posebno veza komandovanja i veza sadejstva. A to je u tom trenutku bila upravo najslabija tačka u našim jedinicama, jer je služba veze za savremeno ratovanje bila tek u povoju. Brzi odlazak sovjetskih jedinica dalje na zapad, čija su sredstva veze služila i našim jedinicama za vreme i neposredno posle batinske operacije, ostavile su naše

[7] Oper, dnevnik Štaba 8. VUB za 16. XII 1944, Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 35—38.

komandovanje na partizanskim sredstvima veze, uglavnom na kuririma i na nekoliko radio-stanica, koje su slično onoj u 1. bataljonu brzo otkazivale zbog dotrajalosti baterija i slabe obučenosti vezista.

Po dolasku u Suboticu, Brigada se snabdela izvesnom količinom poljskog telefonskog kabla i telefonskih aparata prikupljenih po kancelarijama bivše mađarske fašističke vojske i uprave. Bili su to uglavnom kancelarijski aparati neprilagođeni poljskim i rovovskim uslovima ratovanja. Najteže je išlo sa suvim elementima od 1,5 V, koji su se nalazili van aparata i pri pokretu morali su se držati rukama. Nezaštićeni od kiše i vlage, oni su brzo propadali a do novih se veoma teško dolazilo. Sem toga, nedostajalo je i osnovnih telefonskih rekvizita — motalica, kalemova, penjalica i pre svega specijalno obučenog ljudstva za formiranje brigadne službe veze.

Uviđajući ovaj problem, Štab Brigade je odmah po dolasku u Kupusinu pristupio formiranju voda za vezu, koji je ubrzo prerastao u četu za vezu.[8] Iz postrojenih bataljona izdvojeno je 36 omladinaca koji su u građanstvu imali završenu neku školu ili zanat. Sa njima je organizovan 12-todnevni kurs na kome su stekli elementarna znanja za rad na telefonskim sredstvima veze. To malo stečenog znanja trebalo je odmah primeniti u praksi i to u veoma složenim uslovima frontalnog ratovanja.

—• Po završenom kursu, u Bilju, gde se nalazio Štab Brigade, sačekao nas je komandant Brigade Milan Korica Kovač — priča Nenad ćujić Neša, stari sremski borac iz Erdevika, desetar u vodu za vezu.

— Najzad, žicari, red je da pokažete šta znate... Dugo smo mi vas čekali. Dok smo mi ratovali na Kazuku, vi ste učili telefoniju. Red je da se i naši kuriri malo odmore. Dosta su se natrčali po ovim blatištima i kaljugama... Znam i sam da nemate dovoljno sredstava, a naročito telefona i kablova. Zato morate prvo iskoristiti i osposobiti sve ove iskidane stalne telefonske linije i pre svega uspostaviti dobru tt vezu iz-

[8] Prvi komandir te čete bio je Petar Božin, rođen 1915. u Somborn, trgovac iz Novog Sada, koji je novembra 1944. bio jedan od rukovodilaca prve škole za vezu organizovane od strane GŠ NOV i PO Vojvodine.

među Bilja, Kopačeva, Vardarca, Kišdarde i Podravlja. Sa Dardom i Štabom Divizije imamo već dobru vezu. Vaš osnovni zadatak je da nam uspostavite i redovno održavate dobru vezu sa svim štabovima bataljona, komandama četa i jedinicama na isturenim vatrenim položajima... Vaš zadatak nije nimalo lak i jednostavan, ali nadam se da ćete ga uspešno izvršiti...

— Hoćemo, druže komandante! — odgovorili smo svi u horu i svojski prionuli na posao.

Za dva dana bile su uspostavljene i osposobljene postojeće stalne telefonske linije, između naseljenih mesta i štabova naših bataljona na ćelom sektoru odbrane Brigade. Uz pomoć jednog voda inženjeraca, zamenili smo sve od neprijatelja isečene i od artiljerijske vatre porušene telefonske stubove, povezali iskidane telefonske žice, zamenili izlupane čašice i osposobili postojeće telefonske centrale i telefone. Zatim smo se podelili po bataljonima i otpočeli uspostavljati vezu sa jedinicama u rovovima, na isturenim položajima, sa artiljerijom i minobacačima. Tu smo bukvalno rastezali i racionalno koristili svaki metar poljskog telefonskog kabla koji smo poneli iz Subotice ili dobili od Rusa. Umesto motalica koristili smo komad okruglog drveta, a baterije za napajanje vezivali smo komadom žice za kancelarijske telefone, kojih takođe nismo imali dovoljno. Ponekad smo morali da se provlačimo kroz minska polja, gazimo preko bara i kanala, da se veremo po drveću da bismo postavili ili skinuli zamršeni ili prekinuti kabel (telefonski). Najteže nam je bilo noću, obično po najvećoj kiši ili mrazu, kad dođe negde do kratkog spoja ili prekida na liniji. Tada komandanti pobesne, viču, prete nam streljanjem ako za najkraće vreme ne pronađemo i otklonimo kvar na liniji.

Sva sreća, imali smo veoma dobre mladiće, većina iz okoline Subotice, koji su odrasli na salašima u borbi sa surovim prirodnim i klimatskim uslovima, koji su lako savlađivali fizičke napore, hladnoću, imali urođene radne navike, snalazili se u tamnim kišnim noćima, snežnim olujama i svim teškim ratnim situacijama. Bili su uvek spremni da se kadgod zatreba dobrovoljno javljaju u patrole za otklanjanje kvara, pa i onda kada treba prepuzati brisani prostor do naših istaknutih osmatračnica i oruđa na Dravi. »Boga im maminog! Ovi baš ne

daju oka otvoriti! Opet su nam prekinuli žicu artiljerijskom granatom!« Bila je to jedina psovka ovih hrabrih i skromnih Tavankućana i Subotičana posle povratka sa nekog opasnog zadatka, srećnih i zadovoljnih što su pronašli i otklonili kvar na liniji. Ponekad bi znali doći nazad i bez postave na šinjelu, bez rukava na košulji ili bluzi, jer su u nedostatku izolir trake morali kidati sa sebe deo odeće da bi izolovali ogoljeno i popravljeno mesto na telefonskoj liniji. Kasnije su se po selima, a naročito u iseljenoj Kišdardi, snabdeli krpama i pravili od njih trake koje su nosili u svojim torbicama za obmotavanje dotrajalog kabla. U vodu smo imali i dva dobra stručnjaka, tt mehaničara. Bio je to neki Škrabl, rodom iz Zagreba, a drugi se zvao Branko i bio je rodom iz Bačkog Brega. Njima možemo zahvaliti da su nam telefonski aparati i centrala uvek dobro funkcionisali.

No i pored sve naše volje i mladalačkog oduševljenja, tih zimskih dana, a naročito kasnije sa pramenom položaja na tzv. virovitičkom i bolmanskom mostobranu, bilo je sve teže uspostavljati i održavati telefonske linije. Voda, kiša, sneg i vlažna zemljišta učinili su svoje, slaba izolacija je odvodila struju, čujnost je bila sve slabija, komandiri i komandanti sve nervozniji i nezadovoljniji našim radom, a mi nemoćni da bilo šta više učinimo sa istrošenim kablom, ovlaženim i dotrajalim baterijama. U tim momentima proklinjao sam majku koja me rodila i onaj dan kada sam se u Kupusini prijavio da imam završenu zanatsku školu i zbog toga postao telefonista. Umesto protivtenkovske puške koju sam dotle nosio, sada sam imao neku englesku žaračaru koja mi je više služila za nabacivanje žice na grane drveća nego za borbu. Uniforma mi se od neprekidnog veranja, puzanja i provlačenja kroz šiblje i blato ishabala, iscepala, a rukavi, naročito levi lakat na kojim sam namotavao žicu, svi umazali. Sva odeća pa i ruke bili su mi crni od katrana. Izgledali smo zaista jadno i bedno, a ginuli smo isto tako kao i pešadinci u prvoj borbenoj liniji, najčešće od mina ili od neprijateljskih snajpera sa desne obale Drave.

Bilo je, međutim, i lepih trenutaka, kada sam se čak i ponosio što sam kao vezista doprineo efikasnijem uništenju neprijatelja. Takav jedan slučaj dogodio se — priča dalje Nenad ćujić Neša — baš tu na Dravi nedaleko od Tvrđavice i Podravlja.

Presela im svinjetina

— Duže vreme naši položaji na levoj obali Drave bili su tučeni efikasnom vatrom neprijateljske artiljerije postavljene na istočnoj periferiji Osijeka, oko ciglane i pozadi komunikacije Sarvaš—Osijek u visini Netviševe pustare. Naša artiljerija nije nikako mogla da tačno utvrdi i osmotri njihove položaje i da im odgovori istom merom. Neprijatelj se ovde osećao sigurnim jer je suprotna obala Drave bila poplavljena i neposednuta sve do Bilja i Kopačeva. Na oko 3 km od naših položaja i sela Podravlja, uz samu obalu Drave, nalazila se jedna napuštena šumarska kućica oko koje se na jednom malom pošumljenom uzvišenju prikupilo podosta već skoro podivljalih svinja iz okolnih sela.

Nekom od naših rukovodilaca pala je na pamet ideja da se ovde uspostavi jedna naša izviđačka i artiljerijska osmatračnica za osmatranje one strane obale i položaja neprijateljske artiljerije. Sa jednim odeljenjem izviđača na čelu sa komandirom izviđačkog voda Savom Neškovićem Pešakom iz Rakovca, pošlo je i jedno odeljenje nas vezista. Ukrcani na dva čamca, jedne hladne decembarske noći prebacili smo se do šumarske kuće. Usput smo, nabacujući žicu na vrbovo granje, razvili telefonsku liniju i povezali je sa telefonom koji smo postavili na tavanu šumarske kuće. Odavde smo kroz podignuti crep imali odličan pregled suprotne obale i komunikacija pored Drave. Kao na dlanu stajali su pred nama položaji neprijateljske artiljerije i minobacača. Tu smo se dobro maskirali. U kuću smo ulazili kroz prozor sa njene suprotne strane. Ulazna vrata i prozore koji su gledali na obalu nismo uopšte koristili, sem za prikriveno osmatranje. U kući je bilo dosta nameštaja i posteljine, pa smo se dobro razmestili. Hranu smo donosili noću čamcima.

Već sutradan pokazalo se koliko je ovo bila pametna ideja. čim smo osmotrili neprijateljske položaje, Sava je prateći dvogledom pogotke naše artiljerije vršio istovremeno njenu korekturu i navođenje. Sedeo sam odmah pored njegovih nogu i u telefonsku slušalicu prenosio njegove komande: »Desno 50!« — »Bliže 100!« — »Tako!« »Sad, brza paljba!«

Tek kada sam ugledao sigurne pogotke naše artiljerije i kako lete u vazduh posade i delovi oruđa neprijateljske artiljerije i minobacača na suprotnoj obali, shvatio sam ushi-

ćeno da je to doprinos i nas vezista i koliko je telefon korisno sredstvo veze.

Narednih dana napadnuta je i jedna podugačka neprijateljska motorizovana kolona koja se kretala drumom od Vukovara ka Osijeku. Čim smo je otkrili, ujutro u 8, blagovremeno smo pripremili našu i rusku artiljeriju. Pošto su uzeli potrebne elemente, artiljerci su preko svoje telefonske centrale, koja je imala šifrovani naziv »Soko«, izvestili nas da su spremni i da će izvršiti još jednu malu korekturu. Propustili smo da preko pripremljenog mesta za otvaranje vatre prođe nemačka prethodnica na motociklima, a onda komandovali: »Paljba!« Korektura od nekoliko granata je potpuno uspela a zatim je otvorena brza paljba po celoj koloni. Za desetak minuta cesta od Vukovara ostala je zakrčena od zapaljenih i ispreturanih neprijateljskih motornih vozila. Taj događaj sa tavana posmatrali su svi izviđači i vezisti. Bili smo veseli i raspoloženi...'

Jednoga dana[10] ugledali smo kako se našoj obali približava čamac sa tri neprijateljska vojnika i jednim nemačkim oficirom. Išli su pravo prema našoj kući. Sava, komandir izviđača, reče mi da brže nazovem Štab Brigade i upitam šta da radimo. Komandant Kovač, koji se javio na naš poziv, odgovorio mi je da ih po svaku cenu pokušamo zarobiti i u toku noći prebaciti u Štab Brigade radi saslušanja. Našoj i sovjetskoj obaveštajnoj službi trebali su »živi jezici«. Trebalo je to učiniti po mogućnosti bez pucnjave i kompromitovanja naše artiljerijske osmatračnice u šumarskoj kući. Čim je čuo Kovačev odgovor i naređenje, Sava je brzo stvorio plan koji nam je saopštio.

Preobučen u civilno, odnosno šumarsko odelo koje se tu nalazilo, Sava je ispod bluze opasao pištolj, stavio šumarski šešir na glavu i sa sekirom u rukama izašao na vrata kuće. Meni je naredio da ostanem na vezi sa Štabom Brigade a ostali da se rasporede pored vrata i prozora, spremni za dej-

' U Opravtivnom dnevniku Štaba 8. brigade za dan 22. XII 1944. zapisano je: »Neprijateljska kolona koja je išla od Vukovara ka Osijeku napadnuta je sa uspehom naših bacača i ruske artiljerije«.

[10] U operat. dokumentaciji zabeleženo je da se to dogodilo 14. XIiI 1944. (Arhiv, k. 1402, reg. br. 35—38).

stvo. Hladnokrvno, baš kao pravi šumar, stanovnik ove kuće, pošao je na drvljanik i počeo da čepa drva za vatru. Čekao je, budno motreći da se čamac približi obali. Čim je čamac pristao uz obalu, glumeći predusretljivog domaćina i doskorašnjeg fašističkog službenika, Sava je ostavio sekiru na drvljaniku i pošao u susret svojim iznenadnim »gostima«. Pozdravio ih je hitlerovskim pozdravom i pomogao im da privežu čamac za vrbu i iskrcaju se na obalu. Pošto je znao nemački, jer je kovački zanat izučio kod Švabe, kao pravi »domaćin« pozvao ih je u kuću da ih počasti.

— Lugar, ima li ovde u blizini partizana? — upitali su ga domobrani, ubeđeni da zaista pred sobom imaju lugara, zarobljenog izlivenom vodom i nepreglednim baruštinama Kopačkog rita.

— Ima ih u Bilju i Tvrđavici! ... Ovde je pre neki dan navratila samo neka njihova patrola. Pokupili su nekoliko komada svinja i odmah se vratili nazad. Mene i »moju porodicu« nisu dirali. Mi smo ovde na ničijoj zemlji, između dva fronta...

— A svinja, veliš, ima dovoljno! Ostalo je verovatno i za nas? — upita domobran pošto je preveo nemačkom podoficiru svoj razgovor sa šumarom.

— Ima, kak' ne, dečki! To vam ja bum svabil koliko vam drago... Nego, imam dobru rakijicu u hiše, hodite prvo popiti koju i malo se prezalogajit sa domaćim kulenom i malo suhe šunkice. Za svinje budite bez brige...

Domobrani se polakomiše i bez reči pođoše za »šumarom«, ali se nemački podoficir u početku malo kolebao i tek posle kraćeg ubeđivanja pođe i on. Propustivši ih ispred sebe u hodnik, gde su u polumraku sačekale uperene cevi njegovih drugova, Sava neprimetno istrže pištolj i oštro im komandovao:

— Ruke u vis! Odloži oružje!

Domobrani ga bez pogovora poslušaše i predadoše besprekorno čiste mauzerke partizanima. Nemački podoficir se malo kolebao, ali osetivši Savin pištolj na svojoj slabini, skide i on svoj opasač i sede uza zid pored svojih drugova domobrana. Bio je nervozan i ljut na sebe što je tako naivno naseo i upao u partizansku zasedu. To je i rekao Savi priznavši da je dve godine bio na Istočnom frontu i da mu je sada

presela svinjetina. Grizao je svoje usne i prekorevao sebe, a i nas što smo ga tako »nečasno prevarili«...

Sava je zatim izvestio komandanta Brigade o uspešno obavljenom zadatku i pitao šta dalje da radi sa zarobljenicima. Domobrani su izražavali želju da ostanu u partizanima, ali su predlagali da se vrate po još neke svoje drugove koji su takođe voljni da pređu na našu stranu. Komandant Brigade je naredio da se odmah po noći nemački podoficir čamcem prebaci u Štab Brigade. Što se tiče domobrana, ostavio je Savi na raspoloženje da proceni i da sam odluči da li im se može verovati na reč. Prethodno je trebalo od njih uzeti sve dokumente i podatke o rasporedu njihovih i nemačkih jedinica na suprotnoj obali. Ukoliko nas domobrani iznevere i otrkiju postojanje naše osmatračnice i našu prevaru, Savi je naređeno da se odmah povuče u Tvrđavicu, jer bi njihova artiljerija mogla uništiti i nas i kuću. Tako smo i postupili.

Po padu mraka nemački podoficir u pratnji izviđača sproveden je u Štab, a domobrani su se vratili čamcem preko Drave. Oko ponoći, kad smo već počeli gubiti strpljenje i veru u njihov povratak, začuli smo ponovo udarac vesala, a zatim smo ugledali i signale baterijske lampe. Kada su pristali, dok smo mi čekali spremni da dejstvujemo oružjem, Sava je zatražio ugovorenu lozinku. Odgovorili su: »Ovde nišan!« Bilo ih je sada sedmorica. Svi su bili iskusni artiljerci i dobro su došli za popunu naših novoformiranih artiljerijskih jedinica. Zadovoljan njihovim prelaskom, komandant Brigade Kovač je naredio da ih još iste noći prebacimo u Bilje u štab našeg artiljerijskog diviziona...

Nešto drugačije od Nenada ćujića ovaj događaj opisao je borac-telefonista Lazar Lazičić iz Subotice. U svom članku pod naslovom *Akcija zarobljavanja neprijateljskih vojnika,* objavljenom u Biltenu Osme vojvođanske brigade br. 6, on tvrdi da su se 16. decembra 1944. u šumarskoj kućici, na levoj obali Drave, nalazila samo njih petorica, telefonista. Pored njega, tu su se nalazili još borci Kamenko Todorov i Laza Budanović, jedan puškomitraljezac i zamenik komandira čija imena nije zapamtio. Isto tako, on tvrdi da je tom prilikom zarobljeno samo 5 domobrana i jedan nemački podoficir, dakle onoliko koliko je zabeleženo i u Operativnom dnevniku Štaba Brigade. Lazičić ne pominje povratak već zarobljenih

domobrana po još trojicu svojih drugova, o čemu govori Neša, ali se potpuno slaže sa njim u opisu njihovog rada na osmatračnici prilikom navođenja naše artiljerije na neprijateljske ciljeve na suprotnoj obali i ulozi zamenika komandira preobučenog u šumarsko odelo. Postoji manja razlika i u zarobljavanju neprijateljskih vojnika. Zato i navodimo taj pasus iz njegovog članka:

»... Tada ih pozva u kuću da ih kao domaćin počasti, domobrani su posle malog kolebanja ulazili jedan po jedan, ne žureći se. Kako je koji ulazio, bivao je od nas ostalih, sa uperenim automatima, razoruzavan. Tako je svih pet domobrana razoružano, ali Nemac nikako nije ulazio, već je švrljao oko kuće tražeći svinje, misleći da što pre završi posao zbog koga su došli.

Tada je zamenik komandira naredio najstarijem domobranskom podoficiru da izađe sa njim napolje, kako bi nekako Ncmca privoleli da uđe u kuću. Pri tome je domobran dobio svoju pušku bez municije. Domobran je nagovorio Nemca da uđe i ovaj na kraju pristane. Ćim je ušao, spazio je telefon i odmah pokušao da se maši za šmajser, ali smo ga nas trojica, bacivši se na njega, odmah razoružali, dok je naš četvrti borac čuvao preostale domobrane u drugoj sobi, a zamenik komandira njihovog podoficira na pragu kuće. Razoružavši Nemca, vezali smo mu ruke, jer je bio izrazito snažan čovek (kasnije smo saznali da je bio kovač po zanimanju — inače Austrijanac po nacionalnosti). On je sedeo na jednom kauču i usled pretrpljenog šoka i straha sav se tresao.

Kada se spustila noć, stigli su neki borci iz Brigade, koji su naše zarobljenike odmah odveli u Štab Brigade, a nas petorica, posada lugarske kuće, ostali zadovoljni zbog dobro obavljene akcije...«

Bez obzira na pomenute razlike u interpretaciji ovog događaja, uspeh naših osmatrača u šumarskoj kućici je neosporan. činjenca da su on i dalje ostali neotkriveni i na svom mestu, samo potvrđuje njihov uspeh.

Krajem decembra vod za vezu prerastao je u četu za vezu, a u svakom bataljonu formiran je vod za vezu. Ovakav razvoj službe za vezu u Brigadi omogućen je dobijanjem savremenih sredstava za vezu u vidu savezničke pomoći od SSSR. Svaki vod za vezu u bataljonu dobio je malu telefonsku centralu sa 6 brojeva, dovoljan broj telefona UNA-I i UNA-FI,

izoliranog telefonskog kabla, motalica, izolir trake. »Žicari« su sada mogli da odahnu, jer im je veza daleko bolje funkcionisala. Za prvog komandira čete za vezu postavljen je Vojislav Početak, a njegov zamenik Steva Mojsilović. Komesar čete za vezu postala je Jela Panin iz Radinaca, a njen zamenik Mita Bugarski iz Tovariševa. Komandiri vodova postali su: Nenad Čujić, Petar Jakovljević, Petar Beogradac, Janko Suster, Mate Zupčić, Spasoje Sarunac, Kamenko rodom iz Rumunije i Andrija Lovaš."

Po ugledu na sovjetske jedinice, koje su u svakom puku imale specijalno obučenu izviđačku četu, tzv. razvjotku, naoružanu lakim pešadijskim naoružanjem, pretežno automatima, pištoljima, bombama i noževima, 1. decembra u Dardi formirana je izviđačka četa Brigade. Za njenog komandira postavljen je Ignjat Milutinović Kurjak, za političkog komesara Konstantin Nikolić Koča. Četa je imala 3 voda sa oko 90 boraca i bila je neposredno potčinjena Štabu Brigade, odnosno njenom Obaveštajnom odseku.[12]

Za izvršenje ovih zadataka na levoj obali Dunava, kod Kupusine i na Kazuku veoma uspešno je poslužio konjički eskadron Brigade na čelu sa svojim neustrašivim komandirom Vojislavom Početak iz šašinaca. On je, naravno, izvršavao i druge borbene zadatke (obuhvatni manevri, kontrola velikih međuprostora u šumi Veliki Kazuk), ali je na velikim blatnim prostranstvima i u toku napredovanja kroz Baranju bio prosto predodređen i za uspešnu izviđačku aktivnost. Sa izbijanjem naših jedinica na Dravu, gde se ceo front sveo na usku maticu reke i gde se do neprijatelja moglo doći samo čamcima i drugim plovnim sredstvima, konjički eskadron više nije mogao da posluži za prikupljanje obaveštajnih podataka.

O izboru ljudstva za izviđačku četu govori i Dušan Jelić u svojim *Ratnim zapisima iz Osme vojvođanske brigade.* On kaže da su se mnogi komunisti i skojevci, koji su se masovno

[11] Izjava Nenada Čujića. Po sećanju Mite Bugarskog, četa za vezu osnovana je polovinom januara 1945. na tzv. virovitičkom mostobranu.

[12] U to vreme načelnik Drugog odseka (Obaveštajnog) 8. brigade bio je Dragan Vujić.

javljali u izviđače, a među njima i on sam, našli pogođeni što nisu izabrani za ove neosporno teške i opasne zadatke:

»... Među drugovima koji su došli u obzir za izviđanje bio je i moj mlađi poznanik iz gimnazijskih klupa i komšija, Lacika, po narodnosti Mađar. Bio je visok momak, plave valovite kose. Tek kroz uniformu sam u njemu zapazio neusiljenu otresitost, snalažljivost, neustrašivost i druželjublje... Sa takvim osobinama se ubrzo istakao kao nenadmašni izviđač. Desetak puta je ubacivan u neprijateljsku pozadinu... Sećam se kako mi je kasnije skromno i jednostavno pričao kako su jednom zarobili ‚živi jezik', nekog nemačkog podoficira, i doveli ga živog preko Drave...

Postao je komandir izviđačkog odeljenja. Pored svih svojih vrlina, okolnost što je bio Mađar i što je govorio srpski i mađarski mnogo mu je pomoglo pri kretanju u neprijateljskoj pozadini. Svoj identitet je podešavao prema potrebama i sredini i prilikama u kojima bi se našao... Između svojih odlazaka i dolazaka često je navraćao kod mene. Ali jednoga dana se više nije vratio. Poginuo je negde, preko Drave. Pogi nuli su i mnogi drugi izviđači, među kojima i naši zajednički školski drugovi — Bartul Cvijin i Laza Vasiljević.«"

Izviđači na mitraljeskom gnezdu

Za podvige Ivana Jeličića Pivca, borca Osme brigade i najboljeg izviđača 51. vojvođanske divizije, saznali smo još uoči batinske bitke. Sa prvim izviđačima 51. divizije prešao je Dunav, uhvatio i preveo dva »živa jezika« — jednog mađarskog oficira i podoficira nemačke Divizije »Brandenburg«. Tako su naše i sovjetske jedinice dobile dragocene podatke o rasporedu neprijateljskih jedinica na suprotnoj strani Dunava uoči batinske operacije.

Po izbijanju naših jedinica na levu obalu Drave, a posebno posle neuspelog pokušaja forsiranja Drave kod Osijeka, izviđačka četa Osme brigade razvila je veoma živu aktivnost na suprotnoj obali. Trebalo je stalno biti u kontaktu sa neprijateljem, otkrivati njegov raspored, namere, izmene

" D. Jelić, cit. feljton u ilustrovanom listu *Front,* Bgd. 1975.

u borbenom poretku, hvatati i dovoditi nove i sveže »žive jezike« a ponekad i likvidirati neku veoma opasnu vatrenu tačku neprijatelja koja je našim jedinicama nanosila osetne gubitke. Jednu takvu akciju izviđača Osine brigade, prema Pivčevom kazivanju, opisao je Vasa Vesković, obaveštajni oficir 51. vojvođanske divizije, u svojoj knjizi *Generali, mirno!* Pivac je tada sa još četvoricom izviđača dobio zadatak da likvidira jedno mitraljesko gnezdo na izbočini desne obale reke, koje je onemogućavalo svako kretanje i osmatranje sa naše strane. Po mogućnosti, trebalo je dovesti i »živi jezik« ili bar saznati jedinicu kojoj dotično mitraljesko gnezdo pripada. Štab bataljona koji je držao taj sektor odbrane pripremio je za njihovu podršku jedan vod minobacača i vod teških mitraljeza. Vatru je trebalo otvoriti tek u slučaju njihovog neuspeha, da bi im omogućili lakše izvlačenje.

— Dravu smo prešli, kao i obično, tiho i neprimetno — priča Ivan Jeličić Pivac. — Privežemo čamac za obalu i, puzeći, Mićko, Rade i ja počnemo se probijati prema bunkeru koji se jedva nazirao u pomrčini, nedaleko od obale. Stevu i Jošku ostavili smo radi obezbeđenja. U početku, sve je išlo po planu i već sam pomislio da ćemo se brzo naći u neprijateljskom rovu, među bunovnim Nemcima. Iznenada, na tridesetak metara od mitraljeskog gnezda, ispod Mićka sevnu •eksplozija nagazne mine. On samo bolno kriknu i ostade nemoćno u mestu.

Eksplozija je uznemirila Švabe. Počeli su da sipaju vatru sa svih strana. Svetleći meci šarali su vazduh iznad naših glava. Dok smo ležali, priljubljeni za zemlju, razmišljao sam šta da radim: da li da se vratim nazad i vidim šta je sa Mićlcom, koji je tiho stenjao trudeći se da ne otkrije mesto gde smo se nalazili? Ili da produžim napred kroz minsko polje, rizikujući da i sam nagazim na minu? ... Posle kraćeg kolebanja odlučim se da krenem napred. Radi sam naredio da ostane kraj Mićka i da me sačeka.

Prepuzao sam još desetak koraka koristeći kratke zastoje nemačkog mitraljesca koji je prosto parao zemlju svud oko mene. Ocenivši da je hvatanje »živog jezika« ovoga puta propalo i strepeći da ne jialegnem na novu nagaznu minu, reših se da uništim bar ovo opasno mitraljesko gnezdo i svetim se za Mićka. Jednu za drugom odšrafim i pobacam sve svoje

ručne bombe. Plašio sam se da neću dobaciti, ali već posle eksplozije druge bombe, mitraljez je ućutao. Iz mitraljeskog gnezda začuo se samrtni ropac.

Shvativši da su u opasnosti, Nemci otvoriše besomučnu vatru. Svetleće rakete zaparaše nebo. Noć se pretvorila u dan. Na osvetljenom brisanom prostoru ostali smo samo nas trojica. Iskoristio sam jedan trenutak između ispaljenih raketa i povukao se do Rade i Mićka. Mićko je već bio u agoniji. Desna noga mu je bila razneta a stomak sav izrešetan parčadima mine. Dok smo ga vukli do obale, nekoliko puta je dolazio svesti i tiho preklinjao:

— Ostavite me, drugovi! ... I pozdravite sve moje...

Tada su u dejstvo stupili i naši minobacači i mitraljezi. Našli smo se u procepu između dve unakrsne vatre, naše i neprijateljske. U intervalima između neprijateljskih raketa koje su osvetljavale reku, ja i Rade izvukli smo Mićka. Nismo hteli da ga ni mrtvog ostavimo Švabama. Možda je to bilo glupo, jer je neprijatelj osetio da nas je malo i krenuo odmah za nama. Kada smo počeli da se ukrcavamo, primetio sam jednu grupu Nemaca koja nam se u skokovima približavala, uzvodno pored obale. Naredio sam svojim drugovima da krenu sa telom poginulog druga. Ja sam ostao da ih štitim. Nisu hteli da krenu bez mene, ali sam iskoristio položaj komandira odeljenja i naredio im da krenu bez pogovora. Teška srca moji drugovi otisnuli su se od obale.

Ispuzao sam zatim na nasip i uhvatio zaklon. Imao sam tri puna okvira za automat. Kratkim rafalima naterao sam Nemce da brzo prilegnu. Držao sam ih tako na odstojanju sve dok čamac nije prešao maticu reke.

U predasima između rafala svoga automata, skinuo sam čizme. Raskopčao sam zatim opasač, svukao šinjel i bluzu i sve to pobacao u Dravu. U automatu mi je ostao još jedan puni okvir i poslednja ručna bomba. Sačekao sam da Nemci pomisle da sam ispucao i poslednji metak i krenu u odlučni juriš. A onda sam iz neposredne blizine pustio drugi rafal. Bacio sam i poslednju bombu. Taj trenutak se nije smeo propustiti. Odlučno sam zagazio u ledenu vodu. Automat je odmah potonuo. Zaplivao sam iz sve snage.

Nikada mi Drava nije izgledala tako široka i hladna kao te decembarske noći. Poput ledenih iglica kroz telo su mi pro-

lazili žmarci. Noge, čas jednu, čas drugu, zbog iznenadnih grčeva skoro da nisam ni osećao. Na sredini reke, pri odsjaju rakete, uočili su me Nemci. Oko mene su zapljuštale čelične kuglice njihovih rafala. Sva sreća, to su primetili i moji drugovi i zasuli neprijateljske rovove snažnom minobacačkom i mitraljeskom vatrom. Nemci su me brzo ostavili na miru. Naprežući poslednje atome snage, doplivao sam do naše obale. Onako promrzlog i iznemoglog prihvatili su me moji izviđači. Ubrzo sam se našao u našoj zemunici. Tu su mi dali suvu presvlaku i topli čaj. To me je brzo povratilo. Bio sam zadovoljan zbog izvršenog zadatka i tužan zbog pogibije svog najboljeg druga Mićka. Preko naših obaveštajnih organa kasnije smo saznali da je na obali ostalo sedam mrtvih Nemaca. Bila mi je to slaba uteha za gubitak jednog od najboljih izviđača iz naše »razvjotke« ..[14]

Neprijateljska obaveštajna služba takođe je bila veoma aktivna tih dana. I ona je uporno slala, preko Drave, u pozadinu našeg fronta svoje obaveštajce, obaveštajne grupe i tzv. trupove. To su bili specijalno odabrani i obučeni obaveštajci koji su dobro poznavali teren, naš jezik, mentalitet i običaje. Obično su se oblačile u naše ili sovjetske uniforme, upadali u oslobođena sela, sačekivali u zasedama naše kurire, komoru ili patrole i vršili razne diverzije u pozadini našeg fronta. Tako su sačekali u zasedi kurira Štaba Brigade Josu, oduzeli mu poštu, a njega zaklali.[15]

U brigadnoj dokumentaciji zabeležena je pojava tih grupa u pozadini odbrambenih sektora Brigade. Tako je u Operativnom dnevniku zabeleženo da se jedna takva grupa pojavila 24. decembra i izdato naređenje za upućivanje patrola radi njihovog hvatanja. Pošto ove potere, očigledno, nisu postigle svoj cilj, u istom ovom dokumentu za 26. decembar je konstatovano da je izvršena blokada i pretres u selima Vardarac, Bilje i Kopačevo i da su sva sumnjiva lica upućena u Drugi odsek 51. divizije radi provere i saslušanja."

" Pomenuta knjiga Vase Veskovića i dopuna Ivana Jeličića Pivca.

[15] Jure Ćule, *Sećanja komesara vojvođanskih brigada,* 109.

" Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 3.V-38.

Primarnim držanjem i intenzivnim političkim radom sticali smo povcrenje naroda

U oslobođenoj mnogonacionalnoj Baranji, a naročito u selima sa pretežno mađarskim ili nemačkim stanovništvom, naši i sovjetski vojnici dočekivani su u početku sa velikom dozom nepoverenja, straha koji je u njih ulila višegodišnja fašistička propaganda, pa čak ponegde i sa otvorenom antipatijom. Baš kao i svaku drugu stranu vojsku koja je okupirala njihovu teritoriju i iznenada prekinula njihov dotadašnji način života. Takvih pojava je bilo i kasnije za vreme našeg prolaska ili boravka u južnoj Mađarskoj. Takvom ponašanju su išli na ruku i neki ekcesni slučajevi pojedinih sovjetskih vojnika koji su zaostali iza svojih jedinica ili bez znanja svojih pretpostavljenih upadali u kuće tražeći alkohol, a zatim pod njegovim uticajem pokušavali da dođu i do žena i si. Takvi slučajevi, koji su rušili ugled slavne sovjetske armije, bili su oštro, a ponekad i drastično kažnjavani. Sličnih pojava, u daleko većem broju bilo je u mestu gde je pre naše boravila vojska otačestvenofrontovske Bugarske. Mnogi od njih nisu se mogli odvići navika iz fašističke borisovljevske vojske u traganju za hranom, nekim vrednostima, bavili se švercom, trampom i si.

Naviknuti u toku četvorogodišnjeg narodnooslobodilačkog rata na pravilan odnos prema narodu, a posebno u mestima i na teritoriji koji su pre toga bili pod uticajem fašističke propagande, naši borci su stoički podnosili hladnoću a često i glad i druge ratne nedaće, ali se nisu ogrešili o principe svoje ničim neukaljane borbe i čvrste, gvozdene samodiscipline. Na tome su posebno bdeli i ustrajali komunisti i skojevci. Na svojim sastancima, na časovima kritike i samokritike, oštro su ustajali protiv svakog i najmanjeg kršenja etičkih principa naše borbe, nedisciplinе ili nepravilnog i nemarnog odnosa prema narodu i njegovoj imovini. Tu se ponekad i preterivalo. Iz SKOJ-a su isključivani najhrabriji omladinci i puškomitraljesci, koji su često onako pregladneli posezali za šakom još neobranih šljiva, za otpalom jabukom ili su od usamljenog salašara zatražili komad hleba i parče slanine. To se smatralo neoprostivim grehom. Ako se nešto i uzimalo od naroda za potrebe vojske, onda je to činjeno preko or-

gana narodne vlasti i intendantskih organa uz overene potvrde nadležne komande.

Narod baranjskih, mađarskih i slavonskih sela brzo je uočavao ovu jedinstvenu moralnu odliku naše vojske, koju nije posedovala ni jedna druga, pa ni saveznička vojska koja je prolazila i boravila u njihovim selima. Takav odnos prema narodu bez obzira na njegovu nacionalnu i versku pripadnost brzo je razbijala i poslednju rezervu i nepoverenje na koje smo u prvim susretima nailazili u oslobođenim selima Baranje i južne Mađarske. Već posle nekoliko dana to nepoverenje i uzdržanost pretvorili su se u pravo prijateljstvo i ljubav prema našoj, sada već i njihovoj vojsci koja se nesebično borila i žrtvovala za slobodu svih porobljenih naroda. Otud nije nikakvo čudo što je narod ovih sela sa suzama i ponudama ispraćao svaki naš odlazak na front, negovao naše ranjene i bolesne drugove i upućivao svoje sinove i kćeri da se dobrovoljno prijavljuju u našu vojsku. Istoričari su utvrdili da je u tim danima više od 350 omladinaca, mađarskih državljana, dobrovoljno pristupilo našoj vojsci i ostalo u vojvođanskim jedinicama do kraja rata."

O tome kako se menjao odnos i razvijalo prijateljstvo između naše vojske i mađarskog naroda, govore nebrojena svedočenja naših boraca. Navodimo neka već objavljena sećanja boraca Osme vojvođanske brigade.

»U decembru 1944. godine nad Baranjom je vladala ciča zima. Na obali Drave, gde su borci 4. bataljona bili ukopani u rovovima i bunkerima, ona se još jače osećala« — iznosi svoje sećanje Grga Vojnić Tunić u *Subotičkim novinama* nekoliko godina posle rata.

»...Već nekoliko nedelja posmatramo Osijek, koji izgleda tako miran i pitom. Znali smo da je tamo neprijatelj, koji budno prati svaki naš pokret i ne dozvoljava nam slobodno kretanje po danu. Pa i noću, kreću se samo naše patrole. Morali smo budno čuvati naše položaje koje smo zauzeli posle proboja na Dunavu. Bili smo prljavi, prozebli i umorni od danonoćnog bdenja na prvom borbenom položaju. Željno smo očekivali smenu od bataljona iz rezerve.

[17] Agneš G o d o, *Mađari u NOB Jugoslavije,* Budapest 1972, 150—157.

Spustila se i noć, hladna i mračna. Sa njom se nadvila prvo slabija a zatim sve jača i gušća magla. Bio je to dobar znak za lakše i neopaženo smenjivanje trupa. Tek što je podeljena večera, stigla je i zapovest za smenu. Stigao je i naš 5. bataljon, koji je preuzeo naše položaje.

Nakon dva sata pešačenja našli smo se na domaku sela Kopačeva. Saznali smo da ćemo ovde biti smešteni na odmor pa jc sa približavanjem selu raslo i naše raspoloženje. Kao i uvek pri prolazu kroz naseljena mesta, sredili smo svoju kolonu i zapevali naše borbene pesme. Trebali smo se smestiti u osnovnu školu, ali u njoj nije bilo mesta za sve, pa je naša desetina dobila naređenje da se smesti u jednoj privatnoj kući u neposrednoj blizini škole. Bila je to zgrada broj 15 u glavnoj ulici, koja se od drugih kuća razlikovala po tome što je imala gvozdenu kapiju. Zalupali smo na njena vrata, ali iz kuće nije bilo odgovora. Kao da u njoj nije bilo žive Duše. Bili smo uporni. Najzad, nakon pola sata čekanja i lupanja začuli smo ženski glas na mađarskom jeziku:

— Ko je to? Šta hoćete?

— Otvorite. Ovde su partizani... Dobili smo naređenje da se kod vas smestimo radi prenoćišta.

— Ovde se ne možete smestiti. U kući leži teška bolesnica — odgovorio nam je isti glas posle kraćeg kolebanja.

Iznervirani zbog dugog čekanja, mraza koji je sve jače stezao i neubedljivog odgovora domaćice, insistirali smo da nam otvori. Kuća je bila prostrana. U jednoj sobi ležala je zaista žena, umotana u marame i pokrivače. Bila je okrenuta zidu. Ostale prostorije bile su prazne. U jednoj sobi nalazila su se samo dva kreveta i jedan sanduk. Zamolili smo domaćicu da pomerimo malo krevete i da na drveni pod unesemo malo slame. Preklinjala nas je da ne ostanemo u kući jer bolesnici smeta nemir i galama. Obećali smo da ćemo biti tihi i pažljivi. Na kraju je ipak popustila uvidevši i sama da smo umorni i prozebli. Zadovoljni što smo se ipak našli u toploj prostoriji i na suvoj slami, brzo smo polegali i zaspali.

Nismo imali sreće. Iz najlepšeg sna trgao nas je glas dežurnog čete: »Uzbuna!« Brzo smo poskakali i pripremili se za pokret. U komandi čete dobio sam zadatak da sa svojom desetinom krenem prema Kopačkom jezeru. Tamo se pojavi-

la neprijateljska izvidnica. Potrčali smo u naređenom pravcu i na obali jezera potražili pogodne položaje. Izgradili smo sebi grudobrane i ostali neko vreme u zasedi. Magla je bila gotovo neprozirna i bilo nam je jasno da je to neprijatelj želeo iskoristiti. Pred zoru smo pregledali celu obalu i neka dvorišta na kraju sela. Pošto smo utvrdili da nema nigde nikoga, vratili smo se u svoju bazu.

Dan je već uveliko odmakao kada sam se probudio. U sobi je bilo hladno jer se peć nije mogla ložiti. Razmišljao sam da odmah posle brijanja i umivanja odem do komandira i da potražimo neki bolji smeštaj za našu desetinu. Sa peškirom i sapunom u rukama pošao sam na bunar da se umijem. Iznenadio sam se kada sam na bunaru zatekao jednu drugu, nešto stariju ženu. Nazdravio sam joj »dobro jutro« i čekao da mi preda vedricu sa vodom.

— Dobro jutro! Jeste li se naspavali? — odgovorila je ona na moj pozdrav i upitala vrlo ljubaznim tonom:

— Jeste li i vi iz ove kuće? — začudih se ja, pošto je pre toga nisam video.

— Svakako. Osim mene i moje mlađe sestre, u ovoj kući više nema nikoga.

— Pa da niste vi ona bolesnica od sinoć?

— Da, to sam ja. Nisam ni bila bolesna... Bile smo uplašene kad ste noćas zalupali na našu kapiju.. . Znate, šta su nam već napričali fašisti za vas partizane... A nas smo dve same...

— Pa kao što vidite, mi ne jedemo ljude! — odgovorio sam joj sad već u šali.

— U to smo se već uverili. I zaključili smo da ste dobri ljudi... Bilo nam je žao kad ste noćas, tek što ste polegali, morali ponovo na dužnost. Rešili smo da vam ustupimo kuhinju. Tu je mnogo toplije. Možete se i osušiti. A pošto danas ja i moja sestra peremo veliki veš, mogle bismo to i vama učiniti...

Nisam znao kako da joj se zahvalim i požurio sam da o tome obavestim i moje drugove. Veš nam je zaista bio prljav i to smo i sami morali danas obaviti.

Još iste večeri sedeli smo u toploj kuhinji. Tu smo ubrzo osušili i oprani veš, prokislu odeću i napravili nove ležajc od slame. Posle večere domaćice su nas počastile vinom i

kolačima. U pravoj domaćoj atmosferi, dugo smo čavrljali sa našim prijaznim domaćicama.

U ovoj kući ostali smo punih osam dana. Naše domaćice su se trudile da se osećamo kao u svojoj kući. Kada su čule da naš bataljon organizuje priredbu u opštinskoj zgradi i da ih pozivamo, rado su se odazvale. Potrudile su se da naša desetina izgleda najlepše. Odelo nam je bilo besprekorno doterano, ispeglano i okrpljeno a obuća suva i namazana. Bile su oduševljene našom priredbom i pažnjom i drugarskim odnosom naših boraca prema narodu Kopačeva. Divile su se i našim zidnim novinama, čitale ih i trudile se da nauče neke naše borbene pesme.

Kada smo ponovo krenuli na položaj oprostili smo se od naših domaćica kao od svojih najrođenijih. Stiskajući nam ruke sa suzama u očima govorile su:

— Vi ste dobri ljudi. A, tako ste još mladi. Pazite na sebe i vratite nam se opet...

Postrojili smo se na seoskom trgu i čvrstim korakom i mladalačkim optimizmom krenuli ponovo na front. Na prolazu pored kuće u kojoj smo bili smešteni, »Mariš-neni« i njena sestra stajale su ispred kuće, brisale su oči maramicom, mahale nam dugo rukama i nešto dovikivale. Nismo čuli šta su nam vikale, jer smo kao i uvek pevali svoje borbene pesme ali smo dobro osećali njihove tople i iskrene poruke. Veče se polako spuštalo a sneg je lakše zaškripao pod našim nogama...«

Govor sa crkvene \predikaonice

»Za vreme sređivanja i odmora naše Brigade u Mađarskoj, u Nađdopši imali smo pune ruke posla« — piše u svojim sećanjima komesar 4. bataljona Osme brigade Jure Čule.

»... Od jutra do mraka sastanci, obilasci, razgovori, kritike, upozorenja i saveti. Neprekidno smo vodili računa o odnosu prema mađarskom narodu, čije smo simpatije sve više osvajali. To smo postizali primernim držanjem cele Brigade. Naši borci dosledno su se držali parole ‚Bolje umreti, nego nešto sam uzeti!'

U zbližavanju sa meštanima mnogo su nam pomogli naši borci mađarske nacionalnosti, rodom iz Bačke. Oni su strpljivo objašnjavali i odgovarali na sva pitanja: o našoj vojsci, partizanima, narodnoj vlasti, ciljevima naše borbe, fašističkim zlodelima i stanju na svim savezničkim frontovima. Tako smo razbijali dugogodišnju fašističku propagandu i razne klevete. Ovaj narod nas je zavoleo i hranio. Čak nam se priključilo i više meštana, mađarskih državljana, koji su postali borci naše Brigade. Bez sumnje, bio je to i rezultat našeg uspešnog političkog rada.

Sećam se naših razgovora sa ovim ljudima, bivšim birošima i slugama na imanjima velikoposednika i grofova. Ovi jadni ljudi nalazili su se u gotovo robovskom odnosu prema svojim bogatim gazdama. Služili su zajedno sa ženama i decom na salašima i pustarama, danonoćno radeći za svoje gospodare. Bili su bezdušno i surovo eksploatisani. Posmatrajući njihove male i mračne udžerice na dnu salaša, razmišljao sam o svemu što sam ranije naučio o klasnoj borbi, o društvenim sistemima i o nemilosrdnoj eksploataciji siromašnih od strane bogatih... Gotovo većina njih bili su nepismeni, duboko religiozni, bledi i neuhranjeni, sumornog izgleda i raspoloženja. Bila su im nepoznata čak i najbliža mesta udaljena svega desetak kilometara od njihovih salaša, jer njihovi gospodari nisu voleli da im se biroši udaljavaju sa imanja i prisiljavali su ih samo da rade još od najranijeg detinjstva. Sećam se da neki od njih nisu mogli da shvate društvene promene koje su nailazile. Sa nevericom u očima pitali su nas: ‚Pa kako ćemo mi sada živeti kada ne bude grofova i gospodara?'

Pri povratku iz Mađarske noć nas je zatekla u jednom mestu Mađarske Baranje. Vreme je bilo hladno. Na putevima su snežni nanosi bili visoki do jednog metra. Ušavši u mesto, zapazili smo da na ulicama i u kućama nema žive duše. Po dvorištima ne samo da nije bilo stoke, već ni pasa ni mačaka. Dobio sam utisak da je sve stanovništvo pomrlo. Jedino u crkvenoj porti zatekli smo katoličkog popa toliko uplašenog da mu se od straha oduzela moć govora.

Sa mnom je išao naš borac, zvali smo ga Uča. Bio je bački Mađar. Rekao sam mu da upita popa šta se ovo dešava. Uča mu je odmah, u ljubaznom tonu, preveo moje pitanje.

Želeo sam da saznam šta se to desilo sa stanovništvom. Pop je odgovorio Uči da je narod strahovito zaplašen i da se razbežao i posakrivao čim je saznao da dolaze .partizani'. Za celo vreme rata su im pričali kako partizani kolju, ubijaju siluju i ruše crkve. Brzo sam reagovao i objasnio preko Uče da je sve to podla propaganda fašista, da Titovi partizani samo brane svoju zemlju, da se bore protiv fašizma, da ne ruše crkve već da samo sa njihovih tornjeva čiste fašističke mitraljesce i zločince. Zatim sam mu govorio o principima naše borbe, o tome da naša vojska poštuje privatnu imovinu i ne pljačka narod. Pošto su mi roditelji bili katolici i dobro sam poznavao psihologiju vernika, zamolio sam popa da za sutradan objavi i održi misu za narod. Rekao sam mu da ću ja lično objasniti narodu da je u zabludi i garantovati za njegovu sigunost i sigurnost njegove imovine. Jedino što sada želimo to je da se malo odmorimo i prenoćimo...

Odjednom pop je počeo da se menja i da veruje u moje reči. Pozvao je naš štab u svoj dom, dao za spavanje jednu prostoriju i dozvolio da u kuhinji pripremimo večeru. Kuvari su nam spremili dobru večeru na koju smo pozvali i sveštenika. Rado je prihvatio naš poziv. Posle večere, u daleko prijatnijoj atmosferi, nastavili smo naš razgovor.

Sutradan, tačno u 9 časova zazvonila su crkvena zvona, pozivala su narod na misu. Za nepun sat crkvena porta i crkva ispunila su se narodom... Došli su svi stariji ljudi i žene, ali nije bilo omladine... Oko 10 časova pop, Uča i ja popesmo se na predikaonicu i to pop s desne strane, Uča u sredini a ja sa leve strane. Narod sa strahom gleda i očekuje šta će se dogoditi. Bacaju poglede čas u mene, čas u svoga sveštenika. Počeo sam mirnim glasom da objašnjavam narodu istinu o Titovim partizanima. Uča je sve doslovce prevodio. Oslovio sam ih sa »vernici!« i rekao da {volazimo kroz njihovo mesto i pošto je napolju velika hladnoća a mi smo umorni, želeli smo da se ovde malo odmorimo. Objasnio sam zatim kakva smo i čija smo mi armija, protiv koga i za kakve se ciljeve borimo. Ukazao sam im na zlodela koja su fašisti počinili po Jugoslaviji, na popaljena sela i zgariita, na decu nabadanu na njihove bajonete, na crkve pretvorene u mitraljeska gnezda i porušene manastire. Posebno sam naglasio da naša vojska poštuje

svaku religiju i slobodu svakog naroda, njegovu kulturu i imovinu.

Umesto ukočenih i bojažljivih pogleda kojima su dočekali početak moga govora, osećao sam kako sve više raste njihovo poverenje i narod postaje živahniji. Starije žene bi se ponekad krstile a ljudi su počeli sve glasnije da mi odobravaju i komentarišu. Govorio sam oko 40 minuta. Na kraju govora pop mi je prišao i zagrlio me. To je narod pozdravio i pošao svojim kućama noseći sada sasvim drugu sliku o nama. Nakon kraćeg vremena svi stanovnici sela su izašli na ulicu. Sada je bilo i mnogo mladića i devojaka. Dobrovoljno, iako im to nismo tražili, počeli su nam donositi poklone — hranu, živinu, slaninu. Intendant mi je kasnije rekao da mu je posle obilnog ručka ostalo još dvoje kola hrane. To nam je u tom trenutku dobro došlo, jer su, zbog usiljenog marša, naše intendantske komore kasnile po nekoliko dana iza pešadijskih kolona. Po ulicama su se još dugo toga dana videli naši vojnici, posebno oni koji su znali mađarski, koji su razgovarali sa raeštanima.

Kad smo polazili, sutradan, ispratilo nas je celo selo, na čelu sa popom. Pop me je uhvatio za ruku i poveo u svoj stan. Otvorio je zatim svoju garažu i ponudio mi svoj automobil na poklon. Najlepše sam mu se zahvalio, rekavši da je to za njega velika žrtva i da je ja ne mogu prihvatiti. Bio je iznenađen mojim odbijanjem i primernim ponašanjem naše vojske. Rastali smo se sa njim i sa stanovnicima ovog sela kao dobri prijatelji...

U našoj Baranji nismo imali potrebe da se dokazujemo i politički mnogo radimo sa narodom. Tu nas je narod oberučke dočekivao, baš kao svoje oslobodioce. Iako su sela bila temeljno opljačkana, gotovo bez stoke, kuće porušene i osiromašene, narod je ovde delio sa nama poslednje parče hleba. Svakodnevno su se mogle videti starice i mlade žene sa košarama u rukama ili na glavama kako vuku ponude sa hranom i od srca je nude našoj vojsci, ili su opsedale naše bolnice sa ranjenicima. Stariji ljudi, Baranjci, sa duboko nasađenim šubarama na glavama vrzmali su se oko naših štabova i nudili nam svoje usluge, konjske zaprege za prenos ranjenika i si. Na šorovima nas je narod radosno pozdravljao, pozivao u svoje kuće i obasipao ponudama. Poznavali su mno-

ge naše borce i rukovodioce. Raspitivali se za jedinice u kojima su se nalazili njihovi sinovi, koji su se dobrovoljno, odmah posle oslobođenja Baranje, masovno javljali u naše redove. Omladinke su bile neumorne u pletenju toplih šalova i čarapa za našu vojsku. Po selima su organizovane radionice za šivenje rublja i krpljenje odeće i obuće. Prijavljivale su se dobrovoljno za negovanje naših ranjenika, prikupljanje priloga za organizovanje i izvođenje priredaba i kulturno-zabavnih programa. Pevalo se na sve strane o našoj borbi i jedva dočekanoj slobodi. Jer, ovde se za četiri godine, pod stegom fašističke okupacije, nije ni pevalo ni igralo...«"

Brzo smo poprimali izgled suvremene armije

Uporedo sa intenzivnim političkim i kulturno-prosvetnim radom i radom sa narodom, svaki slobodan trenutak u jedinicama koje su se smenjivale sa fronta i dolazile na odmor iskorišćen je za vojnostručnu obuku, za učvršćenje discipline, za sređivanje i reorganizaciju jedinica. Pored svakodnevnih strojeva i taktičke obuke sa novoprimljenim borcima, izvođena je nastava gađanja i obuka sa novim ruskim pešadijskim naoružanjem. Po četama su organizovana takmičenja u šlepom sklapanju i rasklapanju automata i puškomitraljeza. Povremeni upadi neprijateljskih izviđačkih grupa i tzv. trupova korišćeni su za postizanje veće budnosti borbene spremnosti jedinica. Tih uzbuna, sa punom ratnom spremom, koje su usput korišćene i kao taktičke vežbe, bilo je skoro svakodnevno a ponekad su i namerno organizovane. Nedostatak nižeg starešinskog kadra i specijalista za razne vojne dužnosti naterao je Štab Brigade da organizuje, pored kursa veze i inženjerije, i kurseve za desetare koji su trajali po destak dana i si.

Za prevazilaženje uočenih slabosti u poslednjim frontalnim borbama (veliki gubici zbog neobučenosti ljudstva, slabog ukopavanja, neorganizovanog sadejstva, nepoštovanja discipline vatre i dr.) od velike koristi bile su direktive novoformiranog Štaba 3. armije, Štaba 12. korpusa i Štaba 51. vojvođan-

Jure Ćule, iz knjige *Sećanja komesara vojvođanskih brigada,* knjiga 2, N. Sad 1978.

ske divizije u kojima se ukazivalo na uzroke ovih slabosti, na nove uslove ratovanja i na potrebu »bezuslovnog potčinjavanja i izvršavanja naređenja starešina«. Tako se u jednoj direktivi Štaba 51. divizije, koja se proučavala u prvoj polovini januara 1945, između ostalog kaže:

> »... U okviru tih mera posebno se skreće pažnja da se mora postići da odnos između starešina i boraca i između nižih i viših starešina mora biti strogo vojnički, da se familijarnost mora odbaciti kao štetna, da oslovljavanje mora biti po činu, a pozdravljanje vojnički. Da bi se to postiglo u svim jedinicama treba što hitnije izvesti obuku sa vojnicima i starešinama...
>
> Takođe su preduzete mere da se snabdevanje jedinica ubuduće vrši isključivo preko nadležnih štabova i intendantura, a da se spreči samovoljno snabdevanje putem konfiskacije ili rekvizicije iz pojedinih preduzeća i magacina, kao i oduzimanja od seljaka konja i druge stoke, raznih namirnica i drugih potreba, već da to treba tražiti, ukoliko to zatreba, od narodnooslobodilačkih odbora...«

Sve ove mere, uporedo sa preoružanjem i prelaskom na savremeno frontalno ratovanje, sa izvučenim poukama i iskustvima iz zajedničkih dejstava sa sovjetskim jedinicama u toku beogradske i batinske operacije, imale su za posledicu da su vojvođanske brigade i divizije, po svojoj vatrenoj i borbenoj sposobnosti stale u red sa najelitnijim jedinicama naše NOVJ.

Treba takođe istaći da je Osma vojvođanska brigada ovu fazu reorganizacije, prilagođavanja novim uslovima ratovanja i obuke sa novim naoružanjem prešla u najtešnjem kontaktu sa neprijateljem, izvlačeći povremeno i na smenu svoje bataljone u neposrednu pozadinu fronta. Kompletnu smenu Brigada je dobila tek 13. januara 1945. od strane bugarskih jedinica, ali je odmah zatim produžila u nove, još teže okršaje.

Podela odlikovanja u Bercmendu

Dvadeset četvrtog decembra u mađarskom gradiću Beremendu održana, je svečana smotra 51. vojvođanske udarne divizije. Tom prilikom priređen je i defile Sedme vojvođanske brigade, koja se tada nalazila u divizijskoj rezervi i stacioni-

rana u ovom pograničnom mestu. Na svečano ukrašenoj tribini, na igralištu kod kamenoloma, nalazili su se članovi Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine, Štaba 12. vojvođanskog udarnog korpusa i Štaba 51. vojvođanske udarne divizije. Tom prilikom komandant Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine general-lajnant Košta Nađ lično je prikačio na grudi ordene i medalje za hrabrost mnogim borcima i rukovodilaca 51. vojvođanske divizije, učesnicima batinske bitke i forsiranja Drave kod Osijeka. Bilo je to veliko priznanje borcima naše Divizije i snažan podstrek za još veća pregnuća i podvige u narednim borbama.

Pored komandanta Milana Korice Kovača i komesara Brigade Lazara Ljubinkovića Saše i njihovih zamenika Gligorija Matića Gige i Uroša Ostojića Detića, ORDENE ZA HRABROST dobili su komandanti bataljona: Lazar Marković Čađa, Živko Sudarski, Milovan Čirić, Stevan Bobocki, Aca Opojlević i komandant artiljerijskog diviziona Bogdan Sotjković, zatim komesari i pomoćnici komesara bataljona: Juraj Čule, Milanko Pantić, Zdravko Pantić Čira, Pera Perić, Aleksandar Čalić i Branko Dugandžija; zamenici komandanata bataljona: Đuro Šterleman i Pera Nikolić Gaber. Od četnih i vodnih rukovodilaca, odlikovani su: Dragan Vujić, Aleksandar Popović, Slobodan Popović. Drena Čirić, Ignjat Milutinović Kurjak, Spasoje Milutinović i vodnik Mata Stepački i Grga Neorčić." Najveći deo bataljonskih i brigadnih rukovodilaca ovo visoko odlikovanje dobio je i za svoje zasluge i uspešno komandovanje u ranijim jedinicama, pre dolaska u Osmu brigadu. Međutim, više od 60 boraca i nižih četnih i vodnih rukovodilaca dobilo je MEDALJE ZA HRABROST za posebno isticanje i konkretne podvige u poslednjim borbama. Među njima je bilo i takvih kojima je to bila prva borba i prvo vatreno krštenje.

Evo kako je komesar čete u 4. bataljonu Dušan Jelić opisao ovaj svečani trenutak u svojim ratnim zapisima objavljenim u časopisu *Front* od 17. oktobra 1975:

»... Iz Štaba bataljona dobijamo spisak ljudi koji su se u dosadašnjim borbama isticali svojom hrabrošću i držanjem. Svi oni su naredbom komandanta 3. armije odlikovani

" *Udarnik,* list 3. armije, br. 1/45.

odgovarajućim ordenim i medaljama. Od mojih su tu zamenik komandira Zvonko, vodnik Praljak, mali Marton, dve bolničarke i još destak boraca.

Na sve strane čuje se pesma i veselje. Zaprežna kola i sanke se, koliko je to već moguće, ukrašavaju ćilimima, mažu se amovi, timare konji.

Duž puteva pokrivenih snegom bataljonske kolone se slivaju u brigadu a ove u divizijske i sve uz pesmu i svirku harmonike hitaju prema Beremendu, malom rudarskom mestu s druge strane jugoslovensko-mađarske granice. Tamo će biti održana svečana smotra najboljih, najhrabrijih boraca 51. divizije. Tu će nam biti podeljena odlikovanja.

Gradić — pravi rudarski: odaju ga gar i čađ. Čak je i sneg prošaran nekim crnkastim pepelom. Postrojavamo se na jednom prostranom polju po kojem se uzdižu ogromne gomile ugljena.

Uskoro smo u dugom stroju. Tamo negde na kraju odjekuju komande... Pored stroja polako se nama približava grupa rukovodilaca. Zastaju pored svakog borca i predaju odlikovanje. Uočavamo vitku figuru Koste Nađa, komandanta Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine. Prate ga članovi Štaba i oficiri potčinjenih jedinica. Evo ih i kod nas. Uručuju mi odlikovanje, rukujemo se i već su pored Đorđa Segića...

Posle podele odlikovanja svečani ručak u velikim halama rudarske menze. Zdravice. Tu sam prvi put sreo mog školskog druga iz gimnazije Milana Bastu. Vidim nosi oznake komesara brigade... Sada već hitamo nazad prema Dravi. Tamo nas čekaju naši borci, Drava, Nemci. Puni smo radosti i ponosa.

— Pretposlednja je noć 1944. godine — nastavlja dalje Jelić. — Sutra ćemo dočekati Novu godinu. Tek što su nas smenili, Bugari su napustili položaje na Dravi. Zato moramo odmah usiljenim maršem iz Vardaraca (gde smo upravo stigli) ponovo na Dravu.[20] Nemci su osetili da su položaji napušteni i njihove patrole počele su da vršljaju po našim položajima. Neke naše jedinice čarkaju se sa njima.

[20] Jelić se verovatno u svojim sećanjima prebacio, jer su Bugari izvršili smenu naših jedinica tek 12/13. I (vidi Operativni dnevnik Brigade. Prim. N. Božić).

Krećemo se nekom prečicom kojom, navodno, skraćujemo put za dvc trećine. Gackamo po snegu i počesto zabasamo u zavejane jarke u kojima je, ispod tanke kore leda, voda do ispod članaka. Čuju se psovke i gunđanja.

Onda se ispred nas isprečio dva metra široki i zamrznuti kanal. Nema se kud, moramo ga gaziti. Vodič kaže da voda nije dublja od jednog metra. Steva Bobocki, komandant bataljona, kreće prvi, lomi tanku koru leda i štapom meri dubinu. Voda mu je do pojasa. Za njim kreću i ostali. Sad tek znam šta je to hladnoća. To i nije ono obično osećanje hladnoće. To su neki rojevi sićušnih, nevidljivih strelica koje se zabadaju u meso, u kosti, u mozak.

Kanal smo brzo prešli. Mokar sam do guše, ali to sada i ne osećam. Tek kasnije primećujem da se odeća na meni smrzla i ukrutila. Hitamo napred za ostalima. Vreme brzo odmiče. Kad smo se smestili u jednoj štali, na nekoj pustari pred Dravom, bio sam začudo potpuno suv. Do sutra smo slobodni. Zavlačim se pod neke jasle i spavam. Posle svega to je zaista sreća.

Četu smo rasporedili po bunkerima na nasipu duž Drave. Dobili smo napokon komandira. Crnogorac je. Sada mi je uz komandira, kao komesaru čete daleko lakše. Ne znam koliko ćemo ovde ostati. Jedno je sigurno: tu ćemo dočekati Novu 1945. godinu.

Iako vlada gotovo sibirska hladnoća, čini mi se da borcima i nije tako strašno. Koliko je samopreduzimljivosti, snalažljivosti i inicijative u tih bačkih paorskih momaka! Svemu znaju da doskoče, pa i ovoj nesnosnoj zimi. Uz bunkere su načinili udobne zemunice, koje donekle podsećaju na njihove salašarske vajate. Iz napuštenih folksdojčerskih kuća dovukli su slamarice, dunje i jastuke, napravili ležajeve i posebno izdvojili prostor za spavanje. Tu su i šporeti koji služe za grejanje i za pripremanje hrane. Najčešće se kuva čaj i kukuruz ili se peče krompir.

Kroz skrivene osmatračnice stražari neprekidno motre Dravu i sav prostor oko rovova.

Veče je. Ponegde se čuje harmonika ili neki drugi instrument. Među borcima je neki pritajeni nemir. Sve češće poneko od njih uputi mitraljeski rafal ili zrno iz protivtenkovske puške na onu stranu.

Ponoć je. Ljubimo se, želimo jedan drugom da se u ovoj godini završi rat i da se živi vratimo svojim kućama. Puca se na sve strane, iz svih oruđa ali ne u vazduh, nego na onu siranu, prema neprijatelju.

S one strane se oglasiše ustaše — da nam majku partizansku i komunističku... i sve ostalo što papir ne trpi.

Ni naši im ne ostaju dužni. Uz rafale im upućuju sočne i jezgrovite izraze u kojima se spominje Hitler, Pavelić i još neki...«"

Najteži marš Osme brigade

Poslednji dan u rovovima na levoj obali Drave protekao je uz relativno »slabu vatru protivnika« — kaže se u Operativnom dnevniku Štaba Osme brigade za dan 12. januar 1945. Tek predveče na sektoru 4. bataljona, koji je branio sektor od porušenog kolskog mosta do šumarske kućice, uočena je jedna veća nemačka kolona koja se kretala od Vukovara prema Osijeku. Iznenadnom i koncentričnom vatrom naših minobacača, artiljerije i teških mitraljeza ova kolona je potpuno razbijena. »Na poprištu ostaje veliki broj razbijenih automobila, kola i motocikla, kao i veliki broj Nemaca (oko 60 mrtvih). Naših gubitaka nije bilo.[22]

Noću između 12. i 13. januara izvršena je smena. Položaje Osme brigade od šume Topolik pa do ušća Drave u Dunav, koje je ona neprekidno držala mesec i po dana, preuzele su jedinice otačestvenofrontovske bugarske armije. Smena je protekla u najboljem redu i u prijateljskoj, savezničkoj atmosferi. Bugarski oficiri bili su iznenađeni znalački urađenim fortifikacijskini objektima na levoj obali Drave, a njihovi vojnici dobro zagrejanim zemunicama, mitraljeskim gnezdima i osmatračnicama. Jedina zamerka im je bila na isturene položaje na samoj obali Drave, koje nisu smatrali za potrebno ni da ih posedaju. Narogušili su se takođe i na velike površine na karti ucrtanih nemačkih minskih polja, koja su se nalazila svud oko naših položaja.[23]

[21] D. Jelić, cit. feljton u *Frontu* od 17. X 1975.
[22] Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 35—38.
[23] Položaje 8. brigade preuzele su jedinice 12. bugarske divizije (vidi Zapovest Štaba 51. divizije, Op. br. 29 od 11. I 1945).

U toku narednog dana i noći izvršen je pokret celokupnog sastava Brigade do mađarskog pograničnog mesta Beremenda, gde je dotle bila stacionirana Sedma vojvođanska brigada naše 51. vojvođanske divizije. Na veliku žalost naših boraca, nismo imali vremena da se duže zadržimo u ovom prijatnom rudarskom naselju, gde je život bio već uveliko normaiizovan. Još iste noći, 15. januara, stigla je zapovest Štaba 51. divizije da se i Osma brigada pripremi za usiljeni marš preko južne Mađarske u susret novim okršajima na ztv. virovitičkom mostobranu.

Po zapovesti Štaba 51. divizije, Osma brigada dobila je naređenje da izvrši pokret pravcem: Beremend—šikloš—Kemeš—Vajslo—Šelje—Dravafok—Lakoća. Početak pokreta određen je za 16. januar u 9 časova, s tim da se po pristizanju u Lakoću Brigada razmesti na odmor vodeći računa o razmeštaju i ostalih jedinica na ovoj prostoriji.

> »Naročito je važno da se pokret izvrši tačno u označeno vreme, tj. u 9 časova, jer je pokret ostalih jedinica vremenski regulisan tako da bi se izbeglo prestizavanje i nagomilavanje kolona.. „«[24]

Insistiranje na strogoj marševskoj disciplini i rasporedu kretanja jedinica na maršu sa unapred izrađenim maršrutama, linijama ravnanja, rejonima koncentracije i razmeštaja za odmor usledio je od strane Štaba Divizije zbog ograničenog kapaciteta puteva, blizine fronta, dejstva neprijateljske avijacije i činjenice da se u tom trenutku prema Lakoči i Barču kretala glavnina snaga novoformirane 3. armije (36. i 51. vojvođanska divizija, armijska i divizijska artiljerija, trupne i bojne komore i sve prištapske jedinice 12. vojvođanskog korpusa).

Svoj kratkotrajni odmor ili, bolje reći, predah u Beremendu Štab Osme brigade dobro je iskoristio za sređivanje jedinica i pripremu jednog od najtežih marševa na borbenom putu Brigade, dugog više od 150 kilometara i izvedenog u rekordno kratkom roku i pod izuzetno teškim vremenskim i terenskim uslovima. Predviđajući da će taj pokret biti izuzetno naporan, Štab Brigade je na sastancima sa svojim potčinjenim

[24] Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 9—5.

štabovima iskoristio sva pozitivna iskustva i ukazao na ispoljene negativnosti iz prethodnih marševa, a posebno iz poslednjeg, izvedenog nekoliko dana ranije od Bilja do Beremenda. Posebna pažnja posvećena je brigadnom sanitetu, intendanturi, trupnoj i bojnoj komori kao i artiljerijskom divizionu, koji su formirali odvojene marševske kolone. Pešadijski bataljoni rasterećeni su nepotprebnog tereta, viškova oružja i municije, bolesnika, zaprežnih kola i jahaćih konja. Svim starešinama naređeno je da maršuju u kolonama zajedno sa svojim borcima. Održani su skojevski i partijski sastanci, četne i bataljonske konferencije na kojima je ukazano na potrebu održavanja stroge marševske discipline, apelovano na solidarnost i međusobno ispomaganje u nošenju težeg pešadijskog oružja i municije...

Po dogovoru sa Štabom Divizije, marš je otpočeo dva sata ranije nego što je regulisano zapovešću. Tačno u 7 časova 16. januara krenula je prva marševska kolona. Bio je to 1. bataljon. U 7,20 časova krenuo je 2, u 7,40 — 3. bataljon. Artiljerijski divizion krenuo je u 8 časova, ešelon bojne komore u 8,20, intendantura i trupna komora u 8,40. U poslednjem ešelonu su krenuli 4. i 5. bataljon, tako da se cela brigadna kolona izdužila i našla u pokretu u 9 časova.

U Šelju, nakon 11 časova usiljenog i napornog marševanja, posle pređenih 45 kilometara, dat je petočasovni odmor. Posle toga je produžen marš do Dravafoka. U međuvremenu stigla je depeša Štaba 51. divizije da se prekine dalji marš prema Lakoči i Barču, tj. prema zapadu, gde se nalazilo glavno mesto prelaza, i skrene na jug, prema Dravi, gde se kod Budakovca nalazilo pomoćno mesto prelaza jedinica 12. vojvođanskog korpusa. Do ove izmene je došlo zbog toga što su u međuvremenu u Lakoću stigle i neke bugarske jedinice kao i mnoštvo civila — izbeglica iz Podravine. Da bi se izbegli nepotrebno gomilanje jedinica i zastoji u pokretu marševskih kolona, naređeno je da štabovi Osme i četrnaeste brigade koja, je marševala odmah iza Osme, pristupe pripremama za prelazak Drave kod Budakovca. Te pripreme izvršene su u toku 17. januara, tako da je u zoru 18. januara Dravu prešao 1. i odmah zatim nastavljeno prebacivanje i ostalih bataljona Osme i Četrnaeste brigade. Odmah po prelasku Drave, kolone su nastavile pokret do Podravske Slatine, a zatim pro-

dužile marš do Dobrovića i do Voćinskog potoka, gde su se tada nalazili neprijateljski položaji i istočna ivica tzv. virovitičkog mostobrana.

Marš od Bercmenda do Dobrovića, izvršen po najvećoj hladnoći od minus 25 stepeni, po zaleđenim i duboko zavejanim putevima južne Mađarske i Podravine, uz prelazak jedne velike vodene prepreke, predstavljao je ne samo izuzetan fizički napor, već i svojevrstan vojnički podvig i ratni fenomen. Preći za nepuna tri dana oko 150 kilometara skoro besputnih terena u izuzetno teškim atmosferskim uslovima, da bi se odmah i tako reći iz pokreta i bez ikakvog odmora prešlo u napad, predstavlja izuzetan primer požrtvovanja i borbene spremnosti jedinica koje retko srećemo u istoriji NOR-a pa i ratovodstva uopšte. Taj neprimerni fizički i psihički napor duboko se urezao u sećanja svakog njegovog učesnika i boraca vojvođanskih brigada. Ovaj marš, teške dvadestodnevne borbe i dramatično povlačenje sa tzv. virovitičkog mostobrana doživljeni su kao jedan nestvarni ratni košmar o kojem preživeli učesnici nerado pričaju. Njihova sećanja ovde kao da se prekidaju i pretvaraju u jednu nepreglednu belinu zasneženih podravskih polja, iznakaženu kraterima artiljerijskih i minobacačkih granata i načičkanu crnim i zamrznutim leševima naših i neprijateljskih vojnika. Jeziva hladnoća, koja im se još tada zavukla u kosti i zadržala u kičmenoj moždini, opominje ih vrlo često na štektanje neprijateljskih mitraljeza i kloparanje nemačkih tenkova koje ih prati u stopu sve do Barča i zaleđenih obala Drave.

Neki su ipak uspeli da zabeleže svoja sećanja, da ih razluče od košmarnog sna i surove ratne stvarnosti i tako sačuvaju od zaborava za sadašnja i buduća pokolenja. Evo nekoliko kazivanja boraca Osme brigade koja se odnose na pređeni put od Beremenda do Dobrovića.

»... Drum je zaleđen. Svaki čas se neko oklizne i padne. U nekom usputnom selu daju nam petosatni odmor. Pokušavam da skinem čizme. Noge su mi natekle, ne znam šta da radim. Bataljonski lekar mi savetuje da sasečem sare. ‚Bolje da izgubiš čizme nego noge!' — kaže mi on. Poslušam ga i perem noge hladnom vodom. Otoci nikako da splasnu.

Pokušavam da odremam sat-dva. Bude nas. Čini mi se da sam tek sklopio oči. Pokušavam da uvučem stopala u

razrezane čizme, ali ne ide. Od ekonoma dobijam jednu vreću, cepam je na dve polovine i uvijam noge. Bio je to jalov i naivan posao, jer samo što smo krenuli, krpe propustiše vlagu i počeše da otpadaju s nogu. Čini mi se da gazim kao po užarenom ugljevlju. Nesnosno me peče, ali se mora dalje. Svaki čas se uzice dreše i dok ih sedeći u snegu ponovo podvezujem, četa mi sve dalje odmiče. Sve više zaostajem. Bacam krpe i idem u čarapama, tako reći bos po mekom utabanom snegu.

Uto nailazi brigadni sanitet. Molim doktora da me primi u kola.

— Penji se! — dovikuje mi.

Sedam pored njega. On se okreće prema meni i baca ono što je još ostalo od mojih čarapa, uzima u šake sneg i dugo trlja moja stopala. Osećam kako mi kroz njih prolaze žmarci. Zatim mi daje jedno ćebe da dobro uvijem noge.

Ubrzo nailazi komesar Brigade Jure Čule. Odmah osipa vatru na mene: Što se vozim na kolima, dok mi se četa negde napred probija kroz vejavicu?

Ja se uzvrpoljio. Sramota me je. Umesto mene lekar otkriva moje noge i kaže da sam ostao bos.

Čule naređuje da mi se da obuća nekog bolesnika koji će duže ostati u sanitetu. Ubrzo su se na mojim nogama našle nove nemačke gojzerice i suve čarape.

Obradovan skačem sa kola i žurim za svojom jedinicom. Na sreću, noge mi nisu bile promrzle pa nisam imao nikakvih težih posledica... Iza nas ostaju mesta Vilanj, šikloš, Sigetvar, šelje... Dug put smo prevalili. Koliko je još pred nama? ...

Iz Šelja smo u ranu zora krenuli prema Dravafoku. Tu je mnogo vojske ikoja čeka da bude prebačena preko Drave, na slobodnu teritoriju, na virovitički mostobran. Ali nikako da stigne ta prokleta skela. Čekamo i smrzavamo se čitav dan. Hladnoća je neizdržljiva. A tu, na mestu prelaza, samo jedna mala ribarska kućica. Ni prići joj se ne može. Borci naložili vatre i sede oko njih. Spreda ti je toplo da izgoriš, dok ti se leđa smrzavaju. Uz vatru teku i priče. Jedan borac pokazuje svoj skraćeni prst i priča kako se na Kazuku sagao da skine čizme sa mrtvog Nemca. Međutim, »mrtvi« Nemac ga je zubima zgrabio za ruku i odgrizao mu prst. ‚To je bilo po-

slednje što je zagrizao u svom životu' — kaže taj borac. — ‚Ali sam i ja ostao bez prsta'...

Vetar je bezdušno fijukao, šibao i nas i ogolelu šumu koja se prostirala duž obe obale. Nastupila je prava »vučja noć« — surova i hladna...

Led je plovio i pucketao dok smo mi stajali na skeli, skakutali, drhtali i uzalud tražili neki zaklon. Nakon više od stotinu prevaljenih kilometara trebalo je da se ovde na ovom pustom delu Drave, prebacimo i pomognemo našim slavonskim drugovima. Tiho ali nemilosrdno skela je krčila put kroz ploveće sante leda koje su udarale u bok našeg pontona.

Najzad, evo nas na obali. Na mestu pristajanja škiljio je fenjer. Iskrcali smo se prozebli do srži kostiju. Na sve strane ogolela drveća i zasnežena ravnica. Skeledžija nam pokazuje pravac prema prvom selu u daljini, čini mi se da ga je nazvao Miljkovići. U koloni po jedan, dugoj nekoliko kilometara, koja se gubila negde u neprozirnoj vejavici, žurimo se prema pokazanom selu.

Konačno smo u Slavoniji. Već u prvom selu nailazimo na tragove nedavnih borbi i fašističkog divljanja. Mnoge kuće su popaljene. Ispod snežnih nanosa vire ostaci nagorelih greda i kopita poubijanih konja. Sve je opustelo, tiho, bez laveža pasa, bez kukurikanja petlova. Ulazimo u jednu kućicu radi odmora. Na slamom prekrivenoj i memljivoj zemlji slažemo se kao sardine. Uz nas je i domaća čeljad. Glavno je da nismo više na mećavi.

Ujutru krećemo dalje, u pravcu planina koje se jedva naziru kroz snežnu vejavicu. Redaju se sela. Sva su nekako slična. Kuće male, zbijene, oronule i parolama okićene. Krovovi od slame, šindre i trske. U kućama samo starci, žene i deca. Pri kratkim zastancima nude nas najčešće neslanim hlebom i krompirom. Deca su im bledunjava i izgladnela. Za obrok dobijaju nekoliko skuvanih krompirića. Ako je varenika ili kačamak, to je već gozba.. .«[a]

— Bio je to zaista izuzetno naporan i iscrpljujući marš — tvrdi i Anton Imrić Ribar iz Tavankuta, tada dvadesetogodišnji mitraljezac prateće čete 4. bataljona.

[25] D. Jelić, *Ratni zapisi.*

— Ja i moji pomoćnici na ćelom tom putu, dugom preko 150 kilometara, nosili smo na sebi i rasklopljeni teški mitraljez »maksim«. Municiju takođe. Mora se priznati da su nam i ostali naši drugovi, posebno skojevci, svesrdno pomagali. Put je bio veoma nepogodan, zaleđen i klizav, a hladnoća nam se zavlačila pod kožu. Sreća što smo se nalazili stalno u pokretu i što smo odmore pravili u naseljenim mestima i šumama, inače bi se mnogi posmrzavali. Sa oružjem smo morali oprezno rukovati jer svaki dodir rashlađenog metala nezaštićenim delom tela značio je isto što i opekotina prvog stepena. Zajedno sa delovima mitraljeza predavali smo jedni drugima i tople rukavice, koje nisu imali svi borci. Neki su cevi svoga oružja zavijali krpama i šalovima jer se koža prosto lepila i ostajala na metalnim delovima.

Prozebao i umoran, na jednom zastanku prišao sam razbuktaloj vatri koja je ostala od neke prethodne kolone. U želji da što pre otkravim svoje promrzlo telo i okoštale prste na rukama, skoro da sam uleteo u vatru. Sedeći pored nje i uživajući u njenoj toplini nisam ni primetio da mi se zapalio poveći deo peša na šinjelu. Trgao me smrad nagorelog tekstila. Bacio sam se unazad i snegom ugasio zapaljeno mesto. Posle toga sam bio daleko obazriviji. Šinjel sam nekako zakrpio a vatri sam prilazio samo kad je trebalo ispeći neki usput prikupljeni krompir ili parče slanine.

U Slavoniji je, međutim, i slanina, pa i čvarci koje smo ponekad dobijali, bili neslani. Hieb takođe. To nas je isto tako pogađalo kao i hladnoća. Naši intendanti vešto su krili ono malo preostale soli i čuvali kao najdragoceniji lek i namirnicu. Noću, u maršu, prolazeći pored zaostale zaprežne kolone trupne komore, pipali smo po kolima tražeći među džakovima brašna i pasulja poneku šaku soli. Ali uzalud...

I za Milana Rapa^ića, jednog od najmlađih boraca Osme brigade ovaj marš je ostao kao neki nestvarni, ružni san. »Čini mi se da sam ceo marš prespavao. Spavao sam u hodu, na kratkim zastancima u snegu, na golomrazici. Najslađa reč koju sam najčežljivije očekivao, a često i priviđao — bila je: odmor! Tada sam se jednostavno spuštao na klizavu i zaleđenu stazu i istog trenutka gubio vezu sa svim onim što se oko mene događalo. Bili su to, čini mi se, najslađi trenuci sna u mom životu... U početku sam se izdvajao iz kolone i

zavlačio u najveći smet, pored puta. Tu mi je bilo najtoplije. Možda bih tako i ostao da me naše zaštitnice nisu nekoliko puta pokupile i dovodile u četu koja je u međuvremenu podaleko ispešačila. Zbog toga sam zaradio i skojevski ukor. To me je potreslo i nateralo da u sebi potražim poslednje atome snage i izdržim sve do Dobrovića. Da bih nekako odagnao taj somnabulistički košmar i želju za spavanjem koja mi je od svakog većeg snežnog nanosa stvarala priviđenje mekog i toplog perjanog kreveta, prilazio sam u pokretu svojim satrijim drugovima, puškomitraljescima. Bez reči sam skidao sa njihovih umornih ramena oružje i prteći ga dalje za kolonom prisiljavao sebe da ne mislim više na meke paperjaste postelje svud oko mene.

U Dobroviću bio sam već u vrućici. Tu me je neka Ličanka smestila u krevet. Pre toga mi je dala šolju tople kafe i šaku neslanih čvaraka... Hvala joj! Već posle nekoliko dana našao sam_se ponovo u stroju svoje čete...«

D E 0 V

Na virovitičkom mostobranu

POJAM VIROVITIČKOG MOSTOBRANA I KAKO JE DO NJEGA DOŠLO

Početkom oktobra 1944. godine, jedinice 6. slavonskog i 10. hrvatskog korpusa NOVJ oslobodile su veći deo Podravine sa gradovima Podravska Slatina, Đurđevac, Virovitica, Čađavica, Kloštar i napale Koprivnicu. U toku novembra i decembra te snage su po naređenju Vrhovnog Štaba uskladile svoja dejstva sa ofanzivom naših snaga u Sremu, te ofanzivom jedinica 12. vojvođanskog korpusa i trupa 3. ukrajinskog fronta u Baranji i južnoj Mađarskoj. Kao rezultat dejstva 6. i 10. korpusa, u neposrednoj neprijateljskoj pozadini u Sremu i na Dravi stvorena je velika slobodna teritorija koja se na istoku prostirala do linije: Moslavina—Čađavica—Crnac—Feričanci a na zapadu sve do Koprivnice.

Na tu, u to vreme prilično veliku slobodnu teritoriju, u čijem se središtu nalazio najveći grad Virovitica (otud i naziv »virovitički mostorban«), radi obezbeđenja levog krila 3. ukrajinskog fronta u Mađarskoj prebačen je 8. decembra jedan puk 233. sovjetske divizije 75. streljačkog korpusa. Istog dana, nakon što je forsirala Dravu i zauzela Podravsku Moslavinu, na mostorban se prebacila glavnina 16. vojvođanske udarne divizije. Pošto se povezala sa jedinicama 6. i 10. korpusa, radi proširenja i učvršćenja slobodne teritorije, odnosno uslovno nazvanog virovitičkog mostobrana, 16. divizija preduzima ofanzivna dejstva na istok, u pravcu D. Miholjca i Sremskog fronta.

Tako se početkom decembra ovde formirala velika slobodna teritorija, koja se čvrstim povezivanjem na severu sa levim krilom 3. ukrajinskog fronta i položajima ostalih jedinica 12. vojvođanskog korpusa na levoj obali Drave postepeno

pretvorila u svojevrstan mostobran operativnog karaktera. Na jugu i zapadu ova teritorije oslanjala se na slobodnu teritoriju istočne Slavonije, Bilogore, Psunja i Moslavine.

Stvaranje tako velike slobodne teritorije u međurečju Drave i Save i u neposrednoj pozadini njenih frontova na Dravi i u Sremu, čija je površina iznosila oko 40.000 kvadratnih kilometara, zabrinulo je nemačku Vrhovnu komandu i prinudilo je da se pozabavi »sređivanjem prilika južno od reke Drave«, gde su »jake crvene snage kod Virovitice predstavljale produženje ruskog fronta pred 2. oklopnom (nemačkom) armijom, koje su mogle vrlo lako da postanu aktivne i prema jugoistoku i prema severozapadu...«'

Svesna te opasnosti, Komanda »Jugoistoka« preduzima krajem decembra svoju protivofanzivu. Pored ustaškog-domobranskih snaga jačine oko dve divizije, raspoređenih po obližnjim garnizonima oko virovitičkog mostobrana, u toj protivofanzivi učestvuju: glavnina 1. i 2. kozačke konjičke divizije, delovi 11. nemačke poljske vazduhoplovne divizije, jedan puk Poglavnikove telesne garde, 20. puk 1. domobranske divizije, Borbena grupa »Fišer« iz rejona Donjeg Miholjca, delovi Divizije »Stefan« iz okoline Osijeka i neke policijske snage.[2] Te snage, kao što ćemo videti, sve do pristizanja divizije 91. nemačkog armijskog korpusa nisu mogle da zabeleže veći uspeh u borbi protiv naših snaga na virovitičkom mostobranu.

Pošto je u toku 16. januara zauzeo sela Crnac, Suhom'aku i Čađavicu, protivnapadom brigada 16. vojvođanske divizije neprijatelj se 17. januara zaustavio na liniji: reka Drava—Sopje—k. 119—Senkovac (šuma)—Sibovac—Adolfovo Selo—Voćinski potok—Oskoruš pusta—Milanovac. Od sela Breštanovac front se zatim naglo povijao na jug'\ preko sela Zdenci i Feričanci oslanjao na istočne padine planina Krndija i Dilj-gora.

Nekoliko dana pre 51. divizije, ili tačnije 16. januara 1945, na zapadni sektor mostobrana prešla je i 36. vojvođanska divizija. Ona je na sektoru Vukosavljevica—Turnašica-—Sedlarica smenila sa položaja 33. diviziju 10. hrvatskog korpusa. Tako se 18. januara na virovitičkom mostobranu našla ccla 3.

[1] Oper, dnevnik Komande »Jugoistok«, VII, br. 2706/8.
[2] VII, k. 291, reg. br. 1—1/3; k. 292, br. '5—1/2; k. 215, br. 1—4.

armija JNA sa 6, 10. i 12. korpusom NOVJ. Istog dana sa mostobrana su se povukli delovi 233. sovjetske divizije.

Postojao je još jedan razlog hitnog prebacivanja 3. armije na virovitički mostobran. Bila je to situacija na Sremskom frontu. Tamo su Nemci 17. januara, prikupivši jake snage iz grupacije generala Lera koja se povukla iz Grčke, preduzeli snažnu ofanzivu protiv divizija naše 1. armije u Sremu. Iznenadivši jedinice 21. srpske divizije kod Otoka i Komletinaca, neprijatelju je još istog dana pošlo za rukom da probije Sremski front, povrati Šid i ugrozi Sremsku Mitrovicu. U takvoj situaciji Vrhovni štab NOVJ naređuje Štabu 3. armije da sa svojom istočnom grupom divizije (16. i 51. divizija 12. korpusa i 12. divizija 6. korpusa) hitno preduzme ofanzivna dejstva u Podravini, posebno u pravcu D. Miholjca i Našica, kako bi se olakšao položaj naših jedinica na Sremskom frontu.[3]

Bili su to, dakle, veoma ozbiljni razlozi za ovako usiljeni marš vojvođanskih divizija iz Baranje preko južne Mađarske do Slavonije i Podravine. Prvi put posle beogradske i batinske operacije i sa pristizanjem glavnine Grupe armije »E« iz Grčke, brojčana i tehnička premoć neprijatelja na ovom sektoru jugoistočnog ratiša došla je do ponovnog izražaja a time je i operativna inicijativa, ne zadugo, prešla na njegovu stranu. Otud i naš prelazak na virovitički mostobran i teške žrtve date na njemu imaju svoje veliko istorijsko i strategijsko opravdanje.

Pravo iz marša — u napad!

Zadatak 51. vojvođanske divizije bio je da odmah po pristazanju u rejon D. Bazije—Dobrović jednom svojom brigadom (Sedma vojvođanska) napadne neprijatelja pravcem: Adolfovo Selo—Adolfovac—Čađavica, drugom brigadom (Osma vojvođanska) da napadne uporišta u selima Suhomlaka i Crnac i da, pošto ovlada levom obalom Novog Dravskog kanala, radi

[3] Zapadna operativna grupa imala je zadatak da izvrši pritisak u pravcu Koprivnice i Bjelovara. Tu grupu sačinjavale su 33. i 32. divizija 10. korpusa, 40. divizija 6. korpusa i 36. divizija 12. korpusa.

prodora prema Čađavici ubaci i svoju treću brigadu (Dvanaestu vojvođansku), četrnaesta slovačka brigada zadržana je u korpusnoj rezervi na prostoriji Petrovo Selo—Grabić.

Šesnaesta vojvođanska divizija, na levom krilu, sa dve brigade napadala je pravcem: Vranješevac—šaševo—Starin, a jednom brigadom pravcem: Noskovci—Čađavica sa zadatkom sadejstvovanja jedinicama 51. divizije u napadu na Čađavicu. Petnaesta vojvođanska (mađarska) brigada postavila se u rejonu s. Milanovac—D. Predrijevo sa zadatkom obezbeđenja desnog boka 51. divizije.

Zamisao Štaba Korpusa bila je da istovremenim napadom dveju divizija sa juga i zapada nabaci neprijateljske snage na Karašicu i time likvidira veoma opasnu njegovu izbočinu u rejonu Čađavice.

Postupajući po zapovesti Štaba 51. divizije. Štab Osme brigade je ne čekajući na pristizanje svih jedinica odlučio da sa svoja tri tek pristigla bataljona odmah preduzme napad na uporište Suhomlaka i Crnac. Napad je otpočeo u 3 časa 20. januara. Pošto su prešli Voćinski potok i bez borbe zauzeli selo Bjelkovac i pustaru Oskoruš, koju su Nemci bez borbe napustili, 2. i 3. bataljon su produžili na Suhomlaku i lomeći žilavi otpor neprijatelja u poslepodnevnim časovima uspeli da ovladaju većim delom sela. U predvečerje neprijatelju je pristiglo pojačanje pa su naše jedinice bile prinuđene da se povuku na svoje polazne položaje. Za to vreme, 1. bataljon, čiji je cilj napada — selo Crnac, bio najviše udaljen, napad na ovo uporište otpočeo je tek u 6 časova ujutru. Već u prvom jurišu bataljon je uspeo da prodre u uporište, ali se i on usled dolaska neprijateljskih tenkova morao povući iz sela.

Sutradan po pristizanju i 4. bataljona obnovljen je napad na oba uporišta, s tim što su na Suhomlaku napadali 3. i 4. bataljon, a 2. bataljon je imao zadatak da preseče komunikaciju između Suhomlake i Crnca i spreči neprijatelju uzajamnu ispomoć. Prvi bataljon je takođe obnovio napad na Crnac, ali samo radi vezivanja ovih snaga za sebe. Neprijatelj je pružio veoma žilav otpor u Suhomlaci, a uz to mu je pristiglo i novo pojačanje, pa su naše jedinice bile prinuđene da se povuku, i to: 3. bataljon u Bjelkovac, 4. na pustaru Oskoruš, 2. na pustaru Krivaja, dok je 1. bataljon ostao i dalje na prilazima s. Crnac.

Naši gubici u dvodnevnim napadima na Crnac i Suhomlaku, prema operativnim podacima, iznosili su 38 poginulih, 10 nestalih i 117 ranjenih. Po naknadno utvrđenim podacima, ti gubici su bili i veći.[4]

»Ovako veliki gubici su pored ostalog, svakako, nastali i zbog uslova pod kojima su ove borbe vođene, kao što su mraz, veliki sneg, velika hladnoća (do —25°C), slaba odeća, a pored toga neukopavanje, slabo iskorišćavanje artiljerijske priprema. ..«'

Ostavimo za sada suvoparne operativne i faktografske podatke i pogledajmo kako su ove borbe i svoj prvi susret sa Slavonijom doživeli borci Osme vojvođanske.

— Najteže mi je palo ono čekanje za prolaz na obali Drave — priča Mita Bugarski, tadašnji pom. komesara 3. čete 3. bataljona, sada ppukovnik u penziji iz Novog Sada. — Vetar fijuče i briše ogolele obale. Sa reka dopire škripa ledenih santi, mraz sve više steže. Neko pokušava da odseče omanje drvo i podstakne vatru oko koje se okupila poveća grupa boraca. Privlačim oprezno vatri prvo jednu, a zatim i drugu cipelu otvrdle kao kost. Miris nagorele kože i tekstila opominje nas da se neko od nas previše približio vatri.

Posle prelaska reke, sneg postaje dublji. Nema više ni utabanih i zaleđenih staza, pa smo prinuđeni da sami i na smenu pravimo prtinu kroz podravske šikare i polja. Ubrzo nailazimo na neko naseljeno mesto. Po starim, neomalterisanim, dugim zgradama zaključujemo da se radi o nekom poljoprivrednom dobru. Učinilo mi se da ovde nismo poželjni noćni gosti. Tu smo se malo odmorili a zatim produžili za s. Sopje. Ljudi su ovde daleko topliji i prijazniji. Nude nas da uđemo i sklonimo se od snežne mećave. Lože vatre, nude nas krompirom iz rerne i pečenim bundevama iako i sami nemaju dovoljno. Štabovi nas opet požuruju. Stalno negde žurimo. Noge odavno već ne osećam. Idem na njima, bolje reći nabadam kao na štulama i ukrućenim letvama.

Kažu da nam je cilj — Dobrović! Jedva čekamo da stignemo u to selo. Tu je, kažu, neprijatelj. Imam utisak da svi

[4] U napadu na Crnac, samo 1. bataljon je imao 22 poginula, dok je u napadu na Suhomlaku poginulo 38 naših boraca.

[5] S. S a v i ć, *51. vojvođanska divizija,* Beograd 1974, 73.

priželjkujemo i sudar sa neprijateljem, samo da se jednom završi ovaj nemogući marš po dubokom snegu i vejavici. Najzad stižemo i u Dobrović. Prolazimo ga bez trenutka odmora i zadržavanja. Prelazimo i Voćinski potok i ulazimo u Bjelkovac. Ovde već čujemo mitraljeske rafale i pojedinačnu paljbu. To nas uverava da smo najzad stigli na svoje pravo odredište. Prekriveno snegom, sa ponekim četinarskim drvetom i malim kućicama iz kojih se kroz snežne pahuljice probija dim, selo Bjelkovac mi liči na one romantične novogodišnje čestitke i razglednice. Poneki žitelj sela stoji ispred razgrnutog snega i svojih vrata i poluzainteresovano posmatra našu kolonu. Zavidim mu, ne zato što neće već u sledećem trenutku uleteti među kuršume, nego što može kad god zaželi ući u sobu i stati pored tople peći, koja u tom trenutku predstavlja nedostižni san svakog našeg do srži prozeblog i premorenog borca. Ne znamo ni šta nam ovi ljudi misle i na čijoj su strani. Možda im je i sasvim svejedno čija smo vojska i jedino žele da nam što pre ugledaju leđa...

Paljba se pojačava i naše čelo brzo zauzima rastresiti borbeni poredak. Sada i meci zvižde sve bliže oko nas, ali najviše sa našeg desnog boka. Okrećemo se poludesno i iz kolone dobijamo razvijeni streljački stroj. Ubrzavamo kretanje. Otvaramo povremeno vatru i približavamo se nekim zgradama. Upadamo u to naselje, kažu da je to pustara Oskoruša. Pretresamo štale, senjake, stambene zgrade iz kojih su se Nemci tek povukli u Suhomlaku. Odande sada dobijamo sve jaču vatru i pripremamo se za napad na ovo uporište.

Milan Stokuća, komandir voda, zahteva da on sa svojim vodom prvi upadne u Suhomlaku, jer to je njegovo selo iz kojeg su ustaše proterale njihove porodice još 1941, pa je nastavio život u Banatu...

Posle kraćeg sređivanja i pripreme na pustari, energično krećemo na Suhomlaku. Vatra neprijatelja je sve snažnija, ali su naši gubici neznatni. Jedan kanal poslužio nam je kao solidan zaklon da se približimo selu na jurišno odstojanje. Vršimo tzv. vatrenu pripremu i posle kratkotrajne brze paljbe zasneženom ravnicom razleže se naše poznato i gromoglasno — Urrraaa!

U tom trenutku svi kao da smo dobili krila. Krv je naglo zastrujala našim venama i raskravila zamrznute udove, odag-

liala umor i mraz koji je sa prvim sutonom počeo ponovo da steže i napunila nam grudi borbenim zanosom. U skokovima se približavamo prvim kućama, ulećemo u bašte i dvorišta. Ratoborno krčimo sebi put kroz ulice Suhomlake. Nemci se ogorčeno brane sa svakog prozora, iza vrata i poprečnih zidova. Sada već na sve strane leže mrtvi ranjeni, naši i neprijateljski. Čuju se jauci i dozivi za pomoć. Ti dozivi su daleko češći na nemačkom jeziku, jer naši ranjenici brzo ostaju za našim leđima.

Zaneti borbenim žarom, negde na sredini sela zastajemo iznenađeno. Iz jedne ulice sve bliže i razgovetnije začuli smo zloslutno brujanje motora i škripu tenkovskih gusenica. Brzo tražimo zaklone, pripremamo ručne bombe, očekujemo dejstvo naših protivtenkovskih pušaka i topova. U prvi suton vatra dostiže svoju kulminaciju. Koncetričnom vatrom zaustavljamo prvi protivnapad nemačke pešadije podržane tenkovima. Utvrđujemo se na dostignutim položajima. Bolničarke izvlače naše ranjenike. Na mrtve, naše i neprijateljske vojnike, koji leže svud oko nas, po snegu, ukočeni od mraza i teško se raspoznaju, niko u ovim trenucima i ne misli... Svi smo osećali da je to trenutak odluke i prelamanja situacije. U centru sela razvija se obostrana paklena vatra iz sveg raspoloživog naoružanja. Zaklanjajući se iza uglova pojedinih zgrad i poprečnih ulica, nemački tenkovi polako ali sigurno potiskuju pojedine naše delove iz centra uporišta. Na svaki ispaljeni hitac iz naših protivtenkovskih oruđa oprezno zastaju i otvaraju žestoku topovsku i mitraljesku vatru... Željno očekujemo pad noći, kada će se tenkovi, pretpostavljamo, povući iz borbi a mi nastaviti napad... Umesto toga, kao grom iz vedra neba pogađa nas naređenje da se povučemo iz sela na kanal sa kojeg smo krenuli u napad.

Organizovano i polako po delovima izvlačimo se, zadržavajući se povremeno na pojedinim linijama da bismo omogućili da se izvuku naši mrtvi i ranjeni drugovi. Na izlazu iz sela, kraj malog drvoreda, ugledali smo nekoliko naših poginulih drugova. Među njima je i vodnik Milan Stokuća. Nije imao sreće ni da poslednji put vidi svoje rodno ognjište i selo kojem je želeo doneti slobodu.

Sa povlačenjem iz Suhomlake i saznanjem o neuspelom napadu kao da nam se vraćao i onaj višednevni umor i iscrp-

ljenost. Teško se probijamo preko snežne ravnice posute leševima i izrovane kraterima mina i topovskih granata. Nekako pod kišom neprijateljskih metaka dovlačimo se do ivice plitkog kanala. Prevaljujemo se u njega potpuno utrnuli od zime i umora. Ravnodušno osluškujemo eksploziju topovskih granata i rafale tenkovskih mitraljeza koji paraju vazduh iznad naših glava.

U kanalu vršimo poravnanje i popunu municijom koju su nam u međuvremenu naši ekonomi doturili na malom rastojanju od nas. Pozadi jednog stoga sena zaustavio se nemački tenk i otvara brzu paljbu iz svojeg naoružanja po pustari, udesno od nas. Naši minobacači i artiljerci pokušavaju da ga ućutkaju. Uprkos nekoliko eksplozija u njegovoj neposrednoj blizini, on i dalje nastavlja svoju ubitačnu vatru. Ono što nisu uspeli naši artiljerci, učinio je puškomitraljezac Aldum iz naše čete. Rafalom zapaljivih metaka on pali stog sena i nemački tenkista brzo menja položaj i praćen vatrom naših minobacača beži u selo...

Ponovo dobijamo naređenje za napad. Ponovo odjekuje snažno »ura!« i brza paljba sa obe strane, ali sada još žešća sa neprijateljske. Ovoga puta neprijatelj je bio daleko nadmoćniji pa naši streljački strojevi nisu uspeli da se dokopaju ni prvih kuća u s. Suhomlaci i ponovo smo se našli na svojim polaznim položajima.

Ubrzo naš bataljon dobija smenu i povlači se pored pustare u Bjelkovac. Borci moje čete nose sa sobom i svoju poginulu neustrašivu drugaricu Milicu Krkanović Milu, bolničarku iz Čerevića. Nisu hteli ni mrtvu da je ostave na bojištu iz zahvalnosti za svu onu požrtvovanost koju je pokazivala prema svojim drugovima u dosadašnjim borbama.

U Bjelkovac ulazimo krajnjim naporima od umora otupeli na sve spoljne osete i nadražaje. Mene je tek sada zahvatila neka drhtavica kao posle teškog psihičkog i fizičkog transa i šoka. U koloni našeg bataljona nema preko 100 njegovih boraca. Od meni poznatih i dragih likova sa Jabuke na Fruškoj gori nema Milanka Čirića, zam. komesara 3. bataljona, iz Bešenova, Todora Bugarskog, mog rođaka i komesara čete, iz Tovariševa, Petra Zlatića Karabaša, dobrog mitraljesca i komandira čete, iz Čerevića, Milana Stokuća, komandira voda, i mnogih drugih...

Miku Esapovića, komesara 2. čete 3. bataljona, najteže je pogodio gubitak komandira njegove čete i starog druga iz Fruškogorskog odreda Pere Zlatića Karabaša. Mika je tada morao preuzeti i njegovu dužnost i preduzeti manji protivnapad da bi njega i još nekoliko teško ranjenih drugova izvukao iz borbe.

Tom prilikom — tvrdi Esapovič, naročito se istakao jedan borac, student, rodom iz okoline Subotice, koji se dotle nije isticao. Drugovi su ga čak smatrali plašljivkom. On je u jednom trenutku pretrčao brisani prostor, zgrabio teško ranjenog puškomitraljesca zv. Vrabac iz Rume, izvukao i njega i njegov puškomitraljez a onda osuo besomučnu vatru po Nemcima koji su jurišali. Ubio je jednog nemačkog oficira i zaplenio njegov automat sa torbicom i topografskom kartom sa ucrtanim rasporedom njihovih jedinica na tom sektoru.

Miki Esapoviću takođe nije jasno ko je i zašto izdao tada naređenje za povlačenje iz Suhomlake, jer nas je novi napad, koji je odmah zatim usledio, stajao još većih žrtava a jednom već zauzeti i napušteni položaji nisu se mogli zauzeti u ponovljenom napadu. Po njegovom mišljenju, i na sektoru njegove čete nemački tenkovi su već bili zaustavljeni a produženje borbe u selu ostavljalo je i nama i neprijatelju podjednake šanse za borbu, jer smo tu imali veću zaštitu od nesnosne hladnoće i ubitačne vatre. Sem toga, noć se već spuštala i time umanjivala efektivnu upotrebu tenkova, jer su od njihovih i naših granata bile zapaljene mnoge kuće pa je bojište bilo osvetljeno i omogućavalo lako gađanje neprijateljskih ciljeva. Kasnije je neprijatelj dobio pojačanja pa mu nije bilo teško da odbije naš ponovljeni napad.

Po mišljenju Jovice Jerkova, komesara 1. bataljona, koji je posle dužeg bolovanja ponovo došao u Brigadu uoči napada na Crnac, zakašnjenje 1. bataljona, do kojeg je došlo zbog veće udaljenosti ovog uporišta od pustare Oskoruša, nije se mnogo odrazilo na napad 2. i 3. bataljona na Suhomlaku. Naprotiv, neprijatelj je posle napada na Suhomlaku bio daleko obazriviji i spremno je dočekao napad 1. bataljona.

— Već na prilazima Crncu naišli smo na jaku zasednu vatru Nemaca obučenih u bela maskirna odela. Za razliku od njih, naši borci u različitim uniformama, među kojima je bilo podosta crnih zimskih kaputa, predstavljali su odlične mete

na zasneženoj beloj ravnici. Uviđajući da će na tako ravnom i brisanom prostoru svi izginuti, naši borci su i ne čekajući na komandu za prenos vatre naše artiljerije poleteli napred u želji da se što pre dohvate prvih kuća. Tamo su dograbili Nemce za guše i počeli ih potiskivati iz sela. Tada im je naišlo pojačanje u tenkovima. Naši protivkolci i još mladi i neiskusni artiljerci zbog dubokog snega i puteva bez prtina i brojnih kanala nisu mogli blagovremeno da intervenišu. Zato smo i bili prinuđeni da se izvučemo bliže njihovim položajima i tu na prilazima selu zaustavimo protivnapad nemačkih tenkova. Sem toga, velike gubitke pretrpeli smo i zbog neuvežbanog sadejstva napada naše pešadije i sopstvene artiljerijske podrške. No i pored toga, moral naših boraca bio je na zavidnoj visini. Ne očekujući mnogo od svojih mladih i nedovoljno iskusnih artiljeraca, oni su najčešće ručnim bombama i golim grudima naletali na neprijateljske bunkere, utvrđena mitraljeska gnezda i sačekivali nemačke tenkove. To, uostalom, potvrđuju i relativno veliki gubici. Preko 30 poginulih i nestalih i dva puta više ranjenih i promrzlih boraca iz i. bataljona i to u toku samo jednog dana, 21. januara 1945. godine.

Među prvima u ovoj borbi teško je ranjen i komesar toga bataljona Jovica Jerkov, kome je posle dužeg bolovanja to bila prva a ujedno i poslednja borba u Osmoj brigadi posle Subotice.

Pošto još neki borci, učesnici u ovim borbama, za neuspeh kod Suhomlake i Čađavice, pored izuzetno teških vremenskih i terenskih uslova, navode i nedovoljno iskustvo i neusklađenost dejstva između pešadije i naše mlade artiljerije, evo šta o tome kažu sami artiljerci:

Košta Dejić, komesar 3. baterije artiljerijskog diviziona Brigade, iz Vrdnika, tvrdi da je on sa svojom baterijom kod Suhomlake bio pridodat 2. bataljonu, da se njihova baterija nalazila u prvoj borbenoj liniji. Teškom mukom, sa malo zakašnjenja i uz pomoć pešadije uspeli su da doguraju svoja 4 topa, protivkolca od 45 mm, do pustare Oskoruš, a zatim i do Suhomlake. Odatle su na zahtev komandira pešadijskih četa uništili nekoliko bunkera i vatrenih tačaka, zapalili nekoliko kuća iz kojih su tukli nemački mitraljezi. U tim borbama jedan top im je bio oštećen a nekoliko artiljeraca je izbačeno iz stroja, jer su Nemci svoju minobacačku vatru, a kasnije i

tenkovsku, usmerili na naše topove. Kad su naišli neprijateljski tenkovi, da ne bi pali neprijatelju u ruke, komandant 2. bataljona Živko Sudarski naredio je da se povuku sa jugozapadne ivice sela, pozadi kanala odakle se krenulo u napad. Odatle su uspeli da zaustave dalji prodor nemačkih tenkova, ali su ubrzo dobili naređenje da se povuku još dublje na pustaru Oskoruš i pst. Krivaja...

Dobija se utisak da su komandanti bataljona kojima su artiljerci bili pridodati, sasvim opravdano, više strepeli da im pridodata oruđa ne ostanu odsečena od neprijatelja i zaglavljena negde u dubokom snegu i zavejanim putevima i kanalima. To donekle objašnjava činjenicu da su prvi udar neprijateljskih tenkova u selu Crnac i Suhomlaka izneli na svojim plečima vodovi protivtenkovskih pušaka i bombaši.

I Dušan Karavidič je bio »novopečeni« artiljerac u borbama na virovitičkom mostobranu. Njegov ratni dnevnik, koji smo napred već nekoliko puta koristili, ima snagu autentičnog dokumenta. Zato ga i ovde doslovce citiramo:

»... Ponovo smo u Slavoniji... Cela Brigada, istim putem kao pre mesec dana, njen 1. bataljon, samo u obrnutom prvcu i po daleko žešćoj hladnoći, prebacila se preko Drave u Podravsku Slatinu, a odmah zatim je produžila na front. Izgleda da se sprema velika ofanziva u Slavoniji u koju se uključuju i četiri brigade 51. vojvođanske divizije.

Danas je izvršen veliki napad na selo Suhomlaka, inače jako fašističko gnezdo. Ja sam u međuvremenu prebačen u artiljerijski divizion i top od 45 mm (ruski), čiji sam član posade, dospec je u prvu borbenu liniju, na oko 300 m od prvih kuća sela. Počeo je da pada mrak, a mi smo po do sada najstrašnijem mrazu, gladni i još umorni od dugog marša, zaposeli svoj položaj. Učestalom paljbom tukli smo selo ne bi li iskalili svoj bes na nevidljivom neprijatelju. Međutim, ni on nije spavao. Naš položaj je otkriven i mi smo začas bili obasuti minobacačkom vatrom, praćenom paljbom iz mitraljeza i pušaka. Skoro su nam uši zaglušile od silne eksplozije jedne mine koja je pala u našoj neposrednoj blizini. No, bili smo dobro ukopani i zaklonjeni i ništa nam se nije desilo.

Bitka i dalje traje bez prekida, a zima, ta strašna zima, prodire nam do kostiju. Nebo je sasvim vedro, puno zvezda i

to hladnoću čini još nesnošljivijom. Uzimamo sneg, trljamo njime ruke i lice, malo nam je toplije, ali samo za kratko. Tutnje naši topovi i minobacači, štepuju mitraljezi, ciče puške i automati. Neprijatelj nam odgovara istom merom, a vreme, to nesnosno vreme, oteže se u bezkonačnost. Ispred nas je pešadija, skoro bez zaklona punih 6 sati i povremeno pokušava jurišati napred, ali stalno biva odbijena na polazne položaje.

Nismo već znali za sebe, kada je došla zapovest za povlačenje. Smena! Iskreno rečeno, ne znam sa kakvim sam osećanjem i grimasom na licu dočekao drugove koji nas zamenjuju na položaju i koje čeka isto što smo i mi doživeli za ovih 6 sati. Kažu docnije da smo očajno izgledali. Bila je ponoć, sve misli su nam bile usmerene samo na toplu prostoriju koja nas očekuje, to nas je teralo da živahnije zakoračamo. I kad smo najzad stigli, zagrejali se i pojeli komad neslanog hleba, začas je bilo sve zaboravljeno...«'

Anki Đukić Crnoj, dvadesetogodišnjoj omladinki iz Stejanovaca i političkom komesaru 2. čete 2. bataljona, sećanje na Suhomlaku izaziva i danas teške potrese. Na to je neprestano opominju promrzle noge zbog kojih je morala biti preneta i zadržana u armijskoj bolnici u Virovitici.

— To i nije ono najteže što sam tada doživela — kaže Anka. — U jednom trenutku, prilikom povlačenja iz Suhomlake, štitila sam odstupnicu jednoj grupi boraca moje čete. Nisam ni primetila kad su mi, dok sam ležala pored jedne seoske zgrade, iz dvorišta iznenada i s leđa prišla dva gestapovca. Ocenivši da pred sobom imaju ženu, rešili su da me uhvate živu.

— Halt! Hende hoch! (Stoj! Ruke uvis!) — dreknuh su dok sam ja gađala svojim automatom grupu Nemaca koja je upadala u susedno dvorište. Skočila sam kao oparena i potrčala preko dvorišta prema nekom (koikošinjcu. Pošli su za mnom bez pucanja. Jedan od njih, onaj mlađi i jači, koristeći očišćenu stazu, istrčao je pred mene i preprečio put, likujući. U padu i magnovenju pritisnula sam obarač svoga automata. Kratkim rafalom presekla sam ga preko grudi i brzo se okrenula prema onom drugom, koji me je već pristizao. Videvši

[6] D. K a r a v i d i ć, *Bitka kod Suhomlake, Bilten* 8. VUB, br. 6/74, str. 44—45.

šta sam učinila sa njegovim drugom, zastao je kao opčinjen, ispustio svoj automa i kleknuo u sneg. Sklopljenih ruku počeo je da me preklinje, plače i moli da mu poštedim život jer ima sitnu decu...

— A hteo si me živu?! Mizerijo švapska — odgovorila sam mu kipteći od besa... Kožu bi mi oderali da ste me uhvatili mislila sam dok sam ga udarala kundakom ruskog drvenog automata »špagin« po zajapurenom i crvenim pegama išaranom licu... Ostvila sam ga tako sa krvavom njuškom u snegu, pokupila njihove automate i uputila se za svojim drugovima...

Tada su me ponovo povitlali. Ovoga puta njih trojica. Nisu se više usuđivali da mi se približe, ali su zato pucali za mnom, sve dok nisam zamakla za neku ogradu. Tek tamo kod groblja, ispred Suhomlake, spopala me neka drhtavica, bes i strah istovremeno. Prelazeći preko nekog kanala, upala sam kroz led u vodu do kolena. Iščekujući naređenje za novi napad na Suhomlaku, ostala sam tako sa sleđenim nogama sve do zore. Onda su me preneli u ambulantu...

Napomena autora

Ankica Crnoborac Danka, nosilac Partizanske spomenice i tadašnji omladinski rukovodilac 2. bataljona, tvrdi da je tu kod Suhomlake, gazeći kroz neki kanal, ostao posle toga na položaju promrznutih nogu ceo jedan vod 2. bataljona i da su mnogima posle toga amputirane noge, prsti ili stopala.[7]

Njoj lično ostao je u sećanju podvig Jefte Jankovića, zamenika komandanta 2. bataljona, rodom iz Banoštra. On je u Suhomlaki, naišavši na jedan dobro zamaskirani i snegom pokriveni bunker, iskočio na njegovu kupolu i ručnim bombama uništio njegovu posadu. Isto tako, u sećanju joj je ostala i jedna drugarica, bolničarka, kojoj je neprijateljski bacač otkinuo nogu a ona je sve vreme pevala. Na žalost, nije zapamtila njeno ime iako je bila njen skojevski rukovodilac. Ankica takođe tvrdi da je zam. komesara 3. bataljona Milanko Ćirić Miloća poginuo nekoliko dana kasnije u napadu na Čađavicu, a ne kod Suhomlake, i da je tom prilikom jedan nemački kamion naleteo na minu koju su u snegu postavili naši mineri. Nasuprot tome, Draginja Lukić, koja je zamenila Mi-

[7] Nismo utvrdili o kojem vodu je reč, ali pretpostavljamo da je on bio iz 2. čete, iz koje i Anka Đukić Crna, koja se povlačila prema groblju j. zapadno od Suhomlake.

loču na dužnosti komesara bataljona, Košta Dejić i dr. tvrde da je to bilo kod Suhomlake. Na žalost, u knjizi poginulih Osme vojvođanske brigade nije zabeleženo ime Milanka ćirića, kao ni mnogih drugih poginulih boraca. Otud se i operativnoj dokumentaciji mora prilaziti krajnje kritički i odgovorno.

Za njom je tugovala cela četa

»U jeku najžešćih borbi na batinskom mostobranu, u Brigadu je došla grupa novih bolničarki. Većinom su to bile omladinke iz tek oslobođene Subotice i severne Bačke. Te devojke su se dobrovolnjo javile na šestonedeljni bolničarski kurs, posle kojeg su raspoređene u jedinice. U našu 2. četu 4. bataljona došle su njih dve, Mileva Knežević i Sofija Novković zvana Žoki, tako da ih je sada sa Milicom Jović i Biljanom Vasiljev bilo četiri.

Jednu od njih, Milevu, znao sam od ranije iz viđenja. Živela je u Subotici i dolazila je u moj kraj. Od prvog susreta, tu na položaju, ponašali smo se kao znanci, ali sam pazio da nam se ne zameri na familijarnosti. No, zahvaljujući prvenstveno njoj, do toga nije došlo. Drugarice su brzo sa svima uspostavile tople drugarske odnose.

U njima se, verovatno pod uticajem ratnih strahota, probudio onaj, za te uslove još nedovoljno objašnjen, sestrinsko-materinski odnos prema čitavom kolektivu — četi. Poput brižne majke, najstarije sestrice, domaćice, stalno su nešto brinule o nama. Četa im je uzvratila odgovarajućim osećanjima. A pre svega prema njoj Milevi. Ona je u svemu tome ipak bila nekako iznad ostalih i svojim primerom je za sobom vukla svoje drugarice.

Takva atmosfera razoružavala je jednog po jednog borca. Grube reći i psovke, toliko svojstvene muškarcima, pogotovu ratnicima, same su se po sebi presecale, gasile u njihovom prisustvu. Okoreli borci, ratnici, pred njima su se pretvarali u pravu decu.

Zahvalnost za brigu i pažnju drugarica borci su izrazili u reči — mamica. Tako je četa nazvala Milevu. Niko ne bi znao da kaže ko je prvi izgovorio tu reč. Nastala je spontano i svi će je brzo prihvatiti, tako da će joj kasnije retko ko, sem četnog ćate, znati pravo ime.

Ona i njene drugarice bile su uvek na nogama, stalno u nekom pokretu. Obilazile su na brzinu improvizovane ležaje u šumi i brinule da li su dovoljno sigurni od vlage, da li je potrebno navući još suvog lišća... Uvek je trebalo nekome prišiti dugme, zakrpiti neki deo odeće, oprati veš. Ujutro su obavezno pripremale rastvor hipermangana za ispiranje grla. Nakon dugog marša nekom bi stradale noge. Trebalo mu je previti plikove. Kuvale su čaj za prehlađenog druga, od meštana nabavljale mleko. Vodile su naoko bezuspešnu borbu protiv uvek prisutnih vašiju i radile mnoge druge poslove.

Zato su naše bolničarke često bile pohvaljivane i dobijale priznanja kao i svi drugi istankutiji borci. Mamicu su nekoliko puta pohvalili štabovi bataljona i Brigade.

Najveće priznanje za našu četu je bilo kada je usvojen predlog da Mamica bude jedan od tri predstavnika naše Brigade na I kongresu USAOJ-a Vojvodine, koji se održavao krajem decembra 1944. u Novom Sadu...

Ubrzo posle toga bila je odlikovana, a pre nego što smo krenuli za Slavoniju, dobila je čin vodnika...

Onda smo se našli pred Suhomlakom, uporištem koje je trebalo osvojiti i tako proširiti slobodnu slavonsku teritoriju.

Streljački stroj se razvio duž nepreglednog snežnog polja. Oko neprijateljskog uporišta sve više se stezao naš obruč.

Još samo 200 koraka... još 150, pa smo pred protivničkim bunkerima. Neprijatelj još ne otvara vatru. Po grupama se prebacujemo kroz sneg koji nam dopire do iznad kolena. I tada, kao gradonosni pljusak zasuše nas ubitačna zrna. Preko snežnog polja prokljućao je vatreni pakao. A naš jurišni stroj kao da je gubio dah, da bi se na kraju ušančio u nesigurnim snežnim zaklonima.

Naša Mamica nije tražila zaklon. Ona se uporno probijala kroz duboki sneg koji je već bio natopljen krvlju naših boraca. Gubici su bili sve veći. Ranjenicima je, sem krvavljenja, pretilo i smrzavanje. Zabrinutim pogledom pratili smo kako povijena nad nekim ranjenikom, smireno, kao da je u nekom previjalištu, previja rane. Zatim trči dalje i opominje svoje drugove da se pokrenu iz snežnog zagrljaja, zauzmu bolji zaklon.

Naš juriš se zakopao u jednom kanalu nadomak samog sela. Dalje se nije moglo. Čekali smo da se nešto desi, ali nismo ni sami znali šta.

— Mnogo drugova nam je ranjeno i izginulo — rekla nam je Mamica tužna i uplakana. — Zamisli! — rekla mi je pošto se malo smirila. — Pred sam napad, Marko je protrčao pored mene i sav zadihan doviknuo mi: »Zaspao sam u štali, nisam čuo za pokret!« Nije prošlo ni par minuta kad su doneli prve ranjenike. Marko je bio među njima. Dum-dum metak ga je zakačio iznad samog srca. Znala sam da mu nema spasa i tada sam pomislila: Šteta što nije ostao i dalje u štali da spava. Sada bi bio živ. Ubrzo je umro.'

Sumrak se već spuštao, a mi smo još stajali na istom mestu. Svaki pokušaj izlaska iz kanala plaćao se krvlju. Čekali smo noć i dalja naređenja. Obrisi sela gubili su se u tami. Motrili smo na neprijatelja i skakutali po kanalu kako bismo se bar koliko-toliko zagrejali.

Iznenada, kada smo to najmanje očekivali, do nas je dopro prigušeni jauk. Ko je to sada bio na redu? Niko od nas nije pomislio na Mamicu, jer govorili smo: »Nju metak neće!« A bila je baš ona. Kad smo joj priskočili, ležala je na dnu kanala i grčila se od bolova. Dok je previjala našeg poslednjeg ranjenika, jedan zalutali metak pogodio ju je u čelo.

Dva druga je odmah ponesoše prema pozadini. Kad su došli do prvog zaklona, Mamica je već bila mrtva. Inje je obavilo krhki venac smrti na njenoj plavoj kosi. Niko od nas nije se stideo da zaplače...'

Napad na Čađavicu

Nekoliko dana predaha, od 22. do 24. februara, na istočnom sektoru virovitičkog mostobrana dobro je došao našim iscrpljenim i promrzlim borcima i jedinicama. Na frontu je zavladalo relativno zatišje koje je povremeno remetila, obostrana artiljerijska i minobacačka vatra. Dok su se jedinice po

' Reč je o desetaru Marku Kulundžiću *iz* Komletinaca u Sremu.

[9] D. Jelić, cit. feljton u listu *Front* od 24. X 1975.

bataljonima i na smenu odmarale i sređivale, na frontu se pristupilo ubrzanom utvrđivanju posednutih položaja.

Ceneći situaciju na ovom sektoru fronta, Štab 12. vojvođanskog korpusa konstatuje da je neprijatelj, uvodeći u borbu tek pristigle delove 263. pešadijske i 11. vazduhoplovno-pešadijske nemačke divizije, uz podršku jedne čete tenkova i artiljerije, prodro preko Novog Dravskog kanala i Karašice i na njihovoj levoj strani obrazovao jednu poveću izbočinu sa mestima Crnac, Suhomlaka, Adolfovac i Čađavica, koji se ubrzano pretvaraju u utvrđene odbrambene rejone sa isturenim položajima u s. Noskovci, Starin i Vranješevac. Stvaranje ove izbočine, na kojoj se u tom trenutku nalazilo više od 4.000 neprijateljskih vojnika, opasno je ugrozilo Podravsku Slatinu i glavne komunikacijske pravce na virovitičkom mostobranu od Mikleuša do Virovitice. Da bi otklonio ovu realnu opasnost, operativnu prednost neprijatelja, i oslonio svoju odbranu na levu obalu Novog Dravskog kanala i Karašice, Štab 12. korpusa donosi odluku da izvrši još jedan napad na ovu izbočinu. Napad je trebalo izvesti što pre, jer su naše jedinice u Sremu teško odolevale novim neprijateljskim naletima. Prodor jedinica 12. korpusa prema istoku pa i samo vezivanje glavnine dveju nemačkih divizija i približno istog broja ustaško-domobranskih snaga za ovu teritoriju, predstavljali su u tom trenutku veliku pomoć jedinicama 1. proleterskog korpusa u Sremu.

Za izvršenje ove zamisli Štaba Korpusa, i na pravcu glavnog udara obrazovana je napadna kolona (udarna grupa), koju su sačinjavale Osma i Dvanaesta brigada 51. divizije i Prva brigada 16. vojvođanske divizije. Njen zadatak je bio da dejstvujući pravcem: S. D. Bazje—Adolfovo Selo—Čađavica, likvidira neprijateljsko uporište u Čađavici a zatim produži u pravcu istoka posedajući pri tome odbranu na levoj obali Novog Dravskog kanala.

Dvanaesta brigada 51. divizije, uz podršku dve baterije minobacača 120 mm i jedne baterije topova 76 mm, imala je zadatak da dejstvuje duž komunikacije D. Bazje—Čađavica i napadne ovo uporište sa jugoistočne strane. Prva vojvođanska brigada, uz podršku jedne baterije minobacača 120 mm i baterije topova 76 mm, dejstvuje ulevo od Dvanaeste brigade i sadejstvuje joj u napadu na čađavicu sa jugozapadne strane.

Osma vojvođanska brigada dobila je zadatak da nastupa u prvo vreme paralelno sa Dvanaestom vojvođanskom brigadom a zatim da produži severnom ivicom šume Jasenik i obuhvatnim manevrom sa jugoistoka preseče putnu i železničku komunikaciju Čađavica—Martinci i Čađavica—Moslavina, a zatim okrene se frontom prema istoku, izbije na levu obalu Novog Dravskog kanala, posedne je, poruši most i spreči svaku intervenciju neprijatelja komunikacijom Čađavica—Moslavina. Za podršku napada Osme brigade određena je takođe posebna artiljerijska grupa, koju su sačinjavale jedna baterija minobacača 120 mm i dve baterije topova 76 mm.

Nastupajući na pomoćnom pravcu, Sedma vojvođanska brigada imala je zadatak da napadne uporišate Adolfovac sa zapadne strane i odbaci neprijatelja preko Novog Dravskog kanala, obezbeđujući time i desni bok Osme vojvođanske brigade. Četrnaesta brigada 51. divizije trebalo je da izvrši demonstrativni napad na Crnac i Suhomlaku i vršeći pritisak na ćelom frontu priveže za sebe neprijateljske snage. Slične zadatke dobile su i ostale brigade 16. vojvođanske divizije i to: Petnaesta (mađarska) u odnosu na Vranješevac i Starin; Druga brigada takođe u odnosu na Vranješevac i Četvrta vojvođanska brigada da izvrši pritisak na sektoru Noskovci—Rastik.

Po zapovesti Štaba 51. divizije, napad svih naših jedinica zakazan je za 25. januar u 18 časova, s tim da u 17 časova otpočne zajednička priprema naše i bugarske artiljerije i minobacača. (Bugarska artiljerija dobila je zadatak da podrži naš napad sa leve obale Drave na sektoru Vajaš pustara—Zalata). U zapovesti je skrenuta pažnja svim jedinicama na potrebu čvrstog povezivanja i sadejstva sa podržavajućom i pratećom artiljerijom »čiju pripremu treba maksimalno iskoristiti za približavanje neprijateljskim položajima«, kao i na potrebu smelog i energičnog nastupanja. Štabovima brigada je naglašena potreba formiranja bombaških odeljenja, privlačenja protivtenkovskih oruđa i protivtenkovskih pušaka u streljački stroj pešadije, ojačanja bataljona minerskim odeljenjima koja bi omogućavala otkrivanje neprijateljskih minskih polja i otvaranje prolaza kroz iste, kao i postavljanje sopstvenih minskih polja ukoliko se za to ukaže potreba...

Tačno u određeno vreme, posle polučasovne artiljerijske pripreme, otpočelo je nastupanje naših brigada prema Čađavici. Neprijatelj je pružao ogorčeni otpor i žestoke borbe vođene su u toku cele noći 25/26. januara. Dvanaesta vojvođanska brigada uspela je da upadne u Čađavicu i ovlada jugoistočnom grupom kuća, ali su u rejonu železničke stanice zaustavljeni njeni dalji napadi. Prva vojvođanska brigada je takođe prodrla do Čađavice, ali je posle tri uzastopna juriša konačno odbačena sa južnih prilaza selu. Sedma vojvođanska brigada nije takođe uspela, posle više ponovljenih napada, da zauzme jako uporište Adolfovac. Jedini uspeh ova brigada je postigla zauzimanjem mosta zapadno od ovog sela, ali je u narednom protivnapadu i odatle odbačena. Ostale brigade 16. i 51. divizija takođe nisu zabeležile vidnije rezultate.

Za Osmu brigadu i izvršenje njenog dela zadatka postoje različite pa i kontradiktorne ocene u našoj operativnoj dokumentaciji i posleratnoj istorijskoj građi i literaturi. Tako se u nekoliko dokumenata o 51. diviziji tvrdi da je »Osma vojvođanska brigada izvela svoj napad sa zakašnjenjem. Njene jedinice stigle su do železničke pruge jugoistočno od sela Čađavice, ali dalje napredovanje ove brigade je onemogućeno.«[10] U Operativnom izveštaju Štaba 51. divizije od 26. januara tvrdi se da je veza sa Štabom Osme brigade zatajila krivicom komandanta Brigade, ali da se preko Štaba Sedme brigade saznalo da ista »nadire šumom Jasenik«. Na kraju se ipak kaže: »Do *24* časa situacija se u bitnosti ne menja, jedino što Osma brigada uspeva da prođe do druma ist. od Čađavice. Svi napori ove brigade da ovlada mostom (misli se na most na N. Dravskom kanalu — prim. N. Božića) ne uspevaju i ista se zadržava na dostignutoj liniji...«"

U svojoj monografiji *51. vojvođanska divizija* general Sreta Savić Kolja takođe tvrdi da je Osma brigada »zakasnila sa početkom napada«, ali i »da je uspela da dođe do druma (dakle, ne samo do železničke pruge — prim. N. Božića) istočno od s. Čađavica«, ali već u narednoj rečenici pravi jedan previd i kaže »da ta brigada i pored nekoliko izvršenih juriša ni-

[10] Arhiv VII, k. 257, reg. br. 16—2/1 (istorijat 51. div.) i Arhiv VII, k. 1396, reg. br. 22—6 (Oper, dnevnik 51. div.).
[11] Arhiv VII, k. 590, reg. br. 1—3.

je uspela u napadu na selo Noskovci (?!)«.[12] Taj previd čine ili bolje reći nekritički preuzimaju kasnije i neki drugi naši pisci. Tako, na primer, tadašnji komesar Osme brigade Jure Čule u *Sećanjima komesara...,* govoreći o napadu na Čađavicu, kaže: »Selo Noskovce pamtićemo svi koji smo preživeli, jer smo na njega četiri puta bezuspešno jurišali...«" Da selo Noskovci nije bilo na pravcu nastupanja Osme, već Četvrte vojvođanske brigade, dovoljno je pogledati na topografsku kartu i utvrditi raspored naših jedinica prema zapovesti Štaba 51. i 16. vojvođanske divizije uoči napada na Čađavicu. Uostalom, već i sama konstatacija i činjenica da se Osma vojvođanska brigada nije toga puta probila dalje od komunikacije Čađavica—Moslavina, odakle do Noskovaca ima još dobrih 7—8 km, govori nam da je ovde reč o običnom previdu i kontradikciji.

Što se tiče »zakašnjenja u napadu Osme brigade, o čemu se govori u operativnoj dokumentaciji Štaba 51. divizije, ni za ovu konstataciju nismo našli izričitu potvrdu u dokumentaciji Osme brigade, ali se ona može indirektno izvesti analizom pravca napada i okolnostima u kojima je on izveden. Tako se iz Operativnog dnevnika Štaba Osme brigade za 15. januar 1945. može pročitati:

> »U toku dana u 12 sati Brigada je dobila naređenje da izvrši napad sa istočne strane Čađavice sa zadatkom da jedan bataljon izbije na most koji se nalazi na cesti Čađavica—Moslavina.
>
> Naš 4. bataljon imao je zadatak da zauzme levu stranu kanala i time obezbedi Brigadu sa pravca Adolfovac. Naš 3. bat. sa 2. bat. imao je izbiti na cestu i napasti Čađavicu sa istočne strane. *Odmah po izlasku iz Adolfovog Sela ometana je kolona sa jakom mitraljeskom vatrom, i pošto je bataljon bio celo vreme na brisanom prostoru to je napredovanje bilo usporeno.* U toku daljeg napredovanja po izbijanju na kanal, 2. bataljonu počela je i sa čela jaka vatra sa pruge pod kojom se neprijatelj utvrdio i u vremenu dok se naš bataljon razvijao došlo je naređenje za povlačenje. U toku noći pa do zore u redu su se povukli naši bataljoni u mesto Miljevci i Dobrović. Naši gubici 11 mrtvih i 31. ranjenih...«[14] (Podvukao N. B.).

[12] S. Savić Kolja, *51. vojvođanska divizija,* Bgd. 1974, 76.
[13] *Sećanja komesara vojvođanskih brigada,* N. Sad 1978, 112.
[14] Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 35—38.

Iz citiranog dokumenta proizilazi da je kolona Osme brigade dobila jaku bočnu vatru iz utvrđenog sela Adolfovca »odmah po izlasku iz Adolfovog Sela«, što znači već sa svoje polazne linije. Po izbijanju na kanal (verovatno je reč o Baranjskoj reci! — prim. N. B.) kolona je naišla i »na jaku vatru sa pruge«, odnosno sa čela, »pod kojom se neprijatelj utvrdio«. Pokret preko brisane i zasnežene ravnice, bez prtina, uz savlađivanje zavejanih kanala, praćen prvo jakom bočnom a zatim i direktnom vatrom sa čela, svakako da je iziskivao daleko više napora i vremena. To objašnjava zašto su Prva i Dvanaesta brigada, koje su nastupale kroz velike šumske komplekse i duž komunikacije D. Bazje—Čađavica, mogle ranije i neometano od neprijatelja da se pojave na južnim prilazima Čađavice. U ovom dosta složenom i teškom zaobilaznom manevru nije ni teško pretpostaviti zašto je došlo do prekida veze između Štaba Osme brigade i njene pretpostavljene komande i suseda.

Da je ovo bio izuzetno naporan nastupni marš-manevar potvrđuju nam i sećanja nekih njegovih učesnika. I ovoga puta polazimo od sećanja zabeleženih odmah posle boja, koja su, dakle, i najautentičnija. Tako je Dušan Karavidić u svom ratnom dnevniku o bici kod Čađavice u noći između 25. i 26. januara zabeležio sledeće:

»... Posle tri dana odmora, koji je bio prekidan samo izlaskom na stražu, jer je hladnoća bila nepodnošljiva, došla je nova bitka. Lakše smo se pokrenuli, jer smo bili odmorni i nahranjeni.

U sam mrak 25. januara stigli smo na 3 km od čađavice za koju kažu da je na levom krilu našeg dosta širokog fronta. Ovo selo je veoma jako i utvrđeno fašističko uporište. Tek kad smo krenuli, saznali smo da se sprema velika bitka na veoma širokom prostoru i da u nju polaze naše četiri vojvođanske brigade. Naš sektor je Čađavica, a deo Brigade u kome sam i ja, sastavljen od dva bataljona pešadije i 4 topa od 45 mm, dobija zadatak da se probije između Čađavice i Adolfovca, sa eventualnim otvaranjem mogućnosti da se neprijatelj opkoli.

Posle dvočasovne vatre naše teške artiljerije (radi se o jednočasovnoj art. pripremi — prim. N. B.) pošli smo napred i ovog puta po užasnoj studeni. Prešli smo putem oko 2 km, a onda smo odjednom bili obasuti paklenom puščanom i mitraljeskom vatrom... Odmah ležerno i odgovaramo na vatru.

To traje desetak minuta, a zatim ponovo krećemo napred. Dosta smo otkriveni, iako ne idemo samim putem, već se krećemo pored njega, jarcima. Međutim, topovi ne mogu silaziti s puta. Nekoliko drugova koji su se nalazili uz topove, a i boraca iz pešadije, već je poginulo, a dosta ih je i ranjeno. Stalno zastajemo, otvaramo vatru i ponovo krećemo. I tako neprekidno, skoro metar po metar. Kroz stalne rafale i pojedinačnu vatru vidimo vatromet svetlećih metaka. Pokušavam uhvatiti zaklon u jarku pored puta, ali tanka kora leda puca i ja sam do kolena u vodi. Iskačem napolje u vatru i začas su moje pantalone pretvorene u ledenu koru.

Prelazimo tako u prekidima oko 5 km, a onda je stiglo naređenje da stanemo. Gore po nas! Borci se začas koče od užasnog mraza. Ukočeno gledam dva druga koji se grčevito drže za cev topa i plaču: noge su im se smrzle i ne mogu ih više pokrenuti. A svetleći meci svuda oko njih! Jedan je već pao pokošen. Mi ostali stojimo, škrgućemo zubima i čekamo naređenje za napad, koji želimo više nego ikad. Razgrćemo sneg, ne bi li došli do malo zemlje, jer nam se na njoj varljivo čini da je toplije. Mesečina, kao po danu, i to hladnoću čini još strašnijom. Gubimo svaki pojam o vremenu" u očekivanju juriša. ..«"

I većina ostalih konsultovanih učesnika borbe na Čađavicu asociraju, pre svega, na tu pravu »vučju noć«, na 25 stepeni ispod nule, kada se oružje ledilo u rukama a noge pretvarale u okoštale i odrvenele močuge, na zaleđene kanale i snegom prekrivene ravnice obasjane izdajničkom mesečinom preko kojih su se ukrštali svetleći rafali neprijateljskih mitraljeza. Retko ko njih je u stanju da objasni dokle je te noći stigla njegova jedinica. Gotovo svi su jednodušni u oceni da su najžešće borbe vođene oko nekog dobro posednutog nasipa koji se jedva uzdizao iznad okoline, ali je zato bio bukvalno načičkan neprijateljskim mitraljezima. Međutim, niko sa sigurnošću nije mogao da odgovori na pitanje da li je reč o nasipu industrijske pruge Čađavica—Martinci ili za nešto više od kilometar severnijoj komunikaciji čađavica—Moslavina.

Kategoričan je jedino Mika Esapović, komesar 2. čete 3. bataljona, koji tvrdi da je to bio nasip železničke pruge. Svo-

[15] D. K a r a v i đ i ć, *Bilten* 8. VUB, br. 6/74, str. 45.

Zamenik komandanta 8. VUB Gligorije Matić Ciga (prvi s' desna) sa Dušanom Krajinovićem zamenikom komesara brigade i Aleksandrom Calićem Alojzom zamenikom komesara 2. bataljona

Četa za vezu Osme vojvođanske brigade na kraju rata

Delovi 8. VUB u napadu na raskrsnicu puteva kod Bolmana

Protivnapad Osme vojvođanske kod Baranjskog Petrovog Sela, marta 1945. **g.**

Sahrana boraca poginulih u jurišu na Baranjsko Petrovo Selo, 10. marta 1945. godine

Ulazak Osme vojvođanske brigade u Dobrović uz podršku jednog našeg tenka, aprila 1945.

Vasa Dorđević Zoza, Slavko Ivnik (poginuo kod Kućanaca kao komandant 3. bataljona) M. Korica Kovač i G. Matić Giga

Gliša Opačić (u sredini, bez opasača) novi komandant Brigade sa grupom boraca i rukovodilaca 8. VUB, u Sloveniji

Grupa bataljonskih i četnih političkih rukovodilaca 8. VUB, u Sloveniji, maja 1945. g.

Vladimir Branković Gadža, komesar Brigade predaje odlikovanja istaknutim borcima 8. VUB, krajem rata u Sloveniji

Svetozar Vetičkov Cveta, komandant (uoči svoje pogibije), Uroš Ostojić Detić, zamenik komesara, Gligorije Matić Giga, zamenik komandanta, Miroslav Demirović Beli komesar i Steva Marinković načelnik štaba Osme brigade

Prelaz delova Osme vojvođanske brigade preko brvana na maršu kroz Hrvatsku, maja 1945.

Propagandni odsek 8. VUB, krajem maja 1945. g.

Borci Osme vojvođanske brigade na povratku iz Slovenije

Fudbalski tim 8. VUB posle pobede nad timom FK Požarevac (3:1) u Požarevcu avgusta 1945. g.

Omladinska konferencija 8. VUB u Požarevcu. Na sredini omi. rukovodilac 8. VUB. Nikola Božić Vetrić

ju tvrdnju podkrepljuje sećanjem da je njihova četa oko 2 sata posle ponoći, i kasnije, u toku povlačenja, sa pravca železničke stanice Čađavica zasuta ubitačnom mitraljeskom vatrom sa oklopnog voza. Već posle nekoliko ispaljenih hitaca iz naših protivkolaca, oklopni voz se brzo povlačio prema utvrđenoj železničkoj stanici.

Milan Rapajić, kurir 2. čete 2. bataljona, takođe misli da je reč o nasipu železničke pruge, tj. o prvom utvrđenom i posednutom nasipu na koji su naišli posle izlaska iz šume Jasenik i savlađivanja velikog kanala zapadno od Adolfovca. Napad na nasip Milan je dobro zapamtio jer je tom prilikom ranjen.

— Juriš naše čete zaustavljen je žestokom vatrom neprijatelja na stotinak metara od nasipa. Posebne muke i velike gubitke zadavao nam je jedan nemački teški mitraljez sa leve strane našeg borbenog stroja — priča Milan Rapajić. — Postavljen na dobro uređenom i nešto uzvišenijem mitraljeskom gnezdu, on je prosto prikovao naš streljački stroj za ravnu, gotovo uglačanu i mesecom obasjanu snežnu pokoricu. Bilo je dovoljno, činilo mi se, podići jednu ruku pa da je saseče njegov rafal u kojem je svaki 3—4. metak imao svetleću putanju. Nije se osvrtao niti na sve precizniju vatru naših minobacača koji su iz kanala pozadi našeg stroja pokušavali da ga unište. Meci naših puškomitraljeza nestajali su u debelim naslagama snega i džakova peska oko njegovog grudobrana. Gađajući dugim rafalima, njegova posada kao da je prkosila smrti i ćelom našem streljačkom stroju. Iznerviran ovom »mat-pozicijom«, komandir naše čete Steva Borojević, stisnutih zuba, besno doviknu:

— Bombaši, napred!

Nas petorica, koji smo se još sinoć uoči polaska iz Donje Bukovice dobrovoljno prijavili u bombašku grupu, šćućureni u jednoj snežnoj udoljici, trgli smo se iz sna zimogražljive obamrlosti. Iako smo odavno očekivali ovo naređenje, bili smo neprijatno iznenađeni. Čini mi se da se nije moglo pronaći nepovoljnije mesto i vreme za izvođenje bombaškog napada u toku celog mog dotadašnjeg ne tako dugog ratovanja. Na pedeset metara ravne staklaste površine, sve do utvrđenog nasipa, nigde ni jednog zavejanog žbunića, udoljice ili brežuljka a vidljivost kao usred dana. Tek tamo, na dvadesetak metara od mitraljeskog gnezda, zjapilo je nekoliko kratera od eksplozija

naših minobacačkih granata. Mahinalno smo usmerili svoje poglede u tom pravcu. Bilo nas je petorica u grupi — ja i još dva Subotičana, jedan Sremac iz Rume i moj najbolji drug Joca Polovina iz Banatskog Karađorđeva.

Osetivši da su pogledi naših drugova i rukovodilaca upereni prema nama, krenuli smo puzeći prema nasipu. Rijući kroz sneg kao krtice, prvo su pošli Subotičani. Sremac, vođa bombaške grupe, krenuo je odmah iza njih dvojice. Meni i Joci naredio je da sačekamo njegov znak. Nisu prepuzali ni dvadesetak metara, kad je iznenada, prikriven u kanalu, sa naše strane nasipa zaštektao još jedan neprijateljski »šarac«. Njegovi niskobrišući rafali zaparaše snežnu pokoricu i zaustaviše se na ispruženim i uočljivim figurama naših drugova. Bez jauka i trzaja, njihova tela ostadoše nepomična na belom snežnom pokrivaču.

Šokirani ovnn prizorom i kivni na podmukli nemački »šarac« i njegovu kindžalnu vatru, ja i Joca poskakasmo iz svojih zaklona. Nemajući drugog izbora, jer nam ni puzanje više ne bi pomoglo, u kratkim skokovima, povijeni u pasu i sa odšrafljenim bombama u rukama potrčasmo prema nasipu. Pošto sam prvi uočio mesto odakle se oglasio »šarac«, potrčao sam udesno, prema njemu. Joca je pošao ulevo za našim poginulim bombašima, prema teškom mitraljezu. Na dvadesetak metara od nasipa, lukavi i pritajeni nemački puškomitraljezac ponovo otvori vatru i dugim rafalom zapara sneg oko mojih nogu. U poslednjem trenutku uskočih u snežni levak koji je napravila eksplozija mine našeg minobacača. Izgubivši me sa svoga nišana, Nemac se malo podiže iz svog zaklona a onda usmeri svoje rafale u Jocinom pravcu. Nisam mu dozvolio da završi rafal. Već u sledećem trenutku eksplozija moje ručne bombe raznela je i njega i njegov puškomitraljez.

U kratkom zatišju posle zaglušujuće eksplozije začuli stenjanje i Jocino tiho dozivanje. Ne razmišljajući mnogo, potrčah ulevo i skoro naleteh na zgrčeno Jocino telo. Bio je ranjen u potkolenicu. Na brzinu mu previh ranu peškirom iz svoje torbice i počeh da ga vučem prema našim položajima. Tek što sam ga povukao iz udoljice u kojoj je ležao, osetih strahoviti bol u desnoj ruci. Metak mi nije probio kost, ali mi je rana jako krvarila. Vratih Jocu ponovo u njegovu udoljicu a pritisnuli ranu maramicom i nešto puzeći, nešto u kratkim

skokovima između rafala iz nemačkog mitraljeza dovukoh se do naših položaja. Tu mi je bolničarka Savka ukazala prvu pomoć i zajedno sa još jednim borcem uputila me u brigadni sanitet. Pre toga sam komandiru Stevi pokazao gde sam ostavio ranjenog Jocu Polovinu i zamolio ga da ga što pre izvuku. Steva je, međutim, naredio komandiru minobacačkog odeljenja da prvo unište nemački teški mitraljez, koji je ponovo otvorio besomučnu vatru po našim položajima.

U prolazu za brigadni sanitet, na kanalu prema Adolfovcu, naišao sam na položaje našeg 4. bataljona. Tu me je sačekala bolničarka Jela Polovina, rođena sestra moga druga Joce. Saznavši da joj je brat ostao ranjen na položaju, Jela se ne pitajući svoga komandira uputila na položaje našeg bataljona. Tamo je, ne obraćajući pažnju na odvraćanje naših drugova, pod kišom neprijateljskih metaka izvukla ranjenog brata i noseći ga na leđima dovukla ga sve do brigadnog saniteta. Takva je ona bila i u svim ranijim borbama. Tako je ubrzo i poginula kod Baranjskog Petrovog Sela...

Posle ponoći naši minobacači uspeli su da likvidiraju opasno mitraljesko gnezdo i još nekoliko otkrivenih vatrenih tačaka neprijatelja koje su prekinule naš napad na utvrđeni nasip. Nakon toga izvršen je još jedan siloviti juriš na nasip industrijske pruge. Nekim delovima 2. i 3. bataljona pošlo je za rukom da pređu ovaj nasip, ali su se ubrzo našli u još težoj situaciji, izloženi unakrsnoj i trostranoj vatri sa nezauzetog dela pruge i sa nove odbrambene linije neprijatelja na komunikaciji Čađavica—Moslavina. Ocenjujući da bi ovaj prodor doveo u okruženje njihove snage u Čađavici i na čađavičkoj izbočini, neprijatelj je brzo reagovao. Uvodeći u borbu sve svoje raspoložive rezerve, on je protivnapadom sa pravca železničke stanice i Novog Dravskog kanala zaustavio dalji prodor jedinica Osme vojvođanske brigade i ponovo izravnao svoje položaje na nasipu železničke pruge.

> »U ovim borbama koje su bile vrlo oštre, kao i zima po kojoj su one vođene, sve jedinice i borci ulagali su maksimalne napore i odlučnosti da se postigne uspeh, ali uspeha nije bilo. Neprijatelj je, pored toga što se odlučno branio primenjujući bogato iskustvo i znanje stečeno u ranijim borbama u naseljenim mestima, svaku kuću pretvorio u bunker, koje je u postojećim uslovima stvarno bilo skoro nemoguće bez

tenkova zauzeti. Pored toga, sve jedinice su pretrpele velike gubitke, a ljudstvo je bilo prozeblo i premoreno. Kada su Štab Korpusa i štabovi divizija procenili u 3 časa ujutru tu situaciju, došli su do zaključka da se produžetkom borbe može pogoršati stanje jedinica, to su izdali naređenje da se u 4 časa jedinice povuku na polazne položaje... U ovim borbama 51. divizija imala je 50 poginulih, 117 ranjenih i 7 nestalih boraca. Od toga... 8. brigada imala je 11 poginulih i 31 ranjenog. ..«"

Pored većeg ratnog iskustva i bolje prilagođenosti uslova zimskog ratovanja i odbrane u naseljenim mestima, o čemu se govori u citiranoj oceni generala Savića, na ispoljenu izuzetnu upornost i žilavost neprijatelja u borbama između 19. i 25. januara imali su uticaja još neki momenti. Oni u tom trenutku još nisu bili poznati štabovima naših divizija i korpusa na virovitičkom mostobranu. Naprotiv, u našoj operativnoj dokumentaciji i dalje provejava izvestan optimizam o našoj operativnoj inicijativi i ofanzivi naših snaga ne samo na virovitičkom mostobranu, nego i šire — u Sremu, u Daruvarskoj kotlini i si.[17] Naši obaveštajni podaci, doduše, registruju pojavu »glavnine dveju nemačkih divizija (263. pešadijske i 111. vazduhoplovne) podržanih sa desetak lakših tenkova i bornih kola, kojih nije dotle bilo na virovitičkom mostobranu, ali u tome ne vide i jedan novi momenat — uspostavljanje operativne ravnoteže, grupisanje jačih operativnih rezervi i priprema za novu neprijateljsko kontraofanzivu koja će ubrzo uslediti ne samo na virovitičkom mostobranu, nego i protiv trupa Crvene armije u Mađarskoj. Do tog saznanja naši štabovi doći će tek početkom februara i sa velikim zakašnjenjem. To, svakako, baca izvesnu senku na rad naše obaveštajne službe i objašnjava odakle takva zagriženost neprijatelja u odbrani čađavičke izbočine i na oba sektora virovitičkog mostobrana...

[16] Sreta S a v i ć, *51. vojvođanska divizija,* Beograd 1974, 77.
[17] Tako se u Operativnom izveštaju štaba 51. divizije od 26. I pored izrazito teških objektivnih uslova neuspeha naših ofanzivnih dejstava konstatuje da »neprijatelj ne pokazuje nikakvih znaka aktivnih dejstava«. (Arhiv VII, k. 590, reg. br. 3—1/3).

Posle izvlačenja iz borbe za Čađavicu, u zoru 26. januara, Štab Osme vojvođanske brigade sa jedinicama 4. i 3. bataljona razmestio se u selu Miljevcima, 2. bataljon u Breziku, dok je 1. bataljon upućen na pustaru Oskoruša kao opšta rezerva Četrnaeste vojvođanske (slovačke) brigade. Artiljerijski divizion prikupio se u naselju Petrovac. Za iscrpljene borce Osme vojvođanske brigade nastupilo je nekoliko dana okrepljujućeg odmora, sređivanja i popune materijalnim rezervama.

Neprijateljska ofanziva »Vervolf« — priprema »velike operacije« u Mađarskoj

Gubitak Budimpešte i bogatih žitorodnih krajeva u Mađarskoj i Vojvodini, te neposredna ugroženost Beča i naftonosnih područja zapadno od Blatnog jezera, doveli su nemačku Vrhovnu komandu u veoma tešku situaciju. Prvi put u toku rata nemačkom stanovništvu zapretila je i glad. Da bi povratio ove krajeve i svoj konačni poraz odgodio za još koji dan, Hitler se u zimu 1944/45, odlučuje na očajnički pokušaj. Plan o povratku tih krajeva i Budimpešte nazvao je »velika operacija«. Za realizaciju ovog plana, sa ostalih frontova izvlače se i zapadno od Budimpešte prikupljaju poslednje oklopne i operativno-strategijske rezerve nemačke Vrhovne komande.

Posebnu ulogu u toj operaciji imale su snage pod komandom maršala fon Vajksa u Jugoslaviji. One su dobile zadatak da udare u izduženi bok i pozadinu trupa 3. ukrajinskog fronta, sa desne obale Drave. Za njihovo uvođenje u borbu trebalo je prethodno stvoriti operativnu osnovicu i očistiti desnu obalu Drave. Drugim rečima, trebalo je prvo likvidirati virovitički mostobran i odbaciti jedinice naše 3. armije na levu obalu Drave. Time bi se konačno odbacila operativna prednost koju je virovitički mostobran pružao našim snagama za dejstvo u pozadinu Sremskog fronta ili u pravcu juga i jugozapada, pa i u pravcu severozapada sa merom daljeg pomeranja ruskog fronta u Mađarskoj. Likvidacijom virovitičkog mostobrana oslobodio bi se i veći broj nemačkih i kvinsliških divizija vezanih na širokom frontu za oko 45.000 boraca 3. jugoslovenske armije, sprečilo bi se snabdevanje jedinica 6. slavonskog i 10. hrvatskog korpusa i oslabio naš pritisak na komunikacije koje su bi-

le neprijatelju potrebne za povlačenje iz Jugoslavije. Poslednji argument nemački oficiri iskoristili su da bi motivisali i podigli borbeni moral svojih vojnika, tvrdeći da su im partizani na virovitičkom mostobranu zatvorili put za izvlačenje u Nemačku. Otud nije ni čudo odakle takva upornost i zagriženost nemačkih vojnika na virovitičkom i nešto kasnije i na bolmanskom mostobranu.

Plan za likvidaciju virovitičkog mostobrana nemačka komanda nazvala je »Vervolf« (Werwolf), što neki kod nas prevode kao »Zeleni vuk«, neki »Šumski vuk«, »Šumski đavo«, »Vukodlak« i si. Za njegovo izvođenje Nemci su krajem januara i početkom februara u rejon Našica, Đakova i Slavonskog Broda prebacili glavninu 91. armijskog korpusa, koji je u svom sastavu imao — Borbenu grupu »Fišer«, 297. pešadijsku i 7. SS »Princ Eugen« i Diviziju za specijalnu policijsku upotrebu »Stefan« — ukupno oko 30.000 vojnika.

Zadatak ove — Istočne grupe, bio je da brzim prodorom na pravcu Našice—Virovitica preseče snage 3. armije na dva dela i posle spajanja sa Zapadnom grupom kod Virovitice nabaci naše snage na Dravu i tako likvidiraju mostobran.

Na pomoćnom pravcu ove grupe, iz rejona Slavonskog Broda, napadala je Divizija »Stefan«, koja je nadirući komunikacijom Kutjevo—Orahovica u sadejstvu sa 7. SS divizijom trebalo da odbaci naše snage sa slavonskih planina u Podravinu.

Borbena grupa »Fišer«, na čelu sa generalom Fišerom, imala je u svom sastavu delove 264. pešadijske i 11. vazduhoplovno-pešadijske divizije, 18. policijski puk i 68. oklopni izviđački bataljon sa oko 20 tenkova. Zadatak ove grupe bio je da osloncem na čađavičku izbočinu delom svojih snaga udari u bok i pozadinu naše glavnine pravcem Čađavica—Podravska Slatina a sa ostalim snagama produži desnom obalom Drave prema Barču i time ugrozi našu odstupnicu i povlačenje preko Drave.

Na pravcu glavnog udara Istočne grupe duž komunikacije Đurđenovac—Podravska Slatina—Virovitica napadala je 297. nemačka divizija sa 202. tenkovskim bataljonom, dok je 7. SS divizija na pravcu Našice—Orahovica—Voćin obrazovala levu napadnu kolonu.

U Zapadnoj grupi nalazile su se snage 69. nemačkog korpusa sastava: 1. kozačka konjička divizaja, 1. jurišna ustaško-domobranska divizija, 7. brdska ustaško-domobranska divizija i Jurišna ustaško-domobranska brigada, ukupne jačine — 30.000 vojnika. Zadatak ove grupe bio je da napadne zapadni sektor virovitičkog mostobrana i potiskujući naše snage prema Barču i Virovitici okruži ih i likvidira na desnoj obali Drave. Prema tome, neprijatelj je za uništenje virovitičkog mostobrana angažovao ukupno šest divizija (tri nemačke, jednu kozačku i dve ustaško-domobranske) sa 60.000 vojnika, dva bataljona tenkova i oko 200 artiljerijskih cevi raznog kalibra. Operacijom je komandovao general-pukovnik Aleksander Ler, komandant Grupe armija »E«.

Nasuprot ovih relativno jakih i veoma iskusnih i dobro opremljenih neprijateljskih snaga, stajala je 3. armija pod komandom general-lajtnanta Koste Nada, u čijem su se sastavu nalazili — 12. vojvođanski korpus sa 16, 36. i 51. vojvođanskom divizijom ukupne jačine oko 28.000 boraca. Trećoj armiji bio je operativno potčinjen 6. slavonski korpus (12. i 40. divizija) sa oko 12.000 boraca i 10. hrvatski korpus (32. i 33. divizija) jačine oko 9.000 boraca. Prema tome, pored brojčane nadmoćnosti (60.000 : 49.000), neprijatelj je imao i tehničku prednost — dva bataljona tenkova i veći broj artiljerijskih oruđa.

Raspored naših jedinica uoči neprijateljske ofanzive »Vervolf« bio je sledeći:

Na zapadnom sektoru branile su se 36. vojvođanska divizija 12. korpusa, 32. divizija 10. korpusa, 40. divizija 6. korpusa i Dvanaesta proleterska brigada 12. divizije 6. korpusa. U pozadini neprijatelja na prostoru s. M. Mlinska—s. V. i M. Trnovica nalazila se 33. divizija 10. korpusa.

Na istočnom sektoru branile su se 51. divizija 12. korpusa i 12. divizija 6. korpusa (bez jedne brigade). U armijskoj rezervi na prostoru Virovitica—Terezino Polje—Cabuna nalazila se 16. vojvođanska divizija, koja je neposredno pred početak ofanzive pomerena na istok, bliže frontu, obrazujući drugi ešelon 12. korpusa sa svojom Prvom brigadom radi osiguranja užeg mostobrana kod Barča.

Odbrambeni položaji jedinica 51. vojvođanske divizije protezali su se na liniji: Dvanaesta vojvođanska brigada ojačana 4. bataljonom Osme brigade: r. Drava—Gornje Predrijevo—

šuma Vranovac—šuma Krčevine—kota 105 (isključno); Sedma brigada: kota 105—gornji tok reke Čađavice—Adolfovo Selo—Voćinski potolk do kote 101; četrnaesta (slovačka) brigada: Durin lug— Oskoruša—Milanovac—ž. stanica Breštanovci —V. Rastovac—Ciganuša. Osma brigada nalazila se u divizijskoj rezervi na prostoru Dobrović—Bukovica—Brezik; Artiljerijska brigada 51. divizije sa jednom artiljerijskom grupom u rejonu s. Dobrović—Miljevci za podršku Sedme i Četrnaeste brigade, a sa drugom grupom kod s. Medinci za podršku Dvanaeste brigade. Štab Divizije nalazio se u Podravskoj Slatini, gde se nalazio i Štab 12. korpusa, Štab 3. armije smestio se u Barču.

Na desnom krilu 51. divizije i Četrnaeste vojvođanske brigade na liniji: Slavonske Bare—Zdenci—Bankovci—Osilovac—I'eričanci branila se Osječka brigada 12. slavonske divizije, a u produžetku na liniji Valenovac—G. Motičina—Seona—St. Zoljan — čehoslovačka brigada iste divizije. Kontrolu komunikacija na južnoj strani pl. Krndija i Papuk preuzeli su Četvrta brigada ove divizije i Diljski partizanski odred.

Po zapovesti Štaba 51. divizije, Osma vojvođanska brigada je 29. januara stavljena u divizijsku rezervu. Iz rejona Miljevci—Dobrović ona se u toku istog dana prebacila na sektor Grabić—Bakić. Tu je, od leve obale Drave do s. Grabić, pristupila izradi prihvatnih položaja, odnosno druge odbrambene linije Divizije. Radi pojačanja Dvanaeste vojvođanske brigade, na levo krilo njenog odbrambenog položaja, po naređenju Štaba Divizije, upućen je jedan bataljon Osme brigade. Bio je to 4. bataljon, koji će ostati operativno potčinjen Dvanaestoj brigadi sve do povlačenje sa virovitičkog mostobrana. On je poseo položaje kod Gornjeg Predrijeva do desne obale Drave.

Uporedo sa uređenjem prihvatnih položaja, štabovi bataljona su nastojali da u granicama svojih mogućnosti srede i odmore svoje jedinice. Poseban problem i dalje je predstavljala zaštita od jake hladnoće i promrzavanja pojedinih delova tela, naročito nogu, jer je u jedinicama bilo oko 30V» veoma loše obuvenih boraca a 50% bez šinjela ili sa civilnim kaputima i odelima." Trideset i prvog januara na front prema selu Noskovcima upućen je i 2. bataljon. Osim obostrane minobacačke i mitraljeske vatre i prepucavanja, u kojem bataljon

[18] Arhiv VII, k. 1396, reg. br. 22—6.

nije imao gubitaka, i izdržane smene, bataljon je ponovo smešten u naselje Ciganka. Za vreme dok je podržavao 2. bataljon, vod brigadnih protivkolaca uništio je jedan neprijateljski bunker.

Isto tako, veoma živu aktivnost u to vreme razvila je izviđačka četa ili tzv. razvijotka Brigade. U istorijatu 51. divizije posebno se ističe podvig izviđača Osme brigade Bože Gregorića, koji se nekoliko puta prebacivao preko fronta u pozadinu neprijatelja i donosio veoma dragocene podatke našim obaveštajnim organima." Da bi sprečio vršljanje naših izviđača u svojoj pozadini i prepade i nasilna izviđanja naših jedinica, neprijatelj je obilno koristio minska polja ispred i oko svojih utvrđenih položaja i bunkera. Tako je jedan vod 2. bataljona u jednoj akciji hvatanja »živog jezika« naišao na minsko polje i bio onemogućen da izvrši postavljeni zadatak.

Prodor neprijatelja kod Mikleuša

U rano jutro 6. februara 297. i 7. SS nemačka divizija uz podršku tenkova prelaze u napad opštim pravcem Našice—Đurđenovac—Podravska Slatina, usmerivši svoj glavni udar na spoju između 12. divizije 6. korpusa i 51. divizije 12. korpusa. Posle žestoke višečasovne borbe, neprijatelj je uspeo da se probije južno od sela Obradovac i potisne krilne delove Ćetraneste (slovačke) i Osječke brigade. Istovremeno su probijeni i položaji čehoslovačke brigade, pa je Stab 12. slavonske divizije naredio svojim brigadama da se povuku na liniju Duzluk—Orahovica—čačinci. Zbog brzog napredovanja 7. SS divizije i njenog izbijanja na komunikaciju Kutjevo—Orahovica, jedinice 12. slavonske divizije nisu mogle da se održe ni na ovoj liniji, pa je Štab Divizije naredio svojim brigadama da se povuku na liniju: Kokočak—s. Humljani—Mikleuš, prepuštajući neprijatelju Orahovicu i čačince. Time je ostao potpuno otkriven i ugrožen desni bok 51. divizije.

Da bi zaštitio svoje iznenada ugroženo desno krilo, Štab 51. vojvođanske divizije naređuje Štabu Osme vojvođanske brigade da se iz rejona Grabić—Bakić, gde se u tom trenutku na-

" Arhiv VII, k. 1396/B, reg. br. 3—1/1.

lazila u divizijskoj rezervi, hitno prebaci u rejon Bukovica—Mikleuš—Brezovljani radi zatvaranja ukazane breše i podrške Četrnaestoj vojvođanskoj brigadi. Pošto su se njen 1. i 2. bataljon već nalazili u pokretu prema Dobroviću, Štabu Osme brigade je naređeno da ova dva bataljona bez zadržavanja, usiljenim maršem produže dalje na istok i stave se na raspolaganje Štabu Četrnaeste vojvođanske brigade, koja je u međuvremenu već odbila prvi udar neprijatelja kod sela Obradovca. U izuzetno napornom maršu preko Dobrovića i Rajnog polja, 1. bataljon Osme brigade uspeva da blagovremeno pritekne u pomoć Četrnaestoj vojvođanskoj brigadi i zadrži dalji prodor neprijatelja prema Obradovcu. Drugi bataljon je zadržan u rejonu Brezovljana, gde je ubrzano pristupio izradi rezervnih položaja radi prihvata 1. bataljona i jedinica Četraneste vojvođanske brigade, kojoj je u međuvremenu naređeno da se povuče na kanal Vojlovicu i time skrati svoj izduženi front i zaštiti otkriveni desni bok Divizije.

Po pristizanju iz Kapinaca, 3. bataljon Osme brigade dobija naređenje da pristupi hitnom utvrđivanju nove odbrambene linije na istočnoj ivici sela G. Bukovica i kanalu Dobrovina. Pošto se u međuvremenu na desnom krilu Četrnaeste vojvođanske brigade ukazala nova breša zbog daljeg povlačenja jedinica 12. slavonske divizije, 3. bataljonu je naređeno da se takođe pomeri dalje na istok i postavi za odbranu na Voćinskoj reci i južno od raskrsnice puteva (j. istočno od Mikleuša) u pravcu s. Humljani i k. 186. Radi obezbeđenja od obilaznog napada na kotu 346 (j. istočno od s. Krajna) i severne padine pl. Papuk, upućena je jedna četa 3. bataljona.

U noći 6/7. februara, pesle sređivanja jedinica Četrnaeste brigade i njihovog prebacivanja na novu odbrambenu liniju na Vojlovici i Voćinskoj reci, 3. bataljon je povučen u Mikleuš i stavljen u rezervu. U ranim jutarnjim časovima 7. februara, zbog brzog prodora neprijatelja komunikacijom od čačinaca, 3. bataljon je uveden u borbe za Mikleuš, koje su iz časa u čas postajale sve oštrije jer je neprijatelj napadao sa daleko nadmoćnijim snagama. Položaje na Voćinskoj reci i kod Mikleuša u toku dana preuzimaju bataljoni Osme brigade, dok se jedinice Četrnaeste vojvođanske brigade izvlače na sledeću odbrambenu liniju: Petrovac—Miljevci. U Mikleuš se hitno

prebacuje i 5. bataljon Osme vojvođanske brigade, kao rezerva 3. bataljona.

Tako se ovde kod Mikleuša, na pravcu glavnog udara neprijatelja, koncentriše glavnina Osme vojvođanske brigade sa četiri pešadijska bataljona i artiljerijskim divizionom. Jedino je 4. bataljon Osme brigade ostao na svojim starim položajima kod G. Predrijeva pretpočinjen i u sastavu Dvanaeste vojvođanske brigade.

Sve do kasnih popodnevnih časova smenjuju se žestoki napadi neprijatelja sa još žešćim protivnapadima naših bataljona. U borbu se uvodi i 5. bataljon. Moral boraca Osme brigde je na zavidnoj visini a manevarsko zemljište, mnogobrojni poprečni kanali, nasipi, pošumljeni tereni i naseljena mesta ostavljaju im mogućnosti za pružanje žilave odbrane. Pred takvom upornošću naših boraca neprijatelj zastaje iznenađen i trpeći velike gubitke nastoji da zaobiđe Mikleuš sa jugozapadne strane preko pošumljenih padina, uvala i ogranaka Papuka. Otuda se i težište borbi sve više prenosi na naše desno krilo.

Iskoristivši prazninu koja je nastala posle povlačenja Osječke brigade, neprijatelju u kasnim popodnevnim časovima polazi za rukom da ponovo zaobiđe naše desno krilo i sa pravca Ćetekovac—Sadovi ugrozi bok 51. divizije. Da bi sprečio novo zapređeno okruženje, Štab 51. divizije naređuje štabu Osme brigade da obustavi dalje protivnapade kod Mikleuša i povuče svoje jedinice na liniju Ključevac—G. Bukovica—Topoljak, a Četrnaestoj vojvođanskoj brigadi na liniju: Topoljak —G. Viljevo—r. Čađavica. Istovremeno je naređeno da se trupne i bojne komore upute u pravcu Virovitice i Barča.

Osetivši da se naše jedinice izvlače iz borbe, neprijatelj je izvršio novi pritisak i duž komunikacija Mikleuš—Podravska Slatina. Vodeći zadržavajuću odbranu i prihvatajući jedni druge sa unapred posednutih uzastopnih odbrambenih linija, naši bataljoni su se povlačili u pravcu Bukovice u najvećem redu iako su sve češće dobijali vatru sa svog desnog boka i sa okolnih brda i brežuljaka. O borbama kod Mikleuša i povlačenju prema Bukovici u Operativnom izveštaju Štaba 5. bataljona može se pročitati sledeće:

»... 6. II 1945. dobili smo naređenje u 16 časova da krenemo sa pustare Kapinci u Bukovicu. Kada smo stigli u Bukovicu, dobili smo naređenje da jednu četu odmah uputimo u Mikleuš a ostale tri čete da se odmah stave na raspoloženje kao rezerva Četrnaeste brigade. Tamo smo stigli ujutru 7. II 1945. u 8 časova, gde nas je sačekalo novo naređenje Štaba Brigade da odmah krenemo za Aleksandrovac u pomoć našem 3. bataljonu. (Dakle ne više u rezervu Cetraneste brigade, koja se u međuvremenu povukla preko položaja Osme brigade! — prim. N. B.). Po pristizanju našeg bataljona u Aleksandrovac, odmah je upućena 2. četa u pomoć 3. bataljonu. Međutim, tamo nije naišla na položaje 3. već našeg 1. bataljona, koji se takođe nalazio u povlačenju. Po pristizanju naše čete, 1. bataljon je izvršio protivnapad na jedno brdo na kojem su se već utvrdili fašisti i odbili ih odatle. Borba je trajala od 10 do 14 časova. Pošto nam je ponestalo municije, bili smo prinuđeni da se u 14 časova povučemo. U toj borbi naša četa imala je jednog mrtvog i 4 ranjena borca. Uništen nam je i jedan mitraljez ruskog porekla. Povukli smo se u selo Aleksandrovac i tu na kraju sela zauzeli položaj. Ovo selo održali smo u svojim rukama sve dok se nisu izvukli svi ranjenici iz našeg i 1. bataljona. Zatim smo se povukli u G. Bukovicu, gde smo zauzeli položaje udesno od našeg 1. bataljona i do Druge vojvođanske brigade, koja je imala položaje u šumi i na padinama Papuka.. «[20]

Iz ovog dosta zbrkanog i neuobičajenog operativnog izveštaja 5. bataljona, kao što je uostalom bila i ostala operativna dokumentacija ne samo bataljonska i brigadna pa i divizijska, nego i stvarna situacija na terenu, možemo izvući sledeće zaključke:

— da je 3. bataljon (a tako su izuzev 4. prošli i ostali bataljoni) za nešto više od desetak časova noćnog i usiljenog marša prešao oko 30 kilometara snegom zavejanih i teško prohodnih puteva i da je odmah iz marša, sukcesivno i po četama ubacivan u borbu da bi zaustavio brzi prodor neprijateljske glavne kolone na pravcu: Cačinci—Mikleuš—Podravska Slatina;

— da su i ostali bataljoni Osme vojvođanske umesto prvobitnog zadatka da ojačaju položaje Četrnaeste vojvođanske brigade i obezbede desni bok 51. divizije, već krajem prvog dana

[20] Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 41—1.

neprijateljskog prodora bili angažovani duž komunikacija prema Podravskoj Slatini tj. na pravcu glavnog neprijateljskog udara;

— da je situacija na tom delu fronta bila zaista kritična i dramatična i da se ona brzo menjala u korist neprijatelja i merila ne danima i noćima, nego satima i minulima. O tome najbolje svedoče dejstva Četrnaeste vojvođanske i Osječke brigade, koje su u toku prvog dana ofanzive izmenile 3—4 uzastopna odbrambena položaja (Obradovac, Brezovljani, Voćinska reka, Petrovac). U prilog ovog zaključka govori i činjenica iz citiranog izveštaja Štaba 5. bataljona, gde su naređenja Štaba Brigade sustizala jedna druga i postajala deplasirana i pre nego što se moglo pristupiti njihovoj realizaciji. Što neprijatelj već prvog dana svoje ofanzive na pravcu svoga glavnog udara i u nastaloj breši na spoju između 51. vojvođanske i 12. slavonske divizije nije postigao veći uspeh, može se zahvaliti jedino snalažljivosti štabova naših bataljona i komandi četa i velikoj upornosti, žilavosti d visokoj borbenoj svesti i moralu naših boraca;

— da je neprijatelj uporedo sa silovitim pritiskom na pravcu svog glavnog udara već prvog dana počeo vrlo vešto da koristi obuhvatne manevre, posebno sa severnih padina Papuka, kroz uvale i šumom obrasle rečne dubodoline, zaobilazne planinske staze i šumske puteve koje su ranije koristili samo partizani i meštani. Iznenadna pojava ovih, specijalno obučenih i za brdsko-planinske terene opremljenih jedinica u pozadini i na bokovima naših na brzu ruku posednutih položaja i brzi prodor njihovih glavnih snaga duž komunikacije, ojačanih tenkovima i motorizovanom artiljerijom, unosili su ponekad pravu pometnju pa i paniku u nekim našim jedinicama. 0 tome se govori i u nastavku citiranog izveštaja:

> »... Posle toga dobili smo usmenu naredbu da krenemo sa bataljonom u samu šumu. (Reč je o šumama Klučevac i Lužnjakovac južno i j. istočno od G. Bukovice — N. B.). Mi smo krenuli, ali Druga brigada se u međuvremenu povukla i mi smo primili borbu na kraju sela. Naredbu za povlačenje našeg i 1. bataljona nismo dobili, pa su naše tri čete na levom krilu fašisti počeli da opkoljavaju. U toj borbi 2. četa imala je dva mrtva a prateća četa jednog ranjenog. Posle te borbe

povukli smo se u Slatinu, gde smo dobili naređenje da posednemo cestu koja na kraju Slatine vodi iz Ceralija. U pola jedan sat dobili smo naređenje da se povučemo za Sladojevce i zauzmemo položaje na Golom brdu. U pokretu iz s. Sladojevci ka položajima 3. bataljona, naš 1. bataljon je bio već razbijen od strane fašističkih tenkova, te smo se u tom paničnom stanju povlačili do Cabune, gde smo se prikupili i vratili u selo Meljani, gde smo zauzeli položaje ispred sela. Borba je otpočela u 10 a završila se oko pola 12 časova. Sa tog položaja povukli smo se više sela Bistrica, gde smo zauzeli nove položaje. U pola jedan ponovo je otpočela borba, ali smo pod jakim pritiskom fašističkih snaga morali da se povučemo u Cabunu. Ovde smo zajedno sa 3. bataljonom poseli nove položaje u visini groblja i železničke pruge. Ovde je borba započela u 14 a završila se u 17 časova. Pod pritiskom neprijateljskih tenkova i pešadije povukli smo se u pravcu Suhog Polja. Tu smo na jednom kanalu između Cabune i Suhog Polja ponovo zauzeli položaje i održali ih sve od 18 uveče do 4,30 časova ujutru, kada smo smenjeni od strane Četvrte vojvođanske brigade. Mi smo dobili naređenje da se povučemo preko Drave u Barč.

U svim ovim borbama imali smo 14 poginulih, 13 ranjenih i 22 nestala, od kojih su kasije većina njih se probila preko Drave.

Borbenost našeg bataljona bila je dobra u Mikleušu, Aleksandrovcu i kod Bukovice bila je dobra, dok je od Sladojevca pa sve do Suhopolja bila slabija.. .«[21]

Prvi i najteži okršaj sa neprijateljem doživeli su 3. bataljon i delovi 1. i 5. bataljona, koji su mu kod Mikleuša pritekli u pomoć. Napad neprijatelja je bio toliko silovit, masovan i brz da je Štab 3. bataljona ulagao krajnje napore da zadrži besomučne juriše neprijatelja i održi Mikleuš u svojim rukama. Vodeći ogorčene ulične borbe, boreći se za svaku ulicu i oko svakog pogodnijeg zemljišnog i građevinskog objekta, komandat ovog bataljona Slavko Ivnik i njegov zamenik Dura Miler, kao i zamenik komesara Obren Lapčević, svojim neustrašivim držanjem u borbi ulivali su poverenje svojim borcima, bodrili ih da istraju i lično predvodili u kraćim protivnapadi-

[21] Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 41—1.

ma da bi se deblokirali neki opkoljeni delovi bataljona, izvukli ranjenici...[22]

»Kolji, zlikovce, jer ti ništa drugo i ne znaš,
već da kolješ ranjene i zarobljene!«. . .

Nisu svi ranjenici, ipak, mogli biti izvučeni. Zbog brzog prodora neprijateljskih motorizovanih delova i pešadije, neki naši borci, boreći se do poslednjeg metka, ostajali su na svojim isturenim vatrenim položajima odsečeni od svojih jedinica. Tako se dogodilo i poslužiocima protivtenkovske puške iz prateće čete 5. bataljona. Ova četa na čelu sa svojim neustrašivim komandirom Zijatom Bukićem našla se iznenada na špicu napada neprijateljskog udarnog klina kod Mikleuša. Veštim manevrisanjern svojih oruđa i koncentracijom njihove vatre na iznenadnim pravcima prodora neprijatelja, Zijat je umnogome doprineo komandantu 3. bataljona i delovima svoga 1. bataljona da održe svoje položaje i olakšao njihovo izvlačenje i posedanje narednih uzastopnih položaja. U ovoj dramatičnoj borbi kod Mikleuša za sudbinu celog mostobrana, neki su morali biti i žrtvovani.

To se upravo dogodilo i nišandžiji protivtenkovske puške iz prateće čete 5. bataljona Irnri Komjatu, dvadesetogodišnjem omladincu iz Nađbaračke (Mađarska), koji se dobrovoljno priključio Osmoj brigadi za vreme njenog boravka u Bajskom trokutu. Pošto je ostao bez oba pomoćnika, Imre je tukao iz svoje protivtenkovke po neprijateljskoj motorizovanoj koloni sve dok nije i sam teško ranjen. Do njegovog isturenog položaja probila se bolničarka 1. čete 5. bataljona, hrabra skojevka iz Đurđina kod Subotice. Dok je previjala ranjenog druga, nije ni primetila da se i poslednji borac njene čete probio iz okruženja i da je ubrzo ostala sama u dubokoj neprijateljskoj pozadini.

[22] D. K r a j i n o v i ć, u *Sećanja komesara...,* 140. Dura Miler, jedan od retkih sremskih Švaba iz Laćarka, koji je još 1941. pristupio NOP-u, umro je od rana zadobijenih na Bolmanu, a Obren Lapčević poginuo je aprila 1945. kod Dobrovića.

— Tek što sam previla teško ranjenog Imrea i uprtila ga na leđa, zastala sam iznenađeno — priča Sofija Milosavljević, danas penzioner SUP-a u Subotici. — Nisam mogla da poverujem svojim očima. Umesto naših drugova, ugledali smo rulju pijanih ustaša. Prilazili su nam podvriskujući od zadovoljstva sa isukanim kamama u rukama. Spustila sam ranjenog druga na zemlju, uspravila se i znajući šta mogu očekivati od tih podivljalih zveri, u trenutku se oprostila sa svojim dvadesetjednogodišnjim životom i Suboticom, koju nikada više neću videti... Ugledavši me onako smirenu na smrt, jedan mi je odmah prišao i stavio vrh oštre kame pod grlo. Osećala sam kako mi lagano zaseca kožu... Trudila sam se da ne trepnem okom i da mi ne zaigra nijedan mišić na licu. Gledala sam ga sa očima punim mržnje i prezira. Spustio je za trenutak kamu sa nevericom.

— Kolji, zlikovče! Jer ti ništa drugo i ne znaš već da koIješ ranjene i zarobljene. Vi ne opraštate ni deci u kolevci a kamoli nama, Titovim partizanima. Žao mi je samo što neću imati prilike da vidim kad budeš molio za milost moje ratne drugove!... Ohrabrena i sama svojim rečima koje su iznenada provalile iz mojih stisnutih vilica i njihovim začuđenim pogledima i trenutnom zbunjenošću, nastavila sam još bešnje. Pominjala sam im brzi završetak rata, međunarodno ratno pravo, naše moćne ratne saveznike...

— Pazi je, majku joj partizansku! To mora da je komunistkinja. Daj da se napijem njene krvi!... — prekide me jedan od njih, kipteći od besa, uhvati me za kosu i poče da mlatara kamom ispred mojih očiju. Trudila sam se da se održim na nogama i da ostanem i dalje mirna i prkosna iako se ledeni dah smrti ponovo počeo zavlačiti pod kožu i prodirati kroz kičmenu moždinu.

— Odstupi, Pavličiću! — dreknuo je u tom trenutku"jedan ustaški oficir koji je stajao malo po strani i naredio da me povede u štab njihove bojne radi saslušanja.

Pošto nisam htela da pođem bez svog teško ranjenog druga, ustaški oficir mi je rekao da će i Imri poštediti život, samo ako ga lično ponesem na leđima i brinem se o njemu u sabirnom zarobljeničkom logoru. Nisam se dvoumila ni za trenutak... Ni sama ne znam odakle sam tada skupila toliko snage. Bila sam vižljasta i slabašna. Imre je bio potežak i ne-

pokretan. Nosila sam ga na leđima više od jednog kilometra. Sve do centra Mikleuša. Tamo su u jednom dvorištu sakupili još desetak naših lakše ranjenih i zarobljenih boraca. Većinom iz naše Četrnaeste vojvođanske i Osiječke brigade. Nije mi t'alkođe jasno zašto su meni i Imri poštedeli život jer u sabirnom centru nismo našli ni jednog teškog ranjenika, dok smo usput naišli na njih nekoliko teško izmasakriranih i sa prerezanim grkljanima... Tu u sabirnom centru ubili su i jednog novomobilisanog borca, Vojvođanina, koji je na sva usta psovao druga Tita i komuniste što su ga nedavno mobilisali i poveli u borbu protiv »njegove braće«!...

Iz Mikleuša prebacili su nas u Zagreb u neku ciglanu. O maltretiranju i uslovima pod kojima smo živeli u tom našem zarobljeničkom logoru bolje i da ne pričam. Zbog uskraćene nege i lekova, Imre je ubrzo podlegao ranama. U proleće 1945, nas stotinak zarobljenih partizana zamenjeno je za dva nemačka pukovnika. Tako sam se ponovo našla u svojoj Osmoj vojvođanskoj udarnoj brigadi i u njoj ostala do kraja rata...

O dramatičnim borbama kod Mikleuša govori i Đuro Balinić, sin ličkih kolonista iz Miletićeva kod Vršca. On se sve do batinske bitke kao borac Srenjobanatskog odreda borio oko Temišvara i Debrecina zajedno sa ruskim jedinicama, a zatim prešao u Osmu brigadu i za vreme borbi kod Mikleuša nalazio na dužnosti zamenika komesara 3. čete 3. bataljona:

— Pod pritiskom jakih neprijateljskih snaga, a posebno onih koje su nam iznenada udarile s boka od četekovca i Ceralija, naš 3. bataljon počeo je da se povlači iz Mikleuša. Đok se jedna četa izvlačila, druga je pružala otpor i prihvatala borbu na sledećoj odbrambenoj liniji. Duboki sneg do pojasa, često menjanje položaja i borbe u pokretu brzo su iscrpljivali naše fizičke mogućnosti. Tek što smo se povukli iz Mikleuša, do nas je dojahao komandant Brigade Milan Korica Kovač i naredio našem bataljonu da izvrši protivnapad i ponovo zauzme Mikleuš. Nije nam, naravno, bilo pravo, ali — naređenje je naređenje!

Komandant našeg bataljona Slavko lvnik nije gubio vreme u sazivanju komandi četa i odlučivanju. Svoga zamenika Đuru Milera, komesara i njegovog zamenika uputio je sa kratkim naređenjima i pravcima protivnapada u svaku četu, a onda izašao pred bataljon i poveo ga nazad u Mikleuš. Pošli smo za

njim ćutke i bež uobičajenih jurišnih poklika, rešeni da izvršimo postavljeni zadatak. Na prilazima selu neprijatelj nas je dočekao žestokom vatrom. Tada nas je komandant poveo na juriš. Komande četa su se prosto utrkivale koja će pre upasti u selo i dohvatiti neprijatelja za gušu. Suočen sa takvom odlučnošću naših boraca, neprijatelj je počeo napuštati ulicu za ulicom i povlačiti se prema centru. Tada su ustašama u pomoć pritekli Nemci. Nekoliko njihovih kolona počelo je da zaobilazi naša krila...

U jednom trenutku ošinuo me je strahoviti bol po desnom oku. U magnovenju, od kontuzije i direktnog udara puščanog metka, mahinalno sam poklopio rukom zdravo oko. Istog trenutka kroz svest mi je proletela stravična misao: — »Pa ja sam ostao bez očiju! Potpuno sam slep!?« Počeo sam tako, sa rukom na zdravom oku, da pipam slobodnom rukom po snegu, zahvaćen očajem... Tako me je našao Miloš Radojčin. U želji da mi proveri ranu i na drugom oku, sklonio mi je ruku sa njega. Tako sam otkrio da nisam potpuno slep. Obradovan ovim saznanjem, na brzinu sam previo povređeno oko šalom i produžio sa svojom četom. Bio sam tada zamenik komesara čete i povlačio sam se poslednji iz Mikleuša. Neprijatelj je pokušao da nam preseče odstupnicu. Situacija je bila dosta teška. Meci su vrcali oko naših nogu. Svaki čas morali smo podizati iz snega nekog ranjenog borca. Tek u Bukovici sam previjen i odatle vozom evakuisan za korpusnu bolnicu u Viroviticu...

— Prilikom povlačenja od Mikleuša prema G. Bukovici i Podravskoj Slatini, nalazio sam se na raspoloženju pri Štabu 1. bataljona — seća se Petar Božin, trgovac iz Sombora, stari vezista i vazduhoplovac bivše jugoslovenske vojske. — Komandant bataljona drug Lazar Marković Ćađa naredio mi je da sa grupom minera izvršimo rušenje svih mostova i propusta na komunikacijama Mikleuš—Podravska Slatina. Mi smo to zaista temeljno i obavili, bar na toj relaciji do Podravske Slatine, i time doprineli da se iznenadni i brzi prodor neprijatelja na ovom pravcu u dobroj meri uspori. Uporna odbrana bataljona naše Brigade sa brojnih prihvatnih i uzastopnih položaja otupila je donekle oštricu neprijateljskog glavnog napadnog klina. Zato je neprijatelj brzo primenio drugu taktiku i počeo da nam zalazi sa desnog boka i provlači se kroz mno-

gobrojne uvale sa padina Papuka. U takvim situacijama najviše su dolazila do izražaja snalažljivost i samoinicijativa naših desnokrilnih jedinica i nižih komandi.

Sećam se tako i jednog slučaja kod G. Bukovice. Dok smo minirali most na komunikaciji, Nemci su nam iznenada došli na blisko odstojanje i počeli da nas okružuju. Prekinuli smo miniranje i počeli da branimo svoje živote sopstvenim oružjem. Tada nam je priskočio u pomoć vodnik Todorović, rodom iz Kikinde. Sa puškomitraljezom u rukama i sa svojim vodom zaustavio je ovaj opasni prodor neprijatelja, omogućio nam da završimo svoj posao, a onda sa jedne čuke ostao u zaštitnici sve dok se i jedan naš vojnih nije povukao...

Na Papuku — oclsečeni od Brigade

— Naša 2. četa 3. bataljona, u kojoj sam tada bio zamenik komandira čete, bila je u jednom trenutku odsečena od bataljona i nabačena u šumu, jugozapadno od komunikacija i G. Bukovice — priča Milorad Esapović Mika, rođen 1924. godine u Rumi, posle rata nastanjen u Beogradu kao službenik.

Pošli smo uz brdo, prema Papuku. Nadali smo se da ćemo tamo naići na slavonske jedinice i priključiti im se. Bili smo ne malo iznenađeni kada smo se, spustivši se u jednu skoro neprohodnu jarugu koja izvodi prema Podravskoj Slatini, ponovo našli opkoljeni od Nemaca. Bile su to neke planinske jedinice, specijalno obučene i opremljene za borbu na brdsko-planinskom terenu. Napali su nas sa oba boka i posle kraće, oštre borbe ponovo naterali u šumu. Posle dužeg lutanja pošumljenim obroncima Papuka i još nekoliko manjih susretnih borbi sa kolonama 7. SS divizije »Princ Eugen«, ponovo smo krenuli na sever pi'ema Podravini. U jednoj napuštenoj kući našli smo na tavanu oraha i suvih krušaka i jabuka. Bio nam je to jedini obrok u toku ta prva dva dana borbi. Na onoj hladnoći dobro nam je došlo vino i rakija koje smo pronašli u podrumu. Napunili smo svoje čuturice i krenuli dalje.

U popodnevnim časovima izbijamo iz šume. Po sve jačoj zuki motorizacije i zvrjanju tenkova saznajemo da se ponovo nalazimo pred putnom i železničkom komunikacijom Podravska Slatina—Virovitica. Ubrzo smo ih ugledali. Cesta je bila

zakrčena neprijateljskim kolonama i motori'za'ćijdm. ' Zastali smo da osmotrimo situaciju i odlučimo kuda i šta dalje da učinimo. Desetak kilometara zapadno od nas prolomila se strahovita streljačka, topovska i minobacačka vatra.

— To su naši!... Poznajem Đorđeve protivkolce... I teške minobacače! — reče nam Kurjak," komandir naše čete, i posle kraćeg razmišljanja naredi da prikriveno posednemo jedan ćuvik, udaljen nekoliko stotina metara od puta kojim su se kretali neprijateljski tenkovi u pravcu zapada.

— Moramo ih makar zbuniti i zaustaviti. Time ćemo bar malo olakšati našoj Brigadi. Posle ćemo se brzo povući u šumu i u toku noći probiti do naših jedinica.. . Tako je glasno razmišljao Kurjak dok nas je raspoređivao na severoistočnoj ivici ćuvika. Pošto je sačekao da naše protivtenkovske puške — imali smo ih tri u četi, mitraljesci i puškomitraljesci podese svoje nišane, Kurjak je komandovao:

— Brza paljba!

Bila je to zaista vrlo efektna i ubitačna vatra po neprijateljskoj koloni koja nam je došla »kao kec na jedanaest« da im se naplatimo za sve ove dvodnevne muke i štrapace po besputnim stazama Papuka. U želji da što bolje iskoriste ovu izuzetnu priliku, naši borci i puškomitraljesci su se prosto utrkivali ko će brže isprazniti svoje redenike. Vriskali su oduševljeno dok su još brže repetirali svoje puške i menjali šaržere.

Na cesti je nastala neviđena pometnja. Već posle prvih hitaca naših protivtenkista, vrteći se nemoćno u krugu, sa iskidanim gusenicama na cesti su ostala dva oštećena nemačka tenka. Preostali su brzo potražili mrtve uglove ispod okomitih useka brda na južnoj ivici puta. Odatle su otvorili besomučnu topovsku i mitraljesku vatru po našem brežuljku. Iz pozadine, zaobilazeći naš brežuljak sa jugoistoka, krenula je u napad jedna neprijateljska kolona jačine bataljona. Istovremeno smo dobili i jaku minobacačku vatru sa pravca sela Sladojevci. Prebacili smo nekoliko puškomitraljeza na naše desno krilo i sa-

[25] Reč je o Bogdanu Slojkoviću, Crnom Đorđu, komandantu artiljerijskog diviziona 8. brigade, koji je poginuo aprila 1945. u Slavoniji. Ignjat Milutinovic Kurjak takođe je kasnije poginuo u Slavoniji.

čekali da nemački pešadijski bataljon, koji je već počeo da nam podilazi s boka, priđe na blisko odstojanje. Kratkom i sasređenom vatrom brzo smo ih naterali da i oni potraže zaklone iza zasečenih litica i kanala pored puta.

Pošto smo postigli svoj cilj, zbunili neprijatelja i stvorili našoj Brigadi kratkotrajni predah, kroz jednu uvalu izvukli smo se u šumu ostavljajući neprijatelju da uzaludno preorava naš brežuljak svojim topovskim i minobacačkim granatama. Ispevši se do ivice šume, zastali smo da osmotrimo rezultate naše jednočasovnc borbe. Bili smo više nego zadovoljni svojim učinkom. Na cesti ispod nas još je vladala neopisiva gužva. Zbog oštećenih tenkova saobraćaj motorizovane kolone je bio prekinut. U kratkim intervalima dok je severac raznosio dim i snežnu prašinu od sve češćih eksplozija neprijateljskih granata oko našeg brežuljka, nazirale su se mnogobrojne tamne mrlje na debelom snežnom pokrivaču. Oko njih su se vrzmali nemački sanitarci sa bolničkim nosilima u rukama. Sećam se da je neko tada pomenuo da je nabrojao više od 120 takvih »tamnih mrlja« u snegu, koje su predstavljale ubijene i ranjene neprijateljske vojnike. Bila bi to, po mojoj proceni, i najrealnija cifra za oko 80 dobro naoružanih boraca naše čete. Jer, pri tako idealnoj meti retko da je koji metak mogao promašiti svoj cilj...

Veče se već spustilo kada smo ponovo zaronili u veliki kompleks šuma na severnim padinama Papuka. Sada nam one nisu izgledale tako tajanstvene, tamne i nepristupačne. Naprotiv. One su nam pružile sigurnu zaštitu od potere daleko nadmoćnijeg neprijatelja. Isturivši jače čelne i bočne patrole, krenuli smo u pravcu severozapada, paralelno sa komunikacijom Podravska Slatina—Virovitica. Kod svake dubodoline, šumske prošeke i komunikacije pažljivo smo prethodno osmotrili teren. Na potoku Čađavica malo je nedostajalo da ponovo uletimo u novu neprijateljsku kolonu. Provukli smo se između dva njena ešelona i tek onda otvorili kratkotrajnu brzu paljbu po zbunjenim Nemcima. Dok su se oni snašli i pošli za nama, mi smo se već dohvatili šume Kupreš i ubrzo, u ranim jutarnjim časovima, priključili se kod Golog brda i Bitrice našoj Brigadi...«

Povlačenje od Podravske Slatuie do Cabune

Sudeći po arhivskoj dokumentaciji i sećanjima boraca, najkritičniji trenuci za Osmu brigadu nastupili su posle napuštanja Mikleuša, Aleksandrovca i G. Bukovice. Tu se prema komunikacijama Podravska Slatina—Suhopolje, sa južnih padina Papuka i pravaca Ceralije, Voćin, Pivnice spuštalo nekoliko upravnih i upotrebljivih komunikacija koje su brdsko-planinske jedinice 7. SS divizije »Princ Eugen« dobro iskoristile za udare u bok i pozadinu naših na brzu ruku posednutih uzastopnih odbrambenih položaja. Jedinice 12. slavonske divizije, a nešto docnije i delovi 16. vojvođanske divizije, koje su branile ove pravce braneći se na širokom frontu, brzo su bile izmanevrisane ili posle žestokih borbi prisiljene na povlačenje. Tako su bataljoni Osme vojvođanske brigade, nalazeći se na pravcu glavnog udara neprijatelja, duž komunikacije Mikleuš —Virovitica bili prisiljeni da stalno vode borbu na dva fronta, da se brzo izvlače iz zaprećenog okruženja i da se povlače na novu uzastopnu liniju odbrane, ne iskoristivši do maksimuma prethodno tek razvijenu i posednutu odbrambenu liniju. To je zabeleženo i u Operativnom dnevniku Štaba Osme vojvođanske brigade:

»7. II 1945, vedro, G. Bukovica.

Sastav: isti. Brojno stanje: 2.310 drugova, 163 drugarice, svega 2.473. Naoružanje isto.

Svi bataljoni na svojim ranijim položajima.

U jutarnjim časovima 3 bat. vodi borbu sa nadmoćnijim neprijateljskim snagama u Mikleušu. Po naređenju Štaba Divizije svi bataljoni, sem 4. bat. (ovaj bat. je ostao na Dravi prepotčinjen Dvanaestoj brigadi — prim. N. B.) koncentrišu se na ovim položajima i do podnevnih časova vodi se oštra borba potpomognuta artiljerijom. Naročito je žestoka borba na desnom krilu, gde neprijatelj nastupajući grebenom brda nastoji izvršiti zaobilazak našeg desnog krila. Posle više protivnapada neprijatelj uspeva u ubrzanom napadu, tim pre što je odsek između našeg desnog krila i Osječke brigade bio prazan — neposednut. U podnevnim časovima, pošto preti opkoljavanje, povlači se cela Brigada u pravcu Aleksandrovac— Bukovica i poseda položaj južno, istočno i zapadno od Bukovice. Dok se na desnom krilu i dalje vode borbe, komora se evakuiše u pravcu Barča a bataljoni se povlače iz borbe i u

večernjim časovima stižu u Podravsku Slatinu, gde posedaju položaj za odbranu. Naši gubici u toku dana neutvrđeni, neprijateljski preko 650 izbačenih iz stroja...

8. II 1945, maglovito, Podravska Slatina, Cabuna.

U ranim jutarnjim časovima još pristižu jedinice sa položaja u Podravsku Slatinu u cilju daljeg povlačenja. Položaj se zauzima pred s. Sladojevcima, zauzima ga 1. bataljon i to na glavnoj cesti prema stanici. Na njegovom frontu se ubrzo pojavljuje nemačka motorizacija. Svi se povlače i zaposedaju novi odbrambeni položaj. Posle kraćeg držanja položaja nastupa sistematsko povlačenje radi dobitka u vremenu. (Misli se na zadržavajuću odbranu, prim. N. B.). Novi položaji su pred selima: Meljina, Bistrica, dva položaja ispred Cabune i na koncu treći položaj na kanalu pred Cabunom tri km severoistočno od sela... Levo krilo naše Brigade proteže se 200—300 m od ceste, a desno krilo preko šumovitih planina do grebena. Karakteristično je da u prvoj fazi borbe neprijatelj vrši frontalne napade, a za to vreme na grebenima koji se protežu na desnom krilu vrši obilazne napade. Naši gubici mali ali nepotvrđeni. Neprijateljski gubici oko 300 izbačenih iz stroja i uništena 2 tenka.«[24]

— Najveća gužva nastala je kod Podravske Slatine, kada smo dobili naređenje da se svi pozadinski delovi, komora i sanitet hitno prebace do Barča — priča Vukica Pantelić, tada student treće godine medicine i higijeničarka u Štabu Brigade. Putevi su odjednom postali zakrčeni. Neko je tada povikao: »Evo nemačkih tenkova!« I nastala je prava pometnja. Kočijaši su ošinuli po konjima obilazeći jedni druge, a komordžije, stari »paničari«, prestizali su našu ranjeničku, transportnu kolonu, mešali se sa njom... Sećam se kod sela Kozice, naš doktor Sabo, brigadni lekar, nije stigao da uskoči u kola, u jednoj ruci drži flašu sa jodom a drugom se drži za levču. Jedva smo uspeli da ga ubacimo u kola... U Cabuni su nas nemački tenkovi ponovo pristigli i pokušali da zarobe našu kolonu. Tada je komandant Brigade naredio da se jedan naš bataljon pešadije i jedna protivtenkovska baterija brzo razviju za borbu i zaustave nemačku motorizovanu kolonu... U Virovitici su nam priključili još 50 kola ranjenika iz ostalih

[24] Operativni dnevnik Štaba Osme vojvođanske brigade.

brigada, pa smo u tako podugačkoj koloni izmešanoj sa komorom i civilima izbili na Dravu. Tu nas je sačekao komandant Sedme vojvođanske brigade major Milan Ješić Ibra i omogućio da se u najboljem redu i među prvima prebacimo preko pontonskog mosta na levu obalu Drave...

— Najteži trenuci za našu bojnu komoru, u kojoj sam bio vodnik, nastali su u Podravskoj Slatini — opisuje svoje doživljaje iz tih dana u Biltenu Osme brigade Ivan Milunović Bosanac. — Toga jutra, tek što sam ustao, začuo sam neku gužvu i pucnjavu u gradu. Istrčao sam na ulicu i ugledao neke naše borce kako se užurbano izvlače iz grada. U prolazu rekoše mi da naše jedinice napuštaju grad i da u njega ulaze Nemci i Čerkezi... Potrčao sam u zgradu gde se nalazila komanda naše transportne čete i bojne komore. Tamo nisam našao nikoga. .. Vratio sam se brzo nazad i naredio svom municijskom vodu: Pokret u pravcu Cabune!

Za tren oka kaldrmisanom ulicom zatandrkala su naša kola pretovarena municijom. Uzbuđeni pucnjavom i neprijateljskim mecima koji su vrcali oko naših glava, konji su pojurili prema zapadu. Iz sporednih ulica ugledali smo manje kolone Nemaca obučene u bela zaštitna zimska odela, koje su nastojale da nas preteknu i da nam preseku odstupnicu. To je naše kočijaše nateralo da još brže poteraju svoje konje. Tek kod sela Sladojevaca naišli smo na odbrambene položaje naše pešadije koja se ubrzano pripremala za borbu. Tu smo sustigli i ostale delove naše komore i brigadne pozadine i posle kraćeg sređivanja produžili dalje prema Virovitici i Barču.

Sa približavanjem Barču naše kolone su postajale sve veće a putevi sve zakrčeniji. Zajedno sa našim pozadinskim delovima povlačila se i velika masa naroda. Bilo je teško posmatrati onu jadnu, promrzlu i uplakanu decu kako se tiskaju oko preopterećenog pontonskog mosta na Dravi. Svi su želeli prvi da pređu i pobegnu od ustaškog pokolja. Trudili smo se da ih nekako smirimo i pomognemo. Neke smo prihvatali u naša kola, uvijali ih ćebadima ili nosili jednostavno na rukama... U Barču smo se bazirali po kućama i tu sačekali dolazak naše Brigade da bismo joj se priključili...

Kartečom po neprijateljskoj pešadiji

Najteži udar posle povlačenja iz Podravske Slatine primio je na sebe naš 1. bataljon. Združene neprijateljske kolone koje su nadirale sa fronta i sa južnih padina Papuka potpomognute tenkovima i bornim kolima, prosto su kidisale na tek zaposednute i na brzu ruku pripremljene položaje naših jedinica. Ne obazirući se na teške gubitke koje su trpeli od naših dobro postavljenih mitraljeza i puškomitraljeza, pripadnici 297. nemačke i 7. SS divizije »Princ Eugen« nastojali su po svaku cenu da već u prvom naletu probiju naše položaje i zaobiđu protivtenkovski čvor odbrane koji su na istočnim prilazima selu i na raskrsnici putne i železničke komunikacije na brzu ruku organizovali komandant artiljerijskog diviziona Bogdan Stojković Đorđe i načelnik Štaba Osme brigade Gligorije Malić Giga. Ovde se postavila 3. baterija protivkolskih topova 45 mm, kojom su komandovali Bunjevac Dančo iz Subotice i komesar baterije Košta Dejić Koča iz Vrdnika. Na zapadnoj ivici sela postavljena su još dva protivkolca istog diviziona a jedan kilometar zapadnije na poprečnoj cesti prema Sladojevačkom lugu još jedna baterija protivkolaca 45 mm, koja im je stavljena na raspolaganje iz artiljerijskog diviziona 51. divizije. Po dubini ovog improvizovanog protivtenkovskog čvora, neposredno uz putnu komunikaciju, raspoređene su sve raspoložive protivtenkovske puške 1, 2. i 5. bataljona, ojačane grupama boraca sa protivtenkovskim bombama i odeljenjima teških mitraljeza iz pratećih četa 2. i 5. bataljona. Pionirski vod Brigade dobio je zadatak da nastavi rušenje svih mostova i miniranje glavne komunikacije sve do Cabune. Nameta Štaba Brigade bila je da na ovoj deonici puta privremeno zaustavi ili bar uspori brzi prodor nemačkih motomehanizovanih kolona i stvori potrebno vreme za izvlačenje ostalih jedinica 51. divizije i 12. korpusa…

— Napad Nemaca bio je toliko silovit i drzak da prosto nismo mogli da ih prepoznamo — priča Đorđe Pašić Pekmez, komandir 3. čete 1. bataljona. — Ovoga puta nisu išli onako sistematično i obazrivo, posle temeljne artiljerijske i vatrene pripreme, već kao da su bili u nekom transu. Jurišali su kao pijana čerkeska i belogardejska rulja, gazeći preko svojih leševa i ranjenika. Naša četa nalazila se na desnom krilu, na

nekoj kosi, i imali smo skoro idealne uslove i pregled za borbu. Bio sam toliko siguran u svoje borce i svoje položaje da sam se pred početak napada malo raskomotio. Skinuo sam čizme i pokušao da zagrejem svoje mokre i već skoro polusmrznute noge. Kad je započeo neprijateljski juriš, više nisam imao vremena da ih obujem, sve do Cabune. Navalili su tako snažno i iznenada, sa svih strana, kao da im je to poslcdnja borba i da se probijaju iz okruženja. U stvari, kasnije smo doznali da su im njihovi oficiri lagali kako imaju naređenje da se probiju iz Jugoslavije za Nemačku i da im samo još mi stojimo na tom putu...

Imali smo u četi 12 puškomitraljeza i 25 ruskih automata sa po nekoliko punih doboša municije. Borci sa puškama takođe su imali pune torbice municije i po nekoliko ručnih bombi. Njihove streljačke strojeve sačekivali smo uraganskom vatrom, ali su Nemci uporno išli napred, uvodili u borbu nove cšelone, zaobilazili prvo naše desno krilo a zatim su se probili i na spoju sa našom levokrilnom, 2. četom. U poslednjem trenutku, kada smo se već našli skoro u potpunom okruženju, dobili smo naređenje da se povučemo na sledeću kosu. Do Meljana i Bistrice promenili smo još nekoliko takvih uzastopnih položaja vodeći računa da se neprijatelj sa te strane ne probije do naših artiljerijskih položaja, koji su se nalazili stotinak metara ulevo, na cesti, ispod naših položaja. Tamo je bilo još teže. Od neprekidne topovske i mitraljeske vatre tamo je vrilo kao u kotlu...

— Još pred Podravskom Slatinom, naša 3. baterija protivkolaca 45 mm pridodata je 1. bataljonu, koji se nalazio u zaštitnici na pravcu glavnog udara neprijatelja — priča o toi borbi politički komesar ove baterije Košta Dejić Koča. — Odbijajući jedan napad neprijateljskih tenkova kod sela Aleksandrovac, malo je pofalilo da nam neprijatelj ne zarobi jedan trotivkolski top. Zašli su nam iznenada kroz neku uvalu i posluga je jedva uspela da se izvuče i uništi nišanske sprave. U poslednjem trenutku komandir jedne čete 1. bataljona izvršio je protivnapad i pomogao nam da izvučemo i svoj skoro izgubljeni top. Saznavši za ovo i plašeći se da opet ne zapadnemo u takvu situaciju, komandant bataljona Lazar Marković Čađa vratio nas je nazad u svoj divizion.

Misleći da smo samovolnjo napustili položaje, komandant diviziona Bogdan Stojković Crni Đorđe strahovito se naljutio na nas. Komandiru baterije Danču zapretio je streljanjem i naredio da se ponovo stavi na raspolaganje Čađi, komandantu 1. bataljona. Pošli smo bez pogovora nazad ljuti i povređeni. Tada nas je na konju sustigao zamenik komandanta Brigade Gligorije Matić Giga i naredio da postavimo bateriju na raskrsnici puta i pruge, istočno od sela Sladojevaca. To smo i učinili rešeni da se odatle ne povlačimo pa makar i svi izginuli. Topove smo dobro ukopali pozadi putnog i železničkog nasipa i maskirali.

Preko naših položaja ubrzo su naišli delovi Četranaeste (slovačke) a zatim i naše Brigade. Čudili su se šta mi još čekamo i zatšo se i mi ne povlačimo na zapad. Nismo im ništa odgovorili još ljuti na neopravdanu kritiku našeg komandanta. Kasnije smo saznali da smo mi ovde, u stvari, formirali prvu liniju protivtenkovske odbrane i da su pozadi nas bile raspoređene i ostale baterije našeg divizona i protivtenkovske puške.

Štiteći odstupnicu naših jedinica, poslednji se iz Podravske Slatine povukao naš 1. bataljon. Kad nas je ponovo ugledao u borbenom rasporedu svoga bataljona, komandant Čađa zastao je iznenađeno. Osmotrivši jednim pogledom naše dobro postavljene i maskirane vatrene položaje, prigušujući svoje zadovoljstvo i trudeći se da ostane ozbiljan i ljut, obrati se meni jer me je poznavao još iz Fruškogorskog odreda:

— Pa dobro, Kočo, jesam li ja vama naredio da se javite svome komandantu diviziona i da mi vaša »podrška« nije potrebna!? Ja ću sa mojim protivtenkovskim puškama i bombašima izaći na kraj sa ovim švapskim »krntijama« — reče mi Čađa, misleći pri tome na nemačke tenkove čija se zuka već čula sa pravca Podravske Slatine.

— Jesi, druže Čađo! Ali je naš komandant Đorđe posumnjao u to što si ti nama rekao, optužio nas za samovoljno napuštanje položaja i umalo nas nije postrcljao. Sada nam je »viša vlast«, drug Giga, naredio da se ovde postavimo. I mi smo tako postupili.

— E, pa neka vam ta »viša vlast« onda obezbedi neposrednu zaštitu od neprijateljske pešadije, ako uskoro ponovo dođe do onakve prpe kao kod Aleksandrovca!...

— Ovoga puta vi prema nama nemate nikakve obaveze. A mi ćemo se već nekako snaći... Hvala vam za onu pomoć kod Aleksandrovca iako smo je i tada zaslužili a nadam se da ćemo vam se i ovog puta pošteno odužiti. .. Nisam mogao a da mu ne odgovorim istom merom, onako jetko i sremački...

— Eh ti, Kočo! Puk'o bi kad mi ne bi tako odgovorio. Sva sreća pa se ne poznajemo od juče! — reče mi već dobro raspoloženi Čađa i otrča na desno krilo da rasporedi svoje tek pristigle jedinice.

Tek što je 1. bataljon zaposeo novu odbrambenu liniju, prugom i cestom od Podravske Slatine i odozgo sa brda počele su da se pojavljuju zgusnute neprijateljske kolone. Navalili su žestoko. Čini mi se da žešće nemačke napade nisam doživeo od one njihove poslednje ofanzive na Frušku goru, u julu 1944. godine. Jurišali su kao pomahnitali. Istovremeno smo na putu od Podravske Slatine ugledali i jednu grupu tenkova i bornih kola. Išli su dosta obazrivo plašeći se naših mina ostavljenih u nedovoljno raščišćenom snegu na kolovozu. Da bismo ostavili njihovu pešadiju bez njihove podrške, odlučili smo da ih napadnemo sa što daljeg odstojanja. Sačekali smo da napuste poslednje kuće Podravske Slatine koje su im mogle poslužiti kao zaklon i otvorili brzometnu protivkolsku vatru tzv. pancirno-probojnim zrnima. Čelna borna kola su odmah planula a ostali su brzo skliznuli sa puta i potražili zaklone u dubokim usecima i kanalima. Time smo svoj glavni cilj, zbog kojeg smo ovde bili i postavljeni, za kratko vreme i postigli. Omogućili smo našoj pešadiji da se, bar za trenutak, oslobodi one uvek prisutne psihičke napetosti od iznenadne pojave nemačkih tenkova i usredsredi na odbijanje prvog napada nemačke pešadije. Zadovoljan našim uspehom, onako dečački razdragan, kakvog sam ga zapamtio u svim ranijim okršajima, Čađa nam je u prolazu dobacio:

— Alal vam vera, artiljerci. Prvi zadatak ste uspešno obavili!. .. Čuvajte se sada kad vas »poklope« njihovi minobacači i artiljerija... Obratite pažnju i na naše levo krilo. Tamo imamo samo jednu četu. Nemci i tamo žestoko navaljuju... Čim osetite da vas zaobilaze sa te strane, povlačite se na sledeću vatrenu liniju. Jer u rezervi imamo samo jedan vod. I zato »uzdaj se u se i u svoje kljuse«... — dodao nam je Čađa žu-

reći- se ponovo na desno krilo. Tamo su Nemci već počeli da sc Uklinjavaju na spoju između naše 2. i 3. čete.

Čađino upozorenje nam je dobro došlo. Već posle nekoliko minuta njegova prognoza se počela ostvarivati. Na vatrene položaje naše baterije sručila se ubitačna koncentrična vatra nemačke artiljerije i minobacača. Sa levkovima zemlje i snega iznad naših glava poleteli su komadi iskidanih železničkih šina, hrastovih šlipera i kamenog tucanika. Od dima barutnih gasova i uskovitlane snežne prašine jedva smo nazirali najbliže drugove oko sebe. Na sreću, u zaklonu visokih nasipa i skloništa iskopanih u snegu i kanalima i propustima ispod puta i železničke pruge izdržali smo ovu vatrenu kanonadu. Imali smo nekoliko lakše ranjenih boraca. Stočne zaprege, blagovremeno sklonjene u obližnjim seoskim dvorištima, ostale su nam potpuno čitave.

Nakon dvadesetominutne ubitačne artiljerijske i posebno minobacačke vatre, dim se razišao i oko naših vatrenih položaja ukazale su se mnogobrojne rupčage opasane visokim obručima snega, zemlje i kamenja sa preoranih železničkog nasipa i puta. I nehotice, Nemci su ovu važnu saobraćajnu raskrsnicu, bar za kraće vreme, onesposobili za prolazak svojih motomehanizovanih kolona. Jedan naš protivkolac, izbačen eksplozijom artiljerijske granate, ležao je prevrnut na boku. Potrčali smo prema njemu. Na sreću, sem manjih ogrebotina po cevi i štitniku, ostao je potpuno čitav i brzo je osposobljen za ponovo dejstvo. Nismo imali vremena da se duže bakćemo oko njega. Iznenada, iznad naših glava sa nekoliko strana, a posebno sa levog boka, ukrstili su se dugi rafali nemačkih »šaraca«. Dah nam se skoro presekao kad smo na stotinak metara ispred naših položaja ugledali gusti streljački stroj nemačke pešadije. Odbačena sa svojih položaja na Bulinom polju, naša levokrilna četa povlačila se pod borbom prema Sladojevcima. Ostvarila se, dakle, i druga Ćađina prognoza...

— Pripremi kartečna zrna!... Svi na položaje!... — začuo se prodoran glas Bunjevca Danče, komandira naše baterije.

Bio je to zaista presudan i odlučujući trenutak za dalju sudbinu naše baterije. U poslednjem trenutku naši borci su shvatili da je u pitanju borba za goli život, čast naše baterije i spas naših topova. Za nekoliko trenutaka svi su bili na

svojim mestima. Nemajući vremena da se bakću oko nišanskih sprava, nižandžije su nišaneći direktno kroz cevi svojih topova usmerili svoja oruđa u sve bliži nemački streljački stroj. Punioci su već spremno držali u rukama kartečna zrna. Svi ostali borci iz posluge, konjovoci, a posebno rukovodioci, sravnjivali su nišane svojih automata i pušaka sa pretećim nemačkim junkerima zaogrnutim belim čaršavima, koji su već izlazili na poslednju jurišnu liniju. Za trenutak je nastala neka zloslutna tišina. Iznenadno su se prekinuli dugi rafali nemačkih »šaraca«. Do naših ušiju dopirale su oštre komande nemačkih oficira. Očigledno, pripremali su svoje vojnike za odlučujući juriš. Prekinula ih je nova komanda našeg komandira:

— Kartečom, brza paljba!... Pali!

To što se odigralo posle toga teško je i zamisliti, a kamoli opisati. Skoro jednovremena vatra naših topova, pušaka i automata naprosto je sasekla nemački streljački stroj. Bio je to pravi masakr, baš kao u nekom posleratnom filmu. Na hiljade olovnih kuglica i čeličnih gelera koje su iz usta naših topovskih cevi izlazile poput sačme iz lovačke puške zarivale su se u pokretne žive ljudske mete kao na nekom streljačkom poligonu. Tu nije moglo biti promašenih ciljeva ali ni uzmaka, jer se svud unaokolo prostiralo ravno zasneženo polje bez drveća i zaklona. Potpuno satrven, u samrtnom ropcu i okrvavljenom snegu, ostao je zauvek jedan nemački streljački stroj.

Iznenađeni i sami ovakvim učinkom svojih oruđa i obrtom situacije, poustajali smo sa svojih zaklona i kratkim rafalima automata nastojali da zaustavimo one malobrojne koji su pokušavali da pronađu neki izlaz iz ove retko viđene ratne klanice. Za to vreme, po naređenju našeg prisebnog komandira, koji je uočio da nam jedna neprijateljska kolona podilazi i sa desnog boka, usekom potoka Lukačić, kočijaši su već uprezali uplašene konje u topovske zaprege i trudili se da ih izvuku na put i ušorenu ulicu Sladojevaca. Ispraznivši svoje rafale do kraja, potrčali smo za njima i gurajući pred sobom i konje i topove ubrzo se našli na seoskom raskršću. Tu smo se izmešali sa našim pešadijskim četama koje su takođe odstupale do sledećih naših odbrambenih linija kod Sladojevačkog luga, D. Meljana, Bistrice i Cabune...

U Cabuni smo se zaustavili kod neke ciglane. Tu smo zajedno sa jednom baterijom protivkolskih topova 51. divizije ponovo zaustavili jednu tenkovsku kolonu. Već posle prvog uništenog tenka ostali su se brzo vratili nazad. Njih su kasnije sačekale protivtenkovske puške iz prateće čete našeg 2. bataljona. Oni su takođe onesposobili dva tenka iz ove kolone. Mi smo u međuvremenu dobili naređenje da se povučemo dalje na zapad prema Suhopolju i Virovitici. Tada je i naša Brigada dobila smenu od Četvrte vojvođanske brigade pa smo zajedno produžili prema Barču...

Oči u oči sa nemačkim tenkistima

Pošto su sredili svoje redove i privukli nove ešelone, Nemci su krenuli još silovitije napred. Zaobilazeći minirana i porušena mesta na glavnoj komunikaciji i koristeći sporedne puteve i ulice u naseljenim mestima, iznenada su se, pred novoposednutim odbrambenim položajima naših jedinica, ponovo pojavljivale i motomehanizovane neprijateljske jedinice od voda do čete lakih tenkova i bornih kola. To je za trenutak izazivalo »uznemirenost, komešanje a kod nekih jedinica i paniku« — kako se to konstatuje u Bojnoj relaciji Štaba Osme brigade za februar 1945. U tim trenucima štab Brigade, koji je budno pratio situaciju i ostao celo vreme na visini svoga veoma odgovornog zadatka, hitno je intervenisao uvođenjem u borbu svojih rezervi i narednih ešelona. Na pojedinim linijama i u kritičnim situacijama na položaje su izlazili svi bataljoni na čelu sa svojim štabovima pa i članovima Štaba Brigade. To se dogodilo kod sela Meljani i Bistrice, zatim kod ciglane ispred seia Cabune, pa i neposredno kod Cabune. Jer zadatak se morao izvršiti po svaku cenu i obezbediti jedinicama !2. vojvođanskog korpusa i 3. jugoslovenske armije nesmetano izvlačenje sa virovitičkog mostobrana i na levu obalu Drave.

»... Posle izvesnog vremena neprijatelj je ponovo krenuo na juriš. Sačekali smo ga ubitačnom vatrom iz svih oruđa i oružja. Komandant Brigade Kovač, sav u znoju, ljut kao ris, upadao je u prvi borbeni red, brzo uspostavljao disciplinu vatre i onda komandovao: — Pali!... Mitraljesci bijte pravo u čelo! U jednom trenutku dograbio je puškomitraljez od voj-

nika i sam puštao duge rafale, koseći neprijatelja ispred sfhe. l'o je silno podizalo moral boraca i starešina, a kako i ne bi, jer tu smo pored njih, i sa njima delimo ratničku sreću. Po slamanju ovog napada Kovač se nasmejao onim za njega karakterističnim osmehom i prijatnim glasom, po čijoj boji smo često u stanju da sagledamo i karakter ljudi. Rekao je: Dobiše po repu«.[25]

Na jednom takvom položaju, neposredno na izlazu iz Cabune prema Suhopolju, Nemci su ponovo uveli tenkove u borbu. Pojavili su se iznenada, iza okuke puta, pred položajima 2. bataljona, koji je preuzeo ulogu zaštitnice Brigade i obezbeđenja povlačenja ostalih naših jedinica u pravcu Virovitice. Premoreni u višednevnim borbama i vođenju zadržavajuće odbrane sve od Mikleuša, borci su jedva sačekali ovaj mali predah, pa makar i u prvom borbenom položaju, na koji su još pristizali zaostali delovi i pojedinci iz drugih jedinica. Veče se već spuštalo pa su poverovali da će Nemci, po običaju, sačekati zoru za organizaciju novog napada. Dotle se trebalo odmoriti i prikupiti nove snage, pa makar i ovako ležeći neposredno u snegu, u jarcima pored puta, iza oborenih stabala i drveća na pošumljenim brežuljcima Papuka. Grmljavina nemačke dalekometne artiljerije i teških minobacača koja je sa položaja istočno od Cabune, preko njihovih glava žestoko tukla glavnu komunikaciju prema Suhopolju kao da ih je uspavljivala i otupljivala njihove prenapregnute reflekse. Otud nije ni čudo što nisu čuli zuku neprijateljskih tenkova koji su im se neopaženo prikrali iza obližnjeg brežuljka i okuke puta od Cabune. Tome je doprineo i jaki nalet severozapadnog vetra koji je duvao u pravcu neprijatelja.

Na samoj cesti, ili tačnije na njenoj desnoj strani, na blagom useku puta, nalazilo se jedno odeljenje protivtenkovskih pušaka i odeljenje teških mitraljeza prateće čete 2. bataljona. Sa njima se nalazio i komandir prateće čete Bora Čović, iskusni fruškogorski partizan iz Vrdnika. Nišandžija na protivtenkovskoj pušci bio je Ivan Poljaković iz Đurđina kod Subotice i njegov prvi pomoćnik Ivan Doža, dok je nišandžija na teškom mitraljezu tipa »maksim« bio desetar šime Nović iz

[25] D. K r a j i n o v i ć, u *Sećanja komesara vojvođanskih brigada,* 134, Novi Sad 1975.

Tavankuta. Iz opojnog, okrepljujućeg dremeža trgli su ih reski rafali brzometnih nemačkih »šaraca«, »đobošara«.

— Tenkovi! — začuli su istovremeno prodorni glas svoga komandira Čovića. — Brzo, na levu stranu puta... Pozadi onih balvana — dodao je snalažljivi ćović uočivši istovremeno da se dole, iza povisokog nasipa puta nalazi tzv. mrtvi ugao i zaklon od ubitačne mitraljeske vatre sa nemačkih tenkova.

Vukući svoj teški mitraljez na točkovima, preko ceste se prvi sjurio desetar šime Nović. Zauzevši siguran zaklon, on je zadivljujućom brzinom usmerio cev svoga mitraljeza na nemačke tenkove i pustio dugi rafal u njihovom pravcu. Kiša olovnih kuglica zadobovala je poput kratkotrajnog naleta gradonosnog oblaka po debelom čeličnom oklopu nemačkih tenkova. Nije im ništa naudio, ali je privlačeći njihovu pažnju na sebe, za trenutak zbunio protivnika i omogućio celoj svojoj desetini i odeljenju protivtenkovskih pušaka da se brzo prebace preko ceste u tzv. mrtvi ugao gde im neprijateljska mitraljeska vatra više nije mogla nauditi. Na snegu izrovanom nemačkim rafalima i malopređašnjem »brisanom prostoru« ostalo je beživotno telo Šandora Kovača Šanjike, mladog Mađara iz Nađbaračke, koji se dobrovoljno priključio Osmoj brigadi za vreme njenog boravka u ovom naprednom mađarskom selu.

Zbunjen ovim snalažljivim postupkom naših boraca, kivan što je ostao bez lakog i nezaštićenog cilja i uveren da se pred njim nalazi šačica bezopasnih pešadinaca, nemački tenkista krenuo je, «ada već daleko smelije, ponovo napred. Zaustavio ga je novi rafal šimetovog mitraljeza. Počeo ga je već nervirati. Da bi bolje osmotrio njegov položaj, iz kupole se za trenutak pojavilo zajapureno lice nemačkog tenkiste. Nije ga uočio ali je za trenutak ukrstio pogled sa odlučnim i prkosnim pogledom patrizanskog komandira koji je klečao iza oborenog debla kanadske topole.

— Udri ga, Ivane! — doviknuo je komandir Cović nišandžiji protivtenkovske puške, koji je zauzeo položaj iza susednog debla i već uzimao na nišan sve uzdignutiji »meki trbuh« prvog nemačkog tenka, čekao je da vozač tenka prateći blagu uzbrdicu i zavijutak puta napravi još koji metar napred i time još više otkrije gusenice i svoj prednji trap — najosetljivije mesto svakog oklopnog vozila. Tada je povukao oroz svoje protivtenkovke, čija je dugačka cev žestoko odskočila na obo-

renom stablu i svojim trzajem neprijatno iznenadila svog očigledno još nedovoljno iskusnog nišandžiju.

— Pritegni kundak jače, Ivane! — dovikivao mu je Bora ugledavši ga kako sa licem iskrivljenim od bola nanetog jakim trzajem kundaka ubacuje u pušku i sledeći metak. Da li zbog bolova u ramenu ili nepreciznog gađanja, ni drugi metak nije pogodio svoj, sada već sve bliži i sve veći cilj. Tek posle trećeg ispaljenog metka čelni tenk je naglo zastao i zaškripao gusenicama. Iz njega je ubrzo suknuo plamen. Nemačkom tenkisti koji ga je maločas tražio pogledom, pri pokušaju da iskoči iz zapaljenog tenka, šime je »pomogao« podužim rafalom iz svoga mitraljeza.

Ugledavši zapaljeni tenk na putu, borci 2. bataljona sa susednih položaja i kose iznad puta radosno su pozdravili svoj? drugove iz prateće čete. Oni, međutim, još nisu imali vremena za radovanje. Zaobilazeći zapaljeni tenk, prema njima je krenuo drugi, a odmah zatim i treći tenk. Očigledno, bili su rešeni da se osvete za svoju uništenu posadu i da produže sa izvršenjem postavljenog zadatka.

Shvativši da opasnost još nije otklonjena, Bora se u nekoliko skokova našao kod Ivana i Dože i njihove protivtenkovske puške. Ugledavši Ivana kako se još drži za nagnječeno rame, Bora ga blago odgurnu, leže na njegovo mesto i čvrsto prigrli kundak njegove protivtenkovke. Miran i staložen kao i uvek u takvim situacijama i vičan u rukovanju ovim oruđem, jer je među prvim borcima Srema poneo englesku protivtenkonvku, Bora je već prvim metkom uništio i sledeći neprijateljski tenk. Treći tenk nije ni sačekao da na njega dođe red. Izgubio se brzo među poslednjim kućama i u sporednim ulicama Cabune. . ,[26]

[26] Za borbu sa neprijateljskim tenkovima kod Cabune pohvaljeni su, pored komandira čete Bore Čovića, desetar Šime Nović, nišandžija pt puške Ivan Poljaković ,zatim borci: Štipan Antunović, Marko Vidić, Đorđe Jovanović Mika, Luka Vidaković i posmrtno borac Šandor Kovač Šanjika. (Vidi: Jure Ćule u *Sećanja komesara*. .., 114; Brana Martinović, *Junačka trojka, Udarnik,* list 3. armije br. 7 ocl 16. II 1945; Luka Vidaković, *Borba sa tenkovima, Bilten* 8. vojvođanske brigade, br. 6/1974).

Borbe Četvrtog bataljona kod Gornjeg Predrijeva

Napred je već rečeno da je 4. bataljon uoči početka neprijateljske ofanzive pridodat Dvanaestoj vojvođanskoj brigadi, koja se branila na sektoru: r. Drava—G. Predrijevo—Senkovac (istočno) potok Čađavica—k. 105. Ojačan 1. baterijom artiljerijskog diviziona (3 topa od 40 mm), 4. bataljon Osme brigade preuzeo je 5/6. februara deo fronta od Drave do šume Vranovac (južno od s. G. Predrijevo). Na taj način širina fronta Dvanaeste vojvođanske brigade je znatno smanjena i ojačana a njena odbrana orijentisana na komunikacijski pravac Zalata (mađarska granica)—Podravska Slatina. Tako se 4. bataljon našao usamljen u odbrani pravca koji je desnom obalom Drave najkraćim putem izvodio do Barča a time i do glavnog mesta prelaza jedinica 12. vojvođanskog korpusa i 3. armije. Zbog slabije komunikativnosti, taj pravac je u početku imao sporedan značaj, ali će ga neprijatelj već posle prvog dana borbe i našeg žilavog otpora kod Mikleuša pokušati da iskoristi sa ciljem presecanja odstupnice naših snaga sa virovitičkog mostobrana.

Komandant 4. bataljona Steva Bobocki težište svoje odbrane i glavninu svojih snaga grupisao je duž seoskog puta Kapinci—G. Predrijevo—Sopje—Vaška. Na tom putu, orijentisani prema selu Noskovci, odakle se mogao očekivati i prodor neprijateljskih tenkova, postavljeni su protivtenkovski topovi artiljerijskog diviziona i vod protivtenkovskih pušaka prateće čete bataljona. Bataljon je poseo ranije pripremljene i dobro utvrđene položaje koji su se protezali na zapadnoj ivici kanala od šume Kruščik, pored istočne ivice sela G. Predrijevo pa dalje na sever do Drave. Na celoj dužini ovih dosta jakih prirodnih položaja izgrađeno je više drveno-zemljanih bunkera (tzv. DZOT-ovi), mitraljeskih gnezda, vatrenih položaja za topove i minobacače, skloništa za ljudstvo a iskoirišćeno je u tu svrhu i više građevinskih objekata i kuća na istočnoj ivici sela. Severno od sela, grupisana oko pustare Joševa, branila se 2. četa ovog bataljona, s tim što je velike komplekse šuma na desnoj obali Drave kontrolisala patrolama i jednim zasednim odeljenjem u visini kote 101.

Prvi napad Nemaca sa pravca Čađavica—Noskovci na položaje Dvanaeste brigade i 4. bataljona usledio je u zoru 7.

februara. O tome je sačuvan autentičan izveštaj štaba 4. bataljona pa ga u celini donosimo:

»Napad je otpočeo sa jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom u 3 časa. Međutim, artiljerijska vatra nije nanela nikakvih gubitaka. Nešto kasnije neprijatelj je počeo da se približava našim položajima u grupama i kolonama. Kad se približio na domet naših mitraljeza, otvorili smo žestoku vatru. Neprijatelj je prvi napad izveo na centralni deo našeg položaja, na selo. Kad se već sasvim približio selu, preduzeo je tada napad i na pustaru gde se nalazila jedna naša četa.

Svi naši mitraljezi zasuli su neprijatelja ubitačnom vatrom. On je i dalje napadao u velikoj masi ne obaziruć se na velike gubitke od naših mitraljeza koji su kosili njihove redove. Iako su njegovi gubici postajali sve veći, jer smo ih kosili neprekidnim rafalima, oni su i dalje navaljivali u velikim gomilama i tako se potpuno približili našim položajima. Ocenjujući da su nam topovi ostali ugroženi, naređeno je komandiru baterije da ih povuče iz borbe." Neprijatelj je tada izvršio snažan juriš pa smo se pod borbom morali povlačiti prema selu. Prilikom povlačenja iz sela, pojedini njegovi stanovnici počeli su da pucaju na naše borce i da se na njih bacaju kamenjem. Tako je poginuo i tehničar jedne naše čete. Njega je ubio jedan civil pucajući sa tavana.[28]

Kad je neprijatelj već upao u selo, otpočeo je odlučujući napad i na našu četu, koja se nalazila na pustari. Ona je takođe pružila ogorčeni otpor. Pred mitraljezima ove čete ostali su pokošeni mnogi neprijateljski vojnici. Pošto im je za-

[27] Interesantno je napomenuti da komandanti naših pešadijskih bataljona više strahuju za pridata artiljerijska oruđa i prvo njih izvlače iz borbe i ne pokušavajući da iskoriste njihovo najubitačnije oružje protiv pešadije, karteč i šrapnel.

[28] Ramzija Gabrić, zam. političkog komesara čete, i Branko Jarić, delegat voda, takođe tvrde da je u selu bilo podosta neprijateljski raspoloženih stanovnika koji su sve do našeg povlačenja bili pritajeni, a onda se priključili neprijatelju i pokazali svoje pravo lice gađajući naše borce kamenjem a neki su čak zapucali iz pušaka. Po brigadnoj evidenciji, kod G. Predrijeva poginuli su: Petar čičak, r. 1924, Ada; Grga Ivković, r. 1925. Subotica, i Lajčo Kopunović, r. 1920, Subotica. Jedan od njih, a po svoj prilici Lajčo Kopunović, poginuo je od ruke ustaškog izdajnika. (Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 47—1).

pretila opasnost da ostanu potpuno odsečeni i uništeni, četa je bila prinuđena da se povuče u šumu pored Drave. Nama su se priključili tek u Vaškoj.

Naši gubici iznosili su 4 poginula i 7 ranjenih.

Prema podacima iz komandi četa, neprijatelj je imao 308 poginulih i ranjenih. Naše je mišljenje da su neprijateljski gubici bili daleko veći, jer je neprijatelj napadao u gustim redovima i gomilama, gazeći preko svojih ranjenih i poginulih, dok su naši mitraljesci tukli neprekidnim dugim rafalima i prosto kosili njihove redove...«

— Ono što smo doživeli tu kod Gornjeg Predrijeva nismo imali prilike da vidimo čak ni na Kazuku kod Batine. Nemci su toga dana kidisali kao pomahnitali. Išli su kao drogirani... Naši mitraljezi i puškomitraljezi su ih prosto kosili, ali su oni i dalje srljali, gazeći preko svojih mrtvih i ranjenih drugova — pričaju Remzija Gabrić, zamenik komesara čete, i Branko Jarić, politički delegat voda. — Sva sreća što tu odmah nisu upotrebili tenkove. Ovako, imali smo prilike da im se pošteno naplatimo za sva ona smrzavanja na snegu, za one duge iscrpljujuće marševe i sve one dotle nedoživljene muke na tom, tzv. virovitičkom mostobranu. Mi smo se povlačili organizovano, pod borbom, sa jedne uzastopne linije do druge, a oni su srljali kao podivljali. Kasnije smo saznali, od njihovih zarobljenika, da su im njihovi oficiri, uoči napada, govorili da smo im mi Titovi partizani još jedina prepreka na putu do Nemačkog Rajha i da im ne dozvoljavamo da izađu iz ovog »balkanskog pakla«...

— Bio sam tada u 1. četi 4. bataljona — priča Antun Imrić Ribar, nišandžija na teškom mitraljezu, danas penzioner u Subotici. — Naša četa se nalazila na jednoj pustari severno od G. Predrijeva, prema Dravi. Baš tih dana za komandira čete došao nam je neki Crnogorac, kojeg još nismo dobro upoznali, a ni on nas. Komesar čete bio je Dušan Jelić a politički delegat našeg voda Milan Jarić... Uoči nemačkog napada javio sam se dobrovoljno u patrolu po zaleđenim barovitim šumama na desnoj obali Drave. Ubili smo tom prilikom dve košute i jednog zeca. Napravili smo bogovski ručak za ceo naš bataljon. Nemačka artiljerijska vatra nije nam skoro ništa naudila jer smo imali dobro izrađene bunkere i rovove punog profila. Sve do predveče Nemci su žestoko napadah na

naše položaje ispred sela. Našu četu su ostavili na miru. Tek kada su prodrli u selo i počeli da nam podilaze i sa te strane, napali su svom žestinom i na našu četu. Nikad ni pre a ni kasnije nisam imao prilike da naslažem toliko friceva ispred svoga mitraljeza. Teren je bio idealan, ravan, zasnežen, otkriven a oni su napadali i ,u buljucima i gustim kolonama. Mi smo se nalazili u bunkerima sa punim redenicima i šaržerima municije. Tu promašaja nije moglo biti. Međutim, Nemci se nisu obazirali na svoje gubitke, stalno su pridolazili novi ešeloni i kolone. Počeli su da zaobilaze naše položaje sa oba krila. Zaneseni borbom, nismo ni primetili da smo ostali gotovo sami sa delegatom našeg voda Jarićem. U jednom trenutku dobili smo vatru iz zgrade u kojoj se koji trenutak ranije nalazila naša komanda čete.

— Ribar, povlači se! Pohvataće nas žive! — začuo sam naređenje svoga delegata. Shvatio sam i sam da je ostalo samo nas nekoliko. Počeo sam da izvlačim svoj mitraljez iz bunkera, ali sam brzo shvatio da sa njim više ne bih daleko odmakao. Skinuo sam mu samo zatvarač i potrčao za svojim pomoćnikom Grgom Ivkovićem. Neprijateljski vojnici su pošli za nama. Već na domaku šume Grgu je sasekao neprijateljski rafal. Imao sam toliko vremena da zgrabim njegovu pušku i torbicu sa municijom. Ocenivši da ćemo im umaći, Nemci su otvorili besomučnu vatru. U nekoliko skokova i puzeći kroz sneg oko kojeg su vrcale olovne kuglice, našao sam se u šumi i pridružio se delegatu Jariću. Ubrzo smo sustigli i ostale iz naše čete. Cele te noći povlačili smo se pošumljenim terenima pored Drave i tek negde iza Sopja priključili se našem bataljonu. ..

— Da nije bilo Ribarovog mitraljeza, teško da bi se naša četa izvukla sa već skoro opkoljene pustare sa samo jednim poginulim i nekoliko ranjenih boraca — kaže i Milan Jarić, delegat voda. — čak je ispalo dobro što mi nismo blagovremeno obavešteni o povlačenju ostalih delova čete i time čvrsto prikovali za sebe sve one što su napadali s fronta. Ribar je onesposobio i ostavio teški mitraljez po mojem naređenju, jer je sasvim sigurno da bismo kasnije, kad smo se probijali iz okruženja, izgubili i njega i mitraljez. Nemcima smo ostavili samo neupotrebljiv mitraljez, bez zatvarača. Mi smo, međutim, bili zbog toga kritikovani...

»Nemci idu kao u šetnju. Naši ih tuku iz svih oružja. Krovne konstrukcije na kojoj je bio naš osmatrač više nema. Neznam da li je sišao i da li je ostao živ. Nemci su već na 200 metara. Postavio sam se iza jednog stabla i tučem mašinkom. Nedaleko od mene, iza jedne bukve stajao je Gabor Ivković. Čujem ga kako govori:

— I ovaj je gotov, nanu mu njegovu... E, nećeš ni ti dugo, majku ti švapsku. Tebe sam baš i čekao...

Kasnije sam saznao da ih je svojom poluautomatskom puškom desetoricu poobarao. Naši »maksimi« ih prosto kose...

Vidim da se naši pod vatrom povlače iz vodenice koja se dimi. Na desnom krilu Nemci samo što nisu uskočili u naše bunkere. Naši iskaču i povlače se prema šumi.

Nisam ni osetio kako nas je zimski sumrak već u potpunosti obgrlio. Oko sebe, tako reći, više ne vidim našeg borca. Tek po koji tu ili tamo iza nekog stabla. Kad sam došao sebi, svud ispred sebe video sam Nemce. Bez dvoumljenja povikao sam borcima da se povlače prema kanalu a zatim sam kao strela potrčao prema jednom šumarku. Tada sam razgovetno začuo glas na našem jeziku:

— Hvatajte živog onog, to je komesar!

Potrčao sam iz sve snage... Znači, među njima je bilo i inaših izdajnika... Prebacio sam se preko mostića na kanalu a za mnom još četvorica naših boraca, među kojima je i Gabor Ivković. Zastali smo u šumi. Nigde naših. Ali nema ni Nemaca više. Noć se već uveliko spustila. Jedino što smo mogli da učinimo a da ne pogrešimo, bilo je da idemo uz Dravu prema zapadu. Tamo negde mora da su i naše jedanice. Ukoliko naiđemo -na Nemce, razmišljam, povući ćemo se u šumu i nekako preći preko leda. Tamo preko su Rusi.. ,[2']

Prelazak preko još nedovoljno zaleđene Drave

»Uskoro smo stigli u selo Sopje i našli se među našima. Udaljenost između pustare i Sopja, koja u vazdušnoj liniji iznosi desetak kilometara, prevalili smo za 17 časova. Za to za-

[29] Dušan Jelić, *Ratni zapisi iz 8. vojvođanske brigade,* feljton objavljen u listu *Front,* 31. X 1975.

ista nisam našao nikakvo objašnjenje. Kada smo se kasnije postrojili pred Štabom bataljona sa gotovo ćelom četom, dočekali su nas iznenađeni i razdragani kao da vide ljude sa onoga sveta. Bili su nas otpisali. Takav izveštaj su već bili poslali u Štab Brigade.

Od boraca saznajem da su Nemci uspeli da uhvate mitraljesca Dina Malagurskog. Tukao je Nemce sve dok se nisu približili na desetak metara. Onda je izvadio zatvarač i skočio iz bunkera, ali je naišao na uperene nemačke puške. Dino je kasnije uspeo da pobegne od Nemaca. Vodnik Praljak je pokosio oko sebe desetinu Nemaca. Tukao je sve dok ga nisu bukvalno pregazili...

... Posle podne stižemo u neko mesto čije ime u onoj gužvi jednostavno nisam uspeo da zapamtim. (Verovatno je reč o Vaški — primedba N. B.)

Uskoro smo dobili neku mršavu večeru i jedva dočekali trenutak da se negde prislonimo i zaspimo. .. Rano izjutra, bez doručka, krećemo dalje. Koračamo po snežnoj prtini u dugačkoj zmijolikoj koloni. S nama se povlače i neke slavonske jedinice koje obezbeđuju zbcg dece, žena i staraca. Na oko 3 kilometra iza nas odjekivala je žestoka puščana i mitraljeska vatra. Štiteći našu odstupnicu, pod pritiskom Nemaca, to je mađarska Brigada »Petefi« vodila teške odstupne borbe. Paljba se čas približavala, čas udaljavala od nas.

Pred nama je zaleđena Drava. Nedaleko, uzvodno vidimo kako kolona okomito zavija na reku i prelazi preko leda. Tek kada smo stigli sasvim blizu, zapazili smo da je prelaz, u stvari delo ljudskih ruku. Naime, preko leđa se prostirao sloj slame koja je bila zalivana vodom. Ta masa se na niskoj temperaturi odmah ledila, ali je zahvaljujući slami ipak ostajala gipka i elastična. Preko tog sloja prelazi reka ljudi, kola, naoružanja. U međuvremenu se taj prelaz pojačava novom slamom i vodom.

Međutim, upravo pre nas, noka pretovarena kola su neposredno uz obalu podlomila »mostnu traku«. Borci su je brzo snašli i debelim građevinskim daskama premošćavali pukotinu.

Neki rukovodilac je insistirao da se prvo prebace konji iz nekih ispregnutih kola. Konji su bili preplašeni i uznemireni. Nikako da priđu slabo utvrđenim daskama. Otimaju se od

boraca koji ih vuku. Tri kojna se nađoše u vodi... Grčevito frkću, plivaju prema mostnoj tvorevini. Tamo ih zapravo vuku borci, ali im to ne uspeva... Gledam te nesrećne konje. Sav strah im je u očima. Led i dalje puca i nema im spasa.

Koča Nikolić, omladinski rukovodilac našeg bataljona, čovok krhkog i omanjeg rasta, odlučno rastera sve one koji su se mučili oko konja i otvara vatru na nesrećne životinje. Drugog rešenja nije bilo.

Posle toga evakuacija se nesmetano obavljala dalje. Vatra i borba petefijevaca i Nemaca bila nam je sve bliže. Na ponekim uzvišenjima blago valovitih obronaka već su se nazirale zelenkaste nemačke uniforme.. *

— Ledeni most preko Drave na oko dvadesetak kilometara istočno od Barča prvo su, izgleda, podigli civili koji su se povlačili sa virovitičkog mostobrana — tvrdi Antun Imrić Ribar. — Mi kada smo naišli, samo smo ga još malo popravili dodavanjem šaše i slame i to neprekidno zahvali vodom koja se odmah mrzla i time stvarala povisoka zaleđena masa iako Drava još nije bila sasvim zamrznuta i mestimično su po njoj plovile sante leda. Bio je to, doduše, veoma nesiguran »most« koji se ugibao pod našim nogama i naročito po nailasku naših zaprega, ali nam je to bilo jedino rešenje, jer bi nas proboj iz neprijateljskog okruženja koštao daleko većih gubitaka.

Kad smo se već prebacili na suprotnu obalu, komesar je zatražio nekoliko dobrovoljaca da se vrate nazad po neki preostali sanitetski materijal. Javio sam se bez razmišljanja i sa nekoliko drugova došao do tog materijala. Tek što smo ga natovarili na leđa i zakoračili na »most«, na obalu su izbili i Nemci. Potrčali su da nas pohvataju žive. Tada su i naši zapucali i omogućili nam da im se ponovo pridružimo.

Kod Barča smo ponovo ušli u sastav naše Brigade. Usput u jednom mađarskom selu prepunom izbeglica iz Podravine zanoćili smo po kućama. Za večeru su nam naši intendanti zaklali jedno goveče. Podelili smo ga zajedno sa izbeglim narodom. ..«

[39] D. Jelić, nav. delo.

Osma brigada je časno izvršila svoj zadatak

Na položajima zapadno od Cabune Osmu brigadu su srnenili četvrta vojvođanska i delovi Petnaeste vojvođanske brigade. Odmah posle predaje svojih položaja, u ranim jutarnjim časovima, jedinice Osme brigade krenule su usiljenim maršem pravcem: Suhopolje—Gradina—Rušani—žlebina—Dijelka—Terezino Polje—Barč. Po prelasku Drave i po zapovesti Štaba 51. divizije, Osma brigada je dobila zadatak da posedne levu obalu Drave i obezbedi nesmetani prelazak ostalih jedinica 12. vojvođanskog korpusa i 3. armije. Radi izvršenja ovog zadatka, 1. bataljon poseda položaj za odbranu između kolskog i železničkog mosta. Drugi bataljon poseda desnu obalu Drave od železničkog mosta do kote 109, dok se 3. i 5. bataljon postavljaju u drugom ešelonu Brigade na pustarama Viktor i Tiškeš.

Devetog februara u 16 časova dva neprijateljska aviona pokušala su da bombarduju i ometaju povlačenje naših jedinica sa mostobrana. Odbijeni su snažnim dejstvom protivavionskog diviziona 3. armije. Isto tako, snažnim dejstvom naše zemaljske i protivkolske artiljerije odbijeni su i neprijateljski prednji delovi koji su sa nekoliko tenkova pokušali da ugroze izvlačenje naših zaštitničkih delova sa mostobrana kod Barča.«[31]

U toku popodneva 10. februara, pošto je smenjena od Pete vojvođanske brigade, Osma brigada je izvršila pokret za Nađdopšu, gde se razmestila radi odmora i sređivanja.

Tako se završila ova veoma teška i naporna etapa borbenog puta Osme vojvođanske udarne brigade, u kojoj je za nepunih mesec dana Brigada imala, prema operativnim podacima, 47 poginulih, 55 ranjenih i 94 nestala, ili ukupno 196 boraca i rukovodilaca izbačenih iz stroja.

S obzirom na mesto i ulogu Brigade, naročito u toku povlačenja, zatim u odnosu na njeno brojno stanje koje je bilo iznad prosečnog (jedno od najvećih brojnih stanja u brigadama NOVJ) i konačno u odnosu na ostalih 11 brigada 12. vojvođanskog korpusa, koje su u prošeku imale 376 boraca izbačenih iz stroja, Osma brigada je imala relativno najlakše gubitke na virovitičkom mostobranu, posebno u odnosu na broj poginulih. Ako se pri tome ima u vidu da se i veći broj »nes-

[31] S. S a v i ć, *51. vojvođanska divizija,* Beograd 1974, 97.

talih« boraca naknadno i po grupicama probio iz okruženja, kao što se desilo sa 1. četom 4. bataljona ili sa 2. četom 3. bataljona, zatim sa nekim grupicama koje su se priključile slavonskim partizanima ili su se kao Sofija Miroslavljević vratili iz neprijateljskog zarobljeništva, onda su ti gubici bili još i manji.

Ako je osnovni kriterijum svakog uspešnog komandovanja da se izvrši postavljeni ratni zadatak uz što manje sopstvene i što veće neprijateljske gubitke — onda se to može sa punim pravom tvrditi za komandovanje u Osmoj vojvođanskoj brigadi, posebno u toku njenih borbi na tzv. virovitičkom mostobranu. To se konstatuje i u izveštaju štaba Brigade (Op. br. 82 od 11. II 1945) upućenom štabu 51. divizije odmah posle povlačenja sa mostobrana. U njemu se konstatuje da su borci i niže komande »sa punom žestinom izvršavale svoje dužnosti«, da je moral boraca, uprkos teškim uslovima ratovanja, bio na velikoj visini i da je »podizanju morala naročito doprinelo starešinsko osoblje«, ističući posebno pojedine četne i bataljonske rukovodioce, pa i članove štaba Brigade koji su u odlučujućim trenucima, stavljajući se na čelo svojih jedinica, uspevali da spreče paniku, zaustave iznenadne neprijateljske bočne napade kombinovane sa napadima neprijateljskih tenkova sa fronta i izvuku svoje jedinice iz kritičnih situacija. Upoređujući nedovoljnu vojnu spremnost i iskustvo naših boraca sa daleko nadmoćnijim i iskusnijim i tehnički opremljenijim neprijateljem, Štab Brigade u svom izveštaju zaključuje:

»Mada je Brigada mlada jer je vojničku spremu dobila pri pokretima i u neposrednim okršajima, ipak se pokazala sposobnom za izvršenjem postavljenih zadataka. I pored mnogih teškoća oko ishrane, obuće i odeće, jedinice su se držale dostojno. Moral je bio jak«.

Govoreći o presudnoj ulozi starešina u kritičnim situacijama, zamenik političkog komesara Osme vojvođanske brigade Dušan Krajnović Dule je rekao:

— Bila je to posebna moralna obaveza svih nas starešina, naročito u kritičnim situacijama, kada je neprijatelj bio nadmoćniji i u ofanzivi. Smtaram da je to bio jedan od bitnih faktora visokog borbenog morala naših boraca i starešina. Time se može objasniti i činjenica da u našim redovima nije bilo panike, nereda i neorganizovanih poteza. I ovde, na viro-

vitičkom mostobranu, gde je neprijatelj napadao sa daleko nadmoćnijim snagama u ljudstvu i tehnici, između ostalog i sa 50 tenkova, naše su se jedinice planski i organizovano branile i povlačile sa položaja na položaj. Sve je funkcionisalo onako kako treba: komandovanje, izveštavanje, snabdevanje, evakuacija i prihvat ranjenika...

U svim ovim borbama komunisti su prednjačili ličnim primarom i požrtvovanjem. Svaki član Partije znao je da vanpartijci posmatraju sve njegove postupke, počev od manjerke na kazanu, drugarstva, pa do borbenosti i požrtvovanja.

I u ovim odbrambenim borbama svakodnevno je tekao partijski i politički rad, putem kratkog usputnog saopštavanja najnovijih vesti sa Sremskog fronta, iz Bosne, o borbama naših i sovjetskih snaga kao i savezničkim operacijama. Sekretari partijskih ćelija u četama i baterijama i sekretari bataIjonskih biroa bili su u stalnom kontaktu sa komunistima i skojevcima. Svi naši napori bili su usredsređeni na što bolje izvršavanje borbenih zadataka, na podizanje i očuvanje borbenog morala boraca, drugarstva i dobrih međuljudskih odnosa boraca i starešina. U tome smo uspevali, pa je onda shvatljivo što smo uvek i bez borbenih iskustava primerno izvršavali svoje zadatke. Svako povlačenje i odstupanje je teška borbena radnja, ali mi smo je izvodili planski, žilavo, vesto i uporno, ne dozvoljavajući neprijatelju da nas okruži, odseče ili dovede u bezizlaznu situaciju. Kasnije sam mnogo puta upoređivao povlačenje neprijateljskih snaga počev od Batine, Bolmana pa sve do naše granice na zapadu. Tu je uvek bilo bežanja, nereda, panike, mnogo žrtava, ostavljenog i izgubljenog materijala i opreme ..

Postavlja se pitanje: kako je i pored tako visokog borbenog morala naših boraca neprijatelju pošlo za rukom da za relativno veoma kratko vreme postigne svoj cilj i likvidira virovitički mostobran?

Odgovore na ovo pitanje najbolje je dao Sreta Savić Kolja, komandant Divizije, u svojoj knjizi *51. vojvođanska divizija.* Navodeći na prvom mestu objektivne razloge kao što su: nedovoljna obučenost naših boraca u rukovanju novim tek primljenim, modernim sovjetskim naoružanjem, veliki broj no-

[32] Dušan K r a j i n ov i ć, u *Sećanja komesara...,* 136.

vomobilisanog ljudstva, nedovoljna popuna protivtenkovskim sredstvima i potpuno odsustvo naših tenkova na mostobranu, jaka zima i mraz i slabo stanje u odeći i obući, velika zamoreno'St i iscrpljenost naših jedinica u prethodnim marševima i ofanzivnim dejstvima u kojima su naše jedinice pretrpele znatne gubitke — general Savić navodi i neke subjektivne faktore. Tu je na prvom mestu odnos i procena prema velikoj izbočini kod Čađavice koja je neprijatelju pružala taktičko-operativne prednosti za udar u bok i pozadinu jedinica 51. divizije i 12. slavonske divizije, koje su se branile na širokom frontu sa samo dve brigade (ova poslednja na više od 20 km) bez ikakvih operativnih rezervi i odbrane po dubini glavnih odbrambenih pravaca. Umesto da se ceo front širine više od 50 km na istočnom sektoru fronta skrati i povuče na liniju s Adolfovac—Voćin—Kokočak sa jakim rezervama po dubini, ostaje se pri početnom rasporedu i od strane Štaba 12. korpusa pogrešno procenjuje da će neprijatelj glavni pravac svoga udara usmeriti preko čađavičke izbočine. Taj deo fronta je i najbolje posednut i utvrđen, dok se pravac preko Mikleuša i duž glavnih komunikacija preko Mikleuša i Podravske Slatine jedva i uzima u obzir. Na ovako pogrešnu procenu situacije o upotrebi neprijateljskih snaga uticala je, pre svega, slaba obaveštajna služba i rad naših obaveštajno-izviđačkih organa, zbog čega je neprijatelj postigao taktioko-operativno iznenađenje i početne odlučujuće uspehe. Ove greške lančano povlače i uplovljavaju i druge greške našeg komandovanja, kao što su: kordonski i pogrešan početni raspored i grupisanje naših snaga, neblagovremena i neadekvatna upotreba rezervi, posebno korpuskih, neaktivnost naše artiljerije itd.

»... Usled takve pogrešne procene usledila je i greška da se 12. divizija sa svega dve svoje brigade postavi na ovako važan pravac kojim je neprijatelj i uputio svoje glavne snage, ne ojačavši je ni jednim divizionom artiljerije (osim 4 topa pridodala iz 51. divizije), dok je u isto vreme Artiljerijska brigada 16. divizije bila u rezervi u rejonu Gaćišta i na levoj obali Drave ne ispalivši u toku trodnevnih završnih borbi ni jednu granatu. Kada se pored toga zna da su na ovom pravcu nastupale glavne neprijateljske snage jačine dve jake nemačke divizije (297. pešadijska i 7. SS), onda se moglo i očekivati da neprijatelj ovde izvrši brz proboj, da tako reći pregazi je-

dinice 12. divizije i da brzim izbijanjem u rejon s. Voćin ugrozi bok i pozadinu 12. korpusa, zbog čega se i 51. divizija morala odmah povući.

I najzad, 16. divizija, kao korpusna rezerva, nije iskorišćena u celini kao jaka udarna snaga za protivnapade na odlučujućim pravcima, i u pravo vreme, već je angažovana po delovima na raznim pravcima, zbog čega i nije mogla doći do izražaja. Pored toga, njena Artiljerijska i Prva brigada za sve vreme uopšte nisu bile angažovane u borbi.. „[33]

Na kraju svojih veoma kritičkih i samokritičkih razmišljanja, general Savić zaključuje da je povlačenje jedinica 3. armije izvršeno veoma uspešno, da su se sve naše jedinice na vreme i u najvećem redu prebacile preko Drave, da je olakšavajuća okolnost bila ta što smo kod Barča imali pontonski most i što je neprijatelj noću uglavnom mirovao i »što su svi štabovi dobrom organizacijom postupnog povlačenja svojih jedinica umnogome doprineli ovom uspehu«.

Ističući da je virovitički mostobran odigrao pozitivnu ulogu jer je sve do 9. februara vezivao za sebe jake neprijateljske snage, dakle, puna dva meseca, i time »doprineo da se početak velike nemačke protivofanzive u Mađarskoj, planirane za 20. februar, odloži do 6. marta«, general Savić citira neka nemačka dokumenta iz kojih se nedvosmisleno može utvrditi koliko je neprijateljsko komandovanje bilo zabrinuto postojanjem našeg mostobrana kod Virovitice i mogućnošću našeg eventualnog usmeravanja prema Zagrebu, sa ciljem »razbijanja celokupnog hrvatskog fronta«. Otud nije ni čudno što je na ovaj sektor privučeno toliko neprijateljskih operativnih rezervi i što je došlo do konačnog likvidiranja tzv. virovitičkog mostobrana.[34]

U našoj operativnoj dokumentaciji može se takođe pronaći dosta priznanja i pohvala držanju i samoinicijativi naših nižih štabova jedinica i komandi. Tako je u Operativnom dnevniku Štaba 51. divizije za dane 6—9. februara, kad se govori o kritičnoj situaciji kod Cabune, kada je zbog iznenadnog pro-

[31] S. Savić Kolja, *51. vojvođanska divizija,* Bgd. 1974, 103.

[34] S. Savić Kolja, *51. vojvođanska divizija,* Bgd. 1974, 103.

dora neprijateljskih tenkova neke naše jedinice I borbene linije zahvatila trenutna panika, zabeleženo i sledeće: »Brzom intervencijom rukovodstva i članova ovog štaba (misli se na štab Osme brigade — prim. N. B.) nestaje panike i jedinice se vraćaju na svoja mesta. Front je ponovo pravilno obrazovan i Cabuna ostaje u našim rukama. Duž celoga divizijskog sektora borbe su neobično žestoke u kojima neprijatelj trpi neobično velike gubitke. Pred sam mrak napuštena je Cabuna i obrazovan je front na liniji Trosnovo Polje—Vesničke Linije—Žiroslavlje.. „«[35]

Na mnogobrojnim sastancima Partije i SKOJ-a, kao i na četnim i bataljonskim konferencijama koji su odmah posle povlačenja sa virovitičkog mostobrana održani u Barču i Nađdopši izvršene su detaljne kritičke analize držanja svake jednice i pojedinca u poslednjim borbama na mostobranu. Ne štcdeći nikoga, borci i skojevci bez ustručavanja su kritikovali svaku pojavu malodušnosti, kolebanja, nepravilnosti u komandovanju, ali su isto tako isticali bezbrojne primere hrabrosti mnogih puškomitraljezaca, nišandžija na protivtenkovskim puškama, srčanosti i uspešnog komandovanja svojih starešina u kritičnim trenucima i si.

Najviše priznanja na tim sastancima dobili su komandanti bataljona: Slavko Ivnik, Steva Tadić, Steva Bobocki, Lazar Manković, komandant Brigade Kovač, njegov zamenik Gligoirije Matić, zamenici komesara bataljona Aleksandar čalić i Obren Lapčević, zamenik komandanta bataljona Dura Miler, komandir čete Zijat Bukić te poginuli: komandir čete Petar Zlatić, zamenik komandira Nikola Utović, vodnici Lazar Zorić i Jakob Pecotić, komesar čete Ivo Ločarac, politički delegat Marko Jakovčević, desetari Stevo Perković, Anton Bošnjaković, Dragoljub Došenović i Mijo Tucaiković. Istican je podvig hrabrih protivtenkista Ivana Poljakovića, Ivana Dože i njihovog komandira Čovića, desetara šime Novića i dr.

»... Skojevska organizacija je kritikovala pojedine svoje članove koji su se pre vremena povukli dok nisu dobili naređenje za povlačenje... Bilo je reči i o štednji municije. Isticani su primeri izdržljivosti i hrabrosti mitraljezaca i puško-

[35] Arhiv VII, k. 1396, reg. br. 22—6.

mitraljezaca, a takođe i desetara i komandira vodova koji ostaju zadnji u povlačenju iza svojih boraca.

U zaštitnici, pri povlačenju, naročito se isticao 2. bataljon. Organizacija SKOJ-a predložila je 50 omladinaca i omladinki za pohvale i odlikovanja, a četnim aktivima je postavljen zadatak da prime u SKOJ sve one omladince koji su se pokazali dobro u borbi i zaslužuju da budu članovi naše organizacije...« — kaže se u izveštju Mihajla Veselinovića Recka, tadašnjeg sekretara Brigadnog komiteta SKOJ-a.*'

U Nađdopši Osma brigada ostaje na odmoru sve do 17. februara. Uporedo sa odmorom i sređivanjem, Brigada je izvodila intenzivnu vojno-političku obuku i uspostavila prisan i topao odnos sa mađarskim narodom.

Nakon sedmodnevnog odmora divizije 12. vojvođanskog korpusa dobijaju naređenje da se prebace u Baranju i da od bugarskih jedinica preuzmu odbranu leve obale Drave od njenog ušća u Dunav do jugoslovensko-mađarske granice. Bugarske jedinice rokirale su se dalje na zapad, prema Barču.

Po naređenju štaba 51. divizije. Osma brigada je 17. lebruara izvršila pokret iz Nađdopše do Borjada sledećim pravcem: Sigetvar—Sentlarinc—Bakša—Salanta. Štab Brigade sa artiljerijskim divizionom zanoćio je u Salanti, Prvi bataljon u Bakši, 2. u šiprazu, 3. i 4. u Regenju. Ujutru 18. februara, po lepom i toplom vremenu, nastavljen je pokret za Borjad. Na kraju dnevnog marša Štab Brigade sa komandom pozadine i artiljerijskim divizionom smestio se u Borjadu, 1. bataljon u Nađbudmeru, 2. bataljon u Viilanjkevesdu, 3. bataljon u Vilanjkevesd—Poča, a 4. bataljon u Hercegsentmartonu. Peti bataljon je u Nađdopši rasformiran. Posle izdvajanja bolesnih i promrzlih boraca, brigada je sada imala svega 1.891 borca i 111 drugarica ili ukupno 2.002, što je najmanje brojno stanje od preformiranja u Subotici.

Po vedrom vremenu, u jutarnjim časovima 21. februara Osma brigada produžava i ujedno završava i svoju poslednju etapu marša do Baranje i u toku dana razmešta se na prostoriju: Gajić—Draž—Podolje. Pokret je izvršen pravcem: Bor-

[30] Mihajlo Veselinović, *Rad organizacije SKOJ-a u Osmoj VUB,* saopštenje na Savetovanju u Deliblatskoj peščari 24—26. X 1980.

jad—Nemetbolj—Nađnjarad—Udvar—Gajić—Draž, sa izuzetkom 4. bataljona, koji od Udvara skreće direktno za Podolje. Ostali bataljoni razmešteni su: 1. bataljon u Gajiću, 2. i 3. bataljon u Dražu, gde se smešta i Štab Brigade sa pozadinskim delovima. Artiljerijski divizion smešten je u Gajić, a jedan vod 2. bataljona poslat je na obezbedenje pontonskog mosta kod Batine.

I ovaj marš, dosta naporan, po klizavim i razvaljenim putevima južne Mađarske, izveden je besprekorno i uz primernu marševsku disciplinu.

D E 0 VI

Bolmanski mostobran

POČETAK »VELIKE OPERACIJE« I STVARANJE NEMAČKOG MOSTOBRANA KOD BOLMANA

Posle likvidacije virovitičkog mostobrana, nemačka Vrhovna komanda odlučila je da ubrza pripreme svoje tzv. »Velike operacije«, koja je imala za cilj da povrati Budimpeštu i plodne žitorodne oblasti u južnoj Mađarskoj. Za izvođenje tog poslednjeg nemačkog operativno-strategijskog protivudara izdvojene su snage 6. nemačke armije i 6. tenkovske armije, prikupljene u rejonu Blatnog jezera i Sekešfehervara, zatim 2. tenkovska nemačka armija, koja je imala zadatak da nastupa pravcem: Nađkanjiža-—Kapošvar—Dunav, dok je grupa armije »E«, sa jugoistočnog ratišta, dobila zadatak da sa što jačim snagama sadejstvuje iz Jugoslavije 2. tenkovskoj armiji i da, nakon forsiranja Drave, udari u bok i pozadinu naših, sovjetskih i bugarskih snaga u Baranji i južnoj Mađarskoj.

Nemačka Vrhovna komanda insistirala je da izvođenje »Velike operacije« otpočne odmah posle likvidacije virovitičkog mostobrana, a najkasnije do 26. februara 1945. Tom planu usprotivio se general Aleksander Ler, komandant Grupe armije »E« u Jugoslaviji, koji je tražio da se početak operacije odgodi do polovine marta. U prilog svom stavu on je navodio loše vremenske uslove, veliku hladnoću i sneg, te potrebu da se prvo raščisti situacija u istočnoj Bosni i Slavoniji, gde su jedinice NOVJ neposredno ugrožavale njegovu pozadinu i komunikacije koje izvode prema Dravi i prostoriji predstojećih operacija. U tom slučaju, tvrdio je general Ler, Grupa armija »E« mogla bi angažovati i kompletnih pet nemačkih divizija i težište svojih napada pomeriti kod Osijeka, tj. u dublju pozadinu naših i sovjetskih snaga i time neposredno ugroziti mostove na Dunavu kod Batine. Kao alternativu svome predlo-

gu, Ler je naveo i mogućnost da nemačke divizije napuste teritoriju Bosne i da se sve angažuju u Mađarskoj. Nemačka Vrhovna komanda odbacila je i jedan i drugi predlog generala Lera, koji je zaista bio razuman i racionalan, i naredila Komandi »Jugoistoka« da, uz istovremeno izvođenje operacija čišćenja u Bosni i Slavoniji, otpočne pripreme za izvođenje »Velike operacije« u Mađarskoj. Nerealnost i tvrdokornost nemačkog vrhovnog komandovanja i firerovog »proviđenja« brzo će još jednom pokazati svoje rezultate.

Nemajući drugog izbora, Komanda »Jugoistoka« odvojila je za sadejstvo 2. oklopnoj armiji u Mađarskoj samo tri, umesto planiranih pet divizija — 11. vazduhoplovnu, 297. pešadijsku i 104. lovačku diviziju. Sedma SS divizija »Princ Eugen« morala je odmah da se uputi u Bosnu, dok se, radi pariranja sve jačim napadima snaga 2. jugoslovenske armije u istočnoj Bosni, te 6. i 10. korpusa u Slavoniji, morala izdvojiti sa Sremskog fronta i 117. nemačka lovačka divizija.

Tako je zbog snažnog dejstva Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, Komanda »Jugoistoka« mogla da izdvoji samo jedan — 91. armijski korpus, pod komandom generala Ermansdorfa, i neke delove 15. kozačkog korpusa. Za razliku od ostalih snaga koje su izdvojene za »Veliku operaciju«, 91. armijski korpus nije imao jaču podršku avijacije ni oklopnih snaga. Da bi iskoristio početni uspeh i da bi što brže izbio na Dunav kod Batine, nakon forsiranja Drave, general Ermansdorf je predviđao ubacivanje brzopokretne 1. konjičke kozačke divizije na mostobran.

Po planu komandanta 91. armijskog korpusa, 297. pešadijska i 104. lovačka divizija imale su zadatak da forsiraju Dravu kod Donjeg Miholjca, na sektoru 1. bugarske armije, i da odlučnim dejstvom u bok i pozadinu sovjetske 57. armije omoguće proboj fronta kod Blatnog jezera i napredovanje 2. nemačke oklopne armije prema Dunavu.

Elitna i odmorna 11. vazduhoplovna pešadijska divizija, podržana jakom vatrom artiljerije, dobila je zadatak da forsira Dravu sa glavnim mestom prelaza kod sela Belišća a pomoćnim kod Nardske skele i sela Bistrinaca. Po ovlađivanju taktičkim mostobranom, njen zadatak je bio da se što pre probije do pontonskog mosta na Dunavu kod sela Batine i onemogući povlačenje naših i sovjetskih snaga preko Dunava. U svom

sastavu imala je 11. i 21. lovački puk sa po tri pešadijska bataljona, 11. artiljerijski motorizovani puk sa tri diviziona, jedan motorizovani pešadijski bataljon, jedan pionirski takođe motorizovani bataljon, jedan poljski, dopunski bataljon i jedan puk za snabdevanje. Ukupno brojno stanje 11. divizije nije bilo veliko, ali su to bili sve mladi, zdravi, specijalno odabrani i dobro obučeni vojnici, koji su iz vazduhoplovnih pomoćnih jedinica i drugih rasformiranih delova rodova i službi, nakon povlačenja iz Grčke, svrstani u 11. vazduhoplovno-pešadijsku diviziju.

Za izvršenje demonstrativnog prelaska kod Osijeka određen je 11. motorizovani pešadijski bataljon, ojačan četom pionira. Za forsiranje Drave na glavnom mestu prelaza kod Valpova obezbeđeni su gumeni i ribarski čamci, nekoliko skela i 8—10 jurišnih motornih čamaca. Štab Divizije se 4. marta smestio u Valpovu, dok su sve pripreme izvršene noću, u najvećoj tajnosti.'

Na levoj obali Drave, od mađarsko-jugoslovenske granice do Starog Sela, nalazila se u odbrani 16. vojvođanska divizija sa Prvom i Drugom vojvođanskom brigadom u prvoj borbenoj liniji i sa Četvrtom i Petnaestom vojvođanskom brigadom u divizijskoj rezervi (Četvrta brigada nalazila se u s. Kašad, a Petnaesta vojvođanska u s. Luč i B. Petrovo Selo). Artiljerijska brigada ove divizije podeljena po divizionima nalazila se na vatrenim položajima u rejonu Peškura pusta, Deakova pustara i selo Majska Međa.

Ulevo od 16. divizije, od Starog Sela do ušća Drave u Dunav, nalazila se 36. vojvođanska divizija. Njena Jedanaesta vojvođanska brigada branila je levu obalu Dunava na sektoru od ušća Drave do Vukovara. Osiječka brigada nalazila se u divizijskoj rezervi.

U rezervi 12. vojvođanskog korpusa nalazila se cela 51. vojvođanska divizija. Njene brigade bile su raspoređene: Sedma

[1] Op. dnevnik nemačke Vrhovne komande, Bibl. VII, reg. br. 2670/8, BJ 6—2/53, str. 88 i 81—55; Arhiv VII, k. 70—A, reg, br. 1/la, 71—A, reg. br. 41/la; k. br. 59/la; k. 70—A/II, reg.br. 42/la; k. 71—A, reg. br. 41/la; k. 72—A, reg. br. 3/1—a; 4/la; k. 71—A, reg. br. 40/L—a; Nikola Božić, *Šedma vojvođanska brigada,* VIZ Bgd. 1984, 342.

brigada u s. Kneževi Vinogradi i s. Kotlina, Osma brigada u selima Draž, Gajić i Podolje, Dvanaesta brigada u selima Kozarac i Kamenac, Četrnaesta brigada u selu Zmajevac i Artiljerijska brigada u selima Bolman i Jagodnjak, odakle je podržavala jedinice 36. divizije na levoj obali Drave.

Ovoga puta obaveštajni organi 3. armije bili su na visini svoga zadatka i svi njihovi podaci, kao i informacije dobijene od sovjetskih i bugarskih obaveštajnih organa govorili su o velikoj aktivnosti, pripremama i koncentraciji neprijateljskih snaga na desnoj obali Drave i pred frontom sovjetske i bugarske armije. Zbog toga je Štab 3. armije još 1. marta upozorio štabove 16. i 36. divizije na mogućnost forsiranja Drave i naredio strogu pripravnost svih naših jedinica.

Međutim, uprkos ovom upozorenju i naređenju, neprijatelj je u toku noći 5/6. marta taktički potpuno iznenadio jedinice Prve i Druge vojvođanske brigade 16. divizije. Da bi prikrio svoje namere, neprijatelj nije izvršio ni uobičajenu artiljerijsku pripremu forsiranja. Nečujno, na gumenim čamcima, prvi talasi 11. i 21. puka uspeli su da neopaženo pređu Dravu u šumi Repnjak obrazuju manji mostobran a zatim ovladaju i ćelom šumom. Neprijatelj je iskoristio velike komplekse poplavljene šume na levoj obali Drave da se neopaženo privuče i našim glavnim odbrambenim položajima pozadi šume na zemljanom nasipu podignutom od poplave. Činjenica da su ovi veliki prostori između Drave i nasipa ostali neposednuti i bez naše kontrole pomogla je neprijatelju da postigne potpuno iznenađenje i da do prvih borbi dođe tek pri pokušaju da se ovlada nasipom.

Do zore neprijatelju je pošlo za rukom da ovlada mostobranom, čija se prednja ivica protezala linijom: Gakovac—trig. 87—Deakova pustara—Nakanska ustava. Štabovi naših bataljona uvode u borbu svoje rezerve, ali je neprijatelju pošlo za rukom da lako odbije njihove protivnapade. Nakon toga neprijatelj uvodi u borbu svoj tek prebačeni 2. bataljon 11. lovačkog puka i do 6 časova uspeva da zauzme selo Novi Bezdan. Za to vreme glavnina 21. nemačkog lovačkog puka potiskuje delove Druge vojvođanske brigade sve do linije Đurđev Dvor—Sepeš—Bolman.

Saznavši da je neprijatelj forsirao Dravu i uspostavio mostobran, Štab 16. divizije izdaje hitno naređenje Četvrtoj voj-

vodanskoj brigadi, koja se nalazila u Kašadu u divizijskoj rezervi, da odmah napadne neprijatelja i zaustavi širenje njegovog mostobrana.

U prvom naletu, dva bataljona Četvrte brigade i delovi Prve vojvođanske brigade uspevaju da odbace neprijatelja sa Barbara kanala. Neprijatelj odmah zatim uvodi u borbu svoje novoprispele delove i potiskuje Prvu i Četvrtu brigadu sve do sela Majska Meja.

Štab 16. vojvođanske divizije istovremeno uvodi u borbu i dva bataljona Petnaeste vojvođanske brigade »Šandor Petefi«, koji u silovitom jurišu zauzimaju selo Bolman, ali ih neprijatelj u ponovljenom napadu izbacuje iz ovog sela. U 15 časova pristižu i preostala dva bataljona Petnaeste brigade, koji zajedno sa jednim bataljonom Treće brigade po drugi put izbacuju neprijatelja iz sela Bolman. Uveče Nemci dovode sveže snage i u novom jurišu potiskuju Petnaestu vojvođansku brigadu u severni deo sela.

Uvođenje u borbu 51. vojvođanske divizije

Ocenjujući da je neprijatelj postigao početni uspeh i da energično nadire i nastoji da proširi taj uspeh, Štab 3. armije naređuje Štabu 51. divizije da odmah prebaci dve brigade na pravac neprijateljskog nastupanja, tj. u rejon sela Luč i Šumarina i tu ih privremeno zadrži u opštoj rezervi. Štab 51. divizije prenosi ovo naređenje svojoj Osmoj i Dvanaestoj brigadi, koje su se nalazile u severoistočnom delu Baranje. Još u toku pokreta štabovi ovih brigada dobijaju novo naređenje da hitno pomognu 16. vojvođanskoj diviziji u zaustavljanju daljeg neprijateljskog prodora sa linije Novi Bezdan—Bolman.

Dvanaesta brigada stupa u borbu već u 13 časova istog dana, odmah po pristizanju, i do noći uspeva da odbije dva jaka neprijateljska napada. Dva bataljona Osme vojvođanske brigade odmah po pristizanju u rejon Petlovac produžila su pokret u pravcu Žido pustare, gde se njen 1. bataljon pridodaju Štabu Prve vojvođanske brigade a 2. bataljon poseda položaje u selu Majske Meje.

U 20 časova istog dana naređeno je i ostalim brigadama 51. divizije (Sedma i Četrnaesta vojvođanska) da se prebace

na prostoriju sela Luč—Petlovac, gde su one zbog svoje udaljenosti pristigle tek narednog dana.[2]

Zahvaljujući sukcesivnom uvođenju u borbi naših rezervi, neprijatelju je u toku 6. marta pošlo za rukom da izvrši svoj dnevni borbeni zadatak i da znatno proširi i učvrsti svoj mostobran. Jedini neuspeh pretrpeo je njegov 11. pešadijski bataljon, koji je posle teških gubitaka kod Žido pustare bio prinuđen da se vrati na desnu obalu Drave. Ovaj bataljon je ponovo prešao na našu obalu nakon uspostavljanja pontonskog mosta kod sela Belišća, ali je neko vreme ostao u divizijskoj rezervi. Neuspeh je pretrpeo i 11. dopunski bataljon, koji je pokušao demonstrativni prelazak reke u rejonu Osijeka. Ni drugi njegov pokušaj, ponovljen pod zaštitom veštačke magle, nije uspeo zahvaljujući budnosti i energičnom dejstvu bataljona Šeste vojvođanske brigade 36. divizije.

Na bugarskom odseku fronta, 297. nemačka pešadijska divizija uspela je da u toku dana, 6. marta, zauzme veći mostobran i da se približi komunikaciji Dravaserdahelj—šikloš. Uvodeći u borbu jake rezerve i uz snažnu podršku svoje artiljerije, Bugari su uspeli do kraja dana da zaustave dalje napredovanje neprijatelja i primoraju ga na odbranu.

Proboj sovjetskog fronta južno i severno od Blatnog jezera, koji je otpočeo istovremeno, nije toga dana dao planirane rezultate. Zbog vlažnog tla, jake oklopne snage 6. nemačke oklopne armije, koje su napadale na pravcu Sekešfehervara, nisu znatnije napredovale, dok je 2. nemačka tenkovska armija na pravcu Kapošvara napredovala samo 2,5 kilometra.

Sa usiljenog marša pravo na položaj

— Bilo je to 6. marta. Cela naša Brigada nalazila se u divizijskoj rezervi u severoistočnoj Baranji — seća se borac 1. bataljona Ivan Bašić. — Prvi bataljon, smešten u selu Gajiću nalazi se na vojnoj obuci od ranog jutra. Oko osam časova vežba se prekida. Trubač svira zbor. Na brzinu se postrojavamo i vraćamo u svoje kontonmane gde se još brže pripre-

[2] S. Savić, nav. delo, 114—117; N. *Božić, Sedma vojvođanska brigada,* 344.

mo za pokret. Svi osećamo da se nešto značajno događa, ali ne znamo o čemu se radi. U daljini, dole na jugu, oko Drave, čuje se potmula grmljavina artiljerije i minobacača. Odande dopire i kruženje ruskih aviona.

Oko 9 časova sve je spremno. Pada naređenje — Pokret!

Nebo je vedro, bez ijednog oblačka. Rano prolečno sunce greje nas svojim prijatnim toplim zracima. Koračamo u koloni po dva. Marš je usiljen — odmori se proređuju i kraće traju. Komandiri nas stalno požuruju. Oni sa začelja stalno kaskaju i potrčkavaju. Svi smo zaokupljeni samo jednom mišlju: šta se to tamo dešava i zašto toliko žurimo? Odgovor nam se ubrzo i sam nameće. Što se više približavamo Dravi, grmljavina topova je sve jača, jasnija a naleti aviona sve češći.

— Dole se, izgleda, gadno zakuvalo! — govorimo između sebe.

Oko podne slika nam je već prilično jasna. Na prašnjavoj cesti susrećemo prve kolone izbeglica. Najviše je žena i dece. Sa oskudnim zavežljajima u rukama beže iz Bolmana, Novog Bezdana, Majskih Međa. Od njih u mimohodu saznajemo da su Nemci prešli Dravu, provalili naš front i da se vode ogorčene borbe za mostobran. Situacija nam je sada mnogo jasnija. Sada bar znamo zašto i kuda toliko žurimo...

Marševanje traje celog dana. Sada se već jasno raspoznaje i minobacačka i mitraljeska vatra. Letovi naših aviona su sve učestaliji. Ne bombarduju, ali zato neprestano mitraljiraju. To nam uliva snagu, učvršćuje samopouzdanje. Grupe izbeglica su sve učestalije i sve veće. Među njima je dosta slabo odevene bosonoge dečice i staraca. Velika je sreća što nas neprijateljska avijacija ne uznemirava.

Sada već krećemo u koloni po jedan na propisanom rastojanju. Svesni smo šta to znači: neprijatelj nije daleko i treba biti pripreman na svaku eventualnost. Nebo počeše natkriljavati oblaci, a i veče se približava.

— Stoj! Tu smo!

Raspoređujemo se po četama i vodovima.

— Ukopavaj se! — stiže i sledeće naređenje.

Za vreme dok su, umorni od marševanja, borci preoravali plodnu baranjsku crnicu, gradeći skloništa i grudobrane, stigla je i večera. Suva i mršava, doduše, ali nikome nije ni bilo

mnogo do jela. Više su nas mučili umor i neizvesnost pred neposredni susret sa neprijateljem.

Smrklo se. Tu i tamo pomrčinu su razbijale eksplozije artiljerijskih granata. Sa prve linije rovova ispred nas dopiru puškaranja i resko štektanje mitraljeskih rafala. Počinje i kišica da rominja. U tek iskopanim rovovima, od kukuruzne šaše i granja improvizujcmo nastrcšnice i sklanjamo se pod njih. Mrak nam omogućava da se slobodno krećemo oko svojih položaja, pušimo i razgovaramo.

Iznenada dobijamo novo naređenje. Teška srca napuštamo svoje tek utvrđene položaje i posedamo nove. Sada smo pridodati Prvoj vojvođanskoj brigadi i nalazimo se u prvoj borbenoj liniji. Tiho, pod okriljem noći, između odsjaja neprijateljskih raketa, komandiri nas razvode po bojištu i naređuju hitno ukopavanje. Sada smo daleko oprezniji jer pred nama više nema naših jedinica. Dok jedni kopaju, drugi budno osmatraju i prate pokrete i blisku vatru neprijatelja ispred nas. Po naizmeničnoj i povremenoj vatri nemačkih mitraljeza brzo otkrivamo protezanje prve neprijateljske odbrambene linije. Nije udaljena od nas više od 300 metara. Na levom krilu su nam bili najbliži. Tu im je bila i najgušća koncentracija vatre. Dok se mi prepucavamo, tamo ubrzo nastaje pravi krkIjanac.

Iz mraka izbija grupica ljudi. — Nose ranjenike! — čujem nekog od naših boraca. Pritrčavam im i prepoznajem krupnu figuru Remzije Gabrića među njima. Poznavali smo se iz Subotice. Bio je pomoćnik komesara čete u 4. bataljonu. Peta jedne noge mu je potpuno zdrobljena. Previjamo ga na brzinu i šaljemo u sanitet...

U ranim jutarnjim časovima Nemci preduzimaju napad na ćelom frontu. U međuvremenu su privukli nova pojačanja. Na njihovoj strani je vidljiva uskomešanost. Gotovo da i ns kriju svoje namere. Rakete osvetljavaju celo ratište. Njihovi mitraljeski rafali su sve duži. Minobacači iz pojedinačne počinju da tuku plotunskom vatrom. Njima se pridružuje i artiljerija. Noć se pretvara u dan... Nemci ubrzo prelaze u napad. Čuju se oštre komande njihovih oficira. Naši mitraljezi unose kratkotrajnu pometnju u njihovim redovima, ali oni energično produžavaju napred. Svanjuje. Kišica i dalje rominja. Nemci neprekidno jurišaju. Naši redovi se osetno proređuju. Puš-

komitraljezac Stipe ostao je bez oba pomoćnika: jedan je poginuo, drugi je ranjen. Najednom — začu se jauk, dug i bolan. Stipina desna ruka ostala je da visi nemoćno na obaraču. Dobio je pogodak u rame.

— Povlači se! — dopire mi do svesti naređenje sa desnog krila. Okretoh se oko sebe... Prenerazi me saznanje da sam ostao sam sa ranjenim Stipetom. Nemci su na desnom krilu već uskakali u naše položaje...

— Nema šta! Moramo se spasavati... I to što pre! — prošaptah ranjenom puškomitraljescu dok sam ga klečeći na kolenima počeo da vučem prema nekoj vrzini. Korak po korak, dok su se rafali nemačkih mitraljeza ukrštali iznad naših glava, izvukli smo se nekako do jedne šumice. Tu su nas prihvatili naši drugovi. Stipu smo previli i uputili u previjalište. Mi smo se povukli prema Baranjskom Petrovom Selu. Kažu da su Nemci probili, ulevo od nas, na sektoru Dvanaeste vojvođanske brigade...

Neuspeli pokušaj likvidacije mostobrana

»U toku noći 6/7. marta, snage 16. divizije, sa Osmom i Dvanaestom brigadom 51. divizije, koje su upućene iz armijske rezerve, stupile su u odlučnu borbu sa zadatkom likvidacije neprijateljskog mostobrana. Uslijed upornog otpora neprijatelja koji se dobro utvrdio na zauzetom mostobranu, postignut je samo lokalni uspjeh...« — kaže se u izveštaju Štaba 3. armije Generalštabu JA od 11. marta 1945.

Prema operativnoj dokumentaciji štaba Osme vojvođanske brigade, u opštem protivnapadu koji je otpočeo 7. marta u 1,15 časova, pored jedinica 16. divizije i tri bataljona Dvanaeste brigade, učestvovali su 1. i 2. bataljon i dve čete Osme brigade. Najveći uspeh postigao je 2. bataljon ojačan sa dve čete 4. bataljona i jurišnom četom Osme brigade. U silovitom jurišu on je presekao neprijateljske snage na mostobranu na dva dela i u toku noći izbio na levu obalu St. Drave. Istovremeno na obalu Drave i Barbara kanala izbila su i dva bataljona Četvrte vojvođanske brigade. Jedinice Prve vojvođanske brigade, u čijem se sastavu tada nalazio i 1. bataljon Osme brigade, takođe su zabeležilc početni uspeh i kod Žido pustare potpuno

razbile 11. nemački streljački bataljon, koji se zbog pretrpljenih gubitaka morao povući na desnu obalu Drave. Bio je to, po svoj prilici, najkritičniji trenutak za nemački mostobran.

Umesto da iskoristi ovaj uspeh, a posebno izbijanje 2. bataljona Osme brigade i delova Četvrte vojvođanske brigade na samu obalu Drave i ubaci u ovu brešu jače operativne rezerve i celu 51. diviziju sa ciljem daljeg razdvajanja neprijateljskog mostobrana, uništenja tek uspostavljenog pontonskog mosta na glavnom mestu prelaza Drave a time i sprečavanja uvođenja u borbu novih neprijateljskih rezervi, Štab 12. vojvođanskog korpusa čini iste greške u komandovanju kao i Štab 68. nemačkog armijskog korpusa kod Batine. On sukcesivno ubacuje u borbu brigadne, divizijske pa i celu armijsku rezervu po meri njihovog pristizanja, odvojeno i po delovima, što samo ide na ruku neprijatelju da odvojeno i po delovima odbija naše protivnapade i zabeleži početne uspehe. Na ove greške nedvosmisleno ukazuje i general Sreta Savić, tadašnji komandant 51. divizije, u svojim posleratnim ocenama i rekonstrukcijama:

> »... Prvog dana borbi inicijativa je bila potpuno na strani neprijatelja, čemu je doprinela i nebudnost jedinica naših brigada na prvoj liniji. I dok su štabovi shvatili o čemu se radi i prebacili svoje rezerve na potrebna mesta, neprijatelj je brzo i prilično lako napredovao i zauzeo Bolman i Novi Bezdan. Oba mesta su mu predstavljala solidnu osnovu za tek obrazovani mostobran. *Kasniji napadi i protivnapadi naših rezervi nisu bili uspešni, jer su izvođeni posebno, sa delovima pojedinih brigada i divizija i po meri njihovog pristizanja* (podvukao N. B.). Verovatno bi uspeh bio postignut da su na jedno mesto, na primer na Bolman, napadale Četvrta i Petnaesta brigada zajedno, ili da se prvo prebacila cela 51. divizija, pa da je ona napadala kompletna, ili bar njena glavnina, umesto što se napadalo i protivnapadalo sa po jednim ili dva bataljona, a najviše brigadom. Naravno, sve te napade neprijatelj je mogao da odbije i da postigne takav uspeh i da krajem dana podigne i most na Dravi.. .«[3]

[3] Vidi S. Savić, *51. vojvođanska divizija,* Bgd. 1974, 118. i S. Savić i 2. Atanacković, *Treća armija,* Novi Sad 1981, 202.

Iskoristivši naše greške, neusklađenost dejstava i nedovoljno poznavanje situacije, neprijatelj je ujutru 7. marta izvršio snažan protivnapad. Glavni udar ovoga puta nanosio je krilima sa očiglednom namerom da proširi mostobran i da ga *što čvršće osloni* na poveća naseljena mesta Bolman i Novi Bezdan i komunikaciju Bolman—Baranjsko Petrovo Selo. To mu je ubrzo pošlo za rukom zahvaljujući noćnom dejstvu i nedovoljnoj povezanosti naših jedinica, koje su se nalazile u pokretu i fazi pregrupisavanja. Tako su se delovi Osme i Četvrte brigade po izbijanju na St. Dravu i Barbara kanal, umesto da izvrše zalamanje, okruženje i udar u bok i pozadinu krilnih neprijateljskih jedinica na mostobranu, našli i sami u poluokruženju i izloženi višestranoj vatri.

Proboj iz okruženja i borbe za Bolman

Za iskusne partizanske komandante Gligorija Matića Gigu, načelnika Štaba Osme brigade, i Stevu Tadića, komandanta 2. bataljona, koji su se tada sa delovima Osme brigade našli na levoj obali Drave, odsečeni od ostalih naših jedinica, borba u okruženju nije predstavljala ništa novo. Takvih situacija, su za proteklih godina rata imali u Sremu skoro svakodnevno. To je u partizanskim uslovima ratovanja bilo čak i normalno. Iz svog bogatog iskustva znali su da je u takvim slučajevima najsigurnije bilo »iskoristiti neki međuprostor i podeljeni po manjim grupama zabaciti se neprijatelju iza leđa i onda udariti tamo gde nas neprijatelj najmanje očekuje...«

Ovo je, međutim, bio frontalni rat. Neprijatelj je krenuo u svoju poslednju veliku ofanzivu. Njegove snage i ciljevi još nisu bili poznati. Za dalji pokret napred, »u pozadinu neprijatelja«, nije bilo uslova, jer tamo se nalazila Drava sa koje su preko tek uspostavljenog pontonskog mosta kuljale nove neprijateljske kolone. Sudeći po žestokoj vatri koja se u ranim jutarnjim časovima razbuktavala oko Bolmana i Novog Bezdana, neprijatelju je pošlo za rukom da im duboko zaobiđe krila i bokove. Bilo je sasvim logično očekivati da će se ti kraci neprijateljskih klinova ubrzo zatvoriti tamo negde oko Majske Međe ili nešto severnije na putu Bolman—Baranjsko Petrovo Selo.

U takvoj situaciji načelnik Štaba Osme brigade Gligorije Matić Giga ostavlja dve čete 4. bataljona da zadržavaju neprijatelja s fronta i postepeno se izvlače prema Majskim Međama, a sa 2. bataljonom preduzima protivnapad u bok i pozadinu neprijateljske kolone koja je prodirala u Bolman. U tom trenutku ovakvo rešenje bilo je i najcelishodnije da bi se izašlo iz zaprečenog okruženja, čvršće povezalo sa svojim i susednim jednicama i zaustavili novi opasni prodori neprijatelja.

Vera Radojičić, udata Veličković, penzioner iz Novog Sada, bila je tada politički delegat 2. voda 4. čete 4. bataljona. Imala je samo 18 godina, ali i jednogodišnje partizansko iskustvo borca bivšeg Fruškogorskog odreda. Iz ove borbe izašla je kao teški ratni invalid pa joj se ona i najduže zadržala u sećanju:

— Cela ta noć mi je ostala kao u nekom košmaru i jednom neprekidnom jurišu, gacanju kroz blato i kroz kišu svetlećih metaka i eksplozija granata. Nemci su se povlačili pružajući žestoki otpor borcima raspoloženim za juriš. Ujutru, kad je svanulo, iznenadili smo se kad smo pred sobom ugledali Dravu i pored nje nepregledne kolone Nemaca. Išli su u obratnom pravcu. Zaobilazeći naše položaje, žurili su se negde prema Bolmanu i Novom Bezdanu. Odande je dopirala strahovita mitraljeska i minobacačka vatra. To je odjednom unelo nemir među naše borce, jer nam je postalo jasno da nas Nemci opkoljavaju i da ćemo imati muke sa probojem iz okruženja na ovako ravnom i preglednom terenu, pogotovu ako na to budemo prisiljeni u toku dana i pri dobroj vidljivosti.

Tako se upravo i dogodilo. Tek što se razdanilo, neprijatelj nas je napao sa više strana istovremeno. Naročito opasna je bila vatra njegove artiljerije i minobacača koja je počela preoravati naše položaje na odbrambenom nasipu pored Drave. Pošto nam je neprijatelj sve više zalazio sa bokova, ubrzo smo bili prinuđeni da napustimo naše položaje na nasipu koji su bili uređeni za borbu samo u pravcu Drave.

Povlačili smo se po delovima, štiteći jedni druge i pružajući otpor sa uzastopnih linija. Nemci su sve žešće napadali. Na nekom kanalu u blizini Bolmana u pomoć su nam pritekli borci naše Petnaeste vojvođanske brigade »Šandor

Petefi«, koji su sa našim 2. bataljonom vodili žestoke borbe sa neprijateljem u Bolmanu. Neprijateljski napad je privremeno zaustavljen, ali je odmah zatim otpočela žestoka artiljerijska i minobacačka priprema za izvršenje novog napada.

Sa nekoliko boraca i pomoćnikom komesara naše čete Perom Horvackim ležala sam oko neke kupe kukuruzovine kad je posred nas tresnula mina. Napravila je pravu pustoš... Kad sam se osvestila, dok mi je u glavi brujalo kao u kovačnici a iz ranjenih nogu liptala krv, umesto kupe kukuruzovine ugledala sam »gomilu mesa« od naših i ranjenih i poginulih boraca. Nekoliko koraka ispred mene stajao je Pera, pomoćnik komesara. Lice mu sve u krvi, jedno oko mu ispalo a jedna ruka visi o parčetu kože. Nešto mi govori... Po micanju njegovih usana više sam naslućivala nego čula: pozivao je nas, »lakše« ranjenike, da se sami izvlačimo, jer Nemci ponovo vrše juriš i nema ko da nas iznese sa bojišta... Nisam mu ništa odgovorila. Umesto toga, podigla sam peševe šinjela i pokazala mu svoje okrvavljene i ranjene noge. Nisam bila sposobna ni da puzim na njima.

Znajući šta me očekuje ako me zarobe kao partizanku, komunistu i političkog rukovodioca, rukom sam opipala svoju lučnu bombu, »kragujevku«, koju sam sačuvala još iz Fruške gore. Pera je, međutim, krenuo sam prema ciglani, gde se nalazilo brigadno previjalište. Sa njim je pošao još jedan »lakši« ranjenik. Nije želeo da izvlači iz borbe ni jednog zdravog borca da mu pomogne. Nije pozvao čak ni bolničarku da ga previje... Rekli su mi kasnije da je umro na putu do previjališta od velikog gubitka krvi. Šteta, bio je to veliki borac i pravi komunista...

Mene je u poslednjem trenutku izvukao Pera Perić Ciga, komesar našeg bataljona. Nemci su se već bili probili na našem desnom krilu, na sektoru Dvanaeste brigade. Dograbio me je za okovratnik šinjela i vukao preko neke poveće livade dok su meci zviždali oko nas. Tada smo naišli na mog brata Živana Kneževića iz Jazačkog Prnjavora. On je takođe bio borac Osme brigade. Zajedno su me preneli do previjališta. Imala sam 16 rana na nogama. Iz njih su lekari, pored gelera, izvukli i podosta parčića kukuruzovine.. .

Sličan doživljaj ispričao je i puškomitraljezac 1. čete 2. bataljona Antun Horvatski iz Ljutova kod Subotice. On se

posle ranjavanja na virovitičkom mostobranu, kod Suvomlake tek bio vratio u svoju 1. četu 2. bataljona. Već sutradan, sa još svežim ranama, krenuo je na položaj prema Bolmanu. Na ciglani kod Petlovca 2. bataljon smenio je sa položaja neke đelove Petnaeste vojvođanske brigade »šandor Petefi«, koja je u dotadašnjim borbama pretrpela osetr.e gubitke. U žestokom jurišu koji je preduzet još iste noći, 2. bataljon je proterao neprijatelja sve do Drave a sutradan je zajedno sa Petnaestom brigadom nekoliko puta jurišao na Bolman...

Toga dana smo tri puta jurišali na utvrđene Nemce u Bolmanu. Oni su poseli neka bivša jugoslovenska utvrđenja, bunkere, sve jače zgrade pretvorili su u objekte za upornu odbranu. Bili su veoma iskusni vojnici, uporni u borbi i dobro naoružani. Naši komandiri i komandanti, većinom prekaljeni sremski partizani, bili su takođe veoma uporni i hrabro su predvodili naše juriše sve dok se i naš stroj nije proredio kao i Brigade »Šandor Petefi«. Kada su neprijatelju stigle jače rezerve i pojačanja, morali smo da se povlačimo prema ciglani. Svud oko nas prostirala se nepregledna ravnica pa smo koristili plitke odvodne kanale pored puta za Petlovac da bismo se nekako zaštitili od ubitačne neprijateljske streljačke i mitraljeske vatre. Kao puškomitraljezac bio sam određen da štitim odstupnicu svoje čete. Bili smo već na domaku ciglane kada sam na desetak metara od kanala, iz jedne kupe kukuruzovine začuo doziv za pomoć:

— Druže, pomozi mi!... Ranjen sam!...

Zastao sam neodlučno. Nalazili smo se još u zoni efikasne streljačke vatre neprijatelja. Vidljivost je bila odlična i svaki neoprezni korak mogao me je stajati života. Ipak, obaveza prema ranjenom drugu bila je veća... Kolebao sam se samo nekoliko trenutaka. Zviznuo sam svom pomoćniku, koji je zastao nekoliko metara ispred mene. Dopuzao sam do njega, predao mu puškomitraljez i naredio mu šta da radi ukoliko Nemci pođu za nama. Sačekao sam da se neprijateljska vatra malo proredi a onda iskočio iz kanala i povijen u pasu potrčo prema kupi kukuruzovine. Nisam prešao ni nekoliko koračaja kad su neprijateljski »šarci« zaparali mOkru oranicu oko mojih nogu. U poslednjem trenutku bacio sam se u neki blatnjavi razor i puzeći kroz njega stigao do našeg ranjenika.

Ležao je sav u krvi. Desna noga mu je bila slomljena. Da bi prigušio bolove, grizao je stabljiku kukuruza prekrivenu snegom koji je počeo da provejava. Znao sam ga po viđenju. Bio je rodom iz Tavankuta i borac naše Brigade. Da bi zaustavio dalje krvavljenje, remenilcom svoje puške sam sebi je pođvezao nogu iznad kolena. Stavio sam ga na leđa i potrčao prema našim položajima. Tek što smo se odmakli od kupe kukuruzovine, u nju je grunula neprijateljska mina i raznela je u paramparčad. Oko mojih nogu ponovo su se ukrstili rafali nemačkih mitraljeza. Jedva sam nekako uspeo da ga dovučem do razora.

Tu sam ga navalio sebi na leđa i počeo izvlačiti puzeći na laktovima i kolenima. Da mi ne bi stalno padao sa leđa, sastavio sam njegov i moj opasač i čvrsto privezao za sebe. Vukao sam ga tako još stotinak metara. Nikad neću zaboraviti njegove bolne jauke kad bi mu ranjeno koleno zapelo za oštro zasečenu kukruznu šapuricu. Na sreću, uskoro smo naišli na neku udoljicu, tu mi je u pomoć priskočio i moj pomoćnik, a zatim su ga prihvatili naši bolničari. Previli su ga i odneh u sanitet, čuo sam da je preživeo, ali kao teški ratni invalid..

Teški okršaji oko ciglane

U toku 7. marta, pošto je uveo u borbu nova pojačanja, neprijatelj uporno nastoji da proširi svoj mostobran, posebno prema severu sa očiglednom namerom da preseče rokađne komunikacije Bolman—Baranjsko Petrovo Selo i Beremend—Beli Manastir. Pošto mu je u prepodnevnim časovima pošlo za rukom da posle osetnih obostranih gubitaka zadrži u svojim rukama jako uporište St. Bolman, on sada težište svoga napada prenosi na svoje levo krilo na sela Majska Međa i Baranjsko Petrovo Selo. Severno od s. Novi Bezdan nepritajelju je pošlo za rukom da poboljša svoje položaje i potisne jedinice Prve i Četvrte vojvođanske brigade dalje na zapad. Protivnapadi ovih jedinica sa delovima Osme i Dvanaeste brigade

[4] Po izjavi Antuna Horvatskog zabelešku napravio Lojzija Vojnić Hajduk.

radi isterivanja neprijatelja iz Novog Bezdana nisu urodili uspehom, pa je Štab 12. korpusa naredio Štabu 51. divizije da u 13,30 časova izvrši opšti napad uvodeći u borbu i ostale jedinice Divizije.

Neprijatelj je, međutim, spremno dočekao ovaj naš napad i koristeći dnevnu vidljivost i efikasnu podršku artiljerije sa desne i leve obale Drave ne samo uspeo da zaustavi naš napad, nego i da ga »iskoristi za postizanje novog uspeha« — kako to tvrdi i zaključuje u svojoj knjizi general Sreta Savić, komandant 51. vojvođanske divizije:

> »... Naime, čim su jedinice Dvanaeste brigade izašle iz s. Majska Međa i pošle u napad na s. N. Bezdan, neprijatelj je po njima osuo snažnu artiljerijsku i pešadijsku vatru, koja ih je iznenadila i naterala na povlačenje, što neprijatelj iskorišćuje, izvodi snažan protivnapad i na leđima jedinica Dvanaeste brigade ulazi u selo Majska Međa i zauzima ga. U isto vreme jedinice Sedme brigade u sadejstvu sa jedinicama Petnaeste brigade, bataljonom Osiječke i bataljonom Osme brigade napadaju neprijatelja u s. Bolman. U snažnom naletu one uspevaju da se probiju u severni deo sela, ali ih neprijatelj protivapadom ubrzo odbacuje na polazne položaje.. .«[5]

Tri uzastopna pokušaja Dvanaeste vojvođanske brigade da toga dana povrati izgubljeno selo Majska Međa nisu uspela. To je samo okuražilo neprijatelja da izvrši novi pritisak prema severu radi proširenja svoga mostobrana. Sem toga, baš kao i mi kod Batine i Kazuka, želeo je da se na ovom blatnjavom priobalnom pojasu dohvati bar jedne komunikacije sa tvrdom, kamenitom podlogom. A ona mu je bila tu, na dohvatu ruke, na jedan kilometar severno od Majske Međe i severno od Bolmana prema Petlovcu i Belom Manastiru.

Neprijatelj je takođe dobro znao da su ove komunikacije od velikog značaja za snabdevanje naših jedinica i za upotrebu motomehanizovanih jedinica. Osim toga, na ovom blatnjavom i ravničarskom terenu svaki santimetar čvrstog kamenog na-

[5] Sreta Savić, *51. vojvođanska divizija,* Bgd. 1974, 120; prema Bojnoj relaciji 12. brigade (Arhiv VII, k. 1405, reg. br. 3—3) jedinice 12. brigade imale su toga dana 22 poginula, 123 ranjena i 11 nestalih boraca.

sipa, putne ili železničke komunikacije sa odvodnim paralelnim kanalima dubine i više od jednog metra predstavljali su i nudili već gotove i uređene rovove »poljske fortifikacije« koje je bilo dovoljno samo podesiti, nabaciti malo zemlje kao grudobrane, napraviti platoe za mitraljeska gnezda, zaseći niše u nasipu, pregraditi propuste za vodu i si. Otud nije nikakvo čudo što su najžešće borbe na tzv. bolmanskom mostobranu, pored nekoliko naseljenih mesta, vođene oko komunikacija, raskrsnica puteva, pustare, ciglana, bagremovih šumica, pa čak i oko usamljenih vinogradarskih kućica, vrzina i malih parcela obraslih žbunjem.

Tako je iznenada i raskrsnica na putu Bolman—Petlovac i Bolman—Baranjsko Petrovo Selo sa ciglanom i šumicom Palež severno od Bolmana—Baranjsko Petrovo Selo dobila tih dana izuzetan taktički pa i taktičko-operativni značaj za dalju sudbinu borbi na mostobranu. Oko tih komunikacija, uključujući tu i onaj deo od Zelenog polja do Baranjskog Petrovog Sela, ostao je zauvek najveći broj mladih života boraca 51. vojvođanske divizije i Os'me vojvođanske brigade. Ogorčene dvodnevne borbe za raskrsnicu puta i ciglanu Dubrava (južno od k. 95) urezale su se u sećanja boraca Osme brigade kao izuzetno teške. Donosimo neka od njih:

— Sa vozarskim (»zaprežnim«) ešelonom artiljerijskog diviziona među prvima je u Petlovac stigao i brigadni sanitet. U jednoj povećoj zgradi razvili smo odmah previjalište jer se pucnjava sve više približavala ovom selu. Sećam se — priča Vukica Pantelić, higijeničarka Osme brigade — sa svojim drugaricama bolničarkama radosno smo sa prozora pozdravljale naše drugove borce, koji su baš tog trenutka prolazili kroz Petlovac i hitali u borbu, putem prema Bolmanu. Bili su to naši, vojvođanski Mađari iz Petnaeste vojvođanske brigade »Šandor Petefi«. Svi su bili veseli, raspoloženi, okićeni cvećem i zelenilom, pevali su borbene pesme i nudili nas iz svatovskih buklija vinom. .. Nije prošlo ni sat vremena kad su mnoge počeli vraćati kao teške ranjenike. Većina ih je bila ranjena u glavu i grudi, iz neposredne blizine, u borbi prsa u prsa. Kažu nam kasnije borci ostalih naših brigada da su se petefijevci tukli kao pravi junaci, žestoko. Nekoliko puta su isterivali Nemce iz Bolmana. Zbog velikih gubitaka morali su biti povučeni iz borbe...

Aleksandar Tikvicki zv. Čeprk, berberin iz Subotice, bio je jedan od najstarijih boraca u artiljerijskom divizionu Osme brigade a imao je samo 33 godine. Pošto je u bivšoj jugoslovenskoj vojsci služio kao podnarednik u mitraljeskoj četi, on ie odmah po osnivanju divizona postavljen za komandira protivtenkovske baterije topova 45 mm. Budući da ni on ni njegovi mladi borci nisu pre toga bili artiljerci, snalažljiv po prirodi, Tikvicki je pronašao nekoliko »isluženih« artiljeraca, iskoristio njihovo znanje, obučio svoje borce i već u batinskoj bici uspešno položio ispit sa svojom baterijom. Tada je baterija dobila nove ruske protivkolce kojima takođe niko od njih nije znao da rukuje. Tikvicki se i ovde snašao. Negde je pronašao jednog zaostalog ruskog artiljerca, nabavio mu »votke« i vina i držao ga u bateriji kao »gosta« sve dok i poslednji borac njegove baterije nije osposobljen da rukuje ovim topovima. Kod Osijeka i na virovitičkom mostobranu njihova baterija bila je pohvaljena za uspešno sadejstvo sa našom pešadijom. Tako se desilo i ovde.

— Čim smo stigli u Petlovac, komandant našeg diviziona Bogdan Stojaković Crni Đorđe, saopštio mi je da smo određeni za neposrednu podršku Petnaeste vojvođanske brigade »Šandor Petefi« — priča Tikvicki. — Ugledavši nas kako brzo postavljamo svoja oruđa za dejstvo, borci ove brigade pozdravište nas oduševljeno. Već posle prvih naših plotuna i pogodaka njihove kape poleteše u vis. To je i nas osokolilo. Imali srno i dobre nižandžije i sada već dobro uvežbane poslužioce. Posebno se isticao Pranja I'erčić, inženjer po profesiji, koji je odlično baratao nišanskim spravama i računarima. Bilo je dovoljno da nam komandir neke naše pešadijske čete rukom ili telefonom ukaže na neprijateljski »šarac«, minobacač ili neki drugi vatreni i živi cilj, pa da ga već kroz nekoliko minuta neutrališemo... Kada su Nemci posle prvog našeg napada počeli da se povlače iz Bolmana, komandant naše Divizije potpukovnik Savić dotrči do naših položaja, potapša me po ramenu i pohvali rečima:

— Bravo, komandire!... Svaka čast tvojoj bateriji!... Dobro ste potprašili Švabe. . . Beže prema Dravi!

Obradovali smo se ovoj pobedi i pohvali, ali samo za kratko. Švabe su se brzo povratile i navalile još žešće. Jedino što sada nisu više napadali danju, nego gotovo isključivo noću.

Preuzeli su našu, partizansku taktiku. Time su i ulogu naše artiljerije znatno umanjili i onemogućili nam da pomognemo svojoj pešadiji efikasnije onda kada joj je naša pomoć bila najpotrebnija...

— Zato je uloga naših minobacača ostala velika i nezamenjiva i danju i noću — tvrdi komandir minobacačke čete 82 mm Pera Mamužić iz Subotice. On je, takođe, neposredno uoči rata služio bivšu jugoslovensku vojsku i u njoj dogurao do podoficira, ali u konjici. Po dolasku Brigade u Suboticu i formiranju konjičkog eskadrona Pera je među prvima došao do konja i konjičke sablje. Njihov eskadron posle teških gubitaka kod Bezdanske šume od neprijateljske avijacije i uspešnog dejstva na blatnjavom bojištu Malog i Velikog Kazuka morao je biti rasformiran. Pera je tada prebačen u artiljerijski divizion i postavljen za komandira ruskih minobacača 82 mm. U borbama na Dravi koci Osijeka i na virovitičkom mostobianu on i njegovi borci postali su pravi »majstori svoga oruđa« i najbolji saradnici svojih drugova pešadinaca.

— Iz Petlovca, gde smo stigli predveče, produžili smo odmah cestom za Bolman. Dobili smo zadatak da podržimo napad Petnaeste vojvođanske brigade »Šandor Petefi«, koja je već stupila u borbu i potiskivala Nemce prema Bolmanu. Iskoristivši kanale pored puta Bolman—Baranjsko Petrovo Selo kao rovove punog prolila, Nemci su ovde uspeli da zaustave naše borce nanoseći im sve teže gubitke. Dobili smo naređenje da se odmah razvijemo za borbu i otvorimo brzu paljbu po neprijatelju. Udesno od nas, na stotinak metara, nalazila se jedna ciglana. Bio je to jedini zaklon na ovoj tepsijastoj, blatnjavoj oranici. Potrčali smo prema njoj kroz kišu neprijateljskih metaka. Za desetak minuta naša oruđa bila su već spremna za dejstvo. Na krov najviše zgrade uputili smo Antu Babića kao artiljerijskog izviđača.

Već posle prve uspešne korekture otvorili smo brzu paljbu. Duž ceste kao dirigovane mine ukazaše se eksplozije naših granata. Sa njima su u vis leteli delovi tela, opreme i oružja nemačkih vojnika. Iz kanala su iskakali preživeli tražeći spas iza proređenog drvoreda. Mađarski drugovi, »petefijevci«, sa ushićenjem su posmatrali dejstvo naših minobacača. Sa osmatračnice Ante je likovao i nepogrešivo vodio i korigovao našu vatru sve do severne ivice Bolmana. Odjednom je ućutao.

Neprijatelj je ocenio odakle mu je iznenada zapretila opasnost i koncentrisao svoju artiljerijsku i minobacačku vatru na ciglanu. Prva granata pogodila je našu osmatračnicu i ranila Antu. Njegov dvogled preuzeo je drugi izviđač. U poslednjem trenutku naredio sam promenu naših položaja.

Krenuli smo napred za našom pešadijom, koja je ponovo pošla na juriš i brzo ovladala cestom i upala u severni deo Bolmana. Tek što smo se odmakli od ciglane, naše prethodne vatrene položaje zasula je snažna baražna vatra neprijateljskih minobacača. Teško da bi neko od nas preživeo da smo zakasnili koji minut. Poučeni ovim iskustvom, kasnije smo istovremeno birali po nekoliko rezervnih vatrenih položaja i brzo ih menjali, čim bismo osetili da neprijatelj priprema kontrabatiranje.

Mi smo takođe dobili pohvalu. I to od generala Koste Nađa, komandanta naše 3. armije. Bilo je to već sutradan, za vreme najžešćih borbi oko ciglane. Podržavali smo tada naš 3. bataljon. Taman smo odbijali jedan opasan neprijateljski prodor na spoju između naše i Četrnaeste vojvođanske brigade, kad smo ugledali jedan luksuzni automobil. Zastao je tu kod ciglane kod naših novih vatrenih položaja. Iz njega je izašao general Nađ.

»Posmatrao sam juriš boraca vaše Brigade i vrlo precizno clejstvo i podršku vaših minobacača. Bili ste odlični. Samo tako nastavite. Nemci se ovde ne smeju probiti!...« — rekao nam je general Nađ i produžio peške sa svojim kurirom prema Štabu Brigade, koji se takođe nalazio na ciglani...

I komesar Osme vojvođanske brigade Jure Čule u svojim posleratnim sećanjima veoma pohvalno govori o dejstvu artiljerijskog diviziona sa položaja kod ciglane i Petlovca: »Svojom preciznom i efikasnom koncentričnom vatrom artiljerija i minobacači doprineli su zaustavljanju veoma opasnih neprijateljskih prodora prema Petlovcu, ali su i sami izdržali nekoliko kontrabatiranja zbog .čega su često morali menjati svoje vatrene položaje i zaklone. Za uspešno dejstvo naše artiljerije zaslužne su, svakako, sve starešine, nišandžije i poslužioci, ali posebno se istakao Bogdan Stojaković Crni Đorđe, koji je sve svoje snage i sposobnosti uložio u dejstvo svog artiljerijskog diviziona, kojim je komandovao. On je lično postavljao protivtenkovske topove na vatreni položaj i gađao

neprijatelja na tornju bolmanske crkve i protivnički bunker ispred Bolmana, koji je, na očigled nas nekolicine, razorio i u njemu uništio neprijateljsku posadu...«[6]

Borcima 3. bataljona ogorčene dvodnevne borbe kod ciglanc ostale su u sećanju kao neprekidan niz juriša i protivjuriša preko blatnjave ravnice. Neki, kao na primer Mika Esapović, tvrde da ih je bilo 14 u jednom danu. (Radi se o 7. martu, prim. N. B.). Svima su ostali u sećanju žestoki nasrtaji Nemaca uprkos velikim obostranim gubicima zbog preglednosti terena i efikasne streljačke i artiljerijske vatre. Otud nije ni čudo što im sve te borbe, naročito u početku, izgledaju kao neprekidan niz juriša i protivjuriša ili kao neki davno viđeni film sa dobro zgusnutom fabulom. Jedan događaj je ipak ostao jedinstveno utisnut u sećanjima većine naših boraca.

Bio je to događaj u vezi sa uništenjem dva jedina ruska tenka koja su nam dodeljena za podršku radi likvidacije neprijateljskog mostobrana kod Bolmana. Nemci su, po svoj prilici, očekivali daleko veći otpor i upotrebu sovjetskih motomehanizovanih snaga u Mađarskoj, pa su svoje jedinice dobro obezbedili sredstvima za borbu protiv oklopnih jedincia. Na severu, kod jezera Velcnce i na prilazima Budimpešti je zaista i došlo do pravog tenkovskog sukoba i to čitavih tenkovskih armija. U daleko manjim razmerama to se dogodilo i kod Nađkanjiže pa i kod Donjeg Miholjca i mostobrana koji se nalazio pred našim susedima Bugarima. Ovde, međutim, zbog slabije komunikativnosti i velikih poplavljenih terena nije došlo do veće upotrebe oklopnih vozila.

Pojava ova dva tenka izazvala je kratkotrajnu pometnju kod neprijatelja. Verovatno su pretpostavljali da je reč o većoj tenkovskoj jedinici i da je ovo samo njena prethodnica. Čim su uočeni, po izlasku iz Petlovca, na njih je usmerena koncentrična vatra sve raspoložive artiljerije i minobacača. Sa raskrsnice puta oglasila su se i dva protivkolska topa, koji su hitno dovučena iz Bolmana. Nešto kasnije sa puta su počele da dejstvuju i ručne protivtenkovske puške. Osetivši da su naišli na jaku zaprečnu protivtenkovsku vatru, ruski tenkisti

[6] Jure Čule, u *Sećanja komesara vojvođanskih brigada,* Novi Sad 1978, 122.

su povećali brzinu i razmak između svojih vozila i pokušali da pronađu neki izlaz iz tučene zone.

Prvi tenk se ubrzo našao iza polusrušenih zidova i gomile opeke na ciglani. Drugi je pošao udesno i koristeći jednu udo-Ijicu izgubio se iz vidnog polja nemačkih protivkolaca u retkoj i mladoj šumici Palež. Neprijatelj je tada koncentrisao svoju vatru na ciglanu, koja je za njegovu artiljeriju predstavljala dobro uočljivi i poznati cilj. U nastojanju da izbegnc vatrene udarce nemačke artiljerije, vozač ruskog tenka počeo je da pravi cik-cak skokove i zaokrete po ciglani. Rušio je oko sebe već polusrušene zidove, probijao se kroz gomile šuta i cigala i ponašao se kao čovek koga je zahvatila panika ili je pod uticajem alkohola. Nije se obazirao na upozorenje naših boraca koji su branili ciglanu ili su u njoj potražili zaklon od ubitačne neprijateljske vatre. Nedaleko od istui'enog komandnog mesta Štaba Osme brigade iskidao je telefonske linije uspostavljenog centra veze i zgazio jednog našeg borca — vezistu. Gusenica mu je prešla preko o'oe noge. Viđevši šta je uradio, vozač tenka se još više uspaničio. U nastojanju da što pre izađe iz ovog vatrenog vrtloga na ciglani, vozač je usmcrio tenk na jedan poiusrušeni zid, probio ga oklopom tenka i tom prilikom verovatno oštetio ili napunio šutom cev tenovskog topa. Čim se probio kroz zid i stovio prostor za dejstvo, nižandžija ruskog topa usmerio je svoju cev prema nemačkim protivkolcima na cesti i ne proveravajući pri tome njenu ispravnost. Prvi metak esplodirao je na izlazu iz cevi koja se potpuno rascvetala. Od strahovite eksplozije tenk je onesposobljen za borbu.

— Nalazio sam se na krovu jedne zgrade u ciglani i davao telefonisti elemente za korekturu vatre naših minobacača — priseća se borac 3. bataljona Petar Zdunić iz Zemuna. -— Imao sam dobar pregled i tukli smo neprijatelja na cesti između raskrsnice puta i Majske Međe. Veza je dobro funkcionisala sve do trenutka dok nam ruski tenk nije pregazio našeg telefonistu i iskidao telefonski kabel. Odmah posle toga tenk je onesposobljen. Cev mu se potpuno »rascvetala« od eksplozije granate. Pri prolasku kroz zid jedne građevine parče opeke i šuta nabilo se u cev topa.. . Tako smo u novi juriš krenuli ponovo bez podrške ruskih tenkova, čijoj smo se pojavi toliko obradovali...

— Drugi sovjetski tenk izbačen je iz stroja odmah posle prvog, čim se pojavio na ivici bagremove šumice — priča Mika Esapović, zamenik komandira 2. čete 3. bataljona. — Onesposobljen je iz nemačke protivtenkovske puške. U jurišu koji smo nakon toga izvršili uspeli smo da probijemo nemačke položaje na cesti, ali smo zbog zaostajanja naših desnih suseda i velikih gubitaka bili prinuđeni da se povučemo na svoje polazne položaje...

— Sa vodom ruskih tenkova podršku naših napada trebala je da izvrši i baterija ruskih reaktivnih bacača, tzv. »kaćuša« — sećaju se Tanasije Živković, politički komesar 3. bataljona i njegova sadašnja supruga a tada pomoćnik komesara Draginja Lukić. — Kaćuše su zaista uspešno obavile svoj zadatak zajedno sa našim artiljerijskim divizionom, ali su tenkovi izbačeni iz stroja i pre nego što smo krenuli u napad. Osokoljeni dejstvom ruskih »kaćuša«, koje naši borci nisu čuli još od završetka batinske bitke, preduzeli smo silovit juriš. Onih 200—300 metara brisanog prostora koji nas je delio od ciglane do puta gde su se nalazili nemački položaji, prešli smo u oduševljenom borbenom zanosu.

Borci su se utrkivali ko će pre dohvatiti Švabe za guše, ne obraćajući pažnju na sve gušću mitraljesku i streljačku vatru neprijatelja. Naš stroj se brzo proređivao. Na mrtve i ranjene se nismo osvrtali. Svi smo imali samo jedan cilj — da što pre izbijemo na cestu i uskočimo u duboke kanale pored nje. Tu se nalazio jedini spas od ovog nesnosnog oblaka čeličnih i olovnih kuglica koje su vrcale svud oko nas. U toku juriša nedaleko od mene ugledao sam borca Novakovića iz Banatskog Karađorđeva. Rafal mu je naglo presekao mladi život i snažni jurišni poklič na usnama. To je još više razjarilo njegove drugove i zemljake koji su jurišali sa njim — Nikolu Krivošiju Cigu, Radivoja Kantara i Božu Bogunovića. Iskočivši na cestu, počeli su besomučno da prazne rafale svojih puškomitraljeza i automata po zbunjenim fašistima, koji su brzo odmicali prema Majskim Međama i Bolmanu.

Zauzevši oko 300 metara neprijateljskih položaja na putu od raskrsnice prema Baranjskom Petrovom Selu, naš bataljon je morao stati jer je istovremeno dobio obostranu bočnu vatru, pošto su naši susedi, delovi Dvanaeste i Četrnaeste vojvođanske brigade, zbog snažnog protivnapada neprijatelja sa pravca

Majskih Međa i Bolmana bili vraćeni na svoje polazne položaje. Ubrzo smo i mi bili prinuđeni da to učinimo da ne bismo zapali u okruženje. Po naređenju Štaba Brigade, vratili smo se ponovo prema ciglani prikupivši usput svoje mrtve i ranjene drugove. Tako je zbog slabe povezanosti i nesadejstva naših jedinica i komandi propao još jedan uspešni prodor u centar neprijateljskog mostobrana...

Radoslava Nikolić čerčil iz Popinaca imala je tada 17 godina, ali i dvogodišnje ratno iskustvo i bila je referent saniteta 3. bataljona. Sada je penzioner u Novom Sadu. Borbu kod ciglane i kasnije koci Baranjskog Petrovog Sela dobro je zapamtila.

— Tog dana sanitet je imao pune ruke posla. Na naše previjalište kod ciglane stalno su dovlačili nove ranjenike i to ne samo iz naše, nego i iz susednih brigada, jer smo mi bili nekako najviše istureni, na samo nekoliko stotina metara od naših i neprijateljskih položaja — seća se Radoslava. — Taj događaj sa ruskim tenkovima dobro sam zapamtila naročito zbog one nesnosne neprijateljske artiljerijske vatre koja se tada oborila na nas. Od eksplozija artiljerijskih granata koje su rušile objekte i pravile levkove svud oko nas nismo već znali kud da se sklanjamo. Na sreću, čas pre toga otpremili smo poslednju grupu ranjenika u brigadni i divizijski sanitet, koji se nalazio u Petlovcu. U jeku najžešće vatre dotrčala je do mene jedna bolničarka sa rečima:

— čerčil, hajde brzo da izvučemo jednog našeg druga. Teško je ranjen a bolničari su svi upućeni u čete ili sa ranjenicima u Petlovac!

Pošla sam bez razmišljanja. Brzo smo stigle do nekog kanala. U njemu je ležao naš borac sav u krvi i već skoro u agoniji. Obe noge bile su mu smrvljene pod teretom guscnica čelične grdosije. Prepoznala sam ga. Bio je to telefonista iz oataljonskog voda za vezu, koji je sa svojim telefonom često dežurao u našem sanitetu. Pozvali smo brzo i bataljonskog lekara dr Pipka. Sem jedne injekcije morfijuma, nismo mogli ništa više da učinimo za našeg druga. Izdahuno nam je tu na rukama...

— Bio sam mitraljezac u 2. četi 3. bataljona kada smo se iz poslednjeg juriša na cestu povukli na naše stare položaje kod ciglane — priča Matija Bašić Peškalić, penzionisani trgo-

vački radnik iz Subotice. — Na čistini između naših i neprijateljskih položaja ostao je teško ranjen moj drug Đuro Prčić iz Subotice. Svaki naš pokušaj da ga izvučemo sa ravne, blatnjave oranice neprijatelj je dočekivao dugim mitraljeskim rafalima i vatrom svojih snajperista. Nekoliko naših boraca je već bilo ranjeno. Pod zaštitnom vatrom naših mitraljeza pošao sam i ja. Puzeći na stomaku i laktovima, uspeo sam da mu se približim na tridesetak metara. Dalje nisam mogao. Neprijateljski rafali su prosto preoravali vlažnu crnicu.

— Đuro!... Čuješ li me!? Sačekaj ako možeš još malo dok se ne smrkne. Onda ćemo te sigurno izvući. Ovako samo činimo uslugu ovim gadovima, da nas bez muke uništavaju. Pokušaj da nekako zaustaviš krvavljenje... Stegni ruku kaišem!...

— Vidim i sam, druže moj! Hvala ti što si i dovde došao. Nemoj više pokušavati ni koraka napred. Vrati se nazad i pozdravi mi drugove. I moju porodicu u Subotici — odgovori mi Prčić i opali sebi već ranije pripremljeni metak pod bradu. Nije želeo da izginemo i rizikujemo svoje živote spasavajući njegov. Koji trenutak kasnije tresnula je mina neprijateljskog minobacača nedaleko od mene. Prošao sam sa lakšom ranom i kontuzijom...

Naređenje za prelazak u odbranu

Pred kraj drugog dana žestokih borbi na bolmanskom mostobranu našoj komandi postalo je jasno da je neprijatelj stalnim ubacivanjem svežih snaga postigao postavljeni bliži zadatak i učvrstio se na mostobranu te da će sada po svaku cenu nastojati da ga proširi i ostvari i sledeći cilj koji je sebi postavio. Da bi se u tome onemogućio, trebalo je hitno sre diti naše izmešane i izmorene jedinice i pružiti odsudnu odbranu, da bi se kasnije stvorili uslovi za likvidaciju neprijateljcvog mostobrana. Taj trenutak je u svom sećanju zabeležio i pomoćnik komesara Brigade Dušan Krajinović Dule:

»... Tokom celog dana, kao i noću 7/8. marta, naizmenično su se smenjivali naši i neprijateljski napadi. Osetili smo da neprijatelju stalno pristižu pojačanja, jer je imao snage da parira na svaki naš napad. Negde oko 3 časa 8. marta zamenik komandanta naše Brigade Gligorije Matić Giga odazvao se na

telefon i kratko vojnički odgovorio: .Razumem, druže potpukovniče'! Spustivši slušalicu rekao je: .Komandant divizije, Kolja, naređuje da sve jedinice predu u odbranu i pristupe utvrđivanju položaja?

Iako iscrpljeni borbama, iskoristili smo kratko zatišje za brzo sređivanje Brigade. Prikupljali smo podatke o stanju, moralu i snabdevnosti jedinica. Istovremeno, iskoristili smo svaki trenutak da komadante i komesare naših jedinica upoznamo sa stanjem na mostobranu i drugim ratištima i da im prenesemo neposredne zadatke...«'

Da bi prikupio svoje bataljone izmešane sa drugim brigadama, formirao jedinstveni front odbrane Brigade i time olakšao komandovanje i sadejstvo svojih jedinica, Štab Brigade je još iste noći svojim naređenjem (Op. broj 133) od 8. marta 1945. povukao svoju liniju odbrane južno i istočno od Baranjskog Petrovog Sela u sledećem rasporedu:

— 1. bataljon brani i uvrđuje odsek južno od Baranjskog Petrovog Sela na položaju koji je i do tada branio;

— 4. bataljon poseda i brani odsek istočno od Baranjskog Petrovog Sela u produžetku položaja 1. bataljona do puta koji vodi prema Majskoj Međi;

— 2. bataljon poseda položaj ulevo od 4. bataljona do ceste Baranjsko Petrovo Selo—Bolman.

Štab artiljerijskog diviziona dobio je naređenje da se po dobijanju smene odmah prebaci u rejon Baranjskog Petrovog Sela i dejstvuje po posebnom planu načelnika artiljerije. Tamo je hitno upućena i četa za vezu sa zadatkom da organizuje novi centar veze i poveže štab Brigade, koji se takođe premešta u Baranjsko Petrovo Selo, sa jedinicama. Tamo su u toku noći upućeni i svi ostali prištapski delovi kao i brigadno previjalište, koje je dotle bilo razmešteno na ciglani. Po naređenju štaba Divizije 3. bataljon je u toku noći predao svoje položaje jedinicama Petnaeste vojvođanske brigade i uputio se severno od Baranjskog Petrovog Sela kao rezerva Štaba Brigade.'

— Prilikom smenjivanja, između našeg bataljona i Petnaeste vojvođanske brigade »šandora Petefi« došlo je do krat-

[7] *Sećanja komesara vojvođanskih brigada,* Novi Sad 1978, 145.
[8] Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 12—6; k. 1403, reg. br. 3—3.

kotrajnog nesporazuma i puškaranja. Bila je noć a oni su govorili mađarski, što mi nismo iz daljine razumeli. Naišli su kroz neku šumicu odakle su u toku dana pokušavali i Nemci da se probiju. Jedva smo se sporazumeli. Mislim da smo imali nekoliko ranjenih drugova — seća se Jakov Pekić iz Petrovaradina, borac prateće čete 3. bataljona. — Posle toga pošao sam sa komandirom čete Zijadom Bukićem u Baranjsko Petrovo Selo da bismo uspostavili vezu sa štabom Brigade. Trebalo je da obezbedimo smeštaj našem bataljonu. Lutajući tako kroz noć preko nepoznatog terena, iznenada smo nabasali na nemačku patrolu. Sva sreća, mi smo njih prvi primetili i odmah otvorili vatru iz svojih automata. Oni su odgovorili, ali smo brzo uzbunili i ceo taj deo njihovog fronta. Tonam je pomoglo da se orijentišemo i tek negde pred zoru izvučemo neopaženo i probijemo do Baranjskom Petrovog Sela. Tu smo prvo naišli na druga Marka Peričina Kamenjara. Zijad mu je prišao i zapitao gde može da nađe Štab naše Brigade. Jahao je na konju i onako umoran i neispavan odgovorio nam je:

— Ma hajde, sunčevu ti majku, ja ne znam ni gde mi je divizija, a ne štab tvoje brigade! — To reče, obode konja i pojuri nekud prema centru sela.

Pošli smo za njim i ubrzo naišli na neke borce iz naše čete za vezu. Vukli su nekud svoje blatnjave telefonske kablove. Rekli su nam da pođemo za jednom od tih žica i da će nas ona odvesti pravo u štab. Tako smo i postupili...

U toku 8. marta nastaje relativno zatišje. Bilo je to, što bi se reklo, zatišje pred još veću buru u kojoj se obe strane grčevito pripremaju za odlučujući udar: Nemci za proboj i proširenje mostobrana, a naši da im to ne dozvole. Na sve strane užurbano trčkaranje: borci kopaju rovove, sređuju odeću i obuću, podmazuju i čiste oružje; mitraljesci nižu redenike i pune šaržere; kuvari pripremaju i dele hranu; ekonomi dele municiju i ručne bombe; štabovi sumiraju gubitke, pišu izveštaje... Prema operativnoj dokumentaciji, u prethodna tri dana Brigada je imala — 28 poginulih i 81 ranjenog borca.'

[9] Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 35—38.

Predveče napetost malo popušta. Borci željni okrepljujućeg sna i odmora kupe natrulo lišće, kukuruznu šašu, prcgršte suve trave ili granja, ušuškavaju ga oko sebe i vlažne rovove, niše pod grudobranom. Jer trebalo je izdržati i odmoriti se malo, do zore. Iskustvo ih je naučilo da Nemci obično napadaju pred zoru, u svanuće, pri dnevnoj vidljivosti, kad njihova premoć u artiljeriji i naoružanju dolazi do punog izražaja... Ovoga puta nije bilo tako.

— Pala je noć, prohladna i vlažna. Vreme je brzo odmicalo. Nalazili smo se u rovovima 1. i 4. bataljona kao da smo osetili da ćemo tu biti najpotrebniji. Tu su Kovač, Čule, Giga i ja — nastavlja svoje kazivanje Dušan Krajinović Dule, pomoćnik komesara Osme brigade. — Obilazimo bataljone. U stvari, oba bataljona posela su jedan odbrambeni položaj južno i istočno od Baranjskog Petrovog Sela. Sve je bilo tiho. Samo su pogledi boraca dežurnih jedinica budno i napregnuto bili usmereni u pravcu neprijatelja. A on, neprijatelj, nadao se da će nas iznenaditi. Računao je da su neprekidne danonoćne borbe, nespavanje i zamor iscrpili naše borce i jedinice i da će neočekivanim prepadom ostvariti svoj cilj.

I zaista, u 22,30 časova izvršio je iznenadni siloviti juriš. Ali protivnik se još jednom prevario u svojim predviđanjima, jer je sačekan ubitačnom vatrom naših bataljona. Borba se razbuktala. Opet doživljavamo niz teških ali slavnih trenutaka. Naša relativno mlada Brigada kalila se u ratnom ognju. Kuršumi, bombe i granate ugasiše mnoge poznate borce i likove Brigade a u vatri borbe rodiše se drugi junaci. Desno od sebe čujem glas našeg komesara Brigade Jure Čuleta: »Ne dajte se, momci, udrite fašiste!« Levo od mene Komandant Brigade Milan Korica Kovač, sav u znoju, komanduje, viče, upozorava, puca. Na trenutak, trgavši se dovikuje Gigi, da javi načelniku štaba Stevi Marinkoviou da ovaj izvesti štab Divizije o napadu Nemaca na naš sektor. »Poručite im da ćemo izdržati i da ćemo Švabama smrsiti konce!« — dodaje Kovač na kraju i ponovo zaranja u bitku.

Jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom neprijatelj je zapalio deo sela. Evo nas još jednom u ratnom ognju. Zemlja podrhtava. Nebo na mahove šaraju munje mina i granata. Uši paraju i zaglušuju jake eksplozije. Čuju se jauci ranjenika. Biju se pravda i nepravda, sloboda i ropstvo, svetio i mrak, dobro i zlo. Naši borci hvataju za guše ove tuđince

i porobljivače koji uspevaju da prodru u njihove položaje... Borba dostiže svoj vrhunac u 23 časa i vodi se nesmanjenom žestinom sve do 0,30 časova kada snažnim protivnapadom odbacujemo neprijatelja i prisiljavamo ga na povlačenje.

U izveštaju koji je 9. marta štab Brigade uputio Štabu Divizije konstatuje se: »Moral jedinica je vrlo dobar a borbenost na dostojnoj visim.«[10]

Neprijatelj zauzima Baranjsko Petrovo Selo

Ujutru 9. marta neprijatelj je izvršio odlučujući napad na Baranjsko Petrovo Selo. Pošto je u noćnom napadu utvrdio tačno protezanje naše odbrambene linije, važnije vatrene i otporne tačke kao i spojeve na krilima naših bataljona sa susednim brigadama, neprijatelj je u 7 časova otpočeo svoju dotle najjaču artiljerijsku pripremu. Nakon toga je usledio snažan i istovremeni napad s fronta kombinovan sa obuhvatom oba krila naših bataljona. U selu su se ubrzo razvile krvave ulične borbe. Neprijatelj je ovoga puta sve snage koncentrisao na ovo selo. Naše snage su prinuđene da se povlače. Najbolji opis ove borbe dao nam je Ivan Bašić, borac 1. bataljona:

— Naši položaji postavljeni su na ivici Baranjskog Petrovog Sela u dvorištima i baštama prvih kuća. Jedan teški mitraljez postavio se u zaklonu ograde od dasaka. Na jugozapadnoj ivici sela su neke rupe i udolja koje su jesenje kiše i snežne padavine napunile vodom. Mislili smo da nam sa te strane ne preti opasnost. Nemci su, ipak, u toku noći pokušali i preko njih da se ubace u selo, pa smo ih obilazili patrolama. ..

U jutarnjim časovima Nemci su nas ponovo napali. Ovoga puta napadu je prethodila jaka artiljerijska i minobacačka vatra. Jedna topovska granata pogodila je crkveni toranj na kojem se nalazila naša osmatračnica. Neposrednim gađanjem tukli su u zabate i potkrovlja kuća odakle su dejstvovali naši puškomitraljesci. Uništili su i teški mitraljez u ogradi nedaleko od mene. Bio je to direktan pogodak iz ne-

[10] Iz *Sećanja komesara vojvođanskih brigada,* N. Sad 1978, 146.

mačkog protivikolca. Poginuli su nišandžija i oba njegova pomoćnika. Ulice su, izgleda, bile rezervisane za dejstvo nemačkih minobacača. Mine i granate sistematski preoravaju bašte i dvorišta u kojima se nalaze naši položaji. Ubrzo zatim, ugledali smo grupice Nemaca koje su se probile u selo, kao da izviru iz svake poprečne ulice. Najviše nam dolaze sa bokova. Žele da nas zaokruže i odseku. Povlačimo se pod kišom kuršuma i granata. Našu pometnju još više povećavaju žitelji sela. Istrčavaju na ulice, ne znajući šta će i kuda će. Sa zavežljajima u rukama utrčavaju usplahireno među naše borce. Traže savete i pomoć...

Topovska paljba ne prestaje. Mitraljeski rafali ukrštaju se iznad naših glava. Kratkim rafalima automata, pojedinačnim puščanim mecima i ručnim bombama krčimo sebi put kroz neprijateljske grupe koje istrčavaju pred nas. Ranjenici jauču, dok poplašeni konji koji ih vuku u kolima ržu, njište, propinju se... Treba izvući svu rezervnu municiju, da ne ostane neprijatelju. Povlačimo se prema ivici sela, krijući se ispod kuća... Ispred mene je doktor Lajčo, lekar našeg bataljona. Naređuje da se zaostali ranjenici što pre prebace preko pruge i izvuku iz sela. Jedna granata tresnu u zabat kuće ispod koje smo se toga trenutka zadesili. Na naše glave sruči se gomila maltera, komadi cigala, srča sa razbijenih prozora.

— Jesi li ranjen? — upita me doktor.

— Nisam, samo malo sam ogreban — odgovorim mu otresajući sa sebe prašinu. — A ti?

— Ne, nisam ni ja! — reče mi doktor i otrča za svojim ranjenicima.

Pogled mi tada privuče jedan čičica. Uplašen eksplozijom granata, iskočio je iz kola pretovarenih municijom i ubrzo se izgubio u nekom dvorištu. Uzalud sam mu vikao da se vrati. Konji su preplašeno friktali, trzali amove i pokušavali da se oslobode straha i tereta. Kola su ostala isprečena nasred puta. Postojala je opasnost da prevrnu kola sa municijom ili da sa novim direktnim pogotkom odlete u vazduh i konji i municija. Bez razmišljanja uskočih u kola i poterah konje iz sve snage. Zaustavili smo se tek kad smo prešli prugu i pristigli kolonu zaprežnih vozila. Predao sam kajase jednom vojniku iz naše intendanture i zadovoljno pošao u susret svojoj

jedinici. Tek tada sam postao svestan da mi je to bilo prvo upravljanje konjskom zapregom.

Nakon kraćeg sređivanja, popune municijom i uvođenja u borbu brigadne rezerve izvršili smo snažan protivnapad na neprijatelja u Baranjskom Petrovom Selu. Nemci su očekivali i spremno dočekali naš napad, koji je izvođen u mnogo nepovoljnijim uslovima, po preglednom terenu i pri dnevnoj vidljivosti. Povukli smo se u neki šumarak severno i severoistočno od Baranjskog Petrovog Sela. Ispred tog šumarka, na povećem razmaku jedne od druge nalazio se red kuća koji su meštani ne znam zbog čega nazvali — Zeleno polje. Tu smo se ukopali, iskopali rovove i saobraćajnice. Napuštene građevine preuredili smo za borbu i pretvorili ih u prava utvrđenja. Druga linija odbrane uređena je na ivici šume. Tu su iskopane zemunice, razmeštene kuhinje, sanitet i ostale pozadinske jedinice i ustanove. Drugim rečima, obrazovana je nova linija fronta odakle nas neprijatelj neće moći da pokrene bez velike muke.

To isto su učinili i Nemci. Posle zauzimanja Baranjskog Petrovog Sela, oni su na njegovoj severnoj strani otpočeli užurbano ukopavanje. U tu svrhu dobro im je poslužio nasip putne i železničke komunikacije Beremend—Beli Manastir i Beremend—Bolman...

Borbe za Baranjsko Petrovo Selo lepo je opisao i tadašnji politički komesar Osme brigade Jure Ćule u svojim posleratnim sećanjima:

»Tog dana oko 11 časova naši bataljoni jurišali su na Baranjsko Petrovo Selo, koje je neprijatelj zauzeo. Posmatram naš streljački stroj: ide nezadrživo napred, povija se pod vatrom protivnika, rasplinjava, sakuplja, zaleže, diže se, ali ide napred. Prava ratna slika: eksplozija, dim, uzvici vojnika. Ovde sam video izuzetak od postojećeg pravila da artiljerija gađa samo veće grupne ciljeve. Neprijatelj je tukao minobacačima i topovima grupice od 2—3 naša borca. Prateći sa zamenikom komesara naše Brigade Dušanom Krajinovićem naš streljački stroj, bili smo svedooi da fašisti gađaju minama čak i pojedince.

I pored svih napora, nismo uspeli da u jurišu povratimo Baranjsko Petrovo Selo. Vratili smo se na polazne položaje stisnutih zuba i ispunjeni gorčinom.

U ranim popodnevnim časovima pozvao me komesar Divizije Milan Basta, interesujući se za našu situaciju. Posle razgovora sa Bastom, obišao sam nekoliko komesara četa i bataljona, raspitivao se za stanje u našim jedinicama i prenosio im zadatke štabova Brigade i Divizije. Nisam uspeo da se na miru vratim u Štab Brigade, jer je oko 15 časova zemlja zadrhtala od silne vatre neprijateljske artiljerije. Protivnik je krenuo u odlučan napad na sve jedinice Divizije. Branili smo se žestoko, proredujuči neprijateljski streljački stroj. Naši mitraljezi su zauvek zaustavili u napadu na desetine neprijateljskih vojnika. Skršili smo taj siloviti napad...«"

Deseti mart — najteži dan Osme vojvođanske

U Operativnom dnevniku Štaba Osme vojvođanske brigade za 10. mart zapisano je sledeće:

»U toku prepodneva nije bilo važnijih događaja, sem puškaranja. Po podne u 13,15 časova vrši se napad na s. Baranjsko Petrovo Selo. Cela Brigada vrši napad i 1. bataljon uspeva uz ogorčene borbe da pređe železničku prugu pored groblja, ali se morao povući. Ostale jedinice nisu uspele da priđu na jurišno odstojanje zbog masovnih gubitaka i nepovoljnog zemljišta.«[12]

Ni u ostalim brigadnim dokumentima, sem ovih nekoliko suvoparnih rečenica, nije više zabeleženo o tom danu. Tako se u Bojnoj relaciji za mart može još pročitati da je »preglednost terena bila odlična i da je sve do neprijateljskog položaja bio brisani prostor...«" Možda ova uobičajena i oskudna vojna terminologija i pribeleška ne bi izazvala nikakvo čuđenje i pobuđivala našu pažnju da u ovom neuspelom napadu, u jednom jurišu, u jednom popodnevu, Brigada nije ostala bez 305 svojih boraca, ili jedne šestine svoga borbenog sastava. (Od toga broja bilo je 78 poginulih, 213 ranjenih i 13 nestalih). Bili su to njeni najveći dnevni gubici u toku rata. Veći nego i u batiniskoj operaciji i na virovitičkom mostobranu.

[11] *Sećanja komesara vojvođanskih brigada,* N. Sad 1978, 123.
[12] Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 35.
[13] Isto, Bojna relacija za mart 1945.

Deseti mart 1945. zbog toga ostaće najteži i najcrnji dan u istoriji i borbenom putu Osme vojvođanske brigade.

Jedno od prvih pitanja koje se nameće svakom hroničaru ili čitaocu knjige jeste, svakako — kako je došlo do takve bitke i tako izuzetno velikih gubitaka u jednoj kraćoj borbi u kojoj veći deo jedinica Brigade nije uspeo ni da izbije na tzv. jurišne položaje. Da li je ovde, možda, podbacio ljudski faktor — komandovanje, slaba procena situacije, greška u izboru mesta i vremena za napad i si.? Da li su u pitanju apsolutna superiornost neprijatelja ili neke okolnosti objektivne prirode? Odgovor na ovo pitanje tražili su i učesnici bitke, borci Osme brigade, još u toku njenog izvođenja, a naročito posle nje. Evo šta je u svojim ratnim sećanjima zabeležio Konstantin Nikolić Koča, omladinski rukovodilac 4. bataljona:

» ... Borac do mene, obućarski radnik Laslo Tenji iz Sente, koji je često sa mnom izvodio skečeve, pita me:

— Kočo, zašto napadamo usred dana na ovako otvorenom prostoru?

— Pa zato da Nemcima dokažemo da ih se ne plašimo i da smo hrabriji od njih— odgovorio sam mu, zbunjen i sam ovim logičnim pitanjem, na koje nisam znao odgovor iako sam kao bataljonski rukovodilac SKOJ-a neposredno uoči napada prisustvovao sastanku bataljonskog biroa i Štaba bataljona.

Lacika me je samo iskosa pogledao i produžio brže da korača dok su meci sve jače vrcali oko naših nogu. Njegov pogled kao da mi je rekao: ‚Hajde, Kočo, što se zezaš? Ja te ozbiljno pitam!' — A ja, međutim, ni tada, a ni kasnije nisam saznao pravi odgovor na to pitanje...«

Pošto odgovor na pitanje kako i zašto je došlo do opšteg napada Osme brigade pri dnevnoj vidljivosti na tako nepovoljnom ravnom prostoru nismo našli ni u jednom brigadnom dokumentu, potražili smo ga u operativnoj dokumentaciji Štaba Divizije, Štaba 3. armije i susednih jedinica. Tako iz Operativnog dnevnika Štaba 51. divizije saznajemo da je 9. marta u 15,20 časova neprijatelj izvršio snažan napad na odseku fronta koji su branile jedinice Četrnaeste i Petnaeste vojvođanske brigade, te da mu je pošlo za rukom »da potisne naše jedinice unazad na svoj prihvatni položaj«. Da bi povratio stare položaje, 10. marta u 9 časova Štab Divizije izdaje zapovest da sve brigade Divizije *»pređu u opšti napad i na*

ćelom frontu«. Napad su prema ovoj zapovesti trebalo da otpočnu Sedma i Dvanaesta brigada u 9 časova, što su ove i učinile i uspele da se probiju do svojih ranijih položaja i raskrsnice puta na cesti Bolman—Baranjsko Petrovo Selo. Tek što su ove jedinice počele da se utvrđuju na dostignutom položaju, neprijatelj je preduzeo žestoki napad. Evo šta je posle toga nastalo:

»U 12,15 časova, posle vrlo kratke pripreme, neprijatelj iznenada prelazi u napad. Naše jedinice pružaju u početku sređen otpor. Ipak ubrzo dolazi do *popuštanja i kolebanja naše pešadije, koja u jednom momentu uzima ozbiljnije razmere.* Intervencijom rukovodilaca i rezerve (Četranaesta brigada) a na kraju i »kaćuša« u zajednici sa odlučnim dejstvom naše artiljerije neprijateljski juriš je slomljen, te mu je onemogućeno da i ovu našu trenutnu krizu iskoristi. Naši delovi su ponovo sređeni pa je u *13,30 časova preduzet povratni napad, kojim su jedinice uspele da dostignu svoje stare položaje.* .. (povdukao N. B.).[14]

Slične ocene daju se i u nekim posleratnim publikacijama, u knjizi S. Savića *51. vojvođanska divizija* i S. Savića i Ž. Atanackovića *Treća armija.*

> »... Taj napad je bio veoma jak, sa uzastopnim jurišima naročito na položaje prema ciglani i Petlovcu. (Misli na neprijateljski napad koji je otpočeo u 12,15 — prim. N. B.). štab Divizije morao je da upotrebi svoju rezervu (Četrnaesta brigada). Ona je uz podršku sovjetske baterije reaktivnih minobacača »kaćuša«, do 13,30 časova zaustavila neprijateljev napad. *U protivnapadu svih naših jedinica neprijatelj je odbačen i povraćeni su raniji položaji.* Kasniji pokušaji Sedme, Dvanaeste, i delova Pete brigade da ovladaju Bolmanom i raskrsnicom ostali su bezuspešni«. (Podvukao N. B.)[15]

Dileme više nema oko toga ko je i zašto naredio ovaj dnevni pogibeljni napad, ne samo Osme, nego i svih ostalih brigada 51. vojvođanske divizije. Naredio ga je Štab Divizije u trenutku kada je front na centralnom delu odbrane Divizije počeo da popušta i kriza počela da »uzima ozbiljne razmere«.

[14] Arhiv VII, k. 1396, dok. 22—6.
[15] Nav. dela, 124 i 206.

U Loj situaciji, kada je već bila angažovana i divizijska rezerva (Četrnaesta brigada) a drugih rezervi, korpusnih i armijski takođe nije bilo, Štab Divizije je mogao da učini ono što je i učinio — da preduzme opšti protivnapad i time angažuje i one delove fronta na kojima je dotle vladalo relativno zatišje ili »puškaranje« — kako se to konstatuje u Operativnom dnevniku Osme brigade. Već i sama činjenica da je napad Osme brigade otpočeo u 13,15 časova, tj. čitavih 15 minuta pre završetka neprijateljskog napada na centralnom delu fronta i početka protivnapada ostalih jedinica 51. divizije, govori nam da je on preduzet u neposrednoj vezi sa kritičnom situacijom kod ciglane i na pravcu prema Petlovcu, gde su se u tom trenutku nalazile divizijska bolnica, vatreni položaji naše artiljerije i ostale divizijske i korpusne pozadinske jedinice i ustanove. Taj se proboj morao zaustaviti po svaku cenu jer bi njegove posledice bile katastrofalne i nesagledive.

Drugo je pitanje da li je napad Osme brigade morao biti izveden tako kako je izveden, u takvom borbenom tj. linijskom poretku, ili u više borbenih ešelona, sa izraženim glavnim pravcem udara na desnom krilu i na mestu gde se najbrže i relativno lakše moglo izbiti na jurišno odstojanje itd. To ostaje u sferi nagađanja i trebalo bi ga prepustiti meritornoj oceni vojnih stručnjaka i teoretičara. Ostaje, međutim, nepobitna činjenica da je napad Osme brigade bio uslovljen situacijom na ostalim sektorima fronta, da je trebalo i morao biti izveden baš u to vreme dana 10. marta da bi se privukla pažnja neprijatelja na tom sektoru i olakšala situacija na susednom delu fronta.

Što se tiče enormno velikih gubitaka, sasvim sigurno je da bi oni bili daleko manji da je napad usledio noću, po magli i slabijoj vidljivosti, da je bio daleko bolje pripremljen, da su naši borci imali zaštitna odela, šlemove, ašovčiće i si. Tu opet dolazimo do sfere nagađanja u smislu »šta bi bilo, kad bi bilo«. A ni jedan rat se ne vodi po klišeima i onako kako ga isplaniraju njegovi stratezi i komandanti. Rat ne bi bio rat da nije pun iznenađenja, obrta, iznuđenih rešenja, situacija u kojima je od pobede do poraza samo jedan korak...

Pogledajmo sada i sledeću objektivnu okolnost koja se pominje u brigadnoj dokumentaciji kao uzrok velikih gubitaka i neuspelog napada. To je »veliki brisani prostor« i »nepovoljno

zemljište« koji su onemogućili najvećem delu Brigade da »priđe na jurišno odstojanje«.

Letimičan pogled na topografsku kartu uveriće nas da je teren zaista bio nepovoljan za svakog napadača a veoma pogodan za branioca, posebno za neprijatelja. U odnosu na front 51. divizije, posle 9. marta svoju prednju granicu mostobrana neprijatelj je postavio na nasipu puta Bolman—Baranjsko Petrovo Selo i železničke pruge Baranjsko Petrovo Selo—Beremend. Na ovako prostranom, ravnom i otkrivenom terenu nasip, čija je visina negde prelazila i jedan metar sa dubokim odvodnim kanalima, predstavljao je pravi odbrambeni bedem. Uz manje fortifikacijske dorade, inženjerijska i minsko-eksplozivne prepreke, on je ostao najsigurniji oslonac i pretpostavka veoma žilave borbe, kojeg se neprijatelj grčevito držao sve do svog povlačenja sa mostobrana. Ako se tome dodaju tri veća naseljena mesta, vešto iskorišćena i pretvorena u čvorove odbrane (Bolman, Majska Međa i Baranjsko Petrovo Selo), koja su poput jakih kontraforova i potpornih zidova podupirala spoljnu ivicu i prednje uglove mostobrana sa njihove unutrašnje strane, kao i naselja Novi Bezdan, Žido pustara, Bergerova pustara i Đorđev Dvor na bočnim ivicama mostobrana, zatim jake prirodne prepreke po dubini mostobrana na Barbara kanalu i nasipu St. Drave, onda se tek može sagledati sva prednost na strani branilaca mostobrana.

Za razliku od neprijatelja, odbrambeni sektor 51. divizije, izuzev poneke malene i retke šumice, nije se nigde naslanjao na neku veću prirodnu prepreku ili naseljeno mesto. Prednji kraj njenih brigada (izuzev donekle na desnom krilu Osme brigade) morao se bukvalno povlačiti preko oranica i izgradnjom položaja tipa tzv. poljske fortifikacije. Na takvim položajima, gde je »ravnica pucala u nedogled«, svaki pokret van rovova i saobraćajnica bio je skopčan sa velikim gubicima. Otuda nije ni čudo što se i ovde kao i u svakom pozicionom ratu, na ravnici, sa razvijenom fortifikacijom i većim rastojanjima između protivničkih linija fronta, najveće poteškoće i gubici javljaju na relaciji između polazne i jurišne linije za napad. Ovo pogotovu ako napadač nema efikasniju podršku svoje artiljerije i oklopnih jedinica. Najbolje prolaze one jedinice koje su najbliže neprijatelju ili koje su do izlaska na jurišno odstojanje (150—200 metara od neprijatelja) koristile

neku veštačku ili prirodnu masku (maglu, veštačko zadimljavanje i si.).

Za razliku od svih ostalih brigada 51. divizije, čiji polazni položaji nisu u prošeku bili dalji od 300 metara od neprijatelja, a negde i samo 30—50 metara (kod delova Sedme i Dvanaeste brigade u blizini raskrsnice), prosečno udaljenje od polazne linije za napad na sektoru Osme vojvođanske brigade iznosilo je više od 1.000 metara. Najbliži neprijatelju je bio 1. bataljon, koji se nalazio na desnom krilu, na spoju sa jedinicama 16. vojvođanske divizije, koji se branio od mesta gde industrijska pruga izbija na prugu B. Petrovo Selo—Beremend do šumarske kućice u bagremovoj šumi. Najveće rastojanje do neprijatelja morao je da pređe 4. bataljon (1.600 m), koji se nalazio na centralnom delu fronta...

— Na prostoru od B. Petrovog Sela, gde smo zauzeli položaj marta 1945, u nedogled se prostirala ravnica, baš kao i u našoj Bačkoj i Banatu — zabeležio je u svom sećanju Konstantin Nikolić Koča. — Njive su bile prošarane tek ozelenelom pšenicom, neke su bile uzorane, a ostale su čekale da budu obrađene, ponegde čokoti vinograda i po koja vinogradarska kućica. Mestimično, tu i tamo, kao oaze u pustinji, grupisana je po koja bagremova šumica. Ovaj prirodni ravničarski pejzaž narušava i ujedno njime dominira nekoliko metara uzdignuti nasip železničke pruge i puta između Bolmana i Baranjskog Petrovog Sela. Njega je poseo neprijatelj.

Položaj naše Brigade tog 10. marta 1945. nalazio se na ivici bagremove šumice koja se u vidu pravougaonika širine jednog i dužine oko 2 kilometra prostirala duž bivše jugoslovensko-mađarske granice, istočno od Beremenda. Iz nje smo usmerili svoj napad na Baranjsko Petrovo Selo i neprijatelja koji je zaposeo severnu ivicu sela i nasip železničke pruge. Tu se neprijatelj veoma dobro utvrdio i spremno očekivao naš napad..

— Ispred nas je plodna baranjska ravnica, ravna kao tepsija, brisani prostor — piše Ivan Bašić, borac 1. bataljona za teren ispred svoga bataljona. — Otprilike na polovini rastojanja do Baranjskog Petrovog Sela ravnicu narušavaju gomile

[14] K. Nikolić, cit. zabeleške i objavljen članak u *Biltenu.*

šećerene repe pokrivene zemljom, koju seljaci jesenas zbog nemirne ratne jeseni nisu mogli da izvezu i predaju šećerani u Baranjinom Vrhu na preradu. Nemci su ukopani na pruzi, u baštama, utvrđeni u kućama, okrenuti prema nama, frontom prema severu. Dele nas nepuna dva kilometra. Uz druge ratne prednosti njihovih položaja, u mogućnosti su i da nas osmatraju sa crkvenog tornja. Odatle vide šta se u celoj okolini događa. Vide oni nas, a vidimo, bogami, i mi njih! Režimo jedni na druge, ali se ne čujemo...

Drama na Zelenom polju

Zelenim poljem naziva se deo Baranjske ravnice u površini oko 25 kvadratnih kilometara koji se na severu u vidu graničnog ispupčenja uvlači do Ida i Čaira puste a na jugu do ceste Baranjsko Petrovo Selo i raskrsnice puta prema Bolmanu. Na istoku zalazi u atar s. Petlovac i s. Luč, a na zapadu dopire do jugoslovensko-mađarske granice i bagremove šumice na čijoj su se južnoj ivici ukopale desnokrilne jedinice Osme vojvođanske brigade. Po sredini Zelenog polja, sekući ga na dva dela, prolazila je železnička pruga B. Petrovo Selo—Petlovac. Jedino veće naselje, bolje reći veća pustara, na njegovoj istočnoj ivici zove se takođe Zeleno polje, kroz koje prolazi uskotračna železnička pruga i povezuje ovo mesto sa susednim selom Šumarina.

Ovo naselje na levom krilu i bagremova šuma, jugoistočno od Beremenda na desnom krilu borbenog rasporeda Osme brigade, predstavljali su jedine prirodne i veštačke zaklone za smeštaj pozadinskih jedinica i ustanova, skloništa za ljudstvo, organičeni manevar po dubini. Posebno je u tom pogledu dobro iskorišćena bagremova šuma, na čijoj se južnoj ivici u dužini oko 2 kilometra nalazio proređeni red kuća koje su preuređene za borbu, osmatračnice, mitraljeska gnezda, a pozadi njih uređeni vatreni položaji za naše minobacače. Bila je lo, dakle, solidno uređena linija za odbranu, ali ne i za izvođenje napada, posebno ne u uslovima dnevne vidljivosti i bez jake podrške artiljerije i motomehanizovanih jedinica. To se potvrdilo još istog dana...

— Jutro je osvanulo vedro, sunčano i prijatno toplo za to doba godine. Vidljivost je odlična. Cela linija fronta je u pripravnosti. Teritoriju koju smo izgubili juče treba danas povratiti i, koliko god bude moguće, neprijatelja što više odbaciti prema Dravi. Vrše se poslednje pripreme. Plan napada je razrađen, svako zna svoje mesto i svoju ulogu. Posle ručka stiže zapovest. Naš zadatak je: Baranjsko Petrovo Selo moramo danas zauzeti i povratiti. S nama je i komandant Brigade Milan Korica Kovač.

Trinaest je sati. Sunce i dalje rasipa svoje zrake okolinom. Petnaest minuta kasnije pada komanda: Napred, kreći u napad!

Borci, zarumenjenih obraza, očigledno vrlo uzbuđeni, iskaču. Rovovi se prazne, oružje spremno i preteći upereno kreće prema neprijatelju koji je utvrđen pod selom. Sa neprijateljske strane je tajac. Mučna tišina. Ni naši ne pucaju. Iščekivanje. Neizvesnost. Ni posle četiri stotine metara — ništa. Odjednom crvena raketa sa neprijateljske strane. Zapraštaše njihovi »šarci« na naš jurišni stroj. Nastade prebacivanje po vodovima i odeljenjima. U prvi mah uspešno se razvio. Pažnja neprijatelja je razvučena. Mi se dohvatamo gomile repe, jedinog zaklona na ovom ravnom, brisanom prostoru. I tu nastade zastoj. Do neprijatelja je još podaleko a vidljivost je besprekorna. Nemci nam više ne daju oka otvoriti. Svaki naš dalji pokušaj približavanja kažnjavaju. Surovo! Ima mnogo ranjenih. Uz velike napore pokušavamo ih izvući. Ide veoma teško, uz nove, znatne gubitke. Neke uspevamo, do nekih ne možemo ni dopreti. Poginulih je manje, ali ih ima podosta. Leže na bojištu i njih više i ne pokušavamo izvući. Tako, izgleda, mora da bude!

Na središnjem delu našeg 1. bataljona je 3. četa. Nedaleko od mene je Luka Primorac, puškomitraljezac. Njegova »zbrojovka« ne troši municiju uzalud. Ponekad zastaje da bi promenio šaržer ili zamenio pregrejanu cev. Da bi ga učutkali, nekoliko neprijateljskih »šaraca« usmerava svoju vatru u tom pravcu. Ubrzo ostaje bez prvog pomoćnika. Poginuo je bez jauka! Luka je i dalje bespoštedan. Sada ga već traže i neprijateljski minobacači. »Šarci« sve više sužavaju svoj čelični obruč smrti oko njegovog puškomitraljeza. Kad je ispalio poslednji šaržer, okrete se i zatraži od svog pomoćnika drugi,

pun. Pomoćnik ćuti, ne odgovara, njegova ruka mu ne dodaje traženu municiju. Mrtav je i on! Luka se tada izvrće na bok i pokušava da sam dohvati šaržer iz pomoćnikove torbice. Istog trena oseti bol u desnoj nozi. čelično zrno žarilo mu se duboko u meso. Cipela mu se za čas napunila krvlju. Plašeći se da ne izgubi svest, prebacuje »zbrojovku« preko leđa i odupirući se laktovima izvlači i sebe i svoje oružje u zaklon repišta...

Vreme odmiče. Ono što je ostalo od našeg stroja leži i dalje čvrsto prikovano nedaleko od repišta. Jedino je levo krilo našeg bataljona uspelo da se približi neprijateljskim rovovima na seoskom groblju. Dobacuju se ručnim bombama ali, izgleda, nemaju snage da ga zauzmu. Odande smo još neko vreme čuli grlate poklike hrabrog zamenika komandira čete Laze Stanojevića Šijaka. I Kaće, njegove neskrivene simpatije, ništa manje hrabrog pomoćnika komesara čete, koja mu se odazivala sa druge strane pruge... Uskoro je i to prestalo. Znali smo i zbog čega. Jer Nemci su bili uporni u svojoj odbrani, branili su se očajnički i uspeli su da sačuvaju svoje položaje...

Predveče vatra je počela da jenjava. Sunce se klonilo zapadu. Počelo je da se smrkava. Preko položaja prostrujilo je naređenje za povlačenje. Povukli su se i oni sa groblja. Ostalo ih je malo, jedna šačica. Među njima nije bilo ni Kaće, ni Šijaka, ni mnogih drugih... Mi, preostali, zagledamo sa nevericom jedan drugog, radujemo se što smo prebrodili ovo teško iskušenje i ostali živi. Setni smo istovremeno zbog toliko izgubljenih drugova. Osećamo velike praznine u svojim četama i vodovima. Stiskamo zube i u sebi se zaričemo da ćemo ih osvetiti i konačno proterati neprijatelja iz naše zemlje. — Tako je ovaj napad doživeo borac 1. bataljona Ivan Bašić.

Pogledajmo sada šta se dešavalo u 4. bataljonu, čiji nam je napad isto tako verno i veoma plastično opisao napred već pominjani omladinski rukovodilac ovog bataljona Konstantin Nikolić Koča:

— Na znak crvene rakete koju je u pravcu neprijatelja ispalio komandant Brigade Milan Korica Kovač, komandiri četa i vodova preneli su komande. Cela Brigada i naš bataljon izlaze iz rovova i u borbenom streljačkom poretku krećemo u pravcu neprijatelja. Neizvesnost i nelagodnost koja obuzima

svakog borca u početku napada postepeno prolaze. Nema vetra ni padavina, sve je tiho. Tišinu remeti jedino zveket našeg oružja, mlataranje nožica mitraljeza, sudaranje ručnih bombi na opasaču i klepetanje alki na sanducima municije. Naoružani smo relativno dobro, imamo dosta municije i ručnih bombi, ali nemamo šlemove ni ašovčiće za kopanje zaklona. Nemamo ni gasmaske kao Nemci. Nismo, dakle, zaštićeni kako treba, ali nismo ni pretrpani, pa smo pokretljiviji i lako se krećemo po bojištu.

Napadamo prema nasipu železničke pruge, koja dominira ovom ravnicom i na kojoj su utvrđeni Nemci kontrolišući sve prilaze. Komandant bataljona Stevan Bobocki pošao je sa 2. četom, komesar Pera Perić Ciga je u našoj 3. četi. Pomoćnik komesara bataljona Mihajlo Veselinović Recko i zamenik komandanta Ignjat Milutinović Kurjak poveli su u napad 1. četu.

Sto se više približavamo nasipu železničke pruge, neprijateljska vatra je sve preciznija i jača. Meci koji fiuču oko tebe nisu tako opasni. Gadni su oni koje čuješ tek kad te lupi negde po telu. Iznenada nas zasipa i jaka minobacačka vatra neprijatelja. Oni iskusniji pokušavaju da je nadmudre i izbegnu trčeći u cik-cak liniji i sa jednog mesta na drugo. Kad smo već pomislili da smo izašli iz tučene zone, jedna mina tresnu između mene i komesara 3. čete Dragana Nedeljkovića. Draganu je ipak bila bliže. Snažna eksplozija odbaci ga zajedno sa gomilom zemlje nekoliko koraka unazad. Meni se nije ništa desilo, ali se poplaših za Dragana. Prilazim mu, dok on otresa zemlju, mlatara rukama i pokušava nešto da mi objasni. Radujem se što je ostao »čitav« i što na njemu ne viuini tragove ranjavanja. Tek kada sam ugledao tanak mlaz krvi koji mu se slivao iz ušiju niz obraze, shvatio sam da je kontuzovan i da su mu povređene bubne opne. To mi je pokušavao da objasni, ali nije uspevao da poveže reči i rečenice. ..

Napredujemo sporo i postepeno. Što smo bliže neprijatelju, vatra je sve jača i ubitačnija. Sa naše strane takođe. Zemlja podrhtava od neprekidne eksplozije mina i pucnjave. Mrtvih i ranjenih je sve više, ali naš bataljon i dalje ide napred. Jer, drugog izbora nemamo. Ostati na ovom brisanom prostoru bilo je još gore. Pošli smo ponovo napred otvarajući vatru u hodu na nevidljivog neprijatelja u zaklonu nasipa. Sada

već retko ko leže. Koračamo sve brže. Međutim, do nasipa ima još podosta. Nikako da izbijemo na jurišno odstojanje. Pitanje je koliko će nas dospeti do njega, jer ranjenika je sve više. Mrtvih takođe. Naši borci ispoljavaju masovni heroizam. Ništa manje nego oni na Kadinjači, Sutjesci, Neretvi.

Prešli smo još stotinak metara. Sve češće se komanduje rriitraljescima da otvaraju vatru prema već dobro uočljivim ciljevima na nasipu. Preko naših glava neprijateljske položaje i dalje tuče nesmanjena vatra naše artiljerije i minobacača. Nedaleko od mene pada jedan borac. Ranjen je. Pritrčava mu bolničarka 3. čete Jelena. Vodnik Josip upozorava je na opasnost i naređuje da legne dok ne prestane štepanje nemačkog »šarca«. Jelena ga posluša, ali već u sledećem trenutku ponovo skače. Nemački mitraljez je bio brži. Novi rafal dokrajčio je život mladog borca. Jelena je stigla samo da mu zaklopi oči. Bio je to onaj isti mladić iz Subotice koji je jutros primio pismo od kuće. Pokazivao ga je celoj četi. Na njemu je bila čitava stranica sa pozdravima i potpisima komšija iz njegove ulice. Na njemu je bilo nacrtano i jedno srce u kojem se potpisala njegova devojka.

Jaka neprijateljska vatra naterala nas je da ponovo zalegnemo. Iza naših leđa čujem glas Milana Glumca, komesara minobacačke čete. Nešto komanduje. Znači, i oni su krenuli za nama sa svojih položaja!? Prebacujem se dalje, do gomile vinogradarskog granja. Odmah shvatam da je to zaklon samo od pogleda neprijateljskih mitraljezaca, ali ne i od njihovih mina i olovnih zrna. Tu zatičem Ranka Čalića, političkog delegata, kršnog dvadestogodišnjeg Ličanina iz ustaničkog Srba. Leži iza sasušenih vinogradarskih reznica kao da osmatra neprijatelja. Pitam ga nešto a, on ćuti. Vučem ga za rukav a on pada pored mene sa očima uprtim u nebo. Na grudima mu velika crvena mrlja...

Puzim dalje, do drugog kraja gomile pruća. Tu zatičem Dinu Malagurskog, momka skoro dva puta višeg od mene, dvometraša. I nehotice, kroz glavu mi sevnu pitanje: kako je ovaj dugonja stigao nepovređen i dovde!?

Nakon kraćeg zastoja produžavamo napred. Neprijateljska utvrđenja sa nasipa ponovo stupaju u dejstvo. Njihovi mitraljezi prosto bljuju vatru poput neprobojne čelične zavese. Stroj našeg bataljona je osetno proređen, ali se i dalje neu-

mitno približava nasipu. Deli nas još nekih 400 metara. Lagano se rokiram prema desnom krilu. Čini mi se da su oni najbliži nasipu...

Jaka neprijateljska mitraljeska i minobacačka vatra naterala nas je da ponovo zalegnemo. Sada smo u nekom vinogradu. Ogolelo čokoće slabo nas štiti i od pogleda. Ipak, tu je poneki busen, kvrgavo, zadebljalo stablo, tek toliko da zakloniš glavu. Do nasipa nema više od 250 metara. »Sad ili nikad« — čujem glas komesara Cige, a odmah zatim poziv na juriš i otegnuto »Urraa!« — iz jedva stotinak grla naših boraca. Potrčali smo napred, poneti jurišnim zanosom. Mnogi su popadali. Levo krilo je opet moralo da zalegne. Desnokrilna ceta je ipak stigla do nasipa. Tu je usledila nova komanda — »Bombe bacaj!« Nemci najzad popuštaju. Beže iz svojih rovova. Istrčavamo na nasip. Malo nas je stiglo do njega. Vide to i Nemci. Pružaju nam ogorčeni otpor iz susednih zgrada i bunkera. Blokiraju proboj naše čete, grupišu se na našim krilima a zatim prelaze u protivnapad. On je sve jači. Na kraju smo prinuđeni na povlačenje, jer nam u međuvremenu niko nije pritekao u pomoć. Povlačimo se bez panike, štiteći jedan drugog. Vučemo ranjenike, mrtve ostavljamo.

Na nekoliko stotina metara, u zaklonu jedne kućice prihvatamo zaostale. Šaljemo ranjenike u pozadinu a mi ostajemo da nastavimo borbu. Neprijatelj kao da je pobcsneo. Puca iz svog naoružanja, »ne da oka otvoriti«. Nedaleko od mene čujem opet dozivanje naših ranjenika. Ubrzo se odande oglašava — ko drugi, nego Jelena Polovina. Ta hrabra crnooka devojka sa pletenicama, u koju smo svi potanjo bili zaljubljeni, nije znala za strah i umor. Stigla je do svog poslednjeg ranjenika, previla ga i ostala pored njega i sama smrtno pogođena. Njeni bolni krici pogađali su me kao nožem u srce. Pridigao sam se, spremajući se da joj priskočim u pomoć čim neprijateljska vatra malo popusti. Sprečio me je Ciga, komesar bataljona. Naredio je da svi ostanemo na svojim mestima do prvog sutona, koji se brzo spuštao. Tada sam saznao da su nam poginuli i komandant bataljona Stevo Bobocki i komandir 1. čete Steva Grbić i hrabri komesar minobacačke čete Milan Glumac. Teško je ranjen i pomoćnik komesara našeg bataljona Mihajlo Veselinović Recko i mnogi drugi. Toga dana, u subotu 10. marta 1945. godine, Zeleno polje pocrve-

nelo je od prolivene krvi više od 300 boraca Osme vojvođanske brigade. Samo iz našeg, 4. bataljona poginulo je 54 na čelu sa svojim hrabrim komandantom, starim fruškogorskim borcem Stevom Bobockim.

Jelenu smo izvukli sa položaja te iste noći. Bila je lepa i u smrti. Ožalio ju je ceo bataljon. Dugo sam te noći plakao, krijući suze od svojih drugova. Tih noći, na položajima pred Baranskjim Petrovim Selom napisao sam i prve svoje stihove. Jednu pesmu sam posvetio i svojoj prvoj i neostvarenoj partizanskoj ljubavi — Jeleni Polovini. Drugu, svom najboljem drugu, Milanu Glumcu, koji je takođe poginuo u toj borbi. Nadam se da će bar neki stihovi naći mesta i u knjizi naše Brigade...

Evo tih stihova:

Pismo majke kćerki partizanki

Bolničarka Jelena
od majke je pismo dobila.
Smejala se i plakala
I svojim drugovima ga čitala.

U pismu majka sriče slova:
Jelena, kćeri ponosna moja,
mama se o tebi mnogo brine,
muško devojče moje.

Čuvaj se, zlaćana moja,
pazi se da ne ozebeš.
Imaš li pokrivač? — mama pita.
I da li si uvek sita?

Kad nam uskoro kući dođeš,
tople ti crepove čuvam
da u toplom majčinom krilu
zagrejem moga junaka
i sita se njega naljubim

Pismo poginulom drugu Milanu Glumcu

Milane, jabuko moja.
Da li zna tvoja majka seljanka
da si poginuo?
I da li zna tvoj otac radnik
da si postao član PARTIJE?

Milane, dušo crvena,
vučino stara, jagnje moje.
Da li znaju otac i majka
da si pao kao junak

na Polju Zelenom,
na polju krvavom,
na polju baranjskom?

Oj Milane, tugo moja,
ko će sad da peva bilećanku,
pesmu omiljenu, pesmu dugih pokreta
i ko će da recituje
Grob u žitu?
I da nam nateruje suze na oči?

Milane, trešnjo crvena,
sa tobom su zajedno pošli
Jelena, Dušanka, Steva
i ceo hor bataljona,
nebeski hor da peva.

Milane, jagodo rosna,
kod nas je sve u redu.
»Gonimo dušmanina sa zemlje dedovske.«
Ne jedemo više kuvane kukuruze,
ni pečene krompire i semenke od bundev
Imamo sada dovoljno hrane
i cigareta, naših, partizanskih,
po dvadeset dnevno...

23. III 1945.
kod B. Petrovog Sela *Konstantin Nikolić Koča*

Smrt komandanta 4. bataljona Stevana Bobockog

Rođen je 1913. godine u sremskom selu Viziću u pitomom vinogorju Fruške gore. Sve do rata vredno je obrađivao svoju zemlju, timario svoje volove a onda je zbog svog partiotskog i antifašističkog držanja zasmetao fašističkim okupatorima. Da se ne bi »odmetnuo u bandu«, uhapsili su ga, prognah na prisilan rad u Nemačku. Steva se sa tim nije mogao pomiriti. Pobegao je iz logora ograđenog bodljikavom žicom. Nedeljama je, krijući se od potera, lutao kroz nepoznatu zemlju i probio se do krševite Slovenije. Tu se priključio prvoj partizanskoj grupi. Kao borac, komandir voda i čete stigao je i do Crne Gore a odatle i do svog voljenog Srema. U Fruškogorskom odredu njegovo veliko borbeno iskustvo i junačko držanje u borbama brzo su došli do izražaja.

U Osmoj brigadi je postao komandant bataljona i već u prvim borbama Brigade, a posebno na Kazuku, njegov bataljon je odigrao najznačajniju ulogu u proboju utvrđenih neprijateljskih položaja. Na Dravi i na virovitičkom mostobranu takođe. U jurišu je uvek prvi kretao na čelu svoga bataljona. Najradije sa puškomitraljezom u rukama. Tako je i donosio odluke, tu na licu mesta, između dva rafala, hladnokrvno i nepogrešivo. To su mu ponekad zamerali drugovi iz Štaba Brigade, ali i gledali mu »kroz prste«.

»... U poslednjem jurišu trčao je od čete do čete, izdavao naređenja i sa puškomitraljezom u rukama jurišao sa svojim borcima, bodreći ih: ‚Ne bojte se drugovi, samo napred, junački'!« — zabeležio je ratni dopisnik Brana Martinović. — »Borci, naviknuti da njihov komandant juriša zajedno sa njima, neodoljivo su jurišah napred... Neprijatelj je takođe zapazio korpulentnu Stevinu figuru. Jedan njihov ‚šarac' počeo ga je pratiti u stopu, ne dozvoljavajući mu da potrči... Stevi je to, izgleda, dosadilo i u želji da što pre izvede borce na nasip poleteo je kroz kišu metaka napred. Sledeći rafal nemačkog mitraljesca bio je mnogo precizniji. Zakačio ga je po nozi. Spotičući se o neravnu zemlju i ranjenu nogu, Steva pade. Pritrčao mu je jedan borac. Čim mu je previo nogu, Steva ga posla napred a on pokuša ponovo da pođe. Prešao je samo nekoliko koraka i opet pade. Rana je sve više krvarila. Ostalo mu je još samo da vatrom svog puškomitraljeza preko

glava svojih boraca i komandama podržava njihov napad. Još jednom je pokušao da ustane. Tada je dobio i drugi pogodak iz neprijateljskog ‚šarca'. Ovoga puta smrtonosan... Sa suzama u očima priskače mu u pomoć jedan borac. Pokušava da ga svuče u neko udubljenje i izvuče sa položaja. Steva ga prekida rečima: ‚N-eka, ostavi... Ti, idi... Nasip morate zauzeti!' Borac ga ostavlja i žuri da izvrši poslednje naređenje svoga hrabrog komandanta...«"

— Toga dana, neposredno pred borbu, došao je kod nas u brigadni sanitet da mu previjemo ranu koju je zadobio još na Suhomlaci — priča Vukica Pantelić, brigadna higijeničarka. — Kao i uvek, šalio se sa nama, sanitetskim osobljem. Svi smo ga voleli, divili se njegovoj hrabrosti, neposrednosti i duhovitosti. Bio je veliki kicoš. Iskoristio je priliku da se obrije a pošto smo tu u bagremovoj šumi imali improvizovano i kupatilo, i da se okupa... Nije prošlo dugo vremena, kada su ga doneli mrtvog. Namestili smo ga u ono isto korito u kojem se poslednji put okupao. Na zahtev meštana Bačkog Brega njegovo telo preneto je u ovo selo, koje je oslobodila naša Brigada, i tu pokopano...

»Kad je komesar naše Brigade Jure Čule saznao za pogibiju Steve Bobockog i video ga mrtvog, onesvestio se od bola« — piše u svojim sećanjima pomoćnik komesara Dušan Krajinović. — »On je sa Stevom bio u istom bataljonu još u Fruškogorskom odredu. Prošli su mnoge bojeve zajedno... Čula sam zatekao pored neke pojate« — nastavio je dalje Krajinović. — »Bio je sav u znoju, bez vojničke bluze, u košulji zavrnutih rukava, okružen gomilom dasaka. Sa još dvojicom boraca pravio je pogrebne sanduke za 78 naših palih drugova. Mokar, zadihan, slepljenih pramenova crne kose, pogleda punog bola oborenog stalno u zemlju. Dušu komesara je razdirao očinski bol za izgubljenim drugovima. .. Sada on više nije bio major, komesar Brigade. Bio je opet predratni stolarski radnik čije je rende ovoga puta tužno cvilelo preko rapavih dasaka, namenjenih mrtvačkim sanducima njegovih boraca. U njemu kao da se ponovo razbuktala ona stara radnička solidarnost da se pomogne u nevolji, baš kao za vreme ilegalnog

[17] Članak B. Martinovića iz lista *Udarnik,* br. 7 od 16. III 1945. dopunjen nekim iskazima Antuna Ibrića i dr.

partijskog rada na početku okupacije u Beogradu i Zemunu.-..«[18]

Otac iznosi mrtvog sina sa bojišta

»U prvim časovima predvečerja na našem bojištu sve se utišalo, niko se ne miče, niko ne puca. Nebo je tmurno, iz daljine se valjaju crni oblaci i sa susednih frontova još se čuje grmljavina topova i minobacača. Neobično i teško mi pada ova tišina. Ne čuje se nikakva komanda, psovka, komentar preživelih. Interesuje me — kakvo je dalje naređenje? Sigurno se čeka da se potpuno smrači, da bismo se sa ove privremene linije povukli na svoje polazne položaje — zaključujem u sebi. Treba to proveriti...

Pretrčavam do položaja 3. čete. Sa njom sam krenuo na početku napada. Ona je skoro prepolovljena. Svuda se vide tragovi smrti i skorašnjeg okršaja. Zaustavlja me neki prigušeni jauk, koji se postepeno pretvara u vrisak, u srceparajuću kletvu. Trčim u tom pravcu. U večernjem sutonu spazih neku priliku kako drži u naručju telo mrtvog borca. Privija ga na grudi počinje da ga nosi, posrtajući od bola, prema bagremovoj šumi i našim polaznim položajima. U tom trenutku, sa nasipa se oglasi rafal nemačkog ‚šarca'. Uočio ga je švapski zlikovac i želi da dovrši svoj zločinački pir. Krugovi smrti oko njegovih nogu, koje trasiraju čelične kuglice ‚šarca' sve su uži.

— Nikola, ostavi ga! Poginućeš, Nikola, lezi! — dovikivali su borci 3. čete Nikoli Mukiću, kuvaru 4. bataljona, jer to je bio on. Prepoznao sam ga i ja i shvatio u istom momentu da to u njegovim rukama može biti samo njegov sin Štipan sa kojim je zajedno pošao u Osmu brigadu. Bio mu je sin jedinac, sa nepunih osamnaest godina. Poverovao je verovatno da će ga nekako sačuvati, tako mladog i neiskusnog, pa se i on javio dobrovoljno sa njim u Brigadu... Sada je, izgleda, shvatio da su mu rat i nemilosrdni fašizam odneli poslednju nadu i oslonac u životu. Bilo mu je svejedno da li će i njega

[18] *Sećanje komesara vojvođanskih brigada,* Novi Sad 1978, 148.

pokositi neumitni lanac smrti koji je preoravao zemlju oko njega. Čak joj je i prkosio i prizivao u svom naricanju dok je ljubio okrvavljeno lice svoga sina.

— Udri po nemačkom šarcu! — rekao sam desetaru Štipanu Gabriću dotrčavši do njega i ugledavši ga kako i on i njegovi drugovi kao hipnotisani posmatraju ovaj prizor.

— Brže, Štipane, brže! Ubiće nam Nikolu!... Udrite i vi, drugovi, iz pušaka. Moramo naterati onog gada sa nasipa da se zavuče u svoj brlog! — govorio sam dok sam puštao kratke rafale iz svoga automata prema nemačkom mitraljescu.

Naša vatra, iako nedovoljno precizna, naterala je nemačkog mitraljesca da potraži bolji zaklon. To je omogućilo Nikoli da prevali više od pola puta do bagremove šumice. Njemu u susret potrčala su i dva naša izvlakača ranjenika sa nosilima u rukama. Stigli su na pedesetak metara od njega kada je sa nemačkih položaja zatreštala vatra još nekoliko nemačkih ‚šaraca'. Rafal je prvo zakačio jednog a zatim i drugog našeg borca. Nosila ostadoše prazna. Oprhvan svojim bolom, potpuno izgubljen i spotičući se pod teretom, Nikola je i dalje išao napred, glave zagnjurene u mrtvo telo svoga sina. Ponovo smo zapucali prema nasipu. Dvoboj sa nemačkim mitraljescima prekinuli smo tek kada je Nikola zašao u šumu. Ubrzo se preko krvavog razbojišta spustio mrak...«"

U toku noći Brigada se povukla na svoje polazne položaje. Sa bojišta su prikupljeni mrtvi i ranjeni. Neki, a naročito oni u neposrednoj blizini neprijateljskih položaja, nisu mogli biti prikupljeni ni narednih noći. Na svaki sumnjivi šum i privlačenje svojim položajima neprijatelj je otvarao besomučnu vatru i serijama svetlećih raketa naterivao naše borce da zaležu i puzeći kroz blato izvlače svoje mrtve i ranjene drugove. A njih je bilo daleko više nego u svim ostalim brigadama 51. divizije zajedno.[20]

" *Iz* ratnih beležaka K. Nikolića Koče.

[20] Tih dana 51. diviziji bila je operativno potčinjena i 15. vojvođanska brigada, što znači da je u svom sastavu imala 5 pešadijskih i 1 artiljerijsku brigadu. Ukupni gubici divizije za 10. III 1945. iznosili su 123 poginula, 418 ranjenih i 38 nestalih, ili 579 izbačenih iz stroja, što znači da na 8. brigadu otpada više od SCP/o izbačenih iz stroja.

— Jedna kompletna desetina iz našeg 1. bataljona izginula je pod nasipom železničke pruge — sećaju se Dragica Mirić, bolničarka, i Jelica Matić, referent saniteta ovog bataljona. — Izginuli su u jurišu koji su predvodili zamenik komandira čete I.azar Stanojević Šijak i njegova devojka Katica Dejanović Kaća, pomoćnik komesara 1. čete. Lazu nismo mogli izvući jer je ostao na suprotnoj strani pruge i položajima koje su Nemci ponovo zauzeli. Kaća je još bila živa kad smo je izvukli. Bila je to lepa, otresita i veoma hrabra devojka iz Gospođinaca kod Žablja. Umrla je nekoliko dana kasnije u somborskoj bolnici. .. Nedaleko od njih izginula je jedna grupa Nemaca na čelu sa svojim oficirom. Izginuli su u trenutku dok su vršili protivjuriš od mine našeg minobacača kojim je gađao nišandžija zvani Brka, bivši domobran...

Neprijatelj nas poziva na predaju!

U vremenu od 11. do 17. marta vladalo je relativno zatišje. To je iskorišćeno za sređivanje jedinica. Prvi put od Subotice brojno stanje Brigade spustilo se ispod 2.000 boraca. Ono je na dan 18. marta iznosilo 1.818 drugova i 120 dugarica ili svega 1.938 boraca sposobnih za borbu. Pošto su jedinice na smenu izlazile na položaj, to su borci imali više vremena za odmor pa i za vojno-političku obuku. Održavani su partijski i skojevski sastanci, četne i bataljonske konferencije na kojima su analizirani rad i držanje u poslednjim borbama. Isticani su za primer i predlagani za odlikovanja svi oni koji su hrabro jurišali, primani su novi članovi Partije i SKOJ-a, popunjavan je starešinski sastav, koji je najviše stradao u poslednjim borbama — oko 40%> izbačenih starešina iz stroja. U Štabu Brigade je takođe došlo do izmena.

Na mesto dotadašnjeg komandata Brigade Milana Korice Kovača, čije ime je neraskidivo vezano sa dotadašnjim uspesima Brigade, od njenog formiraja pa sve do bolmanske bitke, došao je Svetislav Veličkov Sveta, stari i iskusi borac, dotadašnji zamenik komandanta u Dvanaestoj vojvođanskoj brigadi. Kovač je upućen na školovanje. Od strane divizijskog vojnog i partijskog rukovodstva zamereno mu je što je, bez odobrenja pretpostavljene komande, neposredno uoči bolman-

ske bitke »trknuo« da obiđe svoju porodicu u Laćarku. Izvršena je i zamena komesara Brigade. Na mesto Jura Čule, starog sindikalnog radnika i predratnog komuniste, koji je upućen na istu dužnost u Sedmu vojvođansku brigadu, došao je Miroslav Demirović Beli, koji je do tada bio komesar Četrnaeste vojvođanske, udarne brigade, koja je rasformirana posle bolmanske bitke.

Zbog velikih gubitaka u prethodnim borbama i prelaska na trojnu formaciju, rasformiran je i 4. bataljon. Od dela njegovog ljudstva formirana je četa automatičara popularno nazvana još i jurišna četa. Ostatak ljudstva raspoređen je po četama 2. bataljona. Na mesto 38 ranjenih i poginulih četnih i bataljonskih i 30 vodnih rukovodilaca postavljeni su novi. Sve te promene i popune izvršene su takoreći »u hodu«, u predahu, između dva okršaja ili na samom položaju, uzdizanjem mlađih kadrova, najčešće iz iste jedinice, bataljona. To je, svakako, delovalo kao osveženje u štabovima i komandama četa i vodova, ali je u izvesnoj meri uticalo i na kvalitet komandovanja i zahtevalo dopunske napore za vojno-političko osposobljavanje mladih i još nedovoljno iskusnih kadrova.

Artiljerijski divizion Osme brigade i bataljonski minobacači neprekidno su osmatrali i tukli neprijateljske vatrene položaje na severnoj ivici Baranjskog Petrovog Sela, a posebno one kod groblja i železničke stanice. Bila je to najčešće vatra za uznemiravanje, iscrpljivanje ali i za kontrabatiranje neprijateljskoj artiljeriji i minobacačima grupisanim na južnoj ivici sela.[21] Našoj vatri ponekad se pridružila i vatra baterije sovjetskih reaktivnih minobacača, »kaćuša«. Pri dobroj dnevnoj vidljivosti doletali su naši i sovjetski avioni da bi bombardovali i mitraljirali neprijateljske položaje u Baranjskom Petrovom Selu, Bolmanu i N. Bezdanu. U takvim prilikama naše jedinice su svoje položaje obeležavale za to pripremljenim belim platnima a prema neprijateljskim ispaljivali crvene rakete. Trinaestog marta, upravo posle jednog takvog naleta naše avijacije, desio se jedan neverovatan događaj koji je ostao u sećanju svakog našeg borca.

Toga dana u popodnevnim časovima neprijatelj je deset minuta tukao naše položaje iz svojih minobacača. Ne bi u

[21] Operativni dnevnik Art. diviziona, AVII, k. 1402, reg. br. 6—3.

tome bilo ništa čudno da umesto čeličnih kuglica iz njihovih mina nisu naše rovove zasuli zelenim listićima propagandnog sadržaja.

Letak koji su Nemci za vreme bolmanske bitke bacali, preko minobacačkih mina, partizanima.

Letak je bio zelenkaste boje.

P r e p i s:

»Samo još mesec dana!

Iz jednog meseca u drugi teše Vas Vaši komesari nanovo: Još samo mesec dana i rat će biti svršen. Ovo isto kazali su Vam kad su stigle ovamo nemačke čete iz Grčke, onda opet početkom jeseni, pak ponovo kad je došla zima. Ali mesec za mesecom prolazi i rat se vodi dalje ne mareći za pričanje Vaših komesara. Nakon svega toga sada Vam opet kažu: Sovjeti su provalili u Nemačku, sada će biti rat stvarno za mesec dana gotov.

Ali znajte da tome nije tako i da Sovjeti srljaju u vlastitu propast, jer će si na tvrdom orahu, koji se zove Nemačka, polomiti zube.

E pa koliko puta po mesec dana će za Boga rat još trajati? Zar još uvek ne shvaćate da Vas stalno samo zavaravaju? Zar dozvoljavate da prave mesec po mesec iz Vas budale?

E pa kad Vi sami nećete svršiti rat, onda on neće biti nikada gotov i Vi se nećete nikada vratiti redovnom životu!

Stoga svršite sami ovaj rat pa makar i protiv volje Vaših komesara! Ne dajte se duže od Tita izrabljivati! Pomislite jednom i na sebe.

Propusnica!

Onaj koji se sam ili sa drugovima javi i kaže sa ovom propusnicom kod nemačkih vojnika, biće sa strane nemačkih komandi dobro primljen, prehranjen i zaštićen. Njemu nije zajemčen samo život, nego i kasnije povratak kući.

Dieser Flugzettel als Passierschein
C c 2

Bili su to ništa manje nego pozivi za predaju!? Na kraju poziva odštampana je i »propusnica« sa kojom naši vojnici »pošto pobiju svoje komesare« mogu slobodno »dobiti zaštitu kod nemačkih vlasti!«

— Bili smo prosto frapirani ovim veoma smešnim, drskim i pre svega glupim gestom Nemaca — priča o tom događaju pomoćnik komesara Brigade Dušan Krajinović. — Pa to je bila prava ironija, da nam neprijatelj koji gubi bitku na svim frontovima, koji se nalazi pred konačnim slomom, traži predaju. Nismo mogli prosto da verujemo svojim očima i da neko može da bude toliko glup i još veruje u »proviđenje« svoga firera i Gebelsovu popagandu. Tim »trikovima« nije nasedao nijedan borac naše vojske ni onda kada su se njihove divizije nalazile pred Moskvom i Staljinagradom, a ne sada 1945. godine!? »Liči mi to na bolesnika koji umire i vitla i preti nekom toplomerom« — prokomentarisao je ovaj događaj naš komesar Brigade Jure Čule...

— Brinu se, izgleda, hitlerovci i za naše stražnjice. Znaju, verovatno, da nemamo klozet-papira!? — kaže jedan borac pošto je pročitao zeleni letak.

— Može dobro poslužiti i za zavijanje cigareta — dodaje drugi, pošto je »stručno« opipao debljinu i kvalitet. »Šteta što toliko smrdi na barut!«

Ma koliko našim borcima ovaj potez neprijatelja izgledao glup i naivan, sa stanovišta pripadnika 11. vazduhoplovne nemačke divizije to i nije bilo tako. Dovedena pre kraćeg vremena iz Grčke, gde su po luksuznim egejskim kupalištima relativno mirno proveli nekoliko godina, za njih pravi rat kao da je tek sada počinjao. Sa našom NOVJ oni ranije nisu imali prilike da ratuju. Mi smo za njih još bili »partizanske bande« i si. To, uostalom, potvrđuje i njihova upornost i zagriženost sa kojom su se tukli protiv naših jedinica na bolmanskom mostobranu. Prelazak preko Drave i njihova poslednja velika ofanziva u pravcu Budimpešte u psihi njihovih vojnika stvarala je i dalje neke iluzije, ako ne o pobedi, a ono o bržem povratku kući, u Nemačku!? Sasvim drugačiji će izgledati susret sa pripadnicima ove divizije samo mesec dana kasnije, u našem napredovanju kroz Podravinu. Ta ista divizija doživeće sudbinu da bude razbijena i da se preda istim tim »partizan-

skim« i »Titovim bandama« koje je ovde, kod Baranjskog Petrovog Sela, pozivala na predaju.

Postoji još jedan razlog ovakve drskosti i postupka neprijatelja na bolmanskom mostobranu. Komanda 91. nemačkog korpusa je 12. marta donela odluku da ojača svoje snage na bolmanskom mostobranu i da sa njega izvrši novi prodor, ali ovog puta u pravcu zapada, odnosno prema njihovom mostobranu kod D. Miholjca na bugarskom delu fronta. Te iste noći 12/13. marta na mostobran kod Bolmana prebačen je 1. armijski artiljerijski divizion, a 15/16. marta i 4. kubanski puk iz sastava 1. konjičke kozačke divizije. Tako je noću 17/18. marta otpočeo novi napad neprijatelja, koji je nastavljen i sutradan i završio se potiskivanjem jedinica 16. divizije na zapad i proširenjem nemačkog mostobrana sve do jugoslovensko-mađarske granice i sela Torjanci.

Uvođenjem u borbu nekih delova 133. sovjetskog korpusa, jednog puka 16. bugarske divizije, te protivnapadom brigada 16. i 51. divizije na ćelom mostobranu, zaustavljeno je dalje širenje neprijatelja na mostobranu a 19. marta je i proteran iz Torjanaca na svoje ranije položaje. Neprijatelj je, dakle, sve do 18. marta imao inicijativu u svojim rukama i preduzimao ofanzivna dejstva na bolmanskom mostobranu.

Hvatanje »živog jezika«

Po otkrivanju prisustva belogardejskih konjičkih jedinica na mostobranu, u našim jedinicama preduzete su opsežne mere budnosti, izviđanja i mere za borbu protiv neprijateljske konjice. Pošto su kozaci govorili ruski i često se preoblačili u uniforme sovjetske vojske, naređena je stroga provera svih pa i savezničkih sovjetskih vojnika koji se kreću u pozadini našeg fronta. U svim jedinicama obrazovane su rezerve, isturane su mrtve straže i objavnice, naređeno je hitno obaveštavanje štabova o svemu što se uoči kod neprijatelja, upućivane su izviđačke grupe za hvatanje »živog jezika«. Jedan takav događaj zabeležio je Ivan Bašić, borac 1. bataljona:

»16. marta — Zeleno polje.

.. .Dok se sunce užurbano penje zenitu, na suprotnoj strani iznenada začusmo prodoran zvuk aviona. Dva su? Čiji

su? — pitali smo se između sebe. U prvom naletu — ništa. Ne raspoznajemo njihove oznake. Ipak, učini nam se da su nemački. Drugi krug je usledio u brišućem letu. Nagnuše se nad našim položajem i osuše mitraljesku vatru. Odjeknuše i dva pucnja iz topa. Na desetak metara ispred naših rovova zapraši se zemlja ispred nas. Na sreću niko od nas nije ranjen.

U rovovima situacija se naglo izmeni. Nema više one pređašnje opuštenosti i veselosti na našim licima. Naprotiv. Usplahireno razmišljamo o tome šta nas je moglo zadesiti. Možda smo tome i sami doprineli. Bili smo isuviše slobodni u kretanju i time otkrivali naše položaje. Ovo nam je dobra lekcija.

U popodnevnim časovima u našem boravištu, u kući koju smo pretvorili u utvrđenje, pojavili su se gosti: jedan ruski major, dva naša kapetana i obaveštajac naše Brigade. Razgledaju okolinu, razgovaraju sa našim komandirom čete i procenjuju najpogodniju poziciju. Očigledno je da se nešto značajno priprema. Kad su nas napustili, njihovu posetu smo brzo zaboravili. Imamo mi dosta svojih briga.

Vratili su se uveče. Spram čkiljave svetlosti lojanog žiška ugledasmo tri nemačka vojnika: opasana, utegnuta, kao da će na paradu. Ponašaju se slobodno kao da su u svojoj kući. Istina, ništa ne govore i to kod nas pojačava ubeđenje da pred sobom imamo prave »friceve«. Uskoro uđoše i naš obaveštajni oficir sa ruskim majorom, našim komandirom čete i vodnikom minerskog voda. Tek sada nam postaje jasno šta se priprema.

Major razvi topografsku kartu i cela grupa uperi svoje poglede prema njoj. Posle kraćeg objašnjenja i poslednjih uputstava »trojka« je spremna za polazak. Jedan po jedan spustiše se u rov. Ispred njih je vodnik, miner sa dva pomoćnika — mrtva straža. Trojka je naoružana do zuba. Iz našeg utvrđenja, kroz saobraćajnicu uputili su se prema minskom polju. Vodnik im je oslobodio prolaz, postavio ovde mrtvu stražu i trojka se izgubi u pomrčini. Uputili su se prema neprijateljskim položajima u Baranjskom Petrovom Selu.

Ostali smo razmišljajući o našim drugovima izviđačima i njihovom nimalo jednostavnom zadatku. U nama sve više narasta i briga da li će uspeti i da li će se živi vratiti sa svog zadatka. Ceo naš sektor ostao je u pripravnosti i bojnoj go-

tovosti. Budni smo, napeti i vrlo oprezni. Pratimo svaki pokret, osluškujemo svaki šum na frontu. Prošlo je već više od dva sata a od njih nema nikakvih znakova. Protiče i naredni sat. Jedan kratak rafal začuo se sa suprotne strane i onda ponovo zavlada grobna tišina. Ne verujemo da su ih otkrili. Paljba bi bila duža i žešća. Opet nas obuzima neizvesnost, napeto iščekivanje i velika nada u uspeh.

Najzad, prvi znak: tri uzastopna plamička upaljačem. To su oni, vraćaju se. I još tri skrivena svetlosna signala, ali sada već sasvim blizu. Uskoro se ukazaše i njihove figure: četvoro ih je! Znači, uspeli su! ‚Živi jezik' je ugrabljen i doveden. Mrtva straža ih propušta i sprovodi kroz minsko polje: oni se spustiše u rov i saobraćajnicnm se nađoše među nama, znatiželjnicima. Uniforme su im sada izgužvane, prašnjave, a na kolenima i laktovima blatnjave. Na čizmama se ne raspoznaje ni boja. Zagledamo se u ta umorna, zamazana ali zadovolnja lica. Jedino je on, ‚frić ozbiljan. Po činu je narednik. Stoji pred nama onako visok, mlad, stasit, u verrnahtovskoj uniformi, prašnjav i blatnjav. Lice mu osuto pegama, zajapureno, oči plave, zveraju unaokolo pitajući se gde se to obreo. Ruke su mu svezane, o opasaču visi prazna futrola u kojoj je bio parabelum. Ništa ne govori. Ali to nije ni važno. Na nadležnom mestu jezik će mu se razvezati i osloboditi. Tako to uvek biva. Nakon kraćeg predaha, četvorka nas napušta. Laknulo nam je. Jer, i mi smo uspešno izvršili svoj zadatak. Sada možemo malo i da se opustimo. Do zore ima još podosta vremena...«

Još jedno lukavstvo neprijatelja

U Operativnom dnevniku Štaba Osme brigade za dan 20. i 21. marta može se pročitati sledeće:

»... Prepodne bez promene.

U 13,30 u vezi sa zadatkom XIV brigade vršimo demonstrativni napad i uspevamo da se približimo sa jednom četom pod železničku prugu gde se ukopavamo. U toku celog dana živa minobacačka aktivnost.

21. III 1945, vedro — N. Bezdan.

U ranu zoru deo isturene čete uspeo je da se približi do samog groblja istočno od B. Petrovog Sela, ali je jakom vatrom prinuđen na povlačenje. Dok se četa povratila na stari položaj ispred neprijateljskog, neprijatelj je nestao.

Sa jednim bataljonom prelazimo u B. Petrovo Selo gde se isti zadržao a sa 2. bat., produžavamo za N. Bezdan. Kasnije se i 1. bat. prebacuje u N. Bezdan te se tu privremeno smeštamo jer nemamo mesta za razvoj...«

U četi 1. bataljona koju je neprijatelj ovako lukavo izmanevrisao da bi se neopaženo »odlepio« od naših položaja i povukao nekažnjeno sa mostobrana, nalazio se i borac Ivan Bašić. Evo kako je on doživeo i opisao taj događaj:

»20—21. mart — Zeleno polje — Novi Bezdan

Četrnaesta brigada dobija zadatak da izvrši napad na svom sektoru fronta. U vezi sa njim naša Brigada vrši demonstrativni napad. Nalazeći se na levom krilu, naša četa uspeva da se približi i dohvati železničke pruge, najnezgodnijeg i najnepristupačnijeg mesta čeonog dela fronta. Tu se ukopava i budno prati svaki pokret neprijatelja. A sada ga je i lako pratiti, jer su njegovi rovovi udaljeni od nas samo stotinak metara. Oprez i budnost su nam sada najvažniji. Oni ne smeju da nas iznevere. To bi moglo da izazove teške posledice i po nas same i po Brigadu.

Minobacačka aktivnost je obostrana i neprekidna.

Noć je minula u velikom iščekivanju. Pred zoru, veštim prebacivanjem pokušavamo da se dohvatimo groblja ispred samog sela i u njemu sauzmemo nove položaje. Međutim, Nemci nam tu nameru osujećuju i snažnom mitraljeskom vatrom prinuđavaju našu četu na povlačenje. Povratak na stari položaj teče sporo jer nas neprijatelj ima kao na dlanu. U napadu, 10. marta, baš na tom mestu, svoje neiskustvo platili smo visokom cenom, pa ne želimo da se to i sada dogodi.

Ta snažna uraganska vatra neprijatelja bila je, u stvari, samo kamuflaža i skretanje naše pažnje sa pravog cilja. Neprijatelj je, naime, dok smo se mi povlačili na polazne položaje, uspeo da neosetno napusti svoje rovove i nestane bestragom. Jednostavno rečeno — pobegao je! Našli smo se u čudu.

Tome se od nas niko nije nadao. Sada nastaje prava potera za neprijateljem.

Ubrzo upadamo u Baranjsko Petrovo Selo. Tu ostajemo do podne. Na sve strane vide se tragovi borbe, krš i lom. Sada je neprijatelj bio u situaciji da na brzinu napušta ovo isto selo kao i mi pre desetak dana. I nehotice u sećanje nam se vraćaju ovi trenuci kada smo pod kišom metaka i topovskom kanonadom napuštali ovo selo. Želeli smo da to oseti i neprijatelj, ali je on bio lukaviji. Meštani koji su ostali u selu, prepoznaju nas, pozdravljaju i vesele se. Nude nas jelom i pićem i zaklinju nas da Švabama više ne dozvolimo povratak.

U predvečerje stižemo u Novi Bezdan. Tu se i zadržavamo, jer jednostavno nemamo prostora da se razvijemo za borbu a nije, izgleda, ni neophodno. Neprijatelj još samo ponegde pruža otpor i beži glavom bez obzira.

Novi Bezdan verovatno nikada ovako nešto nije doživeo: vojnik do vojnika, puška do puške, teško oruđe do teškog oruđa. Naših boraca i jedinica je najviše. Ima i Rusa. Za divno čudo ‚kaćuše' više ne sakrivaju. Tu su među nama, samo su dobro pokrivene i zaštićene od pogleda. Imale su tu čast da neprijatelju ‚potpraše pete' i isprate ga preko Drave...«

Tako se završila jedna od najžešćih, a posle batinske bitke i najtežih bitaka u kojima je učestvovala Osma vojvođanska brigada, u kojoj je ona pretrpela dotad i najveće borbene gubitke. Najteže gubitke Brigada je pretrpela u starešinskom kadru, 40% poginulih i ranjenih starešina od ukupnog brojnog stanja. To govori sa kakvom žestinom su vođene borbe na bolmanskom mostobranu, kao i da se naše starešine još nisu oslobodile starih partizanskih načina ratovanja u kojem se po pravilu u napadu komandovalo »Za mnom, drugovi!« i gde su starešine uvek prve jurišale a poslednje odstupale.

Veliki gubici u boračkom sastavu takođe potvrđuju da se još kod naših boraca teško probijala svest o potrebi stalnog ukopavanja i da vojnički ašovčić ni u ovoj borbi nije postao, pored puške, glavni rekvizit njegove borbene opreme. Tek posle neuspelog juriša na Baranjsko Petrovo Selo, borci i rukovodioci će konačno shvatiti da je ašovčić u uslovima frontalnog ratovanja alatka bez koje se više ne može ratovati. To potvrđuje i činjenica da su ivice bagremove šume i Zeleno

polje za nepuna dva dana pretvoreni u pravi drveno-zemljani bastion sa čitavim spletovima rovova i saobraćajnica punog profila...

Za ove borbe, pored već rečenog o iskustvu i žilavosti neprijatelja, treba istaći još jedno novo iskustvo, novo i za one najstarije naše borce. Prvi put mi smo bili prisiljeni da se noću branimo a danju napadamo. Neprijatelj je, dakle, primenio našu dotadašnju taktiku, usled čega smo trpeli tako neuobičajeno velike gubitke.

U ovim borbama došlo je do izražaja i veoma dobro sadejstvo naše artiljerije i pešadije, pa i sa ostalim rodovima vojske, avijacijom i pionirima. Naročito su se hrabro držali pripadnici našeg artiljerijskog diviziona i pratećih četa bataljona, koje su najčešće dejstvovale iz prvih borbenih redova pešadije. Neki od njih, kao npr. Milan Glumac, Zijat Bukić, komandant diviziona Đorđe Stojaković, Brka domobran, ostali su u očima svojih drugova pešadinaca kao pravi junaci iz ove bitke. Već i sama činjenica da je iz artiljerijskog diviziona iz stroja izbačeno 9 rukovodilaca, govori dovoljno o njihovoj ulozi i mestu u ovoj borbi.

Sanitetska služba Brigade takođe je dobro funkcionisala, posebno prvih dana borbi kod Petlovca i Baranjskog Petrovog Sela kada je spasla i veliki broj ranjenika drugih brigada. Najteži zadatak je imala 10. marta u napadu na Baranjsko Petrovo Selo zbog izuzetno teških uslova za izvlačenje ranjenika. Tu su takođe do punog izražaja došle naše neustrašive bolničarke. Izvlačeći naše ranjenike preko velikog brisanog prostora, i po nekoliko njih zaredom je takođe ispadalo iz stroja. Na njihovo mesto hrabro su istrčavale druge, sve dok i poslednji ranjenik nije bio izvučen i previjen.

Isto se to može reći i za naše intendante. Snabdevanje jedinica municijom i hranom nije ni jednom došlo u pitanje. Kuvari su dovlačili toplu hranu pravo u rovove. Ponekad je to bila samo »popara«, ali vruća, iza koje je odmah zatim sledio i svinjski paprikaš, dovoljna količina hleba, sledovanje cigareta, pa čak i po koja čaša vina. To je, naravno, doprinelo, pored svakodnevnog partijsko-političkog rada u rovovima, da se visok stepen borbenog morala uprkos relativno velikim gubicima održi u našim jedinicama sve do kraja bitke.

* *

U borbama za likvidaciju bolmanskog mostobrana jedinice 12. vojvođanskog korpusa pretrpele su gubitke od 660 poginulih, 2.331 ranjenog i 275 nestalih ili ukupno 3.266 boraca i starešina izbačenih iz stroja. Neprijatelj je prema procenama Štaba 3. armije imao oko 6.000 izbačenih iz stroja a po sopstvenom priznanju oko 2.000 vojnika.[22]

Vodeći danonoćne borbe od 6. do 22. marta, jedinice 12. korpusa odigrale su veoma značajnu ulogu. Iako su neke jedinice bile zatečene i iznenađene i neprijatelj uspeo da obrazuje mostobran na levoj obali Drave, on taj mostobran nije uspeo da proširi i da se sa njega probije u pravcu Dunava, Pečuja a ni kasnije prema svom mostobranu kod Donjeg Miholjca. Pošto su uspele da blokiraju i slome neprijateljske ofanzivne napade, jedinice 12. korpusa su konačno pristupile i njegovoj likvidaciji.[23] Što su u toj likvidaciji učestvovali na kraju i neki

[22] S. Savić, *51. vojvođanska divizija,* Beograd 1974, 138.

[21] Potrebno je ovde nešto reči o jednom pitanju koje je još ostalo nekako po strani i kojem se ne pridaje odgovarajući značaj. To je pitanje — da li je neprijateljski mostobran kod Bolmana mogao biti i ranije likvidiran i zašto se toliko odugovlačilo sa preduzimanjem opšteg napada radi njegove likvidacije, pa se neprijatelj skoro nekažnjeno povukao preko Drave? Tačnije, postavlja se pitanje da li je 3. armija imala dovoljno snaga da sama likvidira nemački mostobran u vremenu između 10—17. marta do pristizanja na njega pojačanja neprijatelja, ili je to u pitanju taktički potez našeg, odnoso sovjetskog višeg komandovanja?

Naime, postoje dokazi da je Štab 3. armije na osnovu procene situacije na mostobranu, odmah posle 10. marta, kada je on počeo prelaziti u odbranu i kada je na mostobranu zavladalo relativo zatišje, predložio Štabu 3. ukrajinskog fronta da se posle pristizanja motociklističkog puka Crvene armije, pređe u opšti napad, pre nego što neprijatelju stignu nova pojačanja na mostobran. Štab Fronta je odbacio ovaj predlog Štaba 3. armije zbog trenutne situacije na mostobranu kod Donjeg Miholjca, dajući time očigledno operativnu prednost mostobranu pred frontom 1. bugarske armije. Ovo bi se, svakako, moglo prihvatiti i u tom trenutku, ali ne i koji dan kasnije kada je taj mostobran već bio praktično likvidiran i kada je sa njega neprijatelj počeo da skida svoje delove i prebacuje na bolmanski. Mostobran kod Donjeg Miholjca nalazio se u bližoj operativnoj pozadini 57. sovjetske armije

delovi sovjetskih i bugarskih saveznika, to nikako ne umanjuje ulogu jedinica 12. korpusa. Naprotiv. To je, uostalom, izrazio i komandant 3. ukrajinskog fronta maršal Tolbuhin, koji je u svojoj naredbi odao priznanje borcima i rukovodiocima 3. jugoslovenske armije »za upornost i junaštvo ispoljeno u borbama za likvidaciju neprijateljskog mostobrana i doprinos slamanju neprijateljske ofanzive u Mađarskoj...«

u južnoj Mađarskoj pa je, prema tome, u toj situaciji, bio i daleko opasniji za jedinice 3. ukrajinskog fronta.

Teško je, međutim, shvatiti zašto ni posle 18. marta, tj. posle konačne likvidacije mostobrana kod Donjeg Miholjca i izbočine kod Torjanaca na bolmanskom mostobranu, nije odmah preduzet opšti napad naših, sovjetskih i bugarskih snaga. Taj napad je konačno utvrđen za 21. mart u 4 časa, ali je depešama našeg Generalštaba i Štaba 3. ukrajinskog fronta pomeren tek za 22. mart. Neprijatelj, međutim, nije sačekao naš napad. On je u toku noći 20/21. marta otpočeo svoje izvlačenje sa mostobrana i time izbegao konačno uništenje. Može se zahvaliti samoinicijativi i budnosti naših jedinica da neprijatelj nije ipak nekažnjeno napustio levu obalu Drave. (Vidi: S. Savič, nav. delo; *Zbornik,* XI/3, dok. 24; Arhiv VII, k. 293, reg. br. 8—5/1; k. 590, br. 17—2/2; k. 1246 br. 43—1; k. 293, br. 11—1; 11—2/1; 12—3/1 i 12—6/1.

DEO VII

Poslednja ofanziva

PRIPREME ZA PROLEĆNU OFANZIVU

Proleće 1945. godine proteklo je u intenzivnim pripremama i borbama savezničkih armija za konačno oslobođenje još neoslobođenih krajeva i zemalja od omrznutog nemačkog fašizma. Posle neuspele nemačke protivofanzive u Mađarskoj, Crvena armija je prešla u ofanzivu na celoj širini Istočnog fronta i nezadrživo se približavala Beču i Berlinu. Na Zapadnom frontu, u Ardenima, saveznici su slomili poslednji pokušaj Nemaca da poprave svoj položaj i odbace ih od svojih granica. U Italiji saveznici su, najzad, probili snažna utvrđenja generala Keserlinga i prodrli u severnu Italiju. Njima u susret hitala je 4. jugoslovenska armija na čelu sa generalom Petrom Drapšinom. Pošto je oslobodila celu Dalmaciju i Hrvatsko primorje, 4. armija je produžila nastupanje prema Gorskom kotaru, Istri i Slovenačkom primorju.

Na centralnom delu jugoslovenskog fronta borbe su nastavljene nesmanjenom žestinom. Posle uspešno okončane kninske i mostarske operacije, naše divizije su vodile završne borbe za oslobođenje Sarajeva.

Najteži okršaj pripremao se na Sremskom frontu. Tu se već šest meseci vodio pravi pozicioni rat. Oslonivši svoju odbranu na jake prirodne prepreke, reke: Drinu, Savu, Bosut, Dunav i Dravu, neprijatelj je uspeo da izgradi jake odbrambene položaje i da ih fortifikacijski dobro utvrdi i ojača mnogobrojnim minskoeksplozivnim i inženjerijskim preprekama. Glavnu ulogu u proboju sremske utvrđene zone imala je 1. jugoslovenska armija na čelu sa generalom Pekom Dapčevićem, pod čijom se komandom tada nalazilo devet pešadijskih divizija, jedna tenkovska brigada, jedna konjička i jedna inženjelijska brigada i mnogobrojna artiljerijska ojačanja. Za po-

dršku proboja fronta određena je vazduhoplovna grupa divizija »Vitruk«.

Napredujući južno od reke Save, 2. jugoslovenska armija na čelu sa generalom Kočom Popovićem imala je zadatak da oslobodi severne delove Bosne, preseče komunikacijske i nemačke odstupne pravce prema reci Savi i sadejstvuje 1. armiji u oslobođenju Zagreba i obuhvatu neprijatelja sa juga.

Treća jugoslovenska armija na čelu sa generalom Kostom Nadom imala je zadatak da u konačnoj ofanzivi za oslobođenje naše zemlje forsira Dravu glavnim snagama kod Valpova i pomoćnim Dunav kod Dalja, oslobodi severni deo Slavonije i posle sadejstva 1. armiji u oslobođenju Vinkovaca produži napredovanje dolinom Drave i time olakša 1. armiji proboj prema Zagrebu. Obuhvatom sa severa, trebalo je, zatim, što pre izbiti na jugoslovensko-austrijsku granicu, preseći neprijatelju odstupnicu i prisiliti ga na predaju Jugoslovenskoj armiji.

Da bi se izbegla sremska utvrđena zona, planom Generalštaba JA 1. armija je formirala tri operativne grupe divizija: Južna (2, 5. i 17. divizija), Bosutska (6. i 11. divizija i 1. konj. brigada) i Severna operativna grupa (1, 21, 42. i 48. divizija i 1. tenkovska brigada). Južna operativna grupa divizija imala je zadatak da pređe u istočnu Bosnu i oslobodi Brčko a zatim da forsira Savu, spoji se sa Bosutskom grupom i udarom sa juga sadejstvuje Severnoj grupi i delovima 3. armije, sa severa ovlada važnim saobraćajnim čvorom Vinkovcima. Na taj način i snage neprijatelja u Sremu našle bi se odsečene a veliki utvrđeni i minirani položaji izmanevrisani. Nalazeći se na spoju 1. i 3. armije. Osma brigada je u tom planu dobila značajnu ulogu. Nije se međutim, odigralo sve onako kako je predviđeno. Zbog zakašnjenja Južne operativne grupe divizija, već i sam početak proboja i naše ofanzive, koji je po planu trebalo da se izvede 9. aprila, odgođen je za 11. april.[1]

Pošto je po proceni Štaba 3. armije neprijatelj najjače utvrdio desnu obalu Drave u rejonu Osijeka i da se najpovoljniji odsek za forsiranje reke nalazio između s. Torjanci i ušća r. Karašice, to je na ovom sektoru grupisana i glavnina 3. armije (16. i 36. divizija), dok je severno od Osijeka izvršena kon-

[1] *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije,* VII, Beograd 1957; *Drugi svetski rat,* knj. 5, Beograd 1970, 253.

centracija jedinica pomoćnih snaga (51. divizija). Tako je 51. divizija uoči prolećne ofanzive zauzela sledeći raspored:

— Sedma brigada se prebacila u Dardu sa zadatkom da se pripremi za forsiranje Drave u I ešelonu Divizije na odseku od ušća r. Karašice do Josipovca;

— Dvanaesta brigada, koja se dotle nalazila u odbrani leve obale reke, dobila je zadatak da forsira Dravu odmah iza Sedme brigade i pošto proširi mostobran i poveže ga sa mostobranom 36. divizije kod Valpova;

Osječka brigada, koja se takođe nalazila u sastavu 51. divizije i na položajima severno od Osijeka, imala je zadatak da delom snaga demonstrira napad na Osijek sa leve obale Drave, a delom snaga forsira Dravu kod Sarvaša i pošto se spoji sa Osmom brigadom, napadne Osijek sa istoka;

— Osma brigada dobila je naređenje odmah posle bolmanske bitke da se prebaci u Bačku i da se na sektoru Vajska—Bogojevo pripremi za forsiranje Dunava kod Dalja. Šireći svoj mostobran, nakon forsiranja Dunava, trebalo se povezati sa desnokrilnim jedinicama 1. armije i Osječkom brigadom kod Sarvaša.

Takvim rasporedom i grupacijom snaga komandant 51. divizije potpukovnik Sreta Savić želeo je da izbegne utvrđenu neposrednu odbranu Osijeka i obuhvati ga sa istočne i zapadne strane, te pošto prisili njegovu jaku posadu na predaju, shodno zapovesti Štaba 3. armije, produži gonjenje razbijenog neprijatelja na sever i severozapad.

Pred frontom 3. armije, na desnoj obali Drave i Dunava, od Vukovara do Donjeg Miholjca, branila se 11. nemačka vazduhoplovna divizija (oko 10.000 vojnika) ojačana delovima Divizije »Štefan« za specijalnu upotrebu, 808. bataljonom za osiguranje, 6. policijskim dobrovoljačkim bataljonom, 606. pukom za osiguranje, koji su branili odsek Dunava od Vukovara do ušća Drave, i Ustaška bojna pukovnika Štira u Sarvašu na desnoj obali Drave.[2]

Postupajući po naređenju Štaba 51. divizije, Štab Osme vojvođanske brigade izvršio je 29. i 30. marta pokret sa svo-

[2] S. Savić, nav. delo, 156; Arhiv VII, k. 1396, br. 4—1; k. 292, br. 2—7 i 2—5/3; N. Božić, *Sedma vojvođanska brigada,* VIZ, 1984, 358; Z. Cvetković, *Osječka NOU brigada,* VIZ 1981, 169.

jim jedinicama iz Iločke u Vajsku. U posebnom ešelonu koji je krenuo 29. marta 1945. u 23 časa nalazili su se komora i artiljerijski divizion Brigade. Sve ostale jedinice izvršile su pokret iz Iločke 30. marta 1945. u 2 časa. Do Belog Manastira pokret je vršen pešice, a od Belog Manastira do Odžaka kamionima. Iz Odžaka, gde su pristigle u 11,30 časova, jedinice su upućene: 1. bataljon kamionima je produžio za Bogojevo a 2. bataljon za Vajsku. Za 2. bataljonom u Vajsku je upućen pešice i 3. bataljon, gde je zadržan u rezervi Štaba Brigade. Intendantura, trupna i bojna komora ostavljene su u Odžacima, dok su pionirska četa, sanitet i četa za vezu takođe raspoređeni u Vajsku.[3]

Po zapovesti Štaba Divizije (Op. br. 333) od 30. marta 1945. jedinice Divizije pristupile su smeni jedinica na svojim novim odbrambenim sektorima fronta. Tako je Sedma brigada smenila Prvu vojvođansku a Dvanaesta brigada Drugu vojvođansku brigadu na levoj obali Drave. Još iste noći 30/31. marta 1945, po pristizanju u Vajsku, Štab Osme brigade je izdao svoju zapovest (Op. br. 181), kojom su jedinice Brigade preuzele odbranu leve obale Dunava od ušća Drave do k. 80 (j. od s. Plavna). Ovaj sektor Dunava u dužini od blizu 60 km branila je dotle Jedanaesta vojvođanska brigada iz sastava 36. udarne divizije. Prema pomenutoj zapovesti, odsek fronta od ušća Drave do Staparskog salaša (ist. od Dalja) preuzeo je 1. bataljon, a od Staparskog salaša pa do Plavne 2. bataljon. Treći bataljon je zadržan u brigadnoj rezervi u s. Vajska. Baterija protivkolskih topova, podeljena po vodovima, posela je vatrene položaje sa jednim vodom zapadno od Bogojeva, jednim vodom prema Dalju i jednim vodom naspram Vukovara. Na svojim starim vatrenim položajima zadržane su i tri baterije artiljerijskog diviziona 6. korpusa, koje su dotle podržavale Jedanaestu vojvođansku brigadu u sledećem rasporedu: jedna baterija topova 65 mm istočno od šume Komarišće, jedna baterija topova 75 mm kod pustare Labudnjača i jedna baterija 75 mm kod kudeljare, zapadno od Vajske. Zbog nestašice municije, baterija haubica ovog diviziona povučena je u Bač. Komandi čete za vezu naređeno je da uspostavi telefonsku vezu ne samo sa štabovima bataljona, nego i sa njiho-

[3] Zapovest Štaba VIII br., OP. br. 180 od 29. III 1945.

vim četama a prema potrebi i sa pojedinim objavnicama i predstražama, zatim sa artiljerijskim položajima, pozadinskim i drugim delovima Brigade. U tu svrhu naređeno je da se iskoristi i postojeća mesna telefonska veza.

Postupajući prema pismenoj i usmenoj direktivi Štaba Divizije, Štab Brigade je odmah nakon izvršene smene pristupio intenzivnim pripremama za izvršenje predstojećeg forsiranja. Pored materijalnih i tehničkih priprema, posebnu ulogu u tom periodu imali su obaveštajni organi, izviđačka i inženjerijska četa Brigade. Trebalo je prikupiti što više podataka o neprijatelju na suprotnoj obali, njegovom sistemu odbrane, rasporedu njegovih jedinica, artiljerije, rezerve. Zbog toga je trebalo poći preko Dunava da bi se uhvatio »živi jezik«. Izviđačima je konačno to i pošlo za rukom pa je 10. aprila 1945. u Operativnom dnevniku Brigade zabeleženo da su »uhvaćena dva neprijateljska vojnika od strane naših izviđačkih organa«.

Najviše posla imala je inženjerijska četa. Ona je pored redovne svakodnevne obuke dobila zadatak da prikupi i osposobi što više čamaca i da ih prikriveno prebaci na obalu. Ona je to uspešno obavila. Docnije se ispostavilo da je broj tih sredstava zbog velikih početnih gubitaka bio nedovoljan. Za prelazak trupne i bojne komore, artiljerijskog i težeg naoružanja trebalo je podići splavove i napraviti prilazne puteve, nasipe i mostove. Tako iz brigadne dokumentacije saznajemo da je pionirska četa 1. aprila 1945. izgradila nasipni most preko bare Gatic dužine 35 m i širine 3,5 m, a 8. aprila 1945. još dva takva mosta, jedan dužine 52 m, a drugi od 6 metara.[4]

U okviru opštih priprema za forsiranje, uz stručnu pomoć inženjerijskih starešina, izvedeni su najnužnija obuka i uvežbavanje pešadijskih jedinica za premošćavanje velikih reka, za otkrivanje i savlađivanje minskoeksplozivnih prepreka. Uz pomoć inženjerijskih starešina Divizije izvršeno je stručno izviđanje i rekognosciranje Dunava i utvrđeno da je najpogodnije mesto za prelazak na 1,5 km južno od Dalja u visini V. Jagodnjaka. Tu je i određeno skelsko mesto prelaza za Osmu vojvođansku brigadu. Na ovom odseku Dunav je bio nešto uži, prilazi obali dobri, zaklonjeni povisokim odbrambenim nasipom i uskim pošumljenim priobalnim pojasom za dejstvo je-

[4] Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 37.

dinica i sredstava za podršku prelaza. (Kasnije će se ispostaviti da je i ovaj odsek imao svojih nedostataka: zbog suženosti obale, matica reke je ovde bila daleko jača; suprotna obala nadvišavala je našu za 7—8 metara pa je neprijatelj zbog nisko brišuće vatre na samoj obali mogao da ostvari efikasnu vatru na celoj površini Dunava i si.).

Uprkos najveće tajnosti i opreznosti sa kojima su izvođene sve naše smene i pripreme, neprijatelj je uočio pojačanu aktivnost na našoj obali pa je povremeno artiljerijskom vatrom nastojao da nas u tome spreči. Između naše i njegove artiljerije i minobacača otpočeli su svakodnevni dvoboj i kontra batiranje. Da bi otkrio naše namere, on je takođe pošao u potragu za »živim jezikom«. Tako je već drugog dana, nakon smene, noću 1/2. aprila 1945, jedna grupa neprijateljskih čamaca pokušala da se približi našoj obali južno od Novog Erduta. Sačekani iznenadnom vatrom naših mitraljeza, povukli su se i ne pristavši na našu obalu. Tada su pokušali na drugom mestu.

Za tu svrhu neprijatelju se učinilo najpogodnije jedno ostrvo 5 km nizvodno od ušća Drave u Dunav. Ovde se nalazila jedna desetina 3. čete 1. bataljona u ulozi predstražnog odeljenja. Neprijatelj je 5. aprila u 11.30 časova iznenada sa pet borbenih motornih čamaca napao ovo odeljenje. Razvila se žestoka borba, posle koje je naša desetina bila prisiljena da se povuče sa ostrva. Neprijatelju nije pošlo za rukom da uhvati ni jednog našeg vojnika, iako su već skoro ostali opkoljeni. Nakon dva dana, iznenadnim prepadom, komandir ove čete Đorđe Pašić povratio je ostrvo i ponovo na njemu obrazovao svoju predstražu.[5]

U okvirima političko-psiholoških priprema, po jedinicama su održani partijski i skojevski sastanci, četne i bataljonske konferencije, a održan je i skup svih starešina u Brigadi na kojem je govorio komandant 51. divizije potpukovnik Sreta Savić Kolja. Bio je, kao i uvek, jasan i koncizan. Govorio je o poslednjim borbama koja nam predstoje za konačno oslobođenje naše zemje, o potrebi da se izdrže još ove teškoće, napori i prepreke, da se izvrše sve potrebne pripreme, kako bi se sa što

[5] Izveštaj Štaba 1. bataljona Op. br. 30. (Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 18—3); Operat. dnevnik Štaba 51. divizije i Štaba VIII vojv. brigade; Sećanja Đorđa Pašića i Dušana Krajinovića.

manje gubitaka izvršili postavljeni zadaci, o potrebi stalnog izviđanja, obrazovanja rezervi...

Neposredno uoči forsiranja, na dan 11. aprila, Brigada je posle teških gubitaka u Baranji povratila svoje staro brojno stanje. Imala je 2.243 druga i 93 drugarice svrstane u tri pešadijska bataljona, artiljerijski divizion, pionirsku, izviđačku i Ćetu za vezu. Bataljoni su sada imali više od 500 boraca, nešto više protivtenkovskih pušaka, 4 teška mitraljeza, 4 laka i 6 teških minobacača, više automatskih pušaka i snajpera. U Brigadi je tada bilo 240 članova KPJ, 84 kandidata i 382 člana SKOJ-a, što znači da je skoro svaki treći borac bio organizovan.[6]

Strah od velike reke

Postupajući u skladu sa zapovešću Štaba 3. armije (Str. pov. br. 195) od 9. aprila 1945. i Štaba 51. divizije, Štab Osme brigade uputio je 9. aprila svojim potčinjenim jedinicama avizo zapovest sa ciljem da pristupe konkretnim pripremama za predstojeće zadatke. Po toj zapovesti, najvažniju ulogu ili tzv. MOSTOVU ZAŠTITU dobio je 1. bataljon. On je dobio zadatak da 11. aprila 1945. u 22,30 časova nasilno pređe reku, obrazuje mostobran i pošto ga obezbedi od Dalja i Borova i omogući prelazak ostalim jedinicama Brigade, nastavi svoje napredovanje u pravcu Dalja i Bijelog Brda. Predviđajući oštre borbe na komunikaciji Dalj—Borovo, Štabu bataljona je naređeno da već u prvom talasu prebaci sve svoje puškomitraljesce i sve protivtenkovske puške iz svog i ostalog bataljona.

U narednom ešelonu ili, kako se ovde naziva, GLAVNINI BRIGADE zamišljeno je da već posle 20 minuta (u 22,50) otpočne prebacivanje i 3. bataljon. Odmah po prelasku na mostobran, on je imao zadatak da nezadrživo produži na sever i zauzme Dalj.

[6] Tih dana je rasformirana XIV vojvođanska brigada pa su njeni borci i rukovodioci raspoređeni podjednako u VII, VIII i XII brigadu. *Sećanja komesara vojvođanskih brigada,* 154.

U zaštitu prelaza ili kao tzv. ZAŠTITNI BATALJON određen je 2. bataljon. On je po konačnoj zapovesti Štaba Brigade (Op. br. 220 od 11. aprila 1945) preuzimao položaje 3. bataljona na levoj obali Dunava 11. aprila u 10,30 časova i zajedno sa komandantom artiljerije Osme brigade preuzimao ulogu vatrene pripreme i podrške prelaska naših jedinica i borbe na mostobranu. U sastav ovog bataljona privremeno su ušla i sva prateća oruđa 1. i 3. bataljona, koja su zajedno sa protivkolskim vodovima i ostalim oruđima artiljerijskog diviziona Brigade i diviziona 6. korpusa u toj fazi borbe dejstvovali po jedinstvenom planu komandanta artiljerije Osme brigade. Drugim rečima, ovde se pored komande mesta prelaza formirala i Brigadna artiljerijska grupa (BAAG), koja je dejstvovala po jedinstvenom planu vatre i sistemu veze i komandovanja (ukupno 35 oruđa, od čega su 14 teški minobacači a ostalo topovi).[7]

Svim štabovima bataljona naređeno je da na tadašnje KM Štaba 3. bataljona upute po 20 boraca veštih veslača, bivših alasa, primoraca, lađara kao i sve dotle prikupljene čamce koji će se staviti na raspolaganje komandantu mesta prelaza. Komandantu prelaza, odnosno »komandantu prevoženja« — kako se on naziva u zapovesti Štaba Brigade od 11. aprila, naređeno je da vodi računa o najvećem redu i tišini na mestu ukrCćivanja, da vođe grupa uputi »u pogledu pravca veslanja s obzirom na brzinu reke i jačinu i pravac vetra...« Iz ovoga sledi zaključak da je Štab Brigade imao u vidu i brzinu matice reke i da je prve talase želeo da uputi bez prethodne artiljerijske i vatrene pripreme radi postizanja iznenađenja.

U svojoj zapovesti (Op. br. 220) od 11. aprila, štab Brigade daje prilično optimističku procenu situacije neprijatelja na suprotnoj obali. Tako je neprijatelj na desnoj obali Dunava »samo mestimično izgradio jaka uporišta«, poslednjih dana se ne uočavaju nikakvi pokreti neprijatelja i da po izveštajima naših izviđača neprijatelj »ne raspolaže motorizacijom«, »da ima samo slabije snage na položajima...«

[7] Avizo naređenja Štaba VIII brigade br. 216 od 9. IV 1945. (Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 28—6); Zapovest komandanta artiljerije VIII brigade br. 219 od 10. IV 1945. (Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 29—6); Zapovest Štaba VIII brigade, Op. br. 220 od 11. IV 1945 (Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 30—6).

U zapovesti je definisan samo bliži zadatak Osme brigade, koji se sastoji u proterivanju neprijatelja pravcem prema Bijelom Brdu »... u cilju spajanja sa delovima Osječke brigade sečenjem odstupnice jedinicama koje se nalaze u Erdutu i prostoru u okuci Dunava«. Ni jednom rečenicom ovde se ne govori o zadacima koji stoje pred Brigadom posle njenog spajanja sa Osječkom brigadom, zatim, koji su njeni zadaci u odnosu na levog suseda »desnokrilne jedinice 1. armije«, obezbeđenje sa juga i si.[8]

Taj zadatak se ipak može sagledati iz zapovesti Štaba 51. divizije (Op. br. 412) i rekontsrukcijom zadataka Osječke brigade:

> »... Posle prelaza Drave, Osječka brigada će nastaviti prodor pravcem Sarvaš—Bijelo Brdo i uspostaviti vezu sa našom Osmom brigadom i očistiti od neprijatelja sva uporišta u svom zaleđu i otpočeti zajedno sa Osmom brigadom nadiranje u pravcu Osijeka... Kada nastupi ovaj momenat, preduzeti potrebne mere obezbeđenja sa pravca Vukovara i u tu svrhu pripremiti za rušenje sve mostove na drumu Vukovar—Osijek za slučaj nailaska jačih neprijateljskih snaga...
>
> Jedan svoj bataljon Osječka brigada ostaviće na levoj obali Drave, naspram Osijeka. Ovaj bataljon preći će Dravu tek pošto se Osječka brigadi i Osma brigada spoje i približe istočnoj ivici Donjeg grada u Osijeku...« — kaže se u zapovesti komandanta 51. divizije, potpukovnika Srete Savića Kolje.

Sve je, dakle, bilo precizirano i predviđeno, ako ne u avizo naređenju ili zapovesti Štaba Brigade, onda u zapovesti komandanta artiljerije ili komandanta Divizije. Međutim, prvi pokušaj forsiranja Dunava, koji je započeo tačno prema planu, 11. aprila 1945. godine u 23 časa — nije uspeo. Dunav, ta najveća srednjoevropska reka, koja je već jednom postala najveća ledena grobnica naših i sovjetskih vojnika, nije se ni ovoga puta dala bez velike muke i novih žrtava.

[8] Interesantno je napomenuti da štab Brigade nije ništa znao o rečnom desantu i forsiranju Dunava samo nekoliko kilometara južnije, između Borova i Vukovara, od strane Pete brigade 21. srpske diviziie, k<>ü ie izvršen 12. IV 1945.

»I pored naših temeljnih priprema, nismo uspeli da se dočepamo suprotne obale, i to iz više razloga« — piše o tom neuspelom pokušaju član Štaba i zamenik političkog komesara Dušan Krajinović Dule i navodi.

— Brigada je na ovom odseku bila sama — odvojena od Divizije. Neprijateljski odbrambeni položaji pružali su se pored same obale i bili su od ranije dobro utvrđeni. Bili su i dobro maskirani, pa smo ih uočavali tek u toku prelaženja iz čamaca. U toku priprema prikupili smo i izradili oko 50 čamaca. Međutim, od tog broja samo ih je sedam bilo upotrebljivo, jer su ostali bili vrlo mali i građeni za stajaće vode. Usled toga, veliki broj čamaca se tokom prevoženja nasukao a neke je matica reke daleko zanela. Sve ovo, kao i jaka i dobro organizovana odbrana neprijatelja, uticali su da naš prvi pokušaj prelaska preko reke nije uspeo.

Pre početka forsiranja nalazili smo se na samoj obali Dunava. Sve je teklo po planu, tiho, uhodano i vremenski tačno. Ali u ratu se nikada sigurno ne zna šta će biti i kako će započeta akcija teći do kraja.

Noć je bila tiha, bez mesečine. Otiskuju se čamci 1. bataljona i užurbano nestaju u tami prohladne aprilske noći. I onda, obasu nas vatra neprijatelja. Okolo trešte granate, zasipaju nas zemlja i pesak. Oči suze a uši zuje. Sa nama je i Uroš Ostojić Đetić, zamenik komesara naše Divizije. Nalazim se uz komandanta naše Brigade Cvetu Veličkovića. Posmatram njegovo ponašanje. Stoji uspravan kao bor, bez zaklona, nem, oštrog pogleda usmerenog ka širokoj reci, koju sada seku njegovi borci. U njegovom komandantskom pogledu bilo je komandantske strogosti, roditeljske brižnosti i žarke želje da se zadatak što uspešnije izvrši. Kad se neprijateljska vatra koncentrisala na mesto gde smo stajali, povukao sam ga i rekao: »Cveto, zaklonimo se!«

Ostao je nem i nepomičan kao kip. Nije me ni čuo. Stajao je i dalje bez reči. Odblesci mina i granata sevali su kao munje u olujnoj noći, šarajući na njegovom licu senke...

Kada je video da prelazak neće uspeti, Cveta se u nekoliko skokova stuštio u samu reku. Intervenisao je, vikao, upozoravao, ali uzalud, ovog puta sreća je prevagnula u korist neprijatelja, ali za samo 20 časova.

Do jutra smo prikupili svoje snage i grozničavo se pripremali za ponovni prelazak. Održali smo kratke partijske i skojevske sastanke i maksimalno zaoštrili odgovornost celokupnog ljudstva. Znao sam da je cela Brigada osetila da je sada u pitanju naša čast i da moramo uspeti. Svi su znali da su ostale jedinice uspešno forsirale Dravu i obrazovale mostobrane...«

— U prvi sumrak, 11. aprila naš 1. bataljon dobija smenu — seća se Ivan Bašić ove noćne pometnje na uzburkanim talasima Dunava. — Smenjuju nas borci Prve brigade Korpusa narodne odbrane. Ulazeći u naše rovove i skloništa, pitaju nas da li je teško i odakle najviše pucaju. Odgovaramo im kratko, pokazujući im rukom mesta na suprotnoj obali gde se nalaze pritajeni neprijateljski mitraljesci i snajperisti, i žurimo što pre za našom kolonom, na odmor i večeru...

Za večeru smo dobili pravi, naš domaći, bački paprikaš, onako rumen i vruć, sa povećim komadom bela hleba. Jedva sam sačekao da stignem do kazana. Tu su prestajali svi dotadašnji turobni razgovori i pitanja. A tek kada nam je ekonom saopštio da posle večere sleduje i po čaša vina, lica nam se razvedriše. Kašike još jače zazveketaše i porcije se brzo ispraznише. Pred buretom se ponovo otegla kolona.

— Pa gde ti je čaša?

— Man'te se ljudi, nismo valjda u svatovi! Porcija je prava mera! — odgovara nam ekonom nalivajući nam rumenu tekućinu u porciju, po kojoj se stvaraju masni kolutići od paprikaša.

— Tako je, Baćo! Samo ti natoči. Lakše će skliznuti! — odgovara mu mitraljezac Ante mljacnuvši jezikom dok je sa vrhova svojih brkova oblizivao »zaprženo vino«. Svi se razvedriše i žagor postade snažniji...

— Zbor! — nakon kraćeg odmora oglasio se poziv dežurnog oficira.

Među borce posedale u polukrug stupiše komandir i komesar čete: ozbiljni, pomalo kruti, setni. Miluju pogledima u sumraku sita i zadovoljna lica svojih boraca. Ali ovoga puta između njih i nas isprečio se jedan veliki upitnik. Borci kao da svojim pogledima pitaju: »Zar opet moramo preko Dunava?« Osećaju to i rukovodioci. Najzad komandir Steva, stari i neustrašivi borac, prekida ovu mučnu situaciju i poče izlagati borbeni zadatak. Bio je neposredan. Izlagao je dugo, svaku po-

jedinost, upozoravao na nepredviđene mogućnosti, neprijateljska lukavstva, istakao je da je najvažnije izvršiti zadatak, ali i život sačuvati. Završio je rečima: »Dunav je pred nama, drugovi! Mi njegovu ćud veoma dobro poznajemo. Upoznali smo ga kod Kazuka, a neki i kod Surduka. A nije ni Drava mnogo manja. I nju smo već nekoliko puta savladali. Savladaćemo još jednom i Dunav. Neka nam je sa srećom! ...«

Kolona pod punom ratnom spremom ubrzo kreće. Korak nam je umeren, nečujan. Tišinu ponekad prekida zveket redenika na »šarcima« ili naređenje preneto kroz kolonu: drži vezu! I, tako, ukorak, ko zna koliko dugo. Tek, najednom, pred očima nam iskrsnu obala rukavca Dunava oivičena drvećem. Zastoj, kratak odmor, raspored, a zatim...

Počinje ukrcavanje. Na kljunu našeg čamca smestio se Ante, ispružio po sredini, a »šarac« usmerio na suprotnu obalu.

— Pokret, kreči! — začu se naredba. Vesla pljusnuše po mirnoj površini vode i čamac se otisnu od obale. To učiniše i ostali. Teškom mukom se probijamo između drveća, žbunova i vrbaka. Učinilo mi se da je prošlo veoma mnogo vremena dok nismo izbili na obalu »pravog« Dunava. Tu smo zastali u polumraku, u senci nekog drveća. Crvena raketa sa levog krila označila je početak napada. Istovremeno su zaštektali mitraljezi sa suprotne obale. Plameni jezici neumorno palacaju bljujući ubitačnu vatru. S vremena na vreme, u kratkim razmacima, čuje se praskanje tromblonskih mina po vodenoj površini. I šuma i voda odjekuju. Na sredini reke vodena matica zahvata nekoliko naših čamaca i nosi nizvodno. Meci sada sve više pogađaju čamce, buše ih, voda prodire. Pred opasnošću od potapanja svi priskačemo u pomoć veslačima. Nastojimo da zapušimo rupe od metaka. Naši mitraljesci otvaraju vatru na obalu. U međuvremenu dobijamo naređenje za povlačenje. ..

— Treba otvoreno reći da je kod naših boraca zavladao neki strah od velikih reka, posebno od Dunava, koji je tu kod Dalja i Vukovara neobično brz, širok i pun virova — kaže Aleksandar Čalić Alojz, pomoćnik komesara 2. bataljona. — Naša Brigada, sastavljena uglavnom od »ravničara« i »neplivača« iz okoline Subotice, imala je taj peh da već po treći put forsira Dunav, isto toliko puta Dravu (do kraja rata još

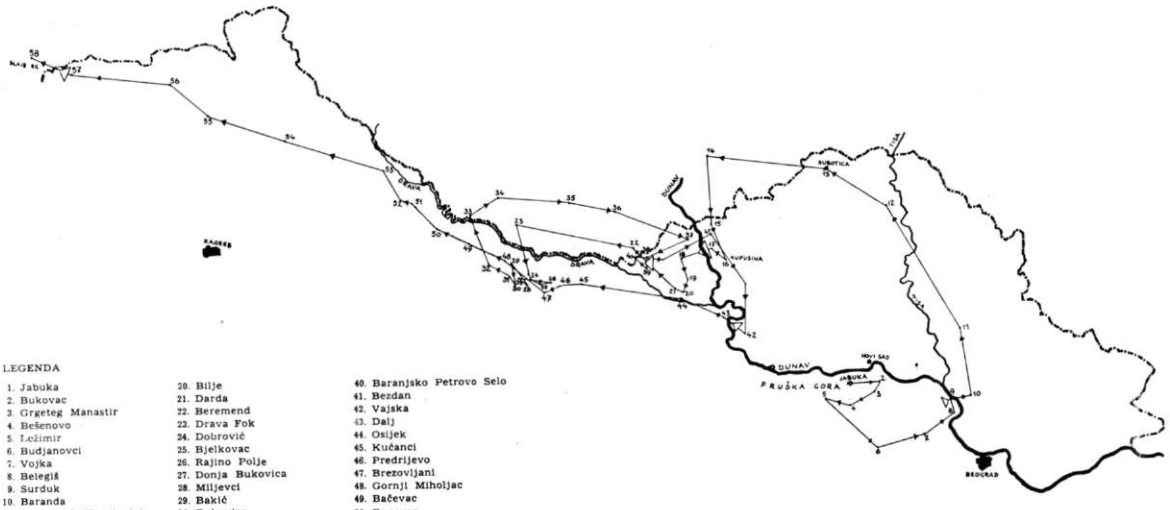

LEGENDA

1. Jabuka
2. Bukovac
3. Grgeteg Manastir
4. Bešenovo
5. Ležimir
6. Budjanovci
7. Vojka
8. Belegiš
9. Surduk
10. Baranda
11. Petrograd (Zrenjanin)
12. Senta
13. Subotica
14. Baja
15. Kolut
16. Kupusina
17. Bački Monoštor
18. Kneževi Vinogradi
19. Lug
20. Bilje
21. Darda
22. Beremend
23. Drava Fok
24. Dobrović
25. Bjelkovac
26. Rajino Polje
27. Donja Bukovica
28. Miljevci
29. Baklć
30. Bukovica
31. Podravska Slatina
32. Cabuna
33. Barč
34. Nadj Dobsa
35. Salanta
36. Borjad
37. Draž
38. Petlovac
39. Bolman
40. Baranjsko Petrovo Selo
41. Bezdan
42. Vajska
43. Dalj
44. Osijek
45. Kućanci
46. Predrijevo
47. Brezovljani
48. Gornji Miholjac
49. Bačevac
50. Rogovac
51. Kalinovac
52. Đurđevac
53. Sigetec
54. Varaždin
55. Ptuj
56. Maribor
57. Dravograd
58. Blajburg (Austrija)

Put borbe VIII vojvođanske brigade

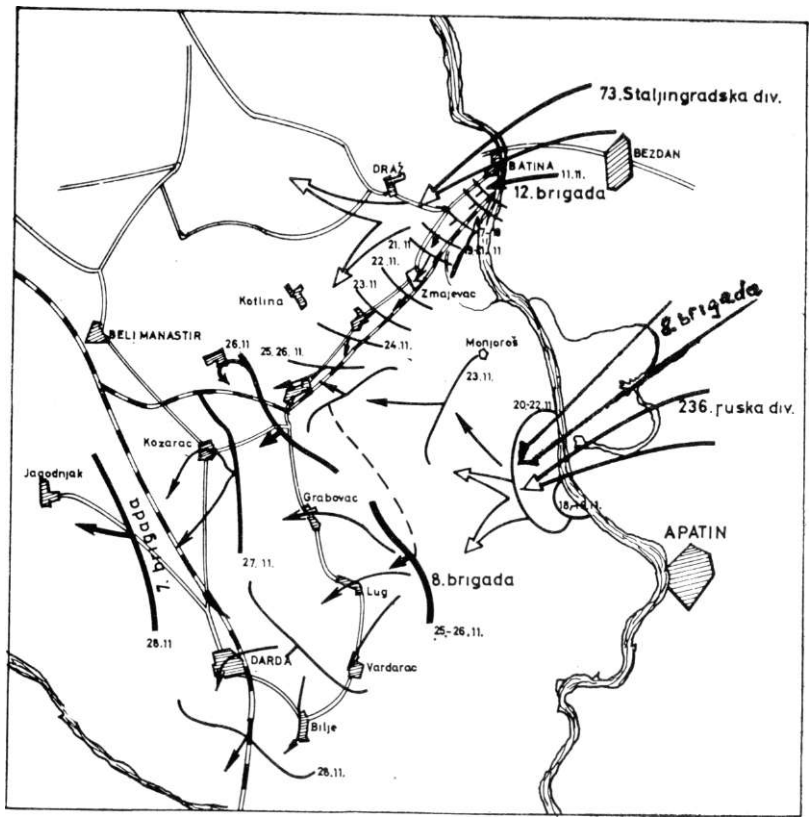

Forsiranje Dunava u zajednici sa Crvenom armijom novembra 1944. ***g.***

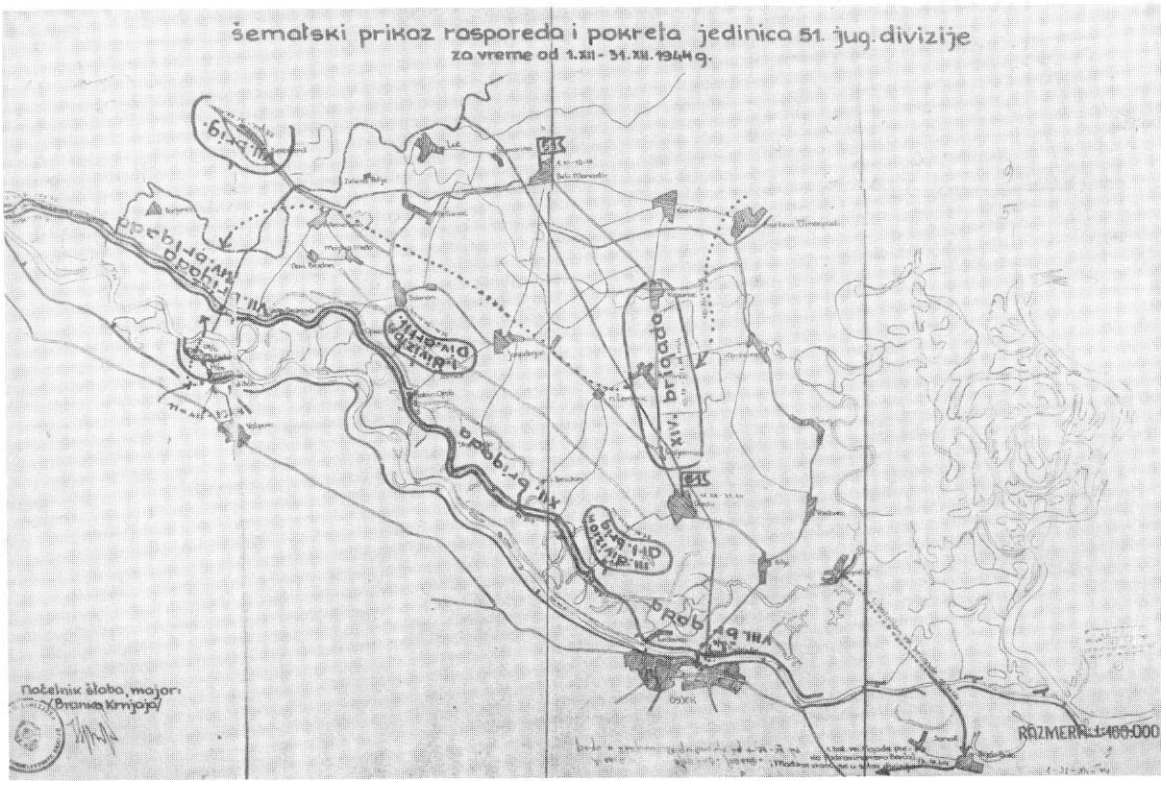
Šematski prikaz rasporeda i pokreta jedinica 51. jug. divizije
za vreme od 1.XII - 31.XII.1944 g.
Načelnik štaba, major:
(Branislav Krnjajo)
RAZMERA 1:100.000

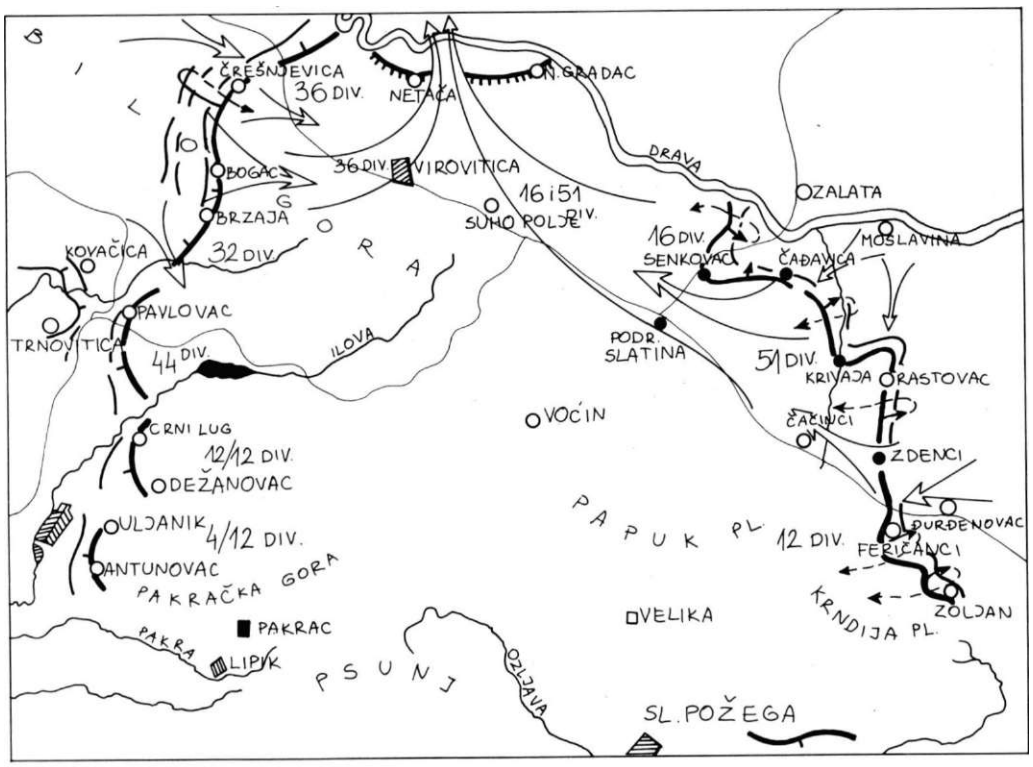

Borbe 12. vojvođanskog korpusa na virovitičkom mostobranu od decembra 1944—februara 1945. g.

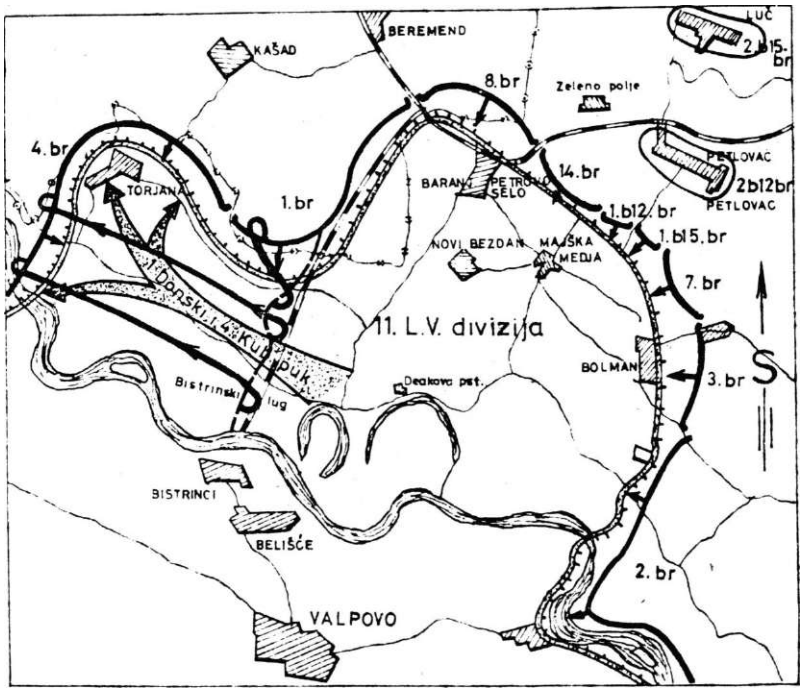

Skica rasporeda naših i neprijateljskih snaga na dan 18. marta 1945. g.

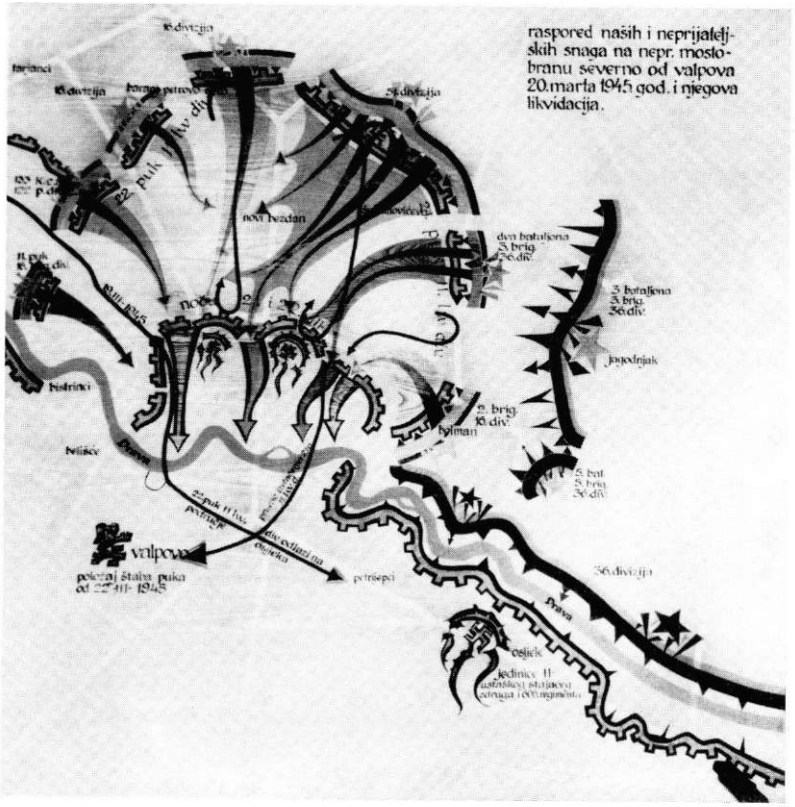
raspored naših i neprijateljskih snaga na nepr. mostobranu severno od valpova 20. marta 1945 god. i njegova likvidacija.
16. divizija
tarjanci
16. divizija
31. divizija
nova bezdan
dva bataljona
3. brig.
36. div.
3 bataljona
3. brig.
36. div.
jagodnjak
bistrinci
2. brig.
16. div.
bolman
belišće
Drava
5. bat.
5. brig.
36. div.
22. puk 11 lv. podrugje
div. odlazi na osijeka
valpova
položaj štaba puka
od 22/III-1945
petrijepci
36. divizija
Drava
osijek
jedinice II-
ustaškoj stajaćoj
odraga i 600 regimenta

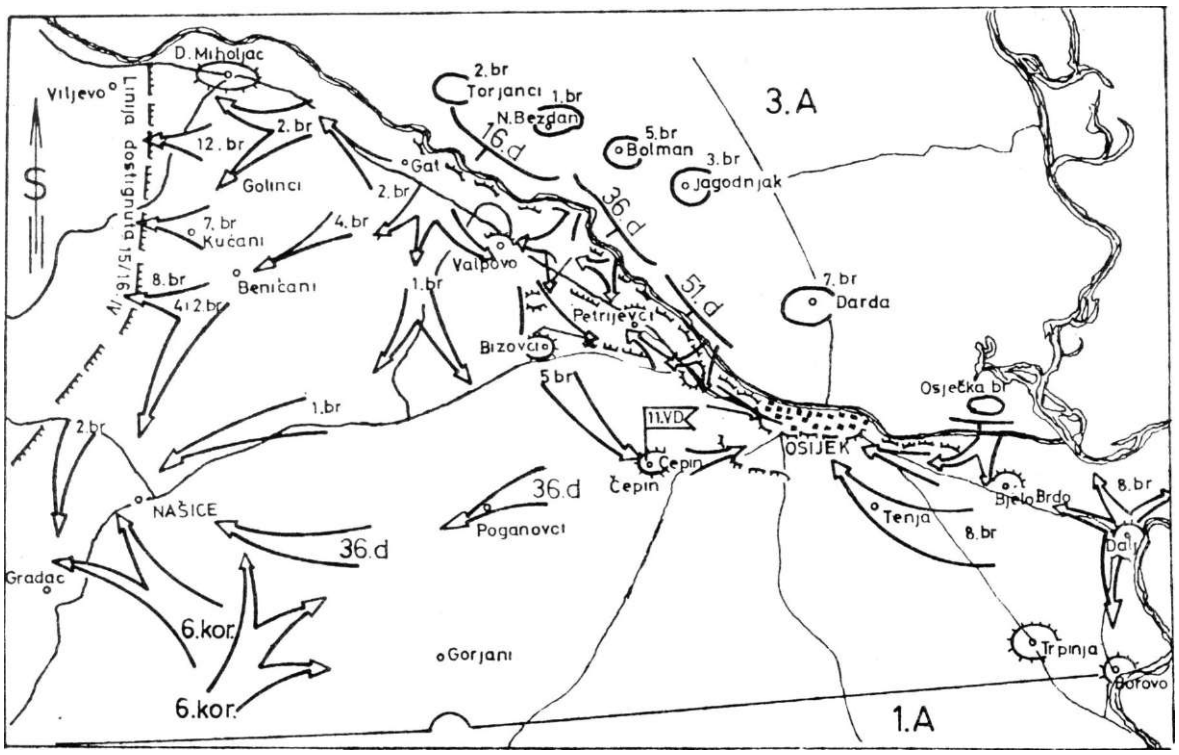

Forsiranje Drave i *oslobođenje Osijeka*

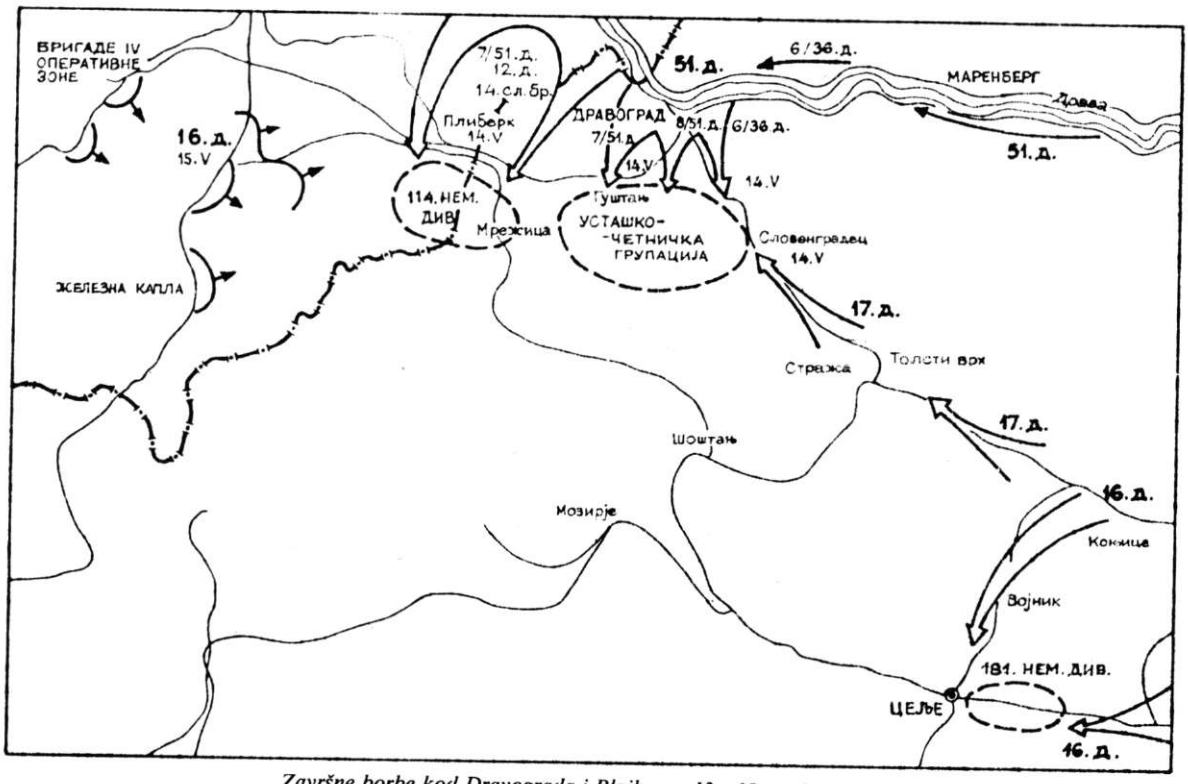

Završne borbe kod Dravograda i Blajburga 13—15. maja 1945. g.

nekoliko puta ćemo imati prilike da zagazimo u Dunav), da i ne pominjemo prelazak preko Tise, preko Karašice, Voćinskog kanala i drugih manjih vodenih prepreka. Ceo devetomesečni borbeni put Brigade vrteo se oko velikih reka, na njihovim obalama i mostobranima. Otud nije ni čudo što su naši borci počeli da zaziru od svakog čamca i svake veće vodene površine i što su neki pokušali da se izvuku javljanjem na »lekarsku« ili jednostavno da »izostanu negde na putu između Vajske i Bogojeva«. Bilo je čak i nekoliko slučajeva dezerterstva.[9] Tu je, po mom mišljenju, bio prisutan jedan psihološki fenomen kojeg tek treba objasniti.

Čini mi se, međutim, da su u pravu i oni koji tvrde da nismo izvršili dobre pripreme, pre svega u tehničkom pogledu, da su nam čamci bili uglavnom mali, ribarski čunovi, nepodobni za veći teret i tako brzu reku, da smo potcenili neprijatelja i pogrešili što nismo izvršili prethodnu vatrenu i artiljerijsku pripremu. Najbolji dokaz da nismo najbolje izvršili ni tzv. političko-psihološke pripreme za prvi prelazak, jeste činjenica što smo nakon brigadnog zbora i ponovo održanih sastanaka komunista i skojevaca u toku narednog dana sa istim tim ljudima i sredstvima izvršili zadatak.

Tanasije Živković, tadašnji komesar 3. bataljona, u potpunosti se slaže sa Čalićem da su borci u 51. diviziji više strahovali od vode nego od neprijateljskih bunkera, jer ih je mnogo nestalo u nabujalim talasima Drave i Dunava. On je naveo slučaj jednog mladog Slovaka koji se, ugledavši pred sobom Dunav, sklonio u jednu kupu kukuruzovine. Ujutru se sam prijavio i rekao otvoreno da se uplašio vode. »Nismo mu ništa uradili, ali smo ga u narednom prelasku poslali u prvom čamcu preko Dunava i to bez oružja...«

I u Operativnom dnevniku Brigade zabeleženo je da je jedan od uzroka neuspeha bila i »delimična demoralizacija jedinica«. U Operativnom dnevniku 51. divizije navodi se, međutim, da je Osma brigada toga dana postigla samo delimičan

' Prema evidenciji nestalih, utvrdili smo da je na putu Iločka—Vajska nestalo 27 boraca. Najviše ih je bilo iz severne Baöke. Neki su izostali iz kolone zbog bolesti, a neki su oglašeni dezerterima. Za dvojicu se navodi da su kao takvi i uhvaćeni i streljani.

uspeh tj. da je Dunav »uspešno forsirala samo jedna četa, ali usled jakog dejstva neprijateljske vatre sa obale i pristiglih pojačanja sa pravca Vukovara, prebačeni delovi morali su se povratiti na levu obalu Dunava...« Ovde su, dakle, uzete u obzir samo objektivne okolnosti, koje su slično onima u decembru, kod Osijeka, na Dravi, dovele do neuspelih pokušaja forsiranja, činjenica je, međutim, da se u ovako složenim vojnim operacijama moraju uvažavati i sve druge pa i one »subjektivne okolnosti« pa i takva »psihička stanja« naših boraca 0 kojima, na primer, govori Milan Korica Kovač u svojim posleratnim sećanjima: »Dunav je sada postao prosto neka mora 1 opsesija za sve naše borce koji su osetili njegove širine i hladnoću njegovih talasa«.[10]

Susret sa proleterima u Borovu

Zbog žestokog otpora neprijatelja, ni ostale jedinice 51. divizije nisu toga dana imale većeg uspeha. Sedma i Dvanaesta brigada su, doduše, uspele da sačuvaju svoje nevelike mostobrane, ali je Osječka brigada takođe bila prinuđena da se toga dana povuče na levu obalu Drave i na svoje polazne položaje. Međutim, 12. aprila u 4,45 časova grunula je snažna artiljerijska vatra iz 120 topova, koja je najavila nezadrživi proboj jedinica 1. armije na Sremskom frontu. Njima su se pridružili još žešći napadi divizija 3. armije zapadno od Osijeka. Zagrmelo je na sve strane. Neprijateljski front na Dravi, kao i onaj u Sremu, koji je dotle dugo odolevao našim napadima, počeo je da popušta, da se lomi i povija. U takvoj situaciji ponovo su krenule i Osma i Osječka brigada. Ovoga puta zadatak se morao izvršiti — glasila je izričita zapovest komandanta Osme vojvođanske.

»12. IV 1945, pustara Labudnjača.

Ceo dan prolazi u pripremanju jedinica u vojničkom, moralnom i političkom pogledu.

U 19,30 časova prvi ešeloni vrše prelaz preko Dunava. Neprijatelj daje slabiji otpor i posle uspešne bacačke i artiljerijske vatre definitivno je uoutkan i omogućeno je nesme-

[10] *Sećanja komandanata vojvođaskih brigada.*

tano prebacivanje ostalih delova. Prebacivanje Brigade traje do ujutru, izuzev komore za koju nemamo prevoznih sredstava. (Komore su upućene preko Ba. Palanke, gde je uspostavljeno skelsko mesto prelaza — prim. N. B.).

13. IV 1945, Dalj.

Po osiguranju užeg mostobrana i po prebacivanju 3. bataljona koji produžava za Borovo, 2. bataljon ulazi u Dalj i čisti ga od ustaških ostataka. Pošto je u Borovu uspostavio vezu sa delovima Prve proleterske brigade, 3. bataljon se vraća u Dalj, odakle zajedno sa 2. bataljonom produžava za s. Jabuka a zatim za Bijelo Brdo, koje takođe čiste od ustaških ostataka. U Bijelom Brdu pristiže i 1. bataljon koji odmah produžava za Šarvaš gde posle kraće borbe sa ustašama hvata vezu sa Osječkom brigadom. (Gubici i plen u oper. aktima Divizije)«."

— Ovoga puta nismo dozvolili neprijatelju ni »nosa da pomoli«, iz svojih utvrđenja — priseća se Pera Mamuzić, komandir voda teških minobacača, koji je svoje minobacače privukao neposredno na obalu. — Već ranije, a pogotovu prethodne noći, dobro smo uočili sve važnije otporne vatrene tačke neprijatelja na suprotnoj obali. Izvršili smo i prethodnu korekturu i tzv. urakljavanje neprijateljskih ciljeva. Sada je i forsiranje otpočelo mnogo ranije, još za videla, pa smo jedva dočekali komandu za otvaranje vatre. Grunulo je odjednom tridesetak naših cevi, koje topovskih, koje minobacačkih. To je osokolio naše borce, koji su brže i odlučnije zaveslali prema suprotnoj obali. Posle 15-tominutne vatre, tu i tamo se oglasio još po neki ustaški puškomitraljez. Jedno njegovo mitraljesko gnezdo, izgrađeno na samoj obali, sa niskobrišućom vatrom ostalo je još netaknuto i veoma opasno. Postavljeno na najužem delu reke i na njenoj krivini, našim čamcima je gotovo onemogućavalo da ga zaobiđu i izbegnu njegovu ubitačnu vatru. Dobili smo zadatak od komandanta Brigade da ga što pre neutrališemo. Pošlo nam je to za rukom već posle treće ispaljene mine...

[11] Operativni dnevnik Štaba VIII brigade za 12. i 13. IV 1945.

— Čim su zakoračili na čvrsto tie, naši borci kao da su dobili krila. Jurnuli su na neprijateljska utvrđenja kao lavovi i ne čekajući na pristizanje ostalih čamaca i naređenja svojih pretpostavljenih. Ugledavši ih onako preporođene, i nehotice pala mi je na pamet jedna asocijacija na one junake grčke mitologije, sinove Posejdona i Geje, boginje zemlje, koji su ostajali nepobedivi sve dok su se doticali tla, »svoje majčice zemlje« — iznosi Mikica Budimčić svoje sećanje i mišljenje o tzv. akvafobiji koja je očigledno bila prisutna tih dana kod naših boraca. Bila je to opet ona ista, stara — Osma vojvođanska brigada — koja nije znala za prepreke...

— Veliku ulogu tih dana odigrala je naša »razvjotka« — izviđačka četa Brigade u koju sam prebačen posle Bolmanske bitke — priča Antun Imrić Ribar. — Po jedno naše odeljenje stalno je vršljalo u neprijateljskoj pozadini u potrazi za »živim jezikom«. Jedna grupa na čelu sa komesarom čete Kostom Dejićem Kočom u kojoj se nalazila i drugarica Paula iz Obaveštajnog odseka Divizije, inače rodom iz Dalja, naišla je već na suprotnoj obali na Nemce i pošto je ostala bez čamaca, morala je da se probija u dublju pozadinu, prema partizanskim selima Veri i Boboti. Moja grupa, na čelu sa komandirom odeljenja Saraćem iz Pačira, takođe se prebacila dva dana pre početka forsiranja. Kasnije smo se spojili sa Dejićevom grupom. Imali smo zadatak da izviđamo i ometamo izvlačenje neprijatelja, sprečavamo miniranje važnijih objekata, kidamo njegove veze, ometamo saobraćaj i si.

Na jednom salašu u blizini sela Vere bombama smo likvidirali jedno nemačko mitraljesko gnezdo. Na povratku iz te akcije podelili smo se u dve grupe. Jedna je pošla prema Dalju, a mi smo krenuli prema Trpinji. Tamo, smo saznali da se kod jednog mosta nalazi jedna grupa Nemaca. Verovatno su bili na njegovom obezbeđenju. Trebalo ih je sprečiti da ga ne miniraju. Krijući se od njihovih pogleda i gazeći kroz neke kanale, uspeli smo da im neopaženo dođemo iza leđa. Delio nas je još samo jedan kanal. Pošto sam u onom blatu ostao' bez jedne cipele, brzo sam skinuo i drugu i prvi zagazio u vodu. Nemci su svi stajali u streljačkom stroju, okrenuti prema Borovu. Odande je dolazila neka kolona. Nismo još znali čija je to kolona, dok su Nemci, izgleda, već znali da nije bila njihova, jer su oružje držali »na gotovs«.

Onako bos i blatnjav, sa »šarcem« u rukama, podizao sam se polako iz kanala. Primetili su me tek kada sam se potpuno ispravio. Ostali su kao skamenjeni. Ne znam ni reči nemački, ali verovatno sam nešto dreknuo, onako bez veze, dok su oni, kao po komandi, počeli da podižu ruke na predaju. Moj »šarac« je, izgleda, bio daleko ubedljiviji, i to na svim »jezicima« sveta... U pomoć mi je priskočio i Jozo Perković a zatim i ostali. Za tren oka razoružali smo 27 nemačkih vojnika. Među njima su bili i jedan oficir i dva podoficira. Poterali smo ih u obližnji šumarak. Ostavili smo dvojicu da pripaze na njih a mi smo se sada sa još dva puškomitraljeza vratili da sačekamo kolonu. Nismo još znali čija je...

Ne malo smo se iznenadili kada smo umesto neprijateljske, ugledali našu, partizansku kolonu. Bili su to delovi 1. proleterske divizije. Na crvenim petokrakama imali su srp i čekić. Obradovali smo se proleterima kao malo kome. Bilo nam je već dosadilo ovo lomatanje po neprijateljskoj pozadini. I oni su se obradovali nama. Jedva su poverovali da nas je samo šestorica i da nam se predalo toliko Nemaca. Od njih smo saznali da su se u Borovu susreli sa našim 3. bataljonom i da se cela naša Brigada uputila preko Dalja i Bijelog Brda ka Osijeku. Rastali smo se srdačno. Predali smo im naše zarobljenike, jer mi smo morali ponovo napred, kroz neprijateljsku pozadinu, prema Osijeku. Zadržali smo samo jedan puškomitraljez, pištolj i dvogled. Ja sam, naravno, došao i do novih vojničkih cipela...

Spajanje sa Osječkom brigadom. Oslobođenje Osijeka

— I četa za vezu je u ovoj operaciji imala veoma težak i odgovaran zadatak — iznosi svoja sećanja pomoćnik komesara ove čete Dimitrije Bugarski Mita. — Ne znaš kad nam je bilo teže: da li na onoj strani Dunava, pre forsiranja, kada je trebalo povezati sve delove Brigade razbacane na blizu 300 kvadratnih kilometara ili na slavonskoj strani, kada su naše jedinice poletele za neprijateljem kao na krilima, sve do Osijeka i Kućanaca. A naši komandanti, već navikli na telefonsku vezu, čim stignu u neko selo, traže skoro istog trenutka da ih povežemo sa Štabom Brigade, komandama četa, artiljerijom. I

onda: »Gde ste, žicari!? Šta čekate!...« Mi im tada ponudimo radio-vezu a oni samo odmahnu rukom. Zamaralo ih dugo legitimisanje, podešavanje tona i provera radio-karakteristika... Zato su naši borci, preopterećeni telefonskim kablovima, prosto »lipsavali« tih dana, proklinjali svoju struku i snalazili se na sve moguće načine. Evo nekoliko primera njihove dovitljivosti.

— Da bismo obezbedili vezu Štabu Brigade sa jedinicama na mostobranu, sa prvim talasom na suprotnu obalu uputili smo jedno odeljenje telefonista sa nekoliko kilometara dugog i tankog tzv. konjičkog kabla. Na njega smo kao na »ribarski struk« vezivali tegove i tako uspostavili vezu preko reke već sa našim prvim jedinicama. Komandant Brigade je bio više nego zadovoljan.

— Sa prvim našim jedinicama u Dalj ulaze i naši vezisti. I dok ostali borci traže zaostale neprijateljske vojnike, oružje, opremu, »žicari« na sve strane vuku i traže kablove. Brzo shvataju da neprijatelj u brzini nije uspeo da skine ni svoje telefonske veze sa Borovom, Erdutom i Aljmašom. U povećoj grupi zarobljenih domobrana, dok Letrika i Početak otkrivaju zamaskirane ustaše, komandir naše čete Jozo Dakić i Mato Zupčić, vodnik traže »žicare«. Preko njih na brzinu uspevamo da rekonstruišemo šemu njihove žičane veze, da otkrijemo i nekoliko telefonskih stanica i jednu centralu, u čijoj se blizini, koji trenutak ranije, nalazila neka ustaška komanda. Utvrdivši ovlaš da se šema neprijateljske veze skoro u potpunosti poklapa sa pravcima kretanja naših bataljona, komanda čete odlučuje da je iskoristi sve dokle nam bude odgovarala, a skine samo sa onih pravaca koji nam više nisu potrebni. Svakom komandiru voda, koji su bili podeljeni po bataljonima, dodeljen je jedan zarobljeni »kolega«, domobranski vezista, da se jednim odelenjem naših boraca prati postojeću i skida one linije koje nam više ne budu odgovarale. Tako smo uporedo sa ulaskom naših bataljona u Borovo, Erdut i Aljmaš, obezbedili našim štabovima stalnu i neposrednu telefonsku vezu sve do Bijelog Brda. Sve to ne bismo postigli da se nismo »snašli« jer su naša rezervna sredstva veze bila još daleko iza nas, na prevozu kod Bačke Palanke.

— Kod Bijelog Brda, na komunikaciji Dalj—Osijek, osu naše žičane veze prikačili smo na stalnu međumesnu telefon-

sku liniju. Morali smo je naravno, pre toga popraviti tamo gde je bila iskidana i skidati ispred nas da neprijatelj ne bi prisluškivao naše razgovore. Iskustvo iz Kišdarde i Tvrđavice dobro nam je poslužilo...

— Posle oslobođenja Dalja i Borova, očistili smo od neprijatelja i Stari i Novi Erdut, okuku Dunava, Aljmaš i celu Aljmašku gredu — nastavlja dalje Đorđe Pašić Pekmez, komandir čete u 1. bataljonu. — Posle Dalja, tu i nismo imali više pravog okršaja. Neprijatelj se brzo povlači prema Osijeku. Tu i tamo pripuca njegova zaštitnica. Najviše vremena izgubimo u razvijanju za borbu, pretresu salaša, vrbaka uz Dravu i vinogradarskih kućica. Svuda se može pronaći još po neki ustaša preobučen u domobransku uniformu ili u civilno odelo.

Premoreni već pomalo od neprestanog trčanja i toplog aprilskog sunca, ulazimo u Bijelo Brdo. Kakva radost i za nas borce 1. bataljona i za narod ovog sela! Svi su izašli da nas sačekaju, i staro i mlado. Drago im je, i njima i nama, što je baš našem bataljonu pripala ta čast da im donese konačno oslobođenje. Svima nam je još u svežem sećanju ona dramatična borba u ovom selu iz decembra prošle godine. Tu su zauvek ostali mnogi naši drugovi i partijski rukovodilac našeg bataljona Dragoljub Tomić Mornar. Koliko nam je tada značio ovaj narod! Sada nas obasipaju ponudama, kite cvećcm i peškirima, pitaju za našeg komandanta Čađu, komesara Lazu Kolarevića, komandire: Mrđu, Blagicu, Ducina... Opkoljavaju nas sa svih strana, vuku u svoje kuće, zadržavaju nas da ostanemo na ručku... Ali, naš novi komandant bataljona Aca Opojlević požuruje nas napred, prema Sarvašu. Odande se još čuje jaka mitraljeska i minobacačka vatra...

Teška srca rastali smo se od naroda Bijela Brda i pošli prema Sarvašu, selu Folksdojčera i jakom ustaškom uporištu, koje je u nama budilo sasvim suprotne uspomene, takođe iz decembra prošle godine. Pošli smo oprezno, jer smo saznali da se ovde već drugi dan vode teške borbe.

Tek što je izbila na okuku puta, naša prethodnica dočekana je mitraljeskim rafalima sa istočne ivice sela. Jugozapano, sa pravca železničke stanice, takođe se oglasila nešto slabija automatska vatra. Znači, i ovde nam pripremaju doček, pomislili smo dok smo se razvijali u četne i vodne napadne kolone. Moja četa dobila je zadatak da zaobiđe selo sa jugo-

zapadne strane i napadne železničku stanicu. Čim smo prešli prugu, ugledali smo neprijateljski streljački stroj na južnoj strani nasipa, okrenut frontom prema Sarvašu i Dravi. Bilo mi je to čudno, ali nemajući vremena za razmišljanje naredio sam borcima juriš. Pucali smo onako u trku i stvorili pravu pometnju među ustašama. Naročito se istakao puškomitraljezac Drljača iz Karađorđeva, koji ih je kosio »šarcem« iz stojećeg stava. Preskačući preko pruge i jedan preko drugog, ustaše su se brzo izgubile u pravcu Osijeka. Po izbijanju na železničku stanicu, dok smo se još prepucavali za pobeglim ustašama, sa desnog krila začuli smo komandu:

— Prekini vatru!

Odmah zatim stiglo je obaveštenje: »U selu je Osječka brigada!...« »Pa kako i ustaše, i naši?« — pitali smo jedva dolazeći sebi od iznenađenja. Sad nam je tek postalo jasno zašto su ustaše bile okrenute frontom prema selu i zašto smo dobili unakrsnu vatru istovremeno. I jedni i drugi su poverovali da dolazimo u pomoć njihovim protivnicima. Ustaše su prvi shvatili i zato su tako brzo i napustili svoje položaje. Na sreću, ovaj neobičan iako očekivani susret sa borcima Osječke brigade nije imao težih posledica. Ko zna kako bi se završio da je do njega došlo nešto kasnije, u toku noći. Ovako, sve je dobro — što se dobro svrši!

Ipak, kada je reč o uspostavljanju veze između Osme vojvođanske i Osječke brigade kao i o uzajamnoj povezanosti dejstava i planiranom sadejstvu ovih dveju brigada, treba još nešto reći i prokomentarisati. To je potrebno učiniti zato što se iz nekih posleratnih istoriografskih dela može izvući zaključak da je relativno velikim gubicima i neuspehu Osječke brigade kod Sarvaša »unekoliko doprineo i neuspeh Osme brigade u forsiranju Dunava« — kako se to navodi u knjizi S. Savića *Neugasivi plamen.* Zdravko Cvetković u monografiji *Osječka udarna brigada,* posle opisa forsiranja i borbe za Sarvaš, navodi sledeće:

> »Pobjeda je skupo plaćena. Gubici su bili veliki. Dvadesetak boraca je poginulo, a nekoliko desetina ranjeno. Bilo je strašnih scena umiranja na sve strane... Negde između deset i jedanaest sati bataljoni su zauzeli Sarvaš.
>
> Nakon toga 1. bataljon je krenuo prema Bijelom Brdu, gdje je trebalo uhvatiti vezu sa Osmom brigadom, koja je

imala forsirati Dunav između Borova i Dalja. Osma brigada nije u tome uspjela, pa je umesto nje u Bijelom Brdu jedinice 1. bataljona dočekala neprijateljeva vatra«.

Neosporno je da bi se uspešno forsiranje Dunava kod Dalja, da je izvedeno kako je planirano, pozitivno odrazilo i na ostalim sektorima. Međutim, treba imati u vidu da se sve to događalo prve noći i prvog dana forsiranja kada ni jedna naša brigada nije zabeležila značajniji uspeh ni dostigla planirani dnevni cilj, da je Osječka brigada najveće gubitke imala na prilazima Sarvašu, dakle još u toku formiranja mostobrana, da je ovde reč samo o polovini Osječke brigade, tačnije o njenom 1. i 3. bataljonu bez teškog naoružanja i podrške artiljerije sa leve obale Drave da se mesto prelaza Osme brigade nalazilo oko 40 km nizvodno od prelaza bataljona Osječke brigade te da između njih u toj fazi nije bilo ni taktičke ni vatrene veze, dok je po planu Štaba Divizije do zajedničkog dejstva i sadejstva dveju brigada trebalo da dođe tek u sledećoj fazi operacije tj. u napadu na Osijek i izvršenju tzv. sledećeg zadatka itd. (Druga bi situacija bila da je Osječka brigada forsirala Dravu, na primer, kod Bijelog Brda, koje se u decembru pokazalo daleko povoljnije od Sarvaša, a Osma brigada da je prelazila kod Aljmaša ili između Aljmaša i Erduta. Onda bi već u toj fazi moglo doći do tešnjeg sadejstva i stvaranja jedinstvenog taktičkog mostobrana. To, međutim, nije bilo u skladu sa koncepcijom Štaba 3. armije koja se bazirala na forsiranju na što širem frontu radi razvlačenja i disperzije neprijateljskih snaga i rezervi).

Prema tome, u jednoj ovako složenoj i združenoj operaciji teško je izvlačiti i ocenjivati ulogu, uspeh ili neuspeh jednog njenog segmenta ili jedinice. Tu se uvek mora polaziti od Celine i da li je zadatak u celini izvršen a sasvim je normalno da ni jedna operacija nije realizovana sasvim onako kako je i planirana. Jer, i neprijatelj je imao svoje planove...

Sličan komentar treba izreći i na članak ratnog dopisnika objavljen u *Udarniku,* listu 3. armije, 14. aprila 1945. povodom oslobođenja Osijeka, u kome se kaže da su u Osijek »prvo ušle jedinice Osječke brigade«.[12] Pošto se ovaj članak često

[12] S. Savić i Z. Cvetković, nav. dela.

navodi bez ikakvog komentara, onda treba uneti samo sledeću ispravku: »U Osijek su prvo ušle Osječka i Osma brigada i to obe istovremeno i zajedno napredujući sa istoka«. To je istorijska istina i ona ničim ne umanjuje neosporno veliku ulogu i velike žrtve Osječke brigade u borbi za oslobođenje grada čije ime nosi. Ova primedba se u suštini opet svodi na prethodnu, na mesto i ulogu svih jedinica koje su učestvovale u većim operacijama kakva je bila i ova.

Raport komandanta 51. udarne divizije:
Osijek je oslobođen!

»Sa zapadne strane Bijelog Brda i Sarvaša sačekuje nas vatra ustaške zaštitnice. Brzo je razbijamo i produžavamo dalje ka Osijeku, u koji naši prednji delovi, zajedno sa delovima Osječke brigade, ulaze 14. aprila 1945. u 2 časa. Do 7 časova ujutro, cela Brigada, sem komore, već je bila u Osijeku. Sećam se tog našeg ulaska u grad sa istočne strane« — piše posle rata pomoćnik komesara Dušan Krajinović Dule i nastavlja: — »Idući od kuće do kuće, od kapije do kapije, uz pripucavanje, probijao se jednom širokom ulciom ceo Štab Brigade. Svi smo bili lepo obučeni i doterani. Naši borci nas oslovljavaju po činovima. Grupice građana radoznalo su se okupljale i, verovatno, prvi put videle »partizane«, iako smo već davno postali regularna vojska. Čuo sam komentar: — E, ovo su intelektualci! Posle sam o tome razmišljao i zaključio da onaj ko dugo i nestrpljivo čeka slobodu, mašta o njoj i njenim nosiocima, sigurno ih preuveličava. Verovatno smo se i zbog toga ovim dobrim ljudima učinili lepim i savršenim, kulturnim i idealnim.

Negde izjutra susreli smo dvojicu naših boraca. Sprovodili su jednog nemačkog podoficira. Novi komesar Brigade Miroslav Demirović Beli upita ih uz osmeh: — Gde nađoste ovog jarca? — Kod njegove švalerke na spavanju, druže komesare — odgovoriše mu borci takođe uz osmeh.

U Osijeku smo zaplenili nekoliko haubica 100 mm i dosta drugog materijala i vojne opreme...

U Sarvašu smo se susreli sa Osječkom brigadom, koja je u tom mestu likvidirala neprijatelja i sa nama produžila dejstva na Osijek. Taj susret sa slavonskim borcima na njihovom terenu bio nam je drag i dao nam je još više snage da zajed-

nički gonimo neprijatelja. I pošto smo zajednički zauzeli Osijek 14. aprila, Osječka brigada je izašla iz sastava 51. divizije. Oprostili smo se sa borcima ove jedinice iskreno i drugarski. ..

Komandant 51. divizije Sreta Savić Kolja piše:

»U toku noći 13/14. aprila naše brigade sve više stežu obruč oko Osijeka. Najjači otpor neprijatelj je pružio na prilazima gradu, a naročito sa zapadne strane. Jedinice Sedme biugade tek posle oštrih borbi savladale su taj otpor neprijatelja, koji je bio izrazito snažan kod Adolfovca i Retfalu. Za to vreme su sa istočne strane nastupale jedinice Osme i Osječke brigade i u rano jutro 14. aprila, kada je prestao svaki oružani otpor neprijatelja, ušle su u Osijek. Dok je, kao što se vidi, neprijatelj pružao snažan otpor na prilazima gradu, dotle je on u samom gradu pružio znatno slabiji otpor, jer sa ga ranije napustile skoro sve nemačke i ustaške snage, osim nekoliko stotina domobrana, koji su se bez otpora odmah predali zajedno sa oružjem. Do pet časova u Osijek su pristigle i jedinice Sedme i Dvanaeste brigade.

Već u 6 časova istoga jutra našao sam se u Osijeku sa Štabom Divizije. Odmah sam podneo sledeći raport komandantu 3. armije:

Komandantu III jugoslovenske armije general-lajtnantnu Kosti Nađu.

Osjek smo oslobodili u 5,30 časova. Mi smo u Osjeku i čekamo dalja naređenja.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant 51. divizije ppukov
Sreta Savić Kolja

Odgovor Štaba Armije:

Čestitamo Vam veiiki uspeh — oslobođenja Osijeka. Svim učesnicima u oslobođenju Osijeka izrazite našu zahvalnost i pohvalu.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komandant, general-lajtnant
Košta Nađ

Već oko 12 časova tog prvog dana grad je bio pun naroda. Istoga dana posle podne u grad su se kretale kolone seljaka iz okolnih sela, koja su uglavnom bila partizanska, kolima i pešice sa zastavama i parolama. Mesecima oni nisu smeli da dolaze u grad u kome su vladali gestapovci i ustaški banditi, Osijek je bio grad u kome su bila sedišta Velike župe Baranja i koncentracionog logora sa poznatim mučilištima. Osijek je bio strah i trepet za okolna sela. Taj Osijek je danas slobodan.

Već drugog dana po oslobođenju u Osijeku je održan veliki narodni miting. Od ranog jutra kretale su se gradom duge povorke građana i radnika Osijeka sa zastavama i transparentima, koji su manifestovali maršalu Titu i oslobodiocima Osijeka. Na Trgu slobode, u centru grada, okupile su se desetine hiljada građana. Dolazak potpredsednika AVNOJ-a Moše Pijade i ostalih predstavnika vojnih i civilnih vlasti na miting pozdravljen je dugim i oduševljenim ovacijama.

Nešto posle 10 časova miting je otvorio predstavnik Oblasnog Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta Joca Milivojević, koji je prvo dao reč meni kao komandantu Divizije koja je oslobodila Osijek.. .«[u]

— Naša četa, po obavljenom zadatku, okupila se u Jegerovoj školi, čekamo nova naređenja — zabeležio je taj trenutak borac 1. bataljona Ivan Bašić. — Razgovaramo, prepričavamo svoje zgode i nezgode, doterujemo oružje i opremu. Mnogi se od nas ne mogu prepoznati. Preobukli se, dobili novu obuću, doterali se, postali drugi ljudi. Osječka brigada kao »domaćin« u svome gradu skuplja i sprovodi zarobljenike.[14] Otegla se kolona fašističkog jada i šljama, vuče se kao šteta.

[1J] Sreta Savić Kolja, *Neugasivi plamen,* Novi Sad 1987, 404 i 412.

[14] Prema sačuvanom ratnom notesu Mikice Budimčića, u Osijeku su jedinice VII brigade zarobile 350 domobrana i 64 ustaša. Zaplenjene su 4 haubice. Izveštaj o našim i nepr. gubicima upućen Štabu Divizije nije pronađen. Postoje ukupni podaci za 51. diviziju, koja je u vremenu od 11—14. aprila imala 128 poginulih, 662 ranjena i 3 nestala borca. Neprijatelj je pretrpeo gubitke od 960 ubijenih, više stotina ranjenih i 646 zarobljenih vojnika. Zaplenjeno je 50 raznih mitraljeza, oko 1.000 pušaka, 10 topova, 5 kamiona i veće količine ostalog ratnog materijala. (Vidi: S. Savić, *51. vojvođanska divizija,* 170).

a koliko još juče bili su to drski, robusni, uparađeni podanici kukastog krsta koji su svojim postupcima uterivali strah u kosti ovim nedužnim ljudima.

Obuzeti svojim brigama i razmišljanjima, nismo ni primetili kada je u prostoriju među nas upao onizak, suvonjavi civil, srednjih godina, u svečanom teget odelu, beloj košulji, zajapurena lica, glasno uzvikujući: »Zdravo, drugovi oslobodioci! Hvala vam!« Leti tako od borca do borca, iz zagrljaja u zagrljaj. Kakav li je ovo rodoljub!? — pitamo se nemo.

Vodnik Ekrem Burek stoji onako visok na sredini sobe, hladan kao stena, posmatra šta se događa. Kad je »rodoljub« poskočio da ga poljubi, rever na sakou mu se zadiže i ispod njega nešto blesnu. Ekrem ga tada dograbi za ramena, podiže mu rever i zgranuto reče: »Di-ugovi, pa ovo je ustaša! Evo mu Pavelićevo odlikovanje još na grudima: Medalja kralja Tomislava sa hrastovim grančicama!« Puče odmah zatim i šamar, priskoči im pomoćnik komesara Miloš i stvar se brzo razjasnila. Bio je to, zaista, ustaški oficir dobro poznat Osječanima, koji je na ovako drzak i perfidan način pokušao da izbegne, bar u prvim trenucima, odgovornost za svoja nedela i zločine nad svojim sugrađanima i istinskim rodoljubima. Jedan desetar ga preuze i odvede među ostale zarobljenike.

Ubrzo smo dobili naređenje za pokret. Sa gradskog asfalta ponovo smo zakoračili na prašnjave slavonske ceste. Za nama je ostao oslobođeni Osijek...

U vanrednom saopštenju Generalštaba Jugoslovenske armije povodom uspešnog proboja Sremskog fronta i početka odlučujuće ofanzive za konačno oslobođenje naše zemlje se kaže:

> »Posle trodnevnih ogorčenih borbi, naše trupe probile su neprijateljska uporišta na Sremskom frontu, prodrle preko Drave i Dunava od Borova do Podravskih Podgajaca zapadno od Valpova i reke Save od Brčkog do Orašja i napredovale na zapad 50 kilometara. Na juriš osvojile su gradove: Vinkovci, Osijek, Vukovar, Valpovo, Županju i druga mesta među kojima Dalj, Otok, Borovo, Cerna, St. i Novi Mikanovci, Cepin i Koška. Naše jedinice probile su neprijateljska uporišta na širini između Save i Drave i napreduju u pravcu zapada. Razbijene su 41. i 11. nemačka i 3. i 15. Pavelićeva divizija i više motorizovanih jedinica nemačko-ustaških formacija.

Zaplenjenc su ogromne količine oružja i drugog ratnog materijala. Pri izvođenju ovih operacija istakle su se pešadija, artiljerija, tenkovi i inženjerija pod komandom gencral-lajtnanta Peke Dapčevića general-lajtnanta Koste Nađa i general-majora Milutina Morače.

Naše operacije na suvom potpomognute su dejstvom naše avijacije. *Izražavam svoju zahvalnost i priznanje svim borcima i rukovodiocima jedinica koje su izvojevale ove uspehe.* (podv. N. B.).

Slava palim žrtvama za oslobođenje naše otadžbine!

14. aprila 1945. g.
Beograd

Vrhovni komandant, maršal Jugoslavije
JOSIP BROZ TITO«[15]

Teške borbe sa belogardejcima kod Kućanaca

Posle dvodnevnih borbi i napornog marša dugog 50-tak kilometara, kratkotrajni predah u Osijeku dobro je došao borcima Osme vojvođanske brigade. Uveče 14. aprila u 22 časa Brigada je dobila naređenje da produži za Valpovo, gde stiže sutradan u 10 časova pre podne. Borcima je skrenuta pažnja da se u ovom mestu nalazila ustaška diverzantska škola i da su ustaški zlikovci ostavljah za sobom zatrovanu hranu i vodu za piče." Već u 12 časova istog dana Osma brigada preduzima iz Valpova gonjenje neprijatelja naređenim pravcem: Marijanci-—šljivoševci—Kućanci—D. Predrijevo. Zajedno sa nastupnim maršem, Brigada je manjim delovima čistila teritoriju od zaostalih neprijateljskih delova, dok su izviđačke jedinice kao i do tada stalno bile u kontaktu sa neprijateljem i neprekidno izviđale prateći u stopu njegove jedinice u povlačenju.

Štiteći povlačenje svojih gospodara Nemaca i već skoro razbijene 11. nemačke vazduhoplovne divizije, na pravac nas-

[15] S. Savić, *Treća armija,* N. Sad 1981, 337.
[16] Prema izjavi Pere Mamužića i još nekih boraca, zabeležena su u ovom mestu i neka trovanja vodorr

lupanja jedinica 3. armije u Podravini postavila se 1. kozačka belogardejska divizija. Osečajuči da se približava čas konačnog obračuna, ovi izrodi sovjetskih naroda nastojali su da što skuplje prodaju svoju kožu. Ogrezli već u zločinima do guše i znajući da im to neće biti oprošteno, belogardejci su upravo u ovim danima činili još veća zverstva i u tome daleko nadmašili svoje naredbodavce i saveznike Nemce i ustaše. Na sreću, u vojvođanskim jedinicama, a posebno među rukovodiocima, bilo je dosta onih koji su dobro poznavali taktiku i plaćenički moral ovog ološa, čija je svest bila zadojena mržnjom protiv socijalizma i pomućena konzumiranjem velike količine alkohola. Osma brigada imala je prilike da ih upozna još kod Bukovca, a mnogi još i ranije u toku tzv. »kozačke ofanzive« u jesen 1943. godine.

Po obaveštajnim podacima i rezultatima neprekidnog izviđanja izviđačke čete Osme vojvođanske brigade i 51. divizije, nova odbranbena linija 1. kozačke divizije na dan 16. aprila protezala se: desna obala r. Drave (zap. od D. Miholjca) — šuma Karaš—Krunoslavije—Kućanci—Bokšić Lug. Močvarno, pošumljeno i manevarsko zemljište južno od Drave, ispresecano mnogobrojnim kanalima, pritokama Karašice i nasipima tzv. Gutmanove železničke (šumske) pruge koja se protezala sa juga na sever, poslužilo je neprijatelju da na ovom prostoru izgradi i posebne solidne uzastopne odbranbene položaje. Na takvom terenu do punog izražaja došle su njegove brzopokretne konjičke jedinice koje su pored lukavo smišljenih zaseda i uporne odbrane na pojedinim sektorima vešto manevrisale i preko močvarnih i pošumljenih kompleksa iznenada udarale u bok i pozadinu naših isturenih i razvučenih jedinica nanoseći im osetne gubitke. Zbog toga je, kako ćemo viđeti, već posle Kućanaca i Karašice, štab 3. armije morao sve više da koristi taktičke i dublje operativne manevre i obuhvate sa jugozapada i sa severoistočnih padina slavonskih planina u kombinaciji sa frontalnim nastupanjem kroz Podravinu.

Potiskujući neprijateljske zaštitnice, 3. bataljon je u oštrom nastupnom maršu uspeo da zauzme selo Kućance, ali je na zapadnim izlazima iz sela i sa pravca N. Klade i nasipa železničke pruge na ivici šume Polom i Brešće dočekan jakom neprijateljskom mitraljeskom i minobacačkom vatrom. Postalo je očigledno da je naišao na novu odbrambenu liniju nepri-

jatelja. Za to vreme 2. i 1. bataljon, kao i ostali delovi Brigade, pristizali su u susedno selo šljivoševce, gde su se spremali da zanoće. U nameri da neprijatelju ne dozvoli da se još bolje utvrdi i da bi izvršio jače borbeno izviđanje, po mogućnosti i proboj njegovog novog odbrambenog sistema, Štab Brigade izdaje naređenje svom 1. bataljonu da se još iste noći prebaci u Kućance. On je dobio zadatak da obuhvatom sa severa i juga napadne grupu kuća (N. Klade) s. zapadno od Kućanaca.

Napad je izvršen u ranim jutarnjim časovima 16. aprila i završen veoma uspešno. Iznenađen silinom našeg napada, neprijatelj je brzo napustio svoje isturene položaje i povukao se na ivicu šume Polom i nasip železničke pruge. Odavde pruža ogorčeni otpor. Oštre borbe nastavljaju se u toku celog dana. Štab Brigade, uvodi u borbu 3. bataljon i polovinu 2. bataljona. Naši juriši smenjuju se sa protivnapadima neprijatelja. Gubici na obe strane su sve veći. Do kraja dana Brigada je imala 70 boraca izbačenih iz stroja.

Najteže gubitke pretrpeo je 3. bataljon, koji je toga dana izgubio svoga mladog komandanta Vjenceslava Ivnika Slavka, hrabrog i uvek raspoloženog Dalmatinca iz Supetra na Braču. Teško je ranjen i komesar toga bataljona Tanasije Živković. Poginuli su i politički komesar 2. bataljona Pera Marković iz Novih Jankovaca, komesar čete Tanasije Mažing iz Opova, komandir čete Cveja Smukov iz Dobrinaca, zamenik komesara čete Pera Sarić iz Maradika, vodnik Stanko Germosek, desetari Jan Gajdoš i Franjo Kiš i mnogi drugi.

Da bi skratio sada već poširoki front Osme brigade i iskoristio njen početni uspeh kod Kućanaca, komandant 51. divizije potpukovnik Sreta Savić uvodi na ovom pravcu i tek prispelu Sedmu vojvođansku brigadu. Ona dobija zadatak da nastavi proboj neprijateljske odbrane na sektoru šuma Dolom i Brešće i energično produži dejstvo pravcem k. 96—99—Rastovac—D. Predrijevo. Na taj način omogućeno je Osmoj brigadi da zbije i grupiše svoje jedinice južno od potoka St. Vučica i da ih bez opasnosti po svoj desni bok usmeri na jugozapad prema šumi Đurđenica, selo Bokšić Lug i Šaptinovci.

U odlučujućem napadu koji je usledio 16. aprila 1945. u 21 čas posle snažne artiljerijske i minobacačke vatre, bataljoni Osme i Sedme vojvođanske brigade uspevaju da slome i probiju južni deo odbrambene linije 1. kozačke belogardejske

divizije. To je konačno pošlo za rukom i Dvanaestoj vojvođanskoj brigadi na severnom delu fronta i na pravcu Kapelna—Jelas šuma. Ne dozvoljavajući neprijatelju da se pribere, cela Divizija preduzima gonjenje i u toku naredne noći proteruje neprijatelja na levu obalu Karašice (Voćinskog i Novog Dravskog kanala).

U toku ovog nastupanja, pošto su očistili velike šumske prostore oko Šaptinovaca, 1. bataljon oslobađa Bokšić Lug. Oko 14 časova 17. aprila 2. bataljon napada na Zovkov Gaj i zauzima ga. U toku noći Brigada zauzima Gutmanovce i Kutove. Toga dana naši gubici iznosili su 17 ranjenih boraca.

U toku noći 17/18. aprila neprijatelju polazi za rukom da se »odlepi« od naših gonećih kolona i povuče na levu obalu Karašice odnosno Voćinskog kanala. Brigada istog momenta produžava gonjenje i posle oslobođenja sela Obradovci, Paušanci i Brezovljani izbija na širokom frontu pred novu odbrambenu liniju neprijatelja. Pošto je pasela desnu obalu Voćinskog kanala na odseku od s. Klenik do s. čačinci, Brigada upućuje patrole radi pročišćavanja terena od neprijateljskih ostataka i privlači materijalne i dr. rezerve za nastavak napada. U međuvremenu na ovaj sektor prispela je i Treća brigada 36. vojvođanske divizije. Pošto je ona dobila zadatak da napadne Mikleuš, oko kojega se takođe protezao utvrđeni Voćinski kanal, a Osma brigada imala zadatak da pripremi napad na Dobrović, to je sasvim razumljivo da je između dva štaba brigada došlo do sporazuma oko obrazovanja zajedničkog mostobrana i sadejstva na levoj obali utvrđenog Voćinskog kanala. O tome kako je realizovano ovo sadejstvo koje je funscionisalo samo do osvajanja mostobrana biće kasnije reči. Vratimo se još malo na borbe kod Kućanaca, gde je, prema oceni Štaba Divizije ».. .Osma brigada uspela prva da probije neprijateljski položaj severozapadno od Kućanaca. ..«"

— Osokoljeni uspesima bez ozbiljnijih gubitaka, brzo napredujemo — piše borac 1. bataljona Ivan Bašić. — Iza nas ostaje sloboda. Ali intuitivno osećamo da ovo neće ići u nedogled, da do zastoja i okršaja uskoro mora doći. I zaista,

" Operativni dnevnik štaba 51. divizije za 16. IV 1944.

Kućanci su bili ta linija preko koje se bez žrtava dalje nije moglo.

Čerkezi iz sastava Donskog i Kubanskog belogardejskog puka ne mire se sa odstupanjem, a najmanje sa predajom. Čak i parolišu tamo gde mogu. Na zidu jedne usamljene kuće, na ruskom jeziku, krupnim slovima napisali su: Da zdravstvujet general VlasovL Utvrdili su se na ivici šume i ogorčeno orane železnički nasip. Naši napadi se nižu jedan za drugim. Neprijatelj je tvrdokoran, ne popušta, bljuje ubitačnu vatru. U noći između 16. i 17. aprila posle prave artiljerijske i minobacačke kanoqade obnavljamo juriše, šuma odjekuje od mitraljeskih rafala i borbenih poklika. Naši gubici su sve veći. Čujem da smo toga dana imali više od 70 ranjenih i poginulih. ..

— Goneći slabije zaštitničke odrede neprijatelja, naša izviđačka četa je prva upala u Kućance — priča Anton Imrić Ribar. — Pošto su nam oni koje smo gonili zamakli u šumu, mi smo se uputili u selo. Već u prvoj kući nailazimo na veoma zbunjene i uplašene ukućane koji nam krijući poglede i šapatom pokušavaju nešto da saopšte. Napokon smo shvatili da se u susednoj kući nalaze Čerkezi. Krijući se iza ogr.ade, prilazimo ovoj kući. I zaista! U dvorištu je desetak već dobro podnapitih belogardejaca. Sede oko stola i nešto živo raspravljaju. Pred njima domaća šunk,a, beli hieb i rakija. Rafali iz naših automata priredili su im istovremeno i posmrtnu daću. Ugledavši šta se desilo sa njihovim drugovima u dvorištu, oni koji su spavali po sobama i stajama, zahvaćeni panikom poskakali su na ulicu, zaglavili vrata i prozore. U selu je nastala prava pometnja jer su u međuvremenu u njega upadali i ostali delovi naše čete a odmah zatim i prethodnice našeg bataljona. Nismo dozvolili neprijatelju da se pribere. U kratkoj ali oštiroj borbi, brzo smo očistili Kućance od belogardejskih napasnika. Sutradan smo pošli za njima u šumu. To su bili zaista jako teški okršaji. Njihova konjica stalno je pokušavala da nas iznenadi i napadne s bokova i s leđa. U jednom trenutku našao sam se sa puškomitraljezom iza nekog panjja. Nisam ni primetio kada mi se jedan približio skoro iza leđa. Rafal iz njegovog puškomitraljeza dohvatio me je po ramenu...

— Slavko Ivnik, komandant našeg bataljona, poginuo je kod poslednje kuće u Kućancima — iznosi Dnaginja Lukić-Živković, tadašnji pomoćnik komesara 3. bataljona. — Sa dvogledom u rukama želeo je da bolje osmotri novi neprijateljski odbrambeni položaj na nasipu železničke pruge i ivici šume. Nalazila sam se nedaleko od njega. Bio je zabrinut što je naš streljački stroj po izlasku iz Kućanaca dočekan strahovitom vatrom i morao da zalegne na čistini, na brisanom prostoru. Nekoliko puta je provirivao iza ugla ove kućice i vraćao se do mene vrteći glavom: »Teško ćemo se ovuda probiti bez jače pomoći naše artiljerije!« Posle kraćeg vremena ponovo se digao sa rečima: »Moram još utvrditi odakle nas biju njihovi minobacači pa da izvestim komandanta diviziona gde da usmeri našu artiljeriju!« Živahan i neustrašiv, kakvog smo ga poznavali iz svih ranijih borbi, istrčao je ponovo iza ugla baš u trenutku k,ada je sa nasipa otpočela nova salva neprijateljskih minobacača i topova. Nišandžija nemačkog »šarca« kao da je odjavno čekao taj trenutak. Dugim rafalom presekao je život ovog zaista sposobnog i omiljenog komandanta našeg bataljona. Sahranili smo ga tu u Kućancima i žestoko jurnuli na neprijatelja. Još iste noći probili smo njegovu novu odbrambenu liniju. Na Ivnikovo mesto postavljen je Ljubomir Mrda...

Na Karašici

Voćinska reika, Voćinski potok ili Voćinski kanal, koji se jugoistočno od čađavice spaja sa Branjinskom rekom i Novim Dravskim kanalom i dalje nastavlja kao Karašica, ostao je u sećanjima boraca poznatiji pod nazivom Karašica. Ovu jako branjenu neprijateljsku liniju dobro su zapamtili borci i ostalih vojvođanskih brigada i divizija, jer je u žestokim trodnevnim okršajima i u njenom proboju ostalo blizu 300 poginulih i više od 1.000 ranjenih i nestalih naših boraca iz sastava 3. armije."

Sama po sebi, Voćiniska reka nije predstavljala neku ozbiljniju prirodnu i geografsko-topografsku prepreku i u odnosu na vodene prepreke koje su dotle savladale naše jedi-

" S. Savić, *Treća armija,* N. Sad 1981, 282.

nice (Drava, Dunav, Mali Dunav i si.) bili su to nešto širi i dublji kanali, koji su se mogli pregaziti bez posebnih inženjerijskih sredstava, bar što se tiće pešadijskih jedinica. Međutim, i kao takvi oni su predstavljali solidnu protivtenkovsku prepreku a sa miniranim i porušenim mostovima lišavali su pešadiju podrške prateće .artiljerije bez prethodnog osvajanja mostobrana i podizanja mostova za teža oružja i oruđa. Solidni fortifikacijsiki radovi, mnogobrojni bunkeri i utvrđenja koja su ostala još od bivše jugoslovenske vojske, a posebno naseljena mesta (Mikleuš, Petrovac, Hercegovac, Dobrović, Adolfovac, Čađavica) koja je neprijatelj pretvorio u prava uporišta, zatim šumski kompleksi, podvodni tereni u Podravini, mnogi kanali i komunikacije na kojima je neprijatelj uredio naredne odbrambene linije i sve to povezao u solidan sistem odbrane i »zasejao« mnogobrojnim minskim poljima — omogućili su neprijatelju da ovde pruži veoma žilavu odbranu.

Odluka komandanata Treće i Osme brigade da zajednički i još iste noći 18/19. aprila takoreći iz pokreta izvrše nasilni prelazak Voćinske reike, probiju novu neprijateljsku odbrambenu liniju na njenoj levoj obali i nastave energično gonjenje neprijatelja, ma koliko na prvi pogled izgledala logična i razumljiva, brzo se pokazala nerealnom i nedovoljno promišljenom. Umesto očekivanog uspeha jače siline udara, obe brigade su ubrzo dovedene u teška iskušenja iz kojih su izašle samo zahvaljujući velikoj borbenoj i moralnoj vrednosti i krajnjem požrtvovanju svojih boraca i starešina. Osnovni nedostatak ove odluke i neuspelog sadejstva dveju brigada bio je u tome što je njihovo sadejistvo pralktično prestalo tamo gde je tek trebalo da dođe do punog izražaja, jer su se i taktički ciljevi i pravci dejstva divergentno razilazili odmah posle prelaska Voćinske reke. Dok je Osma vojvođanska brigada odmah po prelasku reke oštro zaokretala na sever prema Dobroviću, koji se nalazio na levoj granici nastupanja njene, 51. divizije, Treća brigada je imala zadatak da okrene na jugozapad u pravcu Mikleuša, Petrovca i Aleksandrovca, koji su bili na pravcu glavnog udara njene 36. vojvođanske divizije.

Umesto da se ovaj samoinicijativni poduhvat dveju brigada susednih divizija, ikoje su se sticajem okolnosti našle na istom sektoru fronta, iskoristi za nanošenje snažnog udara unutrašnjim krilima dveju divizija, za novi prodor u du-

binu neprijateljske odbrane, kroz koji bi se ubacile nove brigade (Peta vojvođanska brigada se nalazila u rezervi odmah pozadi Treće brigade, a Sedma brigada u divizijskoj rezervi u rejonu Kleni'ka i Bjelkovca), svaka brigada je posle prelaza Voćinske reke pošla na svoju stranu i postupila upravo onako kako je neprijatelju najbolje odgovaralo — da ih razdvojene, okružene po delovima, bez vatrene i taktičke veze i sadejstva, ubacujući se u sve veći međuprostor između njih, izloži počesnom uništenju.

Umesto da dobro učvrste i obezbede bar manji taktički mostobran, koji bi se po logici stvari i proverenih iskustava širio u dubinu neprijateljske odbrane poput polukoncentričnih krugova Ikod nabujale relke, koja iznenada provali svoj nasip, štabovi brigada kao da su zaboravili da im to mesto prelaza treba da posluži ne samo za prelazak sledećih ešelona već i za prihvat sopstvenih jedinica u slučaju povlačenja prvih talasa i jačih protivnapada neprijatelja.

Dobija se utisak da su naši štabovi u tom trenutku bili zahvaćeni velikom dozom optimizma (što se može zaključiti iz zvaničnih dokumenata, procena situacija u zapovestima i si.,) da je potcenjena sposobnost neprijatelja za borbu, bar kada su u pitanju jedinice 15. kozačkog korpusa, Pavelićeve telesne garde i si. koje su ogrezle u zločinima, da je na drugoj strani u takvim odlukama prevaga davana entuzijazmu i borbenom raspoloženju naših boraca. Pored ovakvih omaški štabova nekih naših jedinica, dosta zamerki bi se moglo uputiti i našim obaveštajnim organima 'koji nisu blagovremeno (često iz objektivnih razloga) uspeli da prikupe podatke o pravoj snazi neprijatelja, rasporedu njegovih rezervi, artiljerije i dr. elemente važne za procenu i odlučavanje komandanata.

Iz veoma oskudne brigadne dokumentacije teško je rekonstruiisati šta se sve događalo te noći 18/19. aprila i narednog dana posle prelaska Voćinske reke i nakon povlačenja iz Dobrovića. U Operativnom dnevniku Brigade u nekoliko šturih rečenica zabeleženo je jedino: da je posle uspešne artiljerijske pripreme izvršen prelazak i zajedno sa Trećom brigadom obrazovan mostobran na kanalu, da je zatim Treća brigada produžila napad prema Mikleušu a 2. bataljon Osme brigade na Dobrović. »Napad uspeva i ulazimo u Dobrović,

ali zbog popuštanja, odnosno neaktivnosti Treće brigade, neprijatelj nas obilazi i prinuđeni smo na povlačenje.« Za naredni dan se konstatuje da su sva tri bataljona u odbrani na desnoj obali kanala, da je neprijatelj aktivan i da je »celoga dana vršio juriše na naše položaje sa kojih je odbijen«. Naši gubici toga dana iznosili su 31 poginuo, 75 ranjenih i 5 nestalih drugova. Među ranjenima je bio i načelnik štaba Brigade Steva Marinković. To isto, sa manjim razlikama, može se pročitati i iz Bojne relacije Osme brigade za april 1945. godine:

»... Odsek Brigade je od Klenika do Čađavice s tim što Treća brigada ima kratak odsek jugozapadno od Brezovljana. Po padu mraka, posle odlične artiljerijske pripreme bacačima 82 i 120 mm, stvara se mostobran jugozapadno od Brezovljana, odakle se neprijatelj napada u dva pravca. Treća brigada u pravcu Mikleuša a dva bataljona naše Brigade u pravcu Dobrovića. Naše jedinice ulaze u Dobrović kada se Treća brigada povlači i time nas ostavlja bez odstupnice, te su naša dva bataljona zaobiđena i prinuđena da odstupaju probijajući se uz velike gubitke, zauzimajući pređašnje položaje na Voćinskom kanalu.

U toku 19. aprila održava se isti položaj. Neprijatelj u toku celog dana vrši napade i u jednom jurišu uspeva da se prebaci preko kanala, ali je protivnapadom odbijen...«[19]

U Operativnom dnevniku 51. divizije takođe je zabeleženo da je 18. aprila t. g. u 22 časa otpočelo zajedničko forsiranje Voćinske reke, da je obrazovan mostobran i da je Osma brigada bila prisiljena da se povuče iz već skoro zauzetog Dobrovića zbog neaktivnosti Treće brigade i njenog povlačenja sa mostobrana, pa je Osma brigada, napadnuta s boka, pretrpela osetne gubitke.[20]

Pravdajući postupak štaba svoje Brigade i njenu neaktivnost posle prelasika Voćinske reke, Radovan Panić u monografiji Treće vojvođanske brigade svu krivicu svaljuje na Štab Osme vojvođanske brigade iznoseći neke ničim nepotvrđene zaključke i neistine. Tako, na primer, on tvrdi da je prema »dogovoru« Osma brigada imala zadatak da napadne ne Dobrović već s. Bukovicu, koje se nalazilo desetak kilo-

[19] Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 35—38.
[20] Operat. dnevnik 51. div. za dan 18. IV 1945. (Arhiv VII).

metara udaljeno od Voćinske reke i na pravcu glavnog udava 36. divizije; da je forsiranje otpočelo tek u 24 umesto 22 časa; da je neprijatelj u 4,30 izvršio snažan protivnapad »i naterao oba bataljona Osme brigade da se povuku preko kanala. Kako je bok Treće brigade ostao nezaštićen, i njeni bataljoni su bili prisiljeni da se povuku preko kanala...« itd. Panić ide čak toliko daleko da tvrdi kako je »povlačenje boraca Osme brigade negativno uticalo i na borce na desnom krilu Treće brigade koji su se takođe počeli povlačiti...« i da su jedinice Treće i Sedme brigade snažnim protivnapadom (misli se na protivnapad izvršen 19. aprila 1945. u popodnevnim časovima kada je ranjen načelnik štaba Brigade Steva iMarinković) proterale neprijatelja preko Karašice.

Umesto kritičke analize i sagledavanja grešaka i slabosti sopstvenog komandovanja, ovde se susrećemo sa pokušajem pravdanja i nekorektnim prebacivanjem odgovornosti na susedne štabove i jedinice. Ako tako olako odbacuje autentičnu dokumentaciju, Operativni dnevnik Štaba Osme brigade i Štaba 51. divizije, iz kojih se decidirano može utvrditi da Bukovica nikako nije mogla biti čak ni dalji cilj Osme brigade, već Dobrović, i da je Osma brigada zbog povlačenja Treće brigade (jer ona se prva povukla sa mostobrana) dovedena u tešku situaciju (i naravno, zbog nerealnog plana sadejstva susednih brigada sa suprotno usmerenim ciljevima) onda je trebalo bar konsultovati postojeću građu više zajedničke komande. U ovom slučaju to je trebalo da bude monografija 3. armije, odakle se takođe moglo utvrditi da je cilj Osme brigade bio Dobrović a ne Bukovica i da je neprijatelj prvo izvršio protiv napad na Treću brigadu a zatim i na bok Osme brigade, kao i da je izvlačenje Osme brigade potpomogla Sedma brigada »koja je prebacila preko potoka Voćin severno od Dobrovića i napala bok neprijateljskih snaga.. „«[21]

Korektan opis ovih događaja i pre svega odnos prema ulozi svojih suseda dao je pomoćnik komesara Osme brigade u svojim posleratnim sećanjima:

»Povukavši se, neprijatelj je za odbranu poseo Voćinski kanal. Bataljoni su se rasporedili od Klenika do čađavice.

[21] Radovan Panić, *Treća vojvođanska NOU brigada,* Bgd. 1980, 442; S. Savić iž. Atanacković, *Treća armija,* Novi Sad 1981, 280.

Treća brigada 36. vojvođanske divizije držala je odsek jugozapadno od sela Brezovljana. Kad se smrklo, posle uspešr.e artiljerijske pripreme, zajedno sa Trećom brigadom krećemo u napad. Naša dva bataljona napadaju u pravcu sela Dobrovića, a Treća brigada 36. divizije u pravcu Mikleuša. Posle dvočasovne borbe naši bataljoni ulaze u Dobrović i u uličnim okršajima potiskuju neprijatelja. Međutim, neprijatelj je iznenada usmerio jače snage na levi bok naše Brigade, ozbiljno nas ugrozio i prinudio na povlačenje. U ovoj dosta kritičnoj situaciji, opet smo osetili veličinu pomoći vernog suseda. Ovoga puta bila je to Sedma brigada 51. divizije, koja se uklinila u neprijatelja baš kad se pripremao da nam odseče odstupnicu. I eto, umesto toga, taj isti neprijatelj morao je da spasava svoj borbeni poredak i svoju živu silu od uništenja. Zahvaljujući ovoj pravovremenoj intervenciji Sedme brigade, naši bataljoni su se izvukli i poseli položaje na desnoj obali Voćinskog kanala od Klenika do čačinaca. ..«

— Za forsiranje Karašice i proboj jako utvrđene neprijateljske- odbrane na levoj obali kanala formirali smo jurišne grupe od bombaša i mitraljezaca iz bataljona — priča Aleksandar Čalić Alojz, pomoćnik komesara 2. bataljona. — Na čelo jurišne grupe našeg bataljona stavio se Jefta Janković, zamenik komandanta. Takva jedna grupa od 60-tak boraca formirana je i u 1. bataljonu. One su posle jake minobacačke vatre koja je dobro uzdrmala neprijateljsku odbranu na kanalu, prve krenule preko Karašice. Po prelasku kanala, u silovitom jurišu naših bombaša i pušikomitraljezaca brzo su očišćeni rovovi na levoj obali Karašice. Na mali tek uspostavljeni mostobran odmah prelaze i ostali delovi 1. i 2. bataljona naše Brigade. Neprijatelj se povlači u pošumljeni deo, ulevo od mostobrana i na sever prema Dobroviću. Naši bataljoni preduzimaju odmah juriš i potiskuju neprijatelja prema dobroviću. Ulevo od nas takođe se rasplasmava borba. Vode je bataljoni Treće brigade koja prelazi odmah iza nas i usmerava se na jug, prema Mikleušu.

Ubrzo upadamo u Dobrović. Neprijatelj se grčevito brani. Bori se za svaku kuću i ulicu. Služi se raznim lukavstvima: propušta naše borce napred, a onda ih iznenada zaskače jakom i sasređenom vatrom iz automata i puškomitraljeza; mašu nekim (krpama, dižu ruke na predaju, a onda sačekaju naše borce rafalima; uhvate nekog našeg ranjenika pa ga tera-

ju ispred sebe prema našim položajima i si. Noć je već poprilično odmakla i selo je već skoro bilo u našim rukama, kada se iznenada iza naših leđa, sa našeg levog boka i sa južne strane sela odakle smo došli — prolomila strahovita paljba, vrisak polupijanih Čerkeza a odmah zatim, skoro uspaničen glas nekih naših boraca:

— Opkoljeni smo!... Navaljuju sa svih strana! . ..

I zaista, ubrzo se takva ista vatra začula i sa severa, kod našeg 1. bataljona. Postalo je očigledno da neprijatelj nastoji da nas potpuno opkoli u Dobroviću i odseče od ostalih naših jedinica. Pri odsjaju svetlećih raketa vide se eskadroni neprijateljske konjice koji u punom trku zaobilaze selo i žure da nam što pre odseku odstupnicu prema kanalu. Da bi verovatno ostavili jači efekat i demoralisali naše borce, ovi savremeni Hitlerovi »Apači« — baš kao američki Indijanci, ispuštaju pri jurišu neke neartikulisane poklike i pucaju preko glava svojih dobro izdresiranih konja. Ipak, pri svakom dužem rafalu naših puškomitraljezaca njihovi proređeni redovi brzo menjaju pravac i gube se iza neke živice ili šumarka tražeći neko pogodnije mesto za prodor u selo. Komandiri četa tu njihovu slabost vrlo dobro uočavaju i koriste. Na ivicu sela, na poprečne puteve i raskrsnice, brzo se dovlače i postavljaju teški mitraljezi i ostala automatska oružja.

Sve dok smo se nalazili u selu a neprijatelj napadao spolja, preko bašta i utrina, naši gubici nisu bili tako veliki. Neprijateljski su bili veći, jer on je napadao a mi smo se branili iz kuća, iza ograda, stogova sena, staja, iz kanala. .. Kritična situacija nastala je pred zoru kada smo pred naletima daleko jačeg neprijatelja bili prinuđeni da se povučemo iz sela. Neprijatelj je pre toga već uspeo da protera na desnu obalu delove Treće vojvođanske brigade i da ponovo posedne Voćinsku reku. Tu je došlo do dramatičnih trenutaka. Mnogi komandiri četa i vodova bili su nam tada izbačeni iz stroja. Među njima su bili i zamenik komandanta Jefta Janković i Ljuba Šukić, pomoćnik komesara čete iz Begeča, Jeftina devojka. Ranjen je i Milenko Kovačević Brigadir, komandir čete. Pognuo je i Obren Lapčević, pomoćnik komesara 1. bataljona, i mnogi drugi. Jefta je ranjen u glavu. Uspeli smo da ga izvučemo sa bojišta, ali je ostao teški invalid. U osječkoj bolnici, prilikom obilaska naših ranjenika drug Tito je raz-

govarao sa Jeftom. 0 tome je Jefta sa ponosom pisao svojim drugovima u Brigadu.

U odsudnom trenutku mnogo su nam pomogli borci Sedme vojvođanske brigade, koji su forsirali Voćinsku reku istočno od Dobrovića i udarili u bok neprijatelju koji je već skoro zatvorio okruženje oko nas. ..

— Pred zoru smo dobili naređenje za proboj iz okruženja — nadovezuje se na ovu priču Ivan Kričković, puškomitraljezac 1. bataljona. — Komandant bataljona Aca Opojlević stavio se ovog puta na čelo naše grupe. Trčali smo kroz mrak, preko neravnog i nevidljivog terena, upadali u neke rupe, saplitali se o prepreke. Pošto mi je municija bila već na izmaku, puštao sam kratke rafale iz »šarca« onako u trku i to samo u bliske i grupne ciljeve neprijatelja. Nešto ručnim bombama, nešto kundacima i vatrom svojih automata i mitraljeza, prokrčili smo sebi put do kanala. Tu smo poseli svoje stare položaje i sa njih odbili nekoliko žestokih napada na naše zaštitnice. Da bismo izvukli neke naše zaostale grupice i ranjene drugove, morali smo i nekoliko puta da izvodimo kraće protivnapade preko kanala.

U jednom trenutku Čerkezi su uspeli da se probiju do mosta na kanalu istočno od Radovića. Opazivši tamo »gužvu«, komandant 1. bataljona uputi mene sa »šarcem« i još desetak automatičara da vidimo o čemu se radi. Kada smo se približili mostu, vidimo kako sa njega beže i naši i neprijateljski vojnici. Naši vojnici nam mašu rukama da i mi pođemo za njima. Nismo ih poslušali. Tek kad smo dotrčali na most, ugledali smo po njemu neke žice. Brzo smo ih isekli noževima i prešli na drugu stranu pucajući za povećom grupom čerkeza koja se takođe udaljavala od mosta. Odmah zatim vratili su se i naši borci, bili su iz Sedme brigade, koji su maločas mahali rukama da se vratimo. Tek kad su počeli da nas grle i ljube, shvatili smo da je most bio miniran i da smo i ne znajući presekli već zapaljene štapine. Taj most je kasnije dobro došao za prelazak naše artiljerije i jednog tenka koji nas je podržavao u proboju.

Toga dana neprijatelj je žestoko navaljivao na naš sektor fronta. U jednom trenutku mu je pošlo za rukom da se probije preko kanala i da nas potisne prema Brezovljanima. Tada su u naše streljačke strojeve uskočili svi štabovi bataljona i

Stab Brigade na čelu sa komandantom Svetom Veličkovom i komesarom Brigade Miroslavom Demirovićem Belim. Pozvali su na juriš sve skojevce i komuniste. Neprijatelj je morao da odstupi...

— Načelnik Štaba Brigade Steva Marinković ranjen je prilikom odbijanja najjačeg protivnapada belogardejaca — priča Jakov Pekić, koji je tada bio tehničar u Štabu Brigade. — U stvari, naši borci su se pokolebah na desnom krilu, jer su iznenada njima sa boka naišla dva tenka koji nisu imali nikakve oznake na sebi. Bili su to u stvari, naši tenkovi, jedini koji su nas do tada podržavali. Neobavešteni o njihovoj pojavi, naši borci su počeli da uzmiču gađajući ih pešadijskim oružjem. Tada je Steva sa automatom u rukama istrčao pred naše borce vičući: »To su naši tenkovi!« i poveo ponovo borce na juriš. Tom prilikom Steva je ranjen u ruku, ali je nastavio sa nama da juriša sve dok Čerkezi nisu proterani preko kanala. U tom protivnapadu učestvovali smo svi: od ćata i kurira, do komandanta i komesara Brigade. Giga, zamenik komandanta, poveo je toga puta u borbu čak i kuvare, konjovoce, muzikante i ćelu kulturno-prosvetnu ekipu. ..

— Čim je ugledao da kozaci prelaze Voćinsku reku, do položaja naše baterije protivkolaca 45 mm dotrčao je Bogdan Siojaković Đorđe, koji je pored dužnosti načelnika artiljerije vršio i dužnost komandanta našeg diviziona. Naredio nam je da se hitno prebacimo u prvi borbeni red pešadije i otvorimo brzu paljbu po neprijateljskoj konjici i pešadiji. Pošto je neprijatelj žestoko kidisao na naše položaje i već potisnuo naše desno krilo, nismo imali vremena da tražimo zaklone i uređujemo vatrene položaje. Zastali smo negde na sredini puta između Klenka i Voćinske reke i otvorili brzometnu vatru niskom putanjom i neposrednim gađanjem u neprijateljski jurišajući stroj. Tukli smo ih svom raspoloživom municijom i kako nam je koja granata dolazila do ruku. Najopasnije za neprijateljsku konjicu ipak su se pokazale one rasprskavajuće granate koje su pravile pravi dar-mar u njegovim »eskadronima smrti«. Morali su da odstupe i da potraže spas u pošumljenom pojasu iza Voćinske reke — tako je ovaj protivnapad doživeo Aleksandar Tapavički, komandir protivkolske baterije artiljerijskog diviziona Osme brigade...

Tragična pogibija komandanta i načelnika Štaba Osme vojvođanske brigade

Ocenivši da je neprijatelj svoje glavne snage i glavnu odbranu postavio na Novom Dravskom kanalu i Voćinskoj reci, Štab 3. armije forsira svoje levokrilne jedinice — 16. i delove 36. vojvođanske divizije. Namera mu je da obuhvatom sa juga i jugozapada izmanevriše najutvrđeniju neprijateljsku odbrambenu zonu i udarom u njegov desni bok i pozadinu natera ga na povlačenje. Ovde, po svemu sudeći, Štab Armije još nije postavljao za cilj operativno okruženje i uništenje neprijateljskih snaga na svom pravcu nastupanja. Do ovog zaključka dolazimo zato što se i pored odlično izvedenog manevra, u kojem jedinice 16. divizije već 20. aprila uspevaju da ovladaju svim važnijim tačkarna na severozapadnim padinama Bilo-gore i pl. Papuk (a Prva vojvođanska brigada izbija na komunikaciju Cabuna—Suhopolje), ne preduzima ništa ozbiljnije da bi se presekle odstupnice i okružile snage 15. konjičkog nemačkog korpusa u Podravini. Ipak, ovaj manevar naših snaga naterao je 1. kozačku konjičku diviziju u Podravini da ubrzo napusti svoje odlično uređene i manevarski veoma povoljne položaje na Voćinskoj reci i Novom Dravskom kanalu.

Postupajući po zapovesti Štaba 51. divizije (Op. br. 451) od 19. aprila), Osma brigada u noći između 20/21. aprila i po drugi put prelazi Voćinsku reku i u nezadrživom naletu goni neprijatelja pravcem: Dobrović—Stari i Novi Miljevci—D. Bukovica—G. Viljevo—Medinci. Siloviti napad brigada 51. divizije neprijatelj je za kraće vreme uspeo da zaustavi samo na potoku Čađavica. Nešto žešći otpor neprijatelj je dao kod Gornjeg Miholjca, ali je posle forsiranja Čađaviće od strane Sedme vojvođanske brigade ponovo došlo do gonjenja sve do linije: Novaki—Berek—Orešac—Naudovac. U ovim borbama Brigada je imala 11 poginulih, 9 nestalih i 35 ranjenih boraca i rukovodilaca.[22]

[22] Arhiv VII, k. 1396, reg. br. 26—6; k. 1396, reg. br. 3—1/1; k. 1402, reg. br. 35—38; S. Savić, *Treća armija,* 283; N. Božić, *Sedma vojvođanska,* Bgd. 1984, 366.

U Žiroslavlju, 22/23. aprila Osma brigada smenjuje na položaju Sedmu vojvođansku brigadu, koja prelazi u rezervu Divizije.

Treći bataljon preuzima položaj od komunikacije Cabuna —Suhopolje pa preko Jugovog polja do kote 111 (zap. od Žiroslavlja). Drugi bataljon je od kote 111 preko šume Orošačka dala do kote 109 (ist. od Orešca), dok je 1. bataljon u rezervi Brigade. U toku noći neprijatelj je izveo protivnapade na odseku Dvanaeste brigade, severno od Orašca, ali je bio odbijen. Na sektoru Osme brigade vode se borbe lokalnog karaktera. U 17 časova Brigada prelazi u naped i u snažnom jurišu zauzima jaka neprijateljska uporišta Orešac i Naudovac, a zatim preuzima gonjenje i oslobađa sela: Kapan, Novo Obilićevo, Mitrovica, Hadžićevo, Gradina i Bačevac.

U Bačevcu je, predvodeći svoje »jurišnike«, hrabro poginuo Ignjat Milutinović Kurjak, neustrašivi komandir automatičara i zamenik komandanta bataljona. Dva dana pre njega u jurišu na Naudovac poginula je isto tako veoma hrabra i u Brigadi popularna Angelina Jovanović Gina, pomoćnik komesara čete. Bili su iz dva susedna mesta u Sremu — Iriga i Ledinaca, zajedno su se borili u Fruškogorskom odredu i zajdno su poginuli u susednim selima Slavonije...

Sledeća dva dana Sedma i Osma vojvođanska brigada dobile su zadatak da razbiju neprijateljsku odbranu na liniji Lukački Budrovac—Kanal Brana kiselica i produžujući napreci preseku komunikaciju Virovitica—Barč i Virovitca—Pitomača. Na taj način trebalo je razbiti spoljnu odbranu i izvršiti zaokruženje Virovitice sa severa i severozapada i time omogućiti 16. i 36. diviziji da oslobode ovaj veliki saobraćajni i političko-ekonomski centar Podravine.

U prvom naletu, koji je otpočeo 24. aprila u 19,15 časova, Osma brigada je uspela da probije neprijateljsku odbranu, preseče železničku komunikaciju Virovitica—Barč i napadne utvrđena mesta Brezik i Lukač, ali je pred zoru usled velikog pritiska neprijatelja bila prinuđena da se povuče na svoje polazne položaje.

U toku narednog dana Brigada uspeva da poboljša svoje položaje i da osvoji nešto novog terena. U 19,15 časova, posle snažne artiljerijske pripreme, ponovljen je napad na Viroviticu. U veoma snažnom jurišu naših bataljona zauzeli su Lu-

kač i Brezik a odmah zatim i Petrovac, severno predgrađe Virovitice. Sedma brigada takođe preseca komunikaciju Virovitica—Barč i produžava gonjenje prema Turanovcu i Bušetini. U međuvremenu i Šesta vojvođanska brigada zauzima Novi Rezovac i time otvara put svojoj Diviziji za Viroviticu, koja je konačno oslobođena 26. aprila u 21 čas.[2J]

Pošto je ostavila jedan bataljon za obezbeđenje svog levog boka i blokadu Virovitice sa severa, Osma brigada preduzima gonjenje u pravcu Lozan—Rogovac—St. Gradac. Kod Lozana i Rogovca, na cesti Virovitica—Pitomača, Brigada nailazi na nove neprijateljske odbrambene položaje koji se u dubini oslanjaju na brdovito i manevarsko zemljište: Vinogradi—Peske—Klisa—Babino Brdo. Nekoliko pokušaja da se neprijatelj protera sa svojih položaja u toku dana završili su se neuspehom. Neprijatelj se žilavo brani iz svake kuće i rovova ispred sela Lozan i Stari Gradac. Sa položaja na desnoj obali potoka Lendave u toku noći 26/27. aprila u sadejstvu sa Šestom vojvođanskom brigadom i delovima 32. divizije Brigada je uspela da probije neprijateljske položaje kod Lozana i zauzme kotu 130, (1 km zapadno od Lozana) gde se nalazilo težište neprijateljske odbrane. Odmah posle zauzimanja ovog značajnog taktičkog položaja, po naređenju Štaba Divizije Osma brigada je smenjena od strane Dvanaeste vojvođanske brigade i stavljena u divizijsku rezervu. U borbama za oslobođenje Virovitice Brigada je imala 20 poginulih, 45 ranjenih i 10 nestalih boraca. Među poginulima bili su i komandant Brigade Svetislav Veličkov Cveta i Bogdan Stojaković Crni Đorđe, koji je u međuvremenu postao načelnik Štaba Brigade. Tragičnu pogibiju ovih zaista velikih i hrabrih rukovodilaca Osme vojvođanske, i ne samo Osme vojvođanske brigade, najbolje je opisao zamenik komesara Brigade Dušan Krajinović, koji je bio očevidac njihove smrti. Donosimo ga u celini:

»Goneći neprijateljske snage, sve jedinice 51. divizije nastojale su da svoj zadatak obave što potpunije. Osećali smo da je fašistička zver na umoru i da su joj ovo poslednji trzaji. Dah bliske slobode cele naše zemlje svakog časa nas je sve više pokretao. Znali smo samo za reč Napred, Napred na zapad, sve dok ne očistimo i poslednju stopu naše napaćene zemlje.

[21] S. S a v i ć, *Treća armija,* 289.

Bili smo pred Praznikom rada, 1. majem. Štab i Divizijski komitet Partije zakazali su takmičenje svih jedinica pod parolom — Ko će više osloboditi gradova i sela! Ovu parolu smo svi oduševljeno prihvatili i išli iz juriša u juriš, goneći i uništavajući neprijatelja ispred sebe... U svakoj jedinici organizovani su aktivi koji su neprekidno podsećali na predstojeći praznik i takmičenje. Pisani su članci u zidnim novinama i isticane parole... Na svim zaprežnim kolima i vozilima nacrtane su crvene petokrake zvezde, na zidovima kuća u oslobođenim mestima borci su u prolazu ispisivali naše parole: Smrt fašizmu — Sloboda narodu! Živeo 1. maj!, Zivela nova Jugoslavija! i si...

Te noći, 25/26. aprila, Divizijski komitet Partije održao je sastanak na kojem je analizirao partijsko-politički rad u jedinicama. Odredio je naredne zadatke, između ostalih i borbeno takmičenje za Prvi maj. Sastanak je trajao gotovo cele noći i završio se negde oko 3 ujutro... U Štab Brigade vratio sam se negde oko 4 časa. Očekivali su me svi na okupu. Niko nije spavao, jer je Brigada već bila u pokretu i gonila neprijatelja. Nisam imao vremena da održim sastanak Brigadnog komiteta, već sam ukratko informisao Štab o zadacima koje nam je postavio Divizijski komitet. Posle toga nas je komandant Brigade Cveta Veličkov pozvao da uđem u auto. Bili smo raspoloženi. Automobilom je upravljao Cveta. Pored njega je seo komesar Brigade Miroslav Demirović Beli, a na zadnjim sedištima bili smo načelnik Štaba Brigade Bogdan Stojaković Đorđe i ja. Automobil je brzo prolazio kroz selo, jer je Cveta bio odličan vozač još od pre rata. U ratu se koristio svakom prilikom da provoza neki kamion, vozilo ili motocikl.

Polazili smo pored kolona naših jedinica, ostavljajući ih iza sebe. U jednom momentu rekao sam Cveti da je nezgodno da mi kao Štab Brigade idemo u prethodnici a da su naše jedinice iza nas. Cveta se samo nasmešio i produžio dalje. Posle desetak minuta ponovio sam slično upozorenje, ali mi je Cveta rekao tada da nemamo čega da se bojimo.

Teren prema selu Stari Gradac bio je ravan i potpuno nepokriven. Svitalo je to kobno jutro 26. aprila, kojeg se, evo, toliko godina posle rata često prisećam. Cvetu nisam mogao nagovoriti da stanemo. Vuklo ga je nešto neodoljivo napred. Ni upozorenja ostalih članova Štaba nisu ništa pomogla. Na

moje poslednje upozorenje, kada sam ljutilo rekao da ne idemo dalje, odgovorio mi je: »Zašto se ti, Dule, jutros bojiš, kad se nikad nisi bojao neprijatelja?«...

Prilazimo Starom Gradcu sve bliže. Već se i sasvim razdanilo. Na oko 300 metara pred selom ugledali smo veliki broj vojnika kako se užurbano ukopavaju. Ispred seoskih kuća, naspram druma, postavljali su mitraljeze i minobacače. Za trenutak Cveta je usporio automobil. Svi smo se trgli pitajući se čija je to vojska.

— Pa to su Nemci, Cveto! — viknuo sam.

Još neko je pretpostavio da je to nemačka vojska, koja se posle povlačenja ispred naših jedinica ponovo ukopava. Cveta se, međutim, nije dao. Izrekao je tada svoju poslednju rečenicu:

— Ma hajte, kakvi Nemci. To su naši, Sedma vojvođanska, zar ne vidite da imaju različite uniforme, i sive i zelene!

U tom trenutku automobil je već prišao na stotinak metara od neprijateljskih vojnika. Na našu nesreću, dan ranije, naši štapski kuriri, iz želje da ukrase komandantov automobil, iscrtali su na njemu crvene petokrake zvezde, što ga je činilo jako upadljivim.

Prišavši već sasvim blizu, svi smo shvatili da smo naleteli na neprijateljske položaje. Bez reči Cveta je zaustavio kola. Poskakali smo napolje. Istog trenutka začuli smo glasove: »Hvataj ih žive!« Okrenuvši se, spazio sam rulju ustaša i Nemaca kako kao pobesnele zveri trče za nama i urlaju. Pucali smo na njih iz pištolja povlačeći se kanalom pored druma. Pre nego što sam skočio u kanal, meci su mi izbušili šinjel na nekoliko mesta. Ispod nogu prštalo mi je kamenje. Svakoga trenutka očekivao sam smrt. Ali ona me je još jednom mimoišla. Uskočivši u kanal, potrčao sam za ostalima. Posle 30—40 metara naišao sam na ubijenog Cvetu. Presekao ga je mitraljeski rafal. Na tridesetak metara iza Cvete pao je i Đorđe, takođe sasečen mitraljeskim rafalom... Ja i Beli smo potrčali dalje. Na našu sreću, kanal je ovde bio obrastao u žbunje i to nas je spasio.. .«"

Vest o pogibiji komandanta i načelnika Štaba Osme vojvođanske brigade munjevito je obišla bojište i bolno odjek-

[24] D. Krajinović, nav. delo, 162.

nula u jedinicama 51. divizije. Jer, Cvetu su dobro poznavali ne samo u Osmoj i Dvanaestoj brigadi, gde je dugo bio zamenik komandanta, nego i svi stariji borci i rukovodioci vojvođanskih jedinica koji su sa njim ratovah još u istočnoj Bosni, po Sremu i u bačko-baranjskim odredima. Svugdc se isticao nesebičnim žrtvovanjem, junaštvom i pravilnim odnosom prema svojim drugovima i saradnicima. U trenutku pogibije imao je nepune 22 godine, ali i bogato ratno i komandantsko iskustvo za sobom. Otud je teško shvatiti ovaj previd i lakomisleni postupak jednog iskusnog ratnika i komandanta relativno visokog štaba, koji uprkos izričitih upozorenja svojih saradnika preduzima ovako drsko izviđanje, u običnom putničkom automobilu bez i najminimalnijeg pešadijskog naoružanja, zaštite i pratnje.[25]

Najstariji među njima bio je Bogdan Stojaković ili Crni Đorđe, kako su ga prozvali još u Bačko-baranjskom odredu zbog njegove crne puti, atletske građe, gustih obrva, oštrog pogleda, srčanosti i hrabrosti u borbi, zbog čega je podsećao na legendarni lik iz prvog srpskog ustanka. Rođen 1917. godine u Bačkoj Palanci, Đorđe je bio ne samo jedan od najstarijih oficira u Brigadi, nego i vojnički najobrazovaniji. Bio je artiljerijski poručnik bivše jugoslovenske vojske, pa mu kao »profesionalnom artiljercu« pripada zasluga što je Osma brigada za sve vreme rata imala svoju sopstvenu prateću artiljeriju, svoj artiljerijski divizion, koji je ponekad, mimo svih formacija, imao i po 50 artiljerijskih i minobacačkih cevi u svom sastavu. Međutim, i Đorđe je, baš kao i njegov zemljak Cveta (Svetislav Veličkov je rođen 1923. g. u Žablju), uživao u ovakvim »izletima« i »treniranju nerava« i često je još kao komandant artiljerijskog diviziona nalazio razloga da se lično nađe

[25] Po izjavi Aleksandra Čavića Alojza, pomoćnika komesara 2. bataljona, Cveta je toga puta prošao kroz streljački stroj njegovog bataljona. Oni su takođe skrenuli pažnju da ispred njih više nema naših jedinica, ali se Cveta na to nije osvrtao. Đorđe Radosavljević Mlinar, obaveštajni oficir VII vojvođanske brigade, tvrdi da je on bio poslednji sa svojih desetak izviđača kod kojih se Cveta zaustavio sa automobilom neposredno pred pogibiju. On mu je takođe skrenuo pažnju da su pred njima fašisti, ali je Cveta ipak produžio napred. Ubrzo je i on sa svojim izviđačima morao da se povlači sa preživelim komesarom Demirovićem i njegovim zamenikom Krajinovićem.

)ored komandira pešadijskih četa u jurišima ili pored svojih topova i bacača u prvoj liniji odbrane. U tom pogledu, potpuno sličan njima bio je i novi komesar Brigade Miroslav Dernirović Beli, 23-godišnji srednjoškolac iz Beograda. Sa Đordem i Cvetom se poznavao još iz Prvog sremskog, odnosno iz Bačko-baranjskog odreda, kada su posle njegovog razbijanja 1943. godine zajedno preplivali Dunav ispraćeni kuršumima mađarskih fašista. Ovde su se ponovo našli zajedno u jednom istom štabu. Neprijatelj je bežao iz naše zemlje, baš kao teško ranjena zver kojoj je još trebalo zadati poslednji udarac. Pošli su za njim da bi ga stigli i zadali taj udarac. Izgubili su iz vida samo jednu stvar — da je ranjena zver najopasnija na izdisaju i da joj treba i tada oprezno prilaziti..

Oslobođenje Varaždina

Posle zauzimanja sela Lozana i kote 130 (1 km zapadno od komunikacije Virovitica—Pitomača), u noći između 26/27. aprila izvršena je smena bataljona Osme brigade od strane Dvanaeste vojvođanske brigade. Osma brigada ostala je u divizijskoj rezervi narednih nekoliko dana. Izvršena je popuna i sređivanje jedinica. Novi komandant Brigade postao je major Gligorije Opačić Gliša, koji se dotle nalazio na dužnosti zamenika komandanta Druge vojvođanske brigade. Sa tromesečnog partijskog kursa vratio se i prvi politički komesar Brigade Vladimir Branković Gadža, koji je zamenio ranjenog Demirovića a kraće vreme obavljao je ujedno i dužnost zamenika komesara i partijskog rukovodioca.

Neprijatelj se vrlo žilavo brani na položajima kod Starog Gradca. Puna tri dana bilo je potrebno bataljonima Sedme vojvođanske brigade da probiju njegovu odbranu. Tek 29. aprila u 21,45, posle ogorčenih juriša i protivjuriša u kojima je Sedma brigada imala 60 boraca izbačenih iz stroja, zauzeto

[26] Po kazivanju Mite Bugarskog, Čerkezi su pronašli još živog Bogdana Stojkovića i strahovito ga izmrcvarili. Na čelu su mu izrezali petokraku zvezdu. Kod Dobrovića, u šumi Petrovac, borci III vojvođanske brigade pronašli su 42 poubijana borca III i VIII vojvođanske brigade koje su Čerkezi ranjene zarobili i strahovito izmasakrirali (R. Panić, nav. delo, 443).

je ovo uporište i preduzeto novo gonjenje u kojem su jedinice 51. divizije oslobodile Pitomaču, Kladare, Dinjevac, Prugovac, Kloštar, Sirovu Katelinu i Kalinovac.

Pravcem od Rogovca do Kalinovca, 1. maja u 9 časova izvršila je pokret i Osma brigada i u 17 časova smenila Dvanaestu vojvođansku brigadu na sledećim položajima: 2. bataljon od kote 129 do kote 125, jedna četa 3. bataljona postavila se udesno od 2. bataljona, ali je u toku noći na ovom pravcu angažovan i ceo 3. bataljo da bi se obezbedio desni bok Brigade i pomoglo desnom susedu, 13. puku 11. bugarske divizije. Bio je to prvi slučaj od početka naše ofanzive da je Osma brigada za svog desnog suseda dobila bugarski puk koji je od D. Miholjca pa do Legrada, više iz političkih nego iz vojnih razloga, sadejstvovao 3. armiji, nastupajući isključivo uz desnu obalu Drave. Ratujući bez velikog borbenog poleta i naviknute da svaki napad izvode posle duže pripreme, posebno artiljerijske, bugarske jedinice su redovno zaostajale i sporije napredovale, pa su im naše jedinice stalno pomagale, zalamale svojim desnim krilima i time gubile u tempu svoga napredovanja i gonjenja neprijatelja. Tako je bilo i ovoga puta:

> »Jedinice bugarske vojske znatno su zaostale te je desno naše krilo otkriveno, što u mnogome usporava napredovanje... Ova granica se nije mogla slediti, te su jedinice Osme brigade u svom napredovanju, zbog sporog rada Bugara morala se širiti u desno do same reke Drave...«"

[27] Operativni dnevnik 51. divizije za dan 1. V 1945. (Arhiv VII, k. 1396, reg. br. 26—6); AVII, k. 1402, reg. br. 35). Na početku ofanzive, u prvo vreme pored desne obale Drave dejstvovao je 29. puk 11. bugarske divizije. Tu svoju »pomoć« NOVJ koju je bugarska komanda tada sama ponudila, posle rata njihovi istoričari su nekorektno preuveličavali i prikazali maltene kao »bitan doprinos« oslobođenju naše zemlje. Tako npr., G. G i n č e v u svojoj monografiji o 1. bug. armiji tvrdi da su ova dva puka do kraja aprila oslobodila 66 naseljenih mesta, 2.500 km^2 naše teritorije da su oslobodili D. Miholjac, Čađavicu, Pitomaču (!)!, da su kod N. Marofa 2 dana »čekali da se naše jedinice izravnaju sa njihovim pukom (?), da je 1. bug. armija oslobodila Varaždin, Ptuj, Maribor itd. Oni su čak zabeležili svaku ampulu i litru seruma koju je njihov Crveni krst uputio našem za vreme rata, zaboravljajući pri tome da zabeleže i šta je njihova vojska počinila u našim krajevima kao okupator!

Umesto da sa položaja Kapetanske livade i kanala ćiviče-vac zapadno od Kalinovca, zajedno sa svojim levim susedom Sedmom vojvođanskom brigadom usredsredi svoje snage na Đurđevac, Osma brigada je bila prinuđena da se stalno širi na sever, da proteruje neprijatelja iz naselja Severovac, Grkina, Medvedička, Mekiš, Šinkova Gat. Neprijatelj se brani ogorče-no i tek 2. maja u 22 časa našim brigadama polazi za rukom da probiju neprijateljsku odbranu kod Đurđevca i potisnu ne-prijatelja na novu odbrambenu liniju kod Podravskog Novog Grada.

U dvodnevnim borbama Osma brigada imala je 14 pogi-nulih i 45 ranjenih boraca. Mnogo teži udarac naneo je pod-mukli neprijatelj našoj divizijskoj bolnici, koja se odmah posle oslobođenja Đurđevca smestila u ovom selu. O toj podloj usta-škoj diverziji svoje sećanje pod naslovom *Oglašen mrtvim još i danas živi* objavio je borac Antun Bašić Palković, danas inže-njer u Subotici. On je izvlačeći svog 18-tog ranjenika kod Do-brovića bio i sam lakše ranjen. Posle uspešne hirurške inter-vencije u Osijeku on se već posle nekoliko dana nalazio na pov-ratku za svoju jedinicu.

»... U nedavno oslobođenom Đurđevcu smestiše bolnicu lakših i težih ranjenika. U bivšoj školskoj zgradi lakši ranje-nici. Briga o njima je nesebična. Svim silama se nastoji da im se bolovi ublaže. Svako u sebi gaji nadu da će uskoro biti zdrav.

I ja se na prolazu nađoh u toj privremenoj bolnici, gde me lekari usled komplikacija na rani zadržaše nekoliko dana. Tu sam se sreo sa mnogim poznanicima koje je zadesila ista sudbina. Tu sam našao i Ivu, mog starog prijatelja. On je bio smešten u jednoj izdvojenoj kući, pa me je pozvao da po-slednju noć, pred moj odlazak, prespvamo zajedno u njegovoj bazi. Kolebao sam se jedno vreme zbog naređenja komesara da se ne udaljavamo iz bolnice. Ipak, prevladala je obostrana želja i tako smo stisnuti jedan pored drugog zaspali negde oko pola noći.

Pred zoru, u neko vreme, strahovita eksplozija prolomila se selom. Srča polupanih okana prosu se na sve strane, vrata se pootvaraše. U praskozorje ugledasmo visoki stub prašine i začusmo bolne jauke. Prostruja glas da su školsku zgradu (bolnicu) prikrivene ustaše digle u zrak zajedno sa ranjeni-cima. Mnogi od njih, koji su tako žarko želeli i već bili na putu ozdravljenja, ostadoše zauvek u ruševinama...

Rat je bio završen... i poslednjih dana maja nađoh se na dužnosti pisara u štabu bataljona. U ruke dobili spisak imena boraca koji su poginuli od zločinačkog akta prikrivenih ustaša u Đurđevcu. Pod rednim brojem 4 pročitah i svoje ime. Žmarci me prođoše čitavim telom, oči mi se napuniše suzama, a usta se nehotice razvukoše u osmeh srećnika. Mene, Antuna Bašića Palkovića, borca 2. bataljona Osme vojvođanske brigade oglašavaju poginulim i u zajedničku grobnicu u crkvenoj porti u Đurđevcu sahranjenim a, evo, ja to čitam i sam sebi ne vcrujem.. „«[28]

— Bio je to stravičan prizor i jedan od poslednjih ratnih zločina ustaških zlikovaca. Koliko se ja sećam, iz školskih ruševina izvukli smo 42 leša naših ranjenika i sahranili ih u crkvcnoj porti — tvrdi Anka Đurđević, rođ. Krajinović, koja se tu nalazila kao bolničarka. — Bili su to sve mladi borci, već skoro prezdraveli, koji su za koji dan trebali da se vrate u jedinicu. Među njima se nalazio i Isa Rašeta, moj rođak iz Žednika...

Pošto konstatuje da su jedinice naše armije razbile neprijateljsku odbranu na ćelom frontu, vrhovni komandant JNA maršal Tito postavio je novi zadatak našim armijama, koji je komandant 51. divizije doslovce preneo u svojoj zapovesti br. 523 od 1. maja 1945: *»Dalje munjevito prodiranje i nastupanje ka Zagrebu nastaviti takvom brzinom da se neprijatelju ne dozvoli više obrazovanje ma kakve linije, svaki neprijateljski pokušaj u tom smislu skršiti po svaku cenu«.*[a]

Nakon toga naše jedinice prosto kidišu na neprijatelja, ne dozvoljavaju mu da se »odlepi« od naših gonećih kolona, »jašu na leđima« njegovih zaštitnica i preduzimaju napade na njegove odbrambene linije odmah iz pokreta. Tamo gde se neprijatelj jače utvrdio, traže se međuprostori za obilazak, ostavljaju manji delovi za blokiranje i uništenje okruženog neprijatelja, dok ostali produžuju nezadrživo napred, ostavljajući za sobom nove kilometre i oslobođena mesta naše zemlje.

Da bi se što brže privukli pozadinski ešeloni, bojne i trupne komore, a posebno artiljerija i municijska komora, načelnik inženjerije Divizije dobija zadatak da objedini rad svih brigadnih inženjeraca, koji su dobili glavni zadatak da što pre osposobe komunikaciju Virovitica—Kloštar—Koprivnica. U

[28] *Bilten* VIII brigade, br. 6/74, str. 60.
[2'] Arhiv VII, k. 1401, br. 6—7.

svom povlačenju neprijatelj je rušio sve za sobom. Rušenjem mostova i miniranjem komunikacija on je pokušavao da zadrži naše napredovanje. Rad naših inženjeraca u tim danima bio je za svaku pohvalu. Da bi otkrili, obeleželi ili napravili prolaze kroz minska polja, pioniri su se kretali sa našim prethodnicama, prednjim odredima, izviđačima. Da bi sprečili rušenje već miniranih mostova, često su i sami prihvatali borbu, skidali sa njih detonatore i eksploziv pod vatrom neprijateljskih zaštitnica. U toku samo jednog dana pionirska četa Brigade znala je da popravi i osposobi i po pet mostova na drumovima Podravine.

»... Čim se ispred nas začuje detonacija, odmah svaki od nas pionira postavi pitanje: Šta je sada neprijatelj uništio?«

Pionirski izviđači odmah kreću u pravcu detonacije i ubrzo izveštavaju da je opet porušen jedan most. Istovremeno oni izviđaju porušenu prepreku, šta je ostalo od ranijeg mosta i kakav je materijal potreban za njegovu popravku. O tome izveštavaju svoju pretpostavljenu komandu. Nakon toga produžavaju napred izviđajući stanje ostalih mostova.

Po prijemu izveštaja, komanda pionirske čete odmah šalje tamo pionire, koji sa sobom vuku već pripremljeni materijal. Nakon samo tridestak minuta udarničkog i dobro uvežbanog rada, u kojem svako radi svoj posao, most dug osam metara je popravljen. Drugi most, dug šest metara, bio je potpuno porušen, ali je napravljen za samo jedan sat i trideset minuta. Treći most, dug dvanaest metara, takođe potpuno porušen-završen je za dva sata. Četvrti, dug šest metara, popravljen je za sat i trideset minuta. Peti porušeni most bio je dug 18 metara, popravljen je za dva sata i trideset minuta.

Sve ovo za samo jedan dan... Preko njih su odmah prelazili pešadija, artiljerija, komora i naši tenkovi, goneći neprijatelja«.[30]

U toku borbi za sela Molve i Virje, 3. maja iz štaba 3. armije Štabu 51. divizije, a odmah zatim i štabovima brigada, upućena je depeša sledeće sadržine:

> »Crvena armija potpuno ovladala Berlinom. Povodom tog istorijskog događaja održite u svim jedinicama i sa narodom

[30] Nikola Božić, *Sećanja boraca VII vojvođanske brigade,* Novi Sad 1976, 471.

mitinge. Neka ta pobeda herojske Crvene armije još više podstakne borce i rukovodioce u najbržem i nezadrživom naletu na Zagreb iza konačno oslobođenje naše domovine. Preduzmite sve mjere preko zarobljenika i na druge načine da neprijateljski vojnici budu obavešteni o tim i ostalim važnijim događajima.«[31]

Ova vest osokolila je naše borce i podstakla ih na još veća naprezanja i požrtvovanja u gonjenju neprijatelja koji se još grčevito borio. Za starije borce, rukovodioce, koji su već više godina ratovali. Berlin je predstavljao oličenje najvećeg zla, »zločinačku jazbinu hitlerovaca«, »fašistički brlog« i si. Parola »Na Berlin!«, koju smo još za vreme batinske bitke mogli pročitati na tenkovima i cevima svakog sovjetskog topa, kao da je odjednom prestala biti aktuelna jer je ulaskom Rusa u Berlin, izgleda, postignut glavni cilj rata. Ipak, na konačno uništenje fašizma moraće se još malo pričekati i dati nove žrtve.

Po ovladavanju selima Virje i Molve, ujutru **4.** maja, preduzeto je gonjenje u dve bataljonske nastupne kolone: 1. bataljon pravcem: Virje—Podravski Novi Grad—Bregi držeći levo vezu sa delovima Sedme vojvođanske brigade. Treći bataljon nastupao je pravcem Molve—Hlebine—Sigetec, hvatajući u desno vezu sa bugarskim jedinicama. Neposredno ispred Koprivnice i na komunikaciji Koprivnica—Peteranec—Đekenješ (Mađarska) neprijatelju je pošlo za rukom da privremeno zaustavi naše napredovanje zahvatajući dobro pripremljenim položajima i otkrivenom zemljištu. »I ovoga puta morale su jedinice naše Divizije širiti se do same reke Drave zbog neaktivnosti i sporosti u radu bugarskih jedinica« — kaže se u Operativnom dnevniku Štaba 51. divizije za 4. maj 1945.

U toku ovog dana i naredne noći, ni posle upornog nastojanja i gubitaka od 15 poginulih, 29 ranjenih i 12 nestalih, naše jedinice nisu uspele da probiju ovu liniju. Narednog dana Štab Divizije uvodi na levom krilu i Dvanaestu vojvođansku brigadu, koja kod Starog Grada preseca komunikaciju Koprivnica—Križevci i zaobilazi Koprivnicu sa juga. Tako je posle ogorčene borbe 5. maja u 20 časova zauzeta i Koprivnica. Napad 3. bataljona Osme brigade podržao je i jedan naš tenk, ali bez naročitog uspeha. Tek u 21 čas neprijatelj je potisnut

[31] Knjiga depeša 51. divizije, AVII, k. 295, reg. br. 5/1.

sa svih položaja pa je Brigada nastavila gonjenje, i to: 2. bataljon pravcem Peteranec—Pustakovac—Koledinac—Antolovec—Županec—Novo Selo. Ulevo od njega kretao se 1. bataljon pravcem Herešin—Tvornica Dadnica—Ivanec—Gorica—Martinić— Sv. Petar—Apatija—Slokovec—Sigetec.

U toku 6. maja neprijatelj je pokušao da zaustavi napredovanje Osme brigade severno od Ludbrega osloncem na reku Bednju i potok Plitvica, ali je 2. bataljon u žestokom naletu uspeo da forsira Bednju i zauzme sela: Kapelu, Dobovicu, Sesvete i Strugu. Kod sela Karloveca neprijatelj za kratko uspeva da zadrži nastupanje 2. bataljona, ali je u međuvremenu i 1. bataljon uspeo da savlada reku Bednju i zauzme selo Selnik, odakle su oba bataljona dobila naređenje za opšte nastupanje prema Varaždinu, pošto su prethodno zajedno sa Dvanaestom brigadom zauzeli Ludbreg.

I ovoga puta Brigada je obrazovala dve paralelne nastupne bataljonske kolone zahvativši pred sobom ceo prostor između Drave i železničke komunikacije Ludbreg—Varaždin. Desna nastupna kolona koju je sačinjavao 2. bataljon gonila je neprijatelja pravcem: Luka—Hrženica—Hrastovljan—čičkovina—Zamlaka—Štefanec—Žabnik. Prvi bataljon u levoj nastupnoj koloni oslobađao je sela: Poljanec, Križovljan, Martijanec, Vrbanovec, Novakovec—Zbelava. Na liniji Mnaji—Trnovec—Kućan neprijatelj je pružio poslednji otpor, ali je 7. maja u 19. časova posle silovitog napada Osme i Dvanaeste brigade bio prisiljen na povlačenje. U 21,30 časova naše jedinice ušle su u Varaždin. Po zauzimanju ovog najvećeg grada severne Hrvatske, naši bataljoni bez zadržavanja produžavaju gonjenje neprijatelja na zapad i nailaze na jači otpor njegovih zaštitnica na liniji: Petrijanec—Nova Vas—Sijanec. Tu dobijaju zapovest Štaba Divizije da energično produže napred prema Ptuju.

— Sa komandantom 1. bataljona Acom Opojlevićem ušao sam u Varaždin — priča Jovan Stojinov, komesar čete. — Sem jedne žene koja nas je ponudila rakijom, po ulicama nije bilo naroda. Tek u centru počeli su da pristižu sa svih strana i raduju se oslobođenju. Tu nas je sačekao i jedan domobranski general. Poveo nas je da nam preda vojne magacine koji su bili puni hrane i intendantske opreme. Aca je odmah poslao po intendanta Vlajka i obezbedio preuzete magacine a generala poslao u Štab Brigade.

Po sećanju Pere Mamužića, koji se sa svojim odeljenjem lakih minobacača 50 mm podržavao 3. četu 2. bataljona u borbama za Varaždin koje su bile naročito oštre na prilazima grada, predao se i jedan domobranski oficir sa dve satnije (čete) domobrana...

Ptuj, Maribor, Dravograd

Sa položaja Graberje (k. 181) ispred s. Majerje—Baruta do puta Vidovec—Varaždin, 8. maja u 13 časova jedinice Osme i Dvanaeste brigade preduzimaju napad i posle kraće borbe razbijaju neprijateljske zaštitničke položaje i preduzimaju zajedničko gonjenje prema Ptuju (u 18 časova 2. bataljon je zauzeo veliko naseljeno mesto Petrijanec a 3. bataljon s. Nova Ves). U glavnoj nastupno, "koloni na čelu sa 2. bataljonom kreću se i 1. bataljon i ostali delovi Brigade pravcem: Petrijanec—G. Vratno—Brezje—Vel. Vrh—Dravec—Pobrežje—Ptuj. Treći bataljon kreće se u levoj bočnoj koloni pravcem: Marčan—Vinica —Krizovljan Breg—Lovrecan Breg (k. 313)—k. 207—Belski Vrh—k. 260—Savić—Sp. Pristava—Tržec—Draženci—Hajdina—Ptuj. Nenaviknutim na brdsko-planinski teren, borcima Osme vojvođanske brigade ova deonica marša prema Sloveniji bila Jfi poteška. Posebno borcima 3. bataljona, koji su se kretali skoro besputnim terenima onda neočekivano našli na jaku neprijateljsku kolonu koja se putem od Jazbine povlačila prema Austriji. U oštrom i dramatičnom sukobu jedna četa ovog bataljona bila je prinuđena da »forsirano« prelazi Dravu. O tome je ostala jedna zabeleška 2. Jankovića i J. Zajca pa je donosimo u nešto skraćenom tekstu:

»Treći bataljon Osme vojvođanske brigade maršovao je 9. maja putem Varaždin—Ptuj—Maribor. Od mosta na Dravi kod sela Dolane dve čete su krenule prekim putem preko planine. Kada smo stigli do sela Taina i Dravec, koja se nalaze oko 10 km nizvodno od Ptuja, sa grebena na kome smo se nalazili primetili smo kako se drumom ispod nas kreće kolona neke vojske. Dvogledom smo utvrdili da se radi o neprijatelju i odmah otvorili vatru iz nekoliko mitraljeza. Kolona se kretala drumom koji vodi od Jazbine prema Ptuju i sada kod sela Taina i Dravec došlo je do iznenadne borbe. Otvorila se žestoka paljba sa obe strane. Jedna naša četa dobila je zadatak da

se odmah spusti sa grebena u dolinu Drave kod sela Draveca i da preseče put neprijateljskoj koloni koja se povlačila prema Austriji.

Čim se četa spustila u dolinu, na nju je otvorena jaka vatra sa druma, tako da se nismo mogli izvući na drum. Izviđači su utvrdili da se na drumu nalazi velika kolona neprijateljske pešadije, komore i tenkova. Sa svih strana su zviždali meci oko glava, topovi sa tenkova otvorili su istovremeno vatru i na našu četu koja je ostala na grebenu. Ocenivši da nas je malo i da nemamo teško naoružanje, neprijateljski streljački stroj je krenuo prema nama. U našoj blizini buknule su dve kuće pogođene zapaljivim granatama.

Pucnjava nije prestajala. Bilo je dosta ranjenih i mrtvih sa obe strane, ali neprijatelj je bio nadmoćniji i sve se više približavao. Četa koja se nalazila na grebenu morala se povući usled jakog neprijateljskog pritiska a mi smo ostali odsečeni u dolini. Tu je bio čitav splet kanala i rukavaca i preko njih izvestan broj mostića. Pošto je potisnuo našu četu na grebenu, neprijatelj je prešao u napad protiv nas u dolini. Nije nam preostalo ništa drugo nego da se što brže izvučemo iz mreže ovih kanala i odstupimo dolinom Drave.

Međutim, bilo je već kasno, jer su prvi koji su pokušali da pređu preko mostića bili obasuti mitraljeskim rafalima. Nije nam ostalo ništa drugo nego da preplivamo ili pregazimo ove kanale na nekom drugom mestu. Kanali su bili dosta duboki, pri dnu muljeviti, a obala strma i visoka. Sem toga, zbog gustog šiblja bilo je gotovo nemoguće kretanje uz obalu a neprijatelj nam je već bio za leđima. Čuli su se povici na ruskom i našem jeziku. Hteli su da nas zarobe žive. Odgovarali smo im mecima sve dok smo ih imali. Tada smo, gotovo slučajno otkrili neke čamce, poskakali u njih i prebacili se na drugu obalu Drave. Tako smo umorni i mokri do kože uspeli da se ponovo spojimo sa našim jedinicama koje su, saznavši za kapitulaciju, slavile dan pobede..

[32] List *Narodni vojnik* od 12. V 1956.

Prema izveštaju Štaba 3. bataljona od 11. V 1945 (Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 1—4) naši gubici u ovoj borbi bili su 3 mrtva i 8 ranjenih, dok je neprijatelj imao 80 mrtvih i veći broj ranjenih. Zaplenjena su 3 mitraljeza. Sudeći po ovom izveštaju, 3. bataljon je posle kraće ali žestoke borbe na koti 211 kod sela Draveca uspeo da razbije ovu neprijateljsku kolonu.

Ubrzo zatim, ovim pravcem naišli su bataljoni Sedme vojvođanske brigade koji su kod Gradišća i Sv. Vida potpuno razbili neprijateljsku kolonu.[33] Njeni delovi su se u toku noći povukli na Ptujsku goru. Njihovo gonjenje od Ptuja preko Ptujske gore i dalje u pravcu Pragerskog i SI. Bistrice preuzeli su bataljoni Osme brigade.

Ujutru 10. maja posle prelaska Ptujske gore formirane su tri goneće kolone koje su nastavile gonjenje sledećim pravcima: 2. bataljon — Sv. Lovreno—Mihovci—Pragersko. Treći bataljon: Jurevska Vas—Trnovec—SI. Bistrica i 1. bataljon: Breg—Pecke—Mostečna—Dolgi Vrh. Pošto je u prepodnevnim časovima neprijatelj potpuno razbijen i odbačen sa komunikacija u planinski masiv zapadno od SI. Bistrice, po naređenju Štaba 51. divizije, Štab Osme brigade je prikupio svoje bataljone i još istog dana izvršio marš u Maribor, gde je razmestio svoje jedinice na odmor.

Konačno, mesec dana posle napornog i usiljenog nastup, nog marša, dugog više od 500 km, borci su mogli da odahnu. Svi su posle toliko teških okršaja, neprospavanih noći, strepnji i radosti zbog konačnog sloma fašizma želeli samo jedno -— da se odmore na nekom pristojnom ležaju, opruže umorne noge pune plikova i sukrvice. Smeštena na desnoj obali Drave, Brigada je po zahtevu Okružnog komiteta KPJ u Mariboru preuzela na sebe obezbeđenje svih javnih objekata u gradu. Ovo se moralo učiniti odmah da bi se sprečila pljačka i odvlačenje dobara od strane bugarskih jedinica koje su se napredujući kroz Mađarsku i Austriju našle i u ovim delovima naše zemlje.[34]

Samo dve noći uspeli su naši borci da odspavaju na krevetima, da se okupaju i očiste od blata i prašine. Već 12. maja stigla je zapovest Štaba 51. divizije. Bila je kratka: »Što pre se prebaciti u Dravograd i sprečiti ustaške zločince sa Pavelićem na čelu da se preko mostova u Dravogradu probiju i izvuku preko granice«. Da bi se što pre prebacili u Dravograd, naređeno je da se svi borbeni delovi i najnužniji delovi trupne i bojne komore ukrcaju u voz. Po pristizanju u Dravograd, Osma brigada je dobila zadatak da se postavi na

[J!] Nikola Božić, *Sedma vojvođanska brigada,* VIZ, Beograd 1984, 373.

[!4] Bili su to delovi 3. i 12. pešadijske divizije. Vidi: S. Savić, nav. delo, 458.

prostoru jugozapadno od Dravograda: k. 721—Farna Vas—Breznica Kovšak i da zajedno sa Sedmom i Šestom vojvođanskom brigadom zatvori sve izlaze koji sa juga vode prema Dravogradu i austrijskoj granici.[35]

Ne gubeći vreme, uz svestranu pomoć gradskih organa vlasti i železničkih radnika koji su brzo osposobili nekoliko železničkih kompozicija, borbeni delovi Brigade krenuli su iz Maribora već u 12 časova. U 13,30 časova Osma brigada se iskrcala u Dravogradu. Za njom je odmah pristigla i Sedma vojvođanska. Pozadinski delovi i artiljerijski divizion upućeni su cestom prema Dravogradu.

Do ovako naglog prekida »mirnodopskog života« u Mariboru, tri dana posle objavljene kapitulacije Hitlerove Nemačke, došlo je po naređenju komandanta 3. armije generala Koste Nađa. On je u toku 11. maja preko svojih obaveštajnih organa došao do značajnog ustaškog dokumenta u kojem Pavelić naređuje svim svojim jedinicama da se ni po koju cenu ne predaju »komunističkoj bandi«, već da se probiju u Austriju i predaju anglo-američkim jedinicama. Prema obaveštajnim podacima koje su prikupili načelnik Obaveštajnog odeljenja Aleksandar Bakić i 51. divizije kapetan Vasa Veskoviće, u koloni koja se od Celja preko Sloven Gradeca do Dravograda probija prema Austriji, nalazi se oko 30.000 ustaša i 20.000 Nemaca. Sa njima su i Pavelić i Vlatko Maček i ceo ustaški Generalštab, kao i opljačkano blago bivše NDH. (Brzo će se ispostaviti da je broj ustaša u ovim kolonama bio daleko veći). Pošto je njihovo čelo u tom trenutku izbijalo na mostove kod Dravograda, trebalo je što hitnije posesti ove prelaze na Dravi i preseći im odstupnicu prema Austriji. Tamo je već upućena prethodnica 3. armije — Šesta vojvođanska brigada, koja je svojom odlučnom intervencijom uspela da onemogući pregovore ove kolone sa nekim jedinicama bugarske armije koje su takođe već stigle do Dravograda.

Ogorčene borbe za most kod Dravograda

— U Dravogradu smo zatekli Šestu vojvođansku brigadu — iznosi svoja sećanja politički komesar Brigade Vladimir

[35] Zapovest Štaba 51. divizije, Op. br. 564 od 12. V 1945.

Branković Gadža. — Sa Štabom ove Brigade dogovorili smo se da njihove jedinice zaposednu jugoistočne padine Otiškog visa i time zatvore prilaz mostovima kod Dravograda od pravca Sloven Gradeca. Mi smo zaposeli odmah visove jugozapadno od Dravograda. Na bugarske jedinice koje su se nalazile u Dravogradu nismo se ni obazirali. Na putu ispred nas, sa pravca Celja i Sloven Gradeca, ugledali smo ogromnu kolonu, bolje reći gomilu ustaša, domobrana, tenkova, kamiona, zaprežnih kola.

Sioven Gradec je udaljen 12 kilometara od Dravograda, a put vodi dolinom Mislinje, koja se spaja sa rekom Mežom dva kilometra južno od ovog grada, gde je i raskrsnica puteva za Guštanj i Sloven Gradec. Sama dolina je neka vrsta kanjona, čije se strane na istok i zapad strmo uzdižu, ponegde i do 800 metara. Dolina je uska i gotovo ni na jednom mestu nije šira od 500 metara. Reka Mislinja je tipičan planinski potok i gotovo uvek gazna. Toga puta, njena dolina bila je kao šipak nabijena ogromnom gomilom ljudi, a bilo je tu i žena i dece. Neke su ustaše sa sobom poterali i silom, verovatno da Anglo-amerikancima prikažu kako je, eto, narod uz njih pa nije smeo da dočeka našu vojsku, jer se, tobož, plašio naše odmazde. Računali su da će im to olakšati položaj prilikom predaje saveznicima. Kasnije smo tek saznali da se začelje ove kolone nalazilo daleko iza Sloven Gradeca potiskivano od jedinica naše 17. divizije.

Ovde se nalazila celokupna ustaško-domobranska vojska sa Generalštabom i visokim funkcionerima Pavelićeve vlade na čelu. Prema podacima koje smo kasnije prikupili, u ovoj grupaciji je bilo oko 130.000 ljudi. Naše brigade jedva da su imale nešto više od 6.000 boraca. Ustaše su htele što kraćim putem preko granice, što dalje od zaslužene kazne. Neki su poveli porodice, jer nisu mogli da shvate da neko može postupati drugačije od njih. Nisu verovali da ćemo poštedeti nevinu decu, jer to oni nisu nikad činili.

Položaji naše Brigade protezali su se od sela Podklanec preko druma Dravograd—Guštanj (Ravne), zatim iznad sela Sent Janž—s. Skravnik do kote 403 kod sela Sveti Jeder. Štab Brigade se nalazio u grupi kuća južno od sela Podklanec. Bili smo skloni da poverujemo da se ustaše neće boriti. U prilog toga je išla i činjenica da nisu postavili nikakvo borbeno obez-

bcđenje na visove ni sa jedne ni sa druge strane druma Dravograd—-Sloven Gradec. Sa naših položaja se videlo sve što se događa u kotlini.

Levo od nas Šesta brigada posela je zapadne i južne kose Otiškog visa, čiji je najviši vrh podsećao na kupolu nekog dvorca. Sedma brigada zatvarala je komunikaciju Sloven Gradec—Guštanj i Guštanj—Dravograd i sa njom nismo imah neposrednu vezu na desnom krilu za razliku od Šeste brigade na levom krilu sa kojom smo imali i taktičku i vatrenu vezu.

Do pada mraka i u toku noći stalno su dolazile grupe nižih oficira, podoficira, pa i običnih vojnika tražeći nekakve pregovore. Interesovali su se kod naših komandi četa da li ćemo im dozvoliti da pređu u Austriju. Oni, verovatno manje krivi, hteli su da znaju šta će biti sa njima ako nam se predaju.

Objasnili smo našem starešinskom kadru kakav stav treba da zauzme i zabranili da se vode bilo kakvi pregovori. Neprijatelju treba jasno saopštiti: svima koji se predaju priznaće se status ratnog zarobljenika, a odgovornost svakog od njih biće utvrđena pred nadležnim sudovima i da nikakvo suđenje na licu mesta nije dozvoljeno. To je, ipak, imalo određenih rezultata, jer su se manje grupe i pojedinci počeli krišom predavati.

I pored toga što su posednuti dominirajući visovi, naši položaju nisu bili naročito povoljni. Brigada je bila razvučena na više od 5 km, a tako tanak zastor je lako probiti. Zemljište ispred naših položaja bilo je pošumljeno, spuštalo se u reku i omogućavalo prikriven prilazak našim položajima.

Mirovanje je potrajalo do sledećeg dana, 13. maja do 11 časova. To stanje nam nije odgovaralo jer je u našim redovima raslo uverenje da do borbe neće ni doći, a vremena da se nešto izmeni i popravi u našem rasporedu nije bilo. Srećom, u međuvremenu su stigle Artiljerijska brigada naše Divizije i Dvanaesta vojvođanska brigada, koja je posela položaj iza naše Osme brigade kao divizijska rezerva. Pošto su ustaški komandanti odbili predaju, zahtevajući i dalje nesmetan prelazak preko mosta i kroz Dravograd, odakle ih je još samo 6 km delilo od austrijske granice, u 11 časova došlo je /otvaranje vatre, prvo artiljerijske a zatim i streljačke.

Položaj ustaške grupacije bio je skoro nemoguć. Verovatno su pretrpeli teške gubitke, jer u tako zgusnutoj koloni ni jedan metak nije mogao da promaši. Međutim, predveče i u toku noći 13/14. maja ustaše su izvršile protivnapad. Uprkos naših dominantnih položaja, usled svoje ogromne brojne nadmoćnosti uspeli su da potisnu i nas i Šestu brigadu do dravogradskog mosta, gde nas je prihvatila Dvanaesta vojvođanska brigada. Ustaše su jurišale u gomili, bez ikakvog poretka, ponegde nisu ni otvarali vatru ne obazirući se na našu, prelazeći preko mrtvih. Jedni su padali, a drugi su gazili preko njih i dalje jurišali. Naši borci su se hrabro tukli tog poslednjeg dana rata. Puškomitraljesci nisu stizali da zamene usijane cevi. U toj borbi posebno se istakao komandir jedne čete 1. bataljona Radisav Slepčević Lektrika. Sa puškomitraljezom u rukama, na čelu svoje čete izvršio je nekoliko protivnapada i zaustavio opasan prodor neprijatelja.

Pritisnuti surovim autoritetom svojih starešina i sopstvenom krivicom, jer su se od svih neprijatelja ustaše najviše ogrešili o NOB, oni su sasvim opravdano strahovali od pada u naše ropstvo, i zato su tako bezglavo jurišali na naše položaje. Znajući da su desetak i više puta nadmoćniji, gubici u živoj sili za njih nisu, izgleda, imali značaja. To je bio poslednji očajnički napor da se pobegne od zaslužene kazne i dokaz njihove bezumnosti i upornosti.

U tom poslednjem okršaju poginuo nam je načelnik Štaba Brigade Dušan Radić, kapetan bivše jugoslovenske vojske. Bio je to vrlo sposoban oficir i pripadao je grupi koja se u zarobljeništvu opredelila za NOP. Među prvima se vratio iz Nemačke i odmah priključio našim jedinicama. U Osmu brigadu je došao iz Dvanaeste vojvođanske brigade, dvadesetak dana pre svoje pogibije.

Te noći su se sve naše jedinice, izuzev Sedme vojvođanske brigade, povukle u Dravograd, na levu obalu Drave. Jedan naš bataljon, koji je držao položaj iznad sela Sveti Jeder, ostao je odsečen, povukao se prema selu Prevalje i tamo priključio Sedmoj brigadi. Pošto nisu mogli preći Dravu kod Dravograda, oni su promenili pravac i krenuli drumom Ravne (Guštanj)—Prevalje—Poljana. Tako se sada na pravcu njihovog nadiranja našla još jedino Sedma vojvođanska brigada, koja je

u toku 14. maja uspešno usporavala njihovo nadiranje prema austrijskoj granici.. .[36]

— Tu kod Dravograda neprijateljski napad se pretvorio u juriš očajnika, juriš onih koji nemaju šta da izgube i koji su bili rešeni radije da izginu nego da pređu u naše zarobljeništvo — tvrdi i Zorica Ibrovčić čičica. — Naši mitraljezi su prosto kosili njihove redove, ali su iza njih nailazili sledeći i gazeći preko svojih mrtvih i ranjenih produžavali napred. Za razliku od ranijih juriša, ovoga puta nisu ni mnogo pucah ni podvriskivali. Neki su išli samo sa kamama u rukama, zakrvavljenih očiju kao podivljale zveri. Čime su počeli da zaobilaze naša krila i provlače se između naših četa i vodova, da ne bismo ostali okruženi, povlačili smo se sa kose na kosu, a zatim prema Dravi. Naša 1 četa 3. bataljona ostala je odsečena od svoga bataljona pa smo se priključili 2. bataljonu. Zajedno smo branili most u Dravogradu. Ustaše i Čerkezi su ga u jednom trenutku skoro zauzeli, ali je Živko Sudarski, komandant, preduzeo odlučujući protivnapad i most je konačno ostao u našim rukama. Pretrpevši teške gubitke, ustaše su ubrzo morale da promene pravac kretanja i upute se prema Guštanju i Blajburgu...

— I u toj poslednjoj borbi u toku drugog svetskog rata, nismo mogli bez »kupanja« u Dravi — seća se Mika Esapović, komesar čete u 3. bataljonu. — Od svog prelaska iz Fruškogorskog odreda i formiranja Osme vojvođanske brigade, mi nikako nismo mogli da se oslobodimo velikih reka i kao da nam je bilo »suđeno« da se stalno vrtimo i borimo oko njihovih ledenih i dubokih, najzajašljivih tokova u kojima smo izgubili skoro isto toliko svojih drugova kao i od neprijateljskih kuršuma. Ceo borbeni put naše Brigade, a isto tako i ćele naše Divizije, bio je vezan za neke mostove i mostobrane, za forsiranje i odbranu reke. Da smo bar bili neka specijalizovana, inženjerijsko-pontonjerijska jedinica, sastavljena od plivača i brodara, od ljudi »rođenih na vodi«, nego obična pešadijska i »prašinarska« brigada koja je imala taj peh da ne pređe ni deset kilometara čvrstog terena a da ne naiđe na neku veću vodenu prepreku. Pa onda; gazi, plivaj ako znaš

[36] Iz sećanja V. Brankovića, *Bilten* VIII VUB, br. 7/75.

i »drž' se zubima za vetar«, što rekao moj drug Ljuba Radošević. Otud nije ni čudno ni slučajno što je naša 51. vojvođanska divizija, jedina u NOVJ, za batinsku bitku dobila počasno zvanje »dunavska« i time za sve ove svoje vodene muke dobila i neko priznanje.

Kada smo se posle oslobođenja Varaždina konačno odvojili od muljevite obale Drave i uputili u slovenačke planine, pomislili smo: »Evo nas najzad na suvom, daleko od Drave i Dunava!« Nismo prešli ni desetak kilometara prema Ptuju, kad ono opet — Drava pred nama! Na nesreću, čim smo izbili na Dravu, i Nemci su se stvorili na putu iznad nas i svud oko nas. Nije bilo drugog izbora nego u Dravu. Neki su se dokopali čamaca, neki su kroz vrbake i plićake došli do mostića a neki su se utopili kao, na primer, moj drug Nikola Petrović, delegat iz šišatovca kod Sremske Mitrovice. Toga dana nemačka je potpisala kapitulaciju.

Tako smo stigli i u Maribor. Radovali smo se završetku rata, ali nije nam, izgleda, bilo »suđeno« da ga tek tako završimo. Morali smo još jednom da zagazimo u Dravu i to u Dravogradu. Ovde je ona, doduše, bila neuporedivo manja, plića, sa šljunkovitim dnom i da nije bila bučna i plahovita, ne bi ni predstavljala neku ozbiljniju prepreku, bar za nas koji smo je dobro upoznali kod Barča i Osijeka. Za ustaše i Čerkeze ona je, izgleda, predstavljala daleko veću prepreku jer je bila žestoko branjena našom ubitačnom vatrom. Njihovi juriši završavali su se kod širokog kolskog mosta (železnički je bio srušen još ranije). Tu su bile najveće gomile njihovih leševa. Na drugim mestima nisu ni pokušavali da pređu Dravu. I pošto nisu uspeli kod mosta, okrenuli su prema Guštanju i Prevalju. Tamo su uputili prvo svoje tenkove i motorizaciju. Jedan od razloga što su odustali od daljih pokušaja da se probiju preko Dravograda jeste i saznanje da je most miniran i da ćemo ga braniti do poslednjeg metka. Na sreću nismo imali potrebe da aktiviramo mine pod mostom.

— Najteže je, izgleda, prošao naš 1. bataljon — evocira svoje uspomene Jelica Matić, tada referent saniteta ovog bataljona. — Mi smo se nalazili na desnom krilu, prema Sloven Gradecu i ustašama koji su bili bar tridesetak puta brojniji nije bilo teško da nas opkole i priđu nam sa svih strana. Ujut-

ru kad je svanulo, ustaše sve u gomilama sede na ivici šume, pokazuju rukama na naše mitraljeze i nešto živo komentarišu.

— Hej, ko je tamo? — pita komesar bataljona Branko Stefanović, Sremac iz Pavlovaca.

— Ustaše!... Hoćemo pregovore! Odi, odi, satniče, ne boj se!...

Branko se za trenutak koleba. Ovde je on najstariji rukovodilac u bataljonu. Aca je negde na levom krilu, Štab Brigade još dalje, na železničkoj stanici u Dravogradu. Savetujemo mu da ne ide, ili da pozove njihovog najstarijeg oficira. »Jes' pa da vide koliko nas je malo i da još bolje osmotre naše položaje. Bolje je da odem, da ih pokušam nagovoriti na predaju. Dobićemo u vremenu, a dotle će se vratiti i kurir iz štalba Brigade!« Tako je i postupio. Poveo je samo jednog kurira. Nama je naredio da se sklonimo a komandiru čete da bude spreman za dejstvo. Nije se dugo zadržao. Tražio je od njih bezuslovnu kapitulaciju i predaju. Oni su to, naravno, odbili tvrdeći da se nemačka kapitulacija ne odnosi i na njih. Zahtevali su da im se omogući prolaz do Anglo-amerikanaca i Austrije.

Tada su počele da se javljaju i druge gupe. I oni su zahtevali pregovore i slobodan prolaz. Počeli su da nas dozivaju sa svih strana, izazivaju i provociraju. Smirili su se tek kada je jedan naš puškomitraljezac zaparao rafalom iznad njihovih glaYa. To ih je malo smirilo i opomenulo. Pred podne su ponovo izgubili strpljenje. Jedan ustaški poručnik došao je na desetak metara od naših položaja, zastao na jednoj čistini i stao da viče, da vređa druga Tita, da nas naziva kukavicama. To je iznerviralo naše borce, počeli su da se vrpolje i pridižu sa svojih položaja. Zaustavio ih je komandir čete Dorde Pašić Pekmez. Videvši da je ustaški oficir došao bez oružja, sa zasukanim rukavima i očiglednom namerom da provocira njega i njegove borce, Đorđe se polako pridigao sa svoga položaja, odložio svoj automat i takođe bez oružja pošao u susret razjarenom ustaši sa oznakama pripadnika Pavelićeve telesne garde (PTZ).

— Ma kome ti Tita, sunce ti ustaško! — kipteći od besa govorio mu je Pekmez trudeći se da ga uhvati pravo za gušu. Svi smo poustajali sa svojih položaja. I mi, i ustaše. Ustaša je bio jači i krupniji, ali je Đorđe bio življi i ljut »kao ris«. Isprovocira-

nom do kraja, u njemu kao da se probudio onaj sremački prkos i neka natprirodna snaga. Podigavši ustašu od zemlje, on ga je tresnuo o ledinu i ne ispuštajući ga iz svog čeličnog zagrljaja tražio je svojim čvornovitim prstima jabučicu na ustašinom grkljanu. Otimajući se iz njegovog zagrljaja i pokušavajući da dođe do vazduha, ustaša se počeo batrgati nogama i valjati zajedno sa Pekmezom. U jednom trenutku ustaši je pošlo za rukom da stisne desnu Pekmezovu nogu među svoje i da je jednim veštim trzajem celog tela iščaši u kuku. Pekmez je samo bolno jauknuo a onda još bešnje zario svoje prste u grlo svoga protivnika. Pustio ga je tek kada mu je telo potpuno omlitavilo. Vukući za sobom svoju iščašenu nogu. Pekmez je pošao prema svojim borcima. Oduševljeni njegovim podvigom, borci su mu pošli u susret i poneli ga na rukama. Pokunjene ustaše nisu se ni okrenule više na mrtvo telo svoga časnika. Poraz u ovom »časnom i džentlmenskom dvoboju« primili su kao loše predznake svoje konačne katastrofe...

Oko podne, posle isteka našeg ultimatuma, otpočela je strahovita obostrana paljba. U dolini reke Mislinje, gde je gustina neprijateljske kolone bila najveća, nastao je neviđeni krkIjanac. Na sve strane čuli su se bolni krici i vapaji. Pošto do očekivanog proboja preko mostova na Dravi nije došlo, uskomešana i obezglavljena ustaška rulja okrenula se prema položajima 1. bataljona na levoj obali Mislinje. Na tu stranu, putem prema Guštanju probilo se ubrzo i čelo njihove kolone sa tenkovima i bornim kolima. Tako je glavnini 1. bataljona bila presečena ne samo veza sa ostalim delovima Brigade, nego i odstupnica prema Dravi.

Osetivši da su im se na toj strani ukazala »odškrinuta vrata«, ustaše su navalile svom žestinom nastojeći da zaobiđu položaje naših četa, da ih razdvoje i okruže. Povlačeći se prema grebenu Selovec (k. 886) i dalje prema Brdinju i Prevalju, delovi 1. bataljona su sve do uveče pružali otpor daleko nadmoćnijem neprijatelju, da bi se u toku noći odvojili i kod Prevalja i Guštanja priključili Sedmoj vojvođanskoj brigadi. Neki su tom prilikom opkoljeni i zarobljeni. Jedan od njih je bio i Toma Vuković iz Subotice, pomoćnik puškomitraljesca u 3. četi 1. bataljona.

— Dok smo zadržavali one koji su navaljivali odozdo sa puta, ustaše su zaobišle našu četu i napale je i s leđa — priča Toma. — Komandir nas je tada okrenuo »na levokrug« i poveo u proboj. Glavnina čete na desnom krilu uspela je da se probije, ali je naš vod naišao na neku čistinu i zaustavljen ubitačnom neprijateljskom vatrom. Tada smo počeli da se probijamo u grupicama, ali su nam već i oni koji su ostali iza nas pristizali iza leđa. Morali smo ponovo da krenemo napred. Sa svih strana čuli smo povike — »Hvataj ih žive! Predajte se! Opkoljeni ste!« U onoj gužvi, potrčali smo prema jednoj živici i uleteli pravo u ustaški streljački stroj. Bila je to zapravo jedna njihova bočna kolona. Neki su odmah povadili kame i hteli da nas pokolju, tu na licu mesta, želeći da nam se naplate za malopređašnji vatreni masakr u dolini Mislinje. Spasli su nas oficiri, koji su dobili naređenje da sve zarobljene partizane poteraju u »glavni stožer!« Znali smo da to nije zbog poštovanja međunarodnog ratnog prava, jer ga oni nisu nikad ni poštovali, već radi spasavanja sopstvene kože. Trebali smo im kao taoci i jedan od »argumenata« u pregovorima sa našim i anglo-američkim komandama.

Na putu do ustaškog »glavnog stožera«, koji smo zatekli u Guštanju, zarobljenička grupa povećala se na oko 50 naših boraca. Najviše nas je bilo iz 1. bataljona, ali bilo ih je nekoliko i iz drugih naših brigada. Među nama se nalazio i jedan naš vodnik i jedan komesar čete, Slovak iz Selenče. Na njih su najviše režali, pretili im svojim kamama i dobacivali im pogrdne reči u prolazu oni iz Pavelićeve telesne garde, »Crne legije« i »bobanovci«. Naši čuvari imali su muke da nas sačuvaju od njihovih nasrtaja. Sa pomeranjem fronta i njihove glavne kolone terali su i nas prema Prevalju, Poljani i sve do Blajburga. Sa strepnjom smo osluškivali svaku borbu i uporna nastojanja delova naše Divizije da zaustavi ove nepregledne kolone izbezumljenih očajnika da se ne probiju do austrijske granice.

U prolasku kroz Poljanu zatekli smo još sveže tragove žestokog okršaja u kojem je naša Sedma vojvođanska brigada vatrom svoga oružja prisilila na predaju oko 10.000 pripadnika 104. nemačke divizije. Na sve strane ležali su mrtvi nemački vojnici, poubijani konji, razbacano oružje, ispreturana moto-

rizacija koja je još dogorevala. Smrad nagorelog ljudskog mesa i zagušljivi dim širio se ćelom dolinom. Pred ovim nepreglednim krvavim razbojištem borbeni moral ustaške rulje naglo je splašnjavao, baš kao napukli balon. Njihova dotle razjarena lica i preteći pogledi zločinaca bludili su po okolnim brdima kao u očajnika izgubljenih u beskrajnoj pustinji. Na nas kao da su zaboravili. Gurnuli su nas u jednu šumicu skoro bez stražara. Čak su nam dobacili i pola džaka natrulog krompira koji smo brzo skuvali u svojim porcijama i još brže pojeli. Bila nam je to i jedina porcija hrane do oslobođenja u Blajburgu...

Rat je završen kod Blajburga

Čim je saznao da je neprijatelj odusto od daljih uzaludnih pokušaja da se probije preko Dravograda i da je promenio pravac kretanja, Štab 51. vojvođanske divizije je naredio da se na taj pravac hitno prebaci i Osma vojvođanska brigada, odnosno onaj njen deo (glavnina Brigade, 2. i 3. bataljon) koji se povukao na levu obalu Drave. Potovarena u zaplenjene kamione u Dravogradu, Osma brigada se još u toku iste noći 14/15. maja zaobilaznim pravcem preko Labota i Koruške našla u Blajburgu. Tu je odmah stupila u vezu sa Sedmom vojvođanskom brigadom, koja se sa 1. bataljonom Osme brigade i delovima Tomšičeve brigade 14. slovenačke divizije nalazila odsečena od svoje divizije i sve dotle vodila ogorčene borbe da bi zaustavila pro> dor ustaške grupacije prema Austriji preko Guštanja, Poljane i Blajburga.

Štab Osme brigade, koji se prebacio putničkim automobilom, pošto je ponovo objedinio komandu nad svim delovima Brigade dogovorio se sa Štabom Sedme brigade da se ovde na severnom obodu Blajburške kotline na brzinu obrazuje i posedne nova odbrambena linija i pruži odsudna bitka ustaškoj grupaciji, jer su istovremeno sa severne strane u Blajburšku kotlinu ulazile i jedinice engleskog ekspedicionog korpusa. Trebalo je, dakle, do pristizanja ostalih delova naše armije sprečiti po svaku cenu predaju ustaško-domobranske vojske anglo-američkim jedinicama. Komesar 51. divizije pukovnik Milan

Basta, koji je takođe ubrzo stigao na ovaj sektor, pohvalio je ovu samoinicijativnu odluku štabova Sedme i Osme brigade i zatražio od komandanta Divizije Srete Savića da se na ovaj sektor hitno upute još jedna pešadijska i Artiljerijska brigada 51. divizije, što je komandant Divizije odmah i učinio i pored Artiljerijske brigade prema Blajburgu preko Labota uputio Dvanaestu slavonsku proletersku brigadu.

U međuvremenu i Štab 3. armije radi šireg opkoljavanja i operativnog zaokruženja ove poslednje neprijateljske grupacije na našoj teritoriji, pored Dvanaeste slavonske divizije koja je upućena kao pojačanje 51. diviziji, u Dravograd upućuje i 16. vojvođansku diviziju u Koruškoj. Potovarena u kamione 16. divizija je preko Ljubljane, Kranja i Jezerskog zatvorila severozapadne izlaze iz naše zemlje prema Austriji. Tako je 15. maja ostvarena ne samo ravnoteža nego i operativna premoć i potpuno zaokruženje oko ustaško-domobranske grupacije i time stvorena i realna pretpostavka za njihovo fizičko uništenje i likvidaciju.[37]

Blajburg, mali austrijski grad udaljen od naše granice oko 5 km, koji se zbog svog slovenačkog porekla zove Plibcrk, postao je iznenada poprište raspleta jedne dramatične situacije na kraju drugog svetskog rata. Ovde, u njegovoj levkastoj kotlini površine ne veće od 20-tak kvadratnih kilometara, šest dana posle zvaničnog završetka rata sastali su se delovi dveju savezničkih armija — naše i anglo-američke, sa ostacima pobeđene armije, koji još nisu priznavali kapitulaciju i pokušavali su da izbegnu odgovornost za počinjene ratne zločine. Grad se nalazio u ravnici širine oko 4 km i nešto veće dužine. Svud unaokolo uzdižu se brda, pa je Blajburška kotlina tog sparnog proletnjeg dana ličila na uzavreli kotao. Od ranog jutra, putem od naše granice kuljale su ustaško-domobranske kolone, civili, četnici, belogardejci. Zaustavljale su se pred nakostrešenim cevi-

[37] Prema nešto više od 30.000 ustaša, belogardejaca i dr. kvislinga još sposobnih za borbu, stajalo je sada 5 naših divizija i Motomehanizovani odred 4. armije sa 40.000 naših boraca. Bile su to: 51. vojvođanska, 16. vojvođanska, 12. slavonska, 14. slovenačka i 17. istočnobosanska divizija koja je u to vreme pristizala iz Celja i Sloven Gradeca.

ma oružja i položajima boraca Sedme i Osme vojvođanske brigade.

Do podne je kotlina bila puna. U samom gradu, dva-tri kilometra pozadi naših položaja, nazirali su se tenkovi engleskog ekspedicionog korpusa.[38] Oni su takođe bili na borbenim položajima. Engleski vojnici i komandanti nemo i sa primetnim neodobravanjem posmatrali su naše i ustaške pripreme za konačni obračun. U međuvremenu njihov komandant, brigadni general T. P. Skot, tajno je primio delegaciju ustaškog Generalštaba i prihvatio njihove uslove predaje. Ostalo je još samo kako da izigraju nas, svoje saveznike i protivnike, baš kao što su to pokušali i Bugari u Dravogradu. Očigledno i ovoga puta u taj »račun bez krčmara« nepozvano su se umešali tamo neki »tvrdoglavi« Sremci, Bačvani i Banaćani...

Saznavši preko jednog američkog kapetana jugoslovenskog porekla da se u Štabu generala Skota vode separatni pregovori, komesar 51. vojvođanske divizije pukovnik Milan Basta hitno je intervenisao i predstavljajući se kao opunomoćenik Jugoslovenske armije zatražio prijem kod engleskog generala. Tom prilikom on je oštro protestovao zbog kršenja savezničkih obaveza i Moskovske deklaracije, po kojoj fašistički zločinci i zavojevači treba da odgovaraju u zemlji u kojoj su ratovali i vršili ratne zločine. Od engleskog generala je zatražio da njegove trupe budu ne samo lojalne, već i da nas podrže svojim tenkovima ukoliko nam ta pomoć zatreba. Pritisnut između savezničkih obaveza i mogućih međunarodnih implikacija, sa jedne strane, i primamljivog i bogatog ratnog plena koji im se sam nudi, sa druge strane, engleski general se kolebao i pravdao:

— Pred vama se nalazi 300 hiljada neprijateljskih vojnika. Ta vojska iz razumljivih razloga ne želi da se preda vama. Štaviše, ona je spremna da u slučaju neuspeha ovih pregovora nastavi borbu. Međutim, rat je zvanično završen i nema nikakvog smisla dalje prolivati krv. Oni žele da se predaju nama a pošto smo mi saveznici, stvar ćemo lako resiti — rekao je general.

[38] U našoj istoriografiji negde se pominje samo eskpedicioni korpus, negde motomehanizovana diviziia a negde 38. irska pešadijska brigada na čelu sa brigadirom T. P. Skotom.

Milan Basta, kršan i naočit Ličanin, predratni skojevac i intelektualac, vispren i elokventan, iako dotle nije vodio ovakve pregovore, brzo se snašao u toj delikatnoj situaciji. Ubedio je generala da su ga ustaški generali obmanuli, da njihove jedinice nemaju više od 30.000 ljudi (kasnije se ispostavilo da je u toj poslednjoj grupaciji bilo više, 100.000 ustaša i domobrana), da su desetkovani i demoralisani, da su pritisnuti sa svih strana našim snagama koje su spremne da idu do kraja i nateraju ustaše na predaju. Tražio je od saveznika da se ne mešaju u ovu »našu, čisto jugoslovensku stvar« i da ako već neće da nam kao saveznici pomognu i time izvrše svoju savezničku obavezu, da nam onda barem ne smetaju da to sami resimo. Pošto je u tom trenutku spazio kolonu Dvanaeste proleterske brigade i naše Artiljerijske brigade kako prolaze pored vile u kojoj su vođeni pregovori i kako se postavljaju pozadi naše Sedme i Osme brigade, Basta je dobio još veću samouverenost kao »opunomoćenik Jugoslovenske armije« i rekao:

— Imam izričito naređenje da preuzmem neprijateljsku vojsfcu i da je snagama koje mi stoje na raspolaganju prisilim na kapitulaciju, ukoliko to ona posle svih pretrpljenih poraza ne učini sama bez otpora. Kao vojnik dužan sam da to naređenje poštujem i učinim sve da ga izvršim, bez obzira na sve okolnosti. Ovamo sam došao radi dogovora da se to najbolje i što bezbednije izvrši.

Pri pomenu vojničkih obaveza i naređenja, general je promenio ton i počeo da postavlja pitanja u vezi sa uslovima predaje, rokom izvršenja i pozvao u'staške generale na pregovore o kapitulaciji. Tako su 15. maja u 15 časova otpočeli konačni pregovori o kopitulaciji poslednje oružane grupacije neprijatelja u našoj zemlji. U njima je pored komesara 51. divizije Milana Baste i obaveštajnog oficira Vase Veskovića, sa naše strane učestvovao još i komandant 14. slovenačke divizije Ivan Kovačić Efenka.

»Tada su u kancelariju komandanta engleskog ekspedicionog korpusa uvedeni ustaški predstavnici. Klanjaju se na ulazu. Engleski general, domaćin, pokazuje im mesta nasuprot sebi, Basti i Kovačiću. Ustaški general Herenčić seo je u sredinu nasuprot Basti, levo od njega poznati Pavelićev ideolog Crljen, nasuprot Kovačiću, a desno general Servaci nasutrot engleskom generalu. Malo dalje od stola, levo od generala,

seo je prevodilac. Tu je od naših bio prisutan i Vasa Veskoviće.

Dok Basta još nije sredio svoje utiske, savezнички komandant je saopštio:

— Ovi ljudi — naklonivši se pri tome jedva primetno Basti i Kovačiću — gospodo komandanti, imaju neke predloge: oni predstavljaju armiju koja je izgubila rat, ali još nije razoružana. O tome najpre treba da se izjasne predstavnici pobednika. Izvolite!

Dao je reč Basti i Kovačiću:

— Iznesite svoje uslove kapitulacije.

»Zbunio me je general« — pisao je Basta. »Trebalo je da iznesem uslove kapitulacije, a ja nisam bio vičan takvim pregovorima. Sve se odvijalo neočekivano brzo. Ali nisam dao ustašama da primete koliko sam uzbuđen i zbunjen. Posle trenutne tišine počeo sam izlaganje sećajući se uslova što smo ih ranije sastavljali u ultimatumu za kapitulaciju...«

Basta je na početku svog izlaganja izneo bezizlaznu situaciju u kojoj su se našli ostaci pobeđene ustaške vojske, da su opkoljeni sa svih strana, da ih možemo fizički prisiliti na kapitulaciju i da je u njihovom interesu da pristanu na bezuslovnu kapitulaciju. Tražio je da to učine za jedan sat, a najdalje do 16 časova podizanjem belih zastava, i završio:

— Mogu vas na kraju obavestiti o sledećem: izbeglo stanovništvo vratićemo kućama; celokupna vaša vojska, u slučaju da pristanete na bezuslovnu kapitulaciju, biće sprovedena u zrobljeničke logore; prema pripadnicima vaše armije postupaće se po međunarodnom pravu o ratnim zarobljenicima; svim oficirima i vojnicima biće ostavljena najnužnija oprema; generali mogu da ostave svoje posilne, automobile i lično naoružanje do daljnjeg. Ukoliko se ne prihvate ovi uslovi, smatraćemo da nastavljate ratne operacije posle zvaničnog obustavljanja drugog svetskog rata — pa vas više neće štititi međunarodno ratno pravo. U tom slučaju tretiraćemo vas kao odmetnike čiju će likvidaciju pomoći i naši saveznici.. ,«[39]

Ustašiki generali su, naravno, pokušali posle Bastinog izlaganja da pokolebaju engleskog generala, da nekako izvrdaju

[39] S. Savić, *Neugasivi plamen,* 494—498; Milan Basta, *Rat je završen 7 dana kasnije; Sećanja komesara vojvođanskih brigada* i dr.

predaju našim jedinicama. Tražili su bar produženje roka kapitulacije za 24 sata, da saveznici pošalju svoju komisiju koja će posredovati pri razoružanju...

Prekinuo ih je engleski general suvo i odsečno:

— Vi nemate šta da tražite. To je stvar samo naših saveznika.

Ustaški generali su ponovo zagalamili, molili i preklinjali. Basta se zajedno sa Kovačićem na to digao da pođe a engleski general, već prilično iznerviran, obratio se Basti rečima:

— Gospodine komandante, moji tenkovi su vam na raspolaganju!

Time se engleski savezнички general definitivno stavio na našu stranu. Ustaški pregovarači, nemajući više šta da traže, ćutke, oborenih glava krenuli su ka izlazu. Tražili su od naših jedino da poravnaju satove, jer su njihovi već bili podešeni prema nemaokom, srednjoevropskom vremenu...

».. .Sa engleskim generalom je dogovoreno da se njihovi tenkovi postave iznad našeg streljačkog stroja, a avijacija da napravi nekoliko krugova u brišućem letu preko neprijateljske grupacije — piše o tim trenutcima i Vladimir Branković, komesar Osme vojvođanske brigade... Mi koji nismo bili na pregovorima, posmatrali smo izlazak tenkova na položaje, a zatim i doletanje avijacije. Posle toga je u redovima neprijatelja najzad sazrelo uverenje da ih u .obećanoj zemlji' ne čeka dobrodošlica.

Do vremena određenog za kapitulaciju ostao je još jedan sat, kad su došla dva ustaška generala da mole produžetak roka predaje iz .tehničkih razloga'. Basta im je odgovorio da ne gube vreme i da će snositi odgovornost za sve posledice koje proizađu iz eventualnog otpočinjanja neprijateljstava.

Tačno u 15,50 časova javili su da su istaknute bele zastave. Uskoro se videla kolona putničkih automobila kako ide prema nama. Bili su to ustaški generali zajedno sa svojim porodicama. Veliki luksuzni automobili, crne boje, marke »horh«, zaustavili su se ispred našeg Štaba. Prvi je izašao Štancer, zatim Tomašević, Nardeli, Metikoš pa Majetić. Docnije su im se pridružili Servaci, Sertić, Gustović i drugi. Oduzeli smo im oružje i smestili za sto na verandi, jednog do drugog, a s druge strane posedali smo mi iz Sedme i Osme brigade sa našim komesarom Divizije na čelu. Boban, Herenčić, Crljen i još neke manje poznate ustaše iskoristile su našu malobrojnost i kroz neposednuti deo pobegli.

Dakle, našli smo se licem u lice sa vrhom ustaške vojske, sedeli smo nasuprot svom sigurno najtvrdokornijem neprijatelju. Nastala je nelagodna situacija. O čemu razgovarati, a da ne spominjemo neprijateljstva. Meni su se u glavi, a uveren sam i svim mojim prisutnim drugovima, kao na filmu redale slike zločina njihove tzv. vojske, ali su mi se misli vraćale na ofanzivu na Frušku goru avgusta 1942. Tu prekoputa sedeo je čovek sa čijim su potpisom u ustaškom listu *Hrvatski narod* izlazila saopštenja o operacijama »hrvatske vojske« protiv partizana. Naši gubici su bili uvek preuveličavani, a naročito mrtvi i zarobljeni. Jasno da se broj mrtvih i zarobljenih odnosio na civilno stanovništvo, koje su ustaše masakrirali i terali u logore.

Nisam izdržao a da ne kažem da ga poznajem, ^dakle?' — upitao je gotovo ushićen. ‚Pa iz ofanzive na Frušku goru 1942. Vi ste potpisali saopštenje o uspehu vaših snaga, vi ste Stancer, zar ne?' ‚Da, pa meni su donosili na potpis, ja sam morao potpisivati.' ‚Nije toliko zlo što ste ih potpisivali, već je zlo što su vam podaci bili skroz netačni i što ste u zarobljene uračunali one nevine ljude, žene i decu što ste ih pokupili iz njihovih kuća i oterali u Mitrovicu Viktoru Tomiću pod nož. Niste vi zarobili ni jednog partizana sa oružjem', dodao sam već besno, a brada mi je zadrhtala. Neko me je od naših gurnuo u slabinu da prestanem i ne zaoštravam razgovor sa zarobljenim generalima...

Predveče smo ustaške glavešine i njihove porodice pod oružanom pratnjom uputili kamionima i putničkim automobilima u Maribor, u Štab 3. armije.. .«[0]

Sav taj dan i noć, i sutradan, 16. maja takođe, kroz kordon boraca Sedme i Osme vojvođanske brigade, preko malog moistića kod Blajburga prelazile su nepregledne kolone ustaša, Nemaca, Čerkeza, četnika, belogardejca i drugih kvislinga. Kraj puta, na dužini od nekoliko kilometara ostajale su gomile raznog naoružanja, topova, motorizacije. Nakon odlaganja oružja, tu od mosta zarobljenici su svrstavani u kolone po četiri. U međuvremenu u brigadama su prikupljeni svi jahaći konji i pojačani postojeći konjički eslkadroni. Stavljeni su na raspolaganje komandantima zarobljeničkih kolona za pratnju i obezbeđenje. U tu svrhu iskorištene su i neke pešadijske čete Sedme i Osme brigade. One su taj zadatak iz

[4J] *Sećanja komesara vojvođanskih brigada,* 87.

vršile veoma odgovorno, disciplinovano. Pošto je komunikacija preko Poljane, Guštanja i Mežice bila zakrčena a dobio se i podatak da se tim pravcem preko Mežica uputila i »nenačka SS Vražja« divizija sa željom da se probije do Engleza, odlučeno je da se zarobljenici vrate u Jugoslaviju zaobilaznim putem, preko Koruške i Labota.[41] Pognute glave, okupatori i njihove domaće sluge vraćali su se u zarobljeništvo i pred sud naroda kome su toliko zla naneli i zločina počinili.

Bile su to duge i zaista impresivne kolone, masa okorelih zlikovaca zakrvavljenih očiju i animalnih poriva, koji su do juče zverski ubijali zarobljene partizane, kidali im nokte, pekli meso i još živima urezivali po telu petokrake zvezde. Bili su to isti oni pripadnici »Crne legije«, Pavelićevog telesnog zdruga, »letećih brigada« i »vražijih divizija« koje su klale i ubijale po istočnoj Bosni, Srbiji, Kozari, Fruškoj gori. Sada su išli u zarobljeništvo onih koje su do juče nazivali banditima i tvrdokorno odbijali da ih priznaju za ratujuću stranu i regularnu vojsku, koja ih je konačno prisilila na predaju. Došavši do drvenog mostića i suočeni sa neumitnom istinom svog neslavnog zločinačkog kraja, neki od njih nisu se ni trudili da sakriju svoje neprijateljstvo i divlju mržnju prema našoj vojsci, besno su lomili svoje poluautomatske puške o ogradu mostića i odbacivali daleko u potok svoje okrvavljene kame, bombe i pištolje. Onima koji su remetili red, odbijali predaju oružja, pokušavali da ga sakriju, brzo su prilazili naši borci, izdvajali ih na stranu i odvodili u zasebnu kolonu.

Predaja poslednjih neprijateljskih grupacija kod Dravograda, Poljane i Blajburga predstavlja najveću nagradu i satisfakciju za sve borce 51. divizije i za sve borce naše NOVJ, koji su se četiri godine borili širom naše zemlje za slobodu svojih naroda i umirali čvrsto verujući da će neko od nas dočekati taj trenutak, trenutak konačne pobede i oslobođenja i poslednje stope naše domovine. Na žalost, veliki broj naših najboljih drugova i sinova naše zemlje nije dočekao taj trenutak sreće i radosti. (Samo Osma brigada u borbama kod Dravogra-

[41] S. Savić, *Neugasivi plamen,* 506. (Pretpostavlja se da je ovu depešu namerno podmetnuo bivši domobranski major Rudolf Akrap, koji je tada vršio dužnost načelnika Štaba 51. div. Akrap je posle rata otkriven i osuđen kao strani špijun.)

da i u Sloveniji imala je 11 poginulih i 5 nestalih boraca, posle zvaničnog okončanja rata).

Prema operativnim izveštajima, kod Blajburga se Sedmoj i Osmoj vojvođanskoj brigadi 51. divizije predalo više od 50.000 neprijateljskih vojnika. Prema nekim aproksimacijama i naknadnim procenama, taj broj je bio veći i iznosio je najmanje oko 70.000 računajući tu i tzv. Crnogorske četnike i oko 15.000 pripadnika 104. nemačke divizije koje je Sedma vojvođanska brigada sa delovima (1. bataijona) Osme brigade i 14. siovenačke divizije razoružala kod Poljane. U istorijatu 51. divizije, koji je sačinjen odmah posle rata, navodi se ćak i veća citra: Oko 15.000 Nemaca, 5.000 četnika i 80.000 ustaša i domobrana."[2] Na ovaj zaključak upućuje nas i veliki plen, ogroman arsenal naoružanja koji je dobijen tu kod iJiajourga: **OKO** 50.0U0 pušaka, 2.300 puškomitraljeza, 28 tenkova, 75 topova, 250 tesKih mitraljeza, 250 kamiona, više od 100 motocikla, 30 luksuznih kola, 2.000 konja, 20 bolničkih automobila, velika količina municije i dr. opreme. (Jer, da bi se do Blajburga donelo 50.000 i toliko drugog pešadijskog oružja, potrebno je najmanje 50.000 vojnika. To nam samo ukazuje da je citra od 80.000 zarobljenih, navedena u istorijatu 51. divizije, i najrealnija). Treba takođe istaći da je tom prilikom u naše ruke pala i tzv. »državna riznica NDH«. U njoj je zaplenjeno oko 400.000 dolara, velika količina italijanskih lira, nemačkih maraka, nekoliko sanduka zlata u šipkama i dva kamiona drugog okupacionog novca. Sve je to zapisnički konstatovano i upućeno u Štab 3. armije u Mariboru.[43]

Pošto su ispalili i poslednji metak u drugom svetskom ratu na jugoslovenskoj teritoriji, prihvatili i poslednjeg zarobljenika i tako svrstane u kolone uputili ih u zarobljeničke logore u Celju i Mariboru, borci 51. divizije dobili su novi zadatak. Trebalo je da u Koruškoj posednu demarkacionu liniju i preuzmu položaje od 12. bugarske divizije, nasuprot engleske okupacione vojske. Tako je Osma brigada 17. maja izvršila pokret na prostoriju: Temelj—Cajfrid—Šrep—Buhenberg—Altermark.

[42] Arhiv VII, k. 1396 B, reg. br. 3—1/1.
[43] S. Savić, *51. vojvođanska divizija,* 215; *Neugasivi plamen,* 503; V. Branković, *Sećanja komesara vojvođanskih brigada,* 91.

Pored čuvanja demarkacione linije, Brigada je imala zadatak da pretrese sve okolne šume i prilaze od zaostalih neprijateljskih grupica i da ih razoruža i privede u zarobljeničke logore.

Dvadesettrećeg maja Brigada je posela bivšu jugoslovensko-austrijsku granicu od Drave pa do ceste Blajburg—Poljana, gde ostaje do 3. juna, kada se premešta u Guštanj radi čišćenja pograničnog terena od ostataka neprijateljskih bandi. Na ovom terenu Brigada ostaje sve do 28. juna, gde povremeno smenjuje Dvanaestu vojvođansku brigadu na granici. Trećeg jula Brigada konačno napušta Sloveniju i kreće u svoj prvi a ujedno i poslednji mirnodopski garnizon — Požarevac.

»Dobili smo smenu i otpočeli se pripremati za odlazak iz Slovenije« — priča vodnik Nenad ćulić Neša. — »Brigada se ukrcala u teretne, otvorene i zatvorene vagone u Dravogradu. Bila je to duga kompozicija koja se zbog teško oštećenih komunikacija sporo probijala preko Zagreba prema Beogradu. Na usputnim železničkim stanicama narod i omladina dočekivali su nas sa velikim oduševljenjem i ponudama. Posebno u Slavoniji i Sremu. Skoro na svakoj stanici voz je zastao. Narod Srema je masovno izlazio da nas dočeka, da vidi svoju Brigadu, svoje oslobodioce, da se raspita za • svoje sinove i kćeri, braću i sestre. Mnoge nije našao u našim redovima. Zato je ovaj transport pored radosti i sreće često ispraćan sa suzama i tugom u očima, jer među nama nije bilo i njihovih najmilijih. Tako je bilo i u Kukujevcima. Mene su dočekale majka i dve sestre i našoj sreći nije bilo kraja, ali mi je radost zapela u grlu kada sam pored svoje majke na peronu ugledao i majku mog najboljeg druga Krste Brzaka, koji je poginuo. Iako je već čula za njegovu smrt, htela je da joj to i ja potvrdim. Zaplakali smo zajedno. Zagrlila me je umesto svog sina, jedinca.«

U Požarevcu Brigada se smestila u kasarne i počela prilagođavati redovnom mirnodopskom životu. Naviknuti 1la duge i teške marševe, svakodnevne borbe i tegobe, borci su se teško privikavali na svakodnevne egzercire, vojno-stručnu obuku, sportska takmičenja, kulturno-prosvetni rad...

Krajem februara 1946. rasformirana je 51. divizija, a sa njom i Osma vojvođanska udarna brigada. Time se završava njen ne tako dug, ali slavan i pobedonosni borbeni put, kojim se može ponositi svaki njen pripadnik.

Osma vojvođanska brigada za osam meseci (ili tačnije za 245 ratnih dana) prevalila je put dug oko 1.500 km od svog formiranja na Jabuci u Fruškoj gori, preko Banata, Bačke, Baranje, Podravine, Slavonije, Hrvatske i Slovenije do austrijske granice, visoko držeći zastavu slobode i šireći bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti. Pored desetak samostalnih akcija do ulaska u sastav 51. divizije, ona je učestvovala u pet većih frontovskih operacija (batinska operacija, prvo forsiranje Drave kod Osijeka, virovitički mostobran, bolmanski mostobran i poslednja ofanziva za oslobođenje naše zemlje). U tim borbama ona je imala 1.116 poginulih i nestalih i oko 3.000 ranjenih i kontuzovanih boraca. U poslednjoj ofanzivi ona je samostalno ili u sadejstvu sa ostalim brigadama svoje Divizije oslobodila više od 140 većih i manjih naseljenih mesta, među kojima su: Osijek, Dalj, Podravska Slatina, Virovitica, Koprivnica, Varaždin, Ptuj i Dravograd.

Za velike zasluge i uspehe postignute u borbi, Osma vojvođanska brigada odlikovana je:

— Ordenom zasluge za narod sa zlatnom zvezdom,
— Ordenom bratstva i jedinstva.

Pored mnoštva odlikovanih boraca i rukovodilaca, dva njena pripadnika ponela su i Orden narodnog heroja. To su: Milan Korica Kovač i Lazar Marković Ćađa.

Zajedno sa ostalim brigadama 51. divizije, Brigada je dobila sledeće pohvale za uspehe postignute u borbama:

— Pohvala vrhovnog komandanta NOVJ, maršala Tita za zasluge u batinskoj operaciji (AV1I, k. 295, reg. br. 3—94/11);

— Pohvala Vrhovne komande SSSR-a za učešće u batinskoj operaciji i dodela zvanja »dunavska« 51. diviziji (AVII, k. 295, reg. br. 3—94/1);

— Pohvala komandanta 3. ukrajinskog fronta jedinicama 3. armije koje su učestvovale u likvidaciji bolmanskog mostobrana (AVII, k. 293, reg. br. 9—3/3);

— Pohvala vrhovnog komandanta JA, maršala Tita za uspešan proboj fronta i oslobođenje Osijeka (S. Savić, *Neugasivi plamen,* 405);

— Pohvala vrhovnog komandanta JA od 15. rnaja 1945. (S. Savić, *Treća armija,* 328).

DEO VIII

Spisak poginulih i nestalih boraca

SPISAK

POGINULIH I NESTALIH BORACA I RUKOVODILACA OSME VOJVOĐANSKE UDARNE BRIGADE

ABRAMIĆ Aleksandar, rođ. 1926, Subotica, poginuo kod Mikleuša 7. II 1945.

AGBABA Milan, rođ. 1923, Kula, nestao u Belom Brdu 12. XII 1944.

ALADŽIĆ Petar, rođ. 1926, Subotica, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.

ALEKSANDER Mato, rođ. 1926, Subotica, poginuo u s. Obradovac 6. II 1945.

ALVARIĆ Aleksandar, rođ. 1925, Subotica, poginuo u Mikleušu 7. II 1945.

AKSIM Radivoj, rođ. 1926, Ada, poginuo kod s. Nova Ves 9. V 1945.

AMPELIĆ Franjo, rođ. 1926, Subotica, nestao kod Bezdana 9. III 1945.

ANTUNOVIĆ P. Jovan, rođ. 1925, Bajmok, nestao kod Rogovca 30. IV 1945.

ANTUNOVIĆ Jakob, rođ. 1925, Subotica, poginuo u s. Aleksandrovac 7. II 1945.

ANTUNOVIĆ Josip, rođ. 1924, Subotica, nestao kod Suhopolja 8. II 1945.

ANTUNOVIĆ Joso, rođ. 1927, Subotica, ratar, borac, nestao kod Kazuka 21. XI 1944.

ANTUNOVIĆ Gašpara Mihajlo, rođ. 1907, Subotica, borac poginuo u Subotici 14. X 1944.

ANTUNOVIĆ Đ. Štipan, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo u Vardarcu 27. XI 1944.

ANTUNOVIĆ Štipan, rođ. 1926, Subotica, nestao kod Beremenda Suhomlake 21. I 1945.

ANTUNOVIĆ Laze Nikola, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo kod Suhomlake 21. I 1945.

p

ANIŠIĆ A. Marko, rođ. u Subotici, poginuo kod Baranjskog Petrovog Sela 12. III 1945.
ANTIĆ Milan, poginuo u Varaždinu 9. V 1945.
ANUŠIĆ P. Ivan, rođ. 1926, Subotica, poginuo u s. Repić 7. V 1945.
ARADACKI Pavla Milivoj, rođ. 1928, Bečej, poginuo u Crncu 21. I 1945.
ARADSKI Velje Vojin, rođ. 1926. Subotica, umro od zadobijenih rana u Somborn 7. IV 1945.
ARANĐELOVIC Zivka Josip, rođ. 1919, Subotica, poginuo u Osijeku 31. III 1945.
ARSENJEVIĆ M. Lazar, nestao u Deču 12. X 1944.
AVRAMOVIĆ Mitar, rođ. 1908, Jazak, Irig, poginuo kod Cabuna 8. II 1945.
BABIČKOVIĆ Antun, rođ. 1925, D. Tavankut, Subotica, poginuo u Kućancima 16. IV 1945.
BABIČKOVIĆ Antun, rođ. 1925, Bajmok, poginuo kod s. Kalinovac 2. V 1945.
BABICKOVIC Nikole Lazo, rođ. 1920, Subotica, borac, umro od zadobijenih rana u ratu u Smederevu 30. VIII 1945.
BABIĆ Dušan, rođ. 1923, Vrbas, poginuo u s. Noskovci 7. II 1945.
BABIJANOVIĆ Anton, rođ. 1924, Subotica, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
BABIJANOVIĆ Petar, rođ. 1925, Subotica, poginuo u Mikleušu 7. II 1945.
BADIĆ Mije Antun, rođ. 1924, Subotica, poginuo kod Batine na Dunavu 27. XI 1944.
BACLIJA Jovanka, rođ. 1928, Subotica, poginula kod Bilja 12. XII 1944.
BACLIJA Josip, rođ. 1923, Subotica, poginuo u Kneževim Vinogradima 21. XI 1944.
BACLIJA Pajo, rođ. 1921, Subotica, poginuo u Baranji 26. XI 1944.
BACLIĆ Ivan, rođ. u Viziću, Ilok, poginuo u s. Bačevci 25. IV 1945.
BADJURA Mihajlo, rođ. 1925, Pivnice, poginuo u s. Dobrović 20. IV 1945.
BAJAI Ištvana Antal, rođ. 1925, Cot, Sečanj, borac, nestao 1944.
BAJIĆ Davora Andrija, rođ. 1925, Tavankut, poginuo u Kućancima 16. IV 1945.
BAJIĆ Joso, rođ. 1925, Subotica, nestao pri povlačenju na Dravi 9. II 1945.
BAJIĆ D. Svetozar, rođ. 1927, Aleksandrov Gaj (Vršac), borac, poginuo kod Belja 28. XI 1944.
BAKIĆ Jefta, rođ. 1920, Srpski Sv. Martin, Temišvar, poginuo kod Dravograda 13. V 1945.
BAKOŠ Stefan, rođ. 1924, Aleksandrovac, poginuo kod Dravograda 12. V 1945.

BALAŽEVIĆ Antun, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo kod Crnca 21. I 1945.
BALAŽEVIĆ Pere Bela, rođ. 1921, Subotica, borac, poginuo u Maloj Dardi 20. XI 1944.
BALAŽEVIĆ Koloman, rođ. 1923, Subotica, nestao kod Baranjskog Petrovog Sela 10. III 1945.
BALAŽEVIĆ Tome Lazar, rođ. 1926, Subotica, poginuo kod Osijeka 15. XII 1944.
BALAŽEV Antuna Stepan, rođ. 1925, Bački Breg, poginuo kod s. Bartulovac 7. V 1945.
BALAŠEVIĆ Franjo, rođ. 1925, Subotica, poginuo kod Batine.
BALEN Ivan, rođ. 1921, Gospić, nestao kod Bukovca 19. XI 1944.
BALINT Jožefa Jovan, rođ. 1926, Kula, poginuo kod Trnovca 7. V 1945.
BALO Jovan, rođ. 1926, Horgoš, nestao kod Bačevca 25. IV 1945.
BALAŠEVIĆ Antona Kaiman, rođ. 1923, Subotica, nestao kod Osijeka 13. XII 1944.
BAN Franja, rođ. 1925, Darda, poginuo kod Suhomlake (Bjelkovac) 20. X 1944.
BANDOBRANSKI Živojina Nikola, rođ. 1926, Sombor, poginuo kod Petrovca 5. V 1945.
BANJA Ace Aleksandar, rođ. 1926, Erdut, poginuo kod Đurđevca 2. V 1945.
BARAKOVIC Ivan, rođ. 1923, Bajmok, Subotica, poginuo u Belom Brdu 12. XII 1944.
BARANJO J. Janoš, rođ. 1920, Debeljača, poginuo kod Kalinovca 2. V 1945.
BARAŠIĆ Karlo, rođ. 1917, Subotica, borac, umro od rana u bolnici 4. XII 1944.
BARESIC Franje Dragutin, rođ. 1917, Subotica, umro u Somborn 4. XII 1944.
BARIŠIĆ Ivan, rođ. 1925, Derventa, poginuo kod Bolmana 13. III 1945.
BARTIĆ Ilija, rođ. 1917, Donja Mahala, nestao na pruzi kod Vognja 2. X 1944 (na Dravi 13. XII 1944.).
BASIC PALKOVLJEVIĆ Bartul, rođ. 1924, Subotica, poginuo u Dardi 7. XII 1944.
BASIC F. Grgo, rođ. 1924, Subotica, poginuo kod Tvrđavice, Bilje 5. XII 1944."
BASIC F. Ivan, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo kod Tvrđavice na obali Drave 5. XII 1944.
BASLIĆ Milan, rođen u s. Vizić, Ilok, borac, poginuo kod Bačevca 25. IV 1945.
BASTI Roze Lajčo, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo kod Batine 1944.

BAZJAK B. Košta, rođ. 1924, Bikovo (Subotica), borac, nestao kod Luga 26. XI 1944.
BAŽIK Andrija, rođ. 1915, Bački Petrovac, nestao kod Brezovljana 19. IV 1945.
BEBANIĆ Ahmed, rođ. 1912, Mostar, nestao kod B. Brda 12. XII 1944.
BEDIĆ Antun, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo na Batini 27. XI 1944.
BEDIĆ G. Pera, rođ. 1925, D. Tavankut, Subotica, poginuo u Dardi 8. XII 1944.
BELIN Draga, rođ. 1922. Petrovgrad, nestao na Dravi 8. II 1945.
BENČIĆ Emil, rođ. 1912, Zagreb, nestao u Pečuju, Mađarska 21. II 1945.
BENĆIK Jana Geza, rođ. 1924, Tavankut, Subotica, poginuo u Belom Brdu 12. XII 1944.
BENES Geza, rođ. 1924, Tavankut, poginuo kod Bolmana 8. III 1945.
BENIš Edo, rođ. 1923, Subotica, poginuo kod Majske Međe 7. III 1945.
BENKA Luka, rođ. 1926, Tavankut, nestao na Dravi 19. I 1945.
BENKO Đ. Đuro, rođ. u Pivnicama, Odžaci, poginuo u Dalju 8. IV 1945.
BERBEROVIĆ Đene Josip, rođ. 1924, Subotica, poginuo u Novom Bezdanu 7. III 1945.
BEŠLIĆ Grgo, rođ. 1925, Subotica, poginuo u Novom Bazdanu 7. III 1945.
BEŠKOVIĆ Jovan, rođ. 1900, Darda, poginuo u Bar. Petrovom Selu marta 1945.
BERKEŠ Đorđe, rođ. 1926, Subotica, nestao kod Suhomlake 20. I 1945.
BIDLER Andrija, umro u Belom Manastiru u MSB od zadobijenih rana 9. III 1945.
BIČKOVIĆ ili BIČKUNOVIĆ Ivan, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo na Kazulku 20. XI 1944.
BILINOVIĆ Ivan, rođ. 1926, Subotica, poginuo na Dunavu 20. XI 1944.
BILINOVIĆ Mate Mijo, rođ. 1925, Tavankut, Subotica, poginuo u Aleksandrovcu 6. II 1945.
BINGOS Viša, rođ. 1925, Zemun, nestao kod Belog Brda 12. XII 1944.
BJELIć Stevan, rođ. 1925, Simići, Banja Luka, poginuo u Severovcu 3. V 1945.
BLAŽEVIĆ Anton, rođ. 1925, Krepšić, Brčko, nestao kod Bukovca 19. IX 1944.
BLAŽEVIĆ Antun, rođ. 1925, Subotica, poginuo u Crncu 21. I 1945.

BLAŠKO Milašin, rođ. 1927, Subotica, poginuo kod Oskoruša 23. I 1945 (Rajino Polje).
BLESIC Benedikt, rođ. 1925, Subotica, poginuo u Kuzmincu 4. V 1945.
BLESIC G. Petar, rođ. 1926, Subotica, poginuo kod Crnca 16. I 1945.
BLESIC Štipan, umro 23. III 1945, u MŠB u Belom Manastiru (divizijska bolnica).
BOBIC Stojana Dušanka, rođ. 1924, Vrebac, poginula u Noskovcima 7. II 1945.
BOBIC Jakov, rođ. 1926, Subotica, nestao kod Novog Bezdana 9. III 1945.
BOBOCKI Stevan, rođen 1913, Vizić, komandant 4. bataljona, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
BOCKA Janko, rođ. 1926, Ljuba, Ilok, poginuo u Kućancima 16. IV 1945.
BODIC Ivan, rođ. u Bikovu, Subotica, poginuo kod Kopačeva na Dravi 12. XII 1944.
BOGDANOVIC Antun, nestao kod Suhomlake 20. I 1945.
BOJANOVIC Miloš, rođ. 1925, Stara Moravica, nestao kod Baranjskog Petrovog Sela 10. III 1945.
BOJANOVIC Štipan, rođ. 1925, Subotica, poginuo u Podravskoj Slatini 7. II 1945.
BOJIC Svetozar, rođ. 1927, Vršac, poginuo kod Bilja 28. XI 1944.
BOLJIC Alojzije, rođ. u Subotici, ranjen 12. XI 1944. kod Catalje, umro od zadobijenih rana u bolnici u Subotici.
BOMCEK Kaiman, rođ. 1924, Subotica, ratar, borac, nestao 21. XI 1944. kod Kazuka.
BORBELJ Josip, rođ. 1915, Apatin, nestao kod Bogojeva 10. IV 1945.
BOSKIC Luka, rođ. 1924, Brežice, Peć, poginuo u Bukovcu 27. VIII 1944.
BOŠKOVIC Jovan, rođ. 1900, Darda, poginuo u Novom Bezdanu 7. III 1945.
BOŠNJAK M. Sava, rođ. 1924, Sokolac, nestao kod Dobrovića 19. IV 1945.
BOŠNJAKOVIC Antun, rođ. 1926, Podrinje, SI. Brod, poginuo u Mikleušu 7. II 1945.
BOŽAKOVIC Maćaša Marton, rođ. 1919, Stara Moravica, borac, poginuo kod Bezdana 16. III 1945.
BOŽIĆ Kata, rođ. 1924, Mali Radinci, Ruma, bolničarka, poginula u Starim Banovcima 7. X 1944.
BRAJKO Jose Antun, rođ. 1925, Subotica, poginuo u Baranji 17. III 1945.
BRAJKO A. Jaša, rođ. 1924, Subotica, ranjen iza Bolmana, umro u Novom Sadu 17. III 1945.

BRAJIĆ Lazara Živko, rođ. 1914, Sremska Kamenica, borac, poginuo u Sanatovcu 1944.
BRAJIĆ Matija, rođ. 1924, Budimpešta, umro u Novom Sadu 4. IV 1945.
BRANKOV Mite Vlajko, rođ. 1920, Uljma, Bela Crkva, borac, poginuo kod Majerja 20. X 1944.
BRANKOV Paja, rođ. 1923, Kumane, Novi Bečej, poginuo u Brezovljanima 19. IV 1945.
BRČIĆ Lojzije, rođ. 1919, Subotica, nestao kod Crnca 21. I 1945.
BREAR Veco, rođ. 1925, Subotica, borac, nestao kod Kazuka, Dunav, 29. XI 1944.
BREAR Gabor, rođ. 1924, Subotica, ratar, borac, nestao na Dunavu kod Kazuka 21—23. XI 1944.
BREŠČANSKI Štipan, rođ. 1924, Subotica, borac, nestao kod Kazuka 23. XI 1944.
BRZAK Milenko, rođ. 1919, Voganj, Ruma, poginuo kod Popradine 20. IX 1944.
BUBONJA Karlo, rođ. 1926, Senta, nestao kod Đurđenovca 1945.
BUDANOVIĆ Antun, rođ. 1925, Tavankut, nestao kod Orašca 23. IV 1945.
BUDANOVIĆ Stiipan, rođ. 1919, Subotica, poginuo kod Crnca 21. I 1945.
BUDIĆ Ilije Jovo, rođ. Silbaš, poginuo u Petrovcu 5. V 1945.
BUDIMČEVIĆ Antuna Nešto, rođ. 1925, Subotica, poginuo u Dobroviću 20. IV 1945.
BUDIMČEVIĆ Marko, rođ. 1925, Subotica, nestao na Dravi 19. I 1945.
BUDIMSKI Kirila Mihel, rođ. 1926, Ruski Krstur, Kula, poginuo kod sela Hajdičeva 24. V 1945.
BUGARIN Lazar, rođ. 1920, Sefkerin, poginuo na Dravi kod Varaždina 9. V 1945.
BUGARSKI M. Toša, rođ. 1924, Tovariševo, Bač. Palanka, poginuo u Belom Manastiru 7. III 1945.
BUKVIĆ Blaško, rođ. 1929, Subotica, poginuo na Jugovom Polju 23. IV 1945.
BUKVIĆ Ivan, rođ. 1926, Subotica, nestao kod Orašja 23. IV 1945.
BUKVIĆ Ivana Josip, rođ. 1925, Subotica, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 7. III 1945.
BUKIN Milenko, umro u bolnici u Novom Sadu 1945.
BULIN Milivoj, rođ. 1926, Melenci, poginuo u Belom Manastiru 22. III 1945.
BULJOVČIĆ Josip, rođ. 1926, Subotica, đak, nestao kod Luga 26. XI 1944.
BULJOVČIĆ Marko, rođ. 1925, Subotica, poginuo na salašu ispred Beremenda 10. III 1945.

BULJOVČIĆ Antuna Miško, rođ. 1929, Subotica, poginuo kod Bušetina 24. IV 1945.
BULJOVČIĆ Petar, rođ. 1924, Subotica, poginuo u Lugu 1. XII 1944.
BURNAĆ Paje Paio, rođ. 1928, Subotica, borac, poginuo kod Kazuka 22. XI 1944.
BURNAC Petar, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo 1. XII 1944.
BURNAĆ Luka, rođ. 1923, Cantavir, Bač. Topola, poginuo kod Čađavice 25. I 1945 (Adolfovo Selo).
BUZINA Jovan, umro u bolinici 19. IV 1945.
CAMPRAG Slobodan, rođ. 1915, Zoraj, Rumiunija, poginuo u Dobroviću 19. IV 1945.
CEPILO Đorđe, rođ. 1926, Mali Iđoš, nestao kod Bolmana 8. III 1945.
CEROVSKI Đuro, rođ. 1927, Gložan, nestao na Dunavu 12. IV 1945.
CICAK Pepo, rođ. 1925, Ada, Rudačac, nestao kod Noskovca 7. II 1945.
CIR Franja, rođ. 1928, Stara Moravica, nestao kod Bakše u Mađarskoj 18. II 1945.
CIBULJA Josip, rođ. 1924, Pivnice, Subotica, poginuo kod Dobrovića 19. IV 1945.
CISLER Jovan, rođ. 1923, Pivnice, poginuo kod Kalinovca 2. V 1945.
COBIĆ Petar, rođ. 1925, Cantavir, Bačka Topola, poginuo kod Dobrovića 20. IV 1945.
CRNAC Stjepan, rođ. 1923, Pitomača, Đurđevac, poginuo kod Belegiša 8. X 1944.
CRNKOVIĆ Franja, nestao kod Suhomlake 20. I 1945.
CRNKOVIĆ Ivan, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo kod Baranjskog Petrovog Sela 10. III 1945.
CRNKOVIC Lazar, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo u Kupusini 20. XI 1944.
CRNKOVIĆ Balte Štipan, rođ. 1924, Subotica, umro u bolnici u Somborn 20. III 1945.
CRNJANSKI Vasa, rođ. 1915, Pivnice, poginuo kod Vardarca, Belje 27. XI 1944.
CRVENI Vlade Stevan, rođ. 1925, Bečej, poginuo kod Belegiša 8. X 1944.
CUCUNIĆ Martin, rođ. 1925, Subotica, poginuo kod Rogovca 28. IV 1945.
CUKIĆ Ivan, rođ. 1923, Elemir, Petrovgrad, poginuo kod Aleksandrovca 7. II 1945.
CURNIĆ Stevan, rođ. 1926, Subotica, poginuo kod Novog Bezdana 7. III 1945.
CURNIĆ Pajo, rođ. 1924, Subotica, nestao kod Suhopolja 8. II 1945.
CVETINOV Nata, rođ. 1922, Orlovat, Petrovgrad, poginula kom Mikleuša 7. II 1945.

CVETKOV Laze Doka, rođ. 1920, Begeč, poginuo kod Aleksandrovca 7. II 1945.
CVIJANOV Marka Aleksandar, rođ. 1927, Subotica, borac, umro u bolnici od posledica ranjavanja 15. VIII 1945.
CVIJIN Đ. Bartol, rođ. 1925, podinuo kod Vardarca, Bilje, 27. XI 1944.
CAKIĆ Ivan, rođ. 1922, Subotica, borac, poginuo kod Kupusine novembra 1944.
ĆALIĆ Ranko, rođ. 1923, Sib, D. Lapac, delegat, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
ČANJI Andrija, rođ. 1924, Bač. Petrovac, nestao kod Vajske 11. IV 1945.
ČEPELJA Đorđe, rođ. 1926, Mali Iđoš, poginuo kod Bolmana 8. III 1945.
ČORDAŠ Josip, rođ. 1917, Bečej, poginuo u Đurđevcu 1. V 1945.
ČASTVAN Jana Jano, rođ. 1925, Selenča, Odžaci, poginuo kod Virovitice 25. IV 1945.
ČIČAK M. Petar, rođ. 1924, Ada, Senta, poginuo kod Gornjeg Predrijeva 7. II 1945.
ČIK Bele Bela, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo u Lugu 27. XI 1944.
ČIK Vojislav, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo u Lugu 26. XI 1944!
ČIMA A. Ivan, rođ. 1924, Vukovar, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
ČOK Jovan, rođ. 1920, Radinci, Ruma, poginuo u Bešenovačkom Prnjavoru.
ČOLIĆ, Joca, rođ. 1920, Ruma, poginuo u Velikoj Remeti 21. VII 1944.
ČORDAŠ Josip, rođ. 1926, Stara Pazova, poginuo kod Dobrovića 19. IV 1945.
ČURČIC Spasoje, rođ. 1924, G. Miholjac, poginuo u s. Orešac 23. IV 1945.
ČURLINAC Filip, rođ. 1926, Ilanča, nestao kod Bukovca 19. IX 1944.
ČUTULA Nikola, rođ. Ruma, poginuo u Ledincima 1944.
ČUVIJAN Josip, rođ. 1925, Subotica, nestao u Slavoniji 16. I 1945.
ĆIRIN Milan, nestao kod Deča 12. X 1944.
ČIRIC Branko, rođ. 1923, Subotica, poginuo kod Čađavice 25. I 1945 (u Adolfovcu).
COPIC Petar, rođ. 1925, Cantavir, B. Topola, poginuo kod Dobrovića 19. IV 1945.
COTIC Antuna Josip, rođ. 1921, Zemun, umro u Somborn 12. III 1945.
COVIC Karlo, rođ. u Subotici, poginuo u Belju kod Drave 17. XII 1944.

ĆURČIĆ Josip, rođ. 1925, Petrovaradin, umro u Somboru 24. II 1945.
ĆURČIĆ Petar, rođ. 1923, Miletićevo, Vršac, poginuo kod Brezovljana 19. IV 1945.
ĆURČIĆ Stevan, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 7. III 1945.
ĆURIĆ Milenka Branko, rođ. 1923, St. Sivac, borac, poginuo kod Čađavice 21. I 1945.
DAMJANOVIĆ Paje Dragan, rođ. 1915, Subotica, borac, poginuo u Baranji 14. II 1945.
DARABOŠ I. Karol, rođ. 1925, Tavankut (Subotica), poginuo u Lugu 26. XI 1944.
DARČIK Josip, rođ. 1926, Subotica, nestao na Dravi kod Osijeka 9. XII 1944.
DAREŠIĆ Franje Dragutin, rođ. 1917, Subotica, borac, umro u bolnici u Somboru 4. XII 1944.
DAUTOVIĆ Nikola, rođ. 1897, Gračac, Rudopolje, poginuo kod Mikleuša 7. II 1945.
DAVČIK Jakov, rođ. 1926, Tavankut, borac, poginuo u Petlovcu 8. III 1945.
DAVIDOVIĆ Nova, rođ. u Sr. Mitrovici, Divoš, poginuo kod Rohalj -baza 1944.
DEJANOVIĆ Katica, rođ. 1920, Gospođinci, 2abalj, umrla u bolnici u Somboru 14. III 1945.
DEJANOVIĆ Ljuibica, bolničarka 3. čete 1. bataljona, poginula u Sloveniji maja 1945.
DEKANOVIĆ Pera, rođ. 1926, Subotica, umro u Valpovu 20. IV 1945.
DEKANJ Antun, rođ. 1923, Tavankut, poginuo na Dunavu kod Kazuka 20. XI 1944.
DEMŠEDI Štipan, rođ. 1928, Subotica, poginuo u Baranji marta 1945.
DEMŠEDI Stevana Vince, rođ. 1926, Subotica, poginuo u Novom Bezdanu 9. III 1945.
DESPOT Vlaho, rođ. 1927, Metković, nestao kod Surduka 7. X 1944
DEVIĆ Milan, rođ. 1926, Indija, poginuo kod Cente u Opovi 9. X 1944.
DEVIĆ Ruža, rođ. 1926, Subotica, poginula kod Belog Brda 12. XII 1944.
DINGA Stevan, rođ. 1923, Pivnice, Odžaci, poginuo u s. čačinci 1945.
D1MIĆ Mladen, rođ. 1905, Bačka Palanka, nestao kod Dravograda 13. V 1945.
DIMITRIJEV Joca, rođ. 1926, Opovo, nestao kod Dravograda 15. V 1945.
DIMITRIJEVIĆ Ratimir, rođ. 1915, Kraljevo, borac, nestao kod Kazuka 20. XI 1944.

DIR Pavle, rođ. 1915, Bač. Petrovac, nestao na Dunavu 11. IV 1945-
DOBOŠ Gustav, rođ. 1908, Veliko Središte, Vršac, poginuo kod Bezdana 16. XI 1944.
DOMANJI J. Jožef, rođ. 1924, Krčedin, Indija, poginuo kod Bešenovačkog Prnjavora 1944.
DONOSLAVIĆ Dragutin, rođ. 1926, Subotica, nestao kod Kazuka 20. XI 1944.
DRAGIĆ Ilije Đorđe, rođ. 1921, Vračarnik, nestao kod Dravograda 15. V 1945.
DRAKSLER Josip, rođ. 1926, Banja Luka, poginuo u Vardarcu na Dravi 29. XII 1944.
DRAŽIC Mitar, rođ. 1914, Jazak, Irig, borac, poginuo u Baranji 1944.
DUBOVIĆ Martin, rođ. 1924, Subotica, poginuo kod Belog Brda 12. XII 1944.
DULIĆ Andrija, rođ. 1925, Žednik, poginuo kod Bolmana 18. III 1945.
DULIĆ Antun, rođ. 1926, Subotica, poginuo kod Petlovca mart» 1945.
DULIĆ Franja, rođ. 1926, Subotica, poginuo kod Cabune 8. II 1945.
DULIĆ Laza, rođ. 1925, Đurđin, poginuo kod Mikleuša 7. II 1945.
ĐAKOVAČKI Mladen, rođ. 1925, Soka, Subotica, poginuo u Baranjkom Petrovom Selu 10. III 1945.
DEKE Lajča Danilo, rođ. 1923, Sombor, poginuo kod Kalinovca 1. V 1945.
ĐEKIĆ Ilija, rođ. 1926, Aleksandrovo, Vršac, poginuo u Belom Manastiru 2. I 1945.
ĐENDUR Miša, rođ. 1925, vodnik, poginuo.
ĐILAS Živana Njegovan, rođ. 1902, Progar, Zemun, poginuo kod Petlovca 5. V 1945.
ĐUKIĆ Dragoljub, rođ. 1924, Peć, poginuo u Bukovcu 20. IX 1944.
ĐUKIĆ Marko, rođ. 1918, Subotica, kurir, poginuo u Novom Bezdanu 7. III 1945.
ĐUKIĆ Miloš, rođ. 1924, Kumane, poginuo kod Dobrovića.
ĐUKIĆ Petar, rođ. 1916, Subotica, umro od ranjavanja u bolnici 15. XII 1944.
ĐUKIĆ Svetozar, rođ. 1925, Darda, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 9. III 1945.
ĐURAŠEVIĆ Peka Renija, rođ. 1924, Subotica, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
ĐURČIĆ Spasoje, rođ. 1924, Gornji Miholjac, poginuo pod selom Nadovac 23. IV 1945.
ĐURIČEK Andrije Andrija, rođ. 1921, Vojlovica, Pančevo, poginuo u Bačevcima 25. IV 1945.
ĐURIĆ Branko, rođ. 1923, Subotica, poginuo kod Čađavice 25. I 1945.

ĐURIĆ Dura, rođ. 1922, Ruma, poginuo na Iriškom vencu 25. VIII 1944.
ĐURIĆ Vitomir, rođ. 1924, Melenoi, poginuo ikod Beremanda 13. I 1945.
ĐURIN Marin, rođ. 1923, Bački Breg, nestao kod Vajske 31. III 1945.
ĐURINAC Đurica, rođ. 1919, Taraš, umro u Somborn 9. IV 1945.
ĐURKOVIC Radivoj, rođ. 1927, Lahovac, umro u Somborn 16. III 1945.
EMEDI Dionisije, rođ. 1925, Vrbas, borac, poginuo kod Baranjskog Petrovog Sela 7. III 1945.
EREVIC Karlo, rođ. 1919, Nova Gradiška, poginuo kod Crnca 21. I 1945.
EVETOVIC Josip, rođ. 1924, Subotica, nestao kod Brezovljana 20. IV 1945.
EVETOVIC Marko, rođ. 1916, Žednik, vodnik, poginuo kod Bolmana 7. III 1945.
EVETOVIC Jose Nešto, rođ. 1916, Subotica, vodnik, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 8. III 1945.
EVETOVIC Vojislav, rođ. 1925, Subotica, nestao kod Cabuna 8. II 1945.
ERCEGOVACKI Bora, rođ. Irig, Bešenovo, poginuo u Ledinicma 1944.
FABEK Pavle, rođ. 1926, Silbaš, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 11. III 1945.
FARKAŠ Ištvana Janoš, rođ. 1892, Horgoš, borac, umro od ranjavanja u bolnici u Subotici 2. V 1945.
FABRI Miša, rođ. 1924, Ilok, borac, poginuo u Banatu 1944.
FENJVEŠI Matija, rođ. 1919, Subotica, borac, poginuo u Bjelovaru 9. V 1945.
FERKOVIC Marko, rođ. 1927, Subotica, nestao sa Drave 4. I 1945.
FERKOVIĆ Blaška Petar, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo kod Bilja 27. XII 1944.
FERKOVIC Paja, rođ. 1927, Subotica, nestao kod Mikleuša 8. II 1945.
FIJALA Mate Mirko, rođ. 1924, Novi Slankamen, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 9. III 1945.
F1LIPOVIC Vlajko, rođ. 1914, Bavanište, nestao kod Cabuna 8. II 1945.
FRANCIŠKOVIC Mate Antun, rođ. 1924, Subotica, desetar, poginuo u Lugu 25. XI 1944.
FRANCIŠKOVIC Geza, rođ. 1925, Durđin, nestao na maršu prema Dunavu 30. III 1945.
FRANCIŠKOVIC Grga, rođ. 1926, Subotica, poginuo kod Čađavice 25. I 1945.

FRANCIŠKOVIĆ Ivan, rođ. 1927, Subotica, nestao kod Suhomlake 20. I 1945.
FRANCIŠKOVIČ Petar, rođ. 1923, Subotica, nestao kod Bogojeva 8. IV 1945.
FRANKOVIĆ Mate, rod. 1925, Subotica, desetar, nestao u izvidnici 25. XI 1944.
FRENC Ivan, rođ. 1922, Melenci, nestao iz Vajske 14. IV 1945.
FRIKA Miša, rođ. 1925, Ilok, nestao kod Banovaca 8. X 1944.
FUNTANJI Joška, rođ. 1925, Ilok, borac, poginuo u Baranji 1945.
GABOROV Boža, rođ. 1922, Melenci, umro u Podravskoj Slatini 28. IV 1945.
GABRIĆ Andrija, rođ. 1924, Subotica, desetar, poginuo na Dunavu 22. XI 1944.
GABRIĆ Nikole Alojz, rođ. 1924, Subotica, desetar, poginuo kod Kazuka 21. XI 1944.
GABRIĆ Jakoba Blaško, rođ. 1926, Subotica, umro u Somborn 26. XI 1944.
GABRIĆ Josip, rođ. 1926, Subotica, poginuo u Kućancima 16. IV 1945.
GABRIĆ Nikola, rođ. 1926, Subotica, poginuo kod Dobrovića 20. IV 1945.
GABRIĆ Stepan, rođ. 1925, Subotica, poginuo kod Belog Brda 12. XII 1944.
GAGIĆ Toma, rođ. 1920, Subotica, nestao kod Dobrovića 27. I 1945.
GAJDOŠ Paula Jan, rođ. 1924, Selenča, Odžaci, desetar, poginuo u Kućancima 16. IV 1945.
GAJIĆ Slobodan, rođ. 1922, ćerević, Ilok, poginuo u šaševu 20. I 1945.
GALA Petar, rođ. 1923, Subotica, ratar, borac, nestao na Dunavu kod Kazuka 21. XI 1944.
GALA Stevan, rođ. 1923, Subotica, borac, nestao kod Kazuka 21. XI 1944.
GALIĆ Ivan rođ. 1925, Subotica, borac, nestao kod Kazuka 20. XI 1944.
GALIĆ Nikola, rođ. 1912, Bački Breg, Sombor, poginuo u Kućancima 16. IV 1945.
GARAI Jano, umro u Medicinsko sanitetskom bataljonu u Baranji 6. III 1945.
GARDINOVAĆKI Milan, rođ. 1927, Vilovo, nestao u Subotici 20. XII 1944.
GAŠPAR Anton, rođ. 1924, Subotica, nestao kod Suhopolja 8. II 1945.
GEDOVIĆ Aleksandar, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo u mestu Đurđevac 19. IV 1945.

GENCEL Matija, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo u Varaždinu 5. V 1945.
GERICKI Ignjat, rođ. Divoš, Sr. Mitrovica, poginuo 1944 (nema podataka o pogibiji).
GERMOSEK Franje Stanko, rođ. 1921, Globoko, Breznice, vodnik, poginuo u Kućancima 16. IV 1945.
GERONOVIC Luka, rođ. 1925, Tavankut, Subotica, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
GLAMOĆANIN Ljubomir, rođ. 1920, Sanski Most, borac, poginuo na Dunavu 7. IV 1945.
GLOGIĆ Anton, rođ. 1923, Slavonski Brod, vodnik, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
GLUMAC Milan, rod. 1923, Brsnovačka Korenica, komesar čete, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
GLUSAC Boro, rođ. 1920, Medna, Mrkonjić Grad, komandir čete, poginuo u Dobroviću 20. IV 1945.
GODAR Mihajlo, rođ. 1919, Subotica, poginuo u Maloj Dardi 12. XII 1944.
GODAR Štipan, rođ. 1916, Tavankut, nestao kod Neskovaca 7. II 1945.
GOJKOVIĆ Dragić, rod. 1921, Vel. Središte, Vršac, poginuo u Belom Manastiru 20. III 1945.
GOLUB Ivan, rođ. 1916, Tavankut, Subotica, poginuo kod Majske Međe 9. III 1945.
GOMBAŠEV Uroša Isidor, rođ. 1925, B. Petrovo Selo, poginuo u Novom Bezdanu 8. III 1945.
GOMBOŠEV Milica, rođ. 1926, Bačko Petrovo Selo, bolničarka, poginula na Batini novembra 1944.
GOMERČIĆ Rudolf, rođ. 1924, Davor, N. Gradiška, vodnik, poginuo u s. Kneževi Vinogradi 25. XI 1944.
GOVORKOVIC Antun, rođ. 1924, Subotica, poginuo u Lugu 26. XI 1944.
GOVORKOVIĆ Petra Andrija, rođ. 1926, Subotica, umro od ranjavanja u bolnici u Virovitici 9. V 1945.
GOZENKAJNER Karlo, rođ. 1911, Durinci, Županja, borac, poginuo kod Darde 13. IV 1945.
GRADANIĆ Miloš, rod. 1921, Doljane, Otočac, nestao na Dravi kod Osijeka 9. XII 1944.
GRAHOVAC Luke Dušan, rođ. 1928, Vrebec, Gospić, poginuo kod Kravice (Darda) 13. IV 1945.
GRAHOVAC Marija, rođ. 1924, B. Krupa, bolničarka, poginula kod Novog Bezdana 7. III 1945.
GRČIĆ Ignjat, rođ. 1923, Đurđevac, poginuo kod Suhomlake 20. I 1945.

GRGIĆ Stevan, rođ. 1911, Čazma, Bjelovar, komandir čete, poginuo kod Novog Bezdana 7. III 1945.
GRČIĆ Toma, rođ. 1927, Subotica, poginuo kod Kazuka 20. XI 1944.
GRGIĆ Toma, rođ. 1912, Golubinci, nestao kod Crnca 21. I 1945.
GRGUREVIĆ Ivan, rođ. 1924, Motoše, Knin, poginuo kod Crnca 21. I 1945.
GRKOVIĆ Đorđe, rođ. 1918, Bajmok, nestao kod Bilja 27. XI 1944.
GROKA Branko, rođ. 1925, Jazak, Irig, borac, poginuo na Dravi 10. XII 1944.
GROZDANIĆ Miloš, Kuzman, rođ. 1921, Doljani, poginuo na Dravi kod Osijeka 9. XII 1944.
GRŠIĆ Bela, rođ. 1925, Subotica, nestao kod Baranjskog Petrovog Sela 10. III 1945.
GRUJAKOVIĆ Marko, rođ. 1922, Verušić, Subotica, nestao kod Predrijeva 7. II 1945.
GRUJIĆ Draga, rođ. 1921, Čerević, Beočin, borac, poginuo u Slavoniji 1945.
GUJAŠ Lajoš, rođ. 1924, St. Moravica, nestao iz Brigade.
GUZINOVIĆ M. Luka. rođ. 1925, Tavankut, poginuo kod Baranjskog Petrovog Sela 10. III 1945.
HACEK Sofija, rođ. 1926, Orahovina, Prelog, poginula kod Belog Brda 12. XII 1944.
HAJDUK Tibor, rođ. 1928, Subotica, nestao pri povlačenju kod Barča 9. II 1945.
HALAJI Samuila Jovan, rođ. 1924, Petrovac, Novi Sad, poginuo kod Novog Bezdana 13. III 1945.
HALAŠEVIĆ Franja, rod. 1925, Subotica, borac, poginuo kod Luga 26. XI 1944.
HALIK Jovan, rođ. 1911, St. Palanka, vodnik, poginuo u mestu Bačevac 25. IV 1945.
HAMPELIĆ Franjo, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo na Bolmanu 9. III 1945.
HANIČEK Antun, rođ. 1921, Subotica, borac, poginuo na Bolmanu 12. III 1945.
HAMPELIĆ Franjo, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo na Bolmanu 9. III 1945.
HAUSEK Ilija, rođ. 1913, Slatina, SI. Brod, poginuo u šaševu 20. I 1945.
HEGEDUŠ Josipa Josip, rođ. 1926, Horgoš, borac, poginuo u Kalinovcu 11. XII 1944.
HEGEDUŠ Jožefa Ivan, rođ. 1924, Pivnice, Odžaci, poginuo kod Dobrovića 19. IV 1945.
HLOŽAN Đ. Mihajlo, rođ. 1919, Silbaš, B. Palanka, poginuo u s. Peteranec (u Hlebinama) 4. V 1945.

HODAK Marko, rođ. 1925, Treznik, Slunj, poginuo kod Novog Bezdana 7. III 1945.
HODOLIĆ Jan, rođ. 1924, Pivnice, borac, poginuo kod Dobrovića 19. IV 1945.
HOLA5EVIĆ Franja, rođ. 1925, Subotica, poginuo kod Luga 26. XI 1944.
HOMA Janko, rođ. 1925, Ruski Krstur, Kula, poginuo u s. Hadžičevo 23. IV 1945.
HORTI Stevana Dura, rođ. 1926, Jermenovci, Vršac, poginuo u s. Đurđevac (Kalinovac) 2. V 1945.
HORVAT Martina Eugen, rođ. 1915, Tavankut, borac, poginuo u Subotici, 26. X 1944.
HORVAT J. Jano, rođ. 1925, Bački Betrovac, Novi Sad, poginuo na Dunavu 12. IV 1945.
HORVAT Janoša Ištvan, rođ. 1927, Subotica, borac, poginuo u Bjelovanu 8. V 1945.
HORVAT Antuna Mijo, rođ. 1923, Tompojevci, borac, poginuo kod Bolmana 1945.
HORVAT Štipan, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo kod Kazuka 20. XI 1944.
HORVATOVIĆ Anton, rođ. 1925, Sr. Karlovci, poginuo u šaševu 20. I 1945.
HORVATOVIĆ Ivan, rođ. 1927, Tavankut, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 21. III 1945.
HORVATSKI Danča Mihajlo, rođ. 1926, Verušić, Subotica, poginuo u Suhomlaki 20. I 1945.
HORVATSKI Marka Mihajlo, rođ. 1923, Subotica, poginuo u Novom Bezdanu 7. III 1945.
HORVATSKI Petar, rođ. 1926, Tavankut, Subotica, pomoćnik komesara čete, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 7. III 1945.
HORVATSKI Ž. Stevan, rođ. 1926, Kovilj, Titel, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 7. III 1945.
HORVATSKI Stevan, rođ. u Subotici, umro u Somborn od zadobijenih rana u Baranji 3. XII 1944.
HRČAN Mišo, rođ. 1925, SI. Aleksandrovac, Alibunar, poginuo kod Dobrovića 19. IV 1945.
HRIC Andrija, rođ. 1925, Vrbanja, Županja, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
IDRIVAVIĆ Stevo, rođ. 1924, Subotica, umro u Somborn 18. III 1945.
IGAZ Stevana Jovan, rođ. 1925, Pivnice, Odžaci, borac, poginuo u Josipovcu 13. IV 1945.
ILIĆ Nenad, rođ, 1926, Kopan, Darda, borac, poginuo u mestu Bazije 20. I 1945.

ILEŠ Stevan, rođ. 1925, Nađbaračka, Baja, poginuo u Novom Bezdanu 7. III 1945.
ILIJEVIĆ Marko, rođ. 1924, Otok (Vinkovci), desetar, poginuo kod Kazuka 20. XI 1944.
ILKIĆ Živan, rođ. 1923, Vrdnik, Irig, poginuo kod Bezdana 16. XI 1944.
IMREK Stevan, rođ. 1925, Rumenka, Novi Sad, umro u bolnici u Novom Sadu 12. XII 1944.
IMRIĆ Joso, rođ. 1924, Subotica, ratar, borac, nestao kod Kazuka 21. XI 1944.
IMRIĆ Lajčo, rođ. 1924, Subotica, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
IMROVIĆ Franjo, rođ. 1926, Subotica, nestao kod Bakše u Mađarskoj 18. II 1945.
INĐIĆ Rada, rođ. u Vognju, Ruma, poginuo kod Grgetega 1944. Sahranjen na ašanjskom groblju.
INOTAJ Gabor, rođ. 1925, Split, borac, poginuo u s. Medinci 21. IV 1945.
IRAKOV Đorđe, rođ. 1916, Subotica, nestao kod Belog Brda 12. XII 1944.
IRŠEVIĆ Đuro, rođ. 1925, Subotica, poginuo kod Mikleuša 7. II 1945.
IŠEK Nikola, rođ. 1918, Golija, Glina, nestao kod Surduka 7. X 1944.
IŠMEROVIĆ Fehim, rod. 1924, Dukovica, Žepče, borac, poginuo kod Novog Bezdana 7. III 1945.
IŠPANOVIĆ Josip, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo kod Baranjskog Petrovog Sela 21. III 1945.
IŠTOKOVIĆ Marjan, rođ. 1927, Osijek, poginuo kod Suhomlake 21. I 1945.
IVANČEVIĆ Mihajla Stevan, rođ. 1928, Darda, poginuo na Dravi — Lešonela voda 10. XII 1944.
IVANIĆ Augustin, rođ. 1924, Frilovci, D. Lendava, borac, poginuo kod Kravice 13. IV 1945.
IVANKOVIĆ Luka, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo u s. Kneževi Vinogradi 23. XI 1944.
IVANKOVIĆ Veco, rođ. 1917, Tavankut, poginuo na Batini novembra 1944.
IVANOVIĆ Jova, rođ. 1914, Bizovac, Valpovo, nestao kod St. Banovaca 7. X 1944.
IVEKANOV Petar, rođ. 1924, Žednik, nestao kod Bačkog Brega 15. XII 1944.
IVIĆ Kaiman, rođ. 1916, Slavonski Brod, nestao 6. II 1945.
IVIĆ Karlo, rođ. 1916, Subotica, borac, nestao kod Kazuka 19. XI 1944.

IVIĆ Mirko, rođ. 1923, Subotica, nestao kod s. Noskovci 7. II 1945.
IVKOVIĆ Antun, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo kod Novog Bezdana 7. III 1945.
IVKOVIĆ Vince Bela, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo kod Baranjskog Petrovog Sela 10. III 1945.
IVKOVIĆ Geza, rođ. u Subotici, poginuo kod Belog Manastira 11. III 1945.
IVKOVIĆ Grga, rod. 1925, Subotica, poginuo u s. Noskovci 7. II 1945.
IVKOVIĆ-IVANDEKIĆ G. Mirko, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo kod s. Noskovci 11. II 1945.
IVKOVIĆ Joca, rođ. 1922, Subotica, nestao kod Belog Brda 12. XII 1944.
IVKOVIĆ Antuna Lazar, rođ. 1923, Subotica, desetar, poginuo u s. Kneževi Vinogradi 23. XI 1944.
IVKOVIĆ Luka, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo u s. Kneževi Vinogradi 27. XI 1944.
IVKOVIĆ Mate, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo u s. Kneževi Vinogradi 27. XI 1944.
IVKOVIĆ Stanko, rođ. 1922, Draška Pažežana, Banatski Karaš, umro u Podravskoj Slatini 24. IV 1945.
IVNIK Vjenceslav, rođ. 1919, Mirča, Supetar (ostrvo Brač), komandant bataljona, poginuo u s. Kućanci 16. IV 1945.
IVOŠEVIĆ Dura, rođ. 1925, Subotica, poginuo kod Mikleuša 8. II 1945.
JABLANOV Milojko (Mile), rođ. 1922, Krstur (N. Kneževac), poginuo kod Kazuka 21. XI 1944.
JAGINE, Petar, rođ. 1915, Subotica, nestao na Dravi 8. II 1945.
JAKOVETIĆ Franje Mirko, rođ. 1923, Tavankut, Subotica, delegat voda, poginuo kod Mikleuša 7. II 1945.
JAKOVČEVIĆ Nestor, rođ. 1913, Subotica, borac, poginuo u Brezovljanima 19. IV 1945.
JAKOVETIĆ Lojzija, rođ. 1925, Subotica, poginuo kod Suhopolja 8. II 1945.
JAKOVETIĆ Lazo, rođ. 1923, Subotica, poginuo u s. Kneževi Vinogradi 23. XI 1944.
JAKŠIĆ Andrije Ivan, rođ. 1927, Subotica, borac, poginuo kod Kazuka 21. XI 1944.
JANKOVIĆ Boško, rođ. 1925, Ruma, poginuo kod Čađavice 25. I 1945.
JANKOVIĆ M. Milivoj, rođ. 1921, Stajićevo, nestao 25. IV 1945.
JANKOVIĆ Milorada Vasa, rođ. 1927, Bavanište, Kovin, poginuo kod Kalinovca 2. V 1945.

JANKOVIĆ Nikola, rođ. 1927, Ledinci, Sr. Karlovci, desetar, poginuo kod s. Peteranec 4. V 1945.
JARAMAZOVIĆ Antuna Antun, rođ. 1915, Subotica, poginuo kod Orašja 23. IV 1945.
JOCIĆ Maksim, rođ. 1923, Kula, poginuo kod Virja 3. V 1945.
JOJIĆ Slavko, borac, umro u Osijeku 22. IV 1945.
JOKIĆ Živko, nestao kod Deča 12. X 1944.
JOVANOV Toma, rođ. 1922, Farkaždin, Kovačica, zamenik komandira, poginuo kod Brezovljana 21. IV 1945.
JOVANOVIĆ Angelina, rod. 1925, Ledinci, Sr. Karlovci, pomoćnik komesara, poginula kod s. Mandovac 23. IV 1945.
JOVANOVIĆ Ivan, rođ. 1925, Kebrec (Binga), poginuo kod Čađavice 25. I 1945.
JOVANOVIĆ Joso, rođ. 1927, Subotica, borac, nestao kod Kazuka 19. I 1944.
JOVANOVIĆ Maksima Lazar, rođ. 1921, Prnjavor, Irig, zamenik komandira, poginuo kod Brezovljana 19. IV 1945.
JOVIĆ Ivan, rođ. 1922, Subotica, borac, poginuo kod Kazuka 20. XI 1944.
JOVIĆ Todora Ilija, rođ. 1923, šišatovci, nestao kod Sv. Barbare 9. V 1945.
JOVIĆ Slavko, rođ. u Rivici, Irig, poginuo na Jabuci 1944.
JOZIĆ Antun, rođ. 1920, Sukač (Livno), borac, poginuo kod Kazuka 20. XI 1944.
JUHAS Mirko, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo kod Crnca 21. I 1945.
JURICA Mate Ivan, rođ. 1922, Drenovci, Srem, borac, poginuo u Gradištu 1945.
JURIĆ Antun, rođ. 1926, Tavankut, nestao sa pustare Pača kod Bakše 18. II 1945.
JURIĆ Branko, rođ. 1923, Subotica, poginuo kod Viljeva 1945.
JURIĆ Josip, rođ. 1924, Subotica, borac, nestao kod Kazuka 19. XI 1944.
JURIĆ Luke Mate, rođ. 1924, Subotica, poginuo u s. Kneževi Vinogradi 23. XI 1944.
KAJFEST Drago, rođ. 1914, Grivac, nestao kod Rogovca 26. IV 1945.
KANTAR Franjo, 1924, Subotica, nestao na Darvi 19. I 1945.
KANTOR Marko, rođ. 1920, Subotica, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
KAOKUNUPEK Adolf, rođ. 1925, Denetinc, Prnjavor, borac, poginuo u s. Severovci 2. V 1945.
KUPONOVIĆ Đuro, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo u Podravlju 4. XII 1944.
KOPUNOVIĆ Nikole Ilija, rođ. 1926, Subotica, Žednik, poginuo kod Kazuka 20. XI 1944.

KAPUNOVIĆ Petar, rođ. 1926, Subotica, umro u MSB u Baranji 4. III 1945.
KARABALIĆ Marijan, rođ. 1925, Rakovci, Vinkovci, poginuo kod Mikleuša 7. II 1945.
KASPOR Stevo, rođ. 1910, Mirkovci, borac, poginuo u Našicama 1945.
KATAČIĆ Marina Joza, rođ. 1927, Bački Breg, poginuo kod Valpova 24. IV 1945.
KATAČIĆ Pave Marko, rođ. 1921, Bački Breg, poginuo kod Virovitice 23. IV 1945.
KATUNOVIĆ Joso, rođ. 1925, Subotica, umro u vojnoj bolnici u Somborn 24. III 1945.
KAVČA Josipa Antun, rođ. 1924, Zrenjanin, borac, poginuo u Vukovaru 1945.
KEČKEMETI Janoša Mihalj, rođ. 1923, Bačka Topola, borac, poginuo u Koprivnici 3. V 1945.
KEKIĆ Jovan, Ledinci, Novi Sad, borac, poginuo u Slavoniji 1945.
KELEČKI Janko, rođ. 1925, Ilok, borac, poginuo u Banatu 1944.
KEREČKI Branko, rođ. 1926, Čortanovci, nestao kod Bukovca 19. IX 1944.
KESIĆ Veće Beno, rođ. u Radanovcu Subotica, poginuo kod Batine (?) 1945.
KEVILJ Jovana Dušan, rođ. 1911, Divoš, Srem. Mitrovica, poginuo nesrećnim slučajem u Eibisvaldu kod Maribora 21. V 1945.
KIRIĆ Čedomir, rođ. 1922, Fejuj, Đulvez, Rumunija, poginuo kod Suhomlake 21. I 1945.
KIŠ Eugen, rođ. 1908, Mikluševci, Vukovar, nestao kod Kalinovca 2. V 1945.
KIŠ Martina Ferenc, rođ. 1921, Mokrin, borac, poginuo u s. Orešac 23. IV 1945.
KIŠ Franjo, rođ. 1927, Platičevo, Ruma, desetar, poginuo u s. Kućanci 16. IV 1945.
KIŠ Veće Joca, rođ. 1924, Verušić (Subotica), borac, nestao kod Kazuka 20. XI 1944.
KIŠ Martin, rod. 1921, Vladimirovac, poginuo u s. Orešac 23. IV 1945.
KLAIĆ Milica, rođ. 1923, Vojvoda Stepa, Petrovgrad, bolničarka, poginula u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
KLARIĆ Antun, rođ. 1924, Šibenik, borac, poginuo u s. Đurđevac kod Kalinovca 2. V 1945.
KLUŠKOVIĆ Antun, rođ. 1923, Subotica, umro u vojnoj bolnici u Subotici. Prenet u Radanovac 13. III 1945.
KNEŽEVIĆ Milena, rođ. 1924, Horgoš, Senta, poginula kod Suhomlake 21. I 1945.
KOČIŠ Geza, rođ. 1925, Subotica, nestao kod Cabuna 8. II 1945.

KOČIŠ Ivana Šandor, rođ. 1923, Vršac, borac, poginuo u s. Đurđevac kod Kalinovca 2. V 1945.
KOKIĆ Marko, rođ. 1919, Subotica, borac, poginuo kod Dobrovića 20. IV 1945.
KOKIĆ Štipana Petar, rođ. 1924, Žednik, borac, poginuo kod Oskoruše 9. II 1945.
KOLAR Branko, rođ. 1921, Bolman, Darda, nestao kod Belog Brda 12. XII 1944.
KOLAR Jovan, rođ. 1924, Kisač, Novi Sad, poginuo u Kućancima 16. IV 1945.
KOLAR Martin, rođ. 1920. G. Tavankut, nestao kod Predujeva 7. II 1945.
KOLAR Nikola, rođ. 1916, Tavankut, nestao na Dunavu kod Dalja 12. IV 1945.
KOLAREK Paja, rođ. 1925, Aleksandrovac, Alibunar, nestao na Dunavu 11. IV 1945.
KOLAREV Stevo, rođ. 1909, Neštin, Ilok, poginuo kod Bačevca 25. IV 1945.
KOLARIĆ J. Sava, rođ. 1927, Mošorin, Titel, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 7. II 1945.
KOLOŠNJAJ Mihajlo, rođ. 1926, Ruski Krstur, Kula, poginuo u Peteranjecu 5. V 1945.
KOLUNDŽIĆ Marko, rođ. 1925, Komletinci, Vinkovci, desetar, poginuo kod Suhomlake 20. I 1945.
KOMIJAT Mirko, rođ. 1924, Nađbaračka, Baja, poginuo kod Mikleuša 7. II 1945.
KOMLENSKI Živa, rođ. 1919, Vladimirovci, nestao kod Slatine — — Bare 8. II 1945.
KONOVEC Blaško, rođ. 1926, Subotica, vodnik, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
KOPČALIĆ Milan, rođ. 1914, Mokrin, poginuo kod Mikleuša 7. II 1945.
KOPEREC Tibor, rođ. 1926, Novi Sad, nestao kod Svetog Vida u Sloveniji 9. V 1945.
KOPILOVIĆ Bela, rod. 1925, Subotica, borac, poginuo u Majskoj Međi 7. III 1945.
KOPILOVIĆ Franje Geza, rođ. 1914, Subotica, borac, umro u Subotici 25. I 1945.
KOPILOVIĆ Marko, rođ. 1923, Subotica, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
KOPILOVIĆ Mirko, rođ. 1926, Subotica, borac, umro u Somboru 30. XI 1944.
KOPILOVIĆ Stevan, rođ. 1926, Tavankut, nestao kod Vajske 31. III 1945.

KOPILOVIĆ Danča Šime, rođ. 1925, Žednik, borac, poginuo kod Našica 25. IV 1945.
KOPILOVIĆ Vojislav, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo kod Majske Međe 7. III 1945.
KOPUNOVIĆ Lajča Andrija, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo u Baranji 1944.
KOPUNOVIĆ Veće Bela, rođ. 1926, Subotica, poginuo kod Suhomlake 2. V 1945.
KOPUNOVIĆ Stipe Ivan, rođ. 1924, Subotica, poginuo kod Podravlja 4. XII 1944.
KOPUNOVIĆ Josip, rođ. 1927, Subotica, borac, poginuo kod Crnca 21. I 1945.
KOPUNOVIĆ Lajčo, rođ. 1920, Subotica, poginuo u s. Noskovci 7. II 1945.
KOPĆOK Jovana Jano, rođ. 1926, Gložan, Novi Sad, desetar, poginuo u s. Đurđevac kod Kalinovca 2. V 1945.
KORPONAJIĆ Time Andrija, rođ. 1921, Subotica, poginuo kod Čađavice 25. I 1945.
KOROS Pavle, rođ. 1924, Ljuba, Ilok, poginuo kao borac.
KOSANOVIĆ Branko, rođ. 1927, Ban. Sokolac, borac, poginuo kod Kazuka 22. XI 1944.
KOSANOVIĆ Dane Dragutin, rođ. 1926, Sokolac, Kula, borac, umro u bolnici u Novom Sadu 4. III 1945.
KOSTIĆ Vojislav, rođ. 1926, Melenci, nestao na Dunavu 12. IV 1945.
KOTUR Bela, rođ. 1925, Subotica, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
KOVAČ Ivan, rođ. 1921, Subotica, borac, poginuo u s. Peternjec 5. V 1945.
KOVAČ Andrije Laičo, rođ. 1919, Subotica, borac, poginuo u Baranji februara 1945.
KOVAČEVIĆ Albo, rođ. 1921, Subotica, borac, poginuo u s. Bačevac 25. IV 1945.
KOVAČEVIĆ Alojzija Bela, rođ. 1927, Subotica, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
KOVAČEVIĆ Franjo, rođ. 1917, Subotica, nestao na Dunavu kod Dalja 12. IV 1945.
KOVAČEVIĆ Ivan, rođ. 1925, Ilača, Šid, nestao kod Bukovca 19. IX 1944.
KOVAČEVIĆ Josip, rođ. 1924, Subotica, poginuo u s. Aleksandrovac 6. II 1945.
KOVAČEVIĆ Ljudevita Lazar, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo kod Bolmana 8. III 1945.
KOVAČEVIĆ Mije Josip, rođ. 1930, Subotica, poginuo kod Batine novembra 1944.

KOVAČEVIĆ Urban, rođ. 1926, Subotica, poginuo kod Vardarca 29. XI 1944.
KOVAČIĆ Antun, rođ. 1923, Subotica, nestao kod Suhopolja 8. II 1945.
KOVLAČEC Franjo, rođ. 1924, Pivnice, umro u vojnoj bolnici u Somboru 16. III 1945.
KOZARČIĆ Steva, rođ. 1916, Futog, nestao kod Cabuna 8. II 1945.
KOZBAŠIĆ Lovro, rođ. 1919, Sonta, Apatin, nestao kod Dravograda 13. V 1945.
KOZMA Luke Sive, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo kod Bolmana marta 1945.
KOZMA Štipan, rođ. 1917, Subotica, nestao kod Barča 9. II 1945.
KRAJC Ivan, rođ. 1923, Voćin, Podr. Slatina, vodnik, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
KRAZAN Ana, rođ. u Dobanovcima, bolničarka, poginula na Jabuci, Fruška gora, septembra 1944.
KRAJNOVIĆ Jovan, rođ. 1927, Žednik (Subotica), borac, poginuo kod Kazuka 22. XI 1944.
KRČMARSKI Marko, rođ. 1922, Tavankut, nestao kod Suhopolja 8. II 1945.
KRIČKOVIĆ Josip, rođ. 1923, Subotica, nestao kod Dobrovića 20. IV 1945.
KRIČKOVIĆ Slavko, rod. u Ledincima, borac, poginuo u Slavoniji 1945.
KRISTIĆ Branko, rođ. 1912, St. Banovci, Stara Pazova, komesar čete, poginuo u Novom Bezdanu 7. III 1945.
KRIŠMARTON Ferenc, rođ. 1921, Mokrin, poginuo kod Orešca 23. IV 1945.
KRIZMANIĆ Mato, rođ. 1926, Bački Breg, nestao kod N. Bezdana 9. III 1945.
KRIŽAN Ana, rođ. u Dobanovcima, Srem, bolničarka, poginula na Jabuci, Fruška gora, septembra 1944.
KRIŽAN Branislav, rođ. 1921, Petrovac, Novi Sad, komesar čete, poginuo u Bačevcu 25. IV 1945.
KRIŽANOVIĆ Antun, rođ. 1916, Tavankut, nestao kod Vajske 30/31. III 1945.
KRKANOVIĆ Milica, rođ. 1927, Čerević, Ilok, bolničarka, poginula kod Suhomlake 21. I 1945.
KRNJAJSKI Jefte Dušan, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo u Lugu 28. XI 1944.
KRNJAJSKI Milenko, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo kod Crnca 21. I 1945.
KROS Katica, rođ. 1919, Dobanovci Zemun, poginula na Jabuci 7. IX 1944.

KRUŠKA Adam, rod. 1920, Hajdučica, nestao kod Brezovljana 18. IV 1945.
KUBATOVIĆ Antuna Luka, rođ. 1924, Subotica, poginuo u s. Kneževi Vinogradi 23. XI 1944.
KUČOV Bele Petar, rođ. 1925, Subotica, poginuo u Lugu 27. XI 1944.
KUČOK Luka, rođ. 1923, Subotica, umro u Somborn 20. III 1945.
KUJUNDŽIĆ Bartul, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo u Adoifovom Selu 25. I 1945.
KUJUNDŽIĆ Antuna Grgo, rođ. 1925, Tavankut, Subotica, borac, poginuo u s. Laškovo novembra 1944.
KUJUNDŽIĆ Josip, rođ. 1926, Subotica, nestao kod N. Bukovice 7. II 1945.
KUJUNDŽIĆ Karolja Jožef, rođ. 1921, Šupljak, Subotica, borac, poginuo kod Batine 5. XI 1944.
KUJUNDŽIĆ Mijo, rođ. 1926, Subotica, borac poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
KUJUNDŽIĆ Marko, rođ. 1924, Tavankut, nestao kod Suhopolja 8. II 1945.
KUJUDŽIJA Blaško, rođ. 1920, Subotica, borac, nestao kod Kazuka 20. XI 1944.
KUKTIN Antona Mija, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo kod Josipovca 31. III 1945.
KUKUĆKA Miše Jovan, rođ. 1926, Gložan, Novi Sad, borac, poginuo kod Dobrovića 20. IV 1945.
KULKA Marko, rođ. 1924, Subotica, nestao kod Dobrovića 21. IV 1945.
KUNTIĆ Tadija, rođ. 1925, Subotica, nestao na Dravi kod Osijeka 9. XII 1944.
KURJAKOV Đorđe, rođ. 1925, Srbobran, borac, poginuo u Dardi 13. IV 1945.
KUTUZOV Paja, rođ. 1912, Subotica, nestao 6. IV 1945.
LABODI Josipa Stevan, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo kod Bartolovca — Varaždin 7. V 1945.
LAĆARAC Ciga, rođ. 1914, Ljuba, Ilok, komesar čete, poginuo u Mikleušu 7. II 1945.
LAKATOŠ N. Bela, rođ. 1928, Subotica, borac, poginuo kod Suhomlake 20. I 1945.
LALIJA Josip, rođ. 1925, Subotica, nestao kod Belog Brda 12. XII 1944.
LAPČEVIĆ Obren, rođ. 1921, G. Vakuf, Bugojno, zamenik komandanta bataljona, poginuo kod Dobrovića 19. IV 1945.
LAS Stepan, rođ. 1923, M. Hrastovac, D. Miholjac, poginuo u s. Kutovi 18. IV 1945.

LAVRENKO Vujica, rođ. 1914, Melenci, poginuo u Petlovcu marta 1945.
LAZIĆ Zivojin, rođ. 1926, Varjuš, Temišvar, poginuo kod Bezdana 16. XI 1944.
LEBOVIĆ Lojzija, rođ. 1925, Subotica, poginuo kod šikloša 19. I 1945.
LEBOVIĆ Marko, rođ. 1922, Subotica, poginuo kod Belog Brda 12. XII 1944.
LEBOVIĆ Nikola, rođ. 1917, Subotica, nestao kod Dobrovića 20. I 1945.
LEKIĆ Zahir, rođ. 1920, Voljić, poginuo u Gajiću (Baranja).
LEPOVAC Adam, rođ. 1926, Subotica, poginuo u Dobroviću 19. IV 19^5.
LERINC Mihalja Josip, rođ. 1925, Subotica, poginuo kod Ptuja 8. V 1945.
LERINC Josip, rođ. 1927, Subotica, poginuo u Dobroviću 19. IV 1945.
LERO Jelena, rođ. 1919, Bajmok, bolničarka, poginula u Sladojevcima 8. II 1945.
LERO Sava, rođ. 1929, Bajmok, Subotica, desetar, poginuo u s. Orešac 14. IV 1945.
LETIĆ Bela, rođ. 1915, Subotica, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
LETIĆ Mirko, rođ. 1926, Subotica, poginuo kod Belog Brda 12. XII 1944.
LETIĆ Martin, rođ. 1916, Subotica, kurir, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
LETIĆ I. Veljko, rođ. 1927, Subotica, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 7. II 1945.
LEVAČIĆ Matije Franjo, rođ. 1924, D. Miholjac, poginuo u s. Černa, Slovenija 8~ VI 1945.
LIČKO M. Stevan, rođ. 1926, Bajša, B. Topola, borac, poginuo kod Repice 8. V 1945.
LIPAIĆ Sele Lazo, rođ. 1920, Subotica borac, poginuo u Suhomlaki 30. I 1945.
LIŠIĆ Tihomir, rođ. 1927, Martonoš, Senta, borac, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
LOKI Ivan, rođ. 1918, Garešnica, poginuo u Suhomlaki 20. I 1945.
LOMJANSKI Jan, rođ. 1924, Kulpin, Novi Sad, poginuo u Brezovljanima 19. IV 1945.
LONČAR Zivko, rođ. 1927, Mirkovci, borac, poginuo u Slavoniji 1945.
LONČARIĆ Andrija, rođ. 1921, Kostajnica, nestao kod Surduka 8. X 1944.

LOVIĆ Veco, rođ. 1924, Subotica, nestao u Bakši, pustara Pača 12. II 1945.
LOVRENOV Matija, rođ. 1925, Santovo, Baja, poginuo kod Vajske 31. III 1945.
LOVRIĆ Antuna Marko, rođ. 1924, Tavankut, borac, poginuo u Lugu 27. XI 1944.
LUDAR Bariša, umro u MSB u Dardi 14. IV 1945.
LUDČEVIĆ Žarko, rođ. 1908, Cazin, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
LODENICKI Vujica, rođ. 1914, Melenci, borac, poginuo kod Bolmana 18. III 1945.
LUKAČEVIĆ Geza, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo na Kazuku 21. XI 1944.
LUKOVIĆ Ivana Jovan, rođ. 1925, Silbaš, B. Palanka, poginuo u s. Đurđevac kod Kalinovca 2. V 1945.
LULIĆ Petar, rođ. 1916, Subotica, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
LJUBINKOVIĆ Vase Đoko, rođ. 1922, Sremska Kamenica, borac, poginuo u Sremu 1944.
LJUBOJA Božo, rođ. 1927, Bos. Grahovo, poginuo u šaševu 20. I 1945.
MACIKA Vladimir, rođ. 1927, Subotica, nestao u Belom Brdu 12. XII 1944.
MAČKOVIĆ Aleksandar, rođ. 1924, Čikerija, Subotica, poginuo u s. N. Miljevci 21. I 1945.
MAČKOVIĆ Blaška Josip, rođ. 1919, Subotica, borac, poginuo u Đurđevcu 2. V 1945.
MAČKOVIĆ Veće Štipan, rođ. 1921, Tavankut, borac, poginuo u s. St. Rastovac 18. IV 1945.
MAĐARTĆ Ivan, rođ. 1925, Viljevo, D. Miholjac, poginuo u Mikleušu 7. II 1945.
MAGLIĆ Andrije Nikola, rođ. 1924, Hrtkovci, Ruma, vodnik, poginuo kod Crnca 21. I 1945.
MAGOŠ Steve Ljubomir, rođ. 1925, Ruski Krstur, Kula, bolničar, poginuo kod Dobrovića 9. IV 1945.
MAJDIĆ Gustava Gustav, rođ. 1924, Pečuj borac, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
MAJSTOROVIĆ Andrija, rođ. 1926, Drinovci, Ljubuški, poginuo kod Molve 3. V 1945.
MAKAR Jose Ivan, rođ. 1921, Žednik, Subotica, desetar, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
MAKAR Pavle, rođ. 1927, Petrovac, nestao na Dunavu 12. IV 1945.
MALAGURSKI Dino, rođ. 1924, Subotica, nestao u s. Noskovci 7. II 1945.

MALAGURSKI Josip, rođ. 1926, Bikovo, Subotica, nestao kod Vajske 30/31. III 1945.
MALBAŠKI Vojin, rođ. 1919, Krstur, N. Kneževac, poginuo kod Čađavice 25. I 1945.
MALJAN Andrije Mišo, rođ. 1923, Hajdučica, Vršac, borac, poginuo u Brezovljanima 19. IV 1945.
MAMUŽIĆ Ivan, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo u Lugu 26. XI 1944.
MANDIĆ Andrija, rođ. 1925, Zobnatica, B. Topola, borac, poginuo kod Dobrovića 7. II 1945.
MANDIĆ- Mihajlo, rođ. 1923, Subotica, nestao na putu Ilača—Vajska 30/31. III 1945.
MANOJLOVIĆ Petar, rođ. u Kupusini, umro od rana u Somboru 24. XI 1944.
MARETIĆ Slavko, rođ. 1928, D. Lendava, poginuo u s. šaševo 20. I 1945.
MARGETIĆ Antun, rođ. 1921, Subotica, desetar, poginuo u Đurđevcu 25. IV 1945.
MARIĆ Eno (Edo), rođ. 1927, Subotica, nestao iz Brigade.
MARINKOVIĆ Uroš, rođ. 1926, Dobrica, Alibunar, nestao u Virju 3. V 1945.
MARJANUŠIĆ Jakova Antun, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
MARJANUŠIĆ Štipana Jakov, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo u Belom Manastiru 11. III 1945.
MARJANOV Milan, rođ. 1925, Vranjevo, N. Bečej, nestao u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
MARKOV Košta, rođ. 1925, Bavanište, Kovin, poginuo kod Virja 3. V 1945.
MARKOV S. Nikola, rođ. 1925, Pančevo, borac, poginuo u s. Đurđevac kod Kalinovca 2. V 1945.
MARKOVIĆ Petar, rođ. 1921, Novi Jankovci, komesar bataljona, poginuo u s. Kućanci 16. IV 1945.
MAROĐI Ivan, rođ. 1920, Novi Sad, borac, poginuo u Virovitici 3. V 1945.
MARTINOVIĆ Ilija, rođ. 1926, Badljevina, Pakrac, borac, poginuo kod Crnca 21. I 1945.
MATAČIĆ Pavle, rođ. 1929, Otok, Vinkovci, poginuo u Belegišu 8. X 1944.
MATAŠIĆ Joso, rođ. 1926, Subotica, nestao kod Bakše, pustara Pača 18. II 1945.
MATIĆ (Kolion) Kaiman, rođ. 1914, Subotica, borac, poginuo kod Crnca 21. I 1945.
MATIĆ N. Sredoje, rođ. 1913, Subotica, borac, poginuo u Bilju Podravlje, 16. XII 1944.

MATIJEVIĆ Jose Marko, rođ. 1908, Tavankut, borac, poginuo na Bolmanu 8. III 1945.
MATKOVIĆ Antun, rođ. 1926, Subotica, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
MATKOVIĆ Antun, rođ. 1925, Šupijak, Subotica, nestao kod Belog Brda 12. XII 1944.
MATKOVIĆ Josipa Josip, rođ. 1923, Subotica, poginuo u Majskoj Međi 22. III 1945:
MATKOVIĆ Jose Mita, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo kod Bolmana 7. III 1945.
MATLUK Štipan, rođ. 1927, Subotica, borac, poginuo kod Suhopolja 8. II 1945.
MATUŠIĆ Joso, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo kod Dobrovića 19. IV 1945.
MAVRONSKI Petar, rođ. 1924, Melenci (Bečej), borac, poginuo kod Kazuka 24. XI 1944.
MAVRONSKI Milorada Vujica, rođ. 1914, Melenci, N. Bečej, poginuo na Bolmanu 18. III 1945.
MAŽING Tanasije, rođ. 1927, Opovo, komesar čete, poginuo u Valpovu 16. IV 1945.
MEDAKOVIĆ Marko, rođ. 1923, Ivankovac, Vinkovci, upućen na lečenje iz Kupusine, nije se vratio u jedinicu.
MEDIĆ Mirko, rođ. 1924, Ban. Karađorđevo, poginuo u Bezdanu 16. XI 1944.
MEDVEDEK Ljuba, rođ. 1923, Sremska Kamenica, nestao u Belegišu 8. X 1944.
MELIH P. Jovan, rođ. 1926, Bački Petrovac, nestao na Dunavu 12. IV 1945.
MELIH M. Miša Mihajlo, rođ. 1910, Bački Petrovac, borac, poginuo u Bačevcu 25. IV 1945.
MESAR Stjepan, rođ. 1926, (1916) M. Margita (Baranjin Vrh), poginuo u s. Gaćište 9. II 1945.
MIHALIĆ Janko, rođ. 1925, Durlinac, Karlovac, nestao kod Bukovca 19. IX 1944.
MIHALJEVIĆ Andrija, rođ. 1926, Subotica, nestao kod N. Bezdana 9. III 1945.
MIHALJEVIĆ Ivan, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo u s. Đurđenac 2. V 1945.
MIHAJLOVIĆ Joso, rođ. 1916, Tavankut, nestao kod Budakovca 9. II 1945.
MIHALJEVIĆ Dušana Milan, rođ. 1912, Mošorin, Titel, poginuo u Novom Bezdanu 9. III 1945.
MIJATOV Lazara Jovan, rođ. 1926, St Sivac, borac, poginuo u s. Karanac 26. XI 1944.

MLTATOV Vlade Stanoje, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo kod Nađgajše — Drava 13. IJ 1945.
MIKANOVIĆ Josa, rođ. 1919, Subotica, borac, nestao u Lugu 26. XI 1944.
MIKLIĆ Dušan, rođ. 1922, Opovo, nestao kod Dravograda 15. V 1945.
MIKLIĆ Julka, rođ. ;1928, Opovo, nestala kod Belegiša 8. X 1944.
MIKLOŠ Mihalj, rođ. 1923, Horgoš, Subotica, poginuo u s. Peteranec 4. V 1945.
MIKOVIĆ Josa, rođ. 1919, Subotica, nestao kod Kazuka 18. XI 1944.
MIKULA Anton, rođ. 1925, Nikinci, Ruma, umro u vojnoj bolnici u Somborn 3. IV 1945.
MILAKOVIĆ Nikola, rođ. 1922, Aleksandrov Gaj, Vršac, borac, poginuo u s. Crnac 21. I 1945.
MILANKOVIĆ M. Geza, rođ. 1919, Subotica, nestao kod Belog Brda 12. XII 1944.
MILANKOVIĆ Paje Kaiman, rođ. 1921, Subotica, borac, poginuo kod Bilja 17. XII 1944.
MILAŠIN Blaško, rođ. 1927, Subotica, kurir, poginuo između Krivaje i Oskoruša 23. I 1945.
MILER Dura, rođ. 1921, Laćarak, Sr. Mitrovica, zamenik komandanta bataljona, ranjen na Bolmanu, umro u vojnoj bolnici u Somborn 18. III 1945.
MILER Josip, rođ. 1926, Subotica, nestao iz jedinice.
MILIĆ Dušan, rođ. 1928, Ledinci, Srem. Karlovci, borac, poginuo u Jasku 4. X 1944.
MILIĆ Milanka Petar, rođ. 1927, Beočin, ranjen na Bolmanu, umro u Somborn 13. III 1945.
MILIČEVIĆ Anka, rođ. 1925, Jazak, Irig, borac, poginula u Slavoniji 1945.
MILOSAVLJEVIĆ Miloš, rođ. u Rumi, poginuo na Ležimirskoj kapiji.
MILOJEVIĆ Milivoja Ilija, rođ. 1924, Beograd, komesar čete, poginuo u Brezovljanima 19. IV 1945.
MILUNOVIĆ Grga, rođ. 1917, Tavankut, nestao na putu Ilača—Vajska 30/31. III 1945.
MILUTINOVIC Ignjat Kurjak, rođ. 1920, Irig, zamenik komandanta bataljona, poginuo u s. Bačevac 25. IV 1945.
MIOVEC Josip, rođ. 1907, Golemić, Podr. Slatina, borac, poginuo u s. Sladojevci 7. II 1945.
MIRČEV Sava, rođ. 1921, Kikinda, umro u bolnici u Subotici 17. XI 1944.
MISKOLJIN Sime Milenko, rođ. 1923, Melenci, Novi Bečej, borac, poginuo u s. Dobrovići 1. IV 1945.

MIŠKOV Milan, rođ. 1921, Perlez, Petrovgrad, borac, poginuo u s. Đurđevac kod Kalinovca 2. V 1945.
MIŠKOVIĆ Mladen, rođ. u Bešenovu, Ruma, poginuo 1944.
MLINARIĆ Andrija, rođ. 1919, Zavalj, Bihać, nestao kod Dobrovića 20. IV 1945.
MOLNAR J. Andrija, rođ. 1927, Eršekčanad, Baja, poginuo kod Cabuna 8. II 1945.
MOLNAR K. Đuro, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo u s. Repić 9. V 1945.
MOLNAR Franjo, rođ. 1927, Subotica, nestao kod s. Noskovci 7. II 1945.
MOLNAR Stevan, rođ. 1927, Herceasanto, Baja, borac, poginuo kod Cabuna 8. II 1945.
MONTAI Karlo, rođ. 1916, Subotica, borac, poginuo u Baranji decembra 1944.
MORO Antun, rođ. 1923, Vršac, nestao kod Sv. Barbare 9. V 1945.
MUKIĆ Blaško, rođ. 1924, Subotica, poginuo kod Belog Brda 12. XII 1944.
MUKIĆ Joko, rođ. 1926, Subotica, nestao kod Ilovke 26. III 1945.
MUKIĆ Koloman, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo u Baranji 31. XII 1944.
MUSIĆ Nikola, rođ. 1904. Subotica, nestao na Dunavu 12. IV 1945.
MUKIĆ Stevan, rođ. 1927, Subotica, borac — kurir, poginuo kod Kazuka 11. I 1945.
MUSIN Josip, rođ. 1925, Subotica, umro u bolnici u Beremendu 14. III 1945.
MUTAVDŽIJA Nikola, rođ. 1923, Petrovgrad, umro u vojnoj bolnici u Subotici 18. XII 1944.
MUTIĆ Milan, rođ. 1915, Subotica, borac, poginuo u Dravogradu 11. V 1945.
NADRLJANSKI Todor, rođ. 1924, Sanad, Novi Kneževac, poginuo kod Belog Brda 12. XII 1944.
NAD Blaško, rođ. 1916, Vršac, nestao kod Đurđevca 2. V 1945.
NAĐ Drago, rođ. 1919, Virovitica, poginuo kod Mikleuša 7. II 1945.
NAĐ TORMA Matija, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
NAĐ Janoša Pal, rođ. 1925, Kupusina, poginuo pri prelasku Dunava kod Kazuka 29. XI 1944.
NEDELJKOVIĆ Milan, rođ. 1915, Subotica, nestao iz Bermenda 14. I 1945.
NEGLIĆ Mitar, rođ. 1926, Jazak, Irig, borac, poginuo u Beočinu 1944.
NEDIĆ Mirko, rođ. 1924, Karađorđevo, poginuo kod Bezdana, od aviona, 16. XII 1944.

NEHEZ Ivana Ištvan, rođ. 1920, Vršac, poginuo u Đurđevcu 2. V 1945.
NENADOVIĆ Slavoljub, rođ. 1926, Sentmarton, Đulvez, Rumunija, poginuo kod Mikleuša 7. II 1945.
NEMETI J. Janoš, rođ. 1922, St. Moravica, nestao na virovitičkom mostobranu.
NIĆIFOROVIĆ Lazar, rođ. 1921, Rakovac, Irig, poginuo kod Crnca 21. I 1945.
NIKOLIĆ Tome Momir, rođ. 1917, Deronje, Odžaci, borac, (muzikant), poginuo u Virovitici 9. V 1945.
NIKŠIĆ Sotija, rođ. 1922, Stejanovci, Ruma, poginula u Kamenici (IriSki venac) 25. VIII 1944.
NIMCEVIĆ Štipan, rođ. 1924, Palić, Subotica, borac, poginuo 1944.
NINćEVIČ Joco, rođ. 1926, Subotica, nestao kod s. Noskovci 7. II 1945.
NININ Mladen, rođ. 1916, Srp. Aradac, Petrovgrad, poginuo kod Mikleuša 7. II 1945.
NOVIC Pera, rođ. 1925, Subotica, poginuo kod Suhopolja 20. I 1945.
NOVOTA Jovan, rođ. 1926, B. Petrovac, Novi Sad, nestao u pokretu 16. IV 1945.
NJERs Janoša Janoš, rođ. 1925, Subotica, borac, nestao 1944.
OBRENOVIĆ Paja, rođ. 1922, Irig, poginuo u Progaru (Šuljmu) 27. IX 1944.
ODADŽIĆ Žit'ko, rođ. 1925, Tomaševac, nestao na putu Ilača—Vajska 30/31. III 1945.
OĐROVACKI Lazar, rođ. 1913, Rivice, poginuo kod Dobrovića 21. IV 1945.
OKAIŠAN Vojislav, rođ. 1916, Platičevo, Ruma, poginuo u Baranji januara 1945.
ORCIĆ Geza, rođ. 1924, Pačir, Bačka Topola, poginuo u Bolmanu 12. III 1945.
ORĆIĆ Luka, rođ. 1917, Subotica, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
ORLIĆ Ilija, rođ. 1922, Vodotec, Brinje, delegat, poginuo kod Mikleuša 7. II 1945.
ORLIĆ Marko, rođ. 1925, Subotica, ostao ranjen kod Suhomlake 20. I 1945.
ORLOVIĆ Đorđe, rođ. 1926, Pavlovci (Irig), borac, nestao kod Kazuka 20. XI 1944.
OSLIĆ Pero, rođ. 1925, Mihovljani, Zlatar, kurir, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
OSTOJIĆ Mihajlo, rođ. 1925, Melenci, poginuo kod Gaćišta 9. II 1945.

OSTROGONAC Josip, rođ. 1923, Subotica, nestao na putu Ilača—Vajska 30/31. III 1945.
OSTROGANAC Luka, rođ. 1925, Subotica, poginuo od Dravograda prema Guštanju 13. V 1945.
OSTROGONAC Marko, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo u Baranji 21. II 1945.
PAJIĆ Julijana, rođ. 1928, Subotica, borac, nestala kod Kazuka 20. XI 1944.
PALČAK Petra Mihajlo, rođ. 1926, Bajša, Bačka Topola, poginuo kod Bačevca 25. IV 1945.
PALIC Josip, rođ. 1925, Subotica, nestao kod Ilovke 26. III 1945.
PALIK Đure Jano, rođ. 1925, Selenča, Odžaci, poginuo u Brezovljanima 19. IV 1945.
PANCIC Save Milan, rođ. 1923, Miletićevo, Vršac, poginuo u Bušetini 24. IV 1945.
PANIC Sime Milan, rođ. 1924, Subotica, desetar, poginuo kod Suhomlake 20. I 1945.
PANTELIĆ Ne'oojša, rođ. 1921, Ledinci, Sremski Karlovci, komandir čete, poginuo u Novom Bezdanu 7. III 1945.
PANTIĆ Milanko Miloća, rođ. 1921, Bešenovo, Irig, komesar bataljona, poginuo kod Suhomlake 21. I 1945.
PAP Imre, rođ. 1925, Debeljača, Kovačica, poginuo kod Kuzmice 5. V 1945.
PAPUGA Đure Đura, rođ. 1926, Ruski Krstur, Kula, poginuo kod Sv. Vida 10. V 1945.
PARAR Katica, rođ. 1916, Titel, bolničarka, nestala u Kupusini 15. XI 1944.
PATARCIĆ T. Petar, rođ. 1925, Subotica, poginuo u Dalju 12. IV 1945.
PATARCIĆ Veco, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo kod Kazuka 21. XI 1944.
PAVLIĆ Geza, rođ. 1915, Subotica, poginuo na Dravi kod Osijeka 10. XII 1944.
PECIGUZ Josip, rođ. 1917, Demić, Našice, umro u bolnici 20. IV 1945.
PECERIC Blaško, rođ. 1917, Subotica, poginuo u Mežicama (Slovenija) 7. VI 1945.
PECETIC Jakob, rođ. 1926, Smokvice, Korčula, poginuo u Mikleušu 7. II 1945.
PECERIC Mirko, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo u s. Kućanci 16. IV 1945.
PECERIC Toma, rođ. 1926, Bikovo, Subotica, borac, poginuo u mestu Podravlje 10. XII 1944.
PEIĆ-TUKULJUC Štipan, rođ. 1922, Tavankut, borac, poginuo u Podravskoj Slatini 2. IV 1945.

PEIĆ Štipana Vice, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo kod Bolmana marta 1945.
PEJA Jovan, rođ. 1924, Vršac, poginuo kod Sv. Barbare 9. V 1945.
PEIĆ Nikole Marko, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo kod Virovitice 9. V 1945.
PEJAK Uroš, rođ. 1923, Silbaš, poginuo u Novom Bezdanu 7. III 1945.
PEJIĆ Marko, rođ. 1927, Subotica, borac, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
PEJIĆ Nikola, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo kod Bolmana 7. III 1945.
PEJIĆ Nikola, rođ. 1925, Vrbanja, Županja, nestao 10. XII 1944.
PEIC Pero, rođ. 1926, Đurđin, Subotica, nestao pri povlačenju preko Drave 8. II 1945.
PEJIĆ Franjo, rođ. 1922, Vel. Stubica, borac, poainuo na Dunavu 30. XI 1944.
PERČIĆ Laze Antun, rođ. 1916, Palić, Subotica, borac, poginuo na Batini 30. XI 1944.
PERIĆ Veljka Gojko, rođ. 1919, Izbište, Bela Crkva, borac, poginuo u Đurđevcu 2. V 1945.
PERIĆ Dušan, rođ. u Maradiku, poginuo kod Ležimirske kapije krajem 1944.
PERIĆ Ljubomir, rođ. 1928, Petrovgrad, poginuo kod Tvrđavice 21. XII 1944.
PERIŠIĆ Dragi, rođ. u s. Radinici, Ruma, poginuo na Ležimirskoj kapiji 1944.
PERKOVIĆ Stevo, rod. 1919, Našice, poginuo u s. Noskovci 7. II 1945.
PERTIĆ Mihajla Lajčo, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo kod Bolmana 8. III 1945.
PETAKOVIĆ Doka, rođ. 1926, Jazak, Irig, poginuo u Slavoniji 1945.
PETERNEL Franjo, rođ. 1926, Drenovac (Slav. Brod), vodnik, poginuo kod Kazuka 23. XI 1944.
PETOJEVIĆ Rade, rođ. 1920, Žabalj, poginuo u Novom Bezdanu 7. III 1945.
PETREKANOVIĆ J. Petar, rođ. 1919, Subotica, borac, poginuo u Suhomlaki 20. I 1945.
PF.TRIĆ Đurica, rođ. 1908, Rudno, poginuo kod M. Darde 30. XI 1944.
PETRIĆ Mato, rođ. u mestu Rudna, Đulvez, nestao na Dravi 19. I 1945.
PETRIĆ Radovan, rođ. 1913, Martonoš, desetar, poginuo u Bilju 28. XI 1944.
PETRIK Franje Antun, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo u Suhomlaki 21. I 1945.

PETRIK Đuro, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo u Bjelovaru 12. V 1945.
PETRIK Jano, rođ. 1919, Kovačica, borac, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
PETROV Radića, rođ. 1925, Elemir, poainuo u Dobroviću 19. IV 1945.
PETROVIC Joca, rođ. 1920, Jajce, nestao kod Bukovca 19. IX 1944.
PETROVIC S. Nikola, rođ. 1927, šišatovac, Sremska Mitrovica, delegat, poginuo u s. Dolane, Zagorje, 8. V 1945.
PEZIĆ Josipa Franjo, rođ. 1922, D. Stubica, borac, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 9. III 1945.
PINCER J. Jovan, rođ. 1919, Begeč, Novi Sad, borac, poginuo u s. Brezovljani 19. IV 1945.
PINTAR Martin, rođ. 1925, Đurđin, Subotica, poginuo kod N. Bezdana 7. III 1945.
PINTER Bela, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo kod Crnca 21. I 1945.
PINTER P. Jano, rođ. 1926, Gložan, Novi Sad, borac, poginuo u s. Peteranec 4. V 1945.
PINTER Ivana Vclja, rođ. 1927, Subotica, borac, poginuo u s. Crnac 21. I 1945.
PIPIĆ S. Stevan, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo u s. Peteranec 4. V 1945.
PISANIĆ Ivan, rođ. 1923, Subotica, poginuo kod Čađavice 25.1 1945.
PITRA P. Jovan, rođ. 1922, Vel. Središte, Vršac, borac, poginuo u s. Čačinci 18. IV 1945.
PIUKOVIC Gabora Bodo, rođ. 1915, Tavankut, borac, poginuo u s. Crnac 20. I 1945.
PIUKOVIC G. Veco, rođ. 1916, Subotica, borac, poginuo u Suhomlaki 20. I 1945.
PLATIŠA Ilija, rođ. 1922, ICarađorđevo, Subotica, poginuo kod Bezdana 7. III 1945.
PLATIŠA Jovan, rođ. 1924, Karađorđevo, delegat, poginuo kod Kazuka 20. XI 1944.
PLAVSIC Rože Joca, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo kod Luga 26. XI 1944.
POKORNIK Blaško, rođ. 1917, Bajmok, borac, poginuo u s. Brezovljani 19. IV 1945.
POLOVINA Jelena, rođ. 1926, D. Lapac, Dobro Selo, bolničarka, poginula kod Baranjskog Petrovog Sela 10. III 1945.
PGLJAKOVIC Dance Antun, rođ. 1923, Tavankut, nestao kod Barča 9. II 1945.
POLJAKOVIC Franja, rođ. 1923, Subotica, nestao kod Bakše, pust. Pača u Mađarskoj 18. II 1945.

POLJAKOVIĆ Stevan, rođ. 1912, šebešič, Subotica, poginuo kod N. Bezdana 7. III 1945.
POLJAKOVIĆ Tomo, rođ. 1921, Subotica, borac, poginuo u s. Crnac 21. I 1945.
POPOV D. Dragomir, rođ. 1922, Opovo, Kovačica, delegat, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
POPOV Milan, rođ. 1926, Pavliš, Vršac, poginuo kod Mikleuša 7. II 1945.
POPOVIĆ Stevan, rođ. u s. Stejanovci, Ruma, poeinuo kod Osijeka 9. XII 1944.
POVORKOVIĆ Antun, rođ. 1924, Subotica, poginuo kod Luga 26. XI 1944.
PRALJAK Adam, rođ. 1924, Babina Greda, nestao kod N. Bezdana 7. III 1945.
PRĆIĆ Đuro, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo kod Bolmana 12. III 1945.
PRĆIĆ Ignjac, rođ. u Subotici, poginuo kod Suhomlake 20. I 1945.
PRĆIĆ Mije Toma, rođ. 1927, Subotica, poginuo kod Kazuka 22. XI 1944.
PRLETIć Josip, rođ. 1926, Žednik, poginuo kod Baranjskog Petrovog Sela 10. III 1945.
PRERADOV Branka Milan, rođ. 1923, Senta, desetar, poginuo u s. Brezovljani 19. IV 1945.
PRERADOVIĆ Slavko, rođ. 1921, Bajša, Bačka Topola, nestao kod Belog Brda 12. XII 1944.
PRILIĆ Đuro, rođ. 1926, Subotica, poginuo kod Bolmana 12. III 1945.
PRIMORAC I. Luka, rođ. 1920, Mališani, Mostar, umro u bolnici u Somborn od ranjavanja 23. III 1945.
PRNKOVIĆ G. Vaso, rođ. 1916, Subotica, poginuo kod Suhomlake 20. I 1945.
PUDELKA Stevan, rođ. 1926, Pivnice, Odžaci, borac, poginuo u s. Lukač 24. IV 1945.
PUTNIKOVIĆ D. Milan, rođ. 1914, Golubinci, Stara Pazova, politički komesar, poginuo u s. Petrovac 5. V 1945.
PUŠIN Dragutin, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo na Dunavu 30. XI 1944.
PUŠIN Dragutina Milorad, rođ. 1918, Subotica, poginuo kod Belog Brda 12. XII 1944.
PUŽIĆ Nikole Slobodan, rođ. 1925, Rivica, komandir čete, poginuo kod Kazuka 20. XI 1944.
RABĆIĆ J. Marko, rođ. 1926, Subotica, nestao u Slavoniji 9. II 1945.
RACOV Dimitrije, umro u bolnici 17. IV 1945.
RADAK Bele Antun, rođ. 1929, Žednik, borac, poginuo u s. Crnac 16. IV 1945.

RADAK Ante Bartul, rod. 1923, Žednik, borac, poginuo marta 1945.
RADAK Petar, rođ. 1919, Subotica, poginuo na Dunavu 12. IV 1945.
RADIĆ Ć. Sreta, rođ. 1922, Drvar, poginuo kod s. Crnac 21. I 1945.
RADIN J. Veda, rođ. 1928, Subotica, nestao iz jedinice.
RADOJEVIĆ Luka, rođ. 1920, Vrdnik, poginuo kod Belegiša (raznet od topa) 8. XII 1944.
RADOSAVLJEVIĆ Žika, rođ. u s. šašinci, Sramska Mitrovica, poginuo kod Bukovca septembra 1944.
RADULOVIĆ Andrija, borac, poginuo kod Bolmana 12. III 1945.
RAGADIC Franja, rođ. 1924, Nađbaračka, Baja, nestao kod N. Bezdana 7. III 1945.
RAJCIĆ Milja, rođ. 1928, Subotica, nestala kod Mikleuša 7. II 1945.
RAJIĆ Paje Dušan, rođ. 1904, St. Sivac, borac, poginuo kod Dravograda 13. V 1945.
RAJIČIČ Štipana Šime, rod. 1921, Subotica, poginuo kod Belog Brda 12. XII 1944.
RAKIĆ Đuro, rođ. 1926, Irig, komandir čete, poginuo u s. Dobrović 19. IV 1945.
RAKIĆ V. Živa, rođ. 1922, Melenci, nestao kod Subotice 2. XII 1944.
RAKIĆ Vitomir, rođ. 1923, Subotica, nestao iz Barča 9. II 1945.
RANISAV Živan, rođ. 1912, Đir, Čakovo, borac, poginuo u m. Viljevci 25. I 1945.
RANISAVLJEVIć Bogoljub, rođ. 1910, Krušedol, Irig, borac, poginuo u Slavoniji 1945.
RAFAI Petar, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo u N. Bezdanu 8. III 1945.
RAPIĆ P. Franjo, rođ. 1925, Žednik, Subotica, borac, poginuo kod Sombora 1944.
RASPETIN Marko, rođ. 1907, Subotica, borac, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 21. III 1945.
RAŠUO Iso, rođ. 1925, Srb, Lika, borac, poginuo u Đurđevcu 3. V 1945.
RAUZA Pavla Jovan, rođ. 1924, Silbaš, Bačka Palanka, borac, poginuo u m. Brezovljani 19. IV 1945.
REBIĆ Petar, rođ. u Vognju, Ruma, poginuo krajem 1944.
RELIĆ Slavko, rođ. 1922, Vrdnik, borac, poginuo u Sremu 1944.
REMENAR Nikola, rođ. 1922, Novska, borac, poginuo kod M. Remete 2. X 1944.
REMES Ivan, rođ. 1924, Subotica, nestao kod Barča 9. II 1945.
REMETI J. Janoš, rođ. 1922, Stara Moravica, nestao 30. XII 1944.
REMES Luke Samuilo, rođ. 1909, Subotica, borac, poginuo u Virovitici 1. V 1945.
RENES Vinko, rođ. 1926, Subotica, nestao kod Dalja 11. IV 1945.
RIČKOVIĆ Zvonimir, rođ. 1924, Potok, Kutina, poginuo kod Kazuka 20. XI 1944.

RISTIĆ Kuzmana Živko, rođ. 1924, Irig, komesar čete, poginuo u s. Dobrović 19. IV 1945.
RODIĆ Stevan, rođ. 1922, Petrovac, borac, poginuo u s. Crnac 21. I 1945.
ROMČEK Kaiman, rođ. 1924, Subotica, borac, nestao kod Kazuka 20. XI 1944.
ROMIĆ Bela, rođ. 1921, Subotica, borac, ranjen kod Batine, umro u bolnici u Subotici 23. III 1945.
ROŽUMBERSKI Stevan, rođ. 1917, Subotica, borac, poginuo u s. Brezovljani 19. IV 1945.
RUDIĆ Filipa Albert, rođ. 1919, Subotica, Bikovo, borac, poginuo kod Kazuka 20. XI 1944.
RUDUĆ Blaško, rođ. 1920, Subotica, poginuo kod N. Bezdana 7. III 1945.
RUDIČ Paja, rođ. 1926, Pavlovac, umro u bolnici u Somborn 23. III 1945.
RUDIĆ A. Remija, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo kod Kazuka 22. XI 1944.
RUDIĆ Štipan, rođ. 1926, Subotica, nestao kod Suhopolja 8. II 1945.
RUDINSKI Bela, rođ. 1923, Subotica, nestao na Dunavu 12. IV 1945.
RUDINSKI Grga, rođ. 1923, Subotica, desetar, poginuo u Lugu 26. XI 1944.
RUMENKOVIĆ Štipan, rođ. 1922, G. Tavankut, nestao u m. Vajslo 16. I 1945.
RUNTIĆ Bora, rođ. 1927, Martinci, umro u Somborn 7. II 1945.
RUS Branka Milan, rođ. 1925, Horgoš, nestao kod Bolmana, Petlovac, 10. III 1945.
RUŽINSI Josip, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo kod Belog Brda 12. XII 1944.
SABO Dezider, rođ. 1928, Kopačevo, Darda, nestao kod Podravlja 9. XII 1944.
SABO Josip, rođ. 1913, Nađbaračka, nestao kod Bcremenda 14. 1 1945.
SABO S. Ladislav, rođ. 1921, Sigetvar, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
SABO Lajčo, rođ. 1926, Subotica, nestao na Dravi kod Osijeka 9. XII 1944.
SABO Ivana Lajoš, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo u Baranji 13. XII 1944.
SABO Florijana Štipan, rođ. 1924, Tavankut, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
SAHADIN Tasin, rođ. u Golbačici, Prizren, poginuo kod Belog Brda 12. XII 1944.

SAKIC Mijo, rođ. 1920, Cernik (Nova Gradiška), vodnik, poginuo kod Kazuka 20. XI 1944.
SANTAJ Nikole Bruno, rođ. 1919, Subotica, poginuo kod s. Crnac 21. I 1945.
SANTOVAC Slobodan, rođ. 1920, Kumane, nestao na Dravi 12. XII 1944.
SANTAI Lajča Marko, rođ. 1925, Subotica, poginuo kod Luga 26. XI 1944.
SARCEVIĆ Luka, rođ. 1926, Subotica, nestao na Dravi kod Osijeka 9. XII 1944.
SARIĆ Pera, rođ. 1926, Maradik, Irig, zamenik komesara čete, pogionuo u s. Kućanci 16. IV 1945.
SARIĆ Štipana Ive, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo u Lugu 26. XI 1944.
SAVIĆ Ž. Milica, rođ. 1925, Senta, bolničarka, poginula u N. Bezdanu 7. III 1945.
SEDLAR Živan, rođ. u s. Martinci, Sremska Mitrovica, poginuo na Jabuci krajem 1944.
SEGEDINCEV Nenad, rođ. 1924, Senta, nestao kod Bakše sa pustare Pača 18. II 1945.
SEFĆIĆ Jozo, rođ. 1929, Subotica, umro u bolnici u Bačkoj Palanci.
SEJKA M. Maćaš, rođ. 1920, Debeljača, Kovačica, borac, poginuo kod Kuzmina 5. V 1945.
SEKERES Ivan, rođ. 1926, Subotica, nestao kod Dobrovića 20. IV 1945.
SEKULIĆ Mirka Ivan, rođ. 1927, Tavankut, borac, poginuo na reci Karašici 19. IV 1945.
SEKULIĆ Jaša, rođ. 1925, Subotica, nestao na Dravi 8. II 1945.
SENDERAK Đorđe, rođ. 1925, Novi Sad, komesar čete, poginuo kod Batine 20. XI 1944.
SERENČE Stevana Nikola, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo u Celju 13. V 1945.
SIC Andrija, rođ. 1922, Subotica, borac, poginuo kod Kazuka 20. XI 1944.
SIMES Steva, rođ. 1926, Subotica, đak, borac, nestao kod Kazuka 22. XI 1944.
SIMIN Lajča Šandor, rođ. 1915, Subotica, poginuo u Baranji marta 1945.
S1NAKOVIĆ Lajčo, rođ. 1926, Subotica, nestao iz Beremenda 14. III 1945.
SKENDEROVIĆ Paje Albe, rođ. 1925, Žednik, borac, poginuo kod Podravske Slatine 3. III 1945.
SKENDEROVIĆ J. Albe, rođ. u Tavankutu, borac poginuo u Kolutu 30. III 1945.

SKEDEROVIĆ Geza, rođ. 1926, Subotica, nestao kod Bakše sa pustare Pača 18. II 1945.
SKENDEROVIĆ Josip, rođ. 1926, Tavankut, borac, poginuo kod Baranjskog Petrovog Sela 10. III 1945.
SKENDEROVIĆ Pero, rođ. 1925, Tavankut, nestao na Dravi 8. II 1945.
SKENDEROVIĆ L. Radoslav, rođ. 1924, Subotica, nestao u Somborn 13. XII 1944.
SKENDEROVIĆ Veco, rođ. 1926, Tavankut, borac, poginuo na Bolmanu 7. III 1945.
SKOKIĆ Zdravka, rođ. 1925, Neštin, Ilok, delegat, poginula u Ivalinovcu 2. V 1945.
SLEZAK Stevan, rođ. 1926, Subotica, nestao u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
SMILJANIĆ Đuro, rođ. 1926, Udbina, poginuo kod Kazuka 20. XI 1944.
SMUĐA Ružica, rođ. 1923, Surduk, St. Pazova, poginula kod Tvrđavice 24. XII 1944.
SMUKOV Cveja, rođ. 1924, Ruma, komandir čete, poginuo kod Kućanaca 16. IV 1945.
SOLAR Veco, rođ. 1926, Subotica, poginuo kod Suhopolja 9. II 1945.
SOLAREV Živan, rođ. 1925, Petrovgrad, borac, poginuo kod Baranjskog Petrovog Sela 9. III 1945.
SPASOJEVIĆ Marko, rođ. u Lezimiru, Sr. Mitrovica, poginuo kod Bukovca krajem 1944.
SPEVAK Đ. Jovan, rođ. 1925, Petrovac, Novi Sad, borac, poginuo kod Brezovljana 19. IV 1945.
STAJIĆ Radivoj, rođ. 1906, Seka, Rumunija, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 9. III 1945.
STAKIĆ M. Stevan, rođ. 1926, Vrdnik, Irig, delegat, poginuo kod kod Brezovljana 20. IV 1945.
STANČIĆ Franjo, rođ. 1919, Subotica, nestao kod Baranjskog Petrovog Sela 9. III 1945.
STANČIĆ Ivan, rođ. 1918, Subotica, nestao na Dravi 17. XII 1944.
STANIŠIĆ Milan, rođ. 1925, Jazak, Irig, borac, poginuo u Sremu 1944.
STANIŠIĆ Stevan, rođ. 1926, Kać, Novi Sad, borac, poginuo u Kalinovcu 3. V 1945.
STANKOVIĆ Branko, rođ. 1927, Pavlovci, (Ruma), borac, poginuo kod Kazuka 20. XI 1944.
STANKOVIĆ Dimitrije, rođ. u Vranju, poginuo kod Mikleuša 7. II 1945.
STANOJEVIĆ-ŠIJAK Lazar, rođ. 1923, Sv ,ck, Ilok, pom. komesara čete, poginuo u Baranjskom P.-trovjm Selu 10. III 1045.

STANTIĆ Bela, rođ. 1926, Pavlovac, Subotica, poginuo u Čađavici 25. I 1945.
STANTIC Franjo, rođ. 1917, Đurđin, Subotica, borac, poginuo u Virovitici 20. I 1945.
STANTIC Ivan, rođ. 1918, Subotica, ratar, nestao na putu Bezdan—Sombor.
STANTIC Petar, rođ. 1924, Tavankut, poginuo kod Dobrovića 20. IV 1945.
STANTIĆ Grge Stevan, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo marta 1945.
STANTIĆ Toma, rođ. 1918, Subotica, borac, poginuo u Čađavici 25. I 1945.
STEFANOVIĆ Jovan, rođ. 1925, Pavlovci, borac, poginuo kod Subotice 1944.
STEFANOVIĆ Lazar, rođ. 1925, Izbište, Bela Crkva, poginuo kod Osijeka 10. XII 1944.
STEVKOVIĆ Ivan, rođ. 1926, Subotica, ratar, borac, nestao kod Kazuka 22. XI 1944.
STEVKOVIĆ Veća, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo kod Bolmana 18. III 1945.
STIPANCEVIĆ Grge Štipan, rođ. 1920, Subotica, poginuo 26. IV 1945.
STIPIĆ Tome Dančo, rođ, 1928, Subotica, borac, poginuo na Bolmanu 13. IV 1945.
STIPIĆ Ivan, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo u Lugu 26. XI 1944.
STIPIĆ Jakov, rođ. 1922, Bikovo, Subotica, borac, poginuo kod Suhomlake 20. I 1945.
STIPIĆ Grge Lojzija, rođ. 1920, Tavankut, poginuo kod s. Feričanci 20. IV "1945.
STIPIĆ Petar, rođ. 1921, Subotica, poginuo na Dravi 10. XII 1944.
SIOJAKOVIĆ Bogdan Crni Đorđe, rođ. 1917, Bač. Palanka, načelnik štaba, poginuo kod St. Graca 26. IV 1945.
STOJANOV Dušan, rođ. 1914, Soko, Subotica, nestao kod Baranjskog Petrovog Sela 10. III 1945.
STOJKOV Petar, rođ. 1925, Petrovgrad, borac, nestao u Baji 16. XI 1944.
STOKIĆ Đure Stevan, rođ. 1921, Vojvoduša, Brinje, vodnik, poginuo kod Suhomlake 21. I 1945.
STRAKOVIć Dimitrije, rođ. 1925, Vranje, nestao kod Mikleuša 7. II 1945.
STRULJA Stevana Stevan, rođ. 1926, Gložan, Novi Sad, borac, poginuo kod Sigetca 6. V 1945.
STUPAR Branko, rođ. 1928, Indija, poginuo na Dravi kod Osijeka 8. I 1945.
SUBICIN Nica, rođ. 1923, Melenci, poginuo kod Mikleuša 7. II 1945.

SlJDAREVIć I. Josip, rođ. 1926, (Subotica), Tavankut, nestao iz jedinice kod Budakovca 9. II 1945.
SUDARSKI Steva, komandir čete, umro od rana zadobijenih u napadu na Tvrđavicu kod Osijeka decembra 1944.
SUDAREVIĆ Stevan, rođ. 1925, Subotica, nestao pri prelasku Drave 9. XII 1944.
SUDĆEVIĆ Žarko, rođ. 1908, Cazin, borac, poginuo kod Baranjskog Petrovog Sela, 10. III 1945.
SUKNOVIĆ Marko, rođ. 1925, Suibotica, borac, poginuo u Lugu 26. XI 1944.
SUKOVIĆ Franje Štipan, rođ. 1919, Tavankut, borac, poginuo u Belom Brdu 12. XII 1944.
SUVAJDŽIĆ Stevan, rođ. 1918, Subotica, nestao u s. Sladojevci 8. II 1945.
SUVARČEV Jave Đoika, rođ. 1920, Čenta, borac, poginuo u Virovitici 24. IV 1945.
SUVARČEV J. Milan, rođ. 1917, Centa, poginuo kod Dravograda 13. V 1945.
SVERIC Karlo, rođ. 1919, Nova Gradiška, borac, poginuo kod s. Crnac 21. I 1945.
ŠABIĆ Štipan, rođ. 1925, Subotica, nestao kod Cabuna 8. II 1945.
ŠAFRANJI Marko Beno, rođ. 1924, Zedniik, borac, poginuo 21. I 1945.
SABIC Luke Franjo, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo na Karašici aprila 1945.
ŠAJIĆ Ilija, rođ. 1919, Subotica, umro u bolnici u Somboru 5. V 1945.
SALATA Štipana Grgo, rođ. 1917, Subotica, borac, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
ŠARCEVIC Antun, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo kod s. Crnac 21. I 1945.
ŠARCEVIĆ Jaša, umro u MSB (div. bolnica), V. Rastovac, 21. IV 1945.
ŠARCEVIC Pere Lajčo, rođ. 1926, žednik, poginuo kod N. Bezdan 7. III 1945.
ŠARCEVIĆ Ivana Luka, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo u s. Vel. Rastovac 20. IV 1945.
ŠARCEVIĆ Luka, rođ. 1920, D. Verušić, Subotica, borac, poginuo kod Koprivnice 5. V 1945.
ŠARCEVIC Franja, rođ. 1918, Subotica, borac, poginuo kod Dravograda 14. V 1945.
SARCEVIC Pero, rođ. 1920, Subotica, nestao kod Predrijeva 7. II 1945.
SARCEVIC Marka Veco, rođ. 1926, Subotica, poginuo na Dravi kod Osijeka 24. XII 1944.

ŠATKO Stevana Franja, rođ. 1926, Zagreb, nestao u pokretu prema Dunavu 30. III 1945.
ŠABETIĆ Antuna Josip, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo u Baranji 9. XII 1944.
ŠEFĆIĆ Jozo, umro u bolnici u Bač. Palanci 10. IV 1945.
ŠEHIC Zahid, rođ. 1920, Vojnić, Bugojno, borac, poginuo kod Gajića — Baranja 4. III 1945.
ŠEVARAC Stipe, rođ. 1919, Subotica, nestao na putu od Stapara (izostao iz kolone) 30. III 1945.
Š1JAN Milan, rođ. 1924, Subotica, poginuo kod Dobrovića 21. IV 1945.
ŠIMOKOVIĆ Štipana Antun, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo u Podravini 21. I 1945.
ŠIMOKOVIĆ Josip, rođ. 1925, Subotica, borac, umro u ruskoj bolnici u Bilju 28. XI 1944.
ŠIMOKOVIĆ Laza, rođ. 1925, Subotica, nestao kod s. Noskovci 7. II 1945.
ŠIMOKOVIĆ Paja, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo kod Kazuka 23. XI 1944.
ŠINDRIĆ Aleksandar, rođ. 1915, Subotica, bolničar, poginuo kod Brezovljana 19. IV 1945.
ŠINDRIĆ Marko, rođ. 1925, Bajmok, nestao iz jedinice.
ŠINKOVIĆ Petar, rođ. 1926, Subotica, borac, nestao kod Kazuka 23. XI 1944.
ŠKRBIĆ Sava, rođ. 1924, Jazak, Irig, borac, poginuo u Slavoniji 1944.
ŠTAJNER Albina Jovan, rođ. 1922, Subotica, pogi-nuo kod Varaždina 8. V 1945.
ŠLJUKA Đ. Dura, rođ. 1925, Silbaš, nestao kod s. Bačevci 25. IV 1945.
ŠMIT Albe Antun, rođ. 1925, Tavankut, borac, poginuo u Slavoniji 4. V 1945.
ŠOP Kaiman, rođ. 1923, Subotica, borac, nestao kod Kazuka 20. XI 1944.
ŠOVLJANSKI Pavle, rođ. 1926, Šupljak, Subotica, nestao kod Belog Brda 12. XII 1944.
ŠTEFKOVIĆ Jakova Ivan, rođ. 1926, Tavankut, borac, poginuo u Baranji 1944.
ŠTEFKOVIĆ Luka, rođ. 1923, St. Žednik, borac, poginuo u Baranji novembra 1944.
ŠTEFKOVIĆ Roke Veco, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo na Bolmanu 18. III 1945.
ŠTEFKOVIĆ Menjherta Ladislav, rođ. 1925, Subotica, poginuo kod Baranjskog Petrovog Sela 23. III 1945.
ŠTRBAC Dragoljub, poginuo u Bilju 8. I 1945.

ŠUIĆ Vide Bartul, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo nesrećnim slučajem 11. IV 1945.
ŠUJIĆ Branko, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo kod s. Bilje 24. XI 1944.
ŠUJIĆ Ilija, rođ. 1919, Subotica, umro u bolnici u Somboru 5. V 1945.
ŠUKIĆ Ljuba, rođ. 1924, Begeč, pom. komesara čete, poginula kod Dobrovića 19. IV 1945.
ŠULENTA Drago, rođ. 1926, Makarska, poginuo kod Mikleuša 7. II 1945.
ŠVIHERAN Pavle, rođ. 1925, Aleksandrovac, Alibunar, nestao kod Sv. Barbare 9. V 1945.
TAKAČ Matije Josip, rođ. 1920, Subotica, borac, poginuo u Bjelovaru aprila 1945.
TAKAČ Martin, rođ. 1923, Tavankut, borac, poginuo na Kazaku 25. XI 1944.
TAKAČ Petar, rođ. 1926, Subotica, poginuo kod Dobrovića 19. I 1945.
TALIK Jovan, rođ. 1925, Selenča, Odžaci, poginuo kod Dobrovića 19. IV 1945.
TANKOVIĆ Šime, rođ. 1920, Subotica, nestao kod Belog Brda 12. XII 1944.
TAPAR Katica, rođ. 1916, Titel, bolničarka,- nestala kod Kupusine.
TATAJI Ivan, rođ. 1924, Batina, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
TATAR Jožef, rođ. 1925, Debeljača, poginuo kod Sv. Barbare 9. V 1945.
TATIĆ M. Mica, rođ. 1927, Begeč, bolničarka, poginula kod Osijeka 10. XII 1944.
TEMUNOVIĆ Ivan, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo u s. Crnac 21. I 1945.
TEMUNOVIĆ Grge Štipan, rođ. 1927, Subotica, borac, poginuo na Dravi kod Osijeka 15. I 1945.
TERZIĆ Josip, rođ. 1928, Split, poginuo u m. Vardarac 27. XI 1944.
TIKVICKI Bela, rođ. 1926, Subotica, poginuo kod Osijeka, Darda 12. XII 1944.
TIKVICKI Antuna Josip, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
TIKVICKI Nikola, rođ. 1925, Subotica, nestao na Dravi 8. II 1945.
TIKVICKI Štipan, rođ. 1919, Tavankut, nestao na Dravi 8. II 1945.
TIŠOV Stevan, rođ. 1925, St. Lec, Vršac, borac, poginuo u s. Sveta Barbara 8. V 1945.
TRAJKOVIĆ Bela, rođ. 1927, Subotica, nestao kod Belog Brda 12. XII 1944.

TRAŽIVUK Stevana Sava, rođ. 1922, Benkovci, desetar, poginuo u s. Kućanci 16. IV 1945.
TRUPINA Draso, rođ. 1919, Dečilovac, nestao kod Belegiša 8. X 1944.
TODOROVIĆ Nikola, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo kod Suhomlake 21. I 1945.
TOMIN Mila Vlada, rođ. 1925, Vranjevo, poginuo kod Mikleuša 7. II 1945.
TOKODI Andraša Josip, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo na Karašici 18. IV 1945.
TOKODI Stevan, rođ. 1898, Tavankut, izostao iz kolone kod Stapara 30. III 1945.
TOT Karlo, rođ. 1922, Vojlovica, Pančevo, borac, poginuo u s. Kalinovac 2. V 1945.
TOT Karolja Tibor rođ. 1924, Tavankut, Subotica, poginuo kod Kazuka 20. XI 1944.
TOMAŠEV Josip, rođ. 1927, Bački Breg, nestao kod s. Noskovci 7. II 1945.
TOMAŠEV Marin, rođ. 1920, Santovo (Baja), borac, poginuo kod Kazuka 20. XI 1944.
TOMAŠEVIĆ Antun, rođ. 1926, Bački Breg, umro u bolnici u Šiklošu 20. II 1945.
TOMIĆ Dragoljub Mornar, rođ. 1922, Rača, Sr. Mitrovica, pomoćnik komesara bataljona, poginuo kod Belog Brda 12. XII 1944.
TONKOVIĆ Šime, rođ. 1920, Subotica, nestao kod Kazuka 20. XI 1944.
TONKOVIĆ Vladimir, rođ. 1927, Dobrin, Višegrad, borac, poginuo u Suhomlaki 21. I 1945.
TORMA Joze Mihajlo, rođ. 1917, Subotica, borac, poginuo u s. Dobrović 19. IV 1945.
TOŠKIN (ili Tošikić) Dragutin, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo kod Kazuka 20. XI 1945.
TOT Ivana Gabor, rođ. 1924, Ljutovo, Subotica, borac, poginuo kod Kazuka novembra 1944.
TOT Jakoba Lazar, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo u Đurđevcu 2. V 1945.
TOT Pero, rođ. 1925, Tavankut, nestao kod Drave 19. I 1945.
TOTIĆ Lazar, poginuo u m. Podr. Kloštari 20. IV 1945.
TUCAKOVIĆ Jovan, rođ. 1926, Subotica, nestao kod Barča 9. II 1945.
TUCAKOVIĆ Mija, rođ. 1923, Koprivnica, poginuo u Mikleušu 7. II 1945.
TUMBAŠ Paje Alojzija, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo kod Belog Brda decembra 1944.

TUMBAŠ Jose Antun, rođ. 1923, Subotica, poginuo kod N. Bezdana 9. III 1945.
TUMBAŠ Andrija, rođ. 1923, Palić, Subotica, borac, nestao kod Kazuka 20. XI 1944.
TUMBAŠ Marko, rođ. 1926, Subotica, nestao kod N. Bezdana 10. III 1945.
TUMBAŠ Mate Šime, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo u Podravini 22. I 1945.
TURJAČIĆ Hajro, rođ. 1926, Prenj, Stolac, nestao kod Mikleuša 7. II 1945.
UBAŠEVIĆ Luka, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo kod m. kn. Vinogradi 23. XI 1944.
UČETA Marjana Josip, rođ. 1929, Subotica, borac, poginuo u Lugu 27. XI 1944.
UDIČKI Stevan, rođ. 1927, Melenci, poginuo kod M. Darde 30. XI 1944.
UDVARA Luka, rođ. 1924, Subotica, poginuo kod Luga 26. XI 1944.
UGRINIĆ Vlajko, rođ. 1927, Berkasovo (Šid), borac, nestao kod Batine 18. XI 1944.
USTOROVIĆ Marjan, rođ. 1927, Osijek, poginuo u Bjelkovcu.
UŠIJAK Jovan, rođ. 1924, B. Petrovac, Novi Sad, borac, poginuo u s. Bačevac 25. IV 1945.
UŠUMOVIĆ J. Stevan, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo kod Dobrovića 20. I 1945.
UVISTIĆ Žarko, rođ. 1912, St. Banovci, poginuo kod N. Bezdana.
VAJDIĆ Danijelka, rođ. 1927, Melenci, N. Bečej, bolničarka, poginula kod Mikleuša 7. II 1945.
VAJIĆ Čedomir, rođ. 1922, Đubrez, Rumunija, poginuo kod Suhomlake 21. I 1945.
VARGA Đure Đuro, rođ. 1915, Subotica, borac, poginuo u Bjelovaru 1. V 1945.
VARGA Joakim, rođ. 1924, Ruski Krstur, poginuo u s. Sv. Barbara 9. V 1945.
VASILJEVIĆ Lazar, rođ. 1924, Subotica, poginuo kod Gradine 26. IV 1945.
VATRAG Stanko, rođ. 1926, Des. Sv. Ivan, Novi Sad, poginuo kod Mikleuša 7. II 1945.
VAVRA Ivana Ivan, rođ. 1928, Zoranja, Rumunija, borac, poginuo u Dobroviću 19. IV 1945.
VEHABOVIĆ Salko, rođ. 1921, Foča, borac, poginuo u Mikleušu 7. II 1945.
VELICKOV Svetislava Sveta, rođ. 1923, Zabalj, komandant Brigade, poginuo kod m. St. Gradac 26. IV 1945.

VEKANOVIĆ Pera, rođ. 1926, Subotica, ranjen kod Valpova, umro u bolnici 20. IV 1945.
VEREŠ Mihalja Mihajlo, rođ. 1917, Subotica, vodnik, poginuo kod Jugovog Polja 23. IV 1945.
VESIĆ Krsta, rođ. 1922, Pavlovci, borac, poginuo 1945.
VIDAKOVIĆ Antun, rođ. 1908, Tavankut, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 19. III 1945.
VIDAKOVIĆ Ivan, rođ. 1918, Subotica, nestao kod Belog Brda 12. XII 1944.
VIDAKOVIĆ Mato, rođ. 1921, Zadubravlje (Slav. Brod), desetar, poginuo u Lugu 26: XI 1944.
VIDAKOVIĆ Štipan, borac, umro u divizijskoj bolnici u Belom Manastiru.
VIDAKOVIĆ HADNAĐ Franjo, rođ. 1926, Subotica, borac, poginuo u Lugu 26. XI 1944.
VIDAKOVIĆ Mije Vince, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo u Suhomlaki 21. I 1945.
VINEZ Miron, rođ. 1924, Ruski Krstur, poginuo u Bačevcu kod Bušetine 24. IV 1945.
VLATKOVIĆ Danilo, rođ. 1927, Karkatur, B. Topola, poginuo u Mikleušu 7. II 1945.
VOJNIĆ TUNIĆ Štipana Bela, rođ. 1924, Subotica, borac, poginuo kod Batine 20. XI 1944.
VOJNIĆ Kortunisa Bela, rođ. 1917, Subotica, nestao u Baranjskom Petrovom Selu, 10. III 1945.
VOJNIĆ PURČAR Blaško, rođ. 1924, Verušić (Subotica), poginuo u Lugu 26. XI 1944.
VOJNIĆ Blaško, rođ. 1919, Subotica, ratar, borac, nestao kod Kazuka 22. XI 1944.
VOJNIĆ Josip, rođ. 1926, Subotica, borac, nestao kod Luga 26. XI 1944.
VOJNIĆ HAJDUK Lojzija, rođ. 1926, Verušić, Subotica, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 9. III 1945.
VOJNIĆ P. J. Mirko, rođ. 1925, Žednik, poginuo kod Čađavice 25. I 1945.
VOJNIĆ PURČAR Mate Marko, rođ. 1925, Žednik, Subotica, borac, poginuo kod Čađavice 25. I 1945.
VOJNIĆ K. Marko, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 8. III 1945.
VOJNIĆ B. Nikola, rođ. 1920, Subotica, borac, utopio se 20. XI 1944.
VOJNIĆ Paja, rođ. 1925, Subotica, nestao kod s. Odžaci u pokretu prema Dunavu 30. III 1945.
VOJNIĆ Petar, rođ. 1924, Subotica, borac, ranjen kod m. K. Vinogradi, umro u bolnici 24. XI 1944.

VOJNIĆ ROGIĆ Stevan, rođ. 1925, Subotica, poginuo na Dravi 8. II 1945.
VOJNIĆ PURČAR Štipan, rođ. 1926, Žednik (Subotica), poginuo u m. Vardarac 29. XI 1944.
VOJNIĆ Paje Štipan, rođ. 1923, Bikovo, Subotica, borac, umro od ranjavanja u Vilanju u Mađarskoj, aprila 1945.
VOJNO'VIĆ Stevan, rođ. 1927, šišatovac, Sr. Mitrovica, poginuo u baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
VOLAREVIĆ Paje Stevan, rođ. 1909, Neštin, Ilok, poginuo kod Bačevca 25. IV 1945.
VONJAT Mirko, rođ. 1924, Nađbaračka, Baja borac, poginuo u Mikleušu 8. II 1945.
VORGIĆ Dušan, rođ. 1923, Senta, nestao kod Dobrovića 20. IV 1945.
VRSAJKOV Branko, rođ. 1922, Titel, desetar, poginuo kod Suhomlake 21. I 1945.
VUČIĆ Stanislav, rođ. u Bukovcu, Irig, poginuo na ašanjskom groblju.
VUJČIĆ Vasa, rođ. 1919, Vrbica, nestao na Dravi kod Osijeka 9. XII 1944.
VUJIĆ Duja, rođ. u Vognju, Ruma, borac, poginuo 1944.
VUJIĆ Kate Franja, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo kod Suhomlake 21. I 1945.
VUJIĆ Lazar, rođ. 1919, Subotica, nestao u pokretu prema m. Odžaci 30. III 1945.
VUJIĆ Svetozar, rođ. 1925, Horgoš (Subotica), borac, nestao kod Kazuka 20. XI 1944.
VUJKOV Grga, rođ. 1924, Žednik (Subotica), borac, poginuo u Lugu 26. XI 1944.
VUJKOVIĆ (Lamić) Nikole Antun, rođ. 1916, Tavankut, poginuo kod Kazuka 20. XI 1944.
VUJKOVIĆ Luka, rođ. 1923, Subotica, borac, ranjen, umro u bolnici 24. XI 1944.
VUJKOVIĆ Nikola, rođ. 1916, Subotica, borac, poginuo kod Kazuka 20. XI 1944.
VUJNIĆ Marko, rođ. 1925, Subotica, poginuo kod Čađavice.
VUKMANA Antun, rođ. 1924, Subotica, poginuo kod Baranjskog Petrovog Sela 10. III 1945.
VUKMANOV Ivan, rođ. 1925, Subotica, ratar, borac, nestao na Dunavu kod Kazuka 21. XI 1944.
VUKMANOV Fabijana Marko, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo u Baranjskom Petrovom Selu 10. III 1945.
VUKMANOV Ane Paja, rođ. 1918, Subotica, borac, poginuo u Lugu 28. III 1945.

VUKOV Martin, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo u Baranji, M. Darda, decembra 1944.
VUKOV Mato, rođ. 1924, Subotica, nestao u Slavoniji 9. II 1945.
VUKOV Stevan, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo u Lugovom Polju 23. IV 1945.
VUKOVIĆ Antun, rođ. 1923, Tavankut, borac, nestao kod Kazuka 20. XI 1944.
VUKOVIĆ Bela, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo u Medincima 21. IV 1945.
VUKOVIĆ Blaška Blaško, rođ. 1927, Subotica, borac, poginuo kod Bijelog Brda 13. XII 1944.
VUKOVIĆ Dančo, rođ. 1925, Subotica, poginuo kod Batine.
VUKOVIĆ Lajča Ivan, rođ. 1919, Subotica, vodnik, poginuo u Dobroviću 19. IV 1945.
VUKOVIĆ Mate Joso, rođ. 1925, Tavankut, Subotica, poginuo u Baranji 13. III 1945.
VUKOVIĆ Josip, rođ. 1927, Subotica, poginuo u Podravlju 14. XII 1944.
VUKOVIĆ Mijo, rođ. 1925, Subotica, borac, poginuo u Lugu 26. XI 1944.
VUKOVIĆ Mirko, rođ. 1924, Subotica, nestao kod Dobrovića 27. I 1945.
VUKOVIĆ Nikola, rođ. 1926, Tavankut, poginuo kod Osijeka 5. I 1945.
VUKOVIĆ Franje Štipan, rođ. 1919, Tavankut, poginuo u Belom Brdu 12. XII 1944.
VUKOVIĆ Stevan, rođ. 1919, Subotica, nestao kod Belog Brda 12. XII 1944.
VUKOBRADIĆ SI. Rada, rođ. 1920, Golubinci, St. Pazova, nestao kod Varaždina 7. V 1945.
ZADRAVAC Ivan, rođ. 1926, Lipovljani, Novska, borac, poginuo kod Belog Brda 12. XII 1944.
ZAKAPNJI Karlo, rođ. 1926, Bajmok, nestao kod Crnca 23. I 1945.
ZDRAVKOVIĆ Milenko, rođ. 1928, Kruševac, poginuo u Lugu 26. XI 1944.
ZEINAĐ Imre, rođ. 1910, Debeljača, poginuo kod Peteraneca 4. V 1945.
ZIDJAR Jose Ivan, rođ. 1923, Subotica, borac, poginuo u Đurđevcu 2. V 1945.
ZIDJAR Jose Marko, rođ. 1928, Subotica, borac, poginuo 1945.
ZLATIĆ Petar, rođ. 1926, Čerević, Ilok, komandir čete, poginuo kod Belog Manastira 20. I 1945.
ZORIĆ Dušan, rođ. 1922, Bos. Petrovac, ranjen u Bilju, umro u B. Manastiru 24. XII 1944.

ZORIĆ Lazar, rođ. 1915, Prkosi, Bos. Petrovac, vodnik, poginuo u Mikleušu 7. II 1945.
ZVEKANOVIĆ Luke Petar, rođ. 1924, Žednik, borac, poginuo kod Valpova 21. IV 1945.
ZVEKIĆ Milana Dušan, rođ. 1927, Subotica, borac, poginuo kod Crnca 21. I 1945.
ZVONIMIR Bogdan, nestao iz jedinice kod Deča 12. X 1944.
ŽIGIĆ Mite Nenad, rođ. 1913, Budanici, Slavonija, umro u bolnici u Somborn 14. III 1945.
ZIVANOV Radivoj, rođ. 1922, Đulvez, Rumunija, poginuo 10. XII 1944. kod Tvrđavice.
ŽIVANOVIĆ Živko, rođ. 1906, Jazak, Irig, nestao u borbi kod Surduka 8. X 1944.
ŽIVKOV Vese Predrag, rođ. 1925, Aradac, Petrovgrad, borac poginuo u m. Brezovljani 19. IV 1945.
ŽUMBERI Lajoš, rođ. 1926, Ruma, borac, poginuo kod s. Crnac 21. I 1945.
ŽURNJAK Marjan, rođ. 1910, Nova Crkva, poginuo sod Belegiša 8. X 1944.
ŽURIĆ Spasoje, poginuo kod Orešca 24. IV 1945.

POGOVOR

Kada sam pre nekoliko godina priveo kraju rad na istraživanju i opisivanju borbenog puta Šeste i Sedme vojvođanske brigade u kojima sam proveo dobar deo svojih ratnih dana, osetio sam potrebu i obavezu da to učinim i za Osmu vojvođansku brigadu u kojoj sam završio rat kao sekretar Brigadnog komiteta SKOJ-a. U početku sam mislio da to bude jedno manje, popularno štivo pa sam prihvatio ponudu izdavačke kuće »Narodna armija« da se to objavi u okviru njihove edicije »Zapisi o ratnim brigadama«. Međutim, kada sam konsultovao postojeću ratnu dokumentaciju, poveći opus posle rata objavljenih napisa o Brigadi i prikupio sećanja preko 200 njenih pripadnika došao sam do saznanja da to može biti nešto više od »zapisa o brigadi« i da ta obimna građa može poslužiti za izradu jedne kompletnije hronike ili monografske rekonstrukcije celog borbenog puta Osme brigade, a ne samo nekih njeniih značajnijih fragmenata. Inicijativa koju sam u tom smislu učinio naišla je na pozitivan prijem i prihvatanje od strane Brigadnog odbora, Opštinskog odbora SUBNOR-a Subotica, koji neguju tradicije ove Brigade i Edicije »Vojvodina u borbi« koja je upravo tražila autora za pisanje takve knjige, pošto od svih vojvođanskih brigada, jedino još Osma brigada nije imala svoju hroniku ili monografiju.

Raznovrsnost i obilje prikupljene građe u kojoj su pored faktograskih podataka preovladavala narativna pričanja, opisi pojedinih događaja, slikanje atmosfere, odnosa u jedinici, isticane moralne vrednosti, vrline, emocije i si., uticali su na autora da se opredeli za jedan dosta originalan metodološki pristup u pisanju ove knjige. Tako je na postulatu auten-

tične faktografske rekonstrukcije i dokumentacije ispričana jedna kontinuirana istrorijska priča o borbenom putu« Osme vojvođanske brigade u koju su utkana sećanja njenih boraca i aktera u tim događajima. Tim sećanjima, proveravanim i dovedenim u kontekst istorijske faktografije dat je isti tretman kao i primarnim istorijskim izvorima, naročito gde tih izvora nema dovoljno ili su krajnje šturi, kontradiktorni i nepotpuni. Tako je nastala jedna knjiga koja nije ni klasična istorijska monografija ni čista hronika ali ni samo Zbornik sećanja boraca jedne brigade. Ona je to sve zajedno. Pored maksimalnog nastojanja da se sačuva autentičnost kazivanja, autor se trudio da selekcijom, stilskim i dr. potrebnim intervencijama sva ta kazivanja učini što čitljivijim za najširi krug čitalaca i da ih prilagodi osnovnoj nameni ove knjige. Koliko je u tome uspeo reći će sami čitaoci...

U prilogu knjige dati su spiskovi za 1116 poginulih, nestalih i od zadobijenih rana umrlih boraca Osme vojvođanske brigade. Iako je u ovim spiskovima identifikovano skoro tri puta veći broj poginulih i nestalih nego što je do sada dato u nekim posleratnim publikacijama (»51. vojvođanska divizija«, u »Spomen-sobi Osme brigade« i si.) ti spiskovi se još uvek ne mogu smatrati potpuno tačnim i konačnim. Za njihovu izradu korišteni su svi postojeći i dostupni izvori: Operativna dokumentacija i autentični spiskovi vođeni u toku rata koji se čuvaju u Arhivu Vojnoistorijskog instituta, Arhiva bolničkog centra br. 2 pri VMA, kartoteka Muzeja socijalističke revolucije Vojvodine, evidencija SUBNOR-a i dr. Veliku pomoć u verifikovanju ovih spiskova pružili su autoru Brigadni odbor i Sekcije Osme brigade iz Subotice, Beograda i Novog Sada kao i drug Ostrogonac Franjo iz Subotice. Da bi se ovaj posao i dalje nastavio potrebno je sve naknadno utvrđene podatke, ispravke i reklamacije na ove spiskove dostaviti Brigadnom odboru pri Opštinskom odboru SUBNOR-a u Subotici koji će ove ispravke uneti na tablou poginulih i nestalih boraca Osme brigade u Spomen-sobi i pripremiti ih za neku narednu publikaciju. Posebnu pažnju treba obratiti na kategoriju »nestalih« jer su u brigadnoj evidenciji u ove spiskove zavođeni i zarobljeni pa i oni koji su se samovljno udaljili iz jedinice tako da postoji mogućnost da je neki od njih preživeo rat ili

se priključio nekoj drugoj našoj jedinici. Za takve slučajeve treba priložiti dopunska objašnjenja d dokaze.

Bilo je predloga da se u ovoj knjizi daju i spiskovi svih pripadnika Osme brigade što bi svakako prestavljalo veliki prilog za istorijat Brigade, za dalja uopštavanja, za analize socijalnog i nacionalnog sastava Brigade i si. To bi naravno zahtevalo i dopunski napor ne samo autora nego i daleko veću pomoć svih boraca i sekcija brigade. Za izradu takve evidencije ne postoje nikakvi autentični izvori i pretpostavke jer su jedinični spiskovi svih naših jedinica uništeni posle rata a oni koji su rađeni posle rata su veoma nesigurni i nepotpuni. Iskustvo iz rada na takvim spiskovima za neke druge naše brigade (4, 6, 7. vojvođanska) koje sam objavio u publikacijama ovih jedinica, pokazalo mi je da sam najveće reklamacije i zamerke svojih drugova imao upravo zbog toga što je neko ispušten iz ovih spiskova ili mu je neki podatak pogrešno objavljen. Zbog svega toga nisam smeo da preuzmem na sebe takvu odgovornost i ovoga puta iako sam prikupio oko 1.600 imena pripadnika Osme brigade. Uz krajnje napore mogao sam prikupiti još koju stotinu ali je sasvim sigurno da time ne bi zahvatio ni 60% pripadnika Osme brigade jer je ona bila najbrojnija i u prošeku je imala oko 2.500 boraca za celo vreme rata, dok je sa stalnim popunama i zanavljanjima kroz nju prošlo najmanje 5.000 boraca. Da bi se sačinio jedan takav spisak sa približno 85—90% tačnosti potrebno je povesti jednu širu akciju i angažovanje svih sekcija i preživelih boraca Osme brigade, što bi moglo da se postavi kao jedan od narednih naših zadataka i angažovanja.

Veliku pomoć autoru u pripremi ove knjige pored recenzenata i Pripremnog odbora pružile su sekcije boraca Osme brigade iz Novog Sada, Beograda i Subotice, Brigadni odbor, Opštinski odbor SUBNOR-a Subotica kao i ostale DPO Subotice koje su omogućile zajedno sa Edicijom »Vojvodina u borbi« da se ona publikuje. Posebnu zahvalnost dugujem drugovima: Godar Miji, Vojnić Grgi, Bašić Antunu, Bašić Matiji, Vojnić Lojziji, Kričković Ivanu, Mamužić Peri, Branković Vladimiru, Marković Lazaru, Živković Veselinu, Budimčević Mikici, Veselinović Mihajlu, Ibročić Zorici, Jelić Dušanu, Crnoborac Ankici, Esapović Miki, Živanović Uglješi, Bugarski Miti,

ćal'ić Aleksandru, Pašić Đorđu, Čujić Nenadu, Obradović Anki, Pantelić Ljubici, Mirkov Jelici, Kovač Janu i Dcjić Kosti, kao i glavnom i odgovornom uredniku Edicije dr Danilu Keciću.

Negovanje i razvijanje revolucionarnih tradicija Osme brigade

Prvi posleratni skup boraca Osme vojvođanske udarne brigade održan je povodom proslave 25. godišnjice njenog osnivanja, 12. septembra 1969. godine u Subotici.

Proslava je tog dvanaestog septembra imala trostruki značaj: većina boraca se nakon četvrt veka ponovo našla na okupu, Subotica je Naredbom Vrhovnog komandanta J. B. Tita određena za domicil Brigade, a za negovanje borbenih i revolucionarnih tradicija Brigade određena je jedinica JNA u Kasarni 16. vojvođanske divizije.

Na Trgu slobode ratnu zastavu predao je general-potpukovnik i narodni heroj Đuro Dulić, potom su održani pozdravni govori i kulturno-umetnički program, da bi se kasnije borci okupili na zajedničkom ručku na Paliću.

Na ovom skupu je prihvaćeno da se pristupi izdanju *Biltena* Osme VUB. Do sada je objavljeno sedam brojeva *Biltena* sa isključivom sadržinom iz oblasti negovanja borbenih i revolucionarnih tradicija Osme VUB. Počev od osmog broja *Bilten* je postao informativno glasilo Opštinskog odbora SUBNORA-a Subotica, (dvojezično), ali je i dalje nastavio da prati problematiku u vezi sa negovanjem tradicije Osme vojvođanske brigade.

Na prvom skupu boraca je dogovoreno da se organizuju posete značajnim mestima »Tragom Osme VUB«, a susreti da se održavaju na dan formiranja Brigade, s tim da se svake pete godine održi centralna proslava u Subotici — mestu — domicila Brigade.

Prva velika poseta boraca Brigade obavljena je Dravogradu, Poljanama i Blajburgu gde je 15. maja Osma brigada ispalila svoje poslednje metke u drugom svetskom ratu i učestvovala u razoružanju poslednje neprijateljske grupacije.

U Dravogradu je sa tamošnjim Opštinskim odborom SUBNOR-a potpisana Povelja 9. maja 1975. o bratimljenju boraca gradova Dravograda i Subotice.

Druga velika poseta izvršena je Đerdapu, Metalurškom kombinatu Bor i usput Zaječaru, Kragujevcu i drugim mestima.

Trideseta godišnjica osnivanja Osme VUB proslavljena je u Subotici 21. septembra 1974. godine na svečan i veličanstven način. To je, slobodno se može reći, bila svečana smotra boraca Osme VUB, pionira, omladine, pripadnika JNA i građana Subotice na Gradskom stadionu.

Na dan proslave Dana Brigade, 12. septembra 1975. godine održan je veliki skup boraca. U Kasarni je otvorena Spomen-soba Osme brigade.

U MZ »Željezničko naselje« pored stare, pretesne školske zgrade podignuta je nova, prostrana, funkcionalna. Svečano otvaranje obavljeno je 12. septembra 1980. na godišnjicu osnivanja Brigade, a škola nosi ime: OŠ »Osma vojvođanska udarna brigada«. Bilo je to dvostruko slavlje: 36 godina od osnivanja Brigade i početak rada u novoj školskoj zgradi, u novim, savremenim uslovima. Svečanost je počela u jedinici koja nastavlja tradicije Brigade. Na svakom koraku preplitala se prošlost sa sadašnjošću: nova školska zgrada, nova škola i uspomene na ratni put Brigade.

Nandor Glid, nekadašnji borac Brigade, danas poznat i priznat skulptor izradio je skulpturu koja dominira školskim dvorištem. Na kamenom stubu, sa natpisom: »Večito žive — örökke elnek« koji se završava bakrenim plamenom, zaustavljeni su pogledi mladih partizana koji izranjaju iz vojvođanskih i slavonskih žitnih polja. Nisu zaboravljena ni imena onih koji se nisu vratili iz bitaka. U auli škole ispisano je više stotina njihovih imena.

Pored mnogobrojnih zvanica, učenika, đačkih roditelja i graJana svečanosti je prisustvovao i visoki gost Košta Nađ, general armije i tadašnji predsednik Saveznog odbora SUBNOR-a koji je svečanim presecanjem vrpce otvorio školu za rad.

Dana. 14. novembra 1981. u Batini je održan veliki narodni zbor kome je prisustvovalo više od 10.000 ljudi, a među njima i više stotina boraca Osme brigade iz Subotice i drugih gradova naše Pokrajine. Tom prilikom je otvoren i Muzej batinske bitke.

Uza sve ove aktivnosti pored izdatih brojeva *Biltena,* napisana je i publikacija: »Mi smo borci Osme brigade«, zatim, zbirka pripovedaka J. Klarskog »Hronika pakla«, »Spomenica palim borcima Osme VUB MZ, ‚Gat'« zbirka dečjih literarnih i likovnih radova »Podstiče nas Tito« i zbirka pesama »Titu, punim srcem ljubavi«.

Pored ovoga, postalo je već tradicionalno, da se u kasarni i školi dodeljuju časovnici najboljim vojnicima i učenicima. Jedna ulica u Subotici nosi ime Osme VUB, a u mnogim mestima na borbenom putu Brigade dati su takođe nazivi ulicama kroz koje su borci prolazili i podignuti su brojni spomenici ili spomen-obeležja. (Bijelo Brdo, Bolman, Surduk, Osijek i si.).

Napisi i fotografije sa susreta boraca, otvaranja Spomen-sobe i poseta Muzeja batinske bitke nalaze se u *Biltenima* br. 7, 8, 9 i 10, a u broju 14. nalazi se pismo jednog vojnika upućeno Redakciji *Biltena* povodom prijema časovnika.

U poslednje dve godine sve više se oseća aktivnosti i rad sekcija Osme vojvođanske brigade u Novom Sadu, Beogradu i Subotici. One predstavljaju najveći oslonac i najbolju formu saradnje između Brigadnog odbora, organizacija SUBNORa i DPO na terenu i boraca Osme brigade razbacanim po celoj Vojvodini. Zbog toga bi trebali što pre pristupiti formiranju takvih sekcija i u drugim većim gradovima naše Pokrajine kao što su: Senta, Zrenjanin, Kikinda, Sombor, Ruma, Sremska Mitrovica i si.

REGISTAR LIČNIH IMENA

A

Aubaba Milan 405
Akimenko 159, 164, 170, 232, 249, 251, 255
Akrap 117, 255, 263
Aldum 73. 468
Alekseienko 172, 186
Anojćić Spasoje Kiča 32, 36, 104, 117, 118, 119
Antunović Sl:pan 514
Anušić Iv:ca ^06
Arsenijević Ilija 364
Atanacković Žarko 19, 299, 541, 566, 631

D

Babić Ante 551, 552
Babin Bogdan 22
Bahmiirnv 159
Bajić 275
Bakić Aleksandar 652
Bartul Cvijan 431
Basta Milan 446, 564, 662, 663, 664, 665
Batinić Đuro 497
Baš'ć Anica 193, 194, 198, 358, 386
Bašić Palković Anton 644, 645,
Bašić Dura 197, 199, 200
Bašić Ivan 110, 128, 130, 131, 275, 538, 569, 572, 586, 607, 620, 625
Bašić Peškalić Matija 556
Bauer 51
Bebanović Ahmed 405
Bečlija Beli 228
Belić Blagoje Blagica 334, 335, 336, 339, 350, 359, 369, 370
Benčik J. Geza 405
Beogradac Petar 430
Beraković Ivan 405
Berkeš Ivan 422
Birker 166
Bobić Nikola 122
Bobocki Stevan 32, 53, 65, 66, 126, 175, 184, 233, 265, 269, 419, 445, 447, 515, 527, 573, 575, 576, 578, 579
Bogunović Boža 555
Bojanić 26
Borojević Steva 261, 481, 483
Bosanćić Nataša Slavica 352, 353, 356, 357, 364, 371, 372
Bošnjaković Anton 527
Božić Kata Milena 91, 96
Božić Mita 47
Božić Gaverić Nikola 91, 299, 636
Božić Nikola Vetrić 25, 32, 36, 37, 64, 87, 102, 173, 184, 186, 187, 209, 250, 268, 279, 283, 287, 288, 300, 315, 316, 319, 320, 351, 403, 446, 477, 478, 479, 492, 493, 502, 503, 520, 527, 535, 538, 542, 553, 566
Božić Petar Mita 324, 330, 339, 373, 380
Božin Petar 427, 498
Branković Vladimir Gadža 16, 19, 26, 35, 39, 41, 45, 61, 75, 76, 82, 93, 95, 100, 111, 117, 123, 156, 642, 653
Brejd 209
Britvec Marko 37
Broz Josip Tito 19, 23, 24, 25, 27, 28, 31, 108, 120, 137, 157, 392,

441, 496, 497, 583, 620, 622, 633, 658, 671
Brzak Krsta 670
Brzak Milenko Uča 16. 32, 35, 49, 50, 52, 53, 54, 440, 331
Budanović Laza 428
Budimčić M'lorad Mikica Kuštra 36, 84, 85, 103, 106, 110, 125, 126, 415, 612, 620
Bugarski Dimitrije Mita 38, 55, 60, 70, 73, 74, 77, 91 100, 104, 119, 430, 463, 613
Bugarski Todor 466
Bukić Zijat 495, 527, 559, 591
Bukvić Jova 406
Burek Ekrem 621
Biljovčić Petar tenkista 275

C

Civrić Milica Mica 36
Crnoborac Ankica Danka 36, 92, 237, 318, 420, 471
Crnogorac Stjepan 96
Crveni Stevan 96
Cvetković Zdravko 402, 618, 617

c

Calić Aleksandar Alojz 22, 95, 96, 260, 261, 262, 264, 318, 445, 527, 608, 609, 632, 641
Čalić Ranko 574
Čestopoljski 26
čičak Petar 516
Čolić Bora 512, 513
Čolić Jovica 55, 56
Čović Bora 514, 527
Čule Jure 20, 21, 32, 37, 126, 183, 184, 232, 434, 439, 443, 445, 452, 478, 514, 553, 560, 563, 579, 583, 585
Čulić Neša 670
Čulina Ivo 73

Ć

Čirić Boško 16
Čirić Drena 126, 445
Čirić Duka Levak 289,
Čirić Milanko Miroća 466, 471, 472
Čirić Milovan Duka 37, 39, 47, 54, 63, 74, 264, 445
Čosić Dragan 314, 345, 364, 371, 374
Čujić Nenad Neša 415, 417, 422, 424, 428, 430

D

Dakić Jozo 614
Damjanović Aca 406
Dančo 505, 507, 509
Dapčević Peko 597, 622
Davidović Radivoje Kepa 68
Dejanović Katica Kaća 572, 582
Dejić Košta Koča 468, 472, 505, 506, 507, 508, 612
Demirović Miroslav Beli 583, 618, 635, 639, 642
Despotov Joca 74, 125
Dević Milan Bruno 104
Dević Ruža 368, 392, 394, 405
Dobeš Gustav 163
Došenović Dragoljub 527
Doža Ivan 512, 514, 527
Dragojević Jova 406
Drapšin Petar 597
Drljača 616
Dudić Mita 296
Dugandžija Branko 36, 445
Dulić Đuro 129, 157
Dundarski Steva 406

ĐŽ

Džambić Steva 65, 66, 90, 214, 215, 218, 219, 244, 260, 261, 262, 263, 266, 267

Đ

Đermanov Laza 127
Đorđević Vasa Zoza 127
Dorđević Zdravko Puniša 91, 98, 99, 101
Đukić Anka Crna 105, 470, 471
Đukić Dragoljub Đikan 53, 54
Đurđević Anka 645

Đurđević 25
Đurđević Manja 25
Đurić Savka 268

E

Ermensdorf 534
Esapović Milorad Mika 54, 91, 100, 274, 467, 480, 499, 553, 555, 658

F

Felegi Tivadar Radenko 115
Felmi Helmut 241, 243, 247, 258, 280
Filipović Radivoj Miloje 95, 96, 127
Fišer 486
Frajsner 280
Francetić 346

G

Gabrić Ramzija 516, 517, 540
Gabrić Štipan 581
Gajdoš Jan 624
Gašparević 28
Gebauer 284
Gebels 12, 585
Germosek Stanko 624
Glid Nandor 405
Glogovćanin dr Cvetko 359, 381, 397, 406
Glumac Milan 419, 574, 575, 576, 577. 591
Gmizić Milenko 100
Godar Mijo 418, 420
Godo Agneš 436
Golomić Mirko 406
Golubović Z. 119
Grbić Steva 575
Gregorić Božo 489
Gregorijević Milan Fric 32, 37, 107
Grgić Steva 175, 235
Grigorijević Ivan Ivanilov 233, 234, 235, 236
Grulović Aćim 68
Grulović Nikola 68
Gustović 287

H

Haček Sofija 337, 405
Hadžić Miloš 61
Hang 51
Hasanović Alija 194, 236, 237 369, 370
Henke 348
Himer Ernest 367, 368, 369, 379, 383
Hasanović Alija 190
Hitler Adolf 11, 12, 238, 285, 448, 485, 633
Hmeljinski Bogdan 121
Hodina 51
Horvatski Antun 545, 547
Horvatski Pera 545

I

Ibročić Zorica čičica 57, 656
Ilić Sreta 332
Ilkić Živan Čeda 163
Imrić Antun Ribar 227, 264, 453, 517, 518, 521, 579, 612. 626
Ivačković Dejan 211, 215, 216, 282, 417
Ivnik Slavko 36, 37, 494, 497, 527, 627
Ivnik Vjenceslav 624
Ivković Gabor 519
Ivković Grga 516, 518
Ivković Joca 405

Jakovčević Marko 527
Jakovljević Petar 43
Jakšić M. 60
Janković Jefta 102, 190, 471, 632, 633, 634
Jarić Branko 516, 517, 518
Jarić Milan 517, 518
Jarmazov Lajčo 114
Jelaćić Ivan 119
Jelica Blagica 387, 388, 391, 398
Jeličić Ivan Pivac 431, 432, 434
Jelić Dušan 182, 183, 252, 317, 430, 431, 445, 446, 448, 453, 474, 517, 519, 521
Jerkov Jovica 111, 113, 116, 126,

467, 468
Jerković Mate 104
Ješić Milan Ibra 157, 263, 402, 504
Jodi 286
Jovanović Angelina Gina 637
Jovanović Đorđe Mika 514
Jovanović Jovan Zmaj 302
Jovanović Olgica 47, 51
Jovanović Toza 72
Jovičić Slavica 406
Jovičić Uroša Zoran 22, 58, 65, 101, 176, 181, 183
Jović Milica 472
Jurić Dragutin 37
Jurišić Slavica 386

K

Kalauzović Vlajko 36, 104, 127
Kantar Radivoj 557
Karavidić Dušan 28, 44, 45 66 87, 103, 327, 329, 330, 398, 403! 469, 470
Kilvajn 222
Kiš Ferenc 56, 624
Klarski Josip 205
Klašnja Đuro 121
Knežević Mileva Mamica 472, 473, 474
Knežević Živan 545
Kokot Jova 401
Kolak Mate 406
Kolar Branko 405
Kolarević Laza 194, 325, 333, 337, 359, 361, 380, 381, 395, 615
Kolarić Đorđe 37
Komjat Imre 495, 496, 497
Kopecki 26
Kopilović Anton 314, 385
Kopunović Lajčo 516
Korica Milan Kovač 32, 34, 52, 61, 70, 72, 74, 75, 78, 79, 80, 85, 90, 104, 105, 111, 117, 118, 119, 120, 122, 132, 133, 164, 165, 169. 186, 220, 232, 244, 245, 251, 255, 256, 261, 263, 264, 274, 289, 372, 402, 422, 426, 445, 479, 480, 497, 511, 512, 527, 560, 571, 572, 582, 610, 671
Koroša Stevan 271
Kostić Svetozar Capa 32, 36, 83
Kotov 279
Kovač Jano 49, 102, 109
Kovač Šandor Šanjika 513, 514
Kovačević Milenko Brigadir 91, 98, 99, 100, 211, 214, 215, 218, 262, 269, 270, 633
Kovačić Ivan Efenka 664, 665
Kožar Grgo 406
Krajnović Dušan Dule 35, 495, 512, 523, 524, 557, 560, 563, 579, 585, 602, 606, 618, 638
Kričković Ivan 125, 228, 230, 388, 390, 634
Krivošija Nikola Ciga 555
Krkanović Milica 466
Krmpotić Jovan 22, 47
Krojčin 49
Kujund/.ić Joca 406
Kulizicki 164, 172
Kulundžić Marko 474
Kurs Mirko, 276
Kuzmanov Ž. 119

L

Labas Petar 370
Labović Mirko 405
Lajčo dr 562
Lalija Josip 392, 405
Lapčević Obren 494, 495, 527 633
Latas Andrija 22
Laurović Stanislav 37
Lazarov 278
Lazičić Lazar 432
Ler Aleksander 141, 144, 285 286, 287, 311, 461, 487, 533
Lero Jelena 370
Lero Sava 190, 227, 264
Letić Mirko 388, 405
Ločarac Ivo 527
Lovaš Andrija 430
Lukić Draginja 471, 555, 627
Lukić Miloš 26

LJ

Ljubinković Lazar Saša 35, 255, 445
Ljubinković Panta 132, 133

M

Magličić 25, 26
Maho Janko 98
Maček Vlatko 652
Makić J. Blaško 405
Maksimilijan de Angelis 241, 258, 280
Maksimović Joca 127
Malagurski Dino 520, 574
Mali Stevan 269, 270
Mamuzić Pera 125, 126, 127, 551, 611, 622, 649
Mangovski Andrija 330
Margetić Mitar 59
Marinković Nikola 325, 331, 350, 363, 374, 380, 395, 396
Marinković Steva 36, 331, 560, 630, 631, 635
Martinović Braną 514, 578, 579
Marković Lazar Čađa 29, 32, 70, 71, 75, 78, 86, 188, 190, 228, 229, 277, 324, 326, 330, 335, 349, 353, 359, 369, 373, 380, 381, 382, 384, 385, 387, 395, 396, 401, 402, 445, 498, 506, 507, 507, 509, 527, 615, 671
Marković Petar 126, 183, 624
Matančić Pavle 96
Maslarić Božidar 130
Matić Gligorije Giga 20, 21, 22, 29, 36, 37, 70, 75, 78, 80, 83, 94, 95, 102, 106, 107, 255, 324, 331, 371, 372, 380, 445, 507, 527, 543, 544, 557, 560
Matić Jelica 582, 657
Matković Anton 405
Mazić Andrija 126
Mažing Tanasije 624
Medenica Dura 129, 157
Medić Mirko 163
Medvedov Nada 408
Melvinger dr Ivan 26
Mihailović Draža 23, 30
Mihailovič Novikov Nikolaj 256, 283, 289, 344
Mihajlović Srđan 100, 127
Mikić Đorđe 406
Mikić Jovan Spartak 110. 112, 113, 114, 115
Mikulić 327, 329
Milašin Blaško 392, 405
Miler Dura Švaba 127, 494, 495, 497, 527
Miletić Vojin 392
Milisavac Živan 60, 63
Milivojević Joca 620
Milodanović Antun Dela 376
Milosavljević Sofija 496, 523
Milutinović Ignjat Kurjak 126, 430, 445, 500, 573, 637 '
Milutinović Ivan Bosanac 504
Milutinović Spasoje 445
Minasjan 138
Mirić Dragica 582
Mirosavljević Lazar 330, 388, 389, 391
Mitić Đorđe 121
Mišković Đorđe 36, 132
Mješkov J. G. 236
Mohači 25
Mojić Blagica 195, 229
Mojić Nikola 26
Mojsilović Steva 430
Momčilović Đorđe 119
Morača Milutin 622
Mrda Ljubomir 86, 333, 334, 335, 336, 344, 345, 355, 364, 365, 370, 371, 372, 377, 627
Mrkšić Luka 68
Mukić Nikola 580, 581
Mukić Štipan 580
Munćan Stanka 68

N

Nadrljanski Todor 407
Nađ Košta 68, 151, 160, 247, 309, 445, 446, 487, 552, 598, 619, 622
Nazor Vladimir 62
Nedeljković Dragan 573
Nedić Milan 23
Neorčić Grga 350, 353, 357, 383, 406, 445
Nešković Sava Pešak 425, 426, 427, 428
Nikin Smiljka 389, 390, 398
Nikolić Ilija Svare 273, 274
Nikolić Konstantin Koča 430, 521, 565, 569, 572, 5'//, 581
Nikolić Pera Gabcr 445

Nikolić Radoslav čerčil 556
Nikšić Anka 358
Nikšić Sofija 22
Novaković 555
Nović Simc 512, 514, 527

NJ

Njaradi Jovgen Stenjko 115

O

Opačić Cveja 27, 291
Opačić Gligorije Gliša 35, 642
Opojlević Aca 32, 37, 62, 126, 283, 445, 615, 634, 648
Orlić Ilija 122
Ostojić Dušan 403
Ostojić Uroš Đetić 32, 35, 117, 122, 129, 162, 232, 255, 263, 264, 372, 445, 606

P

Pajović Lj. 299
Panćin Milan 122
Panin Jela 430
Panić Radovan 630, 631
Pantelić Đorđe Spahija 291
Pantelić Ljubica 125
Pantelić Nebojša 211, 345
Pantelić Vukica 36, 509, 549, 579
Pantić Milanko 445
Pantić Milenko 37
Pantić Zdravko Čira 127, 445
Pašić Đorđe Pekmez 22, 27, 190, 345, 348, 349, 365, 366, 371, 383, 505, 602, 615, 658, 659
Pavelić Ante 28, 40, 192, 346, 458, 621, 652, 658
Pavličić 496
Pecković Lazar Baja 27, 59, 100, 119
Pecotić Jakov 527
Pejčinović Ruža Grčki 190, 191, 192
Pekić Jakov 559, 635
Perčić Franja 550
Peričin Marko Kamenjar 160, 559
Perić Pera Ciga 126, 215, 218, 327, 417, 445, 545, 573, 575
Perković Stevo 527
Perković Jozo 613
Petković Rade 121
Petković Radovan Maja 158 159
Petrović Stevan Brile 35
Petruhin Sarohin 141, 143 144 147, 150, 170, 171, 209, 222, 278
Piksija Desanka 36
Pipak 558
Početka Voja 74, 127, 215 430
Polovina Jelena Jela 483, 574 575 576
Polovina Joca 482, 483
Poljaković Ivan 512, 513, 514 527
Poljaković Tomo 386
Popadić Drena Dobrila 358
Popov M.119
Popović Aleksandar 445
Popović Jovan 63, 64, 72 80 86, 103
Popović Koča 598
Popović Nikola 68
Popović Slobodan 445
Praljak 446, 520
Prčić Dura 557
Preradović Slavko 405
Primorac Luka 91, 571, 572
Pušić Nikola 406
Pušin Milorad 405
Pužić Slobodan 178, 181

R

Radić Dušan 655
Radić Mihajlo Miša 36, 127
Radivojević Luka 97
Radojčić Vera Crna 174, 183, 544
Radojčin Miloš 91, 498
Radosavljević Đorđe Mlinar, 641
Radosavljević Zeko 54
Radošević Ljuba 110, 236, 657
Radulović 176, 183
Rajčić Pero 316
Rajčić Sime 405
Rakić Miloš 292
Ramas Đura 297
Rapajić Anka 212

Rapajić Milan 212, 267, 318, 454, 481
Rašeta Isa 645
Rem Tibor 126
Repe Pavo 391
Rešetov 159
Rodić Sreten 122
Ršić Jelisaveta Crna 192, 193, 194
Rudinski Grga 266, 267
Ružinski Josip 405

S

Sabo Dragutin 36, 503
Saladin Tasik 405
Santovac Slobodan 405
Sarić Pera 624
Savić Sreta Kolja 16, 22, 50, 68, 81, 129, 157, 166, 280, 295, 299, 300, 463, 477, 478, 484, 522, 524, 525, 526, 538, 542, 548, 550, 558, 566, 592, 593, 599, 602, 605, 616, 617, 619, 620, 624, 627, 631, 636, 638, 662, 671
Sedlak Marko 343
Segić Đorđe 181, 252
Senderek Đorđe 188, 195, 196, 446
Sičev 183, 249, 255, 256, 264
Slepčević Radoslav Letrika 55, 77, 182, 183, 229, 316, 655
Slovenac Steva Gestapovac 292
Smodlak Josip 63, 64
Smukov Cveja 624
Spasojević Steva Isus 73
Stahanović Serjoška 192
Stajić Milica B'abuka 61, 62
Stajić Vasa 60, 61, 62, 63, 64
Stakić Borivoje 124
Stanišić Ivanka Zora Bačkulja 56, 74
Stanišić Slavko Ducin 78, 188, 190, 191, 332, 336, 344, 346, 366, 371, 372, 373, 375, 377, 386
Stanojević Laza Sijak 572, 582
Stefanović Branko Sremac 658
Stepački Mata 183, 184, 445
Sterleman Đuro 445
Stojaković Đorđe 591, 635
Stojanović Radoslav čerčil 292
SlSjković Bogdan Crni Đorđe 126, 445, 500, 505, 507, 550, 552, 638, 639, 641
Stojković Perica 292
Stojinov Jovan 648
Stokuća Milan 464, 465, 466
Stučić Niko 390
Stupar Milan 346
Sučević Žarko 122
Sućilin Zenja 237, 238
Sudarević Lajčo 392, 393, 405
Sudarević Steva Gestapovac 274
Sudarski Zivko 96, 211, 214 215 238, 259, 260, 261, 262, 263, 268, 445, 469, 656
Sudčević Radmila 406
Sudec 209
Suharinkov 236, 256
Sujić Josip 26
Suković Stipan 405

Š

Šarunac Spasoje 430
Sijački Gliša Lala 56
Šild 51
Šimunić 25
Škrabl 430
Sovljanski Pavle 405
Stefan 284, 333, 377, 378, 379, 383
Stir 287, 320, 342, 344, 345, 378, 379, 391, 392
Šubara 398, 399, 400
Sukić Ljuba 633
Suster Janko 400

T

Tadić Steva 527, 543
Tadijin Miloš 111, 115
Tapavički Aleksandar 635
Temunković Mija 406
Temunović Ivan 385
Tenji Laslo 565
Tikvicki Aleksandar Čeprk 550
Tikvicki Geza 112
Timotijević Svetislav Džek 290, 291
Tišma Jovan 121
Todorov Kamenko 428
Todorović 499

Tolbuhin 147, 206, 278, 593
Tomić Dragoljub Mornar 126, 325, 335, 336, 361, 365, 366, 370, 371, 374, 376, 405, 615
Tomić Viktor 667
Tompaz Hedviga 391
Tonković Sime 405
Tumbaš Alojzije 405
Tumbaš Andrija 405

U

Utović Nikola 527

V

Vajks 241, 279, 280, 285, 286, 485
Vasiljev Biljana 472
Vasiljević Laza 431
Veličković Svetislav Cveta 35, 582, 606, 635, 638, 639, 641
Veličković Vera Radojčić 53, 90
Veličanski Paja Vesa 52, 53
Veselinov Jovan Žarko 14, 68, 72, 79, 104, 117
Veselinović Mihajlo Recko 32, 36, 47, 57, 162, 528, 573, 575
Vesković Vasa 145, 158, 432, 434, 664, 665
Vezelić Bora 297
Vidaković Ivan 405
Vidaković Luka 514
Vidaković Marko 316
Vidić Marko 514
Vinter 287
Visarinović Josif Staljin 138, 213
Vlasov 626
Vojnić Gizela 180, 419
Vojnić Tunić Grga 126, 183, 436
Vojnić Hajduk Lojzije 386, 394 544
Volođa 237, 238
Vranješ Milan 121
Vrsljakov Branko 405
Vučetić Kuzman 406
Vujić Dragan 430, 445
Vuković Blaško 405
Vuković Štipan 405
Vuković Toma 659
Vuksan 26
Vuletić Kuzman 406

Zadrovac Ivan 405
Zaharov M. 152
Zarić Lazo 122
Zdunić Petar 22, 554
Zeba Anton 406
Zinovjev 236
Zlatić Petar Karakaš 466, 467, 527
Zorić Lazar 527
Zupčić Mato 614
Zupčić Mile 430

ž

Živanović Uglješa Rođa 74, 83, 182, 183,
Živanović Zika 59, 90
Zivković Tanasije 557, 609, 624
Zivković Veselin Vesa 37, 52, 53, 60, 62, 74, 80, 98, 102, 110, 123, 211, 260, 261, 262, 416

REGISTAR MESTA

A

Ada 106, 109, 516
Adolfovac 461, 475, 476, 477, 478 479, 481, 483, 525, 619, 628
Adolfovo Selo 460, 461, 475, 479, 488
Aleksandrovac 492, 502, 506, 507, 508, 628
Aleksandrovo 114, 195, 494
Aleksandrov Dvorac 166, 168, 172, 173, 241, 250
Alimaš (Jabuka) 331, 337, 350, 359, 363, 364, 367, 368, 378, 379, 386, 611, 614, 617
Antin 396, 397
Apatin 84, 145, 147, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 185, 187, 206, 224, 246, 287
Arad 138
Aradac 292

B

Bač 600
Bačevac 637
Bačka Palanka 105, 118, 120 138 139, 170, 288, 611, 614,
Bačka Topola 109, 110, 112, 125,
Bački Breg 160, 161, 424 579
Bački Jarak 118
Bački Monoštor 132 133 224 251, 253. 273, 280
Bački Petrovac 117
Bačko Gradište 118
Baja 108, 129, 131, 132, 138, 139, 140, 141, 142, 161
Bajmok 109, 125, 190, 370, 405
Bakić 488, 489
Bakrašat 220, 240
Bakša 528
Banatsko Karađorđevo 482, 565
Bankovci 488
Banoštor 471
Bara 321
Barč 154, 251, 288, 307, 409, 449, 450 451, 487, 488, 491, 494, 502, 503, 504, 511, 515, 521, 522, 526, 528, 637, 638, 659
Baranda 103, 104
Baranjsko Petrovo Selo 126, 178, 281, 412, 483, 535, 541, 543, 547, 549, 551, 555, 556, 558, 559, 560, 561, 563, 564, 566, 568, 569, 570, 571, 576, 577, 583, 586, 587, 589, 590, 591, 592
Batajnica 79
Batina 84, 123, 137, 139, 140, 141, 142, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 154, 155, 156, 159, 160, 161, 162, 163, 166, 167, 168, 169, 171, 185, 187, 191, 206, 208, 211, 246, 297, 300, 301, 517, 524, 529, 533, 534, 542, 548
Beč 138, 142, 153, 260, 278, 485, 597
Bečej 105, 106, 109, 118, 154
Begeč 633
Belegiš 68, 69, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92. 93, 94, 96, 98, 99, 100, 101, 103
Beli Manastir 139, 151, 152, 217, 249, 250, 258, 275, 277, 279, 280, 281, 302, 547, 548, 563, 600
Belišće 293, 320, 329, 346, 350

361, 368, 393, 410, 411, 534, 538
Beremend 444, 446, 449, 451, 547, 563, 568, 569
Berek 636
Berlin 96, 239, 260, 262, 597, 646, 647
Beočin 20, 26, 43, 47, 48, 334
Beograd 13, 19, 25, 32, 41, 42, 68, 71, 72, 75, 82, 87, 88, 109, 144, 183, 263, 295, 317, 331, 333, 351, 402, 431, 463, 478, 484, 499, 522, 526, 535, 542, 553, 580, 631, 636
Bešenovački Prnjavor 15, 43, 327, 373
Bešeriovo 64, 65, 69, 70, 71, 72, 466
Beška 91
Bezdan 129, 146, 160, 161, 162, 208, 297
Bijelo Brdo 126, 293, 294, 321, 322, 323, 324, 326, 327, 328, 329, 330, 332, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 346, 347, 348, 349, 351, 356, 357, 359, 360, 363, 368, 369, 370, 371, 374, 378, 379, 381, 382, 386, 387, 388, 389, 391, 394, 395, 397, 399, 410, 411, 412, 603, 605, 611, 613, 614, 615, 616, 617, 618
Bijeljina 24, 259
Bilje 239, 248, 249, 254, 270, 274, 275, 277, 281, 282, 283, 284, 289, 291, 292, 322, 324, 325, 327, 339, 352, 412, 413, 416, 417, 418, 419, 420, 422, 423, 425, 427, 434
Bistrica 494, 501, 503, 506, 510, 511
Bistrinci 294, 320, 329, 346, 357, 393, 410, 534
Bjelkovac 462, 464, 468, 629
Bjelovar 461
Blajburg 656, 660, 661, 662, 667, 668, 669, 670
Bobota 323, 328, 380, 387, 395, 396, 397
Bodor 245
Bogojevo 599, 609
Bokšić Lug 623, 624, 625
Bolman 175, 281, 495, 524, 533, 536, 537, 539, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 555, 556, 558, 563, 566, 577, 583, 586, 592
Bolj 280
Boljevci 89
Borjad 528
Borovo 308, 360, 366, 409, 603, 605, 610, 612, 614, 615, 617, 621
Branjina 150, 151, 261
Brčko 19, 259, 409, 621
Breštanovac 460, 488
Bregi 647
Brezik 485, 488, 637, 638
Brezovljani 490, 493, 625, 632, 634
Bršadin 395
Budakovac 450
Budimpešta 108, 124, 125, 138, 139, 141, 153, 260, 278, 286, 305, 436, 485, 533, 553, 583
Buđanovci 68, 70, 76, 77, 79, 133, 183
Bukovac 42, 43, 44, 52, 54, 623
Bukovica 488, 490, 491, 492, 494, 498, 630, 631, 636
Bušetina 638

C

Cabuna 487, 494, 502, 503, 504, 505, 510, 511, 512, 514, 522, 526, 527, 636, 637
Caparde 260
Carna 166, 167, 168, 170, 249
Celje 669
Cerna 621
Ceralija 494, 497, 502
Ciganuša 488
Crnac 353, 385, 459, 460, 461, 462, 463, 467, 469, 475, 476

C

čačak 138
čačinci 489, 490, 492, 625, 632
Čađavica 459, 460, 461, 462, 468, 471, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 483, 485, 486, 488, 491, 501, 515, 525, 627, 628, 630, 631, 636, 643
Caglin 403

Čalma 15, 20, 35, 65, 66
Čatalj 161, 163
Čelarevo 120
Čelić 259
Čeminac 281
Čenta 104
Čepin 313, 320, 621
Cerević 19, 260, 466
Cetekovac 491
Čortanovci 57
Čurug 118

D

Dalj 320, 322, 327, 331, 332, 336, 337, 340, 359, 360, 366, 367, 370, 371, 374, 376, 378, 379, 386, 598, 600, 603, 607, 611, 612, 613, 614, 615, 621, 671
Darda 151, 249, 250, 251, 256, 258, 269, 274, 275, 277, 281, 282, 283, 325, 337, 344, 352, 413, 414, 417, 423, 430
Debrecin 121
Despotovo 125
Dijelka 522
Divoš 15, 65, 66
Dobrinci 624
Dobrović 451, 455, 461, 463, 464, 478, 488, 490, 495, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 636
Donja Bukovica 481, 636
Bonje Bazje 461, 475, 479,
Donje Predrijevo 462, 622, 624
Donji Meljani 510
Donji Miholjac 252, 259, 283, 313, 411, 459, 460, 461, 534, 553, 586, 592, 593, 599, 623, 643
Dravafok 449, 450, 452
Dravograd 649, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 661, 668, 670, 671
Draž 149, 210, 239, 240, 242, 528, 529, 536
Drenje 403
Duboševica 150, 151, 152, 241, 243, 278
Duzluk 489

Đ

Đakovački Kućanci 403
Đakovo 306, 313, 380, 394, 396, 399, 400, 401, 402, 403, 486
Đeletovci 25
Đurđenovac 488, 489
Đurđevac 449, 644, 645
Đurđin 495, 512

E

Ečka 104
Erdevik 20, 65, 422
Erdut 368, 605, 614, 615

F

Feričanci 459, 460, 488
Frajmanovci 348, 370, 379, 383
Futog 119

G

Gaćište 527
Gajići 210, 278, 528, 529, 536
Gakovac 281, 282
Gataja 121
Golubinci 59, 352
Gornja Bukovica 490, 491, 492, 493, 498, 499, 502
Gornja Motičina 488
Gornje Predrijevo 487, 488, 491, 515, 516, 517
Gornje Viljevo 491, 636
Gospođinci 582
Grabić 462, 488, 489
Grabovac 19, 20, 64, 150, 151, 152, 240, 248, 249, 250, 251, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 264, 268, 269, 271, 277, 324
Gradina 522, 637
Grgeteg 49, 50, 54, 55
Grgurevci 25, 36, 47
Gutmanovci 625

H

Hadžićevo 637
Harkanj 404
Hercegovac 628
Hercegsanto 160
Hercegsentmarton 528

Hercegteteš 281
Hlebine 647
Horgoš 111
Humljani 489, 490

I

Iločka 600, 609
Ilok 48, 56, 65, 138, 172, 308, 378
Indija 19, 20, 41, 42, 47, 57, 58, 60, 79, 82, 104
Irig 20, 41, 42, 43, 48, 53, 57, 58, 65, 237, 637
Ivandarda 280

J

Jagodnjak 281, 282, 536
Jasenovac 239, 258
Jazak 43, 53, 66, 67, 188, 332, 414
Jazački Prnjavor 545
Josipovac 599

K

Kamenac 151, 248, 536
Kalinovac 643
Kanjiža 109
Kapan 637
Kapinci 490, 515
Kapošvar 533, 538
Karađorđevo 616
Karlovčić 77
Kašad 535, 537
Kazuk 147, 150, 157, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 190, 192, 193, 194, 201, 206, 209, 211, 212, 214, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 229, 231, 232, 236, 237, 239, 243, 245, 248, 249, 252, 253, 255, 260, 261, 265, 276, 278, 325, 333, 338, 342, 344, 352, 384, 414, 422, 430, 452, 517, 548, 578
Kelebija 110, 124, 125
Kemeš 449
Kenigsberg 11
Kikinda 117, 343, 499
Kiškunhalaš 108, 111, 140
Kladare 643
Klenak 64, 625, 635
Klenik 629, 630, 631, 632
Kloštar 459, 643, 645
Ključevac 491
Kneževi Vinogradi 150, 151, 152, 167, 210, 220, 225, 227, 228, 232, 239, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 264, 269, 277, 298, 536
Kokočak 489, 525
Kolut 160, 161, 162
Komletinci 25, 461, 474
Kopačevo 259, 274, 281, 282, 283, 322, 323, 324, 325, 327, 330, 332, 333, 366, 373, 412, 413, 417, 423, 425, 434
Koprivna 396, 399, 403
Koprivnica 459, 461, 645, 647, 671
Korenište 281
Koritno 399, 400, 403
Koška 621
Kotlina 536
Kozarac 258, 281, 536
Kozice 503
Kozjak 240, 249, 254
Krajna 490
Kranj 662
Kraljevo 138
Krušedol 41, 48, 54, 55, 58
Kruševac 138
Kućanci 126, 622, 623, 624, 625, 626, 627
Kukujevci 20, 670
Kumane 118
Kupusina 160, 162, 164, 167, 172, 180, 193, 198, 224, 226, 229, 273, 422, 424, 430
Kursk 229
Kuševac 400
Kutjevo 403, 486, 489
Kutovi 625
Kuveždin 65

Laćarak 34, 138, 195, 333, 495, 583
Lakoća 449, 450
Ledinci 43, 343, 358, 637

Ležimir 54, 65
Lipovljani 405
Livorno 11
Lozan 638
Luč 535, 537, 538, 570
Ludbrea 648
Ludvaš 166, 168
Ludvinci 396, 397, 398
Lug 150, 151, 240, 249, 250, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 264, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 276, 277, 298, 324, 325
Lukač 637, 638

LJ

Ljuba 274
Ljubljana 662
Ljukovo 58, 59
Ljutovo 545

M

Majske Međe 535^ 537, 539, 544 547, 548, 554, 555, 556, 558, 568
Mala Mlinska 487
Mala Remeta 43, 48, 50 54 55 56, 64
Mala Trnovica 487
Mali Bajmok 114
Mali Beograd 212
Mali Kazuk 551
Mali Radinci 69
Mali Rakovac 43
Manđelos 15, 19, 20
Maradik 42, 58, 59, 624
Maribor 643, 649, 651, 652, 667 669
Marijanci 622
Markušica 396
Martinci 480
Melenci 118
Medinci 636
Meljani 494, 503, 506, 511
Menteš 166, 168
Mežice 668
Mikleuš 475, 489, 490, 491, 492 494, 495, 497, 498, 502, 512, 515, 525, 625, 628, 629, 630, 632
Milanovac 460, 462, 488
Miletićevo 120, 497
Miljevci 478, 485, 488, 490, 636
Mirkovac 240, 243, 245, 254, 258
Mohač 129, 131, 143, 147, 152, 160, 161, 278, 280, 286
Molve 647
Monjoroš 165, 187, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 239, 240, 243, 252, 262
Moskva 84, 137, 138, 141, 143, 152, 158, 206, 585
Moslavina 480, 483

N

Nađbaračka 122, 127, 1^8, 129, 131, 161, 495, 513
Nađbudmer 528
Nađdopša 439
Nađharšanj 404
Nađkanjiža 141, 144, 152, 153, 293, 533, 553
Nađnjarad 278, 529
Našice 309, 313, 399, 461, 486, 489
Naudovac 636, 637
Nemet 278
Nemetbolj 529
Neradin 47, 59
Neštin 120
Nikinci 23, 64
Noskovci 462, 475, 476, 478, 515
Nova Gradiška 287
Novaku 636
Nova Pazova 79, 80, 82
Novi Banovci 83
Novi Bezdan 282, 343, 537, 539, 542, 543, 544, 547, 548, 568, 583, 588, 589, 590
Novi Jankovci 624
Novi Karlovci 89, 94, 95, 96, 100, 101, 261, 262
Novi Kneževac 405
Novi Mikanovci 621
Novi Sad 19, 22, 23, 26, 41, 42, 43, 45, 46, 56, 60, 68, 82, 84, 105, 109, 115, 118, 119, 125, 129, 165, 181, 188, 190, 196, 212, 232, 238, 267, 268, 305, 379, 387, 422, 443, 463, 473, 478, 512, 542, 544, 553, 556, 558, 561, 564, 580, 620,

622, 627, 631
Novi Sivac 129
Novi Slankamen 56, 262
Novo Nevesinje 281,
Novo Obilićevo 637
Novi Žednik 344
Novska 405
Nuštar 395, 396

O

Obradovac 490, 493, 625
Odesa 238
Odžaci 600
Okruglica 289
Opatu vac 409
Opovo 624
Orahovica 337, 403, 405, 486, 489
Orašje 621
Orešac 636, 637
Orlovat 102, 104
Osijek 46, 139, 151, 152, 231, 249, 250, 254, 258, 270, 274, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 293, 294, 305, 306, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 333, 335, 336, 340, 346, 347, 348, 359, 361, 378, 379, 380, 391, 393 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 410, 412, 413, 414, 415, 417, 418, 420, 425, 426, 431, 436, 445, 460, 448, 533, 535, 538, 550, 551, 598, 599, 605, 610, 613, 618, 619, 620, 621, 657, 671
Osilovac 488
Ostrovo 395
Otok 461, 621

P

Pačetin 395, 397
Pakrac 51
Palić 124
Pančevo 87, 117
Papraće 259
Paragovo 21
Pariz 12
Paučje 402, 403
Paušanci 625
Pavlovci 658
Pečuj 142, 143, 152, 247, 279, 592
Peć 53
Pećinci 68, 76, 77
Perlez 102, 106
Petlovac 538, 546, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 556, 570, 591
Petreš 166, 168
Petrovac 485, 490, 493, 628, 638
Petrovaradin 19, 23, 25, 26, 27, 41, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 54, 57, 61, 190, 326, 343, 559
Petrovo Selo 462
Pištanac 65
Pitomača 637, 638, 642, 643
Pivnice 502
Plavna 600
Platičevo 64, 183
Prhovo 78
Prigrevica 148, 164
Poč 530
Podolje 242, 244, 528, 529, 536
Podravina 368
Podravlje 281, 293, 322, 324, 412, 413, 414, 416, 418, 423, 424
Podravska Moslavina 368, 409, 410, 459, 475, 476, 478
Podravska Slatina 309, 403, 450, 459 469, 486, 488, 489, 491, 492, 493, 494, 498, 499, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 515, 525, 671
Poljane 668, 669, 670
Popinci 558
Potiski Sveti Nikola 106, 108
Ptuj 643, 649, 657, 671
Putinci 58, 60, 69

R

Radanovci 388
Radović 634
Rakovac 26, 334, 425
Rastik 476
Rastovac 624
Regenj 528
Retfalu 320, 619
Rim 11, 42

Rivica 178, 239
Rogovac 638
Ruma 15, 19, 20, 41, 47, 50, 64, 65, 68, 74, 76, 77, 78, 133, 332, 417, 467, 48? 499
Rušanj 522

S

Sadovi 491
Salanta 528
Salaš 323
Sanad 405
Santovo 127, 141
Sarvaš 166, 313, 322, 323, 327, 328, 331, 332, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 340, 341, 342, 345, 346, 347, 348, 350, 351, 354, 355, 356, 357, 359, 361, 362, 363, 366, 369, 370, 371, 375, 378, 379, 383, 384, 391, 393, 410, 425, 605, 616, 617, 618,
Sarvaš Greda 164, 167, 172, 173, 174, 616
Satnica 403
Sederkenj 152, 279, 280
Sedlarica 460
Segedin 108, 111, 116, 123,
Sekešfehervar 143, 144, 152, 533, 538,
Semeljci 403
Senikovač 515
Senta 105, 108, 109, 110, 122, 124, 125, 154, 162, 260, 565
Sentlerinc 528
Seona 490
Sibač 77, 78, 100
Sibovac 460
Sigetec 647
Sigetvar 452, 528
Skenderovo 114, 115
Sladojevci 494, 503, 504, 507, 509, 510
Slankamen 56, 89
Slatina 403
Slavonska Požega 370
Slavonske Bare 488
Slavonski Brod 240, 285, 396, 399, 486
Sloven Gradec 654
Sok 121
Sombor 109, 124, 139, 148, 156, 162, 210, 296, 297, 298, 422, 498
Sopje 463, 515, 519
Srb 574
Sremska Kamenica 20, 21, 23, 25, 26, 27, 41, 42, 43, 48, 53, 57, 92
Sremska Mitrovica 15, 16, 20, 23, 25, 26, 27, 28, 47, 65, 74, 75, 77, 386, 405, 461, 637, 657
Sremska Rača 361, 405
Sremski Karlovci 41, 42, 48, 57, 60, 61, 62
Staljingrad 84, 230, 253, 585
Stara Pazova 22, 41, 79, 80, 86, 89, 95, 96, 98
Stari Banovci 81. 83. 84, 86, 87, 89, 90, 91, 98. 352, 398, 399
Stari Bolman 547
Stari Gradac 638
Stari Jankovci 26
Stari Mikanovci 621
Stari Zoljan 488
Starin 462, 475, 476
Staro Selo 535
Stejanovci 22, 470
Stražilovo 61, 62
Subotica 36, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 139, 154, 159, 160, 162, 178, 180, 191, 193, 210, 212, 228, 238, 255, 260, 264, 265, 266, 275, 326, 327, 343, 344, 353, 359, 372, 385, 388, 392, 393, 394, 405, 418, 420, 422, 423, 428, 467, 472, 495, 496, 505, 512, 516, 517, 528, 540, 545, 550, 551, 557, 574, 582, 644
Subotište 77
Suhomlaka 460, 461, 462, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 475, 476, 546
Suhopolje 24, 463, 494, 502, 511, 512, 522, 636, 637
Supetar 624
Surduk 56, 68, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100,

101. 103, 106, 107, 133, 260, 398
Suza 150, 210, 243

Sabac 19, 47, 68, 76, 77
Sajkaška 118
Sandor 124
Saptinovci 624, 625
Sarengrad 65, 308
Saševo 462
šašinci 22, 54, 68, 69, 72, 74, 75, 416, 430
Šei je 404, 449, 452
Šid 20, 308, 461
Šikloš 404, 449, 452
Š i mano vc i 64
Sipraz 528
Sišatovac 657
Široko Polje 399, 400, 401, 402
Šljivoševci 622, 624
Šuljam 29, 64, 65, 67
Šumarinc 537, 570

Tavankut Ii4, 133, 260, 405 453 513
Temerin 118
Temišvar 497
Tenjski Antunovac 313, 314
Tenje 313, 323, 328, 329
Terezino Polje 487, 522
Tikveš 166, 167
Titel 106, 109, 118
Tompa 110, 111, 123, 124
Topoliak 491
Topolje 241, 278
Topusko 394
Torjanci 294, 412, 586, 598
Tovariševo 38, 73, 432, 466
Tovarsnik 308, 309
Travnik 192, 390
Trosnovo Polje 527
Trpinja 323. 395, 397, 612
Trst 154
Turanovac 638
Turnašica 462
Tuzla 259
Tvrđavica (Kišdarda) 152, 281, 290, 291, 412, 413, 414, 416, 417, 418, 419, 423, 424, 427, 428

U

Udvar 278, 529
Ustava 292

V

Vac 139
Vajska 599, 600, 609
Vajslo 404, 449
Valenovac 488
Valpovo 309, 312, 313, 346, 411, 598, 621, 622
Vardarac 150, 151, 167, 241, 249, 250, 255, 256, 257, 259, 268, 269, 271, 274, 275, 283, 316, 324, 423, 434
Vardovac 413
Varaždin 343, 410, 411, 642, 648, 649, 657, 671
Vaška 515, 517, 520
Velika Mlaka 396, 397, 398
Velika Trnovica 487
Velike Livade 322
Veliki Bezdan 294
Veliki Radinci 29, 91, 430
Veliki Rastovac 488
Veliki Kazuk 551
Veliko Polje 292
Vera 380, 381, 382, 387, 395, 396, 397 "
Verušić 344, 385
Vilanj 452
Vilanjkevesd 528
Vinkovci 19, 47, 259, 287, 305, 309, 312, 313, 314, 320, 322, 368, 395, 396, 398, 399, 403, 409, 410, 598, 621
Vrje 647
Virovitica 410, 459, 470, 475, 486, 487, 491, 498, 499, 501, 503, 504, 511, 512. 526, 637, 638, 642, 645, 671
Viškovci 400, 403
Vizić 578

Vlasenica 259
Voćin 486, 502, 525, 526
Voganj 50, 72, 73, 74, 75
Vojka 68, 79, 80, 82, 83, 262
Vojlovica 117, 490
Vranje 138
Vranješevac 462, 475, 476
Vrbica 399, 401
Vrbovac 245
Vrdnik 19, 26, 30, 33, 42, 64, 65, 66, 67, 100, 124, 468, 504, 512
Vršac 121, 497
Vučkovac 313
Vukosavljevica 460
Vukovar 139, 172, 223, 231, 305, 306, 308, 309, 312, 320, 321, 322, 329, 333, 336, 340, 347, 350, 359, 361, 367, 368, 378, 379, 387, 395, 396, 397, 398, 409, 426, 448, 535, 599, 605, 608, 610, 621

Z .

Zagreb 13, 18, 23, 41, 68, 71, 72, 154, 240, 394, 410, 411, 424, 497, 526
Zalata 476
Zdenci 460, 488
Zeleno Polje 549, 570, 586
Zemun 18, 23, 24, 35, 41, 47, 79, 82, 86, 87, 89, 194, 554, 580
Zlatna Greda 164, 165, 168, 179, 199, 231, 232, 233, 236
Zmajevac 148, 149, 150, 165, 210, 219, 220, 222, 239, 253, 280, 301, 536
Zrenjanin 102, 104, 105, 106, 107, 111, 117, 118, 210, 389
Zvornik 259

ž

Žabalj 118, 175, 582
Žednik 260, 645
Žiroslavlje 527, 637
Žlebina 522
Županja 184, 621

BELESKA O PISCU

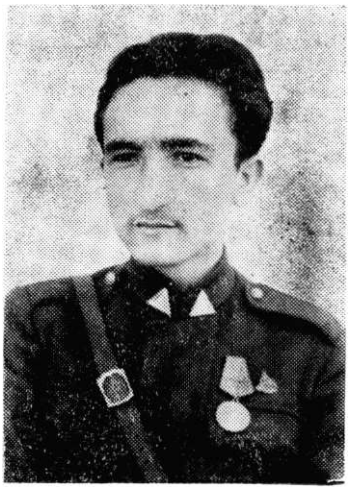

Nikola Božić Vctrić

Rođen je 1925. godine u sremskom selu Grabovcima. Učesnik ROP-a je od 1942. godine. Maja 1943. godine postao je borac Sremskog odreda, a zatim borac, delegat voda, omladinski rukovodilac bataljona, komesar četa i omladinski rukovodilac brigade u 6, 7 i 8. vojvođanskoj brigadi. Član SKOJ-a postao je 1942, a član KPJ 1944. godine. Za vreme rata bio je član Sreskog komiteta SKOJ-a za srez rumski i delegat na I kongresu USAOV-a. Ratni je vojni invalid i nosilac Ordena i 'Medalje za hrabrost i više drugih ratnih i vojnih odlikovanja.

Posle rata ostao je u aktivnoj službi JNA gde je završio dve vojne oficirske škole, a vanredno i 8 razreda gimnazije i Pravni fakultet. Duže godina proveo je na radu u Vojnoistoriskom institutu kao vojni istoričar. Krajem 1969. godine povučen je iz aktivne službe JNA i izabran za direktora Muzeja socijalističke revolucije Vojvodine. Autor je više tematskih izložbi i postavki spomen-soba vojvođanskih jedinica, događaja i bitaka iz istorije NOB-e.

Kao istoričar i publicista Božić je objavio preko 60 naučnih radova i rasprava iz oblasti vojne istorije i publicističkih radova sa preko 6.000 stranica teksta iz istorije NOB-e i revolucije. Najzapaženije knjige su mu: *Batinska 'bitka, Sećanja boraca VII vojvođanske brigade, Sedma vojvođanska udarna brigada, Ravnica u plamenu* (hronika VI vojvođanske brigade), *Staza crveno obajena* (IV vojvođanska brigada), *Batina — istorijski spomenik* (popularno izdanje *Žitni cvet — poslednja neprijateljska ofanziva u Sremu).* Od važnijih radova treba spomenuti: »Vojvođani u istoč-

noj Bosni«, »Uzajamna povezanost dejstava NOVJ za vreme bitke na Sutjesci«, »Beograd sa okolinom u planovima Trećeg raja«, »Vojvođanke u partizanskim uniformama«, »Značaj I zasedanja AVNOJ-a«, »O subjektivnim i objektivnim faktorima NOR-a u Vojvodini«, »Napad na Ilok i Sarengrad«, »Oslobođenje Vrdnika«, »Uloga Istočne armije na Sremskom frontu«, i dr.

Živi i radi u Novom Sadu.

S A D R Ž A J

Predgovor — — — — — — — — — — — — 5

D E O I

FORMIRANJE BRIGADE I BORBE U SREMU

Politička situacija uoči formiranja Osme vojvođanske udarne brigade — — — — — — — — — — — — 11
»Vruće« leto 1944. godine — — — — — — — — 12
Formiranje i dejstvo Fruškogorskog NOP odreda — — 16
Zaseda na Paragovu — — — — — — — — — 20
Prihvat hrvatskih domobrana — — — — — — — — 22
»Paveliću a gde ti je vojska — Uz'o Tito nije te ni pit'o« 25
FORMIRANJE OSME VOJVOĐANSKE BRIGADE — — 34
Sastav štabova bataljona — — — — — — — — 36
Sastav Brigade i partijsko-politički rad — — — — 39
Prve borbe Brigade i kalenje novih boraca — — — 41
Mercedes na »volovski pogon« — — — — — — — — 46
Belogardejska zaseda na Vilinim vodicama — — — — 48
Milenko Brzak Uča — — — — — — — — — 50
Novi poraz neprijatelja kod Remetice i Grgetega — — 54
Jojkića salaš — — — — — — — — — — — 57
Oslobođenje Vase Stajića — — — — — — — — 60
Fireru za inat! — — — — — — — — — — 63
Na novom operativnom području — — — — — — 64
Usiljeni marš do Banata — — — — — — — — 67
Oproštaj sa Fruškom gorom i prelaz preko pruge — 70
Susret sa neprijateljskom kolonom u Pećincima — — 76
Susret sa prvim crvenoarmejcima — — — — — — 79
Eksplozije nemačkog broda na Dunavu — — — — 83
Upad Nemaca u Stare Banovce — — — — — — 86
Nemci ubacuju u borbu tenkove i avione — — — — 89
Dramatična noć u Surduku — — — — — — — 93
Skela im je bila na dohvat ruke — — — — — — 97
U Orlovatu odenula se cela Brigada — — — — — 102

Nezaboravni doček Brigade u Petrovgradu i Senti — 105
U Subotici — ratna atmosfera — — — — — — — 109
Subotički partizanski odred i oslobođenje Subotice — 111
Povratak 3. bataljona u sastav Brigade — — — — 117
Dolazak boraca Srednjobanatskog odreda — — — 120
Reorganizacija Brigade i odbrana Subotice od spoljnih i unutrašnjih neprijatelja — — — — — — — — 122
Ispraćaj Brigade na front. Zar opet na Dunavu? — — 128

D E O II

OSMA VOJVOĐANSKA BRIGADA U BATINSKOJ OPERACIJI

Kraći istorijski prikaz batinske operacije — — — — 137
Pripreme za forsiranje — — — — — — — — 144
Početak forsiranja i prva faza bitke za mostobran — — 146
Borba za proširenje i spajanje batinskog i apatinskog mostobrana — — — — — — — — — 149
Proboj poslednje neprijateljske linije i oslobođenje Baranje — — — — — — — — — — — 150
Značaj i posledice batinske operacije — — — — — 153
Podvizi naših izviđača — — — — — — — — 158
Osma vojvođanska brigada ulazi u borbu — — — — 160
Kazuk — ključna tačka — — — — — — — — 164
Ogorčene borbe na Kazuku — — — — — — — 172
Junački podvizi boraca — — — — — — — — 180
Pripreme za odlučujući udar — — — — — — 185
Podvig Ruže Pejčinović Grčki — — — — — — — 189
... i Jelisavete Ršić Crne — — — — — — — — 191
Anica je zamenila brata puškomitraljesca — — — — 195
Odgrizao je Švabi uho... — — — — — — — — 201
Vatra iz više hiljada artiljerijskih cevi — — — — 205
Prodor 2. bataljona preko šume Veliki Kazuk — — — 210
Neiskorišćena šansa kod Monjoroša — — — — — 215
Novo grupisanje jedinica Osme vojvođanske — — — 223
Brzo smo prihvatali iskustva frontalnog ratovanja — — 226
Odlučujući sedmi juriš — — — — — — — — 230
Heroji se rađaju i na vrbovom drveću — — — — 233
Teški obostrani gubici na Kazuku — — — — — 236
».. .Šezdeset osmi armijski korpus više ne može da se suprotstavi neprijatelju...« — — — — — — — — 239
Gonjenje neprijatelja u stopu — — — — — — 246
Spajanje batinskog i apatinskog mostobrana — — — 246
Novo rokiranje Osme vojvođanske — — — — — — 247
Kraći odmor je dobro došao — — — — — — — 251
Zakletva u kratkom predahu — — — — — — — 254
Na mostu kod sela Luga... — — — — — — — 257
Najzad, pod nogama je tvrdo, a korak je sigurniji... — 271
Oslobođenje Darde i borba za Bilje — — — — — 274
U Baranji je otvoren prolaz ka Beču i Budimpešti — — 278
Izbijanje na Dravu i panika u Osijeku — — — — 280

Likvidacija neprijateljskog mostobrana severno od Osijeka 288
Pobeda plaćena velikim zajedničkim žrtvama — — — 295

D E O III

FORSIRANJE DRAVE KOD OSIJEKA I BIJELOG BRDA U DECEMBRU 1944. GODINE

Nova ofanziva u Srenm — — — — — — — — 305
Udar 36. vojvođanske divizije u bok i pozadinu neprijateljskog fronta u Sremu — — — — — — — 307
Pripreme 16. i 51. vojvođanske divizije za forsiranje Drave 309
Neuspeli napad na Osijek — — — — — — — 312
Nerealni obaveštajni podaci — — — — — — — 315
Plan za zauzimanje Osijeka preko Bijelog Brda — — 321
Priprema za forsiranje Drave u Kopačkom ritu — — 324
Izviđači polaze prvi — — — — — — — — 326
Vodeni put dug trinaest časova — — — — — — 330
Automobil sa nemačkim majorom u našoj koloni — — 332
Sukob sa ustašama i napad na Sarvaš — — — — — 334
Prekid veze sa Štabom Brigade — — — — — — 338
Novi napad ustaša iz Sarvaša — — — — — — — 340
Pojava nemačkih tenkova i delova 111. lovačke divizije 345
Situacija postaje sve ozbiljnija — — — — — — 348
Grga, Toma i Crveni — — — — — — — — 350
Preostali tenkovi beže sa bojišta — — — — — — 354
Neprijatelj napada i sa istoka — — — — — — — 359
Sastanak bataljonskog biroa — — — — — — — 360
Ogorčene borbe za Borojevo brdo — — — — — — 363
Okršaj se prebacuje na istočnu stranu — — — — — 366
Okruženje 2. čete — — — — — — — — — 369
Pogibija Mornara, sekretara partijskog biroa bataljona 371
Naređenje generala Štefana — »Mostobran likvidirati po svaku cenu!« — — — — — — — — — — 377
Odluka štaba 1. bataljona — proboj preko pruge! — 380
— Zamnom, drugovi! — — — — — — — — 384
Između kame i metka — — — — — — — — — 387
Sudbina naših ranjenih i zarobljenih drugova — — — 392
Prelazak preko komunikacije Đakovo—Osijek i susret sa slavonskim partizanima — — — — — — — 394

D E O IV

ROVOVI NA DRAVI

Zima — novi protivnik — — — — — — — — — 409
Neprijateljska obaveštajna služba ne miruje — — — 416
Život u minskim poljima. — — — — — — — — 417
Žicarska je muka pregolema — — — — — — — 421
Presela im svinjetina — — — _ _ _ _ _ _ 425

Izviđači na mitraljeskom gnezdu — — — — — — 431
Primernim držanjem i intenzivnim političkim radom sticali smo poverenje naroda — — — — — — — — 435
Govor sa crkvene predikaonice — — — — — — 439
Brzo smo poprimali izgled savremene armije — — — 443
Podela odlikovanja u Beremendu — — — — — — 444
Najteži marš Osme brigade — — — — — — — 448

D E O V

NA VIROVITIČKOM MOSTOBRANU

Pojam virovitičkog mostobrana i kako je do njega došlo 459
Pravo iz marša u napad! — — — — — — — — 461
Za njom je tugovala cela četa — — — — — — 472
Napad na Čađavicu — — — — — — — — — 474
Neprijateljska ofanziva »Vervolf« — priprema »velike operacije« u Mađarskoj — — — — — — — — — 485
Prodor neprijatelja kod Mikleuša — — — — — — 489
»Kolji zlikovče, jer ti ništa drugo i ne znaš, već da koIješ ranjene i zarobljene!«... — — — — — — — 495
Na Papuku — odsečeni od Brigade — — — — — 499
Povlačenje od Podravske Slatine do Cabune — — — 502
Kartečom po neprijateljskoj pešadiji — — — — — 505
Oči u oči sa neprijateljskim tenkistima — — — — 511
Borbe Četvrtog bataljona kod Gornjeg Predrijeva — — 515
Prelaz preko još nedovoljno zaleđene Drave — — — 519
Osma brigada je časno izvršila svoj zadatak — — — 522

D E O VI

BOLMANSKI MOSTOBRAN

Početak »Velike operacije« i stvaranje nemačkog mostobrana kod Bolmana — — — — — — — — — — 533
Uvođenje u borbu 51. vojvođanske divizije — — — — 537
Sa usiljenog marša pravo na položaj — — — — — 538
Neuspeli pokušaj likvidacije mostobrana — — — — 541
Proboj iz okruženja i borbe za Bolman — — — — 543
Teški okršaji oko ciglane — — — — — — — — 547
Naređenje za prelazak u odbrana — — — — — — 557
Neprijatelj zauzima Baranjsko Petrovo Selo — — — 561
Deseti mart — najteži dan Osme vojvođanske brigade 564
Drama na Zelenom polju — — — — — — — — 570
Pismo majke kćeri partizanki — — — — — — — 576
Pismo poginulom drugu Milanu Glumcu — — — — 577
Smrt komandanta 4. bataljona Stevana Bobockog — — 578
Otac iznosi mrtvog sina sa bojišta — — — — — — 580
Neprijatelj nas poziva na predaju! — — — — — 582
Hvatanje »živog jezika« — — — — — — — 586
Još jedno lukavstvo neprijatelja — — — — — — 588

D E O VII

POSLEDNJA OFANZIVA — PRIPREME ZA PROLETNJU OFANZIVU

Strah od velike reke — — — — — — — — — 603
Susret sa proleterima u Borovu — — — — — — 610
Spajanje sa Osječkom brigadom. Oslobođenje Osijeka 613
Raport komandanta 51. divizije: Osijek je oslobođen! — 618
Teške borbe sa belogardejcima kod Kućanaca — — — 622
Na Karašici — — — — — — — — — — — 627
Tragična pogibija komandata i načelnika Štaba Osme vojvođanske brigade — — — — — — — — — 636
Oslobođenje Varaždina — — — — — — — — 642
Ptuj, Maribor, Dravograd — — — — — — — — 649
Ogorčene borbe za most kod Dravogradct — — — — 652
Rat je završen kod Blajburga — — — — — — — 661

P R I L O Z I

Spisak poginulih i nestalih boraca Osme vojvođanske brigade — — — — — — — — — — — — 675
Pogovor — — — — — — — — — — — — 723
Registar ličnih imena —. — — — — — — — — 729
Registar mesta — — — — — — — — — — 737
Beleške o piscu — — — — — — — — — — 747